Национална и универзитетска библиотека
"Св. Климент Охридски" - Скопје

PC II 102/1926

11942000684

COBISS 0

Rp. II-102/II-1-4

ЧС П 71/11
Народна и универзитетска библиотека — Скопје
ЧС. 11 71/11
инв. Д 684/942

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА II, КН. 1.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE II, FASC. 1.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1926.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

РС II 102/1926

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА II, КН. 1.

684/92

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE II, FASC. 1.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF

1926.

Народна библиотека — Скопие
Д Инв. № 684/1942

ДАРЪ
отъ Македон. Научен Институтъ

ДАРЪ

отъ

МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

СЪДЪРЖАНИЕ

стр.

Проф. В. Н. Златарски, Западната българска държава до провъзгласяването на Самуила за царь 1

Проф. Ст. Романски, Ромънитѣ между Тимокъ и Морава . . 33

Н. А. Мушмовъ, Охридскитѣ монетарници 69

Ив. Алтъновъ, България и тракийскиятъ въпросъ предъ конференцията въ Лозана 77

Л. Милетичъ, Англия въ историята на македонския въпросъ. 107

Рецензии и книжовни вести

Dr Eduard Beneš, Slovanství a Slované za války a po válce (вж. Problémy slovanské politiky, IX. въ Slov. Přehled č. 3—4, 1926, стр. 169—208). — (Д-ръ Едуардъ Бенешъ, Славянството и славянитѣ презъ и следъ войната. — Рецензия отъ Л. Милетичъ 119

Fouques Duparc, La protection des minorités de race, de langue et de religion. Étude de droit des gens Préface de M. A. de Lapradelle. Paris 1922. Стр. 369. — Отъ проф. Ив. Георговъ 132

S. Frangoudis, L'Hellenisme en lutte contre l'Orient et l'Occident. Appel aux nations libérales. Par —, deputé d'Athènes et de Pirée. — Athènes, 1925, 8⁰, 305 („Борбата на гърцизма срещу изтокъ и западъ". Позивъ къмъ свободолюбивитѣ народи. Отъ Г. С. Франгудисъ, депутатъ отъ Атина). — Отъ д-ръ Г. Стрѣзовъ 140

Ivân Vásov, Cuore bulgaro. Novelle selecte. Introduzione et traduzione dall'originale bulgaro di Enrico Damiani. Roma. (Scritori stranieri vol. X.). 1925, мал. 8⁰. 121. — Отъ Л. М. . . 149

Петъръ Завоевъ, Моитѣ стари съсѣди. Разкази (Гаразъ Ванко. — Ашикъ Али. — Мише Минането. — Хаджи Бороня. — Чиста Нуша). София, 1924, 16⁰ 84. — Отъ Л. М. 150

Охридъ въ снимки. Първа серия. София 1926. Издание на Охридското благотворит. братство „Св. Климентъ". — Отъ Л. М. . 152

Д. Илковъ, Атласъ Св. Св. Кирилъ и Методий. Издава Картографическия институтъ въ Виена, 1925, фол. 102 с. — Отъ Л. М. 153

† **Георги Палашевъ.** — Отъ Л. М. 154

Съдържание на книгата въ резюме на французки . . 155—166

TABLE DES MATIÈRES

page

Professeur V. N. Zlatarsky, L'Etat bulgare d'Occident jusqu'à la proclamation de Samouïl comme tzar des Bulgares . 1

St. Romansky, Les roumaines entre le Timok et la Morave . . 33

N. A. Mouchmoff, Les ateliers de monnaie à Ochrida 69

Iv. Altânoff, La Bulgarie et la question de la Thrace à la Conférence de Lausanne 77

L. Milétitch, L'Angleterre et la question macédonienne . . . 107

Comptes rendus

Dr Edouard Beneš, Le Slavisme et les Slaves pendant et après la guerre. („Slovanství a Slované za války a po válce" publié dans le revue „Slovanský Přehled" № 3—4, 1926, p. 169—203). — Compte rendu par L. Miletitch. 110

Fouques Duparc, La protection des minorités de race, de langue et de réligion. Etude du droit des gens. Préface de M. A. de Lapradelle. Paris. 1922, p. 359. — Par le prof. Iv. Guéorgoff 132

S. Frangoudis, L'Hellenisme en lutte contre l'Orient et l'Occident. Appel aux nations libérales. Par — député d'Athènes et de Pirée. — Athènes. 1925, 8⁰ 305. — Par le D-r G. Strésoff . 140

Iván Vásov, Cuore bulgaro. Novelle selecte. Introduzione et traduzione dall'originale bulgaro di Enrico Damiani. Roma (Scritori stranieri vol X) 1925. 8⁰ 121. — Par L. M. 149

Péter Zavoeff, Mes vieux voisins. Nouvelles. Sofia 1924, 16⁰ 84. — Par L. M. 150

Ochrida illustrée. Premièr série. Sofia 1925. Edition de la Société de bienfaisance d'Ochrida „S-t Climent". — par L. M. 152

D. Ilkoff, Atlas S-t Cyrille et Méthode. Edité par l'Institut cartographique de Vienne. 1925. 102 p. — Par L. M. 153

† **Georges Palacheff** (Nécrologue) 154

Les articles de la Revue en resumés en français . . . . 155—166

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

ЗАПАДНАТА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА ДО ПРОВЪЗГЛАСЯВАНЕТО НА САМУИЛА ЗА ЦАРЬ.

Отъ проф. В. Н. Златарски.

I.

Следъ покорението на източната половина на българското царство отъ императоръ Иванъ Цимисхия и обръщането ѝ въ византийска провинция, западната половина, въ чиито предѣли влизали днешна Македония, южна Албания и западна Мизия (отъ р. Колубара съ Срѣмъ до р. Искъръ и Етрополската и Ихтиманската планини), продължила своето сѫществуване още около половинъ вѣкъ благодарение на своевременното ѝ отцепване, което се е явило, като сетнина отъ възстанието, повдигнато въ началото на 969 год. веднага следъ смъртьта на царь Петра. Какъ е била тя организирана първоначално, византийскиятъ хронистъ отъ края на XI. и началото на XII. вѣкъ, Иванъ Скилица, главниятъ изворъ за историята на западната половина на царството, не дава никакви сведения. Едничкитѣ данни, които донѣйде помагатъ да се отговори на тоя въпросъ, сѫ краткитѣ белѣжки, които той дава за водителигѣ на споменатото възстание въ юго-западна България.

Начело на възстанието, споредъ думитѣ на Ив. Скилица, застанали четирма братя, Давидъ, Моисей, Аронъ и Самуилъ, които били синове „на единъ отъ велемощнитѣ въ България (и още „у българитѣ“) комити“;[1] а съкратителътъ на Скилица, Ив. Зонара, ги опредѣля като синове „на единъ отъ българскитѣ комити“ на едно мѣсто, а на друго — като синове „на единъ отъ виднитѣ (именититѣ) у тѣхъ (българитѣ) и наричанъ комитъ“,[2] и поради това тѣ се наричали комитопули, т. е.

[1] Skylitzes-Cedrenus, ed. Bon., II, p. 347: *ἑνὸς ὄντες παῖδες τῶν μέγα δυνηθέντων ἐν Βουλγαρίᾳ κομήτων*; p. 434: *ἑνὸς τῶν παρὰ Βουλγάρων μέγα δυνηθέντων κόμητος ὄντες παῖδες καὶ διὰ τοῦτο κομητόπουλοι κατονομαζόμενοι.*

[2] Zonaras, edit. Dindorfii, IV, p. 75: *ἑνὸς γὰρ τῶν κομήτων τῶν ἐν Βουλγάροις τέσσαρες παῖδες*; p. 110: . . *οἱ κομητόπωλοι ὠνομάζοντο, ὅτι υἱοὶ*

синове на комита. И тъй, бащата на четирмата братя-водители по общественото си положение билъ комитъ. Но какво или кого трѣбва да разбираме подъ това име? Гръцката дума *κόμης, ητος, ὁ* (ср. лат. comes, itis) била име на разни византийски военни длъжности,[1] обаче въ дадения случай и мѣсто тя не е употрѣбена въ византийско значение. Както епитетътъ *ἐπίσημος*=„знаменитъ, виденъ, именитъ“ и причастието *λεγόμενος* къмъ *κόμης* у Зонара, който, очевидно, е искалъ да изтъкне особеното значение на тая дума, тъй и надписътъ *κομίτης*, подъ който съвременниятъ византийски поетъ Иванъ Геометъръ разбиралъ тъкмо Самуила въ стихотворението си *Εἰς τὸν κομιτόπουλον*,[2] показватъ, че тя е употрѣбена тукъ вмѣсто близката по съзвучие и отчасть и по значение (като воененъ

γεγόνασιν ἑνὸς τῶν παρ' αὐτοῖς (Βουλγάροις) ἐπισήμων καὶ λεγομένων κομήτων. —Старобъл. преводачъ въ продължението на Симеона Логотета предава тия изречения така: стр. 146: „едного бѡ ѿ болѣрь блъгарскых д҃ сн҃ове“; стр. 156: „иже и комитопоули нарицаахѫсѧ, зане сн҃ове бѣхѫ единого ѿ нарочитыих въ них и нарицаемаго комит(а)“. — Старобъл. преводъ се отличава отъ гръцкия текстъ въ това, че докато първиятъ дава последнитѣ две думи въ втората цитата въ род. п. ед. ч., като го съгласува съ „единого“, вториятъ ги поставя въ род. п. мн. ч., като ги отнася къмъ *τῶν παρ' αὐτοῖς ἐπισήμων*. Понеже тая разлика измѣнява смисъла на цѣлото изречение, трѣба да видимъ, кое четене е по-вѣрно, т. е. кое стои по-близу до оригинала. Като отличителна черта на старобъл. преводачъ се явява това, че той строго буквално и дори рабски се придържа о своя гръцки оригиналъ и, може да се каже, той превежда всѣка дума въ съответната ѝ форма и мѣсто, така че явно става, че въ неговия гръцки текстъ се четѣло: *ἑνὸς τῶν παρ' αὐτοῖς ἐπισήμων καὶ γενομένου κόμητος*, което издателитѣ на Зонара при обикновенитѣ съкращения въ гръцкитѣ рѫкописи сѫ прочели сѫщо въ род. п. мн. ч. по аналогия съ първата цитата, дѣто стои *κομήτων*. Че първоначално въ Зонаровия текстъ последнитѣ две думи сѫ стояли въ род. п. ед. ч., ще се убедимъ, ако сравнимъ това изречение съ съответното у Ив. Скилица, оригинала на Зонара. Запазвайки цѣлия изразъ тъй, както е у Скилица, Зонара замѣнилъ думитѣ *μέγα δυνηθέντων* съ *ἐπισήμων* тъй, както ги изпусналъ съвсемъ въ първата цитата, и отъ себе си прибавилъ причастието *λεγόμενος* и го съгласувалъ по число (един.) съ стоящата у Скилица *κόμητος*, като чрезъ това е искалъ да изтъкне, че тукъ думата *κόμης* не е равнозначуща съ византийското ѝ значение. Предъ видъ на горнитѣ съображения ние приемаме четенето на старобъл. преводъ като по-близко, а оттука и по-вѣрно до първоначалния гръцки текстъ.

[1] Вж. Ѳ. Ив. Успенскій, Военное устройство византійской имперіи. — ИзРАИн-та, кн. VI (1900), стр. 165, 166, 172-173.

[2] За това стихотворение вж. тукъ по-долу.

терминъ) обща старославянска дума **кѫметъ**, която, споредъ стари текстове, означавала „знатенъ, именитъ човѣкъ, който заемалъ видно мѣсто въ обществото, а оттука и въ войската“,[1] а това е старѣятъ, който стоялъ начело въ славянската община въ Македония и билъ въ сѫщото време и предводитель, началникъ на мѣстната войска, изваждана отъ известна община. „Славянската община, каквато тя се явява въ новеллитѣ, споредъ опредѣлението на Ѳ. Ив. Успенски, представяла отъ себе си сложно политическо тѣло, което състояло не отъ десетъци селски дворове, а отъ десетъци селища и села съ десетъци хиляди население. Имало общини и отъ твърде голѣми размѣри, които сѫ могли да извадятъ цѣлъ корпусъ военни хора, каквито били славянскитѣ колонии въ VII. и VIII. вѣкъ“.[2]

Нѣма съмнение, че тая сѫщата уредба на славянската община е била запазена и отъ българскитѣ господари презъ IX. вѣкъ, следъ като македонскитѣ славяни се присъединили къмъ българската държава. Обаче за по-добра и здрава свръзка съ центра на държавата тия славянски общини още при кн. Бориса били групирани въ по-голѣми административни единици, като се запазвало старото племенно сродство на отдѣлнитѣ общини отъ една страна, а отъ друга — старитѣ термини: 1. **кѫметство** за такава отдѣлна область, каквито се явяватъ споменуванитѣ отъ реймския архиепископъ Хинкмара decem comitatus при Бориса,[3] и 2. **кѫметъ** за управителя на такава една область. Такива сѫ били **кѫметъ** *(κόμης)* Таридинъ при Бориса за Брѣгалнишката область[4] и **кѫметъ** *(κόμης)*

---

[1] Че думата кѫметъ е обща старославянска дума, а не е произлѣзла, както нѣкои мислятъ, отъ гръц. *κόμης* или лат. comes, следъ направенитѣ напоследъкъ отъ Н. Ванъ Вейка обяснения за произхода ѝ (вж. Slavia, IV (1925), стр. 209-212), остава вънъ отъ всѣко съмнение. Опитътъ на Ѳ. Ив. Успенскій, Къ исторіи крестьянскаго землевладѣнія въ Византіи, ЖМНПр. ч. 225 (1883). стр. 329-333, както и на Н. Скабалановича, Византійское государство и церковь, стр. 316, да обяснятъ *κόμης* отъ *κώμη*, не можа да си пробие пѫть.

[2] Ѳ. Ив. Успенскій, п. т., стр. 328.

[3] Bertiniani annales. pars III, s. an. 956. Pertz, Mon. Germ. t. I, p. 473.

[4] Житието на Тивериуполскитѣ мѫченици. Migne, Patr. gr. t. 126, сар. 37, — ср. В. Н. Златарски, Легендата за откриване мощитѣ на Тивериуполскитѣ мѫченици. I Отчетъ на Бълг. Археол. Ин-тъ, София 1922, стр. 22-27.

Дристъръ за Струмишката область при Симеона.[1] По характера на своята длъжность тия къметове или комити сѫ влизали въ броя на българскитѣ воеводи-боляри,[2] които по-сетне се явяватъ подъ име *οἱ μεγιστᾶνες* — почти полунезависими господари съ свои крепости и войски.[3] Що се отнася до тѣхния произходъ, то едни отъ тѣхъ, поне на първо време, сѫ излизали изъ срѣдата на мѣстното население и, като замѣстители на предишнитѣ племенни князе, ще да сѫ били изборни лица, които се утвърдявали отъ централната власть; а други, ако се сѫди по имената имъ, Кракра, Елемагъ и др., и то по-сетне вече при Симеона, сѫ се назначавали направо отъ княза и царя; въ всѣки случай тѣ били най-високитѣ представители на мѣстното население, защищавали сѫ неговитѣ интереси предъ властьта и затова се ползували съ голѣмъ авторитетъ и влияние въ цѣлата область — тѣ сѫ били *μέγα δυνηθέντες* — „велемощни“ и достигали понѣкога до такава мощь, че се решавали да се противопоставятъ на централната власть, какъвто билъ въ случая бащата на нашитѣ комитопули. Каква роля е игралъ той въ самото възстание, не може да се установи, защото нито едно известие или документъ, които заслужватъ довѣрие, не говорятъ за него; неговата личность нийде не изпѫква като дѣецъ както въ възстанието, така и по-сетне. Едва напоследъкъ възъ основа на две автентични известия можа окончателно да се установи, че името му било Никола, а на жена му Рипсимия,[4] като чрезъ това се тури край на

---

[1] Сѫщото житие, ib. cap. 47. — Ѳ. Ив. Успенскій, Пограничный столбъ между Византіей и Болгаріей при Симеонѣ. ИзРАИн-тъ, т. III (1893), стр. 184-194.

[2] Затова и старобългарскиятъ преводачъ въ продължението на Симеона Логотета превежда *ἑνὸς γὰρ τῶν κομήτων* — „єдного кѡ ѿ колѣрк.“ — Вж. тукъ по-горе, стр. 1, бѣл. 2.

[3] Skylitzes-Cedrenus, ib. p. 459,8-9: *μεγιστᾶνες τῶν Βουλγάρων. . . μετὰ τῶν οἰκείων ἕκαστος ταγμάτων.* — Ср. C. Jireček, Die cyrillische Inschrift. Archiv. sl. Phil. Bd. XXI (1899), S. 548-549. — СбНУКн. XV (1898), отд. крит., стр. 35-37.

[4] Това сѫ: 1. намереният въ с. Германъ на източния брѣгъ на Преспанското езеро надписъ отъ 993 г., който Самуилъ поставилъ за споменъ на баща си Никола, майка си . . . и брата си Давида (вж. Ѳ. Ив. Успенскій, Надпись царя Самуила, а сѫщо статиитѣ на Т. Д. Флорински и Л. Милетича. ИзРАИн-тъ, т. IV (1899), стр. 1-10. — C. Jireček, п. т., стр. 543-551. — Ср. Йор. Ивановъ, Български старини, стр. 24-26) и 2. Известието въ преписа на Ив. Скилицовата хро-

една заблуда, която, основана на едни подправени въ края на XV. или въ началото на XVI. вѣкъ документи, се държеше отъ времето на иезуитския свещеникъ Даниеля Фарлати († 1773) почти два вѣка както въ нашата, тъй и въ чуждата историческа литература.[1] Поради това при тая липса на данни необходимо се явява да се предположи, че той е умрѣлъ още въ началото на възстанието и отъ негово име сж го продъл-

---

ника, направенъ и допълненъ отъ дѣволския епископъ Михаила въ 1118 г. — B. Prokić, Die Zusätze in Handschrift des I. Skylitzes. München 1906, S. 23, споредъ когото, у Cedrenus, ib., p. 434,22-23 трѣба да се чете: *ἑνὸς τῶν παρὰ Βουλγάροις μέγα δυνηθέντων κόμητος ὄντες παίδες [Νικόλαος ὀνομαζόμενος (? Νικολάου ὀνομαζομένου) μητρὸς Ῥιψίμης]*.

[1] Новитѣ историци възъ основа на единъ подправенъ паметникъ, известенъ подъ име „Грамота на Пинчия (Пенчо)“ отъ 994 г., въ който се споменува, какво въ тая година билъ български царь Стефанъ, въ когото виждаха Самуила, и че тойималъ баща на име Шишманъ, а сжщо възъ основа на Зографския поменикъ на българскитѣ царе отъ 1502 г., който се смѣташе за преписъ отъ нѣкой по-старъ такъвъ поменикъ и въ който християнскитѣ български царе отъ първото царство сж изброени така: Борисъ, Симеонъ, Петъръ, Борисъ, Романъ, Шишманъ, Давидъ, Самуилъ, — приемаха, че баща та на комитопулитѣ носилъ името Шишманъ, а други го наричаха Мокъръ възъ основа на едно тъмно известие на Анна Комнина (вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава, т. I, 1, стр. 322, бел. 5). Въ настояще време, обаче, не може да се приеме нито едното, нито другото име, защото 1. Грамотата на Пинчия е нищо друго, освенъ единъ фалшификатъ отъ XV. или нач. на XVI. вѣкъ, което не само се доказва отъ много хронологически, фактически и езикови неточности и несъобразности въ нея, но и историческитѣ личности, както и събитията, за които става дума въ нея, се отнасятъ къмъ начал. на XIV. в. (вж. F. Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije. Dio I, č. 1, Zagreb 1914, str. 645-649. — Подробно у В. Н. Златарски, Тъй наречените „грамоти“ на Пинчия и неговия синъ Плезо. Годишникъ на Соф. Универ. год. XV—XVI (1919-1920), стр. 1-54. Въ тая статия ние отнесохме фалшификата къмъ края на XVI. или нач. на XVII. вѣкъ. Обаче отъ посочения тукъ трудъ на проф. Ф. Шишича, който ни стана известенъ следъ обнародването на нашата статия, ние узнахме, че отъ сжщия фалшификатъ се ползувалъ още хърватскиятъ историкъ Д. Заворовичъ (1540-1610) за своята история на Далмация, написана въ 1598 г. Това показва, че фалшификатътъ билъ направенъ преди времето на Заворовича, т. е. къмъ края на XV. или нач. на XVI. вѣкъ. (Г. Шишичъ го отнася къмъ XV. вѣкъ) и 2. редътъ на царетѣ въ Зографския поменикъ се рѣзко отличава отъ оня въ другитѣ, запазени до насъ, по-стари поменици и нийде не се споменува името „Шишманъ“, а поради това той се отнася не къмъ нач. на XVI. вѣкъ, а много по-късно, къмъ края на XVIII. или нач. на XIX. вѣкъ (вж. В. Н. Златарски, п. т., стр. 55-58).

жили синоветь му. Сѫщо така остава неизвестно, коя область е управлявалъ къметъ Никола, а оттука не може да се опредѣли точно центърътъ на възстанието; но, като се вземе предъ видъ, че последниятъ български патриархъ Дамианъ Дръстърски следъ покорението на източната половина на царството въ 972 г. избѣгалъ въ Срѣдецъ, както се извежда отъ втората грамота на Василия II,[1] то може да се приеме съ известна достовѣрность, че патриархътъ потърсилъ подслонъ и защита при ония личности въ западната свободна половина, въ рѫцетѣ на които се намирала въ това време властьта, а това сѫ били тъкмо комитопулитѣ, следов. владенията на тѣхния баща сѫ образували Софийската область заедно съ днешна северна Македония, а оттука първоначално центърътъ на възстанието е билъ важниятъ по своето географическо и стратегическо положение градъ Срѣдецъ или виз. Триадица, който държалъ пѫтищата за юго-западнитѣ и северо-западни български земи.

Възстанието на комитопулитѣ въ нач. на 969 г. имало голѣмъ успѣхъ, едно, защото Борисъ II билъ изпратенъ отъ Цариградъ въ България, за да му се даде възможность да възпре това политическо движение и, друго, защото четирмата братя сѫ дѣйствували подъ девиза — защита на отечеството отъ чуждо завоевание. Докато източна България падала подъ ударитѣ на руския князъ Светослава (969—970), тѣ сполучили да привлѣкатъ на своя страна и другитѣ македонски и южноалбански области, които влизали въ Петровата държава, за обща отбрана, въ случай че руското или византийското орѫжие бѫде обърнато и противъ западнитѣ области на царството. По тоя начинъ всички мѣстни областни управители — кметове-боляри отъ западната половина се присъединили малко-по-малко къмъ общото дѣло подъ водителството на четирмата братя, като инициатори на възстанието. Първоначално тѣ сѫ образували, както изглежда, единъ федеративенъ съюзъ съ военно-отбранителна цель, и затова властьта на цѣлата страна било разпредѣлена между четирмата братя, които сѫ управлявали задружно всѣки отдѣлна погранична съ Византия область. Така Давидъ управлявалъ югоизточна Македония между долнитѣ течения на р. р. Бистрица и Вардаръ, т. е. областьта съседна на Солунската тема съ центъръ Воденъ или Мъгленъ, и, като най-старъ братъ, при

него се намиралъ и българския архиепископъ-патриархъ, както това сѫщо се установява отъ посочената грамота на Василия II,[1] споредъ която седалището на архиепископа отъ Триадица или Срѣдецъ било пренесено въ Воденъ и Мъгленъ; на Мойсея била повѣрена Струмишката область съ центъръ Струмица, защото той е дѣйствувалъ, както ще видимъ, въ посока къмъ Сѣръ; на Аарона била дадена Софийската область съ центъръ Срѣдецъ, защото той е резидиралъ въ тая область, както показва мѣстото на неговото убийство (вж. по-долу), и Самуилъ получилъ южна Македония съ центъръ Костуръ или Преспа, отъ гдето той насочилъ въ 976 г. своитѣ нападения право на югъ въ Тесалия.

Отначало братята не се решавали да обявятъ отцепилитѣ се западни български области за отдѣлна независима държава, защото тѣ не знаели, какъ ще се развиятъ събитията въ източна България, особено презъ времето на руско-византийската война, и само следъ покорението и откарването въ пленъ законния царь Бориса II и брата му Романа отъ Ив. Цимисхия презъ втората половина на 972 г., тѣ решили да се отдѣлятъ като самостойна федеративна държава. Че тъкмо тогава западната половина на царството била прогласена за отдѣлна държава, свидетелствуватъ и западнитѣ аннали. Тѣ разказватъ, че когато западниятъ императоръ Оттонъ I се завърналъ презъ 972 г. отъ Италия въ Германия следъ шесть години и на Великдень 973 г. се намиралъ въ Кведлинбургъ, при него се явили пратеници отъ разни народи съ богати дарове, между които имало пратеници и отъ българитѣ.[2] Цельта на това пратеничество

---

[1] По изданието на H. Gelzer'a въ Byzan. Zeitschrift, II (1893), стр. 44-45. — Вж. сѫщо В. Н. Златарски, Български архиепископи презъ първото царство, въ Известия на Истор. Д-во, кн. VI (1925), стр. 70-76 и особ. стр. 71.

[2] Hildesheimenses annales. Pertz, Mon. Germ. SS. t. III, p. 62: Otto senior imperator cum juniore venit Quidelinburg ibique celebraverunt Pascha 10. Kal. Aprilis, et illuc venerunt ad eos legati Graecorum, Beneventorum, Ungariorum, Bulgariorum, Danorum, Sclavorum cum regiis muneribus, at non longe post Otto senior prius imperator Non. Mai obiit. — Ср. Wissenburgenses et Lamberti annales, an. 973. Mon Germ. III, p. 62. — Altahenses annales. Mon. Germ. XX, p. 787 посочватъ броя на пратеницитѣ — двама (Bulgariorum duo). — Con. Jireček, п. т., стр. 547. — Б. Прокић, Постанак једне словенске царевине у Маћедонији у X. веку. „Глас" срп. Академије, кн. 76 (46) (1908), стр. 251.

при германския императоръ е очевидна: то било изпратено да извести за промѣната, настанала въ българското царство — за покорението на източната му половина отъ Византия и за отцепването на западната половина въ отдѣлна държава, а, може би, и да иска признаването ѝ отъ западния императоръ. Това известие ясно показва, че четирмата братя на първо време били силно огрижени за стабилизирането на новата държава. Въ това отношение не малко имъ спомогнало обстоятелството, че следъ покорението на източна България Ив. Цимисхий, завзетъ всецѣло съ военнитѣ си операции противъ арабитѣ въ Азия, гдето концентриралъ всичкитѣ си войски и прекаралъ отъ пролѣтьта на 973 г. почти до самата си смърть (11. януарий 976),[1] не е ималъ възможность да предприеме каквито и да било дѣйствия противъ тѣхъ; той може би е предполагалъ това да направи следъ свършването на войната съ арабитѣ. Презъ това време братята се почувствували до толкова закрепнали, че успѣли да подготвятъ отпадането на покорената половина на царството, което станало презъ 976 г. веднага следъ смъртьта на войнствения и победоносенъ Ив. Цимисхия, когато управлението на империята преминало въ ржцетѣ на една крайно непопулярна личность — евнуха паракимоменъ Василий, който носѣлъ високата титла *πρόεδρος* и билъ единъ отъ образцовитѣ интриганти на Византия.

Това отпадане се изразило въ това, че българитѣ отъ изт. половина на царството, респек. отъ северна и северо-източна България, се отказали да признаватъ византийската власть, присъединили се къмъ западната — свободната половина и признали властьта на четирмата братя, „защото отъ близкитѣ на Петра по родъ едни били покосени отъ смъртьта, а Борисъ и Романъ, неговитѣ синове, отведени въ столицата, оставали тамъ“.[2] И Ив. Скилица и Зонара говорятъ не за възста

---

[1] Ив. Цимисхій се върналъ въ Цариградъ въ края на лѣтото 975 г. боленъ отъ бавно отравяне и се поминалъ на 11. януарий 976 г. — Leo Diakonos, ed. Bon., p. 176-178.

[2] Skylitzes-Cedrenus, ib., p. 434,20-435,6: *τῶν δὲ Βουλγάρων ἅμα τῇ τελευτῇ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου ἀποστατησάντων, ἄρχειν αὐτῶν προχειρίζονται τέσσαρες ἀδελφοὶ Δαβὶδ, Μωϋσῆς, Ἀαρὼν καὶ Σαμουήλ . . . τῶν γὰρ κατὰ γένος προσηκόντων τῷ Πέτρῳ οἱ μὲν ἄλλοι θανάτῳ διεκόπησαν, Βορίσης δὲ καὶ Ῥωμανὸς οἱ τούτου υἱοὶ εἰς τὴν πόλιν εἰσαχθέντες, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται, ἔμενον ἐν αὐτῇ.* — Zonaras, ib., p. 110,12-22: *τὰ δὲ*

ние, а за отпадане, за отмѣтане, и то не на четирмата братя, защото нѣмало защо тѣ да отпадатъ отъ Византия, понеже нито преди, нито въ дадения моментъ не били покорени отъ нѣкой императоръ, нито изобщо сѫ признавали византийската власть,[1] а на българитѣ, и то на ония, които бѣха покорени отъ Ив. Цимисхия, т. е. на българитѣ отъ източната половина на царството, защото само тѣ сѫ могли да отпадатъ отъ Византия и да „възлагатъ властьта си на четирмата братя", т. е. да се присъединятъ къмъ западната — свободната половина и да признаятъ тѣхната власть. Че тукъ трѣба да се разбиратъ българитѣ отъ покоренитѣ части на българското царство, се види още и отъ причинитѣ, които сѫ ги подбудили това да направятъ, именно, защото царскиятъ имъ родъ се пресѣкълъ, понеже всички роднини на царь Петра измрѣли, а синоветѣ му, Борисъ и Романъ, се намирали въ пленъ въ Цариградъ, следов. тукъ става дума само за българитѣ отъ ония области, които бѣха останали подъ властьта на царь Бориса II, а не за четирмата братя, които още въ 969 г. се отказали да признаятъ тая власть. Най-сетне отпаднали само земитѣ северно отъ Стара-планина, но не и южнобалканскитѣ владения, които останали

Βουλγάρων αὖθις κεκίνητο· ὡς γὰρ ἡ τοῦ Τζιμισκῆ κατήγγελτο τελευτὴ, τέσσαρσιν ἀδελφοῖς ἀνατιθέασι σφετέραν ἀρχὴν, Δαβίδ, Μωυσῆ, Ἀαρών τε καὶ Σαμουήλ. . . οἱ γὰρ ἐκ τοῦ βασιλείου γένους σφίσιν ἐπίλελοιπασι, μόνου περιλειφθέντος ἑνὸς τῶν παίδων τοῦ Πέτρου, φημὶ δῆτα τοῦ Ῥωμανοῦ, ὃς ἐκτομίας ἦν. — Старобъл. преводачъ предава Зонаровия текстъ така: „бълъгаре же, ꙗко оуслышашѫ о сѫмр҃тн Цимисхїевѣ, пакы ѿвръгошѫ сѧ, и вла своѧ четырем братенцемъ възложишѫ, Дв҃дѣ, Мωусеѡ, и Ароиѣ, и Самоилѡ . . . ико ц҃рьскын родъ нхъ скончасѧ, единомѣ тъчїѫ оставшѣ ѿ сїовѣ Петра ц҃рѣ, гл҃ѧ же, Романа, иже ископлен кѣ" (п. т. стр. 156). Тукъ първитѣ две изречения не се схождатъ съ гръцкия текстъ и по смисълъ се приближаватъ до текста на Скилица. Зонара пъкъ се отличава отъ Скилица по това, че той нищо не споменува за сѫдбата на Бориса, защото той изпусналъ цѣлия пасажъ за побѣгването на Бориса и Романа и поради това казва, че отъ синоветѣ на Петра останалъ само единъ Романъ.

[1] Най-добро доказателство за това служатъ думитѣ на Михаила Аталиата, който изрично казва, че преди Василия II „България не била покорена на никого отъ императоритѣ дълго време" (M. Attaleiates, ed. Bon., p. 234: *τῆς Βουλγαρίας. . . καὶ μηδενὶ τῶν βασιλέων ὑποταγείης ἐπὶ πολὺ κτλ.* — Ср. C. Jireček, Archiv f. sl. Phil. Bd. 21, S. 548). При това трѣба да се помни, че, когато М. Аталиата писалъ историята си презъ 1079 и 1030 г., подъ „България" се разбирали въ Византия тъкмо западната половина на царството.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

подъ византийска власть, защото по-сетне, както ще видимъ по-нататъкъ, Василий II отново трѣбало да завоевава северна България, а пъкъ за присъединението на последната къмъ западната половина по-късно за сега нѣмаме никакви известия.

Какво отношение имали четирмата братя къмъ отмѣтането на българитѣ въ източната половина, показватъ самитѣ думи на Ив. Скилица. Той съобщава, че „когато българитѣ се отметнали заедно съ смъртьта на императоръ Ивана (Цимисхия), четирмата братя *ἄρχειν αὐτῶν (Βουλγάρων) προχειρίζονται*. Глаг. *προχειρίζομαι* значи: „вземалъ въ ржце, завземамъ се за нѣщо, подготвямъ, устроявамъ", следов. горното изречение при допълнение infin. значи: „тѣ се завзематъ да властвуватъ надъ тѣхъ" (българитѣ), а Зонара право казва, че „тѣ (българитѣ) възлагатъ своята власть на четирмата братя". При такова разбиране думитѣ на двамата хронисти, и всѣко друго ще бжде погрѣшно, ясно става, че движението за отпадането на северната часть отъ източната половина на царството не могло да стане безъ участието на четирмата братя, които сж агитирали между населението на севернитѣ и североизточнитѣ области, че то да не очаква освобождение отъ законнитѣ си владетели, Бориса и Романа, защото тѣ се намирали въ пленъ въ Цариградъ, а да се присъединятъ къмъ западната — свободната половина на царството. Чрезъ това комитопулитѣ се домогвали да възстановятъ предишнитѣ граници на царството и по тоя начинъ да закрепятъ властьта въ ржцетѣ си.

При какви обстоятелства станало отмѣтането на северна и северо-източна България отъ Византия, остава неизвестно по липса на данни; но съ него несъмненно трѣба да свържемъ общитѣ задружни и едновременни нападения на комитопулитѣ въ западнитѣ византийски области на полуострова. Тия нападения сж имали тъкмо за цель да отвлѣкатъ вниманието на цариградското правителство отъ това, което ставало въ северна България и изобщо да използуватъ стѣсненото положение на Византия, въ което тя се намирала веднага следъ смъртьта на Ив. Цимисхия. Така, тъкмо презъ това време (976—977) вториятъ братъ Мойсей преминалъ р. Струма и насочилъ ударитѣ си противъ Сѣръ; обаче при обсадата на тая крепость той билъ убитъ отъ единъ камъкъ, изхвърленъ отъ градскитѣ стени, а споредъ другъ вариантъ,

когато коньтъ му падналъ съ него, той билъ закланъ отъ единъ отъ хората на известния тогава византийски полководецъ, дука Лъвъ Мелисина[1], който е защищавалъ гр. Сѣръ отъ българитѣ, може би, като стратигъ-дука на тема Тракия и Македония. Въ сѫщото време Самуилъ нахлулъ на югъ на полуострова въ Тесалия и въ течение на три години обсаждалъ гр. Лариса (976—979), но безуспѣшно, защото стратигътъ на тема Еллада Кекавменъ съ разни военни хитрости сполучвалъ да отбива нападенията на Самуила.[2] Въ това за-

---

[1] Skylitzes-Cedrenus, ib. p. 435,15: *Μωϋσῆς δὲ τὰς Σέῤῥας πολιορκῶν λίθῳ ἀπὸ τοῦ τείχους βληθεὶς ἐτελεύτησε.* Вариантъ у B. Prokić, п. т., стр. 29,8: *ἄλλοι δὲ οὐ λίθῳ βληθῆναι λέγουσι τὸν Μωϋσῆν, ἀλλὰ τοῦ ἵππου συμπεσόντος αὐτῷ ὑπό τινος περὶ τὸν δοῦκα Μελλισσηνὸν ἀποσφαγῆναι.* Ср. п, т., стр. 40,8. — Zonaras, ib., p. 110,23: *ὁ δέ γε Μωυσῆς τὰς Σέῤῥας πολιορκῶν λίθῳ βάλλεται, καὶ θνήσκει ἐυθύς.*— Старобъл. преводъ, стр. 155: Мωυси же, Сѣрь ръвѫ, каменем оударень бысть и скончасѧ.

[2] За тая обсада на Лариса ето какво разказва Кекавменъ въ своя „Стратегиконъ" въ § 169 подъ надсловъ: „за разумния началникъ на крепость": „Когато покойниятъ ми дѣдо Кекавменъ билъ въ Лариса, като ималъ властьта надъ Еллада, българскиятъ тиранинъ Самуилъ много пѫти се опитвалъ ту съ война, ту съ хитрость да завладѣе Лариса и не можалъ (да постигне това), но (всѣки пѫть) той бивалъ отблъсванъ и посраменъ отъ него. (Отъ своя страна пъкъ дѣдо ми) ту го преследвалъ съ война, ту пъкъ се стараелъ да смекчи него самия и близкитѣ му съ подаръци. Като постѫпвалъ така, той ималъ възможность безъ прѣчки да сѣе и жъне, и (по тоя начинъ) спасявалъ своитѣ хора чрезъ задоволство. А когато видѣлъ, че (тиранинътъ) съвсемъ надделѣлъ, той го прогласилъ (*ἐφήμιζεν αὐτὸν*, т. е. призналъ властьта му) и по тоя начинъ, като го пакъ подвелъ, посѣлъ и пожъналъ. Той писалъ до порфирородния киръ Василия, какво „азъ, светий мой господарю, принуденъ отъ отстѫпника, заповѣдахъ на ларисчани и тѣ го прославиха (*εὐφήμισαν αὐτὸν*, т. е. признаха властьта му), и съ Бога посѣха и пожънаха. И чрезъ застѫпничеството на твоето царство събрахъ плодове (храна), които стигатъ за ларисчани за четири години, и ето тѣ пакъ сѫ раби на твоето царство." Като се научилъ за това, императорътъ одобрилъ хитростьта на моя дѣдо." — Cecaumeni Strategicon et incerti scriptoris de officiis regiis libellus, Ed. B. Wassiliewsky et V. Iernstedt. Petropoli 1893, p. 65,11-26. — Ср. В. Г. Васильевскій, Совѣты и разказы византійскаго боярина XI вѣка. ЖМНПр. ч. 216 (1831), стр. 103-104. — Че тая обсада се отнася къмъ времето преди 930 г., ние извеждаме възъ основа на следнитѣ данни. Отъ § 170 на сѫщия „Стратегиконъ" се види, че Кекавменъ билъ елладски стратигъ три години и следъ него билъ назначенъ другъ стратигъ, при когото Самуилъ сѫщо три години обсаждалъ Лариса и само съ гладъ принудилъ града да се предаде (вж. по-долу). Тоя другъ

дружно нападение, както изглежда, не взелъ участие най-стариятъ братъ Давидъ, защото веднага следъ отмѣтането на северна България той билъ убитъ отъ нѣкакви странници-власи нѣйде между Костуръ и Преспа въ мѣстность наречена „Хубави джбове“[1]. Това загадъчно убийство на Да-

---

стратигъ билъ Никулица, както това се установява по следнитѣ данни: Въ края на § 163 се чете: „ако ти ще имашъ вжтре (въ крепостьта — кулата) своитѣ хранителни запаси, то азъ съмъ увѣренъ, че, когато враговетѣ се опитатъ да воюватъ съ тебе, ти съ Божия помощь ще ги разбиешъ и ще ги обърнешъ въ бѣгство; ако това не направишъ, както ти заповѣдвахъ, ти ще изпатишъ това, което изпатили родителитѣ на Никулица Ларисийски *(εἰς Λαρίσσαν)* при Самуила.“ Какво сж изпатили последнитѣ, се види отъ § 170, гдето се разказва, че следъ падането на Лариса поради непоносимия гладъ при втората ѝ обсада отъ Самуила ларисчани били обърнати въ робство съ изключение на рода Никулица, следов. тогава Никулица се намиралъ въ Лариса, а споредъ § 244 той билъ елладски стратигъ въ 4-та година отъ царуването на Василия II, т. е. въ 980 г. — Strategicon, ib. pp. $64_{,15}$-$65_{,10}$; $65_{,26}$-$66_{,11}$; $93_{,3}$-$_{24}$. — В. Г. Васильевскій, Совѣты, п. т., стр. 102-103, 121-122, 318-319. Отъ тия данни могатъ да се направятъ следнитѣ заключения: 1. че Кекавменъ билъ елладски стратигъ до 980 г., или обсадата на Лариса при него се продължавала отъ 976-979, а оттука 2. че нападенията както на Самуила въ Тесалия, тъй и на Мойсея противъ Сѣръ се почнали презъ 976-977 г. и 3. падането на Лариса, което е станало при Никулица, трѣба да се отнесе къмъ 983 г.

[1] Skylitzes-Cedrenus, ib. p. $435_{,13}$: *τῶν δὲ τεσσάρων ἀδελφῶν Δαβὶδ μὲν εὐθὺς [τῆς ἀποστασίας]* (Вж. В. Prokić, п. т., стр. $28_{,6}$) *ἀτειβίῳ ἀναιρεθεὶς μέσον Καστορίας καὶ Πρέσπας καὶ* (вм. *εἰς*, Prokić, п. т., стр. $28_{,7}$) *τὰς λεγομένας Καλὰς δρῦς παρά τινων Βλαχῶν ὁδίτων.* — Zonaras, ib., p. $110_{,21}$-$_{23}$: *τῶν δὲ τεσσάρων συγγόνων τῶν κομητοπώλων ὁ μὲν Δαβὶδ τάχιστα τὴν ζωὴν ἐξεμέτρησεν.* — Староб. преводъ, стр. 156: четырем же сим прѣемшим, Дѣдъ оубо вскорѣ оумрѣт. Очевидно, преводачътъ е ималъ другъ текстъ за първото изречение. — О. Паисий въ своята „Історіа славеноболгарская“ (изд. на Йор. Ивановъ, стр. 31, 63, 65-70 и особ. 75) представя Давида като български царь и съобщава следното: „сѣи царь Давидъ wставилъ царство колею брату своему Самоилу, ѿтишелъ къ монастирю и въспрїелъ монашески чинъ; и поживѣлъ свято и богоугодно къ мало врѣме и преставил се къ Богу, и были мощи его нетлѣнни извадени и въ Ѻхриду принесени.“ Възъ основа на това съобщение М. Дриновъ предположи, че въ българската ржкописна книжнина се намира „житїе саятаго царя Давида“, и че „Паисий е ималъ на ржце това житие, отъ което внесълъ въ своя каталогъ белѣжкитѣ си.“ Ние мислимъ, че Дриновъ не би направилъ горното предположение, ако би той знаелъ въ 1375 г., че „печатното изображение на Давида“, което той видѣлъ тогава у Жинзифова на единъ листъ, е откжснато не отъ „една църковно-славянска книга, издадена въ миналото (XVIII) столѣтие въ Пеща“ (вж. Съчинения,

вида неволно кара да се предполага, че то е било дѣло на цариградското правителство, което е имало, както се види, въ самата западна България свои хора и привърженци[1], особено между влашкото население, които сж агитирали противъ комитопулитѣ и се домогвали да произведатъ несъгласие и разцепление между тѣхъ и по тоя начинъ да осуетятъ дѣлото имъ. Като жертва на тия агитации станалъ третиятъ братъ Аронъ, който подъ тѣхното влияние се отказалъ да вземе участие въ задружното нападение на византийскитѣ области; поне за такова нѣмаме никакви известия. Това поведение на Аарона възбудило у Самуила подозрение и недовѣрие, което по-сетне, както ще видимъ, докарало убийството на Аарона. Както и да било, но следъ смъртьта на Давида и Мойсея тѣхнитѣ области били подѣлени между Аарона и Самуила, като първиятъ получилъ Мойсеевата область — Струмишката, а вториятъ — областьта на Давида, така че цѣлата южна и юго-източна днешна Македония сега преминала подъ управлението на Самуила.

Между това станало едно твърде важно събитие, което дало съвсемъ нова насока на работитѣ въ България. Това е побѣгването на двамата ц. Петрови синове, Бориса и Романа, отъ Цариградъ. За това събитие Ив. Скилица разказва следното: „Когато се случи, че императоръ Иванъ (Цимисхий) умрѣлъ [и Склиръ билъ се отметналъ, а императорътъ и тѣхниятъ (на Бориса и Романа) сродникъ Василий излѣзълъ

т. I, стр. 434), а отъ „Стематографията“ на Христофора Жефаровича, издадена въ Виена въ 1741 г., както това посочи самъ той по-сетне (п. т., т. II, стр. 47б и бел. 8). И наистина, че Давидъ билъ царь и светецъ, Паисий е можалъ да узнае само отъ Стематографията на Жефаровича, гдето е дадено изображението на Давида на трето мѣсто следъ ония на сръбскитѣ господари-светии, Симеона Немана и Стефана Първовѣнчани, съ надпись; сѣты Давидъ цр҃ь болгарскыи, а всичко друго, което той съобщава за него — че Давидъ приелъ монашески чинъ, следъ като прѣдалъ доброволно властьта на брата си Самуила, и че тѣлото му било намѣрено нетлѣнно и пренесено въ Охридъ — сж негови лични съображения. Паисий не е ималъ на ржце и изобщо не е видѣлъ никакво житие на „царь“ Давида, защото въ такъвъ случай той би съобщилъ нѣщо повече за живота и дѣйностьта на тоя „царь“ (sic) и не би се ограничилъ само съ общи фрази за него като царь и светецъ. Вж. В. Н. Златарски, Тъй наречените „грамоти“ и пр., п. т., стр. 5б-57.

[1] Вж. Jireček, п. т., стр. 550.

по тракийскитѣ крепости], тѣ (Борисъ и Романъ) избѣгали оттамъ (отъ столицата) и побързали да отидатъ въ България. И Борисъ, ударенъ съ стрела при преминаването на една горичка (соб. хръсталакъ) отъ единъ [глухонѣмъ] българинъ, който [не чулъ, че това билъ Борисъ и] го счелъ [случайно] за ромеецъ [по облѣклото] (понеже той билъ облѣченъ въ ромейско облѣкло), загинва, а Романъ се спасява [въ Видинъ] и следъ нѣколко време отново се връща въ столицата, както ще се каже на своето мѣсто“[1]. Арабскиятъ хронистъ Яхъя Антиохийски[2] за сѫщото събитие разказва следното: „И упо-

---

[1] Skylitzes-Cedrenus, ib., p. 435,7-13: *καὶ ἐπεὶ συνέβη τὸν βασιλέα Ἰωάννην ἀποθανεῖν [καὶ τὸν Σκληρὸν ἀποστατῆσαι, τοῦ βασιλέως καὶ συγγενοῦς αὐτῶν Βασιλείου εἰς τὰ ἐπὶ Θράκην χωρία ἐξιόντος], ἐκεῖθεν ἀποδιδράσκουσι, καὶ τὴν Βουλγαρίαν φθάσαι ἠπείγοντο. καὶ ὁ μὲν Βορίσης τόξῳ βληθεὶς ἐν τῷ διέναι κατά τινα λόχμην παρὰ Βουλγάρου [κωφοῦ μὴ διακούσαντος τὸν Βορίσην εἶναι αὐτόν], νομίσαντος αὐτὸν Ῥωμαῖον [τυγχάνειν αὐτὸν ἀπο τῆς στολῆς] εἶναι (ἐνεδέδυτο γὰρ στολὴν Ῥωμαϊκὴν) ἀπόλλυται Ῥωμανὸς δὲ διασώζεται [εἰς Βιδίνην], καὶ χρόνῳ ὕστερον ἐπάνεσι πάλιν εἰς τὴν Βασιλίδα, ὡς ἐν τῷ ἰδίῳ τόπῳ λέξεται.* — B. Prokić, n. t., стр. 28, №№ 2, 3, 4, 5. — Zonaras изпусналъ тоя пасажъ.

[2] Яхъя, ибн-Сăûда, ибн-Яхъя, нареченъ Антиохийски, се родилъ въ Египетъ въ нач. на 70-тѣ години на X. вѣкъ и билъ роднина на другъ арабски хронистъ, александрийския патриархъ Евтихия (Сăûд ибн-Батрûка); по професия билъ медикъ и твърде образованъ за времето човѣкъ. Още въ Египетъ по поржчка той почналъ да пише своята хроника като продължение на Евтихиевата и я завършилъ въ 1006/07 год. Около 1014/15 г. Яхъя се преселилъ въ Антиохия, гдето той, както самъ се признава, намѣрилъ нови извори, което го принудило да преработи своя трудъ. Обаче освенъ преработката на своята хроника той направилъ още нѣкои допълнения, краятъ на които, вѣроятно, се съвпада съ края на неговия животъ 1033 г. — Отъ хрониката на Яхъя бѣха издаденм и снабдени съ ценни коментарии доста голѣми извлѣчения отъ баронъ В. Р. Розенъ въ сѫчин. „Императоръ Василій Болгаробойца. Извлеченія изъ лѣтописи Яхъи Антіохійскаго.“ СПБургъ 1883 (за живота на Яхъя вж. стр. 055-057). Въ тия извлѣчения, които се отнасятъ главно къмъ времето на им-ръ Василия II, се даватъ не малко известия и за събития отъ българската история отъ края на X. и нач. на XI. вѣкъ. Сведенията, които Яхъя ни дава за означения периодъ и главно за борбата на Самуила съ Василия II, при всичката си краткость и откжслечность, се отличаватъ съ голѣми достойнства. Освенъ безпристрастието на Яхъя, като писатель съвсемъ незаинтересуванъ въ българскитѣ работи, трѣба да се отбелѣжатъ: 1. достовѣрностьта на съобщаванитѣ отъ него известия, защото той се е ползувалъ, както изглежда, отъ много и добри извори и 2. хронологическата последователность и ясность въ изложенията на събитията. Той зорко

трѣбили хитрость двамата синове на Самуила, български царь, които Иванъ Цимисхий бѣ взелъ (въ пленъ) и държалъ затворени въ двореца[1], и побѣгнали тѣ отъ мѣстото на затвора на коне, които тѣ заповѣдали да се държатъ готови за себе си. И когато тѣ се намѣрили на превала, който водѣлъ за България, двата коня, на които тѣ седѣли, спрѣли. И слѣзли тѣ отъ тѣхъ и се скрили въ планината, понеже се страхували да не би да ги догонятъ, и тръгнали пѣша. И по пѫтя поголѣмиятъ отъ тѣхъ изпреварилъ по-малкия си братъ. И билъ той преоблѣченъ, и го забелѣзали една тълпа българи, които пазѣли оная планина отъ разбойници. И стрелялъ единъ отъ тѣхъ (българитѣ) въ него и, като го не позналъ, понеже билъ самичъкъ, убилъ го. И тръгналъ по диритѣ му по-малкиятъ братъ и имъ обявилъ, кой е той. И тѣ го отвели и после го направили свой царь. Иималъ той единъ рабъ, известенъ подъ името Комитопулъ, и дѣйствувалъ той (по-малкиятъ братъ) наедно съ него, и се събрали около него българитѣ и воювали странитѣ ромейски".[2] Отъ дветѣ тия известия

следи за вървежа на българо-византийскитѣ войни и, ако поради краткостьта и откѫслечностьта на известията въ много мѣста не се съгласува съ византийскитѣ лѣтописци, но той не противоречи самъ на себе си, както забелѣзва бар. Розенъ, който дохожда до заключение, че за българскитѣ работи Яхъя се е ползувалъ отъ единъ изворъ и тоя изворъ трѣба да е билъ съвременень и е могълъ да има добри сведения, които само съкратилъ (вж. каз. съч., стр. 184 и 185), както това ще видимъ при разглеждането на неговитѣ известия въ сравнение съ известията отъ византийскитѣ и други извори.

[1] Очевидно, тукъ Яхъя объркалъ името на ц. Петра съ Самуиловото, защото Ив. Цимисхий пленилъ и откаралъ въ Цариградъ двамата синове не на Самуила, а на Петра.

[2] Бар. Розенъ, каз. съч., стр. $20_{,34}$-$21_{,15}$. — Арабскиятъ хронистъ ал-Макинъ, компилаторъ и съкратитель на Яхъя отъ XIII. вѣкъ, предава тоя разказъ на Яхъя така: „Въ сѫщата година избѣгали двамата синове на Самуила, които Цимисхий държалъ пленени въ двореца си, въ осмата година на пленството, като седнали на коне, които тѣ се постарали да ги приготвятъ. И, когаго тѣ достигнали планинската тѣснина, която прониква (води) въ България, конетѣ имъ ослабнали въ силитѣ и тѣ слѣзли отъ тѣхъ и се скрили въ планината, понеже се бояли да ги не настигне нѣкой. И когато по-голѣмиятъ вървѣлъ по пѫтя предъ по-малкия, случило се, че нѣкакви-си българи го убили по погрѣшка (като го взели) за разбойникъ. И по-малкиятъ, който вървѣлъ отзадъ, обадилъ имъ за себе си, кой билъ той, и тѣ го взели и поставили за свой царь; и пристанали къмъ него твърде много българи и почнали да превзематъ областитѣ на Румъ." — В. Г.

става ясно, че бѣгството на Бориса и Романа отъ Цариградъ е вънъ отъ всѣко съмнение — то е истински фактъ. Но преди да разгледаме съдържанието на дветѣ известия и какво отношение има то къмъ тогавашнитѣ събития на полуострова, ние ще се опитаме да опредѣлимъ, къмъ коя година се отнася това бѣгство, защото отъ това ще зависи и опредѣляне хронологията и на другитѣ преди и следъ него събития.

Пасажътъ за българскитѣ работи до самовластието на Самуила Ив. Скилица помѣстя следъ разказа за поражението на Варда Склира и неговото бѣгство при арабитѣ и за сждбата на нѣкои съучастници въ бунта му, които въ разни крепости на тракисийската тема въ М. Азия се упорито защищавали до 8-ия индиктионъ, който се почналъ отъ 1. септемврий 979 г. Следъ това Скилица отбелѣзва, че тогава се поминалъ цариградскиятъ патриархъ Антоний и билъ избранъ за патриархъ Николай Хризовергъ следъ едно $4^1/_2$-годишно междупатриаршие, следов. Николай се покачилъ на патриаршеския престолъ въ 984 г.[1] Обаче споредъ даннитѣ на Яхъя излиза, че междупатриаршието било следъ патриархъ Николая, така че последниятъ билъ избранъ за патриархъ не въ 984 г., а въ 980 г., което несъмненно е по-вѣрно, както това доказа неопровержимо бар. Розенъ.[2] Оттука ясно става, че Ив. Скилица вмѣстя известията за българскитѣ работи между събитията преди и отъ 980 г. И наистина, за бѣгството на Бориса и Романа отъ Цариградъ той съобщава, че то станало следъ смъртьта на Ив. Цимисхия, а споредъ допълненията на еп. Михаила, когато Варда Склиръ се билъ вече отметналъ отъ императора, т. е. не по-рано отъ срѣдата на 976 г. и не покъсно отъ началото на 8-ия индиктионъ, т. е. не по-късно отъ 1. септемврий 979 г. Къмъ тоя периодъ, следов., трѣбва да се отнесатъ, споредъ Ив. Скилица, и убийствата на Давида, Мойсея и Аарона. Обаче дали тия събития могатъ да се от-

---

Васильевскій, Къ исторіи 976—986 годовъ. ЖМНПр. ч. 184 (1876), стр. 137-138; Труды его, т. II, стр. 79. — Ал-Макинъ съкратилъ своя оригиналъ, като изпусналъ мѣстото за комитопула главно, но и прибавилъ нѣкои изрази, които у Яхъя нѣма, именно за годината на бѣгството. За нея вж. по-долу.

[1] Skylitzes-Cedrenus, ib., p. 434_{15-19}.

[2] Бар. Розенъ, каз. съч., стр. 267-270.

несатъ следъ бѣгството на Бориса и Романа? Така, както тѣ сж наредени у Ив. Скилица, би трѣбвало да приемемъ, че то ги е предхождало, което не е вѣрно, 1. защото самъ Скилица казва, че Давидъ билъ убитъ веднага следъ отмѣтането на северна и северо-източна България, а последното станало заедно *(ἅμα)* съ смъртьта на Ив. Цимисхия; 2. защото, споредъ допълненията на еп. Михаила, Аароиъ билъ живъ въ 986 г. презъ времето на първия походъ на Василия II противъ България (вж. по-долу), и 3. защото съвременниятъ арменски историкъ Степаносъ Таронски Асохигъ казва, че въ 986 г. въ България имало двама братя — „комсадцаги“ (= комитопули), отъ които по-голѣмиятъ се наричалъ Самаелъ, а другиятъ несъмненно е Аароиъ, макаръ старшинството имъ да е объркано, следов., и убийството на Аарона не може да се отнесе по-рано отъ 986 г. Отъ тия данни право изтича, че у Ив. Скилица събитията не се даватъ въ хронологически редъ, съ други думи, бѣгството на двамата брятя е могло да се отнесе и следъ убийствата на Давида и Моисея, но не и на Аарона.

Яхъя разказва за бѣгството на Бориса и Романа между събитията отъ 986 г., което е дало основание на бар. Розена да го отнесе къмъ 985 г.[1] Обаче самиятъ контекстъ у Яхъя не позволява да се постави това събитие така непосрѣдно предъ похода на Василия II въ 986 г. Яхъя пише: „И отвели го (Романа) тѣ и после го направили свой царь. И ималъ той единъ рабъ, известенъ подъ име Комитопулъ, и дѣйствувалъ оня заедно съ него, и се събрали при него българитѣ и воювали гръцкитѣ (визант.) страни. И потегли противъ тѣхъ царьтъ (императорътъ) съ голѣма войска и пр.“.[2] Отъ тия думи ясно става, 1. че българитѣ не изведнажъ следъ довеждането на Романа, а отпосле го направили свой царь; 2. че Романъ дълго дѣйствувалъ заедно съ комитопула; 3. само следъ като се събрали българитѣ около него, почнали да воюватъ византийскитѣ страни и 4. и само следъ тия воювания императорътъ потеглилъ въ походъ противъ тѣхъ въ 986 г. Всички тия особености въ разказа на Яхъя идатъ да установятъ, че разказа за побѣгването на Бориса и Романа той вмѣстилъ, не за да покаже, че тѣ сж станали презъ 986 г. или непосрѣдно предъ тая година, а за да обясни причинитѣ,

[1] Бар. Розенъ, каз. съч., стр. 404.

[2] Пакъ тамъ, стр. 21,12-16.

които сѫ предизвикали похода на Василия II; следов. бѣгството на Бориса и Романа не е предхождало така непосрѣдно похода отъ 986 г., а се е изминало между тѣхъ доста време, защото воюването на византийскитѣ страни, както видѣхме и ще видимъ, вървѣло въ течение на нѣколко години.

Да опредѣлимъ, колко години се изминали отъ бѣгството на двамата братя до въпросния походъ на Василия II, или по-точно, кога сѫ избѣгали тѣ отъ Цариградъ, ни дава възможность несрѫчният компилаторъ и съкратитель на Яхъя, ал-Макинъ, арабски писатель отъ XIII. вѣкъ. Разказа за бѣгството той почва така: „Въ сѫщата година (376 отъ Хиджра = 986 отъ Хр.) избѣгаха двамата синове на Самуила, които Цимисхий държалъ пленени въ своя дворецъ, въ осмата година отъ плена, като седнали на коне, които тѣ се постарали да си приготвятъ“.[1] Тоя преводъ В. Г. Васильевски направилъ по латинския преводъ на ал-Макина отъ Тома Ерпения (1625), който се оказалъ неточенъ, и затова бар. Розенъ дава следния преводъ отъ арабски: „И въ сѫщата година употрѣбили хитрость двамата синове на Самуила, които Цимисхий държалъ затворени въ двореца — тя е осмата (година) отъ затвора имъ — на два коня“ и пр. Колкото и да се счита ал-Макинъ за „неизкусенъ епитоматоръ“ на своя оригиналъ Яхъя поради безсмисленото вмъкване на думитѣ „въ сѫщата година“ въ началото,[2] все пакъ ние мислимъ, че думитѣ „тя е осмата (година) отъ плена“ (или, споредъ Розена, „отъ затвора имъ“), ал-Макинъ самъ не е измислилъ, а ги е заимствувалъ отъ другъ изворъ, неизвестенъ на Яхъя, и тъкмо поради своята несрѫчность ги е вмъкналъ тъй неумѣло въ текста на своя оригиналъ; поради това ние не можемъ да ги оставимъ безъ внимание, още повече че самиятъ вървежъ на събитията подтвърдява тѣхната истиность. И тъй, ако побѣгването на Бориса и Романа е станало въ осмата година на тѣхното откарване въ пленъ отъ Ив. Цимисхия презъ лѣтото на 972 г., то, очевидно, то трѣба да се отнесе не по-рано отъ началото на 980 септемврийска година, или къмъ последнитѣ четири месеци на 979 г.

Ако сега се обърнемъ къмъ съдържанието на разказа за побѣгването на Бориса и Романа у двамата наши хронисти,

---

[1] Вж. цитата по-горе, стр. 16, бел. 4.
[2] Бар. Розенъ, каз. съч., стр. 190-191.

Ив. Скилица и Яхъя, то не е мжчно да се забелѣжи тѣхното голѣмо сходство въ сжщината на самитѣ факти, т. е. побѣгването на двамата царски синове отъ плена въ Цариградъ, случайното загинване на Бориса и спасението на Романа. Това тъкмо сходство ни дава основание да предполагаме, че и двамата хронисти се ползували отъ единъ и сжщи изворъ, може би отъ споменувания въ предговора на Ив. Скилица и все още не откритъ писатель Теодора Севастийски, който написалъ специална хроника (*χρονικόν βίβλον*) за царуването на Василия II,[1] съ тая само разлика, че Яхъя предава почерпнатото въ по-голѣми подробности и завършено, когато Ив. Скилица го съкратилъ твърде много и дотолкова, че еп. Михаилъ Дѣволски намѣрилъ за нужно да попълни текста му. Скилица изпусналъ най-сжществената часть, именно, каква е била сждбата на Романа въ България, следъ като спасилъ живота си, и изкуствено прекжсва разказа съ думитѣ „и съ време по-късно отново се връща въ столицата, както ще се каже на своето мѣсто“ ; между това той нийде въ хрониката си не говори за връщането на Романа въ столицата, а съобщава само, какъ последниятъ предалъ въ 1002 г. гр. Скопье на Василия II, за което императорътъ го наградилъ съ санъ патриций и препозитъ и го назначилъ за стратигъ на Абидосъ ;[2] напротивъ, обещанието да говори на „своето мѣсто“ за връщането на Романа въ столицата, за което сигурно се е говорило въ неговия изворъ, по-скоро подтвърдява съобщението на Яхъя, че българскиятъ царь билъ отново плененъ отъ императора въ 991 г. и го върналъ въ затвора, отъ който билъ избѣгалъ (вж. по-долу). Тая неустойчивость въ обещанието на Скилица явно разкрива, че той умишлено, а може би и тенденциозно съкратилъ своя изворъ, като изпусналъ края на разказа, а това обстоятелство ни дава пълно право да се отнесемъ съ нужното довѣрие къмъ известията на Яхъя за сждбата на Романа въ България.

И тъй, Яхъя разказва, че Романъ, следъ като открилъ на българитѣ, кой билъ той, тѣ го отвели и после го направили свой царь. Споредъ попълването на еп. Михаила, Романъ се спасявалъ въ Видинъ — *εἰς Βιδίνην*. Ние се съмнѣваме въ

---

[1] В. Г. Васильевскій, Къ исторіи, п. т., стр. 126-127; Труды, п. т., стр. 67.

[2] Skylitzes-Cedrenus, ib. II, p. 455,13-18.

тая транскрипция на българ. име **Бѣдинъ**. Въ най-близкия по време паметникъ, именно, втората грамота на Василия II, дадена на Охридския архиепископъ въ 1020 г., това старобългарско име е предадено въ форма *Водίνη*,[1] която лесно може да се смѣси съ *Βοδηνά* — Воденъ.[2] Наистина въ нѣкои покъсни паметници отъ края на XII. и презъ XIII. вѣкъ за Видинъ (Бъдинъ) се срещатъ и формитѣ: *Βιδύνη*[3] и *Βιδίνη*[4], но тия форми, които сравнително сж нови, сж се вмъкнали по-сетне при преписването на тия паметници.[5] Като имаме предъ видъ известието на Асохига и Яхъя, че Романъ отпосле е дѣйствувалъ въ България съ Самуила, ние приемаме, че въ текста първоначално е стояла формата *εἰς Βοδηνά* — въ Воденъ. Въ такъвъ случай Романъ билъ отведенъ не въ Видинъ, а въ Воденъ, който се намиралъ въ това време подъ управлението на Самуила, или съ други думи, Романъ билъ доведенъ при Самуила. „И имаше той (Романъ) единъ робъ, четемъ по-нататъкъ у Яхъя, известенъ подъ име Комитопулъ". За да разберемъ смисъла на това изречение и кого е разбиралъ Яхъя подъ име Комитопулъ, трѣбва да знаемъ, какво значение има тукъ думата „робъ".

Въ арабскиятъ текстъ на мѣстото на тая дума стои „гулямъ", която значи: „юноша, пажъ, слуга, робъ". Споредъ обясненията на бар. Розена, „гулями" се наричали у арабитѣ ония купени роби (повечето тюркски), съ които се заобикаляли мюсюлманскитѣ управители и които сж съставяли най-добрата часть отъ тѣхната войска; това сж „мамелюкитѣ", както по-сетне ги наричали. Отъ тѣхъ излизали най-добритѣ пълководци и чиновници въ мюсюлманския свѣтъ и не рѣдко тѣ съвсемъ отстранявали своитѣ предишни господари и образували нови

---

[1] По издан. на H. Gelzer'a въ Byz. Zeitsch. II, S. 45: *τὸν δὲ ἐπίσκοπον Βοδίνης κελεύομεν.*

[2] Пакъ тамъ, стр. 44: *ἐν τοῖς Βοδηνοῖς καὶ ἐν τοῖς Μογλαίνοις.* — Въ Дюканжовия списъкъ на българскитѣ архиепископи, по издан. на H. Gelzer'a въ Der Patriarchat von Achrida, p. 6: *ἐν Βοδηνοῖς καὶ ἐν τῇ Πρέσπᾳ.*

[3] Въ *αἱ ὑποκείμεναι ἐπισκοπαὶ τῷ θρόνῳ τῆς Βουλγαρίας.* Byz. Zeitsch. I, S. 256.

[4] Въ *Τάξις τῶν θρόνων τῆς πρώτης Ἰουστινιάνης.* Пакъ тамъ, стр. 257.

[5] За името Видинъ вж. I. Melich, Beiträge zur Geschichte der bulgarischen Halbvokale. Сборникъ въ честь на В. Н. Златарски, София 1925, стр. 127-128.

династии. Много по-често тѣ се задоволявали само съ фактическата власть и на своитѣ халифи или емири предоставяли само номиналната. Обаче обществото продължавало да ги нарича „гулями", т.е. „роби", „отпуснати на свобода", „клиенти", колкото и високо да сѫ стояли тѣ по мощь и богатство, и съ тия названия въ дадената епоха вече не се свързвало нищо оскърбително, напротивъ, дори се съединявало понятието за почить и мощь.[1] Въ понятието на арабския писатель, който е навикналъ да вижда въ лицето на „гулямитѣ" личности, облечени съ най-високитѣ длъжности въ държавата, тоя тъй нареченъ Комитопулъ при сѫществуването на членове отъ българската династия не е могълъ да се представи инъкъ, освенъ като единъ „гулямъ" въ посочения по-горе смисълъ, т. е. като такъвъ, който еималъ въ рѫцетѣ си цѣлата фактическа власть. Освенъ това избѣгалиятъ царски синъ, казва Яхъя, почналъ да дѣйствува заедно съ него (съ гуляма) и се събрали при него българитѣ и воювали земитѣ византийски, следов. тоя „гулямъ"ималъ голѣмо значение, неговото съдѣйствие се отбелѣзва особено при събирането на българитѣ и воюването на византийскитѣ страни.

Ако следъ горнитѣ пояснения поискаме да приложимъ известието на Яхъя къмъ положението на работитѣ въ България, то надали може да се отрича, че тукъ подъ „гулямъ", който носи името Комитопулъ, трѣбва да разбираме никого другиго освенъ Самуила на византийскитѣ и домашнитѣ извори. Трѣбва само да се изтъкне тукъ, че арабскиятъ хронистъ, като не разбиралъ гръцката дума *κομητόπουλος* на византийския си изворъ, приелъ я за собствено име и счелъ, че името на „гуляма" било Комитопулъ тъй, както той смѣсилъ името на царь Петра съ онова на Самуила. Обаче подобни недоразумения, които могли да възникнатъ твърде лесно у единъ чуждъ писатель, който по време билъ близъкъ, но отдаленъ отъ театра на дѣйствието, не сѫ въ състояние да подценятъ Яхъевитѣ известия по българскитѣ работи. „Тукъ надали може да стане дума за нѣкоя бъркотия, пише бар. Розенъ, отъ страна на нашия авторъ. Той, очевидно, предава съвършено вѣрно сѫщината на това, което намира въ своя изворъ, но тоя изворъ доста остро противоречи на Скилица-Кедрина и още повече на тълкователитѣ на тѣхнитѣ

[1] Бар. Розенъ, каз. съчин., стр. 186-187.

оскждни и тъмни показания".[1] Въ сжщность обаче тукъ нѣма никакво противоречие, защото Скилица нищо не споменува, каква роля е игралъ Романъ следъ побѣгването си въ България, нито пъкъ за отношенията му спрѣмо Самуила. Обаче, ако се вгледаме по-отблизу въ положението на Самуила и изобщо на работитѣ въ България презъ 980 г. и ако се постараемъ да обяснимъ причинитѣ за побѣгването на двамата царски синове отъ Цариградъ, то ще се убѣдимъ, че Самуилъ билъ принуденъ отъ самитѣ обстоятелства да стане тъкмо въ такива отношения спрѣмо последния представитель на старата българска династия, каквито ги представя Яхъя.

Опитътъ на цариградското правителство да всѣе раздори и разцепление между комитопулитѣ и чрезъ това да осуети тѣхното дѣло, както видѣхме, не дали никакви резултати, а между това то не е било въ състояние да предприеме никакви военни дѣйствия противъ българитѣ за тѣхнитѣ нападения въ владенията на империята, защото всичкитѣ военни сили били пръснати въ разни краища поради войнитѣ — гражданската въ Мала Азия, въ южна Италия съ сицилийскитѣ араби и съ германския императоръ въ Апулия и Калабрия. Поради това въ Цариградъ решили да пуснатъ въ ходъ традиционната си политика, именно да се възползуватъ отъ пленениtѣ синове на ц. Петра. Като му сж били известни враждебнитѣ отношения на комитопулитѣ къмъ старата българска династия и недоразуменията между Самуила и Аарона, цариградското правителство предполагало, че тъкмо сега, т. е. въ края на 979 или нач. на 980 г. е най-сгодниятъ моментъ да извади начело законнитѣ представители на българския престолъ, около които навѣрно биха се събрали много привърженици на старата династия, особено въ източната половина на царството, и по тоя начинъ, като предизвика вжтрешни безредици въ България, да отклони всѣка опасность откъмъ българитѣ. Съ тая цель хитриятъ и коваренъ евнухъ-проедъръ Василий наредилъ отъ страна побѣгването на Петровитѣ синове отъ столицата и имъ далъ възможность да се явятъ тайно въ България. Че това побѣгване било дѣло на самото цариградско правителство, показва и добавката на еп. Михаила, че то станало, когато императоръ Василий отишълъ да обиколи крепоститѣ въ Тракия, като чрезъ това се

[1] Бар. Розенъ, каз. съчин., стр. 188.

е давало възможность на подставенитѣ лица, на които било поржчено да изпълнятъ самото побѣгване, по-лесно да убедятъ Бориса и Романа да се впуснатъ въ тая авантюра; па да се побѣгне отъ затвора въ цариградския дворецъ е могло да стане само съ помощьта на вжтрешни дворцови хора. Обаче и тоя планъ на византийцитѣ не можилъ да постигне цельта си: Борисъ случайно падналъ мъртъвъ отъ българска стрела, а Романъ, уловенъ отъ българската погранична стража, билъ доведенъ при Самуила въ Воденъ. Дали Романъ е разкрилъ истинскитѣ причини на своето побѣгване отъ цариградския дворецъ, ние не знаемъ; но за Самуила сега станали съвсемъ ясни тайнитѣ кроежи на византийското правителство и, принуденъ отъ силата на обстоятелствата да отстжпи отъ предишната си враждебность къмъ старата династия, по-сетне съ съгласието на Аарона и другитѣ български мѣстни воеводи обявилъ Романа за български царь. Самуилъ се решилъ на такава на пръвъ погледъ недопустима постжпка още и затова, защото Романъ, като скопецъ, не е могълъ да бжде за него опасенъ съперникъ, още повече че фактически властьта се немирала въ неговитѣ ржце, а Романъ се явявалъ само като номиналенъ царь.[1] Не по-малко Самуилъ ще да е искалъ да използува появяването на Романа и противъ явно властолюбивитѣ стремежи на брата си Аарона, като се на-

[1] Че въ такива отношения се намиралъ Самуилъ спрѣмо Романа, потвърдява и Асохигъ. Като говори подъ 936 г. за изгарянето на свастийския митрополитъ отъ „българскитѣ царе", той продължава: „Тѣ били двама братя, които били наречени комсадцаги; името на по-стария било Самаель. Императоръ Василий ги бѣ довелъ съ наемнитѣ войски въ Македония, за да воюватъ противъ българитѣ. Но при удобно време тѣ избѣгали отъ гръцкия царь и преминали къмъ българския царь, който беше скопецъ и поради храбростьта си тѣ се високо издигнаха. Следъ това гръцкиятъ императоръ Василий отвори война съ българския царь, скопеца-евнухъ. Но комсадцагитѣ, които (въ сжщность) владствуваха надъ българската земя, влѣзоха въ сериозна борба противъ гръцкия императоръ, за което ние ще кажемъ въ свое време." Вж. Des Stephanos von Taron armenische Geschichte. Aus dem altarmenischen übersetzt von H. Gelzer und A. Burckhardt, Leipzig 1907, S. 185-186. Ср. не съвсемъ точния руски преводъ на Н. Эмина. Всеобщая исторія Степ'аноса Таронскаго, Асохика по прозванію. Москва 1864, стр. 175-176. — Като оставяме на страна неточнитѣ съобщения на Асохига, какво двамата „комсадцаги" (= комитопули), подъ които въ 986 г. безспорно трѣба да видимъ Аарона и Самуила, макаръ че тѣхното старши нство да е объркано, били доведени въ Македония съ на-

дѣвалъ, че ще може чрезъ издигането на Романа за царь да отстрани подобни стремежи и главно да парализира влиянието на византийцитѣ чрезъ него върху вѫтрешнитѣ отношения на българитѣ. И тъй, известието на Яхъя намира не само оправдание, но и подтвърдение въ самия вървежъ на работитѣ въ България и въ Византия. Съ появяването на Романа ще трѣба да обяснимъ и прекѫсването обсадата на Лариса въ 979 г., защото Самуилъ трѣбало да се върне въ областьта, за да уреди новото положение на работитѣ, което се завършило съ въдворението на Романа въ Воденъ като български царь редомъ съ българския патриархъ, а своята резиденция пренесълъ отново въ Преспа.

Следъ като се осигурилъ по тоя начинъ отъ възможни вѫтрешни безредици и закрепилъ положението си, Самуилъ възобновилъ нападенията си, като събиралъ българитѣ отъ името на царь Романа и „воювалъ, както казва Яхъя, византийскитѣ страни“. Въ 980 г. той потеглилъ пакъ въ южна посока и навлѣзълъ отново въ Тесалия, като обсадилъ отново гр. Лариса. Отъ какъвъ характеръ били нападенията на българитѣ въ Тесалия, се научаваме отъ похвалното слово за св. Фотия Тесалийски, въ което между другото се разказва и следното: „Народътъ мизийски (т. е. българитѣ), който бѣ побѣснѣлъ противъ ромейската власть и нападналъ цѣлата тесалийска и долопска земя, станалъ виновникъ за

емнитѣ войски отъ императоръ Василия II и какво въ удобно време тѣ преминали на страната на българския царь, който билъ скопецъ, защото Самуилъ е дѣйствувалъ много по-рано въ Македония, преди още Василий II да се покачи на престола (за това вж. Йор. Иванов ъ, Произходътъ на царь Самуиловия родъ. Сборникъ въ честь на В. Н. Златарски. София 1925, стр. 57-58), — отъ горния пасажъ ясно се установява, 1. че българскиятъ царь-скопецъ е никой другъ освенъ Романъ, царь-Петровия синъ; 2. че двамата братя-комсадцаги сѫ дѣйствували наедно съ Романа, предъ когото тѣ се издигнали дотолкова, че въ сѫщность властвували надъ българската земя, т. е. тѣ собствено сѫ държали въ рѫцетѣ си фактическата власть, и поради това 3. тѣ сѫ и повели усилената борба съ Василия II. Наистина, Асохигъ нарича двамата братя „царе“, но и това трѣба да се разбира пакъ въ сѫщия смисълъ, т. е. че тѣ фактически сѫ управлявали, защото, ако тѣ сѫ били наистина царе въ правото значение на думата, то тѣ нѣмало защо да се издигатъ високо при царя-скопецъ. Така че Асохигъ въ тоя пунктъ се напълно схожда съ Яхъя и потвърдява изводитѣ, направени възъ основа на Яхъевитѣ известия.

много тревоги на авзонийския (ромейския) императоръ. Защото не бѣ възможно да се докаратъ приходитѣ оттамъ въ царския дворъ, нито бѣ безопасно за нѣкого отъ народа му да тръгне на пѫть за тамъ, понеже всички се откарвали далечъ въ пленъ и, или бивали безмилостно посичани съ мечъ, или ги постигала робска участь, съгласно съ закона за пленството, което нарушава едноплеменността и повдига родственъ народъ противъ родственъ“[1]. За обсадата на Лариса ето какво ни разказва „Стратегиконътъ“ на Кекавмена: „Подиръ три години, (императорътъ) назначилъ другъ стратигъ въ Елада. Когато моятъ дѣдо не се намираше въ Лариса, а бѣше въ столицата, а пъкъ стратигътъ (новоназначенъ) нѣмаше такава способность (*ἐνέργειαν*), за да измисли нѣкоя военна хитрость, дошълъ Самуилъ и не имъ (на ларисчани) позволилъ да пожънатъ; презъ сѣидба той имъ давалъ разрешение да сѣятъ, а по жътва не имъ дозволявалъ да излизатъ изцѣло. Това той правѣлъ презъ три години, така че, когато храната имъ (на ларисчани) се свършила, тѣ почнали да ядатъ кучета и магарета и други нечисти (животни); а когато и тѣ не останали, (гражданитѣ), като събирали кожи, лежащи по сметищата, смучели ги и гризли, желаейки да утолятъ глада си. А една жена, следъ като умрѣлъ мѫжътъ ѝ, изяла му бедрото. Поради нуждата отъ непоносимия гладъ Самуилъ ги превзелъ, безъ да пролѣе кръвь, и обърналъ въ роби всички ларисчани, съ изключение на рода Никулица, защото само тѣхъ той изселилъ безъ повреда и загуба на свободата съ имота имъ, като при това казалъ: „Азъ съмъ твърде благодаренъ на порфирородния киръ Василия, загдето той извика твоя сватъ Кекавмена отъ Елада, и ме избави отъ неговитѣ

[1] В. Г. Васильевскій, Одинъ изъ греческихъ сборниковъ Московской Синодальной библіотеки. ЖМНПр. ч. 243 (1835), стр. 100-101. *Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον πατέρα ἡμῶν Φώτιον τῶν Θετταλῶν: Τὸ γάρ τοι Μυσῶν ἔθνος κατὰ τῆς Ῥωμαίων ἀφηνιᾶσαν ἀρχῆς καὶ τὴν Θετταλῶν πᾶσαν καὶ Δολόπων καταδρομόν, πολλῆς ἀγωνίας τῷ βασιλεῖ τῶν Αὐσόνων ὑπῆρξεν παραίτιος (παραίτιον?). οὔτε γὰρ ἦν προσόδους ἐκεῖ ἐπὶ τὰ ἀνάκτορον ἄγεσθαι, οὔτε ἦν ἀκίνδυνον οὐδενὶ τῶν ἐκ τοῦ αὐτοῦ γένους ὁδὸν τήνδε βαδίζειν, ἁπάντων ἐκτόπως γινομένων δορυαλώτων καὶ ἢ ξίφει κοπτομένων ἀνηλεῶς, ἢ πρὸς δουλικὴν τύχην ἀπαγομένων, αἰχμαλωσίας νόμῳ τῆς τὸ ὁμόφυλον ἀθετούσης καὶ κατὰ τοῦ συγγενοῦς ἐπανιστάσης τὸ συγγενές.* — Сборникътъ, въ който се намира това похвално слово, е писанъ отъ две различни ржце — едната отъ XII., а другата отъ XIII. вѣкъ, както може да се сѫди палеографически.

хитрости".[1] За дѣйствията на Самуила въ Тесалия Ив. Скилица пъкъ съобщава, че той превзелъ много крепости, отъ които главната била Лариса, чиито жители вседомовно преселилъ въ вжтрешнитѣ части на България и, като ги внесълъ въ списъка на своитѣ войници, използувалъ ги като съюзници противъ ромеитѣ.[2] Въ отношенията на Самуила къмъ ларисчани у двамата автори се забелѣзва на пръвъ погледъ едно разногласие. Така, споредъ Стратегикона, Самуилъ поробилъ (*καταδουλωσάμενος*) всички ларисчани, а споредъ Ив. Скилица, той ги преселилъ въ вжтрешностьта на България. Споредъ насъ обаче тукъ нѣма никакво разногласие, защото въ първия случай се говори, каква е била изобщо сждбата на ларисчани — тѣ били всички „поробени", т. е. покорени, а не обърнати въ робско състояние, когато въ втория случай се изтъква, какъ Самуилъ постжпилъ съ часть отъ ларисчани, т. е. съ ония, които трѣбало да бждатъ записани въ войнишкитѣ списъци; вече това назначение показва ясно, 1. че

---

[1] Strategicon, ib. p. 65,24-66,11. — В. Г. Васильевскій, Совѣты, п. т., стр. 78-79 и коментария къмъ тѣхъ.

[2] Skylitzes-Cedrenus, като съобщава за убийството на Аарона, по-нататъкъ разказва: *καὶ καθίσταται μόναρχος Βουλγαρίας ἁπάσης ὁ Σαμουήλ. οὗτος πολεμικὸς ἄνθρωπος ὢν καὶ μηδέποτε εἰδὼς ἡρεμεῖν, τῶν Ῥωμαϊκῶν στρατευμάτων ταῖς πρὸς τὸν Σκληρὸν μάχαις ἀσχολουμένων ἀδείας τυχὼν κατέδραμε πᾶσαν τὴν ἑσπέραν, οὐ μόνον Θρᾴκην καὶ Μακεδονίαν καὶ τὰ τῇ Θεσσαλονίκῃ προσχωρα, ἀλλὰ καὶ Θεσσαλίαν καὶ Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον. καὶ πολλὰ φρούρια παρεστήσατο, ὧν ἦν τὸ κορυφαῖον ἡ Λάρισσα, ἧς τοὺς ἐποίκους μετῴκισεν εἰς τὰ τῆς Βουλγαρίας ἐνδότερα πανεστίους, καὶ τοῖς καταλόγοις τῶν ἑαυτοῦ κατατάξας στρατιωτῶν συμμάχοις ἐχρῆτο κατὰ Ῥωμαίων* (ib., p. 435,22-43,7). — Zonaras, ib. IV, p. 110,29-111,3 предава горния пасажъ въ следния видъ: *καὶ ἡ τῆς Βουλγαρίας ἀρχὴ εἰς μόνον περιέστη τὸν Σαμουήλ, ὃς τῶν Ῥωμαϊκῶν στρατευμάτων τοῖς ἐμφυλίοις ἀσχολουμένων ἄδειαν εὑρηκὼς τὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἡγεμονίας ἑσπέρια ξύμπαντα περιῄει, οὐ μόνον λῃζόμενος, ἀλλὰ καὶ τὰς χώρας ἅμα καὶ τὰς πόλεις περιποιούμενος ἑαυτῷ.* — Тукъ Скилица излага дѣйствията на Самуила сжщо така, както и въ предходния пасажъ, безъ да запазва хронологичния редъ на събитията. Така, той казва, че следъ убийството на Аарона Самуилъ станалъ самовластенъ, но, понеже споредъ Асохига и добавката на еп. Михаила, Ааронъ билъ живъ въ 935 г. (вж. по-горе, стр. 23, бел. 1), то самовластието на Самуила не е могло да стане по-рано отъ тая година; отъ друга пъкъ страна сжщиятъ Скилица казва, че, когато ромейскитѣ войски били завзети съ борбата противъ Склира, Самуилъ, като олучилъ удобенъ моментъ, нападналъ на цѣлия западъ, не само на Тракия и Македония и околноститѣ на Солунъ, но и Тесалия, Еллада и Пелопонесъ, съ други думи, Самуилъ направилъ всички тия нападения между 976 и 979 г. г. — нѣщо невъзможно, защото той тъкмо презъ това време обсаждалъ безуспешно Лариса и повторно отъ 980 до 983 г., така че неговитѣ дѣйствия презъ това време се ограничвали само въ Тесалия, когато нападенията му въ другитѣ споменати области, както ще видимъ по-нататъкъ, се отнасятъ къмъ по-късно време.

тѣ не сѫ могли да бѫдатъ въ робско състояние и 2. че тѣ ще да сѫ произлизали отъ мѣстното славянско население, защото едвали може да се допусне, че Самуилъ, при своята враждебность и умраза къмъ ромеитѣ, би се довѣрилъ на тѣхъ. Що се отнася до това, че родътъ на Никулица билъ изселенъ сѫщо отъ Лариса, но запазилъ своята свобода и имотитѣ си, то това, споредъ насъ, трѣба да се разбира въ смисълъ, че той още тогава се отметналъ отъ византийския императоръ и преминалъ на страната на Самуила и поради това билъ причисленъ къмъ българскитѣ боляри-воеводи съ всичкитѣ имъ права и привилегии, защото сѫщиятъ тоя Никулица е билъ отъ славянски произходъ. Както и да било, но несъмнено е това, че Самуилъ при своитѣ завоевания използувалъ мѣстнитѣ покорени жители и ги е вписвалъ въ контингента на своитѣ войски, а виднитѣ ромейски велможи се стараелъ да привлѣче къмъ себе си, като имъ предоставялъ пълна свобода и запазвалъ всичкитѣ имъ права и привилегии.

Между откаранитѣ отъ Лариса гръцки жени се намирала една хубавица на име Ирина, за която по-сетне се оженилъ Самуиловиятъ синъ Гавриилъ-Радомиръ, следъ като се развелъ съ първата си жена, дъщерята на маджарския краль, която той намразилъ и изгонилъ[1]; а между другата плячка отъ сѫщия градъ Самуилъ отнесълъ и мощитѣ на св. Ахилия, бивши епископъ на Лариса и патронъ на Тесалия, който е живѣлъ при Константина Велики и присѫтствувалъ на първия вселенски съборъ, и ги принесълъ въ Преспа, гдето се намирали неговитѣ дворци, като ги положилъ въ построената отъ него голѣма и красива църква, наречена на името на светеца[2]. Тоя староврѣмски български градъ Преспа, който се

[1] Skylitzes-Cedrenus, ib., p. 527,10: *(Πέτρος ὁ Δελεάνος)... καὶ υἱὸν ἑαυτὸν ἐφήμιζε Ῥωμανοῦ (= Ῥαδομήρου) τοῦ υἱοῦ τοῦ Σαμουήλ, [τεχθέντα αὐτῷ ἀπὸ τῆς θυγατρὸς τοῦ κράλη Οὐγγρίας, ἣν ἔτι ζῶντος τοῦ Σαμουὴλ μισήσας ἐδίωξε καὶ ἠγάγετο τὴν πανωραίαν Εἰρήνην τὴν Λαρισσαίαν]*. B. Prokić, п. т., стр. 35,62. — Ср. сѫщо стр. 31,24.

[2] Skylitzes-Cedrenus, ib., п. 435,7-11: *μετήγαγε δὲ καὶ τὸ λείψανον τοῦ ἁγίου Ἀχιλλείου ἐπισκόπου Λαρίσσης χρηματίσαντος ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου κὰν τῇ μεγάλῃ καὶ πρώτῃ συνόδῳ παρόντος. . ., καὶ εἰς τὴν Πρέσπαν ἀπέθετο, ἔνθα ἦσαν αὐτῷ τὰ βασίλεια, [οἶκον κάλλιστον καὶ μέγιστον ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ δομησάμενος]*. (B. Prokić, п. т., стр. 29,12). Ср. и у Дуклянския пресвитеръ, по издан. на Iw. Crnčića, p. 42: in partibus Achridae in loco qui Propa (вм. Prespa) dicitur, ubi et curia eiusdem imperatoris (Samuelis) erat. За прѣнасенето мощитѣ на св. Ахилия ето какво четемъ въ едно късно (отъ XVII. вѣкъ) негово житие: *καὶ ὁ βασκαίων τοῖς ἡμετέροις καλοῖς ἐγείρει μάχην Βουλγάρων κατὰ Ῥω-*

намиралъ въ сърдцето на Македония и въ една чудесна мѣстность, заобиколена съ планини и езера, вече не сѫществува, а по негово име днесъ се наричатъ дветѣ близки езера: Голѣмо и Малко Преспанско езеро. Почти въ срѣдата на Голѣмото езеро се издига на 20—30 м. отъ водата единъ скалистъ и гористъ кржглестъ островъ съ 500 и 300 м. въ диаметъръ. Тоя островъ се нарича Градъ, гдето се виждатъ остатъци отъ развалини (на църкви и други здания). Това недостжпно и днесъ необитаемо мѣсто, както показва и името му („градъ“ по старобъл. значи крепость), е служило по-скоро за военно прибѣжище. — На южната страна на сѫщото езеро се извива единъ малъкъ заливъ, въ срѣдата на който се издига другъ скалистъ, съ отвесни брѣгове, необитаемъ островъ, високъ 10—20 м., широкъ 80 м. и дълъгъ 200 м., който се нарича Мали Градъ, гдето така сѫщо се намиратъ развалини—остатъци отъ кула и едничка запазена църквичка Св. Богородица на юго-източния брѣгъ при входа на грамадна пещера. Това ще да е билъ пакъ нѣкой стратегически пунктъ. — На третия малъкъ, плодороденъ и обитаемъ островъ, дълъгъ 1700 м. и широкъ 500 м., който се намира въ Малкото езеро, и днесъ носи името Ахилъ по името на най-голѣмата, отъ открититѣ петь църкви, св. Ахилъ, която била специално построена отъ Самуила и въ която били положени мощитѣ на св. Ахилия, се намирали и дворцитѣ, а оттука и резиденцията на Самуила, както това се установява отъ развалинитѣ на нѣколко и голѣми сгради. Тоя островъ се наричалъ въ X. и XI. вѣкъ съ името Преспа и получилъ име Ахилъ много по-късно, вѣроятно, възъ основа на народното предание, когато е било основано и днеш. село Аилъ на северния му край при Порта — възхода на острова[1].

μαίων. ἐπεὶ δὲ πρὸς καιρὸν οἱ Βούλγαροι ἴσχυσαν, συλῶσι τὸν θησαυρὸν καὶ τὸν μέγαν πλοῦτον τῶν Λαρισσαίων ἁρπάσαντες, εἰς τὴν σφέτεραν μετατιθέασι. καὶ ἔστι ἐκεῖσε πολλῶν θαυμάτων καὶ ἐξαισίων αὐτουργὸς γενόμενος. ἡ λάρναξ δὲ παρὰ Λαρισσαίοις καί τι μέρος τοῦ σώματος διατετμήται γὰρ καὶ ἀπανταχοῦ διαδίδοται τὸ καλόν. Ἀλλ' ἐπεὶ τὰ καθ' ἱστορίαν ἡμῖν καθὼς ἐπέγνωσθαι, οὕτωσί πῶς καὶ γέγραπται. Вж. Хр. Лопаревъ, Описаніе нѣкоторыхъ греческихъ житій святыхъ. Виз. Врем. IV. (1897), стр. 363-364. Макаръ, че авторътъ на житието и да увѣрява, че написаното е съгласно съ историята, все пакъ много и необикновенитѣ чудеса принадлежатъ на по-сетнешно народно предание.

[1] За това, както и подробното описание на тия острови и старинитѣ на и около тѣхъ вж. Йор. Ивановъ, Царь Самуиловата столица Прѣспа. Изв. Археол. Д-во, т. I (1910), стр. 55-73. — П. Н. Милю-

Следъ падането на Лариса цѣла Тесалия била присъединена къмъ областьта на Самуила, който наскоро следъ това, вѣроятно, разширилъ нападенията си и върху съседния Епиръ, защото по-сетне къмъ нач. на 90-тѣ години тая область се намирала подъ българска власть. Всички тия безнаказани завоевания не сж могли да не обърнатъ вниманието въ Цариградъ, гдето най-сетне било решено да се нападнатъ българитѣ. „Следъ като била докрай разпръсната разбойнишката шайка отъ съзаклетницитѣ на Варда Склира, пише съвременникътъ Лъвъ Дяконъ, императоръ Василий събра войски и бързаше (да тръгне) противъ мизитѣ (българитѣ), защото тѣхното своеволие и жестокость, която дишала съ убийство, вредили на ромейската мощь: тѣ грабѣха безпощадно македонскитѣ области, като изтрѣбваха всички, способни да носятъ оржжие. Затова, подбутнатъ отъ възпаленъ гнѣвъ по-скоро, отколкото отъ благоразумие, той побърза съ едно нападение *(αὐτοβοεί)* да ги завладѣе".[1] Въ сжщия смисълъ обяснява причинитѣ на тоя походъ и Ив. Скилица, който казва, че „императорътъ, домогвайки се да отмъсти на тогова (Самуила) за извършеното (отъ него), следъ като се отърсилъ отъ грижитѣ около Склира, като събралъ ромейскитѣ сили, решилъ самъ по себе си да нападне на България", безъ да съобщи за това на Варда Фока, който командувалъ въ това време източнитѣ войски, и на останалитѣ източни воеводи.[2]

Нѣщо повече ни даватъ по тоя въпросъ арменскитѣ историци. Така, Асохигъ разказва подъ 986 г., че „императоръ Василий изпратилъ севастийския митрополитъ въ земята на българитѣ, за да сключи миръ (съ тѣхъ). И когато тѣ (българитѣ) поискали сестрата на императоръ Василия за женидба, императорътъ имъ далъ жената на единъ свой слу-

---

ковъ, Христіанскія древности Западной Македоніи. ИзРАИн-та, кн. IV (1899), стр. 41-55. — В. Ив. Григоровичъ, Путешествіе по Европейской Турціи. 2-ое изданіе. Москва 1877. стр. 113.

[1] Leo Diakonos, ib., p. 171,1-7.

[2] Skylitzes-Cedrenus, ib. II, p. 435,12-47. — Zonaras, ib. IV., p. 111,3-10. — Похвалното слово за св. Фотия дава сжщитѣ причини: *Ἅπερ οὐκ ἔτι ἀνεκτὰ φρονῶν εἰκότως* (за него вж. по-горе, стр. 25 и бел. 1) *ὁ βασιλεὺς μυρίαν μὲν ἵππον συναγαγών, μυρίαν δὲ χεῖρα στρατιωτικὴν συλλεξάμενος, πόλεμόν τε συγκροτήσας ἰσχυρὸν καὶ γενναῖον μετ' ἐλλογίμου συντάξεως.* — В. Г. Васильевскій, Одинъ изъ греческихъ сборниковъ, п. т., стр. 100 и 101. бел. 1.

житель подъ името на своята сестра и я изпратилъ съ митрополита. Обаче, когато тоя дошълъ въ земята на българитѣ, тѣ се научили, (коя е) оная жена и осждили митрополита, като прелюбодѣецъ и измамникъ. И като го обиколили съ слама и (другъ) леснозапалителенъ материалъ, изгорили го българскитѣ царе. А тѣ били двама братя, наречени комсадцаги; името на по-стария било Самаель . . . Следъ това гръцкиятъ императоръ Василий отворилъ война на българския царь „скопецъ-евнухъ“[1]. Матей Едески пъкъ съобщава, че императоръ Василий, „намислилъ да покори българитѣ подъ властьта си. Той изпратилъ на Алусиана, тѣхния господарь, и на всички воеводи, които зависѣли отъ последния, заповѣдь да дойдатъ да се поклонятъ предъ неговия (на Василия) престолъ. Но тѣ отказали. Василий вдигналъ войски отъ цѣлото царство и разгнѣвенъ потеглилъ бързо противъ българитѣ, като опустошавалъ и опленявалъ всичко въ тѣхната страна[2]“.

Вече това обстоятелство, че тия известия на двамата арменски историци се различаватъ така основно по съдържание, обяснявайки причинитѣ за похода на Василия II въ 986 г., показва, че тѣ се изключаватъ помежду си. Но това не може да ни послужи за основание, за да отхвърлимъ истиностьта на съобщаванитѣ отъ тѣхъ факти. Асохигъ билъ съвременникъ на сжщитѣ тия факти и ще да е черпилъ сведения или отъ непосрѣдни документи, или пъкъ отъ устни разкази; освенъ това, както видѣхме, другитѣ данни, които той съобщава за българскитѣ работи, се потвърдяватъ отъ византийски извори, тъй че не може, па и не трѣба да се остава неговото известие безъ внимание, още повече че то е свързано съ личностьта на единъ прочутъ на времето си севастийски митрополитъ, за дѣйностьта на когото той, очевидно, специално събиралъ данни[3]. Другиятъ историкъ Матей

---

[1] Вж. нѣмския преводъ, п. т., стр. 185. — Руския преводъ, п. т., стр. 175-176.

[2] Вж. френския проводъ на E. Dulaurier, гл. 27 и 28, стр. 34. — Нѣмайки книгата на Dulaurier, ние се ползуваме отъ текста, даденъ отъ А. Гильфердинга, п. т., стр. 209, бел. 1. — Ср. А. Л. Липовскій, Изъ исторіи греко-болгарской борьбы въ X-XI в. ЖМНПр. ч. 278 (1891), стр. 130-131.

[3] Какво име носилъ тоя севастийски митрополитъ, какъ е попадналъ той въ Цариградъ и защо тъкмо той билъ изпратенъ при българитѣ, Асохигъ нигде не казва; знае се отъ него само, че той въ 985 г.,

Едески, който писалъ своята история ок. срѣдата на XII. в., несъмнено се е ползувалъ отъ другитѣ преди него арменски хронисти и историци и, може би, отъ сжщия Асохига, но той е могълъ да има подъ ржка, както и Ив. Скилица, и монографията на Теодора Севастийски, който описалъ царуването на Василия II, което се доказва съ туй, че неговото известие напълно отговаря на истинското положение на работитѣ. И наистина, споменатиятъ отъ Матея Алусиянъ, въ когото обикновено виждатъ Самуила, е никой другъ освенъ Ааронъ, нареченъ тукъ съ името на своя внукъ Алусиана, втория синъ на Ив. Владислава и съперникъ на Петра Деляна, защото билъ добре познатъ въ Армения, гдето билъ стратигъ на гр. Теодосиуполъ[1]. Освенъ това у Матея се казва, че Василий II заповѣдалъ на Алусиана (респк. Аарона) и на зависещитѣ отъ него воеводи да признаятъ властьта му. Това искане на императора ясно показва, че между Аарона и Василия II сж ставали преди това нѣкакви сношения, свързани съ известни обещания отъ страна на първия, които не постигнали първоначалната си цель; най-сетне изтъкването на зависещи отъ него воеводи право сочи къмъ това, че тоя Алусианъ управлявалъ само отдѣлна область, а не цѣла България, т. е. той се представя тъкмо такъвъ, какъвто е билъ въ това време Ааронъ.

Възъ основа на горнитѣ тълкувания и съображения ние дохождаме до заключение, че известията на двамата арменски историци не само не се изключватъ помежду си, но се и попълватъ едно друго, като Асохигъ ни съобщава факти отъ началото на частнитѣ сношения между Василия II и Аарона, а Матей Едески предава, какъ се свършили тия сношения. И поради това ние си представяме реда на фактитѣ въ следния видъ. Следъ несполучливия опитъ да се произведатъ междуособици въ България чрезъ изкусно устроеното побѣгване на двамата царь-Петрови синове и следъ като станало известно, че Романъ билъ прогласенъ отъ Самуила за български царь, цариградското правителство, което е знаело за

вѣроятно въ началото, билъ още въ гр. Севастия (Арменска), гдето изстжпалъ като гонитель противъ ония арменци, които не приемали учението на Халкидонския съборъ. — Нѣм. прев. стр. . . ., руския 142.

[1] Вж. В. Н. Златарски, Моливдовулъ на Самуила-Алусианъ. — Изв. Бълг. Арх. Ин-тъ, т. I (1922), стр. 89-95.

обтегнатитѣ отношения между Самуила и Аарона, решило да влѣзе въ споразумение съ Аарона само, който следъ предварителни странични преговори, очевидно, се показалъ склоненъ къмъ такова, и по тоя начинъ да го привлѣче на своя страна и го откѫсне отъ Самуила. Между другитѣ условия за това сближение било и това, че Василий II да даде сестра си за жена, вѣроятно, на нѣкого отъ синоветѣ на Аарона. Цельта на последния, когато правилъ това предложение, е очевидна: той е искалъ 1. да запази своето полунезависимо положение чрезъ роднинскитѣ си връзки съ императорския домъ и 2. съ византийска помощь да се разправи съ брата си Самуила и да заграби властьта въ рѫцетѣ си. Както изглежда, Василий II се съгласилъ на това условие, но въ сѫщото време искалъ да подведе Аарона, като му изпрати не сестра си, а жената на единъ свой приближенъ служитель и по тоя начинъ да се освободи отъ всѣкакви роднински връзки и задължения. Решавайки се на такава смѣла измама, резултатътъ отъ която не е могълъ съ сигурность да предвиди, Василий II изпратилъ не нѣкого отъ близкитѣ си хора, а севастийския митрополитъ, който за своето чисто православие, вѣроятно, билъ принуденъ да напусне Армения и да търси покровителството на императора, изпратилъ да отведе при българитѣ невѣстата и да сключи съ Аарона миръ, т. е. да свърши чрезъ брака акта за признанието върховната власть на императора отъ Аарона. Обаче измамата била своевременно разкрита, и самиятъ митрополитъ заплатилъ за нея съ живота си. Василий счелъ постѫпката на българитѣ като casus belli и поискалъ отъ Аарона и зависещитѣ отъ него български воеводи да му се покорятъ и признаятъ неговата власть, но получилъ отказъ. Тогава Василий II решилъ да предприеме походъ противъ българитѣ, „подбутнатъ, споредъ израза на Лъва Дякона, по-скоро отъ възпаленъ гнѣвъ, отколкото отъ благоразумие“, за да завладѣе България съ едно нападение; а споредъ Ив. Скилица, безъ да съобщи за това нито на Варда Фока, нито на другитѣ източни полководци, а това показва, че Василий II предприелъ тоя походъ по собствена инициатива и на своя отговорность. Че походътъ въ 986 г. е билъ предизвиканъ отъ несполучливитѣ преговори съ Аарона, показва и неговата насока.

(Ще се свърши).

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

РОМЪНИТѢ МЕЖДУ ТИМОКЪ И МОРАВА.

Отъ проф. Ст. Романски.

Подобно на другитѣ голѣми европейски рѣки, Дунавъ общо взето не представя строга граница между народноститѣ, които населятъ двата му брѣга. Въ горното му течение днесъ виждаме нѣмци отъ едната и другата страна, въ срѣдното — маджари, а по-нататъкъ — и сърбохървати. Тепърва въ долното си течение той се явява като гранична рѣка между българи отъ югъ и ромъни отъ северъ. Действително презъ последнитѣ две столѣтия, особено въ кърджалийско време и при руско-турскитѣ войни, български колонисти сж се настанили въ единични селища или въ плътни маси северно отъ Дунава, главно въ Бесарабия и въ Влашко. Отъ друга страна ромъни отъ Влашко и Молдова постепенно и незабелязано преминавали голѣмата рѣка и засѣдали по дѣсния ѝ брѣгъ, особено въ Видинско и къмъ Добруджа. Ала това не измѣня тукъ значението на тая рѣка като етнична граница между българи и ромъни.

Южно отъ Дунава най-силенъ се явява ромънскиятъ елементъ въ областьта между рѣкитѣ Тимокъ и Морава. Въ по-голѣмата часть тия ромъни произхождатъ отъ Банатъ и само въ най-източния край, по Тимокъ, сж проникнали отъ Влашко.

I.

За сжществуването на тоя ромънски елементъ въ североизточния кжтъ на бившето кралство Сърбия се знае и отъ нѣкои сръбски учени. Него отбелязва Миличевић въ своята „Кнежевина Србија“ (Београд 1876), при описанието на североизточнитѣ сръбски окржзи, сетне Карић въ съчинението си „Србија, опис земље, народа и државе“ (Београд 1887, стр. 92—95) и др. Него не премълчаватъ и сръбскитѣ официални статистики отъ 1884 г. насамъ, отъ когато при преброяването на

населението въ Сърбия започнаха да отбелязватъ и неговия „материнъ“ езикъ. Възъ основа на резултатитѣ отъ преброяването отъ 1884 г. е изработена малка „народностна карта на североизточна Сърбия“, която се намира въ поменатото съчинение на Карић (стр. 94) и отъ която се вижда, че ромънското население въ този кжтъ на Сърбия съставя компактна маса. За тѣхъ говори подробно Тих. Р. Ђорђевић въ своя пжтеписъ „Кроз наше Румуне“ (Београд 1906). Сжщо двамина ромънски изследвачи, Джугля и Вълсанъ (G. Giuglea и G. Vâlsan), презъ лѣтото 1910 и 1911 г. сж пжтували между ромънитѣ въ Сърбия, и въ резултатъ издали една сбирка ромънски народни пѣсни „Dela Românii din Serbia“ (Bucureşti 1913), каквато по-рано бѣше издалъ и Émile Picot, Chants populaire des Roumains de Serbie (Paris 1889). Отъ една приложена къмъ сбирката на двамата ромъни карта се вижда, че етничниятъ характеръ на тая область отъ 1884 г. насетне не се е промѣнилъ. Следователно невѣренъ е образътъ на тая область въ етнографската карта на сръбския професоръ Цвијић, обнародвана въ нѣмското списание Petermann's Mitteilungen, Jahrg. 59 (1913), какво ужъ тя е населена навсжде отъ смѣсено сръбско и ромънско население и че само източно отъ Тимокъ, въ Видинско, сиречъ въ България, ромънското население съставя компактна маса. Нѣмскиятъ професоръ Вайгандъ презъ лѣтото 1898 г. е пжтувалъ съ научна цель между ромънитѣ въ Сърбия; той тръгналъ отъ Кладово къмъ Бърза-паланка и отъ тамъ на западъ ходилъ до Долни-Милановецъ и Майданпекъ, отгдето се върналъ пакъ на истокъ къмъ Неготинъ; той се е движилъ все въ ромънска етнична область и само при Неготинъ настжпилъ на единъ островъ отъ нѣколко сръбски села западно отъ тоя градъ (вж. статията му „Die Rumänen in Serbien“, въ спис. Globus, т. 77, 1900, стр. 265—269, и въ неговия Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache, Leipzig, кн. VII). Той казва категорично: „Населението на Краина — крайния североизточенъ планински кжтъ на Сърбия — е ромънско“. Тая область не само че „за сега е запазена отъ славянизуване, но дори се констатирва значително засиляне на ромънския елементъ, и то главно чрезъ естественъ прирастъ, а сжщо и чрезъ пълно асимилиране на славянскитѣ елементи въ Краина, съ изключение на Неготинъ и на сръбскитѣ села въ съседство съ него“ (Glob. 77, 267—268). На западъ

той не отишелъ по-далечъ отъ Майданпекъ, гдето отъ дошлитѣ на пазара ромъни отъ околнитѣ села и отъ сръбски чиновници събралъ сведения за по-нататъшното разпространение на ромънския елементъ. Проф. Вайгандъ поради това не е могълъ да добие пълна представа за разпространението на тоя елементъ на западъ, както и на югъ. Отъ тия две страни той го счита ограниченъ съ линиитѣ Голубецъ—Петровецъ и Петровецъ—Заечаръ. Въ сѫщность, въ областьта между тия две линии, Дунавъ и Тимокъ, се ограничава до нейде само плътниятъ ромънски елементъ, между който има само нѣколко другоезични села. Инакъ ромънски села, не само единични, но и цѣли групи, чието население добре пази своя езикъ, както и носията си, се простиратъ далечъ на западъ и на югъ. Село Добра, източно отъ Голубецъ, не е най-западното ромънско село на дѣсния брѣгъ на Дунава, както твърди Вайгандъ, тъй като ромънско е и по-западното отъ него с. Бърница, а още по̀ на западъ все край Дунава има и други ромънски села: чисто ромънски сѫ и селата Рамъ и Рѣчица, западно отъ Велико Градище, между рѣкитѣ Пекъ и Млава, а смѣсено съ сърби е с. Петка, северно отъ Пожаревецъ, което собствено е най-западното ромънско село край Дунава. Въ вѫтрешностьта чисто ромънскитѣ села достигатъ на западъ дори до брѣга на р. Морава, отъ устието ѝ до гр. Кюприя. Хомолскитѣ планини, които съставятъ вододѣла между горна Млава и Пекъ, сѫщо не сѫ граница на ромънския елементъ къмъ югозападъ. Задъ тѣхъ въ долината на р. Млава Вайгандъ знае и споменува „само едно“ ромънско село — Лазница при Жагубица. Въ сѫщность, чисто ромънски села съ добре запазено население намираме чакъ при Кюприя: с. Батинецъ, единъ часъ югоизточно отъ тоя градъ, е най-южното ромънско село въ тая область. Сѫщо така и по̀-източно ромънски села достигатъ доста далечъ на югъ до планината Ртань, а по-нататъкъ — до задъ Заечаръ (напр. с. Пърлита въ подножието на Връшка чука), при това все села съ добре запазенъ ромънски характеръ. Следователно, не сѫ съгласни съ истината сведенията на Вайганда, какво ромънскиятъ елементъ извънъ посоченитѣ отъ него граници презъ последнитѣ петдесеть години се е почти изгубилъ, а именно, че „множеството отъ по-рано заселенитѣ ромъни“ къмъ Кюприя и Заечаръ, за сѫществуването

на които Вайгандъ знае отъ съчинението на Каницъ (Serbien, Leipzig 1868), било „окончателно пославянчено“ и че ромънитѣ, които би се срещнали днесъ по тия мѣста, сж „повечето единични нови пришелци“ (стр. 267). Дори сръбскитѣ официални статистики, които впрочемъ при отбелязването на ромънското население сж почти съвсемъ невѣрни и често си противоречатъ, съобщаватъ за сжществуването на ромънски села и на известенъ процентъ ромънски елементъ въ Кюприйския, а естествено и въ Заечарския окржгъ. Всички ромънски села, чисти и смѣсени, ведно съ градоветѣ съ ромънско население, въ североизточна Сърбия не сж само 83, колкото ги изброява Вайгандъ (стр. 268), но далечъ по-много, именно 193, отъ които 151 чисто ромънски поселища и 42 смѣсени, както ще се види по-нататъкъ.

II.

Презъ лѣтото 1916 имахъ възможность да пропжтувамъ съ научна цель областьта между Тимокъ и Морава въ течение на петь седмици — отъ 14 юлий до 21 августъ. При това си пжтуване можахъ да проследя подробно разпространението на ромънския елементъ въ тоя граниченъ между българи и сърби балкански кжтъ. Преди да настжпя въ плътно ромънската область на Неготинския и на Пожаревския окржгъ, азъ минахъ предварително напрѣко презъ областьта между Тимокъ и Морава южно отъ ромънския елементъ. По такъвъ начинъ можахъ да се запозная вече косвено съ оня славянски елементъ, на чиито мѣста сж заседнали ромънитѣ при колонизуването на тоя край, защото нѣма никакво съмнение, че сегашната ромънска область между Тимокъ, Дунавъ и Морава до неотдавна е била населена все съ такова славянско население, каквото намираме днесъ южно отъ тази область. Това най-добре потвърждаватъ остатъцитѣ отъ езика на това население, спазени въ славянскитѣ мѣстни имена — имена на планини, рѣки и селища — въ днешнитѣ чисто ромънски кжтища на тази область. Всички тия имена сочатъ български, а не сръбски особености, свойствени сжщо и на говора на тимошкото население. Едно ромънско село въ басеина на р. Пекъ, въ Кучевска околия, по картитѣ и въ официалнитѣ списъци се пише по сръбски Дубока, ала жителитѣ му, които сж ромъни, и околното население, както про-

Ромънинъ отъ с. Волуя (Кучевско).

вѣрихъ на самото мѣсто, го наричатъ съ българското му име Дълбòка, което безсъмнѣно сж научили отъ свареното мѣстно население, когато се заселяли тукъ. Друго ромънско село въ Салашка околия, Неготинско, е написано въ австрийската генералщабна карта и въ официалнитѣ сръбски списъци Dubočane (Дубочане), жителитѣ му обаче го наричатъ Дълбочани. Единъ планински връхъ между Църна и Бѣла рѣка и басеина на р. Порѣчка носи българското име Столъ (Stol), както е написано и на австрийската генералщабна карта, па и въ нѣкои по-стари сръбски карти, ако и по-новитѣ сръбски карти да го отбелязватъ по сръбски Стô. Едно ромънско село на р. Порѣчка въ Долно-Милановска околия се казва отъ населението му Топòлница, докато на картитѣ и въ официалнитѣ сръбски книжа срѣщаме посърбената му форма Топоница. Все въ картитѣ и официалнитѣ сръбски списъци се пише едно село на р. Пекъ, подолу отъ Кучево, по сръбски Каона, а самото му население , което е ромънско, го нарича Кàмна (намѣсто Кална). Сжщо имената на нѣкои други села въ тази область иматъ днесъ въ езика на ромънитѣ по-друга форма отъ оная, която се употрѣбя като официална: Шарбановци вм. официалното Шарбановац, Сумраковци вм. Сумраковац въ Болевска околия, Брестòвци вм. Брестовац въ Заечарска околия и пр. Изобщо въ цѣлата область между Тимокъ и Морава въ по-ранно време сж били употрѣбителни първитѣ 'форми. Въ рапорта на Максимъ Радковичъ, екзархъ на Бѣлградската митрополия, отъ 1833 г., обнародванъ въ „Гласник Српског ученог друштва“, кн. 56 (1884), стр. 117 сл., се изброяватъ доста имена на селища съ подобни форми, сетне посърбени: Мишљеновци — днесъ офиц. Мишљеновац (Кучевска ок.), Радошевци — Радошевац (Голубска ок.), Драговци — Драговац (Пожаревска ок.), Ражанци — Ражанац, Иванковци — Иванковац (Кюприйска ок.), Свилаинци — днешниятъ градъ Свилајнац и др. Промѣната въ формитѣ на всички тѣзи имена е направена отъ официалнитѣ сръбски власти, следъ възстановяването на сръбската държава, и то съ цель да имъ се даде по-типиченъ сръбски видъ. Ромънското население обаче е задържало старитѣ български форми, както ги е възприело отъ свареното мѣстно население. — Въ езика на ромънското

Ромъни отъ с. Осничъ (Болевско).

население е спазенъ и стариятъ акцентъ на мѣстнитѣ имена, докато въ официалния изговоръ той е промѣненъ по сръбски; така ромънитѣ говорятъ: Бошн'àк (а не Бòшнак) — село въ Петровска околия, — Бусȕр (а не Бȕсур), сѫщо Понòр (а не Пòнор), махала отъ с. Дълбока въ Кучевска околия, и мн. др. Това сѫ все особености, свойствени сѫщо на езика на славянското население, което живѣе въ областьта между Тимокъ и Морава, южно отъ ромънитѣ.

Пѫтуването си въ тая мѣстность започнахъ отъ Нишъ и Алексинецъ, отъ гдето презъ Соколъ-баня продължихъ за Княжевецъ, а отъ тамъ възъ Тимокъ за Заечаръ, въ чиято околность се явяватъ вече ромънски села. Такива срѣщаме и по-нататъкъ на пѫтя отъ Заечаръ презъ Болевецъ за Паракинъ и Кюприя. Отъ тукъ презъ Деспотовецъ и Свилайнецъ стигнахъ въ Пожаревецъ, а отъ тамъ пѫтувахъ въ разни посоки по Пожаревския окрѫгъ, чието население е предимно ромънско.

По отношение на народностното съзнание у славянското население въ тази область се наблюдава известна неустановеность, въпрѣки стогодишното самостоятелно политическо сѫществуване на сръбската държава. Населението по р. Морава, което самò се различава добре, преди всичко по своя езикъ, отъ шумадийскитѣ чисти сърби, нарича "бугари" населението въ Тимошката область, което действително говори малко по-другъ диалектъ отъ онзи, който срѣщаме на р. Морава. По това прозвище се узнаватъ веднага ония моравски жители, които въ усилнитѣ времена на миналото и по-миналото столѣтие сѫ се изселили изъ тимошкитѣ краища къмъ р. Морава. За това обособение на моравското население накъмъ тимошкото е допринесла много традицията отъ неотдавнашното историческо минало. Знайно е, че областьта на долна Морава и по-специално старата область Браничево, която е обсѣгала приблизително двата днешни крайморавски окрѫзи, Пожаревски и Кюприйски, до края на XIII стол. е принадлежала къмъ българската държава, като само известно време е била владѣна отъ византийцитѣ или отъ маджаритѣ. Тепърва тогава тя е била завладѣна отъ сърбитѣ и присъединена къмъ Драгутиновата държава. Тимошката область обаче никога не е била владѣна отъ сърбитѣ. По време на падането подъ турцитѣ тя е била подъ властьта на Сраци-

мира Видински, чиито владѣния достигали на западъ до горното течение на р. Пекъ (при рударския градецъ Майданпекъ). При въстановяването на сръбската държава при князъ Милошъ шесть източни и южни окржзи, три отъ които — Краински, Църнорѣчки и Княжевски — обемали тъкмо тѣзи краища, останали все още подъ турцитѣ и тепърва въ 1833 год. били присъединени окончателно къмъ Сърбия. Границата на Сърбия отъ истокъ преди това започвала на Дунава малко западно отъ Текия, вървѣла почти южно презъ планината Мирочъ и по Велики гребенъ, докато обходи басеина на р. Порѣчка; сетне тя завивала на западъ и югозападъ все по вододѣла на Пекъ, Млава и Ресава отъ северъ и Църна рѣка или Кривовирски Тимокъ отъ югъ, като пресичала р. Морава между Кюприя и Паракинъ. Понятието за сръбска народность у населението въ тимошката область естествено дълго време подиръ това не е сжществувало и не е могло да се създаде. За времето презъ 70-тѣ години на изтеклото столѣтие това се отбелязва напр. отъ маджарина д-ръ Стефанъ Мачай, аптекарь въ Княжевецъ, добъръ познавачъ на тоя край. Въ една негова студия „Грађа за топографију округа Књажевачког“ (напечатана въ Гласник Српског ученог друштва, кн. XIX, 1866 год.) четемъ: „Често можеш и сада от гдекојег старца да чујеш: „Кад су нас Срби узели“ или „Кад је Србија завладала“, из којих се израза јасно види, да у нас појам о самосталности и српској народности за сада још на слабом темељу почива“ (стр. 328—329). Традиция лесно не изчезва. Новото поколѣние въ тѣзи краища действително е откърмено въ духа на сръбщината, но все пакъ въ Алексинецъ напр. се чува да казватъ — не отъ лицемерие, — че и тѣ сж „бугари“ като ония въ Нишъ. Тамъ помнятъ, че до преди 40 години границата на България е била само на „три“ километра далечъ отъ града и че тая граница ги е дѣлѣла отъ братското тѣмъ по езикъ и традиция население въ Нишко.

При това за отбелязване е и втори единъ моментъ. Въ областьта между Тимокъ и Морава се намиратъ доста колонисти изъ вжтрешностьта на България, избѣгали и заседнали тамъ въ турско време, прибрани въ отдѣлни села или пъкъ въ отдѣлни махали, наречени винаги български („бугар-маала“), но най-вече разпръснати като отдѣлни семейства и родове между свареното население. Колкото се отива по̀ на северъ, толкова

тия колонисти се срѣщатъ по-често. Отъ всички тѣхъ най-добре сж спазили народностния си характеръ така наречените „тетевенци“, които произхождатъ отъ севернитѣ склонове на Тетевенския Балканъ, източно отъ Малки Искъръ. Най-голѣмитѣ и богати български селища отъ тоя родъ сж покрай срѣдни Тимокъ, въ околностьта на града Заечаръ, чието население сжщо е почти изключително българско. Заечарскитѣ българи говорятъ източнобългарско наречие, каквото се говори и въ близкото голѣмо чисто българско село Велики Изворъ („Голѐмиа Извòр“, 774 кжщи, съ 4,284 души жители), докато въ с. Гърлянъ, чието население е повече ромънско (424 к. съ 2,027 д. ж.: 1,308 ромъни, 698 българи и 21 цигани въ 1916 г.), българитѣ говорятъ западнобългарско наречие, каквото срѣщаме по Малки Искъръ въ България. Такива колонисти отъ Тетевенско населятъ сжщо чисто българскитѣ села Вратарница (304 к. съ 1,768 д. ж.) и Заградско (на сръбски официално Загра̑а, 252 к. съ 1,222 д. ж.). Това българско колонизаторско население стои въ връзка съ тетевенскитѣ колонисти отсамъ Тимокъ, въ Кулско и Видинско, отгдето има отдавнашни преселници и на срѣдни Тимокъ въ градчето Кралево село (или Нови Ханъ), околийски центъръ на областьта между Заечарско и Княжевско, основано, споредъ традицията, отъ изселници изъ несжществуващето днесъ село „Ханъ“ въ Бѣлоградчишко. Тетевенски колонисти, които подържатъ роднински връзки съ заечарскитѣ си еднородци, особено съ „изворчани“, има и въ долината — отъ дветѣ страни — на р. Морава. Въ нашата область може нарочно да се изтъкне селото Дублье при гр. Свилайнецъ, голѣмо и богато чисто българско село (307 к. съ 1,722 д. ж. въ 1905 г.), чието население пази добре националната си самостоятелность — езикъ, носия, обичаи и съзнание, — въпрѣки всевъзможнитѣ мѣрки на сръбскитѣ власти за посръбването му. Повечко сж тѣ, но не така добре запазени, въ Пожаревско. Въ самия градъ Пожаревецъ има отдѣлна българска махала („Бугарска маала“), въ източната му часть (около 200 кжщи). Такава махала българи има и въ близкото с. Салаковецъ (170 к.), която е най-голѣмата, но има и ромъни; и еднитѣ и другитѣ произхождатъ отъ Тимошко и Видинско и сж преселени по „времето на Хайдутъ Велка“. Подобни българи (и ромъни) има сжщо въ с.

Църниче, все на р. Млава. Западно отъ Пожаревецъ такива българи има въ селцето Поповчичъ (при с. Лучица), въ Брѣжани (смѣсени съ ромъни отъ Неготинско) и въ Батовецъ, гдето подържатъ роднински връзки съ българското население въ с. Шалинецъ и Куличъ, отвждъ Морава при Смедерево. Изобщо българитѣ като земедѣлски народъ се настаняватъ при преселяне главно въ равнинитѣ и долинитѣ. Долината на р. Морава е особено привлѣкателна за такива колонисти, защото тя, както изобщо по-голѣмата часть отъ Пожаревския окржгъ, който се оросява и отъ рѣкитѣ Млава и Пекъ, е известна по своето плодородие: тя храни планинското население въ вжтрешностьта на страната. Къмъ края на юлий и началото на августъ, когато на югъ бѣше всичко повехнало отъ суша, тукъ имаше обилна зеленина, и кукурузътъ, особено въ равнината по долното течение на Млава, известна подъ името „Стигъ“, бѣше надминалъ човѣшки ръстъ. При това реколтата отъ миналата година тъкмо по това време се изнасяше на пазаръ. При пжтуването си по шосето възъ рѣкитѣ Ресава и Морава къмъ Пожаревецъ, минавайки все презъ голѣми и богати села, почти свързани едно съ друго, срещнахъ множество голѣми волски кола, натоварени съ чували жито и кукурузъ, карани отъ жени къмъ Кюприя и Паракинъ и продавани на баснословно евтини цени: житото по 30 ст. килограмътъ, кукурузътъ по 50 стотинки!

На 1 августъ продължихъ пжтуването си въ Пожаревския окржгъ, последователно въ околиитѣ В. Градище, Голубецъ, Кучево, Жагубица, Петровецъ и назадъ къмъ Пожаревецъ, отдето съ параходъ по Дунава стигнахъ въ Д. Милановецъ, Неготински окржгъ. Тукъ пропжтувахъ последователно околиитѣ Д. Милановска, Кладовска, Бързопаланска и Неготинска, която напуснахъ въ Прахово на 21 августъ. Така въ продължение на три седмици успѣхъ да прошаря въ разни посоки и тѣзи два окржга и да си съставя ясно понятие за тѣхния етниченъ характеръ, особено за разпространението на ромънитѣ. Последнитѣ населятъ предимно, ала не изключително, планинскитѣ мѣста, които тука, въ противоположность на много други планински кжтове на Балканския полуостровъ, сж покрити навсжде съ гжсти, шумнати гори, прошарени съ поляни, въ които се виждатъ отдѣлнитѣ кжщи

(„салаши“) на разпръснатитѣ въ планината ромънски села. Такъвъ характеръ иматъ особено селата източно отъ горна и срѣдна Млава и северно отъ Черна рѣка, именно въ северната половина на Болевска и Заечарска околия, източната на Жагубишка, Петровска и Голубска и почти всички села отъ Кучевска, Д. Милановска и Бързопаланска околия. Следвайки планинскитѣ мѣста, ромънитѣ сѫ проникнали на югозападъ и въ Деспотовска и Кюприйска околия, ала погрѣшно би било да се заключи, че тѣ сѫ се спрѣли само въ планинскитѣ кѫтове. Равнината по долното течение на Тимокъ въ Неготинско е населена изключително съ ромъни. Ромъни населятъ сѫщо и завоя на Дунава, нареченъ Ключъ, въ Кладовска околия, а чисто ромънски села намираме сѫщо въ долината на р. Пекъ, при В. Градище, и на Морава, въ околиитѣ Свилайнска и Жабарска (Моравски срез), па дори въ Пожаревска околия. Срещу това сръбски села, покрай ромънскитѣ, виждаме въ планинскитѣ кѫтове на Жагубишка (Хомолска) и Деспотовска околия.

III.

Разпространението на ромънското население започва отъ рѣката Тимокъ, гдето ромънскитѣ колонии, изпрошарени съ нѣкои неромънски села, стоятъ въ непосрѣдна връзка съ еднородното население въ Видинско, и продължава въ планинскитѣ мѣста на западъ отъ Тимошката долина, въ която ромънскитѣ села се сгѫстяватъ, за да се разрѣдятъ наново въ равнинитѣ по долното течение на р. Пекъ, Млава и Морава. На дѣсния брѣгъ на тая последната рѣка спира разпространението на ромънския елементъ на западъ. Следователно, то е ограничено въ областьта между рѣкитѣ Морава отъ западъ, Дунавъ отъ северъ и Тимокъ или старата сръбско-българска граница отъ изтокъ, като достига на югъ до линията на планината Ртань — водораздѣла между Черна рѣка и Моравица — или, по-точно, до една дѫговидно завита линия, която започна отъ върха Връшка чука на сръбско-българската граница и завива презъ планината Ртань къмъ устието на р. Раваница въ Морава (при града Кюприя). Тази область обсѣга два цѣли окрѫга, Неготински (Крајински) и Пожаревски, и севернитѣ околии на два други окрѫга: Заечарска и Болевска отъ Заечарския (Тимочки) окрѫгъ

и Паракинска, Деспотовска и Свилайнска (Ресавски срез) отъ Кюприйския (Моравски) окржгъ. А понеже Неготинскиятъ окржгъ има петь околии — именно Бързопаланска, Д. Милановска (Поречки срез), Кладовска (Кльучки срез), Неготинска и Салашка (Крайински срез), — а Пожаревскиятъ седемь — В. Градищенска, Голубска, Жабарска (Моравски срез), Жагубишка (Хомольски срез), Кучевска (Звишки срез), Петровска (Млавски срез) и Пожаревска, — то тази область включва въ себе си цѣли седемнадесеть административни околии, въ нѣкои отъ които, напр. въ Долно-Милановската, нѣма нито едно чисто сръбско село.

Общата повръхность на тази область възлиза на 10,773·7 кв. км. Населението ѝ, споредъ сръбското преброяване отъ 1905 г., съ чиито предходни резултати разполагамъ (виж. Предходни ресултати пописа становништва и домаће стоке у краљевини Србији за децембар 1905 године, Београд 1906), е било 503,658 души. Сжществуването на голѣмъ процентъ ромънско население въ тази область се изтъква и отъ сръбскитѣ официални статистики.

Споредъ преброяването на населението отъ 1884 г., при което е правено различие и по „материнъ“ езикъ, въ цѣла Сърбия, която тогава е наброявала 1,901,736 д. ж., е имало 149,727 д. „Румуни“, сиречь 7.87% отъ всичкото население; 5,196 д. отъ тѣхъ били градско население и 144,531 д. селско (вж. Држављопис Србије, св. XVI, Београд 1889, стр. XXVIII). Изобщо: „у Краљевини Србији долази, од становника туђе народности, највећи део на Румуне, којих има само у четири округа; — после Румуна иду Цигани, који су по свој земљи населени. Према овим двема народностима број осталих становника туђе народности само је незнатан“. Четиритѣ окржзи, за които е тукъ дума, сж окржзитѣ Крайински (Неготински), Пожаревачки, Ћупријски и Црноречки (Заечарски), който се състоялъ само отъ околиитѣ Заечарска и Болевска. Споредъ тая статистика (стр. XVII) тѣзи четири окржга иматъ следния процентъ чуждо население:

Крайински . . .	63.91% или	31.93% въ градоветѣ и	68.71% въ селата
Пожаревачки .	34.39% „	16.51% „ „	„ 36.60% „ „
Ћупријски . . .	16.80% „	4.14% „ „	„ 20.32% „ „
Црноречки . .	51.25% „	57.67% „ „	„ 56.25% „ „

Като се вземе предъ видъ, че всичкото чуждо население въ Сърбия съставя всичко 10.96%, отъ което само ромънското е 7.87%, и че останалото чуждо население — 2.09%, отъ което 1.79% (или 34,066 д.) цигани, — е сравнително равномѣрно разпредѣлено по цѣлата страна, то явно е, че чуждото население, за което е дума въ тѣзи четири окржга, сж почти изключително ромънитѣ.

Споредъ преброяването отъ 1890 г., когато всичкото население въ Сърбия е било 2,161,961 д., ромънитѣ наброявали 148,684 д., сир. 6.64% отъ всичкото население на страната. До като сръбското население презъ периода отъ 1884 до 1810 г. се е увеличило съ 262,571 д. или съ 15.51%, ромънското е намалѣло отъ 7.87% на 6.64%, както изобщо чуждото население показва намаление отъ 10.96% на 9.53%. Наймного чуждо население, разбира се ромъни, и тоя пжть (вж. Статистика Краљевине Србије, кн. I, Београд 1893, стр. LXVII след.) се изтъква въ севернитѣ окржзи източно отъ Морава:

Крајински (Неготински) . .	55,649 д.	или 60.77%
Пожаревачки	58.463 „	„ 28.51%
Моравски (Кюприйски) . .	11,301 „	„ 7.05%
Црноречки	30,908 „	„ 44.56%

Въ приложеното графометрическо изображение на тогавашното „становништво по народностима“, се вижда, че ромънитѣ, които сж начертани съ опредѣлена боя, преобладаватъ въ процентно отношение въ Неготинския окржгъ, достигатъ близу половината въ Църнорѣчкия окржгъ, съставятъ значителенъ процентъ въ Пожаревския окржгъ, а въ Кюприйския окржгъ съставятъ малъкъ процентъ вследствие на увеличението на окржга съ територия отвждъ Морава.

Споредъ преброяването на 31 декември 1895 г., отъ всичкото население на Сърбия, което е възлизало на 2,312,484 д., ромъни били 159,510 д.: 153,560 селяни и 5,950 граждани. Отъ тѣхъ били въ окржзитѣ:

Крајински	54,532 д. (а сърби 36,658 д.)	или 58.09%
Пожаревски	59,011 „ („ „ 151,867 „)	„ 27.03%
Моравски (съ Ягодинско)	9,232 „ („ „ 161,817 „)	„ 5.32%
Църнорѣчки	34,797 „ („ „ 37,575 „)	„ 46.97%

Въ „Статистика Краљевине Србије“, кн. XIII, Београд 1899, стр. XCVI и след., гдето намираме тия цифрени данни, е прило-

жена и графометрическа таблица за процентното отношение на чуждото население накъмъ сръбското по окржзи и отъ нея се вижда сжщо, че „Румуни су настањени поглавито у ова четири округа: Крајинском, Црноречком, Пожаревачком и Моравском; у Крајинском и Црноречком округу има их највише, у Пожаревачком мање, а у Моравском најмање".

За забелязване е, че при това преброяване е държана смѣтка сжщо за числото на ромънитѣ, които говорятъ и които не говорятъ „и сръбски" (приликом пописа бележено је у пописне листе Румуна, који од њих поред свог матерњег језика говоре и српски). Въ резултатъ на това излѣзло на лице, че отъ всичкия брой ромъни само 36,775 д. говорятъ и сръбски покрай родния си езикъ, и то естествено повече мжже (22,214 д.), отколкото жени (14,561 д.). Отъ тѣзи говорещи и сръбски ромъни спадатъ въ Краински окржгъ 5,839 д. или 10.70%, въ Пожаревски 19.442 д. или 32·95%, въ Моравски 1,538 д. или 16.56% и въ Търноречки 9,019 д. или 25.89%. Отъ това се вижда, че дори въ Моравски окржгъ, гдето споредъ тѣзи данни ромънското население е незначително на брой спрямо сръбското, то се държи добре и само единъ неголѣмъ брой говори и езика на страната, при това и тука повече мжже, отколкото жени: на 100 мжже, които говорятъ и сръбски, все въ сжщия окржгъ се падатъ само 36.4 жени, които знаятъ и сръбски.

Най-сетне преброяването на населението въ Сърбия отъ 31 декемврий 1900 г., последното, което имамъ на ржка (Статистика Краљевине Србије, кн. XXIV, други део, Београд 1905, стр. CIX и след.), отбелязва сжщо ромънския елементъ въ Сърбия, ако и значително намаленъ въ сравнение съ броя, показанъ въ по-раншнитѣ статистики: отъ 2,492,882 д. ж., ромжни сж („служе се језиком румунским") само 89,873 души или 3.61%, и то естествено почти изключително въ сжщитѣ четири окржга:

Крајински	34,619 д.	Моравски	7,170 д.
Пожаревски . . .	26,965 „	Тимочки	19,963 „

Несъгласието между резултатитѣ отъ тия четири преброявания се дължи не на посръбване на ромънския елементъ, както би могълъ да си помисли човѣкъ, имайки предъ видъ намалението му въ статистиката отъ 1900 г. въ сравнение съ

по-старитѣ, а на невѣрно записване. Ако съпоставимъ напр. статистикитѣ за Кучевската околия (Звишки срез) отъ Неготинския окржгъ, въ която само три поселища (градецътъ Кучево и селата Кучайна и Мишленовецъ) сж сръбски, а всички други—чисто ромънски, виждаме, че едно и сжщо село въ една статистика е дадено като сръбско, въ друга като ромънско или смѣсено. Така напримѣръ село Каона, което и днесъ е чисто ромънско, въ статистиката отъ 1884 г. е отбелязано съ население 827 д. жители, и то все отъ чужда народность (не сърби), а нито единъ сърбинъ; въ 1890 г. — 862 д. ж., отъ които само 8 души „друге народности", а всички други (854 д.) сърби; въ 1895 г. — 920 д. ж., отъ които 918 д. отъ друга народность, сир. ромъни, а само 2 сърби; и въ 1900 г. — 1005 д. ж., и то все сърби! Подобно нѣщо виждаме и при ромънското село Мустапичъ (Мустапић), все отъ сжщата околия: въ 1884 година — 1,142 души жители, все отъ чужда народность, сиречь ромъни; въ 1895 г. — 1,544 д. ж., отъ които 738 сърби и 806 д. отъ друга народность; въ 1890 г. — 1,396 д. ж., отъ които 1,391 сърби и само 5 д. отъ друга народность; и въ 1900 год. 1,614 д. ж. отъ които 628 д. сърби и 986 д. отъ друга народность. И така съ много села не само въ тая околия, но и отъ останалитѣ, населени съ ромъни.

IV.

Моето пжтуване ми даде възможность, между друго, подробно да проследя разпространението и числеността на ромънското население. При това особено можа да се установи точно, кои села въ тая область сж чисто ромънски и кои смѣсени. Численото отношение между единия и другия елементъ въ тия смѣсени села, както и броятъ на населението въ чисто ромънскитѣ села, така както се предава по-долу, е предимно резултатъ на лична анкета. Гледахъ на първо мѣсто да опредѣля точно броятъ на кжщитѣ, ромънски и неромънски, следъ което бѣше вече лесно да се опредѣли приблизително и броятъ на жителитѣ.

Всички населени мѣста въ очертаната область, съ огледъ къмъ народностьта на жителитѣ, се разпредѣлятъ така:

	Всичко	Чисто ромънски	Смѣсени	Сръб. и др
Неготински окржгъ	84	57	6	21
Пожаревски окржгъ . . .	189	60	26	103
Зайчарски (Зайчарска и Болевска ок.)	48	21	4	23
Кюприйски (Паракинска, Деспотовска и Свилайнска ок.)	70	13	6	51
или всичко . .	291	151	42	198

Отъ това се вижда, че отъ всички поселища (села и градове) въ тая область, които възлизатъ на 291, почти половината, именно 193 сж ромънски, и то 151 чисто ромънски и 42 смѣсени. Броятъ на ромънскитѣ поселища би надминалъ броя на останалитѣ, ако бихме смѣтнали махалитѣ на нѣкои пръснати по салаши ромънски села, напр. въ Кучевска околия, като на с. Дубока, Нересница и пр., за отдѣлни поселища, както е направено въ сръбскитѣ статистики.

Отъ всичкото население, къмъ срѣдата на 1916 год. ромъни сж, споредъ моето пресмѣтане, 181, 696 души или почти 42% отъ всичкото население. Приложимъ ли нашето пресмѣтане на ромънитѣ къмъ общата сума на населението въ тая область презъ 1905 г., както ни е извѣстна отъ „Претходни ресултати пописа становништва“ за сжщата 1905 г. — 503,658 д., — каквото число на населението приблизително би се получило следъ възвръщането на прокуденитѣ поради войната жители по домоветѣ си, то ромънитѣ тогава би възлѣзли на 212,405 души. Споредъ моето пресмѣтане, следователно, непосрѣдствено следъ свръшването на войната въ областьта между Тимокъ и Морава ромънското население—ония жители, които говорятъ ромънски като рòденъ езикъ и се знаятъ и чувствуватъ като ромъни—е било кржгло 200,000 души.

Общиятъ брой 181,696 д. ромъни въ 1916 год. се разпредѣля по окржзи така:

Неготински окржгъ	60,093 д.	или	69%.
Пожаревски окржгъ	73,168 „	„	35%.
Зайчарски окржгъ (две околии)	33,627 „	„	44%.
Кюприйски (три околии)	14,808 „	„	23%.

I. Краински (Неготински) окржгъ.

Ромънскиятъ елементъ въ този окржгъ, чието население въ 1916 г. възлизаше на 86,168 д. (въ 1905 г. било 104,530 д.), е сравнително най-силенъ въ цѣлия край и съставя почти три четвърти отъ всичкото население на окржга. Тритѣ му северозападни околии — Долномилановска, Кладовска и Бързопаланска — сж почти изключително ромънски. Въ първата нѣма нито едно чисто сръбско село, въ втората само едно — Петрово село или Кралевецъ, — населено преди 60-тина години съ черногорци отъ племената Цуцко, Мирковићи и Паковићи, а сжщо и въ третата само едно—Щубикъ (1963 д. ж.). Това село стои въ свързка съ други деветь чисто сръбски села отъ Неготинска околия (Видровецъ, Ясеница, Карбулово, Чубра, Рѣчка, Ралево, Смѣдовецъ, Темничъ, Раецъ) и десеть отъ Салашка околия (Салашъ, Брусникъ, Сиколе, Поповица, Метришъ, Шаркаменъ, Търняне, Кленовецъ, Копривница, Елешница), които образуватъ острови отъ чисто сръбско население, преселено отдавно отъ западни сръбски краища, заобиколени отвсжде съ ромънско население.

а) Долномилановска околия.

Долномилановска околия, наречена „Поречки срез“, по името на рѣката Порѣчка (имало е нѣкога и островенъ дунавски градъ Порѣчъ), обсега по-малка, ала изключително планинска мѣстность, вследствие на което е слабо населена: тя има 13, повечето пръснати въ планината по „салаши“ (колиби) селища, отъ които 9 чисто ромънски и 4 смѣсени, съ население всичко 11,516 д. Ромъни има 9,443 души или 82%. Чисто ромънски села сж следнитѣ:

Мосна — 127 к. съ 512 д. ж. — на р. Порѣчка, недалечъ отъ устието ѝ въ Дунава; то е било чисто ромънско село още въ 1733 год., когато имало всичко 11 кжщи ромънски („имат хльебов 11 власи. . .“, вж. Извештај Максима Ексарха 1733 въ Гласник 56, стр. 136).

Тополница — 160 к. съ 818 д. ж. — все на р. Порѣчка, по-горе отъ Мосна. Има и по-късно пришли ромъни (отъ Ясиково и др.).

Клокочевецъ — 200 к. съ 881 д. ж. Църнайка — 260 к. съ 1,114 д. ж., Танда — 147 к. съ 526 д. ж. Горняне — около 400 к. съ 1,684 д. ж., Рудна глава — 360 к. съ 1,258 д. ж., Дебели лугъ — селце отъ Долно-Милановска община, 45 к. съ 190 д. ж.

Голубинье — 240 к. съ 1,034 д. ж. — на брѣга на Дунава източно отъ Д. Милановецъ. Една часть отъ жителитѣ му говорятъ и сръбски и се показватъ охотно за сърби.

Смѣсени сж:

Градецътъ Д. Милановецъ — 1,400 д. ж., повече сърби, отколкото ромъни. Ромънитѣ живѣятъ въ отдѣлна махала, наречена Орѣшковица, която още въ 1733 г. е сжществувала като чисто ромънско село съ 22 кжщи (вж. Извештај Максима Ексарха 1733, Гласник 56, 136).

Больетинъ — 164 к. съ 703 д. ж., повечето ромъни. Основано е преди петдесетина години отъ българи изъ Видинско, които преди освобождението на България се изселили отъ тука и на мѣстото имъ заселили ромъни отъ Порѣчко и сърби отъ Тимошко (Неготинско).

Градецътъ Майданпекъ — 190 к. съ 1,100 д. ж., чието рударско население е повече ромънско, но има и нѣмци и словаци все отъ Маджарско.

б) Кладовска околия.

Областьта на Кладовска околия (Кльучки срез, по името на голѣмия завой, който Дунавътъ прави при Кладово) до неотдавна е била изключително ромънска. Отъ 20 поселища, които образуватъ околията, 19 сж чисто ромънски и 1 смѣсено, именно градецътъ Кладово (500 к. съ 2,000 д. ж.); въ тоя градецъ сръбскиятъ елементъ, който е малоброенъ, се представя собствено отъ нѣколко чиновнишки семейства, и отъ търговци, пришелци отъ разни страни, главно отъ Банатъ и Бачка. Чисто сръбското село Петрово село (или Кралевецъ), въ планината между Кладово и Текия, е, както видѣхме, скорозаселено отъ черногорци. Всичкото население на околията въ 1916 г. възлизаше на 19,057 д., отъ които ромъни 17,477 д. сир. 91%.

Чисто ромънски села сж следнитѣ:

Кладушница — 805 д. ж. — на северъ отъ Кладово край Дунава.

Давидовецъ (или по ромънски Джеджерацъ) — 400 д. ж. — все на Дунава.

Манастирица — 300 д. ж. — спада въ Давидовска община.

Сипъ — 450 д. ж. — срещу Желѣзнитѣ врата.

Костолъ — 550 д. ж. — югоизточно отъ Кладово въ завоя на Дунава.

Мала Върбица — 1,000 д. ж. Ромънитѣ го наричатъ Vîrbiţa Mică.

Велика Върбица — (ром. Vîrbiţa Mare) — 1,300 души.

Рътково — 1,500 д. Корбово — 1,172 д.

Ваюга — 1,300 д. Въ неговата община спада и селцето Милутиновецъ (или Бърлога) — 400 д. ж.

Велесница — 503 д. ж. — край шосето за Бърза Паланка.

Грабовица — 1,560 д. ж. — все тамъ.

Любичевецъ (или Бордель) — 914 д. ж., — край брѣга на Дунава.

Подвръшка — 1,600 д. ж. — югозападно отъ Кладово. Освенъ ромъни „пъмънтени", въ това село има и „унгурени"; такива има и въ близкитѣ две села:

Рѣчица — 102 д. ж. Велика Каменица — 1,028 д. ж.

Градецътъ Текия — 593 д. ж. — съ незначителенъ сръбски примѣсъ.

в) Бързопаланска околия.

Тая околия е сжщо почти цѣла ромънска. Като се изключи чисто сръбското село Щубикъ, всички други поселища — 11 на брой — сж все чисто ромънски. Дори градецътъ Бърза Паланка (976 д.), въ който има 10-тина семейства цинцари отъ Гопешъ, Македония, дошли преди 30 години, и българи отъ с. Буфъ, Битолско, е по характера на населението си ромънски. Другитѣ чисто ромънски поселища сж следнитѣ:

Рѣка — 400 д. ж.; повече „унгурени", като въ самата Паланка.

Купузище — 543 д. ж. Слатина — 847 д. ж.

Михайловецъ — 1,300 д. ж. М. Каменица — 952 д. ж.

Населението на тия села произхожда отъ отсрешния дунавски брѣгъ (въ Бърза Паланка напр. има доста семейства отъ с. Изворъ презъ Дунава въ Ромъния).

Въ следнитѣ села пъкъ ромънитѣ сж предимно „унгурени" (по произходъ отъ Маджарско), като въ по-западнитѣ ромънски села:

Уровица — 2,178 д. ж.. Вратна — 457 д. ж.

Ябълковецъ (ром. Якобовецъ) — 3,675 д. ж.

Малайница — 975 д. ж. Плавна (Пламна) — 1,670 д. ж.

Отъ 15,926 д. ж. въ Бързопаланска околия на 1916 г. ромъни сж 13,963 д., сиречь 88%.

Ромъни отъ Бързопаланско.

г) Неготинска околия.

Въ Неготинската околия, ако и да има 9 сръбски села, ромънитѣ преобладаватъ не само по числото на поселищата — единадесеть чисти и едно смѣсено (градътъ Неготинъ), — но и по броя на жителитѣ и въ процентно отношение. Отъ 24,325 д. ж. въ цѣлата околия ромъни сж 13,845 души, сир. 57%, въ 1916 год.

Въ града Неготинъ (въ 1916 г. около 5,000 д. ж.) ромънитѣ образуватъ отдѣлна махала (около 300 д.).

Останалитѣ все чисто ромънски поселища сж следнитѣ:

Дупяне — 1180 д. ж.

Душановецъ или Джанево — 2,380 д. ж.

Милошево или Короглашъ — 290 д. ж.

Самариновецъ — 545 д. ж.

Прахово — 1,200 д. ж. — и Кусякъ, близу до него на Дунава — 50 д. ж.

Радуевецъ, пристанищна паланка на Дунава — 1,800 д. ж.

Сърбово или Сърбовлахи — 500 д. ж. чисти ромъни. Особеното му име нѣма никакво значение за етничния му характеръ.

Буковча — 3,200 д. ж. Велково или Блювановецъ — 480 д. ж.
Кобишница — 2,000 д. ж. Миланово или Мокранье — 1,770 д. ж.

д) Салашка околия.

Само тая околия въ Неготинския окржгъ, наричана „Крајински срез", е предимно сръбска. Отъ 17-тѣ поселища, които я образуватъ, само 7 сж чисто ромънски, а останалитѣ чисто сръбски. Отъ всичкото ѝ население, въ 1916 година 15,217 души жители, ромъни сж 5,365 души, а останалитѣ — сърби. Ромънитѣ следователно съставятъ само 35% отъ всичкото население на околията.

Ромънски села сж:

Луке — 1,504 д. ж. М. Ясикова — 691 д. ж.
Дълбочани — 1,074 д. ж. В. Ясикова — 1,750 д. ж.
Глоговица — 1,330 д. ж.
Табаковецъ — 400 д. ж. Спада въ Бруснишка община.
Чоконяръ — 204 д. ж. Спада въ Копривнишка община.

Броя на жителитѣ по села въ тая околия давамъ споредъ сръбскитѣ официални преброявания отъ 1905 год. (за първитѣ петь села) и 1900 (за останалитѣ две).

2. Заечарски окржгъ.

Въ населената съ ромъни область спадатъ само дветѣ северни околии отъ тоя окржгъ, Зайчарска и Болевска, които собствено съставяха сами окржга до къмъ 1900 год. Ромънскиятъ елементъ тукъ въ процентно отношение е по-слабъ, отколкото въ Пожаревския окржгъ. Отъ население 75,792 д. ж., ромъни сж 33,627 д., сиречь 45% отъ всичкото население (въ 1905 год. всичкото население било 82,438 души). При това повече отъ половината поселища въ тия две околии иматъ ромънско население: отъ 48 поселища, 21 сж чисто ромънски и 4 смѣсени. Разпредѣлението на ромънския елементъ въ дветѣ околии е почти еднакво: той е застжпенъ предимно въ севернитѣ имъ части.

а) Заечарска околия.

Отъ всичкото население на тази околия — 48,765 д. ж. въ 1905 год. (да си послужимъ съ цифритѣ на сръбското официално преброяване отъ тая година) — 18,856 д. ж. сѫ ромъни. Ромънскитѣ поселища сѫ на брой 12 чисти и 2 смѣсени, а всички — ромънски и не ромънски — сѫ 26. Дветѣ смѣсени поселища се състоятъ отъ ромъни и българи: едното е с. Гърлянъ (295 к. или 1,380 д. ромъни и 122 к. или 698 д. българи, колонисти отъ Тетевенско), другото е градътъ Заечаръ, въ който, покрай българитѣ и нѣколко сръбски чиновнишки семейства, има и ромъни въ отдѣлна махала отъ 200 к. или близу 1,000 души.

Чисто ромънски поселища сѫ:

Пърлита — 634 д. ж. — Ромънитѣ сѫ еднакви съ ония отъ Гърлянъ и Зайчаръ и различни отъ „унгуренитѣ“ въ останалитѣ села на околията.

Шливарь — 796 д. ж.

Лубница (ромънски Лугница) — 1,905 д. ж.

Гамзиградъ — 1,037 д. ж. — Въ ново време сѫ се заселили и десетина кѫщи сърби „косовци“ отъ близкото село Звезданъ.

Метовница — 1,547 д. ж. Слатина — 1,674 д. ж.
Николичево — 1,185 д. ж. Ощрель — 902 д. ж.
Брестовецъ (ром. Брестовци) — 1,746 д. ж.
Боръ — 1,113 д. ж.
Кривель — 2,708 д. ж.
Буче — 1,331 д. ж.

Въ неромънскитѣ села населението се състои сѫщо отъ по-стари или по-нови пришелци отъ други мѣста: или българи отъ Тетевенско, като въ чисто българскитѣ села В. Изворъ, Вратарница и Загражда (Заградско), или преселници отъ Косово поле, като въ Звезданъ, Вражогрънци и другаде.

2. Болевска околия.

Отъ 22 поселища въ тая околия, 9 сѫ чисто ромънски и 2 смѣсени. Населението ѝ въ 1916 год. възлизаше на 27,027 д. ж., отъ които ромъни сѫ 14,771 души.

Ромънски села сѫ следнитѣ:

Доброполе — 921 д. ж., отъ които 44 ромънски цигани и 1 сърбинъ.

Бачевица — 1,039 д. ж., отъ които 9 ромънски цигани и 46 сърби.

Осничъ — 1,717 д. ж., отъ които 3 сърби и 18 цигани.

Савинецъ — 495 д. ж.

Валаконье — 1,281 д. ж. отъ които 11 сърби и 24 ромънски цигани.

Боговица — 1,071 д. ж.

Подгорецъ — 2,223 д. ж., отъ които 13 сърби и 28 цигани.

Злотъ — 3,321 д. ж., отъ които 59 сърби и 55 ромънски цигани.

Шарбановецъ — 2,217 д. ж., отъ които 14 сърби и 17 цигани.

Като смѣсени се считатъ следнитѣ две села:

Мали Изворъ (ром. Извору алъ Микъ) — 1,117 д. ж., отъ които 400 д. ж. сърби и 23 цигани, и

Луково — 1,204 д. ж., отъ които 628 д. сърби и 341 цигани, повечето ромънски.

3. Пожаревски окржгъ.

Този окржгъ е най-голѣмиятъ въ цѣлата область и цѣлъ е прошаренъ отъ ромънски поселища. Характеризувайки населението въ Петровска околия (Млавски срез) отъ този окржгъ единъ отъ проф. Цвиичовитѣ ученици, Љубомир Јовановић въ „Насеља српских земаља“, кн. II (Београд 1903, стр. 294) отбелязва, че „становништво у овој области тако је, да би, судећи по ношњи и по говору, човек, који није доволно познат, прошав кроз ову област, могао помислити да је то сам влашки живаљ“; при това добавя още, че нѣма почти нито едно сръбско село „у коме не би било које ма(ха)ле, где се чује и влашки“. Тѣзи думи важатъ, съ рѣдки изключения, за цѣлия окржгъ. Прослеждайки разпредѣлението на етничнитѣ елементи въ поселищата по разнитѣ краища на този окржгъ, намирахъ села, които ми се посочваха като чисто сръбски, въ които обаче се откриваха не само отдѣлни ромънски семейства, но и цѣли ромънски махали, гдето при това има все още отдѣлни лица, които не знаятъ сръбски. Отъ друга страна въ нѣкои чисто ромънски села има родове, чийто сръбски произходъ се още помни, но които съвсемъ сж се поромънили и, подобно на

останалото население, женитѣ обикновено не знаятъ сръбски. Югозападната половина на окржга е предимно ромънска.

Цѣлиятъ окржгъ има 207,096 д. ж. (въ 1916 год.), отъ които ромъни — 73,168 души или 35% отъ всичкото население. Отъ всичкитѣ му 189 поселища 60 сж чисто ромънски и 26 смѣсени. Най-много чисто ромънски поселища има естествено въ източнитѣ околии, гдето ромънското население е въ допиръ съ сродното си население отъ Неготинския и Зайчарския окржгъ.

а) Кучевска околия.

Кучевска околия, наричана „Звишки срез“, обхваща най-източния дѣлъ отъ Пожаревския окржгъ въ планинскитѣ мѣста по срѣдното течение на р. Пекъ и граничи на истокъ съ Долно-Милановска околия отъ Неготинския окржгъ. Както последната, и тя е по население почти изключително ромънска. Отъ 17-тѣ села, които я съставятъ (махалитѣ отъ пръснатитѣ села не смѣтамъ отдѣлно), включително съ градеца Кучево, 14 сж чисто ромънски, а само 3 (градецътъ Кучево, близкото до него с. Кучайна и с. Мишленовецъ въ севѣрозападната часть на околията) сж сръбски. Изобщо отъ всичкото население, което наброяваше въ 1916 г. 17,710 души, 14,675 д. или 82% сж ромъни.

Следвайки нагоре възъ течението на р. Пекъ, намираме следнитѣ чисто ромънски села:

Мустапичъ — 1,158 д. ж., край пжтя за Пожаревецъ. Още на 1733 год. това село е било чисто ромънско, 26 кжщи (вж. Извештај Максима Ексарха, Гласник 56, стр. 140). Отъ другата страна на р. Пекъ, на пжтя за В. Градище е селото

Сръбци (Српци), което образува една община съ близкото село Лешница. Двѣтѣ заедно иматъ население 650 души.

Турия, ведно съ селцето Шумечай — 976 д. ж..

Кална (сръбски Каона, ром. Камна) — 980 д. ж.

Цѣровица — 335 д. ж.. Спада въ Кучевска община.

Буковска — 880 д. ж.

Церемошня — 350 д. ж.. Спада въ общината Кучайна. Майданъ-Кучайна отъ преди години е запустѣло.

Нересница — 2,445 д. ж.. Това село е пръснато на широко и населението живѣе предимно въ салаши, които образуватъ групи споредъ имената на мѣстноститѣ: Гложене, Ки-

села вода, Поле, Поповецъ, Шевица и Комша; последната отъ тѣхъ се състои главно отъ 30 к. ромънски цигани („коритари"). Това село е засвидетелствувано въ 1733 год. като населено само отъ ромъни — 48 кѫщи (вж. Извештај Максима Ексарха, Гласник 56, стр. 146).

Волуя — 1,805 д. ж. Къмъ него спадатъ и населенитѣ съ салаши землища Рудникъ и Св. Варвара. Засвидетелствувано е въ 1733 год. като населено отъ ромъни — 47 кѫщи — непостоянни („непостояни и семо тамо, вели бежат". . ., вж. пакъ тамъ, стр. 146).

Дълбока — 2,408 д. ж.. Пръснати по салаши въ мѣстноститѣ: Шевица, Поноръ и пр. Въ 1733 год. имало 35 кѫщи, все ромъни (цит. съч., стр. 146).

Раденка — 1,407 д. ж., пръснати по салаши. Къмъ него спада и покритото съ салаши землище Ключàта.

Ракова бара — 865 д. ж.

б) Жагубишка околия.

На югъ областьта на Кучевска околия, наречена „Звиждъ", се отдѣля посрѣдствомъ широкия гористъ гребенъ на Хомолскитѣ планини, който нигде не надминава 1,000 м. надъ морското равнище, отъ една студена планинска котловина, наречена „Хомолье", въ югоизточния край на която, край самата глава („врело") на р. Млава се намира градецътъ Жагубица. Подобно на Кучевска околия, и Жагубишка околия („Хомољски срез") е по население предимно ромънска, само че сръбскитѣ села тука сѫ повечко, отколкото въ първата (Суходолъ, Изворица, Милановецъ, Вуковецъ, Йошаница, Рибари и Крупая — почти всички въ котловината). Ромънскиятъ елементъ тукъ съставя 61% отъ всичкото население: 18,242 д. ж., отъ които 11,152 д. ромъни. Отъ 20-тѣ села, които съставятъ тази околия, 10 сѫ чисто ромънски и 2 смѣсени. Въ числото на последнитѣ е и градецътъ Жагубица (3,500 д. ж.), въ който преобладава ромънскиятъ елементъ: ромънитѣ населятъ южната по-голѣма часть на града.

Смѣсени села сѫ още:

Креполинъ — 1,300 д. ж., една трета отъ които сѫ ромъни.

Близнакъ — 600 д. ж. — въ крайния югозападенъ кѫтъ на Хомольето.

Медведица е селце, което спада въ Близнашка община.

Магудица (или Милановецъ) — 450 д. ж. Спада въ общината на сръбското село Крупая.

Чисто ромънски села пъкъ сѫ следнитѣ:

Сиге — 424 д. ж.

Брѣзница — 100 д. ж. Спада въ Креполинска община.

Осаница — 2,000 д. ж.

Лазница — 2,000 д. ж.

Селище — спада въ Лазнишка община (200 д. ж.).

Лѣсково — 987 д. ж. Намира се на р. Велики Пекъ въ крайния югоизточенъ кѫтъ на околията. Тамъ сѫ и селата:

Ясиково — 802 д. ж.

Влаоле — 389 д. ж.

в) Петровска околия.

И въ тази околия, която обема областьта на срѣдното течение на р. Млава („Млавски срез"), ромънскиятъ елементъ е доста силенъ. По численость на ромънитѣ тази околия държи първо мѣсто въ цѣлия окрѫгъ (18,411 д. ромъни), ала понеже околията изобщо е голѣма (всичко 44,231 д. ж.), то тѣ не сѫ преобладаващъ елементъ, а съставятъ едва 41% отъ всичкото население. Отъ всичкитѣ 35 населени мѣста само 13 сѫ чисто ромънски и 3 смѣсени. Ромънскиятъ елементъ е далъ своя изключителенъ характеръ на селата отъ дѣсния брѣгъ на р. Млава. Действително и на лѣвия брѣгъ на тая рѣка не сѫществува село, въ което — както говори изследвачътъ на това краище Љубомир Јовановић (въ „Насеља српских земља", кн. II, стр. 294) — да нѣма махала, гдето да не се чуе ромънски, ала като чисто ромънско село тукъ се счита обикновено само с. Бусуръ. За забелязване е, че сѫщиятъ изследвачъ при подробното издирване произхода на отдѣлнитѣ родове е могълъ да установи, че всичкото население на тая околия, ромъни и сърби, се състои отъ сетнешни колонисти отъ други мѣста, заседнали тукъ отъ две столѣтия насамъ. Старото население о било унищожено.

Чисто ромънски села:

Бусуръ — 1,155 души жители. Планинско село южно отъ Петровецъ.

Ждрело — 1,315 д. ж. На дѣсния брѣгъ на Млава при входа на Горняшка клисура. Описано отъ Каница въ пѫтуванията му по Сърбия (Serbien, 1868).

Стамница — 1,439 д. ж. Витовница — 519 д. ж.

Мелница — 1,945 д. ж. (въ 1733 г. 10 к. ромъни, вж. Гласник LVI. 153).

Кладурово — 1,344 д. ж.

Рановецъ — 2,100 д. ж. (навѣрно „Рахановац“ у Макс. Радковичъ 1733, вж. Гласник LVI. 153, съ 60 к. ромъни).

Манастирица — 1,096 д. ж. Рашанецъ — 1,630 д. ж.

Кобилье — 1,479 д. ж. Дубочка — 1,827 д. ж.

Старчево — 1,017 д. ж.

Лѣсковецъ — 100 к. съ около 500 д. ж. Спада въ общината на градеца Петровецъ, съ който е почти свързано. Въпрѣки това, повечето отъ женитѣ не знаятъ още сръбски.

Смѣсени села съ по-значителенъ ромънски елементъ:

Велики Поповецъ — 1,583 д. ж. Четвъртината ромъни.

Панково — 551 д. ж., наполовина ромъни.

Орѣшковица — 1,122 д. ж., третината отъ които сж ромъни.

г) Голубска околия.

Тя се състои отъ 26 поселища, отъ които 7 села чисти ромъни и 2 смѣсени. Селата въ тази околия сж малки, та и броятъ на населението не е голѣмъ: 12,956 д. ж. въ 1916 г., отъ тѣхъ 3,720 д. или 28% ромъни. Ромънскиятъ елементъ е ограниченъ почти изключително въ югоизточната часть на околията, гдето е въ допиръ съ населението на Кучевска околия, отъ което не се различава нито по говоръ, ни по носия, ни по обичаи.

Чисто ромънски села, като се върви отъ югъ къмъ северъ, сж следнитѣ:

Вуковичъ — 474 д. ж., на дѣсния брѣгъ на р. Млава.

Житковица — 313 д. ж. То образува една община съ Кудрежъ — 317 д. ж.

Снеготинъ — 335 д. ж. Кривача — 493 д. ж.

Дворище — 542 д. ж. Бърница — 546 д. ж.

Смѣсени села:

Добра — 833 д. ж. Ромънитѣ преобладаватъ.

Пониква — 155 д. ж. Северно отъ Голубецъ. Ромънитѣ съставятъ една трета отъ всичкото население на селото, и то почти посърбено.

д) Велико-Градишка околия.

Тя обсѣга 32 населени мѣста въ областьта на долното течение на р. Пекъ. Отъ тѣхъ 6 сѫ чисто ромънски и 2 смѣсени. Всичкото население е 27,211 д. ж., отъ тѣхъ 5,501 души или 20% сѫ ромъни.

Чисто ромънскитѣ села тукъ сѫ групирани въ три острова, всѣки отъ по две села:

Рѣчица — (781 д. ж.) и Рамъ (284 д. ж.) на Дунава, западно отъ В. Градище.

Тополовникъ (1,600 д. ж.) и Глораково (501 д. ж.), край пѫтя отъ В. Градище за Пожаревецъ.

Чешлева бара (1,057 д. ж.) и Доляшница (744 д. ж.) въ южната часть на околията.

Смѣсени сѫ:

М. Брѣсница — 250 д. ж., — най-южното село въ околията. Спада въ общината на с. Раброво.

Кусичъ — 852 д. ж. — на брѣга на р. Пекъ. Влашката махала, която съставя една трета часть отъ селото, е посърбена.

е) Пожаревска околия.

Тя е най-голѣмата и най-богатата въ цѣлия окрѫгъ. Има население 58,231 д., отъ които само 10,335 д. или 18% сѫ ромъни. Тя има 39 населени мѣста, отъ тѣхъ 3 чисто ромънски и 9 смѣсени. Селата сѫ разположени главно по брѣга на р. Морава и на р. Млава.

Тритѣ чисто ромънски села сѫ следнитѣ:

Алидово — 282 д. ж. То е въ Кулска община, съ която спадало по-рано въ Петровска околия.

Шливовецъ — 338 д. ж. Лежи въ Криводолска община, южно отъ Пожаревецъ, върху не високия хълмъ, който се издига между Морава и Млава.

Забрѣга — 340 д. ж. То е въ Шапишка община, на пѫтя отъ Пожаревецъ за Кучево.

Смѣсени села:

Петка — 875 д. ж. — северно отъ Пожаревецъ, край брѣга на Дунава. Половината му жители сѫ ромъни.

Търняне — 2,000 д. ж., предимно ромъни и малко българи. По-нагоре все по Млава следватъ:

Салаковецъ — 675 д. ж., отъ които около 250 д. ромъни, останалитѣ българи.

В. Църниче — 850 д, ж., отъ които около 600 д. ромъни.

М. Църниче — 1,500 душл жители, половината ромъни, а останалитѣ сърби и българи.

Велико село—1,700 д. ж., отъ които две третини ромъни.

На брѣга на Морава има сѫщо две смѣсени села: Брѣжане (1,560 д. ж.), гдето ромънитѣ съставятъ $^2/_3$ отъ всичкото население, останалитѣ размѣсени българи, и Попяно (2,500 д.ж.), въ което живѣятъ до 2,000 ромъни.

Къмъ смѣсенитѣ поселища принадлежи и градътъ Пожаревецъ, въ който има ромънска махала до 300 к. (1,300 души).

ж) Жабарска околия.

Тая околия (Моравски срез) обединява селата южно отъ Пожаревецъ край р. Морава и върху широкия хълмъ между долината на р. Млава и Моравската долина. Сръбскиятъ елементъ преобладава, но и ромънскиятъ не е незначителенъ. Население 27,985 д., отъ които 9,384 д. или 33% ромъни. По процентъ на ромънския елементъ тя стои на четвърто мѣсто подиръ Кучевска, Жагубишка и Петровска околия. Отъ 20-тѣ село на тая околия 7 сѫ чисто ромънски и 7 смѣсени.

Чисто ромънскитѣ села сѫ почти изключително по бърдото, или отъ изто[illegible]му страна въ басеина на р. Млава:

Връбница — 7[illegible] д. ж

Тикевецъ 492 д. ж.

Свинярево — 84 кѫщи
Орлево — 135 кѫщи
} дветѣ въ една община, 829 д. ж.

Мириево — 871 д. ж.

Кочетинъ — 593 д. ж.

Породинъ — 3,378 д. ж. (отъ тѣхъ само 240 д. сѫ сърби и живѣятъ въ отдѣлно селце Ливадица). Голѣмо село на р. Морава.

Смѣсени села — почти всички край р. Морава:

Ракинецъ — 2,570 д. ж.

Орѣховица — 1,507 д. ж. Ромънитѣ сѫ нѣколко кѫщи новопришелци отъ с. Ждрело.

Александровецъ — 3,012 д. ж. Ромънитѣ живѣятъ въ една махала (35 кѫщи).

Влашки долъ — 1,940 д. ж. — три четвърти ромъни.

Полатна — 454 д. ж. — съ 20-тина кѫщи ромъни. Върху бърдото.

Сибница — 882 д. ж.

Бошнякъ — 611 д. ж., половината ромъни.

4. Кюприйски окржгъ.

Ромънското население въ този окржгъ е проникнало само въ тритѣ му източни околии, Свилайнска, Деспотовска и Паракинска, и то предимно въ отдѣлни села, въ който се държи доста добре. Отъ всичкото население на тритѣ околии, което възлиза на 64,698 души, ромъни сж 14,808 души или 23%. То живѣе въ 13 чисти и 6 смѣсени села (всичкитѣ населени мѣста въ тритѣ околии вкупомъ сж 70).

а) Свилайнска околия.

Както въ количествено, така и въ процентно отношение най-много ромъни въ Кюприйския окржгъ има въ тая околия („Ресавски срезъ“). Отъ 29,269 д. население, 8,692 д. или 30% сж ромъни. Тѣ сж събрани въ 8 чисти и 3 смѣсени села (цѣлата околия има 28 поселища) въ хълмиститѣ мѣста не само на северъ отъ Ресава, гдето тѣ стоятъ въ контактъ съ ромънското население отъ Жабарска и Петровска околия, но и на югъ отъ Ресава.

Чисто ромънски села сж следнитѣ:

Витежево — 1,415
Бобово — 2,200
Прощинецъ — 366
Ясеново — 1224
Гладна — 412
Мачевецъ — 257
Суботица — 827
Влашка—484 д. ж.

Мжжъ и жена отъ с. Тропонье.

Непосрѣдствено на югъ отъ последното село на брѣга на р. Морава е смѣсеното съ сърби село Субско — 921 д. жители, отъ които 385 д. сж ромъни.

Смѣсени сѫ още: Дубица (956 д. ж. — половината ромъни) и Тропонье (1,128 д. ж. — половината ромъни).

б) Деспотовска околия.

Тая околия наброява 33 села по горното течение на рѣка Ресава, отъ които само 6 иматъ ромънско население, което добре е запазило езика и носията си.

Три отъ тѣхъ — Бѣляйка (986 д. ж.), Ресавица (249 д. ж.) и Исакова (875 д. ж.) — сѫ чисто ромънски, и три смѣсени:

Жидиле — 569 д. ж., отъ които ромъни 372 души.
Езеро — 528 д. ж., отъ които ромъни 185 души.
Поповнякъ — 303 д. ж., отъ които ромъни 34 души.

Населението тукъ е останало твърде назадъ въ духовно и просвѣтно отношение. Въ цѣлата околия нѣма нито една черква, извънъ манастира Св. Манасий на р. Ресава. Вследствие на това има твърде много незаконни бракове, нѣщо нерѣдко и въ останалитѣ ромънски покрайнини на Тимошко-Моравско.

в) Паракинска околия.

Тая околия обсѣга непосрѣдствената околность на окрѫжния центъръ Кюприя. Въ нея спадатъ и най-южнитѣ ромънски села въ цѣлата область. Тѣ сѫ чисто ромънскитѣ села:

Ромънки отъ Батинецъ на пазара въ Кюприя.

Бигреница — 2,602 д. ж. — голѣмо и пръснато ромънско село.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
ОКОПИЕ

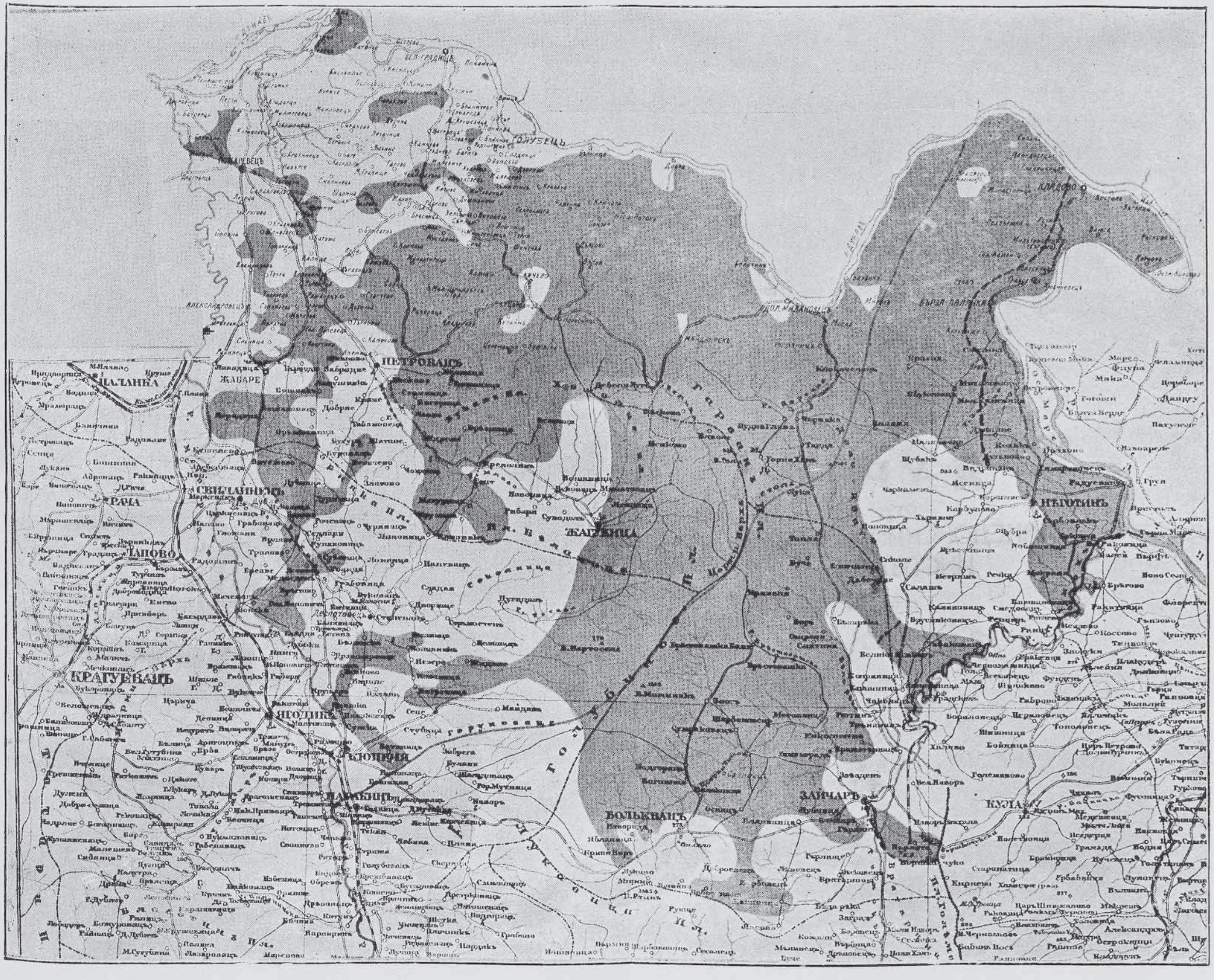

Карта на ромънского население между Тимокъ и Морава.

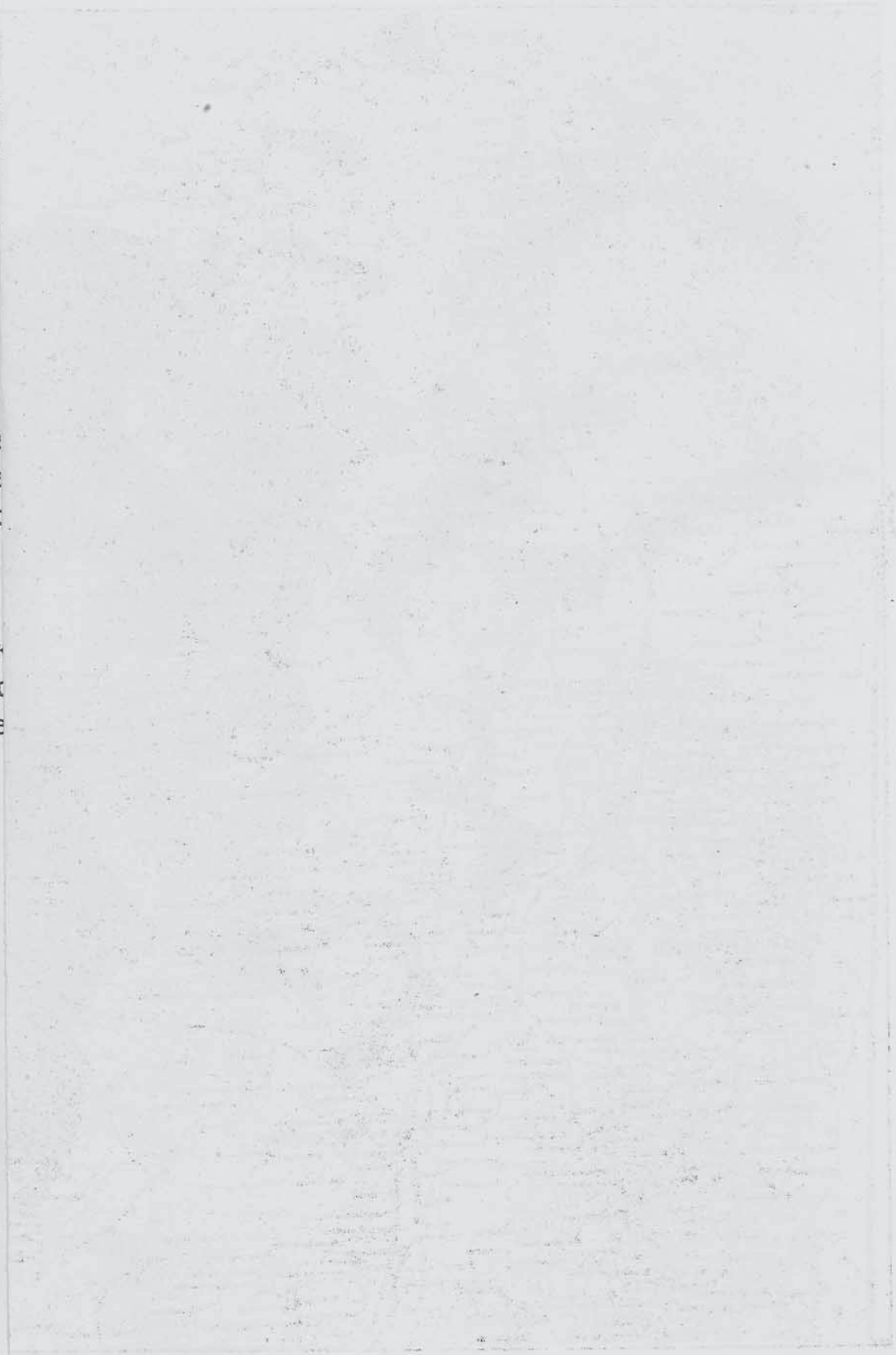

Батинецъ — 813 д. ж. — най-южното чисто ромънско село въ басеина на р. Морава.

V.

По езикъ и носия ромънското население между Тимокъ и Морава се разпада ясно на два неравни дѣла: единъ източенъ, по-малъкъ, по р. Тимокъ, и други западенъ, по-голѣмъ — отъ долината на р. Тимокъ на западъ.

Западниятъ ромънски диалектъ се отличава съ извънредно силна мекость на съгласнитѣ, която се характеризува най-ясно съ прехода на зжбнитѣ съгласни d и t предъ мекитѣ гласни i и e въ сложни съгласни (африкати) dž′ и tš′. Така думата dinte „зжбъ“ се изговаря dž′intš′e (сир. дж′инч′е); verde „зеленъ“ — v′erdž′e, teĭĭ „липа“ — tš′eĭĭ и мн. др., при това, разбира се, африкатитѣ dž и tš сж меки (палатални) — мекостьта имъ е изразена съ чертица надъ тѣхъ. Явяването на тѣзи африкати въ всички случаи, гдето d и t сж се паднали предъ i и e, е повлѣкло подире си опростяването на по-предишнитѣ африкати dž и tš въ всички случаи въ шушкави спиранти ž и š, така щото думата cincĭ „петь“ се изговаря не вече tšintšĭ, както по-рано, но šinšĭ, picior (pitšor) „кракъ“ — pišor, ceriĭ „небе“ (tšeriĭ) — šeriĭ и т. н. По тѣзи особености въ говора се познава веднага ромънинътъ отъ западния дѣлъ на ромънската область.

Източниятъ ромънски диалектъ се отличава съ сравнително по-слаба мекость на съгласнитѣ предъ сжщитѣ вокали, така щото зжбнитѣ съгласни d и t въ тѣзи случаи се явяватъ омекчени d′ и t′ или дори преминали въ g′ и k′: g′ink′e „зжбъ“ вм. dinte, v′erg′e „зеленъ“ вм. verde, k′eĭ вм. tieĭ „липа“ и пр. При това, разбира се, старитѣ африкати сж останали непромѣнени: tšintšĭ, pitšor, tšeriĭ и т. н.

Границата между двата диалекта започва отъ брѣга на Дунава между гр. Кладово (на истокъ) и с. Кладушница (на западъ) и върви на югъ между с. Милутиновецъ (Бърлога) и Рѣчица, така щото всички села отъ мѣстностьта Ключъ оставатъ въ областьта на източния диалектъ; сетне продължава между Велесница и Велика Каменица, между Бърза-Паланка

и Рѣка, и по̀ на югъ западно отъ с. Купузище, източно отъ Уровица, Вратна и Ябълковецъ, западно отъ Дупляне, Милошево (Короглашъ), Неготинъ, Миланово (Мокранье) и Велково (Баловановецъ), гдето стига р. Тимокъ. Южно отъ сръбския етниченъ островъ при Неготинъ, селата Табаковецъ, Велика Ясикова, Малка Ясикова и Чоконяръ оставатъ въ източния ромънски диалектъ, сѫщо Заечаръ и близкитѣ две села: Гърлянъ и Пърлита (вж. картата). По такъвъ начинъ източниятъ диалектъ обсѣга изключително населението на селата въ равнината на Тимокъ и край Дунава, а западниятъ — планинската область на западъ.

Жителитѣ отъ едната и другата область се отличаватъ още на пръвъ погледъ по носията си, именно преди всичко по облѣклото на женитѣ. При това най-характерна въ западния дѣлъ е една престилка съ дълги разноцвѣтни ресни (често пѫти толкова дълги, че ремъкътъ, на който висятъ, е почти изчезналъ и изравненъ съ препаса), наречена „кицеля ку шукури“ или просто „шукури“ (ресни); тя се препасва отзадъ, а често пѫти и отпредъ. Отпреди, обаче, надъ везената бѣла риза се препасва по-често тъкана пъстра престилка, наречена обикновено „завелка“. Въ източния дѣлъ пъкъ вмѣсто тая ресната престилка се носи обикновена пъстроткана престилка, наречена тукъ „опрегъ“, както отпредъ, така и отзадъ — предна престилка („oprеg dinnainte“) и задна престилка („oprеg dindărăt“). Тая носия напоследъкъ се е разпространила и извънъ границитѣ на източния диалектъ, като е възприета и отъ населението презъ планината Мирочъ въ долината на р. Порѣчка (Д. Милановска околия).

Езикътъ и облѣклото — да не говоримъ за другитѣ особености — сочатъ ясно, че ромънското население отъ тѣзи два дѣла произхожда отъ различни ромънски области северно отъ Дунава. А това се узнава и отъ традицията. Ромънското население отъ западния планински дѣлъ се знае като придошло отъ Унгария, именно отъ Банатъ и Трансилвания, затова се нарича „унгурени“, докато ромънитѣ отъ източния дѣлъ се наричатъ „царани“ — дошли отъ „Цара Ромъняска“ (ромънската земя — Ромъния). По говорнитѣ особености на отдѣлни села може да се познае по-точно отъ кой край на отвѫддунавскитѣ ромънски земи произхожда тѣхното население.

По тѣхъ сѫщо могатъ да се познаятъ раздвижванията на това население отъ едно мѣсто на друго подиръ преселянето: ромънитѣ отъ селата Брѣжане, Салаковецъ, В. и М. Църниче (Пожаревско) говорятъ източенъ ромънски диалектъ, като въ Неготинско, отгдето сѫ се преселили въ началото на XIX-то столѣтие. По-подробно и документално за тия разселяния се говори сега въ книгата на Тихомир Р. Ђорђевић, Из Србије кнеза Милоша, Београд 1924, с. 90 нт.

Относително времето на преселянето на това ромънско население намираме опорна точка въ познатото вече „Известие“ на Максимъ Радковичъ, екзархъ на Бѣлградския митрополитъ. По нареждане на последния той пропѫтувалъ въ 1733 г. окупираната отъ Австрия область южно отъ Дунава, за да проучи състоянието на черквитѣ, свещеницитѣ и народа въ тая область (вж. Гласник на Сръбското учено дружество, кн. 56, стр. 117 сл.). Отъ описанието на Радковича се вижда, че много отъ днешнитѣ ромънски села въ долинитѣ на р. Порѣчка, Пекъ и Млава сѫ имали още тогава изцѣло или наполовина ромънско население. Орѣшковица (сега махала отъ Д. Милановецъ) и Мосна въ Д. Милановска околия били чисто ромънски села, а Ястребица, което, поне подъ това име, не сѫществува вече — наполовина. Сѫщо с. Дворище при Голубецъ е било чисто ромънско. Възъ р. Пекъ съ ромъни тогава били населени селата: Кусичъ (наполовина), Срѣднево (наполовина), Чешлева бара, Зеленике (наполовина), Мустапичъ (смѣсено), Мишленовци (смѣсено), Нересница, Волуя и Дълбока. Западно отъ В. Градище на къмъ Рамъ: Тополовникъ, Кисилево (смѣсено), Затонье (смѣсено), Бискуплье (смѣсено) и Кличевецъ (смѣсено). Въ басеина на р. Млава: Рахановецъ (сега Рановецъ), Мелница и Ждрело. Ромъни сѫ населяли, следователно, областьта по рѣкитѣ Порѣчка, Пекъ и Млава, а сигурно и Тимокъ. За Тимошката область не намираме сведения у Радковича, защото тя е спадала извънъ епархията на Бѣлградския митрополитъ, ала сигурно е, че и тия ромъни сѫ дошли отъ презъ Дунава още отъ началото на 18 столѣтие.

Вследствие на опустошителни войни и въстания, северната половина отъ областьта между Тимокъ и Морава, както и Видинско, въ края на XVII-то стол. се явява почти съв-

семъ обезлюдена и става землище за заселяне на пришелци отъ околнитѣ мѣста. Покрай преселницитѣ отъ по-западни краища въ Пожаревско, по р. Млава, и отчасть въ Неготинско, покрай пришелци отъ Косово поле и отъ севернитѣ склонове на централния Балканъ по срѣдни Тимокъ (въ Зайчарско), тука виждаме преди всичко ромъни, дошли отъ презъ Дунава — отъ Банатъ, Седмоградско и Влашко, чието прииждане прѣко Дунава е продължило до най-ново време: срѣщатъ се още въ много села отдѣлни люде, родени отвждъ Дунава. Ромънско население въ тия мѣста, въ нѣкои отъ сѫщитѣ села, като днесъ, намираме въ тази область още отъ началото на XVIII стол.; чрезъ приръстъ и постоянно прииждане то постепенно се е намножило, разпространило се по̀ на широко и придало почти на цѣлия край днешния ромънски характеръ, особено на източната му половина (вж. картата).

Въ това отношение почти пълното романизуване на областьта между Тимокъ и Морава въ продължение на две само столѣтия и асимилуването на по-старото славянско население въ северната ѝ часть даватъ възможность нагледно да се разбере, по кой начинъ ромънитѣ сѫ могли въ по-рано време съвсемъ да промѣнятъ народностния характеръ на карпатскитѣ земи, населени нѣкога съ българи славяни, и да имъ дадатъ изключително ромънски характеръ. Както тукъ, въ планинскитѣ мѣста между Тимокъ и Морава, сѫ дошли неотколе и още прииждатъ постепенно ромъни отъ северъ, отъ Банатъ и Мала Влахия, и чрезъ бързо размножение и пословична привързаность къмъ своя езикъ и битъ подавятъ свареното население, така и по-рано отъ югъ, отъ гнѣздото, гдето се е образувалъ ромънскиятъ езикъ и народность на Балканския полуостровъ, сѫ преминали на северъ, навѣрно по планинскитѣ била̀ на Моравско и Тимошко, отвждъ Дунава въ Карпатитѣ ония ромъни, отъ които се е намножило сетне днешното ромънско население въ земитѣ северно отъ Дунава.

ОХРИДСКИТѢ МОНЕТАРНИЦИ.

Отъ Н. А. Мушмовъ.

Монетарницата отъ II в. пр. Хр.

Отъ една бронзова монета, която се пази въ Цариградския музей, издадена напоследъкъ отъ директора на Берлинския нумизматически кабинетъ Д-ръ К. Реглингъ[1] се научаваме, че въ Охридъ въ II в. пр. Хр. били сѣчени монети. Ето описанието на тази монета: Върху лицето на монетата е представенъ македонски щитъ, въ срѣдата украсенъ съ звезда съ четири сърповидни лѫчи, обиколена съ два кржга; около звездата сѫ представени шесть полукржга въ форма на полумесецъ и по срѣдата имъ по една точка; всѣки полукржгъ е раздѣленъ съ по две точки. На опакото е представена предна часть отъ корабъ съ двама кормчии, плава на дѣсно, и надписъ, горе *ΛΥΧΝΙ*, долу *ΔΙΩΝ*. Диам. 16 мил.

Обр. 1.

Обр. 2.

Отъ представената тукъ рисунка обр. 1, напровена по оригинала отъ фотографическата снимка на г. Реглингъ, ясно се вижда, ча тази монета напълно се схожда съ сребърнитѣ тетроболи, които на опакото си иматъ надписъ *ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ* и сѫщитѣ изображения на лицето и опакото. Обр. 2. Последнитѣ монети Gaebler[2] опредѣля, че сѫ сѣчени въ времето на

[1] Zur griechischen Münzkunde въ Zeitschrift für Numismatik, XXXV 4 oktober 1925, стр. 253 след., Lychnidos, стр. 255 след.

[1] Die ant. Münzen Nordgr. III, 1 p. 2 и p. 30 № 16—21. Особено № 21 и табл. I 9 отъ гдето е заета рисунката обр. 3.

последнитѣ мокедонски царе Филипъ V (220—179 г. пр. Хр.) и Персей (178—168 г. пр. Хр.).

За сега монетата обр. 1 е единствената известна, сѣчена въ Охридъ. Дали тамъ сѫ били сѣчени и сребърни монети отъ сѫщия типъ, засега нищо не може да се каже съ положителность. На всѣки случай тази монета е отъ много голѣмо значение, защото благодарение на нея днесъ вече ние знаемъ, че въ края на II. в. пр. Хр. въ Охридъ имало монетарница, за която до обнародването на тази монета никой нищо не знаеше.

Времето и обстоятелствата, при които сѫ сѣчени въ Охридъ монетитѣ отъ типа на поменатата, сѫ изложени въ цитираната статия на г. Реглингъ подъ надсловъ „Къмъ старата история на Охридъ“ (Lychnidos, eine neue Münzstätte in Illyrien).

Реглингъ предполага, че монетитѣ сѫ сѣчени въ времето на тритѣ македонски войни на римлянитѣ, въ които укрепения градъ, разположенъ на шосето Via Egnatia, е игралъ известна роля. Въ първата война градътъ е билъ завладѣнъ отъ нѣкой си Еропосъ въ 208 г. пр. Хр., вѣроятно при възстание срещу Филипъ V, подпомогнато отъ римлянитѣ. Съ мира следъ втората война отъ 197 г. градътъ билъ даденъ на Плеуратосъ. Въ 170 г. градътъ билъ главна квартира на бившия преторъ Appius Claudius Centho, който предприелъ отъ Охридъ единъ нещастенъ походъ до съседния градъ Uscana (градъ къмъ Кичево или Дебъръ)[1]. Сѫщата несполука претърпѣлъ презъ 169 г. и легатътъ L. Coelius.

Монетарницата отъ XIV в.

Въ третата четвъртина на XIV в. албанецътъ Андрея Гропа, следъ смъртьта на краль Вълкашина (1371 г.), се обявилъ за самостоятеленъ владѣтель на Охридската область, станалъ Охридски великъ жупанъ съ главенъ градъ Охридъ и тамъ сѣкълъ сребърни монети. Тѣзи монети на лицето си иматъ образътъ на Христа съ осѣнка около главата, правъ насреща, съ дѣсната си ржка благославя, а въ лѣвата държи евангелие; при краката му низко столче; въ полето около

[1] Срв. Г. Кацаровъ, Приносъ къмъ старата история на Македония, въ Изв. на Истор. Д-во V, стр. 8, заб. 3.

Христа вертикално сѫ поставени по три или четири знаци, прилични на S. На опакото надписъ въ петь реда:

помл·
тибожи
жѹпан
гропа
(гн)

(По милости божие жупанъ Гропа господинъ).

S. Ljubić[1] описва три монети отъ Гропа отъ сѫщия типъ отъ различни печати. Д-ръ Б. Сариа[2] съобщава за една находка отъ 302 сребърни монети сръбски отъ XIV в., станала нѣкѫде въ Кичевско, Македония. Между другитѣ монети отъ нѣколко сръбски владѣтели, като Стефанъ Драгутинъ, Ст. Душанъ, Урошъ и пр., както и монети отъ македонскитѣ владѣтели Вълкашинъ и Крали Марко, въ сѫщата находка били застѫпени и три сребърни монети отъ Охридския великъ жупанъ Андрея Гропа, за които г. Сариа предполага, че сѫ сѣчени въ 1371 г., т. е. въ годината, когато бѣ убитъ Вълкашинъ и когато Гропа се обявилъ за владѣтель на Охридската область. За жалость Сариа не дава изображение на тѣзи монети, а само съобщава, че имали надписъ въ 4 или 5 реда, както следва: 1) ⁚⁚ пом-ı | .·. тнбжи | жѹпан | гропа | ·.· гн. „По милости божие жупанъ Гропа господинъ". 0.69 гр. 2) пом | тибгжѹ | пангьро | п-гн.о | хрі.·.; „По милости божие господинъ жупанъ Гропа господинъ Охридъ". 0.89 гр. 3) пом·.· | ·.·ı-вжп | грòпа | .гньо. „Помилости божие велики жупанъ Гропа господинъ". 0.87 г. Другата страна на монетитѣ била, както описанитѣ отъ Любича екземпляри. Значи и тѣзи три монети сѫ еднакви по типъ съ оная, на която по-горе представямъ изображение.

Обр. 3.

Отъ тѣзи монети се установява, че тѣ сѫ на великия жупанъ Андеря Гропа. А че този жупанъ е билъ владѣтель на Охридската область, това се установява отъ монетата съ името на Охридъ и отъ единъ гръцки подписъ отъ 1378 г.

[1] Opis jugoslavenskih novaca, Zagreb 1875, 178—179 и табл. XIV 21, 22, 23.

[2] Старинар, сер. III, кн. III 1924/1925, 76.

запазенъ въ черквата Стари Св. Климентъ въ Охридъ, въ махалата Болница или Долна-Порта. Този надписъ, преведенъ на български отъ проф. Йор. Ивановъ,[1] гласи: „Въздигна се и се изписа този божественъ храмъ въ името на нашия господарь и чудотворецъ свети Климентъ, съ съдействието, разхода и труда на богочестивия свещеникъ Стефана пророка, при владението надъ светлия този и богоспасаемъ градъ Ахрида. . . на всеблагороднейшия нашъ господарь, великъ жупанъ Киръ Андрея Гропа, при архиерейството на всесвѣтлейшия архиепископъ на Първа Юстиниана и на всичка България киръ Григория, месецъ юли, индикъ 15, година 6886—1378 год."

Отъ историята знаемъ само това за Андрея Гропа, че той билъ въ роднински връзки съ Андрея II Мусаки, Балша и Крали Марка. Гропа не билъ видна личность въ историята, и ако не бѣха известни неговитѣ монети и не бѣше поменато неговото име въ горния надписъ, едва ли щѣше да се знае, че той по нѣкаква случайность е станалъ великъ жупанъ и владѣтель на Охридската область. Ако е вѣрно, че Гропа се е обявилъ за самостоятеленъ владѣтель на Охридско веднага следъ смъртьта на Вълкашина въ 1371 г. и, споредъ мнението на г. Б. Сариа, въ сжщата година е сѣкълъ своитѣ монети, то споредъ датата на надписа (1378 г.) той е билъ владѣтель въ Охридско най-малко осемь години. Обаче, кога е умрѣлъ Гропа или е престаналъ да владѣе казаната область, не се знае.

Обстоятелството, че сж известни вече нѣколко екземпляра сребърни монети отъ Андрея Гропа, и то отъ разни печати, иде да докаже, че въ Охридъ въ негово време е имало монетарница. Не може да се допусне предположението, че Гропа е сѣкълъ своитѣ монети на друго мѣсто освенъ въ Охридъ, защото поне до днесъ нѣмаме сведѣния, че той е владѣлъ другъ по-забелѣжителенъ градъ отъ Охридъ, а това доказва и монетата съ името на града.

---

[1] Български старини изъ Македония 1908, 214—215. Г. Балас-чевъ въ Период. списание кн. LV—LVI 1898, 204 сл. — Милюковъ въ Извѣстія русскаго Археол. Инст. въ Константинополѣ IV вьп. I София 1899, 95 след. Милюковъ погрѣшно чете годината на надписа 1348 вмѣсто 1378. — А. Шоповъ и Г. Стрѣзовъ въ СМ. X 1894, 573, 8, погрѣшно четътъ въ надписа името Гропа на Фога или Фига.

Монетитѣ на Гропа по стилъ приличатъ на ония, сѣчени отъ Дубровнишката република. Обаче предъ наличностьта на името на града върху монетитѣ отъ Гропа не може да се допусне, по мое мнение, предположението, че неговитѣ монети сѫ сѣчени въ Дубровникъ, а не въ Охридъ. Може да се допусне само, че монетнитѣ печати сѫ правени отъ дубровнишки майстори, които сѫ привикнали на този стилъ. Монетата, описана отъ г. Сариа, върху която той чете (ако е вѣрно четенето) съкратено титлата гн (господинъ) предъ думата ѡхрі не може да се вземе за „Господинъ Охридски“ или за „Господарь Охридски“, защото: 1) формата „Господинъ Охридски“ не е била приета въ срѣднитѣ вѣкове отъ никой другъ владѣтель, следователно и Гропа не е можалъ да приеме такъва титла; 2) „Господарь Охридски“ сѫщо не е подходеща за единъ владѣтель, защото той не е владѣлъ само града Охридъ, а цѣлата Охридска область. Никѫде въ писменнитѣ паметници не се срѣща напр. Асѣнь Търновски, или Душанъ Бѣлградски, или Вълкашинъ или Марко Прилепски. Следователно трѣбва да предположимъ, че буквата г преди думата жѕпан или гн преди ѡхрі сѫ погрѣшно пропуснати отъ печаторѣзача и въ такъвъ случай името на града е отбелѣзано върху монетитѣ, за да означи мѣстото на монетарницата, гдето били сѣчени монетитѣ. Вѣроятно е още буквата Г предъ жѕпан да е В и въ такъвъ случай да означава В(елики) жѕпан, както е и въ другата монета, описана отъ г. Сариа. Въ такъвъ случай остава титлата гн (господинъ) на края въ надписа, а името на града ѡхрі остава отдѣлно най-назадъ за да означи мѣстото, гдето е била сѣчена монетата. Сѫщата редакция иматъ и монетитѣ, описани отъ Любича, обаче безъ името на града.

Освенъ това въ Охридъ е имало монетарница още въ II в. пр. Хр., както това видѣхме по-горе, а сѫщо и въ турско време презъ XVI и XVII в.. Може би въ срѣднитѣ вѣкове въ Охридъ да е нѣмало монетарница въ сѫщинския смисълъ на думата, както западнитѣ монетарници и по-късно турскитѣ, но на всѣки случай този градъ е билъ мѣстото, гдето били сѣчени монетитѣ на Гропа, следователно тамъ е имало единъ институтъ или заведение, което е носило името монетарница и гдето ще да е билъ приготовляванъ поне сплавътъ за монетитѣ.

Въ старо време, освенъ въ държавнитѣ монетарници,

сѣченето на монети се повѣрявало и на частни златари. Златарътъ получавалъ отъ държавната монетарница единъ готовъ слитъкъ отъ металъ, пречистенъ и смѣсенъ, и единъ печатъ. Отъ този металъ нарѣзвалъ въ своето заведение поржчаното количество монети, които занасялъ обратно въ монетарницата, гдето сравнявали качеството и количеството на получения металъ съ представенитѣ монети, както и теглото на всѣка монета. Следъ това се давалъ законниятъ курсъ на монетитѣ, а на златаря се заплащала установената такса за работата.[1]

Монетитѣ на Гропа по типъ приличатъ на ония на неговия предшественикъ краль Вълкашинъ (1366—1371) и неговия съвременикъ Крали Марко (1371—1394)[2].

Турската монетарница.

Споредъ труда на турския историкъ-нумизматъ Исмаилъ Галибъ, „Таквими мескюкѫтѫ Османие“ 1889 г., извадки отъ който дава Д. Ихчиевъ въ „Известия на историческото дружество“, кн. III, 1911, 75 след., султанъ Баязидъ I Илдъръмъ (1390—1402 г.) открилъ занемаренитѣ отъ римско време монетарници въ много градове на турската империя, между които и Охридската монетарница. Обаче повечето отъ тѣзи монетарници пакъ останали въ бездействие по липса на златни, сребърни и медни руди, които не били достатъчно открити и разработени. Тепърва султанъ Селимъ Ханъ II (1568—1576 г.) е почналъ да сѣче златни, сребърни и медни монети въ градоветѣ: Цариградъ, Одринъ, Сересъ, Солунъ, Сидери Капси (Сидеро-Капса, на истокъ отъ Солунъ, край езерото „Бешенъ“), Охридъ, Кратово, Кочани, София, Чаница (въ Босна), Ново-бърдо, Сребреница (Босна), Видинъ, Бѣлградъ и пр. Въ Охридъ били сѣчени сребърни акчета съ тяжесть $3^1/_4$ крата (65 сантигр.), диам. 11 мм. съ следния надписъ:

отъ едната страна:	отъ другата:
Аззу	Султанъ
Зарб-и	Селимъ
Фи Охридъ	бенъ Сюлей-
Сене	манъ Ханъ

[1] Срав. Мушмовъ, Монетитѣ и печатитѣ на българскитѣ царе 1924, 11.

[2] Срав. Ljubić, цит. съч. 145, табл. X 24—25; стр. 147 и табл. XI 3—5.

Султанъ Мурадъ Ханъ III (1574—1594 г.) сѫщо сѣкълъ златни и сребърни монети въ поменатитѣ градове, и въ Охридъ сребърни акчета съ надписъ:

Аззу насѫре
Зарб-и-фи
Охридъ
сене 984

Султанъ Мурмдъ
бенъ
Селимъ Ханъ

Споредъ турскитѣ сведения Охридската монетарница се намирала близу до града.[1]

Отъ тази забележка се разбира, че монетарницата не е била вѫтре въ града, който въ случая трѣбва да се разбира „Вароша", въ калето, а навѣрно въ предградията на града: „Месокастро", „Кошища", „Влашка махала" и пр., но где, точно не се знае.

Курсътъ на сребърнитѣ акчета съ златнитѣ монети (алтъни) при царуването на Мурада III билъ промѣнчивъ. Въ първитѣ петь години отъ неговото царуване 60 акчета стрували една жълтица; отъ 1580—1588 г. една жълтица струвала 70 акчета, а въ края на царуването му отъ 1588—1594 г. една жълтица струвала 120 акчета. Петь сребърни акчета тежели единъ драмъ.[2]

Султанъ Мохамедъ III (1594—1603) сѫщо е сѣкълъ съвсемъ тънки сребърни акчета въ Охридъ съ тяжесть $1^1/_2$ кратъ, диам. 11 мм. и съ надписъ:

Аззу насѫре
Зарб-и-фи
Охридъ
Сене 1003

Мохамедъ
Султанъ бенъ
Мурадъ Ханъ

Мухамедъ III издалъ заповѣдь, по силата на която сребърнитѣ акчета трѣбвало да иматъ тяжесть 1—3 крата, а 8 акчета да иматъ тяжесть най-много единъ драмъ. Така че, курсътъ на една жълтица е вариралъ между 176—180 акчета, а къмъ 1601—1602 г. една жълтица е струвала до 220 акчета. Значи едно акче имало $1^1/_2$ кратъ.

Султанъ Османъ Ханъ II (1618—1622) е сѣкълъ сѫщо сребърни акчета въ Охридъ съ надписъ:

---

[1] *Д. Ихчиевъ*, цит. списан. стр. 133.
[2] Пакъ тамъ 133.

Аззу насѫре	Султанъ
Зарб-и-фи	Османъ бенъ
Охридъ	Ахмедъ Ханъ
1027	

И Османъ II, като Баязида, е издалъ ферманъ за възобновяването на старитѣ монетарници въ османската империя.

Курсътъ на сребърнитѣ акчета въ времето на Османа II билъ 115—120 акчета за една жълтица.

Както се вижда отъ гореизложеното, въ Охридъ сѫ сѣкли сребърни монети четирма султани: Селимъ II, Мурадъ III, Мохамедъ III и Османъ II презъ втората половина на XVI и началото на XVII в. Сѣченето на монетитѣ въ провинциалнитѣ градове на турската империя се възлагало на частни лица подъ известни условия и срещу заплащане на държавната хазна известна сума годишно. Това виждаме отъ единъ султански ферманъ отъ 1618 г. издаденъ отъ Османъ II, за отстѫпването подъ концесия на Софийската монетарница на нѣкой си Али-Чаушъ за срокъ отъ три години.[1]

За жалость не можахъ да намѣря монета, сѣчена въ Охридската монетарница, за да представя тукъ нейния образъ. Отъ даденитѣ по-горе описания се вижда обаче, че турскитѣ монети сѫ еднакви по типъ: малки, тънки сребърни парици, и само по името на града се знае тѣхния произходъ. Съ тѣхния турски надписъ тѣ могатъ да се разпознаятъ само отъ хора, добре запознати съ турската книжнина. Даже единъ доста грамотенъ ходжа не може сполучливо да прочете една турска монета, особено когато тя е отъ по-старо време.

---

[1] Ихчиевъ, цит. спис. 203.

БЪЛГАРИЯ И ТРАКИЙСКИЯТЪ ВЪПРОСЪ ПРЕДЪ КОНФЕРЕНЦИЯТА ВЪ ЛОЗАНА.

Отъ Ив. Алтъновъ.

I.

Въпроси, по които се позволи на българската делегация да се изкаже, и международна подготовка на нейнитѣ усилия въ Лозана.

Конференцията въ Лозана не представлява едно непрекжснато цѣло, а се състои отъ две отдѣлни самостоятелни конференции, всѣка отъ които има своя опредѣлена физиономия и свое собствено назначение. Първата отъ тия конференции се откри на 20 ноември 1922 год. и се закри на 4-и февруарий 1923 г., а втората отъ тѣхъ започна своето дѣло на 23 априлъ 1923 г. и го завърши съ подписването на Лозанския миренъ договоръ, станало на 24 юлии с. г.

България взе участие само въ първата конференция въ Лозана и то изключително въ обсжждането на въпроситѣ, свързани съ опредѣлянето на границитѣ на Тракия, излаза на България на Егея и въпроса за режима на Проливитѣ. При това, по въпроса за границитѣ на Тракия на българската делегация бѣ позволено да предяви искания само до толкова, до колкото тѣ можеха да бждатъ въ връзка съ въпроса за обещания ѝ излазъ на Егейското море. Въ зависимость отъ това нашата делегация разви своето становище съ огледъ да докаже, че само посрѣдствомъ една автономна Западна Тракия или най-малко чрезъ създаването на единъ независимъ териториленъ коридоръ, по долината на Марица, приобщенъ къмъ територията на България, би могло да се обезпечи по единъ задоволителенъ начинъ задължението на Силитѣ по чл. 48 отъ договора въ Ньойи.

Скоро обаче българската делегация си даде отчетъ, че нейнитѣ усилия, въ желания смисълъ, ще останатъ на-

праздни. Лордъ Кърсонъ отъ името на Англия заяви недвусмислено, че Силитѣ иматъ по тоя въпросъ своето строго опредѣлено становище. „Въпросътъ за Западна Тракия не се поставя на обсѫждане, заяви ораторътъ. Той е окончателно разрешенъ съ договора въ Ньойи, подъ резерва на ония негови положения, които целятъ да обезпечатъ на България излаза ѝ на Егейското море. Не може и дума да става за произвеждането на плебисцитъ въ Западна Тракия, каза лордъ Кърсонъ, защото това косвено цели да подкопае самия договоръ. Така сѫщо, заключи той, немислимо е да се създава една малка автономна държава на западъ отъ Марица, въ източната часть на Западна Тракия".

Относително втория въпросъ, за икономическия излазъ на България на Егейското море, конференцията назначи една своя подкомисия подъ председателството на французкия генералъ Вейганъ, на която предостави да се занимае съ въпроса. Тая подкомисия, изказа мнение да се учреди една международна комисия, която да се грижи за постройката и за подържането на едно свободно пристанище въ Дедеагачъ, открито за търговията на всички страни. Съгласно съ изготвения проектъ, международната комисия добиваше право да се ползува, въ техническо отношение, отъ всички ония положения, които се съдържаха въ Севърския договоръ отъ 10 августъ 1920 г. относително Тракия. Известно е, че тоя договоръ не биде ратифициранъ и остана неприложенъ.

Подкомисията на генералъ Вейганъ се опита да изпълни задълженията на Силитѣ по чл. 48 отъ договора въ Ньойи като прибѣгна до сѫщитѣ палиативни мѣрки, които въ миналото се указаха съвършенно недостатъчни. Погрѣшното становище, на което застана тая комисия, се дължи не толкова на обстоятелството, че тя остана чужда на всички ония съображения, които обуславятъ създаването на едно пристанище, презъ чужда територия, колкото на това, че подкомисията на генералъ Вейганъ трѣбваше да се движи въ сѫщитѣ ония рамки, които съставляваха политическата основа на самата конференция. Ето защо българската делегация въ тая подкомисия, следъ като употрѣби напраздни усилия за правилната постановка на въпроса, сложи предъ нея своето писмено заключение, което завършваше съ следния характеренъ пасажъ: „Само чрезъ непосрѣдственото владение на

околната територия на желѣзопжтната линия и на пристанището или чрезъ поставянето на тая територия при режимъ на пълна автономия, бидейки икономически свързана съ България, посрѣдствомъ специални спогодби, би могло да бжде построено и експлоатирано пристанището въ Дедеагачъ въ съгласие съ икономическитѣ интереси на България".

Въпросътъ за Проливитѣ отне много заседания на конференцията. Той доби кардинално значение за мира. По него обаче българската делегация вложи голѣма предпазливость. Тя опредѣли своето становище въ доста общи линии безъ желание да се мѣси въ голѣмия двобой, който се ангажира между лордъ Кърсонъ и руско-съветския делегатъ Чичеринъ относно бждещия режимъ на Проливитѣ.

Следъ тѣзи предварителни бележки, можемъ по-обстойно да се спремъ върху дейностьта на българската делегация въ Лозана и да се занимаемъ по-специално съ второто предложение, което се направи на България отъ Силитѣ за да ѝ се обезпечи икономическиятъ излазъ къмъ свободното море. Едновременно съ това трѣбва да посочимъ и общитѣ линии, отъ които се опредѣляше по него време новата международна позиция на България, защото успѣхътъ на усилията ѝ въ Лозана щѣше изключително да зависи отъ нея. Съ огледъ на тая начална предпоставка ставатъ понятни и горчивитѣ разочарования, които страната ни изпита следъ първата и втора конференции въ Лозана.

Международната позиция на България следъ войната се опредѣли едва ли не съобразно съ изключителната воля на победителитѣ. Несъмненно е, че страната запазваше и за напредъ своето самостоятелно проявление, обаче неговитѣ размѣри се виждаха сведени до оня минимумъ, който се желаеше отъ самитѣ Сили победителки. Съ договора отъ Ньойи се пожертвуваха жизненитѣ интереси на България и се създаде желаниятъ редъ на Балканитѣ, който обезпечи на останалитѣ балкански държави придобивкитѣ имъ отъ войната. Въ международно отношение позицията на България можеше да бжде опредѣлена въ зависимость отъ собствената ѝ мощь и отъ възможностьта ѝ свободно да я вложи въ везнитѣ на отдѣлнитѣ групировки на голѣмитѣ и на малкитѣ Сили. Разоржжена и лишена отъ своята постоянна армия, страната губѣше всѣко значение за международното равновесие. Вънъ

отъ това ней се отнемаше и свободата да маневрира съ своята собствена тяжесть, защото създадената отъ войната групировка на Малкото съглашение целѣше между другото да осуети именно подобна възможность.

Условията, при които завърши войната въ България, внесоха обща дезорганизация въ политическия животъ на страната. Подъ влиянието на известни събития и на причини, тѣсно свързани съ новата обществена психика и съ материялнитѣ условия на живота, страната влѣзе въ единъ продължителенъ периодъ на политическо изпитание. Така постепенно се оформи и закрепна режимътъ на Стамболийски съ всичкитѣ свои отличителни прояви. За чуждия свѣтъ тоя режимъ имаше всичкото основание да сѫществува, защото въ зависимость отъ неговата основна идеология и отъ вѫтрешнитѣ му подбуждения най-добре се обезпечаваха за малкитѣ и за голѣмитѣ Сили допирнитѣ имъ точки съ България. Чужденцитѣ не бѣха въ положение или не искаха да надникнатъ въ българската действителность за да доловятъ анормалното и опасното въ нейния политически животъ. Въ лицето на Стамболийски тѣ съзираха най-удобната и най-надеждната фигура, която задоволително примиряваше тѣхнитѣ интереси съ нуждитѣ на сразения български народъ.

Външната политика на България въ периода на Стамболийски изхождаше отъ обективното начало лоялно да се приложатъ постановленията на договора за миръ. Въ това отношение и изобщо въ нейното цѣлостно проявление, може да се каже, тая политика срѣщаше пълното одобрение на страната и почиваше на дълбокото ѝ съзнание, че всѣко отклонение отъ нея може да бѫде съпроводено съ пагубни последствия. Но покрай общата си насока, външната политика на България набелѣза, въ периода на Стамболийски, нѣкои характерни прояви, изключително дължими на личното влияние на нейния рѫководитель. Следъ ненавременнитѣ опити за разбирателство съ Гърция, бидоха пуснати въ ходъ интригитѣ около тъй наречения „зеленъ интернационалъ", а покъсно се вложиха рисковани усилия, за да се осѫществи желаното споразумение съ Сърбия. Когато презъ месецъ септемврий 1922 г. съобщенията отъ Анадола гласѣха за пробива на гръцкия фронтъ, тия отъ София разнасяха вестьта за станалитѣ издевателства въ Търново и представляваха

вѫтрешното положение въ България като извънредно тревожно. Така, въ надвечерието на самата конференция въ Лозана, Стамболийски се прояви като абсолютенъ диктаторъ, и излагайки страната на вѫтрешни сътресения лиши я отъ необходимото ѝ единство въ тоя тъй сѫществен моментъ за външната ѝ политика.

Предъ конференцията въ Лозана становището на България биде застѫпено отъ името на общонационалнитѣ ѝ интереси. Въ това отношение Стамболийски даде пълна свобода на нашата делегация да действува съобразно съ условията и нуждитѣ на момента, като се зае самиятъ той тактически да подготви нейната позиция. При положение, че България ще проси еднакво отъ тритѣ Сили победителки благоволението имъ въ защита на българскитѣ интереси, Стамболийски разчиташе да си обезпечи, въ известна степень, подрѫжката на Ромъния и на Сърбия срещу Гърция по въпроса за излаза ни на Егея. Въ изпълнение на тая задача Стамболийски предприе пѫтуването си въ Букурещъ и въ Бѣлградъ, което предшествува отиването му въ Лозана.

Отъ гледна точка на практическитѣ възможности, посещението на българския министръ-председатель въ Букурещъ не представлява никакъвъ интересъ. Той тамъ по-скоро остави известно неприятно впечатление въ срѣдитѣ на управляващитѣ фактори поради опита му да агитира въ тая чужда страна съ лозунга на зеления интернационалъ. Въ противовесъ на това, посещението му въ Бѣлградъ носи по другъ характеръ, макаръ и последствията отъ него да нѣматъ нищо общо съ допълнително създаденитѣ условия за дейността на българската делегация въ Лозана. Въ Бѣлградъ Стамболийски застана на по-практична основа и съ цената на известенъ еквивалентъ се опита да си приобщи сръбското сътрудничество въ Лозана, което трѣбваше да предшествува желаното сближение между двата народа. Безъ огледъ къмъ конкретната действителность, бидейки импулсивенъ въ своитѣ решения, Стамболийски извърши въ Бѣлградъ една фатална грѣшка, която породи последствия за него, за страната ни, а може би и за развоя на сръбско-гръцкитѣ отношения.

Злочестата сѫдба на Македония и придошлитѣ хиляди бѣжанци отъ тая страдална страна съставляваха едно положение, което сѫществуваше мимо волята на България. То

трѣбваше да се има предъ видъ при всѣка нова насока въ курса на официялната българска политика. Въ чрезмѣрното си желание да постигне гонимата цель, Стамболийски отрече влиянието на тоя факторъ и като направи въ Бѣлградъ своитѣ декларации по македонския въпросъ, влѣзе въ открита борба съ македонската емиграция. По тоя начинъ Стамболийски абдикира отъ дължимата защита на македонското население и по пжтя на желаното споразумение съ Югославия усвои напълно сръбската национална теза. Отъ това защитата на българската кауза предъ конференцията въ Лозана не спечели ни най-малко, защото и Сърбия и Ромъния еднакво се противопоставиха на предявенитѣ искания отъ българска страна. Стамболийски напраздно опита да скжса обржча, който стѣгаше България. Готовъ да пожертвува македонската национална кауза, той изпустна изъ предъ видъ, че колкото и тя да е отъ значение сама по себе си, все пакъ сжщата не можеше да съставлява за сърбитѣ оня еквивалентъ, срещу който тѣ биха се решили да измѣнятъ курса на следваната отъ тѣхъ политика спрямо България за смѣтка на отношенията имъ съ Гърция.

Безъ огледъ на сръбското поведение въ Лозана, Стамболийски продължи започнатото дѣло въ Бѣлградъ и го сдоби по-късно съ Нишкото споразумение отъ 24 мартъ 1923 г. По него време атмосферата въ Македония далечъ не изглеждаше да се разведрява. Нѣщо повече дори, тя се сгжсти до такава степень, че предизвика станалото избиване на 22 души българи селяни отъ с. Гарванъ — Щипско. Отъ друга страна имаме всичкото основание да вѣрваме, че сърбитѣ извършиха една сполучлива диверсия, като проявиха разположение за разбирателство съ България, посрѣдствомъ което упражниха давление надъ гърцитѣ относително въпроса за условията на сръбската икономическа зона въ Солунъ. Непосрѣдствено следъ подписването на Нишкото споразумение съ България, което трѣбваше да бжде последвано отъ друго подобно отъ икономически и финансовъ характеръ,[1] сърбитѣ започнаха преговори съ гърцитѣ по въпроса за зоната имъ въ Солунъ. На 10 май 1923 год. гръцкиятъ министръ на вън-

[1] Сравни двата заключителни протокола къмъ конвенциитѣ за предаване на престжпници и пр., подписани въ София на 25 ноември 1923 г. между България и Югославия.

шнитѣ работи Александрисъ, на пѫть за Лозана, подписа въ Бѣлградъ сключената за цельта конвенция между Сърбия и Гърция.

II.

Конкретни действия на българската делегация въ Лозана, особено по въпроса за бѣжанцитѣ отъ Източна Тракия и за излазите на Бѣло море.

Следъ изложеното до тукъ можемъ да минемъ вече къмъ отдѣлнитѣ положения, които се застѫпиха отъ българската делегация предъ конференцията въ Лозана. Както отбелязахме вече, последующитѣ ни редове ще се явятъ въ допълнение на изложението, което се направи относително становището на България по въпроса за Проливитѣ и за излаза ѝ на Егея. Въ течение на преговоритѣ, нашата делегация се съгласи да се включи часть отъ територията на страната ни въ демилитаризираната зона около границитѣ на Източна Тракия, при условие обаче, че българското правителство само ще приложи мѣркитѣ за демилитаризирането безъ всѣкакво чуждо вмѣшателство въ случая. Въ зависимость отъ това българската делегация настоя да се разреши на България да държи въ демилитаризираната зона, за охрана на границата и за обезпечение на полицията, една въоръжена сила отъ 2,500 души, снабдени съ 100 картечни пушки. Но тъй като подобно въоръжение не се допущаше съгласно съ договора отъ Ньойи, стана нужда щото конференцията въ Лозана да се отнесе до Посланическата конференция въ Парижъ за съответно решение. Последнята прие, че България може, мимо постановленията на чл. 76 отъ договора въ Ньойи, да притежава въ демилитаризираната зона по 4 картечни пушки за всѣки 100 души въоръжена сила. Следва, че заинтересуванитѣ велики Сили не се поколебаха да прибѣгнатъ до една частична ревизия на договора за миръ, щомъ като отъ нея зависѣше дали България ще приеме условията на демилитаризираната зона.

Съгласно съ официялната покана на тритѣ Сили победителки, България се призоваваше на конференцията въ Лозана, за да вземе участие само въ обсѫжданията около въпроса за Проливитѣ. Въпрѣки това обаче нейното участие въ конференцията засегна извънъ въпроса за Проливитѣ

и въпроса за излаза ѝ на Егея, както и въпроса за бѣжанцитѣ отъ Източна Тракия.

По време на конференцията въ Лозана общото количество на дошлитѣ въ България бѣжанци отъ Тракия възлизаше на повече отъ 200,000 души. Отъ тѣхъ около 160,000 души бѣха пришелци отъ Източна Тракия и други 60,000 души — отъ Западна Тракия. Бѣжанцитѣ отъ Източна Тракия напустнаха селищата си предъ пълчищата на Енверъ паша, който реокупира страната имъ по време на междусъюзническата война презъ 1913 г. Тия отъ Западна Тракия бидоха изтръгнати отъ огнищата имъ последователно презъ есеньта на 1919 г., пролѣтьта на 1920 г. и по време на самата конференция въ Лозана, презъ месецъ януарий 1923 г.

Въ международно-правово отношение въпросътъ за бѣжанцитѣ отъ Западна Тракия получи все пакъ едно разрешение, колкото и то да се яви въ разрѣзъ съ тѣхнитѣ интереси. Подписаната въ Ньойи конвенция за доброволната емиграция между България и Гърция стана въ последствие приложима и въ Западна Тракия, по силата на едно допълнително споразумение между дветѣ заинтересувани правителства[1]. Сжщото обаче не може да се каже за участьта на бѣжанцитѣ отъ Източна Тракия. По отношение на тѣхъ Цариградскиятъ договоръ отъ 1913 г. гарантираше правото имъ да се завърнатъ свободно въ страната си най-късно въ срокъ отъ две години и да влѣзатъ напълно въ владение на имотитѣ си[2]. Едновременно съ това тоя договоръ предвиди да стане едно факултативно размѣняване на българското и на мюсюлманското население отъ дветѣ страни на границата, както и на имотитѣ имъ, въ една зона отъ 15 километра въ дълбочина по цѣлата обща граница. За цельта договоръть предвиди действието на специални смѣсени комисии, назначени отъ дветѣ правителства.

Въ изпълнение на това постановление на Цариградския договоръ, една смѣсена турско-българска комисия се събра

---

[1] Въпросната конвенция се прилага въ Западна Тракия отъ 26 октомврий 1923 г., а Гюмюрджинската подкомисия за доброволна емиграция е учредена на 1 мартъ 1924 г.

Сравни по сжщия въпросъ статията ми подъ надсловъ: „Тракийскиятъ въпросъ следъ войната", — печатана въ списанието Демократически прегледъ, декемврий 1924 г.

[2] Членове 9 и 11 отъ договора.

въ Одринъ и протоколира на 2/15 ноември 1913 г. своитѣ решения, станали известни по-късно подъ наименованието „Одринско споразумение относително бѣжанцитѣ". По силата на това споразумение, което остана само на книга и не получи изпълнение, смѣсената комисия трѣбваше да пристжпи къмъ самата размѣна и къмъ обезщетение на ония отъ бѣжанцитѣ, които нѣмаше да получатъ жилища, еквивалентни на своитѣ. Въпрѣки постановленията на Цариградския договоръ турското правителство не допустна да стане завръщането на бѣжанцитѣ въ Източна Тракия. Скоро последва общата война, поради която и тоя въпросъ остана съвършенно откритъ. Едва следъ примирието въ Солунъ, презъ 1918 г., българското правителство можа да възобнови усилията си относително бѣжанцитѣ отъ Източна Тракия. На направенитѣ постжпки отъ страна на българската делегация въ Ньойи, конференцията за мира въ Парижъ отговори писменно на 8 августъ 1919 г. въ смисълъ, че „главнитѣ съюзени и сдружени Сили ще вематъ необходимитѣ мѣрки, за да се тури край на въпросното положение". Въпрѣки това обаче бѣжанцитѣ останаха далечъ отъ своитѣ родни огнища, обречени на съпроводенитѣ съ положението имъ бедствия. По своето естество въпросътъ за бѣжанцитѣ отъ Източна Тракия не престана да вълнува общественото мнение въ България. Ето защо българската делегация въ Лозана отправи искане до конференцията да бжде изслушана по въпроса за правата на расовитѣ и на религиознитѣ малцинства въ Турция. При сжществуващето съотношение на силитѣ между България и Турция и при констатиранитѣ прояви на националистическото движение въ последната страна, видно бѣ, че само посрѣдствомъ една международна интервенция можеха да бждатъ действително запазени интереситѣ на бѣжанцитѣ отъ Източна Тракия. Въ резултатъ на всичко, сторено въ тоя смисълъ отъ българската делегация, последната биде уведомена, че подкомисията за малцинствата допълнително ще се занимае съ изложението на българското правителство по тоя въпросъ.

На 26 декември 1922 г. българската делегация се яви предъ подкомисията за малцинствата, председателствувана отъ италиянския делегатъ Монтаня[1]. Турскиятъ представи-

[1] Сжщата комисия изслуша и представителитѣ на тракийската емиграция въ България, въ заседанието си на 2 януарий 1923 г.

тель въ тая подкомисия заяви предварително, че той протестира срещу изслушването на българската делегация по единъ въпросъ, който не може да бжде обектъ на обсжждания въ настоящата конференция. Риза Нуръ бей обоснова своето отрицателно становище по въпроса за бѣжанцитѣ отъ Източна Тракия въ зависимость отъ това, че тѣхното положение било окончателно уредено съ Одринската спогодба отъ месецъ ноември 1913 г. Турскиятъ делегатъ не само че отправи своя протестъ до председателя на подкомисията относително решението ѝ да изслуша българската делегация по въпроса за бѣжанцитѣ, но отказа да присжтствува и въ самото заседание на подкомисията, за да му отнеме по тоя начинъ характера на едно редовно събрание.

Въпрѣки създадения инцидентъ отъ турска страна, който се яви като едно естествено допълнение на турското становище по въпроса за арменското национално огнище, българската делегация развн своето гледище по въпроса за бѣжанцитѣ. Тя настоя, щото последнитѣ да се завърнатъ по домоветѣ си, като имъ се обезпечатъ тамъ правата на малцинствата. Така сжщо българската делегация настоя още и за завръщането по домоветѣ имъ на избѣгалитѣ въ България арменци по време на събитията, предшествуващи отблизу примирието въ Мудания. Подкомисията за малцинствата отнесе дебатирания въпросъ предъ първата комисия на конференцията, която го разгледа подъ председателството на лордъ Кърсонъ въ заседанието си на 9 януарий 1923 г. Тукъ Исметъ паша прояви сжщата непримиримость, както и вториятъ турски делегатъ Риза Нуръ бей. Подобно на последния и той се позова на Одринското споразумение относително бѣжанцитѣ отъ Източна Тракия. Исметъ паша заяви, че по време на общата война не е имало българи въ Източна Тракия, вследствие на което днесъ не бива да се поставя на зелената маса въпросъ, който е ликвидиранъ отъ преди десеть години.

Турската аргументация далечъ не ще да се е видѣла на съюзнитѣ представители убедителна, защото тѣхнитѣ усилия несъмненно целѣха да склонятъ Исметъ паша къмъ отстжпчивость. Така напримѣръ лордъ Кърсонъ, обръщайки се къмъ първия турски делегатъ, му заяви следното: „Защо се показвате толкова немилостиви къмъ българитѣ отъ Из-

точна Тракия? Българитѣ сж въ Тракия по-рано и отъ васъ. Вънъ отъ това, не бѣха ли тѣ вашитѣ лоялни съюзници по време на войната?" Отъ своя страна французкиятъ делегатъ Бомпаръ възрази по следния начинъ на Исметъ паша: „Вашата речь не бѣ освенъ единъ категориченъ отказъ. Вие не искате дори и да се занимаете съ въпроса за завръщането на българитѣ отъ Източна Тракия. Това е печално!"

Въпрѣки желанието на съюзницитѣ да постигнатъ едно задоволително споразумение съ турцитѣ по въпроса за бѣжанцитѣ отъ Източна Трзкия, тѣ трѣбваше да отстжпятъ така, както отстжпиха и по въпроса за арменското национално огнище. Лишенъ отъ подобно ефикасно разрешение, тоя въпросъ влѣзе отново въ сферата на непосрѣдственитѣ отношения между дветѣ заинтересувани страни. Отъ това следва, че изгледитѣ за неговото бждеще разрешение намаляватъ, тъй като въ сжществуващето съотношение на силитѣ между България и Турция не се съзиратъ ония елементи на въздействие, посрѣдствомъ които би се постигналъ желаниятъ резултатъ. Мимо всички увѣрения, дадени отъ турска страна на българската делегация, известно е, че по него време турцитѣ се опитаха да заставятъ и последнитѣ българи отъ Източна Тракия да напустнатъ огнищата си.[1] Днесъ въпросътъ за бѣжанцитѣ отъ Източна Тракия съставлява единъ отъ рѣдкитѣ по значение въпроси, отъ които тепърва ще зависи развитието на бждещитѣ взаимоотношения между България и Турция[2].

По свой починъ българската делегация направи опитъ да вземе участие въ ония обсжждания на конференцията въ Лозана, които засѣгатъ режима на чуждата търговия въ Турция и правото на чужденцитѣ да владѣятъ тамъ недвижими имоти. Поводъ да се предяви подобно искане отъ българска страна се съзрѣ въ обстоятелството, че цариград-

---

[1] Касае се за българитѣ въ с. Курфалий — Чаталджанско.

[2] По тоя въпросъ сключениятъ въ Ангора на 18 октомврий 1925 година, но още не ратифициранъ договоръ за приятелство между България и Турция съдържа постановления, които далечъ не даватъ едно задоволително разрешение на проблемата за бѣжанцитѣ отъ Източна Тракия. Едно може да се каже въ случая, а именно, че въ тоя пунктъ договорътъ санкционира едно сжществуваще вече фактическо положение, което България не е въ състояние да измѣни-

скиятъ пазаръ въ миналото е билъ първиятъ по значение за износната ни търговия. Вънъ отъ това, по силата на сѫществуващитѣ положения изъ областьта на турското публично право, българскитѣ поданици както и българската държава сѫ лишени отъ правото да владѣятъ недвижими имоти въ Турция[1]. При наличностьта на тия материални интереси българската делегация пожела да бѫде представена въ съответнитѣ обсѫждания на конференцията. Въ отговоръ обаче на нейнитѣ постѫпки българската делегация биде уведомена, „че тя не може да вземе участие въ тия обсѫждания, защото тамъ ще бѫдатъ допустнати само представителитѣ на ония Сили, между които миръть е билъ прекѫснатъ презъ 1914 г. и не е още окончателно възстановенъ, или пъкъ ония Сили, които се ползуватъ въ Турция отъ режима на капитулациитѣ. България не влиза нито въ едната, нито въ другата отъ тия две категории".

Когато се разглежда поведението на българската делегация въ Лозана, въ зависимость отъ международната постановка на България следъ войната, трѣбва да се държи смѣтка така сѫщо и за вѫтрешното положение на страната, което указа въ сѫществена степень своето неблагоприятно въздействие. Въ това отношение казаното до тукъ следва да бѫде допълнено съ влиянието на тъй наречените „Кюстендилски събития", станали въ България презъ месецъ декемврий 1922 г. Тия събития, по своето естество, нагледно доказаха на чуждия свѣтъ, че вѫтрешното положение въ България е лишено отъ оная стабилность, която замѣстя до известна степень значението на необходимата въорѫжена сила за дадена страна. Въ едно време, когато усилията на България бѣха съсрѣдоточени къмъ добиването на реаленъ излазъ къмъ свободното море, дойдоха Кюстендилскитѣ събития, за да бѫдатъ изтълкувани въ кръговетѣ на конференцията въ Лозана като проява на българския иридентизъмъ. Отъ това, че Стамболийски бѣше влѣзълъ въ открита борба съ македонската емиграция въ България, ще да е последвало известно задоволство у нѣкои отъ Силитѣ победителки. Послед-

[1] Въпросътъ се отнася и до екзархийскитѣ имоти въ Цариградъ. Той по-обстойно е разгледанъ въ статията ми, помѣстена въ брой 33 на Църковенъ вестникъ отъ 6 октомврий 1923 г. подъ надсловъ „Сѫществува ли Екзархията въ Цариградъ?"

нитѣ обаче ни най-малко не се счетоха за длъжни да възнаградятъ Стамболийски за новия курсъ на външната политика — възвестенъ въ Бѣлградъ — като подкрепятъ българскитѣ тежнения въ Лозана. Кюстендилскитѣ инциденти, предизвикани отъ безразсѫднитѣ действия на властьта, създадоха на Западъ убеждението за появяването на нѣкаква реална опасность спрямо създадения отъ войната редъ. Силитѣ победителки въ своята мнителность побързаха да отклонятъ всѣко българско искане около излаза ни на Егея, което имъ се струваше за насочено срещу новото териториялно разграничение на Балканитѣ.

Все въ кржга на ония събития, които се развиха по време на самата конференция въ Лозана, следва да се отбележатъ гръцкитѣ насилия въ Западна Тракия и предизвиканото отъ тѣхъ въстание на българитѣ въ тоя край. Отъ като гърцитѣ окупираха тая страна, после междусъюзническото ѝ управление, положението на живущитѣ тамъ българи неимовѣрно много се влоши. То стана обаче съвършено непоносимо презъ есеньта на 1922 г., когато започнаха да пристигатъ въ Западна Тракия остатъцитѣ отъ разбититѣ гръцки войски въ Анадола. Въ първитѣ дни на януарий 1923 г., спонтанно избухнаха на много мѣста въ страната единични въорѫжени действия срещу гръцкитѣ власти. По много причини, въстанието на тракийскитѣ българи бѣше обречено на неуспѣхъ и то скоро угасна. Неговото зараждане и изпълнение говорятъ за безпомощното състояние на българина въ Западна Тракия и за опита му да привлѣче вниманието на самата конференция въ Лозана посрѣдствомъ собственото му самопожертвуване.

Неуспѣшното движение на българитѣ въ Западна Тракия послужи за поводъ на гърцитѣ да пристѫпятъ къмъ тѣхното преднамѣрено разорение. Повече отъ 10,000 българи отъ красивитѣ планински села, кацнали по Родопския масивъ, който се наваля къмъ Дедеагачъ, бидоха изтръгнати отъ огнищата имъ и отвлѣчени, посрѣдъ зима, въ множеството гръцки острови. Едва презъ пролѣтьта часть отъ тѣхъ можаха да бѫдатъ освободени подъ изричното условие окончателно да напустнатъ предѣлитѣ на Гърция. Така започнаха на групи да се изселватъ и последнитѣ остатъци отъ българитѣ въ Западна Тракия. Когато по-късно се приложи

въ тая страна конвенцията за доброволната емиграция, процесътъ на изселването взема още по-широки размѣри. Въпрѣки всички договорни положения, които бѣха отредени за да гарантиратъ живота на малцинствата въ Западна Тракия, усилията на гръцкото правителство безспирно продължиха къмъ пълното освобождение на страната отъ българското ѝ население.

Известно е, че въ Севръ биде сключенъ на 10 августъ 1920 год. между Силитѣ и Гърция специаленъ договоръ за покровителствуване на малцинствата.[1] По-късно, България и Гърция дойдоха до едно споразумение относително начина, по който ще се прилагатъ съдържащитѣ се клаузи за малцинствата въ Ньойиския и въ Севърския договори. Това споразумение биде постигнато чрезъ посрѣдничеството на Обществото на Народитѣ и е известно подъ името „Женевски протоколъ за малцинствата“ отъ 29 септември 1924 г. Постановленията на Женевския протоколъ останаха само на книга, защото въ заседанието си на 3 февруарий 1925 г. гръцкото народно събрание отхвърли приложението на протокола въ Гърция. Действията на гръцкото правителство бидоха въ последствие санкционирани и отъ самото Общество на Народитѣ, следъ като неговиятъ Съветъ на 14 мартъ 1925 г. възприе становището, което се застжпи въ случая отъ английския делегатъ Чемберлейнъ.[2]

---

[1] При подписването на Лозанския договоръ, на 24 юлий 1923 г., представителитѣ на Англия, Франция, Италия, Япония, Гърция и Турция подписаха сжщевременно и единъ протоколъ, по силата на който се възобнови сключениятъ въ Севръ презъ 1920 г. договоръ съ Гърция относително защитата на малцинствата. Тоя договоръ влѣзе въ сила отъ 6 августъ 1924 г. — датата, отъ която е въ сила и самиятъ договоръ въ Лозана съ всичкитѣ му приложения. Станалото се дължи на турската делегация, която настоя предъ Конференцията въ защита на турцитѣ въ Западна Тракия.

[2] По предложение на английския делегатъ Чемберлейнъ, Съветътъ на Обществото на Народитѣ намѣри, че е достатъчно да се отправи до гръцкото правителство само единъ въпросникъ, на който то да отговори: какво е направило до сега или смѣта да направи въ бждеще, за да се приложатъ на дѣло въ страната постановленията на договоритѣ въ защита на малцинствата?

Въ заседанието си на 10 юний 1925 г., Съветътъ на Обществото на Народитѣ разгледа гръцкия отговоръ. Въпрѣки обстоятелството, че тоя отговоръ не съдържаше нищо по отношение на миналото и бѣше

Така, най-сетне, се унищожиха и ония последни гаранции за сѫществуването на българитѣ въ Западна Тракия, които бѣха създадени въ едно време, много по-близко до самата война. По наша преценка, станалото съставлява редъкъ по значение ударъ върху самия престижъ на Обществото на Народитѣ. Ако ли надникнемъ по-дълбоко въ историята на Женевския протоколъ за малцинствата, констатираме влиянието на мощни задкулисни фактори. Протоколътъ е рожба, до известна степень, на гръцкитѣ опасения отъ зловредното влияние, което щѣше да укаже „Търлиската афера", и хитра маневра, за да се обезпечи сключването на заема за гръцкитѣ бежанци.[1] Неговото унищожение се наложи по причини, тѣсно свързани съ взаимоотношенията на Югославия и на Гърция. Чрезъ станалото, презъ месецъ ноември 1924 г., денонсиране на сѫществуващия съюзенъ договоръ отъ 1913 г. между дветѣ последни страни Югославия упражни давление върху Гърция, за да се премахне създаденията опасенъ прецедентъ съ признаването на права на българитѣ въ Тракия и въ Македония. Едновременно съ това се подготви и почвата за сключването на новъ съюзенъ договоръ между Югославия и Гърция, при още по-добри перспективи за сръбското проникване къмъ Солунъ.

Следъ неуспѣшния опитъ на генералъ Вейганъ да обезпечи българския излазъ на Егейското море, посрѣдствомъ редъ стопански условия, които да регулиратъ тран-

---

лишенъ отъ залози за добритѣ намѣрения на гръцкото правителство по отношение на бѫдещето, Съветътъ прие, по предложение на английския делегатъ Чемберлейнъ, какво обясненията на гръцкото правителство сѫ задоволителни, вследствие на което и счете, че не е необходимо да се вематъ нѣкои други мѣрки въ защита на малцинствата.

[1] На 27 юлий 1924 г. въ гръцка Македония 19 души българи селяни бидоха избити отъ самата охрана, която ги е съпровождала отъ село Търлисъ за Горно-Броди. Това събитие, надлежно установено отъ Смѣсената гръцко-българска комисия по доброволната емиграция, подлежеше да бѫде докладвано на Съвета на Обществото на Народитѣ.

Сравни по тоя въпросъ L'Enquête sur les évćnements de Tarlis — documents — 1924. Edition du Ministère des Affaires Etrangères et des Cultes de Bulgarie.

Подъ попечителството на самото Общество на Народитѣ, Гърция сключи презъ месецъ септември 1924 г. единъ международенъ заемъ отъ 10 милиона лири стрелинги за подпомагане на своитѣ бѣжанци отъ последната война въ Мала-Азия.

зита презъ Дедеагачъ, българската делегация биде уведомена, че ще бѫде сезирана съ ново предложение за цельта. И действително, на 5 януарий 1923 г. официозно се съобщи на делегацията новиятъ текстъ въ Проекто-конвенцията за Дедеагачъ. По-късно, на 26 януарий, се събра специално назначената подкомисия отъ конференцията, която връчи официялното предложение на българската делегация и изслуша становището на последнята.

Като се позоваватъ на повеленията на чл. 48 отъ договора на Ньойи, великитѣ Сили въ своето предложение констатиратъ, че пристанището въ Дедеагачъ не е удобно за постройката на ново пристанище, което да отговаря на нуждитѣ на българската търговия. Въ следващитѣ 16 члена на предложението се съдържатъ условията, при които великитѣ Сили проектиратъ да обезпечатъ българския излазъ къмъ свободното море. По-сѫществените положения, които сѫ легнали въ основата на новата проекто-конвенция за Дедеагачъ могатъ да бѫдатъ резюмирани по следния начинъ: Гърция се задължава да отстѫпи, при условие на амфитеозенъ наемъ, за срокъ отъ 99 години върху брѣга на Егейското море, между Дедеагачъ и Макри, една територия отъ 3 клм. по дължина и 1 клм. въ дълбочина на брѣга. Въ административно отношение тази територия ще се счита като българска територия; нейното управление ще зависи отъ България и тамъ ще бѫдатъ задължителни българскитѣ закони. Чиновницитѣ и служащитѣ ще бѫдатъ български поданици и ще бѫдатъ назначавани отъ българското правителство. Редътъ и сигурностьта въ отстѫпената територия ще се подържатъ отъ българскитѣ власти подъ попечителството на една международна комисия. Всички частни имоти, които се намиратъ въ отстѫпената територия, ще бѫдатъ отчуждени отъ стопанитѣ имъ и дължимото обезщетение ще бѫде заплатено отъ България. Посторойката на пристанището ще се ръководи отъ българското правителството и ще стане за негова смѣтка. Самото пристанище се обявява за свободно пристанище отъ международенъ интересъ, и спрямо него ще се прилагатъ съответнитѣ решения на международната конференция, станала въ Барцелона презъ 1921 г.

Това сѫ въ общи черти постановленията на съюзното

предложение по отношение на отстжпената територия. За да се обезпечи обаче свободниятъ транзитъ на стоки и пжтници между България и тая територия, предвидено е въ предложението да функционира една международна комисия, съставена отъ делегати на тритѣ Сили победителки, на всѣка отъ балканскитѣ държави, на Турция и на България. Гръцкото правителство ще делегира на международната комисия правата си на полицейски контролъ и на технически надзоръ върху желѣзопжтната линия, която съединява българската граница съ визираната територия. Полицейската служба въ треноветѣ и по гаритѣ ще се упражнява изключително отъ органитѣ на комисията въ съгласие съ управлението на източната желѣзопжтна компания. Последната запазва всички свои права и задължения, както тѣ сж сжществували преди 1 августъ 1914 г. Докато бжде построено новото пристанище при Макри, гръцкото правителство е задължено да укаже на българското правителство въ пристанището на Дедеагачъ всички улеснения, които сж предвидени въ настоящата конвенция.

Отъ изложеното се вижда, че новото съюзно предложение сжществено се различава отъ предшествуващето предложение на генералъ Вейганъ. Съвършенно новъ елементъ представлява въ него територията отъ 3 кв. клм. при Макри, която се отстжпва на България, на началата на амфитеозенъ наемъ. Може да се каже, че фактически тая територия би била въ голѣма степенъ подвластна на България. Освенъ това става въпросъ за ново пристанище при Макри, постройката на което трѣбва да легне изключително въ тяжесть на българския бюджетъ. Най-сетне, третата сжществена констатация следва да се направи по отношение на начина, по който е предвидено да се свърже отстжпената територия при Макри съ предѣлитѣ на България. Въ това отношение предложението на съюзницитѣ не съдържа иищо ново. Желѣзопжтната линия, която ще свързва България съ отстжпената ѝ територия, ще принадлежи на чужда компания и ще минава презъ чужда територия. Като единствена гаранция за безпрепятствения транзитъ на България къмъ пристанището при Макри се явява упражнението на полицейския контролъ по гаритѣ и въ треноветѣ изключително отъ органитѣ на международната комисия.

Новото съюзно предложение бѣ разгледано отъ българската делегация и последната безъ всѣко колебание застана на становището, че то трѣбва да бжде отхвърлено като несъвмѣстимо съ нуждитѣ на българския излазъ къмъ свободното море. Общо бѣ заключението, че въ никой случай България не би могла да се реши да хвърли своитѣ милиони за постройката на едно пристанище, което ще се намира вънъ отъ предѣлитѣ ѝ, толкова повече, когато съединителната му линия ще минава презъ чужда територия. Съображенията на българската делегация бѣха направени достояние на правителството въ София, което напълно ги възприе и натовари делегацията да ги съобщи на конференцията.

На 26 януарий 1923 г. българската делегация се яви предъ специално назначената подкомисия отъ първата комисия на конференцията, наречена „Подкомисия за проучване на условията по прилагането на известни клаузи относително обезпечението на икономическия излазъ на България на Егейското море". Подкомисията се председателствуваше отъ ромънския делегатъ Диаманди и въ състава ѝ влизаха представители на тритѣ Сили победителки, на Югославия, на Гърция и на Турция. Поканена да се изкаже по въпроса, българската делегация прочете своето писмено изложение, отъ което заимствуваме следния характеренъ пасажъ:

„Експертната комисия — поставена предъ неоспоримия фактъ, че е напълно невъзможно за гърцитѣ или за нѣкоя друга международна организация да осжществятъ въ Дедеагачъ или въ околноститѣ му постройката на едно пристанище по начинъ да се облагодетелствува морскиятъ трафикъ на България, безъ да се прибѣгва до чрезмѣрни портови такси, отъ които неминуемо ще спре трафикътъ и ще последватъ щети за икономическото развитие на страната, — стжпва на България, като голѣмо благоволение, постройотката на едно международно пристанище върху една затворена зона, въ пълна чужда територия, при положение, че това пристанище, бидейки откжснато отъ България, ще се съобщава презъ гръцка територия посрѣдствомъ една чужда желѣзопжтна линия".

„Подобна комбинация никога не е давала практически резултати и никога не е била прилагана съ успѣхъ, гдето и да е било въ свѣта. Ние заявяваме още единъ пжть, че

България се намира, повече отъ всѣка друга държава, въ абсолютна невъзможность да използува направено ѝ предложение".

Следъ прочита на българското изложение последователно се изказаха по него представителитѣ на останалитѣ делегации. Венизелосъ заяви, че пристанището, което представлява за България известенъ интересъ, не е Дедеагачъ, а Солунъ. Сѫщиятъ добави, че гръцкото правителство е разположено да преговаря направо съ България относително улесненията, които може да се направятъ на българския транзитъ презъ Солунъ. Всичко това показва, че и този пѫть Венизелосъ се опита, чрезъ диверсия, да отклони въпроса отъ естествения пѫть на неговото разрешение. По-изчерпателенъ въ своето изложение, италиянскиятъ делегатъ Ногара не отрече основателностьта на българскитѣ възражения. Той самъ заяви, че за да може България да извърши необходимитѣ постройки въ пристанището на Дедеагачъ, тя трѣбва да бѫде напълно убедена, какво тая область е вънъ отъ всѣкакви политически посегателства. Английскиятъ и французкиятъ делегати Николсонъ и Баржетонъ се задоволиха да отбележатъ, че подкомисията има строго опредѣлена задача: да запита чисто и просто българската делегация, дали тя приема или отхвърля проекто-конвенцията, така както ѝ е предложена. Въ заключение председательтъ на подкомисията Диаманди изказа своитѣ съжаления, че категоричното становище на българската делегация прави невъзможно разбирателството по дебатирания въпросъ. Той съжалява толкова повече, че е билъ отъ тия, които сѫ вѣрвали, какво благодарение на направенитѣ отъ Гърция отстѫпки ще може да се осѫществи българскиятъ излазъ на Егея и да се обезпечи нова ера въ отношенията на тия две страни.

Усилията на българската делегация въ Лозана не биха били достатъчно илюстрирани, ако не се дадатъ нѣкои обяснения относително поведението на Силитѣ победителки спрямо България по време на самата конференция. Въ зависимость отъ общата рѫководна линия на съюзницитѣ, изработена следъ пробива на гръцкия фронтъ въ Анадола и въ течение на преговоритѣ въ Мудания, въпросътъ за владението на Западна Тракия отъ гърцитѣ се явяваше предрешенъ още преди свикването на конференцията въ Лозана. Ето защо

единствения въпросъ, по който сѫществуваше известна свобода на обсѫждане и по който българската делегация можеше свободно да пледира, бѣ тоя за българския излазъ на Егейско морѣ. Въ това отношение Силитѣ победителки проявиха готовность да удовлетворятъ България, обаче добритѣ имъ намѣрения не отидоха никога въ разрѣзъ съ основнитѣ повеленения на тѣхната източна политика.

Въпросътъ за българския излазъ на Егея се поставя въ своята политическа и икономическа сѫщина. Намъ се иска да вѣрваме, какво Силитѣ победителки твърде добре разбраха, че българскиятъ излазъ не би могълъ икономически да бѫде осѫщественъ безъ да се извърши за това една промѣна въ сѫществуващия политически статутъ на Западна Тракия. Но именно защото подобна промѣна би трѣбвало да бѫде осѫществена, затова и тѣ не се решиха да предвидятъ ония положения въ изготвената отъ тѣхъ проекто-конвенция за Дедеагачъ, безъ които тя се явяваше лишена отъ значение за България.

Ако по-специялно се спремъ върху поведението на отдѣлнитѣ велики Сили спрямо българската делегация, трѣбва да отбележимъ, че то не бѣ еднакво. Английскитѣ представители въ Лозана първи недвусмислено подчертаха на българската делегация, че тя не трѣбва да храни напраздни надежди нито по въпроса за владението на Западна Тракия, нито по тоя за териториялния излазъ на България на Егейско море. По отношенне на последния въпросъ английскиятъ експертъ Николсонъ открито заяви, че Силитѣ биха могли да направятъ нѣкои измѣнения въ условията на проето-конвенцията за Дедеагачъ,само ако за това последва гръцкото съгласие.

Въ общение съ французката делегация, нашитѣ представители узнаха, че инструкциитѣ на тая делегация сѫ гласѣли да не се подържа българското становище по въпроса за излаза ни на Егея, тъй като правителството на Поанкаре е недоволно отъ България относително репарациитѣ[1]. Въ лицето на французкия експертъ Баржетонъ, автора на проекто-

---

[1] По тоя въпросъ българското правителство постигна разбирателство съ Междусъюзническата комисия въ България едва следъ първата конференция въ Лозана. Протоколътъ по уреждане на репарационния дългъ на България е подписанъ въ София на 21 мартъ 1923 година.

конвенцията за Дедеагачъ, българската делегация срещна най-упоритія противникъ на териториялния ни излазъ къмъ свободното море. Г. Баржетонъ твърде често повтаряше, че България цели да реализира териториални постижения подъ булото на чл. 48 отъ договора въ Ньойи. И въ подкрепление на своята мисъль той цитираше Чехословакия и Швейцария, две страни, които нѣматъ достѫпъ на морето и които никога не сѫ се стремѣли да добиятъ територияленъ излазъ на него. Къмъ казаното трѣбва да се прибави още и това, че на българската делегация се подчерта необходимостьта да бѫдатъ задоволени известни спорни французки интереси въ България, като предварително условие за да се спечели французката подкрепа по въпроса за излаза ни на Егея.

Отъ страна на Италия българската делегация срещна само едно платоническо съчувствие. На моменти то се прояви доста чувствително, обаче неговиятъ практически смисълъ бѣше нищоженъ. Италиянцитѣ се постараха да ни убедятъ въ Лозана, че само Италия е въ положение да ни помогне, тъй като Англия е свързана съ Гърция, а Франция има задължения къмъ Югославия. Но за да можела Италия да стори това, трѣбвало българското правителство окончателно да уреди всички висещи въпроси между дветѣ страни относително нѣкои гори, обезщетения и пр. По тоя начинъ, ако въ края на краищата България не получи желания излазъ на Егея, то въ замѣна на това много отъ италиянскитѣ рекламации въ България бидоха изцѣло удовлетворени.

За едно самостоятелно проявление на Гърция въ Лозана не може и дума да става. Но до толкова, до колкото Венизелосъ имаше свобода на действие, той се постара да остави българската делегация подъ впечатлението, че гърцитѣ не сѫ казали своята последна дума по въпроса за излаза ни на Егея. Съ громки фрази за ново балканско споразумение Венизелосъ се явяваше за момента неотстѫпчивъ, но подхвърляше идеята за едно по-късно разрешение на въпроса, на базата на териториална размѣна, когато Гърция ще има гражданско правителство. Очевидно е, че Венизелосъ имаше своитѣ скрити намѣрения, и не е мѫчно тѣ да бѫдатъ отгатнати. Лишена отъ своя Родопски масивъ, който изцѣло остава въ България, Западна Тракия не би могла да се рентира напълно въ гръцки ржце. Ето защо Венизелосъ целѣше да

сдобие страната съ часть отъ северния ѝ планински склонъ, срещу известни териториални отстжпки по течението на Марица.

Следъ като се запознахме съ усилията на българската делегация въ Лозана и съ срещнатото противодействие, време е да видимъ, какъ тая делегация завърши своята мисия предъ последната източна конференция. На 29 януарий 1923 г. българската делегация получи отъ конференцията окончателния текстъ на проекто-конвенцията за режима на Проливитѣ и тоя на конвенцията относително границитѣ на Тракия. Съ това се извърши спрямо България официялното врѫчване на проекто-договора за миръ, тъй като нашата държава бѣше договаряща страна само по тия две конвенции. Преди да напустне Лозана, българската делегация отправи до всички делегации едно писмо, въ което декларираше по най-категориченъ начинъ, че тя не може да се възползува отъ проекто-конвенцията за Деде-агачъ. Едновременно съ това изложението на българската делегация съдържаше и съображенията за нейния протестъ срещу отстжпването на Западна Тракия въ полза на Гърция. Въ заключение на всичко казано, българската делегация завършваше изложението си съ следния пасажъ:

„Съ най-голѣма скръбь българскиятъ народъ ще научи, че още единъ пѫть се действува спрямо него по начинъ много по-тежъкъ, отколкото спрямо кой и да е отъ другитѣ победени народи. Отдаденъ на обновителенъ трудъ, замѣстилъ меча съ палешника на оралото, българскиятъ народъ не ще загуби търпение и предъ тази нова неправда. Той ще продължи, въпрѣки всичко, своята мирна политика. Но той ще запази и убеждението, какво всички хуманни идеи, прокламирани по време и следъ голѣмата война, не е трѣбвало да му бѫдатъ приложени и че неговитѣ морални, национални и икономически интереси оставатъ непризнати и пожертвувани!“

III.

Втората конференция въ Лозана, въпросътъ за дължимитѣ репарации отъ Гърция на Турция и появяването на турцитѣ въ Караагачъ.

Единъ отъ сѫществennитѣ моменти въ втората конференция въ Лозана съвпада съ създаването на остъръ конфликтъ около дължимитѣ репарации отъ Гърция на Турция

и съ уреждането му посрѣдствомъ отстжпването на Караагачъ въ полза на Турция. Въ течение на първата конференция въ Лозана съюзницитѣ решително се противопоставиха на турскитѣ усилия да се сдобиятъ съ територия на западъ отъ р. Марица. Може да се каже, че въ това отношение въпросътъ бѣше окончателно ликвидиранъ и не би се повдигналъ втори пжть, ако ли споръть за дължимитѣ репарации на Турция не се постави въ последствие за конференцията извънредно болезнено, съ рискъ да предизвика нежелателни последствия, въ случай че по него не се намѣрѣше едно задоволително решение. При положението, при което бѣха стигнали преговоритѣ въ конференцията, на Гърция не оставаше нищо друго освенъ да постави на дневенъ редъ спора си съ Турция около дължимитѣ репарации и да потърси разрешението му съобразно съ своитѣ интереси. Въ това отношение Венизелосъ можеше да се надѣва изобщо на подкрепата, която указваха съюзницитѣ на гръцката кауза и специялно въ случая — на французкото и на сръбското помощно въздействие спрямо турцитѣ. Франция бѣше твърде много приобщила за свои непосрѣдствени цели влиянието, което указа на турцитѣ новообразуваниятъ фронтъ на Марица, за да се почувствува застава да подкрепи ефикасно гръцкото становище по въпроса за репарациитѣ. Отъ друга страна Сърбия можеше да се освободи отъ всѣко съседско съперничество спрямо Гърция, защото недавна бѣ получила отъ нея удовлетворение по въпроса за сръбската икономическа зона въ Солунъ. И действително, гръцкиятъ министъръ на външнитѣ работи Александрисъ пристигна въ Лозана, въ помощь на Венизелоса, следъ като бѣ подписалъ въ Бѣлградъ на 10 май 1923 г. конвенцията за свободната икономическа зона въ Солунъ.[1]

[1] Съ извършеното въ последствие денонсиране на гръцко-сръбския съюзенъ договоръ отъ 19 май 1913 г. въпросътъ за сръбската свободна икономическа зона въ Солунъ се постави отново на дневенъ редъ. Воденитѣ преговори въ Бѣлградъ за подновяването на съюзния договоръ бидоха прекжснати на 2 май 1925 г., понеже Сърбия и Гърция не можаха да дойдатъ до споразумение относително следнитѣ три въпроса: 1) Признаването на суверенни права въ полза на Сърбия надъ желѣзоп. линия Солунъ—Гевгели и Солунъ—Битоля, както и манипулиране съ желѣзоп. движение. 2) Признаване и покровителство на сръбскитѣ малцинства, наречени славянски малцинства, въ гръцка Македония, сиречъ на българитѣ, които споредъ сърбитѣ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

По своето естество, въпросътъ за дължимитѣ репарации отъ Гърция на Турция представляваше сериозна опасность за начина, по който въ бѫдеще щѣше да се консолидира финансовото положение на Гърция после загубената война. Англия и съюзницитѣ ѝ, които бѣха кредитирали Гърция въ войната, почувствуваха, че колкото и да бѫде минимално репарационното бреме, което можеше да легне върху нея, то все пакъ щѣше чувствително да засегне тѣхнитѣ интереси, като влоши въ бѫдеще общата финансова и стопанска структура на тѣхната длъжница. Ето защо, ако съюзницитѣ приеха по начало, че Гърция дължи репарации на Турция поради станалитѣ опустошения отъ войната, тѣ напрегнаха въ последствие усилията си, за да отклонятъ зловредното влияние отъ усвоеното начало. За тая цель съюзницитѣ се опитаха да замѣстятъ дължимитѣ репарации отъ Гърция съ нѣкоя равноценна придобивка въ полза на Турция. Като възможни комбинации се очертаха следнитѣ три положения: Гърция да предаде на Турция известни движими ценности, да отстѫпи въ полза на последната часть отъ търговската си флота, или най-сетне — да ѝ предаде владението на Караагачъ съ близката му околность.

Само отстѫпването на Караагачъ въ полза на Турция представляваше възможность да задоволи турцитѣ, толкова повече, че самото предложение изхождаше отъ тѣхна страна. Неговото приемане обаче правѣше невъзможно обезпечението на българския излазъ по долината на Марица, тъй като по пѫтя му щѣха да застанатъ една следъ друга Турция и Гърция. Въ втората половина на май се забеляза известна нервность около воденитѣ преговори въ конференцията по въпроса за дължимитѣ репарации отъ Гърция на Турция. Колкото и общото положение въ Лозана да изключваше изненадитѣ, все пакъ известни безпокойства се появиха поради обстоятелството, че Гърция настояваше часъ по-скоро да се ликвидира съ спора ѝ около репарациитѣ. По него време, гръцкото военнолюбие взе широки размѣри и се прояви по долината на Марица съ известни допълнителни военни мѣрки

възлизатъ въ тая часть на Македония на 300,000 души, а споредъ гърцитѣ тѣ не надминаватъ 120,000 души. 3) Разширяване на сръбскитѣ права въ свободната икономическа зона въ Солунъ, опредѣлени съ спогодбата отъ 10 май 1923 г.

отъ естество въ всѣки моментъ да предизвикатъ нѣкой нежелателенъ инцидентъ съ турцитѣ.

На 26 май съюзнитѣ делегати постигнаха споразумение между турцитѣ и гърцитѣ по въпроса за дължимитѣ репарации. Гърция отстжпи Караагачъ на турцитѣ и тѣ минаха на западъ отъ р. Марица.[1] Новата граница се опредѣли да минава по течението на Марица до втичането въ нея на р. Арда, следъ което да следва р. Арда до една точка въ близость на с. Чорекъ-Кьой, после въ права линия югоизточно да слѣзе до друга точка на Марица, на 1 клм. отъ с. Босна-Кьой и да продължи по течението на Марица до Егейското море. По тоя начинъ Турция включи въ своитѣ предѣли Караагачъ заедно съ близката му стратегическа околность и застжпи, на едно разстояние отъ около 10 клм., желѣзопжтната линия Свиленградъ—Дедеагачъ. По силата на постигнатото споразумение турцитѣ окупираха на 15 септемврий 1923 г. Караагачъ и отстжпената територия западно отъ Марица.

Съ появяването на турцитѣ въ Караагачъ се създаде една абсолютна невъзможность задоволително да се обезпечи българскиятъ излазъ къмъ Егейското море по долината на Марица. Желанието на тритѣ Сили победителки да намѣрятъ едно сполучливо разрешение на въпроса за българския излазъ напълно се осуети презъ втората конференция въ Лозана, когато се постави въпросътъ за дължимитѣ репарации отъ Гърция на Турция. Ако Англия, Франция и Италия решиха да удовлетворятъ турцитѣ по въпроса за Караагачъ, то е защото само по тоя начинъ се отстраняваше за конференцията опасното влияние на въпроса за дължимитѣ репарации отъ Гърция. Но това сжщевременно показва, че каузата на България стана още по-малко присърдце на Силитѣ победителки въ течение на втората конференция въ Лозана. По него време чужденцитѣ стлично познаваха вжтрешното положение на България, а що се касае до външната политика на страната, тѣ продължаваха да хранятъ сжщото недовѣрие спремо нея. Даже въ самата конференция въ Лозана съвършенно необосновано се твърдѣше, че България е способствувала да се засили

[1] Спогодбата относително отстжпването на Караагачъ се оформи въ специяленъ протоколъ, който е помѣстенъ като отдѣлно 15-то приложение къмъ мирния договоръ, подписанъ въ Лозана на 24 юлий 1923 година.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

турското упорство по въпроса за дължимитѣ репарации отъ Гърция на Турция. Чрезъ отстжпването Караагачъ на Турция се отстрани и всѣка по-сетнешна възможность за България да преговаря направо съ Гърция, както се желаеше отъ последната, за уреждането на въпроса за българския излазъ. Между Свиленградъ и Кулели-Бургазъ се създадоха по тоя начинъ три последователни зони по пжтя на желѣзопжтната линия за Дедеагачъ или за Цариградъ: гръцка отъ Свиленградъ до моста на р. Арда, турска отъ тамъ до селото Босна-Кьой и пакъ гръцка до желѣзопжтния мостъ на Марица при Кулели-Бургазъ. Интересно е да се отбележи, че подобно на България, която настояваше за безпрепятственъ транзитъ по долината на Марица, сжщо и турцитѣ, следъ като имъ се отстжпи Караагачъ, настояха предъ конференцията да добиятъ едно сигурно желѣзопжтно съобщение между Кулели-Бургазъ и българската граница. Въ тоя смисълъ се изказа и Исметъ паша предъ първия комитетъ на конференцията въ заседанието му на 27 априлъ 1923 г.

Съображенията на турската делегация бидоха напълно възприети отъ конференцията, която възложи на една специална експертна комисия да се занимае съ въпроса. Комисията реши, че уговоренитѣ за цельта положения ще съставляватъ единъ допълнителенъ членъ къмъ конвенцията относително границитѣ на Тракия. По своето съдържание, тия положения предвиждатъ пълна свобода за транзита отъ и за Турция презъ дветѣ последователни гръцки зони между българската граница и Кулели-Бургазъ. Пжтницитѣ отъ и за Турция могатъ да минаватъ презъ сжщитѣ зони безъ всѣко паспортно или митническо преглеждане. За доброто изпълнение на установенитѣ положения ще се грижи единъ специяленъ комисаръ, назначенъ отъ Съвета на Обществото на Народитѣ. Гръцкото и турското правителства ще бждатъ представени предъ тоя комисаръ чрезъ свои делегати.

При създаденото положение по тоя въпросъ българскиятъ официяленъ наблюдатель реши, че трѣбва да се намѣси въ обсжжданията на конференцията.[1] Той застана на становището, че щомъ Турция се явява по пжтя на българския излазъ къмъ свободното море, налага се и тя да поеме

[1] Предъ втората конференция въ Лозана, България бѣ представена само съ свой наблюдатель.

ония задължения спремо България, които сѫ поели Силитѣ въ чл. 48 отъ договора въ Ньойи, по който договоръ Турция не е подписавша страна. Затова, въ едно отъ изложенията си до конференцията, той поиска и Турция да бѫде свързана съ задълженията, предвидени въ чл. 48 отъ казания договоръ. Това искане на България биде прието отъ конференцията въ заседанието ѝ на 28 май. Английскиятъ делегатъ Хорасъ Румболдъ заяви, че назначената за цельта експертна комисия ще трѣбва да редактира допълнителния членъ къмъ конвенцията за границитѣ на Тракия така, че да се обезпечи не само турския транзитъ въ дветѣ последователни гръцки зони, но още и тоя на България, който минава презъ турската зона въ Караагачъ. По тоя поводъ турцитѣ не направиха възражения.

Въ изпълнение на взетото решение, експертната комисия извърши необходимата поправка въ редакцията на допълнителния членъ къмъ конвенцията за границитѣ на Тракия, като включи и България, наравно съ Гърция и Турция, въ сферата на оня контролъ, който се повѣри на специалния комисарь, за да се обезпечи транзита на тритѣ страни по долината на Марица. Така сѫщо комисията предвидѣ и следнята допълнителна алинея, която специално засѣга новото задължение на Турция спрямо България: „Турция поема, що се касае до транзита презъ оная часть отъ нейната територия, която е разположена на дѣсния брѣгъ на Марица, задълженията, които следватъ за Гърция по чл. 212 отъ договора въ Ньойи и чл. 4 отъ договора, подписанъ въ Севръ на 10 авг. 1920 г. между Англия, Франция, Италия, Япония и Гърция".

Безспорно е, че, при новата редакция на допълнителния членъ къмъ конвенцията за границитѣ на Тракия задължението на Турция спрямо България, да ѝ обезпечи безпрепятственъ транзитъ въ зоната на Караагачъ, бѣ напълно предвидено. Но това задължение на Турция се комбинираше съ останалитѣ клаузи на допълнителния членъ относно ролята на специялния комисаръ по транзита. И понеже допълнителниятъ членъ щеше да фигурира въ конвенцията за границитѣ на Тракия, следва, че неговото съдържание трѣбваше да бѫде приподписано и отъ България. Това обстоятелство се яви въ пълненъ разрѣзъ съ становището, което застѫпи България предъ първата Конференция въ Лозана, по въпроса за излаза ѝ на Егея. Турция можеше да се задоволи

за своя транзитъ презъ дветѣ последователни гръцки зони чрезъ предвиденото участие на специялния комисаръ по транзита, но това далечъ не можеше да съставлява необходимата гаранция за България, както по отношение на нейния транзитъ презъ турската зона, така и по отношение на тоя презъ останалитѣ две гръцки зони. Ако жизненитѣ интереси на България ѝ позволяваха да сложи подписъ подъ подобно предложение, тя би го сложила по-скоро подъ второто предложение на Силитѣ победителки, направено ѝ въ първата Конференция въ Лозана, което тя отхвърли, както видѣхме. Това предложение поне даваше възможность на България да разполага съ една територия при Макри, на бѣломорския брѣгъ, отъ 3 кв. клм., до известна степень ней подвластна. Вънъ отъ това, новото предложение, което ѝ се направи по единъ косвенъ начинъ, не съдържаше нищо повече отъ известни увѣрения за безпрепятственъ транзитъ, предоставени на грижата на единъ специяленъ комисаръ, назначенъ отъ Съвета на Обществото на народитѣ.

По тоя начинъ България бѣ изправена предъ следното положение: или да подпише конвенцията за границитѣ на Тракия, съ предвидения къмъ нея допълнителенъ членъ, чрезъ което би си обезпечила турското задължение за свободенъ транзитъ презъ Караагачъ, но отъ друга страна косвено би приела, че задължението на Силитѣ победителки по чл. 48 отъ договора въ Ньойи е изпълнено спремо нея; или пъкъ да настои да се изхвърли допълнителния членъ къмъ конвенцията за границитѣ на Тракия, за да може да я подпише, но тогава тя би се лишила отъ турското задължение спрямо нейния транзитъ презъ Караагачъ, както и отъ гръцкото задължение относително другитѣ две зони, по дължината на пѫтя за Дедеагачъ. България прие втората алтернатива и заяви, че тя нѣма да подпише конвенцията за границитѣ на Тракия, ако въ нея бѫде помѣстенъ допълнителниятъ членъ. Това създаде известно недоволство въ срѣдитѣ на конференцията, гдето смѣтаха, че сѫ поставили България въ такова положение, отъ което тя не може да се върне назадъ. Очевидно е, че Силитѣ победителки бѣха недоволни, че се лишаваха отъ възможностьта да заявятъ въ последствие на България, че тѣ сѫ издължени спрямо нея по силата на чл. 48 отъ договора въ Ньойи, тъй като тя е подписала допълни-

телния членъ къмъ конвенцията за границитѣ на Тракия, който достатъчно обезпечава излаза ѝ къмъ Егейското море.

Българскиятъ отказъ застави Силитѣ да изключатъ отъ конвенцията за границитѣ на Тракия допълнителния членъ относно свободата на транзита по долината на Марица. Но отъ друга страна първопричината на сѫщия членъ бѣше необходимостьта да се обезпечи турскиятъ транзитъ презъ дветѣ последователни гръцки зони отъ българската граница до Кулели-Бургазъ. Затова и експертната комисия съвършено отдѣли тоя членъ, като заличи въ него задължението на Турция спрямо България, както и съответнитѣ изрази, които засѣгаха участието на България въ сферата на оня контролъ, който подлежеше да се упражнява отъ специалния комисаръ по транзита. Въ тая си нова редакция проектираниятъ допълнителенъ членъ къмъ конвенцията за границитѣ на Тракия се помѣсти направо въ договора за миръ, като отдѣленъ членъ 107 отъ часть IV относно съобщенията и санитарнитѣ въпроси. Ще рече, че въ края на краищата договорътъ въ Лозана не съдържа никакви постановления, които да гарантиратъ транзита на България презъ турската зона въ Караагачъ. Но подобни постановления относно свободата на турския транзитъ презъ дветѣ гръцки зони по пѫтя отъ Свиленградъ до Кулели-Бургазъ сѫ помѣстени въ чл. 107 на договора.

При това положение на нѣщата можемъ да се запитаме, какъ стои въпросътъ за българския излазъ следъ конференцията въ Лозана? Току що отбелязахме, какво е положението по договора относително оная часть отъ желѣзопѫтната линия за Дедеагачъ, която е включена въ турска територия. Въ подобно положение, лишенъ отъ всѣка санкция, се намира и въпросътъ за българския излазъ презъ гръцката територия. България е и днесъ въ правото си да заяви, че задължението на Силитѣ по чл. 48 отъ договора въ Ньойи не е изпълнено спремо нея. Действително, че при подписването на договора въ Лозана, Англия, Франция, Италия, Япония и Гърция подписаха така сѫщо и единъ протоколъ, по силата на който тѣ заявиха, че възобновяватъ помежду си договора, сключенъ въ Севръ на 10 августъ 1920 г. между главнитѣ съюзени Сили и Гърция относително защитата на малцинствата въ Гърция, както и договора относително Тракия, сключенъ между тѣхъ на сѫщата дата и мѣсто. Но отъ

това положението на тия Сили спрямо България ни най-малко не се измѣни. Чрезъ тоя протоколъ Силитѣ само възобновиха спрямо Гърция едно нейно старо задължение, по силата на договора отъ Севръ, което въ противенъ случай съвършенно би престанало да сѫществува, тъй като договорътъ въ Севръ биде изцѣло замѣстенъ съ тоя въ Лозана. Отъ тогава обаче България непрестанно заявява, че всѣки български излазъ, който не минава презъ българска или най-малко презъ автономна територия, не би могълъ да се нарече свободенъ излазъ къмъ Егейското море. Този е смисълътъ, който се дава отъ България на постановлението на чл. 48 отъ договора въ Ньойи. И докато тоя членъ така не бѫде приложенъ, България не само че ще отрече всѣко значение на възобновения договоръ отъ Севръ, но и винаги ще бѫде готова да отхвърли и други по-благоприятни предложения, които евентуално биха ѝ се направили подобно на онова, което ѝ се връчи първата конференция въ Лозана.

Като завършваме настоящето изложение, не може да не отбележимъ странното впечатление, което добиваме отъ поведението на съюзнитѣ експерти въ конференцията, които се занимаха съ искането на българския наблюдатель да се обезпечи свободата на българския транзитъ презъ турската зона въ Караагачъ. Това искане целѣше само да създаде въ договора едно съответно задължение на Турция спрямо България и нищо повече. То въ никой случай не засѣгаше задължението на Силитѣ спрямо България по силата на чл. 48 отъ договора въ Ньойи. Но съюзнитѣ експерти, вмѣсто да изтълкуватъ правилно становището на българския наблюдатель и да предвидятъ въ договора едно самостоятелно турско задължение спрямо България, свързаха въпроса съ този за свободата на българския излазъ презъ гръцката територия. По тоя начинъ тѣ се опитаха да замѣстятъ юридическото положение на България спрямо Силитѣ, като създадатъ вмѣсто него прѣко-правни отношения между България, Турция и Гърция, чрезъ което целѣха да изтръгнатъ сѫщевременно отъ България едно косвено признание, че тя е удовлетворена по въпроса за излаза ѝ на Егея. Ето кое ни се вижда твърде странно въ поведението на съюзнитѣ експерти, за да не кажемъ нѣщо повече дори!

АНГЛИЯ ВЪ ИСТОРИЯТА НА МАКЕДОНСКИЯ ВЪПРОСЪ.

Отъ Л. Милетичъ.

Отъ заинтересуванитѣ въ работитѣ на близкия Изтокъ европейски държави никоя не е толкова допринесла за трагичния развой на македонския въпросъ отъ самото му начало до наши дни, колкото далечната намъ и чужда Англия. Македония, съседка на Гърция и граничеща съ Бѣло море, отколе влиза въ сферата на английската политика на интереси. Нѣма важно събитие отъ Кримската война насамъ, засягаще Македония, въ което Англия да не се е намѣсила съ решаеще значение. Безъ преувеличение може да се каже, че македонскиятъ въпросъ нѣмаше и да сѫществува въ историята, ако правителствата на Англия да бѣха могли съ огледъ къмъ нейнитѣ далечни интереси равнодушно да се отнасятъ къмъ сѫдбата на Македония. Отъ тая гледна точка не ще да е безинтересно да хвърлимъ единъ критиченъ погледъ върху нѣколко важни момента отъ дипломатическата история на македонския въпросъ, въ които Англия е играла сѫдбоносна роля.

Известно е, че тепърва следъ Берлинския конгресъ (1878 г.) и то като негова пряма последица се оформи у българския народъ политическото течение, което веднага получи актуаленъ характеръ на национално движение за освобождението на Македония. Отъ този важенъ моментъ въ нашата нова история датуватъ първитѣ начала на „Македонския въпросъ“. Жестокото поведение на английското правителство, ржководено тогава отъ Биконсфилда, падна като гърмовенъ ударъ върху българския народъ, който подъ още прѣснитѣ впечатления отъ благороднитѣ българофилски усилия на Гладстона по поводъ на турскитѣ кланета въ България бѣ свикналъ да вижда въ Англия най-хуманната европейска държава. Това схващане се бѣ особено усилило и поради на гледъ

благосклонното къмъ насъ държане на Англия въ Цариградската конференция, въ която английската делегация имаше инициативата и ржководеща роля. Идеята за конференцията както и единъ проектъ за даване административна автономия на българския народъ се дължатъ на графъ Игнятиевъ. По настояването обаче на английската дипломация вмѣсто да се предвиди една автономна область, конференцията прие да се раздѣли България на две, на две автономни провинции (виляетъ) — източна и западна. Въ това време вече българскиятъ народъ се бѣ почувствувалъ културно обединенъ чрезъ българската черква, новоучредената екзархия. Допитването до народа възъ основа на чл. 10 отъ султанския ферманъ отъ 27 февруарий 1870 се бѣ извършило въ 1872 г. съ блѣскавъ успѣхъ[1], благодарение на мощно проявилото се национално съзнание у македонскитѣ българи въ Скопско и Охридско[2]. Английското предложение на Цариградската конференция да се раздѣли България на две части въ сжщность е първиятъ, ако и далеченъ, опитъ противъ българското народно обединение, което се бѣ вече осжществило подъ знамето на българската черква съ такава сплотеность и решителность, че то не е могло да избѣгне на бдителното око на дипломацията. Споредъ първия членъ на прибавката С. къмъ протокола на Цариградската конференция отъ 11. XII. 1876 год. България се раздѣля на виляетъ източенъ съ столица въ Търново, и западенъ — съ столица въ София[2] — и двата

---

[1] Ферманътъ, съ който се учреди българската екзархия, не включваше подъ нейното ведомство дветѣ най-важни македонски епархии — Скопската и Охридската. Чл. 10 на фермана условно позволяваше присъединението и на тѣзи епархии къмъ екзархията, ако тамкашното българско население чрезъ явенъ плебисцитъ съ $^2/_3$ отъ гласоветѣ пожелае това.

[2] Значението на тоя народенъ плебисцитъ много добре е оценено и въ книгата на „Карнегиевата анкета въ 1914 год. съ огледъ къмъ важността на скопската и охридската область за Македония: „Comme une majorité de plus des deux tiers s'y declare contre le Patriarche, la Porte donne son „berat" — investiture aux éveques bulgares d'Okhrida et d'Uskub. Mais Okhrida et Uskub — c'est la Macédoine. Voilà donc la question de la Macédoine définitivement posée (вж. Enquête dans les Balkans. Rapport par les membres de la Commission d'enquête. Paris, 1914, стр. 5).

[2] Въ източния вилаетъ на проектираната автономна България влизаха санджацитѣ: Русчушки, Търновски, Тулчански, Варнен-

управлявани отъ по единъ губернаторъ, християнинъ, назначаванъ всѣки петь години отъ Високата Порта съ съгласието на Силитѣ гарантки.

Интересно е да си припомнимъ нѣкои отъ станалитѣ разисквания въ заседанието на конференцията на 4 януарий (вж. протоколъ № 5). Тамъ Маркизъ Салисбури, англійскиятъ пълномощникъ, е подържалъ проекта на англійското правителство, който споредъ думитѣ на представителя на Турция, Сафетъ паша, е ималъ за цель „да обедини всички българи въ Европейска Турция въ две административни части, въ които българскиятъ елементъ изключително наддѣлява (господствува)". Не става и дума за други народности въ предлаганитѣ два автономни виляета освенъ още за турци и гърци. Сафетъ паша, възразявайки противъ проекта, е казалъ още, че за всѣкиго, който познава страната, не оставало никакво съмнение, че създаването на тѣзи виляети ще предизвика на много мѣста ожесточена борба между гръцкия християнски елементъ и българския[1]. Въ заключението си Сафетъ паша е отхвърлилъ отъ името на турското правителство предлаганата подѣлба въ два виляета поради следнитѣ мотиви: 1-во защото това излизало вънъ отъ англійската програма; 2-ро защото съ това би се осветилъ административно и официално принципътъ за подѣлба споредъ р а с и, нѣщо противно на конституцията, и 3-то защото ще предизвика люта борба между мусулмани и християни отъ една страна и между гърци и българи отъ друга.[2]

ски, Сливенски, Пловдивски (съ изключение на Султанъ-ери и на Ахърчелеби) и казитѣ: Кърккли сийска, Мустафапашенска и Къзълагачска. Въ з а п а д н и я в и л а е т ъ — санджацитѣ: Софийски, Видински, Нишски, Скопски, Битолски (съ изключение на две южни кази), отъ часть Серскиятъ и казитѣ: Струмишка, Тиквешка, Велешска и Костурска.

[1] „Pour quiconque connaît le pays, il n'y a pas de doute, que la formation de ces vilayets provoquerait sur plusieurs points entre l'élément chrétien g r e c et l'élément chrétien b u l g a r e une lutte acharnée".

[2] „2-o Comme tendent à consacrer administrativement et officiellement le princip des divisions par races, principe inconciliable avec la constitution; 3-o Comme devant provoquer infailliblement une lutte ardente entre l'élément musulman et chrétien d'une part, et entre l'élément b u l g a r e et g r e c d'autre part" (вж. въ Синята англ. книга Tyrkey, 1877, protoc. V).

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

Салисбури на това е възразилъ слѣдното: „Думата „България“ не означава една область, чиито географски граници се опредѣлятъ; давайки едно практическо тълкуване, пълномощницитѣ трѣбваше да държатъ смѣтка за произхода на самата дума и за значението, съ което тя тукъ е употрѣбена. Съ това сж указани и границитѣ на дейността на самитѣ пълномощници. Не можеше да се подложатъ на разискване въ конференцията подъ името България толкова мѣстности, г д е т о б ъ л г а р с к о т о н а с е л е н и е н е н а д д ѣ л я в а, нито мѣстности, които не сж били изложени на лошо третиране отъ страна на администрацията, което да е дало поводъ на изстжпления, каквито се извършиха презъ миналото лѣто. Затова и пълномощницитѣ не можеха да приложатъ своитѣ предложения и по отношение на голѣма часть отъ Одринския и Солунския вилятъ, както и на Призренския.“[1] Програмата на конференцията иска гаранции „противъ лошата администрация въ България“, и затова Сафетъ паша най-напредъ забелѣзва, че тая подѣлба на България въ такива граници излизала вънъ отъ програмата на конференцията.

Постановленията на конференцията не се приложиха поради отказа на Турция, но едно твърде важно последствие има тя, че съ нейнитѣ решения явно и официално се установиха етнографическитѣ граници на българския народъ, въ които следователно се включваше и Македония. Когато по-сетне, въ края на руско-турската война се сключваше мирътъ въ Санъ-Стефано, не е могло и да става сериозенъ въпросъ относително границитѣ на етнографична България, толкова по-малко, че преговоритѣ за миръ ги водѣха пакъ графъ

---

[1] „Le mot „Bulgarie“ n'indique pas une région, dont les limites géographiques ont été tracées. En lui donnant une interprétation pratique, les Plénipotentiaires ont dû tenir compte de l'origine du mot même, et du sens dans lequel il est actuellement employé. Les limites des fonctions des Plénipotentiaires ont été ainsi indiquées. On n'aurait pu soumettre à la considération de la Conference sous le nom de Bulgarie l e s e n d r o i t s o ù l a p o p u l a t i o n b u l g a r e n e p r é d o m i n e p a s, ni les endroits qui n'ont pas été exposés à la mouvaise administration qui a donné lieu aux excès commis dans le courant de l'été dernier. Les Plénipotentiaires ont été ainsi empêchés de faire appliquer leurs recommandations à une grande partie des vilayets d'Andrinople, de Salonique et de Prizrend (ib. protocole VI).

Игнятиевъ и Сафетъ паша, които бѣха подписали протокола на Цариградската конференция. Затова още въ първата среща, която сж имали въ Санъ-Стефано, тѣ принципиялно се съгласили, че България ще бжде автономно, трибутарно княжество „въ границитѣ, които ще се опредѣлятъ съ огледъ къмъ мнозинството на българското население и които въ никой случай нѣма да бждатъ по-малки, отколкото посоченитѣ отъ Цариградската конференция.“ Съгласно съ това и въ окончателния договоръ между Русия и Турция, подписанъ на 19 II. (3.III), 1878 г. въ Санъ-Стефано, чл. 6 опредѣля границитѣ на България, въ които се включва и цѣла българска Македония.

Понятна е голѣмата изненада за цѣлия български народъ, когато сжщата Англия се явява на Берлинския конгресъ върла противница на сжщитѣ почти географически и етнографически граници на България откъмъ западъ, които тя, както видѣхме по-горе, на Цариградската конференция бѣ възприела и ги е защищавала. Колкото се отнася до една цѣлостна България, англійскитѣ делегати и тукъ си оставатъ последователни противници, и нѣщо повече, тѣ искатъ да се раздѣли на две самата източна часть на България — на северна и южна, а пъкъ за западната часть настояватъ да си остане напълно турска провинция. Неочакваната промѣна е била следствие на задкулисни дипломатически преговори, които сж предшествували на Берлинския конгресъ и които смаяниятъ български народъ тогава слабо е подозиралъ. А тѣ сж и день днешенъ твърде интересни и поучителни за насъ.

Щомъ се започнали руско-турскитѣ мирни преговори, Австроунгария и Англия дали на Русия да разбере, че тѣ протестиратъ противъ всѣко споразумение, което би било противно на договоритѣ и на интереситѣ на Европа[1]. Графъ Андраши тогава, следъ подписването на Санъ-Стефанския миренъ договоръ, поканилъ великитѣ сили на конференция, за да се сключи общъ миренъ договоръ. Графъ Игнятиевъ помислилъ, че ще се повтори нѣщо подобно на Цариградската конференция. Руското правителство се принудило да се обърне къмъ Австроунгария за подкрепа отъ нейна страна на предстоящата конференция. Съ тази мисия Игнятиевъ се отправилъ въ Виена, гдето, преговарайки по въпроса,

[1] Вж. Documents diplomatiques, Congrès de Berlin p. 6.

предложилъ на Австроунгария, съ огледъ къмъ дадени обещания преди започването на войната съ Турция (въ преговоритѣ, водени въ Райхсщадтъ презъ юли 1876 г.), да окупира Босна и Херцеговина като автономна провинция подъ управлението на монархията. За да спечели положението, Игнятиевъ предлагалъ автономно управление и за Албания и за Македония съ столица Солунъ. Тогава се съгласили и за Сърбия и Черна Гора, съ условие да се сключатъ и за дветѣ тѣзи страни военни конвенции и търговски договори[1].

Като не успѣлъ Игнятиевъ съ мисията си въ Виена, руското правителство сключило договоръ съ Англия, ратифициранъ въ Лондонъ отъ маркизъ Салисбури и графъ Шуваловъ на 18 май 1878., споредъ който южнитѣ граници на България трѣбва да бждатъ отдалечени отъ Бѣло море, а западнитѣ ѝ граници да обгръщатъ земитѣ, населени съ българи, но да не прекрачатъ линията Нови Пазаръ — Курча Балканъ. България споредъ сжщия договоръ била раздѣлена на две провинции — една оттатъкъ Балкана — северна България, а друга — южно отъ Балкана (Вж. А. С. Анучинъ, Берлинскій конгресъ, 1878, Спетерб. 1912, с. 37). Между туй Австроунгария се бѣ споразумѣла съ Германия да окупира Босна и Херцеговина, така че да се намѣри пряма съседка на Новопазарския санджакъ къмъ Солунъ—Бѣло море (Вж. Анучинъ, ц. с. стр. 158).

Най-интересно е, че следъ това, преди още да се събере Берлинскиятъ конгресъ, именно на 4. юлий 1878 год. Англия сключва съ Турция тайно съглашение, а въ сжщность отбранителенъ съюзъ съ главно условие (членъ 1.), щото за случай, че Русия успѣе окончателно да задържи за себе си Батумъ, Ардаханъ и Карсъ или коя да е отъ тия области, Англия да гарантира на Турция другитѣ ѝ азиятски владѣния съ задължение да ги защищава въ съюзъ съ султана. Въ втората алинея на чл. 1 отъ своя страна султанътъ се задължава да въведе нужднитѣ реформи за защита на християнскитѣ си поданици.[2] Въ третата алинея

---

[1] Вж. Iован Ристић, Дипломатска историја Србије 1875—1878. Београд, 1898, II. с. 147.

[2] „In return, His Imperial Majesty the Sultan promises to England to introduce necessery Reforms, to be agreed upon later betwen the two

на сѫщия членъ султанътъ дава съгласието си, щото Англия за възнаграждение на обещаната защита да окупира островъ Кипъръ и да го управлява.[1]

Следъ всичко туй ставатъ ясни поведението на английската делегация на Берлинския конгресъ както и истинскитѣ побуждения за подържанитѣ отъ нея предложения. Маркизъ Салисбури, въ противоречие съ доводитѣ, които бѣ изтъкналъ на Цариградската конференция, сега вече подържа, че ако България се простре на западъ до крайнитѣ си етнографически граници, то щѣло да доведе до сблъскване съ гръцкото население и дори до прямото му подчинение на българското, а това щѣло да бѫде една несправедливость. Иска да бѫдѣло при тѣзи важни разисквания застѫпено и гръцкото кралство чрезъ своя делегация, като прибавя, че „гърцитѣ съ пълно право се опасяватъ, че тѣхната черква ще стане подчинена, че тѣхнитъ езикъ ще бѫде потисканъ и дори че тѣхното племе, което населява много мѣстности на новата България, ще бѫде погълнато и постепенно ще изчезне, ако тѣхнитѣ съперници (българитѣ) взематъ надмощие.“ Освенъ това — подържа Салисбури — допускането до крайбрѣжието на Егейско море една нова морска сила не би можало да се приеме безъ силно чувство на съжаление (неприязънь) отъ страна на Силитѣ, съседни на Срѣдиземно море. „Споредъ мене ще трѣбва да се намѣри цѣръ на тѣзи вредителни резултати чрезъ едно измѣнение на членоветѣ, върху които негова свѣтлость председательтъ ни привлѣче вниманието.[2] Ако България, вмѣсто да се простре дори до Егейското море и до Охрид-

---

Powers, into the government, and for the protection ot the Christian and other subjects of the Porte in these territories.“ (Вж. Noradoungian, Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman t. III. 522).

1 „And in order to enable England to make necessary provision for executing her engagement, His Imperial Majesty the Sultan further consents to assing the Island of Cyprus to be occupied and administered by England“ (ib.).

2 Председательтъ Бисмаркъ е казалъ между друго, че е натоваренъ да подържа да се запази за християнитѣ поне тази степень на покровителство, което Цариградската конференция е желаела да имъ осигури, и да не се съгласява съ никакво решение, което би намалило резултатитѣ, получени по тоя важенъ въпросъ (Вж. у Chopoff, Les réformes et la protection des chrétiens en Turquie, стр. 532-535).

ското езеро, би се ограничила на югъ до линията на Балкана, а другата часть остане подъ властьта на султана, тѣзи опасности твърде биха се смекчили, дори и ако съвсемъ не биха изчезнали. Въ такъвъ случай една нова морска сила не би се прострѣла по брѣговетѣ на Егейското море, една твърде значителна часть отъ гръцкото население, което би се видѣло въ опасность да бѫде погълнато въ новата България и да бѫде подчинено на едно славянско мнозинство, би запазила политическата позиция, която сега заема, а Портата би притежавала една стратегическа граница, която тя би можала да защищава въ бѫдеще противъ всѣко нападение. Тази стратегическа изгода би могла да се постигне безъ да се повреди на населението на тази страна чиято сѫдба по-скоро би се подобрила“ (Вж. въ Протоколитѣ на Берлинския конгресъ въ Синята английска книга, 1878, № 37).

Знаемъ печалния за насъ резултатъ отъ Берлинския конгресъ. Идеята на английската дипломация да раздѣли България на две части, да не допуска границитѣ ѝ близу до Бѣло море и най-сетне да не се простре тя твърде на западъ, за да не би да се увредятъ интереситѣ на гръцкото племе, напълно биде прокарана. За утѣха на българитѣ, които по Берлинския договоръ оставаха и по-нататъкъ да влачатъ тежкото турско иго, биде подхвърлена празната надежда за нѣкакво подобрение на участьта имъ чрезъ общи реформи, за които само се загатва въ прословутия чл. 23 отъ Берлинския договоръ.[1] Съ това се изпълни уговореното между Англия и Турция въ втората алинея на чл. 1. отъ сключения договоръ на 4. юлий 1878 г., за което по-горе се спомена.

[1] Въ чл. 23 е казано, че Вис. Порта се задължава напълно да приложи въ островъ Критъ органическия правилникъ отъ 1803 год., а относително отоманскитѣ провинции въ Европа, че: „аналогични правилници, приспособени къмъ мѣстнитѣ нужди тъй сѫщо ще се приложатъ въ другитѣ части на Европейска Турция, за които една особена организация не се предвижда въ настоящия договоръ. Портата ще натовари специални комисии, въ които ще бѫде широко застѫпенъ и мѣстниятъ елементъ, да изработятъ правилника за всѣка провинция. Изработенитѣ правилници трѣбва да се представятъ на одобрение на Високата Порта, която пъкъ, преди да ги приложи, трѣбва да вземе мнението на Европейската Румелийска комисия“.

Известно е, че Англия въ последствие не настоя, щото тѣзи малки правдини, обещани чрезъ чл. 23. отъ Берлинския договоръ, да станатъ действителность. Между туй положението на българското население въ Македония се бѣ твърде влошило, особено поради многобройнитѣ турски бѣжанци отъ освободена България, които въ своето озлобление си отмъщаваха на македонското българско население, особено въ котловината между Родопитѣ, Пиринъ и Рила. Българскитѣ опити за въстание презъ октомврий и ноемврий 1878 год. въ Мелнишко и Разлога бидоха въ кръвь потушени, множество невиненъ свѣтъ биде избитъ, а хиляди нещастни македонски бѣжанци спасиха живота си презъ границата въ България. И единъ подобенъ бунтъ въ най-западния кѫтъ на Македония, — въ Охридско, Демирхисарско, Ресенско и Крушевско презъ 1880 г. бѣ потушенъ въ самия си зародишъ. Населението най-сетне преви вратъ и се отчая.

Въ тоя психологиченъ моментъ се заражда идеята за революционна организация въ Македония. Българското население, изгубило вече надежда, че Турция сама по своя воля нѣкога ще приложи постановленията на чл. 23 отъ Берлинския договоръ, проникна се — въ лицето на своята интелигенция — отъ убеждението, че само ако македонскитѣ българи съ решителна настойчивость въ защита на обещанитѣ права предизвикатъ външна намѣса отъ страна на великитѣ сили въ полза на реформеното дѣло въ Турция, то ще може да се осѫществи. Главната задача на Македонската революционна организация, която се основа при пълното съчувствие на угнетеното българско население въ Македония, състоеше, както се знае, тъкмо въ това. Къмъ Македонската революционна организация се присъедини и българското население въ Одринско и се започна македоно-одринската героична борба, въ която се пролѣ много юнашка и много невинна българска кръвь. Тая борба достигна най-трагичния си върхъ въ наши дни и още продължава.

За историка е твърде ясна причинната връзка въ кървавата история на македонския въпросъ въ всичкитѣ му фази — отъ зараждането му следъ Берлинския договоръ до сега, а сѫщо тъй е ясна и степеньта на прямата историческа отговорность за ужаснитѣ последици на тоя договоръ по отношение на България и въ частность на Македония, която пада върху Силитѣ, участници въ него.

Най-добре чувствуватъ тази отговорность англичанитѣ, понеже тѣхната е най-голѣма. Человѣколюбивиятъ Вил. Гладстонъ въ своята голѣма речь върху политиката на английскитѣ консерватори (торийцитѣ), произнесена по поводъ на решенията на Берлинския конгресъ, е далъ рѣзъкъ изразъ на своето крайно огорчение, като е казалъ: „Сега би могло, въ момента на тая криза въ историята на человѣческата сѫдба, за пързъ пѫть и съ право да се каже, че за дѣлото на справедливостьта и на свободата би било отъ полза, ако английскиятъ народъ не бѣ сѫществувалъ". Следъ Илинденското въстание (1903 год.), когато настѫпиха ужаснитѣ дни въ Македония, които докараха най-сетне до Мюрцщегскитѣ реформи, и когато следъ това особено гръцкитѣ чети непреставаха, подпомагани и отъ турскитѣ власти, да вършатъ грозни убийства, та Македония пакъ бѣ заприличала на адъ, европейската обществена съвесть наново заговори въ полза на нещастнитѣ македонски българи. На 9 юний 1907 год. английскиятъ тогава министъръ на външнитѣ работи Съръ Едуардъ Грей е трѣбвало да приеме една голѣма депутация, предводителствувана отъ главата на английската черква, Кентербурийския архиепископъ, и състояща отъ нѣколко епископи, професори, членове отъ горната и множество членове отъ долната камара на депутатитѣ както и отъ представители на Балканския Комитетъ. Депутацията е имала за цель да интерпелира министра Грей по македонскитѣ работи. Кентербурийскиятъ архиепископъ е държалъ речь, въ която е изтъкналъ, че Англия поради своето поведение преди 30 години носи сѫществена отговорность за сѫществуващето ужасно положение, въ което се намира Македония. Следъ това архиепископътъ въ речьта си миналъ къмъ жестокоститѣ, които се вършатъ въ Македония надъ българското население, и е казалъ, че изглеждало, какво цивилнитѣ агенти и офицеритѣ на жандармерията сѫ безсилни да спратъ непреставащитѣ да се повтарятъ изстѫпления. Изказалъ е желание, Англия да не гледа бездеятелно на това печално състояние на македонскитѣ работи, а да вземе енергични мѣрки отъ своя страна, за да се подобри положението. Нарекълъ най-голѣма отъ всички злини, да знаешъ злото и да се задоволяваешъ само съ туй, нищо да не вършишъ. Въ зак-

лючение архиепископътъ изказалъ отъ името на депутацията пожелание, да получи отъ министра увѣрение, че работитѣ ще напреднатъ, а не, както нѣкои се опасяватъ, че ще отидатъ назадъ.[1]

Съръ Едуардъ Грей съ спокоенъ тонъ отговорилъ, като посочилъ на разликата, която сѫществувала въ македонската проблема въ началото на реформената акция въ сравнение съ сегашното състояние, и казалъ, че по-рано угнетяването идѣло отъ страна на турцитѣ, съпровождано съ отвратителни престѫпления и ужаси противъ християнитѣ, а сега сѫщо такива престѫпления се вършели отъ „съперничествуващитѣ християнски народности помежду имъ". Явно е, че Грей, който добре е знаялъ, че тогава тъкмо гръцкитѣ андартски чети (тайно подържани отъ турскитѣ власти) вършеха масови убийства надъ българското население съ цель да се разстрои реформеното дѣло на Силитѣ, съ тоя свой дипломатически отговоръ не е искалъ прямо да обвини главния виновникъ, сѫщия оня гръцки елементъ, който маркизъ Салисбури на Берлинския конгресъ тъй горещо бѣ взелъ въ защита отъ угрозяващата му „българска опасность".

Истинскитѣ думи на Кентербурийския архиепископъ не сѫ прозвучали безследно; Едуардъ Грей се е почувствувалъ силно задѣнатъ отъ направения му упрѣкъ та по-сериозно се замислилъ, какъ да се даде на македонския въпросъ нова насока къмъ подобрение. Нови грозни престѫпления на андартскитѣ чети сѫ засилвали това настроение у Грея: въ началото на 1908 година, именно на 8 януарий биде извършено нечовѣчното дѣло въ село Драгошъ (южно отъ Битоля), гдето гърцитѣ живи изгориха 26 души българи.[2] Въ следствие на предприетитѣ отъ Грея твърде предпазливи дипломатически постѫпки се яви окрѫжната му нота отъ 3. май 1908 г. до великитѣ Сили, въ която посочва на несъстоятелностьта на дотогавашната реформена акция и нуждата отъ по-ефикасни мѣрки, като предлага да се избере единъ генералъ-губернаторъ на Македония, било християнинъ или мухамеданецъ, а пъкъ цивилнитѣ агенти да влѣзатъ на турска

[1] Вж. въ Австрийската червена книга II, № 142, съобщение отъ графъ Менсдорфъ до баронъ Еренталъ отъ 11 юлий 1907 год.

[2] Това гръцко злодеяние е отбелѣзано въ английската Синя книга 3. 1903 г. подъ № 150, февруарий 12.

служба. Въ свръзка съ тази инициатива на Грея е, че руското правителство по-живо се заинтересува за македонския въпросъ, влѣзе въ прями преговори по него съ Англия и най-сетне двѣтѣ правителства дойдоха до известно съгласие, което се последва отъ забележителната среща на краль Едуарда съ царь Николая въ Ревалъ, гдето главно се е приказвало за Македония. Нищо официално не се съобщи за тѣзи разговори, но непосрѣдственъ резултатъ на срещата бѣха новитѣ предложения, направени за прокарване една подробна реформена програма за Македония. Предложенията се направиха отъ англійското и отъ руското правителслва (вж. англ. Синя книга I. 1909 прилож. стр. 121; руския Aidemémoire отъ 2. юлий 1908 г.). Всичко туй така стресна младотурската партия, че тя побърза да осуети новата реформена намѣса на Силитѣ съ революцията презъ юлий 1908 г., чрезъ която хитро се обяви въ сила турската конституция отъ 1876 год.

Повтори се отъ турска страна при подобни условия, — когато Англия предлага реформи въ Турция — сѫщата история, както и въ 1876 година. Осѫществението на реформения проектъ на Цариградската конференция биде осуетено отъ Турция. Митхадъ паша, който стана великъ везиръ, свали отъ престола султанъ Азиса и провъзгласи за султанъ Хамида. Съ топовни гърмежи тържествено се прогласи нова конституция за Турция, така че и реформитѣ, предвидени отъ Цариградската конференция, се изоставиха като излишни. Англия тогава отъ една страна чрезъ Салисбури е държала енергиченъ езикъ въ полза на реформеното дѣло на конференцията, а отъ друга страна вториятъ англ. делегатъ Съръ Елиотъ, а сѫщо и самиятъ Лордъ Дерби сѫ заявили на турския посланикъ въ Лондонъ, че англійското правителство нѣма да вземе участие въ една принудителна акция противъ Турция нито ще се съгласи да стане такава акция (Вж. у Д. Мишевъ, Бълг. Минало 466—467).

Македонскиятъ въпросъ до сега мина презъ тежки кризи, македонскитѣ българи многократно проливаха кръвьта си, националната имъ идея нѣколко пѫти биде разпъвана на кръстъ, и при все това борбата за нейното възтържествуване още е жива. И въ тази борба, както отъ самото начало, ето и до наши дни Англия не престава да се явява все такъвъ ту явенъ ту прикритъ, сѫдбоносенъ, мѫчно одолимъ факторъ.

Рецензии и книжовни вести

Dr Eduard Beneš, Slovanství a Slované za války a po válce (вж. Problémy slovanské politiky, IX. въ Slov. Přehled č. 3—4, 1926 стр. 169—208). — (Д-ръ Едуардъ Бенешъ, Славянството и славянитѣ презъ и следъ войната).

I.

Следъ голѣмата война славянството влѣзе въ новъ животъ, който открива нови перспективи за едно по-щастливо бждеще на цѣлокупното славянство, стига то да намѣри следъ многовѣковнитѣ горчиви уроци на историята достатъчно сили въ себе си, за да превъзмогне вроденитѣ си слабости, поради които до сега идеята за славянската взаимность все си остава празно желание. Ще могатъ ли се подобри отношенията между разединенитѣ славяни, за да стане възможна една по-тѣсна сплотеность помежду имъ? Този въпросъ сега занимава всички по-далновидни славянски умове, и не е чудно, че тъкмо въ Чехословашко, гдето най-много се разсжждава върху славянскитѣ работи, се е решилъ единъ активенъ министъръ на външнитѣ дѣла, госп. Ед. Бенешъ, твърде обстойно да се изкаже по толкова сложния въпросъ — проблемитѣ на славянската политика. Безъ дълбокъ исторически погледъ въ културното и историческо минало на славянството не може съ компетентность да се разисква по тая тема, и добре прави Бенешъ, че преди всичко разглежда въ редъ статии историческия развой на славянския въпросъ, подлагайки на критически анализъ всичкитѣ по-главни фактори, които образуватъ сложностьта на въпроса (вж. Slov. Přehled, бр. 1, 2, 4, 5—6, 1925 г., бр. 1 и 2, 1926 г.). Най-голѣмъ интересъ представя посочената по-горе заключителна статия „Славянството и славянитѣ презъ време на войната и следъ войната“, която е предметъ на настоящето ми разглеждане. За насъ тя крие особенъ интересъ, защото тъкмо официална Чехословакия е отъ всички наши по-голѣми и по-културни сестри, която следъ войната заема спрямо България и специално спрямо Македония доста загадъчно становище, що поставя българския мислитель въ немалко недоумение, понеже, поне на гледъ, не е въ съгласие съ традиционната концепция на идеята за славянската взаимность, каквато бѣ по-рано най-широко култивирана въ „славянската“ Прага. Ето защо сме твърде благодарни на автора, че дава възможность чрезъ своята студия най-сетне да се разберемъ по тоя въпросъ. Откровеностьта на автора — до крайната възможность, обусловена отъ официалното положение,

което сега заема, — прави излишни многото догадки, които до сега по този въпросъ се налагаха, така че сега разглеждането му се поставя съ по-открити карти, както и трѣбваше да бѫде поне между насъ славянитѣ. Това, що авторътъ само смѫтно загатва или оставя недоизказано, не ще бѫде мѫчно да се разбере въ сѫщинския му смисълъ, за което по-долу и азъ ще се постарая, доколкото мога. Трѣбва тукъ да се изтъкне, че по темата си авторътъ борави на ржка съ досежната литература, посочена въ началото на статията му.

Госп. Бенешъ не е отъ школата на славянскитѣ сентименталисти, той дори е пререаленъ политикъ и не се стѣснява да каже истината, като обикновено въ такива случаи не пропуска и да се огради съ стереотипни оговорки, за да не би криво да го разбератъ. Една отъ тѣзи истини, неприятна и на мнозина разпалени националисти и бивши славянофили въ самата Чехия, е че славянитѣ въ великата война не сѫ имали нѣкакъвъ славянски планъ, а главно че всеобщата война не бѣ водена отъ славянството противъ германството или обратно, а е водена при узко схващане на собственитѣ интереси, както всѣки славянски народъ си ги е разбиралъ. А самата война автоматически се разрази поради неудържимото разпадане на турската държава въ Европа, което има за последица да станатъ наложително актуални всичкитѣ славянско-балкански проблеми, тъй сѫщо и проблемата на Проливитѣ, въпроситѣ на предня Азия, проблемата Берлинъ—Багдадъ за Германия, на северна Африка, за колониитѣ, английско-германския съюзъ и пр. Съ това сме напълно съгласни и отъ тази гледна точка и ние отхвърляме като детински всички натяквания, идещи отъ славянски срѣди по отношение на българитѣ, че въ тая война не сѫ водили смѣтка за общославянскитѣ интереси. България, разбира се, имаше предъ видъ своето национално обединение и освобождението на ония части отъ българското племе, които стенѣха подъ чуждъ гнетъ. Въ този само смисълъ борбата и на българитѣ бѣше борба за демократизъмъ, а не следствие на „влиянието на опрусѣлата Кобургска династия“, както неправо се изразява авторътъ, — въ случая вече не като реаленъ политикъ, а давайки дань на онова криворазбрано обществено мнение въ Чехословашко, което подъ този претекстъ търпи, ако не и явно одобрява неправдата, която се извърши и продължава да се върши надъ България и специално надъ Македония. Не е вѣрно и това, че войната се е водила отъ страна на побѣдителитѣ ужъ за да възтържествуватъ „демокрацията, народностната свобода и обединението на народноститѣ“ (вж. 174). Потисничеството надъ победенитѣ народи, между които сѫ и македонскитѣ българи, наложено въ силата на мирнитѣ договори и дори противъ тѣхъ (като не се зачитатъ — напр. отъ Югославия — и минималнитѣ права, гарантирани на малцинствата), проявата на безогледенъ империализъмъ у нѣкои държави и пр., всичко туй прави невъзможоо да се подържа тая теза на автора въ нейната цѣлость. И въ Чехословашко отъ нѣкои кржгове се подържаше, че трѣбвало да бѫдатъ наказани онѣзи славяни, които не сѫ отишли презъ войната противъ нѣмцитѣ, макаръ че споредъ Бенешъ сега никой въ Европа не подържа такъвъ възгледъ за характера на войната

и че „боятъ на славянитѣ съ нѣмцитѣ (и маджаритѣ) съставлява само малъкъ секторъ отъ цѣлата всеобща война“ (174). Правъ е авторътъ, че изобщо взѣто въ тази война не е имало съзнателна политика съ огледъ къмъ единъ предварително скроенъ славянски планъ и къмъ славянски политически цели. Ролята на Русия — споредъ Б. — сега вече е ясна: тя наистина решително застана на страната на Сърбия, но преди всичко за да запази своитѣ руски интереси на Балканитѣ, „както това винаги е било въ традициитѣ на руската империя“, а цѣлостна концепция на славянска политика тя нѣмаше; „първиятъ опитъ да се създаде самостоятелна Полша се направи отъ германско-австрийска страна — противъ Русия“ (ib.). Русия, която имаше симпатии само за православнитѣ славяни, въ Лондонския договоръ съ Италия презъ априлъ 1915 год. съ леко сърдце обеща Далмация на Италия. „Затова поради тѣзи и други доводи—казва Б. — отхвърлямъ разпространяваната легенда, че Русия е освободила насъ и другитѣ славяни въ всеобщата война“. Б. иска, щото въпросътъ за участието на Русия въ освободидителната борба на несвбоднитѣ славяни презъ време на войната да се схваща отъ гледището на историята и на науката, което сега вече е възможно. Теорията, подържана въ полза на Русия, е пакостна и тенденциозна; тя е „грубо несправедлива по отношение на Франция и на другитѣ съюзници“ (173). И поляцитѣ презъ време на войната сѫ нѣмали т. н. славянска политика, както отъ само себе си следва отъ полската история на миналия вѣкъ. Съ поляцитѣ, които наистина бѣха противъ германцитѣ, напротивъ австрийцитѣ добре се спогаждаха до самата война, а маджаритѣ до край се правѣха тѣхни приятели; затова и поляцитѣ щадѣха Австро-Унгария, мнозина твърде предано ѝ служеха и тепърва въ последнята фаза на войната нѣкои предвидливи поляци схванаха, че безъ унищожението на хабсбургската монархия и тѣ не ще иматъ пълненъ успѣхъ. А ако да бѣ имало чисто славянска програма, тя би налагала и на поляцитѣ отъ самото начало на войната борба на животъ и смърть противъ Виена и Будапеща. А такава борба поляцитѣ не се решиха да поведатъ, докато траеше войната. Следователно и поляцитѣ нито сѫ имали нито можеха да иматъ цѣлостна славянска насока въ политиката си презъ време на войната; въ сѫщность изобщо не сѫ имали славянска политика (190). При все това поляцитѣ на мирната конференция постигнаха значителни териториялни придобивки и постоянствувайки въ тая си политика тѣ найсетне успѣха да присъединятъ къмъ Полша (съ договора въ Рига) територия съ значителенъ брой руско-украинско и бѣлоруско население. Колкото се касае до това население, полско-рускитѣ отношения отъ преди войната се обърнаха до известна мѣрка въ полза на поляцитѣ.

II.

Така следейки поведението на славянитѣ презъ войната Бенешъ дохажда и до южнитѣ славяни — сърбохърватитѣ и словенцитѣ. Тѣ сѫ имали да превъзмогнатъ две мѫчнотии: борба на животъ и смърть съ българитѣ, която, естествено, щѣла да остави тежки и дълготрайни рани за бѫдещето и ше изисква дълго цѣрене, и — вѫтрешенъ споръ, който още тогава ясно излизаше на яве, между словенцитѣ и хърватитѣ отъ

една страна и сърбитѣ — отъ друга. До колкото самъ авторътъ лично презъ войната е можалъ да види, и южнитѣ славяни прѣзъ цѣлото време на войната не сѫ можели да иматъ постоянна, непромѣнлива, практическа славянска програма. Сърбитѣ поради военнитѣ събития често се намирали въ положение, когато сѫ били принудени да помислятъ и за компромисъ и да заематъ становища, диктувани отъ обстоятелствата и отъ опортунизъмъ (132). Споредъ Б. между славянитѣ най-последователна линия на поведение по всичкитѣ славянски проблеми отъ началото до края на войната следвали чехословацитѣ. „Презъ войната ние — казва Бенешъ — измѣнихме само едно становище: преди руската революция, принуденн отъ обстоятелствата, подържахме обединението на тритѣ дѣла на етнографическа Полша съ широка автономия въ рамкитѣ на Русия; следъ революцията възприехме полската програма на пълна самостоятелность. По югославянскитѣ работи ние отъ начало до край бѣхме за помирително постѫпване спрѣмо Италия и за пълно хърватско-сръбско споразумение при взаимни отстѫпки, за помирително постѫпване спрѣмо българитѣ въ интереса на необходимата бѫдеща задружна работа съ тѣхъ както и за едно тѣхно обезщетение въ източна Тракия. Тази програма подържахме още на мирната конференция, гдето се стараехме да действуваме чрезъ помирително влияние и върху решението за източнитѣ граници на Полша, за да не изникнатъ въ бѫдеще премного тежки гранични спорове между новитѣ славянски държави“ (182). И безъ това признание се знаеше, че на мирната конференция и ческата делегация се е съгласила да се пожертвува Македония. Може би да е станало дума да се обезщети България на истокъ, въ Тракия, но то ще да е било мимоходомъ и сигурно не твърде сериозно подържано. Забележително е, че се говори за „обезщетение“ (odškodnění), като че ли се касае за мъртва стока или за пусти територии, а не за живи души, за народъ, проливалъ кръвьта си въ течение ни десетолѣтия, за да извоюва свободата си отъ турцитѣ, и най-сетне пожертвуванъ на неговитѣ завоеватели отъ 1912—1915 година. „Въ полско-чехословашкитѣ спорове, — продължава Бенешъ — още презъ войната се застѫпяхме за разуменъ компромисъ, за правилно разрешение на въпроса за Тѣшинско съ респектиране нашитѣ жизнени стопански интереси. На мирната конференция поискахме Подкарпатска Русия съ обещание да ѝ дадемъ автономия, като единствено правилно решение въ духа на програмата на славянската взаимность (se slibem její autonomie jako jediné správne řešení v duchu programu a společenství slovanského). И за Лужичанитѣ искахме да имъ се осигури поне защитата на малцинствата“. Лужичкитѣ сърби въ Германия, както е известно, не сѫ ни издалечъ потискани и ограничавани въ упражнението на своитѣ народностни културни права, въ сравнение съ македонскитѣ българи, и при все това на мирната конференция за Македония не се е чула енергична дума на братско застѫпничество, и отъ тогава до сега нейната трагична сѫдба ни най-малко не смути съвеститѣ на нащитѣ северни славянски братя, за да заговорятъ най-сетне

предъ своитѣ политически приятели, сърбитѣ, да зачетатъ поне онѣзи малки културни права, които сѫ гарантирани отъ мирния договоръ за народностнитѣ малцинства.

Нека тукъ се отбележи, че по време на мирната конференция, макаръ че тогава България бѣше отрѣзана отъ свѣта, ние успѣхме да отправимъ две писма до двама видни чески общественици, а именно едно до Д-ръ Крамаржъ и друго до известния чески ученъ, професоръ Нидерле, въ които ги молѣхме да се застѫпятъ чрезъ ческата делегация на мирната конференция въ Парижъ въ полза на справедливата кауза на Македония.[1] За жалость, както се потвърдява сега и отъ казаното

---

[1] Писмата, които, отъ името на македонцитѣ написахъ тогава (14. I. 1919), ги занесе въ Прага нашиятъ общественикъ Янко Сакъзовъ, който заминаваше въ чужбина да вземе участие въ единъ социалистически конгресъ. На г. Крамаржъ въ писмото се напомняха между друго неговитѣ собствени думи изъ статията му в. „Narodní Listy“ отъ 8 červen 1913 год., гдето той, разглеждайки причинитѣ на спора ни съ Сърбия, казва: „Това е сигурно, че българитѣ не могатъ доброволно да се откажатъ отъ своитѣ сънародници въ Македония, за които презъ цѣли десетолѣтия принасяха толкова тежки жертви, за които се пролѣ толкова българска кръвь и за чието освобождение се напрегнаха всичкитѣ български усилия. И ако България сега отстѫпи, което впрочемъ е твърде невѣроятно, би трѣбвало да се смѣта съ възможностьта на единъ конфликтъ въ недалечно бѫдеще, когато българитѣ, вѣроятно, ще ударятъ сърбитѣ въ тилъ“ (Jedno jé jisto, že Bulhaři ne mohou se dobrovolně vzdáti svých soukmenovců v Makedonii, pro které po celé desétiletí přinášeli tak těžké obětí, pro které prolito tolik bulharské krve a v jichž osvobození vrcholily všecky bulharské snahy. I kdyby dnes Bulharsko ustoupilo, což je ostatně velmi nepravděpodobno, musili by počítati s možností konfliktu v nedaleké budoucnosti, s pravděpodobností aby jím vpadli do týlu“). Въ писмото се напомня още, че е добре известно, какъ Сърбия съ своята опорита неотсѫпчивость и презъ решителната 1915 година просто принуди България да отиде въ противния лагеръ, та буквално се сбѫдна предвиждането на Крамаржа. Като се апелира за братско посрѣдничество отъ ческа страна, въ писмото се казва още, че „не бива само Wilson да проповѣдва принципи за правдивость, но че ще трѣбва и отъ самата славянска срѣда да се издигне сѫщиятъ народностенъ принципъ и по спора ни съ Сърбия за Македония“. Нека отбележимъ, че Крамаржъ, единъ отъ главнитѣ идеолози на тъй наречения неославизъмъ, бѣ станалъ популяренъ въ България съ своята речь на неославистичния съборъ въ София въ 1911 година, въ която той блѣскаво подържа принципа, че „не е славянинъ този, който потиска брата си славянинъ“. Тъкмо поради този мораленъ активъ, който Крамаржъ бѣ спечелилъ въ България, биде въ ония критически минути, когато щѣше да се решава сѫдбата на България и Македония, отправено до него писмото, за което говоримъ. Крамаржъ не отговори нищо, а сетне се указа между най-ожесточенитѣ противъ България чески общественици, които сѫ одобрявали да бѫде тя примѣрно наказана. Великата славянска душа, обаче, на професоръ Нидерле съвсемъ инакъ е реагирала по поводъ на българското нещастие. Въ отговоръ на писмото той (11. VI. 1919) съобщи, че е направилъ всичко, каквото е било възможно, отъ своя страна предъ ческата делегация въ Парижъ, за да посрѣдничи тя въ полза на българското дѣло: „Видѣхъ тамъ, въ Парижъ — казва Нидерле — колко е тежко положението, въ което бѣ изпаднала България. Старитѣ ваши приятели като проф. Леже бѣха ви останали вѣрни, макаръ че и тѣ мѫчно понасяха отклонението на България отъ Антантата, както

по-горе отъ самия главенъ представитель на чеcката делегация въ Парижъ, г. Бенешъ, нашиятъ гласъ е останалъ гласъ, въпиющъ въ пустиня. Македонскиятъ въпросъ остана неразрешенъ или по-добре да кажемъ толкова зле решенъ, че продължава да зяе като неизлечима рана на снагата на славянството.

Това и самъ Бенешъ добре вижда. Като говори, че заедно съ войната е изчезнала и последната издънка на панславистичната идея въ разнитѣ ѝ исторически нюанси (Коларовото славянство, панславизмътъ, славянофилството, панрусизмътъ) — неославизмътъ, Бенешъ слага въпроса, какво носятъ на новото славянство следъ всеобщата война новитѣ политически условия и възможна ли е идейно и практически една нова славянска програма. Споредъ него възможна е и дори необходима. Днешното състояние на славянскитѣ въпроси може — казва Б. — сумарно така да се характеризува:

1. Преди всичко трѣбва да се признае сѫществениятъ напредъкъ и принципиялно рещаещата промѣна въ туй, че — съ изключение на Лужичкитѣ сърби — днесъ всичкитѣ славянски народи иматъ свои самостоятелни държави. Съ това напълно се разрешиха чехословашкиятъ и полскиятъ проблемъ; сѫщо така биде прокарано и югославянското обединение, съ изключение на по-голѣми или по-малки словенски и хърватски откѫслеци. Два отъ най-мѫчнитѣ и най-сложни славянски проблема, които до сега причиняваха най-голѣми мѫчнотии между славянитѣ, сир. полскиятъ и югославянскиятъ, изчезнаха, понеже принципиялно бидоха правилно разрешени (zmizely, jsouce vyřešeny v zásadě správně).

2. Поради руската революция, победата на Полша и поражението на България останаха неразрешени два въпроса отъ голѣмъ засегъ (dosahu velikého): руско-полскитѣ отношения и югославянско-българскитѣ. Сега отношенията между руси и поляци следъ войната взеха обратенъ видъ: сега руситѣ обвиняватъ поляцитѣ, че сѫ си присвоили руски и украински земи, които не имъ принадлежели, а сѫщо така имъ натякватъ, че тѣ национално угнетяватъ украинци (малоруси), руси и бѣлоруси. Югославянско-българскитѣ отношения въ основата си оставатъ, каквито бѣха предъ войната: това е борба за земя, а специялно за окончателното национално оформяване на македонското население, съ една дума борба за Македония (je to boj o území a speciálně o definitivní národní formování obyvatelstva makedonského, jedním slovem boj o Makedonii, стр. 185).

и ние чехитѣ. При все това винаги съмъ разбиралъ, защо България така постѫпи, и поради туй не престанахъ да работя въ нейна полза и то толкова повече, че не съмъ престаналъ и да вѣрвамъ въ възможностьта на една славянска коалиция на Балкана". Нидерле наскоро напусналъ Парижъ съ убеждение, че чеcката делегация е разбрала неговитѣ доводи и че ще стори отъ своя страна, което е възможно. „И въ интереса на насъ, чехитѣ е, — заключава Нидерле — щото Югославия да нѣма задъ гърба си непримиримъ врагъ" (Je v interesu nas Čechů, aby Jugoslavija neměla v zádech nesmiřitelného nepřítele).

Съ последното, касателно Македония, отъ ческа страна не е казано нищо ново за насъ, а при все това, предъ видъ на официялното положение, което сега заема авторътъ, думитѣ му ни правятъ немалко впечатление. Формулировката, която Б. дава на югославянско-българския проблемъ, въ сѫщность визира завоевателната политика на Югославия: заграбването на българска земя въ Македония и стремежа ѝ да преобрази, сир. да отроди (денационализира) македонскитѣ българи, като насила ги направи сърби; само това значатъ думитѣ „definitivní národní formování obyvatelstva makedonského." Отъ наша страна формулировката би гласѣла: „освобождение ма македонскитѣ българи", което Бенешъ напълно премълчава. При все това къмъ него авторътъ пакъ се повръща, говорейки веднага следъ това за двата нови проблема, съ които Югославия ще трѣбва въ бѫдеще да се справи: решѣнието на въпроса за политическото, административно и културно сплотяване на хърватитѣ, словенцитѣ и сърбитѣ и окончателното разрешение въ бѫдеще на македонския проблемъ, — асимилацията или автономизацията на Македония предъ видъ на туй, че политически може да се предполага, че спорътъ за Македония съ последната война е или за дълго време или за винаги разрешенъ въ полза на Сърбия.[1] Въ свръзка съ това Бенешъ продължава да става все по-откровенъ и казва, че се явява и за България новъ проблемъ, съ който тя отъ своя страна ще трѣбва да се справи: „А този проблемъ — казва Б. — е: да се склони българскиятъ народъ къмъ туй, че е необходимо да пожертвува Македония въ полза на сърбитѣ и да обърне всичкитѣ си усилия къмъ истокъ и къмъ Егейското море. Това, взето теоретически, би могло да съставява за България единствената нейна политика на бѫдещето. Инакъ цельта на една окончателна югославянско-българска политика отъ славянско гледище би могла да бѫде федерацията на дветѣ държави."[2]

Следъ това Бенешъ, за утѣха, опортунистично разсѫждава: „Въ сравнение съ числото, съ сѫсега и съ мѫчнотиитѣ на славянскитѣ проблеми преди войната, въ днешното състояние на славянскитѣ въпроси се отбелѣзва голѣмъ напредъкъ: проблемитѣ полски, чески и югославянски бѣха въпроси на европейската държавна политика отъ най-голѣмо значение, а днесъ има само единъ такъвъ проблемъ, — полско-

---

[1] A konečně v budoucnosti vyřešení problému makedonského,— asimilace nebo autonomisace Makedonie, vzhledem k tomu, že se politicky dá předpokládat, že spor o Makedonii je buď na dlouho nebo na vždy vyřešen poslední válkou ve prospěch Srbska (стр. 186).

[2] Pro Bulharsko jeví se problém takto: přivést národ k tomu, že je nutno obětovati Makedonii Srbům a obrátiti své úsilí na východ a k moří Egejskému. To, teoreticky vzato, mohla by býti jediná politika budoucnosti pro Bulharsko. Jinak cílem konečným politiky jihoslovansko-bulharské by měla býti s hlediska slovanského federace obou států (c. 186).

рускиятъ. Югославянско-българскиятъ въпросъ, при добра воля, е лесно разрешимъ; вече сега мнозинството мислещи хора на двете страни вижда, че бъдещето и на двата народа лежи въ искрено споразумение, което трѣбва да дойде. Въ днешния си стадий то е криза на довѣрие. Българитѣ ще трѣбва съ пълна решителность и себеотрицание да се откажатъ отъ Македония въ замѣна на едно искрено и решително взаимно сътрудничество съ югославянитѣ по други въпроси."[1] Колкото за полско-руския проблемъ, г. Бенешъ смѣта, че то е „деликатенъ въпросъ", който не е само отъ административно естество, каквито сж, споредъ него въпситѣ за Карпатска Русия, Словашко па дори и хърватско-словенскиятъ въ Югославия, и затова полскитѣ политици ще трѣбвало да напрегнатъ всичкия си държавнически умъ, за да смогнатъ да се справятъ съ тоя въпросъ, като го решатъ „въ действителния интересъ на своята държава и на своя народъ."

III.

Доволни сме поради откровеностьта на автора, съ която недвосмислено характеризува външната политика на Чехословашко по въпроса, който насъ непосрѣдствено засяга, — македонския, именно че тя решително е застанала на страната на Югославия, макаръ въ случая последната да е явна нарушителка на моралния законъ за правото на самоопредѣление на всѣки славянски народъ, и то безъ да има за това свое престжпно деяние друго оправдание освенъ правото на силата, види се, споредъ сърбохърватската поговорка „сила бога не моли". Усѣтътъ за взаимната родствена близость между славянскитѣ народи, който би трѣбвало въ случая, като мораленъ стимулъ, хуманно да повлияе на югославянитѣ, въ сжщность на сърбитѣ, та да направятъ отношенията си къмъ македонскитѣ българи по-човѣчни, се указва безсиленъ. Напротивъ, ржководнитѣ кржгове въ Бѣлградъ възъ основа на племенното сродство считатъ предприетата отъ тѣхъ „асимилация" на българското население въ Македония за нѣщо възможно, като се прилагатъ за тая цель всички жестокости, за които добре е уведомено и чехословашкото външно министерство.

При тоя печаленъ фактъ, който преди всичко съставя вжтрешенъ политически споръ въ семейството на славянскитѣ народи, слага се въпросътъ: иматъ ли представителитѣ на славянскитѣ държави, въ случая и на Чехословашко, морално задължение да интервенират или не? Въ по-нататъшнитѣ разсжждения на Бенеша, ако и не прямо, е даденъ отговоръ и на този въпросъ, важенъ най-напредъ отъ морално глѣдище, защото споредъ мене славянството ще може да осжществи единъ день идеята за общославянска културно-политическа солидарность, само ако не пренебрѣгне моралната стра-

[1] „V dnešním stadiu je to krise důvěry. Bulhaři budou musiti s plnou rozhodností a sebeobětavostí nechati Makedonie za upřímnou a rozhodnou spolupráci s Jihoslovany v jiných otázkách (с. 186).

на въ основата на противуречивитѣ славянски политически интереси. А тъкмо идеята за славянската солидарность (idea slovanského souručenství, slovanské solidarity), сир. на нейното бждеще сериозно занимава автора (стр. 191 нат.). Той се мжчи да даде положителлнъ отговоръ на въпроса: какво трѣбва да бжде и може да бжде славянството въ бждеще? (čím slovanství budoucnosti býti má a může). Всичкитѣ идеи за славянска взаимность и славянско обединение въ миналото излизаха отъ единъ фактъ, въ основата си доста неопредѣленъ, но при все това сжществуващъ,—а това е чувството на междуособното сродство на славянскитѣ народи, сродство, — споредъ Б. — въ известна степень по-голѣмо, отколкото го има между скандинавскитѣ народи, което най-мощно се проявява въ езиковата близость и въ известни прилики поне на нѣкои страни на народната култура у отдѣлни славянски народи. Това е мощната основа на идеята на славянската взаимность и славянското единство въ миналото, то важи и день днешенъ и остава сжщо тъй и въ бждеще. Съ него авторътъ смѣта като съ факторъ.

Другъ голѣмъ факторъ сж известни взаимни интереси — политически, стопански и културни. Но отъ друга страна сжществуватъ и противоположни интереси, които често пжти едни на други си противодействуватъ (между поляци и руси, българи и сърби, сърби и хървати, чехи и поляци, малоруси и поляци). За това, когато сж настжпвали важни събития, всѣки славянски народъ е отивалъ къмъ своята специална цель безъ огледъ къмъ взаимнитѣ интереси. „Това бѣше естествено нѣщо — казва Б. — и е било грѣшка, когато не се е смѣтало съ него; въ бждеще ще трѣбва да се разчитва на това за случай на подобни обстоятелства. Практически за автора това означава, че идеята на славянското взаимно сътрудничество трѣбва преди всичко тѣзи общи и противоположни интереси добре да преценява, да ги измѣрва, та споредъ туй и да се води практическата политика. Новото славянство подиръ войната трѣбвало да се ржководи отъ началото на Св. Августина: in necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas, което Б. относително политиката така формулира: а) общи постжпки и съгласие всжду, гдето интереситѣ сж тъждествени; б) взаимна благосклонность въ неутрални работи; в) неутралитетъ и невмѣшателство на неучаствуващитѣ славяни по всички спорни въпроси между два славянски народа; г) добра воля, лоялность и откровеность изобщо въ цѣлата взаимна политика. Съ третото (в) отъ тѣзи четири начала, което насъ най-много интересува, Б. иска да даде сѣкашъ оправдателенъ, принципияленъ характеръ и на поведението, което следъ войната официално държатъ въ Прага спрямо насъ по македонския въпросъ. За това, види се, веднага следъ горнитѣ четири точки (а—г) авторътъ прибавя: „Както по-горе казахъ, въ бждеще само два по-голѣми проблема, гдето интереситѣ сж противоположни, иматъ такова значение, каквото имаха вече споменатитѣ важни спорове преди войната, а тѣ сж полско-рускиятъ споръ и българско-сръбскиятъ. Бждещата славянска политика на всѣки

народъ трѣбва да се опредѣля отъ държавата, а съвсемъ не отъ разни народни слоеве, отъ тази или онази политическа партия. Докато народътъ е неосвободенъ, може съвсемъ инакъ да си представя и да формулира идеитѣ си за славянска солидарность, отколкото това трѣбва да прави единъ свободенъ народъ, който има вече своя държава. Така и отношението на чехитѣ и словацитѣ къмъ руситѣ, докато първитѣ бѣха още несамостоятелни, е можало да се движи по линията на Коларовия романтизъмъ или на неопредѣления, сентименталния неославизъмъ, безъ да води къмъ катастрофални загуби. „При все това — казва Бенешъ — и азъ съмъ противникъ на философията за «pia fraus» (свещена измама) въ всичко и всѫду. Ненавиждамъ неправдата и илюзията въ политиката, когато се касае за народа още повече отколкото въ частния животъ. Най-сетне това винаги се отмъщава; а езуитството и макиявелизмътъ сѫ срамно нѣщо, дори и когаго чрезъ тѣхъ се доказва народно добро. Казватъ, че намъ тѣзи разни илюзии за Русия и славянството все пакъ въ нѣщо сѫ ни спомогнали. Не вѣрвамъ на туй въ тази форма; може да се каже, че не ни повредиха затова, защото се намѣриха други, които не имъ се подадоха и веднага реагираха. Днесъ си имаме държава, и да се отдаваме на илюзии е много по-опасно и свързано съ по-голѣма отговорность. Затова поне въ бѫдеще съ туй да не се приспиваме. Нѣщо подобно на туй, въ прочемъ, ако и въ по-малка мѣрка, имаше и у югославянитѣ и българитѣ (сир. спрѣмо Русия). Че не се намѣри народътъ съ тоя си романтизъмъ изобщо въ безпѫтица, твърде важна роля изигра въ предишното славянство реалистичната и социялистическата критика, която го държеше въ известни граници, макаръ че тая критика често пѫти го прекаляваше". Най-сѣтне Б. заключава: „Самостоятеленъ народъ и държава не бива да си позволяватъ подобенъ романтизъмъ и сентиментализъмъ". И това е толкова ясно казано, че Бенешъ можеше да спре да доказва ужъ чистата принципиялность на побужденията на тая въ сѫщность традиционна политика на опортюнизъмъ, ржководена отъ безогледенъ държавенъ егоизъмъ, въ наши дни отъ нѣкои нареченъ дори „свещенъ". А тоя свещенъ егоизъмъ, разбира се, не може да не борави съ „pia fraus", отъ която, както се каза, Б. сѣ отвращавалъ. Ако и въ политиката моралътъ нѣщо важи, ако наистина ненавиждаме неправдата, тогава какъ може да се приеме като фактъ, съ който трѣбвало да се помиримъ, очевидната неправда, която се върши надъ беззащитна Македония? Авторътъ, който се води по онова свое трето начало, що повелява неутралность при споръ между два славянски народа, въ случая по нашия споръ съ Югославия не само че не е неутраленъ, а просто взема страна въ полза на Югославия и прямо ни внушава сѫщото, което и подирнята постоянно съ най-голѣма настойчивость прави: Откажете се отъ Македония, пожертвувайте си народностьта, не дейте иска правата, договорно гарантирани за малцинства! И това само защото Югославия, осланяйки се на своята сила сега, просто не иска да признае за малцинство българскитѣ славяни въ Македония, понеже е решила на сила да

ги „асимилира“. Авторътъ знае, че македонскитѣ славяни сѫ българи. Иречекъ още въ 1876 год. въ своята българска история го е доказалъ това, а сѫщо и проф. Нидерле въ своето съчинение „Makedonská otázka“ и пр. и пр. Следователно знае, че тѣ си иматъ свое историческо минало, на което се дължи и високо развитото имъ българско национално чувство, че тѣ, въодушевявани отъ това чувство, сѫ взели най-живо участие въ българското национално възраждане, че все поради това чувство следъ освобождението на България тѣ подйеха героичната освободителна борба противъ турцитѣ и че найсетне поради политиката на Сърбия и Гърция, ржководена отъ „pia fraus“ въ 1913 год. подпаднаха подъ тия две държави. И само за това, защото бѣха македонскитѣ българи така вѣроломно заробени, тѣ сега нѣматъ възможность да получатъ дори най-елементарнитѣ културни права по договора за малцинствата. Бенешъ и за тѣзи имъ права мълчи; за Лужичкитѣ сърби, както видѣхме, той още въ Парижъ е настоявалъ да имъ гарантиратъ „aspoň ochranu minoritní“ (183). На карпато-руситѣ, които далечъ оставатъ задъ македонскитѣ българи по отношение на политическо съзнание, Б. признава „народностенъ индивидуалитетъ и самобитность“ та за тѣхъ още въ Парижъ отъ ческа страна имъ е била обещана автономия[1]. Дори и за словацитѣ, които съвсемъ сѫ сродни съ чехитѣ, Б. смѣта, че иматъ право на „административна автономия“ (187). И македонскитѣ българи иматъ свой индивидуалитетъ и самобитность. До сега само човѣшко стадо ли сѫ били, та тепърва Сърбия ще ги прави политически народъ?

Ето защо Бенешъ грѣши, като говори, че споръ тъ между насъ и Югославия се свеждалъ къмъ „definitivní národní formovaní obyvatelstva makedonského“, както вече по-горе се посочи. А когато се касае не за беззащитна Македония, за която изолираната и обезоржжена България не е въ състояние сериозно да се застжпи, тогава вече инакъ се говори, напр. за попадналитѣ подъ Полша малоруси (украинци), руси и бѣлоруси; тамъ вече въпросътъ ставалъ „velmi delikatní“, както по-горе видѣхме.

Противоречията, въ които авторътъ изпада, лесно се обясняватъ. Самъ той твърде откровено казва, че единъ министъръ на външнитѣ дѣла на една държава, която има разни интереси, що я свързватъ съ други държави, трѣбва да гледа преди всичко да не повреди на интереситѣ на своята държава, и за това трѣбва да се ржководи само отъ това становище, когато се касае за спорове между други държави, па макаръ били тѣ и славянски, а не отъ нѣкакви чувства, и да не се подава на никакъвъ романтизъмъ и сентиментализъмъ. Всичко туй Б. си го казва направо.[2] Отива и по-нататъкъ: иска въ

---

[1] „Rusínský lid Podkarpatské Rusi má svou jistou individualitu a samobitnost; chtěl bych ji prostě plně a ve všem respektovat. Myslím, že toto hledisko je správné i historicky, i prakticky politicky, i se stanoviska t. z. politiky slovanské. Jiná politika zájmům statu jen škodí, a bude jim škodit zejména v budoucnosti“ (187).

[2] „Proto zdůrazňuji nutnost ohledů, reserv a umirněnosti; proto žádám reálnost a realism v názorech, podnětech a akcích;

разискванията и работитѣ, касаещи се до „т. нареч. славянска политика", постжпване, което уважава (респектира) „международната постановка на държавата". Днесъ било съвсемъ друго положението отколкото преди войната, когато въ цѣлия свѣтъ никой не се е грижилъ за чехитѣ и словацитѣ и когато тѣ показвали, че биха искали да направятъ федерация съ Русия. Сега чехословашката държава е съ хиляди връзки свързана съ западна Европа — съ Англия, Франция, Италия, съ малката антанта и пр. „Това всичко не вижда журналистътъ, — казва Б. — но това осеща само министърътъ на външнитѣ работи", затова „всѣки разуменъ политикъ, преди да направи нѣкоя постжпка, трѣбва винаги хубаво да размисли, да ли реакцията отъ страна на външния свѣтъ не ще бжде такава, която би докарала на държавата и на народа по-голѣма вреда отколкото печалба". По славянскитѣ въпроси Б. признава само концепцията на респективнитѣ държави, а не на отдѣлни личности, групи или партии. Идеята на славянската взаимность трѣбва да стане предметъ само на задграничната политика на славянскитѣ държави и трѣбва да се води по методитѣ, които се крепятъ върху здравитѣ основи на задграничната политика на държавата въобще (194—195).

IV.

И следъ всичко туй авторътъ пакъ се опитва да формулира „тъй наречената славянска политика на славянскитѣ държави" и пакъ изрежда „принципиални" точки, първата отъ които е, че „всѣка официална политика на една славянска държава трѣбва и е принудена да вземе въ съображение идеята на родствената близость между славянскитѣ народи, сжществуващето родствено чувство, езиковото и културно сродство". Тая политика не бивало да бжде политика на чувства, но при все това щѣла да зачита сжществуването на тѣзи „чувствени фактори". Втората точка произлиза отъ първата, — политическа взаимность въ културни работи. Но Б. би желалъ и въ тая область да боравятъ само „културни кржгове", никакъ не и „политици" (195—196). Колкото за славянското сътрудничество въ стопанската область, тукъ вече трѣбвало съвсемъ да се оставятъ на страна „мистическитѣ представи за тъй наречението славянско единство" и славянско чувство, защото въ стопанството се касае за пари (v hospodarční jde o peníze) и пр. Да не се водятъ въ тая область по никакви илюзии, а да се гледа на реалното и солидното (197).

Авторътъ специално преминава къмъ възможното политическо сътрудничество между славянскитѣ държави. Сега, следъ войната е по-възможна една „т. наречена славянска политика". Днешна Югославия, Полша и Чехословакия могатъ вече да опитатъ да образуватъ известно политическо сдружение (vytvořit jisté politické společenství). Мжчнотии ще има само поради отношенията на Русия

---

proto odmítám dnes ve slovanství ve jménu státu a národa rozhodněji než kdy jindy všechen romantism, nevěcnost, nemůžný sentimentalism" (194).

къмъ Полша и на Югославия къмъ България. Разбира се, тукъ се касае само за „политика между държавитѣ, а никакъ не между несвободнитѣ народи“ (politika mezi státy, a nikoli mezi nesvobodnými národy). Това — казва Б. — има голѣмо значение. Защото, ако се касае до единъ споръ за народно малцинство въ една държава, което принадлежи къмъ народъ отъ друга държава, то день днешенъ вече не можело да става и дума, както ставаше преди войната, щото заради една часть отъ единъ народъ, съставляващъ малцинство въ друга държава, да се мечтае за промѣната на границитѣ на самата тая държава. Съ други думи Б. иска да каже, че кой каквото е заграбилъ въ силата на мирнитѣ договори, трѣбва да си задържи. По-нататъкъ авторътъ се простира върху демократическата програма, която трѣбвало да легне въ основата на всѣка славянска страна (199). Славянитѣ трѣбвало безрезервно да възприематъ идеята на Обществото на Народитѣ и споредъ нея да си установятъ отношенията спрѣмо нѣмцитѣ и Европа. Относително идеята за славянска федерация, авторътъ се отнася скептично и съ много резерви. Допуска най-сетне потѣсно сближение между нѣкои славянски държави, напр. върху подобна база, каквато има малката антанта, но всѣкакъ не би желалъ щото премного схематичната концепция на т. нареч. славянска федеративна политика да прѣчи на общоевропейското развитие. Въ тая „концепция“ и Ромъния трѣбвало да получи мѣстото, което ѝ се пада — „напълно безопасно, самостоятелно и сигурно“. И маджаритѣ трѣбвало напълно да бѫдатъ гарантирани „отъ всички стари панславистични стремежи“.

Въ желанието си всичко да каже, какъ да се оправи животътъ на славянитѣ въ бѫдеще, авторътъ засѣга и въпроса за престижа на славянството въ свѣта. Велика цель на практическата славянска политика на бѫдещето било „да се извоюва на всичкитѣ славянски народи и култури ново мѣсто въ Европа и въ свѣта; да престане свѣтътъ да гледа на славянскитѣ народи като на по-долни отъ себе си (инфериорни). Споредъ мене това последното може да не е заслужено отъ всичкитѣ славяни, взети наедно; но трѣбва да имаме куражъ открито и решително да признаемъ всички варварщини, които се вършатъ въ отдѣлни славянски държави и заради които и сега още сѫществуватъ парливи славявски въпроси, за каквито по-горе се говори. День днешенъ такива диви гонения между расово сродни народи нѣма освенъ между славянитѣ. Тѣзи именно черти на некултурность сѫ причина, че още така ни подценяватъ въ свѣта.

Интересни сѫ разсѫжденията на автора върху задачитѣ на Русия по отношение на славянството. Русия си има свое голѣмо призвание. Тя трѣбва да се стараѣ да си ориентира политиката преди всичко къмъ Азия. Славянската политика за Русия винаги е била или случайна или второстепенна,—алтернативна. „Лъжатъ се всички и въ Чехословашко, които мислятъ, че главната задача на Русия е да се грижи, да ли Чехослорашко има мѫчнотии съ нѣмцитѣ, австрийцитѣ или съ маджаритѣ, дали Югославия ще разреши проблема на Албания или на Македония тъй или инакъ. Такъвъ егоцентризъмъ е опасенъ за самитѣ чехи. Единъ день може Русия заради своитѣ

по-важни, чисто руски интереси просто да ни пожертвува. Затова да си се придържаме о началото, че всѣки славянинъ си е преди всичко чехъ, русинъ и пр., а после славянинъ, както още преди 80 години. Хавличекъ е казалъ за себе си като чехъ. Авторътъ говори на края за руския болшевизъмъ.

Въ заключението за излишенъ пѫть, следъ премного повторения на една и сѫща мисъль, — следствие на съвсемъ концептния характеръ на студията, лишена отъ нуждната стегнатость на формата и отъ идейна систематизация и стилистична угладеность, — пакъ се изтъква, че цельта на автора е била, да начъртае една специална програма за славянско сътрудничество въ бѫдеще (stručně naskizovaný program slovanského souročenství budoucnosti) безъ голѣми идеологически строежи; такива нѣмали англосаксонцитѣ, скандинавцитѣ и романитѣ та не трѣбватъ и на славянитѣ. Затова пъкъ трѣбвало да бѫдемъ повече практични и реални (zato je třeba býti více praktickým a reelním), трѣбвало по-добре да схващаме духа на времето. Новото славянство не бива да изпада въ мистическитѣ наклонности на старото славянство (сир. отъ преди войната). Да вземаме свѣта такъвъ, какъвто е, и да виждаме главната си база въ победата на демокрацията, която ужъ била придобивка на последната война и на европейскитѣ революции. Новото славянство, избавено отъ невъзможнитѣ идеологии на миналото, трѣбвало да се въодушевява само отъ две велики идеи — идеята на демокрацията и човѣщината (ideje demokracie a lidstva). Съ тия високопарни фрази завършва Бенешъ.

Л. Милетичъ.

Fouques Duparc, La protection des minorités de race, de langue et de religion. Étude de droit des gens. Préface de M. A. de Lapradelle. Paris 1922. Стр. 369.

A. de Lapradelle, познатъ защитникъ на правдата и на потиснатитѣ народи, захваща своя предговоръ къмъ тая книга съ забележителнитѣ думи, че „отъ всички политически проблеми, произлѣзли отъ великата война, нѣма по-важна и по-сериозна отъ оная за малцинствата“. И действително ние виждаме, какъ отъ времето на свършъка на тая война постоянно се появяватъ съчинения на разни езици, които се занимаватъ съ тоя въпросъ. Отъ тия многобройни съчинения особено ценни сѫ две на френски езикъ, които вникватъ доста основно въ проблемата за малцинствата, както е тя поставена предъ европейския свѣтъ отъ последнитѣ мирни договори, що приключиха всемирната война. И дветѣ тия книги разглеждатъ напространно и обйективно тая проблема и гледатъ да я освѣтлятъ безпристрастно отъ вси страни, като я проследватъ и въ нейното историческо развитие. Притова авторитѣ имъ взиматъ и участие въ разрешението на тия въпроси, защото единиятъ отъ тѣхъ, Fouques Duparc, авторъ на посочената горе книга, който е секретарь въ френското посолство въ Берлинъ, участвуваше презъ сесията на Обществото на народитѣ отъ септември 1925. година въ френската делегация, а вториятъ, именно професоръ Th. Ruyssen[1],

[1] Th. Ruyssen, Les minorités nationales d'Europe et la guerre mondiale. Paris 1923.

е главенъ секретарь на международния съюзъ на сдруженията за Обществото на народитѣ, който отъ редъ години се занимава въ своитѣ чести събрания съ въпроса за малцинствата, гдето живо участие взима именно г. професоръ Ruyssen.

Ние ще разгледаме тука подробно единъ отъ тия трудове, които се занимаватъ съ тоя тъй жизненъ за насъ македонцитѣ въпросъ.

Въ предговора къмъ книгата на Fouques Duparc г. de Lapradelle изтъква, какъ по икономически и стратегически съображения въ последнитѣ парижки договори е трѣбвало части отъ нѣкои народи да бѫдатъ подадени на чужди тѣмъ по народность държави, но затова пъкъ последнитѣ е трѣбвало да се задължатъ да признаятъ на тия така наречени национални малцинства известни елементарни права, тъй че да не могатъ тѣ никога да бѫдатъ засегнати въ своитѣ национални чувства отъ произвола на мнозинството. И договоритѣ, които уредиха новитѣ граници въ централна и изто чна Европа, въ сѫщо време ограничиха правата на суверенитета на държавата чрезъ правата на малцинствата по раса, езикъ или вѣра. Тъй по новото международно право, установено въ това отношение отъ тия договори, суверенитетътъ на държавата отъ сега нататъкъ е ограниченъ отъ колективното право на националноститѣ. Но понеже държавата не може да се остави да бѫде заплашена въ своето сѫществуване отъ прекалено използуване на правата на малцинствата, а пъкъ е често наклонна да пренебрегне правата на малцинствата, заради това се яви нужда отъ единъ контролъ, който да поддържа равновесието между правата на държавата и ония на малцинствата. Ето защо Обществото на народитѣ дава въ Съвета на Обществото единь покровитель на малцинствата, както и въ постоянния сѫдъ на международното правосѫдие единъ сѫдия. Така Обществото на народитѣ се явява въ т ова отношение като единъ институтъ, който стои надъ държавитѣ. Туй покровителство на малцинствата съставя една важна глава въ новото публично право, установено отъ договоритѣ отъ 1919 — 1920. Тъй въ международното право се яви едно ново юридическо лице, „националното малцинство".

Противъ тоя новъ редъ скоро се яви обаче противодействие отстрана на новитѣ държави, които се побояха, че малцинствата могатъ да се възползуватъ отъ признатитѣ тѣмъ права въ вреда на самитѣ държави. Така отъ самото начало възникнаха конфликти, които показватъ, че тая проблема става предметъ отъ дневния редъ на историята и е единъ отъ най-деликатнитѣ въпроси на близкото бѫдеще. И de Lapradelle намира, че съчинението на Fouques Duparc е единъ отъ ония трудове, които чупятъ леда и пробиватъ пѫть по тоя въпросъ.

Самъ авторътъ на книгата въ началото дава подробенъ прегледъ на развоя на този въпросъ, който той проследва въ неговата история, излагайки първенъ неговата сѫщина и мѫчнотиитѣ, свързани съ правилното му разрешение. Това разрешение изисква да се разклатятъ стари догми на международното право, като принципа на невмѣшателство, правото на суверенитета на държавата, както и да се изпълнятъ известни условия, безъ които едно международно покровителство на малцинствата би било или илузорно или опасно.

Още Bluntschli изтъкваше, че правото на покровителство, което нарушава суверенитета на държавата, става необходность и оправдава една намѣса въ името на международното право, когато народноститѣ биватъ потискани отъ държавната власть противъ законитѣ на хуманностьта. „Липсата на гаранция въ това отношение е една отъ слабитѣ страни на международното право; въ тая точка се преувеличава суверенитетътъ на държавата."

И действително ние виждаме, какъ постепенно си прокарва пѫть въ международни актове този принципъ на защита на малцинства противъ незачитане на известни тѣхни права. Въ начало това покровителство се отнася главно до вѣроизповѣдни права на тия малцинства, докато най-сетне отъ началото на 19. вѣкъ и особено следъ берлинския конгресъ покровителството засѣга вече явно и известни национални права. Но каквото въ начало е само нѣщо изключително, отнасяйки се до правата на национални малцинства въ опредѣлени държави, отъ последнитѣ парижки договори то става вече общо правило. Така по поводъ на тия договори Fouques Duparc може вече да каже, че именно по това „тѣзи договори (отъ 1919. — 1920. година) се отличаватъ отъ предходнитѣ, и че идеята, която ги вдъхновява, заслужва името нова идея". Още преди да се сключатъ тия договори, презъ време на великата война, националноститѣ, които дотогава се намираха потиснати, се събиратъ, за да заявятъ своитѣ искания, които трѣбва да се вематъ предъ видъ въ бѫдещитѣ международни спогодби И тѣ изработватъ въ конференциитѣ въ Парижъ (1915) и Лозана (1915) единъ „проектъ за декларация на правата на националноститѣ" по подобие на прочутата декларация на правата на човѣка, прогласена отъ френската революция. Така идеята за покровителство на малцинствата бѣ вече излѣзла отъ областьта на чистата спекулация и бѣ приела юридическа форма, която най-сетне стана и действителность въ първия отъ договоритѣ, сключени между съюзенитѣ и сдруженитѣ сили и държавитѣ, които или поникнаха или излѣзоха отъ тѣхъ съ значително териториално увеличение. То бѣ договорътъ съ Полша, който послужи за образецъ и на другитѣ договори, сключеии съ Чехословашко, съ кралството на сърбитѣ, хърватитѣ и словенцитѣ, съ Ромъния и съ Гърция.

Клаузитѣ за малцинствата въ тия договори съставятъ случаи отъ приложба на единъ общъ принципъ, свързанъ съ самото сѫществуване на Обществото на народитѣ, отъ което тѣ и зависятъ въ своето приложение. Самата конференция на мира съзнаваше голѣмата отговорность, която тя поемаше съ своето дѣло, отдавайки много пѫти подъ чужда власть населения, които по своята национална принадлежность и по своитѣ чувства се осѣщаха чужди на държавата, на която се предаваха. Ето защо въ писмото си до полската република тя изрично посочваше на своето „задължение, отъ което не може да се откѫсне, да осигури въ една най-тържествена форма гаранциитѣ на известни сѫществени права, които ще дадатъ на жителитѣ необходна закрила".

И съобразно съ чл. 12. отъ тия договори, който постановява, че наредбитѣ на договоритѣ, които засѣгатъ лица, принадлежни на малцинства по раса, религия или езикъ, съставяватъ задължения отъ международенъ интересъ и се поставятъ подъ гаранцията на Обществото на народитѣ. Съветътъ на Обществото въ своята втора сесия на 13. февруарий 1920. година възприе, че тия наредби сѫ действително поставени подъ гаранцията на Обществото.

Авторътъ разглежда нататъкъ тия наредби за малцинствата, изтъквайки тѣхнитѣ добри страни както и трудното положение, въ което сѫ поставени малцинствата при една държавна власть, която не би гледала лоялно и широко либерално да изпълни своитѣ задължения.

Особено важни сѫ за малцинствата така наречените културни права, насочени къмъ това, да запазятъ народностьта и езика на малцинството. Вече австрийската конституция бѣ прогласила тѣхния принципъ въ чл. 19., който между друго постановява: „Всѣки народъ има неотемно право на запазване и подържане на своята националность и на своя езикъ.“ Обаче тепърва договоритѣ отъ 1919. и 1920. година го въвеждатъ като единъ новъ принципъ въ международното право. Тия културни права отговарятъ на най-естественото желание на човѣка, именно да предаде на децата си традициитѣ, въ които той самъ е живѣлъ. А за малцинства, които сѫ проникнати отъ силно колективно чувство, тѣзи права сѫ най-ценнитѣ. Но тѣ въ сѫщо време и най-мѫчно могатъ да се осѫществятъ на практика по единъ задоволителенъ начинъ.

По отношение къмъ тия права договоритѣ налагатъ на въпроснитѣ държави три сѫществени задължения: да дадатъ право на малцинствата, да образуватъ и подържатъ сдружения и частни училища, да употрѣбятъ своя езикъ въ публични училища и да получатъ съответна часть отъ сумитѣ опредѣлени отъ държавата за обучение, за църковното дѣло и за благотворителни задачи.

Но на практика се явяватъ голѣми мѫчнотии, които могатъ се преодолѣ, ако на първо мѣсто малцинствата могатъ се яви съ свои представители въ съответнитѣ парламенти въ съразмѣренъ на тѣхното количество брой, когато тѣ се намиратъ групирани въ опредѣлени области. Такова застѫпничество би трѣбвало да имъ бѫде осигурено въ съвещателнитѣ тѣла на държавата. Всички малцинства изтъкватъ тая идея въ своитѣ програми, въ нѣкои отъ които тя стои дори на първо мѣсто. Пръвъ прецедентъ въ това отношение се създаде съ подобно задължение, което се предвидѣ въ чл. 4. отъ берлинския договоръ спрямо България, гдето се нареждаше: „Въ мѣстноститѣ, гдето българитѣ сѫ смѣсени съ турски, ромънски, гръцки или други населения, ще се държи смѣтка за правата и интереситѣ на тия населения, що се отнася до изборитѣ.“

Тая нова грижа за правата на малцинства показва, че единъ международенъ конгресъ не може да се дезинтересува отъ правата на населения, които по особени съображения е трѣбвало да бѫдатъ предадени на една национална държава съ друго болшинство. Обаче договоритѣ отъ 1919—1920. година съдържатъ само откѫсъчни наредби

по тоя предметъ. Така въ договора съ Гърция е казано, че „изборната система трѣбва да държи смѣтка за правата на етническитѣ малцинства". Обаче специално не е посочено, какъ ще бѫде приложенъ тоя принципъ на пропорционално представителство. Въ Гърция като малцинства въ това отношение се предвиждатъ мюсюлмани и българи.

Ала кой ще тури на практика общитѣ задължения, които поематъ държавитѣ по тия договори?

Естествено е, че това е работа и дългъ на държавата, която за тая цель ще си послужи съ законитѣ и съ своята администрация. „Обаче на договоритѣ се падаше да предвидятъ мѣркитѣ, които да бѫдатъ въ състояние да накаратъ държавата къмъ зачитане на поетитѣ задължения, въ случай че тя би ги пренебрегнала, и евентуално да ѝ ги наложатъ. При липса на гаранция — въ това отношение примѣритѣ отъ миналото сѫ доста красноречиви — договоритѣ на покровителство рискуватъ да си останатъ манифестация на принципъ. Въпросътъ за гаранциитѣ доминира всички други и обгръща всички."

Наистина договоритѣ предвиждатъ известенъ контролъ надъ изпълнението на поетитѣ отъ държавитѣ задължения, обаче безъ да уреждатъ по-опредѣлено тоя контролъ. Така тѣ нареждатъ, че никой законъ, никой правилникъ, никое служебно (официално) действие не може да бѫде въ разногласие или въ противуречие съ наредбитѣ на договоритѣ, обаче тѣ не посочватъ начинитѣ, по които тоя принципъ ще се прилага. Ако въпрѣки това държавата презре тия наредби, ако издаде законъ или правилникъ, който да е противенъ на тия наредби, той би трѣбвало да се смѣта невалиденъ. Но предъ кой институтъ ще трѣбва да се обяви такъвъ законъ или правилникъ невалиденъ? Кой ще има право да подигне въпроса предъ тая институция и по коя процедура ще става то? Докато тѣзи предварителни въпроси не бѫдатъ разрешени, наредбата на договоритѣ е само едно теоретическо постановление, и единствената закрила остава международната гаранция, съсрѣдоточена въ Обществото на народитѣ. И Съветътъ на Обществото на народитѣ възприе задължението, което му се възложи отъ договоритѣ, въ особена резолюция отъ 13. февруари 1920. година, съ която той потвърди поетото тогава отъ Полша (и сетне и отъ другитѣ държави) задължение спрямо малцинствата, попаднали по договоритѣ въ нейнитѣ предѣли.

Покрай Съвета, за обезпечване на тая гаранция фигурира и предвиденията въ чл. 14. отъ пакта за Обществото на народитѣ постояненъ сѫдъ за международно правосѫдие (Cour permanente de justice internationale), който въ последствие и действително се конституира. Но главната роля въ защитата на правата на малцинствата се пада все пакъ на Съвета, докато постоянниятъ сѫдъ се произнася главно въ случай на разногласие по въпроса за малцинствата между заинтересуваната държава и една държава, която е членъ въ Съвета.

За да се установи една процедура относително изпълнението на тия наредби на договоритѣ за малцинства, Съветътъ натовари вед-

нага италиянския представитель г. Титони да представи единъ докладъ, който и действително биде приетъ отъ Съвета въ десетата му сесия на 22. октомврий 1920. Въ тоя докладъ г. Титони изтъква на първо мѣсто, какво гаранцията на Обществото на народитѣ означава преди всичко, че „предписанията относително малцинствата сж непокжтни (intangibles)", и че на второ мѣсто „наредбитѣ за тѣхното покровителство ще бждатъ постоянно изпълнявани". И понеже представителитѣ на държавитѣ, представени въ Съвета на Обществото на народитѣ, иматъ по договоритѣ право, да посочатъ всѣко нарушение или опасность отъ нарушение на което и да било задължение спрямо малцинствата, заради това по доклада на г. Титони тия държави сж предимно повикани да проявятъ особенъ интересъ спрямо покровителството на малцинствата. „Но не по-малко вѣрно е, че не бидейки въ повечето случаи въ прѣки сношения съ малцинствата, тѣ рискуватъ да останатъ въ неведение относително тия нарушения." Ето защо г. Титони предлага въ доклада си една процедура, която да примирява изискванията на единъ действенъ (ефикасенъ) контролъ съ наредбата на договоритѣ. „Очевидно, казва той въ доклада си, това право (на членоветѣ на Съвета) не изключва възможността, щото самитѣ малцинства или пъкъ държави, не представени въ Съвета. да посочватъ на Обществото на народитѣ всѣко нарушение или опасность отъ нарушение. Само че тоя актъ трѣбва да запази характера на една просба или на чисто и просто уведомление ; той не може да има за юридическо действие да се сезира Съветътъ или да сѐ предизвика неговата намѣса."

Когато се получи една просба до Обществото на народитѣ относително нѣкое нарушение на клаузитѣ, главниятъ секретарь на Обществото я съобщава на Съвета за знание безъ всѣкакъвъ коментаръ. „Компетенцията на Съвета, да се занимае съ въпроса, захваща само, ако нѣкой отъ неговитѣ членове обърне вниманието му върху нарушението или опасността отъ нарушение, което е предметъ на просбата или на уведомлението."

По тоя начинъ г. Титони запазва на членоветѣ на Съвета изключителното право, да обръщатъ вниманието на Съвета върху нарушението на клаузитѣ за малцинствата. Обаче тая задача, макаръ по сжщество възможна, става деликатна за изпълнение, защото предполага, щото единъ отъ членоветѣ на Съвета да я поеме на своя смѣтка и да му я посочи, като си я присвои. А това дава възможность, да се засегне международна чувствителностъ.

Именно за да се избѣгнатъ такива усложнения, Съветътъ съ резолюция, взета въ Брюкселъ на 25. октомврий 1920, замѣни тая обвинителна процедура съ една автоматична процедура, споредъ която председателятъ и двама членове на Съвета, посочени отъ председателя въ всѣки отдѣленъ случай, разглеждатъ всѣка просба или всѣко съобщение до Обществото на народитѣ, което се отнася до нѣкое нарушение или до опасность отъ нарушение на клаузитѣ въ договоритѣ за малцинствата. Но за да се избѣгнатъ злоупотрѣби въ това отношение, по предложение на Полша и Чехословашко Съветътъ изново

се занимава съ тоя сериозенъ въпросъ въ сесията си презъ юний 1921 и на 27. т. м. взима нова резолюция, споредъ която всѣка подобна просба се съобщава незабавно на заинтересуваната държава:

„Заинтересуваната държава е длъжна да уведоми главния секретарь въ течение на три недѣли отъ деня, въ който нейниятъ представитель при секретариата е получилъ текста на такава просба, дали той има намѣра да направи бележки по тоя въпросъ.

„Въ случай че заинтересуваната държава не би отговорила презъ тия три недѣли или би заявила, че се въздържа да прави бележки, въпросната просба се съобщава на членоветѣ на Обществото на народитѣ въ съгласие съ процедурата, предвидена въ рапорта на г. Титони.

„Въ случай, че заинтересуваната държава би заявила, че желае да направи бележки, дава ѝ се срокъ отъ два месеца смѣтайки отъ деня, когато представителтъ ѝ при секретариата на Обществото на народитѣ е получилъ текста на просбата. Следъ като се получатъ бележкитѣ, главниятъ секретарь съобщава на членоветѣ на Обществото на народитѣ просбата заедно съ споменатитѣ възражения."

Въ сесията на Обществото на народитѣ презъ септември сжщата година професоръ Gilbert Murray, тогава представитель на Южна Африка въ Обществото, комуто е особено присърце покровителството на малцинствата, бѣше направилъ едно предложение, което отиваше още по-напредъ въ тая посока, за да се даде възможность на малцинствата да се застжпватъ по-действено за своитѣ права; това предложение гласѣше: „За да се позволи на Обществото на народитѣ да изпълнява въ действителность задачата, която му се пада въ закрилата на малцинствата, Събранието иска отъ Съвета да назначи една постоянна комисия, натоварена да приема жалбитѣ, отправени по тоя предметъ до Обществото на народитѣ, и да приготви единъ докладъ, пристжпвайки при нужда и къмъ анкети на самото мѣсто." За съжаление това предложение биде сетне оттеглено, понеже се посочваше на автора му, че Съветътъ е усвоилъ вече подобна практика.

Въ отговора си за приемането на резолюцията отъ 27. юний 1921 Югославия поиска и Съветътъ прие, щото секретариатътъ на Обществото на народитѣ, преди да даде ходъ на постжпила отъ малцинства просба, да има предъ видъ следнитѣ условия, на които трѣбва да отговарятъ просбитѣ, за да бждатъ приети:

а) Тѣ трѣбва да иматъ за предметъ покровителството на малцинствата съобразно съ договоритѣ;

б) Особено не бива тѣ да бждатъ представени въ форма на искане, щото да бждатъ скжсани политическитѣ връзки между въпросното малцинство и държавата, въ състава на която то влиза;

в) Не бива да произлизатъ отъ анонименъ или зле установенъ източникъ;

г) Трѣбва да бждатъ съставени не въ буенъ езикъ.

За да се освѣтли върху нѣкой въпросъ на право относително клаузитѣ на малцинствата, Съветътъ може да поиска мнението на постоянния международенъ сждъ, за който чл. 14. отъ пакта постановява изрично:

„Съдътъ ще дава също така съвещателно мнение по всѣко разногласие или по всѣки въпросъ, съ който бъде сезиранъ отъ Съвета или отъ Събранието на Обществото на народитѣ."

Ако ли се появи разногласие между една отъ държавитѣ, поели договорни задължения спрямо малцинствата, и нѣкой членъ на Съвета, тогава последниятъ има право да поиска решение по това разногласие отъ постоянния международенъ съдъ, който се произнася безъ право на апелъ. Неговото решение трѣбва да бъде изпълнено отъ държавата, която засѣга, като се дава право на Съвета да предложи ония мѣрки, които биха осигурили изпълнението.

Ако ли пъкъ се породи разногласие между държава, която е поела задължение спрямо малцинствата, и друга държава, която не влиза въ Съвета, тогава се прилагатъ общитѣ наредби на пакта, които по чл. 12. на тоя пактъ предоставятъ на тия държави да предложатъ въпроса на арбитражно решение или да го представятъ на Съвета на Обществото на народитѣ. Тѣ могатъ по взаимно съгласие да отнесатъ спора въ постоянния международенъ съдъ, обаче безъ да съществува въ туй отношение задължение за заинтересуваната държава, както е въ предишния случай.

Но колкото и да би било несправедливо да се отрича напредъкътъ, който е направенъ съ всички тия наредби за покровителството на малцинствата, не може да не се признае обаче, че все има много случаи, гдето на практика наредбитѣ се оказватъ суетни. Много често държавата може да противодействува по разни начини на изпълнението на своитѣ задължения. А притова Обществото на народитѣ не разполага и съ принудителни срѣдства, за да наложи своитѣ решения. Самъ г. Balfour призна това въ третата сесия на Съвета съ думитѣ: „Трѣбва да се помни, че Обществото не разполага съ никаква своя собствена сила. Неговото голѣмо оржжие е общественото мнение."

И авторътъ дохожда най-сетне въ свръзка съ тия знаменателни думи до следното заключение въ своя забележителенъ трудъ:

„Туй е наистина заключението, до което довежда тая студия на текстове. Потрѣбно е съдействието на единъ мораленъ елементъ, за да могатъ клаузитѣ на договоритѣ отъ 1919—1920 да обезпечатъ уреждането на проблемата за малцинствата.

„Контролътъ на Съвета не може да замѣни волята на държавата, да изпълни лоялно задачата, която договоритѣ ѝ съ възложили. Въ самата область, гдето нейното действие може да бъде ефикасно, то ще се прояви, само ако членоветѣ на Съвета поставятъ грижата, да наложатъ зачитането на клаузитѣ, повѣрени на негова закрила, повисоко отъ политическитѣ интереси, които биха ги подканяли да щадятъ известни държави. Туй действие би се извършвало напразно, ако единъ международенъ духъ не би налагалъ на държавата зачитането на решения, лишени сами по себе си отъ санкции.

„Безъ тоя духъ, клаузитѣ за малцинствата отъ 1919—1920 могатъ да се задържатъ, както се задържаха едно време договоритѣ, чиято история разгледахме; ала както стана съ последнитѣ, тѣ ще си останатъ блѣнове."

„Каквито си сж, съ своята смѣлость по принципъ и своята боязливость по осжществление, тия клаузи отражаватъ противоречивитѣ тенденции, които се сблъскаха при изработването на договоритѣ за миръ . . . Тѣ представяватъ едно усилие, да се постигне примирение между новитѣ идеи на „self-government“ и на международната солидарность, прогласена въ тока на войната, и споменитѣ за класическото международно право, което се прекланяше предъ суверенитета на държавата . . . Въ коя ли посока сждбата ще ги накара да еволюиратъ? То е все едно да се пита: отъ тия противни една на друга тенденции, които се срѣщатъ въ тѣхъ, коя най-накрая ще надвие?“

Въ края на книгата си авторътъ въ едно приложение дава и статистически сведения за народноститѣ въ държавитѣ, които наследиха Австро-унгарската монархия, а именно въ Чехословашко, въ кралството на сърби, хървати и словенци, въ Румъния и въ Австрия. Така въ Югославия той посочва подъ рубриката македонски българи въ областитѣ присъединени къмъ Югославия следъ 1913 година 700,000 души, а въ Румъния въ рубриката българи 339,800 души, отъ които въ Румъния до 1914 (собствено 1913) година 73,000, въ Нова Добруджа 116 200, въ Бесарабия 129.400 и въ Трансилвания 18 200.

Проф. Ив. Георговъ.

S. Frangoudis, L'Hellenisme en lutte contre l'Orient et l'Occident, Appel aux nations liberales Par —, deputé d'Athères et de Piree. — Athénes, 1925, Brochure ou 8° 300 p. („Борбата на гърцизма срещу изтокъ и западъ“. Позивъ къмъ свободолюбивитѣ народи. Отъ Г. С. Франгудисъ, депутатъ отъ Атина).

Едно отъ многобройнитѣ издания, съ които нашитѣ южни съсѣди, гърцитѣ, сж наводнили Европа и Америка, за да задушатъ истината и да подведатъ общественото мнение по балканскитѣ работи, специялно по македонската проблема. Авторътъ, г. Франгудисъ, не е неизвестенъ; депутатъ атински отъ послѣдната гръцка камара, той е отличенъ журналистъ, пратеникъ на гръцкото правителство въ Парижъ за пропаганда; обнародвалъ редица книжки, списания и статии въ защита на елинската кауза; при това той е и обожатель на гениалния, споредъ него, Венизелосъ.

Научна стойность за нашия Мак. Прегледъ такова издание нѣма, тукъ липсва всѣкаква обективность и всѣкаква историческа истина; при все това не бива и да се игнорира като проява на съвременната гръцка мисъль, която хвърля ярка свѣтлина върху замислитѣ и въжделенията на съвременнитѣ гърци. А съ тази именно проява ние сме длъжни да се запознаемъ и да прелистимъ една брошура, гдето отъ всѣка страница капе отрова срещу насъ, македонскитѣ българи.

Преката цель на автора е божемъ да обърне вниманието на цивилизования свѣтъ върху нещастията, които сж сполетѣли Гърция съ приждането на бѣжанцитѣ отъ Мала-Азия и да иска парична помощь. Цель благородна, безъ съмнение, но мжчно се разбира, защо

за постигането ѝ е било необходимо да се направи единъ съвършено фантастиченъ прегледъ на гръцката стара и нова история; защо е дотрѣбвало да се обвиняватъ за това нещастие близки и далечни народи, на първо мѣсто, българитѣ отъ Македония. За насъ авторътъ е запазилъ най-милитѣ си ласки и най-нежнитѣ си чувства. До като авторътъ се ограничава да пѣе вѣнцехваления на своя родъ, ужъ потомокъ на старитѣ елинци, още върви. Гръцкиятъ народъ е единственіятъ по цѣлото земно кълбо; презъ 30-вѣковното си сжществуване въ непрекжсната борба, е съградилъ и запазилъ днешната култура. Съ цвѣтистъ стилъ се възвеличаватъ гърцитѣ въ своитѣ славни войни срещу варваритѣ, предимно срещу българитѣ, за да запазятъ и защитятъ общочовѣшкото достояние и непокжтнато да го предадатъ на днешнитѣ цивилизовани народи. Тази заслуга на Гърция е толкова велика, щото съ нищо не може да се откупи; дългъ имаме всички ние къмъ гръцкия народъ, най-онеправдания, най-нещастния днесъ и то по вина и на Англия, и на Франция, и на Италия, по вина на цѣлия свѣтъ, който допустна разорението на мало-азиятскитѣ гърци въ тѣхнитѣ вѣковни леговища. Кани се общеспвената съвесть въ цѣлия свѣтъ да възстане, да изиска и да наложи на правителствата си да поправятъ тая жестока неправда и съ всички сили да възвърнатъ на Гърция, за сега поне, Източна Тракия, като ѝ отпуснатъ на първа ржка единъ безлихвенъ заемъ отъ 10 милиона английски лири за настаняване на бѣжанцитѣ.

Около тази канава се редятъ цѣли 300 страници съ сжщия лейтмотивъ въ разни вариянти. Гърция се бори и се изтощава въ непосилна борба срещу варваритѣ отъ изтокъ и отъ западъ; Византия се разправи съ вѣкове въ кървави войни съ дивацитѣ, нахлули откъмъ северъ, — съ проклетитѣ българи. И все пакъ въ тая неравна борба Елада е успѣла да защити, да запази до днесъ европейската култура, гордостьта на цивилизования свѣтъ. Следъ всѣко поражение гръцкия народъ, като другъ фениксъ, е възкръсналъ изъ пепелищата, за да доживѣе позора на тази цивилизация, кланетата въ Мала Азия и прокудването на останалитѣ още живи гърци. Но неговата мисия далечъ не е още завършена, а за да следва предначертания отъ сждбата пжть, Гърция се нуждае отъ помощьта на всички народи, които съзнаватъ, какво ѝ дължатъ. Все въ тоя духъ се предава съвременната история на гръцкия народъ. Нѣма що да ни очудва: авторътъ не се стреми да пише история, той гони заемъ и е доволенъ, когато успѣе най-цинично да наругае българитѣ отъ Македония, за да оправдае грабежитѣ и убийствата, които систематически се вършатъ въ тая многострадална страна.

Трѣбва обаче да отдадемъ на автора справедливость що се отнася до описанието на вжтрешното положение на Гърция следъ освобождението ѝ до възцаряването на Венизелосъ (1827—1909). Това описание е доста обективно; правдиво е и когато се докосва до чуждитѣ влияния въ вжтрешния животъ на страната. Въ това направление има много нѣщо да научимъ и ние.

Между балканскитѣ народи гърцитѣ най-напредъ се изплъзнали изъ лапитѣ на турската тирания. Робскитѣ окови, сравнително, по-леко сѫ тежели върху плещитѣ на Гърция, гдето се срѣщали острови и области по-късно завладѣни и подпомогнати отъ страни (Корфу, Критъ Кипъръ и пр.). Тукъ сѫ върлували въстаници като нашитѣ комити и хайдути; за гърцитѣ безспорно свободата е дошла презъ 1821—1828-та год., благодарение на престижа на древната Елада и на непобедимото филелинство, което бѣ обхванало по онуй врѣме цѣла Европа дотамъ, щото единъ отъ най-прочутитѣ английски поети, лордъ Байронъ, да се обрече въ жертва за свободата на Гърция. Но трѣбва да се знае, че безъ помощьта на Франция, Русия и Англия тѣ не биха видѣли свобода. Нито единъ отъ останалитѣ християнски народи на Балканитѣ не е билъ освободенъ при толкозъ благоприятни условия като Гърция. Подъ влиянието на филелинитѣ въ цѣла Европа следъ великата революция въ Франция неравната борба на гърцитѣ срещу турцитѣ навсѣкѫде е била срещната съ симпатии. Веднага следъ освобождението на Гърция силитѣ-покровителки, както сѫ се наричали Русия, Англия и Франция, се впуснали въ една некрасива борба за надмощие въ новоосвободеното кралство. Тѣ се борили съ всички срѣдства, служили си съ интриги и козни, отивали до подкупи, за да покровителствуватъ своето протеже. Редъ по редъ грабили сѫ го, притискали ревностно въ прегрѫдкитѣ си толкозъ нѣжно, че бѣдното и слабо отроче рискувало да бѫде удушено отъ тѣхната безпредѣлна любовь.

Тукъ авторътъ е неудържимъ въ иронията си и съвършено е искренъ. Тая заинтересована обичь е оказала най-пагубно влияние върху живота на модерна Гърция. Територията ѝ се е обърнала на международна арена, гдето се състезавали покровителкитѣ ѝ, нарушавайки нейната цѣлость по редъ, днесъ Франция, утре Англия и Русия, бъркали се въ чисто вѫтрешнитѣ ѝ работи, направлявали партийнитѣ борби, сваляли и качвали кралье и министри, докато не останалъ поменъ отъ независимостьта ѝ. Великитѣ сили-покровителки целили само едно: съ помощьта на гръцкитѣ първенци да вематъ изключително влияние въ държавата и отъ Гърция да направятъ свой протекторатъ. Покровителитѣ, казва Франгудисъ, замѣстили турцитѣ. Намѣсто единъ се явили трима тирани: английската флота се разпореждала съ гръцкитѣ пристанища като съ свои; френски и гръцки солдати се биели като неприятели — прелюдия на гръцкото нападение върху френскитѣ моряци въ 1917 год. Въ време на английската окупация на седемтѣхъ острови станали изстѫпления, които по своята жестокость се виждатъ невѣроятни. Презъ цѣлия този периодъ отъ 82 години, до идването на великия Венизелосъ (1907 г.) най-жалкото е, че гръцкитѣ партии сѐ подавали на чужденцитѣ, сами сѫ прибѣгвали до тѣхъ да искатъ и молятъ за помощь при взаимнитѣ си яжби. И споредъ това, която сила е държала хегемонията въ Европа въ дадения моментъ, тя е господствувала и въ Гърция; повиквала си своитѣ хора, настанявала ги на власть и ги пускала въ гонидба на противницитѣ. Следъ Одринския миръ, рускиятъ посланикъ въ Атина е билъ сѫщинския господарь на гръцката държава, ако може съ тая дума да се назове тогавашна Гърция. Руски човѣкъ е билъ и първиятъ

това време е била въ пълна анархия, безъ финансии, безъ администрация, безъ редовна войска; тя не е могла да се нарече благоустроена държава: тамъ върлувало разбойничество по пѫтищата, разбойничество по държавнитѣ каси, гдето всѣки „капитаносъ“ е разполагалъ като съ своя. Хаджи-Ставросъ е билъ сѫщинския господарь.

Онази глава отъ брошурата, гдето се описватъ вѫтрешнитѣ борби на Гърция, е много поучителна за насъ: тамъ ще се намѣрятъ аналогични случаи за туй, що е ставало въ Турция и въ други страни въ Балканитѣ. Тамъ се срѣщатъ указания зе това, което има да става вѣроятно въ Гърция и другаде, скѫпи поуки за всички насъ — балканцитѣ. Но ето, че дохажда Венизелосъ и картината свѣтва: цѣлото тъмно минало остава само като тежъкъ споменъ за гръцкия народъ. Като нѣкой вълшебникъ, гениалниятъ държавникъ съ своята магическа пръчка спасява Гърция и осигурява нейния безспиренъ подемъ. Авторътъ пѣе и ликува; страницитѣ се редятъ и се четатъ увлѣкателно, като нѣкой романъ.

Господинъ Франгудисъ не се бои вече за бѫдещето на Гърция; тя ще излѣзе по-велика отъ неравната борба съ враговетѣ си. Ще се повърнатъ днитѣ на блѣскави победи като ония на старитѣ елини, на Василъ Българоубиеца. И свѣтътъ ръкоплеска: Кълкъчъ, Скра-Легенъ, редятъ се пораженаята на българитѣ.

Успѣхътъ на балканската война се дължи, както се сѣщате, на гърцитѣ и само на гърцитѣ; победитѣ въ междусъюзническата война сѫ тѣхно дѣло, като да не сѫществуваха армиитѣ на цѣли три държави Сърбия, Ромъния и Турция. При атаката на френци, англичани и сърби на нашия македонски фронтъ презъ 1918 г. и тамъ победители сѫ гърцитѣ: винаги и на всѣкѫде гърцитѣ побеждаватъ; даже катастрофата при Смирна е представена като гръцки успѣхъ. Нека оставимъ разпаления патриотъ да си отпочине на гръцкитѣ лаври и да вѣрва, че тъй по-добре услужва на елинизма.

Така прелиствайки книгата дохаждаме и до оная страница, гдето авторътъ ни прави честь да се позанимае и съ насъ, българитѣ. Вижте съ каква елегантность ни представлява предъ почитаемата публика. Започва още преди потопа: „Българитѣ сѫ татарско племе нахлуло, отъ Азия, втурнало се отъ тамъ къмъ Дунава и залѣло Балканитѣ до Тесалия. Съ тѣхното вѣроломство (?) съ престѫпленията си (?) повдигнали омразата на гърцитѣ до толкова, че Василий Българоубиецътъ е извадилъ очитѣ на 15000 българи-пленници. Настанени между Дунава и Балканитѣ, българитѣ се считали до скоро за гърци. До последнитѣ антигръцки движения въ България, 1905 г., градоветѣ ѝ бѣха гръцки! Но потикнати отъ руситѣ, тѣ се еманципираха отъ опеката на Цариградската патриархия. Това отцепване на българитѣ и освобождението имъ е било за гърцизма най-тежката загуба. Не затуй че фанариотитѣ имъ отказвали правата на народъ; но защото българитѣ възкръсвайки щѣха да продължатъ срещу гърцитѣ кървавитѣ борби на миналото (стр. 21, 84). Най-подиръ за Мизия нека правятъ каквото щатъ; но тѣ заявяваха претенции за Тракия и за Македония — историческото достояние на гърцитѣ, области, населени съ чисто гръцко

население. Смъртнитѣ си стрели тѣ насочиха право въ сърдцето на гърцизма: Цариградъ и Солунъ. Следъ като заграбиха Пловдивъ, Станимака, Бургасъ, Анхиало и пр. тѣ се понесохѫ къмъ Македония съ всички диви инстинкти на своитѣ прадѣди: фанатизъмъ, непримиримость и кръвожадность (стр. 160). Но тоя именно фанатизъмъ ги тикна по-късно въ нѣкои предприятия, авантюри и изби въ лудость презъ 1913 и 1916 год., и така тѣ спасиха Гърция и я доведоха тамъ, гдето се стремѣха да я изкоренятъ (стр. 160—164). Българскиятъ народъ е най-фанатичниятъ въ свѣта (стр. 167). Презъ съюзническата война тѣ доказаха своитѣ кръвожадни инстинкти чрезъ редица убийства, пожари и пр. Българскитѣ войници обесчестяваха млади момичета и ги убиваха предъ очитѣ на тѣхнитѣ майки, като ги заставяха да ядатъ отъ дробоветѣ на своитѣ рожби; одираха живи хора, изкарваха очи съ острието на своитѣ ножове и пр.

Смъртниятъ врагъ на елинизма бѣха панславизмътъ и неговитѣ проводници, българитѣ, които го разклатиха отъ основи съ своята Санъ-Стефанска България и го поставиха на смъртна опасность.

Въ услуга на руситѣ, българитѣ се появиха на политическия стадиумъ за да унищожатъ Гърция и взеха да сипятъ смъртни удари върху бѫдещето ѝ; отровни стрели бѣха църковнитѣ борби, училищнитѣ разпри, въстанията въ Тракия и Македония. Ако бѣ се осѫществила Санъ-Стефанска България, тя би била гробътъ на Гърция.

Въ Берлинъ благодарение на лордъ Биконсфилдъ, който разкѫса рускитѣ планове, се даде възможность на Гърция да диша. Но българитѣ не спрѣха тукъ; следъ осемь години само тѣ провъзгласиха съединението на Източна Румелия, провинция чисто гръцка съ примѣси отъ българи по селата. Това бѣ единъ новъ ударъ срещу Гърция. По-нататъкъ, най-опасното било, че гърцитѣ почнали да губятъ симпатиитѣ на Англия. Съ своята решителна акция, било е време когато България е станала галеното дете на Европа. И най лошавото и калпавото е било, че англичанитѣ-либерали съ пакостния „Балкански комитетъ" били отровени отъ миязмитѣ на едно непонятно българофилство. Въ Англия Гърция била измѣстена отъ България. По тоя пѫть, българитѣ, вѣковнитѣ непримирими врагове на елинизма, окуражени вървѣли безспирно напредъ съ надежда да си повърнатъ изгубеното.

Било е време, когато великата гръцка идея „μέγαλη ἰδέα" простирала крилата си отъ устието на Дунава до Нилъ, и отъ Адриатика до Черното море се носѣли идеалитѣ на модерна Елада. Но малко по малко стана явно, че трѣбваше тоя идеалъ, за да стане една реалность, да се прибере въ по-тѣсни рамки. Влашко бѣ изгубено за гърцизма, следъ него дойде България съ Източна Румелия. Сърбитѣ никога не сѫ влизали въ сферата на елинизма, а и днесъ тѣ сѫ заняти съ окончателното му изкоренявание въ Македония. „Това не бѣ още всичко: писано ни бѣ да видимъ милиони наши сънародници изтребени отъ ордитѣ на Кемалъ-Паша и 700,000 бѣжанци нахлули въ гърцка територия на мѣстата на 360,000 турци и българофони, изселени отъ Източна Македония и Западна Тракия".

Цѣлата епопея на македонскитѣ въстания е представена като изкуствено движение, подклаждано отъ България съ цель да загради „гръцка“ Македония, да задуши „гръцкия“ народъ. Български чети пристигатъ до Тесалия. Легендарниятъ Б. Сарафовъ се надвесва надъ границитѣ на Гърция, въ Костурско. За щастие зиналата пропасть отвари очитѣ на гърцитѣ; тѣ проглеждатъ и виждатъ ясно целитѣ на българскитѣ комити, съ тероръ да подготвятъ присъединението на Македония къмъ България.

Слава богу, намисленото престѫпление не е могло да се извърши; славофонитѣ останали глухи на поканитѣ отъ София. Следъ гърцитѣ прогледали и турци и сърби. Новообразуваната „Етники етерия“ въоръжила гърци, предимно критияни срещу българскитѣ чети. Вербуванитѣ четници въ Гърция били взети отъ военни. Кървавата борба се пренесла въ самата Македония и свършила съ поражението на българскитѣ комити. Не се казва, какъ сѫ навлѣзли гръцкитѣ паликарета въ Македония, не сѫ ли били поканени отъ турцитѣ, но не е мѫчно да се разбере отъ думитѣ на автора, че тѣ сѫ идвали да спасятъ самата Турция, обречена на погибель. „Всичко бѣ изгубено, ако не бѣ се появилъ добриятъ гений на Гърция, великиятъ Венизелосъ, за да я спаси отъ явна катастрофа“.

Лично авторътъ никога не би се съюзилъ съ българитѣ, народъ най-безчестенъ въ цѣлия свѣтъ; не би воювалъ въ съюзъ съ българитѣ даже срещу Турция. Съ сърбитѣ споразумение е възможно, но съ българитѣ — никога (стр. 134). „Съюзътъ съ българитѣ е единственията грѣхъ на Венизелосъ; и ако тази негова погрѣшка донесе за Гърция голѣми придобивки, то пакъ трѣбва да се благодари на българитѣ, които ни помогнаха съ своята алчность и ни заставиха да се съюзимъ съ сърбитѣ“. Другаде четемъ: „Ако въ Атина се намѣриха щури-пощурѣли, то въ София се появиха луди хора та ни дадоха възможность да поправимъ грѣшкитѣ си“.

Но, ще кажемъ ние, колелото на историята се върти, по неизповѣданитѣ пѫтища на провидението и следъ блѣскавитѣ победи срещу българитѣ и срещу турцитѣ, въ момента, когато сяйната гръцка армия се готвѣше да завладѣе Цариградъ и триумфално да навлѣзе въ Св. София, — блѣнътъ на всѣки гръкъ, дойде Смирненската катастрофа. Тукъ вече, описвайки нещастията и страданията на своя народъ, авторътъ не намира думи, съ които да заклейми съюзницитѣ на Гърция: французи, италиянци, довчерашни сратници по бойнитѣ полета. Тия коварни съюзници, които дружно сѫ жънали неувѣдаема слава срещу българитѣ, следъ като признали цивилизаторската мисия на Гърция и сѫ я вликнали въ мало-азиятската авантюра, тамъ, се сдружили съ турцитѣ и й нанесли удара отъ къмъ гърба при Сакария. Тѣ сѫ сѫщинскитѣ сподвижници на Кемалъ паша. Прочее изтреблението на гърцитѣ въ Мала Азия е позорно дѣло на французи и италиянци. Това четохме и по-горе; но за италиянцитѣ, специално, се издигатъ толкова трогателни проклятия, щото недоумяваме, отъ где иде тази неизмѣрима омраза. „Гърцитѣ основателно ги мразятъ по-вече отъ турцитѣ и българитѣ“ (стр. 237). За Англия, по понятни съображения, авторътъ

е резервиранъ, нѣма куражъ да каже мнението си. Чувствува се, че ако заговори. ще има много да каже. Но станалото е станало, фактътъ остава. Повръщането на турцитѣ въ Цариградъ и въ Мала Азия ще промѣни хода на историята въ Европа и въ Балканитѣ. Това събитие е отъ всесвѣтско значение; съ единъ истериченъ патосъ на нѣкой библейски пророкъ се провиква: „Европа ще плати престжпленията си, виновницитѣ ще бждатъ наказани рано или късно", покъртителни думи, които напомнятъ българската войнишка пѣсень: „Съюзници, разбойници . . ." Въ своитѣ сърдцераздирателни вопли срещу довчерашнитѣ си съюзници-измѣнници на гърцизма авторътъ не може всѣкжде да бжде сдържанъ, дава пълна свобода на чувствата си.

Значи, за катастрофата на гръцката армия въ Мала Азия виновни сж французи и италиянци! Ами за експедициитѣ на Гърция срещу болшевицитѣ въ Одеса, за фантастичното Понтийско кралство все сжщитѣ ли сж виновни? Нѣма ли тукъ поне малко отъ малко вина у самитѣ гърци? Тукъ се вижда крайчецътъ отъ онази болна мегаломания, съ която гърцитѣ обичатъ тъй щедро да кичатъ другитѣ.

Разгледваната брошура, написана отъ единъ патриотъ, заслѣпенъ ултра-шовинистъ, може да се предвиди, до какви изводи ще доведе. При тоя болезненъ манталитетъ не може да се говори за български народъ, за българи въ Македония. Кои сж тѣ и каква стойность може да иматъ предъ най-първия между първитѣ народи въ свѣта, гърцкия? Допустимо ли е, интелигентни хора да смѣтатъ и тия останки отъ азиятска орда за народностна цѣлость? Може ли да се говори за български национални права? За задължения на Гърция къмъ българскитѣ бѣжанци отъ Македония? Къмъ кого? Та, това хора ли сж? И така върви въ сжщия духъ до край.

Тия любезности къмъ насъ сж необходими на почтения депутатъ отъ Атина за да наложи на читателя убеждението, че българитѣ сж чудовища въ човѣшки образъ, сжщи кръвожадни звѣрове, които не заслужаватъ съжаление и могатъ, следователно, безнаказано да бждатъ клани и ограбвани срѣдъ бѣлъ день предъ очитѣ на цѣлия свѣтъ. На гърцитѣ е потрѣбна територия за тѣхнитѣ бѣжанци отъ Мала Азия; интереситѣ на Гърция налагатъ заграбената отъ нея Македония да се очисти отъ всѣкакви плѣвели, за да образува компактна гръцка маса. За тази цель викатъ на помощь цѣлия цивилизованъ свѣтъ, искатъ да го направятъ съучастникъ въ това грозно престжпление срещу човѣщината. Г-нъ Франгудисъ не се стѣснява отъ противоречието, въ което попада: отъ една страна негодува и ридае срещу разорението на гърцитѣ въ Мала Азия, а отъ друга иска съ всички позволени и непозволени срѣдства да изтръгне македонскитѣ българи отъ тѣхнитѣ вѣковни жилища, да се повтори съ години сжщото грозно прѣстжпление къмъ насъ и то въ мирно време. Ето тукъ се крие всичко онова, което става и има да става въ нещастна Македония, това, което официална Гърция не иска да изповѣда, но за нея го казватъ нейнитѣ органи като нашия авторъ; тукъ е разгадката и на доброволното изселване и на международния грабежъ на нашата родина.

Предметната брошура е едно дългобойно орѫдие съ задушливи газове, едно признание, че войната продължава и въ мирно време, но съ други, рафинирани срѣдства. Тази е гръцката политика и отъ тази изходна точка лесно се разбира смисълътъ на организиранитѣ отъ гръцката държава касапници въ Търлисъ, Леринъ, до последното срамно нашествие въ Петричъ. Никакви илюзии да не си правимъ: гърцитѣ, подпомогнати отъ своитѣ всесилни приятели, сега сѫ решили да ни изкоренятъ до единъ и да си присвоятъ и последната българска колиба. Тѣ това вършатъ съ всички срѣдства — затвори, заточения, бесилки, абецедари, запрещение да се говори български. Цельта е една и сѫща: обезбългаряването на Македония. Предъ това международно престѫпление трѣбза да се образува отъ всички едно съзаклятие на мълчание; отъ протеститѣ на България никой не се стрѣска; Англия, Италия и Франция сѫ длъжници на гърцитѣ, тѣхенъ повелителенъ дългъ е следователно да мълчатъ, да ги оправдаватъ за да се обезщетятъ отъ гърба на победенитѣ — българитѣ. Логика тукъ не търсете. Ама, ние, македонскитѣ българи, воювали ли сме съ нѣкого? Ние, вѣковнитѣ обитатели на тази нещастна страна, не сме били на война съ никого; ние ли сме победенитѣ? Ние не желаемъ да се изселимъ; ние сме покорни поданици на гръцката държава, ние искаме само едно — да молимъ Бога на майчиния си езикъ, да четемъ българска книга.

Нѣма що да се каже: ние, македонскитѣ българи, трѣбва да видимъ злото право въ очитѣ и да извлѣчемъ заключенията, които се налагатъ.

При всичко това народитѣ, които населяватъ Балканския полуостровъ, колкото да се мразятъ и да воюватъ, ако сѫ достатъчно просвѣтени, трѣбва да знаятъ, че иматъ общи интереси, че самиятъ въпросъ за сѫществуването имъ налага солидарность. Това е вѣрно и за отношенията между Гърция и България. Ако гърцитѣ не се успокоятъ, не улегнатъ и не видятъ, до кѫде могатъ да ни отведатъ постояннитѣ борби и караници, не ще да е добре за насъ; безспорно, но тежко и горко и за самитѣ гърци. Въ тия дни, когато се говори за омиротворение на Балканитѣ, когато гърцки държавници предлагатъ пактъ за сигурность, и българи и гърци потрѣбно е да си направятъ единъ изпитъ на съвестьта. Гърцитѣ, ако иматъ героизма да се вгледатъ въ себе си, да допустнатъ за минута поне, че покрай тѣхъ, колкото и да сѫ велики, има и други народи, които искатъ своето скромно мѣстенце подъ слънцето, много нѣщо ще е извършено за тѣхно добро, преди всичко, за нашето па и за доброто на цѣлия Балканъ.

Но ще могатъ ли нѣкога гърцитѣ да се вразумятъ, съ убеждения като слѣднитѣ: „гръцкиятъ народъ е избраниятъ отъ провидението Прометей, спаситель и мѫченикъ на цѣлото човѣчество“?

Нашиятъ авторъ не прави изключение: екзалтиранъ патриотъ. той най-много е заразенъ отъ мегаломания. На своитѣ чувства той жертвува всичко друго; играе си съ историческата истина, напада и малки и голѣми народи, хули всички и най-жестоко обижда насъ българитѣ. Можеше ли другояче?!

Гърцитѣ се заели съ всички срѣдства, съ най-безчовѣчнитѣ, да изкоренятъ отъ Македония и Тракия всичко българско и да заличатъ всѣкакви исторически спомени, че тукъ нѣкога сж живѣли българи; искатъ да прекроятъ картата на Македония, да заставятъ общественото мнение да гледа на тия страни презъ тѣхнитѣ очила. Противъ изтреблението на нашитѣ сънародници тамъ нѣмаме възможность да се боримъ, нѣма и кой да ни помогне. Но ние сме длъжни всѣки часъ, всѣки моментъ да издигаме гласъ на протестъ за всичко онуй, що става тамъ; да изобличаваме гръцкитѣ издевателства и да държимъ будна обществената съвесть въ Европа и въ Америка, макаръ и да е заспала дълбоко днесъ. Ние трѣбва безспирно да посочваме авторитѣ на най-ужасното международно престжпление на XX вѣкъ, докато ни чуятъ и видятъ, какво се върши въ нашитѣ огнища подъ закрилата на тъй наречените мирни договори. Трѣбва енергична борба срещу пропаганда като оная, що разглеждаме тукъ.

Гърцитѣ очакватъ съ течение на времето да се каже, че въ Македония и въ Тракия нѣма и никога не е имало българи. Противъ тази измама ние ще требва винаги да се боримъ съ всички сили. Това е дългъ на всѣки народъ който не иска да умре. Ще трѣбва да съпоставимъ това, що се пише и пропвѣдва въ Гърция по стъгди и мегдани, съ ония сладки приказки, що слушаме отъ нейнитѣ официални представители. Тогава ще видимъ пропастьта, що ни дѣли и ще си направимъ заключенията.

Д-ръ Г. Стрѣзовъ.

Iván Vàsov, Cuore bulgaro. Novelle selecte. Introduzione et traduzione dall'originale bulgaro di Enrico Damiani. Roma (Scritori Stranieri vol. X.), 1925, мал. 8⁰. 121.

Съ удоволствие отбелѣзваме италиянския преводъ на нѣколко повести на Вазова, излѣзли отъ перото на отличния познавачъ на българския езикъ и на българската култура изобщо, господинъ Енрико Димяни, сега директоръ на библиотеката на италянския парламентъ. Това се вижда и отъ неговия уводенъ, историко-литературенъ очеркъ върху живота и творчеството на Вазова, което г. Дамяни основателно познава. Той вече даде въ преводъ нѣколко кжса отъ Вазовата поезия въ книгата „Poeti bulgari", която неотколе излѣзе (Roma, 1925, изд. на Cosa Ed. Maglione et Strini; Quaderni della Rivista di Cultura № 2). Оценката на Вазовата поезия е напълно правдива; у Вазова Дамяни вижда най-славния български патриотъ и поетъ, въ чиято душа се отражава душата на цѣлия български народъ. Дамяни е избралъ, както той самъ казва, нѣколко най-характеристични повести, въ които се отражава искрената и чиста душа на българския народъ въ нейнитѣ най-трогателни прояви (le più caratteristiche riflettenti la schietta e semplice anima del popolo nelle sue più commoventi manifestazioni). За това Дамяни е нарекълъ книжката си „Българското сърдце" (Cuore bulgaro), заглавие, което нигде не се срѣща въ издаденитѣ отъ автора съчинения, но което му се е видѣло най-сгодно да изтъкне основната, обща нота на събранитѣ въ тази книжка повести.

Дамяни не е пропусналъ да спомене въ очерка си и Вазовата сбирка „Пѣсни изъ Македония“ (1916), а особено интересно е, че между преведенитѣ отъ него седемъ разказа на Вазова[1] последниятъ разказъ е „Целувката на Македония“, съ който се подчертава важното мѣсто, което Македония заема въ сърцето на българина. Въ този разказъ единъ русинъ, попадналъ въ една македонска революционна чета въ Македония, превъзнася борбата на македонскитѣ българи като борба за възвишенъ, патриотиченъ идеалъ, а македонскитѣ борци-революционери смѣта за най-чисти идеалисти-герои. Вѣрвамъ, че чувствителната душа на италиянскитѣ читатели силно ще се трогне при прочита на тоя разказъ и ще разбере сжщината на македонската трагедия, която Вазовъ майсторски е успѣлъ да характеризува, влагайки въ устата на русина Александровъ вдъхновенитѣ думи, които той напр. въ края на писмото си отправя до своята либима Лиза по отношение на борещето се македонско население; тѣ още по-силно действуватъ въ хубавия езикъ на превода: „Dovresti vedere le contadine bulgare di qui, donne, tenere fanciulle, come angeli, che ci guidano di notte atraverso le foreste, come portano fra migliaia di pericoli il cibo agli eroi, con che gioia dividono la loro sorte! . . La mano mi trema di commozione. Non credo, che mai spirito di libertà siasi manifestato in forma più fulgida, che si siano mai avuti combattenti più ideali, eroismo più grande . . . Prega, Lisa, per questa gente. Pregate e amateli . . . “ Твърде сме благодарни на г. Дамяни за превода на този разказъ, отъ което личи и неговата собствена преценка за значението и характера на македонската епопея.

Л. М.

Петъръ Завоевъ, Моитѣ стари съсѣди. Разкази (Гаразъ Ванко. — Ашикъ Али. — Мише Минането. — Хаджи Бороня. — Чиста Нуша). — София, 1924, 16⁰ 84. Цена 10 лева.

Госп. Завоевъ е вече познатъ отъ неговия романъ „Кривата Круша“ и „Писма отъ Македония“ като писатель, у когото реализмътъ доминира надъ художественото вдъхновение и ограничава и самата художествена концепция, щото предметътъ на разказа да не загуби характера си на действително проживѣнъ, исторически споменъ. И разказитѣ, излѣзли подъ горното заглавие, иматъ все тоя реалистиченъ характеръ, но при все това, особено въ описанията на природата и на характери, не сж лишени отъ истинска поезия, поради което тѣ леко и дори съ увлѣчение се четатъ. А може би менѣ се сториха такива, защото предметътъ на всички е взетъ изъ живота на родния ми градъ Щипъ, отъ турско време. Картинитѣ, които ни рисува авторътъ, — жанрови картини — сж за днешно време сѣкашъ далечна идилия, па може да се каже, съ огледъ къмъ живота, който сега щипяни прекарватъ подъ новото си славянско иго, — блаженна идилия. Самъ авто-

[1] Тѣ носятъ въ превода следнитѣ заглавия: Una Bulgara; Verrà? Nonno Iotzo guarda; Sul Pirin; Un incontro; Vëlko alla guerra и Il bacio della Macedonia.

ръть въ предговора си силно подчертава реалистичната основа на своитѣ разкази, които въ сѫщность сѫ характерни портрети, „образи, снети отъ натура", въ които нѣма „нищо излишно и нищо изпуснато", та дори и истинскитѣ имена сѫ имъ запазени. Съ това, безъ съмнение, нищо не е загубилъ авторътъ, напротивъ щипяни, които още помнятъ тѣзи лица, сега вече покойници, съ още по-голѣмъ интересъ ще следятъ разказитѣ, както съ право и самъ авторътъ предполага. Но тѣ, независимо отъ художествената си страна, поради точното предаване характернитѣ особености на тогавашната срѣда и обстановката на живота, благодарение и на обстоятелството, че авторътъ е порасналъ въ своя роденъ градъ Щипъ и притежава голѣма наблюдателность, представятъ и немалъкъ чисто етнографически интересъ — толкова сѫ ясно изрисувани тия живи типове — Гаразъ Ванко, Ашикъ Али, Мише Минането и др. Авторътъ е подбралъ все необикновени, своеобразни по своитѣ схващания и по своето поведение тогавашни щипяни. А както винаги и всѫду, така и тогава срѣдъ инакъ е днообразната и равнодушна щипска народна срѣда е имало и по-чувствителни души, съ поетически наклонности, отзивчиви, влюбчиви, копнеещи за естетичното въ живота и въ природата. Неразбирани отъ своитѣ околни, тѣ живѣятъ свой животъ, изпадатъ и въ чудачество, най-сетне робуватъ на страсти и пропадатъ. Гаразъ Ванко обича природнитѣ хубости и тая обичъ отива дори до маниячество; само съ тѣхъ живѣе и съ това става смѣшенъ предъ другитѣ, за които „и пролѣтьта и лѣтото си отиваха неусетно". Гаразъ Ванко винаги живѣе обладанъ отъ известно настроение, често пѫти тѫжно, чувствувайки се осамотенъ въ своитѣ поетични съзерцания и рефлексии. Той е музикаленъ, — свири на тамбура. Пролѣтьта го съживява и той-вече не се свърта въ кѫщи. Свършва като се хвърля, въ моментъ на душевна екзалтация, отъ високия чардакъ на долу. — Интересенъ човѣкъ и добре описанъ.

Много любопитенъ типъ е турчинътъ Ашикъ Али. Той, препасанъ съ ятаганъ, вѣчно язди краставата си кобила, вѣчно е на пѫть за Кочани, но докато да обиколи всичкитѣ кръчми става късно за пѫть. Той е и грубъ, и троснатъ, и лудъ, и пияница, но и съ широка душа, умрѣлъ за другари, а при туй и съ голѣма слабость къмъ нежния полъ. Въ минути на екстаза той, яхналъ коня си, свири на сазъ и се унася, пѣейки любовни пѣсни отъ рода на известнитѣ турски маками. И Ашикъ Али живѣе само съ настроение безъ огледъ къмъ каквито и да е конвенционалности, вѣчно зашеменъ отъ обичната си ракия. Такъвъ разюзданъ типъ като Ашикъ Али е можелъ да се създаде само въ турска срѣда при голѣмата свобода, съ която турчинътъ се е наслаждавалъ покрай безправната тогавашна рая, принудена да търпи всѣкакви турски своеволия и капризи. Па и самитѣ трезвени турци, както е известно, винаги извънредно снизходително се отнасяли къмъ подобни чудаци, когато въпрѣки чудачеството имъ съзиратъ у тѣхъ нѣщо интересно, поетично.

Третиятъ разказъ, „Мише Минàнето", безъ съмнение е най-интересенъ. Авторътъ съ голѣми подробности описва тихата картина на Хисарската махала въ Щипъ, населена само съ българи и поради

това изолирана атъ града. Тукъ е и високата кжща, съградена въ старовремски вкусъ отъ стари майстори, на Мише Минàнето. Той е еснафъ човѣкъ, бояджия, — трезвенъ, честенъ, работливъ и добъръ домакинъ. Никой, па нито самъ той не подозира, че въ неговитѣ гржди може да пламне неугасаемъ огънь на страстна любовь. А това се случва съ него, когато пристигатъ въ града едни мечкари, къмъ които се стича мало и голѣмо да гледа тѣхъ и мечкитѣ. Между мечкаркитѣ е една чудно хубава жена, въ която Минàнето безумно се влюбва. Той като сѣнка я следи на всѣкжде; охка, въздиша по нея, а когато тя изчезва отъ града заедно съ другитѣ мечкари, Минàнето се пропива и става дори за цѣлата махала опасенъ пияница. Въ ракията и въ пѣсни, които въ състояние на непоносима любовна тжга пѣе, Манàнето търси разтуха, но напрездно; страстьта не го изпуска изъ ноктитѣ си — и тя го довършва. Минàнето, постоянно нетрезвенъ, минава почти за умопобърканъ.

Другъ видъ хора сж описани въ последнитѣ два разказа. Хаджи Барония е съвсемъ прозаиченъ, малограмотенъ и хитъръ самохвалецъ, ходилъ на хаджилъкъ, съ който вѣчно се хвали и съ който хитро прикрива душевната си нищета. Чиста Неша представлява вродена обичь къмъ чистотата, къмъ хубавото, естестичното. И двата типа сж сполучливо характеризирани.

Безъ подобни художествени възпроизвеждания на народния ни животъ картината на българщината въ Македония отъ края на изтеклото столѣтие нѣма да бжде пълна; историческитѣ документи за това не стигатъ. И откъмъ тая страна трудътъ на г. Завоевъ заслужва пълно признание. Л. М.

Охридъ въ снимки. Първа серия. София 1923. Издание на Охридското благотворителесно братство „Св. Климентъ".

Съ удоволствие посрѣщаме хубавото и по замисълъ и по техническата изработка албумче (съ 15 снимки), което съдържа първа серия отъ охридски снимки, повечето работа на известния нашъ съотечественикъ, фотографа Георги Трайчевъ. Албумътъ има приржченъ, джебенъ форматъ та е сгоденъ за широко разпространение преди всичко срѣдъ нашата македонска емиграция. Не само чрезъ слово, но така нагледно и чрезъ картини трѣбва особено младото емигрантско поколение по-основателно да се запознава съ своята родина, Македония. Поради голѣмото културно-историческо значение, което Охридъ има за македонцитѣ, на охридското братство „Св. Климентъ" по право се падаше първо да излѣзе съ тоя свой починъ, който ще бжде, не се съмняваме, последванъ и отъ други македонски братства.

Въ албума на първо мѣсто е даденъ общъ изгледъ на Охридъ съ езерото отъ предъ и снѣжни високи планини въ дъното. Снимката на турскитѣ махали въ назината, която следва, е чудесна. Добре сж възпроизведени снимкитѣ на охридскитѣ черкви, а особено силно впечатление прави първата по редъ снимка на манастира Св. Наумъ, която дава най-добра идея за поетичната картина, що се открива, като

се гледа манастирътъ откъмъ езерото. Не по-малко пленителна е картината на манастира, гледанъ откъмъ извора на р. Дримъ. Както винаги, гледката на черквата „Св. Ив. Богословъ“ и тукъ е очарователна. Надали ржката на художникъ е въ състояние да изрисува нѣщо повълшебно отъ чудно-сполучливата снимка на Ив. Кръстниковъ „Край езерото (на-коля).“ И всички други снимки сж хубави.

Л. М.

Д. Илковъ, Атласъ Св. Св. Кирилъ и Методий. Издава Картографическия институтъ въ Виена, 1925, фол. 102, стр....

Атласътъ е предназначенъ за пособие по география на българското юношество съ особенъ огледъ къмъ отечествената география въ широкъ смисълъ, прекрачващъ границитѣ на сжщинската география, защото въ него сж вмѣстени между географическитѣ карти само една карта на България и значително множество фототипични репродукции — 176 изгледи на природни хубости, исторически и художествени (архитектурни и живописни) паметници, народни типове и народни носии, изгледи на градове и мѣстности, снимки, представящи моменти отъ народно-поминъчна работа. Снимкитѣ сж предимно изъ царството, но има и снимки изъ Македония. Идеята, да се запознаватъ нашитѣ юноши съ най-характернитѣ особности на цѣлокупното българско отечество по такъвъ нагледенъ начинъ, е добра, и авторътъ както и издателската фирма, която въ техническо отношение отлично се е справила съ задачата си, заслужватъ похвала и признание. Както географичнитѣ карти така и изгледитѣ сж чиста, безукорна печатарска и литографска работа на виенския Картографически институтъ. На първо мѣсто е поставенъ образътъ на Царь Бориса III, следъ това чудесна снимка на дветѣ ни княгини, Евдокия и Надежда въ трънска носия и съ кжделки и вретена въ ржце. Не може да се разбере, защо се премълчаватъ имената на Княгинитѣ та е поставенъ само надписъ: „Българска носия отъ Трънско“.

Фототипичнитѣ репродукции изъ Македония—на нѣколко градове, манастири и носии, освенъ че сж сравнително малко на брой, но очевидно е, че сж взети само такива, съ които авторътъ случайно е разполагалъ; при това тѣ така безсмислено сж разхвърлени между другитѣ, че си губятъ значението. Сжщо тъй безъ огледъ къмъ какъвгоде характеристиченъ критерий сж размѣсени всичкитѣ репродукции, които обикновено сж означени и съ лаконически надписи, та мжчно може неукиятъ да разбере, къмъ кой кжтъ на отечеството ни се отнасятъ, а и въ немалко случаи и що означаватъ. Не зная, отъ какъвъ педагогически принципъ се е ржководилъ авторътъ при тая разпоредба на снимкитѣ, но споредъ мене съ това е сторена грѣшка, която при едно евентуално ново издание ще трѣбва да се поправи. Липсва обща пагинация, а трѣбваше дори и снимкитѣ да бждатъ по редъ нумерувани; липсва и общо съдържание на картитѣ и снимкитѣ. Въпрѣки тия недостатъци атласътъ е полезно пособие; то съ многото си хубави картинни репродукции ще буди любопитство особено у по-любозна-

телнитѣ, и тѣ сами ще си правятъ справки отъ тукъ отъ тамъ та ще могатъ да разбератъ неясноститѣ, за които е дума.

Л. М.

† Георги Палашевъ.

Следъ дълго боледуване на 31 мартъ т. г. се помина Георги Палашевъ, членъ на Македонския научен институтъ, виденъ публицистъ и писатель.

Роденъ въ Велесъ, свършилъ българската гимназия въ Солунъ, Палашевъ изучаваше живопись въ София и сетне въ Германия, гдето прекара нѣколко години. Въ 1897 година той се връща въ Македония и става учитель въ Скопье, гдето преподава и рисование. Заподозренъ отъ турскитѣ власти, че е въ сношение съ македонската революционна организация, той прележа нѣколко месеци затворенъ въ известния затворъ „Куршумли ханъ" въ Скопье. Следъ освобождението си отъ затвора Палашевъ дойде въ София, гдето се предаде на журналистика. Голѣма услуга принесе Палашевъ за развитието на художественъ вкусъ у младежьта съ своето илюстровано списание за юноши „Картинна галерия", което въ София издаваше дълги години, до смъртьта си.

Добъръ македонецъ, Палашевъ всѣкога особено присърце имаше всички културни нужди на Македония. Когато се изработваше известниятъ нашъ албумъ „Македония въ образи", редакцията можа да използува и значителенъ брой снимки, събрани отъ Палашева презъ време на българската окупация на Македония, за което въ предговора на албума му се изказа благодарность.

Съ смъртьта на Палашева и Македонскиятъ научен институтъ, въ чиято дейность той взимаше живо участие, претърпѣ чувствителна загуба. Въ завещанието си покойниятъ е опредѣлилъ часть отъ книгитѣ си за библиотеката на Института.

Л. М.

Résumés des articles de la Revue.

Professeur V. N. Zlatarsky. L'Etat bulgare d'Occident jusqu'à la proclamation de Samouïl comme tzar des Bulgares. (Pages 1 à 32)

L'étude du professeur Zlatarsky a pour objet l'époque peu connue de l'histoire ancienne bulgare, alors qu'après l'assujettissement de la Bulgarie Orientale, Bysance, grâce à l'insurrection soulevée au commencement de l'an 969, avec en tête les quatre boyards bulgares, David, Moïs, Aaron et Samouïl, la partie occidentale de l'empire bulgare, dans les frontières de laquelle entraient la Macédoine actuelle, l'Albanie du Sud et la Misie occidentale, réussit à se détacher et à mener une existence indépendante encore pendant un demi-siècle.

L'auteur suit le déroulement des événements politiques de cette époque jusqu'au moment où le tout-puissant „Komitopoulos" se proclame enfin tzar des Bulgares.

L'idée maîtresse que l'auteur veut mettre en lumière à l'aide de documents historiques de source première est que même après le détachement de l'Etat bulgare d'Occident les rapports entre cet Etat et celui d'Orient ne furent point suspendus ; le fait le plus prouvant en est que les quatre frères continuèrent à reconnaître les droits légitimes au trône bulgare de l'ancienne dynastie et pour cela reconnurent comme tzar de l'Etat bulgare d'Occident le fils du tzar Péter — Roman, dès son arivée de Constantinople en Macédoine. Selon le professeur Zlatarsky, Roman et son frère Boris ne se seraient pas enfuis de Constantinople, mais en réalité auraient été mis en liberté par l'empereur de Bysance, Vassilii II, ce dernier comptant que l'apparition des héritiers légitimes au trône bulgare susciterait des scissions et des guerres civiles dans la Bulgarie Occidentale qui ainsi pourrait être à son tour plus aisément assujettie par Bysance. Mais ici, Samouïl, qui avant tout fut un bon bulgare et un bon chef d'Etat, fit preuve de perspicacité et reçut immédiatement le fils du tzar, Roman, dans sa capitale, Voden, en Macédoine (et non à Vidin, comme on le comprenait jusqu'à présent) et le proclama tzar des Bulgares. De cette façon Samouïl se garantit contre les dissensions intestines et put continuer ses attaques contre Bysance en levant des soldats bulgares au nom du tzar Roman. En l'an 980, Samouïl se dirigea avec ses armées au sud et entra en Thessalie où il assiégea Larisse pendant trois ans. De Larisse, Samouïl transporta les reliques de S-t Achilia à Prespa et les déposa dans une grande église élevée par lui et consacrée à ce saint. Après la reddition de Larisse toute la Thessalie fut

annexée à l'Etat de Samouïl qui bientôt étendit ses attaques à l'Epire voisine. Tout cela incita l'empereur Vassilii II, après que son essai de susciter des guerres civiles dans la Bulgarie d'Occident en se servant des fils du tzar Péter eut échoué, et après avoir reçu la nouvelle de la proclamation par Samouïl de Roman comme tzar des Bulgares, à recourir à une autre ruse: Connaissant les rapports tendus entre Samouïl et son frère Aaron, Vassilii II décida d'entrer en relations avec ce dernier dans le but de l'attirer de son côté. En cela Vassilii II réussit, en acceptant, entre autres, la condition de donner sa sœur en mariage probablement à un des fils d'Aaron qui évidemment désirait prendre la place de son frère Samouïl qui lui était un obstacle et s'emparer ainsi du pouvoir. Vassilii II voulut apporter une nouvelle ruse à l'exécution de cette dernière condition et envoyer, à la place de sa sœur, la femme d'un de ses proches. La supercherie ayant été découverte à temps, l'envoyé de l'empereur, le Métropolitain de Sévastie, la paya de sa vie. Cet acte des Bulgares fut considéré par Vassilii II comme casus belli, et il exigea d'Aaron et des boyards bulgares qui dépendaient de lui de se soumettre et de reconnaître son pouvoir. Ayant essuyé leur refus, Vassilii II décida d'entreprendre une expédition contre les Bulgares et du même coup de conquérir la Bulgarie Occidentale. Que cette expédition ait été provoquée par l'insuccès des pourparlers entre Samouïl et Aaron, est prouvé entre autre par la marche des armées sur Sofia que gouvernait Aaron.

Afin de reconstituer les faits dans leur causalité l'auteur examine les informations contradictoires et souvent confuses des annales. C'est ce qui constitue la principale valeur scientifique de l'étude même qui sera terminée dans le numéro suivant.

St. Romansky, Les Roumains entre le Timok et la Morave (Pages 33 à 68).

Au sud du Danube dans la région entre les fleuves du Timok et de la Morave (Yougoslavie) est établie une nombreuse population roumaine, presque compacte, qui dans le passé, peu à peu et insensiblement a émigré pour s'installer ici de la région de Banat et en partie — celle qui est fixée dans la partie orientale de la rivière Timok — de la Valachie. Par rapport à cette population roumaine il se trouve des données dans les études statistiques serbes, mais les chiffres y sont peu exacts et passablement contradictoires. Deux enquêteurs roumains, G. Ginglea et G. Valsân, pendant l'été 1910 et 1911, ont voyagé parmi les Roumains en Serbie et ont publié, en résultat, un recueil de chants nationaux roumains (De la Românii din Serbia. Bucureşti 1913). Le professeur allemand, Weigand, a également voyagé dans un but scientifique parmi ces mêmes Roumains pendant l'été 1898 (Voir „Die Rumänen in Serbien" „Globus" 1900). Weigand non plus n'a pu se faire une idée exacte de l'extension de l'élément roumain à l'ouest et au sud. Ayant en considération les données insuffisantes relativement au nombre, à l'extension et aux particularités éthnographiques et culturelles des Roumains en Serbie présentées par les ouvrages les concernant, le professeur Romansky, auteur de l'article sus-mentionné, a entrepris en 1916 un voyage d'études entre le Timok

et la Morave, dans le but d'éclaircir sur place même cette question. Il expose ici les résultats de cette étude.

La nomenclature typographique établit que la population roumaine s'est fixée dans cette contrée, après que celle-ci eut été auparavant habitée par une population slave de langue proche de celle des Bulgares. Par l'étude de la phonétique des noms ainsi que les prononcent jusqu' aujourd'hui même la population roumaine et non comme ils sont notés sur les cartes serbes et dans les statistiques serbes, l'auteur établit cela indubitablement. Le professeur Romansky a parcouru toute la contrée habitée par les Roumains et a pu en étudier de près la population. Dans cet article sont également exposées les observations et les impressions de l'auteur par rapport à la conscience nationale, dans cette même contrée, de la population slave, voisine de l'élément roumain et en partie mêlée à lui ; l'auteur nous fournit là-dessus de curieux renseignements. Il cite aussi un assez grand nombre de colons venus directement de l'intérieur de la Bulgarie.

Passant dans le chapitre III spécialement à l'étude de la population roumaine, l'auteur marque exactement les frontières de son extension, qui sont clairement indiquées dans la carte géographique annexée à son article. Ces frontières se trouvent entre les fleuves de la Morave à l'ouest, du Danube au nord et du Timok au sud, et atteignent jusqu'à la chaîne de montagne de Ratan. La superficie totale de la région roumaine comprend 10733·7 kilomètres carrés, elle englobe 17 départements administratifs. L'élément roumain représente 42% de la population totale dans les 17 départements c. à d. environ 200,000 âmes (Voir page 49).

Suivent des renseignements détaillés, statistiques et autres, sur la population roumaine pour chaque département séparément. L'auteur termine par quelques indications sur la langue, le costume et l'époque d'immigration de l'élément roumain.

N. A. Mouchmoff, Les ateliers de monnaie à Ochrida (P. 69 à 76).

Grâce à une monnaie de bronze de la collection numismatique du Musée National de Constantinople reproduite par M. K. Regling du Kaiser-Friedrich-Museum à Berlin, dans le Zeitschrift für Numismatik XXX, 4, 453, 1925, nous savons aujourd'hui que la ville d'Ochrida avait ses monnaies déjà au II siècle avant notre ère, au temps de rois macédoniens Philippe V et Perseus. Le type de cette monnaie est identique aux tetroboles macédoniens de la même époque (fig. 1 et 2).

A la fin du XIV siècle, après la mort du roi Voucachin en 1371 le grand joupan albanais André Gropa se proclama gouverneur indépendant du département d'Ochrida et y fit frapper des monnaies d'argent portant le nom de la ville et le sien (fig. 3).

Durant la domination turque au XVI et XVII siècles le gouvernement turc rouvrit les anciens ateliers de monnaie provinciaux. Il rouvrit en même temps que les autres ateliers celui d'Ochrida où ont frappé leurs monnaies les sultans suivants : Selim han II (1563—1576), Mourad han III (1574—1594), Mohamed III (1594—1603) et Osman han (1618—1622).

Ces quatre sultans ont frappé à Ochrida des actches d'argent.

Dans son intéressant article M. Regling donne des renseignements précieux et systématiques sur l'histoire de la ville d'Ochrida.

Iv. Altânoff, La Bulgarie et la question de la Thrace à la Conférence de Lausanne.

Aux Conférences de Lausanne ouvertes le 20 novembre 1922 et le 23 avril 1923 et terminées par la signature de l'accord de Lausanne du 24 juillet 1923, a pris également part la Bulgarie, mais seulement en ce qui concernait l'étude des questions relatives à la fixation des frontières de la Thrace, au débouché de la Bulgarie sur la mer Egée et au régime des Détroits.

L'auteur expose comment se développèrent à la Conférence les trois questions et la position prise par la délégation bulgare. Au sujet de la Thrace les efforts de la délégation pour démontrer que seule une Thrace autonome, ou du moins un corridor territorial indépendant, le long de la vallée de la Maritza, pourrait garantir d'une manière satisfaisante la mise en vigueur de l'article 48 du Traité de Neully relatif au débouché de la Bulgarie sur la mer Egée restèrent vains. L'auteur expose plus loin les débats et les décisions de la Conférence par rapport à la zone de délimitation le long des frontières de la Thrace orientale et la question des Détroits. En plus de ces questions, avec la participation de la délégation bulgare, a été étudiée la question des réfugiés bulgares de la Thrace orientale, le nombre total desquels au moment de la Conférence était évalué à plus de 200000 âmes, dont 160000 venues de la Thrace orientale et les autres de la Thrace occidentale. L'auteur donne des détails relatifs aux pourparlers qui furent engagés, avant la Conférence, entre la Bulgarie et la Turquie, dans le but de garantir le libre retour des réfugiés de la Thrace orientale, en vertu du traité de Constantinople de 1913 et de l'accord d'Andrinople du 2/15 novembre 1913. Cette question soulevée dans la séance du 9 janvier 1923 sous la présidence de Lord Curson, se heurta à l'opposition des points de vue de la délégation turque et de la délégation bulgare, et la Conférence fut obligée de laisser la question sans solution.

L'auteur s'arrête avec force détails aux débats de la Conférence relatifs à la question du débouché de la Bulgarie sur la mer Egée et principalement à celle du port près de Dédéagatch, notamment à Makri, où aurait pu être construit un nouveau port pour la Bulgarie. Il publie en entier le texte de la déclaration faite par la délégation bulgare le 26 janvier 1923 devant la Conférence, dans laquelle est motivé le refus de la Bulgarie d'accepter la proposition selon laquelle elle s'engageait à construire un nouveau port près de Dédéagatch, du moment que communications avec ce port se feraient à travers un territoire étran-, à l'aide d'une voie ferrée étrangère.

L'auteur nous donne plus loin d'intéressantes informations au sujet de l'attitude des Puissances de l'Entente envers la Bulgarie durant la Conférence. Les délégués anglais, les premiers, firent comprendre à la

délégation bulgare à Lausanne qu'élle ne devait nourrir aucune vaine espérance ni au sujet de l'occupation de la Thrace occidentale ni à celui d'un débouché territorial sur la mer Egée. La délégation française se montra de même défavorable à une solution satisfaisante pour les Bulgares de ces questions. Dans la personne de l'expert français Bargeton, la délégation bulgare rencontra son adversaire le plus obstiné au sujet de l'accès à la mer libre.

Enfin, l'auteur expose en détail les débats à la seconde Conférence de Lausanne au sujet des réparations dûes par la Grèce à la Turquie et au sujet de la remise de Karaagatch aux Turcs qui créait l'impossibilité absolue de garantir d'une façon satisfaisante le débouché de la Bulgarie sur la mer Egée le long de la vallée de la Maritza.

L. Milétitch, L'Angleterre et la question macédonienne.

Cet article met en lumière le rôle décisif joué par l'Angleterre dans la création de la question macédonienne en tant que mouvement national pour la libération de la Macédoine et ses responsabilités dans le déroulement tragique de la question. Partant de ce point de vue, l'auteur s'arrête à quelques importants moments de l'histoire diplomatique de la question macédonienne.

La question macédonienne surgit immédiatement après les décisions fatales du Congrès de Berlin au sujet du peuple bulgare, et comme une de ses conséquences. Après l'institution de l'Exarchat bulgare et surtout après le plébiscite en Macédoine de 1872, en verte de l'article 10 du ferman du Sultan de 1870, en résultat duquel les deux plus importantes éparchies macédoniennes, celle d'Ochrida et celle de Uskub, se réunissaient à l'Exarchat, le peuple bulgare sentit qu'il avait entièrement rocouvré son unité.

A la Conférence de Constantinople en 1875, sur l'insistance de la diplomatie anglaise, fut prise la décision que la Bulgarie serait divisée en deux provinces autonomes — orientale et occidentale — ce qui était un essai de séparer la Macédoine de la Bulgarie orientale. Dans le traité de San-Stéfano l'unité politique de la Macédoine et de la Bulgarie réunies avait été pleinement reconnue en harmonie avec l'union culturelle existant déjà sous l'égide de l'Eglise bulgare. Le Congrès de Berlin porta un coup décisif et fatal à l'unité nationale bulgare. L'Eglise bulgare demeura la seule sauvegarde du peuple bulgare mis en danger par le morcellement qui venait d'être décidé.

Le peuple bulgare fut consterné par l'attitude de l'Angleterre. Encore sous la fraîche impression de l'intervention du gouvernement anglais, avec en tête Gladstone, en faveur de la Bulgarie, lors des massacres turcs, il était habitué à considérer l'Angleterre comme l'Etat le plus humanitaire de l'Europe. Les Bulgares ignoraient alors les pourparlers secrets menés, avant le Congrès, entre l'Angleterre et la Turquie, et terminés par la signature d'une Convention secrète, le 4 juillet 1878; l'auteur de l'article sus-mentionné s'y arrête longuement. Ici sont rapportées quelques déclarations importantes relativement à la question de l'unité

nationale bulgare, faites par Salisbury au Congrès de Berlin ; elles sont de nature à jetter ia lumière sur tous les actes ultérieurs de l'Angleterre par rapport à la Macédoine.

Dans le moment psychologique qui suivit le Congrès de Berlin surgit l'idée d'une organisation révolutionnaire en Macédoine qui fut cause que tant de sang innocent bulgare coula.

La lutte qui ne cesse de faire de nombreuses victimes n'est pas encore terminée. Pour l'historien les causes du développement sanglant de la question macédonienne dans toutes ses phases, à partir du traité de Berlin jusqu'aujourd'hui, sont claires, et de même il est évident que les conséquences du traité, teribles pour la Bulgarie et surtout pour la Macédoine, créent aux Puissances ayant participé au Congrès une lourde responsabilité

Les Anglais surtout se rendent compte de cette responsabilité, car c'est la leur qui est la plus grande. L'auteur rapporte qu'une délégation, avec en tête le chef de l'Eglise d'Angleterre, l'archevêque de Canterbury, se présenta, le 9 juin 1907, devant le ministre des Affaires Etrangères, Edouard Grey, pour lui rappeler que, grâce à la politique qu'elle avait adoptée 30 ans auparavant, l'Angleterre portait la responsabilité des horreurs qui se déroulaient en Macédoine, et pour demander à son premier ministre une intervention efficace. Les démarches entreprises alors par Edouard Grey amenèrent l'accord de Reval entre la Russie et l'Angleterre, qui aurait eu comme conséquence l'introduction de réformes plus sérieuses en Macédoine. Mais les Turcs, de même qu'en 1876 après les décisions prises à la Conférence de Constantinople, réussirent à tout anéantir par la proclamation de la Révolution Jeune-turque.

Comptes rendus.

D-r Edouard Beneš, Le Slavisme et les Slaves pendant et après la guerre. („Slovanství a Slované za války i po válce" publié dans la revue „Slovanský Přehled" № 3—4, 1926, p. 169—208). — Compte rendu par L. Milétitch.

Par son étude sur le Slavisme et les Slaves durant et après la guerre mondiale — objet de ce compte-rendu — le D-r Beneš termine une série d'articles qui, sous le titre de „Problèmes de la politique slave" ont paru dans la revue „Slovanský Přehled" (№ 1, 2, 4, 5—6, 1925 et № 1 et 2, 1926).

Dans son dernier article, l'auteur après avoir exposé du point de vue critique le développement historique de l'idée de la solidarité slave dans le passé, plus exactement jusqu'à la guerre mondiale, s'efforce de répondre à la question principale qu'imposent les nouvelles conditions dans lesquelles se trouve le monde slave après la guerre, notamment, s'il serait possible que les rapports entre les Slaves, encore divisés entre eux culturellement et politiquement, s'améliorassent au point qu'une solidarité plus étroite devienne réalisable.

Il faut reconnaître que M-r Beneš, non seulement a tâché d'exposer sous toutes ses faces le problème complexe de l'ainsi nommé „solida-

rité culturelle et politique slave" mais encore que, dans la position officielle qu'il occupe, il l'a fait, jusqu'au bout, avec toute la franchise possible.

L'auteur du compte-rendu examine avec un intérêt spécial les idées et les conclusions du D-r Beneš sur les rapports entre la Yougoslavie et la Bulgarie au sujet de la question complexe de la Macédoine, qui est en connexion étroite avec la question générale des droits garantissant, en vertu des traités de paix, une certaine protection aux minorités nationales. L'auteur du compte-rendu est d'accord avec le D-r Beneš que les peuples slaves n'ont pas pris part à la guerre mondiale pour réaliser quelque „plan slave", mais que chaque peuple slave l'a menée au nom de ses propres intérêts et ainsi qu'il les entendait. La Bulgarie n'ayant participé à la guerre que pour réaliser son unité nationale, ou plus précisément pour assurer la délivrance de la population bulgare tombée sous la domination étrangère, l'auteur du compte-rendu trouve que M-r Beneš manque d'impartialité en assurant que la lutte de la Bulgarie fut une conséquence de l'influence exercée „par la dynastie des Cobourg de mentalité prussienne". Il n'est également pas d'accord avec M-r Beneš quand celui-ci affirme que la guerre a été menée par les vainqueurs pour „le triomphe de la démocratie, la liberté des nationalités et l'union nationale des peuples". Cette thèse ne peut être soutenue dans son ensemble, car pour les Bulgares de Macédoine, par exemple, l'idée de l'union nationale n'a pas été respectée par les traités de paix. Du point de vue slave, dans ce cas-là, il est à remarquer que, nonobstant le fait que les Bulgares de Macédoine possèdent leur individualité et leur originalité nationales propres, par conséquent présentent tous les caractères qui devraient les faire reconnaître comme une minorité nationale en Yougoslavie, cette dernière leur refuse les droits qu'assure la protection des minorités. Cet Etat slave ne cache pas qu'il est décidé, en se servant de tous les moyens, à assimilier, c. à d. à dénationaliser les Bulgares de Macédoine, malgré qu'il soit obligé, en vertu du traité de paix, de respecter leurs droits culturels et nationaux.

Le D-r Beneš connaissant ce fait le passe sous silence et affirme que les contestations au sujet de la Macédoine entre la Yougoslavie et la Bulgarie ne sont que des contestations pour „le territoire et pour la formation (détermination) nationale définitive de la population macédonienne". En effet, c'est là la thèse officielle de la Yougoslavie, mais elle ne peut être défendue par aucun argument valide du point de vue scientifique. Si, malgré tout, M-r Beneš dans ce cas se range du côté de la Yougoslavie, il ne le fait ni en tant qu'historien ni en tant que Slave, mais sûrement en sa qualité de ministre des Affaires Etrangères de l'Etat tchécoslovaque, qui, de son propre aveu, ayant des obligations politiques à droite et à gauche, doit avant tout garder ses propres intérêts. Sous ce rapport M-r Beneš est très franc, et plus d'une fois dans son étude il fait ressortir qu'il n'est pas de l'école des romantiques slaves, sentimentalistes, etc., mais un politique réaliste et qui recommande seulement une politique réaliste à tous les Slaves, notamment une politique slave comme devraient l'en-

tendre les Etats slaves, et non pas des hommes d'Etat et des partis slaves particuliers.

L'auteur du compte-rendu suit dans tout leur développement les idées de M-r Beneš qui se rapportent, toujours dans le même esprit, à nous et à d'autres Slaves. Relativement au peuple bulgare, M-r Beneš conseille ouvertement à la Bulgarie de renoncer, au profit de la Yougoslavie, à la Macédoine, de se résigner à reconnaître qu'il est indispensable de sacrifier la Macédoine aux Serbes et de diriger tous les efforts à l'est et vers la mer Egée. M-r Beneš, déjà à la Conférence de la Paix, à Paris, a insisté pour une politique de concilliation envers la Bulgarie, qui donnerait à cet Etat des dédommagements dans la Thrace orientale. M-r Beneš, qui dit qu'à la Conférence de Paris il est intervenu en faveur des Serbes Lausaciens, — qui sont bien loin d'être aussi entravés dans l'exercice de leurs droits culturels et nationaux, que les Macédoniens — afin de les faire bénéficier des avantages accordés aux minorités nationales, n'exige pas de la Yougoslavie le renoncement à sa politique de violence et d'oppression en Macédoine. Et pourtant, c'est là la condition essentielle qui puisse ramener l'entente entre les Slaves du Sud. La parenté de race, qui apparaît surtout dans la langue des Slaves, et que M-r Beneš fait ressortir très à propos, doit, selon l'auteur du compte-rendu, servir de stimulant à une conduite plus fraternelle des Etats slaves envers leurs minorités slaves et non, sous prétexte de parenté de race et de langue, à motiver des essais de dénationalisation par force ou „d'assimilation" comme on s'exprime par euphémisme.

Si de tels rapports fraternels s'établissent, beaucoup des excellents principes que M-r Beneš défend habilement dans son étude pourraient être appliqués, afin que soit réalisée une solidarité slave, au moins dans le domaine culturel.

Fouques Duparc, La protection des minorités de race, de langue et de religion. Etude du droit des gens. Préface de M. A. de Lapradelle. Paris. 1922. p. 369.—Compte-rendu par le prof. Iv. Guéorgoff.

L'auteur du compte rendu, après s'être arrêté à la préface de M-r de Lapradelle, qui fait ressortir avec raison que de tous les problèmes politiques issus de la guerre mondiale il n'en est point de plus important que celui des minorités, suit le développement graduel de ce problème au point de vue du droit international jusqu'à nos jours où l'on ne conteste même plus que les droits de protection des minorités limitent nécessairement la souveraineté de l'Etat sans considérer cette limitation comme une atteinte à cette souveraineté, puisqu'il s'agit ici de l'application d'un principe juridique général, reconnu également par la Société des Nations.

L'auteur du compte-rendu, en plein accord avec les idées de M-r Fouques Duparc, expose l'intéressant contenu de son ouvrage, surtout en ce qui concerne la question de la procédure adoptée par la Société des Nations relativement à son intervention éventuelle en faveur de quelque minorité nationale. De même que M-r Duparc, il arrive, à regret, à la conclusion que, malgré les progrès incontestables faits relativement

aux mesures déjà admises pour la protection des minorités, ces mesures resteront impuissantes à atteindre le but principal, au cas où quelque Etat refuserait de remplir ses engagements envers une de ses minorités. Le contrôle du Conseil de la Société des Nations n'est pas en pouvoir de remplacer la volonté d'un Etat. La Société des Nations ne dispose par de moyens de contrainte pour imposer ses décisions. Son arme la plus forte aujoud'hui encore reste l'opinion publique. La collaboration d'un élément moral est nécessaire pour que les clauses des traités de paix de 1919—1920 puissent garantir la protection des minorités.

L'auteur du compte-rendu extrait du livre de M-r Duparc quelques intéressantes informations statistiques sur les nationalités dans quelques Etats de population hétérogène. Par exemple, l'auteur indique en Yougoslavie, sous la rubriqne: „Les Bulgares de Macédonie dans les région réunies à la Yougoslavie après 1913" 700,000 âmes, et en Roumanie, sous la rubrique „les Bulgares" 339,800 âmes, desquelles en Roumanie jusqu'en 1914 — 76.000, dans la Nouvelle Dobroudja 116,200, dans la Bessarabie 129,400 et dans la Transylvanie 18,200.

S. Frangoudis, L'Hellenisme en lutte contre l'Orient et l'Occident. Appel aux nations libérales. Par — député d'Athènes et de Pirée. — Athènes 1925. 8⁰ 305. - Compte-rendu par le D-r G. Strésoff.

L'auteur S. Frangoudis, député d'Athènes à la dernière Chambre, excellent journaliste, envoyé par le gouvernement grec à Paris dans un but de propagande, a publié une série de livres et d'articles pour la défense de la Cause hellène. Par ailleurs un grand admirateur de Vènizelos.

Le but de l'ouvrage ci-dessus mentionné est, comme le dit lui-même l'auteur, d'attirer l'attention du monde civilisé sur les malheurs qui ont accablé la Grèce de par l'immigration des réfugiés de l'Asie-Mineure. L'auteur du compte-rendu ne peut comprendre quelle nécessité avait M-r Frangoudis, pour atteindre ce but, de faire une revue fantaisiste de toute l'histoire ancienne et moderne de la Grèce et d'accuser le monde entier, en premier lieu les Bulgares et surtout les Bulgares de Macédoine, des „malheurs grecs". D'autre part S. Frangoudis ne se gêne pas pour élever la Grèce au rang de sauveur de la civilisation européenne, etc. Faisant ressortir les attaques de Frangoudis surtout contre la Russie, la France et l'Angleterre, l'auteur du compte-rendu juge de grande importance dans cet ouvrage, autrement dépourvu de tout sens critique, les passages qui découvrent avec une pleine franchise les dispositions intimes des cercles dirigeants grecs envers les peuple bulgare en général. En dépit des leçons infligées par l'histoire, surtout dans ces derniers temps, les Grecs n'ont changé en rien dans leurs haine contre les Bulgares. Un député de la Chambre grecque, auteur d'un livre publié en français, ne craint pas d'écrire des absurdités et des mensonges criants tels que les Bulgares seraient un peuple tatare venu de l'Asie, et que c'est: „leur perfidie" qui aurait obligé l'empereur de Bysance, Vassilii le tueur de Bulgares, à crever les yeux à 15,000 prisionniers bulgares (fait qui démontre la cruauté grecque), que les Bulgares, récemment encore, se considéraient

comme grecs, mais que, poussés par les Russes, ils se seraient émancipés de la tutelle du patriarchat grec de Constantinople et seraient devenus les ennemis les plus dangereux de l'hellénisme en émettant des prétentions sur la Trace et la Macédoine qui seraient des possessions grecques des contrées „habitées par une population exclusivement grecque" etc. Le peuple bulgare serait, selon lui, le plus fanatique du monde ; durant le guerre interalliée il aurait montré ses instincts sanguinaires, et ainsi de suite. Toute l'épopée de la lutte des Bulgares de Macédoine pour la délivrance est représentée par lui comme un mouvement artificiel, inspiré par la Bulgarie dans le but de „s'emparer de la Macédoine grecque" d'étouffer „le peuple grec". Quoique fervent admirateur de Vénizélos, il trouve que ce dernier a commis une grande faute en concluant une alliance avec la Bulgarie en 1912. Personnellement, l'auteur ne serait jamais entré en alliance avec les Bulgares, n'aurait jamais combattu à leurs côtés, même contre les Turcs. Avec les Arabes une entente serait possible, avec les Bulgares jamais. Selon lui tout ce qui est bulgare en Macédoine doit être déraciné, anéanti.

Toute la brochure en ce qui concerne les Bulgares est pleine de ce lamentable esprit d'intolérance nationale, et l'auteur du compte-rendu, en le faisant remarquer, est d'avis que l'opinion publique bulgare doit prendre cela en sérieuse considération, afin de ne se créer aucune illusion dans les circonstances où se soulèvent — même du côté grec — les questions de rapports de voisinage cordiaux, de paix durable et de collaboration.

Iván Vásov, Cuore bulgaro. Novelle selecte. Introduzione et traduzione dall'originale bulgaro di Enrico Damiani. Roma (Scritori stranieri vol. X) 1925. 8⁰ 121. — Compte rendu par L. M.

Le traducteur de ce livre, M-r Enrico Damiani, connaît admirablement la langue et la littérature bulgare et a publié, dans une excellente et poétique traduction, des extraits de Vasoff dans l'antologie italienne „Poeti bulgari" parue récemment (Roma, 1925, Quaderni della Rivista di Cultura. № 2).

L'ouvrage ci-dessus mentionné contient sept nouvelles de Vasoff dont l'une d'elles „Le baiser de la Macédoine" a pour sujet la lutte héroïque des Bulgares de Macédoine pour la liberté, dépeinte par le poète comme un sublime idéal patriotique, lutte à la vie et à la mort menée par toute la population macédonienne, y compris les femmes et les enfants, avec un esprit de sacrifice et un héroïsme inouïs.

Le traducteur nous donne également une brève étude de la vie et de l'œuvre du poète par quoi il nous prouve, une fois de plus, qu'il est parfaitement au courant de la littérature bulgare moderne.

Péter Zavoeff, Mes vieux voisins. Nouvelles. Sofia 1924 16⁰. 84. — Compte rendu par L. M.

Les nouvelles de P. Zavoeff présentent un intérêt particulier, car elles dépeignent d'une manière tout à fait réaliste la vie des Bulgares

en Macédoine à l'époque des Turcs et cela dans la ville de Chtip — ville natale de l'auteur lui-même. Dans ce milieu monotone et apathique l'auteur a choisi cinq types peu ordinaires, originaux de par leurs idées et leur conduite sociale. A l'exception de l'un d'eux, tous les autres ont des penchants poétiques, des âmes vibrantes, un tempérament amoureux, des conceptions esthétiques de la vie et de la nature. Trois de ces types sont surtout intéressants: les bulgares Garaz Ianko et Mine Minaneto, et le turc Achik Ali. A côté d'eux sont dépeintes des scènes très réussies de la vie simple presque idyllique d'alors, si on en excepte les maux du régime turc. Un plus grand nombre de semblables évocations poétiques de la vie en Macédoine dans le passé compléteraient heureusement le tableau que nous en donnent seulement les documents historiques.

Ochrida illustrée. Première série. Sofia 1926. Edition de la Société de bienfaisance d'Ochrida „S-t Climent". — C. r. par L. M.

Ce petit album, contenant une première série de reproductions artistiques de photographies de la ville d'Ochrida et de ses environs, sera accueilli avec joie surtout dans le milieu des émigrés macédoniens où le culte d'Ochrida et de ses monuments historiques est resté très vivant.

Très réussies et faisant une forte impression par la poésie du site, sont les reproductions du monastère de S-t Naoum, vu du côté du lac, et de même une reproduction du bord du lac. Bien entendu qu'une place d'honneur est réservée dans cet album aux vieilles églises, S-t Climent et S-t Sophie, et à l'antique relief en bois de S-t Climent, le patron vénéré des Ochridéens.

D. Ilkoff, Atlas S-t Cyrille et Méthode. Edité par l'Institut cartographique de Vienne 1925. 102 pages. — C. r. par L. M.

M-r D. Ilkoff a eu l'idée originale de publier un atlas géographique dans lequel, pour mieux faire connaître à la jeunesse sa patrie, il a ajouté aux cartes géographiques, parmi lesquelles se trouve une de la Bulgarie, 176 reproductions photographiques — beaux paysages, monuments historiques et d'art, types et costumes nationaux, vues de villes et de localités, et scènes de travail rural.

Ses photographies sont prises principalement dans le royaume de Bulgarie, mais il y en a aussi de la Macédoine. En premier lieu sont placés le portrait du tzar Boris III et ceux des princesses bulgares Evdokia et Nadejda vêtues de beaux costumes nationaux.

L'atlas est une édition de l'Institut cartographique de Vienne et c'est pourquoi elle est parfaite au point de vue technique. Malgré quelques importants défauts dans la disposition des reproductions, cet atlas est un utile auxiliaire pour le jeunesse.

† **Georges Palacheff** (Nécrologue).

Le 31 mars 1926 est décédé à Sofia le publiciste en vue et écrivain macédonien, Georges Palacheff, membre de l'Institut Scientifique Macédonien.

Né à Véléss, Palacheff termina ses études au lycée bulgare de Salonique, après quoi il étudia les beaux-arts à Sofia et en Allemagne. En 1897 il fut instituteur à l'école bulgare de Uskub où, soupçonné par les autorités turques d'être en relations avec l'Organisation révolutionnaire macédonienne, il fut enfermé dans la prison bien connue de Uskub „Kourchoumli Han" et y passa quelques mois. Après sa mise en liberté, Palacheff se fixa à Sofia et s'adonna à des œuvres pédagogiques et littéraires et au journalisme. G. Palacheff s'est surtout fait remarquer par sa revue illustrée à l'usage de la jeunesse „Galerie d'images" qu'il publia pendant plusieurs années et qui aida beaucoup à développer le goût artistique chez la jeunesse.

G. Palacheff contribua également à l'élaboration de l'album bien connu „La Macédoine illustrée" par l'apport d'un grand nombre de photographies de personnalités et de localités macédoniennes.

L'Institut Scientifique Macédonien perd dans la personne de G. Palacheff un de ses membres les plus notoires et les plus dévoués.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА II, КН. 2.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L' INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE II, FASC. 2.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1926.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА II, КН. 2.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE II, FASC. 2.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1926.

СЪДЪРЖАНИЕ

стр.

Проф. В. Н. Златарски, Западната българска държава до провъзгласяването на Самуила за цар 1

Л. Милетичъ, Струмишкитѣ манастирски черкви при с. Водоча и с. Велюса 35

Д-ръ Кр. Миятевъ, Църквата при с. Водоча 49

Л. Милетичъ, Животътъ и характеръть на славянитѣ въ древностьта 58

Проф. Ив. Странски, Гжстота на населението въ Македонската военно-инспекционна область презъ 1916. г. . . 76

Г. Ив. Бѣлевъ, До Солунъ, Битоля и Охридъ (1904. г.) . . . 86

Л. Милетичъ, Женската носия въ Галичникъ (Дебърско). . 103

Свадбени обичаи въ Ениджевардарско. — Съобщава Л. Милетичъ 107

Пословици отъ гр. Охридъ. Съобщава А. П. Стоиловъ . . 109

Образци отъ македонски говори въ едно сръбско издание. Съобщава Ст. Романски 112

Рецензии и книжовни вести

Скопље и Јужна Србија. Издање Професорског друштва. Београд 1925. 8⁰. IV, 244. — Рецензия отъ Ст. Романски . . 117

М. Ивковић, Акцентни системи српско-македонских говора (печ. въ „Южнословенски филолог", Београд, кн. II, стр. 254-271, и кн. IV, 1924. г., стр. 46-71). — Отъ проф. Б. Цоневъ. 125

Émile Vandervelde, Les Balkans et la paix. Bruxelles. 1925, стр. 96. — Отъ проф. Ив. Георговъ 129

Йорд. Ивановъ, Произходъ на царь Самуиловия родъ (вж. „Сборникъ въ честь на проф. Василъ Н. Златарски". София 1925. Стр. 55—62). — Отъ Л. Милетичъ 135

D-r. K. Regling, Lychnidos, eine neue Münzstätte in Illyrien (вж. Zeitschrift für Numismatik, XXXV, 4. 1925, стр. 225 ff.). (Д-ръ К. Реглингъ, Лихнидосъ, една нова монетарница.) — Отъ Н. М-въ 140

Л. Милетичъ, По въпроса за произхода на името „Охридъ" . 142

Съдържание на книгата въ резюме на французски . . 147—160

Къмъ статията „Струмишкитѣ манастирски черкви при с. Водоча и с. Велюса" сж приложени 11 листа фототипични репродукции.

TABLE DES MATIÈRES

page

Prof. V. N. Zlatarski, L'État bulgare d'Occident jusqu'à la proclamation de Samouïl comme tzar des Bulgares 1
L. Milétitch, Les églises des monastères de Stroumitza près des villages de Vodotcha et Vélusa 35
Dr. Kr. Miateff, L'église près du village de Vodotcha 49
L. Milétitch, La vie et le caractère des Slaves de l'antiquité . 58
Prof. Iv. Stranski, La densité de la population dans le territoire de l'Inspection militaire de Macédoine en 1916 . . 76
G. Iv. Bélev, A Salonique, Bitolia et Ochrida (1904) 87
L. Milétitch, Les costumes des femmes à Galitchnik 103
Coutumes nuptiales de la contrée d'Enidjé-Vardar.— Communiqués par L. Milétitch 107
Proverbes de la ville d'Ochrida— Communiqués par A. P. Stoiloff 109
Exemples de dialectes macédoniens dans une édition serbe.— Communiqués par St. Romanski 112

Comptes rendus

Scopié et la Serbie du sud. Édition de la Société des professeurs serbes. Belgrade 1925. 8°. IV, 244. — Compte-rendu par le prof. St. Romanski 117
M. Ivkovitch, Le système des accents des dialectes serbo-macédoniens (Paru dans le „Philologue Yougoslave". Belgrade, livre II, 254-271, livre IV, 1924, 46-71.) — Par le prof. B. Tzonev 125
Émile Vandervelde, Les Balkans et la paix. Bruxelles. 1925, p. 96. — Par le prof. Iv. Ghéorgov 129
J. Ivanov, Origine de la famille du roi Samouïl (Publié dans le recueil édité en l'honneur du professeur V. N. Ziatarsky, Sofia 1925. Pages 55-62.) — Par L. Milétitch 135
Dr. K. Regling, Lychnidos, eine neue Münzstätte in Illyrien. (Paru dans la Zeitschrift für Numismatik, XXXV, 4. P. 255 ff.) — Par N. M-ov 140
L. Milétitch, Sur la question de l'origine du nom „Ochrid" . . 142
Les articles de la Revue en resumés en français . . . 147—160

A l'article „Les églises de monastères de Stroumitza près des villages de Vodotcha et Vélusa" sont ajoutées 11 réproductions autotypiques.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

ЗАПАДНАТА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА ДО ПРОВЪЗГЛАСЯВАНЕТО НА САМУИЛА ЗА ЦАРЬ.

Отъ проф. В. Н. Златарски.

II.

Като събралъ достатъчно военни сили, Василий II потеглилъ въ походъ по главния пѫть презъ Одринъ и Пловдивъ къмъ Триадица или Срѣдецъ, т. е. противъ областьта на Аарона. Като стигналъ въ Пловдивъ, той оставилъ тамъ една часть отъ армията си подъ началството на пълководецъ Лъва Мелисина съ поржчка да пази планинскитѣ проходи, вѣроятно откъмъ Стара-планина, и да попрѣчи, ако българитѣ биха се опитали да му пресѣкатъ пѫтя. Самъ Василий навлѣзълъ въ България по р. Хебъръ (Марица) презъ тѣснини и гори — Траяновитѣ врата, и като ги преминалъ, подстжпилъ къмъ самия Срѣдецъ. Тамъ императорътъ разположилъ войската си на лагеръ и обсадилъ града. Обсадата се продължила цѣли двайсеть дена, но безъ никакъвъ успѣхъ, защото поради несполукитѣ на началницитѣ войската се предавала на безгрижность и бездействие, а между това българитѣ отъ засада нападали излизащитѣ отъ ромейския лагеръ за храна и фуражъ, произвели голѣмо клане и откарали много добитъкъ и коне. Когато пъкъ обсаднитѣ орждия и другитѣ машини поради неопитностьта на тия, които ги бѣха приставили къмъ стенитѣ, не постигали никакви резултати и били изгорени отъ противника; когато донесенитѣ припаси отъ храни вече се свършили поради неумѣреното имъ изразходване, и оскждия въ най-необходимото обхванала войската, — тогава императорътъ събралъ цѣлия обозъ и незабавно потеглилъ съ войската си за Цариградъ. Той пропжтувалъ цѣлъ день и спрѣлъ на почивка въ една гора. „Още не бѣше се смѣнила първата нощна стража, и изведнажъ отъ източната страна на лагера бързо премина преголѣма звезда, която, пише Лъвъ Дяконъ, като освѣти съ силна свѣтлина палаткитѣ, падна на западната страна у самия окопъ и, като се разсипа на многобройни искри, изгасна.“ Това е било вѣроятно нѣкой метеоръ. Това явление предизви-

кало, споредъ думитѣ на Лъва Дякона, съвършеното изтрѣбване на войската.[1] Така ни обяснява Лъвъ Дяконъ, който е участвувалъ въ тоя походъ и билъ очевидецъ на всичко станало, причинитѣ за отстжпването на Василя II отъ Срѣдецъ.

Другояче ни описва тоя походъ Ив. Скилица. „Следъ като преминалъ, пише той, тѣснинитѣ и горитѣ, които се намирали между Срѣдецъ и границата (*τὰ μεταξὺ Τριαδίζης ... στενὰ διελθὼν καὶ τὰς λόχμας*), императорътъ пристигналъ въ едно мѣсто, наречено Стопонионъ,[2] и се разположилъ на лагеръ; тамъ той обмислялъ, какъ да предприеме обсадата на Срѣдецъ. Пръснало се слухъ, че Самуилъ завзелъ върховетѣ на околнитѣ планини (защото се боялъ отъ открита битка и ржкопашенъ бой) и че разполага отъ всички страни засади, съ цель да може нѣкакъ да напакости на противницитѣ. Докато това ставало и императорътъ ималъ такова намѣрение, командуващиятъ западнатѣ войски Стефанъ, когото за малкия ръстъ наричали Контостефанъ, бидейки най-голѣмиятъ врагъ на Лъва Мелисина, презъ настаналата нощь дошълъ при императора и го уговарялъ да вдигне лагера, колкото може по-скоро, и, като остави другитѣ работи на втори планъ, да побърза за столицата, защото Мелисинъ съ жадность гледа на царската власть и отива затамъ (столицата) съ най-голѣма бързина. Тая речь ужасила императора и той веднага заповѣдалъ да се вдигне лагеръ‟.[3] И тъй, споредъ Скилица из-

---

[1] Leo Diakonos, ib., p. 171,8-172,8. — Skylitzes-Cedrenus, ib. II, p. 436,12-19. — Zonaras, ib. IV, p. 111,3-13.

[2] *Στοπώνιον*, у Идризи Istôbônî, старобълг. Стопони и Щипонкѣ се намирало на 1/2 часъ с.-из. отъ днеш. Ихтиманъ въ политѣ на планина Бѣлица, гдето и днесъ се виждатъ на повърхностьта многобройни парчета отъ тухли. Това мѣсто ихтиманчани наричатъ Щипонъ, по турски Истипонъ-калеси, а жителитѣ на една махала отъ Ихтиманъ — щипочани. — C. Jireček, Archäol. Fragmente aus Bulgarien. Arch.-Epig. Mitteil. X, S. 89. — W. Tomaschek, Zur Kunde (Idrîsî). S.-Ab. S. 86-87. — К. Иречекъ, Княжество България, II, стр. 111.

[3] Skylitzes-Cedrenus, ib, II, p., 436,19-437,11. — Zonaras, ib., IV, p. 111,10-27. — Иначе обяснява Зонара причинитѣ за постжпката на Контостефана. Безъ да споменува за личната омраза на последния къмъ Лъва Мелисина, той пише: „бидейки доместикъ на западнитѣ войски, Контостефанъ Стефанъ, като обсждилъ, че ако военното предприятие (*τὰ τῆς στρατείας*) се свърши благополучно за императора, то той (им-ръть) не би могълъ да се успокои, нападайки неприятелитѣ, и че нито той (Контостефанъ), нито другитѣ военачалници нѣма вече

лиза, че Василий II съвсемъ не обсаждалъ Срѣдецъ, но че по пѫтя още къмъ него, когато се намиралъ при гр. Ихтиманъ, решилъ да се върне обратно въ Цариградъ подъ влиянието на увещанието на Контостефана. Обаче това не е вѣрно, защото отъ думитѣ както на Лъва Дякона, комуто като на съвременникъ и очевидецъ въ случая повече трѣба да се вѣрва, тъй и на Яхъя, който право пише, че „императорътъ потеглилъ противъ тѣхъ (българитѣ) съ голѣма войска и дошълъ до тѣхния градъ, именуемъ Абария (= Срѣдецъ) и го обсадилъ,[1] обсадата на Срѣдецъ е вънъ отъ всѣко съмнѣние. Оттука ясно става, че Скилица говори само за отстѫпването на императора и съ посочването на Стопонионъ дава възможность да се опредѣли точната посока на движението, като по тоя начинъ допълва Лъва Дякона, който не дава никакви географски имена. Що се пъкъ отнася до увѣрението на Контостефана предъ императора, то още А. Гилфердингъ е изказалъ мнение, че цѣлата тая история била съчинена, за да се оправдае постигналата императора въ тоя походъ злополука;[2] а В. Васильевски, знаейки враждебното настроение на византийскитѣ пълководци къмъ Василия въ даденото време, допуща, че въ нея има нѣщо истинско.[3] Твърде е възможно,

---

да се считатъ отъ него като достойни за много речи (т. е. императорътъ нѣма вече да се съветва съ тѣхъ), намислилъ да провали нападението и да прекъсне движението“ (р. 111,15-22). Зонара, който обикновено съкратява своя главенъ изворъ — Скилица, тукъ, напротивъ, се явява по-пространенъ отъ него. Дали тия разсѫждения, които приписва на Контостефана, той е черпалъ отъ други извори, или пъкъ това сѫ негови лични съображения, мѫчно е да се установи. Старобъл. преводъ срещу горния пасажъ дава само следнето: „Западныим чиновом доместикь сый Контостефанъ и зазрѣв си въ нѣчьсом, запѧти оумысли начинанїю его и стръмленїе възразити“ (п. т., стр. 157). Едвали може да се допусне, че старобъл. преводачъ е съкратилъ гръцкия текстъ, защото той въ нищо не отстѫпва отъ него; това, което се дава въ повече въ изданието на Диндорфа, не е ли по-сетнешна прибавка?

[1] Бар. Розенъ, каз. съч., стр. 21,15-17. — Че гр. Абария е Срѣдецъ, вж. п. т., стр. 189, бел. 146 и В. Васильевскій, Къ исторіи п. т., стр. 142-143. — Асохигъ (п, т.) пъкъ казва, че „императорътъ потеглилъ съ силна армия и съ обширенъ лагеръ завзелъ самата тѣхна срѣда“, — изразъ, който напомня българското име на старата Сердика — Срѣдецъ. — Васильевскій, п. т., стр. 144.

[2] А. Гильфердингъ, Исторія сербовъ и болгаръ, Сочиненія, т. I, стр. 209.

[3] В. Васильевскій, п. т., стр. 143-144.

че тукъ сѫ действували личната омраза на Контостефана къмъ Лъва Мелисина и желанието му да го компромитира предъ императора; обаче, като имаме предъ видъ, че това, въ което Контостефанъ предупреждавалъ Василия II, по-сетне се оказало невѣрно, въпрѣки настояванията му въ истинността, ние сме готови да приемемъ, че Контостефанъ, който е получилъ своевременно известие за появяването на българитѣ въ тила на ромеитѣ по пѫтя на отстѫпването, прибѣгналъ къмъ подобна измислица, за да убеди императора, колкото е възможно по-скоро, да вдигнатъ обсадата и да потеглятъ обратно, за да избѣгнатъ заплашващата ги пълна катастрофа, отъ която надали би могълъ нѣкой да излѣзе живъ. И наистина, катастрофата не била избѣгната.

„На другия день, пише Лъвъ Дяконъ, войската преминаваше презъ единъ гористъ и издълбанъ долъ и, едвамъ бързо отмина, тя завземаше пресѣчени отъ потоци и стръмни мѣста; въ тѣхъ българитѣ нападнаха и избиха голѣмо множество хора, заграбиха царската палатка (ἀρχή) и съкровище и откараха като плячка цѣлия обозъ на войската. Тогава и азъ, който описва тая злополука, присѫтствувахъ, придружавайки за нещастие владѣтеля и изпълнявайки длъжността дяконъ, „и насмалко щѣха да се подхлъзнатъ стѫпкитѣ ми“ (Псл. 72, 2) и да стана жертва на скитския мечъ, ако нѣкакво божествено провидение не бѣше ме извело отъ самата опасность, което направи бързо да подкарамъ коня и, преди още противницитѣ да завзематъ обиколеното съ пропасти нанагорнище (баиръ), да го премина и бързо (въ кариеръ) да се изкача на върха. И тъй остатъкътъ отъ войската презъ непроходими планини избѣгна преследването на българитѣ и, като изгуби цѣлата конница и обоза, който возѣха съ себе си, достигна до ромейскитѣ предѣли“.[1] А Ив. Скилица описва това поражение така. Следъ като ромейскиятъ лагеръ набързо билъ вдигнатъ, „Самуилъ [и Аароновъ заедно съ Романа], предполагайки, че безредното отстѫпване, както става обикновено, е бѣгство, като нападнали неочаквано съ устремъ и викъ, изплашили ромеитѣ и ги обърнали въ бѣгство; тѣ завладяватъ лагера и ставатъ господари на цѣлия обозъ, на самата царска палатка и на цар-

[1] Leo Diakonos, ib., p. 172,18-173,11.

скитѣ регалии. Императорътъ, като преминалъ тѣснинитѣ, едвамъ се спасилъ въ Пловдивъ. Когато пристигналъ тамъ и намѣрилъ Мелисина на мѣстото и грижливо да пази повѣрената стража, той почналъ да укорява Контостефана като лъжецъ и като такъвъ, който станалъ причина за такова бедствие. Последниятъ, като не пренасялъ хладнокръвно укора, но още повече се сърдѣлъ и твърдѣлъ, че той справедливо увещавалъ, принудилъ императора поради безсрамната си дързость да скочи отъ трона и, като го уловилъ за коситѣ и брадата, повалилъ го на земята".[1]

Въ сжщия духъ описватъ поражението на Василий II и другитѣ извори. Така Яхъя казва, че „се пръснало слухъ презъ нощьта по войскитѣ му (на Василия), какво превалътъ имъ е отрѣзанъ, и тогава императорътъ се обърналъ на бѣгъ и цѣлата му войска, въ вторникъ на 17. августъ 986 г. И преслѣдвали ги българитѣ и разграбили неговия обозъ и хазната и загинало голѣмо множество отъ войската му, и това станало въ 10-та година отъ цару-

---

[1] Skylitzes-Cedrenus, ib., p. 437,11-438,2. — B. Prokić, п. т., стр. 29,13. Прибавката на еп. Михаила Дѣволски: *καὶ Ἀαρὼν σὺν τῷ Ῥωμανῷ* Прокичъ тълкува така, че тукъ подъ Аарона трѣба да се разбира неговиятъ синъ Иванъ-Владиславъ, а подъ Романа—Самуиловиятъ синъ Гавриилъ-Родомиръ, защото съ името Ааронъ у Яхъя билъ нареченъ Ив. Владиславъ (вж. п. т., стр. 40-41. — Отъ сжщия, Постанак једне словенске царевине, п. т., стр. 279, бел. 1). Безъ да се спираме на крайно несполучливата съпоставка на еп. Михаила съ Яхъя, ние тукъ ще обърнемъ внимание на това, че подобна идентификация е недопустима въ случая, защото еп. Михаилъ билъ твърде добре запознатъ съ членоветѣ, както на Аароновия родъ, тъй и на Самуиловия, и никога не би допусналъ подобно смѣшение на личноститѣ; напротивъ, той не само допълва текста на Скилица, но го и поправя; така наприм., вм. Романа, Самуиловия синъ, той поставя Гавриилъ (Prokić, п. т., стр. 29,11), или пъкъ го нарича съ българското му народно име Радомиръ (п. т., стр. 31,24,25,27; стр. 36,61); той дава името на втората дъщеря на Самуила — Мирослава, женена за Ашота; името на втората жена Самуилова — Агата (п. т., стр. 31,22); кръстното име на Косара — Теодора (п. т., стр. 32,31); назовава имената на Аароновитѣ внуци — Ив. Владиславовитѣ синове; той дори знае, че Петъръ Делянъ билъ синъ на Гавриила-Радомира, роденъ отъ първата му жена — дъщерята на маджарския краль (п. т., стр. 31,24; стр. 36,62). Тия данни сж достатъчни, струва ни се, за да се приеме, че въ горнята добавка на еп. Михаила трѣбва да видимъ сжщинскитѣ Ааронa, брата Самуиловъ, и Романа, царь Петровия синъ, царя-скопецъ.

ването му“ (986). Това известие е особено ценно за насъ не само за туй, че то се схожда съ византийскитѣ, но още и за туй, защото ни дава точната дата за поражението — вторникъ на 17. августъ 986 г.[1] — Асохигъ разказва, че „българитѣ побързали и завзели тѣснитѣ мѣста и планинскитѣ проходи по пѫтя (на отстѫпването): това били мѣста непроходими, покрити съ храсталакъ. И, като обкрѫжили императора заедно съ цѣлата му войска, тѣ изклали всичкитѣ съ мечъ; само арменската пѣхота,[2] като заобиколила императора Василия отпредъ и отзадъ, извела го въ Македония по другъ планински пѫть. Цѣлата конница (ромейска) обаче заедно съ плячката и царската палатка попаднали въ тѣхни рѫце“. Асохигъ отнася това поражение сѫщо къмъ 986 г.[3] — У Матея Едески пъкъ четемъ: „Алусианъ отъ своя страна, като събралъ една армия, тръгналъ да посрещне Василия. Произлѣзе голѣма битка, българскиятъ краль взелъ върхъ и обърналъ на бѣгъ войската на Василия чакъ до Цариградъ. Българитѣ откарали отъ тѣхъ грамадна плячка и множество пленници. Василий цѣлъ опозоренъ се върналъ въ столицата.[4]

Отъ приведенитѣ тукъ известия ясно става, че причинитѣ както за отстѫпването, тъй и за поражението на Василия II при Траяновитѣ врата на 17. августъ 986 г. лежатъ главно въ своевременото пристигане на Самуила на помощь на Аарона съ своитѣ войски, които о-време сполучили да отрежатъ на ромеитѣ пѫтя на отстѫпването и да имъ нанесатъ катастро-

---

[1] Бар. Розенъ, каз. съч., стр. 21,17-23.

[2] Асохигъ съобщава, че Василий II намислилъ да пресели часть отъ арменцитѣ, които се намирали подъ властьта му, въ Македония, (за да ги постави) противъ българитѣ (и да имъ даде възможность да се заематъ) съ уредбата на страната. Поради това той и преведе тамъ много (арменци)“ (рус. преводъ, стр. 142). Византийцитѣ не споменуватъ нищо за подобно преселение преди 986 г., и ние мислимъ, че това сѫ били тъкмо споменуваната тукъ войска, която била доведена въ Македония противъ българитѣ.

[3] Асохигъ, п. т., гл. XXIII, нѣм. прев., стр. 185-185; рус. прев., стр. 176-177. Ср. гл. XXIV, нѣм. прев., стр. 185, руския 177.

[4] А. Гильфердингъ, п. т., стр. 209, бел. 1 френския текстъ. — Въ похвалното слово за св. Фотия Тесалийски така сѫщо се споменува, че „станала жестока битка; императорътъ, който излѣзълъ съ цѣлата си войска противъ него (българ. народъ), не устоялъ противъ варварския строй.“ Васильевскій, Одинъ сборникъ, п. т., стр. 100 и 101, бел. 1 (гръцкия текстъ).

фално поражение, съ което била осуетена и главната цель на първия походъ на Василия II — съ едно нападение да покори България. Тая злополука на императора възбудила силно духоветѣ въ Византия. Въ Цариградъ обвинявали Василия, че той предприелъ този походъ по своя инициатива, и хвърляли върху него всичката отговорность за неуспеха. Какво силно впечатление произвело поражението при Ихтиманския проходъ и какво било настроението въ византийската столица спрямо Василия, се види отъ едно стихотворение на споменатия съвременен византийски поетъ Ивана Геометра, което носи надсловъ: „На поражение ромеитѣ въ Българската клисура", изпълнено съ отчаяние. „Ако да бѣше дори слънцето слѣзло отъ своето мѣсто, възклицава поетътъ, азъ все пакъ не бихъ помислилъ, че стрелитѣ мизийски ще бѫдатъ по-силни отъ копията авзонийски (т. е. ромейски). Провалете се, дървета, грозни планини, провалете се, мрачни скали! Тукъ левътъ се изплаши да излѣзе срещу еленитѣ. Когато ти, Фаетоне (слънце), спуснешъ подъ земята златоблѣскавата си колесница, кажи на великата душа на кесаря ето какво: Дунавъ грабна венеца на Римъ; улови се по-скоро за орѫжие. Стрелитѣ на мизийцитѣ надвиха надъ копията на авзонийтѣ".[1] При такова настроение въ Цариградъ на Василия II не оставало нищо друго освенъ да събере нова войска и да почне отново войната, за да покаже, че „стрелитѣ мизийски не сѫ по-силни отъ копията авзонийски". Обаче новитѣ вѫтрешни вълнения — бунтътъ на Варда Фока и на Евстатия Малеина презъ августъ 987 г., новото появяване на сцената на Варда Склира и външнитѣ опасности — нападенията на руския князъ Владимира на херсонската тема и обсадата на Херсонъ, а сѫщо войната на арабитѣ въ Южна Италия, — отново отвлѣкли вниманието на Василия II отъ българитѣ, и той билъ принуденъ да ги остави на покой въ течение на петь години.

При поражението на византийската армия въ Ихтиман-

[1] Joannis Geometrae Carmina varia. Migne, Patrologia graeca, t. 106, col. 934: *Εἰς τὸ πάθος Ῥωμαίων τὸ ἐν τῇ βουλγαρικῇ κλείσει.* — Ср. В. Г. Васильевскій, Къ исторіи, п. т., стр. 171; Труды его, т. II (1909), стр. 117. Ср. и не съвсемъ точния и пъленъ преводъ на това стихотворение у К. Стояновъ, Иванъ Геометъръ и византийската култура на негово време. Духовна Култура, кн. 23 и 27 (1925), стр. 201.

ския проходъ, както видѣхме, взелъ най-деятелно участие и Самуилъ, и може да се каже, че благоприятниятъ изходъ отъ нападението на Василия II се дължи изключително нему, защото едвали Аароновъ самъ би могълъ да устои противъ ромеитѣ. Опасността била отстранена отъ владѣнията на Аарона, а може би и отъ цѣла България. Ние бихме очаквали, че Аароновъ ще съзнае и признае, доколко е било необходимо за него да бѫде въ добри и съюзни отношения съ брата си Самуила, и че само съ задружни действия тѣ биха могли всѣкога да посрещнатъ и отблъснатъ всѣко покушение върху независимостьта на България. Обаче Аароновъ билъ далечъ отъ подобно съзнание и въпрѣки оказаната нему отъ Самуила ценна услуга, той не се отказалъ отъ старитѣ си тайни планове: и следъ одържаната тъй блѣскава победа надъ заклетия врагъ на българитѣ той не престаналъ да води антибратска, или по-право, антинационална политика, защото продължилъ сношенията си съ приятелитѣ на ромейския императоръ, а може би непосредно и съ самия Василия II, — сношения, насочени очевидно противъ брата му. За Самуила, който и по-рано не довѣрявалъ на Аарона и несъмненно е знаелъ за предишнитѣ му тайни преговори съ Цариградъ, подобно поведение на брата му било нищо друго освенъ явна измѣна и предателство както противъ него самия, тъй и противъ отечество и народъ. Затова, като поставялъ държавнитѣ интереси и отечествената свобода по-високо отъ братскитѣ си връзки и чувства и като предвиждалъ, какви голѣми злини би могълъ да причини Аароновъ съ своето измѣнническо поведение, Самуилъ решилъ да предупреди тия злини. „Затова ли, пише Скилица, че Аароновъ билъ, както казвали, привърженикъ на ромейската партия, или пъкъ поради това, че искалъ да присвои за себе си властьта (или пъкъ за едното и другото, както прибавя Зонара), братъ му Самуилъ го убилъ въ мѣстностьта на Раметаница на 14. юлий (споредъ варианта: юний) съ цѣлия му родъ; само синъ му Иванъ-Владиславъ билъ спасенъ отъ Самуиловия синъ, Гавраила-Радомира“.[1] Това известие на Скилица се подтвър-

[1] Skylitzes-Cedrenus, ib. II, p. 435,16-22: *καὶ τὸν Ἀαρὼν δὲ τὰ Ῥωμαίων, ὡς λέγεται, φρονοῦντα ἢ τὴν ἀρχὴν εἰς ἑαυτὸν σφετεριζόμενον ἀνεῖλεν ὁ ἀδελφὸς Σαμουὴλ παγγενεῖ, καὶ τὴν ιδ' Ἰουλίου* (var. *Ἰουνίου*) *μηνός, ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τῆς Ῥαμετανίτζας* (вм. *Ῥασμετανίτζας*), *μόνου Βλα-*

дява и отъ Дуклянския пресвитеръ, който влага въ устата на Василия II следнитѣ думи, отправени следъ смъртьта на Самуила къмъ Аароновия синъ Ивана-Владислава: „Защо не отмъстишъ за кръвьта на своя баща?. . . получи царството на Самуила, който уби твоя баща и своя братъ“.[1] Самото събитие ние отнасяме къмъ 14. юний 987 г., 1. защото следъ 986 г. нийде вече не се явява личностьта на Аарона и 2. защото то се намира, както се посочи, въ тѣсна връзка съ поражението на императора при Траяновитѣ врата на 17. августъ 986 г., което издигна авторитета на Самуила високо и разкри тайнитѣ замисли на Аарона. — Що се отнася до „мѣстностьта Раметаница“ *(ἡ τοποθεσία τῆς Ῥαμετανίτζας)*, то още Иречекъ посочи, че въ това име трѣба да видимъ името на днешната рѣкичка Разметаница, десенъ притокъ на р. Джерманъ (Дупнишко)[2], а Йор. Ивановъ по-точно опредѣли топографското ѝ положение: „тя извира отъ Бобовдолската и Колошката планина, тече на югъ, пресича шосето Кюстендилъ—Дупница при „Бинеко“ и подъ с. Грамадье се влива въ р. Джерманъ, а тая въ Струма“. Остатъцитѣ отъ развалини на средневѣковна крепость въ мѣстностьта „Царичина“, както и народнитѣ предания, свързани съ сѫщата мѣстность, правятъ твърде приемливо заключението на Йор. Иванова,

---

δοσθλάβου (var. *Βλαδισθλάβου) τοῦ καὶ Ἰωάννου διασωθέντος, τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, παρὰ Ῥαδομήρου τοῦ καὶ Ῥωμανοῦ* (var. *Γαβριὴλ), τοῦ υἱοῦ τοῦ Σαμουήλ.* — Zonaras, ib. IV, p. 110,$_{24-29}$: *τὸν δ' Ἀαρὼν παγγενῆ τοῦ βίου ἐξήγαγεν ὁ ἀδελφὸς Σαμουήλ, ἢ τὴν ἀρχὴν ἑαυτῷ μόνῳ περιποιούμενον ἢ τὰ Ῥωμαίων αἱρούμενον λέγεται γὰρ καὶ ἀμφότερα, ἑνὸς μόνου τῶν παίδων ἐκείνου περισωθέντος, ὃς Σφενδοσθλάβος* (вм. *Βλαδισθλάβος*) *καὶ Ἰωάννης διωνύμως ἐκέκλητο.* — Старобълг. преводъ, п. т., стр. 156: „Ꙗрона же съ всѣм родѡм ѿ житїа потрѣби брат его Самоиль или власт себѣ единомꙋ влѣкѫща, или гръческа мѫдръствоуѫща, не вѣм, прослꙋшѫ бо и ѡбоа, единоу тъчїѫ ѿ сн҃овь его ѡставшꙋ, иже Іѡан Свѧт(о)славъ нарицаашесѧ.“ Тукъ „не вѣм“ липсва въ гръцкия текстъ, а не точно сѫ предадени изразитѣ: 1. „себѣ единомꙋ влѣкѫща“, защото *ἑαυτῷ μόνῳ περιποιέομαι*=„придобивамъ, присвоявамъ само за себе си“ = *σφετερίζομαι εἰς ἑαυτὸν* (у Skylitzes), и 2. „гръческаа мѫдръствоуѫща“, защото както *τά τινος φρονέω* = имамъ еднакви мисли съ нѣкого, едно мисля съ н.“, оттука „принадлежа къмъ партията на нѣкого“, тъй и *τά τινος αἱρέομαι* = приемамъ, държа страната на нѣкого, съмъ или ставамъ привърженикъ на нѣкого.“

[1] Popa Dukljanina lětopis po latinsku, издание на Iv. Črnčić. Kraljevica 1874, str. 43, cap. 36.

[2] К. Иречекъ, Българско княжество. II, стр. 613.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

че тъкмо тамъ се намирала лѣтната резиденция на Аарона и семейството му[1], а това иде още веднажъ да подтвърди, че областьта на Аарона била Софийската, въ която влизала и северна Македония.

Самуилъ следъ смъртьта на Аарона, споредъ думитѣ на Ив. Скилица, станалъ самовластенъ (μόναρχος), т. е. той вече не раздѣлялъ властьта съ никого, и цѣла България сега преминала подъ негово управление начело съ номиналния царь Романа. Заедно съ това билъ туренъ край на всички възможни вжтрешни сътресения подъ влиянието на византийското правителство, а пъкъ съ подновяването на гражданската война въ Византия съ избухването на бунта на Варда Фока и на Евстатия Малеина презъ августъ 987 г. се давала възможность на Самуила и българитѣ свободно да продължатъ борбата. И наистина, Скилица съобщава, че „Самуилъ и другитѣ мѣстни воеводи (τοπάρχαι), като получили свобода да действуватъ безнаказано, когато той (императорътъ) билъ завзетъ съ възстанията, не малко тревоги причинили на ромейскитѣ власти“.[2] Обаче, где сж действували българитѣ и въ какво се състояли тия тревоги, Скилица нищо не посочва. Нѣщо повече ни дава Яхъя, който пише: „И презъ времето на бунта на Фока и когато императоръ Василий билъ заетъ съ войната противъ него, българитѣ се възползували и нападали ромейската страна нѣколко пжти, и я опустошавали до гр. Сâлуника и правили нападения на ония ромейски области, които сж на западъ“.[3] И тъй, презъ периода отъ 14. IX. 987 до 13. IV. 989, т. е докато траела гражданската война, българитѣ нападали „много пжти“, т. е. постоянно и тѣхнитѣ нападения се простирали

---

[1] Йор. Ивановъ, Сѣверна Македония. София 1906, стр. 23-41.

[2] Skylitzes-Cedrenus, ib. p. 447,6-8. — Zonaras, ib., p. 117,15-16, така сжщо споменува за τὰς τοῦ Σαμουὴλ ἐκδρομάς презъ сжщото време.

[3] Яхъя, п. т., стр. 27,21-25, — Ал-Макинъ предава това мѣсто така: „Въ онова време, когато билъ бунтътъ на Фока и царь Василий билъ изцѣло заетъ съ борбата противъ него, българитѣ се възползували отъ случая и нѣколко пжти нападали римската область, и (разорявайки) съ пожари, опустошения и грабежъ, дошли до градъ Солевкия“. Вж. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 141; Труды его, п. т., стр. 32. Подъ Селевкия още на времето Васильевски правилно разбиралъ Салоника, Солунь, както това се доказа и отъ текста у Яхъя.

въ солунската область и въ ромейскитѣ области, които били на западъ, но понеже и солунската область се намира „на западъ", разбира се, отъ столицата, то подъ другитѣ области, които се опредѣлятъ като „западни" очевидно отъ Солунъ, ще трѣба да разбираме несъмненно тия, които още се намирали подъ властьта на Византия, а това сѫ драчката тема и Епиръ. Тия две области въ 995/6 г. се намирали вече въ рѫцетѣ на българитѣ, а понеже следъ 989 г. не става нийде дума, че тѣ сѫ били завоевани отъ Самуила, то имаме достатъчно основание да приемемъ, че Самуилъ презъ посоченото време обърналъ вниманието си тъкмо къмъ тѣхъ, главно къмъ драчката тема, която била отъ голѣма важность за византийцитѣ, понеже тя служила като главна база за тѣхнитѣ военни и търговски интереси на Адриатическо море и за връзка съ южно-италиянскитѣ имъ владѣния. За да унищожи ромейската власть по Адриатика и да се освободи отъ всѣка опасность откъмъ тила, Самуилъ при съдействието на западнобългарскитѣ мѣстни воеводи завоювалъ и тая область заедно съ градъ Драчъ, който ще да му се е предалъ безъ голѣмъ отпоръ 1. въ силата на роднинскитѣ връзки съ тогавашния протевонъ (кметъ) на града Ивана Хрисилий, за чиято дъщеря Агата, споредъ добавката на еп. Михаила, Самуилъ билъ жененъ и отъ тоя бракъ се родилъ Гавриилъ-Радомиръ[1], и 2. поради беззащитното положение на града, който билъ предоставенъ на своята сѫдба въ даденото време.[2] Тогава, вѣроятно, е била присъединена къмъ българската държава и областьта Епиръ.

Едновременно съ тия завоевания българитѣ, както видѣхме, нападали и опустошавали и солунската тема дори до самия Солунъ. Въ какво се изразявали тия опустошения, изворитѣ сѫщо не съобщаватъ; но едно е вънъ отъ всѣко съмнение, че тия нападения и опустошения сѫ имали за цель да подготвятъ и улеснятъ превземането на Солунъ, който билъ единъ отъ главнитѣ обекти на Самуиловитѣ завоевания

---

[1] Skylitzes-Cedrenus, ib., p. 458,23: *Γαβριὴλ ὁ καὶ Ῥωμανός. . . τεχθεὶς τῷ Σαμουὴλ [ἐξ Ἀγάθης τῆς θυγατρὸς Ἰωάννου τοῦ Χρυσηλίου τοῦ ἐν Δυρραχίῳ πρωτευόντος].* — Prokić, п. т., стр. 31,22.

[2] А. Гильфердингъ, п. т., стр. 213 и бел. 1. — F. Rački, Borba južnih slovena za državnu neodvisnost u XI. vieku. Rad jugosl. Akademije, kn. XXIV (1873), str. 114-115.

и чийто редъ сега дохождалъ особено следъ превземането на Драчъ. Но преди да пристжпи къмъ тая мжчна задача, Самуилу се налагало предварително да завоюва главнитѣ крепости въ солунската тема, превземането на една отъ които се отнася тъкмо къмъ даденото време. Лъвъ Дяконъ, като говори за появяването на нова комета и за нѣкакви огненни стълпове, които се показвали въ глуха нощь на северната часть на небето, изтъква, че тия явления предсказвали станалото следъ това превземане на Херсонъ отъ тавроскититѣ (руситѣ) и завладяване на Веррея отъ мизитѣ (българитѣ).[1] Въпросната комета се явила презъ априлъ 989 г.[2], следов. Веррея (днеш. Караферия, Беръ) минала въ български ржце презъ втората половина на сжщата година.[3] За завземане на други крепости въ солунската тема за сега нѣма никакви известия; но че презъ 989 г. Самуилъ станалъ особено опасенъ за Византия, се види отъ следното стихотворение на съвременния поетъ Ивана Геометра подъ насловъ „На комитопула": „Горе комета (*κομήτης*) палѣше етира (въздуха); долу комитъ (*κομίτης*) съ огънь опустошава запада. Оная звезда е символъ на сегашния мракъ; тя се усмирява (изчезва) съ светлината (изгрѣването) на Люцифера (*Φωσφόρου* слънцето), а тоя се възпламени съ залѣзването (*τῇ δύσει*) на Никифора. Тоя страшенъ тифонъ, (роденъ) отъ злодѣйци, всичко изгаря: где сж ревоветѣ на твоята сила, вожде на непобедимия Римъ? Царю по природа, Никифоре (победоносний) на дѣла, като се малко понадигнешъ отъ гроба, ревни, лъве, и научи лисицитѣ да живѣятъ въ скалитѣ".[4] Подъ „комитъ" и „комитопулъ", когото тукъ поетътъ, играейки си съ думитѣ, сравнява съ

---

[1] Leo Diakonos, ib., p. 175,6-11: *καὶ οὗτοι (πύρινοι στύλοι) τήν τε συμβᾶσαν πρὸς τῶν Ταυροσκυθῶν τῆς Χερσῶνος ἅλωσιν παρεδήλουν καὶ τὴν τῆς Βερροίας κατάσχεσιν παρὰ τῶν Μυσῶν.*

[2] За тая комета споменуватъ Яхъя, п. т., стр. 29,11-14, и Асохигъ, рус. прев., стр. 179-180; и двамата я отнасятъ къмъ 989 г. — Подробенъ разборъ на всички известия за тая комета и нейната година, както и за другитѣ физически бедствия тогава вж. В. Г. Васильевскій, Къ исторіи, п. т., стр. 155-162. — Ср. А. Липовскій, каз. ст., п. т., стр. 134.

[3] Споредъ бар. Розена, п. т., стр. 215, превземането на Веррея отъ българитѣ станало не по-рано отъ 7. априлъ и не по-късно отъ 27. юлий, споредъ даннитѣ у Яхъя, и той го отнася къмъ края на юний или нач. на юлий.

[4] Migne, ib., col. 920, A-B. № 24. *Εἰς τὸν κομιτόπ(ου)λ(ον).* — Рус. преводъ у В. Васильевски, п. т., стр. 170-171; Труды, II, стр. 116, а българския у К. Стояновъ, п. т., стр. 201.

кометата въ 989 г.,[1] и който „съ огънь опустошава запада", се подразбира никой другъ освенъ Самуилъ, който тъкмо презъ 989 г., както видѣхме, опустошавалъ западнитѣ области на империята. Поетътъ се възмущава отъ неговитѣ действия, но не по-малко той е недоволенъ и отъ бездействието на Василия II, отъ когото въ даденото време не могло да се очаква никакво противодействие, и поради това той се обръща съ повикъ къмъ покойния и победоносенъ Никифора Фока, а не къмъ Ив. Цимисхия, както и въ другитѣ нѣкои стихотворения, като къмъ такъвъ императоръ, който едничъкъ билъ въ състояние да усмири и накаже българитѣ. — Въ друго едно стихотворение подъ насловъ „На възстанието" Ив. Геометъръ, като описва голѣмитѣ бедствия на Истока поради гражданската война, рисува въ следнята картина, какво е представялъ Западътъ подъ действията на българитѣ: „А това, което става на западъ, — каква речь би го разказала? Тълпа отъ скити, като въ своето отечество, върлува и го обикаля въ всички посоки *(κύκλῳ)*. Както земята, която произрастя благородни клонки, тѣ отъ коренъ изрѣзватъ желѣзната природа на непоколебими мѫже; и мечъ дѣли наполвинъ поколѣнието на кърмачетата: едни има майката, други пъкъ врагътъ изтрѣбва съ насилието на стрелитѣ. Преди яки градове — сега лекъ прахъ; табуни коне (има) тамъ, гдето преди живѣели люде. Горко ми! Като виждамъ сега това, какъ ще спра сълзитѣ си? Така се изтрѣбватъ страни и селища!" По-нататъкъ поетътъ рисува страшната картина, която Цариградъ представялъ отъ земетръса, който се случилъ презъ октомврий 989 г., отъ потъмняването на слънцето и месеца поради „огненитѣ стълпове" и отъ появяването на кометата, отъ което ясно става, че това стихотворение било писано въ края на 989 или началото на 990 г.[2]

---

[1] Васильевски счита, че тукъ става дума за кометата въ 975 г. преди смъртьта на Ив. Цимисхия, което едва ли е приемливо, защото повечето стихотворения на Ив. Геометра съ историческо съдържание сѫ писани между 986 и 989 или 990 г. и защото кометата отъ 975 г. е доста отдалечена, за да прави поетътъ сравнение съ събития отъ 989 г.

[2] Ibidem, col. 993, A-B, № 5: *Εἰς τὴν ἀπόστασιν.* — Рус. преводъ у Васильевски, п. т., стр. 176-177. У Ив. Геометра има още едно стихотворение подъ надсловъ „На разлѫчка отъ родината" *(Εἰς τὴν ἀποδημίαν)*, което се почва така: „Презъ месецъ Дистръ (Мартъ), като

Съ падането на крепостьта Веррея се откривалъ Самуилу пѫть къмъ Солунъ. Положението на Василия II на полуострова ставало все по-стѣснително, и той трѣбвало да се погрижи за спасението на тоя важенъ въ империята градъ. И наистина, щомъ се прекратила гражданската война, следъ като Варда Фока билъ убитъ презъ априлъ 989 г., а презъ октомврий с. г. се помирилъ съ Варда Склира и презъ ноември се предали всички привърженци на Варда Фока, Василий II, може би, още въ края на 989 или началото на 990 г. презъ тракийската и македонската теми заминалъ за Солунъ, „за да въздаде благодарности на великомѫченика Димитрия“, казва

напуснахъ огнището на Византия, азъ заминахъ за гр. Силиврия. Виждайки още лъщящия мечъ и свирепствуващата сѣкира на съотечественицитѣ и изтокъ, остървенѣлъ за убийства, запознатъ въ столицата съ плачове и сълзи, азъ гледахъ на запада като на тихо пристанище. Но не бѣхъ преминалъ устието на Атиръ, и виждамъ озвѣрена тълпа отъ Амаликовци, (виждамъ) спиращи пѫтницитѣ безвременно, грабене храната и имотитѣ на беднитѣ хора; (чувамъ) риданията (повицитѣ) на мѫже, жени и деца; (виждамъ) благородни деви-черноризици съблечени, уви! да простиратъ ржце нагоре и да викатъ за свидетелство зрящата правда. Такива сѫ първитѣ (впечатления) отъ моето пѫтуване.“ По-нататъкъ поетътъ рисува грозната картина отъ голѣмата суша, която представяли разпукалата се земя, почернѣлитѣ ниви и полета и безнадежното отчаяние на земедѣлеца (Ibidem, col. 956, A-B, № 125. Рус. преводъ у Васильевски, п. т., стр. 175-176). В. Васильевски предполага, че споменуванитѣ тукъ Амаликовци, или както той превежда „синове на Амалика“, „които произвеждатъ грабежъ почти подъ стенитѣ на Цариградъ“, били тъкмо българитѣ (п. т., стр. 174). Но това едвали може да се приеме, защото той, споредъ насъ, измѣнилъ смисъла на гръцкия текстъ съ волния си преводъ, а именно стиховетѣ: *Οὕπω διῆλθον τῆς Ἀθύρου τὸ στόμα, Τῶν Ἀμαλὴκ ὁρῶ πλῆθος ἠγριωμένον, Ὁδοστατοῦντας τοὺς ὁδίτας ἐκτόπως, Τροφῶν, πενήτων, ἁρπαγὴν καὶ χρημάτων, Ἀνδρῶν, γυναικῶν κωκυτοὺς καὶ παίδων, κτλ.*, той превежда: „Но не успѣлъ я миновать устья Аѳира, какъ вижу бѣшенную толпу сыновей Амалика, останавливающихъ безвременно путниковъ, похищающихъ пропитание бѣдныхъ людей и имущество, (слышу) рыданія мужей, женъ и дѣтей“ и пр., когато *ὁδοστατοῦντας* трѣбаше да бѫде въ род. п., ако то се отнасяше къмъ *τῶν Ἀμαλήκ*. Очевидно, тукъ поетътъ предава отдѣлни гледки, които една следъ друга му се хвърляли въ очи. Поради това въ „Амаликовци“ трѣба по-скоро да видимъ мѣстни разбойници и други злосторници, които се ползували отъ тежкото положение на населението, за да упражнятъ занаята си. Най-сетне българитѣ едвали сѫ могли да достигнатъ така близко до Цариградъ, когато всичкото внимание на Самуила било съсрѣдоточено на солунската тема и гр. Солунъ.

Скилица,[1] а авторътъ на похвалното слово за св. Фотия Тесалийски по тоя случай разказва следнето: „Когато императорътъ се съвсемъ объркалъ и не билъ способенъ да противостане на враговетѣ, той почналъ да си търси друга помощь, другъ съюзъ, наистина напълно царственъ и найдобъръ, който състоялъ въ молитвитѣ на светиитѣ и въздигалъ висока мишца, непреодолима въ бой. И тъй, той пристигналъ въ Солунъ, който тойималъ като защитна крепость и надеждна опора за действия противъ враговетѣ; въ него той се обърналъ къмъ изнамиране на свети и преподобни мжже". Между тѣхъ се оказалъ св. Фотий, който оттогава станалъ постояненъ сътрапезникъ на императора; той го придружавалъ въ походитѣ противъ неприятелитѣ: единиятъ се борилъ съ оржжие, а другиятъ съ молитви противъ българитѣ.[2] Обаче едвали може да се допусне, че само едно благочестие е извикало Василия II въ Солунъ: него го е влѣкло натамъ, очевидно, желанието и грижата му, за да укрепи и засили отбраната на тая своя „защитна крепость и надеждна опора" противъ действията на българитѣ. И наистина, когато императорътъ пристигналъ въ Солунъ, той назначилъ за солунски стратигъ магистра Григория Таронита (т. е. отъ армен. гр. Таронъ) и му оставилъ силна войска съ изрична заповѣдь да задържа и отблъсва нападенията на Самуила, а самъ се върналъ въ столицата и оттамъ заминалъ за Иверия (Грузия)[3], защото иверцитѣ (грузинцитѣ), които въ първото възстание на Варда Склира държали страната на императора, обаче въ бунта на Варда Фока тѣ действували заедно съ бунтовника, а следъ убийството на последния нѣкои отъ тѣхнитѣ все още продължавали борбата противъ Василия II. По тоя поводъ Иванъ Геометъръ написалъ следнето стихотворение подъ надсловъ „На иверскитѣ грабежи": „Не скитски (български) огънь, а иверско насилие движи сега запада къмъ изтокъ. Ето това предсказваха земетръсътъ и дългия блѣсъкъ на необикновенитѣ звезди. Македонска земйо (μάκετις γῆ), защо напразно ще обвинявашъ скититѣ (т. е. българитѣ),

[1] Skylitzes-Cedrenus, ib., p. 447,5-11.

[2] В. Г. Васильевскій, Одинъ изъ сборниковъ, п. т., стр. 100 и 101, бел. 1 и 2.

[3] Skylitzes-Cedrenus, ib., p. 447,11-16. — Zonaras, ib. IV, p. 117,10-17.

когато виждашъ твоитѣ приятели и съюзници да извършватъ такива (работи или действия)?“ Тъкмо за окончателното усмирение на иверцитѣ Василий II заминалъ въ 990 г. за Иверия.[1] Това стихотворение е особено ценно за насъ, защото то ясно показва, че въ 990 г. още не е било предприето никакво противодѣйствие противъ българитѣ и Самуила.

И наистина, само следъ като се разправилъ съ непокорнитѣ иверци и отново ги подчинилъ подъ властьта си, Василий II решилъ да потегли съ война противъ българитѣ. Византийскитѣ хронисти нищо не споменуватъ за тоя походъ на императора; за него се научаваме само отъ чужди извори, които го отбелѣзватъ съ най-точна хронология. Така, Асохигъ пише: „Следъ като непокорнитѣ, възстанали противъ гръцкия царь, бѣха изтрѣбени, той (царьтъ), като се възползувалъ отъ свободното време, въ 440=991 г. събралъ безбройно множество войска, отишълъ противъ българската земя, за да отмъсти за себе си“,[2] т. е. за поражението въ Ихтиманския проходъ въ 986 г.. Споредъ Яхъя пъкъ, следъ като се приготвилъ за война противъ българитѣ, Василий въ края на февруарий 991 г. заминалъ за Диут-ма (Димотика ?), отгдето следъ срещата си съ престарѣлия Варда Склира потеглилъ за България.[3] Къмъ кѫде Василий II насочилъ маршрута си отъ Димотика, не може точно да се опредѣли, защото Яхъя не дава никакви географски и топографски имена; за него той съобщава следното: „И посрещналъ царь Василий българитѣ и ги обърналъ въ бѣгство и уловилъ въ пленъ тѣхния царь и го върналъ въ тъмницата, отъ която той бѣ избѣгалъ. И спасилъ се Комитопулътъ, началника на неговитѣ войски, и управлявалъ българската държава. И останалъ царь Василий да воюва съ тѣхъ и да напада тѣхнитѣ страни въ течение на четири години. И потеглилъ той зимно време въ областитѣ на българската земя и нападалъ и пленявалъ,

---

[1] Migne, ib., col. 919 A, № 21. — В. Г. Васильевскій, Къ исторіи, п. т., стр. 173-174; Труды его, п. т., стр. 119-120.

[2] Вж. рус. преводъ, п. т., стр. 187-188.

[3] Бар. Розенъ, каз. съч., стр. 27_{25-34}. — Че Василив II потеглилъ въ походъ за България въ края на февруарий 991 г., ние извеждаме отъ факта, че следъ срещата си съ императора въ Димотика и когато последниятъ потеглилъ за България, Варда Склиръ се поминалъ следъ нѣколко дена въ срѣда на 6. мартъ 991 г. (п. т., стр. 28_{1-3}.

и превзелъ презъ това време нѣколко гѣхни крепости, и задържалъ за себе си нѣкои отъ тѣхъ и разрушилъ отъ тѣхъ ония, които споредъ мнението му не могли да бждатъ задържани. И разрушилъ градъ Бария въ броя на ония, които разрушилъ."[1] Въ тоя пасажъ не е мжчно да се забелѣжатъ два различни периода. Въ първия периодъ действията ставатъ, очевидно, на византийска територия, защото Василий II посрѣщалъ българитѣ, които въ преднитѣ години бѣха навлѣзли въ владѣнията му и завладѣли нѣкои византийски крепости; неговата задача била да ги изгони отъ византийска територия и, споредъ Яхъя, сполучилъ така да ги разбие и да ги обърне въ бѣгство, че пленилъ тѣхния царь. Къмъ това време той успѣлъ да отвоюва нѣкои свои крепости, къмъ които ще трѣба да приброимъ и кр. Веррея, за която Асохигъ съобщава, че Василий я обсаждалъ и превзелъ.[2] Вториятъ периодъ се почва съ пренасението на военнитѣ действия на българска територия. Следъ като очистилъ ви-

[1] Пакъ тамъ, стр. 28,4-15. — Ал-Макинъ и тукъ съкратилъ текста на Яхъя въ следния видъ: „И срещналъ се Василий съ българитѣ и ги обърналъ въ бѣгство, и продължилъ да напада страната имъ въ продължение на четири години и превзелъ твърде много тѣхни укрепления, и нѣкои отъ тѣхъ запазилъ, а ония, които не могли, както той видѣлъ, да бждатъ задържани, разрушилъ, и между другитѣ градъ Бария". — Васильевскій, п. т., стр. 141. — Обаче берлинскиятъ неговъ преписъ възстановява текста на Яхъя: „И срещналъ се царь Василий съ българитѣ и ги разбилъ и взелъ въ пленъ царя имъ и го затворилъ въ тъмница, и се спасилъ К-м-ту-ф-л-с, началникътъ на войската му и станалъ управитель на българската държава. И останалъ (тамъ) царь Василий, преминавайки по земята имъ и нападайки странитѣ имъ четири години" и пр. — Сжщо така и турскиятъ преводъ на ал-Макина се приближава къмъ Яхъя: „Василий, като воювалъ съ българитѣ, уловилъ беговетѣ имъ и (ги) затворилъ въ тъмница. Военачалникътъ имъ, като избѣгълъ, подиръ това управлявалъ държавата на улгаритѣ. Василий преминавалъ въ четири години държавата на улгаритѣ и превзелъ тѣхни крепости и кули. Ония, които могли да бждатъ задържани, той задържалъ, а незадържанитѣ той опустошилъ и разрушилъ. Въ броя на разрушенитѣ отъ него билъ градъ Абария. Следъ изтичането на четири години той пакъ дошълъ въ Цариградъ." — Пакъ тамъ, стр. 230-231. — Отъ тия данни ясно става, че ал-Макинъ систематично изпущалъ главно името „комитопулъ" и чрезъ това затъмнилъ текста на Яхъя.

[2] Вж. рус. преводъ, п. т., стр. 188: „Пришедъ, онъ (императоръ) осадилъ городъ Веру (вар. Верія), который взялъ, оставивъ тамъ сына князя таронскаго, магистра Григорія, съ войскомъ противъ булхаровъ."

зантийскитѣ владѣния отъ българитѣ, Василий II останалъ тамъ съ цель да вземе вече нападателно положение: той главно нападалъ на българскитѣ крепости, вѣроятно погранични, които и завземалъ, а по-вѫтрешнитѣ крепости разрушавалъ, понеже не е могълъ да задържи; между разрушенитѣ билъ градъ Бария, въ която обикновенно виждатъ Веррея и я индентифицират съ Асохиговата Вера.[1] Но като имаме предъ видъ: 1. че Веррея била крепость на византийска територия, завоевана отъ българитѣ въ преднята година; 2 че Асохигъ нищо не споменува за разрушението ѝ, а твърди само, че била обсаждана и превзета, и 3. че арабскиятъ писатель Ибн-ал-Атира съобщава, че въ тоя походъ „царьтъ проникналъ вече въ срѣдата на българската земя, но се върналъ и вървѣлъ бързо“,[2] то въ Бария поскоро трѣбва да видимъ споменатата по-горе Абâрия, както се чете и въ турския преводъ на ал-Макина, т. е. Срѣдецъ, днешъ. София, на което посочва и изразътъ Ибн-ал-Атира — „срѣдата на българската земя“.[3] Това се явява още по-вѣроятно, едно, защото Бария била една отъ разрушенитѣ, но не отъ задържанитѣ крепости на българска територия, и друго, защото тая война на Василия II се продължавала цѣли четири години, презъ които императорътъ ще да е действувалъ въ разни посоки и е могълъ да достигне и до Срѣдецъ, за да си отмъсти за поражението въ 986 г., както се изразява Асохигъ, още повече че българитѣ, както изглежда, не му сѫ оказвали никакъвъ отпоръ.[4]

Очевидно, последното съобщение е погрешно, защото магистъръ Григорий Таронитъ билъ назначенъ, както видѣхме споредъ Скилица, за стратигъ на Солунъ още въ 990 г. (вж. по-горе, стр. 15). Може би, тамъ е билъ оставенъ хандцитскиятъ князъ Саакъ, синъ на Абела, за когото Асохигъ (п. т.) казва, че нееднократно се сражавалъ съ българитѣ.

[1] В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 141. — Бар. Розенъ, п. т. стр. 228.

[2] Бар. Розенъ, п. т., стр. 246.

[3] Очевидно, и тукъ, както у Асохига (вж. по-горе, стр. 3, бел. 1). се напомня за българското име Срѣдецъ. — Ср. А. Л. Липовскій, п. т., стр. 136, бел. 2.

[4] Къмъ времето на тоя походъ противъ Срѣдецъ ще трѣба да отнесемъ несполучливата обсада на крепостьта Мория (*Μόρεια*), която се намирала между Пловдивъ и Срѣдецъ на българска територия. За тая обсаде Кекавменъ ни разказва следнето: „Багренородниятъ императоръ киръ-Василий, следъ като се въоржжилъ за война и до-

Но нѣма съмнение, разгледваното тукъ известие на Яхъя се явява твърде интересно и ценно съ съобщението, че Василий II още въ началото на тая война, т. е. докато действията ставали на византийска територи (991), разбилъ българитѣ, уловилъ въ пленъ тѣхния царь и го върналъ пакъ въ тъмницата, отгдето той бѣ избѣгалъ, и че комитопулътъ, началникътъ на неговитѣ войски, се спасилъ и управлявалъ следъ това българската държава. Подъ „български царь" тукъ несъмнено се разбира избѣгалиятъ отъ Цариградъ царь-Петровъ синъ Романъ, който бѣ прогласенъ, както видѣхме по-горе, отъ Самуила за български царь, а комитопулътъ е никой другъ освенъ самъ Самуилъ. Това известие съвсемъ противоречи на едничкото такова на Скилица, който разказва, че следъ поражението и бѣгството на Самуила при р. Вардаръ близу до Скопье въ 1002 г. „градъ Скопье предалъ на императора назначениятъ отъ Самуила да го управлява *(ταύτης ἄρχειν)* Романъ, синъ на българския царь Петра, и братъ на Бориса, наречен Симеонъ по името на дѣда си. Императорътъ, като го приелъ съ одобрение *(ἀποδεξάμενος τῆς προαιρέσεως)*, почелъ го съ санъ патриций и препозитъ и го изпратилъ за стратигъ *(στρατηγεῖν)* въ Абидосъ".[1] Това известие на Скилица става още по-неприемливо, като се вземе подъ внимание и другото съобщение на Яхъя,

---

стигналъ Мория, приставилъ стенобойни орждия и силно я обстрелвалъ; после той направилъ окопъ (*χωματισμόν*). Когато окопътъ билъ насипанъ високо, тия, които се намирали въ крѣпостьта, намислили хитрость, достойна за споменъ. Тѣ придумали съ подаръци смѣли младежи и (ги) изпратили; тия, като се промъкнали вжтре въ окопа по външнитѣ греди и отишли по-нататъкъ съ факли, смола и огнеметачи, подпалили (ги) вжтре и си отишли. Пламъкътъ отвънъ не се виждалъ, защото билъ дълбоко отвжтре насипа (*χωμάτων*) и гредитѣ; но, като обхваналь презъ цѣлата нощь всичко въ окопа, на сутриньта неочаквано той се издигналъ нагоре и окопътъ билъ унищоженъ. Императорътъ опечаленъ отстжпилъ и жителитѣ на крепостьта останали непокорени и непобедени." (Strategicon, п. т., стр. 32_{13-27}). Где се е намирала тая крепость, точно не може да се опредѣли, защото името Мория не се споменува нийде на друго мѣсто. К. Иречекъ, Княжество България, п. т., стр. 119, бел. 30, предполага, че това сж развалинитѣ на стара крепость, наричана сега Хисарджикъ, който се намира по стария пжть между Пловдивъ и Срѣдецъ въ планината надъ с. Ветренъ.

[1] Skylitzes-Cedrenus, ib., II, p. 455_{13-18}.

че „българскиятъ царь, който се намиралъ въ затворъ у императора въ Цариградъ, умрѣлъ“ въ 997 г.[1]

Но кой отъ двамата хронисти предава истината, или по-право, кому отъ тѣхъ трѣбва да вѣрваме? Ив. Скилица въ изложението си на българо-византийскитѣ отношения презъ разглеждания периодъ се явява твърде непълненъ, откъслеченъ, непоследователенъ и дори тенденциозенъ. Преди всичко той въ продължение на цѣли десеть години (986—996) не дава почти никакви сведения за действията на Самуила спрѣмо Василия II и обратно: той като че ли нарочно избѣгва да говори за тѣхъ, когато, споредъ чуждитѣ хронисти — арменски и арабски, па и византийски, като Лъвъ Дяконъ, отъ когото, както е известно, той се е ползувалъ, презъ тоя периодъ станали не малко важни събития. Но ако Скилица въ такъвъ видъ ни представя външнитѣ отношения между България и Византия, то той още по-малко се е интересувалъ за това, което е ставало вжтре въ България. Следъ като разказва за побѣгването и спасението на Романа въ 979 г., той съобщава, както видѣхме, че Романъ „съ време, по-късно, отново се връща въ столицата, както щѣлъ това да каже на свое мѣсто“, а между това той нийде въ хрониката си не само не говори за подобно връщане на Романа въ столицата, за което сигурно се съобщавало въ неговия изворъ, защото само подъ негово влияние той е могълъ да даде обещание, че въ свое мѣсто ще разкаже за него; той изобщо нито дума не споменува за Романа въ течение на 23 години (979—1002), и изведнажъ последниятъ се явява у него между събитията отъ 1002 г. като deus ex machina въ качеството си на скопски управитель и се представя като измѣнникъ и предатель на Самуила. Това съобщение стои съвсемъ отдѣлно безъ всѣкаква връзка нито съ предното, нито съ следващето, защото Скилица нийде не споменува за другата дейность на Романа въ България, а при такова положение той трѣбваше да каже поне, кога и при какви обстоятелства Романъ билъ назначенъ за скопски управитель и въ какви отношения се е намиралъ къмъ Самуила. Освенъ това, подробноститѣ, които Скилица дава, за да опредѣли личността на тоя скопски управитель Романа и неговитѣ роднински връзки и особено това, че той

[1] Бар. Розенъ, п. т., стр. 34,18-20.

билъ нареченъ по името на дѣда си Симеонъ, се явяватъ доста съмнителни. Самъ Скилица по-рано нийде не споменува за това второ име на царь-Петровия синъ Романа, макаръ той и да е ималъ случай това да направи. Въ негова полза би могло да се даде обяснението, че Романъ е билъ нареченъ съ името на дѣда си, когато Самуилъ го прогласявалъ за български царь, едно, за да премахне омразното гръцко име на Романовия дѣдо — Романа Лакапина, и друго, защото въ това име най-ясно се изразявала цѣлокупностьта на българската държава. Обаче, ако е имало подобно нѣщо, то еп. Михаилъ Дѣволски, който е билъ добре запознатъ съ българското родословие, не би пропусналъ това да отбелѣжи, когато правѣлъ добавката си, че Романъ присѫтствувалъ заедно съ Самуила и Аарона при поражението на императора въ 986 г. Ако допуснемъ, че предаването на Скопье е фактъ несъмненъ следъ Самуиловото поражение въ 1002 г., то по-скоро може да се приеме, че тогавашниятъ скопски управитель е носилъ името Симеонъ, отъ което се възползувалъ Скилица, за да идентифицира Романа съ него, и поради това нему било нужно да прибѣгне къмъ точното опредѣляне личностьта и роднинскитѣ му връзки съ старата българска династия. Всички тия съображения ни довеждатъ до заключение, че изтъкването личностьта на царь-Петровия синъ Романа отъ Скилица въ събитията отъ 1002 г. и при това не като царь, а като управитель на гр. Скопье и въ едно време, когато Романъ не билъ между живитѣ, както ще видимъ, е плодъ на съвременната на Скилица тенденция въ Византия да представятъ сѫществуващата въ края на X. и въ нач. на XI. вѣкъ България не като продължение на царство България, а като дѣло на едни бунтовници начело съ Самуила, поради което тя не може и не трѣба да се сматря като бивша самостойна държава; при това не трѣба да се забравя още и това, че Скилица писалъ своята хроника въ края на XI. вѣкъ, когато следъ голѣмитѣ, но несполучливи две възстания въ 1040/41 и 1072 г. тъкмо въ западна България, се бѣ почнала еллинизацията на българския народъ чрезъ църквата. Въ тая именно тенденция, споредъ насъ, се крие систематичното избѣгване на Скилица да говори изобщо за положението и дейностьта на царь Романа и желанието му да представи Самуила като бунтовникъ и дори като тиранинъ.

Ако сега се обърнемъ къмъ известието на Яхъя, то не е мжчно да се забелѣжи, че той при всичката краткость на изложението, като чуждъ на каквато и да била тенденция въ българо-византийскитѣ отношения, грижливо и неуклонно следи за всѣко движение на българитѣ и за действията на Василия II спрѣмо тѣхъ, като поддържа както хронологическа, тъй и фактическа връзка межу събитията. Следъ като разказва за побѣгването на Романа отъ Цариградъ и за спасението му, въ което се напълно схожда, както се посочи, съ Скилица, Яхъя съобщава, че Романъ билъ прогласенъ за царь отъ българитѣ, а комитопулътъ, т. е. Самуилъ, като „гулямъ" ржководилъ държавнитѣ работи. По-нататъкъ той последователно съобщава за всѣка важна промѣна въ дейностьта и сждбата на царя и комитопула. Така, въ 991 г. императорътъ разбива българитѣ и улавя въ пленъ самия царь, който бѣ избѣгалъ отъ затвора, а комитопулътъ, „началникътъ на войскитѣ му", се спасява и „управлява българската държава". Въ 996 или 997 г. комитопулътъ, „вождътъ на българитѣ", разбитъ отъ Никифора Уранъ, билъ готовъ вече да се покори на императора, обаче въ това време умира „царьтъ" на българитѣ, който билъ откаранъ въ Цариградъ и затворенъ отново въ тъмница, и, когато известие за това достигнало до комитопула, „вожда на българитѣ", той промѣня решението си и се прогласява за царь"[1]. Нѣма съмнение, че съобщенитѣ тукъ факти, изложени въ такава тѣсна и последователна връзка, Яхъя не е могълъ самъ да измисли; той ги е черпалъ отъ изворъ, очевидно, близъкъ по време, а може би и съвременен на епохата, въ която сж ставали самитѣ събития, като представялъ тѣхната важна и сжществена страна и избѣгвалъ подробноститѣ, които за неговата цель нѣмали никакво значение. Поради това Яхъя се явява не само обективенъ и точенъ, но и строго последователенъ, а оттука и истиненъ, — качества, които го издигатъ високо и даватъ пълно основание да предпочетемъ неговитѣ известия предъ Скилицовитѣ, като такива, които предаватъ събитията въ тѣхната историческа последователность и истина.

И тъй, презъ втората война противъ българитѣ, която се продължавала четири години[2], Василий IIималъ голѣмъ

[1] Бар. Розенъ, п. т., стр. $34_{,18-22}$. и по-долу.

[2] Че тая война се продължавала четири години вж. сжщо у Яхъя, п. т., стр. $30_{,15-17}$ и стр. 237; стр. $33_{,15-17}$ и 263-270.

успѣхъ: той не само прогонилъ българитѣ отъ византийскитѣ предѣли, но и навлѣзълъ въ България въ разни посоки, като отъ българскитѣ крепости едни превземалъ, а други разрушавалъ. Но несъмненно най-голѣмата придобивка отъ тая война за него било това, че той сполучилъ още въ самото ѝ начало (991) да плени българския царь Романа и отново да го изпрати въ Цариградъ въ затвора, отгдето той бѣ избѣгалъ въ 979 год. При какви обстоятелства е станало пленяването, това остава неизвестно; въ всѣки случай то е било твърде важно за Василия II, защото България отново се лишила отъ законния си царь, а на Самуила, който се спасилъ и поелъ управлението на държавата, той продължавалъ да гледа като на бунтовникъ, съ когото рано или късно той трѣбало да се разправи. Обаче втората война не е носила още завоевателенъ характеръ; съ нея Василий II отговорилъ на българскитѣ нахлувания и опустошения съ сжщитѣ такива на българска територия, като се домогналъ, вѣроятно, чрезъ тѣхъ да принуди Самуила да признае върховната му власть или поне да сключи миръ. Тъй или инъкъ, но Василий II не можалъ да постигне цельта си, защото нови вълнения на мюсюлманския истокъ го извикали отново въ Азия. Презъ 993 и 994 г. градъ Халебъ (сег. Алепо) билъ обсаждань отъ арабитѣ; гражданитѣ се обърнали за помощь къмъ императора. Следъ като явилитѣ се по заповѣдь по-напредъ антиохийскиятъ стратигъ Михаилъ Вурца, а после и Лъвъ Мелисинъ не могли да помогнатъ, а пъкъ положението на халебци ставало все по-критическо, по втора тѣхна молба пристигналъ набързо и самъ Василий II, „а намиралъ се той съ армията си, пише Яхъя, въ походъ противъ българитѣ; и потеглилъ той отъ България набързо, за да имъ (на халебци) помогне и пристигналъ въ Антиохия въ м. Рабие I 385 (отъ хиджра), който се продължавалъ отъ 5. априлъ до 4. май 995 г.[1], следов. Василий II напусналъ България въ началото

[1] Бар. Розенъ, п. т., стр. 29,15-32,7. — Ср. п. т., стр. 243 сжщо арабския историкъ Ибн-Зафиръ, който по сжщия случай разказва следнето: „И достигна весть за тая обсада до Василия, ромейския царь. И прекаралъ той много години въ българскитѣ страни и завладѣлъ по-голѣмата часть отъ тѣхъ. И почналъ да се бои за Халебъ... и заминалъ и напусналъ войната съ българитѣ и се върналъ въ Цариградъ.“ Че Василий II пристигналъ въ Антиохия презъ пролѣтьта 995 г.. следов. отъ България той е заминалъ най-късно презъ февруарий, вж. подробно п. т., стр. 261-266.

Апокавкъ чрезъ пратеници въ Спарта умолявайки повикалъ преподобния (Никона)... Божиятъ мѫжъ, богатъ съ излишна любовь, приелъ желанието на Апокавка... и, като наредилъ всичко въ най-късо време, заминалъ съ безкрилна бързина за Коринтъ... Заедно съ неговото появяване въ Коринтъ не само болникътъ се представялъ здравъ поради молитвата на праведника и милостьта, съ която великиятъ (светецътъ) билъ богатъ отъ Бога, ставала още ясна за незнаещитѣ, но и Апокавкъ билъ избавенъ отъ грижата за българитѣ, следъ като блаженията му предоткрилъ тѣхната катастрофа. Чрезъ живѣещия въ него Духъ той можеше да вижда всѣкога невидимото и бѣше силенъ да предвижда бѫдащето"[1]. И наистина, предсказанието на св. Никона се изпълнило.

[1] Това житие на св. Никона Метаноите бѣ известно само въ латински преводъ, направенъ отъ иезуитския монахъ Якова Сирмонда, който намѣрилъ въ единъ гръцки ржкописъ въ Bibliotheca Sfortiana. Як. Сирмондъ предалъ превода си на кардинала Цезаря Барония, който въ съкратенъ видъ го помѣстилъ въ своитѣ Annales ecclesiasticae (t. X, p. 225), отгдето Migne го издаде въ своята Patrologia gr. t. CXIII, col. 975-933. Пълниятъ текстъ на житието въ латинския преводъ на Якова Сирмонда биде издаденъ въ Veterum scriptorum et monumentorum historiorum, dogmaticorum, moralium amplissima collectio. t. VI. Edm. Marten et Ursifus Durand. Paris. 1729. Обаче напоследъкъ Спир. П. Лампросъ сполучи да изнамѣри и гръцкия текстъ на това житие въ манастирь Кутлумушъ на Атонъ въ ржкописа № 210, лист. 105а—186б, който билъ писанъ отъ еп. Партений на неизвестна епископия въ 1630 г. и въ 1905 г. го издаде въ *Νέος Ἑλληνομνήμων, τ.* III (1905), *σελ.* 131-223 подъ надсловъ: *Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ θαυματουργοῦ Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε τοῦ ἐξ Ἀρμενίας καὶ ἐν τῇ περιφήμῳ Λακεδαιμονίᾳ τελειωθέντος.* По-сетне Сп. П. Лампросъ посочи, че Яковъ Сирмондъ направилъ своя латински преводъ по Барберинския ржкописъ № 533 (VI.22), стр. 611а-613б, произходящъ отъ XV. вѣкъ, въ статията си *Ὁ Βαρβερίνος κώδιξ τοῦ βίου Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε,* вж. *Νέος Ἑλληνομνήμων. τ.* V (1908), *σελ.* 301-304, гдето въ предговора той казва, че въ Барберинския ржкописъ има много фрази, които сж изпуснати въ Кутлумушкия. Обаче въ известията на това житие, които се отнасятъ до българската история и които имаме на ржка, ние констатираме обратното, а именно въ Кутлумушкия има фрази, които сж изпуснати въ превода на Як. Сирмонда, а следов. и въ Барберинския ржкописъ и че има голѣми неточности въ латинския преводъ. Това ще ни покажатъ следнитѣ съпоставки:

по превода на Як. Сирмонда, гл. 49, стр, 867.

Non longo post tempore, Basilius cognomento Apocaucus, praetoris munere nuper auctus, Corinthi versaba-

по гръцкия текстъ изд. на Сп. Лампроса, стр. 174.

Μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ Βασίλειος, ᾧ τὸ ἐπίκλην Ἀπόκαυκος, ἄρτι τὴν τοῦ πραίτωρος ἀρχὴν ἀναδεδεγμένος καὶ ἐν

Отъ Солунъ Никифоръ Уранъ потеглилъ съ войскитѣ си по стжпкитѣ на Самуила и, като преминалъ пл. Олимпъ, при-

tur, isthmumque illum praesidio contra Bulgaricos incursus tuebatur. Graviter autem illum angebat non solum molestus ac difficilis morbus quo terebatur, sed multo magis urgens metus et pavor Bulgaricae incursionis, fama gliscente, gentem illam toto Epiro grassatam, in Helladem atque in Peloponesum copias et convertere. Proinde missis Spartam nuntiis, Apocaucus Niconem evocarat.

. . . . . .

. . . . . .

Divinus quidem vir caritate praestans, Apocauci petitionem propenso animo accipiens, antiquius nihil habuit, quam ut Corinthum celerrime contenderet. Quo appellens non solum morbo aegrum sua praesentia liberavit, sed metu etiam ac terrore Bulgarorum, illos alio cursum suum flexisse significans. Ita omni ex parte fausta et jucunda Basilio fuit Niconis oratio. Cum ergo dies septem illic posuisset, malorumque impendentium illas per eum discussa et sublata esset, domum revertit. Ubi sensuum habenas usquequaque contrahens, intro semper flectere cogebat, adeo ut maiore in mediis tumultibus tranquillitate, quam eremicolae desertis in locis frueretur.

Κορίνθῳ διατρίβων ἐφρούρει τὸν ἐκεῖσε ἰσθμὸν τῆς βουλγαρικῆς ἕνεκα ἐφόδου. Δεινῶς δ' αὐτὸν ἐπίεζε καὶ οἷα τις Ἐρινὺς (вм. *Ἐριννύς*) *τὴν ἐκείνου καρδίαν κατήσθιεν οὐ μόνον ἡ ἐνσκήψασα αὐτῷ χαλεπὴ νόσος καὶ δυσίατος, ἀλλὰ πολλῷ πλείον καὶ τὸ δέος τῆς τοῦ βουλγαρικοῦ ἔθνους καταδρομῆς. Φήμη γὰρ ἠκούετο κατὰ πάσης χωρεῖν αὐτὸ τῆς ἠπείρου καὶ κατ' αὐτῆς τῆς Ἑλλάδος τε καὶ τῆς τοῦ Πέλοπος ἐπιστρατεύειν. Οὗ δὲ χάριν καὶ πέμψας ὁ Ἀπόκαυκος εἰς Λακεδαίμονα μετακαλεῖτο τὸν ὅσιον ἱκετικῶς.*

. . . . . .

Ὁ μέντοι θεῖος ἀνὴρ καὶ περιουσίας ἀγάπης πλουτῶν, τὴν αἴτησιν τοῦ Ἀποκαύκου προσηκάμενος, οὐδὲν ὅλως τῶν ἐν χερσὶν οὕτω σπουδαῖον (вм. *σπουδαίων*) *ἦν αὐτῷ ὡς καὶ μικρὸν ἐπισχεῖν ἢ* (175) *χρόνῳ τινὶ καὶ ἀναβολῇ τὸ πρᾶγμα διδόναι, ἀλλὰ πάντα ἐν ἐλαχίστῳ θέμενος, ἀπτέρῳ τινὶ τάχει τὴν Κόρινθον κατέλαβε, παρ' οὐδὲν ποιούμενος καὶ αὐτὸν τὸν τῆς ὁδοῦ κόπον καὶ τὴν κάκωσιν τῆς πεζοπορίας. Ἅμα δὲ τῇ ἐν Κορίνθῳ παρρησίᾳ τούτου οὐ μόνον ὑγιὴς εὐχῇ τοῦ δικαίου ὁ κατερράγμένος ἐδείκνυτο, καὶ ἡ χάρις ὅσην ἐπλούτει ὁ μέγας παρὰ θεοῦ ἔτι φανερὰ καθίστατο τοῖς ἀγνοοῦσιν, ἀλλὰ καὶ τῆς τῶν βουλγάρων φροντίδος ἀπελύετο ὁ Ἀπόκαυκος, προμηνύσαντος αὐτῷ τοῦ μακαρίου τὴν ἐκείνων καταστροφήν. Ὑπὸ γὰρ τοῦ συνοικοῦντος αὐτῷ Πνεύματος τὰ ἀφανῆ ὁρᾶν εἶχεν ἀεὶ καὶ πολὺς ἦν τὰ μέλλοντα προβλέπειν. Καὶ οὕτω μὲν τῷ Ἀποκαύκῳ Βασιλείῳ ἡδὺς γίνεται καὶ μελιχρὸς ὁ τοῦ ἁγίου λόγος ἐφ' ἅπασιν καὶ ἡ τῶν κακῶν αὐτῷ Ἰλιὰς λέλυται καθ' ἅπαξ τῇ τοῦ ὁσίου παρουσίᾳ. Ἑβδόμης δὲ ἡμέρας ἐκεῖσε ὁ μέγας διατρίψας, πρὸς τὰ οἰκεῖα ἤδη αὖθις ἀνθυπενόστησεν· ἐν οἷς ἀεὶ τὰς αἰσθήσεις συνάγων εἴσω παρεσκεύαζε νεύειν, ὡς ἐν πλείονι γαλήνῃ τοῦτον ἐν μέσῳ θορύβων ἢ τοὺς ἐν ἐρήμῳ ὄντας διατελεῖν.*

Приведенитѣ тукъ съпоставки на двата текста, които съ благодарность дължимъ на г. П. Мутафчиевъ, сж достатъчни, за да ни покажатъ, колко непълно и неточно Як. Сирмондъ е превеждалъ своя гръцки оригиналъ; той достига намѣста дори до измѣнение на смисъла. Но въ случая най-важно за насъ е подчертаното изрече-

стигналъ въ Лариса; тамъ той оставилъ по-голѣмата си часть отъ обоза и взелъ съ себе си пъргавата и лековъоржжената си войска. Съ усилени преходи той навлѣзълъ въ Фарсалската равнина и като преминалъ р. Апиданъ (сег. Вризия) разположилъ се на лагеръ на лѣвия брѣгъ на р. Сперхий (сег. Аламана), която при гр. Ламия (сег. Зейтунъ) се влива въ Ламийския заливъ. Щомъ се научилъ за това движение на неприятелската войска, Самуилъ почналъ да отстжпва и току що преминалъ Термопилския проходъ съ много плен-

---

ние: Sed metu ac terrore Bulgarorum, illos alio cursum suum flexisse significans, което и по съдържание, и по смисълъ нѣма нищо общо съ съотвѣтно изречение въ гръцкия текстъ. — Изнамѣрването обаче и обнародването на гръцкия текстъ на житието даватъ възможность не само да се установи непълнотата и неточностьта на латинския му преводъ, но и да се отстрани невѣрностьта относно времето, къмъ което се отнася горното известие за Самуиловия походъ въ Пелопонесъ. Подъ влиянието на Скилицовия разказъ за началото на Самуиловата борба съ ромеитѣ (вж. 435,22-436,3 и тукъ по-горе), гдето се изброяватъ изобщо византийскитѣ области, които Самуилъ разорилъ презъ първия периодъ на борбата, а именно: „не само Тракия и Македония и околноститѣ на Солунъ, но и Тесалия, Еллада и Пелопонесъ", повечето нови историци, които се занимавали съ историята на Самуиловото време, отнасятъ горното известие на житието тъкмо къмъ началото на Самуиловата борба съ Василия II (къмъ 930 или 931 г. Вж А. Гильфердингъ, п. т., стр. 203-204. — К. Hopf, Griechische Geschichte. Leipzig 1870, стр. 124. — К. Иречекъ, Исторія болгаръ. Одесса 1878, стр. 249/50). Само В. Г. Васильевски обърна внимание, че „походъ Самуила на Пелопоннисъ, упоминаемый въ житіи (св. Никона, р. 867 по издан. Martène и Durand) относится къ позднѣйшему періоду, послѣ возмущенія Варда Склира и Варда Фоки (о чемъ и говорится выше на той же 867 стр.), а не къ начальнымъ годамъ возстанія, какъ это предполагается у Гильфердинга" (Къ исторіи, п. т., стр. 143, прим. 1; Труды его, п. т., стр. 85. бел. 1). Дори А. Липовски не се възползувалъ отъ тая напълно умѣстна и правилна белѣжка на Васильевски и въпреки това, че тя му е била позната, отнася нашето известие къмъ 934 г. (вж. каз. статия, п. т., стр. 129). Сега обаче благодарение на гръцкия текстъ, по който можа да се изправи неточниятъ латински преводъ и да се установи истинскиятъ смисълъ на горепосоченото изречение, не остава никакво съмнение, че приведеното известие отъ житието на св. Никона се отнася къмъ 996 г., защото въ него ясно се посочва за българската катастрофа при р. Сперхий. Поради това ясно става, че Самуилъ е предприемалъ въ Еллада и Пелопонесъ не два, а единъ походъ.

ници, натъкналъ се на Никифора Урана при спомената малка рѣка, на чийто дѣсенъ брѣгъ се разположилъ на лагеръ. Рѣката раздѣляла двамата неприятели. Но въ това време се излѣли силни проливни дъждове и до толкова придошла и се разлѣла рѣката, че нито единиятъ, нито другиятъ пълководецъ не се решавали да дадатъ сражение. Никифоръ Уранъ обаче, следъ дълго търсене нагоре и надолу по течението на рѣката, сполучилъ най-сетне да намѣри бродъ, презъ който той мислилъ, че войската му лесно ще може да я прегази. Една нощь той тайно прекаралъ войницитѣ си на дѣсния брѣгъ и неочаквано нападналъ на спящия български лагеръ. Тукъ въ тъмнината били избити много българи, които се пръснали, безъ да се осмѣли нѣкой да се защищава. Самъ Самуилъ и синъ му Гавриилъ-Радомиръ, тежко ранени, едвамъ не попаднали въ ржцетѣ на неприятеля: тѣ се скрили между труповетѣ на убититѣ и избѣгали следъ клането въ тъмнината. На следнята нощь Самуилъ заедно съ сина си и остатъка отъ разбитата си армия избѣгалъ презъ Етолийската планина и оттамъ презъ върховетѣ на пл. Пиндъ достигнали българскитѣ предѣли. Никифоръ пъкъ въ това време освободилъ ромейскитѣ пленници, съблѣкълъ труповетѣ на убититѣ българи, разграбилъ българския лагеръ и съ твърде голѣма плячка повелъ войската си обратно въ Солунъ[1].

Сперхийското сражение, колкото и да се представя отъ Скилица за катастрофално за българитѣ, не е имало, па и не е могло да има рѣшаващо значение въ дългогодишната борба на Самуила съ Византия. Похода въ Еллада и Пелопонесъ Самуилъ предприелъ не толкова за да разшири границитѣ на държавата, колкото да проникне въ Пелопонесъ и, следъ като възбунтува сжществуващитѣ още тамъ славянски племена, да отвлѣче силитѣ на ромеитѣ нататъкъ, та по тоя начинъ да си подготви по-лесното завоевание на Солунъ. Съ

---

[1] Skylitzes-Cedrenus, ib., II, p. 449,16-450,25. — Zonaras, ib., IV, p. 118,6-25. — Яхъя съобщава накратко за Сперхийското сражение следнето: „И сдѣлаль царь Василій магистра Никифора Урана доместикомъ — это тотъ самый ал-К.т.л-с (Веста?), котораго онъ посылалъ въ Багдагъ послѣ пораженія Склира — и отправилъ его на войну съ болгарами. И столкнулся онъ съ Комитопуломъ, вождемъ ихъ, и побѣдилъ ихъ и убилъ изъ болгаръ великое множество и привезъ въ Константинополь тысячу головъ и двѣнадцать тысячъ плѣнниковъ." (Бар. Розенъ, п. т., стр. 34,9-15).

това се обяснява устремно бързото му движение въ тая посока веднага следъ победата при тоя градъ. Обаче неспополучливиятъ изходъ на тоя походъ не само осуетилъ тая негова цель, но го и принудилъ завинаги да се откаже отъ по-нататъшни действия въ южна посока. Затова следъ сперхийския бой Самуилъ насочилъ вниманието си въ друга, съвършено противоположна страна. Но тъкмо въ това време се случили събития, които донесли нова промѣна въ България.

Непосрѣдно следъ голѣмата катастрофа при Сперхий, споредъ Яхъя, Самуилъ изпратилъ писмо до Василия II, въ което, като се унижавалъ предъ императора и му обещавалъ покорность, молилъ го да му стори милость.[1] Тая постѫпка на Самуила би ни се показала на пръвъ погледъ съвсемъ немислима и недопустима, като се знае неговата непримирима враждебность къмъ ромеитѣ и тѣхния императоръ и неговото самолюбие и гордость, които дори въ много по-критически моменти не сѫ му позволявали да се реши на подобно унижение. Очевидно, това е било отъ страна на Самуила една увъртка, за да печели време, докато се отново събере съ сили, за да продължи борбата съ Василия II, отъ която Самуилъ не се отказалъ до самата си смърть; освенъ това той е билъ убеденъ, че императорътъ въ дадения моментъ, после такова силно поражение, нанесено на неприятеля, много повече би повѣрвалъ на такова обръщане, отколкото други пѫть. И наистина, Василий II билъ вече намислилъ да се съгласи на това предложение, но въ това време, продължава Яхъя, се случило, че българскиятъ царь, който се намиралъ въ затворъ у императора въ Цариградъ, умрѣлъ. Когато Самуилъ се научилъ за смъртьта на Романа, той се прогласилъ за царь.[2]

Всички тия факти, особено последниятъ, които ни съобщава Яхъя и за които Ив. Скилица не само не споменува

---

[1] Яхъя, п. т., стр. 34,16-18: „И написалъ Комитопулъ царю Василію, унижаясь предъ нимъ и обѣщая ему покорность и прося его, чтобы онъ оказалъ ему милость."

[2] Яхъя, п. т., стр. 43,18-22: „И намѣревался было царь согласиться на это, но случилось, что царь болгаръ, который находился въ заключеніи у царя въ Константинополѣ, умеръ. И дошла смерть его до его раба Комитопула, вождя болгаръ. И провозгласилъ онъ тогда себя царемъ."

нищо, но основно, както видѣхме, противоречи на тѣхъ, най-ясно обясняватъ, защо на Германския надписъ, поставенъ отъ Самуила въ 993 г. за споменъ на своитѣ родители и брата си Давида,[1] той нарича себе си „азъ Самоилъ рабъ бжїи“: очевидно, въ 993 год., както и преди тая дата, той не е билъ царь, иначе не би пропусналъ да изтъкне по единъ или другъ начинъ царското си положение; но въ сжщото време тъкмо тоя изразъ на надписа не по-малко очебиеще иде да потвърди и да докаже правдивостьта на Яхъевото известие, че макаръ царь Романъ, последниятъ потомъкъ на старата българска династия, и да е билъ вече плененъ (991 г.) отъ Василия II, въ 993 г. Самуилъ все още не е билъ царь, а само следъ смъртьта на Романа той билъ прогласенъ за такъвъ, но кога? При опредѣление датата на тоя фактъ трѣба да се вземе за основа годината на сперхийската катастрофа, която и Скилица и Яхъя отнасятъ къмъ 996 г.;[2] обаче като се вземе предъ видъ обстоятелството, че тя е станала презъ дъждливитѣ месеци на годината — май и юний, ще трѣба да приемемъ, че както походътъ противъ Солунъ, тъй и походътъ въ Еллада и Пелопонесъ се отнасятъ къмъ първата половина на 996 г., а другитѣ три факта — предложението на Самуила за покорность, смъртьта на българския царь и прогласяването Самуила за царь, които Яхъя поставя между събития отъ 996 г. и които се намирали въ тѣсна свръзка помежду си и поради това сж последвали единъ следъ другъ, къмъ втората ѝ половина, въ

---

[1] На въпроса, който неволно предизвиква Германскиятъ надписъ, а именно: защо въ него Самуилъ не вписалъ имената на другитѣ си братя, Мойсея и Аарона, когато въ 993 г. тѣ сжщо така не сж били живи, — за Аарона лесно може да се отговори, стига само да си спомнимъ, какви сж били отношенията на Самуила къмъ него, а сжщо за причинитѣ на неговото убийство; що се отнася до Мойсея, то трѣба да се предполага, че и неговитѣ отношения къмъ Самуила ще да сж били сжщитѣ, или поне той ще е държалъ страната на Аарона.

[2] Ив. Скилица разказва за сперхийското сражение веднага, следъ като съобщава за смъртьта на цариградския патриархъ Николая Хризоверга и за завземането на патриаршеския престолъ отъ магистра Сисиния, като при това дава за патриархуването на първия 12 години и 8 месеци, а за смъртьта му посочва 6503 отъ С. М. = 995 отъ Хр., 8-и индиктионъ, който се продължавалъ отъ 1.IX. 994 до 31.VIII. 995 г. Skyl.-Cedren., ib., p. 448-449. Но тая дата не се схожда съ другитѣ данни на Скилица. Предшественикътъ на Николая, Антоний III, завзелъ патриар. престолъ презъ 5-та година на Цимисхиевото царуване, т. е.

всѣки случай по-късно отъ началото на 997 г. едвали може да се отива.

При какви обстоятелства е станало прогласяването на Самуила за царь, ние не знаемъ. Яхъя казва, че „той прогласилъ себе си за царь“, а Дуклянскиятъ пресвитеръ пише, че Самуилъ „заповѣдалъ да се нарича царь“.[1] Отъ тия данни би могло да се заключи, че Самуилъ самъ узурпаторски се прогласилъ за царь. Но такова заключение едвали би било вѣрно, защото Самуилъ, както вече се изтъкна, систематично избѣгвалъ подобна една акция, и ако той се е домогвалъ да стане царь чрезъ натрапване, то той е ималъ случаи да стори това и по-рано. Очевидно, Самуилъ държалъ по законенъ редъ да се покачи на българския престолъ, а именно само следъ като се прекратила старата династия съ смъртьта на последния ѝ представитель, царь Романа, съ съгласието на българскитѣ боляри-воеводи и съ благословението на българския патриархъ-архиепископъ. Тия два главни фактора — духовенството и болярството не сж могли да не признаятъ неговитѣ голѣми заслуги и спечелено право да бжде издигнатъ за царь не само като дългогодишенъ фактически управитель на държавата, но и като едничъкъ, който по своитѣ военни способности, неизчерпаема енергия и като истински ценитель и преданъ защитникъ на независимостьта на България и българския народъ ще бжде въ състояние да продължи съ успехъ борбата съ Василия II и ще я издържи докрай съ сжщата

11.XII. 973—11.XII. 974, билъ патриархъ 4 години, следов., той умрѣлъ не по-късно отъ 11.XII. 978 г., а Николай се покачилъ следъ едно $4^1/_2$ годишно междупатриаршие (ib., p. 434), т. е. не по-късно отъ юний 983 г. + 12 год. и 8 м., или той се е поминалъ не по-късно отъ февруарий 996 г. или презъ 9-и индиктионъ. — Яхъя поставя спархийското сражение между събитията отъ 995 г., а покачването на Сисиния поставя на Великдень, т. е. на 12. априлъ 996 г., съ което напълно се схождатъ неговитѣ данни: Николай Хризовергъ станалъ патриархъ презъ 4-та година отъ царуването на Василия II (Бар. Розенъ, п. т., стр. 14_{7-9}), т. е. не по-късно отъ 11. I. 980 или края 979 + 12 г. и 6 м., или Николай се поминалъ не по-късно отъ юлий 992 г. + 4 г. междупатриаршие, следов. Сисиний се покачилъ на престола не по-късно отъ юлий 996 г. или на 12. априлъ 995 г.

[1] По издан. на Ив. Чрничча, гл. 33, стр. 40-41: . . surrexit in gente Bulgarinorum quidam Samuel, qui se imperatorem vocari jussit, et commisit praelia multa cum Graecis, projecitque eos ex tota Bulgaria, ita ut in diebus eius Graeci non auderent propinquare illuc.

мощь. — Где е билъ прогласенъ Самуилъ за царь, остава сѫщо неизвестно; но като имаме предъ видъ, че първиятъ български архиепископъ, който е резидиралъ въ Охридъ, споредъ Дюканжовия списъкъ, билъ Филипъ, съвременникъ Самуловъ[1], то само по себе си изтича, че заедно съ архиепископския престолъ била пренесена отъ Преспа въ Охридъ и царската резиденция или наопаки, и че това пренасяне е било свързано несъмненно съ прогласяването на Самуила за царь, па може би и самото му прогласяване и коронясване отъ българския архиепископъ да е станало въ Охридъ.

Но за да закрепи своето положение като царь, за Самуила не било достатъчно едно само узаконяване вѫтре въ страната. Съгласно съ вѣковнитѣ традиции на срѣднитѣ вѣкове Самуилъ твърде добре е разбиралъ, че неговото прогласяване за царь може да получи право на законность и междудържавно признание само въ такъвъ случай, ако то бѫде осветено отъ авторитета на висшата духовна власть. Въ даденото време тоя авторитетъ е излизалъ за западна Европа отъ римския папа, а за източна — отъ цариградския патриархъ. Обаче при сѫществуващитѣ тогава враждебни отношения между България и Византия подобна санкция да се очаква отъ Цариградъ е било не мислимо, така че за Самуила оставало да я потърси отъ Римъ, което той, както изглежда, е направилъ. Царь Калоянъ въ писмото си до папа Инокентия III отъ 1202 г. пише, че иска отъ римската църква корона и почесть, които старитѣ български царе имали; отъ тѣхъ единъ билъ Петъръ, а другиятъ билъ Самуилъ и други, които ги предхождали въ властьта, както това намѣрилъ написано въ своитѣ книги[1]; а пъкъ въ писмата си отъ 1204 г.

[1] H. Gelzer, Der Patriarchat von Achrida, S. 6. — Ср. Е. Голубинскій, Краткій очеркъ и пр., стр. 39-40. — Че тоя Филипъ билъ съвременникъ Самуиловъ, се доказва съ факта, че ок. 1015—1019 г. билъ архиепископъ Давидъ.

[1] Migne, Patrologia lat. t. 214, lib. V, Ep. 115, col. 1112: In primo petimus ab Ecclesia Romana matre nostra coronam et honorem, tanquam dilectus filius, secundum quod imperatores nostri veteres habuerunt. Unus fuit Petrus, alius fuit Samuel et alii qui eos en imperio praecesserunt, sicut in libris nostris invenimus esse scriptum. На това папата му отговорилъ: Petisti vero humiliter ut coronam tibi Ecclesia Romana concederet, sicut illustris memoriae Petro, Samueli et aliis progenitoribus tuis in libris tuis legitur concessisse. Nos igitur ut super hoc majorem certitudinem haberemus, regesta nostra perlegi fecimus diligenter; ex quibus evidenter comperimus quod in terra tibi subjecta multi reges fuerint coronati (ib. col. 1113).

къмъ българскитѣ царе, които получили корона отъ римската църква, Калоянъ прибавя и Симеона.[1] До сега се установи, че само Симеонъ еималъ сношения съ римския папа по въпроса за признаване царското му достоинство, но безъ да получи корона и скиптъръ, а за Петра нищо подобно не се знае, макаръ че въ апокрифичното сказание на пророка Исайя да се казва, че Петъръ умрѣлъ въ Римъ.[2] Но отъ друга страна, като се вземе въ внимание, че Самуилъ се намиралъ въ даденото време въ сѫщото положение, както Симеонъ въ 915 г. по сѫщия въпросъ, то твърде е възможно, че той да е влѣзълъ въ преговори по сѫщия въпросъ съ папата, които не ще да сѫ донесли никакви резултати поради това, че папата, вѣроятно, е искалъ, както е бивало обикновено въ такива случаи, щото българскиятъ архиепископъ да признае върховната власть на римския първосвещеникъ. Както и да било, но ако такива сношения съ Римъ е имало при Самуила, то тѣ несъмненно трѣба да се отнесатъ къмъ не по-рано отъ 997/8 год., т. е. следъ като Самуилъ билъ прогласенъ за царь.

Съ прогласяването на Самуила за царь се почва нова фаза въ дългогодишната борба на българитѣ съ Византия за отстояване своята независимость.

---

[1] Ср. ib. t. 115, lib. VII, Ep. 4, col. 287 et Ep. 6, col. 290 — и двете сѫ отъ 1204 г.

[2] Вж. Споменикъ, III 1890, стр. 192.

СТРУМИШКИТѢ МАНАСТИРСКИ ЧЕРКВИ ПРИ С. ВОДОЧА И С. ВЕЛЮСА.

Отъ Л. Милетичъ.

Презъ май м. 1914 година бѣхъ предприелъ една обиколка къмъ Петричъ и Струмица. Особено любопитствувахъ да видя Струмица, за часть отъ която бѣ останало у мене смѫтно възпоминание отъ най-ранната ми детинска възрасть, именно за махалата, гдето презъ 1867/8 година се намираше българското училище, въ което баща ми тогава учителствуваше. Любопитно, а въ сѫщность и скрѣбно ми бѣше, че отивамъ да видя изгорѣла Струмица, оставена, съ изключение на българскитѣ махали Бабякъ и Чифлика, въ пепелища отъ ожесточенитѣ гърци и гъркомани при оттеглянето на гръцкитѣ войски на 17 августъ 1913 год., — преди да влѣзатъ въ града българскитѣ власти. Подробности за това гръцко злодеяние бѣхъ далъ въ книгата си „Гръцкитѣ жестокости въ Македония презъ гръцко-българската война“, 1913, стр. 165—169. Смѣтахъ, като бѫда въ Струмица и въ околията, гдето се бѣха настанили и нови български бѣжанци отъ Македония, че ще мога да се осведомя подробно за тѣхъ, а освенъ това че ще събера допълнителни сведения и за грознитѣ събития, вършили се въ време на злощастната гръцка окупация, която докара и съсипването на тоя нѣкогашенъ цветущъ градъ. Крайната ми цель бѣше да посетя и развалинитѣ на старовремската черква при село Водоча, а сѫщо тъй и черквата при с. Велюса. Придружаваше ме фотографътъ отъ българския народенъ музей, госп. Георги Трайчевъ, та въ плана ми бѣ да се направятъ добри снимки както на града така и на споменатитѣ черкви.

На 13 май стигнахъ въ Струмица и бѣхъ поразенъ отъ вида на изгорѣлия градъ и отъ подробноститѣ, които узнахъ, разпитвайки мнозина очевидци за вършенитѣ отъ гръцкитѣ власти и войници насилия, преди да бѫде запаленъ градътъ

и въ време на самия пожаръ, който се е почналъ на 8 августъ, на 7 часа вечерьта, и е траялъ до 15 августъ. На друго мѣсто ще се повърна върху тѣзи печални събития и ще публикувамъ подробни, автентични материяли, събрани въ тая ми анкета, за да остане и отъ тѣхъ траенъ споменъ въ вѣковната история на гръцко-българскитѣ враждебни отношения, като ще прибавя и репродукции на снимки отъ изгорѣлия градъ.

Задачата на тази ми статия е да изложа впечатленията си отъ дветѣ манастирски черкви, близки до града, — при Водоча и Велюса, а сжщо тъй и нѣкои свои исторически съображения, къмъ които въ последствие ме наведоха немалкото неизяснени до сега въпроси относително времето, кога тѣзи черкви сж били построени, и значението имъ въ черковната история на областьта. Особено загадъчна се явява черквата при село Водоча, отъ която сж останали само едни развалини и за която до сега въ досежната литература нищо не се споменава, освенъ че тѣзи развалини сжществуватъ А очевидно става по самитѣ външни размѣри на черквата при Водоча, че тя несъмненно нѣкога е имала голѣмо значение, всѣкакъ по-голѣмо отъ манастирската черква при Велюса, къмъ която нѣкои отнасятъ известни стари исторически данни.

Селото Водоча се намира при политѣ на планината Еленица на 4 километра западно отъ града покрай Бѣла рѣка, която тече отъ планината и близу до р. Струмица се съединява съ Стара рѣка. На лѣво отъ рѣката стърчатъ развалинитѣ на нѣкогашна голѣма черква, която по мѣстното предание е била на манастира Св. Леонтий. Единственъ отъ чужденцитѣ е Григоровичъ, който въ своето съч. „Путешествіе по европ. Турціи“ (1848 год., стр. 120) споменува за Водочката черква, и то само, че като минавалъ тамъ забележилъ „Велюшскій“ манастиръ, близу до селото Велюса, и „манастырь Св. Леонтія на Водочѣ“ между Щипъ и Струмица. Въ нашата литература намирамъ нѣколко думи казани за „Водочкия манастиръ“ само отъ архимандритъ Герасимъ, който стана сетне и Струмишки владика, именно въ труда му „Материали по географията на Струмишко“ (публик. въ спис. „Библиотека“, год. III, кн. XVI—XVII, стр. 78, Пловдивъ 1896 год.). Споредъ него манастиръть „Св. Леонтий“ и тогава е билъ

въ развалини, но „още би могълъ да се поправи съ малко разноски, защото всички стени му сѫ запазени; достатъчно е да се направи падналото кубе и вратитѣ и би станала една прекрасна църква за селото, защото и до днесъ изображенията на стенитѣ сѫ запазени". Кога е построенъ манастирътъ, не се знаело, само отъ въспоминанията на народа излизало, че той е отъ древно време. Авторътъ по-нататъкъ съобразява, че понеже старият градъ Тивериополъ (Струмица) се е намиралъ по-близу, именно на половинъ часъ само отъ Водоча до сегашното село Баница (подъ планината Еленица), и имайки предъ видъ, че по стария обичай архиереитѣ винаги си устроявали седалището си вънъ отъ града, въ манастиръ, „както това и сега се пази въ нѣкои православни черкви", заключава, че навѣрно се потвърдява народното предание за този манастиръ, че е билъ въ старо време, „разсадникъ на просвѣщение и светиня за поклонение". Манастирътъ нѣмалъ никакви имущества, а и цѣлото село е бейски чифликъ. Забележително е, че у Кънчева, както въ неговото „Пѫтуванье по долината на Мѣста, Струма и Брѣгалница" тъй сѫщо и въ съч. му „Македония" нищо не е споменато нито за Водоча нито за черквата.

Историческитѣ сведения за Струмишко, колкото ги има, не говорятъ изрично за това село, чието название и безъ това показва, че е отъ нова дата, а окончанието -ча на името Водоча сочи на първоначално българско наименование, преправено подъ влияние на турския езикъ. Това се съгласява и съ факта, че селцето, което споредъ архимандритъ Герасимъ въ 1896 год. е наброявало 180 души, е било турски чифликъ. Въ думата Водоча безъ съмнение основата е отъ „вода", и ако приемемъ, че се касае за старовремско название на селото, което тъй сѫщо е съмнително, то може да е гласѣло нпр. Водица, Водици, Водечъ, или нѣщо подобно. У турцитѣ подобни балг. окончания -ец, -еч, -ица обикновено приематъ формата -ча или -джа. Самата Струмица у Хаджи Калфа се произнася „Остромджа" (Rumeli und Bosna, Wien, 1872; 90—91); Дупница турцитѣ наричаха Дупинджа (Jireček, Cesty po Bulharsku, 450). Известни сѫ у насъ турскитѣ мѣстни названия Ловча (с. Ловечъ, близу до Търлисъ, Неврокопско, а сѫщо и гр. Ловечъ въ сев. България), Овча (балг. Овечъ—Провадия); Кюлевча, Мар-

ковча (селата Кюлевецъ, Марковецъ въ Шуменско) и пр. Турското влияние въ Струмишко въ минали времена е било много силно, населението по долината е било зле потискано отъ турцитѣ. Въ време на кърджалиитѣ въ Струмица е билъ господаръ (поминалъ се въ 1813 год.) нѣкой си Сулеймань Гаргалията, отъ чиито зулуми е пропищѣло мало и голѣмо (Cesty, 450). Панайотъ Хитовъ въ своитѣ спомени дава покъртителна картина за турскитѣ бейски зулуми въ Струмишко, описвайки подвизитѣ на единъ народенъ български хайдутинъ, Корчо Сарайлията, родомъ отъ Струмишко (вж. „Моето пѫтуване по Стара планина и пр. 1872. стр. 134—136). Забележително е, че силниятъ турски елементъ въ Струмица се е хвърлилъ въ очи и на единъ руски пленникъ-богомолецъ въ XVII. в., който за него казва въ бележкитѣ си: „А то мѣста Струмъцава село оно малая, а жильцы въ немъ люди турские, а христьянскихъ людей жильцовъ такожде много есть" (вж. у Юрд. Ивановъ, Северна Македония, 112).

Следователно не е чудно, че въ старитѣ исторически източници нигде не се споменува за селото „Водоча",[1] отъ което, разбира се, не следва, че не може за манастира респективно за черквата при селото да сѫществуватъ стари спомени подъ нѣкое друго название. Тази мисъль ми идва, като имамъ предъ видъ сравнително колосалнитѣ размѣри на Водочката черква, която още при първъ погледъ ми направи силно впечатленне. Предъ мене се изпрѣчваха развалини на една голѣма, куполна, кърстовидна черква, обрасла по стенитѣ съ растителность, която тъй сѫщо сведочи, че тия стени сѫ староврeменски. Това впечатление се усилва, като се влѣзе вѫтре, предъ вида на съсипнитѣ отъ съборенитѣ куполни сводове и на повечето ого-

[1] Името Водоча, по асоциация съ думата „вода", припомня това, що Хаджи Калфа разказва за Струмица (разбира се Струмица, гдето сега се намира) — че водата се докарвала въ нея по канали и се разпредѣляла по джамиитѣ, банитѣ и градинитѣ. Госп. Йорд. Ивановъ (Северна Македония, 112, 237) разказва, че въ Кюстендилския край е имало особено привилегирована християнска рая, нареч. водаре (тур. суюлджии), наричани още въ нѣкои фермани чешмеджии. Всичкото население въ кюстендилското село Богословъ е било водарско, освободено отъ данъци и тегоби, но задължено да се грижи за водоснабдяването на Кюстендилъ,

лени стени. Не допускамъ, че въ 1896 година черквата да е била въ такова състояние, че да е можело съ малки поправки да се приспособи за селска черква, както казва архимандритъ Герасимъ. Вѣроятно е напротивъ, че по пода на черквата е имало тогава много разхвърлени колони и каменень материалъ отъ съборенитѣ стени, за които въ Струмица ми казваха, че неотколе сѫ били употрѣбени за изграждане на новата черква, захванатa следъ опожаряването на старата струмишка черква въ голѣмия пожаръ презъ 1913 г. Тази нова черква тогава още не бѣше довършена. При това състояние на Водочката черква бѣхъ изненаданъ и отъ малкото останки отъ стенната живопись, които веднага приковаха вниманието ми поради очевидно старовремския си характеръ, при това отличаващи се съ яркитѣ си бои и главно съ сравнително голѣмата си художественость поради живостьта на картинитѣ. Между последнитѣ най-силно впечатление ми направиха голѣмиятъ арахангелъ и сцената, гдето се посрѣща Исусъ Христосъ, възседналъ на ослица, запазена само на половина, както е видѣтъ на снимкитѣ № 6 и № 7 по-долу. Не се съмнявахъ, че и тѣзи фрески сѫ старовремски, особено следъ като се указа, че подъ тѣхъ, въ по-долнитѣ пластове на мазилката, която разчоплихъ на нѣколко мѣста, не се виждаха следи отъ постара стенна живопись. Като видѣхъ състоянието, въ което бѣха изоставени развалинитѣ на тая ценна старина, обречена на бързо съсипване до край, постарахъ се фотографически да снемемъ запазенитѣ фрески, доколкото бѣ възможно подобре, което отлично изпълни вещиятъ въ такава работа Георги Трайчевъ, както читателътъ може и самъ да сѫди споредъ приложенитѣ тукъ 11 фотографични репродукции. Не мислѣхъ тогава, че нѣма вече втори пѫть да видя Водоча, та и не взехъ размѣритѣ на черквата, като смѣтахъ, че допълнително ще трѣбва да се снеме точенъ планъ на постройката отъ вещо лице. Презъ световната война вниманието ми бѣ отвлѣчено къмъ други области на Македония, а следъ това Струмица стана за нашитѣ учени недостѫпна. По-обстойно проучване на черквата безъ съмнение ще се извърши съ време отъ други[1]. Нашитѣ снимки отъ черквата при

---

1 Миналото лѣто, когато Госп. Проф. Окуневъ бѣше дошелъ отъ Прага въ България по изучване на нашитѣ християнски старини, азъ му обърнахъ вниманието, понеже имаше намѣрение да иде и въ Югославия, върху Водочката черква, като му показахъ и своитѣ фотографични снимки.

Водоча сега за пръвъ пѫть ще дадатъ понятие на свѣта за сѫществуването на тоя бележитъ паметникъ на византийската черковна архитектура и на черковната живопись. Не се съмнявамъ, че тоя ми починъ ще даде по-силенъ потикъ да се изучи паметникътъ всестранно, както заслужава. Отъ своя страна тукъ нѣма да се впускамъ въ подробно описание на постройката и стенописа ва Водочката черква, не бидейки по тая часть компетентенъ. Тази задача предоставихъ да я изпълни нашиятъ виденъ специалистъ отъ народния ни археологиченъ музей, г. Д-ръ Кр. Миятевъ, който на поканата ми, да даде своето вещо мнение за Водочката черква възъ основа на моитѣ снимки, той има любезностьта да се отзове съ студията си „Църквата при с. Водоча", която тукъ непосрѣдствено следва. За мене остава по отношение на Водочката черква да поговоря само върху твърде любопитния въпросъ относително миналата роля, която тя е играла въ историята на Струмица, и относително времето, кога е била разрушена, та съседната манастирска черква при Велюса сетне се изтъкнала въ историята подъ име „Струмишки манастиръ".

Отъ Водоча се упѫтихъ къмъ с. Велюса (Велюша), което се намира 10 километра западно отъ града, за да видя тамкашната манастирска черква, за която знаехъ, че е датувана на единъ, запазенъ надъ черковната врата надписъ отъ XI столѣтие и че още е читава, ако и значително пострадала отъ пожара, понеже въ 1913 год. тъй сѫщо е била подпалена отъ гърцитѣ при отстѫплението имъ отъ Струмица. Очаквахъ че и Велюшката черква ще има поне размѣритѣ на Водочката, и затова останахъ донегде разочаруванъ, когато съзрѣхъ една сравнително малка черква съ три купола отъ типа на известнитѣ византийски черкви отъ XIII—XIV вѣкъ, каквито толкова често съмъ ги виждалъ и въ западна Македония. Отъ репродукциитѣ на дветѣ фотограф. снимки на Велюшката черква, които тукъ следватъ, едната я показва откъмъ източната, олтарна часть, а другата откъмъ югозападъ. Пожарътъ, за който казахъ, както се вижда и на снимкитѣ. е засегналъ само страничната южна, по-нова пристройка на черквата, а напълно е унищожилъ само лекитѣ манастирски сгради околовръсть. Вѫтре въ черквата се виждаха попукани мѣста по сводоветѣ. За жалость не бѣ ни възможно да

правимъ вѫтрешни снимки, та оставихъ това за другъ пѫть.

Относително с. Велюса архим. Герасимъ въ цитуваното съчинение казва: „Село Велюсъ (така) е разположено по-ребрата на планината Еленица, 3 часа на зап. отъ града. Има около 700 души население, българе и мухамедане. Селото е построено на стръмно мѣсто, накичено съ хубави дървета, затова пъкъ пѫтьтъ за това село е стръменъ и несносенъ. Българското население има едно основно училище, въ което официялниятъ езикъ е гръцки. Мухамеданското население има една джамия и едно първоначално училище. Презъ това село има единъ пѫть, който минава презъ най-гѫстата часть на планината Еленица, между с. Лаповикъ (Радовишско) и се влиза въ Радовишската каза. Този пѫть е на тиквешани, които дохождатъ за Струмица". За самия манастиръ архим. Герасимъ съобщава, че „Велюшский манастирь Рождение на Св. Богородица е построенъ на една висока скала надъ селото и служи за молитвенъ домъ на велюшане". Надписътъ надъ черковната врата, види се, не му е билъ известенъ, и затова казва, че не се знаело, кога е построена черквата, но изглеждало да е съградена въ далечни времена. Самото здание, т. е. манастирската черква и той намира, че не е голѣма „както обикновено биватъ старитѣ църкви, и се състои отъ единъ малъкъ олтаръ, и останалата часть е съ двоетажна симетрия, преградена съ каменни дебели стени". Както отвънъ така и вѫтре на нѣкои мѣста изображенията сѫ започнали да се разтурятъ. Манастирската черква тогава отвредъ била заградена съ каменна стена, гдето на източната часть сѫ били построени „безброй стаи". Манастирътъ е притежание на Св. Иверский въ Св. Гора манастиръ, така щото управлението на манастира не зависѣло нито отъ мѣстния митрополитъ, нито отъ селото. Иверската обитель давала Велюшския монастиръ на единъ отъ подведомственитѣ си монаси подъ наемъ за петь години. Този монахъ заедно съ единъ свой другарь управлявалъ манастира. Единътъ носѣлъ името игуменъ, а другиятъ манастирски свещеникъ, така щото манастирското братство се състояло отъ две духовни лица. Манастирътъ ималъ недвижими имущества като ниви, ливади, лозя, планини, едъръ дребенъ добитъкъ. Понататъкъ архим. Герасимъ разправя, че на 8 септемврий сир. на Малка Богородица се чествувалъ храмовиятъ праздникъ на мана-

стира; манастирскитѣ стаи сж били постепенно построявани въ ново време съ частни пожертвования на отдѣлни лица отъ града или селото и то съ право, щото последнитѣ да се ползуватъ отъ тѣхъ особено въ деня на праздника. Както се каза вече, отъ новитѣ манастирски постройки, за които се говори въ труда на архим. Герасимъ, следъ пожара въ 1913 г. почти нищо не е останало, което се вижда и на първата наша снимка, гдето стърчатъ само обгорѣли зидове.

Останахъ подъ впечатлението, че черквата въ Велюса е по време на строежа си значително по-сетнешна отъ Водочката и че последната въ сжщность е представяла на времето си важна, по всѣка вѣроятность митрополитска Струмишка черква. Налагаше се въпросътъ, какъ е станало, че въ историческитѣ източници само Велюскиятъ манастиръ минава подъ име Струмишки, и защо само той е билъ удостояванъ съ голѣми имотни дарения въ околностьта отъ византийски императори, скрепени съ царски грамоти (хрисовули), докато по-близкиятъ до Струмица Водочки манастиръ, очевидно въ ново време нареченъ „Леонтиевски“, нито дори се споменува негде, нито пъкъ разполага съ каквито и да е имоти.

Най-важното историческо доказателство, съ което се удостовѣрява голѣмата древность на черквата въ Велюса, а именно че датува отъ края на XI. в., е споменатиятъ вече старъ гръцки надписъ, врѣзанъ на мраморна плоча, която е била взидана надъ входната врата на черквата. Когато бѣхъ азъ въ Велюса, плочата съ надписа я нѣмаше, бѣше извадена, но самиятъ надписъ е известенъ и е публикуванъ порано. Съдържанието на надписа намирамъ препечатано, споредъ едно по-раншно издание, въ любопитната статия на L. Petit, посветена на Велюския манастиръ Св. Богородица Милостива: „Le monastère de Notre Dame de Pitié“, обнародвана въ „Извѣстія русскаго археологическаго института въ Константинополѣ“, т. VI., стр. 1—153.[1] Въ надписа е казано само,

---

[1] Вж. и въ *Ἡμερολόγιον τῆς Ἀνατολῆς τοῦ ἔτους* 1883, Constantinople 1832, p. 271; Byzant-Zeitschrift III (1394), p. 283. Въ оригинала надписътъ гласи: *Ἐνεουργίθη ὁ ναὸς οὗτως* (sic) *τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Ἐλεύσης ἐξ αὐτῶν τῶν βάθρων παρὰ Μανουήλ μοναχοῦ καὶ γεγονότος ἐπισκόπου Τιβεριουπόλεως.* Датата, която по технически причини тукъ точно не можемъ да предадемъ така, както е въ надписа, е 6583 год., сир. по нашата ера 1080 година.

че единъ монахъ, станалъ после Струмишки епископъ, по име Мануилъ, е изградилъ черквата Св. Богородица Милостива въ 1080 г.. Само отъ факта, че този надписъ се е намиралъ надъ вратата на Велюшката черква, се заключава, че той непремѣнно се отнася до тая черква, като се взема предъ видъ и фактическото съгласие, което сѫществува между името на черквата Св. Богородица и названието на самото село Велюса, което съ право се извежда (съгласно съ тълкуването, дадено отъ Д-ръ Деметр. І. Ризосъ на автора L. Petit) отъ прѣкора (епитета) на Богородица «*Ἐλεοῦσα*» (Милостива). Този прѣкоръ се промѣнилъ сетне у българитѣ въ „Велюса“ (вж. L. Petit, ц. с. 7). Въ сѫщность чисто българското произношение на тая дума е „Велюша“, а сигурно гърцитѣ и гъркоманитѣ покрай туй сѫ подържали и произношение Велюса, по-близко до първоначалното гръцко име.[1]

Студията на L. Petit въ сѫщность има за предметъ единъ гръцки ржкописъ отъ края на XI. вѣкъ, намѣренъ въ Иверския манастиръ въ Св. Гора и съдържащъ нѣколко акта, които сѫ принадлежали на „манастира Св. Богородица Милостива“, който е сѫществувалъ въ темата Струмица презъ епохата на Комненитѣ.[2] Струмишкиятъ епископъ Мануилъ е издигналъ въ 1080 г. не само черква, но е основалъ и единъ манастиръ при нея, и то въ темата на Струмица (*κατὰ τὸ θέμα Στρουμπίτζης*), въ непосрѣдствената околность на града Струмица (*κατὰ τὴν Στρουμπίτζαν*), именно въ близкия Палеокастро (*ἐν τῷ Παλαιοκάστρῳ δὲ διακείμενον* (сир.

---

[1] У Григоровича, Путешествіе по Еврооп. Турціи (стр. 177—181) сѫ предадени мѣстни названия изъ югозападна и югоизточна Македония, извадени изъ Поменика на Слѣпченския манастиръ, имена на села и градове, отъ които сѫ идвали посетители на манастира. Между тѣзи имена намирамъ и „Вѣлушина“. Много е вѣроятно, че то се отнася до посетители отъ сѫщото струмишко село Велюша, но дори ако и не е така, произходътъ на формата „Велушина“ е сѫщиятъ, както и на „Велюша.“

[2] Ржкописътъ именно съдържа текста на четири хрисовула отъ императоритѣ отъ династията на Комненитѣ: Алексий, Иоанъ и Мануилъ; манастирски актъ (*πρακτικὸν*) за предаването 12 зевгара на манастира; уставъ на ктитора (основатель) на манастира, сѫщия епископъ Мануилъ, който се споменува и въ надписа надъ църковната врата въ Велюса, и единъ инвентаренъ описъ на свещени съсѫди, одежди, книги, — собственость на сѫщия манастиръ.

τόπον), и то не въ самия обсегъ на Палеокастро, а съвсемъ близу до него *(ἐγγύς του τοῦ χωρίου τοῦ λεγομένος Παλαιοκάστρου)*, недалечъ отъ подножието на планината *(περὶ τὸν πρόποδα τοῦ ὄρους)*. Отъ документитѣ, чието съдържание е твърде важно, като представя голѣмъ интересъ за историята на нашата селска топонимика въ тази область и за историята на селското земевладение,[1] по въпроса, който ни занимава, узнаваме само за основаването на единъ манастиръ до самата Струмица, който е билъ построенъ съ иждивението на единъ струмишки епископъ[2] Мануилъ, и че този успѣлъ да спечели благоволението на императора Алексий Комнинъ, та последниятъ съ хрисовулъ отъ 1085 година е освободилъ манастира отъ всички данъчни налози. Въ хрисовула е казано още, че нито цариградскиятъ патриархъ, нито «архиепископътъ на България»,[3] нито епископътъ на Струмица, нито който и да е чиновникъ на царството нѣма право да простре своята юрисдикция върху новия манастиръ или да иска отъ него и най-малъкъ поземеленъ наемъ. Свръхъ всичко туй императорътъ отстжпя на манастира за вѣчни времена и съ освобождение отъ всички данъци до 500 модии земя, намираща се въ селото Кръстовица *(τόπον μοδίων πεντακοσίων τῆς Χριστοβίτζης*, ор. с. 27).[4] Сжщиятъ императоръ

---

[1] Откъмъ тази страна е проучено съдържанието на единъ актъ отъ съдържащитѣ се въ споменатия ржкописенъ сборникъ (именно на акта, съ който се подаряватъ на манастира 12 парика, чийто оригиналенъ текстъ е публикуванъ въ ц. съч. на L. Petit, стр. 34—46) отъ проф. Ѳ. Успенскій въ специална студия: „Актъ отвода земли монастырю Богородицы Милостивой" (вж. Извѣстія рус. арх. института въ Константинополѣ, т. I. Одесса, 1896, стр. 1—34).

[2] Епископътъ Мануилъ, бивши монахъ въ единъ манастиръ Св. Авксентий въ Битиния, както той самъ казва въ манастирския уставъ (типикъ), „съ свои собствени срѣдства е купилъ близу до Палеокастро една необработена и пуста земя, чиято обработка го е струвала грададни жертви; тази земя обгръщала 162 модии" (вж. L. Petit, ор. с. 28). Поставенъ манастирътъ подъ покровителството на „Св. Богородица Милостива" още отъ самото начало се нуждаелъ отъ материялна помощь, която не закъснѣлъ следъ петь години отъ основаването му да я даде самиятъ императоръ.

[3] Следъ падането на първото българско царство (1018 г.) българската Охридска архиепископия била оставена автономна, та подъ „архиепископъ на България" въ хрисовула се разбира именно Охридскиятъ архиепископъ.

[4] Това село се е намирало, споредъ мѣстното предание, недалечъ отъ града Струмица.

Алексий Комненъ, когато отивалъ въ единъ походъ противъ сърбитѣ и минавалъ презъ Струмишката тема покрай Палеокастро, лично почелъ съ посещението си новата светиня на Св. Богородица Милостива; като видѣлъ голѣмата оскждность, въ която живѣятъ калугеритѣ, побързалъ да облагодетелствува манастира съ нови дарования, та съ хрисовулъ отъ 1106 год. той потвърдилъ дарението, дадено му въ 1085 година, и подарилъ 12 парика (несвободни селяни) покрай други още привилегии и данъчни облекчения и пр. Така сж постжпвали сетне и императоритѣ Иоанъ и Мануилъ Комненъ.

Изтъкнатитѣ факти споредъ мене още не доказватъ надъ всѣко съмнение, че толкова облагодетелствуваниятъ отъ самитѣ императори Струмишки манастиръ „при Палеокастро“ е тъкмо този, който сега се намира при Велюса. L. Petit намира, че историческитѣ данни по отношение на мѣстото, гдето се е намиралъ манастирътъ, не сж достатъчно ясни, но отъ друга страна, като взема предъ видъ, че въ тѣхъ се говори за замъкъ „Палеокастро“, който е билъ на високо мѣсто, и че надъ селото Велюса наистина се виждали на една грамадна скала нѣкакви развалини, които се белѣели на политѣ на планината Еленица, допуска, тамъ да е билъ тоя „Палеокастро“ и приема, че новото, по-кжсо име Ёлеуса — Велюса съ време може да е замѣстило по-старото име Палеокастро, та заключава, че идентичностьта на дветѣ названия въ случая е сигурна (ц. с. 7). Споредъ мене това заключение още не може изцѣло да се подържа. Преди всичко самото мѣсто, гдето е манастирътъ Велюса, е безводно, каменисто, твърде несгодно за единъ голѣмъ манастиръ, което дори и на нашата фотографическа снимка тукъ може да се види (обр. I). Замъкътъ Палеокастро е можелъ да се намира малко по на изтокъ, по-близу до Струмица, както се и разбира отъ споменатитѣ исторически документи. Преданието, което и сега се подържа въ околното население, че градътъ Струмица се е намиралъ въ старо време тамъ, гдето е сега селото Баница, не ще да е съвсемъ неоснователно[1]. Отъ

[1] Нека припомня, че въ България има и други мѣста, стари византийски замъци, запазили названието Палеокастро. При града Анхиало, който въ старо време се е намиралъ на друго мѣсто, — на половинъ часъ съ кола на северозападъ, между солната лагуна и Бургазския заливъ, едно мѣсто се казва Палеокастро (турски „Кале“). Забележително е, че това е низъкъ теренъ. Градътъ Анхиало тепърва

друга страна Водочкиятъ манастиръ се намира тъкмо наблизу, при рѣка, която иде откъмъ планината. Всичко туй позволява да предполагамъ, че първомъ тукъ може да е била построена черква съ манастиръ, посветена на Св. Богородица, и че това е именно старата черква при Водоча. Въ самата Струмица отъ старо време е имало друга черква, посветена на Четиредесеттѣ Тивериуполски мѫченици, поради което и самиятъ градъ приелъ названието Тивериуполисъ. Въ последствие може Водочката черква, когато тя е била въ полуразрушено състояние, да е посветена на името на едного отъ 40-тѣ мѫченици, св. Леонтий, защото и безъ това въ Водочката черква има изписани и сцени отъ живота на пострадали за вѣрата мѫченици (св. 40 мѫченици).[1] Сѫдейки по останкитѣ отъ стенната живопись, г. Миятевъ изказва предположение въ статията си по-долу (съвсемъ независимо отъ съображенията, които по-горе привеждамъ и които не му бѣха известни), като има предъ видъ, че два отъ най-забележителнитѣ и най-популярни иконни типа на Богородица сѫ изписани на най-видно мѣсто въ черквата, че „въ Водоча култътъ на Богородица ще да е билъ особено силно развитъ и свързанъ, може би, съ нѣкоя чудотворна икона, която е била копирана и на предапсидния пиластеръ въ сѫщата църква. Това предположение намира известно основание и въ факта, че Богородица е представена въ иконна концепция и на единъ отъ западнитѣ пиластри въ църквата (обр. 10)".

И основниятъ планъ на черквата, — почти равнораменъ кърстъ съ сравнително голѣмъ куполъ надъ кърстовището, и всичкитѣ други характерни особености на архитектурния стилъ, който напомня и нѣкои Месемврийски и други старо-византийски черкви отъ сѫщия типъ, най-сетне и огромнитѣ размѣри на постройката, нейнитѣ масивни стени и ши-

---

въ VIII в. е билъ пренесенъ, гдето е сега (вж. Iireček, Cesty 530). При Кавакли (Къзълагачско) има мѣстность подъ име Палеокастро — на разстояние 50 минути пешкомъ западно отъ Кавакли. Това е осамотено високо скалисто мѣсто, отгоре съ тѣсно пространство около 200 крачки на длъжъ и до 60—30 крачки широко. (ib. 510).

[1] Споредъ архим. Герасимъ (ц. с. XV. 65), сега жителитѣ на селото Свидовища (два часа отдалечено отъ града), празнуватъ 9 мартъ въ честь на св. Четиредесетмѫченици. Млади невести отиватъ на водата, наречена „Кърклъръ сую" (вода на 40-тѣ) — на едно мѣсто, гдето е била построена църква на 40-тѣ мѫченици. Младата невеста, като стигне до водата, омива лицето, рѫцетѣ и нозетѣ си и на връщане у дома си хвърля три пѫти вода задъ себе си, безъ да се обръща.

роки пиластри, аналогични съ широки постройки отъ IX—XI в., — всички тѣзи факти даватъ и по мнението на г. Миятевъ основание да смѣтаме, че Водочката черква е градена най-малко съ единъ вѣкъ по-рано отъ стенната ѝ живопись, която не ще да е първоначалната и която може да се отнесе къмъ XIII вѣкъ.

По такива хронологични въпроси, при липса на по-положителни данни, разбира се, не може нѣщо по-вече да се каже. Колкото по въпроса за първоначалния характеръ на Водочката черква, мисля, че следъ казаното до тукъ може да се подържа предположение, че Водочката черква отначало е била митрополитска Струмишка черква, посветена на св. Богородица, и че, следъ като тя е била разорена, ще да е построена черквата въ Велюса, пакъ посветена на св. Богородица Милостива. Въ свръзка съ този въпросъ сж допустими д в е в ъ з м о ж н о с т и: или че новопостроената черква отъ Струмишкия епископъ Мануилъ въ 1080 г. е въ сжщность черквата при Водоча, отъ която следъ нейното съсипване плочата съ надписа е била пренесена въ черквата при Велюса, за да се обсебятъ и имотитѣ на забравения вече Водочки манастиръ, или пъкъ че Водочката черква датува още отъ първото българско царство та, следъ като е била разрушена, сетне е била, както се каза, издигната новата черква въ Велюса.

Не е въ моята компетентность по-далечъ да се впускамъ по тая историческа тема. Само струва да се припомни още, че споредъ грамотата на Василия Българоубиецъ отъ 1019 г. Струмица се явява като епископско седалище вече по времето на царь Самуила, а сигурно е била такава и много порано. Подчинени на епископията сж били градоветѣ Радовишъ и Конче. Когато въ 1018 год. Василий се е дигналъ да завладѣе Македония, охридскиятъ български патриархъ Давидъ тогава се е намиралъ въ Струмица, гдето е пречакалъ императора, а началникътъ на струмишката крепость Драгомужъ сложилъ оржжие предъ Василия. Въ края на XII. в. войводата Добромиръ Стрѣзъ образува въ Струмишко отдѣлно, полузависимо българско княжество, когато въ сжщото време въ северна България братята Петъръ и Асенъ възобновяватъ второто българско царство (1189 год.). И въ XIII. в. въ Струмица се вършатъ голѣми превратни събития, — тя първомъ влиза въ Търновското царство, после я превзематъ

пакъ византийцитѣ и я държатъ близу сто години (вж. Йорд. Ивановъ, Северна Македония, 209 нат.). Презъ време на всички тѣзи политически преврати голѣмата Водочка манастирска черква безъ съмнение е лежала въ развалини. Като се има предъ видъ липсата на каквито и да е исторически спомени за нея до сега, вѣроятно е, че времето, което е предшествувало на нейното разорение, се пада къмъ края на първото българско царство.

Много други, подобни на Водочката черкви на Полуострова сж били сжщо тъй посветени на св. Богородица Милостива. Такива сж изброени и у L. Petit (ц. с. 48—50). Нека споменемъ и старата митрополия въ Месемврия (Панагия), трикорабна базилика, въ която на дѣсно отъ иконостаснитѣ врати се намира иконата на Богородица съ детето, а надписътъ отдолу обажда, че това е божественията образъ на „Богородица Милостива“ *(Θεοτόκου τῆς Ἐλεύσης)*. Въ Месемврия е имало манастиръ *τῆς Ἐλεύσης*, който се споменува въ съвременнитѣ византийски грамоти, а споредъ Иречекъ най-вѣроятно е, че тоя манастиръ е тъждественъ съ казаната митрополитска черква. Византийскитѣ грамоти споменуватъ четири манастира въ Месемврия, между които и Богородица *τῆς Ἐλεύσης* (вж. Cesty po Bulharsku, стр. 588, 592). Така ще да е било и около Струмица, гдето подъ хубавата Бѣласица, при мекия климатъ на Струмишката долина, запазена отъ севернитѣ вѣтрове, и при голѣмото плодородие на почвата, гдето се раждатъ освенъ жита още и сусамъ, памукъ, оризъ и афионъ, благоприятно се е развивалъ манастирски животъ. И бърже сж никнали въ времето отъ IX—XII в. манастири, наблизу единъ до други. И манастиръть при Велюса ще да е единъ отъ тѣхъ. Обаче най-голѣмъ и най-представителенъ изглежда да е билъ манастиръть съ величествената черква при Водоча.

I. Черквата при с. Велюса.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

II. Църквата при с. Велюса.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА ЗОКОПИЕ

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

Обр. 1. Черквата при с. Водоча. — Общъ изгледъ на черквата откъмъ югъ.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

Обр. 2. Черквата при с. Водоча. — Западната фасада.

Обр. 3. Черквата при с. Водоча. — Вжтрешната страна на апсидата.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
СКО

Обр. 4. Черквата при с. Водоча. — Външната страна на апсидата и една отъ аркитѣ на главния куполъ.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

Обр. 5. Черквата при с. Водоча. — Северната страна на дѣсния предапсиденъ пиластеръ.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОП

Обр. 6. Черквата при с. Водоча. — Северната страна на югозападния пиластеръ.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

Обр. 7. Черквата при с. Водоча. — Жгълъ на южното кръстно крило.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПЈЕ

Обр. 8. Черквата при с. Водоча. — Една отъ аркитѣ съ медалйоненъ образъ на светецъ.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
ОКОПИЕ

Обр. 9. Черквата при с. Водоча. — Вжтрешната страна на апсидата.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
ОКОПИЕ

Обр. 10. Църквата при с. Водоча. — Богородица Одигитрия на единъ отъ пиластритѣ.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

Обр. 11. Черквата при с. Водоча. — Една отъ аркитѣ на главния куполъ съ южната страна на дѣсния предапсиденъ пиластеръ.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

ЦЪРКВАТА ПРИ С. ВОДОЧА.

Отъ д-ръ Кр. Миятевъ.

Доколкото може да се сѫди по фотографскитѣ снимки, които ми даде на разположение госп. проф. Л. Милетичъ[1] и които показватъ постройката въ общъ видъ (обр. 1 и 2) и въ детайли, църквата при с. Водоча представя твърде голѣмъ интересъ както въ архитектурно отношение, така и съ своята стенописна украса. Това е една куполна кръстовидна постройка съ вписанъ въ плана кръстъ, който е билъ ясно маркиранъ въ покривната конструкция чрезъ сводоветѣ и фронтонитѣ по фасадитѣ. Макаръ и близу до Солунъ, но въ основния си планъ църквата при Водоча се отдѣля отъ типа на солунскитѣ и цариградскитѣ кръстовидни църкви. Тукъ липсва елегантностьта въ общата архитектоника, въ пропорциитѣ и конструктивнитѣ детайли. Срещу това ние намираме маса архаични елементи, които ни даватъ основание да сближимъ Водочката църква съ по-старитѣ представители на куполнитѣ кръстовидни църкви въ Византия. Подобно на тѣхъ и нашата църква включва олтарното пространство въ източното рамо на кръста. Тукъ куполътъ се е подържалъ отъ масивни пиластри, които иматъ по-скоро видъ на стени (обр. 3, 4 и 5), раздѣлящи олтаря отъ пресвитерия и диаконикона (съобщението е ставало само чрезъ тѣсни и низки врати до самата апсида). По такъвъ начинъ подкуполниятъ квадратъ не е могълъ да бѫде ясно разграниченъ отъ предапсидното пространство, а това е една особеность, която срѣщаме въ Гърция, но отъ друга страна и въ Армения, Грузия, а сѫщо така и въ църквата св. Иванъ на морето въ Месемврия.

Особено внимание заслужаватъ и дветѣ западни подпорки на купола. Въ самото обстоятелство, че тукъ куполътъ е

[1] Вж. статията на проф. Милетичъ „Струмишкитѣ манастирски черкви при с. Водоча и с. Велюса“ въ тази книга на „Македон. Прегледъ“.

имаме малко остатъци отъ тази живопись, но все пакъ тѣ сѫ достатъчни да ни дадатъ известна представа за локализацията на сюжетитѣ, за съдържанието на цѣлата стенописна украса, за нейния общъ характеръ и най-после за стиловитѣ особености на отдѣлнитѣ фигури.

Съмнително е, дали запазенитѣ до днесъ остатъци принадлежатъ на първичната мазилка. По-значителни следи се виждатъ сега въ апсидната ниша (обр. 9), по тритѣ страни на дѣсния предапсиденъ пиластеръ (обр. 3, 5 и 11), на срещуположния западенъ пиластеръ (обр. 6), надъ южната врата (обр. 7) и на северно-западния пиластеръ (обр. 10). И тукъ, както въ всички други срѣдновѣковни стенописи всѣки единъ сюжетъ е третиранъ самъ за себе си и е отдѣленъ отъ другитѣ съ обикновенитѣ линейни рамки (червена ивица между две бѣли линии).

Въ свода на апсидната конха (обр. 3 и 9) личатъ следи отъ подножно столче, украсено съ бисери. Това столче може да бѫде и отъ тронъ. Въ единия или другия случай тукъ е била представена Богородица като представителка на църквата, стояща, въ моление, или седеща на трона. Отъ дветѣ й страни се виждатъ следи отъ фигуритѣ на ангели-почитатели,

Подъ тази композиция сѫ били представени като цѣли; стоещи фигури църковнитѣ отци, отъ които сѫ запазени само части между прозорцитѣ на апсидата (обр. 9). Единиятъ е старецъ съ широко лице, високо чело и кѫса, пълна брада на лѣвото му рамо се вижда омофоръ. Другиятъ светецъ е по-младъ, съ низко чело и продълговато лице. Съ едната рѫка благославя, въ другата държи книга. Отъ облѣклото се вижда само кръстосанъ презъ гръдитѣ архиерейски омофоръ. За двамата църковни отци въ апсидата е характерно да се изтъкне, че тѣ сѫ представени въ съвсемъ фронтални пози и не държатъ въ рѫцетѣ си разгънати свитъци. Докато въ повечето византийско-балкански стенописи отъ XIII—XIV в. на това мѣсто се представятъ устремени къмъ центъра на апсидата фигури на църковни отци, излагащи на разгънати свитъци най-възвишенитѣ сентенции за жертво-приношението, което тѣ има да извършатъ, тукъ, въ Водоча, е дадено мѣсто на фигури спокойни и самостоятелни, които не сѫ компоненти на една догматична композиция, а само носители на мистична съзерцателность, иконна репрезентативность и свѣтско мону-

ментално величие. Ето защо, като имаме предъ видъ чисто догматичния характеръ на тѣзи фигури отъ една страна, а отъ друга — дълбокия символиченъ смисълъ, който се придава на композицията отъ XII—XIII в. насамъ, ние сме принудени да признаемъ, че въ случая се касае до една особеность, която би могла да се обясни само съ архаичната основа на Водочната живопись.

Отъ дветѣ страни на апсидата, по стенитѣ-пиластри, които я отдѣлятъ отъ страничнитѣ помѣщения, следватъ образитѣ на архиереитѣ все въ сжщата репрезентативна концепция. На дѣсния пиластеръ (обр. 5) сж представени две фронтални фигури въ спокойни, еднообразни пози, съ евангелия въ ржка. И дветѣ сж облѣчени въ тънки фелони, и дветѣ представятъ старци, въ лицата на които, въпрѣки повредитѣ, ние можемъ да наблюдаваме една тънка, почти портретна индивидуализация.

Мазилката надъ тѣзи фигури е доста добре запазена, но боитѣ сж дотолкова измити, че отъ намиращето се тукъ изображение не е останало нищо друго освенъ следи отъ политѣ на два ангела, представени въ силно движение къмъ лѣво, т. е. къмъ центъра на апсидата. Тѣзи фигури стоятъ несъмнено въ идейна връзка съ апсидното изображение на Богородица, но външно и композиционно тѣ не принадлежатъ къмъ това изображение, защото по технически причини тѣ сж поставени извънъ него и при това значително по-низко.

На лицевата страна на предапсиднитѣ пиластри имаме изображения въ две зони. Горната е била заета отъ Благовѣщение: Арх. Гавриилъ (изтрито) на лѣвия пиластеръ, Богородица права — на дѣсния (виждатъ се само слѣди). Мазилката подъ арх. Гавриилъ е изпаднала, но може да се предполага, че тукъ е билъ изписанъ ликътъ на ІС ХС Евергетисъ, както на срещуположния пиластеръ е бюстовиятъ образъ на Богородица-Одигитрия (обр. 3). Обикновено този образъ се изписва въ църквитѣ надъ входнитѣ двери, и затова тукъ, на това видно мѣсто, непосрѣдствено подъ фигурата на Богородица отъ Благовѣщение прави впечатление съ чисто иконния си характеръ и ни кара да предполагаме, че въ Водоча култътъ на Богородица ще да е билъ особено силно развитъ и свързанъ, може би, съ нѣкоя чудотворна икона, която е била копирана и на предапсидния пиластеръ въ Водочката

църква. Това предположение намира известно основание и въ факта, че Богородица е представена въ иконна концепция и на единъ отъ западнитѣ пиластри въ църквата (обр. 10). Тукъ обаче тя е дадена въ пъленъ ръстъ, пакъ като Одигитрия, но детето седи на дѣсната ржка. Разликата между двата образа, обаче, не е толкова въ външната имъ страна, колкото въ тѣхната идейна концепция: Богородица и Христосъ на предапсидния пиластеръ сж третирани въ строго-иконна хиератична композиция, докато молебниятъ образъ на западния пиластеръ е проникнатъ отъ интимно и реалистично чувство, изразено въ лекия наклонъ на Мариината глава и преди всичко въ лицето на Христа, обърнато къмъ майчиното. Погледътъ на Богородица е все още устременъ извънъ картината, но едно леко движение на очитѣ къмъ детето — и ние бихме получили една истинска ренесансна мадонна.

Отъ останалитѣ единични образи особено внимание заслужава ангелътъ, представенъ на северната страна на югозападния пиластеръ (обр. 6). Това е една монументална фигура въ чисто фронтална поза. Едната ржка е подпрѣна на високъ скиптъръ, другата държи т. н. „държава“. Воинско облѣкло: доколѣненъ хитонъ, броня и лека хламида, закопчана на дѣсното рамо. Малки, широко отворени задъ гърба крилье придаватъ още по-голѣма величавость и тържественость на фигурата.

За разпредѣлението на останалитѣ сюжети не може да се каже нищо положително. Явно е, обаче, че тѣснитѣ плоскости сж били заети отъ фигуритѣ на стоящи светци, които по пиластритѣ сж били изписани една надъ друга. Хоризонтални редове отъ медалйони не могатъ да се констатиратъ, и вѣроятно не е имало такива. Единични медалйонни образи намираме, обаче, въ аркитѣ (обр. 8).

Отъ историческитѣ композиции сж запазени само малки фрагменти и следи, достатъчни, обаче, да покажатъ, че редомъ съ важнитѣ сцени отъ евангелието, които образуватъ серията отъ Господнитѣ праздници, въ Водоча сж били изписани и Христови чудеса наравно съ сцени отъ живота на пострадали за вѣрата мжченици (Св. Четиредесеть мжченици[1]).

---

[1]) Последното навѣрно е въ свръзка съ патрона на църквата, Св. Леонтий, който е единъ отъ четиредесетьтѣ Севастски мжченици.

На обр. 7, надъ малката южна врата, се вижда единъ малъкъ откѫсъ отъ „праздничния“ цикълъ. Сцената представя влизането на Христосъ въ Иерусалимъ и е изписана въ традиционната схема: Христосъ на ослица, деца постилатъ дрехитѣ си, а въ дѣсно е тълпата предъ Иерусалимската порта. Макаръ и неясна, но снимката все пакъ предава отчасти натуралистичното движение и свободното третиране на фигуритѣ.

Наблизу до тази сцена, на южната страна на дѣсния предапсиденъ пиластеръ, личатъ две сцени отъ чудесата Христови или мѫчения на светци (обр. 11). Тѣзи сцени сѫ изпълнени въ малъкъ масщабъ и сѫ поставени сравнително низко. Това ни дава известно основание да предполагаме, че въ Водочката църква сѫ изобилствували подобни композиции, които въпрѣки това ще да сѫ били ограничени въ нартекса и въ помѣщенията между кръстнитѣ рамена.

Явно е следователно, че стенописната украса на църквата при Водоча е имала не толкова чисто декоративенъ, колкото дадактично-литургиченъ характеръ, свойственъ преди всичко на украсата въ манастирскитѣ църкви отъ XIII. и XIV в. Тукъ сѫ използувани всички кѫтчета, за да се представи по една светителска фигура, по една сцена отъ живота на Христа или неговитѣ мѫченици. Редомъ съ поучителнитѣ исторически събития, които е трѣбвало да свидетелствуватъ за човѣшката сѫдба и за божествената природа на Исуса, художницитѣ се погрижили и за молитвеното настроение на богомолцитѣ, изписвайки на видно мѣсто два отъ най-забележителнитѣ и най-популярни иконни типа на Богородица. Орнаментътъ, който играе толкова важна роля въ богатитѣ градски църкви отъ епохата на Комненитѣ, има въ Водоча само скромната задача да краси прозорцитѣ и онѣзи тѣсни плоскости, които не сѫ били пригодени за фигурна живопись.

Но ако стенописната декорация въ Водоча представя по отношение на своето съдържание, предназначение и локализация на сюжетитѣ една стѫпка напредъ къмъ монашеско-аскетичната декоративна система отъ епохата на Палеолозитѣ, то въ нейния основенъ духъ все още се чувствува традицията и художественото наследство на Комненовата епоха. Описвайки по-горе ликоветѣ на отдѣлнитѣ светци, азъ изтъкнахъ една важна стилистична особеность: всички единични светци сѫ представени като напълно репрезентативни и монументални

фигури, които въ това си качество обуславятъ и общия характеръ на цѣлата декорация. Отъ този духъ на тържественость не сж свободни, както видѣхме, и църковнитѣ отци въ апсидата, но най-добрата представа за монументалния и репрезентативенъ характеръ на декорацията даватъ фигуритѣ на двамата архиери на дѣсния предапсиденъ пиластеръ съ своитѣ правилни и изящни пропорции, спокойни и пълни съ достойнство пози, фронтално положение и драпировка, третирана малко схематично въ детайлнитѣ гънки, но отъ друга страна съ контуръ въ спокоенъ и едъръ масщабъ. Това впечатление се засилва още повече отъ монументалната фигура на ангела, който е представенъ съ величествената осанка на единъ свѣтовенъ императоръ.

Подобна монументалность и репрезентативность, такова кристално спокойствие въ израза и позата намираме въ разцвѣта на византийското изкуство при Комненитѣ. Въ Водоча, обаче, стенописцитѣ запазватъ този стилъ само като частично явление, ограничено предимно около общата композиция на фигуритѣ. Той личи въ много детайли и особено въ типоветѣ на светцитѣ, включително и съ Богородица. Правилнитѣ и благообразни лица съ мистиченъ и съзерцателенъ изразъ, анатомична моделировка и пластичность издаватъ единъ добъръ художникъ. Познавайки отлично хеленистичнитѣ традиции на византийското изкуство, училъ може би отъ най-добритѣ цариградски произведения и школи, Водочкиятъ художникъ, обаче, не е могълъ да се запази отъ влиянието на въздигащия се по онова време иконописенъ стилъ съ неговия откритъ стремежъ къмъ условность и схематизъмъ. Запазвайки още мекотата, пластичностьта и умѣреностьта на гънката въ дрехитѣ на ангела, художникътъ избива въ схематизъмъ и острожглена линеарность по фелонитѣ на двамата архиереи, въпрѣки че общиятъ имъ контуръ е спокоенъ и строго отмѣренъ. При ангелскитѣ фигури надъ споменатитѣ двама архиереи художникътъ отива още по-далечъ: тукъ общиятъ контуръ се чупи на много линии вследствие на силното движение на фигуритѣ, но на това движение не отговарятъ нито пресиленитѣ чупки, нито пъкъ сравнително спокойнитѣ гънки на хитонитѣ. Линеарниятъ стилъ, обаче, не владѣе никоя фигура изцѣло. Той прави само плахи опити на мѣста въ контура, на други — въ гънката, но нигде не взема

връхъ надъ спокойното и пластично моделиране на лицето и дрехата. А такива опити сж възможни само въ една епоха, въ която хеленистичнитѣ традиции започватъ да се разколебаватъ подъ натиска на зараждащия се презъ XIII в. новъ стилъ.

Къмъ това време, следователно, трѣбва да се отнесе и изписването на църквата при с. Водоча. Но това изписване едва ли ще е било първичното, защото изграждането на самата църква не може да се отнесе къмъ такава, сравнително късна епоха. Огромнитѣ размѣри на постройката, нейнитѣ масивни стени и широки пиластри, начинътъ на градежа, архаичнитѣ елементи въ основния планъ и аналогиитѣ въ Гърция отъ IX—XI в. показватъ, че Водочката църква има произходъ най-малко съ единъ вѣкъ по-старъ отъ стенописитѣ, които по-горе описахъ.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

ЖИВОТЪТЪ И ХАРАКТЕРЪТЪ НА СЛАВЯНИТѢ ВЪ ДРЕВНОСТЬТА.

Отъ Л. Милетичъ.

Мѫчно е спокойно да се говори за днешното културно и политически разединено славянство. То копнѣе за едно пощастливо бѫдеще, виждайки го преди всичко въ едно културно обединение, ала безъ пълна увѣреность, че то е вече назрѣло и дори че е възможно. Хората на науката търсятъ доводи за тая възможность и въ миналото на славянството, въ историческия фактъ, че въ древностьта е имало обединено славянство, именно въ общославянския правѣкъ, когато се е установилъ и общиятъ тогава на всички славяни праславянски езикъ. По тоя важенъ въпросъ струва си критически да надникнемъ въ славянския правѣкъ и да се освѣтлимъ, какъвъ животъ е водило нѣкога още нераздѣленото славянство и съ какво културно наследство отъ праотечеството си то се пусна въ водовъртежа на историческия животъ на Европа.[1]

Праславянскиятъ периодъ е траялъ най-малко до две хиляди години, и затова трѣбва да смѣтаме, че междуособнитѣ отношения на славянитѣ въ време на тѣхното общежитие въ надвечерието на тѣхната раздѣла не сѫ били сѫщитѣ, каквито сѫ били въ началото и по срѣдата на задружния имъ животъ, когато тѣ сѫ представлявали сравнително много по-малъкъ на брой и въ всѣко отношение посплотенъ народъ, говорещъ досущъ еднакъвъ езикъ.

---

[1] Следващето изложение се основава върху досежната научна литература, отъ която тукъ ще отбелѣжа само нѣколко съчинения, въ които читательтъ ще намѣри подробна библиография по предмета: L. Niederle, Slovanské starožitnosti (исторически отдѣлъ I, 1902—1904); — Život starých Slovanů, I—III, 1912—1921; — Slovanský svět, 1910, преведено отъ Louis Leger на французки: La race slave, 1911; — Manuel de l'antiquité slave. T. I. L'histoire (Paris, 1923); Rostafiński J., O pierwotnych siedzibach i gospodarstwie Słowian w przedhistorycznych czasach (1903); T. Maretić, Slaveni u davnini (1889); D-r Jos. Janko, Opravěku slovanském (1912).

Единството на езика произлиза отъ единството на културата, и подържането на единъ и сѫщъ езикъ ще рече да се подържа една и сѫща култура. Каква е била праславянската култура въ общи черти, узнаваме възъ основа на запазенитѣ въ всички славянски езици културни думи. По въпроса за истинския образъ на културното състояние на нераздѣленото славянство историческата славянска етнография, археологията и антропологията още не сѫ казали решителна дума. За жалость нѣма старъ писатель по подобие на Тацита, който да е описалъ древнитѣ славяни както той е описалъ старитѣ германци. Причината за туй е отдалеченостьта на нѣкогашното славянско праотечество, гдето славянитѣ почти до рождество Христово, безъ всѣка пряма връзка съ тогавашния културенъ свѣтъ на Европа, и почти отъ никого необезпокоявани продължавали да стоятъ, речи, на уровена на древната индоевропейска култура, която приели въ наследство отъ индоевропейското си праотечество. За тази индоевропейска култура, която въ сравнение съ културата на други, неиндоевропейски народи е стояла сравнително доста високо, ние сме положително осведомени благодарение на езикознанието, а именно на изводитѣ отъ сравнителното изучване езицитѣ на индоевропейскитѣ народи, наричани още арийци, —сир. староиндийцитѣ, староперсийцитѣ, тохарцитѣ въ Туркестанъ, арменцитѣ, литовцитѣ (заедно съ летитѣ и старитѣ пруси), славянитѣ, германцитѣ, келтитѣ, римлянитѣ (италитѣ) и гърцитѣ.

Разселението на тия народи е станало около 2500 год. преди Христа, следъ като и тѣ, първоначално малъкъ народъ, говорещъ единъ езикъ, т. н. индеовропейски праезикъ, хиляди години сѫ живѣли и се размножавали въ праотечеството си.

Где е било то? Най-приемлива е хипотезата, че преди да се разотидатъ индоевропейцитѣ къмъ западъ въ Европа и къмъ югоизтокъ въ Азия, се е намирало близу до границата между Европа и Азия, въ предѣлитѣ на югозападна Русия, негде около срѣдното течение на Волга. Положението на славянитѣ въ индеовропейската родина ще да е било по срѣдата между сѣверозападната и югозападната ѝ часть. Славянитѣ сѫ били тамъ непосрѣдствени съседи съ тъй наречените отсетне балтийци—литовцитѣ, летитѣ и старитѣ пруси, народи, които въ историческо време по езикъ се указаха най-близки

на славянитѣ. Нѣма съмнение, че тѣ заедно се задигнали отъ областьта на Волга, защото и въ славянското праотечество тѣ се указватъ пакъ тѣхни непосрѣдствени съседи.

На въпроса, где е била праславянската родина, сега можемъ по-опредѣлено да отговоримъ: тя въ надвечерието на раздѣлата на славянитѣ, която се е почнала въ по-голѣми размѣри въ третия вѣкъ следъ рождество Христово, е заемала областитѣ въ югозападна Русия приблизително въ границитѣ на бившето Полско кралство съ изключение на севернитѣ му губернии, включвайки въ себе си още и южната часть на Волинската губерния, Киевската и Подолската заедно съ Галиция и Буковина до самитѣ Карпати.

Географичниятъ характеръ на тая територия е спокоенъ релиефъ безъ значителни възвишения въ вжтрешностьта. Само на югозападъ въ Волиния и Подолието се вдаватъ гжсто-залѣсени, низки склонове на Карпатскитѣ планини. Почвата е била обилно напоявана съ много течни и още повече застояли води — езера, рибници и блата, и покрита съ гжсти пралѣсове. Споредъ Réclus (Nouvelle géographie universelle, V. 286) тази область е най-дъжделивата въ Русия. По срѣдата ѝ отъ западъ къмъ истокъ протича рѣката Припетъ, най-голѣмиятъ притокъ отъ западъ на р. Днепъръ. За низината на Припетието се знае, че нѣкога е образувала езеро, което ще да е било първоначално и естествена граница между славянитѣ и литовцитѣ заедно съ летитѣ, заеднали северно отъ тѣхъ дори до Балтийското море.

Централната область—Припетието—не е била удобна за живѣене, и ако славянитѣ въпрѣки туй се спрѣли и тукъ, причината ще да е била, че други народи и откъмъ западъ и откъмъ югъ, както и отъ северъ пречили да отидатъ по-нататъкъ, да си намѣрятъ по-сгодни земи. На югъ славянитѣ сж достигали до границата на южноруската степь, която вече е била населена дори до морето съ индоевропейци отъ тракийско потекло, — отъ племето кимерийци. Задъ тѣхъ откъмъ истокъ седѣло силното индо-иранско племе, — скититѣ. Предъ скитския натискъ кимерийцитѣ почнали да се движитъ къмъ Дунава, отъ гдето нѣкои преминали на Балканския полуостровъ и дори въ Мала Азия. Тѣхното мѣсто сетне заели дошлитѣ къмъ VIII вѣкъ пр. Хр. откъмъ Туркестанъ презъ река Донъ скити, сжщитѣ, съ които и Дарий въ

V векъ преди Хр. безуспѣшно е воювалъ. Въ II векъ преди Христа по сѫщия начинъ и скититѣ биватъ измѣстени отъ сродното тѣмъ по произходъ и езикъ племе сарматитѣ, дошли сѫщо тъй отъ истокъ презъ р. Донъ.

Отъ друга страна и откъмъ западъ движението на славянитѣ е било за дълго време спрѣно отъ германскитѣ племена, които следъ раздѣлата си отъ индоевропейцитѣ тръгнали преди славянитѣ и се спрѣли около Висла и презъ Висла около Одра и нататъкъ въ днешна северна Германия. Когато славянскиятъ правѣкъ въ първитѣ две столѣтия на християнската ера клонѣлъ къмъ своя край, славянитѣ на западъ вече били достигнали до Висла, а на истокъ презъ срѣдния Днепъръ, особено по течението на Десна. И следъ разселението на славянитѣ главната имъ ядка — тежището имъ остая пакъ въ предѣлитѣ на праславянската родина, простирайки се все по-далечъ и по-далечъ на истокъ.

Въ най-старата руска лѣтопись отъ XII ст., Несторовата лѣтопись, е казано, че славянитѣ, преди да се почне разселението имъ, сѫ живѣли на купъ негде по срѣдния и долния Дунавъ, гдето били унгарската и българската земя. Мнението на лѣтописеца, което и до най-ново време все още намира по нѣкой защитникъ между славянскитѣ историци отъ рода на Bagusławski, се дължи на книжно влияние, — на византийскитѣ хроники като Малаловата и Хамартоловата, гдето е възприето библейското начало на историята на всичкитѣ 72 народа, които се разпилѣли при Вавилонското стълпотворение. Като се приемалъ библейскиятъ разказъ за вѣренъ, не сѫ могли да си представятъ пѫтя на славянското разселение инакъ, освенъ че славянитѣ сѫ дошли отъ югъ — отъ Мала Азия презъ Балканския полуостровъ къмъ Дунава. Па и погрѣшното отъждествяване въ Несторовата лѣтопись на илиритѣ съ славянитѣ (вж. Нест. лѣтоп. гл. XIX и XX) е водѣло до мисъльта, че отъ Подунавието славянитѣ се разселили на северъ и западъ. Нѣкои славянски историци отъ старата школа намираха, че славянитѣ отъ Мала Азия сѫ можели да дойдатъ въ Русия и презъ Каспийското море къмъ Донъ. Затова имаше и две хипотези, — „илиро-балканска“ и „сарматска“, така че едни отъ историцитѣ, за които е думата, търсѣха праотцитѣ на славянитѣ на Дунава, а други на Донъ, а имаше и такива, които приематъ и двете хопотези. Карпатитѣ сѫ били винаги голѣма

преграда на народовото движение отъ северъ къмъ югъ. Да бѣха славянитѣ седѣли южно отъ Карпатитѣ, — споредъ речената хипотеза, — тогава бихме очаквали, предъ видъ на тая голѣма естествена преграда, славянското разселение просто да се насочи главно къмъ югъ. И безъ това народитѣ стихийно сж се стремѣли отъ северъ къмъ южнитѣ, по-топли предѣли на Европа, а не обратно. Въ началото на историята виждаме, че на Дунава и Балкана нѣма нищо славянско, докато обратно първитѣ исторически вести за славянитѣ ги сочатъ далечъ на северъ между Карпатитѣ, Висла и Днепъръ. Именно у Херодота, Тацита, Плиния и Птоломея — последнитѣ трима историци отъ първитѣ два вѣка сл. Христа — има нѣкои, ако и неясни данни, споредъ които славянитѣ се намирали северно отъ Карпатитѣ.

За да се раздвижатъ славянитѣ въ своята обща родина и да се реши часть отъ тѣхъ да се изсели, главна причина е било движението на готитѣ въ III вѣкъ, които отъ Балтийското море при долня Висла сж тръгнали къмъ Черно море и къмъ устието на Дунава. Готскиятъ походъ, който е водилъ презъ общославянската родина, ще да е билъ силенъ натискъ върху славянитѣ, на който тѣ не сж били въ състояние да се опратъ. Опразненитѣ отъ готитѣ земи на Долня Висла по Балтийското приморие и сжщевременно изселването на други германски племена отъ сев. Германия въ началото на народовото преселение сж дали възможность на западнитѣ славяни да се разселватъ къмъ западъ. Първи се възползували отъ случая т. нареч. полабски славяни, най-сродни на поляцитѣ; тѣ сж заели северна Германия. Поляцитѣ се прострѣли до р. Одра и къмъ Балтийското море. Чехитѣ сж минали презъ Галиция и Судетскитѣ планини въ Моравия и Чехия, а една часть отъ тѣхъ, словацитѣ, заседнали въ самитѣ Карпати. Сърбохърватитѣ и словенцитѣ се насочили къмъ Карпатитѣ. Последнитѣ сж представлявали голѣма прѣчка, ала поради обстоятелството, че въ унгарската равнина не е седѣлъ нѣкой силенъ народъ, тѣ тръгнали презъ Карпатитѣ къмъ Дунава и Балкана. Временно спирани отъ римски войски и келтски племена, отъ тракийци и илирийци, тѣ успѣли да достигнатъ до Панония, Илирикъ и Балканскитѣ земи. Българскитѣ славяни сж минали презъ Дакия къмъ Дунава и Балканския полуостровъ. Разселението на славянитѣ, почнало се въ III в., се завър-

ршило у западнитѣ славяни въ петия вѣкъ, а у южнитѣ — въ седмия сл. р. Хр..

Движението на третата славянска група, — рускитѣ славяни, къмъ изтокъ презъ Днепъръ е ставало постепенно, и не ще да е срѣщало особени спънки. Почвата тукъ всѫду е равна. Финитѣ, тѣхнитѣ вѣковни съседи отъ изтокъ и североизтокъ, сѫ били съсрѣдоточени главно между рѣкитѣ Ока и Волга, а северно отъ славянитѣ сѫ били разположени литовцитѣ. Рускитѣ славяни по Днепъръ навлѣзли въ Финската область и въ течение на вѣкове тѣ пробили финския поясъ къмъ р. Ока. Най-сетне финитѣ били изтласкани на северъ въ областьта къмъ голѣмитѣ езера, а друга часть отъ тѣхъ — на изтокъ, и така се извършило раздвоението на финитѣ въ северозападни и източни фини. Последнитѣ въ значителни останки и сега сѫществуватъ източно отъ Москва подъ отдѣлни племенни названия — мордвини, черемиси и др..

Праславянскиятъ езикъ заедно съ балтийския си клонъ (литовския и летския) най-добре е спазилъ, наравно съ старогръцкия и староиндийския, най-ценнитѣ особености на индоевропейския праезикъ дори въ акцента (ударението) на думитѣ. Съ особена старинность на акцента се отличаватъ тъкмо югоизточнитѣ слав. езици — югославянскитѣ и рускиятъ.

По-заплетенъ е въпросътъ за първоначалния физически типъ на индоевропейцитѣ, защото етничнитѣ смѣсвания на индоевропейскитѣ народи съ други иноплеменни народи сѫ станали причина, щото значително и твърде нееднакво да се измѣни физическиятъ имъ типъ презъ време на отдѣлния животъ на индоевропейскитѣ народи. Промѣнитѣ се отнасятъ до формата на черепа и до боята на косата, на очитѣ и на кожата. И сега още е споренъ въпросътъ, какъвъ е билъ физическиятъ типъ на древнитѣ славяни. Характернитѣ черти на старогерманския типъ се смѣтатъ вече установени надъ всѣко съмнение: той е долихоцефаленъ (дългоглавъ, сир. съ продълговатъ черепъ), свѣтлокосъ (блондинъ), съ бѣла кожа на тѣлото и бѣлочервеникавъ образъ. Изследванията на черепитѣ на старогерманскитѣ т. н. редови гробове отъ 6 до 10 в. следъ Христа, — гробници на нѣмскитѣ племена бургунди, франки, алемани, баювари и пр., показаха еднакъвъ черепенъ, долихоцефаленъ типъ съ индексъ 70—75, съ лице тѣсно и продълговато, носни дупки и очи тѣсни и по-високи, долня

челюсть и брада нешироки, носъ издаденъ, теме отзадъ стрѣхообразно издадено. Първоначалниятъ германски физиченъ типъ изобщо се възприе като образецъ и на индоевропейския типъ и стана изходна точка на по-нататъшнитѣ научни изследвания върху потеклото (генезиса) на европейскитѣ народи.

Славянитѣ откъмъ формата на черепа сега безспорно се указватъ повече брахицефали (кѫсоглави), а по тѣлесния си комплексъ въ значителна степень мургави (брюнети). Наймалъкъ процентъ долихоцефали се указва у западнитѣ славяни, и то повече у чехитѣ, отколкото у поляцитѣ. Ала задъ Карпатитѣ, въ посока къмъ северъ процентътъ на мезоцефалитѣ (срѣдноглавитѣ) значително расте. Въ Бѣлорусия, Срѣдня Русия и отчасть въ Полша, именно тъкмо въ земитѣ, гдето славянитѣ открай време сѫ заседнали, мезоцефалитѣ и долихоцефалитѣ достигатъ до 48% отъ цѣлото население. Относително боята на косата, очитѣ и кожата най-новитѣ изследвания установиха, че свѣтлиятъ типъ е по-разпространенъ у руситѣ и поляцитѣ и въ часть отъ югославянитѣ, докато мургавиятъ (брюнетниятъ) решително преобладава у чехитѣ и у югославянитѣ, следователно пакъ се указва, че въ Полша и Русия, гдето е ядката на славянството, тѣлесниятъ комплексъ повече клони къмъ свѣтлия (русия) типъ: въ Бѣлорусия, въ Полѣсието и въ Подолието свѣтлиятъ типъ достига до 66%, а сѫщо и у литовцитѣ. Като се вземе предъ видъ, че и въ старопрускитѣ гробници отъ VIII—IX вѣкъ се указватъ все дълги и срѣдни черепи и че тъй сѫщо и въ чески гробници отъ X—XIII вѣкъ дълги и срѣдни черепи се указватъ до 65%, — може да твърдимъ, че брахицефалията, свързана съ по-тъменъ тѣлесенъ комплексъ у славянитѣ е секундарно (по-ново) явление. което безъ съмнение се дължи на смѣсване съ неиндоевропейски племена, съ които славянитѣ въ своята дълга история сѫ дохаждали въ тѣсно съприкосновение. Това може да се каже и по въпроса за келтитѣ, ядката на французкия народъ, който сѫщо така е брахицефаленъ и мургавъ.

Ческиятъ етнографъ проф. Нидерле се указа правъ, когато още на 1896 г. твърдѣше (вж. „O původu Slovanů"), че германцитѣ и славянитѣ въ древностьта не се различавали по тѣлесния си типъ. Това се доказва и отъ факта, че въ старитѣ

балтийско-славянски гробници въ Макленбургъ дългитѣ и срѣднитѣ черепи съставляватъ до 82%, че тѣлесниятъ комплексъ у населението въ Олденбургъ, Померания, Мекленбургъ-Стрелицъ, Мекленбургъ-Шверинъ и Брауншвайгъ до 40—42% е свѣтълъ, а само до 8—10% е чисто мургавъ. А най-важно доказателство споредъ мене се съдържа въ факта, че германското население въ полабско-балтийскитѣ земи на Германия, гдето грамадното мнозинство е било славянско, сетне понѣмчено, сега не се отличава съ своя тѣлесенъ типъ отъ общогерманския физиченъ типъ. Да сѫ били праславянитѣ брахицефали и мургави, щѣше това да остави тъкмо тукъ своитѣ следи. Има въ съгласие съ туй наше заключение и свидетелства на старитѣ историци и писатели, които описватъ славянитѣ, каквито сѫ ги видѣли въ VI, VII до X. вѣкъ сл. Хр. Отъ тѣхнитѣ описания излиза, че славянитѣ сѫ били хора едри, високи, съ руса коса, често на червеникаво биеща, съ свѣтли очи и бѣла кожа.

Следъ като така е установенъ индоевропейскиятъ характеръ на праславянитѣ въ езиково и расово отношение, интересенъ въпросъ е да се разебере, на що се дължи особениятъ народенъ характеръ на славянитѣ, поради който историческиятъ имъ животъ следъ раздѣлата имъ тръгва по съвсемъ друга, нещастна посока, отколкото животътъ на близкитѣ имъ съседи, германцитѣ. Славянството си остана разединено, съ слабо съзнаниеза своето общо потекло, въ вѣчни борби помежду си и въ вѣчна услуга на чужди народи — само противъ себе си!

Преди всичко, за особения развой на праславянския битовъ характеръ може да се каже, че много, дори и премного сѫ повлияли географическото положение на праславянската родина и нейната почва.

Почти всички стари историци, които нѣщо отбелѣзватъ за праславянитѣ, не пропускатъ да изтъкнатъ, че тѣ живѣели въ недостѫпни лѣсове покрай рѣки, езера и блата, та затова били хора твърде корави, навикнали на лишения, издържливи на студъ и на всѣкакви несгоди и пр. Ако погледнемъ на картата на праславянската родина, виждаме, че западната ѝ половина сир. Повисленската область е граничела откъмъ изтокъ съ Полѣсието, именно съ езерната и твърде мочурлива область на Припетието, съ непроходимитѣ по онова време гѫсти

пралѣсове. Почвата тукъ е пѣсъчлива и блатиста, та дори и тревитѣ, които растатъ тукъ, неохотно ги ядѣлъ добитъкътъ. Зимата е продължителна и тежка. Климатътъ не е еднакъвъ, — западната часть на праслав. родина принадлежи къмъ срѣдноевропейския, а източната къмъ континенталния климатъ на източна Русия. Природниятъ характеръ на страната е налагалъ, щото различно да се развиватъ въ културно отношение отдѣлнитѣ ѝ области. Главно значение откъмъ тая страна се пада на Припетието и на балтийската езерна область. Припетскитѣ притоци сж: Случь, Горынъ, Турия, Стыръ и още севернъ. Бугъ. Тѣ съ своята непроходимость раздѣляли източната Днепровска область отъ западната Висленска.

Поясътъ на грамаднитѣ лѣсове и езера прѣчелъ на културното единение въ значителна мѣрка на размножилитѣ се славяни откъмъ западъ съ славянитѣ, заеднали на югъ и истокъ отъ центъра — Припетието. А пъкъ Карпатскитѣ гори като висока стена отдѣляли славянитѣ отъ културнитѣ тогава южноевропейски земи.

Съ една дума нито почвенитѣ, нито климатическитѣ условия въ инакъ обширната праславянска страна не сж били благоприятни, за да се затвърди една равномѣрно разпредѣлена славянска култура, първитѣ, недоразвити начала на която славянитѣ сж донесли отъ индоевропейското си праотечество. Когато славянитѣ почнали да се разселватъ, тѣ вече по езикъ сж били раздѣлени въ западни, южни и руски славяни, а това е необоримо доказателство, че тѣ дълго време преди това сж били и културно раздвоени. Между западнитѣ и югозападнитѣ славяни сж сжществували значителни битови различия, които сетне въ време на отдѣлния имъ животъ сж се доразвили, особено следъ като славянитѣ приели християнството. Между източнитѣ и западнитѣ славяни дълги столѣтия още въ славянския правѣкъ не ще да е имало чести културни сношения. А и съ външния свѣтъ тѣзи ще да сж били слаби; тѣ сж били възможни само по воднитѣ пжтища — на истокъ по Бугъ и Днепъръ съ Черноморието; на западъ тепърва посетне, когато западнитѣ славяни се разпространили презъ Висла до Одра, тѣ влѣзли въ съприкосновение съ търговията, идеща по Адриятическо-Одерския пжть. Откъмъ южноруската степь, географически тѣсно свързна съ азиятската степь, се е промъквало азиятско културно влияние. Ала тѣзи

културни влияния сѫ били слаби, и грамадното пространство на вѫтрешностьта на славянската прародина между Висла, Карпатитѣ и Днепъръ е оставало повръхностно засегнато отъ тѣхъ. И тъй, културно единство въ края на славянското общежитие вече не е имало. Дори понятието за цѣлокупно отечество не е било изнесено отъ славянската прародина, та и сега у бѣлоруситѣ думата родина означава родъ, роднинство, а не отечество.

Отъ друга страна положението и природниятъ характеръ на праславянската територия сѫ станали причина, щото славянската култура и въ дветѣ половини да остане много назадъ въ сравнение не само съ гръцката и римската, но и съ тогавашната германска и иранска, па дори и съ турско-татарската култура. Въ бедность и крайно невежество сѫ прекарвали славянитѣ първобитенъ, огрубѣлъ животъ, лишенъ отъ културнитѣ удобства и разкоша на тогавашнитѣ по-просвѣтени тѣхни нѣкогашни едноплеменници-индоевропейци въ Европа.

Археологическитѣ разкопки изнесоха на яве, че въ праславянскитѣ гробници много рѣдки сѫ находкитѣ съ богати дарове отъ бронзъ, сребро и злато. Ала тъкмо по тая причина славянитѣ, останали така назадъ въ своя първобитенъ животъ, сетне, следъ разселването си много скоро и безогледно пригръщали по-високата култура на новитѣ си съседи — северогерманската, римската и византийската. Въ своята скромность самитѣ славяни искрено признавали културната си изостаналость, както се вижда и отъ думитѣ на моравския князъ Ростиславъ въ IX в., който въ просбата си до византийския императоръ Михаилъ, да му изпрати християнски учители, казва: „мы словѣне проста чѧдь“ (ние, славянитѣ, прости хора).

До когато славянитѣ сѫ били малъкъ народъ, можели сѫ да живѣятъ и въ гѫститѣ гори на Полѣсието, въ центъра на праславянската родина, гдето тѣ въ нужда си намирали и по-сигурна защита отъ неприятели. Поради това тѣ сѫ можали и спокойно да се размножаватъ. Последното пъкъ е наложило съ време постепенно разселване въ всички посоки. Една часть отъ славянитѣ все пакъ продължавала да живѣе въ пралѣсоветѣ, оставайки на съвсемъ първобитна културна степень на обществено развитие. Такива славяни е имало още въ XII вѣкъ сл. Хр., както се вижда отъ Несторовата лѣтопись, гдето се казва за руското племе древ-

лянетѣ, че живѣели скотски, като звѣрове, безъ да се женятъ, а просто грабейки и отвличайки момитѣ: „а Древляне живяху звѣриньскимъ образомъ, живуще скотски... и брака у нихъ не бываше, но умыкаху уводы дѣвица“. Сѫщо и племената радимичи, вятичи и северяни, като живѣели по горитѣ, не знаели, що е свѣнь предъ бащитѣ и снахитѣ си и пр. Напротивъ тѣзи, които живѣели по̀-южно, въ преходната къмъ степьта зона, гдето е имало по-малко гори и много полета за обработване, населението е било по-упитомено. Така за племето поляни въ Киевската область сѫщиятъ Несторъ казва, че тачели обичаитѣ на бащитѣ си и преданията, че били кротки по нравъ, били морално по-чисти, имали свѣнь предъ снахитѣ, сестритѣ и родителитѣ си и пр.

Така сѫ живѣли въ тия отдалечени и осамотени страни славянитѣ, раздвоени помежду си отъ природнитѣ несгоди за междуособни сношения до III. вѣкъ следъ Христа, сир. презъ цѣлия периодъ, когато други индоевропейски народи, по-рано проникнали по̀ на западъ и на югъ въ Европа, както гърцитѣ и римлянитѣ, сѫ преживявали многовѣковната си славна история и сѫ били достигнали до една сравнително висока цивилизация. Тогава вече пада римската държава, а на границата ѝ бушуватъ келти и германци, подготвящи великото преселение на народитѣ, което се е почнало именно къмъ III. в. сл. Хр.

За това праславянитѣ, когато, разширявайки се постепенно на западъ къмъ Висла, дошли въ съприкосновение съ по-културнитѣ германци, отъ тѣхъ се научили на много сръчности и удобства, като заедно съ предметитѣ или новитѣ за тѣхъ понятия често възприемали и нѣмскитѣ имъ названия. Смѣта се, че думата букъ славянитѣ сѫ взели отъ нѣмцитѣ сир. отъ готитѣ, а такива сѫ и думитѣ мечь, хѫжа, кънязь, скълязь (schilling, гот. skilling — златна монета), пѣнязь, скотъ (skats — сребърни пари), хлѣбъ (hlaibs) сир. по-умѣло млатене на житнитѣ класове (вж. Meringer, Wörter und Sachen I. 1909), овощь (obst) и пр. Културнитѣ думи, заети отъ готитѣ, сега насигурно се изчисляватъ най-малко до 25.

Самата природа е налагала на славянитѣ земедѣлието като главенъ поминъкъ, а сѫщо и социални форми на живота, основани върху семейна организация, обусловена отъ земедѣлческия животъ.

Поради необходимостьта отъ задружна, тежка земедѣлческа работа, развивали се общественo равноправие и демократиченъ характеръ у народа.

Нуждата отъ много работни ржце е засилила родовото семейство, та у славянитѣ най-дълго се е подържала съ голѣма настойчивость тъй наречената семейна задруга, която сетне у тѣхъ се е доразвила като обществена уредба отъ голѣмо значение. Задругата, като преживѣлица, и сега още сѫществува въ Русия и у южнитѣ славяни. Потеклото на задругата е индоевропейско, и не можемъ се съгласи съ чешкия етнографъ Peisker, че задругата напр. у сърбохърватитѣ е нова семейна уредба, възникнала ужъ поради влиянието на византийската двойна и тройна бирническа система (bini ac terni-система) и поради византийско-турската данъчна система, наречена димнина и димница. Тая система може да е засилила задругата, но не е тя, която е предизвикала да се образува.

Доколко родовото семейство (задругата) е проникнало всѫду като основа на стопанския, моралния и интелектуалния животъ на народа, се вижда отъ ужасния обичай, наречень кръвно отмъщение, което се е налагало на членоветѣ на даденъ родъ поради убитъ неговъ членъ отъ мѫжки полъ. И този обичай, който сѫщо така е индоевропейски, е намѣрилъ добра почва у културно изостаналитѣ славяни. Той е и най-добро доказателство, че характеръть на праславянитѣ не е билъ толкова благъ, както се предполагаше. Въ много лични мѫжки имена личи и борческиятъ имъ нравъ: Бориславъ, Боривой, Бранивой, Владивой, Ратиборъ, Мьстидругъ, Мьстиславъ, Влъковой. Доколко понятието за родъ-роднина е сраснало съ представата за обществената срѣда, въ която се е движилъ славянинътъ, не познавайки вънъ отъ рода, или най-много вънъ отъ племето си другъ миръ, се вижда отъ думата народъ, която означава размножилъ се родъ.

Ограниченостьта на славянскитѣ понятия за външния свѣтъ се вижда отъ значението на думата ꙗзъкъ, подъ която се разбира езикъ и сѫщевременно народъ. Думата нѣмьцъ е означавала чужденецъ (който не знае да приказва), — единствения важенъ съседъ. Това название така се е ограничило само за нѣмцитѣ, когато славянинътъ е познавалъ отначало само тѣхъ. Когато сетне се срещналъ съ готитѣ и ги взелъ

за другъ народъ и заелъ отъ тѣхъ между друго и думата tjuda (старобълг. щуждь), която у готитѣ е означавала людье, народъ, славянитѣ сѫ я употрѣбявали съ значение на чуждъ, чужденецъ.

Многовѣковниятъ имъ спокоенъ животъ е далъ възможность на славянитѣ да се размножаватъ, та съ време сѫ станали най-многочисленията народъ въ Европа. Лѣтописецътъ Йорданъ (VI в.) казва за тѣхъ, че сѫ многочисленъ народъ, заседналъ въ неизмѣрими пространства (natio populosa Vinithroum per immensa spatia consedit). Прокопий тъй сѫщо се изразява за антитѣ (руситѣ), че сѫ безбройни племена. Баварскиятъ географъ отъ IX. в. казва за тѣхъ, че не сѫ раждани, а сѫ сѣти (non sunt nati sed seminati).

Въпрѣки тия мирни условия на живота славянитѣ въ прародината си не сѫ мирували, а постоянно сѫ враждували помежду си; родоветѣ едни други се преследвали поради кръвното отмъщение. У тѣхъ миръ е имало само между членоветѣ на единъ и сѫщъ родъ, който първоначално е образувалъ едно село, единъ свѣтъ за себе си. И днесъ още руското село се нарича миръ, понеже и то нѣкога се е основавало на родово устройство, на роднинство, сир. на приятелство. После, следъ приемането на християнството това понятие се е прострѣло и върху всички други села и градове по свѣта — на „вьсь-миръ“ (universum).

Съ таково ограничено умствено развитие и съ такава дребнава родова психика се раздѣлятъ славянитѣ да живѣятъ всѣки за себе си. Безъ да сѫ постигнали въ праотечеството си една обща култура, а напротивъ културно раздвоени, безъ закрепнало народностно самосъзнание, славянитѣ следъ раздѣлата си лесно и бързо подпадатъ подъ чужди културни влияния и скоро забравятъ своето кръвно сродство. Покрай добритѣ качества на своя семеенъ и общественъ битъ, за който всички стари писатели съ очудване и почитъ говорятъ, особено изтъквайки славянското гостоприемство, чистотата на семейния имъ животъ, съпружеската вѣрность на славянката, славянитѣ сѫ наследили отъ своето праотечество и важни битови и политически недостатъци, които могатъ приблизително да се формулиратъ въ следнитѣ 12 точки:

1. Безразсѫдна привързаность къмъ старитѣ си обществени уредби изобщо, а главно — къмъ уединено политическо сѫществуване, раздѣлени по родове и племена.

2. Навикъ да се живѣе безгриженъ животъ, безъ огледъ къмъ бѫдещето, поради едно вродено нехайство къмъ подалечни политически смѣтки както и къмъ обществени предприятия отъ по-голѣмъ замахъ.

3. Вроденъ характеръ на славянина, наклоненъ къмъ безгрижность та мѫчно се е превивалъ да жертвува личнитѣ си удобства за обществени блага.

4. Опоритость спрямо нови културни влияния, на които славянитѣ твърде бавно се подавали, продължавайки да живѣятъ първобитенъ животъ.

5. Умственъ и социяленъ застой, последица отъ казанитѣ исторически предусловия на живота.

6. Дребнави раздори и борби съ еднокръвнитѣ си съседи, въ които главно се ограничавали политическата дейность и политическата мисъль у тѣхъ, докато общественитѣ предприятия често се израждали въ масови грабежи.

7. Временно сплотяване на отдѣлнитѣ, разпокѫсани родове и племена въ по-силни политически групи само при обща опасность, когато е угрозявалъ вънкашенъ неприятель. Това става обаче само докато не мине опасността, следъ което пакъ се повръщатъ къмъ стария си, разединенъ общественъ животъ.

Безъ нѣкоя вънкашна сила мѫчно е можело да се обединятъ такива племена въ траенъ общественъ и държавенъ съюзъ. По тая причина изъ срѣдата на такъво общество не е можело да изниква обединително социялно начало.

8. Преходътъ отъ племенна разпокѫсаность въ организуванъ държавенъ строй изобщо е билъ мѫченъ за славянитѣ, привикнали открай време къмъ неограничена свобода: за тѣхъ е била по-очевидна стѣснителната страна на държавнитѣ уредби, отколкото тѣхната полза.

9. Княжеската власть, възприета по чуздъ образецъ, наистина у нѣкои славянски племена доста рано се засилва, ала наследствената привързаность къмъ стария битъ винаги се явява като прѣчка, тя да закрепне, и князетѣ обикновено се повръщатъ назадъ и пакъ ставатъ прости предводители на бойовни дружини.

10. Понеже животътъ на славянитѣ е билъ отъ памтивѣка организиранъ на широки демократични начала, затова тѣ високо сѫ ценѣли само свободата и само за нея тѣ винаги сѫ се борили.

Обичайки своята независимость, славянитѣ твърде не сѫ се налагали на други народи и затова не се погрижвали о време да иматъ своя крепко установена държавна власть. По тая причина въ критични моменти, указвайки се слаби, тѣ сѫ подпадали въ зависимость отъ своитѣ съседи и не сѫ могли и въ това си положение културно да преуспѣватъ.

11. Докато романскитѣ и германскитѣ народи се прославиха въ Европа като мощни завоеватели, които поставиха силата на меча за основа на политическото си могѫщество, славянитѣ въ древностьта, напротивъ, сѫ проявявали слабо желание за завоевания и за подчиняване други народи подъ своя власть. Поради това у славянитѣ никой не се е грижилъ както трѣбва, за да се установи централенъ държавенъ авторитетъ.

12. У славянитѣ не се е схващало, следъ като необезпокоявани отъ никого живѣли хиляди години, че право за свобода, гдето има съперници-неприятели, произлиза самоотъ способностьта да я запазишъ, иче за това пъкъ е необходима физическа и духовна мощь. Известно е, че и семититѣ много обичатъ свободата, поради което тѣ всѫду сѫ въ първитѣ редове на либерализма, ала като не се указвали способни да организуватъ силна централна власть, тѣ сега живѣятъ въ зависимость отъ други народи.

Всичкитѣ изброени слаби страни на обществения и на политическия животъ на славянитѣ се дължатъ главно на старото родово устройство у тѣхъ, което е водило къмъ анархично-демократично социялно начало. Такива се явяватъ славянитѣ въ историята, а досущъ такива ни ги рисуватъ и старитѣ чужди историци.

Прокопий, който (въ VI в. сл. Хр.) еималъ възможность да изучи южнитѣ славяни, въ сѫщность българскитѣ славяни и руситѣ (антитѣ), казва за тѣхъ, че тѣ не се владѣятъ отъ единъ мѫжъ владѣтель, но че открай време живѣятъ демократически и всички заедно разискватъ и решаватъ за своитѣ обществени нужди и за всички свои приятни и неприятни работи. Маурикий сѫщо казва, че славянитѣ (южнитѣ) и ан-

титѣ сир. рускитѣ славяни сѫ свободни хора, наклонни къмъ анархия (анархични) и смразени помежду си; единъ другиму неотстѫпва. „Понеже иматъ много князье, които помежду си сѫ несъгласни, добре е, казва Маурикий, щото нѣкои отъ тѣхъ, а главно тѣзи, които сѫ по-близу до нашата граница, да се привлѣкатъ съ дарове и съ обещания, за да не би непиятелството ни къмъ всички тѣхъ да ги подбуди да се сдружатъ и да образуватъ една силна власть". Сѫщиятъ Маурикий казва още за славянитѣ, че сѫ „вѣроломни въ всички работи, и особено непостоянни по отношение на сключени помежду имъ договори. Когато настѫпи между тѣхъ разногласие, тѣ или не могатъ да дойдатъ до съгласие или, ако се постигне нѣкакво съгласие, то други у тѣхъ не го изпълняватъ. Тѣ не се обявяватъ явно всички противъ всички, но пъкъ и никой не иска да отстѫпи другиму". Византийскиятъ императоръ Кост. Порфирогенетъ въ съчинението си „Какъ трѣбва да се управлява държавата" къмъ половината на X. в. (925) се изразява за славянскитѣ народи — главно сърбохърватитѣ, че тѣ нѣматъ владѣтели, а старци, старѣи, наречени жупани.

Известниятъ евреинъ пѫтешественикъ Ибрахимъ Ибнъ Якубъ, почти съвременникъ на Порфирогенета, се изразява за славянитѣ, че „тѣ нѣматъ кралье и не се подчиняватъ на единични лица, а владѣтели сѫ имъ тѣхнитѣ старѣи. Изобщо славянитѣ, понеже не сѫ били угрозявани отъ външни непиятели, не сѫ войнствени. А да не бѣше несъгласието помежду имъ, което е последица отъ широкото разклонение на племената имъ и разпръснатостьта на тѣхнитѣ родове, не би се равнявалъ съ тѣхъ по сила ни единъ другъ народъ на свѣта". Византийскиятъ императоръ Леонъ (IX. в.) изтъква, че всички славяни по начина на живота си, а тъй сѫщо и по нравитѣ си твърде си приличатъ, че тѣ сѫ свободни хора, които не се покоряватъ на чужденци до такава степень, щото можело да се каже за тѣхъ, че предпочитатъ да търпятъ притѣснения отъ собственитѣ си князье, само да не попаднатъ чужди робье. Особено тѣ сѫ били такива, докато още сѫ живѣели въ своята стара родина задъ Дунава.

И тъй, чужденцитѣ историци изтъкватъ не нѣкои особени пороци на славянитѣ, а повечето една тѣхна слабость, — обичьта имъ къмъ пълно демократическо устройство на живота.

Ала отъ това последното именно се е развила отрицателната характерна черта на славянитѣ, която чужденцитѣ добре сѫ схванали и оцѣнили, — именно тѣхното несъгласие, партикуляризмътъ (раздробеность) и незачитане по-високи авторитети.

* * *

Така е било въ древностьта, а ние виждаме, за жалость, че така си е горе-долу останало и въ по-сетнешния исторически животъ на славянитѣ, речи, до наши дни. За историята хиляда години сѫ единъ мигъ. Днесъ е общо признато, че славянитѣ сѫ даровитъ, поетиченъ и музикаленъ народъ, донегде наклоненъ и къмъ мистицизъмъ. Ала отъ друга страна съ право се натяква особено на славянската ржководителна класа, — интелигенцията, че се показва твърде егоистична, ексклузивна и дори анархистична. Почти презъ всѣко време на историята ѝ е липсвалъ усѣтъ за реалностьта въ живота. Особено по-наистокъ, гдето културниятъ уровенъ е билъ винаги низъкъ, това е следствие и на „неспазвано равновесие между образование и възпитание".

Какво можемъ да кажемъ въ заключение?

Днесъ, когато е доказана устойчивата наследственость на расовитѣ качества — физически, интелектуални и морални ще трѣбва ли да си обясняваме отрицателнитѣ качества на славянитѣ съ разни расови субстрати? Чисти раси днесъ нѣма, но въ древностьта тѣ сѫ били по-чисти, а за насъ важи основата.

Видѣхме, че славянитѣ и по физическия си типъ и по езика си безспорно сѫ индоевропейци, и следователно сѫ притежавали основнитѣ добри качества на великата индоевропейска раса. Ала и расата, както и всѣки организъмъ, съ време може да закрепне, да се облагородява, а сѫщо така може и да се изхабява.

За да бѫдатъ способни за животъ при дадени нови условия, и великитѣ раси трѣбва да се калятъ чрезъ борба за сѫществуване.

Въ тая борба се калятъ и моралнитѣ сили, които племето крие въ себе си. Славянитѣ сравнително сѫ още новаци въ историческитѣ борби, тѣ обаче иматъ въ запасъ морални сили, а това е отъ голѣма важность, защото въ края

на краищата моралната сила е, която побеждава. Въ своя предисторически и исторически животъ славянитѣ сѫ дохаждали въ съприкосновение съ инородни племена отъ неиндоевропейски произходъ, та не е чудно, че вредителни кръстосвания — кървосмѣшения сѫ внесли отъ часть и нови, разслабващи нравствени елементи въ славянския характеръ, на който главно липсуватъ нуждната твърдость и устойчивость, та славянинътъ тъй често и тъй лесно пада духомъ — се деморализира. Ала това сѫ секундарни примѣси, които чрезъ засилена култура, чрезъ просвѣта и здраво национално възпитание могатъ да бѫдатъ най-сетне надвити отъ основнитѣ характерни черти на племето.

Нека вземемъ за примѣръ държавно-обществения исторически развой на вѣковнитѣ славянски съседи, германцитѣ, които сѫ минали презъ сѫщитѣ изпитания и морални клатушкания, само че много по-рано, защото по-рано излѣзоха на историческата сцена въ Европа. Германцитѣ дълги, дълги столѣтия не се явяватъ като сплотена, обща германска народность. И тѣ не се противупоставятъ всички вкупомъ на други, негермански народи, тѣхни неприятели. Напротивъ тѣ презъ вѣкове до последно време, — до наши дни даже, — помежду си се борятъ едни противъ други, често въ съюзъ съ чужди народи. Още римскиятъ императоръ Тиберий е можалъ да препоржча най-добро тактично срѣдство спрямо германцитѣ, като е казалъ: „Оставете ги да се занимаватъ съ собственитѣ си раздори“. И почти всички голѣми войни въ Европа, съ изключение на Кърстоноснитѣ, бѣха войни между германци, или поне между тѣхнитѣ многобройни владѣтелни князье, каквито доскоро ги имаха въ голѣмо число. Ако бива да сѫдимъ по аналогия, трѣбва да се надѣваме, че и славянството, което политически още не е възмѫжало, ще успѣе чрезъ сегашната бърза всеобща просвѣта и съ придобитата си вече историческа опитность да се издигне надъ дребнавото и частното въ полза на общото благо, та въ скоро време, узнало своята историческа, духовна и физическа мощь, ще успѣе да превъзмогне себе си, — своитѣ стари слабости, за да може най-сетне да заживѣе за себе си.

ГЖСТОТА НА НАСЕЛЕНИЕТО ВЪ МАКЕДОНСКАТА ВОЕННО-ИНСПЕКЦИОННА ОБЛАСТЬ ПРЕЗЪ 1916 ГОДИНА.

Отъ проф. Ив. Странски.

Задачата на агрономическата организация въ бившата българска „Македонска военно-инспекционна область“ се състоеше въ засилване производството въ този край до такива размѣри, че да може да се изхрани поне мѣстното население безъ да става нужда да се внасятъ храни отъ вънъ, т. е. нито отъ старитѣ предѣли на България, нито отъ окупиранитѣ сръбски земи.

При липсата на по-нови статистически свѣдения за населението и при липсата на каквито и да било данни за пространствата, подлежащи на обработване и засѣване, една отъ първитѣ работи на „Македонското областно агрономство“ бѣше, щото чрезъ своитѣ органи да събере тия сведения.

Къмъ времето на отстжплението (1918 год.) даннитѣ за населението нѣколко пжти бѣха административно провѣрявани и се дохождаше винаги приблизително до едни и сжщи резултати. Тъй като правѣше впечатление неправилното разпредѣление на населението въ смисълъ, че тамъ, гдето можеше да се очаква по-гжсто население въ сжщность то бѣше много рѣдко, за обяснение на това явление се произведоха измѣрвания по картата на австрийския генераленъ щабъ на отдѣлнитѣ околии на Областьта и по този начинъ се установи площьта имъ, а отъ тамъ не бѣше мжчно да се изчисли и гжстотата на населението по околии.

Споредъ тѣзи измѣрвания повърхнината на Македонската область заедно съ Новопазарския окржгъ, окупирани отъ българскитѣ войски, възлѣзе на 33.513.$_8$ квадратни километра. По голѣмина първо мѣсто заема Щипскиятъ окржгъ, който възлиза на 6776.$_7$ кв. к. м., т. е. той е равенъ приблизително на една пета отъ цѣлата Область. Обратно, най-малъкъ е Призренскиятъ окржгъ съ 1649.$_6$ кв. к. м..

Ако направимъ сравнение съ окрѫзитѣ въ България (отъ преди 1912 г.), виждаме, че Щипскиятъ окрѫгъ (следъ закриването на Кавадарския окрѫгъ) по размѣри се приближава къмъ Врачанския окрѫгъ, който по голѣмината си изъ между 12-тѣ тогавашни окрѫзи въ Стара България заема девето мѣсто. Битолскиятъ окрѫгъ (5856 кв. к. м.) е приблизително равенъ на Шуменския (5599 кв. к. м.), а Прищинскиятъ (4529.6 кв. к. м.) е по-голѣмъ отъ Видинския (4405 кв. к. м.), който е най-малкиятъ окрѫгъ въ България. Всички останали окрѫзи сѫ по-малки по пространство отъ този най-малъкъ окрѫгъ на Царството. Срѣдно на окрѫгъ въ територията на България се пада 8029 кв. к. м., а въ Македонската область — 4038 кв. к. м. Така че административно Македония бѣ два пѫти повече раздробена отъ България. Презъ време на войната административното раздѣление на Македония бѣше оставено отъ нашитѣ власти почти сѫщото такова, каквото е било възприето по-рано отъ сърбитѣ. Такова е то въ едри черти, до колкото ни се простиратъ сведенията, и сега.

Още по-релйефно изпъква неравномѣрното административно раздробяване на Македонската область при разглеждане повръхнината на околиитѣ. Така напр. наредъ съ Скопска околия (1730.$_8$ кв. к. м.) ние виждаме Качанишка околия (284.$_4$ кв. к. м.), която е 6 пѫти по-малка отъ първата. Сѫщо такива прекалено намалени околии сѫ Сухорѣшка (306.$_8$ кв. к. м.) и Призренска (496.$_4$ кв. к. м.). Това се налага не само отъ силно пресѣченитѣ мѣстности на тѣзи околии и отъ липсата на достатъчни пѫтища, което ги прави мѫчно проходими, но още и отъ особения характеръ на албанското население, което по-мѫчно се подава на обикновено управление.

Споредъ административното преброяване на нашитѣ власти въ Македонската область презъ 1916 год., допълняно и поправяно презъ следнитѣ години на нашата окупация, населението въ цѣлата Область е възлизало на 1.257.018 жители, което се пада по 37.$_7$ души на кв. к. м. срещу 45 жители на сѫщата площь въ старитѣ предѣли на България (презъ 1910 год., най-близкото преброяване преди почването на войната). Това население е разпредѣлено на окрѫзи и по околии, както се вижда отъ табл. 1., далече неравномѣрно. Докато въ най-гѫсто населения окрѫгъ — Призренския на

1 кв. к. м. се падатъ 53 м. души, въ Щипския — най-слабо населения — съответната цифра е $20._5$, т. е. около два пѫти и половина по-малко. Още по-голѣми разлики изпъкватъ, ако сравняваме една съ друга околиитѣ. Призренска околия е най-гѫсто населена — $78._1$ души на кв. к. м., когато въ Пехчевска околия тѣ сѫ само $14._2$ души.

Таблица I. за населението на околиитѣ въ Македонската в.-инсп. область

Околии и окрѫзи	кв. к. м.	жители	жители на кв. к.м.
1. Скопска околия	1.730.8	111.724	64.6
2. Велешка „	1.315.9	46.776	36.3
3. Качанишка „	284.4	9.329	32.7
I. **Скопски окр.**	3.331.1	168.829	50.7
4. Кумановска ок.	1.455.8	51.989	35.8
5. Бояноѧска „	736.4	36.870	50.1
6. Кратовска „	728.4	19.448	26.7
7. Кривопаланешка ок.	851.6	37.454	43.9
II. **Кумановски окр.**	3.772.2	145.761	38.4
8. Щипска околия	892·2	22.522	25.2
9. Св. Николска ок.	559·8	15.598	27.9
10. Кочанска „	986.3	23.386	23.7
11. Радовишка „	886.4	16.291	18.4
12. Царевоселска „	783.6	13.505	17.2
13. Пехчевска „	772.4	10.944	14.2
14. Неготинска „	692.4	12.184	17.6
15. Кавадарска „	1.202.6	24.020	20.0
III. **Щипски окр.**	6.776.7	138.450	20.5
16. Битолска ок.	1.663.4	88.892	53.5
17. Прилепска „	1.782.6	50.962	28.6
18. Крушевска „	698.0	22.574	32.3
19. Ресенска „	827.8	22.773	27.5
20. Кичевска „	884.2	32.194	36.4
IV. **Битолски окр.**	5.856.0	217.395	37.5
21. Охридска ок.	869.9	29.801	34.3
22. Стружска „	642.0	37.153	57.8
23. Дебърска „	818.0	15,571	19.0
24. Подградецка „	633.2	37.804	59.9
V. **Охридски окр.**	2.963.1	120.329	40.6
25. Тетовска ок.	1.181.6	69.457	58.8

Околии и окрѫзи	на к. м.	жители	жители на кв. к. м.
26. Гостиварска ок.	524.3	32.117	61.3
27. Галичнишка „	615.9	17.195	27.9
28. Бродска „	1.109.6	19.113	17.2
VI. **Тетовско окр.**	3.431.0	137.882	43.1
29. Прищинска ок.	1.331.2	65.577	49.3
30. Ферizовска „	670.4	34.088	50.5
31. Гилянска „	1.659.8	79.301	47.8
32. Подуевска „	865.3	27.762	32.1
VII. **Прищенски окр.**	4.526.9	206.728	45.6
33. Призренска ок.	496.4	38.776	78.1
34. Сухорѣшка „	306.8	14.503	47.3
35. Орѣховска „	845.8	34.774	41.1
VIII. **Призренски окр.**	1.649.0	88.026	53.4
36. Гевгелийска ок.	667.0	18.243	28.8
37. Дойранска „	540.4	14.375	26.6
IX. **Струмишки окр.**	1.207.4	32.618	27.0
Цѣлата Область	**33.513.8**	**1.256.018**	**37.7**

Голѣмата неравномѣрность въ гѫстотата на населението на Македонската в.-инсп. область се илюстрира още и съ $^0/_0$ на отклоненията отъ срѣдната гѫстота за Областьта. Така Призренска околия дава отклонение $+107^0/_0$, а Пехчевска $-62^0/_0$, а сборътъ на тия отклонения дава $+169^0/_0$, съ което се изразява амплитудата на колебанията въ една и друга посока. Тази амплитуда за старата територия на България е по-малка, защото тя се движи между $+90^0/_0$ (за Видинска околия, която е най-гѫсто населена) и $-50^0/_0$ (за Котленска околия, която е най-рѣдко населена) и се равнява на $140^0/_0$ споредъ преброяването отъ 1910 год.

Въ таблица II всички околии отъ областьта сѫ раздѣлени на 6 групи споредъ гѫстотата на населението.

Таблица II. Групиране на околиитѣ по гѫстота на населението

а) По-малко отъ 20 жители на кв. к. м.

1. Царево Село
2. Пехчево
3. Радовишъ
4. Неготинъ на Вардаръ
5. Бродъ
6. Подградецъ.

б) Отъ 20 до 30 жители на кв. к. м.

1. Кратово
2. Кочани
3. Щипъ
4. Св. Никола
5. Дойранъ
6. Гевгели
7. Кавадарци
8. Прилепъ
9. Ресенъ
10. Галичникъ

в) Отъ 30 до 40 жители на кв. к. м.

1. Подуево
2. Качаникъ
3. Куманово
4. Велесъ.
5. Кичево
6. Крушево
7. Охридъ

г) Отъ 40 до 50 жители на кв. к. м.

1. Прищина
2. Орѣхово
3. Суха Рѣка
4. Гиляни
5. Крива Паланка

д) Отъ 50 до 60 жители на кв. к. м.

1. Феризово
2. Бояново
3. Тетово
4. Дебъръ
5. Струга
6. Битоля.

е) Повече отъ 60 жители на кв. к. м.

1. Скопье
2. Призренъ.
3. Гостиваръ

За изброенитѣ групи трѣбва да отбележимъ, че голѣмитѣ градове като Скопье и Битоля указватъ решително влияние върху гжстотата на населението въ околиитѣ имъ. Достатъчно е да извадимъ населението отъ градоветѣ, и гжстотата на населението въ тѣзи две околии двойно ще се намали.

По-интересно е да се подчертае гжстотата на населението въ такива отстранени отъ главнитѣ пжтища и затворени кжтове като Призренско, гдето наистина на града се падатъ пакъ около половинта отъ жителитѣ на околията, но и самата околия е гжсто населена сравнително съ планинския ѝ характеръ. Още по-интересно е гжстото население въ Гостиварска околия, освободена отъ влиянието на единъ голѣмъ градъ, тъй като населението на града съставя едва $^1/_6$ отъ общото население на околията. Сжщото явление наблюдаваме въ Стружска околия и особено въ слабо производителната Дебърска околия съ голѣма гжстота на населението (59.9 жители на кв. к.м.). И наредъ съ това най-плодороднитѣ

полета, като свети Никола (главната часть отъ Овче поле) — сѣ 27.9 жители на кв. к.м. и Тиквешкото поле, което влиза въ състава на Кавадарска околия (17.6 жители на кв. к. м.).

Отъ тѣзи сравнения не е мѫчно да се схване, че населението въ Македония не се е разселило изобщо взето тамъ, гдѣто има най-голѣми удобства за живѣене, а тамъ, гдето животътъ за него е билъ въ най-голѣма безопасность.

Това общо явление се потвърждава и отъ много отдѣлни наблюдения. Напр. градътъ Велесъ не е построенъ на най-удобното мѣсто, гдето сега е разположенъ градътъ, а на по-запазеното мѣсто въ стръмнитѣ тѣснини отъ дветѣ страни на Вардара, макаръ тамъ и да е крайно неудобно за живѣене. Дори, ако се изхождаше отъ всички други видове удобства, единъ голѣмъ градъ, какъвто е Велесъ, би трѣбвало да се развие на откритото мѣсто, гдето се помѣства гарата Градско, което е разположено и въ центъра на плодородно поле и е главенъ съобщителенъ вѫзелъ между Солунъ—Скопье отъ една страна и между Битоля—Прилепъ—Щипъ — отъ друга. Единъ день, когато ще се унищожи напълно причината, която е карала населението да търси безопасността въ скрити и природно защитени мѣста, Градско неминуемо ще расте и далечъ ще надмине Велесъ.

Другъ примѣръ. При пѫтуване по голѣмитѣ друмове и пѫтища въ Македония окото нарѣдко ще срещне нѣкое село наблизу, а камо ли самиятъ пѫть да мине презъ него. Изложенитѣ пъкъ на погледитѣ на минаващитѣ села иматъ постройки до толкова непривлѣкателни, че човѣкъ не може да помисли де влѣзе вѫтре въ такъвъ дворъ или кѫща. Това се обяснява съ миналия турски режимъ, който не е могълъ да гарантира имота и живота на населението, и последното е гледало да се скрие отъ погледитѣ на властьта и по възможность съ нищо да не напомня за сѫществуването си. Този своеобразенъ инстинктъ за самосъхранение се отразява и въ постройкитѣ на селото. Състоятелни и заможни селяни живѣятъ въ тъмни помѣщения, спятъ заедно съ добитъка, нѣматъ комини, нѣматъ дървени подове и тавани, и то не защото нѣматъ желание или срѣдства да живѣятъ по-човѣшки, но защото ги е страхъ да не обърнатъ вниманието на властьта и да не бѫдатъ изложени на ограбване.

Сѫщото явление се е наблюдавало и въ старата територия на България. Презъ 1880 г. най-населената околия у насъ е била Габровската, която е най-непроизводителна, но за туй пъкъ най-недостѫпна, макаръ и най-неудобна за живѣене. Едвамъ следъ 30 години — въ 1900 г. полскитѣ чисто земледѣлски околии почватъ да взиматъ връхъ въ това отношение, и къмъ тази година ние виждаме вече Видинска околия да държи първенство по гѫстота на населението и да надминава дори Софийска околия, въпрѣки че последната включва въ себе си най-голѣмия градъ на България. Къмъ сѫщата година Габровска околия остава на трето мѣсто по гѫстота на населението съ тенденция за намаляване на гѫстотата. Докато Видинска околия презъ 1910 год. е имала гѫстота 85.5, презъ 1920 год. последната е нарастнала на 91.7, а въ Софийска околия за сѫщия периодъ гѫстотата се е увеличила отъ 83.8 на 109.3, а въ Габровска околия гѫстотата на населението пакъ за сѫщия периодъ спада отъ 83.5 на 82.3. Специално за Габровска околия този процесъ е до известна степень забавенъ благодарение на добре развитата индустрия въ града Габрово. Но изобщо взето процесътъ на намаляване на концентрация на населението подъ влияние на свободния животъ се наблюдава въ България много ясно. Въпрѣки това, освенъ Габровска околия, между най-гѫсто населенитѣ околии все пакъ има достатъчно планински, каквито сѫ напр. Търновската (заема 4. мѣсто), Дрѣновската (8. мѣсто), които сѫ запазили въ голѣма степень тъй наречения гурбетчилъкъ, сир. упражнение на гражданството въ други мѣста въ и вънъ отъ предѣлитѣ на страната безъ да губятъ връзкитѣ си съ роднитѣ си мѣста и безъ да преселватъ семействата си отъ тамъ.

Интересно е да се обърне внимание, че най-слабо населенитѣ околии (до 30 души на кв. к.м.) въ Македонската область лежатъ въ източната ѝ половина, — онази, която е разположена въ лѣво на Вардара.

Изобщо по гѫстота на населанието Македонската в.-инсп. область може да се раздѣли на три района, както е посочено на приложената тукъ карта.

1. Юго-източенъ, който обгръща всички околии отъ Щипския окрѫгъ и околиитѣ Кратовска, Гевгелийска, Дойранска и Прилепска съ обща повръхнина 10,995 кв, к. м. и на-

селение 241,478 души или срѣдно на кв. к. м. 23 души жители.

2. Юго-западенъ, въ който влизатъ окрѫзитѣ Охридски и Битолски безъ Прилепска околия и освенъ това околиитѣ Галишнишка, Бродска и Велешка. Общата повръхнина на този районъ е 10,078 кв. к. м. съ 370,846 души население или по 37 души на кв. к. м.

3. Северенъ, въ който влизатъ окрѫзитѣ Прищински, Призренски и Кумановски (безъ Кратовска околия) и околиитѣ Скопска, Качанишка, Тетовска и Гостиварска. Общо повръхнината на този районъ възлиза на 12,941 кв. к. м. и е населеиъ съ 643,694 души. Срѣдно на кв. к. м. тукъ се падатъ 50 души.

Както се изтъкна и по-рано, гѫстотата на населението въ тѣзи райони не може да се обяснява съ удобствата за живѣене, още по-малко съ индустриализирането на даденъ районъ, защото и дума не може да става за развитие на фабрична индустрия, гдето и да било въ Македония. Едничкото обяснение е сигурностьта на живота. Колкото повече е отстраненъ даденъ районъ отъ голѣмитѣ съобщителни срѣдства, колкото повече самиятъ той е лишенъ отъ удобни пѫтища,колкото по-маико е посещаванъ отъ войски, колкото по-малко революционна борба е водилъ и колкото по-непривлѣкателенъ е билъ за турскитѣ голѣми владѣтели — паши и бегове, — толкова по-гѫсто населенъ се явява той. Влиянието на революционната борба за свободенъ животъ върху разредяването на населението въ Македония се изтъква и отъ проф. Иширковъ.[1]

Ето защо първиятъ районъ, който обгръща граничещитѣ съ Стара България околии и плодороднитѣ Овче поле и Прилепско, е най-слабо населенъ. Постояннитѣ борби за свобода и независимость, протичащи съ особена сила въ една часть отъ този районъ отъ една страна, и високото плодородие на посоченитѣ две полета, които сѫ обърнали вниманието на владѣтелитѣ, сѫ обездомили този край.

Югозападниятъ районъ е вече по-запазенъ, по-гѫсто населенъ, защото съ изключение на Битолското поле той е лишенъ отъ по-обширни полета, а отъ друга страна, притис-

[1] Нѣколко числа изъ сръбската статистика за Македония, в. Славо, г. IV, бр. 1091 отъ 23.I. 1926 г.

натъ на югъ отъ гръцки владения, а на западъ отъ земи, населени съ албанци, той не е ималъ благоприятни условия за революционна борба. Ето защо той заема по-добро положение по отношение на гѫстотата на населението.

Най-после третиятъ районъ — северниятъ — съ покровителствувано отъ турския режимъ мохамеданско-албанско население и съ по-малочислено сръбско население (въ окрѫжитѣ Прищински и Призренски), което, обаче, никога не се е отличивало съ революционенъ духъ и жажда за национална свобода, а отъ друга страна отдалечено отъ удобни пѫтища и съобщения или пакъ концентрирано въ голѣми търговски центрове (Скопье, Тетово), — има всички условия за по-спокоенъ животъ. Затова и населението тукъ е най-гѫсто.

За по-голѣма ясность ние прилагаме и схематична карта на Македон. в.-инсп. область съ онѣзи административни граници на околиитѣ, които сѫ били възприети отъ нашитѣ административни власти, когато тя влизаше въ съставъ на нашата страна. Промѣнитѣ, направени отъ насъ сравнително съ разпредѣлението, възприето отъ турцитѣ отъ една страна и покъсно отъ сърбитѣ — отъ друга, не ни даватъ възможность да прокараме паралели съ статистикитѣ преди 1916 и следъ тази година. Характерно е да се отбелѣжи само, че споредъ нашитѣ пресмѣтания за Македония гѫстотата на населението е било за 1916 г., както се каза, почти 38 души на кв. к. м., а споредъ официалната сръбска статистика за 1920 год. тя е само 31 на кв. к. м., — едно общо намаление отъ по 7 души на кв. к. м., което се обяснява само съ режима, на който е изложена тази область, режимъ, който въпрѣки новата сръбска колонизация води къмъ обезлюдяване.

Схематична карта за гжстотата на населението въ Македонската в.-инсп. область въ 1916 г.

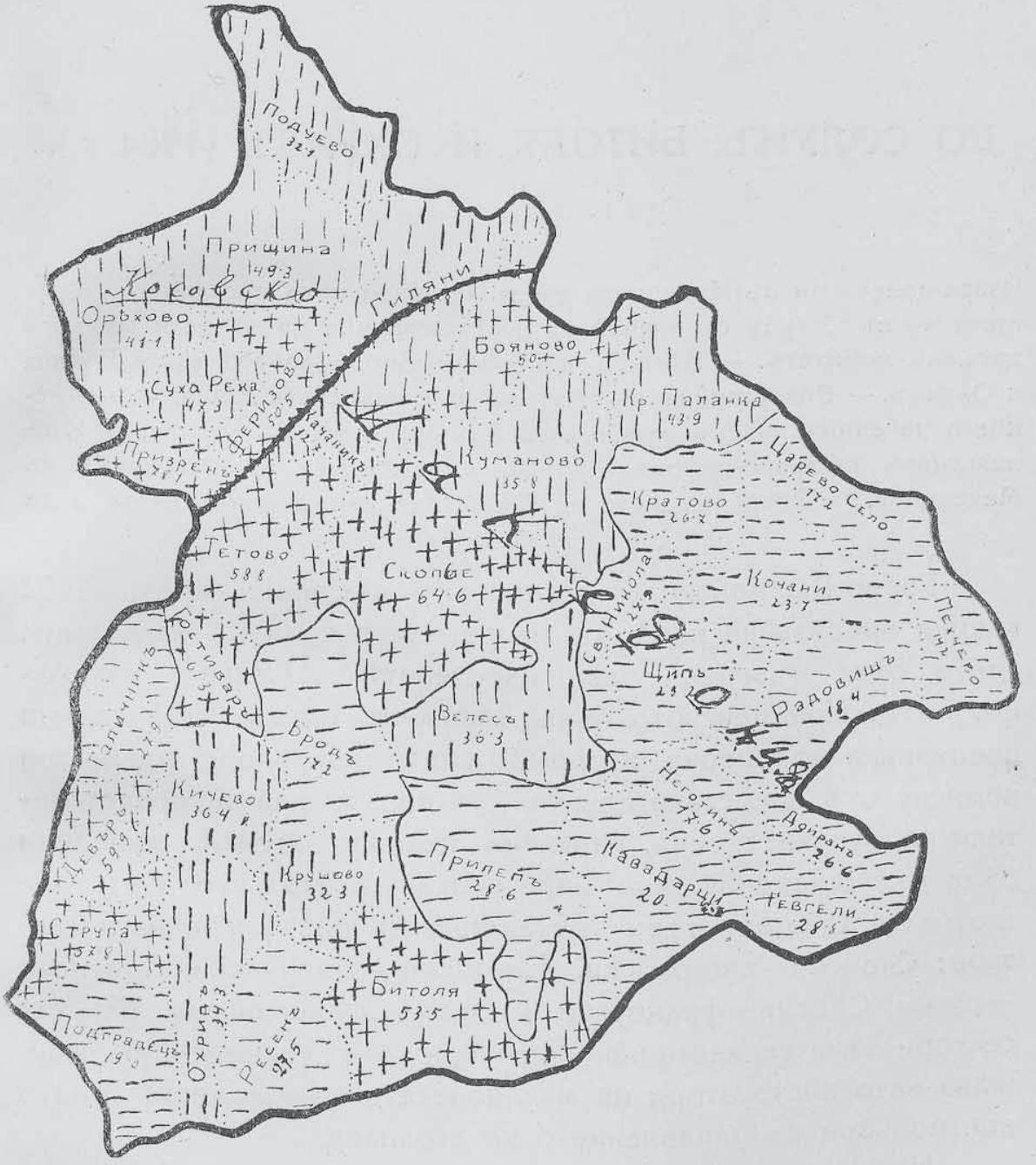

Гжстота на кв. к. м.:

— — по-малка отъ 30 души

отъ 30 до 50 души

+++ повече отъ 50 души.

ДО СОЛУНЪ, БИТОЛЯ И ОХРИДЪ (1904 г.).

Отъ Г. Ив. Бѣлевъ.

Изпращането ми въ Македония следъ Илинденското въстание. — Срещата ми въ Солунъ съ членоветѣ на Централния македонски революционенъ комитетъ. — Взетитѣ решения. — Заминаването ми за Битоля и Охридъ. — Впечатленията.— Актътъ въ ромънската гимназия.— Мнението на единъ виденъ турчинъ за българитѣ въ Македония. — Италиянскитѣ офицери-реформатори за положението на българитѣ въ Македония. — Предложението на Охридския каймакаминъ веднага да напусна Охридъ и Македония.

Горно-Джумайското македонско въстание презъ 1902 година предизвика намѣсата на великитѣ сили въ Македония, гдето бѣха въведени така наречените „Пждарски реформи“. Илинденското пъкъ въстание презъ 1903 година предизвика по-широки реформи: подъ контрола на специална комисия отъ представитель на султана и двама представители на великитѣ сили, наречени цивилни агенти, въведени бѣха въ Македония така наречените „Мюрцщегски реформи.“ Споредъ тѣхъ Македония бѣ раздѣлена на 5 сектара: Скопски—австрийски, Битолски—италиянски, Солунски—руски, Сѣрски—французски и Драмски—английски. Въ тия сектори бѣха се настанили офицери отъ съответнитѣ държави като инструктори на македонската жандармерия и като контрольори въ управлението на страната.

Но тия реформи не отговаряха на жертвитѣ, дадени презъ въстанията; тѣ не удовлетворяваха желанията и очакванията на българското македонско население, тѣ не задоволяваха исканията на дветѣ македоно-одрински организации. Отъ старъ опитъ се знаеше, че Турция обещава всичко, докато е на тѣсно, и че мине ли веднажъ бурята, опасността, тя, оставена въ Македония съ свои войски и турци управници, ще пусне въ ходъ всички интриги и ще осуети всичко, което не е по волята ѝ. Пъкъ и самиятъ фактъ, че на чело на реформаторската мисия бѣ поставенъ Хилми-паша, познатъ по

своето лукавство, визинтийщина и българоядство, бѣ достатъченъ да обезсърдчи всѣки българинъ. Ето защо въ редъ конгреси вжтре въ Македония, въ редъ събрания и въ София, като се взе предъ видъ горното и главно неугасналиятъ борчески духъ у българското македонско население, готовностьта му да даде нови жертви за свободата на Македония, взеха се решения: борбата да продължи до извоюването на пълна автономия за Македония и Одринско.

За постигането на тая цель трѣбваше една усилена дейность на дветѣ мак.-одр. организации, вжтрешната и външната; нуждно бѣ едно разбирателство, едно съгласие, една общность въ работата и дейностьта на тия две мак.-одр. организации. А тази общность въ работата, взаимното довѣрие на македонскитѣ дейци липсваше и сега, както и по-рано. Наистина, по време на въстанието въ 1903 година враждитѣ, взаимнитѣ ежби и гонения бѣха престанали; но следъ въстанието ежбитѣ се подновиха: Сандански и Черно-пѣевъ стреляха и тежко нараниха войводата Юрданъ Стояновъ въ Дупница; генералъ Ив. Цончевъ и други видни македонски дейци бѣха осждени на смърть. Всички тия тжжни и пакостни за македонското дѣло нѣща ставаха въ България отъ името и за смѣтка на Вжтр. М. Р. организация; а споредъ положителнитѣ сведения въ Върховния комитетъ, централниятъ комитетъ на Вжтрешната револ. организация е билъ съвсемъ непричастенъ въ тия престжпни деяния на нѣкои македонски дейци-лѣвичари, които съ силата на орджието искаха да се наложатъ тукъ — въ България и тамъ — въ Македония.

Знаейки това, Върховниятъ комитетъ реши да делегира въ Солунъ едно свое довѣрено лице, което да се срещне тамъ съ рджководителитѣ на революционната организация, да имъ обясни всичко, което се върши въ България и край границата въ Македония отъ тѣхно име и за тѣхна смѣтка, следъ което да влѣзне въ преговори и разбирателство за обща, координирана дейность на дветѣ организации до извоюването пълна автономия за Македония и Одринско.

За такова лице другаритѣ избраха мене, членъ на Върховния мак.-одр. комитетъ и неговъ касиеръ.

Макаръ и много рисковано, азъ приехъ възложената ми мисия и се приготвихъ за пжть. На 16 май 1904 година съ

турски паспортъ заминахъ съ трена презъ Нишъ за Солунъ.

По цѣлия пѫть до Солунъ бѣхъ придруженъ отъ Иванъ Манолевъ, кукушанинъ, македонски деецъ, познатъ на менъ и на Комитета. Тогава той бѣ учитель въ Солунското католишко училище при „Зейтинлъка".

Ив. Манолевъ бѣ се задължилъ, въ случай че бѫда заловенъ отъ турцитѣ, да извести това както на Върховния комитетъ въ София, тъй и на мѣстната революционна организация. Съ Манолева пѫтувахме до турската граница, необезпокоявани отъ никого. Но тукъ, въ турска вече територия, на първата гара Зибевче, при връщането на паспортитѣ стана единъ инцидентъ, който ме накара да изтръпна отъ страхъ, че не ще успѣя да изпълня възложената ми мисия. А именно поради туй, че въ паспорта ми не е било отбелѣзано моето занятие, полицаятъ ме извика въ канцеларията си и следъ единъ щателенъ разпитъ ми каза да излѣза навънъ, безъ да ми върне паспорта. Сѫщото нѣщо се случи и въ трена съ другъ полицай, който контролираше пѫтницитѣ до Солунъ и комуто е билъ предаденъ и моятъ паспортъ.

При пѫтуването ми въ Македония отъ гара Зибевче до гр. Солунъ въ нашето пѫтническо купе се качваха и слизаха отъ разни гари много пѫтници, предимно българи и турци. Отъ това, що ставаше съ пѫтницитѣ низъ пѫтя, за менъ стана ясно, че за реформи и нѣкаква свобода и дума не може да става. Турцитѣ се държаха все тъй недружелюбно, враждебно, предизвикателно спрямо пѫтницитѣ българи, както бѣ това и по-рано. Тѣ негодуваха и псуваха „гявуритѣ" и особено новодошлитѣ европейци-реформатори, за които казваха, че скоро щѣли да си вървятъ, отъ гдето сѫ дошли. Българитѣ пъкъ бѣха все така боязливи, подозрителни, мнителни, и не вѣрваха, че въ Македония, при туркси чиновници и турска войска, ще може да има нѣкакво подобрение. Всички българи, съ които ме запозна г. Манолевъ въ трена и на гаритѣ, заявяваха, че българитѣ не сѫ доволни отъ реформитѣ, защото тѣ сѫ само на книга. „Всичко си е както по-рано; нищо ново, никакво подобрение нѣма," заявяваха всички.

На гарата въ гр. Велесъ ме запознаха съ хора отъ мѣстната рев. организация. Отъ тѣхъ научихъ, че въ града имъ отъ два дена пребивавалъ като нелегаленъ Гьорче Пе-

тровъ и уреждалъ мѣстния рев. комитетъ. Да се видя съ него и поговоря не ми бѣ възможно; изпратихъ му само братски приветъ и благопожелания.

Въ Солунъ пристигнахме късно вечерьта. Настанихъ се въ хотелъ „Вардаръ", съдържателтъ на който, г. Василъ Мончевъ, ми бѣ препоржчанъ отъ София като човѣкъ на организацията, комуто смѣло бихъ могълъ всичко да повѣря.

Бѣше вече тъмно на вънъ, въ стаята ми горѣше свещь, когато г. В. Мончевъ дойде при менъ. Казахъ му кой съмъ и защо идвамъ въ Солунъ; разправихъ му за случкитѣ съ полицаитѣ въ Зибевче и въ трена, както и за това, че паспортътъ ми е задържанъ отъ полицията съ поржчка да не престоявамъ нито день въ Солунъ, а непремѣнно на другия день рано сутриньта да замина за Битоля, та затуй го помолихъ щото още сжщата вечерь да ми устрои среща съ членоветѣ на централния револ. комитетъ.

Г. Мончевъ ме успокои и каза ми да не бързамъ съ заминаването си и съ срещата.

— Тукъ сж сега цивилнитѣ агенти: Гирсъ, Мюллеръ и Хилми-паша; полицията не смѣе да произволничи. Ти ще останешъ въ Солунъ, колкото дни искашъ; що се отнася до членоветѣ отъ комитета, това ще наредимъ утрѣ, ми каза г. Мончевъ. Работата, за която бѣхъ дошелъ въ Солунъ, бѣше сериозна и много важна; съ една само среща и така на бързо едва ли можеше да се свърши всичко, и азъ се съгласихъ да остана въ Солунъ. На другия день преди обедъ посетихъ българската м. гимназия. Тамъ се срещнахъ съ председателя на Централния рев. комитетъ г. Д. Мирчевъ, гимназиаленъ учитель и мой съученикъ, комуто обадихъ цельта на своето идване въ Солунъ. Д. Мирчевъ ми назначи среща вечерьта въ своя домъ, гдето щѣлъ да покани и другитѣ членове на комитета. Сжщия день беседвахъ въ гимназията върху новото положение въ Македония съ учителитѣ Петъръ х. Арсовъ, Никола Филипчевъ, съ директора на гимназията г. Ченгелевъ и други. Ходихъ и въ българската митрополия, гдето беседвахъ съ управляющия тогава митрополията архимандритъ Неофитъ. Общо бѣ убеждението у всички, че Турция гледа да компромитира реформената акция и пакъ да си възвърне старото положение. За да се закрепи и разшири реформената акция, необходимо е, казаха всички, сжществуването и засилването на македонскитѣ организации.

Вечерьта стана срещата въ дома на г. Димитъръ Мирчевъ. Отъ страна на Централния комитетъ присѫтствуваха Д. Мирчевъ и Хр. п. Коцевъ. Следъ като имъ описахъ положението на македонското освободително дѣло въ България и яжбитѣ, разпритѣ между насъ, върховиститѣ, и лѣвото течение на Вѫтрещната рев. организация на чело съ Сандански и Хр. Чернопѣевъ, азъ заявихъ следното:

Върховниятъ м. о. комитетъ, всички дейци около него, цѣлата македонска емиграция въ България, въ редъ събрания се изказаха, че не сѫ доволни отъ Мюрцщегскитѣ реформи. Тѣ сѫ решени да продължатъ борбата до извоюването пълна автономия на Македония и Одринско. Вѣрвайки, че сѫщитѣ възгледи има и Вѫтрешната рев. организация, за да се осигури успѣхътъ на освободителното дѣло, Върховниятъ комитетъ въ София предлага на Централния револ. комитетъ братска ржка, спогодба, почиваща на следнитѣ начала: Дветѣ организации — вѫтрешната и външната сѫ автономни, независими една отъ друга въ своето вѫтрешно уреждане. Границата между България и Турция е граница на дветѣ организации. Всѣки работникъ въ Македония е вѫтрешенъ и се подчинява на вѫтрешната организация, а всѣки македонски ратникъ въ България е външенъ и се подчинява на Върховния комитетъ. Последнята по взаимно споразумение подпомага съ пари и материали Вѫтрешната организация. Управителнитѣ тѣла на дветѣ организации се сношаватъ направо безъ посрѣдници и представителство. Тѣзи тѣла или редовно опълномощени тѣхни делегати се събиратъ всѣка година на съвещание по общи въпроси въ време и мѣсто, опредѣлени отъ Вѫтрешната рев. организация. Временно да се спре всѣка активна революционна дейность, за да се даде пълна свобода на великитѣ сили да одѣлотворятъ своитѣ обещания за Македония.

Следъ като изложихъ устно и предадохъ и писмено горнитѣ условия, изтъкнахъ голѣмото значение на такова едно наше споразумение. Казахъ, че ако се осѫществи нашето споразумение, въ България ще настѫпи едно отрезвление и сплотеность около Върховния комитетъ, въ Македония ще има небивалъ подемъ и въодушовление срѣдъ населението, а европейскитѣ жандармерийски офицери и цивилни агенти нагледно ще видятъ сплотеността, силата и дисципли-

ната на Организацията, ще видятъ основната порочность на турското управление и неефикасностьта на изработенитѣ реформи. Съ единъ такъвъ резултатъ пъкъ нашето дѣло ще бжде напълно изяснено предъ Европа и разположената къмъ насъ дипломация ще има най-силния нравственъ мотивъ да подкрепи нашитѣ искания — пълна автономия за Македония и Одринско.

Следъ това размѣнихме мисли върху всѣка точка отъ моитѣ предложения и се раздѣлихме при условие, щото на другия день въ сжщото време и на сжщото мѣсто да стане втора среща, за да получа отговора на Централния револ. комитетъ, който до това време ще проучи направенитѣ му предложения. Въ сжщото заседание ми се заяви, че всички инциденти въ България и край границата въ Македония, автори на които сж Сандански и Чернопѣевъ, сж били вършени безъ знанието, мимо волята на Централния комитетъ. При втората среща двамата членове на Централния комитетъ ми заявиха, какво Ц. К. по принципъ приема предложението на Върховния комитетъ, но безъ съгласието на окржжнитѣ и околийски ржководители на организацията, т. е. безъ едно допитване до тѣхъ, безъ единъ референдумъ, Ц. К. не смѣелъ самъ да ангажира Вжтрешната рев. организация въ такъва една спогодба. Решихме, ми се каза, да изпратимъ по тоя случай едно окржжно до всички ржководители на организацията и, когато се получатъ отговоритѣ, тогава ще ви дадемъ своя отговоръ.

И така, Централния рев. комитетъ разреши въпроса, по който бѣхъ дошелъ въ Солунъ. Да чакамъ въ Солунъ изпращането на окржжното и отговоритѣ на всички ржководители, това бѣ много рисковано за мене; за туй казахъ на Мирчевъ и Коцевъ, че заминавамъ за Битоля—Охридъ, тамъ да ми се съобщи деня, въ който ще мога да получа отговора.

На третия день заминахъ за Битоля безъ никаква спънка отъ страна на полицията. На гарата, при тръгването, бѣ ми върнатъ паспортътъ.

Съ сжщия тренъ пжтуваха за роднитѣ си мѣста върнали се въ Солунъ, предния день амнестирани заточеници, идещи отъ Диаръ-Бекиръ (Мала-Азия). Тѣ бѣха около 208 души българи, македонски дейци — революционери: свещеници, учители, търговци, селяни. Отъ 310 души заточеници преди една година сега, следъ въстанието, следъ дадената

обща амнистия, се връщаха само 208 души. Другитѣ 102-ма сж били измрѣли отъ болести или сж били избити при пжтуването и въ затворитѣ. Всичкитѣ заточеници бѣха бодри, весели и разправяха ужасии за своитѣ тегла и патила. Тренътъ ехтѣше отъ тѣхнитѣ революционни пѣсни. Съ повечето отъ тѣхъ бѣхъ се запозналь въ хотелъ „Вардаръ“, гдето последната вечеръ се веселихме до късна доба та почти всички заточеници добре ме познаваха. Тѣ знаеха, че въ моето първокласно купе пжтуваха двама кореспонденти-французи, та при всѣки случай, при всѣка гара, шумно манифестираха своитѣ български патриотични чувства.

До града Битоля на всѣка гара слизаха и се раздѣляха отъ другаритѣ си по сждба групички заточеници, посрѣщани отъ своитѣ близки. Чудни, трогателни сцени се разиграваха на всѣка гара и особено пъкъ на Леринската гара, гдето слезна най-голѣмата група заточеници. Посредъ шумнитѣ, радостнитѣ възклицания, приветствия, прегръщания и целувки, посрѣдъ пѣснитѣ и шумни веселия на посрещачи и заточеници, често се чуваха писъци, плачъ и проклятия отъ ония, които не дочакваха, не виждаха между заточеницитѣ своитѣ близки и сега чакъ научаваха за тѣхната зла орисия, — че сж оставили кости по турски зандани и далечни пущинаци.

Двамата кореспонденти си държаха белѣжки за всичко и високо заявяваха, че народъ като българския, който знае така да цени, почита и посрѣща своитѣ народни труженици, такъвъ народъ не умира; тоя народъ заслужава почитъ и и уважение, той е достоенъ за свободата, за която се бори.

При пристигането ни въ Битоля бѣ се стекло тоже грамадно множество хора посрещачи и любезни. И тукъ бѣха сжщитѣ сцени, сжщата смѣсица отъ веселие, пѣсни, плачъ, псувни, закани и проклятия.

Въ Битоля стояхъ около 20 дена. Квартирувахъ въ хотелъ „Солунъ“, необезпокояванъ отъ никого. Тукъ имахъ ежедневни срещи и съвещания съ ржководителитѣ на организацията: Павелъ Христовъ, братя Аце и Панче Дореви, учителитѣ Гърковъ, Вълкановъ и др. Срѣщахъ се и размѣнявахъ мисли съ много битолчани-търговци, еснафи, работници, посещавахъ ги въ домоветѣ, въ магазинитѣ, въ работилницитѣ и вършехъ безшумна агитация за една за друга дейность на дветѣ македонски организации — вжтрешната и

външната. Посещавахъ почти всѣки день нашето търговско консулство, гдето беседвахъ по общитѣ злободневни въпроси съ тогавашния нашъ търговски консулъ Андрея Тошевъ.

Между ржководителитѣ на битолската рев. организация намѣрихъ братски приемъ и най-голѣмо съчувствие за споразумѣние и за обща задружна дейность на двете организации.

Въ Битоля се научихъ, че въ Мориовско и Прилепско нѣйде заседавалъ конгресъ отъ войводи подъ председателството на Дамянъ Груевъ. На моето предложение, организацията да ми даде възможность да замина и да присжтствувамъ на тоя конгресъ, за да изложа тамъ цельта на своята мисия, Г-нъ Гърковъ, членъ отъ битолския окр. комитетъ, ми каза, че отиването ми въ конгреса е много рисковано, пъкъ и самиятъ конгресъ е билъ подвиженъ и съ неопредѣлено мѣсто на заседанията му. Що се отнася до решенията на конгреса, г. Гърковъ ми обеща да ми ги съобщи. Туй, което чувахъ и знаехъ въ София за уредбата на Вътрешната рев. организация, сега въ Битоля видѣхъ и наблюдавахъ самъ непосрѣдствено. Сждилищата въ Битоля бѣха пусти: никой българинъ, билъ той гражданинъ или селянинъ, за нищо на свѣта не отива при адвокати и въ сждилища; всички спорове решаваше организацията, — тя издаваше решения и присжди, които се изпълняваха безпрекословно. Организацията и сега, следъ въстанието, нормираше пазарнитѣ цени, тя даваше тонъ на всичко и на всѣкжде се чувствуваше нейното влияние, нейната гигантска мощь. Много български села, порано патриаршистки, сега, следъ въстанието, масово идваха въ Битоля и заявяваха на властитѣ, че се отказватъ отъ патриаршията и че занапредъ ще признаватъ вече своето родно, българско духовно началство. Цивилнитѣ агенти въ Солунъ бѣха претрупани съ молби отъ подобенъ родъ. Когато бѣхъ въ канцеларията на българската митрополия въ Солунъ, Хр. Далчевъ писваше на турски нѣлолко молби на селяни, българи-патриаршисти, които молѣха цивилнитѣ агенти да имъ позволятъ да признаватъ занапредъ българската екзархия, да иматъ въ селата си български свещеници и учители. Сжщото и въ голѣмъ размѣръ ставаше и въ Битолския вилаетъ.

Явно бѣ по всичко, че следъ въстанието, следъ жертвитѣ, които даде македонскиятъ българинъ за свободата на

Македония той не отпадна по духъ и мощь; въ Македония никжде не можа да свие гнездо реакцията, а наопаки следъ въстанието духътъ у българитѣ като че се окрили и засили. И това бѣ, което най-много очудваше и смайваше чужденцитѣ и плашеше турци, сърби и гърци.

Въ началото, когато още не се е знаело, какви сж правата и функциитѣ на реформаторитѣ-европейци, турцитѣ били много изплашени и смирени; но после, когато се видѣ, че правата и функциитѣ на тия роформатори сж много ограничени и че властьта, управлението си остава всецѣло въ турски ржце, турцитѣ се окуражили и почнали пакъ старата своя пѣсень — да вилнѣять по селата и градове. Италянската мисия въ Битоля знаеше всичко това; италянцитѣ искаха да се наложатъ, да се почуствува тѣхното пребивание въ вилаета, но напразно: подъ разни предлози турцитѣ ограничаваха тѣхното пжтуване, тѣхната разузнавателна служба, ограничаваха тѣхнитѣ функции, и мисията отъ денъ на день губѣше предъ населението своя авторитетъ. И населението престана дори и да донася за извършени престжпления и неправди, понеже затворитѣ почнаха да се пълнятъ съ такива оплквачи българи, безъ да може нѣкой да имъ помогне, да облекчи сждбата имъ. И българитѣ пакъ подириха спасение въ Организацията, силно вѣрвайки, че само при една силна революционна организация европейскитѣ сили, страхувайки се отъ нови въстания и усложнения, ще вематъ ефикасни мѣрки спрямо турцитѣ и ще приложатъ реформитѣ до пълна автономия. Такава бѣ вѣрата у всички българи, съ които имахъ случай да се срещна и да говоря.

Въ Битоля се запознахъ и съ ржководителя на ромънската пропаганда, Д-ръ Трифунъ, лѣкарь, синъ на известния софийски богаташъ Гаки Трифуновъ, цинцаринъ отъ с. Гопешъ, Битолско. Докторътъ, който ме е познавалъ отъ София, като че ли схващаше цельта на моето идване и стоене въ Битоля, та винаги търсѣше моето другарство и събеседничество. При разговори съ него той признаваше мнозинството и силата на българитѣ въ Македония и ужасно хулѣше гърцитѣ и сърбитѣ, които били капка въ море въ сравнение съ българитѣ и пречели на автономията на Македония.

Единъ денъ Д-ръ Трифунъ ми вржчи една писмена покана отъ директора на ромънската гимназия въ Битоля.

Каненъ бѣхъ на годишния актъ на гимназията. Отидохъ на акта, гдето ми бѣ дадено едно отъ първитѣ мѣста. Тукъ се срещнахъ и видѣхъ следъ много години съ своя съгражданинъ турчинъ, Юсеинъ Шехабединовъ, главенъ инспекторъ на вилаетскитѣ инородни училища. Следъ акта, който ставаше въ училищната градина, подъ ржка съ Шехабединовъ, придружени отъ директора на гимназията, учителитѣ, Д-ръ Трифунъ и др. влѣзохме въ училищното помѣщение, тамъ да разгледаме изложбата на рисунки, чертежи и други нѣща. Още въ коридора на гимназията бѣхъ силно изненаданъ отъ това, що видѣхъ по стенитѣ. По коридоритѣ и стаитѣ бѣха окачени по стенитѣ и окичени съ диви цвѣтя и вѣнци портретитѣ на ромънския краль и кралица; тамъ бѣха окачени портретитѣ и на разни ромънски министри и патриоти.

Азъ обърнахъ вниманието върху всичко това на своя компаньонъ, Шехабединовъ и го запитахъ: „Защо позволявате на ромънитѣ всичко това, а на насъ, българитѣ не давате да окачимъ въ училището си дори портрета на духовния си началникъ Екзарха?“ Шехабединовъ се усмихна, хвана ме здраво подъ мишницата и ми каза: „Приятелю, това, що се казва ромъни, гърци, сърби, това се брои на пръсти въ Македония; тѣ не представляватъ за насъ никаква опасность и за туй ги оставяме свободни, ако щатъ и топове да поставятъ въ училищата си. Съ васъ българитѣ, обаче, е съвсемъ друго нѣщо: вие сте мнозинство въ страната; вие сте пъргави, трудолюбиви, възприемчиви, упорити и сте жадни за просвѣта, за култура, за свобода; вие сте опасенъ елементъ за държавата и за туй на васъ не даваме нищо. Ако днесъ ви дадемъ да поставите въ училищата Екзарха, утре ще поставите Ботева, Левски, Караджата, а следъ това ще поставите и друго нѣщо, както аслж и направихте“.

Азъ му благодарихъ за откровеността и му поискахъ среща, да се обяснимъ по тия въпроси. Тая среща стана сжщиятъ денъ въ хотелъ „Бѣлградъ“, гдето Шехабединовъ ми даде обѣдъ. Въ една бесѣдка въ градината на хотела бѣха сложени две маси. Едната заехме, ние азъ съ Шехабединовъ, а другата бѣ заета отъ четирма италиянски офицери, инструктори на македонската жандармерия; на сжщата маса при италиянцитѣ обѣдваха и двама чиновници отъ нашето консулство, г. Джебаровъ, секретаръ, и г. Паница, аташе въ консулството.

Тукъ сега мене и Шехабединова, повече ни интересуваха разговоритѣ на съседната маса, отколкото тазсутрешнитѣ наши разговори въ ромънската гимназия. А на съседната маса се водѣха на французски езикъ политически разговори, които силно дразнѣха патриота-турчинъ, свършилъ IV класъ въ София и правнитѣ науки въ Швейцария. Италиянскитѣ офицери високо заявяваха, какво отъ сегашнитѣ реформи не ще излѣзе нищо, защото Турция е единъ боленъ, съ нищо непоправимъ организъмъ та всѣкакви реформи сѫ палиативи. Тукъ трѣбва решителна, здрава ржка, която коренно да премахне всичко старо и гнило и да даде пѫтъ на всичко младо, ново, напредничаво. Турцитѣ сѫ некадърни вече да управляватъ, тѣ сѫ изхабени и негодни за нищо, — тѣ трѣбва да отстѫпятъ мѣстото си на българитѣ.

— „Да, заявяваше високо полковникъ Албери, шефътъ на италиянската мисия въ Битоля, — турцитѣ сѫ варвари; тѣ сѫ вършили въ миналото ужасни насилия и голѣми неправди спрямо българитѣ; сѫщото вършатъ и сега предъ очитѣ ни. Турцитѣ прѣчатъ, когато ние искаме да помогнемъ и съ нѣщо да облекчимъ сѫдбата на тоя толкова измѫченъ и симпатиченъ народъ: ние сме направили всичко, гдето трѣбва, за да се чуе нашиятъ гласъ и да се почувствува нашето стоене тукъ. Представете си, валията ни е представилъ единъ списъкъ за назначаване жандарми; българитѣ, макаръ да сѫ мнозинството въ страната, въпрѣки изричната заповѣдь списъкътъ да бѫде съставенъ споредъ числеността на нациитѣ, българитѣ сѫ много малко посочени; пъкъ и посоченитѣ по-рано били на турска служба. Чудно е, колко турцитѣ сѫ непоправими“.

Ние съ Шехабединовъ ядемъ и мълчимъ. И двамата сме се обърнали само на слухъ. При тия толкова интересни разговори, водени високо, сѣкашъ за да ги чуемъ и ние, азъ охотно гълтахъ залъцитѣ, а моя събеседникъ, Шехабединовъ потскачаше като задавенъ и убоденъ съ шишъ; при всѣка дума на италиянцитѣ офицери той псуваше и се заканваше.

— „На виждъ, какви сѫ мръсни кучета, — ми думаше Шехабединовъ — хлѣба ни ядатъ и зло ни мислятъ.

— „Не сѫ тѣ виновни, приятелю драги; тѣ иматъ право да критикуватъ лошитѣ работи и да се възмущаватъ отъ тѣхъ, отъ неправдитѣ, като честни хора. Вие не чухте насъ, вие не удовлетворихте нашитѣ искания; вие не се разбрахте и споразумѣхте съ насъ българитѣ. Ако бѣхте сторили това, тия благородни хора не щѣха да бѫдатъ сега тукъ, пъкъ и да бѣха, щѣха другояче да говорятъ, щѣха да се радватъ заедно съ насъ, а не да оплакватъ хубавата Македония". — „Да, ако се слуша разумътъ, би казалъ човѣкъ, че вие сте прави. Ние трѣбваше да се разберемъ и да се споразумѣемъ съ васъ българитѣ. Но вие сте мнозинството въ Македония, пъкъ сте отишли и много далече въ просвѣтно и културно отношение, когато ние стоимъ все на сѫщото мѣсто, и не сме направили крачка напредъ. При еднакви права съ васъ, ние трѣбва да си размѣнимъ ролитѣ още първия день: вие ще станете управляващата класа, господаритѣ, а ние" . . . тукъ Шехабединовъ изтежко въздъхна и горчиво довърши: „ние ще бѫдемъ вашитѣ слуги; насъ не ни бива за никакво творчество, за никаква друга работа, освенъ за агалъкъ. Ето защо не можемъ да ви приравнимъ съ насъ, нито пъкъ съ гърци, ромъни и сърби".

Обѣдътъ се свърши. Следъ като благодарихъ на Шехабетиновъ за честьта, която ми направи, и за неговата откровеность, раздѣлихъ се съ него и се прибрахъ въ хотела. Въ кафенето на хотелъ Солунъ срещнахъ солунския учитель и председатель на Централниятъ мак. комитетъ г. Д. Мирчевъ. На моя въпросъ за резултата отъ референдума Мирчевъ ми отговори, че следъ известния атентатъ по линията Скопье—Солунъ, станалъ на следния день отъ моето заминаване за Битоля, бдителностьта на турцитѣ е станала много голѣма и поради туй изпращането на окржжното е било отложено за по-добри дни.

На другия день слугата отъ българската гимназия идва въ хотела и ми казва, че познати менъ хора ме чакали въ гимназията и трѣбвало веднага да отида при тѣхъ. Отидохъ въ гимназията. Тамъ, въ една отъ долнитѣ стаи на училището, която служеше за канцелярия на комитета, бѣха се събрали всичкитѣ членове на битолския окр. рев. комитетъ. Тамъ бѣ и Дим. Мирчевъ. Поканенъ бѣхъ въ стаята. При наличностьта на всичкитѣ членове отъ комитета, при се-

риозността, изразена по лицата на всички присѫтствуващи, азъ се почувствувахъ поласканъ отъ вниманието къмъ менъ, като сѫ ме поканили на едно може би важно заседание, въ което ще се разискватъ важни организационни проблеми, а може би въпросътъ, за който бѣхъ дошелъ въ Македония. Но каква бѣ моята изненада, когато, щомъ седнахъ, Дим. Мирчевъ, който председателствуваше събранието, се обърна къмъ мене съ тия думи: „Вие г-нъ Бѣлевъ, дойдохте въ Солунъ да водите преговори съ насъ отъ страна на Върховния комитетъ за едно споразумение съ насъ за обща дейность на дветѣ организации, а пъкъ въ Битоля вие водите агитация противъ нашата Вѫтрешна организация и въ полза на вашата, Върховистката; подобни работи тукъ ние не търпимъ, ние следимъ всекиго, следимъ и васъ, и ако продължавате сѫщото и за напредъ, организацията ще вземе съответни мѣрки противъ васъ.

Азъ изслушахъ всичко спокойно. Съ възмущение отхвърлихъ обвиненията и поискахъ доказателства. Тогава повикаха отъ съседната стая битолския търговецъ Ризовъ, единъ интелигентенъ юноша. Ризовъ заяви, какво азъ, въ разговори съ него въ магазина му, съмъ плелъ вѣнци за върховисткитѣ войводи, офицери и рѫководители, когато за тия на Вѫтрешната организация нищо не съмъ говорилъ, а за нѣкои, като Сандански, Черноп̀евъ и др. зле съмъ се произнасялъ и съмъ корилъ тѣхната дейность.

Взехъ думата втори пѫть и казахъ:

„Въ магазина на тоя младъ момъкъ съмъ ходилъ на разговоръ нѣколко пѫти, ходилъ съмъ въ много кѫщи и дукяни, често придружаванъ отъ нѣкои отъ тукъ присѫтствуващитѣ. На всѣкѫде съмъ говорилъ за значението и мощьта на Вѫтрешната рев. организация, възхищавалъ съмъ се отъ нейната уредба, отъ себеотрицанието на дейцитѣ и отъ грандиозността, отъ величието на миналогодишното Илинденско въстание, съветвалъ съмъ вѫтрешни и външни, съ дружни сили да продължимъ борбата до извоюване пълна автономия за Македония и Одринско. При тия разговори вашитѣ хора възпѣватъ мѣстнитѣ войводи и четници, подвизитѣ на които знаятъ; азъ пъкъ, когато е ставало дума за външната, върховистката организация въ България, за генералъ Ив. Цонечьъ, полковникъ Ат.Янко въ, Ст. Николовъ, Ал. Прото-

геровъ и други, естествено, съмъ изтъкналъ тѣхния патриотизъмъ, тѣхната дейность и важность за освободителното дѣло, понеже тѣхъ познавамъ. Що се отнася до дейността на Сандански и Чернопѣевъ, вие всички осѫждате тѣхната дейность". Дадена бѣ думата на Ризовъ и той призна, че наистина разговоритѣ сѫ се водели въ тоя духъ и съ това инцидентътъ се счете за изравненъ.

Следъ горната, много неприятна за мене случка, стоенето ми въ Битоля бѣ неприятно, досадно и решихъ да замина за родния си градъ Охридъ, тамъ да чакамъ обещания отговоръ. За да не бѫде обаче това мое заминаване зле изтълкувано, поканихъ да ме придружи до Охридъ Наумъ Арнаудовъ, учитель въ Битоля, мой съгражданинъ и довѣрено лице на битолския комитетъ. Презъ цѣлото ми стоене въ Битоля, Наумъ Арнаудовъ не се отделяше отъ мене; той винаги и на всѣкѫде бѣ мой съпѫтникъ, компаньонъ, а и азъ не го отбѣгвахъ, за да не дамъ поводъ за подозрения. Щомъ предложихъ да заминемъ за Охридъ, Н. Арнаудовъ веднага се съгласи. Файтонътъ бѣ готовъ и ние тръгнахме.

Около обѣдъ стигнахме въ гр. Ресенъ, гдето престояхме около 2 — 3 часа. Тукъ се запознахъ съ Михаилъ Татарчевъ и Стрезовъ, първенци въ Ресенъ и членове на мѣстния рев. комитетъ. Поканени бѣхме на обѣдъ у г. Татарчевъ. На обѣда при разговоритѣ върху миналото, настоящето и бѫдещето на организацията и на освободителното дѣло, Татарчевъ ми каза, че преди две седмици сѫ били въ Ресенъ на гости у него англичанитѣ Джеймсъ Баучеръ и Брайлсфордъ, които сѫ му говорили почти сѫщото, което и азъ съмъ казалъ, именно че „отъ Мюрцщегскитѣ реформи не ще излѣзе нищо, ако нѣма една вѫтрешна сила, която да заплашва мира въ Македония и на Балканитѣ, въ случай че Турция се опита да неизпълни своитѣ задължения. Македонската революционна организация трѣбва да сѫществува и да се засилва до извоюването на пълна автономия".

На тръгване за Охридъ бѣха дошли до хотела да ни изпратятъ членоветѣ на комитета. Тукъ, предъ хотела, преди да се кача на файтона, тъкмо що бѣхъ се сбогувалъ съ М. Татарчевъ, Стрезовъ и др., единъ младъ, интелигентенъ момъкъ се отдѣли отъ група любопитни граждани, сѫчно доближи до мене и гласно, за да го чуятъ моитѣ изпращачи,

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

ми каза: „Г-нъ Бѣлевъ, азъ ви познавамъ добре отъ София, познавамъ и вашитѣ изпращачи, мои съграждани. Пазете се отъ тѣхъ: тѣ сѫ народни търтеи, турски мекерета и шпиони; нищо не имъ довѣрявайте". И безъ да се обади, кой е той, безъ да дочака моя отговоръ, че късно идва неговото предупреждение, веднага се отдалечи отъ файтона. По пѫтя Н. Арнаудовъ ми обясни, че тоя момъкъ билъ български учитель въ Ресенъ. Организацията въ тоя градецъ е била въ рѫцетѣ на богатитѣ, първенцитѣ, които правѣли политика съ турцитѣ, когато пъкъ младитѣ, интелигенцията, учителитѣ били противъ чорбаджиитѣ и искали да въведатъ отново терора.

Въ Охридъ пристигнахме на мръкване. Настанихъ се на квартира у чича си Коста Бѣлевъ. Тукъ постояхъ десеть дена и имахъ редъ срещи съ мѣстнитѣ рѫководители, съ мои роднини и съграждани, отъ които чухъ чудни, дивни разкази за мѫжеството и себеотрицанието на мало и голѣмо при изпълнението на своя дългъ къмъ освободителното дѣло. Така, за да пренесатъ, укриятъ и спасятъ орѫжие или дошелъ по работа и преследванъ отъ властьта войвода или четникъ, — жени, моми, мѫже сѫ устройвали мъртвило. Около мъртвешки ковчегъ, отрупанъ съ треви, цвѣтя, вощеници горѣли, свещеникъ чегѣлъ тѫжни молитви, женитѣ, момитѣ плачели, викали до Бога, скубѣли си коситѣ отъ тѫга и жаль по умрѣлия. Процесията минавала така отъ една улица въ друга, отъ една черква въ друга презъ блокада отъ полицаи, жандарми и войска. Въ сѫщность, въ ковчега се спотайвалъ, отрупанъ съ цвѣтя, живъ войвода или четникъ, или орѫжие, които трѣбвало да се изнесатъ отъ подозрѣна кѫща. За сѫщата цель сѫ били устройвани и свадби, при които окичената и покрита съ гѫстъ вуалъ булка е билъ нѣкой търсенъ отъ властьта войвода или четникъ, а прикята (чеизътъ) — орѫжие. Изобщо въ Охридъ, както и въ цѣла Македония, нѣма човѣкъ българинъ, билъ той мѫжъ или жена, момче или момиче, които да нѣматъ своята заслуга къмъ освободителното дѣло. Робството, тиранията бѣха създали въ Македония плеада борци, герои-светци, подвизитѣ на които се приказваха и възпѣваха отъ мало и голѣмо. И това ме радваше, възхищаваше и закрѣпваше вѣрата у мене, че рано или късно македонскиятъ българинъ ще счупи вѣковни робски вериги и ще извоюва своята свобода.

Въ Охридъ искахъ да се прикривамъ, да се не узнае отъ широкъ кржгъ хора за моето пристигане, но още първия день цѣлия градъ узна за моето пристигане и всѣки искаше ди ме види, да научи новини върху новосъздаденото положение въ Македония и да ме разпитатъ за България, за нейната мощь, за нейнитѣ идеали. У дома всѣки день върволица влизащи и излизащи хора. А това ме безпокоеше, защото бѣхъ сигуренъ, че турцитѣ, властьта, ще се научатъ отъ нѣкой словоохотливъ и невнимателенъ мой посетитель, какъвъ гостъ имъ е дошелъ въ града.

И не бѣхъ излъганъ. Единъ день, дошелъ въ дукяна на чича ми единъ полицай и му е казалъ да се явя сжщия день при каймакамина (околийски началникъ) въ правителствения домъ. Бѣше четири часа следъ обѣдъ, когато се явихъ предъ каймакамина. Той ме прие любезно, подаде ми цигара и столъ да седна, поржча кафе за мене и за себе си и почна да ме разпитва, отъ коя фамилия съмъ въ града, какъ се казватъ родителитѣ ми, кога съмъ дошелъ, где съмъ настаненъ на квартира, за какво съмъ дошелъ, где съмъ се училъ, где съ какво се занимавамъ сега, где се движа низъ града, та не ме е срѣщалъ и видѣлъ, срѣщалъ ли съмъ се съ италиянскитѣ офицери въ града, кога мисля да си заминавамъ за България и пр.

На всички въпроси му отговаряхъ спокойно, отривисто, въздържано, безъ да се впускамъ въ подробни обяснения. И когато свършихъ отговора на последния му въпросъ, усмихвайки се, ми каза: „Азъ зная, кой си ти, съ какво се занимавашъ въ София и за какво си дошелъ тукъ; зная всичко и те съветвамъ още утре да напуснешъ града и Македония. Ако и утре останешъ тукъ, не отговарямъ за живота ти.“

И безъ да ми даде дума да продумамъ, издаде ми паспорта, взетъ още въ деня на пристигането ми, каза ми, че паспортътъ е визиранъ гратисъ и любезно ме изпрати до пжтнитѣ врата като ми пожела добъръ пжть за София.

Отъ сведенията, които имахъ, каймакаминътъ е билъ високоинтелегентенъ и честенъ албанецъ; за туй се довѣрихъ на думитѣ му и на другия день ведно съ Наумъ Арнаудовъ заминахъ за Битоля, гдето престояхъ два дена, зорко следенъ отъ тайната полиция.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

Тукъ, въ хана „Солунъ“ имахъ среща съ прилепския действуващъ войвода Юрданъ Тренковъ, дошелъ нарочно да се види съ мене и да размѣни мисли по моята мисия, за която му билъ съобщилъ Никола Гърковъ, членъ на битолския окр. рев. комитетъ.

Съ Трънкова въ едно отдѣление на хотела беседвахме цѣлата нощь, пазени отъ трима въоржжени негови четници: Спасъ Мирчевъ, Никола Стояновъ и Асенъ Гермовъ (Аргиръ).

Войводата между другото ни разправи за конгреса, който се е състоялъ на скоро въ селата Смоленъ и Бѣловодица при участието на войводитѣ: Дамянъ Груевь (председатель), Пере Тошевъ, Гьорче Петровъ, Юр. Тренковъ, Георги п. Христовъ, Христо Узуновъ, Петъръ Ацевъ, Ст. Димитровъ, (велешки войвода), Добри Даскаловъ, Пешо Самарджиевъ, Георги Сугаревъ, Никола Каранджуловъ, Георги Пешковъ и др.

Въ тоя конгресъ е била предложена отъ нѣкой, а главно подържана отъ Пере Тошевъ важната реформа: Революционната организация отъ централистична да стане децентралистична, т. е. всѣки революционенъ окржгъ да стане самостоятеленъ. Централниятъ комитетъ остава да сжществува само като връзка между окржжнитѣ рев. комитети, безъ да има право самъ да взима решения и да ги налага.

Това предложение останало да се докладва въ общия конгресъ на организацията, когато бжде свиканъ.

Щомъ почна зора да сипва, войводата и тримата четници напуснаха хотела и града. Сжщия денъ, късно презъ нощьта, азъ бѣхъ повиканъ и разследванъ отъ градоначалника, следъ което напуснахъ Битоля и заминахъ за България, безъ да дочакамъ резултата отъ референдума.

Езикови и народописни материяли.

Женската носия въ Галичникъ (Дебърско).

Отъ Л. М.

На 20 августъ 1916 година бѣхъ въ Галичникъ, известното българско голѣмо село, недалечъ отъ славния Бигорски манастиръ Св. Иванъ, отъ гдето и бѣхъ пристигналъ.

Тъкмо що бѣ тогава Галичникъ официално провъзгласенъ за „градъ“ та се намираше въ разгара на всеобщъ „ремонтъ“ на главнитѣ улици подъ настойчивото ржководство на известния нашъ иконописецъ г. Апостолъ Христовъ, родомъ отъ Галичникъ, тогава околийски началникъ. Съ негово съдействие азъ намѣрихъ въ Галичникъ широко гостоприемство и можахъ за кратко време много нѣщо да узная и за миналото на тоя край. Като ходѣхъ на гости по кжщитѣ на любезни

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

и родолюбиви Галичничани, между друго се заинтересувахъ по-вече и за женската носия, за която и преди туй, още въ гр. Дебъръ бѣхъ правилъ и фотограф. снимки. Поискахъ да разгледамъ по-отблизу женската носия, а главно да узная названията на отдѣлни части на облѣклото. Приветливитѣ домакинки съ голѣма готовность показваха нови и стари носии и ми обясняваха, какъ се приготовлява всичко, докато дрехата стане готова, като ми казваха и названията.

Неведнажъ се е писало и говорило за дебърската носия; сега нѣмамъ намѣрение основателно да се занимая съ нея, както тя поради старинността на кройката и орнаментиката на везоветѣ заслужава. Тукъ искамъ само да съобща това, що се отнася до описанието на отдѣлнитѣ части на женската носия и до тѣхнитѣ названия, както тогава съмъ си записалъ въ бележника си. За да бѫде по-ясно на читателя долуизложеното относително носията, тукъ прилагамъ две репродукции на фотограф. снимки, направени въ Галичникъ отъ госп. Георги Трайчевъ, който тогава ме придружаваше.

‚Клàшеник' се казва връхна, вълнена, бѣла дреха, дълга до колѣне. Клашеникътъ у момичетата има кѫси рѫкави; тѣ се наричатъ ‚рòкави', а клашеникътъ, който носятъ невѣститѣ, има тѣсни, фалшиви рѫкави, които се задѣватъ на пояса и се наричатъ ‚рокàвици'. Клашеникътъ отпредъ е везенъ съ сърма, съ ‚пѐтлици', сребърни и златни.

Ризата се казва ‚кошуля'. Тя има везени ‚рокави'; сѫщитѣ у момичетата се наричатъ ‚рокàвчиня'; ‚невестѝнскитѣ рокавчиня' сѫ инакъ везени, а ‚стàрскитѣ' сѫ други. Въ по-предишно време и мѫжетѣ сѫ носили ‚везени' рѫкави на кошулята. Долу на политѣ женскитѣ кошули сѫ везени съ ‚бело' у невѣститѣ, а съ ‚червено' у момичетата. Рѫкавитѣ на кошулята у момичетата сѫ ‚пò-тесни', а у невѣститѣ има надъ везеното прибавка, ‚подвевци' (сир. подвезци).

На грѫдитѣ кошулята има ‚вез от двете страни', наричанъ ‚пàрти'. У младитѣ невѣсти подвевцитѣ сѫ особени — ‚пѝсани пòдвевци'; само по една кошуля съ такива подвевци се прави.

‚Дòлама' е горня, дълга, отзадъ набрана дреха; тя бива ‚бѐла' и ‚червена', обшита съ ‚гàйтани' отъ разни бои.

Ржкавитѣ сж дълги. Доламата на грждитѣ е везена съ сърма, съ коприна, съ ‚петлици'.

Подъ доламата се носи до пояса и безъ ржкави ‚ѐлече' отъ бѣло платно, везено съ сърмени гайтани отъ дветѣ страни съ петлици.

‚Мѝнтан' е дреха съ ржкави, която достига до пояса и се носи подъ елечето. Прави се отъ ‚кàдифе' само доколкото

се вижда отпредъ, а сжщо тъй отъ кадифе сж и ржкавитѣ, а останалата часть е ‚вòлнена' или ‚плàтнена'. Вмѣсто отъ кадифе ржкавитѣ могатъ да бждатъ и отъ ‚àладжа' (ткано платно въ пъстри бои).

Минтанътъ се ‚закòпчува' съ голѣми ‚пѐтлици — срѐбрени, сърмени и гайтàнени', които се залавятъ съ ‚гàйтанени ѝмки'.

Когато ржкавитѣ сж на края везени, везътъ се казва ‚кàбарми'. Голѣмиятъ везъ отпреде, на грждитѣ на минтанитѣ и елецитѣ, у момичетата се казва ‚лòзи', а у невѣститѣ — ‚свѝтки'.

‚Кòжуфче' е само до поясъ, шарено, везено отзадъ на гърба и на политѣ. Кожухчето е безъ ржкави. По края у невѣститѣ е обшито съ черна агнешка кожа ; у момичетата ко-

жата е бѣла или шарена, бѣла и черна, а отдолу нищо не се вижда.

Чòрапи има разни, — шарени; тѣ сж вълнени и памучни.

Момичетата на главата си носятъ черна, плитка ‚кàпа', (прилича на капата, която носятъ калугерицитѣ), обикновено украсена съ два ‚алтъна' отпреде, а малкитѣ момиченца носятъ повече малки алтъни — до десеть, които се казватъ ‚гòмра'. Невѣститѣ носятъ единъ алтънъ, пришитъ на ‚йгла'. Вмѣсто капи невѣститѣ отдолу носятъ ‚глàвче'. ‚Главче' е червено платно, съ което просто се прибира и стѣга косата. Старитѣ носятъ ‚глàвенки'—твърдо платно, отзадъ стегнато.

‚Игла' е сребърен накитъ, който покрива главата на невѣстата; закачва се съ ‚йòдица' (кука). Отпреде на иглата се окачва единъ ‚алтънъ'.

Европейскитѣ шамии, съ които женитѣ се забраждатъ, се казватъ ‚калèмкяри'; тѣ сж по боя различни, — ‚цървени', ‚пèмбяни', ‚плàви' (сир. розови), ‚сйни'. Биватъ и копринени — бѣли, жълти и др.

‚Дàрпна' е бѣла, малко по краищата везена кърпа, която носятъ женитѣ на главата си. Везмото на дарпната се казва ‚вградàдичка'. На края е обшита съ гайтани—сърмени или ‚църни' и ‚цървени'. На дарпнитѣ поставятъ още ‚кйски', — бѣли пискюли съ по нѣколко червени копринени конци.

Престилката се нарича у старитѣ жени ‚бòфча', шарена, домашно ткане; купенитѣ, — копринени и шарени, ги наричатъ ‚фỳта'. Само младитѣ невѣсти носятъ фута. Има и ‚лènена ‚бòфча', — шарена. Така се казва, защото отдолу основата е ленена, а ‚йотокот' (вжтъкътъ) е вълненъ. Иматъ два реда ‚кйтови' (реси), а отпреде ‚кйска' — сърмена съ три парички — ‚цèлца', сребърни или златни махмудии.

Обуватъ плитки чèхли, — черни и червени, а невѣститѣ носятъ особени жълти чехли, наричани ‚вързàници'. Старитѣ нѣкога сж носили на гърба си ‚сòкаи', особена тежка украса съ дълги реси.

Свадбени обичаи въ Ениджевардарско.

Съобщава Л. М.

Презъ 1919 година разпитвахъ македонката бѣжанка Неша Димитрова, отъ село Баровица (въ Ениджевардарско), върху свадбенитѣ обичаи въ селото имъ. Тя се извиняваше, че не помни подробности, но следъ като настоявахъ да каже, каквото помни, и то като си приказва свободно на своя говоръ, тя най-сетне се съгласи, и азъ си забележихъ следното:[1]

„Като у нàс кье дòйде сèстра ми, кье кàже: Дòтко, кье ми я дàдеш мòмăта, — да му іе дàдеш на филàн човèк, òти ми пущй стрòйник да му 'а дàдеш. Іàс кье кàжăм: кье го пйтăме тàтко му; àко я дàвăме мòмăта, кье ти кàжăм; àко не я дàвăме, пàк кье ти кàжăм. (Ако е мòмăта малèчка, кье кàжăм: Нàшăта мòма òще е малèчка, нè ни се дàва; до годйна, àко сàка, нèка чèка). Кье се пйта тàткото. К'à кье кандйса тàтко му, стрòйникут кье дòн'се àбер на кỳкята, що кье му дàдăт мòмăта.

Тòгай стрòйникут дàр кье а дарỳва мòмăта — алтън »Фрулйна", „дỳгла" (фрулйна е по-малькъ алтънъ). Кà кье му а дòн'се дỳглата на мòмăта, и мòмăта кье го дарỳва су шамйя, — кье го нòси на свèкърут и на свекървата, и на зòлвата, ако йма зòлва, на мòмчето и на сьте рòднини. Тòгай вèкье мòмăта іе армасàна, и двè-до-трй годйни армасàна кье òди; тàм нèма како тỳва да òдăт любòвници. Кà кье а армàсăт, не мòже скòро партàл[2] да му прàви; две годйни кье òди армасàно, да му бèре, рỳбички да му прàви, та тòгай кье а прàви свàдбăта.

Свèкърут кье отйде у мòмăта на годйна, на половйна, кога кье му пàдне път, — за свàдба да си прикажỳват. Кье кàже свèкърут: кье дàйш мòмăта, за ф недèля свàдба да прàвиме? Тàткото на мòмăта кье отговòри: мòмăта хазър е, àкò сàкаш, да прàвиме свàдба. Тàтко му на мòмăта кье му кàже на свèкърут: кье си зèваш тъпанье, — на пètъкут още

---

[1] Неударено *а* следъ ударение въ затворена сричка чувахъ слабо редуцирано като слаботъмно ъ, което тукъ предавамъ съ ă. Неударено *о* се чува ту по-тѣсно о, ту пъкъ като чисто у. Съ буквата ь означавамъ мекость на предходната съгласна, нпр. кье, нье и др.

[2] партал=прикя, чеизъ,

тъпанут кье го зѐваш, цѐла свàдба сàкăм да прàвиш — ут пѐтъкут ду понедѐлникут.

Кье зѐва мòмчето жѝто еднò тòвар, да кье òди на вŏденѝцăта и кье зѐва еднà торбà да прàви болгўр. Кà кье си дòйде ŏт вуденѝцăта, кье вѝка посестрѝми — роднѝни, шес-пѐт, та кье мѐсат погàча; кье ѝ калѐсăт роднѝните, кье òдăт да я ѝдăт погàчăта. Кье зафàтат вѐкье свàдбăта. Месѐнето кье стàне на пѐтъкŏт.

Мòмчето кье си калѐса и побрàтиме — пѐт-шѐс дўш, кье зѐма ракѝя 'аф еднò шѝше, ѝ чѐша кье нòси, кье òди по кўкьите да и кàни роднѝните на свàдба, — в събут'та на вѐчерта и ф недѐлята на дзàстрата[1] ги кàнат. Кье се бѐрăт свàтове да кье зѐвăт що кье зѐвăт рабòти за мòмăта. Мòмчето кье и кўпи тѝя рабòти: черѐпи[2] кье кўпи, папўци, кье кўпи покривàло — пŏ òчите му гŏ тўрувăт на невѐстăта, да не се глѐда невѐстăта, — и шамѝя кье му кўпăт.

Невѐстăта кье се премѐне сос джубѐ — като вѝя длъгите пàлтофци тў'а що нòсăт ў вас —; кье се премѐни со фустàн и кошўла, длъга. Нѐма везàни кошўли нàшето. Кье се опàше пòяс и прѐгач[3] со алтънье; тўри на ръците грѝмни стрѐбрени, — тѝя ги кажўваме к ò л б и; ѝма грѝмни от мѐда — мѐдени грѝмни, — стрѐбрено пръстенье.

Свàтовете кье се собѐрат ф нѐговата кўкя да кье òдат за мòмăта да а зѐмăт. Со тъпанут и со сфѝрците кье òдăт. Кà кье а зѐвăт мòмăта, кье ѝдăт, кье пѝят, — мàнджи кье му клàдăт да ѝдăт. Тòгай мòмăта кье ѝ дарўва тѝя — гòстето на тàтко му: кòга тъпанут чўка, кье а кàчăт на кòнют, тòгай мòмăта кье ѝ дарўва гòстето, со шамѝи ги дарўва. Кье а дòн'сăт на църквăта, кье се вънăт — кье а дòн'сăт на мòмчето. Кье застàне сос кòнют пут стрѐата на врàтата на кўкята, и òще не слезѐна от кòнют кье ѝ дарўва свàтовето — пак со шамѝе; свѐкърут кье го дарўва со кошўла, а на свекървата — шамѝя; на зòлвите, на дѐвер чѐрепи му дàвăт.

Гòстето кье вечѐрат, вѝно кье пѝят, кье и кършат мисўритŏ,[4] кье се опѝят; нѐкой шѝше кье скършит, кье ѝграт, кье лудўват — òро ѝграт, тъпанут кò'а чўка. Цѐла нòкь тъпанут кье чўка, до понедѐлникут на ручòк кье си òдăт.

---

[1] на дзàстрата=на сутриньта; [2] черепи=чорапи; [3] прегач=престилка; [4] мисурито=чашитъ.

Кòа кье а пречѐкат невѐстѐта, му пѐят:

Добрѐ дòшла, бре невѐсто,
Къде òдиш, къде йдеш?
Къде йдеш, мòре, лȳда?
На свекърва и на свѐкȏр
И на зòлва и на дѐвер!

Таа пѐсна му я пѐят. И дрȳга пѐят:

Излези, мйла màле,
Да вйдиш, що йде уздòло,
Твòйто сйн йде со невѐста и пр.

Или:

Лòза се вйе òколу грàда,
Не и бйла лòза, тȳку мй е мòмѐ и пр.

Кога мѐсат погàчѐта:

Девòйко, девòйко, що стòиш, що глѐдаш?
Рѐди стòлове, рѐжи дàрове,
За свѐкȏр кошȳла, за свекърва кърпа,
За свекърва кърпа, за дѐвери рйза
За зòлва шарвѐта,[1] и др.

Свàтов'то у нас нòсат байрàк. Така я прàват свàдбата къде нàшето. Тòлкова пòмнам."

Пословици отъ гр. Охридъ.[2]

Съобщава А. П. Стоиловъ.

1. Ако ме бѐсите, пробѐсите-ме (пò-бъргу),[3] òту ми плачат дѐцата.
2. Бѐзъ мъжа (кòя жѐна е), бѐз-грижа (си е тая).
3. Божикь (е) тȳчалник, (а) Вѐлигден джиджи-миджи.
4. Вйкнала е (бàбата) гòсти, (а тàя) сѐднала да се пошчи.
5. Во март и èдна жàба да се пòмочит во нйвата, ймат зйян сѐдбата.
6. Гòспод да чȳва от пò-лошо.
7. Гòспод ум да ти дàйт.
8. Да му мйяш нòдзете, (та) да му пйяш вòдата.

---

[1] шарвета=шамия.

[2] Покойниятъ солунски учитель Битроковъ, родомъ отъ гр. Охридъ, предаде ми презъ 1900 год. 750 народни пословици на охридски говоръ. Тукъ се обнародватъ ония отъ тѣхъ, които не влизатъ въ сбирката на К. А. Шапкаревъ въ СбНУ. XXXVI 204—274.

[3] Заградените думи въ скоби се подразбиратъ.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

9. Два дȕшмана лѐжат в ѐдна пò стеля.

10. Двѐ-кукьи, (а) трòйца коджабàшии.

11. Дѐтето вȉкат: „кàка, кàка“, най-после и ке се йскакат.

12. Дѐтето во мàйката прȉпишчи.

13. Днȉ како кòлбази. Или:

14. Днȉ како цъ̀рви.

15. Дò-ръце, дò-нодзе, Господи (да съм жиф).

16. Дя̀олот еден тòар òпинци йскинал, дури да те дò-несит до бесȉлото, та ти пàк нѐго го мòлиш да те куртȕлисат.

17. Еднош тàтко со мàйка (спàле), и то спроти Вѐликден (се згòдило да е).

18. Жѐната е рай на мъ̀жот (кòга е дòбра).

19. И вòдата ȉмат зъ̀би — (сир. отъ честото пране дрехитѣ се кѫсатъ).

20. И ясȉката е вȉсока, ама я сѐрат стрàчките.[1]

21. Кàко го знàйш свѐтоф? (опȉтале нѐкого). — Кàко сърцево мòе (одгòорил той) — (сир. всѣки сѫди за другиго споредъ себе си).

22. Кàмен ти пот іъ̀зик.

23. Кòга нѐмаш глàа, нѐка нѐмаш и шȉя — (сир. като не е уменъ, защо е живъ).

24. Кȕкята му гòрит, а той пѐсме[2] си пѐит.

25. Лѐбот сàкат пòтен гъ̀з.

26. Лòшата пòгача пò-арен прȉятел кье прѐчекат — (сир. грознитѣ моми ще се оженятъ за по-хубави момци).

27. Не вȉкает за мàйка (да им се стòри), а нȉкой не òпитвит за тàтко — (сир. искатъ да имъ помогна, но не да ми услужатъ).

28. Мнòгу помȉнало, мàлу остàнало — (преводъ отъ турски: „Чок гиттȉ, àс калдȉ“).

29. Му дòйдоа тѐлците од гòяда[3] — (сир. минала му сръ̀днята).

30. На пъ̀тникот òденьето не му сѐ-знайт.

31. Не мѐлиме брàшно — (сир. не сме съгласни).

32. Не се знàйт ни кой пȉят, ни кой плàшчат.

33. Не е мàлу, не е мнòгу, вѐчер кье го вȉдите.

34. Ни лѐте пòт-сенка, ни зȉме нà-сънце — (сир. станалъ никакъвъ).

---

[1] Вранитѣ; [2] пѣсни, [3] говеда.

35. Орлòф-каменъ и Дримскò-гърло (за свѐдоци). — (Произлѣзла отъ приказката: единъ селянинъ взелъ съ лихва пари отъ нѣкой турчинъ и въ дадения записъ на последния написалъ за свидетели казанитѣ имена на две мѣстности, ужъ като сигурни личности. Отъ това останало и днесъ да се казва за несъстоятелни длъжници, че свидетели и поржчители ще бѫдатъ Орловъ каменъ и Дримско гърло, мѣстности между Охридската и Дебърската околия).

36. Пàйницата,[1] отъ како èднош ке се скършит, не се зàлепвит вèкье — (сир. прекѫснатъ ли се веднажъ отношенията между приятели или роднини, невъзможно е да се възстановятъ, каквито сѫ били отъ начало.)

37. Пцòйсано мàгаре от вòлк нèмат страф.

38. Рỳсо влàкно, дя̀волско цвѐте — (сир. руситѣ хора сѫ хитри като дявола).

39. Сàма ме мàйка рòдила.

40. Се кье бѝдит, и нѝкой не кье вѝдит — (сир. отрицателенъ отговоръ).

41. Свѐтит кàко прет слепегò-цара — (сир. свѣтилото мъждѣе).

42. Сèкой сам се бèндисал (преводъ отъ турски: „Херкѐс кендисинѝ беекмѝш“).

43. Сèкой дòма на пòпара (да си òдиме), нѝкой майка не òкара — (децата, когато развалятъ игритѣ, казватъ тая пословица).

44. Се пòсервит, та си го пòгледвит — (сир. скѫпърничество).

45. Со мàсло и клѝнци да сва́риш, се слàтки.

46. Со стиснатѝ-нодзе в гèрдек не сè-влегвит — (сир. безъ разноски никоя работа не се върши).

47. Стàрос-гъ̀рдос.

48. Стрàчката и на ла́йно кàцвит — (сир. щастието по нѣкога дохожда и у най-недостойнитѣ хора).

49. Сънцето грѐит и на лепèшката.

50. Удрите я̀йца на мàсло.

51. Фàтил Бòга зà-очи.

52. Шỳмка за гàбрица — (сир. споредъ мѫжа и жената).

53. Я ум (да ти дайт Госпот), я (в) свети Нàум (да те прàтиме, за да ти го дòнесит).

[1] Паницата.

Образци отъ македонски говори въ едно сръбско издание.

Съобщава Ст. Р.

Въ излѣзлия неотколе сръбски сборникъ отъ статии, посветени на Македония, подъ общъ надсловъ Скопље и Јужна Србија, Београд 1925 (вж. рецензията на тая книга по-нататъкъ на стр. 117) намираме, между друго, народни умотворения, обнародвани на народенъ езикъ — „Неколико народних умотворина из Јужне Србије, скупио Ђорђе Ј. Киселиновић проф." (стр. 64—82). Това сж нѣколко приказки („приповетке"), пѣсни („песме"), гатанки („загонетке"), поговорки и пословици отъ разни краища на Македония: отъ Кавадарци, Тетово, Ресенъ, Прѣспанско (с. Шурлинци), Велесъ и Охридъ.

За показъ препечатваме отъ тѣхъ точно споредъ изданието една приказка, записана отъ Кавадарци („по причању г. Сеизовића, столара из Кавадара"), друга отъ Тетово („по причању Николе Н. изъ Тетова"), сетне по една пѣсничка отъ Тетово, Велесъ и отъ Ресенъ (последната „по рецитовању Николе Миљовског, търговца изъ Ресна").

Както всѣки безпристрастенъ четецъ може самъ да се убеди, щомъ се премахнатъ нѣколкото сръбски буквени знаци— ћ, ђ, љ, њ и ј — и нѣколкото сръбски думи, вмжкнати отъ записвача („неколико", „ништа", „га" и под.), не остава нищо, по което би могло да се сжди, че езикътъ на тия текстове може да бжде и сръбски.

I. Отъ Кавадарци:

ЗАВИДЛИФ ОРТАК.

Кој завидује на големото,
Го губе и малечкото.

Нар. пословица из Кавадара.

Еден селак тргнал да оде на гурбет со една лира. По патот го фтасал еден друг селанин од неговото село и го питал: „Каде ће одиш?" Првијот му одговорил:

— На гурбет ће одам, а ти дека ће одиш? — А вија му рекол:

— И ја ће одам на гурбет; туку знајш јазе шо ће ти кажам, Ордане? — Првијот го викале Ордан и бил много чесен човек, а фторијот му било името Димко и бил завидљиф и батакчија човек.

— Е, шо ће ми кажеш, Димко?

— Јазе ево шо ће ти кажам: сега није двајцата сме тргнати на

гурбет и ако сакаш повеће пари да вадиме, најубаво ће напрајме да се заортачиме.

Ордан рекол: — Арно, да се заортачиме ако сакаш, ама јазе носам малко пари.

Димко га (?) питал:

— Колко носиш? — Ордан му рекол:

— Јазе носам една лира, а ти колко носиш?

— Јазе носам три лири, туку ако, јазе кандисуам да се заортачиме.

И така се погодиле да бидат ортаци. Димко терал коњ и му рекол на Ордан:

— Јазе ће го потерам коњот и ћ' идам побрго у Солун, а ти кога ће дојдеш тамо, да ме сакаш у механата на Стојанчето.

И Димко го потерал коњот и за некој сахат отишол у Солун. Кога одел по патот го среле неколцина божјаци и го помолиле да и дарује; а он, у место да и дарује, и набрецал, а божјаците го проклеле.

По неколико (?) сахати дошол на тоа место и Ордан. Божјаците и од него посакалѐ да и дарује; он немал ситни да му даде, па а извадил лирата и му а дал и му рекол да си ја поделат сите божјаци. Божјаците му благодариле и го благословиле. Ордан отишол у Солун и го нашол Димко у механата на Стојанчето. Седнал до него и ручале заедно. От како ручале почнале разговор. Малко по малко, лакрдија по лакрдија, отвориле муабет и за божјаците. Ордан му кажал, оти лирата му а дал на божјаците и го замолил да му го плате ручукот. Димко се разлутил и му се развикал:

— Виа ручок ће ти го платам и те нећу за ортак! — Ордан се засрамил и излегол от механата, се шетал по сокаците и гледал да ли ће го викне некој да му услуже нешто, па да изваде едно парче леп. Шетаећи видел у една кућа ђурултија и си помислил: „Овдеа сигурно има или свадба или крштење". Постојал малко на портата и служителот почнал да и тресе софрите, што ручале госјата, а сос него дошле и кученцата на чорбаџијата. Служителот си отишол, а Ордан флегол и ги разбркал кучињата за да си ги собере ронките. Кучињата почнале да лајат. Чорбаџијата го питал:

— Зашто лајат кучињата? — Служителот му расправил, оти има еден гладен човек и избира ронките за да се нахране.

Чорбаџијата се нажалил и му дал на служителот десет лири да му и даде на сиромахот: а у тоа време сиромахот чул, оти чорбаџијата му дал десет лири на служителот да му и донесе нему, а служителот му донел само девет лири. Ордан го опитал служителот, оти не му дава десет лири, ами само девет, а служителот му се развикал:

— Прећа ронките ги збираше, па сега ти дават девет лири и малко ти било. — Ордан рекол:

— Не ми је малко, туку ми је мака оти работиш криво.

У тоа време чул чорбаџијата и прашал, зашто се карат. Ордан карал сѐ. Чорбаџијата видел, оти неговот служител е криф, он му исплатил и го истерал, а на негово место го зел Ордана. Ордан служил у него неколку години и чорбаџијата обогател два пати повеће от

Образци отъ македонски говори въ едно сръбско издание.

Съобщава Ст. Р.

Въ излѣзлия неотколе сръбски сборникъ отъ статии, посветени на Македония, подъ общъ надсловъ Скопље и Јужна Србија, Београд 1925 (вж. рецензията на тая книга по-нататъкъ на стр. 117) намираме, между друго, народни умотворения, обнародвани на народенъ езикъ — „Неколико народних умотворина из Јужне Србије, скупио Ђорђе Ј. Киселиновић проф." (стр. 64—82). Това сж нѣколко приказки („приповетке"), пѣсни („песме"), гатанки („загонетке"), поговорки и пословици отъ разни краища на Македония: отъ Кавадарци, Тетово, Ресенъ, Прѣспанско (с. Шурлинци), Велесъ и Охридъ.

За показъ препечатваме отъ тѣхъ точно споредъ изданието една приказка, записана отъ Кавадарци („по причању г. Сеизовића, столара из Кавадара"), друга отъ Тетово („по причању Николе Н. изъ Тетова"), сетне по една пѣсничка отъ Тетово, Велесъ и отъ Ресенъ (последната „по рецитовању Николе Миљовског, търговца изъ Ресна").

Както всѣки безпристрастенъ четецъ може самъ да се убеди, щомъ се премахнатъ нѣколкото сръбски буквени знаци— ћ, ђ, љ, њ и ј — и нѣколкото сръбски думи, вмѫкнати отъ записвача („неколико", „ништа", „га" и под.), не остава нищо, по което би могло да се сѫди, че езикътъ на тия текстове може да бѫде и сръбски.

I. Отъ Кавадарци:

ЗАВИДЛИФ ОРТАК.

Кој завидује на големото,
Го губе и малечкото.

Нар. пословица из Кавадара.

Еден селак тргнал да оде на гурбет со една лира. По патот го фтасал еден друг селанин од неговото село и го питал: „Каде ће одиш?" Првијот му одговорил:

— На гурбет ће одам, а ти дека ће одиш? — А вија му рекол:

— И ја ће одам на гурбет; туку знајш јазе шо ће ти кажам, Ордане? — Првијот го викале Ордан и бил много чесен човек, а фторијот му било името Димко и бил завидљиф и батакчија човек.

— Е, шо ће ми кажеш, Димко?

— Јазе ево шо ће ти кажам: сега није двајцата сме тргнати на

гурбет и ако сакаш повеће пари да вадиме, најубаво ће напрајме да се заортачиме.

Ордан рекол: — Арно, да се заортачиме ако сакаш, ама јазе носам малко пари.

Димко га (?) питал:

— Колко носиш? — Ордан му рекол:

— Јазе носам една лира, а ти колко носиш?

— Јазе носам три лири, туку ако, јазе кандисуам да се заортачиме.

И така се погодиле да бидат ортаци. Димко терал коњ и му рекол на Ордан:

— Јазе ће го потерам коњот и ћ' идам побрго у Солун, а ти кога ће дојдеш тамо, да ме сакаш у механата на Стојанчето.

И Димко го потерал коњот и за некој сахат отишол у Солун. Кога одел по патот го среле неколцина божјаци и го помолиле да и дарује; а он, у место да и дарује, и набрецал, а божјаците го проклеле.

По неколико (?) сахати дошол на тоа место и Ордан. Божјаците и од него посакалѐ да и дарује; он немал ситни да му даде, па а извадил лирата и му а дал и му рекол да си ја поделат сите божјаци. Божјаците му благодариле и го благословиле. Ордан отишол у Солун и го нашол Димко у механата на Стојанчето. Седнал до него и ручале заедно. От како ручале почнале разговор. Малко по малко, лакрдија по лакрдија, отвориле муабет и за божјаците. Ордан му кажал, оти лирата му а дал на божјаците и го замолил да му го плате ручукот. Димко се разлутил и му се развикал:

— Виа ручок ће ти го платам и те нећу за ортак! — Ордан се засрамил и излегол от механата, се шетал по сокаците и гледал да ли ће го викне некој да му услуже нешто, па да изваде едно парче леп. Шетаећи видел у една кућа ђурултија и си помислил: „Овдеа сигурно има или свадба или крштење". Постојал малко на портата и служителот почнал да и тресе софрите, што ручале госјата, а сос него дошле и кученцата на чорбацијата. Служителот си отишол, а Ордан флегол и ги разбркал кучињата за да си ги собере ронките. Кучињата почнале да лајат. Чорбацијата го питал:

— Зашто лајат кучињата? — Служителот му расправил, оти има еден гладен човек и избира ронките за да се нахране.

Чорбацијата се нажалил и му дал на служителот десет лири да му и даде на сиромахот: а у тоа време сиромахот чул, оти чорбацијата му дал десет лири на служителот да му и донесе нему, а служителот му донел само девет лири. Ордан го опитал служителот, оти не му дава десет лири, ами само девет, а служителот му се развикал:

— Прећа ронките ги збираше, па сега ти дават девет лири и малко ти било. — Ордан рекол:

— Не ми је малко, туку ми је мака оти работиш криво.

У тоа време чул чорбацијата и прашал, зашто се карат. Ордан карал сѐ. Чорбацијата видел, оти неговот служител е криф, он му исплатил и го истерал, а на негово место го зел Ордана. Ордан служил у него неколку години и чорбацијата обогател два пати повеће от

колко што бил богат. Најпосле дошло време Ордан да излезе. Чорбацијата отишол при жена си да ја праша, шо да му дадат на Ордан бакшиш; а жена му му рекла:

— Ти гледаш, мажу, от како дојде он, није оште тоуку обогатехме; ајде да му ги дадиме дућаните у Скопје, нека се благодаре и он од нас.

И така Ордан и примил дућаните со благодарнос и си почнал да си работе. У Скопје го нашол и Димко. Димко разбрал, оти дућаните се на Ордан и отишол да се поздраве. Флегол у дућанот на Ордан и му рекол:

— Море како си, ортаку, спечали ли нешто?

Ордан бил страмлиф човек и не му рекол — не сме ортаци, току му рекол:

— Колко што можех спечалих, а ти како си? Спечали ли нешто?

А Димко му одговорил:

— Јазе не спечалих, току знајш шћо ће ти кажам? — да и продајме дућаните овдеа, што ги имаме ортачки, па да идеме у Стамбол, тамо има повећа работа и ће спечалиме ногу.

Ордан се кандисал, и продале дућаните и тргнале со коњи за Стамбол. Носеле еден зобник лири и Димко само се чудел, шо да направе за да ги земе сам парите. Најпосле му се припило вода на Ордан и му рекол на Димко:

— Почувај ги коњите, јаз да најдам некој извор за да се напијам вода.

А Димко му отговорил:

— У воа место извор нема, току овдеа близу има еден бунар: ајде да идиме тамо да се напијаме.

Ордан се кандисал и отишле на бунарот. Ама на бунарот немало ни вртешки, ни кова, ни ортома. Ордан бил ногу жеден и го прашал Димко, како ће се напијат вода. А Димко му рекол:

— Да ги врзиме појасите — твојот и мојот, — па сос ни ће те врзам и ће те пуштам у бунарот да се напијеш ти и да ми извадиш и јаз да се напијам.

Ордан и на тоа се кандисал. Се врзал и почнал да се спушта; тамам дошол до половина бунар, Димко и испуштил појасите и Ордан паднал у бунарот. Паднал, ама не се удавил, се напил вода и почнал да се влече на горе за да излезе; арно ама било темно и затоа не можел да излезе. А Димко си ошол у Стамбол, си купил тамо дућани и си ја нарел работата.

Ордан останал у бунарот. До тија бунар имало една (?) дрво, а на тоа дрво се збирале ђаволите на вечер и си кажуеле кој шо направил. Таја вечер, кога бил Ордан у бунарот, ђаволите си дошле и почнале да кажуат кој што направил; таја ден сите искажале, останало оште едно мало ђаволче; го прашале и него:

— Ами ти што направи, брѐ зврле?

— Кој је зврле? — рекло малото ђаволче. — Јазе што оно направи, вије сите не сте направиле: а разболех на царот ћерка му и никој не може да ја излекује; доктори, бајачи, гледачи — сите трчат и ништа.

А најстаријот ђавол рекол:

— Па и тоа ли је некоја мака? — нека иде у црквата Света Богородица, нека однесе една кошула дар, нека направе три метанији и до тока ће биде; царевата ћерка ће оздраве.

Ордан го ислушал вија мухабет и чекал како побрго да се осамне за да излезе. Почнале да пејат петлите и по некој сахат се осамнало. Ђаволите си отишле секој по работа, а Ордан малко по малко се извлекол од бунарот и отишол у Стамбол. Тамо гледа сокаците сите препâнети со инсан, сите трчат да ја излекујат на царо ћерка му, ама ништо не му помагало, никој не можел да ја излекује. По едно време флегол Ордан во сарајот и посакал изим да иде при царот. Слугите го прашале царот да ли да го пуштат Ордана. Царот му дал изим и они го пуштиле. Ордан флегол при царот и му се поклонил, а царот го прашал:

— Што има, зашто си дојден?

— Дојден сум да ја излекујам ћерка ти, — му отговорил Ордан.

Царот се зачудил и му рекол:

— Та ти ће ја излекуиш ћерка ми? Какви доктори не можеха да сторат ништо, та ти ће сториш?

— Јазе ако не ја излекујам до утре, да ме заколиш, — одговорил Ордан.

— Арно, — рекол царот, — ако не ја излекуиш ће те закољам, а ако а излекуиш ће ти дадам голем бакшиш.

Ордан нарел за утре да извадат една литурђија и и кажал на царската ћерка да си зготве една кошула за дар. Царската ћерка си зготвила сé што требе и утре рано отишли со Ордан у црквата Света Богородица. Ордан и кажал на која икона да ја поклоне кошулата и дека да направе метанији. Она извршила сé што и рекол Ордан и оздравела. После се вратиле весели и царот го прашал Ордан: која касаба а сака да му ја даде за шо а излекуал ћерка му. А Ордан му рекол:

— Јазе нећу касаба, јазе го сакам тоа, шо си го излекуја.

— Царот, видел — не видел, се кандисал, му а дал ћерка си и направиле весела свадба. По некоје време царот умрел и зашто син немал, на местото му застанал зет му.

Кога станал Ордан цар, го повикал Димка и му рекол:

— Ти ми беше ортак и си от моето село; ако направи погрешки, јазе те проштавам и те назначуам за везир.

Димко, кога и чул вија лакрдији, се зарадујал и примил работа. После некоје време он го прашал Ордана, како стана цар. Ордан му расказал сé наистинка како што било.

Димко намислил и он да иде у тија бунар, за да му го земе царството на Ордан. Отишол, флегол у бунарот. Кога се стемнило, си дошле и ђаволите и почнале да кажуат кој што направил. Најпосле старијот ђавол рекол:

— Знајете нешто ново? — На царот ћерка му оздравела? Видите да не има у бунарот некој да слуша.

Малото ђаволче слегнало и признало у бунарот; кога го видело

Димко, оно му кажало на ђаволите, оти има човек. Старијот ђавол нарел да го напâнат бунарот со камења и да го отепат човекот. Ђаволите го напâниле бунарот и го сомачкале Димка со камења.

Царот видел, оти Димко го нема и нарел да го најдат. Телали викале, џандари го ¦сакале и нигде не можеле да го најдат. Најпосле царот се сетил и пратил да го видат у тија бунар. Слугите отишле и виделе, оти бунарот е напâнен со камења; дошле и му кажале на царот. Царот нарел да ги извадат камењата и кога ги извадиле, го нашле Димко сомачкан.

II. Отъ Тетово:

1. ПОПАРА У БУНАР.

Некое време се собрале поречани на збирало прет село. Моабетиле за ово за оно, пак дошло рет и за весељење, џумбуш. Еден најпаметен, им рекол:

— А бре, браћа, толку године стана, не бидна кâсмет да се провеселиме свитина заедно.

Свите се кандисале да се провесеља. Е, дошло времето. Излегле на поље, при еден бунар, донеле свите по една погача леп. Зеле лебот да го дроба попара у бунарот и се заклнале: ни еден нема да кâсне, дур не го издроба све лебот.

Арнома случајно паднал некој, а другите викнале:

— Не остајте, бре, ов да ни га изеде све попарата!

И почнале да рипа сите у бунарот.

2.

Више село зелен јâвор,
Под јаворот извор вода;
Три девојке вода црпат,
Вода црпат, Бога мољат:
— „Дај ни, Боже, три момчиња!“

III. Отъ Велесъ:

Заспало моме крај море, ле-ле.
Издувна ветре од море, ле-ле,
Открши гранка маслинка, ле-ле,
Та удри моме по лице, ле-ле.
Тргна се мома, разбуди, ле-ле:
—„Ај да би, ветре, не дувнал, ле-ле,
Што сум си лепо заспала, ле-ле,
Оште полеп сон гледала, ле-ле,
На сон ми дошле три луди, ле-ле,
Три луди, три аџамији, ле-ле.
Прво ми даде злат прстен, ле-ле,
Фторо ми даде јабоко, ле-ле,
Трето ме мене џелуна, ле-ле.
Тој што ми даде злат прстен, ле-ле,
Ај да се спровне низ него. ле-ле;
Тој што ми даде јабоко, ле-ле,
Ај да се скапе как него, ле-ле;
Тој што ме мене џелуна, ле-ле,
Ај да би било најаве, ле-ле.

IV. Отъ Ресенъ:
(Говори се на 1 май).

Бегај, бегај, гâдурија,
Оти идит Еремија
Со долгото мотовило,
Ће ти стропцкат черевата. —

Рецензии и книжовни вести.

Скопље и Јужна Србија.[1] Издање Професорског друштва. Београд 1925. 8⁰. IV, 244.

Това е първа книга отъ една редица подъ име „Наша зѐмља", която се предприема отъ сръбското учителско дружество („Професорско друштво") за упознаване съ покрайнинитѣ на Югославия. Десеть години вече Сърбия владѣе Македония, но тая ужъ стара сръбска земя остава все още до толкова чужда на сърбитѣ, че организуваното учителство е счело вече за свой дългъ да излѣзе съ единъ всеобеменъ сборникъ да доказва на своитѣ сънародници значението на Македония за държавата. Въ противоположность на това, което виждаме у насъ, сръбското учителство се е смѣтало преди всичко задължѐно да служи съ ревность на националната идея и да всажда патриотически чувства у младежьта и у народа. Че усърдието му въ тая посока доведе до безсраменъ шовинизъмъ, това е добре известно, (вж. Boyan Peneff, Le chauvinisme serbe, Sofia 1916). Сжщитѣ чувства пропиватъ и тая книга—сборникъ отъ тридесеть неголѣми статии, авторитѣ на които сж изброени подъ самия насловъ и между които има и университетски професори. Единъ отъ тѣхъ — ще си послужа съ единъ само примѣръ — д-ръ Влад. Р. Петковичъ, археологъ и историкъ на изкуството, е далъ статия, втората по редъ въ сборника, върху „Старитѣ сръбски паметници въ Южна Сърбия", въ самото начало на която, безъ да се държи смѣтка за историческата истина и за действителностьта, безъ свѣнь се заявава: „Единственият народъ, който известно време е държалъ като завоювана Южна Сърбия („която е позната подъ името Македония"), но отъ чието име не е останала абсолютно никаква следа (!), нито пъкъ какъвъ да е памет-

[1] На вжтрешната корица подъ наслова четемъ имената на всички, които сж направили нѣщо въ книгата, а именно: Уводну реч написао Павле Поповић. Сарадници: Антон Мелик, Боривоје Дробњаковић, Виктор Новак, Влад. Р. Петковић, Глиша Елезовић, Грго Новак, Данило Вуловић, Десанка М. Павловић, Драг. Милићевић, Драгомир С. Обрадовић, Драгомир Путник, Ђорђе Ј. Киселиновић, Јаша М. Продановић, Јован Хаџи-Васиљевић, Косара Цветковић, Коста П. Манојловић, М. Т. Луковић, Милена Лапчевић, Миливој Павловић, Мита Костић, Никола Трајковић, Павле Соколовић, Павле Стефановић, Петар С. Јовановић, Петар Лазаревић, Првош Сланкаменац, Предраг Каралић, Радослав М. Грујић, Слободан Поповић, Стево Марковић. Репродукције слика Драг. Поповића и Љуб. Ивановића. Орнамент саставио Петар Крстић. Карту израдио А. Лазић. Уредио Миливој Павловић.

никъ е отбележилъ времето на неговото завоюване на Македония, сѫ били българитѣ (!). Българскитѣ царе бѣха дошли тукъ като завоеватели и никога не бѣха съумѣли (никад им не беше пошло за руком) да си създадатъ въ Южна Сърбия нѣкое постоянно и сгодно положение. Това е въ сѫщность главната причина, поради която тѣ не бѣха успѣли да си издигнатъ паметници и да оставятъ следи отъ своето име" (стр. 17). И въ съгласие съ това тукъ се премълчаватъ всички черковни старини отъ преди разширението на сръбската власть върху Македония, като при това се изброяватъ всички черкви и манастири, издигнати следъ това (XIV в. и по-късно), и то не само въ Македония и Косовско, но и въ югозападна България, па и другаде по свѣта. Дори охридскитѣ черкви сѫ, споредъ него, издигнати или подновени отъ сърби и въ сръбско време, както и черквата на манастира Св. Наумъ на Охридското езеро. Отъ кое време и отъ кого сѫ издигнати тия черкви първоначално и каква е тѣхната история до дохаждането на сърбитѣ въ Македония, това съзнателно се премълчава отъ проф. Петковича, защото въ такъвъ случай цитуваното по-горе негово твърдение би излѣзло фактически невѣрно. Па и такова излагане на „истината" не е цельта на разглежданата отъ насъ книга.

Тая цель е изложена накратко въ предгов ора („уводна реч") отъ сръбския литературенъ историкъ Павле Поповичъ. Гледало се е именно да се представи Южна Сърбия отъ всѣка страна — езикъ, книжнина, пѫтеписъ, география, история, фолклоръ, изкуство, просвѣта и култура. Изобщо Южна Сърбия трѣбвало тепърва да се проучи въ всѣко отношение. Това, споредъ П. П., щѣло да бѫде полезно въ национално отношение (с националног гледишта), защото, както самъ той признава, въ известни краища на страната важностьта на Македония за обединената имъ държава не се схващала както трѣбва (у известним крајевима наше земље важност Јужне Србије не схвата се како треба). Още по-полезно щѣло да бѫде то отъ научно гледище, защото „проучването на Южна Сърбия, сир. Македония, е изворъ, и средище и основа на всички сръбски национални студии." Само съ грижливи, дълги и постоянни студии върху Македония щѣло да може да се дойде до пълно и добро разбиране на старото време—срѣднитѣ вѣкове. Но—„злото е тамъ, че образътъ на Южна Сърбия е затъменъ (слика... замрљана) отъ дългогодишната литература на българската пропаганда и нейнитѣ агенти (присталаци) въ чужбина. Толкова лъжи (!) сѫ пръснати отъ българска страна за Южна Сърбия, толкова сѫ говорили чужденцитѣ какво ли не за нея, че цѣлата тая литература трѣбва съвсемъ да се затрие и да се започне изследване наново" (Толико је лажи просуто од бугарске стране о Јужној Србији, толико су страници говорили којешта о њој, да ту целу литературу треба избрисати потпуно, и почечи испитивање изнова — стр. II). Окачествявайки по такъвъ начинъ всичко писано до сега върху Македония, което не е въ интересъ на сърбитѣ, като „лъжи" на българската пропаганда, Павле Поповичъ наставява, че при новото изучване

„трѣбва да се търси само истината" (треба тражити само истину). „Нищо да не се прикрива. Когато въ историята, въ книжнината, въ езика се найде нѣкоя черта, която не изглежда сръбска, трѣбва тя да се каже, никакъ да не се премълчава. Това, което плаши оногова, който намѣри тая черта, може да го плаши безъ причина. Когато дойдатъ други, по-късни изследвачи, които би имали повече градиво и по-точни погледи, възможно е тѣ да намѣрятъ, че тая черта може пакъ да бѫде сръбска, ако и на първи погледъ да е изглеждала по-друга". И накрай окуражава: „Действително — въпрѣки всичко, което въ по-ново време множеството издиряния довели като резултатъ — не трѣбва да се бои човѣкъ, че истината ще падне въ щета на сръбския народъ."

Съ други думи, българскитѣ „лъжи" и тия на чужденцитѣ, които до сега сѫ изучвали Македония, трѣбвало да се отхвърлятъ и да се замѣнятъ съ „истината", която щѣла бѫде установена отъ бѫдещитѣ изследвания на сръбскитѣ учени. Какъ смѣшно звучатъ думитѣ на Поповича, че при тия изследвания трѣбвало да се търси и излага „само истината" и да не се „премълчаватъ" фактитѣ, като се сравнятъ тѣ съ това, което се казва и не казва въ посочената по-горе статия на археолога Петковичъ, а сѫщо и съ други статии отъ тоя сборникъ, чиято цель е очевидно не да откриватъ, но да закриватъ истината.

Колкото се отнася до това, че бѫдещи изследвачи щѣли установятъ несъмнено сръбския характеръ на всички тия факти, които плашели сърбитѣ при сегашнитѣ проучвания, то отъ статиитѣ на сѫщия тоя сборникъ се вижда, че такива изследвачи вече сѫ се родили и съ голѣма ревность установяватъ угодната тѣмъ „истина."

Любопитна е въ това отношение особено статията, въ която се разглеждатъ македонскитѣ говори — „Върху основната характеристика на народнитѣ говори въ южнитѣ краища" отъ д-ръ Миливой Павловичъ (стр. 83-87). Въ нея най-характернитѣ български черти на македонскитѣ говори се излагатъ отъ страна на днешната сръбска езикословна наука подъ едно особено освѣтление. Тия черти сѫ, както се знае, преди всичко задпоставениятъ членъ и липсата на падежни окончания. Особено членната форма е до толкова характерна за българския езикъ въ всичкото му протежение, че тя е собствено най-важниятъ белегъ, по който се разграничаватъ българскитѣ говори накъмъ сърбохърватскитѣ, чиято най-типична особеность пъкъ е квантитетътъ и музикалното ударение. Не само въ научно отношение, но и за чувството на самитѣ говорящи това сѫ особенитѣ белези на единия и на другия езикъ. Членната форма обаче е неотемлена особеность не само на всички говори въ България, но и на македонскитѣ и на голѣма часть отъ моравскитѣ, и по нея на първо мѣсто се причисляватъ македонскитѣ говори отъ всички безпристрастни изследвачи къмъ българския езикъ.

Така напоследъкъ и проф. А. Мазонъ въ своята книга „Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale" (Paris 1923), издадена отъ изобщо твърде благосклонния къмъ сръбскитѣ схващания „Instituts d'études slaves" въ Парижъ, изтъква като български най-сѫществените

общи черти на македонскитѣ говори (du bulgares ils ont les traits phonétiques essentiels): 1. *о* и *е* вмѣсто *ъ* и *ь*, 2. употрѣба на предлози вмѣсто падежни окончания и употрѣба на членъ, 3. западнобългарско *е* вмѣсто *ѣ*, срещу *ia* и *ea* въ източнобългарски. Проф. А. Беличъ въ критиката си на тази книга заявява обаче, че не могълъ да се съгласи съ никоя отъ тия точки (вж. Јужнославянски филолог IV. 223 и след.).

„Най-чудновато" било, споредъ Белича, че Мазонъ смѣта и замѣната на *ѣ* съ звука *е* за българска, когато тая особеность на западнобългарскитѣ диалекти — не само на македонскитѣ, — понеже тѣ се намиратъ въ съседство съ сръбски, не могла да бѫде друга освенъ сръбска! Относително първата точка пъкъ Беличъ възразява, че македонскитѣ говори имали *о* вмѣсто *ъ* и *е* вмѣсто *ь* тъй, както е въ „старословенски" (старобългарски), за който той впрочемъ признава, че се намира въ „най-близко сродство съ българския езикъ"; въ български обаче имало изобщо изедначване на двата ера въ единъ, както у повечето сръбски и словенски говори (у бугарском језику имамо, у главноме, изједначање оба полугласника у један, као и у већина српских говора и словеначких — стр. 229); въ това отношение македонскитѣ говори били запазили „старината" (чување старину) — различаването на двата ера, нѣщо известно въ по-ранно време и на сърбохърватски и словенски. Любопитно е, че досущъ сѫщото твърдение четемъ и у Мил. Павловичъ (стр. 85), какво въ тия говори „се спазва разлика въ вокализирания рефлексъ на старитѣ два ера *son*, *doš*, но *pes*, до като въ българския езикъ двата ера сѫ изедначени и невокализирани" (!). Отъ изучванията на Облакъ по историческата българска граматика отдавна е известно и на тѣзи, които не сѫ отблизу запознати съ българския езикъ и неговитѣ диалекти, че и въ източнобългарски до днесъ още се пази строго разликата между двата ера. Единиятъ отъ тѣхъ — *ъ* — задържа стария си гласежъ, като при това диалектично и въ ограниченъ брой случаи се изяснява въ *о*, както въ западнобългарскитѣ (македонски) говори (дори и въ членната форма: градот, гърбот). Другиятъ — *ь* — се изяснява въ *е* досущъ като въ западнобългарски (сън, дъжд — но: пес); въ единични случаи само, всѣки отъ които трѣбва да бѫде тълкуванъ самъ за себе, имаме изравнение на *ь* съ *ъ* (тъмница, стъкло). Възможно е тоя фактъ да не е познатъ на Павловича, който очевидно въ тоя случай повтаря Белича, на последния обаче, който иска да минава за най-авторитетенъ познавачъ на югославянскитѣ езици, не може да не бѫде известенъ. Неговото извъртане съ цель да се затъмни „истината" е отдавна познатъ похватъ на сръбската филологическа наука.

Колкото се отнася до членната форма и употрѣбата на предлозитѣ въ служба на падежи, тѣ пъкъ по произходъ нѣмали, казва Беличъ, никаква връзка нито съ българския езикъ, нито съ „старословенски"; то е особеность, която се намира „и въ български, и въ македонскитѣ говори и въ единъ дѣлъ отъ останалитѣ сърбохърватски диалекти (напр. въ говоритѣ на източна Сърбия и източна Стара-Сърбия)" и се е развила подъ едно общо, и то чуждо влияние. Още въ своята книга „Диалекти

Источне и Јужне Србији" (Београд 1905, стр. LXIX и след.), за да омаловажи значението имъ при разграничението на югосл. езици, Беличъ излѣзе да твърди, че тия особености не били български, но романски или ромънски, проникнали въ тия говори, както и въ български, отъ езика на потомцитѣ на старото романизувано население на Балканския полуостровъ. По-късно бившиятъ харковски, до неотколе скопски, а сега вече бѣлградски университетски професоръ Кульбакинъ излѣзе да му подяква (вж. „Slavia" г. I, кн. I, въ рецензията на Кульбакинъ върху кн. на K. Meyer, „Der Untergang der Deklination im Bulgarischen"). Сжщата тая мисъль сега се развива и отъ Мил. Павловичъ.

При заселянето въ днешнитѣ си покрайнини, сърбитѣ („наш народ") сварили стари илири и „пороманено" население, което всѣкакъ, отъ всички земи, населени съ балкански славяни, ужъ „било най-силно въ Македония"! И до като въ другитѣ сръбски краища това население било асимилувано, „въ Македония то се е още очувало (!), и отъ своя страна предизвикало съвсемъ очевидни промѣни въ славянскитѣ говори" (с. 84). Специално за членната форма той изтъква, че тя била добила най-силенъ развой (пуног маха) само въ оная область, която била „най-силно населена отъ романизувано балканско население, при което е развита употрѣбата на постпозитивния членъ -ul, а особно въ Македония". Тоя „най-силенъ" развой се проявява, споредъ него, въ „цѣла система членове", съ нюанси въ значението, въ македонскитѣ говори (-т, -та, -то, — „тај"; -в, -ва, -во, — „овај"; -н, -на, -но, — „онај"), до като въ „българскитѣ говори, изобщо, употрѣбата на члена -т, -та, -то е механизирана" (с. 84—88). Госп. Павловичъ обаче не казва, че и въ голѣма часть отъ немакедонскитѣ „български" говори имаме сжщо цѣла такава „система" отъ членни форми. съ сжщитѣ нюанси на значението — въ родопскитѣ или рупски говори (-т, -та, -то; -с, -са, -со; -н, -на, -но). Въ такъвъ случай тенденцията му да изкара развоятъ на членната форма въ македонскитѣ говори по-първоначална, отколкото въ останалитѣ български говори, би чувствително пострадала. Твърдението му пъкъ, че това особено развитие се дължи специално на обстоятелството, че Македония е била по-силно населена отъ „романизувано балканско население", което въ своя езикъ има постпозитивенъ членъ, не почива на никаква здрава основа, защото следъ изследванията на Иречека досежно романизацията на Балканския полуостровъ е вече добре известно, че тя е засегнала само най-севернитѣ кжтчета на Македония, задъ Скопие, и че днешнитѣ аромъни въ Македония, Тесалия и Епиръ сж тепърва сетнешни пришелци отъ северъ (вж. у мене, Макед. прегледъ, г. I, кн. 5—6, стр. 65 нт.). При това тѣ никога не сж били така многочислени, че да могатъ до тамъ да повлияятъ върху езика на мѣстното „славянско" население. Ако развоятъ на членната форма въ македонскитѣ говори, както и въ моравскитѣ, трѣбва да се счита не като типична особеность, която ги свръзва съ българския езикъ, а като такава, която се е развила подъ чуждо — романско — влияние, чудно е, защо тая особеность не се е развила по-скоро въ сърбохърватски, чиято область въ срѣднитѣ вѣкове е била повече населена отъ романско население, което проникнало чакъ въ Истрия, а тъкмо въ български. Но дори и да се допустне

че въпросната членна форма е последица отъ чуждо влияние, самото обстоятелство, че тя се е развила въ българския езикъ, включително съ македонскитѣ и моравски говори, а не и въ ужъ по-близкия сръбски езикъ, ясно говори за нераздѣлната връзка на тия говори съ български. Полемиката съ проф. Милетича, който обяснява развитието на членната форма въ българския езикъ като резултатъ на органическото му развитие, каквото е довело образуването на подобни форми диалектично и въ руския езикъ, е лишена отъ всѣкакъвъ здравъ смисълъ.

Безсмислено е сѫщо да се тълкува и изчезването на падежнитѣ форми въ български по влияние на езика на „романизуваното" население. Знайно е, че и днешниятъ ромънски езикъ притежава специална форма за родителенъ и дателенъ падежъ. Чувството за падежни отношения, изразени чрезъ специфични окончания, тамъ е съвсемъ живо, до като въ български то е изчезнало. Явно е, че и тукъ имаме работа съ органическо развитие, и то по причини колкото синтактични (засилване употрѣбата на предлозитѣ), толкова и фонетични (съвпадежъ на падежни форми вследствие на звукови промѣни).

Отъ друга страна Павловичъ съ общи думи иска да убеди, че македонскитѣ говори по отношение на своята фонетика сѫ сръбски или, да си послужа съ неговитѣ думи, такива, които „символически въ себе си показватъ всички типове сръбски диалекти" (симболически у себи показују све типове наших дијалеката). Най-доброто му доказателство е, че праславянскитѣ палатали *t'* и *d'* сѫ застѫпени съ *ћ'* и *ђ'* или, по сръбски, *ћ* и *ђ*. При това той цитува думитѣ на Облака (Maced. Studien 53 и след.), че употрѣбата на тия звукове достига по Вардаръ на югъ дори до предъ вратата на Солунъ. Той обаче замълчава да отбележи, че самъ Облакъ счита тия звукове за „чужди" на говоритѣ („fremde Eindringlinge" — стр. 63). Тѣхъ намираме само въ единични случаи, които намаляватъ, колкото се отива по̀ на югъ, та очевидно имаме работа просто съ думи з а е т и отъ единъ славянски езикъ на другъ, а не съ специфично фонетично явление. Това може да се види и въ цитуваното съчинение на A. Mazon, стр. 23, гдето се отбелязва изрично, че тая замѣна е по-разпространена въ севернитѣ говори, до като въ по-южнитѣ е ограничена само въ нѣколко думи (de fait ce traitement, plus largement représenté dans les parlers du Nord, est limité dans le Sud-Ouest à quelques mots). Законната фонетична замѣна на тия звукове е *шт* и *жд*, като въ български, и то не само въ „солунскомакедонскитѣ" говори, но и по̀ на северъ, както е било и въ кирило-методиевския („старословенски") езикъ, та напусто Павл. се сили да убеди, че тия *шт* и *жд* тукъ сѫ се „развили независимо отъ българскитѣ говори".

Какъвъ е езикътъ на македонското население, може да види всѣки, който обича истината, и отъ текстоветѣ, обнародвани въ сѫщия сборникъ отъ Ђорђе J. Киселиновић подъ насловъ „Нѣколко народни умотворения изъ Южна Сърбия" (стр. 64—82). Това сѫ нѣколко приказки, пѣсни и пр. отъ Кавадарци, Тетово, Ресенъ, Прѣспанско, Велесъ и Охридъ, часть отъ които се възпроизвеждатъ въ тая книга на Макед

прегледъ (стр. 112 и сл.) за образецъ отъ езиковъ и фолклоренъ материалъ изъ Македония, обнародванъ въ едно сръбско издание.

Останалитѣ статии на тоя сборникъ сжщо така иматъ характеръ на кратки, компилативни описания съ тенденциозно съдържание и би подхождали повече за подлистникъ на нѣкой вѣстникъ, отколкото за едно научно издание, па макаръ и предназначено за по-широкъ кржгъ читатели. Въ началната статия се дава „Географско-етнографски прегледъ на Южна Сърбия“ отъ д-ръ Бор. М. Дробняковичъ (стр. 1—16); по признанието на самия ѝ авторъ, тя представя „кратки извлѣчения“ изъ книгата „Нова Србија“ отъ д-ръ Ј. Дедијер (издадена отъ „Српска књижевна задруга“) съ „допълнения“ отъ Цвиичовитѣ „Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије“ (1906, 1911), разбира се, съ цель да се изтъкне тѣсната ѝ географска и културна връзка на южна Сърбия съ „северна (предратна) Србија“, сиречь на Македония съ Сърбия отъ преди войната, като се и подчертае, че населението ѝ е „сръбско“. Въ друга една писана на словашки статия отъ Антонъ Меликъ, „Южна Сърбия и Словения“ (Južna Srbija in Slovenija, стр. 57-59), се очертава подобното положение, преди всичко въ „геополитическо“ отношение, на Македония и Словенско въ новата югославянска държава. Солунъ за Македония има сжщото значение, както Триестъ за Словенско. И както „подъ господството на Италия около Триестския заливъ останали 380,000 словенци — вънъ отъ 136,000-тѣ сърбохървати въ Истрия, — така подъ властьта на Гърция въ южна Македония около Солунъ останали около 300,000 сръбски (!) елементъ“, (стр. 58). Дори българитѣ отъ гръцка Македония, чийто диалектъ сжщо отъ най-голѣмитѣ приятели на сърбитѣ се счита за безспорно български, сж споредъ сътрудницитѣ на тоя сборникъ сърби. Петь статии сж посветени специално на града Скопие. Въ една отъ тѣхъ („Град Скопље и његов историски значај тпком векова“, отъ проф. Мита Костичъ, стр. 28-32) се описва бѣгло историята на града отъ най-старо време съ цель да се изтъкне особено значението му по време на близу сто годишното сръбско владичество презъ XIII и XIV в. като „град, који се у Србија налази и у коме Срби (!) живе“ (с. 31). Въ друга една, „Знаменитости у Скопљу“ отъ д-ръ П. С. Јовановић (стр. 33-47), не се пропуска да се спомене напр., че „испод Града је на Вардару камени мост, кога зову и Душанов Мост“ (стр. 35). Очевидно, това име е дадено на тоя мостъ, правенъ въ турско време, отъ сръбската администрация. Никой отъ жителитѣ на Скопие и околностьта не го знае. Такава „патриотическа“ басня е сжщо, че и прочутиятъ Куршумли-ханъ ужъ билъ съграденъ отъ Душана. Трета една статия, „Скопље као културно средиште“ отъ Глиша Елезовичъ (стр. 116-121), е любопитна за да се видятъ неимовѣрнитѣ усилия отъ сръбска страна още въ турско време, а особено сега, да се направи отъ Скопие сръбски центъръ за културно влияние въ Македония. Въ четвърта се разправя за сръбския театъръ въ Скопие („Народно позориште у Скопљу“ отъ д-ръ П. Сланкаменацъ, стр. 161-164). Пета, отъ д-ръ Г. Новакъ, е посветена на въпроса за Скопие и Justiniana prima („Justiniana prima — Skoplje?“, стр. 189-204). Останалитѣ статии иматъ най-разно-

образенъ характеръ: върху народнитѣ шевици („Косовски сеоски вез“ отъ Милена Д. Лапчевиħ, стр. 43-56), върху народнитѣ пѣсни („Jedan prilog proučabanju (тъй!) motiva narodne poezije u Južnoj Srbiji“ отъ Jaša M. Prodanović, стр. 60-63), върху народната музика („Музичке карактеристике нашега југа“ отъ Коста П. Манојловиħ, стр. 88-95), върху поетическитѣ описания на Македония отъ сръбски писатели („Мистична лепота Македоније као извор сликарских мотива“, отъ Предраг Каралиħ, стр. 95-100), характеристика на единъ сръбски писатель — Томо Смиляничъ-Брадина („Један писац из Јужне Србије“ отъ Десанка М, Поповиħ, стр. 122-124), върху сръбското учебно дѣло въ Македония („Просветни прилике у Јужној Србији“ отъ Драгомир С. Обрадовиħ стр. 125-141), върху пубертета у младежьта („Интроспективни интерес моравско-вардарских Срба у доба пубертета“ отъ Слободан Поповиħ, стр. 142-147), върху търговията („Južna Srbija kao privredna oblast od 1912-1925“, стр.148-152), върху дружеството Св. Сава („Друштво Светог Саве“ отъ Јов. Хаџи-Васиљевиħ, стр. 165-174), върху женското дѣло въ Македония („Рад женских друштава у Јужној Србији“ отъ Косара Цветковиħ, стр. 175-180), върху соколството („Соколство у Јужној Србији“ отъ Пет. М. Лазаревиħ, стр. 181-185), върху народнитѣ беседи („Ferijalni savez i njegov rad u južnim krajevima“ отъ Dragomir P. Putnik, стр. 181-188), върху черковното дѣло („Цквена властелинства у средњевековној Србији“ отъ д-ръ Рад. М. Грујиħ, стр. 205-211), върху рудното богатство („Geološka i rudarska skica Južne Srbije“ отъ проф. М. Т. Луковиħ, стр. 21 -220), върху новото сръбско списание за албанология („Архив за арбанаску старину, језик и етнологију“ отъ д-ръ Викторъ Новакъ, стр. 221-225), върху книжнината („Јужна Србија у нашој књижевности“ отъ Павле Стефановиħ, стр. 226-231) и върху сръбското минало въ Македония („Наша историска прошлост у јужним крајевима“ отъ Данило Вуловиħ, стр. 232-242). Помѣстени сж сжщо и различни пжтни бележки („Od Skoplje do Bitolja i Prilepa“ отъ Pavle Sokolović — стр. 101-106, „Kroz Kačanik preko Kosova do Kumanova“ отъ Nikola Trajković — стр. 107-115, „Неколико утисака с пута кроз Јужну Србију отъ Стево Марковиħ — стр 153-160).

Самото изброяване насловитѣ на статиитѣ и имената на авторитѣ имъ, което направихме, стигатъ за да си състави човѣкъ понятие за грамаднитѣ усилия на сърбитѣ да убедятъ преди всичко себе си и своитѣ съграждани, че Македония е тѣхна и по географическо положение, и по население, и по култура и по исторически традиции, и че владението ѝ е за тѣхъ въ всѣко отношение държавна необходимость.

Ст. Романски.

М. Ивковић, Акцентни системи српско-македонских говора. (печ. въ „Южнословенски филолог", Београд, кн. II, стр. 254—271, и кн. IV, 1924 г. стр. 46—71).

Презъ две книги въ „Южнословенски филолог", именно въ кн. II, и въ кн. IV, г. Ивковић разгледва ударението въ македонскитѣ говори. Макаръ че студията не е довършена — поне менъ е неизвестенъ още краятъ ѝ — ще кажа мнението си върху това, що се намира въ дветѣ ѝ продължения.

Както се вижда отъ заглавието, г. Ивковић нарича македонскитѣ говори „српско-македонски", защото смѣта, че тѣ са произлѣзли отъ сръбски, и то отъ щокавско-сръбски! Той казва изрично: „Проучаване говоре назвали смо српско-македонскима јер су постали на бази једне групе српских (штокавских) говора, који су се врло рано оцепили од заједнице и дошли у присан додир са источно-македонским говорима, те с њима заједно сачували и развили извесне језичке црте." Съ други думи г. Ивковић се държи о мнението на своя първомайсторъ проф. Белића, който прокарва въ книгата си La Macédoine, Paris, 1919 г. сжщитѣ идеи, каквито прокарва и въ книгата си върху косовско-моравскитѣ говори (Дијалекти источне и јужне Србије, 1905 г.). По тоя начинъ сега сръбскитѣ учени сж много улеснени, изследвайки български говори, защото си иматъ готова формула: каквито свойства въ македонскитѣ говори намѣрятъ случайно еднакви съ сръбския езикъ, тѣ сж имъ добре-дошли, безъ да питатъ, дали сжщитѣ свойства нѣма и въ други български говори, та дори и въ други славянски езици. А пъкъ разликитѣ между сръбски и македонски ги не смущаватъ; разликитѣ, казватъ тѣ, произлизатъ оттамъ, че македонскитѣ говори се отдѣлили отдавна отъ главния сръбски езикъ и тръгнали по свои пжтища! Съ тая формула на ржка сръбскитѣ учени могатъ смѣло да изкаратъ не само българскитѣ говори, но и всички славянски езици за сръбски, защото за тѣхнитѣ филоложки сравнения нѣма ни време, ни мѣсто.

Като гледамъ, какъ ревностно г. Ивковић сравнява македонскитѣ акцентни системи съ щокавското ударение, чудя се, какъ е възможно, такава коренна заблуда и нелогичность да минава въ Сърбия за наука. Не знае ли г. Ивковић, че между македонски и щокавски има дебелъ пластъ говори, които не сж още щокавски, нито пъкъ ударението имъ е щокавско? Какъ тъй, щокавското ударение ще прескочи обширната область на косовско-моравскитѣ говори, за да се прояви тъй или иначе въ македонскитѣ говори? Нали самъ казва, че македонското наречие се отцепило „врло рано" отъ щокавското, а туй „врло рано" за него не е ли било у време, когато сръбско-щокавското наречие не е имало още днешното си ударение? А щомъ е тъй, какъвъ смисълъ има сега, изучавайки македонскитѣ ударения, да излизаме отъ новосръбското щокавско ударение вмѣсто отъ старото? Да, но ако Ивковић би изхождалъ отъ старосръбското ударение, то би значило да изхожда отъ българското ударение, а пъкъ тъкмо туй иска да избѣгне! А въ сжщ-

ность най-елементарната логика повелява, кога сравнително се изучаватъ наречия, да се търсятъ прилики преди всичко въ най-близки тѣмъ наречия, и ако се не окажатъ тамъ търсенитѣ прилики, тогава да се прибѣгне къмъ по-далечни говори и наречия. Но сръбскитѣ учени, изучавайки български говори, търсятъ имъ прилики все въ сръбски, а за по-близкитѣ имъ и сродни български говори не искатъ и да знаятъ. И азъ разбирамъ тѣхната психология; тѣ го правятъ не отъ невежество, а отъ нароченъ стремежъ да представятъ нашитѣ западни говори като по-далечни отъ общия български езикъ и по-близки до сръбски, та по тоя начинъ да втълпяватъ на сръбската, па и на европейската публика, че тия говори сж сръбски говори, а не български! Това е цѣла демагогия и шарлатания въ науката, и тоя доленъ порокъ за жалость рѣдко липсува у нѣкой сръбски филологъ.

Но изобщо съвсемъ напразна работа е да сравнявашъ македонскитѣ акцентни системи съ ударението, що владее въ щокавско-сръбски, и то не само защото нѣма географски допиръ между македонски и щокавски, ами защото и самото естество на предмета не позволява такова сравнение: щоковското ударение си е за себе си особена акцентна система, произлѣзла вследствие на едноскриченъ отметъ, т. е. старото славянско ударение, свойствено нѣкога си на югоизточнитѣ славянски езици (руски, български, сръбско-хърватски и словински), по едно време се промѣня въ тъй нареченитѣ щокавски говори така, че бива систематично отметнато за една сричка къмъ началото на всѣка дума; по тоя начинъ всички думи, които имали крайно ударение, сега акцентуватъ предпоследната сричка, а които имали предпоследно ударение, сега акцентуватъ третата срички и т. н. Такава акцентна система нѣма ни въ единъ македонски говоръ, макаръ че тия говори сж развили най-разнообразни акцентни системи. И ако търсимъ нѣщо общо между тия системи и сръбското щокавско ударение, то е, че и въ нѣкои македонски говори ударението бѣга отъ последната сричка, обаче това не е само сръбска или македонска черта, защото и въ два други славянски езика, полски и чешки, ударението тъй сжщо не може да стои върху крайна сричка. И както полското и чешкото ударение смѣтаме за самостойни акцентни системи, съвършено тъй приемаме, че и ония македонски говори, които отфърлятъ ударението отъ последната сричка, само привидно приличатъ до нѣкжде съ това си свойство на щокавски, понеже и тукъ и тамъ ударението е отметнато. Обаче вникнемъ ли по-внимателно, ще забелѣжимъ битна разлика: докато сръбско-щокавското ударение избѣгва само крайната сричка, но се движи свободно между останалитѣ, македонскитѣ говори, които сж оттеглили ударението отъ крайни срички, сж го оттеглили и отъ предни и сж го строго привързали къмъ една или две срички тъй, че се получили полуопредѣлени или съвсемъ опредѣлени акцентни системи, каквито никжде въ сръбската говорна область нѣма. И наистина, докато ударението въ сръбско-щокавски има тая схема ùùùùu, то тритѣ групи македонски говори съ отметнато ударение иматъ следнитѣ схеми:

Въ Тиквешко-Мориовско владѣе схема u u u̍ u̍ u

Въ Костурско-Леринско u u u u̍ u

Въ Прилепско-Охридско u u u̍ u u.

И докато сръбското ударение си е още подвижно, горе-долу тъй както е подвижно и общобългарското ударение (понеже играе между всички предзадни срички), то македонскитѣ говори, у които се срѣщатъ горнитѣ три схеми, нѣматъ тая свобода; ударението у тѣхъ се движи само доколкото е нужно да догони опредѣлена сричка, споредъ нарасването, за да си дойде пакъ върху опредѣленото мѣсто: по костурски: ба̀ба, баби̍чка, баби̍чи̍ща; по прилепско-охридски; во̀дени, водѐница, воденѝчище, воденичѝщето

Следъ като дава доста подробна литература по македонското ударение, г. Ивковић преминава къмъ предмета и най-напредъ дава разпредѣление на македонскитѣ говори откъмъ акцентна страна; нему е неприемливо моето разпредѣление, и приема вмѣсто петь само три акцентни групи:

I. Говори съ разносрично ударение.

II. Говори съ ограничено разносрично ударение.

III. Говори съ постоянно ударение. Тукъ разгледва само първитѣ две групи.

Споредъ разграничението, което дава г. Ивковић на тия три свои групи, виждамъ, че той слива първитѣ мои две групи въ едно, т. е. взима щипско-струмишкото и кукушко-воденското ударение като първа група; слива тъй сѫщо и тиквешко-мориовското ударение заедно съ костурско-леринското и ги разгледва като втора група, а прилепско-охридското ударение си остава и у него като самостойна—трета група. Такова сливане противоречи на фактитѣ; азъ, който съмъ се занимавалъ не по-малко отъ г. Ивковића съ македонскигѣ ударения, твърдя и сега, че акцентната система, владееща въ кукушко-воденскитѣ говори, не бива да се слива съ щипско-струмишката. Разликата помежду имъ е много ясна. Докато въ Щипско-Струмишко е запазено горѐ-долу общобългарското ударение, само съ много отмети и съ тенденция да се сведе ударението върху последнитѣ три срички, въ Кукушко-Воденско освенъ отмети има и премети, т. е. ударението се движи ту назадъ, ту напредъ — съ явна тенденция да се сведе върху последнитѣ две срички. По тоя начинъ се явяватъ множество думи съ ударение, съвсемъ несвойствено на щипско-струмишкитѣ говори, като напр. акцентуватъ не га́рван а гавра́н, не гъ́лъб а гълъ́б, не ле́шник а лешни́к, не ме́сец а месе́ц, не Бо́гдан а Богда́н, не Ста́мбул а Стамбу́л, не по́яс а пуя́с, не ве́чер а вече́р, не у́бав а уба́в, не съ́бота а събо́та, не ма́тица а мати́ца; па тъй сѫщо: рабо́та. бани́ца, пазу́ва, исти́на, читу́ра, ябу́лка, машче́а, сватóви, синóви, царóви, мракóви, Едре́не, Буди́ма града, сараéфка, двадéсе, тридéсе, плéти но плитéйте, ви́кай но викáйте. Отъ такива отмети вадя и правило за кукушко-воденското ударение, което гласи: думитѣ споредъ кукушко-воденскитѣ ударения сѫ или окситони или парокситони, споредъ това, дали изглашатъ на съгласна или на гласна. Това струва особѐно за склонидбе-

нитѣ думи. И ако има изключения, тѣ не отиватъ противъ правилото защото срѣщаме наистина: дубйтък, лáкът, вéтък, йтър, мóкър, тънук, стáриц, глáдин, тýрчин, сърбин и пр., но то за това, защото подобни думи не увеличаватъ сричкитѣ си при образуване вокални форми или множ. число: дубйци, лáхти, вéтка, йтра, мóкри, тънки, стáрци, глáдни, тýрци, сърби, тъй че ударението си остава пакъ върху предпоследния слогъ.

Още по-малко право има г. Ивковић да слива другитѣ две акцентни групи — костурска и тиквешка. За да приема тия две групи като отдѣлни, азъ имахъ предъ видъ пакъ една битна разлика помежду имъ, а именно, че костурско-леринскитѣ говори иматъ съвсемъ опредѣлено ударение, — винаги върху предпоследната сричка, а тиквешко-мориовскитѣ говори сж прибрали ударението само върху дветѣ предпоследни срички. Примѣритѣ, що навежда г. Ивковић ужъ отъ костурския говоръ, сж въ много случаи невѣрни (бáбичка, съмбота, пътишча и пр. вм. бабйчка, съмбóта, пънтйшча), понеже ги смѣсва съ тиквешко-мориовското ударение.

Изобщо азъ не виждамъ никакво предимство въ новата класификация на г. Ивковића, та и той самъ трѣбва да съзнава това, щомъ е билъ принуденъ при много случаи да навежда различни ударения отъ една и сжща негова група; тъй напр. говорейки за I група той самъ изтъква много двойствености, между които: пóповє, сйнове, вóлове (по щипски), и пупóви, синóви, вулóви (по кукушки); вáглења, кáмења, кóрења, јáбука, събота, рáбота, по щипски и въглéјна, камéјна. абýлка, събóта, рабòта по кукушко-воденски. Ако Ивковић бѣше боравилъ съ повече материалъ, той щѣше да отбележи много повече такива разлики и щѣше да се убеди, че първата негова група въ сжщность съдържа два вида ударения. Сжщо тъй е и съ неговата втора група; и тамъ изпъкватъ толкова двойствености въ ударението, че принуждаватъ да говоримъ пакъ за две акцентни системи. Много примѣри, що ги навежда г. Ивковић отъ Костурско, като: гребéни, гарвáни, гущéри, девéрје, желáди, облáци, пајéци, којáси, пърстéни, биóли и пр. сж невъзможни за тиквешко-мориовското ударение, което не познава такъвъ преметъ.

Най-сетне, г. Ивковић може да разпредѣля тъй или инакъ македонскитѣ говори, то е негово научно схващане, което може да е погрѣшно, ала не е за укоръ; но да нарича македонскитѣ говори сръбско-македонски, това не може да му прости положителната наука. И азъ не мога да разбера, каква е тая научна съвесть, която допуща, щото говори съ явно български черти, които цѣлъ свѣтъ признава за такива, да бждатъ наричани сръбски; такава съвесть граничи съ научно безсрамие. Тукъ се не касае за говори, у които все пакъ има нѣщо сръбско, както е случая съ преходнитѣ сръбско-български говори по Тимокъ и Морава, а се касае за говори, въ които цѣлата граматика открай докрай боде очитѣ съ явна българщина, и пакъ, за учени като Ивковића, минаватъ за сръбски! Да, за жалость, такива учени, които пишейки сега за македонскитѣ говори и наричайки ги сръбски се подъ мустакъ подсмиватъ, ще бждатъ сетне сериозно цитувани въ

разни конференции, за да се доказва, че въ Сърбия нѣма български малцинства. Ето за какво служи сръбската наука. Тежко ѝ ще кажемъ, но тежко и намъ, на сърби и на българи, защото чрезъ такива научни похвати пропастьта помежду ни става още по-дълбока.

Проф. Б. Цоневъ.

Émile Vandervelde, Les Balkans et la paix. Bruxelles. Стр. 96.

Презъ лѣтото на 1924. година г. Вандервелдъ, виденъ белгийски социалъ-демократъ и сега министъръ на външнитѣ работи въ Белгия, бѣ дошелъ по покана на нашата социалъ-демократическа партия въ България, за да държи нѣколко сказки върху международната политика и да види нашата страна. Притова той, придруженъ отъ единъ свой другарь, Vander Ghinst, е посетилъ за кратко време и Бѣлградъ, Солунъ и Атина, за да се запознае бѣгло съ положението и въ тия страни и да се освѣтли върху нѣкои въпроси, които го интересуватъ. Своитѣ впечатления отъ това си пѫтуване той изложи още тогава въ писма, печатани въ белгийски вестници, които сетне излѣзоха въ една книжка подъ посоченото горе название.

Въ тия писма се засѣга въ свръзка съ бѣжанцитѣ, които г. Vandervelde еималъ случай да види въ разни мѣста на нашата страна, и македонскиятъ въпросъ. Ценни сѫ неговитѣ мисли по тоя въпросъ и заради това, че авторътъ имъ е сега, както казахъ, министъръ на външнитѣ работи въ Белгия и като такъвъ зима дейно участие въ събранието на Обществото на народитѣ като шефъ на белгийската делегация и особено като членъ на Съвета на Обществото.

Въ предговора къмъ книжката авторътъ забелязва, че е гледалъ да се осведоми върху работитѣ въ България отъ разни извори, — безъ да се влияе нито отъ симпатиитѣ, които храни къмъ нѣкои близки нему кржгове, нито отъ предразсѫдъцитѣ, които може да има къмъ други, — та така да получи по обйективна картина за положението у насъ, признавайки обаче, че поради самитѣ обстоятелства, при които е ставало пѫтуването му, нѐ ще е могълъ да избѣгне и заблуждения. Въ всѣки случай той увѣрява читателя, че е ималъ винаги за единствена грижа: да помогне на страдащитѣ и да работи за мира.

Въ Бѣлградъ, дето г. Vandervelde е престоялъ три дни, преди да дойде въ България, той е ималъ особено случай да говори надълго съ секретаря на сръбската социалъ-демократическа партия г. Топаловичъ. Сръбскитѣ социалисти били за една централистична политика, защото тя била „по-благоприятна за развоя на икономическитѣ сили на страната“. Но понеже мнозинството било по-склонно за известна автономия, за една конфедерация по-скоро отколкото за сливане на словени, хървати и сърби, социалиститѣ били доста демократи, за да се противупоставятъ на тоя стремежъ.

По въпроса за отношенията съ България г. Топаловичъ е на мнение, че сърби и българи сѫ еднакво югославяни, които иматъ сѫщитѣ нрави и говорятъ почти сѫщия езикъ. Наистина правителствата съ своята политика могатъ да отклоняватъ двата народа отъ сближе-

ние, обаче народнитѣ чувства ги каратъ да се сближатъ; въ всѣки случай двата народа нѣматъ никакво желание да воюватъ помежду си. Впрочемъ война е невъзможна между дветѣ страни, защото Югославия разполага съ една войска отъ 600.000 души, докато България е обезоржжена. Въ България правителството на г. Цанкова било подъ влиянието на македонскитѣ „комитаджии“ и на военнитѣ, които поради лошото управление на Стамболийски могли да сгрупиратъ около себе си всички градски жители, били тѣ интелигентни, работници или капиталисти, консерватори, демократи или дори социалисти, за да низвъргнатъ омразния режимъ на земледѣлцитѣ.

Пристигналъ въ България, г. Вандервелдъ, придруженъ отъ български социалисти, именно отъ г-да Сакжзовъ, Казасовъ и Нейчевъ, отива до ромънската граница, и запознавайки се съ условията, създадени отъ новитѣ договори, не може да не признае: „Когато човѣкъ констатира туй положение, едно нѣщо му се вижда твърде очевидно: днешната карта на Балканитѣ е карта на война. Ако човѣкъ иска да избѣгне нови катастрофи, трѣба да работи, за да се създаде една карта на мира.“

Отъ всички проблеми, които е породила войната и поражението въ България, споредъ г. Вандервелда нѣма по-болезнена, по-обезпокоителна отъ проблемата на бѣжанцитѣ, поникнала отъ това, че по ньойския договоръ, бидоха отнети на България най-плодороднитѣ краища, каквито бѣха Добруджа, приморска Тракия и струмишкиятъ край. Поради тия откжсвания на земи, български бѣжанци, не искайки да останатъ сръбски, гръцки и ромънски поданници, или пъкъ насилени отъ победителитѣ да напуснатъ своитѣ огнища, дето тѣ имъ се виждаха нежелателни, нахлуватъ съ стотици хиляди въ България. Особено печална е картината на бѣжанцитѣ, които пристигатъ отъ Добруджа и Тракия. Когато човѣкъ пита тия бѣжанци, защо сж напуснали своитѣ огнища, тѣ всички отговарятъ еднакво: „Затвориха нашитѣ български училища. Прѣчатъ ни да се молимъ на нашия езикъ. Искаха да ни накаратъ да изкараме втори пжть военната си служба. Мжчиха ни, биха ни. Страхъ ни бѣше отъ стражаритѣ.“ И когато г. Вандервелдъ направилъ провѣрка на тия оплаквания, повечето отъ тѣхъ се оказали, уви! вѣрни. Само нѣколко деня преди — ужасното клане въ Търлисъ е внесло паника въ цѣлия околенъ край. И откъмъ ромънската граница работитѣ не стоятъ по-добре, като се изключатъ буйствата.

Ала въ всѣки случай въ Тракийско човѣкъ се намира предъ последния кржгъ на пъкъла! И авторътъ не може да се въздържи да не заключи: „Азъ видѣхъ много бедствия презъ живота си: нашитѣ собствени бѣжанци, когато слазяха на сухо въ Англия, презъ м. септември 1914; ромънскитѣ селяни съсипвани отъ тифуса презъ 1917. година; изгладнѣлитѣ на Волга, които падаха изтощени по настилката въ Москва, презъ юни 1922; но не съмъ видѣлъ нищо по-ужасно отъ тоя грохотъ отъ мжже, жени и деца, легнали по земята въ отвратителна нечистота и смѣсица, дето често пжти бременна жена ражда тъй да се каже на открито. И туй става не вече въ време на война, ами въ пъленъ миръ!“ И на друго мѣсто авторътъ се връща пакъ върху туй поло-

жение на бѣжанцитѣ: „Въ тоя моментъ въ България има 400,000 бѣжанци, значи 10% отъ цѣлото население! Тия нещастници, които идатъ отъ Добруджа, отъ Македония, отъ Тракия, сж изобщо въ едно ужасаващо положение. Ние ги видѣхме подъ тѣхнитѣ привременни покриви, въ училищнитѣ помѣщения, дето сж натрупани, и дето владѣе най-деморализуваща смѣсица."

Искаха по подобие на размѣната, която може да се прави съ землища, да направятъ размѣна на населенията. Обаче човѣцитѣ не могатъ да се разпредѣлятъ като кжсове земя. Покрай нѣколко хиляди доброволни изселници има десеть пжти повече селяни и занаятчии отъ български произходъ, които напускатъ прибързано гръцката земя, защото сж преследвани и насилвани отъ долни чинове, или пъкъ защото малоазийскитѣ бѣжанци правятъ живота имъ несносенъ. Така поради разни причини България е наводнена отъ хиляди прогонени отъ огнищата си люде, които или не могатъ или пъкъ не искатъ да се върнатъ назадъ, защото биха се изложили, особено въ Македония, на непоносими теглила и преследвания.

При такова положение авторътъ съ задоволство отбелязва, че на станалата нѣколко мѣсеца преди това конференция на балканскитѣ социалисти въ Букурещъ югославянскитѣ социалисти се задължили да поискатъ амнистия за македонскитѣ бѣжанци и позволение за тѣхъ, да се върнатъ въ роднитѣ си краища. И заедно съ ромънскитѣ социалисти тѣ заявили, че е тѣхенъ естественъ дългъ, да искатъ пълно равенство въ политическитѣ права и гаранция за свободно национално развитие на своитѣ малцинства, тамъ дето въ сжщность тия малцинства съставятъ мнозинството. И Вандервелдъ намира, че това сж най-прѣкитѣ мѣрки, които се налагатъ, за да се приготви мирното разрешение на балканскитѣ проблеми. Поради това и събралиятъ се следъ това въ Виена социалистически интернационалъ ги е одобрилъ.

Но все пакъ остава си голѣмата проблема цѣла, нерешена, именно въпросътъ за малцинствата; защото положението на българитѣ въ Тракия и Македония, оставени подъ управата на врая.дебни власти, или потопени въ вълни отъ малоазийски бѣжанци, е тъй несносно, щото то приима размѣри на единъ скандалъ, който засѣга отговорността на цѣла Европа. И Обществото на народитѣ, комуто се пада задължението, да подйеме тоя въпросъ, не бива да чака още, за да се намѣси и да действува енергично, та да го разреши благоприятно.

Българскитѣ другари внушаватъ на г. Вандервелда идеята, да се срещне съ Тодоръ Александрова, като се устрои тая срѣща нѣгде по македонската граница, на връщане отъ Рилския манастиръ. Той намира, че наистина би било не само интересно, но и твърде полезно да може да има една беседа съ прочутия водитель на македонската революционна организация, когото известниятъ професоръ Рейсъ — на служба въ Сърбия — въ една брошюра върху „комитаджиитѣ" го наричалъ единъ отъ „голѣмитѣ виновници" на войната, докато отъ българска страна го величаели като народенъ херой.

Ала сждено било нему да не види никога Тодоръ Алек-

сандрова. На пѫтя отъ Рила казали г-ну Вандервелду, че и Александровъ много би искалъ да го види, но билъ заетъ съ важни работи. Обаче заминалъ за Гърция, узналъ тамъ отъ вестницитѣ причината за масовитѣ убийства на македонски дейци, станали презъ време на пребѫдването му още въ България. На неговото очудване, че софийското правителство очевидно е имало за правило, да затваря очитѣ си предъ тия политически убийства на македонцитѣ, единъ отъ най-осведоменитѣ дипломати му билъ казалъ: „тия господа знаятъ много добре, че инакъ и тѣхъ биха убили". Впрочемъ, нѣма човѣкъ отъ която и да било партия въ България, който да не храни гореща и искрена симпатия къмъ македонскитѣ населения, тъй често измѫчвани, и които сѫ можеби най-красивитѣ, най-деятелнитѣ и най-надаренитѣ на Балканитѣ.

Македонскиятъ въпросъ е толкова по-обезпокоителенъ, че отвѫдъ границата правителствата се показватъ твърде малко наклонни да отстѫпятъ предъ натиска на „комитаджиитѣ". Така сръбскиятъ министъръ на външнитѣ работи Маринковичъ билъ му казалъ, че „за насъ югославяни нѣма македонски въпросъ", а и гръцкиятъ министъръ Русосъ билъ му заявилъ: „За насъ нѣма или по-точно, **вече** нѣма македонски въпросъ: въ гръцкитѣ области на Македония турцитѣ напуснаха страната; българитѣ привръшватъ своето изселване; бѣжанцитѣ отъ Мала Азия завзиматъ тѣхното мѣсто. Огромното множество отъ населението е вече гръцко."

При тия условия очевидно е споредъ автора, че, колкото и да симпатизува човѣкъ по принципъ на автономията на Македония, единичкото практическо разрешение на въпроса е — ако се изключи хипотезата за нови войни и нови катастрофи, — онова, което неотдавна се бѣ препорѫчало на конференцията на социалиститѣ отъ България, Югославия и Ромъния въ Букурещъ, а именно да се помогне материално на бѣжанцитѣ, да се даде обща амнистия както и истинска гаранция подъ действителния контролъ на Обществото на народитѣ за културно развитие на националнитѣ малцинства и можеби по-късно, когато тия предварителни мѣрки внесатъ малко миръ и спокойствие въ духоветѣ, балканска федерация, която да обезпечва на всички автономия и равни права. Тая политика именно е била по-късно единодушно възприета отъ втория интернационалъ въ Виена. И авторътъ е билъ особено дълбоко зарадванъ да види презъ време на своето пребѫдване въ България хиляди хора, които не сѫ били социалисти, да се обръщатъ въ своитѣ надежди и въ своето миролюбие и правдолюбие къмъ втория интернационалъ. Той е билъ покъртенъ, виждайки, какъ въ всѣко село, въ всѣки градъ, на всѣка гара сѫ идвали да видятъ представителитѣ на тоя интернационалъ хора отъ всички класи и съсловия, делегации отъ всички партии, искайки миръ, желаейки правда и поздравявайки въ пѫтницитѣ предвестницитѣ на едно подобро бѫдеще. „И не бѣ само една партия, ами цѣлъ единъ народъ, който идѣше да ни изкаже своитѣ копнежи и своитѣ надежди. Той

наистина преувеличава онуй, което ние можемъ стори; ала *поне имаме твърдо намѣрение, да туримъ въ негова услуга всичката наша добра воля.*"

Авторътъ най-сетне схваща въ единъ общъ прегледъ своитѣ впечатления и мислитѣ, които подига въ него всичко онова, което той е видѣлъ и наблюдавалъ презъ време на своето престояване въ България, въ едно последно, десето, писмо, озаглавено „За да заключимъ" (Pour conclure). Имайки предъ видъ важното положение, което авторътъ заима като министъръ на външнитѣ работи въ Белгия и като шефъ на една отъ най-влиятелнитѣ делегации въ Обществото на народитѣ, намирамъ за умѣстно да предамъ дословно по-главнитѣ пасажи отъ това заключение.

„Отъ своето пжтуване въ България запазихъ туй твърде ясно впечатление, че отъ всички мжчни въпроси, които се поставятъ въ тая нещастна страна въ тоя моментъ, нѣма по-мжченъ, а така сжщо и по-опасенъ за вжтрешния и външния миръ отъ тоя за бѣжанцитѣ..., които, дошли отъ съседнитѣ територии на Добруджа, Тракия и Македония, безъ да се говори за руситѣ и арменцитѣ, броятъ съ стотици хиляди, и тѣхниятъ брой се увеличава всѣки день. А свидетелствата сж съгласни въ това, че такива движения на население, предизвикани отъ преслѣдвания и често отъ заплашвания и насилия, иматъ твърде лоши последици. . . Не на последно мѣсто за спокойствието на страната и на съседнитѣ страни, защото можемъ си представи, какъ всички насилнически пропаганди, фашистки или болшевишки, намиратъ сгодна почва между тия тълпи, деморализувани отъ изгнаничеството и отчаяни отъ бедствията и страданията.

Но ако диагнозата на злото е лесна, ако изобщо не е мжчно да се посочи и цѣрътъ, неговото приложение се натъква на прѣчки и на жилава съпротива. Каквото преди всичко е потрѣбно, то е да се освободи (dégorger) България отъ премногото жители, които я преливатъ, било като се подкрепя размѣна на населението, разбира се доброволна размѣна, било като се даде на бѣжанцитѣ възможность и желание, да се върнатъ въ своитѣ стари огнища. . .

Обаче по силата на самитѣ нѣща тая доброволна размѣна има доста тѣсни граници, и истинскиятъ, крупниятъ въпросъ е да се създаде въ територииитѣ, отъ които сж дошли бѣжанцитѣ, такова положение, щото тѣ да могатъ и да искатъ да се върнатъ у себе си.

И отъ такова гледище две условия сж неизбѣжни: първенъ *амнистията* за ония бѣжанци, като македонцитѣ напримѣръ, които сж извършили простжпъци отъ политическо естество; и на второ мѣсто реални, действени гаранции за *правото на националнитѣ малцинства*.

Ще ми кажатъ безъ съмнение, че това право е вече отъ сега осветено отъ следвоеннитѣ договори. Наистина, ньойскиятъ договоръ както и другитѣ договори, относещи се до източна Европа, съдържатъ съответни наредби..., които, приложени широко и либерално по духъ и буква, биха поправили въ широкъ размѣръ флагрантнитѣ нарушения на правото на народитѣ, свободно да разполагатъ, които наруше-

ния бидоха извършени въ Сенъ-Жерменъ, въ Трианонъ и въ Ньойи. Обаче въ сжщность тия наредби въ полза на националнитѣ малцинства си останаха досега почти мрътва буква. Така въ единъ недавнашенъ мемуаръ немцитѣ въ Чехословашко отбелязваха, че най-много се е гледало да закрилятъ етническитѣ малцинства противъ жестокости или противъ индивидуални повреди; но нищо или почти нищо не е правено, за да се задоволятъ тѣхнитѣ колективни нужди или да се позволи автономното развитие на тѣхната национална култура.

А Обществото на народитѣ е задължено да се намѣси, за да стане инакъ. Нему договоритѣ повѣряватъ закрилата на малцинствата. Нему се пада дългътъ да бди, щото балканскитѣ правителства да не се отнасятъ съ клаузитѣ относително малцинствата като съ „парцали хартия“.“

Тукъ авторътъ съ особено задоволство посочва на подписания на 29. септември 1924 отъ България и Гърция и отъ секретариата на Обществото на народитѣ протоколъ, съ който се осигуряваше на съответнитѣ малцинства въ тия балкански държави едно справедливо третуване. „Ние поздравяваме тая спогодба, която позволява да се надѣваме, че поне откъмъ гръцката граница не ще видимъ вече да ставатъ такива печални случки като ония, що станаха въ Търлисъ.“ Но не видѣхме ли следъ година да се повтори почти сжщото и въ Леринско?

„Обаче, продължава авторътъ, откъмъ Ромъния и Югославия не виждаме нищо подобно, и сигурно не е връщането на г. Пашича на власть, което ни дава право за по-добри надежди.

А особено откъмъ тая страна се налагатъ амнистията, действена закрила на правото на малцинствата, даване на известна областна автономия, ако искаме, щото бѣжанцитѣ да се върнатъ у дома си, да престанатъ пограничнитѣ случки, и мирътъ да стане действителность...

Каквото македонцитѣ искатъ въ сегашно време, то е онуй, което социалиститѣ отъ България, Югославия и Ромъния се съгласиха да искатъ миналото лѣто на своята конференция въ Букурещъ: амнистия, гаранция на правото на националнитѣ малцинства. Не е вече въпросъ за присъединяване на Македония къмъ България. Не е вече въпросъ дори и за автономия на цѣла Македония. Каквато се иска, то е за оная часть отъ македонскитѣ краища, които се намиратъ въ състава на Югославянската държава, една автономия аналогична на оная, която искатъ хървати и словенци.

Такива решения могатъ да се приематъ, безъ да се засегне териториалниятъ status quo на Балканитѣ. Тѣ сж отъ естество да умиротворятъ въ голѣмъ размѣръ духоветѣ и сърцата. Тѣ сж неизбѣжни, за да се разреши по задоволителенъ начинъ проблемата на бѣжанцитѣ, която тежи въ сжщо време върху България и върху цѣлия балкански свѣтъ. Тѣ заслужватъ подкрепата на всички ония, които работятъ за поддържане и възстановяване на мира.“

Ив. Георговъ.

Йорд. Ивановъ, Произходъ на царь Самуиловия родъ (вж. „Сборникъ въ честь на проф. Василъ Н. Златарски", София 1925, стр. 55—62).

Въ Скилицовата хроника прямо е казано, че щомъ е умрѣлъ императоръ Іоанъ Цимисхий българитѣ се отметнали и властьта надъ тѣхъ взели въ ржце четирмата братя Давидъ, Мойсей, Аронъ и Самуилъ, които били синове на единъ велемощенъ между българитѣ комисъ по име Никола и майка Рипсимия, поради което тѣ сж наречени Комитопули. Съгласно съ това и съ други подобни истор. данни до сега още се приема, че Самуиловата династия е била отъ български родъ. По-новитѣ критични изследвания на обстоятелствата, при които се основава западната българска държава на Самуила, а особено последното на проф. Златарски, обнародвано въ първа и въ тази втора книга на „Македон. Прегледъ" (год. II), още по-вече засилватъ това мнение, защото инакъ не би било възможно да се разбере, какъ биха могли едни чужденци, едни пришелци да станатъ „велемощни" български „комитопули", да спечелятъ такова грамадно политическо влияние всрѣдъ българския народъ, да се отличаватъ съ високъ български патриотизъмъ и най-сетне единъ отъ тѣхъ, Самуилъ, да основе и нова българска царска династия.

Авторътъ на гореозначентта студия, госп. проф. Ивановъ, вземайки поводъ отъ едно, досега почти пренебрѣгвано историческо известие, и отъ изказани въ свръзка съ него нѣкои съмнения относително българския произходъ на Самуила, си е поставилъ задача да направи отъ своя страна критична преоценка на изнесенитѣ по този въпросъ доводи. Въ заключение г. Ивановъ дохажда до убеждение, че Самуиловата династия не е отъ домашенъ, славянски или прабългарски родъ, а че е отъ арменско потекло. Госп. Ивановъ приема за най-вѣроятно, че арменскитѣ предци на Самуила, който вече е билъ напълно побългаренъ, се настанили въ България още при императоритѣ Копронима и Лъва Хазаринътъ. Арменскитѣ колонисти, отъ които произхождалъ Самуиловиятъ родъ, били дошли отъ Дерджанъ, преселени отъ византийскитѣ императори на Балканския полуостровъ като охрана срещу българитѣ. По-късно, когато българското царство се проширило, тѣзи колонисти влѣзли въ границитѣ на българската държава и чрезъ женитби се сближили съ завареното население и получили българско национално съзнание. Следъ смъртьта на императора Цимисхия, въ 976 г., когато пламнало българското въстание противъ Византия, Самуилъ и неговитѣ братя, чието родово имение се е намирало въ западна България (въ днешна Дупнишка околия, въ мѣстностьта Размеганица), се поставили на чело на освободителното движение и основали нова българска династия.

Кои сж главнитѣ доводи въ подкрепа на това заключение?

Първъ поводъ, да се подигне въпросътъ за произхода на Самуиловия родъ, даде известието на арменския историкъ Асохигъ, споредъ което Самуилъ билъ арменецъ, та още Хилфердингъ се бѣ изразилъ, че не е невъзможно новата българска династия да е била отъ

арменско потекло, понеже още презъ IX. в. арменци сж проникнали въ България. При все това обаче Хилфердингъ счита за по-вѣроятно, че Самуиловиятъ родъ произхожда отъ българи, привърженци на павликянството или на богомилството, които въ България тогава минавали за арменска ересь, та и реченията арменски историкъ, като чулъ да става дума за арменско вѣроизповедание у новитѣ български царье, ги помислилъ за родомъ отъ Армения. И Хилфердингъ прямо изтъква, че въ характера на Самуила и на неговата династия нищо не напомня за чуздъ произходъ (вж. А Гилефрдингъ, Сочиненія, Спб 1876, т. I. 195). И другитѣ историци така гледатъ на Самуиловия родъ, сир. като на български. Иречекъ до край смѣташе и четиритѣ Самуилови братя „Комитопули" за български велможи „съ старозаветни имена, каквито едно време сж били обикнати на двора на царь Бориса и на царь Симеона, — въ време, когато на новопокръстенитѣ християни повече се е харесвалъ Стариятъ заветъ съ своитѣ военни историйки отколкото Новиятъ заветъ, та се харесвали и имената: Давидъ, Мойсей, Аронъ и Самуилъ" (вж. Iireček K., Gecshichte der Serben, 1911, стр. 204).

Тепърва въ последно време биде подигнатъ въпросъ за чуздия произходъ на Самуила отъ г. Влад. Петковичъ, директоръ на Бѣлградския народенъ музей, който въ 1919 г. обнародва въ Парижъ брошура, озаглавена „Une hypothèsesur le Car Samuel". Споредъ автора царь Самуилъ произхождалъ отъ ония персийски колонисти, наричани вардариоти или турци, които се бѣха заселили въ Солунско, Воденско и Охридско презъ първата половина на IX. в. въ време на императоръ Теофила. Доводитѣ на автора сж по-вече отъ несъстоятелни: въ мѣстнитѣ имена въ Охридско и Дебърско като Мокра, Мокрена, Мокросъ. Мохри и др. тои вижда реминисценции на нѣкаква персийска мѣстность Мок'ранъ; пасажа у Ана Комнена (Ed. Bonnae, I, 174), гдето се предава легенда за царь Мокросъ и Самуилъ, Петковичъ тълкува въ смисълъ, че царь Самуилъ е билъ отъ рода на персийци, „мокряни", заселени въ Охридско, че Самуилъ ще да е носилъ прозвището Мокросъ, и отива до тамъ, че отъ това последното изкарва — противъ най-елементарнитѣ правила на езикознието — дори и името на града Охридъ (ужъ отъ Mokhran — Mohrid — Ohrid). Старозаветнитѣ имена на четирмата братя за П-чъ сж сжщо тъй доказателство, понеже ужъ били характерни за източнитѣ народи-перси, араби, арменци, турци, които се намирали въ досѐгъ съ Палестина; най-сетне и имената Рипсимия, — майка на Самуила; Алусиянъ — Ароновъ синъ и Ашотъ — зетъ Самуиловъ, сж източни, арменски. — Госп. Ивановъ съ пълно право отхвърля доводитѣ на Петковича както и заключението му, че „Самуилъ е произхождалъ отъ персийски колонисти, настанени въ Македония още отъ времето на императорътъ Теофила" (от. с. 24). Г. Ивановъ не е съгласенъ и съ втория вариантъ на заключението на Петковича: „Самуилъ е произхождалъ отъ персийско-арменската колония, настанена въ областьта на Охридъ" (ц. с. 25). Следъ това г. Ивановъ минава да докаже отъ своя страна, че потеклото на Самуиловия родъ не е „персийско" или „персийско-арменско", ами арменско. Неговитѣ главни доводи се свѐждатъ къмъ следното.

1. Арменскиятъ историкъ Степаносъ отъ Таронъ съ прозвище Асохигъ, който е написалъ арменска История за събития, достигащи до 1004 г., ако и да е живѣлъ далечъ отъ България, е можелъ да узнае по разни пжтища за българско-гръцкитѣ войни при Самуила, та известието за подирния у този историкъ не бива да се пренебрѣгва. А той казва, говорейки за събитията презъ 986—987 год., войнитѣ на Василий II противъ българитѣ, че български царье били двамина братя, наречени „Комсадзаги“ (сир. комитопули, синове на велможи), че името на по-стария е Самаелъ и че по народность тѣ били арменци отъ областьта Дерджанъ (западно отъ Ерзерумъ въ Армения), доведени отъ императоръ Василия съ наемна войска въ Македония, за да воюватъ противъ българитѣ. Като намѣрили обаче сгоденъ случай, тѣ се отметнали отъ гръцкия императоръ, преминали къмъ царя на българитѣ, „който бѣше скопецъ“, и поради храбростьта си достигнали до високи почести. „После гръцкиятъ императоръ Василий отвори война на българския царь, на скопеца. Комсадзагитѣ, които владѣеха българска земя, подигнаха сериозна война противъ гръцкия императоръ“. Самъ г. Ивановъ намира, що се отнася до хронологията, кога е билъ преселенъ Самуиловиятъ родъ отъ Армения, сжществена грѣшка, а именно че това не е можело да стане въ време на императора Василий II, съ когото Самуилъ е воювалъ, та е на мнение, че Самуиловиятъ родъ е произлѣзълъ отъ по-стари арменски преселенци, докарани презъ VIII в., и като останали презъ IX—X в. въ предѣлитѣ на българската държава, едни запазили расовата си чистота, а други били вече полуасимилирани отъ българитѣ.

2. Старозаветнитѣ имена въ Самуиловия родъ, споредъ г. Ивановъ, правятъ особено впечатление, понеже тия нѣколко имена сж били особено обикнати у арменцитѣ. Но самъ г. Ив. признава, че тъкмо съ името Аронъ по-рѣдко си служили арменцитѣ, а пъкъ колкото се отнася до имената Давидъ, Мойсей и Самуилъ, азъ мисля, че Иречекъ въ рецензията си върху изданието, съдържаще статиитѣ на Ѳ. Успенски, Т. Д. Флорински и Л. Милетичъ касателно новооткрития въ с. Германъ надписъ на царъ Самуила, изчерпателно освѣтли значението имъ, като следствие на срѣдновѣковна мода, далечъ разпространена и въ западна Европа.[1] Че и у арменцитѣ такива имена сж били обикнати, не е чудно, но не е и нѣкакво доказателство по спорния въпросъ.

Особено значение отдава г. Ивановъ на името Рипсимия, понеже то е „най-почитано женско име у арменцитѣ“. Последното е вѣрно,

---

[1] Вж. K. Jireček, Die kyrillische Inschrift vom Jahre 993, печ. въ Archiv für slavische Philologie, 1899 т. XXI, стр. 543—551. Споредъ Иречека, старозав. имена съвсемъ не сж били рѣдки на истокъ въ IX—XI вѣкъ. И имената на царь Бориса и на синоветѣ му сж такива: Михаилъ, Гаврилъ, Симеонъ, Якобъ; между седмочисленицитѣ: Наумъ; въ горня Албания има черква на св. Соломонъ. Въ Унгария въ XI в. двама Арпадовци се ничатъ Самуилъ и Саломонъ. Въ Антиохия едно патрицийско семейство още въ XIV—XVI в. се наричало Samoili, Samoele, Samuelis. Въ Византия два императора се наричатъ Исаакъ (Комненосъ и Ангелосъ), хрониститѣ Joel и Манасий носятъ име Сенахеримъ и пр. (ц. с. стр. 550).

но само по себе си не може да ни изведе до заключението, което подържа авторътъ. Достатъчно е щото чрезъ женитба или друго нѣкое влияние, най-вѣроятно—на кръстника, да се вмъкне въ едно семейство известно чуждо име, и то, стига да е звучало като библейско, да се приеме като свое. Ние не можемъ за сега точно да знаемъ генеалогията на членоветѣ отъ Самуиловия родъ до тамъ, та напр. да отричаме възможностьта, щото и Алусианъ, — името на Самуиловия братовчедъ, синъ на Арона, да се дължи на нѣкое такова външно и случайно влияние. Както ще се види по-долу, това име Иречекъ го смѣта за прабългарско. Госп. Ивановъ напротивъ иска по въпроса да придаде голѣмо доказателно значение на името Алусианъ та въ подкрепа на своята теза дори твърди, че „арменско прозвище носи и царь Самуиловиятъ внукъ Делянъ (у грьц. писатели *Δελεάνος*, *Ὀδελεάνος* сир. *ὁ Δελεάνος*)“. Но това не може да се подържа; формата Делянъ (сир. Дѣлянъ) е славянска изцѣло, каквито сж и Дѣянъ, Стоянъ, — названия, които и сега у насъ сжществуватъ и като семейни — Дѣляновъ, Дѣяновъ. Г-нъ Ивановъ казва, че и „името на Самуиловия синъ Троянъ съдържа сжщото окончание на арменскитѣ имена“, но добре е сторилъ, че се е сѣтилъ да прибави, че въ случая „може да имаме само случайна външна прилика, а въ сжщность името да е добре известното прозвище на римския императоръ Траянъ“. Та и сега още по България е твърде разпространено това име. Г-нъ Ивановъ изтъква още че „арменска форма има и името *Προυσιανός*, споредъ други *Πρεασιάνος*, синъ на последния царь отъ Самуиловата династия, — Иванъ Владиславъ“. Но и това име съ своето окончание, което, както видѣхме, може да бжде и славянско, не ще да е непремѣнно арменско. Особено втората форма на сжщото име *Πρεασιάνος* не прави таково впечаление, следъ като въ българската история сме имали и княжеско име Пресиямъ или Пресиянъ[1], който споредъ Конст. Багрянородни е билъ български господарь (836—852) и който е билъ синъ на Звиница, а братанецъ и преемникъ на Маламира. Иречекъ го чете Пресиямъ и смѣта, че съ него е „сродно името *Προυσιανός* на едного отъ синоветѣ на царь Іоанъ Владиславъ“, а относително окончанието на двете названия той припомня „българското (сир. прабългарското) име *Ἀλουσιανός*, което въ XI. в. и още у Кантакузена въ XIV в. се срѣща (ed Bonn. II. 377, единъ стрелецъ Alusianos при Верея)“. Къмъ туй Иречекъ още посочва, за сравнение съ самото окончание въ двете имена, турк. дума шан, слав. санъ — достойнство.[1]

---

[1] Проф. В. Н. Златарски приема за по-вѣрно четенето *Πρεσιάν*, „защото това име стои близу, ако не е, може би, и сжщото име *Προυσιανός* и *Πρεασιάνος*, което е носилъ най-голѣмиятъ синъ на царь Иванъ Владислава“ (вж. История на българската държава, т. I, София, 1918, стр. 637_2).

[1] „Auf Malamir († 836-7) folgte Presiam, Sohn des Zvinica, eines Bruders des Malamir“ (вж. Archiv f. slav. Philologie, т. XXI, стр. 609).

„Zum Namen (Presiam) vergl. *Προυσιανός*, einen der Söhne des Caren Ioannes Vladislav (Anf. des XI. Jahrh.); zur Endung beider Namen (vergl. türk. šan, slav. санъ, Würde) vergl. den Bulgarennamen *Ἀλουσιανός*, der im XI. Jahrh. und noch bei Kantakuzenes im XIV. Jahrh. vorkommt (ed. Bonn. II. 377, ein Bogenschütze Alusianos bei Berrhoea)“, op. c. 609.

Следователно и доказателството въ случая, което се опира върху споменатитѣ собствени названия, има слаба убедителность. Самъ Авторътъ, г. Ивановъ, не забравя да обърне внимание и върху факта, че въ Самуиловия родъ се срѣщатъ и три, чисто славянски имена: Гаврилъ-Романъ, Самуловиятъ синъ носи и славянското име Радомиръ; една отъ сестритѣ му се е казвала Мирослава; Радомировиятъ братовчедъ, синътъ на Арона, се е наричалъ Иванъ Владиславъ. „Тия имена сж могли — казва Ивановъ — да проникнатъ у Самуиловци, следъ като тѣ се били сродили и смѣсили съ славянобългаритѣ". Но този доводъ може да се обърне въ смисълъ, че може въ българския родъ на Самуиловци чрезъ женитба съ нѣкоя арменка или павликянка да се е вмъкнало чуждо влияние, та потомци отъ такъвъ смѣсенъ бракъ да получатъ при кръщението си чуждо име. Така и една отъ дъщеритѣ на царь Самуила, спомената Мирослава, е била оженена за Ашотъ, който може да е билъ арменецъ.

3. Третиятъ аргументъ на г. Ивановъ въ полза на тезата му сж нѣкои данни въ гръцкото житие на св. Иванъ Владиміръ, жененъ за Косара, Самауиловата дъщеря, споредъ които тя и братъ ѝ били еретици — богомили, масаляни. Въ западна Македония тогава е било разпространено богомилството, та нищо не би означавало за нашия въпросъ, ако е имало привърженици на тая ересъ и между роднини на Самуила. Хилфердингъ, както видѣхме, тъкмо отъ това обстоятелство заключава, защо историкътъ Асохигъ е можелъ да помисли цѣлия Самуиловъ родъ за арменски. Обратно г. Ивановъ намира, че „тия вести ни даватъ основание да предполагаме, че богомилството е намѣрило достжпъ и срѣдъ нѣкои членове на Самуиловия родъ, които като арменци по потекло не сж били далечъ отъ богомилството и павликянството. Царь Самуилъ е билъ наистина православенъ, но ще да се е отнасялъ снизходително къмъ богомилитѣ и не ги е преследвалъ." Възъ основа на това, така обосновано предположение, г. Ив. отива и по-нататъкъ и намира, че затова не е чудно, ако и подиръ Самуила презъ XI, XII и XIII в. богомилството се е държало тъй яко въ македонската область напр. въ Охридско, Битолско, Мъгленско. И дори като предположение последното мжчно може да се подържа: богомилството се е ширило на западъ и презъ границитѣ на България по съвсемъ други, по-общи причини; въ Босна презъ времето на краль Твърдко богомилството и на двора му и по цѣлата страна временно става почти господствуваща религия безъ влияние на какъвто и да е „арменски" елементъ. Хилфердингъ, както се каза, допускаше само, че царь Самуилъ се е намиралъ подъ влиянието на богомилитѣ, което приема и Рачки. Обаче нѣма достовѣрни известия за съчувствие на Самуила къмъ богомилитѣ. Скилица и Кедринъ нищо не говорятъ за това. Дори и приведенията и отъ Хилфердинга разказъ на арменския историкъ за арменското ужъ потекло на Самуила не е още доказателство, че подирниятъ е съчувствувалъ на богомилитѣ. По тоя въпросъ г. Ив. Снѣгаровъ е на мнение, че по всѣка вѣроятность Самуилъ е ималъ политически сношения съ пловдивскитѣ арменци като гарнизонно население на Византия, чрезъ които мълвата за неговитѣ во-

енни подвизи се разнесла по Армения и послужила за основа на легендата за арменското потекло на Самуиловци (вж. История на Охридската архиепископия, т. I. София. 1914, стр. 44 нат.).

Така по-широко схваща причинитѣ за разпространението на богомилството въ западна България и г. Ивановъ въ книгата си „Богомилски книги и легенди" (София, 192 , стр. 34 нат.).

Мисля, че и следъ изнесенитѣ съображения на г. Иванова, съ които по-силно се изтъкватъ известнитѣ слаби данни относително чуждия произходъ на Самуиловия родъ, досегашното схващане у историцитѣ по тоя въпросъ си остава мѣродавно.

Л. Милетичъ.

D-r K. Regling, Lychnidos, eine neue Münzstätte in Illyrien (вж. Zeitschrift fur Numismatik, XXXV, 4. 1925, стр. 255 ff.) (Д-ръ К. Реглингъ, Лихнидосъ, една нова монетарница).

Авторътъ, г. Реглингъ, говорейки въ посочената студия за открити монети, сѣчени въ старо време въ града Охридъ,[1] между друго възъ основа на исторически документи, хронологически е проследилъ, кога най-напредъ се явява названието Лихнидосъ, съ което се означава градътъ Охридъ, докато това название сетне постепенно захваща да отстжпя предъ по-новото „Охридъ", гръц. Ἀχρίς (въ нѣколко форми).

Името Лихнидосъ (тъй сжщо въ нѣколко форми) епиграфски е установено на две милиярни колони на Via Egnatia отъ 217 год. пр. Хр. Едната колона е намѣрена въ Струга, тамъ гдето Черни Дринъ се излива отъ Охридското езеро (*Λυχνιδία λίμνη*), а другата е лежала въ самия Охридъ въ една частна кжща, безъ да се знае точно, отъ где произхожда. Обаче има и по-стари сведения у гръцкитѣ и римски писатели за сжществуването на гр. Лихнидосъ. Този градъ е билъ владѣнъ отъ македонскитѣ царье, и цѣлата Охридска область сетне, следъ установяването на римската провинция Македония въ 146 год., е принадлежала къмъ нея. Следъ административнитѣ преобразования на Диоклецияна Lychnidos се присъединява къмъ провинцията „Epirus, nova dioecesis Macedonia, praefectura Illyricum", на източната половина на държавата, а споредъ византийското организиране на темитѣ градътъ L. стои въ 9 европейска тема Dyrrachion (сир. Драчъ). Най-старитѣ сведения се отнасятъ къмъ тритѣ македонски войни на римлянитѣ, отъ които се вижда, чѳ Лихнидосъ е билъ укрепенъ градъ, игралъ известна роля, понеже се е намиралъ на споменатия важенъ пжть. Въ първата война Еропосъ (Eropos) е завладѣлъ града въ 208 година преди Христа, вѣроятно въ едно въстание противъ Филипъ V, подпомогнато отъ римлянитѣ (Eropum. . . Lychnidum cepisse).

Въ третата македонска война Лихнидосъ често се споменува като главна квартира на бившия преторъ Апиусъ Клаудиусъ въ 170 г.

---

[1] Вж. въ кн. 1, год. II на „Македон. Прегледъ" статията на г. Н. А. Мушмовъ, Охридски монетарници, стр. 69—77.

пр. Хр. Къмъ сведенията отъ македонскитѣ войни трѣбва да се прибавятъ и сведенията, които даватъ за Лихнидосъ и географитѣ Страбонъ (»... *διὰ Λυχνιδίου πόλεως...*« »*περὶ Λυχνιδὸν*»). Птоломей го споменува между градоветѣ на племето Десарети. Градътъ се явява като станция на Via Egnatia въ итинераритѣ (Lychnidos, Lignido и др.).

Датиранитѣ римско-византийски сведения следъ рож. Хр. за Лихнидосъ се почватъ въ IV. в. На събора въ Serdia въ 344 г. епископъ Dionissius се подписва „de Macedonia de Lychnido", а на единъ ефесски съборъ (въ V. в.) се намира подписътъ на *Ἀντώνιος ἐπίσκοπος Λυχνίδου*. Отъ края на V и началото на VI. в. се повтарятъ подобни сведения.

Авторътъ, като следи хронологически даннитѣ, съдържащи названието Лихнидосъ, достига до IX. в., когато Охридската область подпада подъ властьта на българитѣ и става за известно време столица на западната българска държава, а по-късно и сѣдалище на независимъ отъ Цариградъ патриархъ. Тогава българитѣ го наричатъ Охридъ, название, което на гръцки приело форма *Ἀχρίς*. Покрай новото име обаче още и по-сетне отъ време на време се повтаря и старото — Лихнидосъ. Така и дветѣ имена се срѣщатъ въ запазения епископски списъкъ, гдето като седми епископъ на българитѣ и то като първъ въ Охридъ се явява „*Φίλιππος ἐν Λυχνίδῃ, ... νῦν δὲ Ἀχρίδῃ*". При осмия епископъ е казано само името Охридъ: „*Ἰωάννης καὶ αὐτὸς ἐν Ἀχρίδῃ*" (Zachariae v. Lingental, Beitr. zur Gesch. der bulg. Kirche и пр., 1864, 15). Споменътъ на по-старото име на Охридъ се подържа още презъ X и XI. в. У Кедрена, като се говори за второто превземане на града въ 1018 г. отъ Василий II. Българоубиеца, се казва, че Василий дохажда въ Охридъ, който се намира при голѣмо езеро, отъ което и градътъ се нарекълъ Лихнидосъ (*... εἰς Ἀχρίδας, ... πόλις δὲ ἡ Ἀχρὶς ἐπὶ λόφου κειμένη ὄρηλοῦ ἔγγιστα λίμνης μεγίστης — Λυχνιδοῦ καλουμένης, ἀφ ἧς ἡ πόλις Λυχνιδὸς ἐπικαλεῖται ὁμωνύμως τῇ λίμνῃ...*). Старото име на езерото се споменува още въ географскитѣ белѣжки на Ана Комнена и др. подъ год. 1107/8, като се казва, че това име се измѣстило отъ ново, варварско име Ахрида, което ужъ произхождало отъ името Мокра на българския царь Самуилъ: „*ὁ δὲ Δρύμων ποταμὸς ῥεῖ μὲν ἄνωθεν ἀπὸ τῆς Λυχνίτιδος λίμνης, ἣν ἡ νῦν γλῶττα ἐκβαρβαρώσασα Ἀχρίδα προσηγόρευσεν ἀπὸ Μόκρου τοῦ Βουλγάρων βασιλέως τὰ πρῶτα καὶ τὰ ἔσχατα Σαμουήλ*" (вж. Zachariae, ц. с. 9). Разбира се, че названието *Ἀχρίς* нищо общо не е имало съ името *Μόκρος*, както последното тъй сжщо нѣма нищо общо съ името на царь Самуила. — Най-късно се срѣща старото име Лихнидосъ подъ год. 1222—1254. Гръцката черква въ последствие напразно се опитвала дори и въ ново време да възобнови старото име. Авторътъ цитува отъ една гръцка черкова книга: *ὁ Πρεσπῶν καὶ Λυχνιδῶν*.

Н. М-въ.

По въпроса за произхода на името „Охридъ."

Охридъ, заемащъ положение върху една стръмна възвишеность надъ самото Охридско езеро, е старовремски градъ, сжществувалъ съ вѣкове преди нашата, християнска ера. Преди да се настани въ него и въ околностьта му славянобългарското население, Охридъ е билъ владѣнъ отъ римлянитѣ, а въ предримската епоха на Полуострова той е билъ подъ властьта на македоскитѣ царье.[1] Въ предславянското на Полуострова време градътъ минава подъ име Лихнидосъ, и тепърва отъ VIII. в. насемъ се вестява по-новото му име Охридъ, гръцки *Ἀχρίς*, което постепенно се налага, а къмъ XI. в. вече и у чужденцитѣ съ нѣкои рѣдки изключения напълно измѣстя старото. Етимологията на името „Охридъ" не е напълно ясна, ако и да се смѣта за сигурно, че името е славянско и че въ основата му е староб. дума хридъ, която означава възвишеность, върхъ, скала (collis, rupes). Съ тая етимология е въ съгласие и самото положение на града, като се има предъ видъ крепостьта надъ града, нѣкогашенъ укрепенъ замъкъ, горе на върха, на рида, а не новиятъ градъ въ подножието му. Интересно е, че българското предание въ самия Охридъ изкарва името отъ охъ! и „ридъ" (хридъ). Тази народна етимология въ случая не погажда истинатата само касателно началното *о* въ думата, срещу което въ гръцката форма *Ἀχρίς* (родител. падежъ *Ἀχρίδος*, вин. падежъ *Ἀχρίδα*) се явява *а*. Тъкмо тая, окончателно и до сега необяснена представка *о(а)*, дава поводъ да се предлагатъ нови, несполучливи етимологии, за които по-долу ще се каже. Безъ огледъ къмъ въпросната представка *о*, още въ 1887 г. Томашекъ добре бѣ се досетилъ, че въ названието Охридъ основата е славянска, именно думата хридъ.[2] Томашекъ първомъ възъ основа на географския сборникъ на арабина Идриси (сборникътъ е билъ завършенъ въ 1153 год. сл. Хр.) казва за нашия градъ: „'Axrîda, сир. *ἡ Ἀχρίδα* или *Ἀχρίδη, τὸ κάστρον τῆς Ἀχρίδας* (така стои у Деметрия Хоматиянъ, cod. Monac. f. 74, 85, 147, 181 и отъ тамъ *οἱ καστρηνοὶ Ἀχριδιῶται*), най-често обаче писано *ἡ Ἀχρίς*, — съответствува на античното селище подъ име *Λυχνίς-Λυχνιδός*, Lychnida." Томашекъ следъ това продължава: „Макаръ че славянската форма Охридъ се основава върху думата хридъ, сир. скала, при все това може би да сжществува една връзка съ античното име (сир. съ Лихнидосъ), което въ устата на илириеца ще да е гласѣло Лихрида, както въ тоскийския диялектъ *р* замѣстя *н*. Тоскитѣ сега този градъ наричатъ Охòрę, а засвидетелствувана е и една по-стара форма Алхерй(а)."[3] Втората догадка наТ.,

---

[1] Вж. въ тази книга реферата върху статията на Dr K. Regling, Lychnidos, eine neue Münzstätte in Illyrien".

[2] Вж. Wilhelm Tomaschek, Zur Kunde der Hämus-Halbinsel II. Die Handelswege im 12-lahrhundert nach den Erkundigungen des Arabers Idrîsî (Wien, 1887, Bd. 113, Sitzungsber. 1886, стр. 353).

[3] „Obwohl die slavische Form Oxridŭ sich an das Wort xridŭ, ‚Felsen' anlehnt, so kann doch vielleicht ein Zusammenhang mit dem antiken Namen bestehen, der im illyrishen Munde Lyxrida lauten mochte, wie ja der toskische Dialekt *r* für *n* einsetzt. Die Tosken nennen jetzt diese Stadt Ohòrę, aber auch eine ältere Form Alxęrí(a) ist bezeugt" op. c. 353).

която въ сѫщность отрича първата, е несполучлива и само доказва, че Томашекъ въ случая не е водилъ смѣтка за звуковитѣ закони, споредъ които отъ предполагаемата форма „Лихрида“ не може по никой начинъ да се дойде до формата Охридъ или *Ἀχρίς*. И самиятъ фактъ, че албанцитѣ-тоски сега на Охридъ казватъ Охоре, сир. употребяватъ форма съ началното *о*, доказва, че въ етимологията на името Охридъ не трѣбва да се предполага никакво „илирско“ сир. албанско влияние, а трѣбва да излизаме отъ слав. форма хридъ, която несъмненно е и първоначалната форма на името Охридъ и която нѣма нищо общо съ античното име Лихнидосъ. Интересно е, че тъкмо обратното се подържа, а именно че Охридъ произлиза отъ Лихнидосъ, въ статията на проф. Йорд. Ивановъ „Произходътъ на царь Самуиловия родъ“ (виж. Сборникъ въ честь на проф. В. Н. Златарски, 1925, стр. 56_2—57). Докато у Томашекъ, както видѣхме, първомъ името Охридъ решително се сближава съ „хридъ“, а следъ това предпазливо се подхвърля мисъльта, че може да има и нѣкаква връзка съ Лихнидосъ, и то съ огледъ къмъ фонетиката на съседнитѣ албанци, напротивъ у Иванова, като не се споменува мнението на Томашекъ, категорично се твърди, че името Охридъ иде отъ „Lychnidos“ и се обяснява това по следния начинъ:

„Имената Lychnis, Lychnidus, *Λυχνίς, Λυχνιδός, Λυχνίδιον, Ἀχρίς, Ἀχρίδα*. Охрида, Охридъ и д а т ъ е д н о о т ъ д р у г о. Срѣдновѣковата форма *Ἀχρίς* и *Ἀχρίδα* (вин. пад., употрѣбяванъ и като именителенъ), която ни е позната отъ XI. в., се е явила подъ влиянието на албанския езикъ, на диалекта на тоскитѣ. Една отъ характернитѣ особености на тоя диалектъ е да замѣня интервокалното, а по нѣкога и краесловното *н* съ *р*. Така напр. тоскийското „урджр“ (= заповѣдь) отговаря на латин. ordinem[1]; на лат. vinum и гръц. *Foῖvος* отговаря тоскийското „верж“ (= вино); славянското мн. ч. имена дава у тоскитѣ „жмжра“, ед. ч. „жмжр (имѧ, имен-); вмѣсто Валона тоскитѣ казватъ Вльора и др. По сѫщия звуковъ законъ за замѣна на **н** съ р старинската форма Лих**н**ида (Ли'**н**ида) въ срѣднитѣ вѣкове вече звучи Ах**р**ида. Що се отнася до най-новата форма на името Охрида, Охридъ, тя представя правилно славянско срѣдновѣково предаване на чуждоезичното *а* кратко като *о*, както е случаятъ напр. съ păgānus—поганъ; altare-олтарь, pălatium, *παλάτιον* — полата, *Θεσσαλονίκη* — Солунъ, *Καστορία* — Костуръ и пр. Охридскиятъ архиепископъ Хоматиянъ изрично изтъква, че новата форма на името Ахрида била дадена на Лихнида споредъ езика на мизийцитѣ т. е. българитѣ (*. . . τὴν Λυχνιδὸν Ἰλλυρίων πόλιν . . . ἡ νῦν Ἀχρὶς παρὰ τὴν Μυσῶν ὀνομάζεται γλῶσσαν*. Срав. въ проложното житие на Климента, написано отъ Хоматияна, § 6). Турцитѣ наричатъ града Охри, т. е. безъ -д(-да).“

Етимологичното обяснение на г. Иванова, което изцѣло приведохъ и което се сгажда съ посочената по-горе догадка у Томашекъ, не може, както и подирната, научно да се подържа главно съ огледъ къмъ звуковитѣ закони. И г. Ивановъ се спира само върху

---

[1] Интересно е, въ какви връзки съ туй тоск. „урджр“ ще да е франц. ordre? — (Рец.).

замѣната на *н* чрезъ *р*, а не отива по-нататъкъ да обясни, какъ е можала да се преобрази формата „Лихрида“ (която исторически и не е засвидетелствувана!) та да стигне до формата „Ахрида“. А тъкмо това трѣбваше да се докаже, следъ което вече само по себе си дори се разбира, че чуждото начално кратко *а* у българитѣ и изобщо у славянитѣ ще се промѣни въ *о*. Следователно пакъ остая най-приемлива етимологията отъ думата хридъ. Формата Охридъ по съставнитѣ си части е отъ рода на бълг. думи като: окржгъ, окопъ, ограда и пр. съ представка (префиксъ) *о*. Съ огледъ къмъ това тълкуване гръцката форма *Ἀχρίς, Ἀχρίδα* се отличава отъ българската главно съ представката *а* вм. *о*, която ще да се дължи било на пряма замѣна на *о* чрезъ *а*, или пъкъ на народна етимология. Относително последната възможность може да се предположи следното:

Името на града Охридъ, съгласно и съ значението на думата хридъ, както се каза, се отнася до първоначалния укрепенъ градъ (замъкъ) горе на височината. „на рида“. Именно тоя градъ, издигнатъ на височината до самото езеро, сж разбирали и чужденцитѣ, когато е ставало дума за Охридъ. Като се споменува за Охридъ въ свръзка съ завладяването му отъ императора Василий II (нач. на XI. в.) у Кедрена (Ed. Bonn. cod. C, II, 458), тъкмо така се опредѣля положението на Охридъ: „градътъ Ахрисъ, който се намира на високъ ридъ до самото голѣмо езеро“ (*πόλις δὲ ἡ Ἀχρὶς ἐπὶ λόφου κειμένη ὑψηλοῦ ἔγγιστα λίμνης μεγίστης*). Понятно е, че гърцитѣ, които до образуването на западната българска държава, която издигна Охридъ за столица, все още продължавали да си служатъ съ старото название Лихнидосъ, вече се видѣли принудени да възприематъ новото българско име на града, когато то вече официално всжду се е налагало. Отзивъ на тоя обратъ, окончателното измѣстяне на по-старото име съ новото българско име, намираме у Ана Комнена, гдето се разказва за преобразованията, които царь Самуилъ е правилъ въ града и околностьта, като е изсушилъ околнитѣ блата при р. Дримъ съ прокарване канали и пр., та изрично се изтъква, че Лихнидосъ се преименувалъ на дивия (варварския) езикъ на българския царь Самуилъ въ „Ахрида“.[1] Вѣроятно е, че гърцитѣ, като възприели българското название на града съ казаното значение, което е било тѣмъ и по традиция ясно, по асоциация може тъй сжщо да сж свързвали българската дума хридъ съ понятието височина, скала, изразявано на гръцки чрезъ *ἄκρις* — (върхъ, хридъ, височина; срав. още *τὸ ἄκρον* — върхъ, хридъ; *ἀκρίς* — *ἀκρίδος* — скакалецъ). И така, по пжтя на психологична контаминация, въ гръцки уста българското название може да се е преобразило въ *Ἀχρίς* (род. *Ἀχρίδος* в. *Ἀχρίδα* и пр.).

Въ подкрепа на тълкуването, че етимологически взето името Ох-

---

[1] «*ὁ δὲ Δρυμὼν οὗτος ὁ ποταμὸς ῥεῖ μεν ἄνωθεν ἀπὸ τῆς Λυχνίτιδος λίμνης, ἣν ἡ νῦν γλῶττα ἐκβαρβαρώσασα Ἀχρίδα προσηγόρευσεν ἀπὸ . . . τοῦ Βουλγάρων Βασιλέως . . . Σαμουήλ,*» (Ed. Bonn. XII. 9, II. 174). Сжщото по-сетне, както видѣхме по-горе, казва и Охридскиятъ архиепископъ Хоматиянъ, именно че на езика на мизийцитѣ (българитѣ) Лихнидось е билъ нареченъ Ахрисъ.

ридъ нѣма нищо общо съ името Лихнидосъ, мога да посоча на едно друго мѣстно название въ България, идентично съ името Охридъ и по значение и по етимологичния си съставъ, именно названието Ахридосъ (*Ἀχρίδος*), съ което се е означавала една скалиста область въ центъра на Родопитѣ съ нѣколко крепости (замъци)[1].

Подъ името Ахридосъ споредъ Иречека се е разбирала область въ долината на срѣдна и долна Арда. Въ време на второто българско царство Родопитѣ били подъ властьта на царь Калоянъ. Подиръ Клокотнишката битка севернитѣ поли на Родопитѣ съ Станимака и Чепино били български, а Ахридосъ останалъ подъ Византия. Въ 1246 г. имп. Ватацесъ заелъ цѣлитѣ Родопи, но следъ осъмъ години бълг. царь Михаилъ Асенъ (1254 г.) пакъ превзелъ севернитѣ склонове и Ахридосъ съ замъцитѣ Устрой и пр. Споредъ Акрополита тогава жителитѣ въ тая область, понеже били българи, пребѣгвали къмъ сънародницитѣ си, като се бояли отъ чуздо иго (вж. Иречекъ, ц. с. 281; История Болгаръ 354).

Относително етимологията на името Ахридосъ Иречекъ предполага, че произлиза отъ ст.-бълг. дума хридъ — (vzniklo snad ze starobulharského chrid, skála). Това тълкуване, напълно приемливо, въ случая е важно, защото двете гръцки форми „Ахридосъ“ въ Родопитѣ и „Ахрисъ“ (род. п. Ахридосъ, вин. п. Ахрида и пр.) на Охридското езеро сж по произходъ и по значение идентични. Гръцката форма въ Родопитѣ се е наложила, и твърде е вѣроятно, че ако тая форма бѣ се запазила въ говора на българското население въ Родопитѣ въ такъвъ дълготраенъ континуитетъ както въ Охридско, тя щѣше сжщо тъй да гласи „Охридъ“. Но вече къмъ втората половина на XIII. в. името Ахридосъ изчезва и у писателитѣ отъ XIV. в. излиза на яве ново име на сжщата область, — Морра (Morrha, *Μόρρα*). Вече въ споменатата Венецианска привилегия отъ 1199 година, гдето се изброяватъ провинциитѣ, се споменуватъ едно до друго „Мора“ и „Ахридосъ“. Споредъ Иречека първоначално Мора е била часть отъ старата область Ахридосъ, и то по-близката къмъ Димотика, може би сегашната область Султанъ-ери, а тепърва по-сетнѣ името Мора се е пренесло върху цѣлото долно течение на Арда. Отъ името Ахридосъ сж останали спомени въ названието Ахър-челеби въ най-горната Арда, а отъ часть и въ името ахряне, съ което въ Ахърчелебийско и по горното течение на Кричимската рѣка българитѣ наричатъ тамкашнитѣ помаци, разбира се и вънъ отъ старитѣ граници на Ахридосъ.

Името ахряне споредъ Иречека по-скоро произлиза отъ библейското агаряне (*Ἀγαρηνοί*), съ което православнитѣ въ срѣднитѣ вѣкове сж означавали турцитѣ и въобще мусулманитѣ. Догадката на Ире-

---

[1] «*Τοῦ τῆς Ῥοδόπης ὄρους, ὅπερ Ἀχριδὼς ὀνομάσται* (Akropolita, 42 и др.). Срѣща се въ разни падежни форми: *Ἀχριδοῦ, ἐν Ἀχριδῷ*; у Ана Комнена: *τὴν Ἀχριδώ*; въ Венецианската привилегия на импер. Алексия III (1199 г.): Moras et Archridij. Акрополита казва, че въ областьта Ахридосъ имало шесть крепости-замъци, между които били Мънякъ, Остра, *Κρυβοῦς* (Кривусъ) и др. „въ Ахридосскитѣ планини“ (вж. K. Jireček, Cesty po Bulharsku, 286).

чека е права само въ смисълъ, че формата *а*хряне съ начално *а* действително сочи на тая асоциация съ ‚агаряне', защото формата ахряне инакъ трѣбваше да гласи ‚охряне' (съкратена отъ по-стара ф. ‚охридяне'). Следователно въ случая имаме пакъ контаминация и то въ асоциация съ ‚агаряне', та се задържала форма съ начално *а*. У турцитѣ, споредъ мене, народна етимология ще да е създала името Ахър-челеби въ асоциация съ тур. дума а х ъ р, и на тая асоциация се дължи турската форма на старото „Ахридосъ", спазена въ названието Ахър-челеби. Интересно е, че известниятъ византологъ Schlumberger въ съч. L'Epopée byzantine (II, 360, note) изказва мнение, че ужъ името Ахрида (градътъ Охридъ) идѣло отъ славянската (!) дума ахъръ (яхъръ), която значела дворецъ — българска царска столнина: „ce mot Achrida — dérive du mot slavon: a h a r, „cour", la résidence royale bulgare." Г. Ивановъ съ право цитува това тълкуване само като куриозъ (вж. ц. с. въ Сборникъ Златарски, 57). Струва ми се, че въ случая Шлюмберже е смѣсилъ справкитѣ си относително Ахрида=Охридъ съ други, които се касаятъ до Ахридосъ въ Родопитѣ, отъ който е останалъ споменъ, както видѣхме, въ тур. ф. Ахър-челеби. А може би Шл. еималъ предъ видъ езика на прабългаритѣ та е смѣталъ, че на тѣхния — турски — диялектъ е билъ нареченъ замъкътъ надъ гр. Охридъ, като погрѣшно се е изразилъ, че думата ‚ахър' е славянска?

Следъ всичко, което се каза за произхода на името Охридъ, става повече отъ излишно да се спирамъ върху едно друго тълкуване за произхода на това име. Имамъ предъ видъ именно наивния опитъ на г. Владимиръ Петковичъ (вж. брошурата му „Une hypothèse sur le tzar Samuel", Paris, 1919) да докаже, че отъ името Мокросъ, което по незнание Ана Комнена криво е разбрала за собствено име на царь Самуила,[1] се е образувало името Охридъ, и то ужъ отъ една форма M o k h r a n, (персийска дума!) прѣко M o h r i d отъ която най-сетне станало O h r i d. Тази невъзможна етимология се изнася сега поради предвзетата мисъль у автора да изкара, че не само Самуилъ произхождалъ отъ персийски колонисти, настанени около Охридъ, но че и самото име Охридъ е свързано съ царь Самуила, който ужъ носилъ и име Мокросъ. Авторътъ, разбира се, не е знаялъ, че името на града (Охридъ, *Ἀχρίς*) се споменува много преди царь Самуила (вж. за това и въ Сборникъ въ честь на В. Н. Златарски, 56). Г. Петковичъ поднасяйки ни такава своеобразна етимология на името Охридъ трѣбваше да знае, че сж минали вече времената, когато е можело да се казва, че за етимолозитѣ гласнитѣ (вокалитѣ) нѣматъ голѣмо значение, а съгласнитѣ (консонантитѣ) — много малко. Л. Милетичъ.

---

[1] Това мѣсто, което бѣ и по-горе цитувано, точно гласи; ... *ἀπο τῆς Λυχνίτιδος λίμνης, ἥν γλῶττα ἐκβαρβαρώσασα Ἀχρίδα προσηγόρευσεν ἀπὸ Μόκρου τοῦ Βουλγάρων βασιλέως τὰ πρῶτα καὶ ἔσχατα Σαμουήλ* и пр. По мнението на г. Ив. Снѣгаровъ най-вѣроятно е, че Ана Комнена е смѣсила името на планината Мокра, наречена тъй поради физическитѣ си свойства (въ противуположность на съседната Суха гора) съ нѣкое съзвучно име на царь Самуила, или по-скоро ще да е изпаднала въ недоразумѣние: намѣсто да каже че Лихнида е получила своето ново название Охридъ при царь Самуила, тя е казала, че този градъ билъ нареченъ по името на тоя български царь (вж. История на Охридската архиепископия, т. I. стр. 33—34).

Résumés des articles de la Revue.

Prof. V. N. Zlatarsky, L'État bulgare d'Occident jusqu'à la proclamation de Samouïl comme tzar des Bulgares., II. (Pages 1 à 34.)

La campagne entreprise par Basile II contre la ville de Sofia a eu comme fin la complète défaite des Byzantins dans le défilé de la Porte de Trajan, survenue le 7 août 986, grâce à l'arrivée de Samouïl qui accourut au juste moment avec son armée au secours d'Aron. Le danger a été ainsi écarté des possessions du dernier, ainsi que de toute la Bulgarie. Mais même après cet heureux événement, Aron ne cessa pas d'entretenir des relations amicales avec les proches de l'empereur et de mener une politique antinationale dirigée évidemment contre son frère Samouïl. Pour prévenir toutes conséquences funestes qui pourraient s'ensuivre de ces relations pour la Bulgarie, Samouïl fit tuer Aron et mit fin ainsi à tous les troubles intérieurs.

Après la mort d'Aron, toute la Bulgarie a passé sous la domination de Samouïl avec Roman comme tzar nominel. Profitant de ce que Basile II a été occupé par la guerre civile en Asie Mineure, Samouïl entreprit une guerre offensive durant laquelle il enleva aux Byzantins la ville de Dyrrhachium et ses environs ainsi que l'Épire. Après s'être bien établi sur la côte Adriatique, Samouïl concentra toute son attention sur la ville de Salonique qui devenait le but principal de ses visées. A cette fin, il enleva d'abord en 989 l'importante forteresse de Berrhea (aujourd'hui Karaféria) et s'ouvrit ainsi la voie sur Salonique. Basile II, voyant le danger, prit soin de fortifier cette ville et d'en améliorer la défense en nommant en 990 le magistre Grégoire Tarronites pour stratègue de la ville, tandis qu'il se renda lui-même vite en Ibérie (ou en Grusinie, Géorgie actuelle) pour supprimer de vive force la révolte qui sévissait dans cette contrée. Ce n'est qu'en 991 que l'empereur a pu enfin entreprendre une action militaire contre les Bulgares. Dans cette seconde guerre qui se prolongea pendant quatre ans, Basile II eut de grands succès: non seulement il chassa les Bulgares du territoire byzantin, mais il put pénétrer par divers endroits en pays bulgare et y enleva des forteresses ou détruisit d'autres. Cependant, le plus grand succès de l'empereur dans cette guerre fut la capture du tzar Roman qui fut envoyé de nouveau comme prisonnier à Constantinople d'où il s'était échappé en 979. Cet événement fut d'une grande importance pour Basile II, car la Bulgarie était de nouveau privé de son tzar légitime et l'empereur pouvait continuer à voir en Samouïl un rebelle avec lequel il devait tôt ou tard en finir. Mais les nouveaux troubles qui survinrent à

l'est de l'empire du côté musulman attirèrent de nouveau son attention et le rappelèrent une fois de plus en Asie, au commencement de l'année 995.

Le tzar Roman étant de nouveau fait prisonnier, Samouïl restait seul à la tête du gouvernement de l'État, mais il ne se dépêcha pas de se proclamer tzar des Bulgares, malgré que sa lutte pleine de succès, menée si énergiquement et si opiniâtrément contre l'empereur pour l'indépendance de la Bulgarie, lui en donnât un droit. Il ne voulait point se départir de sa politique intérieure qu'il menait depuis le commencement, pour ne pas être taxé d'usurpateur, surtout ne sachant pas quel serait le sort du tzar-prisonnier. C'est pourquoi il reprit, après que Basile eut quitté la Bulgarie, la guerre offensive contre Salonique et infligea sous les murs mêmes de la ville une grave défaite aux Byzantins dans laquelle tomba aussi Grégoire Tarronites. Pour tirer tout le profit de cette victoire, Samouïl dirigea de nouveau son armée vers la Thessalie et vers la partie sud de la péninsule passant par l'isthme de Corinthe et envahissant le Péloponnèse. Mais le magistre Nicéphoros Ouranos, envoyé avec une forte armée contre Samouïl, força le dernier à rebrousser chemin. Les deux adversaires se rencontrèrent sur la rivière de Sperchius, où les Bulgares essuyèrent une défaite complète (996).

Cette bataille n'eut cependant pas une importance décisive dans la longue lutte de Samouïl avec Byzance, comme on a souvent soutenu. Elle contraigna seulement Samouïl à renoncer à toute action militaire vers le sud et à tourner toute son attention dans la direction contraire. Mais à ce moment justement survenaient des événements qui eurent pour conséquence un nouveau changement en Bulgarie. Bientôt après la bataille de Sperchius, Samouïl envoya en 997 une lettre à l'empereur dans laquelle, s'avilissant devant lui, il lui promettait sa soumission s'il voulait lui faire grâce. Mais cette démarche n'était qu'une simple ruse de la part de Samouïl qui voulait ainsi gagner du temps pour rétablir ses forces afin de pouvoir continuer la lutte contre l'empereur. Basile II était disposé à accepter l'offre de Samouïl, mais juste à ce moment mourut le tzar bulgare qui était prisonnier à Constantinople. C'est alors seulement, apprenant la mort de Roman, que Samouïl se résolut à se proclamer tzar des Bulgares avec l'assentiment des boyards-voévodes bulgares et avec la bénédiction du patriarche bulgare. La cérémonie eut lieu à Ochrida qui depuis ce moment devint la capitale de l'État bulgare (997).

L. Milétitch, Les églises des monastères de Stroumitza près des villages de Vodotcha et Vélusa (Pages 35 a 48.)

En 1914, au printemps, le professeur Milétitch visita la ville de Stroumitza et alla à cette occasion dans le village de Vodotcha où se trouvent les anciennes ruines d'une grande église, dans lesquelles on trouve par-ci par-là des restes de peintures murales, très intérressantes, dont on n'a pas encore parlé dans la littérature. Ainsi que le montrent les reproductions photographiques jointes à l'article de M-r Milétitch, № 1—9, ces ruines appartiennent à une grande église à coupole, en forme de croix, impréssionnante par ses grandes dimensions et par le caractère ancien de son architecture et de ses décorations murales. L'auteur sup-

pose que cette église, que est consacrée à S-t Leontii, aurait été consacrée à l'origine à la S-te Vierge et qu'elle a dû être la première église métropolitaine de la ville de Stroumitza et qu'elle date probablement de la fin du premier royaume bulgare. Il tire cette conclusion entre autre de certaines considérations historiques, en connexion avec des données historiques encore existantes et que l'on rapportait jusqu'à présent non pas à l'église de Vodotcha, mais à une autre, celle du proche village de Vélusa, qui est, maintenant encore, bien conservée et qui est consacrée à la Vierge Miséricordieuse.

Monsieur Milétitch a visité aussi le village de Vélusa où il a examiné l'église dont il a fait des photographies (№ I et III) qui sont aussi jointes à son article. Cette église, ainsi que celle de Vodotcha, a été une église de monastère. Le bâtiment du monastère de Vélusa fut brûlé par les soldats grecs, lorsque ceux-ci se retiraient du territoire bulgare pendant l'automne de 1913. Il était de date toute récente et n'offrait aucun intérêt historique. L'église elle-même est ancienne et, à en juger par l'inscription conservée sur une plaque de marbre qui est fixée dans le mur au dessus du porche, elle date de la fin du XI-e siècle. Il y est dit que l'église a été bâtie en 1080 par un moine devenu évêque de Stroumitza, nommé Manouïl et qu'elle avait été consacrée à la Vierge Miséricordieuse. Outre l'inscription dont il est question, il existe aussi un document grec, un manuscrit de la fin du XI-e siècle, trouvé dans le monastère d'Ibère à Athon, dans lequel on parle de ce même Manouïl, évêque de Stroumitza, et de l'église qu'il a bâtie, une église avec un monastère „dans le thème de Stroumitza" et plus particulièrement dans les „alentours immédiats de la ville de Stroumitza", précisément près du proche „Paléokastro", „non loin du pied de la montagne".

Se basant sur le contenu de l'inscription de l'église de Vélusa, et sur celui du manuscrit mentionné, M-r L. Petit, dans son étude „Le monastère de Notre-Dame de Pitié", publiée dans les „Isvěstia Russkago Archeologitcheskago Instituta v Konstantinopolě (Bulletins de l'Institut Archéologique Russe de Constantinople, t VI, p. 1—153), trouve que ces deux documents historiques se rapportent à l'église de Vélusa. M-r Milétitch, en étudiant ces mêmes documents et se basant sur d'autres arguments, propres à lui, trouve que la conclusion de M-r L. Petit n'est pas encore prouvée de façon tout à fait certaine. L'inscription de l'église de Vélusa se trouve sur une plaque fixée dans le mur; elle a pu être apportée là d'un autre endroit; d'autre part la description qui se trouve dans le document d'Ibère de l'endroit où avait été construit le monastère de l'évêque Manouïl nous permet de placer cet endroit plus près de la ville de Stroumitza, précisément du côté du village de Vodotcha, où se trouvent les ruines de l'église qui est evidemment la plus ancienne et la plus grandiose.

A ces considérations il faut en ajouter encore une: d'après les fresques de l'église de Vodotcha, on peut conclure qu'à l'origine elle avait été consacrée à la Vierge. Cette dernière conclusion devient encore plus plausible par l'étude que M-r Kr. Miateff fait sur les restes des fresques de l'église de Vodotcha dans l'article qui suit immédiatement celui-ci.

D-r Kr. Miateff, L'église près du village de Vodotcha (Pages 49 à 57.)

Monsieur Miateff base son étude sur les fresques de l'église près du village de Vodotcha sur les photographies prises par Monsieur Milétitch qui la représentent en son ensemble (fig. 1 et 2) et en détails (fig. 3—9). L'église est un bâtiment à coupole, en forme de croix, contenant en son plan une croix, qui a été clairement marquée dans la construction de la toiture par les voûtes et les frontons des façades. Bien qu'elle se trouvât près de Salonique, l'église de Vodotcha diffère en son plan fondamental du type des églises en forme de croix de Salonique et de Constantinople. D'un autre côté, une quantité d'éléments archaïques donnent raison de rapprocher l'église de Vodotcha de celles qui représentent un type plus ancien d'église en forme de croix de Byzance. Ainsi que ces églises, elle comprend l'espace de l'autel dans le bras oriental de la croix. Là, la coupole était soutenue par des pilastres massifs, qui ont plutôt l'air de murs (fig. 3, 4, 5), séparant l'autel de la partie réservée aux diacres (diakonikon), de telle façon que la communication ne se faisait que par des portes étroites et basses à côté même de l'abside. De la sorte, le carré qui se trouve sous la coupole ne pouvait être nettement séparé de l'espace qui est devant l'abside, et ceci est une particularité que l'on rencontre en Grèce, mais aussi en Arménie, en Géorgie, de même que dans l'église de S-t Jean au bord de la mer à Messemvria. En examinant plus loin les particularités caractéristiques du bâtiment, M-r Miateff trouve que le plan fondamental de l'église de Vodotcha est clair en sa moitié orientale: une croix à branches presque égales avec une assez grande coupole au dessus du croisement. L'église a eu trois absides extérieurement demi-circulaires. La moitié occidentale de l'église peut difficilement être reconstruite à l'aide de ces photographies. M-r Miateff s'arrête sur la technique de la construction de l'église. On voit la construction des voûtes et des arcs sur les fig. № 1, 4, 7 et 8; la fig. № 5 nous présente une manière très particulière et très caractéristique de la construction des coupoles, qui était connue déjà dans les provinces romaines orientales et que Byzance a employée dans certaines églises de Salonique.

Ensuite, l'auteur examine en détails les peintures de l'église, dont une minime partie seulement est restée intacte; elle est tout de même suffisante pour que nous puissions nous représenter la localisation des sujets, pour comprendre le contenu de la peinture murale toute entière, son caractère général et enfin — les particularités de style des figures prises séparément. Après une analyse des fresques, autant qu'il peut en juger d'après les photographies, l'auteur relève le caractère archaïque fondamental des figures murales de l'église de Vodotcha et il conclut que les fresques n'ont pas un caractère purement décoratif, mais didactique-liturgique, qui est propre surtout à l'ornementation des églises de monastères du XIII-e et du XIV-e siècle. Deux types d'icônes de la S-te Vierge, des plus remarquables et des plus populaires, étaient placés bien en vue. Sur un des pilastres qui se trouvaient devant l'abside était dessinée l'image de la Vierge-Odiguitria (fig. 3). Généralement, dans les églises on place cette figure au dessus des portes d'entrée et, à cause de cela, ici, où elle est placée immédiatement sous l'image de la Vierge

de l'Annonciation, elle fait impression par son caractère pur d'icône et donne lieu de supposer que dans l'église de Vodotcha le culte de la Vierge a dû être singulièrement développé et rattaché, peut-être, à une icône miraculeuse dont la copie se trouverait sur le pilastre devant l'abside. Cette supposition trouve un certain fondement dans le fait que la Vierge est representée en icône aussi sur un des pilastres de la partie occidentale de l'église (fig. 10). Ici elle est representée entière, de même que l'Odiguitria, mais elle tient l'enfant à la main droite.

Monsieur Miateff conclut que les peintures murales de l'église de Vodotcha sont du XIII-e siècle, mais ce ne sont probablement pas les premières, car la construction de l'église est d'une date antérieure. Les énormes dimensions du bâtiment, ses murs massifs et ses larges pilastres, la manière dont elle est construite, les éléments archaïques du plan fondamental et les analogies du IX-e et du XI-e siècle que l'on trouve en Grèce prouvent que l'église de Vodotcha est au moins d'un siècle plus ancienne que les fresques conservées jusqu'à nos jours.

L. Milétitch, La vie et le caractère des Slaves de l'antiquité.

Les peuples slaves, qui sont aujourd'hui désunis politiquement et culturellement, aspirent à un avenir plus heureux; ils le voient avant tout dans une unité culturelle, mais n'ont pas l'assurance complète qu'une pareille unité soit déjà mûrie et même qu'elle soit possible. Les gens de science cherchent des arguments pour cette possibilité dans le passé des Slaves, ainsi que dans le fait historique que dans l'antiquité une nation slave unie a existé pendant la période slave proprement dite, lors de l'établissement de la langue praslave, commune, alors, à tous les Slaves. Ayant en vue la question slave de l'avenir, Monsieur Milétitch considère opportun de jeter un regard critique d'ensemble sur l'époque praslave afin de d'éclaircir la vie que les Slaves ont menée jadis, lors qu'ils n'étaient pas encore divisés, leur caractère de race et l'héritage culturel apporté de leur première patrie, avec lequel ils se sont jetés dans la melée de la vie historique européenne.

Se basant sur la littérature respective, ethnographique et historique, l'auteur étudie la vie des Slaves depuis leur séparation des autres peuples indo-européens jusqu'à leur établissement dans les terres dans lesquelles chaque nation slave s'installa ultérieurement, s'arrêtant sur la question des frontières et du caractère géographique de la patrie praslave, sur le type praslave des anciens Slaves, et plus spécialement sur le caractère psychique national des Slaves, en tenant compte des influences extérieures ethnographiques et physiques. Ce sont surtout les facteurs qui ont collaboré à développer chez eux à un degré supérieur des traits démocratiques qui méritent une attention toute particulière. Le résultat en a été le renforcement de la communauté familiale et la coutume cruelle qui s'y rattache de la vengeance par le sang, ainsi que toute une série d'autres petits traits caractéristiques qui sont exposés et énumérés sommairement en 12 points par l'auteur. Tous les côtés faibles de la vie sociale et politique des Slaves, que l'auteur relève, sont attribués à l'ancienne organisation des

clans qui menait à un principe démocratique et anarchique. Presque tous les anciens historiens étrangers, en parlant des anciens Slaves, à partir de Procope jusqu'au X-e siècle inclusivement, ne font pas tant ressortir quelques défauts particuliers de leur caractère que leur faible pour une vie complètement démocratique. De là provient le mauvais trait caractéristique des Slaves, qui fut saisi et apprécié même par les historiens étrangers, c'est-à-dire leur désaccord mutuel, leur morcellement et le manque de respect envers les autorités supérieures.

A ce point de vue l'auteur trouve une complète ressemblance entre l'antiquité slave et la vie historique ultérieure des Slaves de nos jours. On reconnaît aujourd'hui que les Slaves sont un peuple capable, poétique et singulierement musicien, enclin au mysticisme jusqu'à un certain point. D'un autre côté, les classes dirigeantes des Slaves se montrent très égoïstes, exclusives et même anarchistes.

Presqu'à tous les moments de leur histoire, les Slaves ont manqué du sens net des réalités de la vie. Surtout plus à l'est, où le degré culturel était inférieur, ce fait est la suite d'un manque d'équilibre entre l'instruction et l'éducation. En conclusion, tout en montrant d'un côté la résistance reconnue des qualités héréditaires de race : physiques, intellectuelles et morales, l'auteur ne nie pas l'influence des éléments ethniques étrangers qui se sont mêlés aux Slaves. Pourtant nous ne devons pas expliquer les défauts des Slaves uniquement par l'influence des différents substrats de races : en réalité des races pures n'existent pas maintenant, mais dans l'antiquité elles étaient plus pures, et dans le cas présent qui concerne les Slaves, c'est le fond qui doit avoir pour nous l'importance principale. Par leur type physique et d'après leur langue, les Slaves sont indiscutablement en leurs traits principaux des indo-européens et ils ont les bonnes qualités fondamentales de la grande race indo-européenne. Pour être capables de vivre dans certaines circonstances, les grandes races doivent aussi se fortifier dans la lutte pour l'existence. Dans cette lutte se fortifient aussi les forces morales qu'une race porte en elle-même. Les Slaves sont relativement encore des novices en fait de luttes historiques, mais ils ont des réserves de forces morales, qui sont d'une grande importance, car, après tout, c'est la force morale qui l'emporte. Dans leur vie préhistorique et historique, les Slaves ont été en relations avec des peuples de races différentes, non plus d'origine indo-européenne, et ce n'est pas étonnant que des croisements, des mélanges de sang nuisibles aient apporté, en partie, dans leur caractère faible et irrésistant de nouveeux éléments moraux affaiblissants, à la suite de quoi le Slave se démoralise si souvent et si vite. Ces mélanges secondaires peuvent être vaincus par les traits caractéristiques fondamentaux de la race, au moyen d'une forte culture, de l'instruction et d'une solide éducation nationale. L'auteur cite comme exemple le développement politique et historique des voisins séculaires des Slaves, des Allemands, dont les dissensions et les guerres civiles étaient devenus proverbiales. Si l'on peut juger par analogie, il faut espérer que les Slaves qui ne sont pas encore politiquement mûrs, parviendront par l'instruction accélérée et générale contemporaine et les expériences faites

dans l'histoire, à s'élever au dessus des petitesses et de l'égoïsme, au profit du bien général, et que dans un avenir prochain, conscients de leur force historique, spirituelle et physique, ils arriveront à se vaincre eux-mêmes, à vaincre leurs anciens défauts pour arriver enfin à exister pour eux-mêmes.

Prof. Iv. Stranski, La densité de la population dans le territoire de l'Inspection militaire de Macédoine en 1916.

Pendant l'occupation bulgare de la Macédoine, ainsi que d'une partie du district de Prisren en 1916, un service agronomique spécial était chargé de s'occuper de renforcer le rendement de la contrée occupée pour qu'elle pût elle-même nourrir la population locale. Dans ce but „Le service local agronomique macédonien" commença à prendre systématiquement des renseignements sur le nombre des habitants. Vers l'époque de la retraite de nos autorités de la Macédoine (en 1918), les données recueillies avaient été contrôlés plusieurs fois par l'administration et on a obtenu chaque fois à peu près les mêmes résultats. Concernant la répartition de la population dans les différéntes provinces administratives, des mesurages de la superficie géographique, basés sur les données susdites, avaient été faits d'après la carte de l'état major autrichien. D'après ces arpentages, la superficie de la contrée macédonienne occupée par l'armée bulgare, le district de Novi-Pasar y compris, atteignait 33,513.8 kilomètres carrés. De tous les districts administratifs, pris séparément, la première place comme étendue revient au district de Chtip avec 6776.7 kil. carrés, le plus petit est celui de Prisren — 1648 kil. car. L'auteur fait une comparaison, au point de vue du nombre des habitants, entre certains districts de la Macédoine et de la Bulgarie qui ont à péu près la même étendue ; il explique les différences notables de la densité de la population par des causes géographiques, ethniques et historiques. Leur étendue et le nombre des habitants en général et par kilomètre carré sont exposés par districts et arrondissements dans un tableau. Dans un autre tableau l'auteur a groupé les arrondissements d'après la densité de leur population — 0 à 60 habitants par kilomètre carré. Trois arrondissements, seulement, ont eu plus de 60 habitants par kilomètre carré, ceux de Scopié, de Prisren et de Gostivar. Pour conclure, l'auteur explique les chiffres des deux tableaux par l'influence de différents facteurs d'origine géographique, sociale et historique. A la fin il donne une carte schématique de la densité du territoire macédonien occupé.

G. Iv. Bélev, A Salonique, Bitolia et Ochrida (1904).

L'auteur nous décrit les impréssions de son voyage en Macédoine de Sofia à Salonique—Bitolia—Ochrida, au mois de mai 1904, alors qu'une année ne s'était encore passée de la grande révolution des Bulgares de Macédoine, appelée révolution d'Ilin-den et que les réformes de Mürzsteg, conséquence directe de la révolution, imposées à la Turquie par les grandes puissances, avaient été entreprises. Monsieur Bélev a voyagé en qualité d'envoyé secret de l'Organisation révolutionnaire des émigrés macédoniens en Bulgarie pour entrer en pourparlers avec les représentants de l'Organisation macédonienne intérieure, afin de coordonner l'ac-

tivité des deux organisations en vue de la nécessité de continuer la révolution au cas où les réformes n'abouturaient pas par suite de l'opposition des Turcs, dont la conduite hostile envers les Bulgares de Macédoine se manifestait ouvertement par toute une série de poursuites cruelles et violentes. Les „agents civiles" M. M. Girs et Müller, ainsi que l'inspecteur général Hilmi-Pacha étaient déjà nommés et installés à Saloniqué. L'activité de ce dernier ne servait qu'à compromettre l'œuvre des réformes. Mr Bélev nous donne des détails intérressants, qui peignent l'état d'âme d'alors en Macédoine, après la fin catastrophale de la révolution. Dans le même train voyageaient 208 révolutionnaires bulgares, qui revenaient de l'exil d'Asie Mineure, à la suite de l'amnistie politipue qui venait d'être accordée par le sultan. Une année auparavant, leur nombre atteignait 310, donc un tiers étaient morts de souffrances et de maladies dans les prisons, une partie avaient été simplement tués pendant leur voyage pour l'exil. Des scènes émouvantes se passent dans les gares où les parents attendent ceux qui reviennent de l'exil : la joie des uns, les cris désespérés des autres, qui, ayant vainement attendu jusqu'à ce moment, apprennent maintenant seulement la mort de leur proches. Deux correspondants français qui voyageaient avec le même train suivaient ces scènes avec un grand interrêt et prenaient des notes. L'auteur a passé 3 semaiens à Bitolia, où il a eu, ainsi qu'á Salonique, des entrevues et des conversations relativàs à sa mission avec les représentants locaux de l'Organisation révolutionnaire macédonienne. Les autorités turques avaient déjà commencé à mettre des obstacles à la mission italienne de réformes de Bitolia dans son service de reconnaissance. On prevoyait déjà l'effondrement prochain de l'œuvre des réformes et on s'attendait à ce que les Turcs rétablissent bientôt complètement leur régime de violences. Les informations que l'auteur nous donne sur la conduite différente que les Turcs montraient envers les Bulgares d'un côté et les Mécédo-Roumains d'un autre, dont il a visité le gymnase, sont intéressantes de même que les opinions des officiers italiens, membres de la mission italienne pour la réforme de la gendarmerie turque, que l'auteur nous fait connaître dans les pages 95—97. Après cela, il arrive à Ochrida, sa ville natale, où il est reçu avec une grande joie par ses parents et connaissances. Il parle de leur patriotisme et des sacrifices qu'ils ont faits pour l'œuvre de la libération de la Macédoine. Il en cite des exemples caractéristiques. Les autorités turques épiaient le visiteur avec vigilence et, quelques jours après, il reçut du kaïmakam turc l'ordre de quitter la ville et la Macédoine, ce que Monsieur Bélev fit immédiatement.

L. Milétitch, Les costumes des femmes à Galitchnik.

Pendant son voyage en Macédoine en 1916, l'auteur a visité dans l'arrondissement de Debre le grand village de Galitchnik (dans le district de Debre), qui est purement bulgare. Parmi les singularités caractéristiques de la population dans ce coin de la Macédoine sud-ouest que l'auteur a observées la dénomination donnée au différentes parties du costume féminin ainsi que son originalité ont tout particulièrement at-

tiré son attention. Bien reçu par la population, il a eu la possibilité de noter ces particularités et les a exposées dans son article. Deux reproductions photographiques représentant des femmes en costume national y sont jointes.

L. Milétitch, Coutumes nuptiales de la contrée d'Enidjé-Vardar.

En 1919 l'auteur a questionné la Macédonienne Necha Dimitrova, réfugiée du village de Barovitza (district d'Enidjé-Vardar), entre autres aussi sur les coutumes nuptiales de son village. Le récit de N. Dimitrova est rendu exactement dans le dialacte de ce village.

Proverbes de la ville d'Ochrida.— Communiqués par A. P. Stoïlov.

Monsieur Stoïlov communique 53 proverbes en dialecte d'Ochrida, pris du recueil de feu M-r Bitracoff, maître d'école, né à Ochrida. Ce sont des proverbes qui ne sont point publiés dans le „Recueil du ministère de l'instruction", t. XXXVI, 204—274. Des explications qui ne sont pas exprimées dans les proverbes eux-mêmes, mais y sont sous-entendues, sont données en parenthèses.

Exemples de dialectes macédoniens dans une édition serbe. Communiqués par St. R.

Dans le recueil serbe d'articles consacrés à la Macédoine qui a paru il n'y a pas longtemps sous le titre: „Scopié et la Serbie du sud" (Belgrade 1925),[1] entre autres il y a des exemples des dialectes populaires macédoniens — des histoires, des chansons, des devinettes, des proverbes et adages, provenant de différentes parties de la Macédoine (Kavadarzi, Tétovo, Ressène, région de Prespa, Vélès et Ochrida). Si l'on élimine quelques mots serbes introduits par l'écrivain (nekoliko, nichta, ga etc.) et si l'on ne fait pas attention aux caractères serbes: ћ, ђ, љ, њ par lesquels la prononciation populaire des sons mouillés к′, г′, л′, н′ est désignée, les dialectes sont assez bien rendus. Ils ne contiennent rien qui permette de conclure que la langue de ces textes peut être serbe. Au contraire, ils ont tous les traits caractéristiques des dialectes bulgares. Il est incompréhensible pour quelle raison ils ont été publiés dans le dit recueil serbe, dans lequel, contrairement à la vérité, on répète tout le temps que les dialectes macédoniens sont serbes. Deux histoires, l'une de Kavadarzi, l'autre de Tétovo, ainsi que des chansons de Tétovo, Vélès et Ressène sont citées à titre d'exemple exactement d'après l'édition serbe.

Comptes-rendus.

Scopié et la Serbie du sud. Édition de la Société des professeurs serbes. Belgrade 1925. 8⁰. IV, 244.— Compte-rendu par le prof. St. Romanski.

Le professeur Romanski fait une critique sur le recueil édité par la Société des professeurs serbes. Le dit recueil contient 30 articles dédiés à la ville de Scopié et à la Serbie du sud, c'est-à-dire à la Macé-

[1] Voir plus loin le compte-rendu de M-r le professeur Romanski concernant cette édition.

doine et ses terres adjacentes au nord de la montagne du Char. On a voulu décrire dans ces articles le pays à tous les points de vues: géographie, histoire, folklore, voyage, art, instruction et culture. M-r Romanski fait ressortir le fait curieux que les professeurs organisés ont considéré de leur devoir de démontrer à leurs compatriotes par le dit recueil l'importance que la Macédoine a pour l'État, malgré que la Serbie possède la Macédoine depuis 10 ans. L'historien littéraire serbe Pavlé Popovitch, qui a écrit la préface du livre, avoue cela en soulignant que dans certaines contrées du pays on ne se rend pas exactement compte de l'importance de la Macédoine pour la Serbie unifiée. L'étude de la Macédoine serait utile aux Serbes non seulement au point de vue national, mais aussi au point de vue scientifique. Mais il y aurait un „mal" qu'il faudrait éloigner: la vérité sur la Serbie du sud serait obscurcie par la littérature de la propagande bulgare, qui existe depuis de longues années, et par les agents de la dite propagaude qui auraient répandu tant de mensonges concernant la Macedoine qu'il faudrait d'après lui „effacer complètement toute cette littérature et recommencer les études à nouveau". Dans ces nouvelles études, il faudrait rechercher „seulement la vérité". De cette façon les professeurs serbes nient l'importance des études faites jusqu'à présent sur la Macédoine, même celles de savants tels que le slovène V. Oblak et A. Mazon, professeur au Collège de France, qui ont étudié sur place les dialectes macédoniens.

A en juger d'après les articles parus dans ce recueil, la „vérité" que l'on devra rechercher par ces nouvelles études doit être la vérité serbe. Ainsi, comme le fait remarquer M-r Romanski, tout ce qui est contraire à la conception serbe y est ou bien soigneusement caché ou alors on obscurcit des vérités éclatantes. Dans l'article de l'archéologue Vlad. R. Petkovitch sur „Les anciens monuments serbes de la Serbie du sud", l'existence d'un monument bulgare quel qu'il soit est impudemément niée, comme si cè pays n'avait pas eu d'histoire jusqu'au XIV-e siècle, moment où les Serbes le conquirent. Même la mention du nom des Bulgares en Macédoine y est niée! Dans un autre article „Du caractère fondamental des dialectes populaires des contrées du sud", le d-r M. Pavlovitch désigne comme inexistantes dans la langue bulgare les particularités les plus caractéristiques des dialectes macédoniens qui en font une partie indivisible de la langue bulgare (par exemple l'éclaircissement du ъ > o, ь > e), ou bien il ne les montre pas comme bulgares, mais comme surgies indépendamment sous une influence „étrangère" — roumaine (l'article postpositif, la disparition des déclinaisons). M-r Romanski se répand plus longuement sur cetté théorie du professeur Bélitch de Belgrade, habilement lancée et répandue depuis 20 ans avec assiduité, et en démontre l'invalidité; c'est une théorie que le professeur Bélitch ne s'est pas donné la peine, jusqu'à présent, de justifier scientifiquement. C'est intéressant de constater que dans ce même recueil on a publié avec les signes orthographiques serbes (ћ, ђ, џ, j) dans l'article „Quelques oeuvres du folklore de la Serbie du sud" par Ђорђе Ј. Киселиновић, quelques récits, chansons etc. de Kavadarzi, Tétovo, Ressène, région de Prespa, Vélès et Ochrida, qui sont précisément d'une langue purement bulgare.

Les autres articles de ce recueil sur lesquels M-r R. s'arrête plus ou moins longuement ont, eux aussi, le caractère de descriptions courtes et compilatives et conviendraient mieux comme feuilletons dans un journal quelconque que dans un recueil scientifique, même si celui-ci est destiné au grand public.

M. Ivkovitch, Le système des accents des dialectes serbo-macédoniens (Paru dans le „Philologue Yougoslave", Belgrade, livre IV. 1924. Pages 46—71). — Compte-rendu par le prof. B. Tzonev.

M-r Ivkovitch appelle les dialectes mecédoniens des dialectes „serbes" en les rangeant dans le groupe du „što"-dialecte. Il néglige les traits caractéristiques très importants à cause desquels ils sont considérés dans la science slave comme dialectes bulgares. Il se borne à donner aux lecteurs la simple explication que ce fait est dû à cette circonstance que les dialectes macédoniens se sont séparés très tôt des dialectes serbes et qu'étant venu en contact direct avec les dialectes macédoniens de l'est, c e r t a i n s (!) traits de langage se sont développés en même temps que dans ces dialectes de l'est. Il ressort de cette explication que les dialectes de l'est sont aussi serbes et, par conséquence, d'après M-r Ivkovitch, les nouveaux traits linguistiques, d'après lesquels chaque philologue est obligé de considérer les dialectes macédoniens comme une branche de la langue bulgare, sont de même serbes. Déjà ce point de vue qui ne pas scientifique du tout, suffit pour expliquer sa décision de traiter les dialectes macédoniens aussi du point de vue de l'accent, qui n'a rien de commun avec l'accent des dialectes serbes du groupe de „što". Ceci montre déjà que nous avons devant nous le travail d'une personne qui n'est pas spécialiste, mais qui est guidée par le désir de soutenir la fameuse tendance politique serbe concernant la Macédoine par des arguments quasi-scientifiques. En examinant comment M-r Ivkovitch se donne la peine de comparer les systèmes d'accent macédoniens avec l'accent serbe des dialectes „što", M-r Tzonev s'étonne qu'un tel illogisme et une erreur si fondamentale puissent passer pour de la science en Serbie. C'est bien connu que du point de vue scientifique il est parfaitement inutile et vain de faire de telles comparaisons. Avant tout, la règle de l'accent serbe qui rejette l'accent d'une syllabe au commencement du mot, n'existe dans aucun dialecte macédonien. De même il n'existe point de quantité et encore moins de quantité reliée à l'accent comme dans les dialectes serbes du groupe „što". Voilà pourquoi M-r Ivkovitch n'a rien pu faire d'autre que de décrire les accents tels qu'ils sont dans les dialectes macédoniens et d'offrir un groupement de leurs systèmes, avec lequel M-r Tzonev n'est pas tout-à-fait d'accord, soutenant toujours le groupement qu'il a accepté jusqu'à présent dans ses travaux sur l'accent des dialectes macédoniens.

Émile Vandervelde, Les Balkans et la paix. Bruxelles. 1925. P. 96. — Compte-rendu par le prof. Iv. Ghéorgov.

Pendant l'été de l'année 1924 M-r Vandervelde, le bien connu socialiste belge et à présent ministre des affaires étrangères en Belgique, avait visité la Serbie, la Bulgarie et la Grèce. Il a publié ses impressions

de ce voyage dans une série de lettres, réunies ensuite dans un petit livre sous le titre sus-indiqué.

S'occupant de la situation des réfugiés qu'il est allé visiter, il a dû naturellement toucher à la question macédonienne. Voyant la situation créée dans les Balkans par les traités de paix, il trouve que ces traités n'ont pas apporté ici une véritable paix: „Lorsqu'on fait ces constatations, dit l'auteur, une chose apparaît trop évidente: la carte actuelle des Balkans est une carte de guerre. Si l'on veut éviter de nouvelles catastrophes, il faut travailler à en faire une carte de paix."

Le problème des réfugiés est bien grave et angoissant pour la Bulgarie. M-r Vandervelde trouve que de toutes les misères qu'il a vues dans sa vie, et il en a bien vu, rien n'est plus abominable que la situation dans laquelle il a trouvé les réfugiés venus de partout en Bulgarie, chassés par force de leurs foyers dans de pires conditions.

Étant donnée cette situation affreuse dont est responsable l'Europe entière, il trouve que c'est à la Société des nations qu'incombe le devoir de s'occuper de la question et de prendre des mesures promptes et efficaces, afin de lui donner une solution satisfaisante. Dans ce but, il faut d'abord accorder une amnistie pour les réfugiés qui se sont compromis politiquement, ensuite mettre en exécution les stipulations sur les droits des minorités pour que les réfugiés puissent et veuillent retourner dans leur pays natal. „Nous avons le ferme propos, déclare l'auteur, de mettre à son service toute notre bonne volonté."

Et il conclut: „Ce que les Macédoniens réclament à l'heure actuelle, . . . c'est pour la partie des territoires macédoniens qui se trouve dans le cadre de l'État Yougo-Slave, une autonomie analogue à celle que demandent les Croates et les Slovènes.

De telles solutions peuvent être accueillies sans toucher au statu quo territorial des Balkans. Elles sont de nature à pacifier, dans une large mesure, les esprits et les cœurs. Elles sont indispensables pour résoudre de manière satisfaisante le problème des réfugiés qui pèse à la fois sur la Bulgarie et sur tout le monde balkanique. Elles méritent l'appui de tous ceux qui travaillent pour le maintien et le rétablissement de la paix."

J. Ivanov, Origine de la famille du tzar Samouïl (Publié dans le recueil édité en l'honneur du professeur V. N. Zlatarsky. Sofia 1925, pages 55—62.) — Compte-rendu de M-r Milétitch.

Monsieur le professeur Ivanov tâche de prouver la véracité de la communication de l'historien arménien Assohigue, qui a soutenu que le roi Samouïl est Arménien, malgré que tous les historiens compétents considèrent la famille du roi Samouïl comme bulgare. M-r Ivanov admet qu'elle provient non pas d'Arméniens amenés d'Arménie par Basile II, empereur de Byzance, avec lequel Samouïl était en guerre, mais d'anciens colons arméniens du VIIIe siècle dont les descendants, ainsi que la famille du roi Samouïl, étaient déjà bulgarisés en partie. Comme preuves à l'appui, M-r Ivanov cite les noms bibliques de la famille de Samouïl tels que Aaron, Moïse, David, Samouïl pour lesquels les Arméniens avaient

une predilèction, et surtout le nom de la mère de Samouïl Ripsimia. Il trouve que même les noms de Délian et Troyan rappellent des noms arméniens. Enfin, les communications d'après lesquelles dans la famille de Samouïl on soutenait l'hérésie des Bogomiles, sont pour M-r Ivanov des preuves pour sa thèse. M-r Milétitch réfute la thèse de l'auteur par une série de données historiques et linguistiques. D'après lui, l'opinion de M-r Jiretchek est juste, quand il considère les quatre frères de Samouïl comme des „notables bulgares", appelés par les historiens byzantins des „komitopoules", qui portaient des noms bibliques comme c'etait alors souvent d'usage chez les Bulgares, convertis au christianisme. On trouvait de tels noms aussi à la cour même des rois Boris et Siméon. Des noms pareils étaient aussi souvent employés dans l'Europe occidentale au moyen âge. Le nom de Délian est slave, Troyan n'a rien de commun avec l'arménien. D'un autre côté on trouve des noms purement slaves dans la famille de Samouïl. L'hérésie des Bogomiles s'est développée et répandue en Macédoine indépendamment d'une influence de colons arméniens, comme c'est le cas en Bosnie, à la cour du roi Tvardko etc. En résumé, M-r Milétitch conclut que, malgré les considérations exposées par M-r Ivanov, l'opinion contraire des historiens est celle qui est plus fondée.

Dr. K. Regling, Lychnidos, eine neue Münzstätte in Illyrien. 1925. (Paru dans la Zeitschrift für Numismatik, XXXV, 4. p. 255 ff.). — Compte-rendu par M-r N. M-ov.

Monsieur N. M-ov parle de l'article sus-mentionné dû à M-r le docteur K. Regling, principalement sur ce qui concerne l'ancienne dénomination de la ville d'Ochrida—Lychnidos; de quel moment elle est établie historiquement et à quelle époque elle commence à faire place à la nouvelle dénomination Achris (Ἀχρίς), en slave Ochrid. On rencontre l'ancienne dénomination Lychnidos en dernier lieu vers les années 1222—1254. La propagande grecque de la contrée d'Ochrida s'est efforcée plus tard de renouveler ce nom, mais n'y a pas réussi,

L. Milétitch, Sur la question de l'origine du nom „Ochrid".

La question de l'origine du nom „Ochrid" qui a remplacé l'ancien nom de Lychnidos continue à occuper certains savants. M-r Milétitch trouve que Wilhelm Tomaschek dans son ouvrage „Zur Kunde der Hämus-Halbinsel" II (1886, page 353) a étymologiquement raison de relier le nom d'Ochrida au mot slave „chrid" que les Bulgares à Ochrida emploient encore aujourd'hui („chrid", „rid") dans le sens de pente abrupte (collis, rupes). Cette signification répond à la situation géographique de la ville d'Ochrida, dont l'ancienne forteresse se trouve sur une colline au dessus même de la ville sur le „rid". — L'auteur prouve que sous la dénomination Lychnidos et plus tard sous le nom de Ἀχρίς les anciens écrivains comprenaient surtout le château-fort qui se trouvait au haut de la colline. Malgré cette conception, on émit dernièrement deux nouvelles opinions sur l'origine du nom d'Ochrida. L'une, de Vladimir Petkovitch, dans la brochure „Une hypothèse sur le tzar Samouïl,

(Paris 1919), fait dériver ce nom par une étymologie impossible du nom persan „Mokhran" qui était soi-disant le nom du tzar Samouïl lui-même. Considérant cette opinion comme ne supportant aucune critique, M-r Milétitch s'arrête plus longtemps sur l'opinion de M-r le prof. J. Ivanov, opinion émise par lui dans l'article „Origine de la famille du tzar Samouïl" (Recueil en l'honneur du professeur Zlatarsky, pages 56—57). M-r Ivanov soutient que le mot „Ochrid" provient de l'ancien nom Lychnidos. Il se base sur la loi phonétique albanaise dans les dialectes des Tosques, d'après laquelle une „n" intervocale change en „r", et de cette façon il fait dériver Ochrid de Lychnidos. M-r Milétitch montre que cette supposition avait été déjà faite avec de grandes précautions par Tomaschek et il prouve l'impossibilité de soutenir scientifiquement l'évolution des sons qui transformerait „Lychnidos" en „Ochrid". Les Albanais appellent encore aujourd'hui Ochrida O h o r e, tandis que la dénomination „Lychridos" n'est pas constatée historiquement. Le nom d'Ochrida est indiscutablement slave, il se compose du prèfixe „o" et du substantif „chrid". La dénomination grecque Ἀχρίς, Ἀχρίδος est pris des Slaves bulgares. La lettre grecque „a" remplace peut-être directement le préfixe slave „o"; une influence populaire étymologique, par association avec les mots grecs ἄκρος, ἀκρις serait possible. Pour prouver qu'il ne peut y avoir aucune influence linguistique albanaise dans la formation du mot „Ochrid" M-r Milétitch cite le cas du nom „Achridos" dans les Rhodopes, duquel seulement un souvenir a été conservé dans la dénomination turque de la contrée d'„Achartchélébi". Jiretchek fait dériver avec raison le nom de la contrée des Rhodopes Achridos, Achrida du mot slave „chrid".

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА II, КН. 3.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE II, FASC. 3.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1926.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА II, КН. 3.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE II, FASC. 3.

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1926.

СЪДЪРЖАНИЕ

стр.

Л. Милетичъ, Професоръ В. Ягичъ за Македония (по неиздадени негови писма) 1

Ив. Снѣгаровъ, Унищожението на Охридската патриаршия и влиянието на елинизма въ България 65

К. Стояновъ-Вълкановъ, Борбата на Самуила съ Византия . 111

Д-ръ К. Станишевъ, Седемь писма на Нако С. Станишевъ до Стефанъ Верковичъ 135

Рецензии и книжовни вести

Gustav Weigand, Der Admirativ im Bulgarischen. Balkan-Archiv. Fortsetzung des Jahresberichtes des Instituts für rumänische Sprache. I Band. Leipzig 1925, 150-152. — Рецензия отъ Ст. Романски 143

Александръ Х. Руссетъ, Карта на сегашная Болгарія, Ѳракія, Македонія и на прилѣжащитѣ земли, въ 4 листове. Ри увалъ, писалъ и литографиралъ —. Страсбургъ 1843. Съ пояснителни бележки отъ проф. А. Иширковъ. София 1924 (Географска библиотека № 4).—Рецензия отъ Ст. Романски 145

Silviu Dragomir, Vlahii şi Morlacii. Studiu din istoria romanismului balcanic. Cluj 1923. — Рецензия отъ Л. Милетичъ. 147

Robert Lansing, The Peace Negotiations. A personal narrative. Boston and New York 1921. — Рецензия отъ Ив. Георговъ 149

Боривој Ж. Милојевић, Јужна Македонија. Насеља српских земаља, уредио Ј. Цвијић. Књ. X. Београд 1921 (=Српски етнографски зборник, књ. XXI, изд. Српска краљевска академија), стр. 1—147. — **Војислав С. Радовановић, Тиквеш и Рајец.** Антропогеографски испитавања. Насеља српских земаља, књ. 17. Београд 1924 (= Српски етногр. зборник, књ. XXIX), стр. 129—565. — Рецензия отъ Ст. Р. . . 156

Tadeusz St. Grabowski, Bulgarja po przewrocie (1923—1925). Печат. въ Przegląd Politiczny. T. IV, zeszyt 2-3, 1926, Warszawa, 66-91. — Рецензия отъ Л. М. 157

Сборникъ за народни умотворения и народописъ. Кн. XXXVI. Български, аромънски и албански фолклоръ, подъ редакцията на А. П. Стоиловъ. Издава Българската академия на наукитѣ. София 1926. — Рецензия отъ Ст. Р. 153

Съдържание на книгата въ резюме на французски . . 161—176

TABLE DES MATIÈRES

Pages

L. Milétitch, Le professeur V. Jagić et la Macédoine d'après des lettres inédites 1

Iv. Snégaroff, La suppression du Patriarcat d'Okhrida et l'influence de l'hellénisme en Bulgarie 65

K. Stoyanoff-Vâlkanoff, La lutte de Samoïl contre Byzance . 111

D-r K. Stanicheff, Sept lettres de Nako S. Stanicheff adressées à Stéfan Verkovitch 135

Comptes rendus

Gustav Weigand, Der Admirativ im Bulgarischen. Balkan-Archiv. Fortsetzung des Jahresberichtes des Instituts für rumänische Sprache. I Band. Leipzig 1925, p. 150-152. — Compte rendu par St. Romansky 142

Alexandre H. Rousset, Carte de la Bulgarie actuelle, de la Thrace, la Macédoine et les pays voisins, en 4 jeuilles. Strasbourg 1843. Avec des remarques explicatifs par le prof. A. Ichirkoff. Sofia 1924. (Bibliothèque géographique № 4) (En bulgare). — Compte rendu par St. Romansky. . . . 145

Silviu Dragomir, Valaques et Morlaques. Étude de l'histoire du romanisme balkanique. Cluj 1924. (En roumain). —Compte rendu par L. Milétitch 147

Robert Lansing, The Peace Negotiations. A personal narrative. Boston and New York 1921. — Compte rendu par le prof. Iv. Ghéorgoff. 149

Borivoï J. Miloïevitch, La Macédoine du Sud. Naselja (localités peuplées) dans les terres serbes, rédigés par Y. Tsviitch, t. X. Belgrade 1921 (= Recueil etnographique serbe, t. XXI, éd. de l'Académie royale serbe), pp. 1-147. — **Voïslav S. Radovanovitch, Tikvech et Raïets.** Recherches anthropogéographiques. Naselja dans les terres serbes, t. 17, Belgrade 1924 (= Recueil ethnographiques serbe, t. XXIX), pp. 129-565. (En serbe). — Compte rendu par St. R. 156

Tadeusz St. Grabowski, La Bulgarie après le coup d'Etat (1923—1926). Revue politique, t. IV, fasc. 2-3, Varsovie 1926, pp. 66-91 (En polonais). — Compte rendu par L. M. 157

Recueil de traditions populaires et d'ethnographie. Livre XXXVI. Folklore bulgare, aroumain et albanais, sous la rédaction de Anton P. Stoïloff. Edité par l'Académie des sciences bulgare. Sofia 1926. (En bulgare).— Compte rendu par St. R.. 158

Les articles de la Revue en résumés en français . . . . 161—176

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

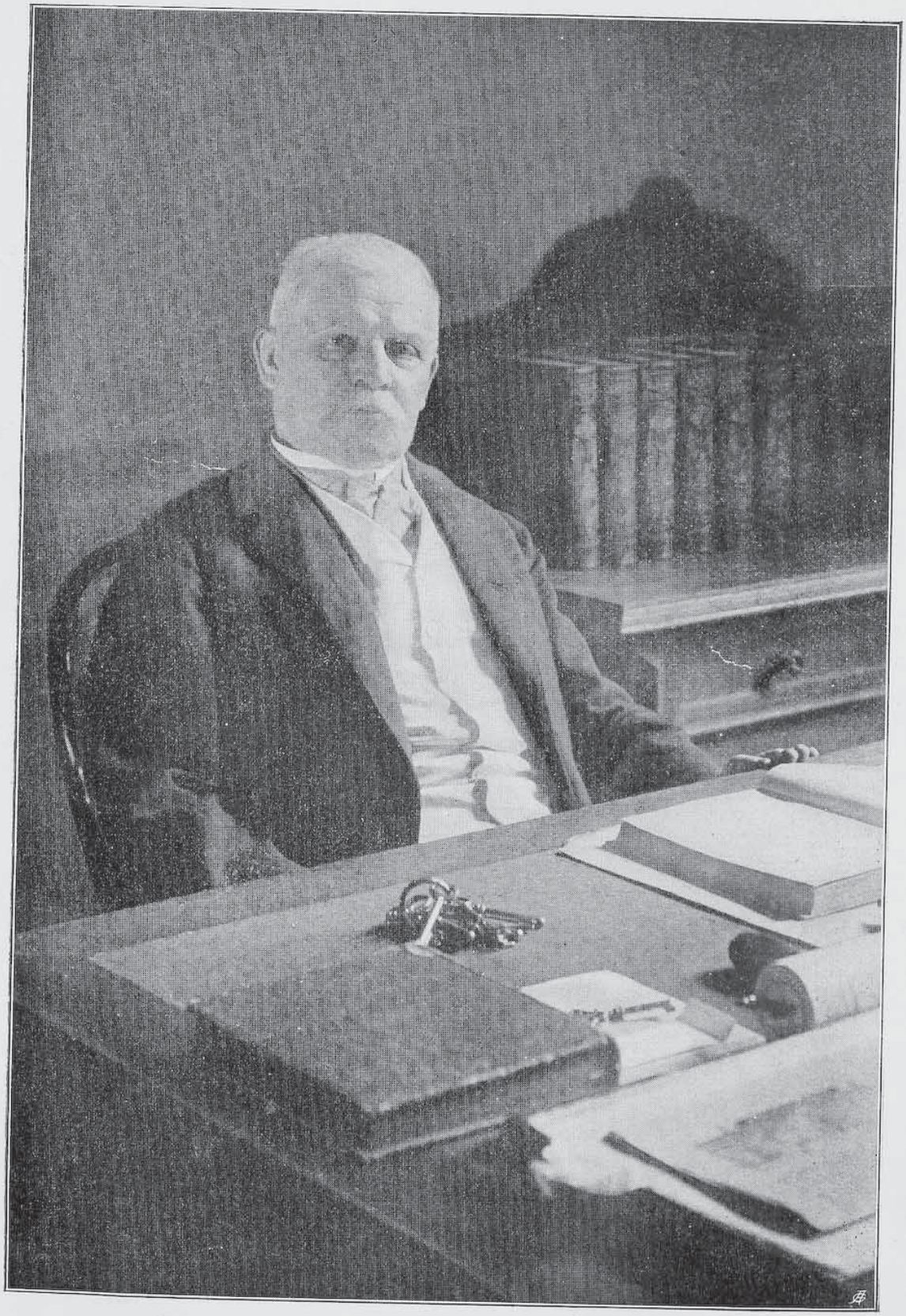

Ватрославъ Ягичъ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СОФИЯ

ПРОФЕСОРЪ В. ЯГИЧЪ ЗА МАКЕДОНИЯ

(ПО НЕИЗДАДЕНИ НЕГОВИ ПИСМА).

Отъ Л. Милетичъ.

Въ славистиката и сега още Македония е предметъ на особенъ научен интересъ главно въ свръзка съ въпроса за родината на старобългарския езикъ и изобщо съ дейностьта на нашитѣ Първоучители и тѣхнитѣ ученици, светитѣ Седмочисленици. Не е случайно, че и най-видниятъ славистъ въ наше време, покойниятъ вече професоръ Ватрославъ Ягичъ въ своитѣ студии посвети особено голѣмо внимание на кирилометодиевската епоха, понеже тя е изходната точка, основата на историята на славянската филоолгия, по която тъкмо Ягичъ е първъ специалистъ. А много важни въпроси отъ нея епоха, между които и въпросътъ за генетичната връзка на кирилометодиевския езикъ съ новобългарския, не бѣха достатъчно разяснени. Необходимо бѣше по-обстойно да се изучатъ преди всичко македонскитѣ говори предимно отъ Солунската область. Известно е, че по инициятива на Ягича неговиятъ бележитъ ученикъ, покойниятъ В. Облакъ отиде въ Македония, гдето първомъ се установи въ Солунъ за да изследва българскитѣ говори въ околнитѣ села. Облакъ, макаръ и австрийски поданикъ и родомъ словенецъ, снабденъ съ официални препоржки отъ Виена, не можа до край да довърши своитѣ диалектоложки изследвания, понеже работата му, която налага прямо общение съ хора отъ народа, се бѣ видѣла на турцитѣ съмнителна и опасна. При все това обнародванитѣ въ последствие негови „Македонски студии“ (Macedonische Studien) хвърлиха немалка свѣтлина върху казания езиковъ въпросъ. Въ свръзка съ сжщия, важенъ за историята на българския езикъ въпросъ и пакъ по инициятива на Ягича предприехъ и азъ подробното изучване на българскитѣ източни говори. Благодарение на Ягичевата неуморна настойчивость и морална подръжка моитѣ диалектоложки изследвания успѣшно се завършиха и резултатитѣ имъ се обна-

родваха отъ Виенската академия на наукитѣ въ съчиненията ми „Das Ostbulgarische“ (Wien 1903) и „Die Rhodopemundarten der bulgarischen Sprache“ (1912). Въ първото си съчинение, на което Ягичъ написа предговора, азъ опредѣлихъ известнитѣ граници на българския езикъ, въ които се включва и цѣла Македония. За Ягича вече бѣше ясна историческата еволуция на старобългарския езикъ като живъ езикъ на българското племе, и той недвосмислено се изказа по тоя въпросъ въ съчиненията си, — особено въ капиталния си трудъ върху „Историята на потеклото на старочерковнославянския езикъ“ (Die Entstehungsgeschichte der altkirchenslavischen Sprache), а тъй сѫщо и въ „Исторія славянской филологіи“, гдето се засѣга тоя предметъ.

Тъкмо споменатитѣ мои диалектоложки изучвания станаха причина щото по-тѣсно да се сближа съ Ягича така, че отъ тогава (1898 г.) помежду ни се завързаха приятелски отношения, подържани и чрезъ една взаимна кореспонденция, която непрекѫснато потрая цѣли 16 години. Между другитѣ научни въпроси насъ свързваше пълно едномислие и относително етнографичнитѣ граници на българския народъ; понятията езикъ и народъ въ случая напълно се покриваха, така че за Ягича бѣ надъ всѣко съмнение установена племенната идентичность на славянското население въ България Тракия и Македония. За него, следователно, македонскитѣ славяни отъ чисто научно гледище, независимо отъ тѣхната политическа и културна история, бѣха български славяни, българи. И въ писмата си, когато става дума за тѣхъ, Ягичъ ги счита часть отъ българския народъ. Изтъквамъ това, защото въ научнитѣ съчинения на Ягича, гдето той избѣгва въпроси, свързани съ политиката, прямо не се засѣга македонскиятъ въпросъ въ актуалната му, политическа страна. Но инакъ той живо следѣше развоя му и си имаше свое установено убеждение по него, което откровено въ писмата си сподѣляше съ мене. Не можеше и да бѫде другояче; Ягичъ бѣ и си остава най-тънкиятъ познавачъ на славянството и въ особеность на южното славянство въ всѣко отшение така че за него не можеше да има етнографична проблема по отношение на нашитѣ македонци, каквато изкуствено бѣ създадена отъ политически заинтересована страна. Както ще се види по-долу отъ едно негово писмо, той много

добре бѣ разбралъ, какви държавни интереси на Сърбия се прикриватъ задъ този ужъ етнографиченъ споръ за Македония.

Поводъ щото често да се засѣга въ писмата на Ягича македонскиятъ въпросъ даваше и обстоятелството, че той живо следѣше мояга дейность по този въпросъ, за която и азъ му пишехъ, често пжти и въ свръзка съ известни свои научни задължения къмъ него, изпълнението на които поради тая ми дейность закъсняваше. Но имаше и други, чисто научни поводи въ писмата ни да се говори за Македония. Най-важниятъ бѣ въ свръзка съ грижитѣ на Ягича да се установи въ подробности програмата на съдържанието на проектираната „Славянска енциклопедия", чиято редакция Петербургската академия на наукитѣ изцѣло бѣ повѣрила нему. Съ единъ циркуляръ още въ 1898 год. 12. II. отъ Виена Ягичъ бѣ разпратилъ на бърза ржка изработенъ общъ планъ на Енциклопедията, въ който между друго подъ точка. В. бѣ предвидено граматическо изложение на българския езикъ съ исторически уводъ. Въ циркуляра Ягичъ подканяше бждещитѣ сътрудници да направятъ своитѣ забележки, като евентуално дадатъ съгласието си за сътрудничество. По-нататъкъ се казваше въ писмото, че ако Ягичъ сполучи да събере сътрудници за тази първа часть на Енциклопедията, той щѣлъ да представи планъ и за втората часть — „История на славянскитѣ литератури" и за третата — „Славянска етнография." Въ последствие биде изработенъ окончателенъ „планъ" отъ самия Ягичъ съ значителни допълнения. Прибавена бѣ къмъ всѣки славянски езикъ и рубрика за наречията. Българскиятъ езикъ се раздѣляше на три диалектни групи, обгърщащи 1. източнитѣ, 2. западнитѣ и 3. македонскитѣ говори. Покрай изработката на „плана" много голѣми грижи задаваше Ягичу изборътъ на сътрудницитѣ. По тоя въпрссъ той години наредъ води оживена кореспонденция съ множество слависти. По сжщия въпросъ, както ще се види и отъ нѣкои по-долу цитувани мѣста отъ писма му, Ягичъ не веднаждъ се е обръщалъ за съветъ и съдействие и къмъ мене. Написването и на рубриката „Македонскитѣ говори" Ягичъ окончателно бѣ решилъ да се повѣри на български филологъ, главно поради органическата връзка на македонскитѣ съ другитѣ български говори.

Между туй, докато казанитѣ преговори се протакаха, издаването на Енциклопедията се бѣ започнало съ по-преднитѣ отдѣли отъ първата часть. Къмъ 1912 година вече бѣха се привършили съвѣщанията на Ягича относително лицата, на които ще се възложи изработката на отдѣлитѣ по старобългарския и новобългарския езикъ въ Енциклопедията. Но тъкмо тогава избухнаха първомъ балканската сетне и всеобщата война та се спрѣ вървежътъ на това важно за славянския свѣтъ научно предприятие, на което подиръ войнитѣ смъртьта на Ягича преждевременно тури печаленъ край.[1]

Мнението на Ягича касателно българския характеръ на македонскитѣ говори, за което и въ писмата му става дума, колкото само по себе си е ценно, става още по ценно сега предъ видъ на странния фактъ, че отъ страна на бѣлградскитѣ политически и учени кржгове въ последно време, а главно следъ като по-голѣмата часть отъ Македония биде завладѣна отъ Сърбия, се разпространява съ нищо необосновано твърдение, какво ужъ проф. Ягичъ е смѣталъ езика на македонцитѣ за нѣкакъвъ неопредѣленъ, преходенъ диалектъ, по-вече сръбски отколкото български и пр. Тенденцията на тази легенда, която взеха усърдно да повтарятъ и въ чужбина нѣкои ревностни защитници на сръбската денационализаторска политика въ Македония, е много ясна и, разбира се, нѣма нищо общо съ науката както и съ самата действителность относително истинското досежно мнение на Ягича, чието име въ случая умишлено се намѣсва. Разбира се, че за политицитѣ е отъ немалка важность да прикриватъ своитѣ нечестиви цели съ едно „мнение“ на първия славистъ Ягичъ, който при това по духъ и родъ бѣше хърватинъ. То може да послужи и за важно оправдание на насилническата имъ политика въ Македония предъ свѣта и въ особеность предъ по-справедливо и приятелски настроеното къмъ българитѣ обществено мнение въ Хърватско и Словенско. За жалость, макаръ и неистинско, споменатото ужъ Ягичево мнение още се разнася чрезъ досежната литературна пропаганда и върши своя временень ефектъ. Но и

[1] Сега, съ съгласието на Петербургската академия на наукитѣ, която се отказва да продължи издаването на Енциклопедията, се тъкми отъ чешската академия на наукитѣ да се издаде една нова славянска Енциклопедия.

безъ огледъ къмъ това, отъ немалъкъ научен интересъ е, мисля, да се знаятъ съобщенитѣ по-долу подробности изъ Ягичевитѣ писма, които изнасятъ сѫщинския възгледъ на Ягича върху етнографията на славянската часть на Македония. Интересно е да се изтъкне още, че отъ едно негово писмо се вижда, че професоръ Цвиичъ напраздно се е опитвалъ да получи отъ Ягича одобрение на своята измислица, споредъ която македонскитѣ „славяни“ ужъ нѣмали оформено национално съзнание та можели лесно да станатъ и сърби и българи. Ягичъ му е отговорилъ както подобава. Въ писмата си Ягичъ сѫщо тъй отрицателно се изразява и за тенденциознитѣ теории на проф. А. Белић относително езика и народностьта на македонцитѣ. И изобщо по македонския въпросъ Ягичъ се показва въ писмата си прямъ и обективенъ; сѫщитѣ качества той проявява въ писмата си и по много други въпроси касателно славянството. Поради това почти всичкитѣ му писма до мене, отъ които съмъ запазилъ 136, иматъ значение за пълната характеристика на самия авторъ като човѣкъ и славянинъ. Тѣ съдържатъ ценни данни и за историята на славянската филология. За сега отъ тѣхъ съмъ избралъ 20 писма, въ които има по-голѣми или по-малки пасажи, гдето се засяга нашата тема. Върху тѣзи пасажи отъ писмата по-долу ще се спра съ нѣкои необходими обяснения. Сѫщитѣ части отъ писмата му, които сѫ писани съ хърватска латиница, предавамъ и въ оригиналъ, като на края прибавямъ още и факсимилета на самитѣ оригинали по сѫщия редъ и нумерация. Така, мисля, най-добре ще се услужи на истината.

II.

По-горе изтъкнахъ, че грижитѣ, които създаваше на Ягича възложеното му отъ Петербургската академия на наукитѣ редактиране на „Славянска енциклопедия“, даваха поводъ да се говори въ писмата ни и за Македония. Така въ едно дълго писмо отъ 31 декември 1903 год. Ягичъ подробно ми съобщава за преговоритѣ, които е водилъ съ Петербургската академия главно касателно бюджетния въпросъ на предприятието и програмата на съдържанието на първата часть на Енциклопедията. Между разнитѣ рубрики, които се отнасятъ до старо- и новобългарския езикъ („Церковнославянскій языкъ,“ „Судь-

бы церковнославянскаго языка на почвѣ болгарской," „Историческое введеніе въ исторію болгарского языка" и пр.), най-сетне дохожда и рубриката „Обозрѣніе болгарскихъ нарѣчій." По тая тема Ягичъ казва: „Това азъ раздѣлямъ на три групи: Возточно-болгарскія нарѣчія или говоры, Западноболгарскія нарѣчія или говоры и Македонскія нарѣчія или говоры. Дали това раздѣление на три е достаточно?" (Вж. ориг. писмо № 1 и факс. № 1).

Въ следното си писмо отъ 16 януарий 1904 год. Ягичъ пакъ засяга въпроса за отдѣла по българскитѣ наречия: „Азъ вече съ това достатъчно съмъ опредѣлилъ положението на македонскитѣ говори, като съмъ ги смѣстилъ подъ заглавието »български езикъ« (Ja sam, mislim već tim dovoljno označio položaj makedonskih govora, što sam ih smjestio pod glavu „bugarski jezik")" (вж. ориг. писмо № 2 и факс. № 2).

Въ друго писмо (12 май 1904 г.) Ягичъ пакъ заговорва за Енциклопедията: „Въ рубриката «Болгарскій языкъ» се касае първо за общъ прегледъ или уводъ, който би трѣбвало да покаже, кога, где и какъ почва да си пробива пѫть, да прониква народниятъ български езикъ презъ черковно-славянския. Това е у васъ толкова по-мѫчно, че и самиятъ черковенъ езикъ не е освенъ кѫсъ отъ българското тѣло, кървь отъ българската кървь. При все това съ голѣмо внимание и старание може много нѣщо да се направи. А за тая работа, която по-преди смѣтахъ да възложа на Дринова, сега най бихъ искалъ Васъ да имамъ. Мисля, че Вие би трѣбвало да напишете този уводъ, въ който бихте разправяли за следитѣ на националния български типъ въ най-старитѣ текстове до половината или до края на 16 вѣкъ, сетне за срѣдната епоха, гдето народниятъ елементъ вече преобладава, и най-сетне за зараждането на модерния (новобългарския) типъ. Такава картина би послужила всѣкому, за да стане ясно, що е туй български езикъ, колко е старъ и какъ се е развивалъ. Следъ едно таково въведение, мисля, не е нуждна отдѣлна «историческа граматика», а може веднага да се премине къмъ «обозрѣние на наречията.» Порано мислѣхъ тъй: Вие да вземете източнитѣ, господинъ Цоневъ западнитѣ, а г. Лавровъ македонскитѣ наречия. Ала сега ми се струва по-умно, да бѫде цѣлата българска диалектология въ едни и то въ Ваши рѫце. Никой

толкова не се е занимавалъ съ тѣзи въпроси, колкото Вие. Макаръ, че всички вие, българи и сърби, донегде и въ науката да сте «националисти» — ето напр. Белић, ако и да е билъ ученикъ на Фортунатова, пакъ не е достаточно обективенъ, ами съ изкуствена диалектика, да не кажа рабулистика, докарва вода на своята воденица! — при все туй азъ отъ Васъ очаквамъ най-голѣма научна обективность. Следователно азъ Ви моля да поемете върху си всичката тази работа. По моята смѣтка туй би могло заедно съ въведението да заеме 10—12 печатни коли голѣма лексикална осмина. Би останалъ още „Очеркъ грамматики современнаго языка" съ малъкъ уводъ: „Какъ образовался современный литературный болгарскій 'языкъ." Това бихъ предложилъ на г. Цоневъ" (вж. пис. и факс. № 3).

Въ писмо отъ 6 януар. 1905 г. Ягичъ, говорейки за Енциклопедията, ми предлага да напиша за нея и статия „Върху опититѣ да се пише български съ гръцко писмо" и пакъ се връща къмъ отдѣла за българскитѣ наречия: „За днешната българска диалектология, която изцѣло е дадена Вамъ на разположение, се предвиждатъ най-малко 4 печ. коли. Ако не успѣете въ най-прецизна форма да представите картината на българскитѣ диалекти въ тѣзи тѣсни рамки, Вие можете и да прехвърлите това число" (вж. пис. № 4). Следъ това ми предлага да напиша за Енциклопедията и малка статия за влиянието на ромънския езикъ върху българския, доколкото има таково влияние въ словаря и въ синтаксиса.

Ягичъ следъ дългогодишенъ усиленъ трудъ надъ изданието на срѣднобългарския паметникъ, нареченъ Болонски псалтиръ (намира се въ библитеката въ Болоня — въ Италия), който е писанъ въ Охридъ и отразява въ себе си мѣстния говоръ, съ писмо отъ 8. януарий 1907 год. твърде доволенъ ми съобщава, че най-сетне печатането на тоя му трудъ е свършено, че написалъ и предговора та следъ две-три седмици щѣлъ да разпрати първитѣ екземпляри. „Ще съдържа до 60 печатни коли. Надѣвамъ се, че Вие ще бѫдете до негде доволенъ: извоювахъ ви Македония! (Osvojio sam Vam Maćedoniju!) — макаръ че поради самитѣ коректури при това много загубихъ отъ слабото си зрение. Това е моята „лебединая пѣсень". Вече съ такова нѣщо другъ пѫть не се залавямъ. Що мжки и разноски ми струва тази книга! Цѣлата

субвенция на академията (12 хиляди крони) не стигна, та трѣбваше повече отъ хиляда крони да остана длъженъ, които вмѣсто награда ще трѣбва отъ джеба си да посрещна (вж. писмо и факс. № 5).

Интересна е за насъ отъ приведеното мѣсто фразата „извоювахъ ви Македония“. Съ нея Ягичъ загатва за значението на този бележитъ ржкописъ като важно доказателство за българския характеръ на езика на македонскитѣ славяни отъ югозападна Македония въ XIII в., защото Болонския псалтиръ е писанъ между 1230—1245 г. въ село Равна, близу до гр. Охридъ, както е казано на листъ 125б на ржкописа: „Помѣни господи раба своѥ Иосифа и Тихотѫ, съпсавъша книгы сиѭ съ б(ож)иѭ помщиѭ и св(ѧ)тѫѫ б(огороди)цѫ приснод(ѣ)вѫ Мариѭ. Писашѫ же сѧ въ Охридѣ градѣ въ селѣ рекомъимъ Равне, при ц(а)ри Асѣни блъгаръскымъ“.

Преди Ягичъ да се залови съ критичното издание на Болонския псалтиръ, съ него се бѣ занимавалъ рускиятъ славистъ В. Н. Щепкинъ, който тъй сѫщо бѣ схваналъ голѣмото значение на тоя български паметникъ: „Болонская псатырь заставила меня продлить пребываніе въ Италіи. Болонская псалтырь, съ вѣроятной датой 1230—1240 г., стоитъ во главѣ болгарскихъ памятниковъ опредѣленнаго времени. Следуетъ удивляться, какъ до сихъ поръ замѣчательный памятникъ не былъ выдвинутъ впередъ болгарскимь филологами“.[1]

Това, което българскитѣ филолози не бѣха успѣли да сторятъ, извършиго Ягичъ съ най-голѣма вещина, каквато само той притежаваше за подобни работи, и великолепното издание на Болонския псалтиръ съ надлежнитѣ филологически коментарии (на латински езикъ) се яви въ 1907 год. въ обемистъ томъ отъ 968 страници гол. 8-мина съ 19 страници въ факсимиле. Въ изчерпателнитѣ си всестранни обяснения Ягичъ не е пренебрѣгналъ и българскитѣ езикови особености на паметника, въ които често се отражаватъ характернитѣ черти на охридското наречие отъ онова време,

[1] Вж. В. Н. Щепкинъ, Второй отчетъ Отдѣленію русскаго языка и словесности, 1901 год. (печатанъ въ „Извѣстія“ на II. отд. на Петербургската Академия на наукитѣ, год. VII, кн. 3, стр. 156—218).

напълно съгласни и съ особеноститѣ на сегашния охридски говоръ. „Понеже Македония е родината на нашия паметникъ — казва Ягичъ — никой не ще се чуди, че въ него се спазва правилна старославянската граматика отъ българския правописенъ типъ, която състои главно въ употрѣбата на вокалитѣ ъ и ь, ѫ и ѧ“ (Cum Macedonia codicis patria sit, nemo mirabitur grammaticam palaeoslovenicam orthographiae bulgaricae normam observasse, quae in adhibendis vocalibus ъ et ь, ѫ et ѧ consistit, вж. стр. 798). Между изброенитѣ фонетични особености на езика на Болонския псалтиръ, въ който безъ съмнение се отражава влиянието на родния говоръ на писача, важни сѫ пречеститѣ случаи (exempla praesto sunt permulta, вж. стр. 809), гдето се явява о вм. ъ и е вм. ь: вонъ, сонъ, дождъ, золъ: паплъни сѧ золъ; кровъ (стб. кръвь), крѣпокъ, останокъ, послѣдокъ, врътопъ, пѣсокъ, начѫтокъ, пѫтосъ (вмѣсто пѫть-съ, стб. пѫть-сь), ко мнѣ, прѣдонъ (стб. прѣдъ нъ), созда, соньмищу; местника, весъ денъ, деньницѫ, прѣлестъ, честъ, темнъихъ, конецъ, телецъ, пришълецъ, хрьбетъ, силенъ, подобенъ и пр.

Българскиятъ характеръ на езика на Болонския псалтиръ особено се изтъква и чрезъ смѣсената — по срѣднобългарски — употрѣба на знацитѣ ѫ и ѧ, сир. на носовкитѣ. Посѣднята въ ржкописи, преписани по сръбски правописъ направо отъ български оригинали, често е давала поводъ на граматически неразбории, както се вижда и въ единъ сръбски, т. нареч. Букурещски псалтиръ, който Ягичъ за сравнение е ималъ подъ ржка и за който казва: „codicem nostrum e fonte bulgarico, qui vocalibus ѫ et ѧ promiscue utebatur, fluxisse docent aliquot exempla, ubi librarium serbicum iste vocalium usus fugit“ etc. (с. 831). Ягичъ е използувалъ за сравнение съ Болонския псалтиръ и известния български псалтиръ „Пѣснивецъ“ (притежание на Бълг. Академия на наукитѣ), който е писанъ по заповѣдь на българския царь Іоанъ Александъръ въ 1337 година (вж. стр. 838 нат.: „VIII. De psalterio bulgarico, anno MCCCXXXVII scripto, nunc Sofiensi“).

Не е тукъ умѣстно повече да се простирамъ върху Ягичевото издание на Болонския псалтиръ: мисля, че казаното е достаточно, за да се разбере смисълътъ на споменатата фраза въ писмото му: Osvojio sam vam Macédoniju!

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

Докато Ягичъ отъ чисто научно гледище така е схващалъ отношението на македонскитѣ говори къмъ българския езикъ, сир. като негова органична часть, въ туй време въ Бѣлградъ завоевателната политика, която е целила при първа възможность да загради Македония, бѣ почнала съ помощьта на сръбски учени да подгатвя изпълнението на своитѣ планове чрезъ ужъ научни доводи. Известно е, че професорътъ по география въ бѣлградския университетъ, Јов. Цвиичъ, който си е спечелилъ име на виденъ специалистъ по своя предметъ, се бѣ впрегналъ въ услуга на тая политика. Читателитѣ на „Македонски прегледъ“ добре сж осведомени върху тая лъже-научна дейность на проф. Цвиича отъ моята критика върху неговата „теория“ относително македонскитѣ българи (вж. въ книга 3, г. I на Македонски Прегледъ). Че азъ въ преценката си съмъ правъ, това се потвърдява и отъ едномнение на Ягича за тая дейность на Цвиича, изказано въ писмото му отъ 2 януарий 1906 г. По поводъ на едно съобщение въ руския вестникъ „Русь“ за станалъ въ София македонски митингъ, съ който се иска автономия на Македония, Ягичъ ми пише: „Автономията не би било лошо нѣщо, но изглежда, че мнозина и въ България и въ Сърбия сж противъ нея, разбира се поради противоположни мотиви. Въ Бѣлградъ излиза вестникъ на сръбски езикъ «Автономна Македонија», който и на мене изпращатъ. Добре дори и вещо се редактира, но отъ полемиката виждамъ, че повечето отъ сръбскитѣ вестници сж противъ тоя вестникъ. Кой го подържа и плаща? Не зная. Защо ми го изпращатъ, не зная. Но Македония ми създаде преди нѣколко дена и друга работа. Проф. Цвиичъ пише и печати голѣмо антропогеографско съчинение за Балканскитѣ земи; къмъ края той е засегналъ и етнографския въпросъ за Македония. Изпрати ми набрани печатни коли да гипрочета и да мукажа мнението си. Азъ се придържамъ о правилото: кажи на боба бобъ а на попа попъ (Kaži bobu bob a popu pop). Казахъ му, че всичко туй не е достойно за научната висота на Цвиича, че той, като е пренебрегналъ (отминалъ), главното нѣщо сиречъ езика, взелъ да се залавя за неважни нѣща като напр., че «македонскитѣ славяни» нѣмали народностно съзнание, че тѣ лесно мо-

желн да се спечелятъ и за панбългарската и за пансръбската идея и пр. (Kazao sam da sve ono nije dostojno naučne visine Cvijićeve, de je on, mimoišav glavnu stvar t. j. jezik[1] stao hvatati se nuzgredne stvari, kao n. pr. da u »Makedonskih slovena« nema narodnog osećaja, da se mogu lako predobiti i za panbugarsku i za pansrbsku ideju i t. d.). Може би той да се е обидилъ отъ моята искреность, но нищо отъ това. Азъ на драго сърдце бихъ се съгласилъ, ако Сърбия би поставила въ програмата си, че ѝ е потрѣбенъ излазъ на море и че желае да има каквато и да е власть надъ единъ дѣлъ отъ Македония, който води до морото. Това би билъ въпросъ на политическа патрѣбность, но не бива политиката да смѣсваме съ науката, сир. съ диалектологията, небива да доказваме нѣщо, което съ почтени доказателства не може да се докаже (To bi bilo pitanje političke potrebe, ali ne miješajmo u politiku nauke t. j. dialektologije, ne dokazujmo što se poštenim argumentima ne može dokazati). Ще видимъ, да ли ще ми отговори. За мене това е печално доказателство, какъ и единъ голѣмъ ученъ, какъвто е Цвиичъ, не умѣе да бжде обективенъ или споредъ израза на покойния Момзенъ — voraussetzungslos“ (Za mene je to dokaz, kako i čovjek od velike nauke, kao što je Cvijić, ne umije biti objektivan ili što no reče pokojni Momsen — voraussetzungslos) (вж. № 6 факс.).

Отъ гореизложеното се обяснява, че Ягичъ по етнографския споръ за Македония, който се дължи просто на намѣрението на Сърбия да я обсеби, е решително противъ сръбската теза дори и въ тази, хитро скроена и ужъ смекчена форма, каквато подържа Цвиичъ. Ягичъ, като сжщински ученъ, не може да смѣта македонцитѣ освенъ за клонъ отъ българския народъ; той искрено съчувствува на тѣхното освободително дѣло и съ симпатия следи развитието на македонския въпросъ, за който въ писмата си често споменува. Колкото и да се въздържа, той не може да скрие негодованието си по отношение на сърбитѣ, които той счита за виновни и заради лошитѣ имъ отношения съ хърватитѣ. При все това идеалътъ му е да се постигне братско споразумение между хър-

[1] Подчертано отъ Ягича въ писмото му (вж. п. № 6 и факс.).

вати и сърби и между сърби и българи. Ягичъ просто страдае предъ видъ на печалната картина, която представляватъ разединенитѣ и междуособно смразенитѣ южни славяни. Но пакъ дълбоко вѣрва, че единъ день, който той нада ли ще доживѣе, идеята на споразумението ще се осѫществи. Тази елегична нота непрекѫснато звучи въ всичкитѣ му писма, както се вижда и отъ цитуванитѣ долу мѣста изъ писмата му.

III.

Въ писмо отъ 23 октвмврий 1902 год. Ягичъ пише, че челъ въ в. „Zeit“, че съмъ държалъ въ София речь по македонския въпросъ. „Страхувамъ се — продължава Я. — че усилията на македонцитѣ и този пѫть не ще иматъ успѣхъ. Защото Европа за насъ не хае; славянитѣ сѫ за цѣлия европейски Западъ народи, отъ които тѣ се боятъ, ако не могатъ ги потиска“ (вж. № 7). Като ми съобщава, въ писмо отъ 5 януарий 1903 г., че моятъ трудъ „Das Ostbulgarische“, чието печатане Ягичъ ржководѣше, е вече отпечатанъ, прибавя: „Така тази работа щастливо се завърши. К ѫ д е т у й щ а с т и е д а м о ж е ш е с ѫ щ о т а к а г л а д к о д а с е р е ш и и с ѫ д б а т а н а М а к е д о н и я, която, както по всичко виждамъ, и Вамъ създава много безпокойства. Вие, разбира се, сте още младъ та у Васъ кипи гореща кръвь, — може би у македонцитѣ по-гореща отколкото у българитѣ par excellence. Нека се надѣваме, че руската дипломация все ще сполучи нѣщо, но мисля, че окончателното решение не ще дойде така скоро както Вие и другитѣ ви еднородци си желаете. Може би е и по-добре така, да не се решава тъй нагло (вж. пис. № 8).

Поради една неугодна на сърбитѣ статия, която Ягичъ бѣ обнародвалъ въ „Neue freie Presse“, сръбскитѣ студенти бѣха му устроили обидни демонстрации. По тоя поводъ Ягичъ ми се оплаква въ писмо отъ 15 априлъ 1903 година, следъ като ми съобщава, че единственията му синъ се спасилъ отъ едно опасно заболяване: „Онази статия въ Neue freie Presse написахъ тъкмо когато болестьта му щастливо мина та бѣхъ въ добро, спокойно разположение на духа, а редакцията ме бѣ замолила да ѝ напиша нѣщо. Написахъ искрено, отъ сърдце, както мисля, не желаейки да угодя ни на лѣво ни на дѣсно. Б ѣ х ъ г о т о в ъ н а п о л е м и к а о т ъ с т р а н а н а с р ъ б с к и я ш о в и н и з ъ м ъ, но ме боли, че всички, че нито

въ Бѣлградъ нито въ Загребъ (!!) хората не схващатъ, че човѣкъ може да има свое убеждение, което не е тѣхно, и при все туй може да бжде честенъ човѣкъ. А ме нападнаха като нѣкакъвъ предатель, като непочтенъ и несамостоятеленъ човѣкъ, който нѣма свое убеждение, ами пише за да угоди нѣкому. Шесть седмици се изминаха отъ тогава, а тукашната сръбска младежь — „сръбската надежда и гордость“ —не съумѣ сега въ недѣля (Цвѣтна недѣля) по-добре и по-прилично да отпразднува спомена за Таковското въстание отъ 1813 г., ами съ това, че въ недѣлята и въ понедѣлника направи предъ моята квартира луди демонстрации. Докато вашитѣ македонски сънародници си жертвуватъ живота, въ туй време сърбитѣ правятъ улични демонстрации. Когото не е срамъ, че сръбството е тъй дълбоко изпаднало, той не знае, ще е срамъ. Мене тъкмо, който нигде не съмъ правилъ разлика между сръбско и хърватско, ме боли и ме е срамъ, че нашиятъ народъ така е западналъ. Вие, българитѣ, сте юнаци, и господь ще ви даде щастие. Мисля, че вашата енергия и въ Русия скоро ще предизвика опозиция противъ вкоченясалата се дипломация, която би желала, щото животътъ на народа да върви по нейнитѣ ноти! Бждете увѣренъ, че азъ въ Петербургъ,[1] разбира се въ професорскитѣ кржгове, които за политиката нѣматъ значение, горещо ще се застжпямъ за българскитѣ интереси въ Македония, както бихъ винаги билъ и за туй, щото Сърбия да получи нѣщо въ Стара Сърбия (Budite uvjereni, da ću ja u Petrogradu, razumije se u profesorskim krugovima, koji za politiku nemaju značenja, toplo zagovarati interese bugarske u Maćedoniji, kao što bih uvijek bio za to, da Srbija nešto dobije u Staroj Srbiji)“ (вж. пис. и факс. № 9).

Отъ Абация Ягичъ ми пише (24 августъ 1903), когато бѣхъ заминалъ за Прага да действувамъ между ческото общественo мнение въ полза на въстаналитѣ македонски българи (презъ Илинденското въстание), че като не знаелъ ад-

[1] Преди това въ сжщото писмо Ягичъ ми пише, че се тъкми да замине за Петербургъ по работа въ Руската академия на наукитѣ, отъ гдето щѣлъ да се завърне въ началото на мес. май.

реса ми, решилъ да го адресира до Чешския Музей, гдето сигурно ще знаятъ, где съмъ настаненъ въ Прага. Ягичъ казва още, че не иска да ме подсѣща да му изпратя (за списанието му „Archiv für slav. Philologie) единъ обещанъ рефератъ, защото знаелъ, че въ това време други интереси ме занимаватъ: „Разбирамъ добре, че сега по-важни и по-сериозни работи създаватъ грижи на всички почтени българи. Право казвате, че и на мене въ главата ми се върти сждбата на нашитѣ югославянски племена. Особено трогватъ сърдцето ми страшнитѣ страдания на македонцитѣ. Никой не се застжпя за тѣхната сждба! Опасявамъ се, че и отъ Вашето настояване въ Прага не ще излѣзе много нѣщо. Културниятъ човѣкъ е много по-егоистиченъ, отколкото народитѣ на по-низко стжпало, у които има поне религиозенъ идеализъмъ. Ако не ви помогнатъ руситѣ, зле ще минете. За жалость положението въ Русия е твърде неблагоприятно, — тамъ се страхуватъ отъ заплитания и въ Азия, а камо ли още въ Европа. И туй ме наскърби, ако е истина, че Бѣлградчанитѣ намѣрили за умѣстно да спратъ на границата и да конфискуватъ вашитѣ пушки или каквото е било тамъ. Така ли постжпватъ братя! Съобщете ми, ако това ми писмо стигне до Васъ, где ще бждете около половината на септември. Дай боже, щото Вашето настояване да има успѣхъ! Както виждамъ, ни „Zeit“ ни „Neue freie Presse“ не сж пожелали да обърнатъ внимание върху Вашето изложение въ „Politik“.[1] Какъ биха могли австрийскитѣ нѣмци да иматъ симпатии за българитѣ въ Македония, когато, ако можеха, биха най-охотно унищожили своитѣ австрийски славяни (Kako bi austrijski Nijemci mogli imati simpatije za Bugare u Makedoniji, kad bi da mogu svoje austrijske Slovene najradje uništili)“ (вж. п. № 10).

Следъ четири месеца, — на 31 декември 1903 г. — Ягичъ ми съобщава, че докато азъ съмъ пжтувалъ по свѣта,[2]

---

[1] Въ голѣмия чешки вестникъ, излизащъ тогава на нѣмски, тогава бѣхъ публикувалъ дълга статия, въ която обяснявахъ причинитѣ и целитѣ на Илинденското въстание.

[2] Презъ септември 1903 г. азъ и проф. Ив. Георговъ пжтувахме съ мисия по европейскитѣ столици (Петербургъ, Лондонъ, Парижъ и Римъ) да ходатайствуваме въ полза на македонското население следъ неуспѣшния край на Илинденското въстание.

и той е пѫтувалъ, — билъ е въ Милано и Венеция и сетне ходилъ и въ Берлинъ на погребението на проф. Момзенъ. „Вашето ходатайство — продължава Ягичъ — въ полза на македонцитѣ едвамъ сега намира отзивъ въ Чехия, следъ като водителитѣ на чешския народъ се скараха съ Körbera.[1] Докато имаше надежда, че нѣщо ще получатъ като regierungsfähige Partei,[2] нищо не искаха да сторятъ, изпревари ги дори (императорътъ) Францъ Josифъ. Тъй става, може би, винаги по свѣта. И милосърдието има своитѣ задкулисни тайни.[3] Вж. п. № 1).

Бѣхъ писалъ на Ягича, че следъ Илинденското въстание, когато бѣха въ София надошли мнозина отъ виднитѣ участници въ него, войводи и четници, съмъ се заловилъ да записвамъ споменитѣ на нѣкои отъ тѣхъ касателно дейностьта имъ предъ и по време на въстанието, та по този начинъ да се запазятъ ценни материали за историята на освободителното движение въ Македония, тъй като повечето отъ тѣзи дейци, творци на тая история, въ скоро време ще изгинатъ въ борбата, която ще продължи. Ягичъ въ писмо отъ 16 януарий 1904 г. отговаря: „Нашитѣ писма сѫ се срещнали негде по пѫтя; второто и много по-важно Ваше писмо онзи день получихъ. Ви добре правите, че бележите разказитѣ на вашитѣ въстанически войводи. Дай боже успѣхъ на тѣхнитѣ страшни напрѣгания! Азъ отъ самитѣ реформи много не се надѣвамъ, но мисля, че Русия не ще изостави работата, само ако англичанитѣ не я вплетатъ въ война съ Япония. Доколкото се вижда отъ всичко, двете съседки (сир. Русия и Австрия) не вѣрватъ една на друга. Докато нашитѣ сѫ туркофили, съседитѣ иматъ и славянски чувства. Въпросъ е, чие влияние ще се укаже по-силно? Въ Русия като че ли пакъ се проявява по-голѣмъ интересъ за славянскитѣ работи. Самиятъ Суворинъ

---

[1] Тогавашния австрийски министъръ-председатель

[2] Партия, способна за управление.

[3] Азъ бѣхъ настоялъ въ Прага предъ чешскитѣ народни водители (въ специално заседание на чешския народенъ съветъ - Národní rada), предъ които подробно изложихъ състоянието на македонския въпросъ, щото чешскитѣ народни представители въ Виенския парламентъ и въ делегациитѣ да подигнатъ въпроса въ полза на македонскитѣ българи, което тѣ обещаха, а сѫщо и да се предприеме народна подписка за пострадалитѣ отъ въстанието. Всичко туй бѣхъ съобщилъ и на Ягича.

остава съ своето „Новое Время“ на стария пѫть, който криволичи ту на дѣсно ту на лѣво. Ала неговиятъ синъ, Суворинъ junior, почна да издава „Русь“, ксято има намѣрение повече, по-интензивно да се занимава съ славянскитѣ въпроси. Само да не бѣше тоя интересъ пре-много едностранчивъ! Само да не живѣеха постоянно въ илюзии, като че ли южнитѣ и западнитѣ славяни нищо повече не желаятъ освенъ да потънатъ „въ славянското море“! Ние желаемъ да живѣемъ въ славянския свѣтъ, а не да з а г и н е м ъ“ (вж. пис. и факс. № 2).

Въ друго писмо (12 май 1904) Ягичъ пита: „Написахте ли вече споменитѣ на вашитѣ въстаници и войводи?“ „Изглежда — продължава Я. — че политиката на вашето отечество е твърде щастлива. Сега едно (ново) въстание би било безуспѣшно и дори вредително, защото duobus litigantibus бй се намѣсилъ tertius gaudet[1]. Понеже не чета вестници, зная само и то много малко за опититѣ за сближение между българи и сърби. Нашитѣ[2] вестници се радватъ, че идването на българскитѣ студенти въ Бѣлградъ остава безъ резултати. Противъ съгласието между хървати и сърби, които живѣятъ въ една и сѫща земя, подъ единъ и сѫщъ покривъ, подъ сѫщитѣ закони, въ Хърватско издигна гласъ не само Франкъ[3] но дори и клерикализмътъ! Чехитѣ нищо не сполучиха. Поляцитѣ ги давятъ нѣмцитѣ. Руситѣ сѫ бити отъ японцитѣ. Печална е картината на днешното състояние на славянскитѣ народи. Щешъ не щешъ спомняшъ си думитѣ на Кукулевичъ, че славянитѣ сѫ чужди слуги. Но нека не изпадаме въ елегия! Нека по-скоро вѣрваме въ доброто бѫдеще. Азъ нѣма да го доживѣя, но вѣрвамъ въ него“ (вж. ориг. п. № 3).

Въ писмо отъ 8 януарий 1907 Ягичъ пише: „Сега за коледа тукъ (въ Виена) бѣше най-напредъ Цвиичъ, а сега — Люба Стояновичъ. Изглежда, че пакъ заради Македония страститѣ се разиграли. Говорятъ дори за нѣкакви села, които българитѣ искали отъ Сърбия та заради това можело да дойде и до война. Мисля, че това е премного луда работа, но

---

[1] Докато двама се каратъ, би се намѣсилъ единъ трети, който ще се радва.

[2] Сир. австрийскитѣ.

[3] Водитель на крайнитѣ хърватски националисти.

и най-голѣмитѣ лудории намиратъ у насъ[1] привърженици. Главно е, да се скаратъ българи съ сърби, сърби съ хървати, хървати съ словенци, — тогава единъ трети ще се наслаждава! Както заслужаваме, така ще ни бѫде“ (вж. пис. № 5).

Като говори въ едно писмо (1 ноември 1909) за тъй нар. Балканска комисия въ Виена, отъ чийто научен фондъ (завещанъ отъ пок. J. Treitl) виенската академия на наукитѣ отпуща парични помощи за научни издирвания, Ягичъ казва: „Азъ смѣтахъ, че пакъ нѣкой à la Oblak ще отиде да изучи нѣкое македонско наречие, тѣзи Цвиичеви ужъ «славяни«, но не се намѣри никой (Ja sam računao; da će opet netko à la Oblak poći da proučava koji dialekat makedonski, te tobožnje Cvijićeve „Slavene“) (вж. пис. и факс. № 11). И въ друго писмо, отъ 2 августъ 1908 год., Ягичъ пакъ споменува за това: „Ако се успокоятъ работитѣ кѫде васъ долу, азъ най-бихъ искалъ пакъ да отиде нѣкой въ Македония“ (вж. пис. № 12).

По повод̀ъ на обявената независимость на България Ягичъ (въ писмо отъ 23 май 1909 год.) пише: „Сега, значи, България е свободно, независимо царство! Нека се надѣваме, че отъ тая ваша независимость не ще стане по-лошо на Македония. Смѣтамъ, че не ще извикате екзарха въ София и съ това да прекѫснете връзката съ Македония. Ако католицитѣ могатъ да иматъ папата си въ Римъ, защо не бихте могли и вие българитѣ да имате своя екзархъ въ Цариградъ?“ (вж. пис. № 13).

И по случай на моята двайсеипетгодишнина на научната ми дейность Ягичъ между друго ми пише (пис. 27 юний 1912): „Да Ви пожив̀и господъ още на-много години за полза на българската и на славянската наука и за утѣха на онѣзи части отъ българския народъ, които още чакатъ освобождението си (i na utjehu onim djelovima bugarskoga naroda, koji još čekaju oslobodjenje (вж. пис. № 14).

Ягичъ често изказва скръбьта си заради печалното политическо и културно сътояние, въ което се намира родината му, Хърватско. Въ едно отворено писмо отъ 31.I. 1912 г. той я

[1] Сир. въ Австрия.

сравнява съ Македония, като говори, че сега писмата рѣдко се губятъ, дори и изпращанитѣ въ Русия и изъ Русия: „Пощата всѫду редовно функционира освенъ мѫже би въ моята тѫжна родина, която подсеща на Македония: това е сѫщинска земя страдалица. А може би така да е добре, защото народъ, който не е преминалъ мѫчно училище, не умѣе да се ползува съ своитѣ права (Sad već pošta svagdje funkcionira redovito, osim možda u mojoj tužnoj domovini, koja sjeća na Makedoniju. To je prava zemlja patnica. Ali možda je tako dobro, jer narod koji nije prošao tešku školu, ne umije si uživati svojih prava (вж. пис. № 15).

Колкото и да е искалъ да бѫде примирителенъ спрямо сърбитѣ, Ягичъ, като хърватинъ, въ много случаи не е можелъ да не се чувствува засегнатъ отъ неискренитѣ и небратски отношения на сърбитѣ спрямо хърватитѣ. Сърбитѣ сериозно не се стараели да завържатъ преди всичко духовни връзки съ хърватитѣ та да се подготви най-напредъ основата за едно духовно единство между двата народа. Въ едно писмо Я., като говори по тая тема (вж. пис. отъ I. декемврий 1909), казва, че „сърбитѣ все още отъ високо гледатъ на хърватитѣ като на quantité négligeable. Малцина сѫ между тѣхъ, които искрено и сърдечно помислятъ на споразумение съ хърватитѣ тъкмо тамъ, гдето би било туй най-потрѣбно и гдето съ нищо не биха имъ попрѣчили нашитѣ завистливи съседи.“[1] (вж. пис. № 16).

И въ друго писмо (22 августъ 1909) Ягичъ пакъ се оплаква отъ сърбитѣ по единъ особенъ поводъ. Разказва, че е ходилъ въ Крапина (въ Хърватско) на тържество въ паметь на Людевитъ Гай: „Преди осъмъ дена бѣхъ на Гаевото тържество въ Крапина, гдето имахъ случай лично да видя Бобчева. Той съ голѣма енергия говори за отношенията на България къмъ Хърватско. Ала ако нѣкога ваши младежи сѫ идвали въ Загребъ да се учатъ, сега почти би трѣбвало наопаки — наши да отиватъ при васъ. Макаръ че малката Крапина бѣ приготвила скромно, но сърдечно тържество на своя Гай, отзивътъ отъ страна на хърватитѣ не бѣше толкова голѣмъ, колкото го очаквахъ. Злощастната политика така е

[1] Сир. австрийцитѣ.

отровила вѫтрешнитѣ отношения, че една партия страни отъ друга: кѫдето идва Петъръ, тамъ не ще дойде Павелъ! Това е твърде печално. А нашитѣ братя сърби и този пѫть показаха, че не разбиратъ отъ солидарность, тѣ блещѣха съ отсѫтствието си даже при това непоилтическо, чисто културно празнуване. На това ще се радватъ нашитѣ противници (А наша братья сербы и опятъ показали, что не понимаютъ солидарности, они блистали отсутствіемъ, даже при этомъ неполитическомъ, чисто культурномъ празднествѣ[1]. Tomu će radovati naši protivnici).

Въ едно следно писмо отъ 29 августъ 1909 г. Ягичъ пакъ заговорва за Гаевото тържество въ Крапина и пакъ изказва огорчението си отъ поведението на сърбитѣ: „Криво ми стана, че никой не дойде отъ Загребъ отъ страна на сърбитѣ. Това е твърде печаленъ знакъ за нашата ужъ солидарность. Гаевото тържество бѣше културно. Гай обединяваше подъ името „илиризъмъ“, Вукъ[2] — подъ името „сърбизъмъ“. Ни първиятъ ни вториятъ не сѫ имали на умъ политическо обидинение като сѫ знаяли, че на политическото единство трѣбва да предхожда — и то често пѫти въ течение на стотина години — духовно единство. Сърбитѣ искаха, игнорирайки хърватитѣ, веднага да създадатъ политическо единство. Европа, съгласна съ Австрия, тури край на тѣхнитѣ планове. И пакъ мислятъ да продължатъ старата си пѣсень! Дори у дома си не сѫ съгласни, а сънуватъ за Велика Сърбия!“ (вж. пис. № 18).

Въ писмо отъ 19 май 1913 год. Ягичъ се възмущава отъ агитацията на проф. Беличъ въ Петербургъ противъ България. Тогава Ягичъ се е намѣрилъ въ Петербургъ и току-що се завърналъ въ Виена пише писмото. Беличъ единъ день преди заминаването му обнародвалъ своята, на руски езикъ писана брошура, и за нея той държалъ и сказка. Ни Ягичъ, ни Шахматовъ, ни Фортунатовъ, Лавровъ и пр. не ходили на сказката. По-нагатъкъ Ягичъ го-

[1] Писмото е писано на харватски, а само тѣзи редове Ягичъ е написалъ на руски.

[2] Сир. Вукъ Караджичъ.

вори за лошото впечатление, което всичко туй е направило въ по-разбранитѣ обществени кржгове въ Петербургъ. „Всичко туй, което тукъ ви пиша — продължава Ягичъ — не е само мое лично мнение, а така мислятъ и мнозина руси, които не одобряватъ постжпката на Белича, който изнасилва науката като приказва за три наречия — сръбско, македонско и българско, отъ които чрезъ смѣсване ужъ се образували сръбско-македонско наречие и македонско-българско. Това сж филологически трици!“ (...i mnogi koji ne odobravaju postupak Belićev, koji nasiljuje nauku govoreći o trima dialektima — srbskom, makedonskom i bugarskom, a mješanjem da je postalo narećje srbsko-makedonsko i makedonsko-bugarsko. To su filološke trice!)“ (вж. пис. № 19).

Следъ нещастната за България междусъюзнишка война въ 1913 год., която Сърбия замисли и успѣшно изкара като загреби Македония въпрѣки договора си съ България отъ 1912 г., Ягичъ по случай на новата 1914 година се старае съ писмо отъ 5. I. 1914 да ме утеши заради постигналото ни народно нещастие: „Позволете и азъ да пожелая Вамъ и на всички, които Ви сж мили и драги, щастлива нова година, до колкото може у вашия разтжженъ народъ да става дума за щастие. Разбирамъ болката на българския народъ и на неговитѣ най-чувствителни хора, които, разбира се, най-вече се числятъ въ редовете на интелегенцията. Спомнямъ си, какъ едно време като момче въ четвъртия или петия класъ съмъ плакалъ, когато се разнесе презъ времето на най-лошия абсолютизъмъ нѣкаква мълва, която бѣ достигнала и до моитѣ уши, че ще разспокжсватъ нашето малко Хърватско отечество така, щото единъ дѣлъ да се придаде на Щирия, втори на Каринтия. И сега още сж предъ очитѣ ми сълзитѣ и плачътъ поради тази празна, измислена мълва. Мога следователно да разбера, ако не единъ интелигентенъ българинъ е проплакалъ надъ тежката сждба, която така немилостиво притисна българския народъ следъ дългата балканска война. Само че азъ, като стоя вънъ отъ кржга на балканскитѣ народи, търся причинитѣ и виновницитѣ другаде, отколкото двата съставни дѣла на бившия сжюзъ, а сега на небратска омраза и ненависть. Разбира се, че не се считамъ непогрѣшимъ въ своето си мнение, затова не ща и да го повта-

рамъ, а по-добре ще се предамъ на надеждата, която не ще се осжществи ни днесъ ни утре, ала която при все това считамъ осжществима,—че задружната полза все пакъ единъ день ще сближи сръбския и българския народъ, че може би следъ нови разочарования пакъ ще съзнаятъ, че сж по-близки единъ на други, отколкото на третитѣ си съседи, както и да се наричатъ тѣ. Вѣроятно азъ нѣма да доживѣя това по-добро време, ала азъ вѣрата си въ него ще занеса на онзи свѣтъ, защото вѣрвамъ въ бждещето, по-добро отколкото е настоящето, на всичкитѣ славянски народи."

IV.

Оригиналниятъ текстъ изъ Ягичевитѣ писма.

№ 1.

Beč 31. 12. 1903.

Dragi g. profesore!

U lijepo ljetnje doba vidjesmo se u Opatiji, u zimnju večer, zadnji dan godine, pišem Vam ove riječi. Vi ste za to doba više svijeta proputovali, nego li ja, koji sam bio u Milanu i Mlecima i poslije na pogrebu Momzena u Berlinu. Vaše nastojanje u korist Makedonaca nalazi u Českoj tek sada odziva, pošto su se kolovogje češkosa naroda zavadili s Körberom. Dok je bilo nade, da će što dobiti kao regierungsfähige Partei, nisu htjeli ništa učiniti; pretekao ih čak Franjo Josip. Tako to biva valjda uvijek u svijetu. I milosrgje ima svoje zakulisne tajne.

Ja sam čitavu jesen vodio dogovore s petrogradskom akademijom radi enciklopedije. Već je bilo blizu da se sve razbije o — nestašicu novaca. Dok nije zajamčena materijalna strana, teško se upuštati. Sada je Отдѣленіе pristalo na to da ходатайствуетъ передъ министромъ о назначеній особыхъ суммъ на это изданіе.. Neće li Japan pomješati račune, tko bi to mogao danas reći? Ali da bude ходатайство uspješnije, želi akademija da se priloži detaljirani program. To me natjeralo da razmišljam o programu. Prvi je nacrt kao kakav ballon d'essai gotov. Ja bih želio čuti Vaše opaske i ispravke. Prema drugim jezicima dolazi na red bugarski jezik 1⁰. Kod pisma kao grafike i paleografije. . . . . .
. . . 4⁰. Napokon dolazi najglavnija rubrika „Болгарскій языкъ". Kao za svaki drugi jezik, tako i ovdje naiprije se hoće a) Исто-

рическое введеніе, t. j. nacrt istorije bugarskoga jezika, kako se ispod šablone crkvenog jezika polagano pomalja, kako i od kojega vremena narodna struja sve više izbija it. d. b) Zatim dolazi Обозрѣніе болгарскихъ нарѣчій; to ja dijelim u tri hrpe: восточноболг. нарѣчія или говоры, западноболг. нарѣчія или говоры и македонскія нарѣчія или говоры. Da li je taj tripartitum dostatan? . . . . . .

Želim Vam srećnu novu godinu. I ovo je pismo sinoć prekinuto te jutros 1/1 1904 nastavljeno. Vi ste prvi, kojemu sam ovo napisao u jutru prvoga dana godine

Vaš
V. Jagić.

№ 2.

Beč 16.I. 1904.

Mnogopoštovani g. profesore!

Naša su se pisma srela negdje na putu, drugo i puno važnije pismo Vaše primio sam neki dan. Vi dobro radite, što bilježite pričanja vaših ustaških četovogja. Dao bog uspjeha njihovim strašnim naprezanjima! Ja se u same reforme mnogo ne nadam, ali mislim da Rusija neće stvari ostaviti, ako je samo Englezi ne upletu u rat s Japanom. Koliko se iz svega vidi, obje „susjede“ ne vjeruju jedna drugoj; dok su naši turkofili, susjedi imaju i slovenskih osjećaja. Pita se, čiji će upliv biti jači? U Rusiji kao da se javlja opet veći interes za slovenske stvari. Sam Suvorin ostaje s „Новымъ Временемъ“ na staroj stazi, koja jednako krivuda sada desno, sada lijevo. Ali njegov sin, Suvorin junior, stao je izdavati „Русь“, koja se kani više, intenzivnije baviti slovenskim pitanjima. Kad samo ne bi taj interes bio odveć jednostran! Kad ne bi jednako živjeli u iluzijama, kao da južni i zapadni Sloveni ništo ne žele, doli potonuti „u slavjanskom moru“. Mi želimo živjeti u slovenskom svijetu a ne pogibati . . . . . .

Ja sam, mislim, već tim dovoljno označio položaj makedonskih govora, što sam ih smjestio pod glavu „bugarski jezik.“

Sada smo za языковѣдѣніе prilično načistu. Ali kako će biti s historijom literature? ¦Вопросъ о Кириллѣ и Меѳодій ja sam namjenio Drinovu (on će biti dosta objektivan), doba zlatno Simeonovo (Klimenta etc.) mogao bi preuzeti Lavrov. Crkvenu literaturu dat ćemo raznima u Rusiji, koji se crkvenim teksto-

vima bave. Svjetsku sredovječnu literar. radnju mogli biste preuzeti Vi? Ali komu da povjerimo novu literaturu tečajem 19ga vijeka? Šišmanovu?

Bilo bi mi milo, da mi kad uzimate vremena i o tom napišete svoje mišlenje. Budite uvjereni, da ću ja svaki savjet s velikom zahvalnošću saslušati i koliko se može prihvatiti.

Želeći Vam zdravlja i dobre volje i srećniju novu godinu 1904 nego li je bila 1903ća jesam Vaš

iskreni poštovalac
V. Jagić.

№ 3.

Beč 12 maja 1904.

Mnogopoštovani g. profesore!

. . . . . .

Ele da se vratimo k enciklopediji.

Ja sam naumio istoriju ćirilske grafike na jugu i istorijsku sudbu crkvenog jezika kod vas u Bugarskoj preko srednjega vijeka povjeriti Lavrovu. Jedno spada u „Введеніе", drugo u rubriku „Церковнослав. языкъ". U rubrici „Болгарскій языкъ" radi se 1⁰ o općenitom pregledu ili uvodu, koji bi imao pokazati, kada i gdje i kako počima probijati nacionalni bugarski elemenat kao nova klica iz zemlje, prekrivene crkvenom slovenštinom. To je kod vas tim teže, što i sam crkveni jezik nije nego komad tijela bugarskoga, krv od krvi bugarske. I pak s velikom pažnjom i pomnjom može se mnogo učiniti. A za taj posao, koji sam nekoč namjenjivao Drinovu, ja bih sada volio imati Vas. Mislim, da biste Vi imali napisati taj uvod, u kojem biste govorili o tragovima nacionalnog tipa bugarskog u najstarijim tekstovima, do polovice ili kraja 16 vijeka, zatim o srednjoj epohi gdje već narodni elemenat preobladava, i napokon o zarogjaju modernog tipa. Ovakova slika poslužila bi, da svakomu objasni što je to bugarski jezik, koliko je star i kako se razvijao. Poslije toga „введенія" mislim da ne treba još napose „istorijske gramatike", već se može odmah preći k „Обозрѣнію нарѣчій". Ja sam prije mislio ovako, da Vi uzmete istočna, g. Conev zapadna, a g. Lavrov makedonska narječja. Ali sada se meni čini pametnije, da bude čitava bugarska dialektologija u jednim i to Vašim rukama. Nitko nije se toliko bavio tim pitanjima kao Vi. I ako ste svi vi, bugari i srbi, donekle i u nauci nacionalisti, — eno napr. Belić, i ako je bio gjakom

Fortunatova, opet nije dovoljno objektivan, već umjetnom dialektikom, da ne reknem rabulistikom, navlači vodu na svoj mlin! — ipak se od Vas nadam još najvećoj naučnoj objektivnosti. Ja bih dakle molio Vas, da preuzmete sav taj posao. Po mojem računu moglo bi s Uvodom zajedno to zauzeti 10—12 štampanih tabaka velike leksikon-osmine.

Ostao bi „Очеркъ грамматики современнаго языка“ s malim uvodom „Какъ образовался современный литературный болг. языкъ.“ To bih ja ponudio g. Conevu.

Molim Vas, javite mi, jeste li saglasni s ovakom podjelom pensuma.

. . . . . .

Jesu li memoari vaših ustaša i četovogja već napisani? Čini se, da je politika Vaše domnvine vrlo srećna. Sada bi ustanak bio bezuspješan, čak štetan, jer bi se duobus litigantibus umješao tertius gaudet. Kako ne čitam novina, ne znam van samo vrlo malo o pokušajima zbliženja izmegju Bugara i Srba. Naše se novine raduju, da dolazak bug. gjaka u Biograd ostaje bez rezultata. Protiv sloge izmegju Hrvata i Srba, koji žive u istoj zemlji, pod istim krovom, pod istim zakonima, podigao je u Hrvatskoj svoj glas ne samo Frank, nego čak i klerikalizam! Česi ne postigoše upravo ništa. Poljake dave Nijemci. Ruse biju Japonci. Žalosne mi slike današnjeg stanja Slovenskih naroda. Hoćeš nećeš sjećaš se Kukuljevićevih riječi, da su Sloveni tugje sluge.

Ali nećemo u elegiju. Vjerujmo radje u bolju budućnost. Ja je neću doživjeti, ali u nju vjerujem.

Sa srdačnim pozdravom

Vaš

V. Jagić.

№ 4.

Beč 6. I. 1905 (24. XII 1904).

Mnogopoštovani prijatelju!

. . . . . .

Ne znam, jesam li Vam pisao, da je plan prvog, lingvističnog, dijela enciklopedije već izradjen i odobren od „Отдѣленія“. Sada bi samo valjalo prionuti za posao. Vi ste kod mene u 1^{om} dijelu zabilježen:

a) Za mali člančić o pokušajima da se piše bugarski g r č k i m slovima. Naznačio sam zato $^1/_4$ tabaka. Ali kad biste Vi napr. htjeli iz historijskih spomenika sastaviti primjere, kako su Bizantijci pisali slovenska imena, napr. kako su izražavali glasove š, č, ž itd., mogli biste slobodno i prekoračiti $^1/_4$ tabaka.

b) Za dialektologiju današnju bugarsku, koja je dana sasvim Vama na dispoziciju, stavljeno je minimum 4 tabaka. Ako ne uzmognete u najpreciznijoj formi prikazati sliku bug. dialekata u tom kratkom okviru, a ono Vi možete i prekoračiti taj broj.

c) Vama je namjenjen članak o uplivu rumunjskog jezika na bugarski tako u riječima kao u sintaksi (u koliko jednog i drugog ima). Za taj je posao od prilike proračunano $^1/_2$ tabaka.

. . . . . .

Vaša će radnja u akademiji dobro doći, kad god dospijete da ju napišete.

S toplim srdačnim pozdravima

Vaš iskreni stari prijatelj
V. Jagić.

№ 5.

Beč, 8. I. 1907.

Mnogopoštovani g. profesore!

Oprostite, što Vam istom danas odgovaram na dva Vaša pisma. Bio sam sav i poslu da napokon dovršim izdanje Bolonjskog psaltira. Trebalo je požuriti da mi ne propadne novčana subvencija, koja je tekla do kraja godine. Ja sam zbilja srećno skrpio jedan ekzemplar (bez predgovora i rječnika) da ga prikažem akademiji kao bajagi djelo gotovo. Tim sam spasao subvenciju. Ali djelo nije još bilo gotovo. Istom sinoć (na pravoslavni božić g. 1906) poslao sam i predgovor (Praefatio) u štampariju. Sad još samo treba da obavim korekture nekolikih tabaka. To će valjda za 2—3 nedelje biti gotovo. Tada ću poslati, preko diplomatske agencije, natrag i rukopis [1] i nekoliko ekzemplara djela. Biti će svega 60 tabaka. Nadam se, da ćete biti zadovoljni, koliko toliko. Osvojio sam Vam Maćedoniju! I ako sam od samih korektura kod toga izgubio mnogo od svojeg slabog očnjeg vida. To je moja „лебединая пѣсень". Više se

[1] Касае се въ ржкописа „Пѣснивецъ", заетъ отъ Българското Книжовно Дружество, който Ягичъ повърна въ София чрезъ българската легация въ Виена.

ni u što takova ne upuštam. Koliko me je ta knjiga muke stojala i — troška! Sva subvencija akademska (12 hiljada kruna) nije bila dosta, već sam još preko 1000 kruna ostao dužan, koje ću za nagradu morati podmiriti iz svoga džepa.

. . . . . .

Sada o božiću bili ovdje najprije Cvijić, a sada Ljuba Stojanović. Izgleda, da su se opet za Maćedoniju razigrale strasti. Govore čak o nekakvim selima, koie da traže Bugari od Srbije te da bi toga radi moglo doći do rata. Mislim da je to suviše ludo — ali i najveće ludorije nalaze kod nas pristaša. Glavno je da se zavade Bugari sa Srbima, Srbi s Hrvatima, Hrvati sa Slovencima — tada će netko treći uživati! Kako zaslužujemo, tako će nam i biti.

. . . . . .

Vaš iskr. poštovalac
V. Jagić.

№ 6.

Beč 2. I. 1906.
VIII. Kochgasse 15.

Mnogopoštovani prijatelju!

. . . . . .

Slučajno se tako desilo te u isti čas, kad mi stiže Vaše pismo, bila mi je u rukama ruska „Русь", gdje ima telegram o vašem svemakedonskom sastanku. . . Meni se čini da autonomija Makedonije ne bi baš bilo toliko zlo, ali kao da su i kod vas i u Srbiji mnogi protiv toga, dakako s protivnih razloga. U Biogradu izlaze novine na srpskom jeziku „Автономна Македонија", što ih i meni šalju. Dobro su i upravo vješto uredjivane, ali iz polemike vidim, da je većina srpskih organa protiv toga publicističnog poduzeća. Tko ga uzdržaje i plaća? Ne znam. Zašto ga m e n i šalju, ne znam.

Ali Makedonija je prije nekoliko dana zadala meni drugoga posla. Prof. Cvijić piše i štampa veliko antropogeografsko djelo o Balkanskim zemljama. On se pod kraj taknuo i etnografskog pitanja Makedonije. Poslao je složene tabake, da ih čitam i da mu kažem svoje mišljenje. Ja se držim pravila: kaži bobu bob a popu pop — kazao sam, da sve ono nije dostojno naučne vi- sine Cvijćeve, da je on, mimoišav glavnu stvar t.j. j e z i k, stao hvatati se za nuzgredne stvari, kao na pr. da u „Makedonskih

Slovena" nema narodnog osjećaja, da se mogu lako predobiti i za panbugarsku i za pansrpsku ideju i t. d. Može biti, da je mojom iskrenošću uvrijedjen, ali ništa zato. Ja bih se drage volje saglasio, kad bi Srbija stavila u program, da joj treba izlaza k moru te da želi imati kakovu takovu vlast nad jednim djelom Makedonije, koji vodi do mora. To bi bilo pitanje političke potrebe, ali ne miješajmo u politiku nauke t. j. dialektologije, ne dokazujmo što se poštenim argumentima ne može dokazati. Vidjet ćemo, hoće li mi odgovoriti. Za mene je to žalostan dokaz, kako i čovjek od velike nauke, kao što je Cvijić, ne umije biti objektivan, ili što no reče pokojni Momzen — voraussetzungslos.

Vrlo mi je milo što čitam, da se Bugarska dogovorila sa Srbijom, kako će svoje trgovačke interese, spram trećih, sloški braniti. Ne bi li bog dao?

U Rasiji, čini se, da će se stvari ipak smiriti. Sada samo valja raditi za enciklopediju.

Sa sdračnim pozdravom Vama i Vašoj gospodji, jesam Vaš

Stari prijatelj

V. Jagić.

№ 7.

Beč 23 okt. 1902.

Dragi gospodine profesore!

Drago mi je, da ste se sretno vratili kući. A da ste nekakav govor držali, to sam čitao u novinama „Zeit", gdje upravo danas izašao jedan članak g. Šišmanova. Bojim se, da naprezanja Makedonaca neće ni ovaj put imati uspjeha. Jer Evropa za nas ne mari, Sloveni su za sav evrop. zapad narodi, kojih se oni boje, ako ih ne mogu tlačiti. A Rusija je kolos, svezan na rukama i nogama domaćom bezobraznom upravom, koja nije puno bolja od turske. Nema druge već da trpimo pak u trpnji da se učimo biti jedni spram drugih tolerantniji, nego li danas medju sobom Bugari, Srbi i Hrvati.

Iz Vaših pričanja o putovanjima po Rodopima ja sam sastavio mali Mitteilung, koji će izaći u „Anzeigeru". Ali to ne isključuje, dapače želim, da nam negdje oko božića sami napišete nekakav „Vorleifiger Bericht", koji će o samoj stvari nešto malo više reći, nego li je bilo u pismima. . .

Srdačno Vas pozdravlja

Vaš stari prijatelj

V. Jagić.

№ 8.

Beč 5. I. 1903.

Mnogopoštovani g. profesore!

. . . . . .

Tako je taj pasao srećno svršen.[1] Kamo sreće da se može isto tako glatko riješiti sudba Makedonije, koja, kako iz svega vidim, zadaje i Vama mnogo nemira. Vi ste dakako jos mlad te u Vama vri vruća krv, možda u Makedonaca vruća, nego li u Bugara par excellence. Nadajmo se, da će diplomatija ruska nešto i pak polučiti, a konačno riješenje mislim da neće doći tako brzo kako si Vi i drugi su narodnici želite. Možda je i bolje tako da se unapređac ne rješava. . .

Vaš iskreni poštovalac

V. Jagić.

№ 9.

Beč 2/15 aprila 1903.

Dragi gospodine profesore!

Ja sam mislio, du sa Vas političke neprilike tako zbunile te niste imali volju da pišete. A bio je i drugi ozbiljniji razlog. Milo mi je, da ste bolest gospodje sretno svladali. Ne znam, jeste li čuli, da je i kod mene od nove godine puna dva mjeseca bila u kući velika žalost i zabrinutost. Moj sin, koji je već preko 2 godine doktor medicine, baveći se bakterološkim studijama prije preko godinu dana u Frankfurtu, a sada ovdje, bio se svojim kulturama bacilla zarazio te strašno opasno obolio, visio mu život o vlasu. To je trajalo cijela dva mjeseca. Ja sam onaj članak u N. Fr. Presse napisao upravo onda, kad mu je bolest srećno prošla, a redakcija me molila da nešto napišem. Napisao sam iskreno od srca, kako mislim, ne želeći ugoditi ni lijevo ni desno. Na polemiku sa strane srpskog šovinizma bio sam spreman, ali me boli to, što svi ni u Biogradu ni u Zagrebu (!!) ne dokučuju ljudi, da može čovjek imati svoje uvjerenje, koje nije njihovo, a ipak može biti pošten čovjek. A na me su napali kao na kakovu izdajicu, kao na nepoštena i nesamostalna čovjeka, koji nema svoga osvjedočenja već piše da nekomu ugodi. Šest je nedelja od onog doba prošlo a ovdašnja srpska mladež, „srpska nada i srpski ponos“, nije umjela u nedjelju (cvi-

[1] Преди туй ми съобщава, че вече съчинението ми „Das Ostbulgarische“ е вече отпечатано.

jetnu) bolje i pristojnije proslaviti uspomenu na Takovski ustanak od g. 1813 već time što je u nedjelju i ponedjeljak učinila pred mojim stanom lude demonstracije. Dok Vaši makedonski članovi žrtvuju životom, dotle Srbi prave uličnе demonstracije! Koga nije stid, što je srpstvo tako duboko palo, taj ne zna za stid. Mene, koji nisam nigda pravio razlike izmedju hrvatskoga i srpskoga, upravo boli i stid me (je), što je naš narod tako pao. Vi ste Bugari junaci, i bog će Vam dati sreću. Mislim da će vaša energija do skora i u Rusiji izazvati opoziciju protiv ukočene diplomatije, koja bi htjela da se život naroda ravna po njezinim notama! Budite uvjereni, da ću ja u Petrogradu, razumije se u profesorskim krugovima, koji za politiki nemaju značenja, toplo zagovarati interese bugarske u Makedoniji, kao što bih uvijek bio za to, da Srbija nešto dobije u Staroj Srbiji.

Nadam se da ste posebne otiske Vašeg članka u Archivu dobili. Sada se doštampava treći. Članak Šišmanova nije još mogao ući u treći, već će izaći u četvrtom.

Ja se vraćam iz Petrograda početkom Maja.

S pozdravom

Vaš iskreni poštovolac

V. Jagić.

№ 10.

U Opatiji 24 aug. 1903.

Dragi g. profesore!

Ja bih se htio odazvati na Vaše pismo, ali ne znam, da li će Vas naći, jer mi niste kazali kamo da adresiram moj odgovor. Pokušat ću sreću te poslati pismo u muzej. Ondje će valjda znati, gdje ste, ako ste još u Pragu. Neću da govorim o Vašem izvještaju, na taj smo već i zaboravili. Razumijem dobro, da sada važnije i ozbiljnije stvari zadavaju brige svim poštenim Bugarima. Pravo kažete, da i meni hoda po glavi sudbina naših južnoslov. plemena. Osobito mi diraju srce strašna stradanja u Makedoniji. Nitko se ne zauzima za njihovu sudbinu! Bojim se, da i od Vašeg nastojanja u Pragu neće mnogo izaći. Kulturan je čovjek mnogo egoističniji, nego li narodi na nižem stepenu, u kojih ima bar religioznog idealizma. Ako vam ne pomognu Rusi, zlo ćete proći. Na žalost je stanje u Rusiji vrlo nepovoljno te se boje zapletaja i u Aziji, kamo li istom u Europi.

Ja boravim ovdje od 15 julija te ću ostati do 15 sept., tada se spremam na put, još ne znam pravo kamo, t. j. u Italiju li ili u Englesku. Imao bih posla i ovdje i ondje. Sada sam sav u poslu oko mojih psalama, kojih je 75 već naštampano, a posao napreduje polagano.

I za enciklopediju još se nisam odvažio, bili se toga posla latio. Ideja mi je vrlo simpatična, ali se bojim nesložne braće slovenske. Ako ste u Pragu, gledajte da dobijete br. 163 i 164 Beilage zur Münchener Allgem. Zeitung te pročitajte, što je napisao Brückner o Ćirilu i Metodiju. Može li se složno raditi, kad još o stvarima IX stoljeća ljudi ne umiju pisati mirno i objektivno!!

I to me vrlo razžalostilo, ako je istina, da su Beogradjani našli za sgodno da Vaše puške, što li je već bilo, na granici obustave i konfisciraju. Tako li rade braća!

Javite mi, ako ovo pismo dogje do Vas, gdje ćete biti okolo polovice septembra. Dao bog, imalo Vaše nastojanje uspjeha. Kako vidim, ni „Zeit" ni „Neue fr. Presse" ne htjedoše se obazreti na Vaše izlaganje u „Politik". Kako bi austrijski Nijemci mogli imati simpatije za Bugare u Makedoniji, kad bi da mogu svoje austrijske Slovene najradje uništili!

Ovdje je bio tečajem nedjelje, sto sam ja ovdje, i Vujić iz Biograda i kojetko iz Hrvatske, iz Rusije, iz Poljske i t. d., no mojih je poznatih megju nijima malo. Ja sam obično čitav dan kod kuće te radim. Tako se najlakše zaboravlja na naše jade.

Pozdravlja Vas

Vaš iskreni

V. J.

№ 11.

Beč 1. 11. 1909.

VIII/1 Kochgasse 15.

Dragi gospodine profesore, mnogopoštovani prijatelju!

Sjećam se opet Vas, i ako ovaj put nemam nikakve naročite želje ili molbe. To est, nije istina, da ne bih i sad imao nešto da želim, na što ste me upravo sami izazvali. Dvije bugarske gramatike, Weigandova i Ščepkinova, trebalo bi da se oglase u Archivu, i ako nijedan pisac nije našao za vrijedno da pošalje svoje djelo u redakciju. A tko bi bio u prvom redu zvan, da preuzme tu zadaću, nego li Vi ili g. Conev. Ali Vi ste u jednom pismu sami to spomenuli — računam dakle na Vas

te se nadam, da me račun neće prevariti. Drugo nešto što mi leži na srcu — to je balkanska komisija. Žao će mi biti, ako ta komisija sasvim obustavi svoj rad. Ali ja nemam na žalost ovaj čas nikoga, komu bih mogao kakav posao povjeriti. Ja sam računao, da će opet netko à la Oblak poći, da proučava koji dialekat makedonski, te tobožnje Cvijićeve „Slavene". . .

. . . . . .

Srdačno Vas pozdravlja

Vaš

stari prijatelj

V. Jagić.

№ 12.

Beč 2. I. 1909.

Dragi gospodine profesore!

. . . Prošla je godina otisnula svoj pečat i na Archivu. Zavadili se megju sobom dva Poljaka—Ułaszyn i Brückner, došlo je čak do suda — rezultat je taj, da su se batine izlomile na legjima mojega žurnala. Istupio iz redakcije Leskien (radi Ułaszyna) i Brückner. Sada će ostati na naslovu samo moje ime, dok sastavim novi — kabinet! Kad ne biste Vi imali mnogo svojego posla, ja bih si držao za čast, kad bi se moglo i Vaše ime metnuti megju Mitwirkende. Razmišljajte o tome te mi javite.

I ja bih vrlo želio, da Vi nama za balkansku komisiju nešto prigotovite o Pomacima, što bi moglo ove godine ući u štampu. Na koliko tabaka bih smio računati?

Kod nas žalibože nema podmlatka. Sad smo za nevolju poslali bili prof. Subaka da studira španjolski na balk. poluostrovu. Mislim da je bio i kod Vas. Što će iz njegova potovanja izaći, ne znam, a stoji nas novaca dosta. Ako se umire prilike u vas dolje, ja bih najvolio opet da ide netko u Makedoniju.

. . . . . .

Svima srdačan pozdrav

Vaš

V. Jagić.

№ 13.

Beč 23 maja 1909.

Dragi g. profesore!

. . . Ja sam upravo danas svršio ono njekoliko riječi o Matovu, što imaju doći u istoriju slovenske filologije. Poslužoi

sam se člankom Vašim i odzivom Šišmanova u bъlgarskom Pregledu. U iskazu, bibliografskom pregledu, koji Vam je sastavio Sprostranov, izostala je jedna gramatična radnja iz Period. Spis. 1894 g., koja govori o prelazu konsonanata mediae u tenues i t. d. Ja sam slučajno imao u biblioteci posebni otisak i time ušao u trag tome zanimljivomu članku.

Sutra ću još napisati nekoliko riječi o Oblaku i tada je moj posao u glavnome svršen.

A što će biti s Pomacima?

Sada je dakle Bugarska slobodno, nezavisno carstvo! Dao bog sreću. Nadajmo se, da neće od te nezavisnosti vaše biti gore po Maćedoniju. Valjda nećete eksarcha citirati u Sofiju i time prekinuti vezu s Maćedonijom. Kad mogu katolici imati papu u Rimu, zašto ne biste mogli vi Bugari svojeg eksarcha u Carigradu?

Da sam mladji no što jesam, gledao bih da sada obadjem vaše „Carstvo" sa starim Trnovom i Balkanima i t. d. Ali to nije više za me. Ja ću krajem ove nedelje opet u Spital am Semmering. . .

Vaš

V. Jagić.

№ 14.

Beč. 27,6. 1912.

Dragi gospodine profesore!

. . . Oprostite te dakle primite naknadno moj pozdrav, moje čestitanje. Nadam se, da ste uvjereni da Vam želim svaki uspjeh u porodici, u domovini i nauci te da se s Vama iskreno radujem, što Vam je ne samo inteligencija nego i široki slojevi općinstva ovom prilikom dokazali, koliko se Vama ponose. Da Vas bog živio još na mnogo godina na korist bugarske i slovenske nauke i na utjehu onim djelovima bugarskog naroda, koji još čekaju oslobodjenja. . .

Vaš

V. Jagić.

№ 15.

Dragi g. profesore! 31.I. 1912.

Ja Vam lijepo zahvajujem što ste se mučili oko tudje muke (Oreškovljeve). Vaše novogodišnje pismo bit ću svakako dobio; pisma se obično ne gube, čak ni u Rusiji ili iz Rusije. Sada

već pošta svagdje funkcionira redovito osim možda u mojoj tužnoj domovini, koja sjeća na — Makedoniju. To je prava zemlja patnica. Ali možda je tako dobro, jer narod, koji nije prošao tešku školu, ne umije se uživati svojih prava. . .

Beč I. X. 1909.

№ 16.

. . . Kako kod nas zaziru od svakog i najmanjeg pokušaja bugarsko-srpskog zbliženja, vidi se da ne vode čistih računa. Anektirali su Bosnu-Hercegovinu, a sad je ne umiju organski sastaviti u jednu etnografsko-političku cjelinu, boje se i Magjara i Nijemaca i vrag zna koga još. Tako će se eksperimentirati do boljih vremena. Samo je pitanje komu će tada bolje biti? Bugarsko-srpski odnosi mogu se lakše snosno udesiti, jer ste dvije različite jedinice, nego li srpsko-hrvatski, gdje se radi o riješenju velikog problema, da se narod sa dva imena, s dvojakom ili trojakom vjerom, s različitom prošlošću, dovede u jedno kulturno korito, ujedini u literaturi i cijelom duševnom životu. U Zagrebu se hvale koalicijom, ali ta je samo politička, ad hoc, koja se može svaki čas i razbiti, a na ono drugo, jače i trajnije jedinstvo slabo se i pomišlja. Osobito Srbi gledaju još uvijek na Hrvate kao na quantité négligeable. Malo ih ima, koji iskreno i srdačno misle na slogu s Hrvatima upravo ondje, gdje bi je najviše trebalo i gdje nam ne bi ništa mogli zavidni susjedi.

. . . . . .

Sa srdačnim pozdravom Vama i svim Vašim

Vaš iskreni prijatelj

V. Jagić.

№ 17.

22. VIII. 1909.

Dragi prijatelju!

. . . Ja sam medjutim prije osam dana bio na proslavi Gajevoj u Krapini, gdje sam imao prilike lično vidjeti Bobčeva. On je s velikom energijom govorio o odnosima Bugarske prema Hrvatskoj. Ali ako su nekoč Vaši mladi ljudi dolazili u Zagreb da uče, sad bi gotovo trebalo naopako, da naši dolaze k Vama. I ako je malena Krapina prigotovila skromnu ali srdačnu slavu svojemu Gaju, otziv sa strane Hrvata nije bio onolik kolik sam

očekivao. Zlosretna politika tako je rastrovala nutarnje odnošaje, da jedna stranka zazire od druge: kamo dolazi Petar, onamo neće da dogje Pavao! To je vrlo žalostno! А наша братья сербы и опять показали, что не понимаютъ солидарности, они блистали отсутсвіемъ даже при этомъ неполитическомъ, чисто культурномъ празденствѣ. Tomu će se radovati naši protivnici.

Vaš V. J.

№ 18.

Spital am Semmering
29. VIII. 1909.

Dragi g. profesore!

. . . Mogu se pohvaliti, da nam je u tim štajerskim gorama zdravlje bilo vrlo povoljno i ja sam mnogo mogao raditi to za enciklopediju to za Archiv (koji se preporuča Vašoj naklonosti). Osim Beča, kuda sam zalazio svaku nedjelju po jedan put, bio sam samo na 3 dana u Krapini. Nisam sâm ništa govorio, ali dosta je bilo i suviše govora. Ali meni je žao bilo uvjeriti se, da se moji Hrvati još jednako kreću u starim idejama, koje slabo odgovaraju današnjim potrebama. Osobito mi je krivo bilo, što nitko nije došao iz Zagreba od strane Srba! To je vrlo žalostan znak naše tobožnje solidarnosti. Gajeva svetkovina bila je kulturna, Gaj je ujedinjavao pod imenom ilirizma, Vuk – pod imenom srbizma. Niti jedan niti drugi nije imao na umu politike, znajući da političkomu jedinstvu mora ići naprijed, i to više puta kroz stotine i stotine godina, duševno jedinstvo. Srbi su htjeli, ignorirajući Hrvate, odmah stvoriti političko jedinstvo. Evropa je, prionuv za Austriju, njihovim planovima učinila kraj. I opet misle nastaviti staru pjesmu! Čak kod kuce nisu složni — a sanjaju o velikoj Srbiji!

Evo ovako sam ja u svojem pesimizmu postao za jednu prevarenu nadu bogatiji.

Želim Vašem sinu dobar opravak u svježem planinskom zraku. Pozdrav gospodji i Vama.

Vaš V. Jagić.

№ 19.

Beč 6/19. V. 1913.

Mnogopoštovani g. profesore!

. . . Belić je upravo dan prije mojega odlaska (iz Petrograda) pustio u svijet svoju na ruskom jeziku naštampanu brošuru te je o njoj već i predavanje držao u četvrtak. On se hvali sa uspjehom, a Šišmannv nalazi da je to bio стыдъ и срамъ. Mi t. j. ni

ja ni Šahmatov ni Fortunatov, Lavrov it. d. nismo bili kod toga. Sve to što Vam ovdje pišem, nije samo moje lično mišlenje, već ovako misle i mnogi Rusi, koji ne odobravaju postupak Belićev, koji nasiljuje nauku govoreći o trima dialektima: srpskom, makedonskom, bugarskom, a miješanjem da je postalo narječje srpsko-makedonsko i makedonsko-bugarsko. To su filološke trice! . . .

S pozdravom Vaš
V. Jagić.

№ 20.

Beč, 5. I. 1914.

Mnogo poštovani g. profesore!

Dopustite da i ja Vama i svima koji su Vam mili i dragi, poželim srećnu novu godinu, koliko se može u vašem rascviljenom narodu govoriti o sreći. Razumijem bol bugarskog naroda i njegovih najosjetljivijih ljudi, koji dakako najviše spadaju u redove inteligencije. Spominjem se, kako sam nekoč kao dječak 4 ili 5 razreda plakao, kad se pronio bio u vrijeme najgoreg apsolutizma nekakav glas, koji je čak dopro do mojih ušiju, da će nam našu malu Hrvatsku pocijepati te jedan dio pribiti Štajerskoj, drugi Kranjskoj. Meni su još sada pred očima suze i plač nad tim praznim i izmišljenim glasom. Mogu dakle razumjeti, ako je nejedan inteligentan Bugarin proplakao nad teškom sudbinom, koja je tako nesmiljeno pritisla bugarski narod poslije dugog balk. rata. Samo što ja stojeći izvan kruga balkanskih naroda tražim uzroke i krivice drugdje, nego li oba sastavna dijela bivšeg saveza a sada nebratske mržnje i zavisti. Razumije se, da se ne smatram nepogrešivim u svom mišljenju, za to ga i neću ponavljati, radje ću se predati nadi, kaja se ne će ispuniti ni danas ni sutra, ali ja je ipak držim ispunjivom, da će zajednička korist ipak jednom opet zbližiti srpski i bugarski narod, da će možda nakon novih razočaranja ipak uvidjeti, da su oni bliže jedan drugomu, nego li trećim susjedima, zvali se oni kako mu drago. Valjda ja neću toga boljeg vremena doživjeti, ali ja ću vjeru u njega ponijeti sa sobom na drugi svijet, jer vjerujem u budućnost, bolju nego li je sadašnjost, svih slovenskih naroda. . .

Pozdravljajući Vas i sve prijatelje k Vašoj novoj gudini, jesam
Vaš iskreni štovalac
V. Jagić.

V.
Факсимиле изъ Ягичевитѣ писма.

Beč 31/12. 1903.

№ 1.

Dragi g. profesore

U ljepo ljetnje doba vidjesmo se u Opatiji, u zimnju večer, zadnji dan godine, pišem Vam ove riječi. Vi ste zato doba više svijeta proputovali, nego li ja, koji sam bio u Milanu i Mlecima i poslije na pogrebu Momzena u Berlinu. Vaše nastojanje u korist Makedonaca nalazi u Češkoj tek sada odziva, pošto su se kolovogje češkoga naroda zavadili s Körberom. Dok je bilo nader da ce što dobiti kao regierungsfähige Partei, nisu htjeli ništa učiniti „prešekao ih čak franjo Josip". Tako to biva valjda uvijek u svijetu. I milosrgje ima svoje zakulisne tajne.

[Ja sam čitavu jesen vodio dogovore s petrograd skom akademijom radi enciklopedije. Već je bilo blizu da se sve razbije o — nestašnu novaca. Dok nije zajamče na materyalna strana, teško se upuštati. Sada je Omdtreme pristalo na to, da ходатайствуемъ передъ министромъ о назначеніи особыхъ суммъ на это изданіе. Neće li Japan pomiješati račune, tko bi to mogao danas reći? Ali da bude ходатайство uspješnije, želi akademija da se položi

detaljirani program. To me natjeralo da razmiš
ljam o programu. Prvi je nacrt, kao nakaz ballon
d'essai gotov. Ja bih želio čut Vaše opaske i izpravke
Prema drugim jezicima dolazi na red bugarski jezik 1°
kod pisma, kao grafike i paleografije] Taj posao mislim da

4. Napokon dolazi najglavnija rubrika „Болгарск
новикъ". Kao za svaki drugi jezik, tako i ovdje najprije
se hoće a) „Историческое введение", t. j. nacrt istorije bugarsk
jezika, kako se ispod šablone crkvenog jezika plagano pomalja,
pak i od kojega vrema narodna štiva sve više izbija i t. d. –

b) zatim dolazi „Обозрѣніе болгарскихъ нарѣчій", te
je dijelim u tri vrpe: восточноболг. нарѣчія или говоры, западно
болг. нарѣчія или говоры и македонскія нарѣчія или гово-
ры. Da li je taj tripartitum dostatan

Želim Vam srećnu novu godinu. I ovo je pismo sinoć
prekinuto te jutros 1/1 1904 nastavljeno. Vi ste prvi, kojem
sam ovo napisao u jutro prvoga dana godine. Vaš Vjagić

Zeč 16. I 1904

№ 2.

Mnogopoštovani g. profesore

Naša su se pisma svela negdje na putu, drugo
i puno važnije pismo Vaše primio sam neki dan
Vi dobro radite, što bilježite pričanja vaših ustaških
četovogja. Dao bog uspjeha njihovim strašnim na-
prezanjima! Ja se u same reforme mnogo ne na-

dam, ali mislim da Rusija neće stvari ostaviti, ako je samo Englez ne upleti u rat s Japanom. Koliko se iz svega vidi, obje „susjede" ne vjeruju jedna drugoj, dok su naši turkofili, sujedi mnogi i slovenskih osjećaja. Pita se, čiji će uplivi biti jači? U Rusiji kao da se javlja opet veći interes za slovenske stvari. Sam Suvorin ostaje s „Новымъ Временемъ" na staroj stazi, koja jednako kivuda sada desno, sada lijevo. Ali njegov sin, Suvorin junior, stao je izdavati „Русь", koja se kani više, intenzivnije, baviti slovenskim pitanjima. Kad samo ne bi taj interes bio odveć jednostran! Kad ne bi jednako živjeli u iluzijama, kao da žuljni zapadni Slovenci ništa ne žele do li potonati „u slovjanskom moru". Mi želimo živjeti u slovenskom svijetu a ne pogibati.

Ja sam, mislim, već tim dovoljno označio položaj makedonskih govora, što sam ih smjestio pod glavu „bugarski jezik". Kozu.

Jeda smo za „dosnoobtdtnie gulično na čistu.

Ali kako će biti s historijom literature? Вопросъ о Кирилле и Меѳодіи ja sam namijenio Drinovu (on će biti dosta objektivan). Doba zlatno Simeonovo (Kliment ch.) mogao bi preuzeti Lavrov. Crkvenu literaturu dat ćemo zaginima u Rusiji

koji se crkvenim tekstovima bave. Sojetsku sredo
vječnu literar. radnju mogli biste preuzeti Vi?
Ali komu da povjerimo novu literaturu teča-
jem 19ga vijeka? Šišmanovu?

Bilo bi mi milo, da mi kad uzimate
vremena, i o tom napišete svoje mišljenje.
Budite uvjereni, da ći je svaki savjet s velikom
zahvalnošću saslušati i koliko se može pri-
hvatiti.

Želeći Vam zdravlja i dobre volje
srećnju novu godinu 1904 nego li je bila 1903-
jeram Vaš

iskrem poštovalac

V. Jagić

Beč 12 maja 1904

№ 3.

Mnogopoštovani g. profesore!

Već Vam davno nisam ništa pisao. Moj se interes jedna-
ko vrti oko enciklopedije, a za nju su nastala teška vreme-
na, pošto je Rusija preko volje povučena u taj grozni rat.

Ele da se vratimo k enciklopediji.
Ja sam naumio istoriju ćirilske grafike na jugu
i istorijsku sudbu crkvenog jezika kod Vas u Bugarskoj
preko srednjega vijeka povjeriti Lavrovu. Jedno spa-
da u „Bbedenie", drugo u „rubriku" Церковнославянскаго

U rubrici „Болгарскій языкъ" radi se 1° općenitom ~~bis~~ pregledu ili uvodu koji bi imao pokazati, kada i gdje i kako počima probijati nacionalni bugarski elemenat kao nova klica iz zemlje prekrivene crkvenom ili venštinom. To je kod Vas tim teže, što i sam crkveni jezik nije nego komad bijela bugarskoga: krv od krvi bugarske. Ipak s velikom pažnjom i pomnjom može se mnogo učiniti. A za taj posao, koju sam nekoč namjenjivao Drinovu, ja bih sada volio imati Vas. Mislim, da biste Vi smali napisat taj uvod, u kojem biste govorili o tragovima nacionalnog tipa bugarskog u najstarijim tekstovima, do polovice ili kraja 16ª vijeka, zatim o srednjoj epoki gdje već narodni elemenat preobladava i napokon o zarogjaju modernog tipa. Ovakova slika poslužila bi, da svakomu objasni što je to bugarski jezik, koliko je star i kako se razvijao. Poslije toga „bbedenie" mislim da ne treba još napose „istorijske gramatike", već se može odmah preći k „обозрѣнію нарѣчій". Ja sam prije mislio ovako, da Vi uzmete istočna, g. Conev zapadna, a g. Lavrov macedonska narječja. Ali sada se meni čini pamet nije, da bude čitava bugarska dialektologija u jednim, i to Vašim rukama. Nitko se nije toliko bavio tim pitanjima, kao Vi. Jako ste svi vi, bugari i srbi, donekle i u nacia „nacionalisti" – eno na pr. Belić, i ako je bio gjakom fortunatova, opet nije dovoljno objektivan, već umjetnom dialektikom, da ne reknem zabulistikom navlači

~~mlin~~ vodu na svoj mlin! — Jak se od Vas nadam
još najvećoj naučnoj objektivnosti. Ja bih dakle
molio Vas, da preumete sav taj posao. Po mojem računu
moglo bi s uvodom zajedno to zauzeti 10-12 štampanih
tabaka velike leksikon-osmine.

Ostao bi „Очеркъ грамматики современнаго
языка" s malim uvodom „какъ образовался совре-
менный литературный болг. языкъ". To bih
ja poniedio g. Conevu.

Molim Vas, javite mi, jeste li saglasni s ovokom
podjelom pensuma.

Jesu li memoari vaših ustaša i četovogja već
napisani? Čini se, da je politika vaše domovine
vilo srećna. Sada bi ustanak bio bezuspješan, čak šte-
tan, jer bi se duobus litigantibus umješao tertius gau-
det. Kako ne četam novina, ne znam van samo vilo malo
o pokušajima zbliženja izmegju Bugara i Srba. Nase se novine
nadaju, da se dolazak bug. gjaka u Biograd ostaje bez re-
sultata. Protiv sloge izmegju Hrvata i Srba koji žive u
istoj zemlji, pod istim krovom, pod istim zakonima, podigao
se u Hrvatskoj svoj glas ne samo frank. nego čak i kle-
rikalizam! Čezi ne postigoše upravo ništa. Poljake dave
Njemci. Ruse biju Japonci. Žalosne mi slike danas
njeg stanja Hrvatskih naroda. Hoćeš nećeš sjećaš se
Kukuljevićevih riječi, da su Hrvati tugje sluge.

Ali nećemo u elegiju. Vjerujmo radije u bolju budućnost. Ja je nem doživeti, ali u nju vjerujem.

Sa srdačnim pozdravom

Vi

V. Jagić

Beč 6. 1. 1905
24. 12. 1904

№ 4

Mnogopoštovani prijatelju!

Ne znam, jesam li Vam pisao, da je plan prvog, lingvističnog, dijela enciklopedije vaš izradjen i odobren od „Omdbrenia". Sada bi samo valjalo prionuti za posao. Vi ste kod mene u 1-om dijelu zabilježem.

a) Za mali članćić o pokušajima da se piše bugarski grčkim slovima. Naznačio sam za to 1/4 tabaka. Ali kad biste Vi na pr. tiheli iz historijskih spomenika saštnosti primjere, kako su Bizantija pisali slovenska mjena, na pr. kako su izražavali glasove Š, Č, Ž i sud, mogli biste slobodno i prekoračiti 1/4 tabaka.

b) Za dialektologiju današnju bugarsku, koja se dana sasom Vama na dispoziciju, stavljen je minimum 4 tabaka. Ako ne uzmognete u najpreciznijos formu prikazati sliku bulg. dialekata u tom kratkom okoru, a ono Vi možete i prekoračiti taj broj.

c) Vama je namijenja članči o uplivu rumunskog jezika na bugarsk tako u riječima kas u smitaksi (u kolikoj jednog i drugog ima). Za taj posao od pulike proračunano 1/2 tabaka.

Vaša će radnja u akademiju dobro doći, kad god dospijete da je napišete.

S toplim sodačnim pozdravima

Vaš iskrem stari prijatelj

V. Jagić

Beč 8 1 1907

Mnogopoštovani g. profesore!

№ 5.

Oprostite, što Vam istom danas odgovaram na dva Vaša pisma. Bio sam sav u poslu, da napokon dovršim izdanje Bolonjskog psaltira. Trebalo se požuriti, da mi ne popadne novčana subvencija, koja je tekla do kraja godine. Ja sam zbilja srećno skrpio jedan ekzemplar (bez predgovora i rječnika) da ga prikažem akademiju kao bajagi djelo gotovo. Tim sam spasao subvenciju. Ali djelo nije još bilo gotovo. Istom jinoć (na pravoslavni božić g 1906) poslao sam i predgovor (Praefatio) u štampariju. Sad još samo treba da obavim korekture

nekolikih tabaka. To će valjda za 2-3 nedjelje biti gotovo. Tada ću poslati, preko diplomatske agencije, natrag i rukopis i nekoliko ek zemplara djela. Bit će svega 60 tabaka. Nadam se, da ćete biti zadovoljni, koliko toliko Osvojio sam Vam Maćedoniju! Jako sam od samih korektura kod toga izgubio mnogo od svojeg slabog očinjeg vida. To je moja „лебединая пѣснь". Više se ni u što takova ne upuštam. Koliko me je ta knjige mucle stojala i - troška. Jva subvencija akademska (12 hiljada kruna) nije bila dosta, već sam još preko 1000 kruna ostao dužan, koje ću za nagradu morati rodmiriti iz svoga džepa.

Sada o božiću bili ovdje najprije Cvijić, a sada Lpuba Stojanović. Izgleda mi da su se opet za Maćedoniju razigrale strasti. Govore čak o nekakvim selima, koje da traže Bugari od Srbije te da bi toga radi moglo doći do rata. Mislim, da je to snovše ludo - ali i najveće ludorije nalaze kod nas pustaša. Glavno je, da se zavade Bugari sa Srbima, Srbi s Hrvatima, Hrvati sa Slovenima.

cima – tada će netko treći uživati. Kako zaslužujemo, tako će nam i biti.

Vaš iskr. poštovalac

V. Jagić

Beč 2. 1. 1906:
VIII/1 Kochgasse 15.

№ 6

Mnogopoštovani prijatelju

Mučajmo se tako desilo te u isti čas, kad mi stiže Vaše pismo, bila mi u rukama ruska Pycb, gdje ima telegram o vašem svemakedonskom saftanku. Mem se čini, da autonomija Makedonije ne bi baš bilo toliko zlo ali kao da su i kod vas, u Srbiju mnogi protiv toga, dakako s protivnih razloga. U Beogradu izlaze novine na srpskom jeziku „Aljaronomna Makedonija", ti ih i meni šalju. Dobro su i upravo vješto uredjivane, ali iz polemike vidim, da se većina srpskih organa protiv toga publicističnog poduzeća. Tko ga uzdržuje i plaća? Ne znam ja ili ga mem šalju, ne znam.

Ali Makedonija je prije nekoliko dana zada-
la mem drugoga posla. Prof. Cvijić piše i štampa
veliko antropogeografsko delo o Balkanskim zem-
ljama. On se pod kraj takuno i etnografskog pitanja
Makedonije. Poslao je složene tabake, da ih čitam
i da mu kažem svoje mučljenje. Ja se držim pra-
vila: kažo bobu bob u popu popu – kazao sam, da sve
ono nije dostojno naučne visine Cvijićeve, da je
on, mimoišav glavnu stvar, t. j. jezik, stao hva-
tati se za nuzgredne stvari, kao u. pr. da u „Ma-
kedonskih Slovena" nema narodnog osjećaja, da
se mogu lako predobiti i za pantuljavsku i za pan-
srpsku ideju, sad. Može biti, da je mojom iskre-
nošću nosijedjen, ali ništa zato. Ja bih se drage
volje saglano, kad bi fibija stavila u program, da
joj treba izlaza k moru te da želi smati kakovu
takovu vlast nad jedinim dijelom Makedonije, koju
vodi do mora. To bi bilo pitanje političke potrebe,
ali ne mješajmo u politiku nauke, t. j. dialek-
tologije, ne dokazujmo što se postenim argu-
mentima ne može dokazati. Vidjet ćemu, hoće li

mi odgovorit. Za mene je to zalostan dokaz, kako i čovjek od velike nauke, kao što je Cvijić, ne umije biti objektivan, ili što no reče pokojni Momzen — voraussetzungslos.

Vrlo mi je milo, što čitam da se Bugarska dogovorila sa Srbijom, kako će svoje trgovačke interese, spram trećih, složki branit. Ne bi li bog dat?

U Rusiji, čini se, da će se tvrdo upak vmeriti. Sada samo valja radit za enciklopedi.

Sa srdačnim pozdravima Vama i Vašo, pozdrav, jesam Vaš

stari prijatelj
V. Jagić

Bec 23 okt 1902

№ 7.

Dragi gospodine profesore!

Drago mi je, da ste se srećno vrstili kuć. A da ste zakakao govor držali, to sam čitao u novinama Zeit, gdje je upravo danas izašao jedan članak g. Šišmanova. Bojim se, da napeganja makedonaca neće na ovaj put smatra uspjeha. Jer Europa za nas ne mari, Hoveni su za sav evrop zapad narodi, kojih se oni boje, ako ih ne mogu blačiti. A Rusija je kolos svezan ant zukama i nogama domacom bezobraznom upravom, koja neje pinno

bolji od turske. Nema druge vaši da trpimo pak u trpiji da se učimo bit jedno ~~[illegible]~~ drugih tolerantnijo onego li danas megj žiborom Bugari, Srbi i Hrvati.

Iz Vaših pričanja o putovanjima po Rodopima ja sam sastavao mali Mittheilung koji ć ulaći u Anzeigeru. Ali to ne isključuje, zapaće želim, da nam negdje oko božića sama napišete nekakav „Vorläufiger Bericht", koji ć u samoj stvari nešto malo više reći, nego li je bilo u pismima.

Srdačno Vas pozdravljam

Vaš

stari pujatelj

V. Jagić

№ 8.

Beč 5. 1. 1903

Mnogo poštovani g. profesore

Tako je i tuj posao srećno svršen. Kamo sreće da se može isto tako glatko rješiti sudbe Makedonije, koja, kako iz svega vidim zadaje i Vama mnogo nemira. Vi ste dakako još mlad te

u Dama vor vrućа krv, možda u Ma-
kedonaca vrućа, nego li u Bugara
par excellence. Nadajmo se da će dipli-
matija ruska nešto ipak poručiti, a ko-
načno rješenje mislim da neće doći
tako bojo kako si Vi drugi sunarodnici
želite. Možda je i bolje tako, da se una-
pčac ne rješava.

Vaš

iskreni poštovalac

V. Jagić

Beč 2/15 aprila 1903.

№ 9.

Dragi Gospodine poferore,

Ja sam mislio, da su Vas politicke nepulike
tako zbunile te nisto imeli volju da pušete.

"A bio je i drugi ozbiljnijeg razlog. Bilo mi je, da ste
bolest gospodje sretno svladali. Ne znam, jeste li čuli,
da je i ozdi mene od nove godine pune dva mjesca
bila u kući velika žalost i zabrinutost. Moj sin,
koji je ali preko 2 godine doktor medicine, vaveći se
bakteriološkim studijama, pije preko godinu dana
u Frankfurtu a sada ondje, bi se svojim kultura-
ma bacilla zarazio te strašno opasno obolio, visio
mu život o vlasu. To je trajalo cijela dva mje-
seca. Ja sam onaj članak u Ntr Presse napisao
upravo onda, kad mu je bolest srećno prošla te sam
bi a dotrom spokojnom raspoloženju duha, a redak
aja me mohla da nešto napišem. Napisao sam iskreno
od srca, kako mislim, ne želeći zigoditi ni lijevo ni
desno. Na polemiku sa strane srpskog šovinizma
bi sam spreman, ali me boli to, što mi u Biogradu
ni u Zagrebu (!!) ne dokučuju ljudi, da može čovjek
imati svoje nojezenje, koje mje uphovo, a upak
može biti pošten čovjek. A na me su napali kao
na kakova izdajicu, kao na nepoštena i nesamo-
stalna čovjeka, koji nema svoga osvjedočenja
na piše da nekomu ugodi. Šest je nedjeljao od onog
doba prošla, a ovdašnja srpska mladež, „srpska

nada. srpski ponos nije umjel u nedjelju (ujel
na) bolje i pistojnije poslavit uspomenu na takov-
ski ustanak od g. 1813 vé tmi što je u nedjelju i ponedjeljak
učinila pred mojim stanom lude demonstracije.
Dok vaši makedonski članovi čitvaju životom,
dotle Srbi prave ulične demonstracije! Koga ni
je štid, što je srpstvo tako duboko palo, taj ne zna
za štid. Mene, koji nisam nigda pravio razlike
izmedju hrvatskoga i srpskoga, upravo boli i
štid me, što je naš narod tako pao. Vi ste Bugari
junaci, i bog će Vam dati sréću. Mislim da će vaša
energija do skora i u Rusiju izazvati opozicija polu
ukočene diplomatije, koja bi htjela da se život naroda
ravna po ujezdnim notama! Budite uvjereni, da ću ja
u Petrogradu razumije se u profesorskim krugovima
koji za politiku nemaju značenja toplo zagovar-
rati interese bugarske u Makedoniju, kao
što bih uvijek bio za to, da Srbija nešto
dobije u starej Srbiji.

Nadam se, da ste poslne otiske vaseg
članka i arhiv dobili. Sada se dostavljava
traci. Članak Šišmanova nije još mogao

ne c treći, već će izaći u četvrtom

Ja se vraćam iz Petrograda početkom Maja.

Sa pozdravom Vaši uvrem poštovalac

A. Jagić

№ 10.

U Opatiji 24 aug. 1903

Drag g. profesore!

Ja bih se htio odazvati na Vaše pismo, ali ne znam, da li će Vas naći, pa mi niste kazali kamo da adresiram moj odgovor. Pokušat ću sreću te poslati pismo u muzej. Ondje će valjda znati gdje ste, ako ste još u Pragu. Neću da govorim o Vašem izvještaju, na taj smo već i zaboravili. Razumijem dobro, da sada važnije i ozbiljnije stvari zadavaju brige svim poštenim Bugarima. Pravo kažete, da i mene hoda po glavi sudbina naših južnoslov. plemena. Osobito mi diraju srce strašna stradanja u Makedoniji. Nitko se ne zauzima za njihovu sudbinu! Bo-

jim se, da i od Vašeg nastojanja u Pragu
nećе mnogo izać. Kulturni je čovjek mnogo
egoističniji, nego li narodi na nižem ste-
penu, u kojih mi bar religioznog idea-
lizma. Ako Vam ne pomognu Rusi, zlo ćeh
proći. Na žalost je stanje u Rusiji vrlo
nepovoljno te se boje zapletaja i u Azijі,
kamo li istom u Europu.

Ja boravim ovdje od 15 julija te ći ostati
do 15 sept. tada se spremam na put, još
nezram pravo kamo, t. j. u Italiju li ili u
Engleska. Imao bih posla i ovdje i ondje.
Tada sam sav u poslu oko mojih psalama,
kojih je 75 već naštampano, a poraz
napreduje pogano.

I za encikloperdju još se nisam odva-
žio, bi li se toga poslao latio. Ideja mi je
vrlo simpatična, ali se bojim neslozne braće
Slovenske. Ako ste u Pragu, gledajte da
dobijete br. 163 i 164 Beilage zur Münchner
allgem. Zeitung te pročitajte, što je napi-
sao Brückner o Ćiriku i Metodiju.

Može li se složno raditi, kad još o stvarima X stoljeća ljudi ne umiju pisati mirno i objektivno!!

I to me vsilo ražalostilo, ako je istina, da su Beogradjani našli za zgodno, da Vaše puške, što li je već bilo, na granici obustave i konfisciraju. Tako li rade braća!

Javite mi, ako ovo pismo dogje do Vas, gdje ćete biti okolo polovice septembra. Dao bog, imalo Vaše nastojanje uspjeha. Kako vidim, ni Zeit ni Neuefr. Presse ne hjedoše se obazreti na Vaše izlaganje.

Politik kako bi austrijski Njemci mogli imati simpatije za Bugare Makedoniju, kad bi da mogu svoje austrijske Slovene nagradiju uništili.

Bodje je bio tečajem ovih nedjelja, što sam ja odje, i Vujić u Biograda i

Kojetko iz Hrvatske, iz Rusije, iz Poljske
itd., no mojih je poznatih negje nji-
ma malo. Ja sam obično čitav dan kod
kuće te radim. Tako se naplakše zabrav-
ljam na naše jade

Pozdravlja Vas

Vaš iskrem

V. J.

Beč 1 11 1909
VIII/1 Kochgasse 15

№ 11.

Drago gospodine profesore, mnogopoštovani prijatelju;

Sjećam se opet Vas i ako svaj put nemam nikakve naro
čite želje ili molbe. To jest, nije istina, da ne bih i sad imao
nešto da želim, na što ste me upravo sami izazvali. Dvije bugar-
ske gramatike, Weigandova i Ščepkinova, trebalo bi da se ogla-
se u Archivu, i ako nijedan pisac nije našao za vrijedno, da po-
šalje svoje djelo u redakciju. A tko bi bio u prvom redu zvan, da
preuzme tu zadaću, nego li Vi ili g. Conev. Ali Vi ste u jed-
nom pismu sami to spomenuli – računam dakle na Vas te se
nadam, da me račun neće prevariti. Drugo nešto što mi leži

na sreu — to je naša balkanska komisija. Žao će mi biti, ako ta komisija sasvim obustavi svoj rad. Ali ja nemam na žalost svaj čas nikoga, komu bih mogao kakao posao povjeriti. Ja sam računao, da će opet netko à la Oblak poći, da prouča-va koji dialekat makedonski, te tobožnje Cvijićeve „Slave"...

ne Srdačno Vas pozdravljam

Vaš

stari prijatelj

V. Jagić

Beč 2. 1. 1909
VIII/1 Kochgasse 15.

№ 12.

Dragi gospodine profesore.

Prošla je godina otisnula svoj pečat i na archivu. Zavadiše se megju sobom dva Poljaka — Ułaszyn i Brückner, došlo čak do suda — rezultat je taj, da su se batine izlomile na legjima mojega žurnala. Istupio cz redakcije Leskien (radi Ułaszyna) i Brückner. Sada će ostati na naslovu samo moje ime, dok sastavim novi — Kabinet! Kad ne biste Vi imali mnogo svojega posla, ja bih se držao za čast, kad bi se moglo i Vaše ime metnuti megju Mitwirkende. Razmišljajte o tome te mi javite..

I ja bih volo želio, da Vi nama za balkan-
sku komisiju nešto pregotovite o Pomacima, što
bi moglo ove godine ući u štampu. Na koliko ta-
baka bih smio računati?

Kod nas žalibože nema podmlatka. Sad smo
za nevolju poslali biti prof. Subaka da studira
španjolski na balk. poluostrovu. Mislim da je
bio i kod Vas. Što će iz njegova putovanja izaći,
ne znam; stoji nas novaca dosta. Ako se umi-
re prilike u vas dolje, ja bih najvolio opet i ode-
netko u Makedoniju.

Svima ordačan pozdrav. Vad V. Jagić

Beč 23 maja 1909
VIII/1 Kochgasse 15.

№ 13.
ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

Dragi g. profesore!

Ja sam upravo danas svršio ono nekoliko riječi o
Matovu, što imaju doći u istoriju slovenske filologije.
Poslužio sam se člankom Vašim i odzivom Jišmanova u
bolgarskom Pregledu. U izkazu, bibliografskom pregledu, koju
Vam je sastavio Sprostranov izostala je jedna gram radnja
iz Period. Spis. 1894 g., koja govori o prelazu konsonanata me-
diae u tenues itd. Ja sam slučajno imao u biblioteci posebn

otisak i trme ušao u traj bome zamuljivomu čbanku

Sutra ću još napisati nekoliko riječi o Oblaku i tada

je moj posao u glavnome svršen

A što će biti s Pomacima?

Sada je dakle Bugarska slobodno, nezavisno car-

stvo! Dao bog sreću. Nadajmo se, da neće od te nezavis-

nosti vaše biti gore po Maćedoniju. Valjda neće ekzar-

cha citirati u Sofiju i trme prekinuti vezu s Maće-

donijom. Kad mogu katolici imati papu u Rimu, za-

što ne biste mogli vi Bugari svojeg ekzarcha u

Carigradu??

Da sam mladji no što jesam, gledao bih da sada

obadjem vaše „Carstvo" sa starimi Truvom i Bal-

kanima i td. Ali to nije više za me. Ja ću krajem

ove nedjelje opet u Spital am Semmering

Ljepo Vas svi pozdravljamo, isto i gospodja.

Vaš

V. Jagić

№ 14.

Beč 27. 6. 1912

VIII/1 Kochgasse 15

Dragi gospodine profesore!

Oprostite dakle te primite naknadno moj pozdrav, moje čestitanje. Nadam se, da ste uspjeli, da Vam želim svaki uspjeh

u porodici, u domovini, u nauci, te da se s Vama iskreno
radujem što Vam je ne samo inteligencija nego i život stojeći
općinstva svom pulikom dokazali, koliko se Vama ponose. Da Vaš
bog poživio još na mnogo godina na korist bugarske
slovenske nauke i na utjehu onim djelovima bugarskoga
naroda, koji još čekaju oslobodjenja

Za ordačnim pozdravom Vama i svim Vašim

Vaš

iskreni prijatelj

V. Jagić

№ 15.

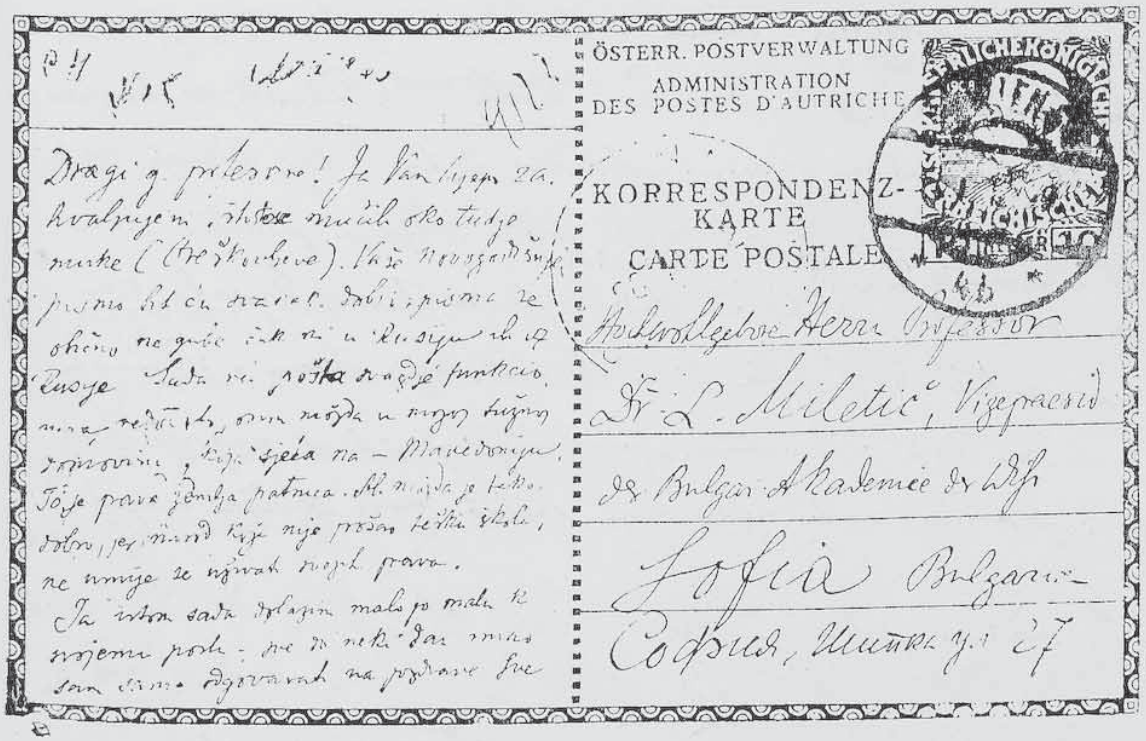
ÖSTERR. POSTVERWALTUNG
ADMINISTRATION
DES POSTES D'AUTRICHE
KORRESPONDENZ-
KARTE
CARTE POSTALE
Hochwohlgeboren Herrn Professor
Dr. L. Miletić, Vizepraesid
der Bulgar. Akademie der Wiss.
Sofia Bulgarien
София, Шипка ул. 27

Dragi g. professore! Ja Vam lijepo za-
hvaljujem, što se mučili oko tudje
muke (Creškovljeve). Vaše novogodišnje
pismo bit ću svakak. dobro, pisma se
obično ne gube čak ni u Rusiju ili u
Rusije. Sada ni pošta svagdje funkcio-
nira, redovito, onim možda u mojoj tužnoj
domovini, koja sjeća na — Makedoniju.
To je prava žemlja patnica. Ali možda je tako
dobro, jer narod koji nije prošao teško školu,
ne umije se uživati svojih prava.
Ja istom sada dolazim malo po malu k
svojemu poslu — sve do neki dar imao
sam samo odgovarati na pozdrave sve

№ 16.

Beč VIII/1 Lichtgasse 15
1/12 1907

Dragi gospodine profesore!

Kako kod nas zaceru od svakog i najmanjeg pokušaja bugarsko-srpskog zbližanja – vidi se, da ne vode čistih računa. Anektirali si Bosnu-Hercegovinu a sad je ne umiju organsko zastaviti u jednu etnografsko-političku-cjelinu, boje se i Magjara i Nijemaca i vrag zna koga još. Tako će se eksperimentirati do boljih vremena. Samo je pitanje, komu će tada bolje bit? Bugarsko-srpski odnosi mogu se takše snožno uderiti, jer ste dvije razlicite jedinice, nego li srpsko-hrvatski, gdje se radi o ciješčnju velikog problema, da se narod sa dva mena, s dvojakom ili trojakom vjerom, s razlicitom prošlošću, dovede u jedno kulturno korito, ujedini u literaturi i cjelom duševnom životu. U Zagrebu se hvale koalicijom, ali ta je samo politička, ad hoc, koja se može svak čas i razbit, a na ono drugo, jače, trajnuje jedinstvo slabo se pomišlja. Osobito sibi gledaju još nosjek na Hrvate kao na quantité négligeable. Malo ih ima, koji iskreno i srdačno misle na slogu s Hrvatima upravo ondje, gdje bi je najviše trebalo i gdje nam ne bi ništa mogli smetati naši zavidni susjedi.

Sa srdačnim pozdravom Vama i svim Vašim

Vaš i

iskreni prijatelj

V. Jagić

№ 17.

Ja sam megjutim prije osam dana bi na poslavi Gajevoj u Krapinu, gdje sam imao prilike lično vidjeti Bobčeva. On je s velikom energijom govorio o odnosima Bugarske prema Hrvatskoj. Ali ako se nekoš Vaši mladi ljudi dolazili u Zagreb da uče, sad bi gotovo trebalo naopako, da naši dolaze k Vama. I ako je malena Krapina pripotovila skromnu ali srdačnu slavu svojemu Gaju, odziv sa strane Hrvata nije bio onolik kolik sam očekivao. Zlosrećna politika tako je nastrovala nutarnje odnoša je, da jedna stranka zazire od druge: kamo dolazi Petar, onamo reće da dogje Pavao! To je vrlo žalostno! А наша братья сербы и опять показали, что не понимаютъ солидарности, они блистали отсутствіемъ даже при этомъ неполитическомъ, чисто культурномъ празднествѣ. Tom će se radovati naši protivnici Vaš.

№ 18.

Spital am Semmering
29. 8. 1909

Dragi g. profesore!

Mogu se pohvaliti, da nam je u tim štajerskim gorama zdravlje bilo vrlo povoljno i ja sam mnogo mogao raditi to za enciklopediju to za archiv (koji se preporučio Vašoj naklonosti).

Osm. Reću, kuda sam zalazio svake nedjelje po jedan put, bi sam samo na 3 dana u Krapinu. Nisam sam ništa govorio, ali dosta je bilo i suviše govora, ali meni je žao bilo uvjeriti se, da se moji Hrvati još jednako kreću u starim idejama, koje slabo odgovaraju današnjim potrebama. Osobito mi je krivo bilo, što nitko nije došao iz Zagreba od strane jaba! To je vrlo žalostan znak naše tobožnje solidarnosti Gajeva svetko

vrisa bila je kulturna, Gaj je ujednjivao pod mienom ilirizma, Vuk pod mienom Srbizma. Niti jedan niti drugi nije imao na umu politike, znajući da političkomu jedinstvo moza ia napijed, i to više puta kroz stotine i stotine godina, duševno jedinstvo. Sebi su htjeli, ignorirajući Hrvate, odmah stvoriti političko jedinstvo. Europa je, pionur za Austriju, njihovim planovima učinila kuj. I opet misle nastaviti staru pjesmu! Čak kod kuće nim složni – a sanjaju o velikoj Srbiji!

Evo ovako sam ja u svojem pesimizmu postao za jednu prevarenu nadu bogatiji.

Želim Vašemu sinu dobar opravak u svježem planinskom zraku. Pozdrav gospodji i Vama

Vaš

V. Jagić

Beč 6/19. 5. 1913.
VIII/1 Kochgasse 15

№ 19.

Mnogopoštovani g. profesore

Bečić je upravo dan prije mojeg odlaska pustio u svijet svoji na ruskom jeziku nastampanu brošuru. Te je o njoj već i predavanje držao u četvrtak. On se hvali sa uspjelom, a Šišmanov nalazi da je to bio стыдъ и срамъ. Mi t. j. ni ja ni Šachmatov ni Fortunatov, Lavrov itd. nismo bili kod toga!

Sve to, što Vaš sodje pišem nije samo moje lično mišljenje, već ovako misle i mnogi Rusi, koje ne odobra

raju poznepak Delićev, koji nasiljuje nauku govoreći o tim dialektima srpskom, makedonskom, bugarskom, a mješanjem da je postalo nazjeće srpsko-makedonsko i makedonsko-bugarsko. To su plotoške trice!

S pozdravom
Vaš
V. Jagić

Bec 5.1.1914
VIII/1 Kochgasse 15

№ 20.

Mnogopoštovani g. profesore!

Dopustite, da i ja Vama i svima koji su Vam mili i dragi, poželim srećnu novu godinu, koliko se može u vašem raseviljenom narodu govoriti o sreći. Razumijem bol bugarskog naroda i njegovih najvoljetljivijih ljudi, koji dakako najviše spadaju u redove inteligencije. Opominjem se, kako vam nekoć ku dječak 4 ili 5 razreda plakao, kad se pronio bio u onjeme najjoreg aprolutizma nekakao glas, koji je čak dopro do mojih ušiju, da će nam naš. malu Hrvatsku poaspati te jedan dio pribiti Štajerskoj i drugi Kranjskoj. Meni su još sada pred očima size i plač nad tim praznim i izmišljenim glasom. Mogu dakle razumjeti, ako je najedan inteligentna Bugarin proplakao nad teškom sudbinom, koja je tako nesmiljeno pratista bugarski narod poslije ovogog balk. rata. Samo što ja stojeći izvan kruga balkan

Korist ipak jednom opet zbližiti srpski i bugarski narod, da će možda nakon novih razočaranja ipak uvjdjeti, da su si oni bliže jedan drugomu, nego li trećim susjedima, zvali se oni kako mu drago. Valjda ja neću tog boljej vremena doživjeti, ali ja ću vjeru u njega ponijeti: sa sobom na drugi svijet, jer vjerujem u budućnost, bolju nego li je sadašnjost, svih slovenskih narodskih naroda tražim srpske i krivce drugdje, nego li oba sastavna dijela bivšeg nekoč saveza a sada nebratske možnje i zavisti. Razumije se, da se ne smatram nepogrešivim i svom mišljenju, zato ga i neću ponavljati, radije ću se predati nadi, koja se neće ispuniti ni danas ni sutra, ali je je ipak držim ispunjivom, da će zajedničku

Pozdravljajući Vas i sve prijatelje k Vašoj novoj godini, jesam

Vaš iskreni štovalac

V. Jagić

УНИЩОЖЕНИЕТО НА ОХРИДСКАТА ПАТРИАРШИЯ И ВЛИЯНИЕТО НА ЕЛИНИЗМА ВЪ БЪЛГАРИЯ.[1]

Отъ Ив. Снѣгаровъ.

I.

Охридската архиепископия (или патриаршия, както се е казвала при царь Самуила и въ последно време), основана върху апостолската дейность на първия български епископъ Климента и като продължение на Преславската патриаршия, официално признати въ Цариградъ въ 927 г., е била канонично учреждение. Поради туй византийскитѣ императори, българскитѣ и сръбскитѣ царе, както и турскитѣ султани не сѫ посѣгали на нейната автокефалность. Цариградската патриаршия, обаче, не е можала да се помири съ нейното сѫществуване. Въпрѣки 35. апостолско правило, което изрично забранява единъ епископъ да навлиза въ предѣлитѣ на друга епархия,[2] тя е използувала кога потайно, кога явно всѣки

[1] Б. Р. Върху унищожението на Охрид. патриаршия г. Ив. Снѣгаровъ чете встѫпителна лекция като редовенъ доцентъ при катедрата по църковна история въ Богословския факултетъ. Специално за сп. „Македонски прегледъ“ той е разширилъ изследването си, като е разгледалъ и въпроса за влиянието на елинизма въ България следъ падането на Охр. архиепископия.

[2] 28-о правило на IV вселенски съборъ (451) точно е опредѣлилъ областьта на царигр. патриархъ. Тя е съвпадала съ Тракийския диоцезъ на Римската империя и се състояла отъ провинциитѣ: 1) Европа, 2) Тракия, 3) Родопи, 4) Хемусъ, 5) Долна Мизия и Малка Скития (сегашна Добруджа), сир. източната половина на Балканския п-въ. Другата половина, която е съставлявала Илирийската префектура съ два диоцеза Македония и Дакия, била подъ ведомството на римския папа, който я управлявалъ чрезъ намѣстникъ (екзархъ) първенъ въ Сирмия, после— следъ разрушението на този градъ — въ Солунъ, а при Юстиниана Велики тя е била управлявана отъ автономния архиепископъ на Първа Юстиниана. Следъ създаването на Българската църква (870) областитѣ Родопи, Хемусъ, Долна Мизия и Малка Скития минали по законенъ редъ подъ нейно ведомство. Бълг. църква е била канонична величина и формално, защото Византия официално я признала за такава, и по сѫщность, защото е била създадена възъ основа на прогласената отъ хри-

удобенъ моментъ за ощетяване на тази българска църква. Въ това отношение царигр. патриарси сѣкашъ сж следвали византийскитѣ императори, които упорито се стремили да разслабятъ и унищожатъ българската държава. Охридската архиепископия винаги е намирала въ себе си сили да отбива домогванията на Царигр. патриаршия, но отбранителната ѝ борба е ставала много тежка, когато дветѣ църкви се намирали въ една и сжща държава — Византия или Турция (въ такова положение тѣ сж били повече отъ седъмъ вѣка), защото охридскиятъ архиепископъ билъ далече отъ централната държавна власть, която царигр. патриархъ често се опитвалъ да използува за разширение на своя диоцезъ на западъ. Въ отбраната си нашата архиепископия се стремила да запази етнографскитѣ граници на Бълг. църква, понеже въ всѣко време — при гръцки или славянски висшъ клиръ — тя е съзнавала, че главната основа на нейното битие е българската народность на паството ѝ. Съ сжщата цель тя се е борила да запази още и духовната независимость на своя диоцезъ, наричанъ „България“ отъ Византия и др., както и споменитѣ за първитѣ български просвѣтители — Св. Седмочисленици. Отъ края на XVII в. вече зачестили опититѣ на Царигр. патриаршия за разслабване на тази църква. Това било въ връзка съ факта, че въ туй време Фенеръ чрезъ висшитѣ чиновници-гърци въ Високата Порта[2] е спечелилъ голѣмо довѣрие предъ султана и влиянието му твърде се усилило въ областитѣ на източнитѣ патриаршии,[3] сжщо и въ Молда-

---

стиянството свобода на личността и народността, изразена въ Христовата поржка до апостолитѣ да проповѣдватъ евангелието на всички народи; въ гледището на апостолитѣ, че проповѣдь на неразбираемъ езикъ е звънтеща мѣдь и дрънкащъ кимвалъ, сжщо и въ тѣхната проповѣдь на различни езици — и въ съгласие съ 34-о апостолско правило, което повелява епископитѣ на единъ народъ да признаватъ за свой глава епископа на главния градъ въ страната. По силата на това Царигр. патриаршия е нѣмала никакво основание да претендира за епархии на бълг. църква, часть отъ която е била Охридската архиепископия.

[2] Марко Д. Балабановъ, Гавриилъ Кръстевичъ. София 1914, стр. 3.

[3] Въ 1669 г. иерусалимскиятъ патриархъ Доситей е организиралъ Св. гробското братство, като прокаралъ въ устава му: 1) никой отъ правосл. араби да не се приема за членъ и 2) всички палестински епископи да се избиратъ изъ срѣдата на това братство. Сжщо въ Алек-

вия и Влахия, които цѣлъ вѣкъ били управлявани отъ фанариоти, назначавани като бейове или князе направо отъ султана.[1] Поводъ ѝ дало прошението на нѣколко епархийски архиереи отъ Охридския диоцезъ до нея противъ архиеп. Теофанъ, който се качилъ на охридския престолъ съ турска помощь. Охридскитѣ иерарси се обърнали къмъ цариградския патриархъ, по всѣка вѣроятность, понеже Теофанъ билъ протежиранъ отъ нѣкои столични паши, противъ чието влияние, отдалечени отъ столицата, тѣ не сж били въ състояние да се борятъ. Съ помѣстенъ съборъ въ Цариградъ въ 1676 г. патриархътъ е свалилъ Теофана и поставилъ на негово мѣсто свой човѣкъ — софийския митрополитъ Мелетия.[2] Съ това билъ направенъ първиятъ пристжпъ за отваряне пжть на фенерското влияние въ Македония. Въ Охридския диоцезъ е започнала постепенно усилвана борба между фанариотски натрапници и туземни иерарси. Борбата увличала и миряни. Образували се две партии: автохтонска и фанариотска. Първата се движела отъ локаленъ патриотизъмъ и искала въ висшия клиръ на диоцеза да не се допущатъ клирици *ἀλλοδαποί*, сир. отъ друга помѣстна църква, а само туземци. Втората партия пъкъ била обхванатата отъ елиномания и култъ къмъ Фенеръ като главенъ културенъ и духовенъ гръцки центъръ и е подпомагала разни царигр. клирици, останали безъ служба, насилствено да се качватъ на архиепископския престолъ. Тази борба, която твърде е изтощавала архиепископията, е била причина за бърза смѣна на архиепископитѣ въ края на XVII в. и първитѣ две десетолѣтия на XVIII в.

Следъ като се отървали отъ иноземеца Григорий Новопатраски, чието двегодишно управление било „беззаконно“ *(παρανόμως)* и „разбойничество“ *(λησταρχίας)*,[3] въ 1693 г. м. августъ автохтониститѣ сж избрали за архиепископъ своя съмишленикъ велеградския митрополитъ Игнатий.[4] Сега Цар. патриаршия е открила явна борба. Съ окржжно до всички помѣстни църкви отъ 1693 г. подъ заглавие „*Περὶ τῶν ἐν τῷ*

сандрия и Антиохия въ това време съвсемъ сж били изтикани туземцитѣ отъ църковното управление и замѣнени съ клирици гърци.

[1] Марко Д. Балабановъ, ib., стр. 24.

[2] Gelzer, Der Patriarchat von Achrida. s. 115-116.

[3] Gelzer, цит. съч. s. 54.

[4] Ib. s. 54—55.

ἱεραρχικῷ τῆς καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς ἐκκλησίας τάγματι πατριαρχῶν“[1] патриархъ Калиникъ II, като доказва, че само петима сж законни патриарси — четирмата източни и московскиятъ, заплашва съ съборно наказание, ако нѣкой отъ охридскитѣ, кипърскитѣ, иверскитѣ и ипекскитѣ архиепископи се титулира патриархъ, и съ анатема всѣкиго, който би ги нарекълъ съ това име.

Заплахата на патр. Калиника никакъ не е подействувала въ Охридъ, гдето архиепископитѣ продължавали да се наричатъ и били наричани патриарси.

Поради повторното втурване на Григория Новопатраски въ 1695 г., автохониститѣ веднага сж свикали църковнонароденъ съборъ, който е подчерталъ, че апостолскиятъ престолъ рискува да падне, ако не се спратъ нахлуванията на иноземни архиереи, и единодушно е лишилъ натрапника Григория отъ архиерейски санъ.[2]

Освенъ чрезъ усилване на своето влияние въ Охридския диоцезъ, Царигр. патриаршия се опитвала да го ослаби и чрезъ отнимане на негови мѣста. Мелнишкиятъ митрополитъ се домогналъ да си присъедини петричкия кадилъкъ отъ Струмишката епархия, верийскиятъ е отнелъ гр. Негушъ отъ Воденската епархия, велскиятъ (въ северния Епиръ) — две села отъ Костурската епархия. Въ 1703 г. охр. архиепископъ Игнатий е протестиралъ предъ патриарха,[3] но сѣкашъ въ отговоръ на това Дионисий отъ Хиосъ, единъ отъ най-порочнитѣ фанариотски кандидати, му отнелъ престола. Сваленъ, той въ 1709 г. пакъ е завзелъ охр. престолъ, за да го отстжпи въ 1714 г. на другъ фанариотски клирикъ Филотей, който съ своитѣ беззакония е надминалъ всички свои предшественици.[4] Въ 1718 г. 6 юлий архиерейски съборъ свалилъ Филотея и го низвергналъ, а на негово мѣсто избралъ енергичния и мждъръ корчански митрополитъ Иоасафъ отъ Москополъ, комуто всички архиереи сж дали писмено обещание да живѣятъ съ него „съ една душа и едно сърдце“ и да му съдействуватъ и словомъ, и дѣ-

[1] Ἀρχιμ. Καλλινίκου Δελικάνη, Ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα, III стр. 795—797, № 1562.

[2] Gelzer, ib. s. 63.

[3] ibid s. 123.

[4] ibid. s. 76.

ломъ и съ материални срѣдства.[1] Това архиерейско съгласие е спасило архиепископията отъ разпадане въ тоя много критиченъ моментъ. Автохтонската партия е взимала надмощие и е сплотявала клира и народа за борба противъ фанариотитѣ. Понеже изгонениятъ Филотей не стоялъ миренъ, на 4 февр. 1719 г. архиеп. Иоасафъ е свикалъ въ Корча голѣмъ църковно-народенъ съборъ, който лишилъ Филотея отъ всѣкакъвъ духовенъ чинъ и го обявилъ за простъ монахъ, като заплашилъ съ отлъчване отъ църквата всѣки, който би влѣзълъ въ общение съ него.[2] Филотей вече не се върналъ въ Охридъ. За изкоренение на фанариотското влияние въ диоцеза си, архиеп. Иоасафъ и Синодътъ сж издали послание до клира и народа отъ 21 февр. 1719 г., съ което изтъкватъ голѣмитѣ пакости, нанесени на Охридската църква отъ иноземни клирици, необходимостьта отъ пълно единение между клиръ и народъ за закрепване на „светѣйшия и апостолски престолъ на Първа Юстиниана и цѣла България“, като проклинатъ всѣкиго, който би съдействувалъ нѣкому да се качи на тоя престолъ насилствено и беззаконно.[3]

Фенерскитѣ привърженици сж били съвсемъ сломени. По цѣлия диоцезъ е настжпило пълно успокоение, което е продължило до смъртьта на знаменития архиеп. Иоасафъ (1745 г.). Не можейки вече да води открита борба, Фенеръ се опиталъ да й нанесе ударъ съ интриги. Въ 1737 г. Иванъ Ипсиланти, влиятеленъ турски сановникъ, е направилъ доносъ противъ охридския и ипекския архиепископи, че се намирали въ тайни сношения съ Австрия и готвѣли въстания, и убеждавалъ В. Порта да подчини епархиитѣ имъ на царигр. патриархъ. Султанътъ обаче не му повѣрвалъ и го подозрѣлъ, че самъ Ипсиланти е австрийски агентъ, за което го наказалъ съ смърть.[4]

Архиеп. Иоасафъ е нѣмалъ достойни замѣстници. Следъ смъртьта му фанариотската партия пакъ започнала да действува даже по-енергично, особено въ южнитѣ епархии. Зачестили случаитѣ на явна намѣса на царигр. патриархъ въ спорове между пасоми и пастири отъ тѣзи епархии, като

---

[1] ibid, s. 83. [2] ibid, s. 84. [3] ib. s. 83.

[4] Голубинскій, Краткій очеркъ исторіи правосл. церкви, стр. 293, заб. 97.

напр. между жителитѣ на гр. Сятища съ стария автохтонистъ сисанийския проедъръ Зосима[1], между сѫщитѣ и охридския свещеноикономъ Триантафилъ (1747 г.),[2] между жителитѣ на костурското с. Кономлади и енорийския имъ свещеникъ Коцо (1754 г.).[3] А отъ 1757 год. патриархътъ е почналъ да се мѣси и въ изборитѣ за епархийски архиереи въ Охридския диоцезъ. Нѣколко такива избори сѫ станали не въ Охридъ и отъ охридския Синодъ, както е било законно за една автокефална църква, а въ Цариградъ и отъ патриаршески архиереи съ позволението на патриарха *(προτροπῇ καὶ ἀδείᾳ τῆς αὐτοῦ Παναγιότητος)*,м акаръ за форма се прибавяло въ изборнитѣ актове: „и съ знанието и пълномощието на охридския архиепископъ“ *(γνώμῃ τε καὶ ἀξιώσει τοῦ καθολικοῦ κυριάρχου τῆς ἐπαρχίας ταύτης μακαριωτατάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀχριδῶν)*.[4] Постигнала това, патриаршията чрезъ своитѣ привърженици е действувала за смѣняване враждебнитѣ ѝ митрополити. Така, въ 1760 г. тя успѣла да свали бореца за автохтонността на охридския клиръ и вѣренъ приятель на архиеп. Иоасафа костурския митрополитъ Хрисантъ и го замѣстила съ своя привърженикъ Евтимий.[5] А въ 1763 г. м. май, следъ смъртьта на охридския архиеп. Иеремия, царигр. патриархъ Иоаникий III се опиталъ да наложи на охридския престолъ своя великъ протосингелъ Ананий,[6] обаче не сполучилъ. Щомъ Ананий се явилъ въ Охридъ, клирътъ и народътъ сѫ го изпѫдили чрезъ турската власть[7] и сѫ избрали за архиепископъ битолския митрополитъ Арсений.

Изпѫждането на Анания било последенъ отпоръ на автохтонската партия. Въ 1764 г. новиятъ царигр. патриархъ Самуилъ Ханджери повторно поставилъ на костурската катедра сваления отъ автохтониститѣ Евтимий, който му станалъ главенъ агентъ. Въ сѫщата година м. февруарий Евтимий

---

[1] *Δελικάνη*, III, стр. 845, № 1526.

[2] ib. стр. 878, № 1541.

[3] ib. 881—887.

[4] ib. стр. 885, № 1551; стр. 887, № 1557.

[5] Gelzer, Der wiederaufgefundene Kodex des hl. Klemens s. 88. и *Δελικάνη*, III, № 1552.

[6] *Δελικάνη*, III, № 1558.

[7] Г. Баласчевъ, Финансовото положение на Охр. архиепископия, стр. 25.

и петима костурски първенци се оплакали предъ цариг. патриархъ отъ нѣкакви злодейци, като въ заявлението се подписали като че ли патриархътъ имъ билъ кириархъ: „послушни раби на Ваше Богославно Светейшество (*οἱ ὑμετέρας θεοδοξάστου Παναγιότητος εὐγνώμονες δοῦλοι*)[1]. Патр. Самуилъ е привлекълъ и епарх. архиереи Никифора Сисанийски, Германа Воденски, Анания Струмишки и Григория Гребенски, подиръ които се повлѣкли и първенци на катедралнитѣ имъ градове. Въ 1766 г. есеньта тѣзи петима митрополити сж били въ Цариградъ. Въ м. октомврий с. г. тѣ избиратъ въ Цариградската патриаршия Генадия за корчански митрополитъ, като въ изборния актъ явно изказватъ своето преклонение предъ цариг. патриархъ, когото наричатъ „нашия всесветейши и почтеннѣйши властелинъ и владика, вселенския патриархъ“ (*τοῦ παναγιοτάτου καὶ σεβασμιωτάτου ἡμῶν αὐθέντου καὶ δεσπότου τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου*), а за охридския архиепископъ говорятъ съ пренебрежение, безъ всѣкакъвъ титулъ: *τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀχριδῶν* или *τοῦ ῥηθέντος ἀρχιεπισκόπου*.[2] Следъ три месеци, въ м. януари 1767 г. тѣзи митрополити заедно съ Генадия Корчански съ общо прошение сж признали ведомството на цариг. патриархъ.[3] Скоро следъ тѣхното отцепване е последвало унищожението на Охридската архиепископия. На 16 януарий 1767 г. патр. Самуилъималъ въ своитѣ ржце писменъ отказъ на архиеп. Арсения отъ охр. престолъ, като му оставилъ само Пелагонийската епархия, обаче на 24 юний с. г. и нея му отнелъ.[4] Самуилъ се осигурилъ и противъ евентуални протести на охридското паство: султанското ираде, съ което се унищожавала Охр. архиепископия и се присъединявали епархиитѣ ѝ къмъ Цариг. патриаршия, е забранявало да се приематъ каквито и да било прошения противъ това решение. За да нѣма ни поменъ отъ българската архиепископия, патриаршескиятъ Синодъ заедно съ митрополититѣ-отцепници сж решили да се заличи името ѝ отъ цариградскитѣ патриаршески таблици и за напредъ да се смѣта като че ли никога не е сжще-

---

[1] Gelzer, Der Patr. v. Achrida, s. 122; Der wiédereufgefundene Kodex... s. 96—97, N-32.

[2] *Δελικάνη*, III, стр. 892, № 1568.

[3] ib. № 1573.

[4] ib. № 1574.

ствувала, а самата Охридска епархия била закрита и гр. Охридъ билъ подчиненъ на драчкия митрополитъ. По такъвъ начинъ Охридъ, главенствуващъ непрекжснато 8 вѣка надъ много градове въ Балк. полуостровъ и равнодостоенъ съ Цариградъ духовенъ ржководитель на балканскитѣ православни народи, е билъ лишенъ отъ вселенската патриаршия даже отъ епископска катедра — достойнство, което той е билъ придобилъ още въ първитѣ вѣкове на християнството. По-добра е била участьта на гр. Велико Търново, чиято църква, следъ унищожението на патриаршията, е останала митрополия на цѣла северна и часть огъ южна България, а предстоятельтъ му се титулиралъ и екзархъ на цѣла България. На 29 окт. 1786 г. Охридъ билъ присъединенъ къмъ Преспанската епархия, чийто киријархъ се титулиралъ по нѣкога *ὁ Πρεσπῶν καὶ Λυχνιδῶν*.[1] Замѣнено било името Охридъ съ древното *Λυχνίς* все съ цель да се потуши всѣкакъвъ споменъ за духовната му независимость. А за да се оформѣло напълно подчинението на Охридската и Ипекската (унищожена въ 1766 г.) архиепископии, на 15 май 1767 г. е билъ съставенъ синоденъ актъ, съ който Царигр. патриаршия се мжчи да оправдае това дѣло съ историко-канонични мотиви, като изтъква, че неблагородни византийски владетели насила и незаконно сж отдѣлили тѣзи архиепископии отъ тѣлото на Царигр. църква и сж ги направили автокефални.[2] Разбира се, патр. Самуилъ твърде добре е знаелъ, че автокефалностьта на Охридската архиепископия е била узаконена съ хрисовули на авторитетни визан. императори като Василий II Българоубиецъ и Михаилъ VIII Палеологъ и че Ипекската архиепископия е била учредена отъ самата Цариградска (тогава Никейска) патриаршия.

II.

Това сж етапитѣ, по които се е подгатвяло падането на тази българска архиепископия-патриаршия. Отъ туй кратко изложение ясно е, че главниятъ факторъ въ тоя процесъ е билъ Фенеръ: той е билъ нападателтъ. Затова нѣкои изследвачи (М. Димица, Гавр. Кръстевичъ, Г. Баласчевъ) считатъ унищожението на Охр. архиепископия за насилие на

[1] *Δελιχάνη*, I.I, стр. 902, № 1577.
[2] ib. стр. 899, № 1576.

Царигр. патриаршия, непредизикано отъ нѣкакви аномалии въ нейния животъ. Споредъ Гавр. Кръстевичъ, то е било извършено „въ полза и интереса на елинизма“, като билъ обвиненъ охридския архиепископъ въ бунтовничество[1]. Филимонъ, авторъ на книгата «*Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως*» (Исторически опитъ за гръцкото въстание), явно казва, че великиятъ драгоманинъ Ив. Ипсиланти (Млади), чийто близъкъ съратникъ билъ патр. Самуилъ, убедилъ В. Порта да подчини Охридската и Ипекската архиепископии на царигр. патриархъ и съ това осжществилъ плана на чича си стария Ив. Ипсиланти за сливане на славянитѣ (българи и сърби) въ елинската стихия.[2]

Този възгледъ до известна степень е вѣренъ. Патриархъ Самуилъ е билъ силна личность.[3] Опрѣнъ на влиятелнитѣ гръцки родове Ипсиланти, Сугчи, Ризо, Мурузи (отъ него е произхождалъ молдавскиятъ князъ Александъръ Мурузи)[4] и др., той е могълъ да спечели разположението на нѣкои крж-гове въ В. Порта, за да постигне своитѣ завоевателни стремежи спрямо Охридъ и Ипекъ. При все това успѣхътъ му въ 1767 г., мислимъ, не може напълно да се обясни само съ предприемчивостьта и ловкостьта му. Какъ се е решила В. Порта да съдействува на панелинскитѣ фенерски тежнения, когато тя е пазила неизмѣнно църковното statu-quo близу четири вѣка? Турското правителство не е можело да не знае тайнитѣ политически намѣрения на гърцитѣ, срѣдъ които е било почнало революционно брожение още съ прокламацията на Петра Велики отъ 23 мартъ 1711 год. къмъ християнитѣ въ Турция. Въ гръцкитѣ църкви се е споменавало името на Петра Велики, даже се извършвали публични молебни за по-ско-

---

[1] Исторически изследвания, 1869, стр. 46; Г. Баласчевъ, Финансовото положение на Охр. архиепископия, стр. 27.

[2] Извадки отъ тази книга сж дадени въ отговора на х. Н. х. Дим. Минчоолу подъ заглавие *Μετάφρασις ἐκ τοῦ Βουλγαρικοῦ. Ἀπάντησις εἰς τὸν λόγον τοῦ κυρίου Σ Καραθεοδώρη*, стр. 21, заб. 2.

[3] Вж. *Σάθα Μεσαιωνική βιβλιοθήκη*, III, стр. 260-261 и 246-247, гдето Сергий Макрей характеризира патр. Самуила като човѣкъ образованъ, уменъ, енергиченъ, предприемчивъ, съ голѣми замисли (*μεγα λουργὸν*) и добъръ организаторъ (той осуетилъ опититѣ за смутове на бившитѣ патриарси Кирилъ V и Серафимъ II и е подобрилъ материалното положение на Царигр. патриаршия). Сжщо тамъ стр. 251 отзиви на Захария Мата-

[4] *Παπαρηγοπούλου*, V, стр. 649.

рошното идване на „новия Месия“, а по планинитѣ въ Гърция се е носѣла народна бунтовна пѣсень[1]. Въ 1766 г. изпратениятъ отъ Екатерина Велика агентъ Георги Папазолу отъ южномакедонския гр. Сятища (той е билъ на руска военна служба) е обиколилъ всички гръцки области и е подбуждалъ населението къмъ въстание.[2] На 15 августъ 1765 г. е билъ обесенъ за държавна измѣна фанариотинътъ Георгаки Спатари.[3] Едва ли би повѣрвало турското правителство тъй лесно на клеветитѣ на Фенеръ противъ Охр. архиепископия още затова, че въ това време нейното паство изобщо се е държало лоялно, и архиеп. Арсений е билъ човѣкъ благочестивъ и кротъкъ и несклоненъ къмъ политически замисли. Че турското правителство не се е поддавало лесно на гръцкитѣ интриги, се вижда отъ отношението му къмъ доноса на Ив. Ипсиланти Стари противъ охридския архиепископъ въ 1737 г., както и отъ поведението му презъ църковната борба, когато цѣлиятъ гръцки печатъ представяше българското църковно движение като дѣло на Русия.[4]

Безъ друго е имало и вжтрешни причини, които сж прикривали попълзновенията на патр. Самуилъ и сж склонили В. Порта да закрие Охр. архиепископия. Въ актоветѣ на Цариград. патриаршия като причина, която е извиквала унищожението на тази автокефална църква, се представя нейното т е ж к о ф и н а н с о в о п о л о ж е н и е. Този мотивъ се изтъква противъ прошението на шестьтѣ митрополити — отцепници и въ отказа на архиеп. Арсения. Сжщия възгледъ сподѣля нѣмскиятъ историкъ Gelzer.[5] Подобно твърдение обаче не отговаря напълно на действителностьта. Ако наистина финансовото положение на охридския престолъ е било толкова тежко, че архиеп. Арсений не е билъ въ състояние да се справи съ него, то той е можелъ да си даде оставката предъ своя Синодъ, а не да търси изходъ въ присъединяване къмъ друга църква,

---

[1] ibid. стр. 615.

[2] ibid. стр. 616.

[3] Гавр. Кръстевичъ, цит. съч., 63 и 63.

[4] Вж. Г. С. Раковски, Автобиография и мемоари, минист. изд., 1925, стр. 85—86 за предпазливото отнасяне на турското правителство къмъ доноса на търновския митрополитъ Атанасий, че търновци сж готвѣли бунтъ.

[5] Der Patriarchat von Achrida, s. 164, заб. 2.

която сѫщо така била претоварена съ дългове по-голѣми — споредъ енцикликата на патр. Самуила — дори отъ египетскитѣ пирамиди (*τῶν τῆς Αἰγύπτου πυραμίδου ὑπερογκότερα*)[1] и затова не можела да му облекчи положението. Че Царигр. патриаршия не е можела да го отърве отъ дълговетѣ на престола му, се вижда отъ писмото, отправено отъ митрополититѣ-отцепници скоро следъ унищожението на Охр. архиепископия (12 февр. 1767 г.) до велеградския (бератския) митрополитъ Иоасафъ, когото молятъ да имъ изпрати 3000 гроша помощь, за да се избавятъ отъ гоненията на нейнитѣ кредитори.[2] Сетне, ако дълговетѣ на Охр. архиепископия сѫ били непоносими, то какви облаги сѫ можели да блазнятъ патр. Самуила, който е билъ опитенъ финансистъ и добъръ управникъ, за да действува тъй усилено и настойчиво за нейното подчинение, когато къмъ грамаднитѣ дългове на своята патриаршия е трѣбвало да прибави и нови дългове? Стремейки се да я подчини, освенъ отъ панелински намѣрения, още и съ цель да поправи финанситѣ на своя престолъ, той непремѣнно по-рано си е направилъ добре смѣтката, че, плащайки за новоприсъединенитѣ епархии на охридския престолъ държавенъ данъкъ 263,000 аспри (163,000 харачъ и 100,000 пешкешъ), Царигр. патриаршия е щѣла да има известенъ чистъ приходъ отъ тѣхъ и следъ това се е решилъ да действува за тѣхното завладяване.

Едва ли можемъ да се съмняваме, че архиеп. Арсений е билъ просто поставенъ предъ свършенъ фактъ и насиленъ да подпише поднесената му оставка въ Цариградъ, гдето по това време той се е намиралъ, съ заплаха, че въ противенъ случай ще изгуби и Пелагонийската епархия, на която е билъ киріархъ. Това мнение се подкрепя отъ разказа на „разпоредителя на Зографския монастиръ“ предъ руския ученъ Григоровичъ, че последниятъ архиепископъ на Първа Юстиниана, недоволенъ отъ преобразованието на своята епархия, е тръгналъ отъ Охридъ за Цариградъ, за да защити своитѣ права, като носѣлъ въ себе си разни хрисовули и други книжа;[3] сѫщо и отъ разказитѣ на стари охридчани, възъ основа на които Григоръ Пърличевъ е написалъ своята елегия за падането

---

[1] *Ἀπάντησις εἰς τὸν λόγον τοῦ κ. Σ. Καραθεοδώρη*, стр. 26, заб. 1.
[2] *Δελικάνη*, III стр. 892, № 1570.
[3] В. Григоровичъ, Очеркъ путешествія по Европ. Турціи, стр. 123, 62.

на Охридската ерхиепископия: „Въ хиляда и седемстотинъ шестдесеть и второ лѣто.“ Думитѣ „самоволно и непринудено“, употрѣбени въ отказа на архиеп. Арсения, сж канцеларски етикетъ, употрѣбяванъ за прикраса въ архиерейски и патриаршески оставки. Въ кодекситѣ на Царигр. патриаршия има много писмени „самоволни“ и „непринудени“ оставки на патриарси, епарх. архиереи, които сж били свалени или отстранени отъ служба. Напр. предшественикътъ на патр. Самуила е билъ сваленъ отъ престола съ султанско ираде, обаче на 21 май 1763 г. е далъ „самоволна оставка“, „защото отдавна мислѣлъ за това и желаелъ да стори това.“ Въ сжщата година епарх. архиереи Макарий Мелнишки Паисий Негропонтски и Дионисий Термийски сж дали „самоволни“ и непринудени“ оставки, а въ действителность тѣ сж били отстранени поради писмени оплаквания на паствата имъ[1]. И въ отказа на Арсения отъ Пелагонийската епархия е употрѣбена думата „самоволно,“ а въ действителность патр. Самуилъ го е отстранилъ и заточилъ въ Атонъ, за да бжде далече отъ Охридъ, който неспокойно е понасялъ положението си, и за да не можелъ да прави опити за възстановление на старото си положение. Така е постжпилъ той и съ иерарситѣ на унищожената Ипекска архиепископия (херцеговинския, новопазарския, бѣлградския, ужичкия, босненския, самоковския и щипския митрололити,) за чието освобождение черногорскиятъ митрополитъ Сава Петровичъ съ писмо отъ 26 февр. 1766 г. е молилъ московския митрополитъ Платона да се застжпи.[2]

Какво е било действителното финансово положение на архиепископията преди падането ѝ? Сведения за това до негде ни даватъ квитанциитѣ, дадени на сисанийския митрополитъ Никифоръ за внесени суми въ архиепископския ковчегъ[3] и оплакването на царигр. патр. Калиника IV, че турската власть го теглѣла подъ отговорность за царския данъкъ на автокефалнитѣ архиепископи въ Охридъ, Ипекъ и Кипъръ.[4] Жалбата на Калиника още нищо не обяснява, защото, поради тежкото

[1] Гавр. Кръстевичъ, цит. съч., 24.

[2] *Παράρτημα εἰς τὴς πραγματείαν τὰ κατὰ τὰς ἀρχιεπισκοπὰς Ἀχριδῶν καὶ Πεκίου*, 1869, *ἐν Κωνσταντινούπολει σελ.* 10.

[3] Gelzer, цит. съч. s.106—111; Г. Баласчевъ, Финансовото положение на Охридската архиепископия и нейното унищожение, стр. 19—23.

[4] *Γεδεών, Κανονικαὶ διατάξεις*, II, 454; *Δελικάνη*, III, N 1550.

политическо положение на християнитѣ въ Турция, всички автокефални църкви сж имали дългове. Пръвъ патр. Самуилъ е успѣлъ до известна степень да уреди грамаднитѣ дългове на Цариг. патриаршия, именно като е подчинилъ Ипекската и Охридската архиепископии [1] и е разхвърлилъ цѣлия дългъ на патриаршията подъ название *κοινὸς χρέος τῆς ἐκκλησίας* (общъ дългъ на църквата) върху всички епархии, чиито кириарси сж давали писмено задължение преди назначението си, че ще изплащатъ редовно своя данъкъ къмъ патриаршията подъ название *Αὐλικὰ χρέη*.[2] Цѣлиятъ въпросъ се състои въ това, да ли сж били дълговетѣ на Охридската архиепископия толкова непоносими, че да сж я принудили да се откаже отъ своята независимость. Трѣбва да се отбелѣжи, че нейнитѣ финанси сж започнали да се разстройватъ по-късно, отколкото ония на царигр. и др. източни църкви. Въ цѣлия ѝ животъ ние знаемъ два момента на опасна финансова криза: въ края на XVI и първата половина на XVII в. — при архиепископитѣ скитници и при фанариотския натрапникъ архиеп. Филотей. Ако финансовитѣ причини сж имали решаващо значение, то архиепископията е трѣбвало да падне въ единъ отъ тѣзи моменти. Финансовото ѝ положение преди нейното унищожение не е било тъй безнадежно, както се представя въ актоветѣ на Цариг. патриаршия. Архиеп. Иоасафъ я оставилъ съ доста оправени финанси, което признава и Гелцеръ.[3] Въ 1767 г. нейниятъ годишенъ харачъ (царски данъкъ) е билъ 163,000 аспри, т. е. около 1500 гроша (1 грошъ = 108 аспри)[4] или около 3000 лв. (1 грошъ = 2 лв.) а пешкешътъ (общъ даръ за султанския дворецъ) 100,000 аспри (=1000 гр. = около 2000 лв.) На архиепископията собствено сж били необходими срѣдства само за изплащане на харача и дълговетѣ си: пешкеша билъ длъженъ да плаща отъ своитѣ срѣдства всѣки архиепископъ

---

[1] Вж. *Σάθα, Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη*, III, 251, гдето архидяконъ Захарий Мата въ историческия си каталогъ на цариградскитѣ патриарси, издаденъ въ 1837 г. въ гр. Навплия, изрично казва, че тѣзи архиепископи сж били подчинени още и за да вземѣли и тѣ участие въ твърде тежкия дългъ *(βαρὺ φορτίον χρέος)* на Царигр. патриаршия.

[2] *Ἀπάντησις εἰς τὺν λόγον τοῦ κ. Σ. Καραθεοδώρη*, стр. 26, заб. 1.

[3] Вж. Der Patriarchat von Achrida, s 175, гдето казва, че Иоасафъ ще да е билъ гениаленъ финансистъ.

[4] Смѣта се въ звонкова монета.

при встжпването си на престола.[1] Харачътъ се е изплащалъ отъ годишнитѣ вноски на епархийскитѣ архиереи. Ако раздѣлимъ харача на архиепископията на 14 — броятъ на епархиитѣ въ момента на унищожението ѝ, на всѣка една епархия се е падало срѣдно по 11,643 аспри (около 109 гроша или 218 лв.). Освенъ за харача, епархиитѣ сж внасяли годишно още и за погашение на дълговетѣ на архиепископията, а понѣкога и извънредна прибавка *(προσθήκη)* или помощь *(βοήθεια)*, когато, по всѣка вѣроятность, бюджетътъ на архиепископията е свършвалъ съ дефицитъ. Въ продължение на 15 години (отъ 1747—1761 год.) Сисанийската епархия е внасяла за харачъ, дългове и помощь отъ 45,240—56,500 аспри (отъ 418·8—524 гроша или 836—1040 лв.) или кржгло ѝ се падало да внася годишно отъ 420—530 гроша (отъ 840—1000 лв.). Въ нейнитѣ годишни вноски не се вижда прогресивно увеличение, което би било неизбѣжно, ако наистина финанситѣ на архиепископията сж били безнадежно разстроени къмъ момента на падането ѝ. Напротивъ, презъ най-близкитѣ до катастрофата години вноскитѣ на Сисанийската епархия сж били по-малки, отколкото презъ по-раншнитѣ. Така, въ 1761 г. тя е внесла 56,500 аспри, въ 1753 г.—50,600 аспри, а въ 1759 и 1760 год. по 45,240, въ 1761 год. — 48,240 аспри. Трѣбва да се отбелѣжи още, че за последнитѣ три години тя не е дала никаква прибавка, а това позволява да се мисли, че архиепископията не е имала застрашителни дефицити.

400—500 гроша или (800—1000 лв.) годишенъ вносъ едва ли е можелъ да принуди такъва сравнително състоятелна митрополия като Сисанийската да се откаже отъ своята майка и да търси мащеха, която не само не е щѣла да я освободи отъ тоя данъкъ, но е щѣла още повече да я обремени. Колко лекъ е билъ тоя налогъ въ сравнение съ данъка на подведомствения на царигр. патриархъ Софроний Вратчански отъ 55 кесии сир. 27,500 гр. или 55,000 лв.[2] за тъй бедната и опустошавана отъ кърджалии и делибашии Вратчанска епархия! Въ това време редовно си е изплащала своя *κατάστιχον* или вносъ и Велеградската епархия, както свидетелствуватъ белѣжкитѣ

[1] Вж. Gelzer, Der Patriarchat v. Achrida s. 115.

[2] Софроний Врачански, Избрани съчинения. Минист. изд., 1925 г. стр. 40.

въ велеградския кодексъ за изплатенъ епархийски данъкъ за годинитѣ отъ 1748--1752, 1760, 1764 и 1765.[1] Разписки за подобни вноски се намирали и въ Воденъ въ дома на Григоръ х. Тръпко. Не можемъ да се съмнѣваме, че и севернитѣ епархии (Пелагонийска, Велешка, Дебърска и Мъгленска), които сж останали до край вѣрни на Охр. архиепископия, сж били редовни въ изплащането на своя данъкъ.

Ако въ надвечерието на катастрофата повечето епархии сж били платежоспособни, то охридскиятъ престолъ не е билъ въ безизходна финансова криза и епархийскитѣ архиереи още сж били въ състояние да подържатъ неговото достойнство, ако сж милѣели за това. Решителната съпротива на охридския клиръ и народъ въ 1763 год. противъ натрапения отъ Цариград. патриаршия Ананий показва, че въ Охридската църква автокефалниятъ духъ е билъ още бодъръ, какъвто едва ли би се проявилъ при безнадежно финансово положение. Даже да допуснемъ, че шестьтѣ южни митрополити се отцепили отъ Охридъ поради това, че данъцитѣ имъ били особено тежки, то пакъ не може да се обясни пълното унищожение на архиепископията по финансови причини, защото следъ тѣхното отцепване е имало още деветь епархии (заедно съ Охридската), вѣрни на своята църква и готови да се грижатъ за нейната издръжка. При това между нейнитѣ пасоми е имало доста богати хора, силно привързани къмъ роднитѣ светини и винаги отзивчиви къмъ гласа на Църквата за помощь. Ако финансово разстройство е заплашвало нейното сжществувание, тѣ биха и се притекли съ волни пожертвувания, за да я спасятъ.[3]

---

[1] Δελιχάνη, III, №№ 1542—1547, 1556, 1561, 1566, Вноскитѣ не сж посочени.

[2] Г. Баласчевъ, финансовото положение на Охр. архиепископъ, стр. 24.

[3] Тогава въ Охридъ е цъвтѣло кожухарството и той е търгувалъ съ Цариградъ, Виена и Лайпцигъ. Сжщо градоветѣ Москополъ и Корча сж били цвѣтущи градове. Тѣ много сж спомогнали за финансовото здравяване на архиепископията при Иоасафа. Съ тѣхни дарения е билъ построенъ новъ великолепенъ архиепископски палатъ, а частно москополци сж подарили на архиепископа златна корона съ много скжпоценни камъне, която сега народътъ нарича „Св. Климентова". Въ Цариградъ кожухарскиятъ еснафъ, който се състоялъ само отъ охридчани, е владѣелъ много имотъ (каменни здания, магазини, влахернската

Разложението на Охридската архиепископия е било причинявано не отъ финансовото ѝ положение, а отъ центробѣжния стремежъ, подържанъ отъ фанариотската партия. Ударътъ на Цариград. патриаршия е билъ пълна победа на тази партия надъ автохтонската, следъ 80-годишна борба. Нейното влияние особено се е усилило къмъ половината на XVIII в. въ южнитѣ епархии, гдето е проникнала панелинската идея. Проповѣдьта на споменатия по-горе Георги Папазолу въ Епиръ е имала голѣмъ успѣхъ между духовенството и народа.[1] Тогава той ще да е обиколилъ и южномакедонскитѣ градове, между тѣхъ и родния си градъ Сятища, катедраленъ градъ на Сисанийската епархия. Но даже и да не се е явилъ той лично въ тѣзи мѣста, мегалоелинското движение въ Епиръ лесно е можело да мине въ южна Македония и южна Албания, които се намирали въ близко съприкосновение съ гръцкия свѣтъ и подъ гръцко културно влияние, и до толкова да плени тамошнитѣ митрополити, отъ които костурскиятъ Евтимий и корчанскиятъ Генадий сж били явни фанариотски агенти, че да презратъ църковния си центъръ Охридъ, който не е обещавалъ нѣщо за гръцката свобода, и да се подчинятъ на Фенеръ. Фактътъ, че епарх. архиереи въ северната половина на Охридския диоцезъ не се присъединили къмъ панелинския актъ на южнитѣ си събратя, ни насочва на мисъльта, че въ този моментъ охридската иерархия е била раздвоена по чувства спрямо основния елементъ на паството си — българската народность. Сега като че ли рѣзко е изпъкналъ отдавна скриваниятъ гръцко-български дуализъмъ. Подобно явление се е случило и въ XIII в. при архиеп. Хоматиана по въпроса за епископитѣ-българи, поставени отъ царь Калояна въ Македония. Както тогава костурскиятъ прототронъ билъ водачъ

аязма). Когато фанариотинътъ Ставракоглу — поради дългъ на Охрид. архиепископия, прехвърленъ върху него отъ друго лице, — подученъ отъ Цариград. патриаршия е продалъ на арменцитѣ метоха на Охридската архиепископия заедно съ храма „Св. Архангелъ“ въ Балатъ (Цариградъ), тогава охридскиятъ кожухарски еснафъ въ Цариградъ е построилъ друга черква съ сжщото име „Св. Архангелъ“, надписътъ на която надъ външнитѣ врати е стоялъ до 1868 г. и е билъ виденъ отъ П. Р. Славейковъ (Сборникъ на Мин. Нар. Просв. XII, О. Неофитъ Хилендарецъ, 393, заб. 1).

[1] *Παπαρηγοπούλου*, V, 616.

на антибългарската архиерейска партия,[1] тъй и сега той застаналъ на чело на опозицията противъ архиепископията на България въ полза на Фенеръ.

Особено сѫ спомогнали за унищожението на Охридската архиепископия и нейнитѣ пасоми, които сѫ живѣли въ Цариградъ и се занимавали съ кожухарство и др. занаяти. Движейки се въ гръцко културно общество и намирайки се въ търговски сношения съ фенерската аристокрация, мнозина отъ тѣхъ сѫ привиквали къмъ тѣхния духъ и стремежи, привързвали се къмъ висшия гръцки представитель—„вселенския“ патриахъ и „етнархъ“ и сѫ ставали индиферентни къмъ своя духовенъ началникъ. Най-вече се отдавали на гъркоманство онѣзи македонци, които сѫ били женени за гъркини.[2] А когато се е появило панелинското дваженне, тѣхното етнично чувство още повече се притѫпявало, автокефалното имъ съзнание се замъглявало и все повече се привързвали къмъ Цар. патриаршия. Това движение е отговаряло на тѣхния копнежъ за политическа свобода. Ржководено отъ влиятелния Фенеръ и подържано отъ Русия,[3] то възбуждало въ тѣхъ голѣма надежда за по-скорошно освобождение отъ турското иго и ги настройвало да считатъ тъждествени интереситѣ на своята родина съ интереситѣ на Фенеръ. Тѣзи именно отъ охридскитѣ пасоми въ Цариградъ, у които е било утвърдено такъво убеждение, сѫ били едни отъ главнитѣ проводници на фенерското влияние въ Охридския диоцезъ. Тѣ първи сѫ подготвили падането на родната си независима църква съ съдействието си, което сѫ дали на Цариг. патриаршия да натрапи на охридския престолъ своя протосингелъ Ананий. Тѣ сѫ участвували въ цѣлата процедура за унищожението на архиепископията като самозвани представители на охридското паство. Върху тѣхното упорито желание за сливане съ Фенеръ се е опиралъ патр. Самуилъ, когато съ махзаръ до В. Порта е искалъ присъединението на Охридската архиепископия подъ предлогъ, че нейното паство е изявило това желание.[4] Подпомогнати

---

[1] Ив. Снѣгаровъ, История на Охрид. архиепископия, I, стр. 129-134.

[2] Вж. П. Р. Славейковъ, О. Неофитъ Хилендарецъ или Бозвели. Мсб., XII, стр. 393, заб. 1.

[3] Както се знае, къмъ 1770 г. Екатерина II е предложила на Австрия проектъ за възстановление на византийската империя.

[4] Вж. Δελιχάνη,, III, стр. 889, № 1558.

или невъзпрепятствувани отъ богатия и влиятеленъ охридски кожухарски еснафъ въ Цариградъ, тѣ сж склонили В. Порта да наруши тъй много зачитаното отъ нея църковно statu quo ante. Кои сж тѣ поимено, нѣма писмени сведения. Само народното предание посочва за главни виновници четирма охридски първенци: Буяръ Лигдо, Нейко Челеби, Станчо бей и Малечко бей,[1] върху които споредъ сжщото предание е било произнесено проклятие отъ свалениа архиеп. Арсений.[2]

III

Какво е постигнала Царигр. патриаршия съ унищожението на Охр. архиепископия? Преди всичко материални облаги. Икономическиять ѝ гнетъ, подъ който е пъшкала Търновска България, се е наложилъ и надъ Охридска България. Отворили се нови мѣста за многобройния ѝ служебогонски клиръ. Сега цѣлата българска земя е била експлоатирана досжщъ съ такъва алчность, както презъ време на византийского иго отъ държавнитѣ чиновници.[3] Какъ си съперничили гръцкитѣ владици съ турскитѣ спахии и бирници въ ограбване на българското население, какви материялни щети и морални страдания сж нанасяли на инородното си паство, когато сж обикаляли епархитиѣ си, придружавани отъ цѣлъ легионъ слуги, ясакчии и джандарми,—това е покъртно представено отъ нашитѣ велики будители Паисий Хилендарски,[4] Софроний Вратчански,[5] Неофитъ Бозвели,[6] Г. С. Раковски[7] и др.

Фенеръ е успѣлъ да тури ржка върху благосъстоянието на българския народъ, обаче той не е можалъ да постигне своята крайна цель — мегалоелинската мечта. Ако Цариградъ не е можалъ да елинизира България презъ нѣколковѣковното византийско иго, когато той е разполагалъ съ всички

---

[1] П. Р. Славейковъ, О. Неофитъ Хилендарецъ или Бозвели, 393, заб. 1.

[2] Картинно описание е дадено въ пѣсеньта на Гр. Пърличевъ „Въ хиляда и седемстотинъ...“

[3] Вж. Ив. Снѣгаровъ, История на Охрид. архиепископия, стр. 63—75,

[4] История славѣноболгарская, минист. издание, 1925 г. стр. 63

[5] Софроний Врачански, минист. изд., 1925 г., стр., 14, 16, 18, 40.

[6] Мати Болгария, минист. изд., 1925 г.. стр., 17, 24, 25, 26, 28, 29, 31 33, 34, 37, 47, и др.

[7] Автобиография и мемоари, минист. изд., 1925 г.; 66, 76, 87.

срѣдства за асимилация (военни, политически, социални и културни), то още по-малко той е билъ въ състояние да извърши този труденъ процесъ въ турско време, когато гърцизмътъ е можелъ да си служи за тази цель главно чрезъ църквата и училището и неговото влияние е било все повече ограничавано отъ влиянието на властвуващия народъ — турския, който е образувалъ голѣми ядра въ българскитѣ градове и е билъ въ постоянно общение съ българското население. Освенъ това и времето вече е било неблагоприятно за елинизването на Балк. п-въ. XVIII в., както е известно, е билъ подготовка на XIX в. — вѣка на национализма. Великото умствено движение въ западна Европа е възбудило стремежъ къмъ просвѣта у австрийскитѣ славяни и въ Русия, а чрезъ тѣхъ и у балканскитѣ славяни. Сръбскиятъ гр. Карловци въ Австрия съ своитѣ по европейски образецъ устроени училища и книжовни издания е пръскалъ будителни лѫчи отсамъ Дунава[1]. Подъ влияние на сѫщото движение се е засилила и гръцката просвѣта. Създадени били висши гръцки училища като атонската академия на Евгения Булгарисъ, школата на Теофилъ Каири и Адамантий Кораи, букурещката бейска академия и др., които чрезъ учащитѣ се въ тѣхъ български младежи сѫ разпространявали гръцкия книжовенъ езикъ по българската земя, но сѫщевременно сѫ будили въ тѣхъ и критична мисъль за действителностьта.

Френската революция, която е разтърсила стария безправенъ свѣтъ и е измѣнила живота на цѣла Европа,[2] е била друго неблагоприятно условие за насилствено измѣнение на една историческа народность. Нейнитѣ освободителни идеи, които сѫ въздействували даже на турския султанъ Селимъ III да реформира Турция (отъ 1794 г.),[3] не сѫ могли да не засегнатъ и духоветѣ на потиснатитѣ българи.

Издигането на Русия като велика сила съ устремъ къмъ Дунава и Цариградъ сѫщо е било историческо събитие, което рано или късно е щѣло да осуети панелинския блѣнъ на Фенеръ. Честитѣ ѝ войни съ Турция презъ XVIII и XIX в. сѫ поставяли българското население въ близки взаимоотно-

---

[1] Вж. Боянъ Пеневъ, Начало на българското възраждание, II издание, стр. 21.

[2] Вж, Н. Карѣевъ, Общій курсъ Исторіи XIX в., стр. 20.

[3] Раковски, Автобиография, мин. изд., стр. 102.

шения съ руския народъ и сж подържали, дори усилвали неговия славянобългарски духъ.

Социаликономическото развитие на българщината сжщо е било голѣма прѣчка за елинизация. Войнитѣ на Турция съ Австрия, Русия и Франция презъ XVIII в., безредицитѣ отъ кърджалии и мѣстни паши съвсемъ я разслабили, турското население значително е орѣдѣло и българското население отъ селата, поради върлуващитѣ разбойнически чети, е бѣгало въ далечни планински села или въ градоветѣ. Така се създали нови български търговски и промишлени центрове като въ Разлога първенъ с. Недобърско (отъ половината на XVIII в.), а после Банско (отъ края на XVIII в.), гдето е била съсрѣдоточена цѣлата търговия съ сѣрския и драмския памукъ, разнасянъ въ България, Босна и Виена[1]; Велесъ, който е търгувалъ съ жива стока отъ Овче поле, сурови кожи, сахтиянъ и вино;[2] Щипъ, който е търгувалъ съ земледѣлски произведения отъ Брѣгалнишката долина, Т. Пазарджикъ, Карнобатъ,[3] Узунджово и Неврокопъ съ голѣмитѣ си панаири и др. Освенъ търговията, българитѣ сж имали въ свои ржце и занаятитѣ, както показватъ прѣкоритѣ на много български фамилии съ турското окончание джи и чи (Кувенджиевъ, Бояджиевъ, Сахатчиевъ, Казанджиевъ, Абаджиевъ, Халваджиевъ, Юрганджиевъ, Мумджиевъ и пр.). Общитѣ професионални интереси сж потиквали занаятчиитѣ да се организиратъ въ еснафи, които по своето естество сж били здрава опора на българската етнична самобитность.

Отъ друга страна Охридската архиепископия е била унищожена следъ полувѣковна борба за независимость и автохтоненъ духъ. Тази борба, несъмнено, е усилила чувството на самостойность у македонскитѣ българи и ги изпълнила съ недовѣрие и неприязнь къмъ Фенерь. Може

---

[1] МСБ, XII, Пжтувания по долинитѣ на Струма, Места и Брѣгалница, стр. 256 и 272. Споредъ едно писмо на единъ търговецъ отъ Банско отъ 1810 г., въ Виена е билъ продаденъ отъ 7.I—1.III памукъ за 111,863·43 фиорина, а до септември с. г. (сир. за шесть месеци) — за 470,836·32 фиорина, отъ които чиста печалба е ималъ всѣки съдружникъ по 5000 фиорина (ib. стр. 257).

[2] Ibid., 316.

[3] Софроний Вратчански, Мин. изд., стр. 22.

да се каже, тя е била етапъ къмъ национално самоопредѣление. Ако да бѣ се избѣгналъ ударътъ на Царигр. патриаршия въ 1767 г., то подъ влияние на горепосоченитѣ фактори и по вжтрешната тенденция на архиепископията къмъ вдълбочаване на единението си съ своето паство, преходътъ къмъ пълмо национално осъзнаване е щѣлъ да се извърши скоро. Църковниятъ въпросъ въ XIX в. е щѣлъ да има съвсемъ другъ характеръ. Въ свръзка съ тази борба сж били затвърдявани споменитѣ за св. Седмочисленици и др. български светии съ издаванитѣ въ Мосхополъ жития на служби, въ които се е рисувало съ ярки бои духовното величие на България и съ това се е възбудила въ охридското паство любовь къмъ Българската църква и се усилвало чувството на етнична обособеность. Не поради тѣзи ли свещени спомени българското възраждане започна най-напредъ въ Македония? Не възторжената ли охридска прославна книжнина за българ. първопросвѣтители е възбуждала и прояснила духа на о. Паисия, който като хилендарски монахъ не е можелъ да не бжде въ връзки съ Охридъ и Македония? Паисиевата история още повече е допринасяла за разпространение и втълпяване образитѣ на великитѣ български творци. Гдето е попаднѣла (а тя е била разпространявана съ ревность по цѣла България), тя е носѣла искри на национална свѣсть. Паисиевата история може да се уподоби на свѣткавица, която е разсичала мрака на елинизма, на мощно противоядие срещу елинската отрова.

По тѣзи причини българ. народъ като етнична цѣлость не се е поддалъ на асимилация, а е проявявалъ кога по-голѣма, кога по-слаба съпротивителна сила. Българското население, колкото и да е било непросвѣтено и притиснато, не е било нѣкаква разстроена, безформена маса, безъ чувство на достойнство или безъ воля и сила за противодействие. То се е състояло отъ живи хора съ силно чувство за лична, семейна и родова честь, съ способность да чувствуватъ обидитѣ и неправдитѣ на инородни и иновѣрни притѣснители. То не е изгубило чувството на правда, съ което се отличавало въ старо време, а най-важното е, че то е съзнавало своето робско положение и вжтрешното различие между себе и властелинитѣ, таяло е въ гржditѣ си недоволство отъ положението и копнежъ за подобрение. На мѣста въ съпро-

тивлението си противъ гръцкото иго българското население намирало подкрепа въ мѣстнитѣ паши, които се отнасяли съчувствено къмъ него—като видинскиятъ Пазвантоглу[1], разградскиятъ Гяуръ Хасанъ (изтрѣбитель на делиитѣ отъ източна България),[2] тетовскиятъ Реджепъ паша,[3] скопскиятъ Амзи паша, който се прочулъ въ цѣлия Скопски пашалъкъ съ своята строгость, справедливость и покровителство надъ българското население.[4] А участието на българи въ тѣхнитѣ войски,[5] както и въ борбитѣ противъ кърджалиитѣ и делибашиитѣ, несъмнено, е повдигало българското самочувствие и е развивало бунтовнишки духъ.[6] Тогава се явяватъ и народнитѣ бранители-хайдути съ добре въоржжени чети като чичото на Раковски, Дачо, който билъ единъ отъ главнитѣ войводи на народното опълчение въ Котелъ,[7] Аршинко и Макавей въ Жеравна, Кузманъ Капиданъ — защитникъ на Охридско отъ дебранитѣ и др. Хайдушкитѣ пѣсни, които се пѣли по тлъки и седѣнки, на свадби и кръщавки, сжщо сж подържали въ народа свободолюбивъ духъ. Какъ иначе може да се обясни фактътъ, че просто бедно свинарче-българче въ едно айтоско село не се уплашило отъ Индже войвода, който съ голѣма кърджалийска чета е обиралъ селото, а когато му била поискана пушката, що носило на рамо, то се прицелило срещу разбойника и го убило?[8] Сжщо и фактътъ, че въ 1813 г. вратчани начело съ Дим. х. Тошевъ и други първенци сж водили борба противъ епископа Методий, назначенъ отъ търновския митрополитъ, и къмъ 1824 г. сж отказали да му плащатъ владичнина, а пъкъ скопяни начело съ х. Трайко Рекали отъ 1828-1833 сж смѣнили 5 гръцки владици поради сребролюбието имъ?

Отъ друга страна самъ Фенеръ не е ималъ пригодни органи за елинизация. Едни отъ патриаршескитѣ владици не сж искали, а други не сж умѣели да работятъ за тая цель.

---

[1] Софроний Врачански, минист. изд., 37.
[2] Раковски, мин. изд., 17,104.
[3] МСБ. XI, Тетовскитѣ паши, стр. 410.
[4] МСБ. XI, 414-416; М. С. Б. XXV, Жизнеописание Натанаила, стр. 5.
[5] Раковски, Минист. изд., 104, 107; Софроний Врачански, стр. 27.
[6] Боянъ Пеневъ, Начало на българ. възраждане, 31-38.
[7] Раковски, цит. съч., стр. 17.
[8] ibid, стр. 106.

Преди всичко между тѣхъ сѫ попадали българи, мнозина отъ които не само не сѫ забравяли своя родъ, а сѫ горѣли отъ ревность за него и явно сѫ работили за националното му развитие. Такива сѫ били Софроний Вратчански, Авксенти Диополски, който съ писмо на български отъ 29 януари 1835 г. е сърадвалъ своя „съотечникъ“ Конст. Фотиновъ за откритото отъ него въ Смирна взаимноучително училище[1]; Дионисий, Агатоникийски, който е проповѣдвалъ и сегизъ-тогизъ служилъ на български, устроилъ общо училище въ Т. Пазарджикъ и издържалъ двама братя, светогорски монаси Грикентий и Атанасий да се подготвятъ за учители — единиятъ по български, другиятъ по гръцки.[2] А отъ другитѣ владици едни, поради съпротивителната мощь на бълг. население, сѫ търсили опора на своето положение у мѣстнитѣ турци голѣмци, които лесно се подкупвали съ много пари;[3] други пъкъ, отъ практическо миролюбие или отъ будна пастирска съвесть, сѫ вървѣли по пѫтя на охридскитѣ архиепископи-гърци — стремили се да се сближатъ съ паството си. Последнитѣ сѫ уважавали неговия езикъ и традиции, не сѫ преследвали славянската писменость, назначавали сѫ българи за свещеници и епископи, а нѣкои даже сѫ спомагали за отваряне бълг. училища и издаване бълг. книги. Отъ края на XVIII в. до 1840 г. известни сѫ като такива: преспанскоохридскиятъ митрополитъ Исаия;[4] търновскиятъ митрополитъ Матѣй, който въ 1794 г. самъ е поканилъ и ржкоположилъ безъ „мито и молебници“ (безъ пари) свещ. Стойко Владиславовъ (Софроний) за вратчански епископъ;[5] анхиалскиятъ владика, който приелъ съ радость избѣгалия отъ Котелъ свещеникъ Стойко Владиславовъ и му далъ 12 села за енория.[6] Иларионъ Търновски, споредъ свидѣтелството на агента на библейското общество Лийвсъ отъ 1827 г., е допускалъ въ цѣлата си епархия въ църква и училище църковнославянския езикъ, а въ Търново, гдето богослужението се е извършвало на гръцки ез., е позволявалъ да се про-

---

[1] МСБ, XI, Ив. Д. Шишмановъ, Конст. Г. Фотиновъ, стр. 632—633 и 645.

[2] ib. стр. 645.

[3] Софроний Вратчански, 19: „Турци на пари лесно приклонятъ“.

[4] Δελικάνη, III, № 1577. Приспособителенъ духъ ще да е ималъ и охридскиятъ митрополитъ Калиникъ (1802—1843).

[5] Софроний Вратчански, минист. изд., 26. [6] ib. 21.

повѣдва на български[1]. Протосингелътъ му добре е знаелъ български, както се вижда отъ факта, че по молба на Брит. библейско общество той е прегледалъ превода на Новия заветъ (1827 г.) отъ Сапуновъ.[2] Въ търновската църква Св. Никола, построена въ 1836 г., се служело на гръцки и български,[3] а на трѣвненското бълг. училище митроп. Иларионъ е давалъ по 1500 гроша за три години.[4] Убеденъ привърженикъ на идеята за религиозно просвѣщение на народитѣ по тѣхнитѣ родни езици, той е препоржчалъ на Библейското общество Неофита Рилски да преведе Новия заветъ на български и е одобрилъ неговя преводъ, напечатанъ въ 1840 г. въ Смирна.[5] На вратчанския епископъ Агапий (родомъ отъ „Дарданския прѣдѣли", сир. българинъ или албанецъ) дължи образованието си на първата бълг. учителка Анастасия Димитрова,[6] която въ 1840 г. е отворила въ Плевенъ първото девическо училище.[7] Агапий много се е грижелъ за българското училище въ Вратца и самъ съставялъ пособия по религиозно обучение и ги давалъ да се превеждатъ на български.[8] При Авксентия Кюстендилски е било отворено първото кюстендилско училище, гдето се е учело по славянски и гръцки. Сжщиятъ е довелъ въ Кюстендилъ рилския духовникъ Севастия да проповѣдва на български[9] и помогналъ за издаването на бълг. книга на Х. Якима Кърчовски „Чудеса" (1817 г.)[10] Въ 1833 г. управляващиятъ Самоковската митрополия епископъ Ананий е осветилъ бълг. училище въ Самоковъ и въ сжщия день е събралъ отъ на-

---

[1] Ив. Д. Шишмановъ, Нови данни за историята на нашето възраждание, стр. 8—9.

[2] ib. стр. 11.

[3] Иор. Ивановъ, Гръцкобълг. отношения преди църк. борба, стр. 162 (Сборникъ въ честь на проф. Л. Милетичъ, 1912 г.)

[4] Училищенъ алманахъ, София, 1900 г., стр. 47.

[5] Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ, цит. съч., 13; Иор. Ивановъ, цит. съч., стр. 169.

[6] Училищенъ алманахъ, стр. 13—15, 150—151.

[7] ib. 151. Отъ плевенското училище после сж излѣзли Цвѣта Крастинякова въ Вратца, Мица Николчева въ София, Парашкева Нейкова въ Ловечъ и др.

[8] ib. 15.

[9] Йор. Ивановъ, цит. съч., стр. 168.

[10] Вал. Погореловъ, Описъ на старитѣ печатни български книги 1923 г., стр 15.

рода 1500 гроша за обзавеждането му[1], сѫщо и пловдивскиятъ митрополитъ Никифоръ — въ Сопотъ и му обещалъ срѣдства.[2] Обичалъ паството си и Герасимъ Преславски (отъ 1834—1838 г., а отъ 1838 г. билъ битолски). Той е билъ твърде добъръ, кротъкъ и винаги засмѣнъ, често е проповѣдвалъ въ Котелъ, вѣроятно на български, защото, споредъ котленеца Жендо Вичовъ, когато приказвалъ слово, толкова билъ драгъ на хората, че „сичкити вирваха оуши среща му“.[3] Характеренъ е отговорътъ на натрапения отъ Фенеръ скопски митрополитъ Гавриилъ, когато въ 1833 г. по спора за селския монастирь „св. Архангелъ“ жителитѣ на с. Кучевища (скопска Черногория) сѫ го заплашили съ изпѫждане: „знайте и я сумъ бугаринъ, моя майка е бугарка, я сакамъ со васъ да живамъ“.[4] И Гавриилъ е останалъ въ Скопье до своята смърть. Дори и Порфирий Преславски, когото Раковски изобразява като простъ и безчестенъ гръкъ,[5] е присѫтствувалъ на общия изпитъ, станалъ на 11 августъ 1846 г. въ шуменското училище, извършилъ водосветъ и държалъ речь на турски езикъ за успѣха на народното образование.[6]

За другитѣ патриаршески владици, движени отъ кариеризъмъ и алчность, нѣма достатъчно данни, дали всичкитѣ, обирайки народа, явно сѫ преследвали неговия езикъ и писменость. Несъмненъ фактъ е, че както въ светогорскитѣ гръцки манастири (Ватопедъ, Ксенофонъ и Филотея) сѫ били изгаряни и хвърляни въ морето славянски ръкописи като *ἄχρηστα πράγματα* (безполезни нѣща), така и въ българскитѣ епархии били горени и унищожавани славянски книги, но по чия разпоредба е ставало това, не се знае за всѣко мѣсто. Въ сѣрския манастирь „Св. Ив. Предтеча“ сѫ били изгорени славянски книги отъ „нѣкой врагъ на българскитѣ работи“ (*τῶν βουλγαρικῶν πραγμάτων*), както се изразили монаситѣ му предъ руския ученъ В. Григоровичъ.[7] Този врагъ не ще да

---

[1] Училищенъ алманахъ, 73.

[2] Йор. Ивановъ, цит. съч., стр. 169.

[3] МСБ, XII, Лѣтописътъ на Женда Вичовъ, 367—369.

[4] МСБ, XXV, Жизнеописание Охридоплов. Митрополита Натанаила, стр. 6.

[5] Автобиография и мемоари, Мин. изд., стр. 76.

[6] Училищенъ алманахъ, 17—18.

[7] цит. съч. стр. 122.

е действувалъ безъ знанието на сѣрския митрополитъ. За славянскитѣ книги въ охридския манастирь „Св. Наумъ“ сжщиятъ ученъ съобщава, че тѣ били изгорени отъ по-раншния игуменъ Дионисий (анадолски гръкъ) и че охридскитѣ първенци се оплаквали отъ „това непростително варварство“.[1] Изгорени били славянски книги и въ Търново, неизвестно отъ кого, но все по наущението на нѣкой едновѣренъ врагъ на „българскитѣ работи„.[2] Явенъ гонитель на българщината билъ единъ неназванъ одрински митрополитъ, който въ 1784 г. е смѣнилъ селскитѣ свещеници българи съ гърци и заповѣдалъ да се горятъ българскитѣ книги.[3] При скопския митрополитъ Захарий въ 1792 г. сж били унищожени славянски книги въ Марковия монастиръ.[4] Споредъ свидетелството на игумена на Марковия монастирь Хрисантъ отъ 1799 г., сжщо и скопскиятъ митрополитъ Антимъ, ограбвайки „сираци и вдовици“, не щадѣлъ и манастиритѣ и църквитѣ.[5] Въ лѣтописа на Троянския манастирь се говори, че тази обитель дълги години е била много притѣснявана отъ ловчанскитѣ епископи, поради което, по молба на монаситѣ, въ 1830 г. тя станала ставропигиална.[6] Това притѣснение ще да се е изразявало и въ неприязънь къмъ славянската служба. Врагъ на българската просвѣта е билъ и битолскиятъ митрополитъ Нектарий (малоазийски гръкъ), само че той се стремилъ да действува не чрезъ насилие, а чрезъ постепенно разпространение на гръцкия езикъ между българитѣ. Съ такава цель той е внушилъ на мосхополския аромънинъ попъ Даниилъ да състави речникъ на гръцки, влашки, български и албански и го издалъ на свои срѣдства въ 1794 г. Четвероезичникътъ (*Τετράγλωσσον*) започва съ позивъ къмъ албанци, власи, българи и другоезични въ страната, всички да станатъ гърци (*Ἀλβανοί, Βλάχοι, Βούλγαροι, Ἀλλόγλωσσοι, χαρῆτε κ' ἑτιμασθῆτε ὅλοι σας Ῥωμαῖοι να γενῆτε. Βαρβαρικῆς*

---

[1] ib. стр. 110.

[2] ib. стр. 147. Григоровичъ казва, че това станало по заповѣдь не преди повече отъ 12 години до посещението му, сир. къмъ 1830—1832 г.

[3] Йор. Ивановъ, Гръцко-бълг. отношения преди църков. борба, 162 (въ Сборникъ въ честь на проф. Л. Милетичъ, 1912 г.,)

[4] А. Селищевъ, Кирилъ Пейчиновичъ, 392 (въ Сборникъ въ честь на В Златарски).

[5] ib. 392.

[6] МСБ, XII, И. Бакаловъ, Материали за историята на нѣкои манастири въ България, стр. 343.

ἀφήκοντες γλῶσσαν φωνὴν καὶ ἤθη). По-доле съставителътъ открито казва, че пелагон. митрополитъ Нектарий желае всички да научи на гръцкия языкъ и да промѣни българо-албанскитѣ нрави (*Ῥωμαϊκὰ γλῶσσα θέλοντας τοὺς λάντας νὰ διδάξῃ καὶ τὰ Βουλγαροαλβανικὰ ἤθη νὰ μεταλλάξῃ*).[1]

Изобщо ще да е имало доста гръцки владици, които сж презирали българщината, за да обобщи о. Паисий, че „отъ гръчка духовна власть приходить", гдето българитѣ „за свое учение и языкъ слабо брѣжатъ"[2], обаче съ своитѣ насилия тѣ само сж отчуждавали българското население отъ себе си и гърцизма. Обзето отъ недовѣрие и страхъ, то се затваряло въ себе и ревниво пазѣло народната си душа чрезъ спомени, пѣсни, обичаи и чрезъ мечта за свобода, която, както свидетелствуватъ юнашкитѣ пѣсни и историч. паметници, никога не го е напуснала. Народната енергия е била въ статично състояние, въ положение на отбрана срещу лошото външно влияние, за да мине после въ динамично, въ борба за унищожение прѣчкитѣ за свобода на развитие. Гърцизмътъ е пропущалъ само димъ, който е засѣнявалъ „заря народности въ простия народъ," споредъ израза на Раковски.[3] Безъ съхранение на духовния му обликъ, не може да се обясни възраждането, което е било разгръщане на грамадна национална енергия, защото не може да се появи единъ естественъ процесъ безъ запазени елементи. Колкото голѣми страдания и да е претърпѣлъ, бълг. народъ, не е изгубвалъ връзката съ миналото, националната си память. Фактътъ, че отъ него презъ втората половина на XVIII в. и първата половина на XIX в. се е явила цѣла плеада народни будители и борци явно свидетелствува, че българската маса не е била безъ етнично чувствуване, защото тѣ сж били прояви на духовни заложби и копнежи на срѣдата, отъ която сж излѣзли. Знае се положително, че срѣдногорскитѣ села на чело съ Котелъ се отличавали съ своята будность и неподатливость на гръцкия духъ. Сжщо и с. Банско, родното село на Неофита Рилски, е било запазено отъ гръцко влияние, благодарение на оживе-

---

1 *Εἰσαγωγικὴ διδασκαλία, Στοιχεῖ ἁπλοῖ κατὰ ἀλβάβητον.* Вж. за сжщото Йор. Ивановъ, Гръцко-бълг. отношения, стр. 163, въ Сборникъ въ честь на проф. Л. Милетичъ,

2 Славѣноболгарская история, стр. 63.

3 Г. С. Раковски, Автобиография стр. 62 и 81.

нитѣ му търговски сношения съ западнитѣ славяни. Скопското с. Кучевища, родното мѣсто на митроп. Натанаила, е водило упорита борба съ скопскитѣ гръцки владици за селския манастиръ „Св. Архангелъ“.[1] И роднитѣ мѣста на другитѣ дейци като тетовското с. Теарце, Велесъ, Струга, Дойранъ, Трѣвна, Елена, които сега сж типични български селища, безъ друго и преди възраждането сж представлявали чисти български цѣлини съ живо народно чувство. Че българскиятъ народъ е проявявалъ своя рѣзко очертана национална индивидуалность, свидетелствува и фактътъ, че всички пжтешественици въ турско време добре го отличаватъ отъ съседитѣ му, дори отъ сърбитѣ. Той е наричалъ своята народность българска, и неговитѣ по-първи синове като Паисий, Софроний Вратчански, Кирилъ Пейчиновичъ, х. Якимъ Кърчовски и др. се наричали българи и езика, на който сж пишели — български. Затова гърцитѣ и другитѣ народи сж го наричали сжщо български.[2]

Фенеръ не е можалъ да унищожи или да измѣни нито езика на покорения български народъ. Българскиятъ езикъ е продължавалъ да господствува отъ Дунава до Бѣло море и отъ Охридското езеро до Черно море. По тази причина, който е милѣлъ за просвѣтата на тоя народъ, той е трѣбвало да пише на неговия езикъ — българския. Така се появили на простоговоримъ български езикъ и се разпространявали въ много преписи по цѣла България тъй наречените дамаскини (поученията на Дамаскина Студитъ),[3] повестьта за падането на Цариградъ подъ турцитѣ,[4] Паисиевата история, недѣлни поучения

---

[1] МСб, XXV, Жизнеописание Охридопловд. Митрополита Натанаила, стр. 5.

[2] По тази причина търновскиятъ митрополитъ се титулиралъ екзархъ на цѣла България (ἔξαρχος πάσης Βουλγαρίας), костурскиятъ митрополитъ до известно време — ἔξαρχος πάσης παλαιᾶς Βουλγαρίας (екзархъ на цѣла древна България), струмишкиятъ — ἔξαρχος Βουλγαρικῆς Μακεδονίας (екзархъ на българска Македония), пелагонийскиятъ (битолскиятъ) — ἔξαρχος πάσης Βουλγαρικῆς Μακεδονίας и икономъ Даниилъ нарича езика на македонскитѣ славяни български.

[3] Бълг. прѣгледъ, I, VIII, Б. Цоневъ, Новобългарска писменость преди Паисия, стр. 90.

[4] МСБ, XII, Д-ръ Л. Милетичъ, Повѣсть за падането на Цариградъ въ 1453 г., стр. 400.

съ гръцко писмо и др. За да стори „добро общее за всего болгарскаго народа", Софроний Вратчански е описалъ своето „житие" на български и е превелъ „недѣлника" (печатанъ въ 1806 г. въ гр. Римникъ) „на простий болгарский языкъ, каквото хоратиме ний".[1] Съ сѫщата цель македонскиятъ книжовникъ х. Якимъ е съставялъ и превеждалъ поучителни книги на „простѣйшій языкъ болгарскій",[2] сѫщо и другарьтъ му Кирилъ Пейчиновичъ — „препростѣйшимъ и некнижнымъ языкѡмъ болгарскимъ Долнія Мѵссіи".[3] Господството на българския язикъ въ Македония е накарало мосхополеца попъ Даниила да издаде два пѫти (1794 и 1802 г.) четверосезичника, въ който за българската часть е употрѣбилъ охридскобитолското наречие.[4] По сѫщата причина въ 1823 год. 8 януарий търновскиятъ митрополитъ Иларионъ е издалъ на български послание до паството си за водене кондики въ църквитѣ.[5] Даже въ църквитѣ и училищата не на всѣкѫде е господствувалъ гръцкиятъ езикъ. Въ манастиритѣ по Стара планина, Срѣдна Гора, Рила, Пиринъ, Осогово, Плачковица, Черногория, Шаръ, Бабуна, Демиръ-Хисаръ, Тиквешъ е продължавала да вирѣе славянската грамотность и непрекѫснато се водѣло обучение на църковнославянски езикъ.[6] Изобщо манастиритѣ сѫ били вълноломитѣ, които сѫ отбивали гръцкото влияние въ българската маса, и фарове, които презъ замрачавалата ума гръцка мъгла вѣрно сѫ сочели народу историческия пѫть. Особено Зограф киятъ и Рилскиятъ манастири като светини, къмъ които се стичали поклонници отъ всички български краища,[7] сѫ били голѣми разпространители

---

[1] Софроний Вратчански, Мин. изд., стр. 41, 42, 43.

[2] Йор. Ивановъ, Бълг. старини въ Македония, стр. 258.

[3] Йор Ивановъ, цит. съч., стр. 242.

[4] Ив. Снѣгаровъ, Нови данни за българщината въ Македония въ сп. „Македонски прѣгледъ", 1925 г., кн. 4, стр. 55—56; сѫщо тамъ отъ Л. Милетичъ, стр. 105—106.

[5] МСБ, XIV, Ив. П. Славейковъ, Една стара черковна кондика въ Трѣвна, стр. 553.

[6] Вж. МСБ, XXV, стр. 5. 6, 7, 8, Жизнеописание Охридопловд. митрополита Натанаила за славянско училище въ скопското с. Кучевища, (въ 1827 г.), въ Побожкия манастиръ и дебърския м-ръ „Св. Ив. Бигоръ".

[7] Вж. Зографския поменикъ въ „Български старини" отъ Йорданъ Ивановъ, стр. 275. Сѫщо стр. 205 и 207 за дарители отъ Русе въ 1783 и 1804 г., стр. 203; отъ Банско въ 1758 и 1764 г. стр. 207; отъ Тетевенъ въ 1806 г. и Видинъ въ 1815 г.

на славянската писменость и незамѣними центрове, които съединявали народа въ едно цѣло. Многото славянобългарски приписки въ стари книги и отдѣлни лѣтописи отъ разни мѣста свидетелствуватъ, че въ селата и много градове е господствувала славянобългарската грамотность.[1] Къмъ 30-тѣ години на XIX в. е имало славянско обучение въ Скопье, Велесъ, Прилепъ, Куманово,[2] Кратово,[3] Банско и Бѣлица,[4] Неврокопъ,[5] Котелъ,[6] Севлиево,[7] Разградъ,[8] Трѣвна[9] и др. Омра-

---

[1] Въ стари книги въ Панагюрище е имало белѣжки на българи отъ 1810, 1812, 1830 г. (Ив. Д. Шишмановъ, Стари пѫтувания презъ България стр. 103). Панагюрецътъ Цвѣтко х. Георгиевъ е съставилъ на български вѣченъ календарь (Вж. Вал. Погореловъ Описъ на старитѣ български печатни книги, стр. 16). Трѣвненскиятъ свещеникъ п. Койчо Икономовъ (роденъ въ 1759 г.) е водилъ белѣжникъ на български отъ 1829 г. (МСБ, XV, Изъ записките на п. Койча Икономовъ и на п. Никола Койчевъ отъ Трѣвна, стр. 310). Въ единъ рѫкописенъ епистоларъ отъ началото на XIX в. титулътъ на търновския митрополитъ е предаденъ на славянски (МСБ, XXII, Юр. Трифуновъ, Унищожаването на Търновската патриаршия, стр. 34). Сѫщо и въ Елена, както свидетелствува издаденията отъ С. С. Бобчевъ „Единъ еленски рѫкописъ за размирного турско време", започващъ отъ 1793 г. (Българска Сбирка, 1899 г., стр. 602). Бащата на К. Фотиновъ въ 1825 г. пише писма на сина си на български (МСБ, XI, Ив. Д. Шишмановъ, Конст. Г. Фотиновъ, стр. 605 - 607). Въ 1792 г. търговецътъ Марко Теодоровичъ „българа родомъ изъ Разлога" е издалъ църковнославянски букварь (Йор. Ивановъ, Български старини въ Македония, стр. 266). Издателитѣ на х. Якимовитѣ книги: х. Пецо отъ Щипъ, х. Станко отъ Кратово и Дим. Филиповичъ отъ Егридере Паланка (Йор. Ивановъ, Бълг. старини, стр. 258) сѫ знаели и сѫ насърдчавали славянската грамотность.

[2] МСБ, XXV, Жизнеописание Охридопловд. Митрополита Натанаила стр. 5, 7, 8.

[3] За това свидетелствуватъ: славянобългарската приписка на попъ Велко отъ 1789 г. въ кратовски линей (Йор. Ивановъ, Бълг. старини, стр. 244), сѫщо такъва приписка отъ 1787 г. въ апостолъ на Лѣсновския манастиръ (ib. стр. 256) и на попъ Нико отъ 1811 въ акатистъ на сѫщия манастиръ (ib. стр. 255).

[4] МСБ, XII, Пѫтувания по долинитѣ на Струма, Места и Брѣгалница, стр. 263, 258, 279.

[5] МСБ, XII, ibid., стр. 214 и 216, гдето се съобщава, че въ църквата първенъ се пѣело на славянски, но после дрямскиятъ владика е въвелъ гръцкия езикъ.

[6] Софроний Вратчански, Минист. изд., 1925 г., стр. 12: „и вскорѣ изучихся простое чтеніе. Понеже у Болгариа не има философское учение на славенския языкъ, наченахъ да учимь по греческий языкъ."

[7] МСБ, XII, И. Бакаловъ, Материали за историята на нѣкои манастири въ България, стр. 347—348. Севлиевскиятъ даскалъ Никола Ивановичъ въ 1827 г. е пишелъ на български и се училъ у севлиевскитѣ учители Никифоръ Рилецъ и Прокопий

[8] МСБ, XV, Лѣтописни бѣлѣжки изъ единъ рѫкописенъ сборникъ на даскалъ Христофоръ Никовичъ отъ Разградъ, стр. 315. Христофоръ Никовичъ започва лѣтописа си отъ 1827 г., а споредъ събранитѣ сведения на издателя на лѣтописа, Ив. Стефановъ, той дълго време е билъ български учитель въ Разградъ.

[9] Училищенъ алманахъ, 45—47.

зата на простия български селенинъ къмъ гръцкия езикъ е била тъй голѣма, че чичото на дѣдо Натанаила Охридопловдивски, Стойко, всѣки день му казвалъ: „Дете! Да се не учишъ на тоя гръцки, циганскиязикъ, защо ке ти отсѣчу язичето".[1]

Гръцкото влияние не е засегнало народната речь даже въ Охридъ, гдето въ 1845 год. В. Григоровичъ не е намѣрилъ нѣкого да чете най-едро славянско писмо, а мнозина сж били изкусни въ четене гръцки ржкописъ.[2] Сжщиятъ казва, че въ Охридъ българскиятъ езикъ е получавалъ своитѣ права въ тѣхния семеенъ кржгъ, оживяванъ съ присжтствието на женитѣ[3], и че охридскиятъ турски кехая е приказвалъ съ него на български, както и докторътъ съ висше гръцко образование, при когото е гостувалъ.[4] За господството на българската речь говорятъ и други два факта: 1) писмото отъ 13 априлъ 1793 г,, съ което москополскиятъ попъ Даниилъ моли охридския попъ Стефанъ да му преведе речника на български *(διὰ νὰ τὸ μεταγλωτίσης βουλγαρικὰ)*, като преди всичко добре се вслуша въ произношението на родителитѣ си *(πλὴν πρόσεχε καλὰ διὰ τὴν εὐωχὴν τῶν γονέων σου...)*;[5] 2) писмото отъ 26 юлий 1843 г., съ което охридскитѣ църковни настоятели сж отговорили на охридския митрополитъ Иосифа въ Цариградъ, че охридчани сж приели протосингела Неофита съ прилична честь, понеже между другитѣ качества владѣелъ мѣстния славянобългарски диалектъ *(ὡς κατόχου τοῦ ἐγχωρίου διαλέκτου τῆς Σλαβοβουλγαρικῆς...)*[6]

Елинизмътъ е засегналъ главно първенцитѣ или тъй наречените чорбаджии, които сж крепили гръцкитѣ владици за лични интереси, и ония, които сж имали гръцко образование и сж били въ културно и търговско общение съ гръцкия свѣтъ. Но и отъ тѣхъ малцина сж изгубвали майчиния си езикъ, макаръ и съ гордость да се наричали гърци.

---

[1] МСБ, XXV, ibid. стр. 8.

[2] Очеркъ путешествія по Европ. Турціи, 102.

[3] ib.

[4] ib. 98. За неповредеността на говоримия българ. езикъ въ Охридъ вж. и Г. Баласчевъ, Българ. Прѣгледъ, I, VIII, стр. 117.

[5] Ив. Снѣгаровъ. Нови данни за българщината въ Македония стр. 56, Македонски прѣгледъ, 1925 г. кн. 4.

[6] ib. стр. 56.

Съ съгражданитѣ си гъркомани тѣ сѫ приказвали на български, даже и въ кѫщи, освенъ тамъ, гдето майката е била чиста гъркиня.[1] Мнозина отъ тѣхъ презъ църковната борба се освободили отъ елинската омая и сѫ станали видни народни дейци (Паунчеви въ Охридъ, Робеви въ Охридъ и Битоля, Братя Държилови въ Солунъ). Изложени сѫ били на погърчване главно онѣзи българи, които се заселвали по-единично въ градове съ гръцко население и се женили за гъркини (напр. въ Солунъ, Кавала, Бѣломорскитѣ острови и др.). Сѫщо и образованитѣ по гръцки българи, които се движели срѣдъ гръцко общество или сѫ били на държавна служба въ Гърция (напр. охридчанитѣ Мих. Бодлевъ или Потли, виденъ гръцки юристъ и министъръ на правосѫдието, и Димзовъ или Димица — учитель). Но и отъ тоя видъ образовани елинизирани българи не всички съвсемъ сѫ изгубвали своето народностно чувство. Полузабравили своя роденъ езикъ, владеейки въ съвършенство гръцкия литературенъ езикъ, ревностно служейки на гръцката култура, при все туй тѣ не сѫ забравяли потеклото си и презъ време на българското възраждание свѣтвала е въ душитѣ имъ искра на любовь къмъ своя родъ. Такива сѫ били турскитѣ сановници братя Богориди отъ Котелъ (въ единъ каталогъ на цариградскитѣ патриарси сѫ наречени византийски архонти родомъ българи),[2] д-ръ Никола Пиколо

---

[1] Такива сѫ били охридскитѣ гъркомани първенци презъ църковната борба лѣкарьтъ Робевъ, който свободно пишелъ медицински съчинения на гръцки; търговцитѣ Паунчеви, които карали дѣцата си да преподаватъ даромъ на охридски деца гръцка граматика; Тасе Зарчевъ, който обичалъ велегласно да чете въ църквата «*Πιστεύω*» (Вѣрую), безъ да го разбира, Наумъ Стружанчевъ, Владиковъ (МСБ, XI, Гр. С. Пърличевъ, Автобиография, стр. 349, 355, 361. 370, 378, 379); струмишкиятъ гъркоманинъ Димитъръ Челеби (МСБ, XV, Славейковиятъ български географически речникъ, стр. 292—293). Такива сѫ били и гъркоманитѣ въ Скопье, Самоковъ (МСБ, XXV, Жизнеописание... Натанаила стр. 8—9) въ Котелъ, Елена, В. Търново (Г. С. Раковски, Автобиография, Мин. изд., стр. 68, 72, 82, 84).

[2] М. Балабановъ, Гавр, Кръстевичъ. стр. 66. За Николаки Богориди, каймакамъ въ Яшъ (Молдавия), митрополитъ Натанаилъ съобщава следното: въ 1857 г. м. септемврий, като игуменъ на Добровецкия манастирь, той се явилъ при Богориди, комуто станало много драго и нѣколко пѫти повторилъ на гръцки: *ὅ εἶδον ὁμογενῆν μου καὶ πεπαιδευμένον ἡγούμενον μεταξὺ γραικῶν ἡγουμένων* (... че видѣхъ мой еднороденъ и образованъ игуменъ между гръцкитѣ игумени) (МСБ, XXV, Жизнеописание Охридопловд. Митрополита натанаила, стр. 43).

отъ В. Търново — медикъ, гръцки книжовникъ и филологъ.[1]

Повидимому, въ процесъ на елинизация сѫ били тъй наречените б ъ л г а р с к и у ч и т е л и-е л и н и с т и. Тѣ сѫ получили високо образование въ тогавашнитѣ прочути гръцки училища въ Яшъ, Букурещъ, Цариградъ (Куручешме), Смирна, Кидония (сега Айвали въ М. Азия), о. Хиосъ, Андросъ, Атина.[2] Много българчета се учили при свободолюбивитѣ гръцки учители Теофилъ Каири (първенъ въ Кидония,[3] а въ 1836 г. основалъ свое училище въ о. Андросъ)[4] и Адамантий Кораи († 1833) лѣкарь-филологъ, който учелъ, че трѣбва да се пише на говоримия езикъ и билъ главенъ уредникъ на книжовния новогръцки езикъ.[5] Българитѣ-елинисти, несъмнено, сѫ били носители на гръцка култура между своя народъ, но сѫ знаели своя негръцки произходъ и сѫ ч у в с т в у в а л и д ъ л г ъ да служатъ преди всичко не на другъ а на своя непросвѣтенъ и униженъ народъ.[6] Затова тѣ търсѣли учителски

---

[1] М. Балабановъ, ib. 25. Г. С. Раковски, Автобиография, минист. изд., 83. Д-ръ Н. Пиколо (род. 1792 и † 1865) е подарилъ съ завещание на търновската община 12,000 франка и 1,500 франка на съборната църква „Св Богородица“ (Българска Сбирка, 1911, кн. 1, Стеф. Бѣлчевъ, Биографически белѣжки за д-ръ Н. Пиколо, стр. 50—54).

[2] МСБ, XI, Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ, Конст. Фотиновъ стр. 625.

[3] Споредъ Шишмановъ, училището въ Кидония било основано отъ атонския монахъ Иоанъ Икономосъ около половината на XVIII в. (МСБ, XI, 625), а споредъ М. Балабановъ отъ Вениаминъ изъ о. Митилинъ (цит. съч. стр. 115).

[4] При Каири се учели Иларионъ Макариополски, д-ръ Стоянъ Чомаковъ, Панаретъ Пловдивски, Добровски отъ Сливенъ, Струмски, Гавр. Кръстевичъ. (Д-ръ Ив. Шишмановъ, МСБ, XI, стр. 625; М. Балабановъ, цит. съч. стр. 134).

[5] М. Балабановъ цит. съч. 25 и 137.

[6] Когато на пѫть за Атина пръвъ пѫть миналъ гръцко-турската граница и чулъ отъ спѫтника си — гръцки търговецъ думитѣ: „стѫпихме на елинскѫ земѫ“, младежътъ Гр. Пърличевъ веднага слѣзълъ отъ коня и целуналъ земята, като въодушевено издекламиралъ на гръцки нѣколко стиха (МСБ, XI, Автобиография, стр. 361). Обаче презрителното отнасяне на съучениците му гърци заради българското му произхождение и бедното му облекло го обиждало, а особено, когато съучениците му казвали за костурскитѣ майстори, които минавали вечерно време край университета и си приказвали български: «*ἰδοὺ πέρνουν τὰ βφδια*» (ето минаватъ воловетѣ). „Кѫсаше ми се сърдцето — казва Пърличевъ —. О с к ъ р б е н ъ в ъ н а р о д н о т о ч е с т о л ю б и е, т л ѣ е х ъ о т ъ г н ѣ в а и н е м о ж е х ъ д а г о и з л ѣ ѭ“ (к. н.) (ib. стр. 362). На предложението на атинския университетски ректоръ да следва на

мѣста въ отечеството си. Първоначално, подъ обаянието на гръцката образованость, тѣ, разбира се, още сж нѣмали национална идея (В. Априловъ до 1831 г., Дим. Миладиновъ до 1850 г.[1]), но живото имъ съприкосновение съ народа и въздействието на появилитѣ се вече будители скоро ги превърнало въ голѣми родолюбци. Елинистическитѣ учители не сж били гъркомани, а по-скоро гъркофили, не сж служили на панелинската идея, а само сж били поклонници на гръцката образованость като основа за високо умствено развитие. Такъвъ симбиозъ между гръцката култура и българската народность не е било ново явление; сжществувалъ е още въ първото бълг. царство, когато до създаването на словѣнобългарска книжнина гръцкиятъ езикъ е билъ официаленъ, и при царь Симеона, който по образование билъ полугръкъ, гръцката култура служила за образецъ;[2] сжщо и въ второто бълг. царство въ лицето на Теодосия Търновски и въ Охридската архиепископия презъ дълги вѣкове.[3] Гръцкиятъ езикъ се смѣталъ като ключъ, който е отварялъ съкровищата на висшата мждрость.[4] За да придобие „философское учение“ Софроний Врачански се училъ и „на греческий езыкъ“, който, споредъ него, билъ „глубокий“ (въ противоположность на българския „простий языкъ“).[5] Сжщо и попъ Даниилъ е съставилъ своята книга въ действителность съ цель, както самъ заявява въ послесловието си, да даде възможность на влашкитѣ, българскитѣ и албанскитѣ деца да научатъ отчасти гръцкия езикъ (*νὰ προχωρήσετε κατὰ μικρὸν καὶ εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν γλῶσσαν*)[6], малко писмо и смѣтане (*νὰ μάθουν μερικὰ γράμματα καὶ ὀλίγους λογαριασμούς*), та да продължатъ търговията или занаята на

гръцка стипендия въ Оксфордъ или Берлинъ, Гр. Пърличевъ решително отказалъ съ думитѣ „Нужда велика е да идж у домаси“ (к. н.) (ib. 367).

[1] Ив. Снѣгаровъ, Нови данни за българщината въ Македония, стр. 51. (Македонски прегледъ, 1925 г., кн. IV).

[2] Срв. М. Балабановъ, цит. съч., стр. 32.

[3] Такъвъ симбиозъ е билъ и многовѣковната употрѣба на старобългарския езикъ като официаленъ и книжовенъ въ Молдавия и Влашко, на латинския — въ католическитѣ страни.

[4] Вж. Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ, Значение и заслуги на братя Миладинови въ Сп. Бълг. Акад. на Наукитѣ, 1912 г., кн. III, стр. 59.

[5] Софроний Врачански, мин. изд., стр. 11 и 41.

[6] *Εἰσαγωγικὴ διδασκαλία*, 1802, стр. 37.

бащитѣ си.[1] И Конст. Фотиновъ по сѫщитѣ съображения е издалъ гръцка граматика въ 1838 г.[2] Въ 1840 г. търновскиятъ учитель Ив. Симеоновъ отъ с. Търлисъ (Сѣрско) е издалъ на говоримия гръцки езикъ сборникъ отъ поучения и мисли на църковни отци и философи и го посветилъ на гръцкия народъ *(εἰς τὸ γένος τῶν ἑλλήνων)* отъ признателность, че е научилъ отъ гърцитѣ елинския езикъ и „понеже — казва той — моятъ народъ, българскиятъ, (к. н.) *(τὸ ἔθνος μου, λέγω, τὸ γένος τῶν Βουλγάρων)* се намира до днешенъ день въ тъмнината на невежеството и Господь знае, кога ще се въдворятъ у него музитѣ, понеже едвамъ сега е доживѣла България да чуе, че сѫществува въ свѣта славянска граматика" (разбира Неофитовата граматика).[3] По чисто просвѣтителни съображения и други стари народни дейци като В. Априловъ, Неофитъ Рилски, Петъръ Беронъ, Христаки Павловичъ, Райно Поповичъ И. Богоровъ, Дим. Миладиновъ сѫ били голѣми привърженици на гръцкия езикъ и гръцкото образование[4]. Учителитѣ-елинисти не се потопили въ гръцката

---

[1] ів. стр. 38.

[2] Въ нея той говори дори за „нашитѣ прадѣди елински и нашия материнъ елински езикъ." Справедливо белѣжи д-ръ Ив. Д. Шишмановъ, че тѣзи думи не сѫ нищо друго освенъ една формула, обща на всички тогавашни гръцки учебници и изказвана отъ автора отъ гледище на своитѣ гръцки ученици, защото сѫщиятъ Фотиновъ преди четири години (1834 г.) е започналъ да издава първото бълг. списание „Любословие" (Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ, Нови данни за историята на нашето възраждание, 11 и 13; МСБ, XI, К. Фотиновъ, 640).

[3] Български прѣгледъ, год. V, кн. III, стр. 143.

[4] МСБ, XI, Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ, К. Фотиновъ, стр. 647—653. Христаки Павловичъ въ своя „Разговорникъ грекоболгарски" (Бѣлградъ 1835 г.) нарича гръцкия езикъ „благороденъ и весьма потребенъ", защото е разпространенъ на всѣкѫде въ Европа. Неофитъ Рилски въ „Краткое и ꙗсное изложеніе за раздѣленіето, начертаніето и произношеніето на писмената и правила за сричането, просодіата и слогатъ и за правото чтеніе на греческиꙗ ꙗзыкъ" (Бѣлградъ 1835 г,) счита гръцкия езикъ красивъ и сладъкъ, богатъ съ книги отъ всички науки и майка на славянския езикъ. Най-страстниятъ елинофилъ, карловския учитель Райно Поповичъ въ „Христоиѳіа" (Будимъ, 1837 г.) счита гръцкия езикъ основа на просвѣтата и доказва, че елинскитѣ училища не погърчватъ, а напротивъ даватъ съзнателни и родолюбиви българи като П. Беронъ, Анастасъ Кипиловски, Авксентий Диополски, Неофитъ Рилски, Христаки Павловичъ. Сѫщо и Богоровъ е открилъ въ 1849 г. подписка за славяногръцкобългарски и гръцкославянобългарски речникъ, защото гръц-

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

култура, а я владѣли тъй свободно, че запознавайки българската младежь съ старогръцката философия и поезия, се стремили постепенно, да възбудятъ въ нея ревность да насади културата на родна почва.[1] Така се обяснява, че, преподавайки гръцкия езикъ, тѣ първи сж заработили за въвеждане на българския езикъ въ училищата първѣнъ чрезъ превеждане отъ гръцки на български,[2] а после чрезъ изучване на отдѣлни предмети на български. Тѣ, както и други народни просвѣтители съ гръцко образование, сж пишели книги и водѣли преписка съ приятелитѣ си българи на гръцки не отъ елинomания, а отъ психологичната имъ потрѣбность да изразяватъ мислитѣ си бързо, точно и стилизирано, а пъкъ съ придобитъ вече стилъ на гръцки езикъ не всѣки отъ тѣхъ е можелъ да си служи съ говоримия български езикъ за книжовно изложение толкозъ повече, защото още е нѣмало установенъ книжовенъ езикъ и правописъ.[3]

киятъ езикъ е потрѣбенъ за търговски сношения съ гърцитѣ и като основа за изучване на френския езикъ, пъленъ съ старогръцки думи (СПБАН, 1912 г. кн. III, Д-ръ Ив. Шишмановъ, Значение и заслуги на бр. Миладинови, стр. 62). Преклонѣнието на П. Беронъ предъ гръцката култура отива до тамъ, че твърди, какво гърцитѣ превъзхождатъ българитѣ физично и умствено (Сборникъ въ честь на Д-ръ П. Беронъ, стр. 61).

[1] Вж. Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ, СпБАН. кн. III, 66 и МСБ, XI, Д-ръ Ив. Шишмановъ, К. Г. Фотиновъ, 642 за възродителното въздействие на гръцкия учитель Кораи върху Добровски и др. българи, които подъ влияние на ученията му, че гръцкиятъ народъ трѣбва да се учи на материя си езикъ, сж дошли до мисъльта, че и българскиятъ народъ трѣбва да се просвѣщава на своя езикъ и сж образували тайно дружество съ тази цель.

[2] Вж. МСБ, XI, Автобиография на Гр. С. Пърличевъ стр. 358 за тоя начинъ преподаване на Дим. Миладиновъ, като отбелѣзва, че между 10-тѣ учители, които се промѣнили презъ ученичеството му въ Охридъ, никой не билъ толкова полезенъ за ученицитѣ, както Д. Миладиновъ, Пърличевъ казва: „Онъ въ всекж постжпка имаше нѣчто си привлекателно. Словото течеше изъ устжтж му като медъ. Священъ огънь гореше въ очитѣ му. Онъ знаеше, че трѣба да ны учи на гърцкый: инако не можеше и да се мысли. Но ето той какъ ны учеше: донеси водж = φέρε νερὸν“ (к. н.) Пълна противоположность на Миладиновъ билъ предшественикътъ му (къмъ 1840 г.) Конст. Яниненецъ Куциотъ (по народность влахъ), който не знаелъ български и ученицитѣ му нищо не му разбирали (ів. стр. 354—355). Подобно на Миладиновъ преподавалъ и Райно Поповичъ (М. Балабановъ, Гавр. Кръстевичъ, стр. 45).

[3] Н. Палаузовъ и В. Априловъ, който отъ 1831 г. е билъ вече съз-

Изобщо влиянието на елинизма въ България презъ време на фенерското иго било твърде ограничено и повръхностно почти тъй, както въ Азия и Африка презъ елинистичната епоха, когато е засѣгало само голѣмитѣ градове и горнитѣ слоеве, но не и народнитѣ маси, въ които срещало силно национално противодействие (египетско и коптско, сирийско и персийско)[1]. Сѫщо и отъ еврейския народъ, въпреки голѣмитѣ усилия на сирийскитѣ царе да сломятъ неговата национална и религиозна изключителность, на елинско влияние се поддавали само аристокрацията и разсѣянитѣ евреи.[2] Еврейскитѣ учени като Филонъ, Иосифъ Флавий, ап. Павелъ и др. си служели съ гръцкия езикъ (тъй наречения κοινή) като международенъ, но не служели на елинския духъ и не забравяли своята народность.[3] Въ обширната българска земя гърцизмътъ е успѣлъ да създаде свои острови главно чрезъ колонизиране, само тукъ-тамъ на югъ — въ Костуръ, Мелникъ, Солунъ, Сѣръ, Одринъ, Пловдивъ и въ черноморскитѣ градове. Цѣлиятъ резултатъ отъ елинското влияние у насъ може да се представи като действието на продължителенъ вѣтъръ върху вѣковенъ лѣсъ: вѣтърътъ брули листа, чупи клони, може да събори отдѣлни кухи дървета, но лѣсътъ въ своята ес-

---

нателенъ българинъ, въ 1837 г. и 1838 г. (т. е. 3 години следъ откриването на габровското училище) сѫ пишели на Неофита Рилски на гръцки (Училищенъ прѣгледъ, 1903 г. кн. V. Две неизвестни писма на Априлова и Палаузова до Неофита Рилски 431—441); сѫщо бр. Паунчеви, търговци въ Солунъ, — на учителя-елинистъ въ Кукушъ Козма Шапкаревъ по църковния въпросъ (вж. Ив. Снѣгаровъ, Нови данни за българщината въ Македонски Прегледъ 1925 г. кн. IV, стр. 53). Райно Поповичъ въ писмата си до Неофита Рилски предава цѣли изрази на гръцки (Училищенъ прегледъ, 1903 г. VIII и IX, стр., 613, 617, 622).

По сѫщата причина и на западъ ученитѣ сѫ пишели съчинения на латински езикъ, който е господствувалъ въ училищата почти до френската революция, та и днесъ той заема почетно мѣсто въ тамошнитѣ гимназии. Даже върлиятъ неприятель на римската църква Мартинъ Лютеръ, който е превелъ Библията на нѣмски езикъ, не билъ свободенъ отъ влиянието на латинския езикъ, на който е получилъ образованието си, а речьта му е била наполовина смѣсена съ латински думи (вж, Газета А. Гатцука, Москва 1833 г.. октябрь, стр. 918).

[1] D-r Paul Wendland. Die hellenistische-römische Kultur, 1907. Tübingen 13.

[2] ib. 103, 106, 122.

[3] Срв. ib. 115,116,140.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПЈЕ

тествена цѣлость си остава непокжтнатъ, жизненъ и мирише на младость въ всѣко време.

Този повсемѣстенъ неуспѣхъ на елинизма се дължи изобщо на аристократичния и предимно умозрителния, следов. недостжпенъ за народнитѣ маси, характеръ на елинската култура — въ противоположность на латинската, която съ своя практиченъ и социаленъ духъ е успѣла да романизира нѣколко милиона германски племена[1].

* * *

Не можейки да измѣни етничното чувство и езика на българския народъ, Фенеръ, естествено, не е можалъ да унищожи у него и споменитѣ за духовна независимость. Духътъ на Охридската архиепископия е продължавалъ да витае, защото, както отбелѣзахме въ началото, тя е била издигната върху основание, положено отъ българския първоепископъ св. Климентъ, който, въпреки ударитѣ на Цариг. патриаршия, все си оставалъ невидимъ, но реаленъ кириархъ на България и освѣтлявалъ душата на своя народъ. Споменътъ за нея се разнясялъ преди всичко отъ Паисиевата история. Високъ е билъ култътъ на о. Паисия къмъ Охридъ. Чрезъ своята книга той е разпространявалъ между друго и идеята, че Охридъ е майка на българскитѣ градове, люлка на българската просвѣта и жизненъ центъръ на българската история. За о. Паисия Охридъ е билъ първата столица на българ. държава,[2] кръщелно мѣсто на българитѣ (при краль Тривелий въ 703 г.)[3] срѣдище, гдето се събирали седъмтѣ български „философи“ и светии (Кирилъ и Методий, Климентъ, Наумъ, Гораздъ, Сава, Ангеларий) и сж превеждали Св. Писание.[4] Въ Охридъ и Охридската область сж действували много български светии-чудотворци (освенъ Седмочисленицитѣ, краль Тривелий, Самуиловиятъ братъ Давидъ, царь Иванъ

---

[1] Вж. и у D-r Paul Wendland, цит. съч. стр. 13-14

[2] История славяноболгарская, мин. изд., 1925 г. стр. 12, 14 и 53, гдето се казва, че е основалъ столицата си тукъ първиятъ българ. краль Батоя въ 678 г. Отъ Охридъ била пренесена столицата въ Преславъ отъ българ. царь Добрица, който затова билъ убитъ отъ възстаналитѣ охридски българи (Ib. стр. 53).

[3] ib. стр. 60 и 64.

[4] ib. стр. 59,66,67.

Владимиръ, архиепископъ Николай и Теофилактъ, Никодимъ Мироточивецъ) и мощитѣ на мнозина отъ тѣхъ почиватъ тамъ.[1] Благочестието на бълг. владетели било тѣсно свързано съ Охридъ: „Докле имеяли въ Охридъ престолъ царски при архиепископа, пребивали въ благочестие; а егда пренели престолъ царский въ Загорие — въ Търново, отступили отъ благочестие царие болгарски и били въ поганство 92 лѣта“[2]. Юстинианъ Велики билъ родомъ отъ Охридъ, чийто самовластень архиепископъ билъ поставенъ по негова молба отъ V вселенски съборъ.[3] Първиятъ български царь Асѣнъ Велики билъ коронясанъ въ 720 г. въ Охридъ, гдето е царувалъ много години и умрѣлъ.[4] Възстановителитѣ на Второто бълг. царство Петъръ и Асѣнъ сж произхождали отъ царь Самуиловия родъ,[5] охридскиятъ краль Вукашинъ билъ „отъ племе царей болгарскихъ“,[6] Охридъ билъ втора столица на „Марко паша“.[7] Търново е получило свѣтлина отъ Охридъ, когато царь Асѣнъ е поставилъ архиеп. Теофилакта за търновски патриархъ. Теофилактъ, който билъ българинъ[8] и „премудрый вселенскій учитель“,[9] е „просвѣтилъ и очистилъ Болгариа отъ ереси различни“ и обърналъ въ православие „латинска Влахиа“.[10]

Това високо благоговение на о. Паисия, несъмнено, се е предавало на читателитѣ му и е възбуждало въ тѣхнитѣ родолюбиви души копнежъ за Българска църква съ центъръ въ града на бълг. първопросвѣтители. Съ този копнежъ се обяснява, че въ разни краища сж изобразявали въ новитѣ храмове св. Солунски братя и тѣхния великъ ученикъ св. Климентъ Охридски и др. бълг. светии. Така, въ Елена въ църквата „Св. Николай“, осветена въ 1804 г., имало икони на св. Методия Моравски, св. Климентъ Охридски и св. Георги Софийски.[11] Изображение на св. Кирила Словенски отъ 1831 г. има и въ костницата на Преображенския манастирь (до В. Търново).[12] Идеята за национална църква е изразена символично въ цѣлата картина: Рилскиятъ манастирь, а от-

---

[1] ib. 64-65, 66. [2] ib. стр. 61. [3] ib. 50. [4] ib. 51, 55. [5] ib. стр. 30. [6] ib. 41. [7] ib. 42. [8] ib. 65. [9] ib. 31 и 65. [10] ib. 32.

[11] С. С. Бобчевъ, Единъ еленски ржкописъ... (Бълг. сбирка, 1899 г.), стр. 612.

[12] Иор. Ивановъ, Старинни църкви въ югозап. България, (Извѣстия на Бълг. археол. д-ство, 1912 г., III), стр. 55.

страни св. Кирилъ и св. Иванъ Рилски. Въ църквата „св. Теодоръ Стратилатъ“ въ разложкото с. Недобърско сѫ изобразени св. Кирилъ Философъ (словенски), арх. Теофилактъ, св. Климентъ Охридски въ цѣлъ ръстъ, правъ и въ архиерейско облѣкло. Сѫщо сѫ зографисани и северомакедонскитѣ светии Якимъ Осоговски, Гавриилъ Лѣсновски и Прохоръ Пшински.[1]

Тѫгата за изгубената родна църква се носѣла отъ Охридъ и други близки градове изъ българскитѣ области чрезъ търговскитѣ сношения, особено чрезъ панаиритѣ, гдето се срещали български търговци отъ разни мѣста.[2]

Презъ епохата на възраждането споменътъ за автокефалната Охридска църква вече е упражнявалъ могѫщо влияние. Този споменъ е движелъ и възпламенявалъ още първия борецъ за духовна свобода Неофита Бозвели, както се увѣряваме отъ следния разказъ на П. Р. Славейковъ. Въ 1839 г., чрезъ султанския кочияшъ Илия отъ Свищовъ, Неофитъ Бозвели е издействувалъ ауденция у валиде султанъ (майката на султанъ Махмуда) по въпроса за бълг. владика въ Търново. Противъ твърдението на патриаршията, че българитѣ сѫ нѣмали право за своя иерархия, той е казалъ на валиде султанъ: „Питай ги (сир. гърцитѣ) кой е билъ въ Силистра патриархъ и на кой е заповѣдвалъ той? Подире кой е билъ въ Воденъ патриархъ и отде сѫ го взели и какъ е станалъ той въ Охридъ? Подире Василий, гръцкиятъ царь, като унищожилъ този патриархъ, защо отиде, че имъ направи другъ патриархъ, български въ Охридъ?“[3]

---

[1] М. С. Б., XII, Пѫтувания по долинитѣ на Струма, Места и Брѣгалница, 274; Извѣстия на Бълг. археол. д-во, 1912 г., III., Съобщение на Г. Баласчевъ, стр. 327. Изображения на Св. Кирила Словенски има въ Слѣпченския и Калищкия (до Струга) монастири, но тѣ сѫ отъ по-старо време.

[2] Вж. МСБ. XXV, Жизнеописаніе Охридопловд. Митрополита Натанаила, стр. 7 за Узунджовския панаиръ, гдето сѫ отивали и велешки търговци, съ които е дошълъ въ Прилепъ зографскиятъ духовникъ Манасий. Сѫщо вж. за националното значение на панаиритѣ (МСБ, XI, Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ, К. Г. Фотиновъ, стр. 679—680). Въ 1860 г. м. септемврий българскитѣ търговци. които се срещнали на узунджовския панаиръ, сѫ изпратили отъ тукъ протестъ до султана (Т. Бурмовъ, Българогръцката църковна распря, стр. 115).

[3] П. Р. Славейковъ, О. Неофитъ Хилендарски или Бозвели, (МСБ, XII), стр. 382.

Зографскиятъ братъ Натанаилъ (сетне охридски и пловдивски митрополитъ) още като ученикъ въ Кишиневъ и Киевъ е мечтаелъ за възстановление на Охридската архиепископия[1] и съ нейната история е убеждавалъ рускитѣ полигически и духовни деятели (Инокентий Херсонски) въ правото на българския народъ да има своя иерархия. На 16 августъ 1872 г., поканенъ на среща съ царигр. и др. патриарси, за да се намѣри база за помирение, архим. Натанаилъ се поз валъ на независимата Охридска архиепископия като юридическа основа на чл. 10 отъ фермана, който гърцитѣ сѫ искали да се измѣни въ смисълъ да не обхваща македонскитѣ епархии.[2] А ржкоположението му за охридски митрополитъ на 16 февр. 1872 г. е било величествено възпоминателно тържество за охридския престолъ. Въ речьта си къмъ екзарха Антимъ I митр. Натанаилъ е изтъкналъ, че отива за архиерей на онова мѣсто, гдето „первосвященноначалницы на българската церковь въ продълженіе на 12 вѣкове отъ престола славы и величія църковнаго осеняваха българскій народъ съ небесно благословеніе.“[3] Архим. Мелетий Зографски, приветствувайки новия митрополитъ отъ страна на Зографския монастиръ, е подчерталъ, че угасениятъ преди 105 години отъ царигр. патриаршия „свѣтилникъ-прѣстолътъ на св. Климента пакъ се запалва“ и че Зогр. м-ръ „дава своя братъ Натанаила на своя народъ като благовонна жертва въ замѣна на пазеното отъ нея съкровище — праха на послѣдния охридскый патріархъ Арсения, когото противницитѣ тамъ бѣхѫ заточили, безъ да знаѣтъ что правѣтъ съ това“[4] Сѫщо и народниятъ поетъ П. Р. Славейковъ, поздравлявайки митрополита Натанаила предъ цѣлия народъ, се пренесълъ въ миналото на Охридъ и съ високопоетична речь е изтъкналъ значението му за цѣлия български народъ като всебългарска светиня, първопрестоленъ градъ, „който пръвъ понесълъ свещенната хоругва на черковната нашѫ независимость“; като мѣсто, гдето сѫ засѣяны най-напрѣдъ златнитѣ сѣмена на възникналото и зрѣющето нынѣ народно единство“[5]; „първийтъ виноградъ Христовъ,“ който е давалъ въ течение на 900 години пита-

[1] МСБ, XXV, ів. стр. 29. Въ 1851 г. той е писалъ курсово съчинение „О томъ, что болгарскій архіепископъ въ древнія времена не зависѣлъ ни отъ римскаго, ни отъ константиньопольскаго патріарховъ.“

[2] МСБ, XXV, ів., стр. 51. [3] ів. стр. 53. [4] ів. стр. 54. [5] стр. 55.

теленъ за народната отхрана плодъ.[1] И за Славейковъ, както за о. Паисий, Охридъ е жизненията центъръ на българската история. Св. Климентъ е направилъ много повече „за утвърждение на българската народность отъ всичкѫтѫ нашѫ военнѫ силѫ на бившѫтѫ ни дьржавѫ"; Охридската епархия „оставила е въ народнѫтѫ ни исторія по-голѣмъ и по-хубавъ споменъ, отколкото дѣлата на най-славнитѣ излѣзли отъ нашій народъ завоеватели." Охридската епархия — велегласно заявилъ Славейковъ — „е играла най-важната роля въ нашѫтѫ черковнѫ исторія не само въ минѫлитѣ врѣмена, но и сега въ днитѣ ни... Тя е, която е дала и първото почукване за новѫтѫ нашѫ прѣпирня съ гърцитѣ за черковната нашѫ независимость. Отъ неѭ и презъ всичкото врѣме на жестокѫтѫ борбѫ, що имахмы и имамы съ нашитѣ вѣковы противницы, нейнитѣ правдины сѫ были най главната и найсилната опора на нашитѣ домогвания"[2]

Казаното за ролята на идеята за Охр. архиепископия въ църковната борба не е било просто лирично излияние, а отражение на действителностьта. Тази идея е била двигатель на борбата въ Охридъ. Следъ като на 4 априлъ 1860 г. охридчани писмено сѫ заявили на цариг. патриархъ, че не го признаватъ вече за свой духовенъ началникъ, на следната година 9. априлъ тѣ сѫ опълномощили народнитѣ представители въ Цариградъ да действуватъ настойчиво предъ В. Порта за възстановление на „автокефалната архиепископия на Първа Юстиниана Охридъ и цѣла България, която несправедливо и беззаконно е присвоилъ гръцкиятъ клиръ."[3] Колкото повече е упорствувала патриаршията, толкова по-силно е действувалъ върху охридчани образътъ на потъпканата имъ родна светиня. А тѫжнитѣ ноти на пѣсеньта за послѣдния „патрикъ" Арсений още повече е усилвала тѣхното въодушевление и упорството имъ въ борбата. За тази пѣсень авторътъ ѝ Гр. Пърличевъ казва, че имъ е помогнала „въ искорененіето гърцизма много повече отъ всичкитѣ ни прѣжни подвизы".[4] А когато въ двора на църквата „Св. Климентъ" предъ цѣлия народъ билъ прочетенъ султанскиятъ ферманъ

[1] ib. стр. 56 [2] ib. стр. 57.
[3] МСБ, X, 578—579.
[4] МСБ, XI, 399.

за учредяването на Бълг. Екзархия, всички сж плакали отъ радость, защото казвали: умрѣлото възкръсна, изгубеното се намѣри — въ Екзархията сж виждали естествено продължение на Охр. „патрикана". Величественото всенародно посрещане на първия охридски бълг. митрополитъ Натанаилъ отъ Солунъ до Охридъ е било следствие на това, че народътъ е виждалъ въ него наследникъ на последния охридски „патриархъ".

Образътъ на Охр. архиепископия е вдъхновявала и църковнитѣ дейци въ Цариградъ. Въ писмото си отъ 16. юний 1867 год., писано на полуохридски говоръ до българитѣ отъ Охр. епархия, тѣ признаватъ, че „той величенъ Охридъ отъ стари заманъ билъ учитель на славянскиотъ и булгарскиотъ язикъ и на любословието и отъ първо билъ самоглавна църква отъ булгарскиотъ народъ" и обещаватъ да работятъ за възстановлението на Охр. архиепископич или, споредъ тѣхъ, патриаршия, като църква на „свиотъ булгарски народъ".[1] Идеята за Охр. архиепископия е станала незиблема каноничнa основа на тезата имъ за независима Бълг. църква. Въ печатъ и официални изложения тѣ сж черпили аргументи противъ непрестаннитѣ възражения на патриаршията главно изъ нейната история. Така, второто отъ шестьтѣ оплаквания на търновския представитель х. Них. Минчоолу предъ патриаршеското църковнонародно събрание въ 1858—1860 гласѣло: „за най-голѣма щета на българитѣ бидоха унищожени двата тѣхни автокефални престола: патриаршията на цѣла България въ Търново и архиепископията на Първа Юстиниана и цѣла България въ Охридъ, и това само за собственото благо на гръцкия клиръ".[2] А по поводъ на публикуваната речь на гръцкия представитель въ казаното събрание Каратеодори, който се е стремилъ да докаже безосновностьта на българскитѣ обвинения, Минчоолу му отговорилъ съ брошура на гръцки езикъ (съставена отъ Гавр. Кръстевичъ),[3] голѣма часть отъ която е посветена въ защита на каноничностьта на Охр. архиепископия съ цель да се

---

[1] Ив. Снѣгаровъ, Нови данни за българщината въ Македония (Македонски прегледъ, кн. IV, 1925 г.), стр. 55.

[2] *Ἀπάντησις εἰς τὸν λόγον τοῦ Κυρίου Σ. Καραθεωδώρη*, 1860, 7.

[3] Т. Ст. Бурмовъ, Българогръцката църк. распря, 1902, стр. 72. заб. 1.

обоснове правото на бълг. народъ за автокефална църква[1]. Охр. църква е била канонична, защото е била основана отъ Юстиниана Велики въ 535 г., призната отъ V всел. съборъ (553 г.) и признавана отъ самата Цариград. патриаршия до 1767 г., когато я завладѣла отъ властолюбие, по политически съображения и за да намѣри хлѣбъ на гладуващитѣ си едноплеменни клирици[2]. Въ нейното унищожение Минчоолу вижда унищожение на бълг. иерархия[3]. Възхитенъ отъ защитата на охр. архиеп. Теофилактъ по поводъ на кичевския инцидентъ, Минчоолу съ съжаление казва: „Бълг. народъ е нѣмалъ всѣкога тъзи святъ и достоенъ мжжъ, за да защити каноницѣ и справедливи права на своята автономна архиепископия“[4]. Охр. архиепископия и Търновската патриаршия сж били основани не поради административното раздѣление на визант. империя, както твърдѣлъ Каратеодори, а само поради свещената народность (*διὰ μόνην τῆς ἱερᾶς ἐθνηκότητος*)[5]. На края, като прави разборъ на султанския хатихумаюнъ, Минчоолу строи следния силогизъмъ:

1) Презъ цѣли 4 вѣка прадѣдитѣ на Н. В. султана сж потвърждавали съ високи берати правата на българитѣ да иматъ собствена автокефална архиепископия.

2) Цариград. патриаршия унищожи тѣхната архиепископия съ всичкитѣ ѝ епархии.

3) Вследствие на това онеправданитѣ българи искатъ само възстановление на това тѣхно право, — да иматъ своя автокефална църква[6].

Върху този силогизъмъ се е строила устната и писмена защита на Гавр. Кръстевичъ и др. бълг. дейци презъ цѣлата църковна борба. Върху него е построенъ и позивътъ на православнитѣ българи къмъ другитѣ правосл. народи. Тѣ доказватъ, че ферманътъ е законенъ актъ и следователно не е нужно да се свиква вселенски съборъ, защото Цариград. патриаршия духовно владѣе българския народъ не по силата на каноницѣ, а само възъ основа на царска заповѣдь. Както въ 1767 г. — заключаватъ тѣ — султанъ Мустафа съ ферманъ е подчинилъ българитѣ заедно съ тѣхната архиепископия на цариград. патриархъ, (... *ἔλαβε τὴν κατάργησιν τῶν αὐτοκεφάλων*

---

[1] *Ἀπάντησις*... стр. 4 – 31, 34—35, заб. 1; 47, заб. 2.
[2] ib. стр. 19, 24, 30, 36. [3] ib. 35, заб. 1. [4] ib. стр. 24. [5] ib. 27
[6] ibid., 61.

Ἀρχιεπισκοπῶν Ἀχρίδος καὶ Πεκίου... παρὰ μόνου τοῦ τότε βασιλεύοντος Σουλτὰν Μουσταφά.[1] На друго мѣсто: *ἡ κακὴ διοίκησις τοῦ τε πατριαρχείου... βάσιν καὶ πηγὴν ἔχουσα οὐχὶ κανόνα ἐκκλησιαστικὸν, οὐχὶ θέσπισμα Συνοδικὸν..., ἀλλὰ κυβερνητικὸν καὶ βασιλικὸν ὁρισμὸν*),[2] тъй и сега пакъ съ султански ферманъ се възстановява тѣхната унищожена църковна независимость (*οἱ Βούλγαροι.., ἀπετάνθησαν πρὸς τὸν νόμιμον αὐτῶν βασιλέα καὶ κυριάρχην, αὐτὸν δὴ ὅστις διὰ ὑψηλοῦ φερμανίου εἶχε καθυποτάξῃ αὐτοὺς εἰς τὸ Ῥωμαϊκὸν Πατριαρχεῖον καὶ αἴτησιν αὐτοῦ, παρακαλοῦντες ἵνα διὰ τοὺς εἰρημένους λόγους εὐδοκήσας ἀπολύσῃ μὲν αὐτοὺς τῆς ὑποταγῆς αὐτῆς*)[3], която сж имали отъ древность до преди единъ вѣкъ (*ἐκπάλαι μέχρι πρὸ αἰῶνος*).[4]

Въ правата на Охр. архиепископия е виждала най-силната опора на бълг. кауза и самата патриаршия. Затова нейнитѣ защитници сж прибѣгвали до изопачаване на историята, за да представятъ, че тази църква отъ началото не е била автокефална, а е зависѣла отъ царигр. патриархъ. Но българскитѣ апологети, въоржжени съ широки исторически познания, много лесно сж ги изобличавали въ лъжа.[5]

И въ защитата на Бълг. Екзархия противъ схизмата[6] отъ 1873 г. се доказва, че схизмата е неканониченъ актъ, защото българскиятъ народъ си е получилъ назадъ ония права, които той е ималъ въ лицето на автокефалнитѣ Охридска и Търновска църкви, за чието унищожение Царигр. патриаршия е турила въ действие всички срѣдства".[7]

---

[1] *Ἀντίρρησις εἰς τὸ ἐπιστολιμαῖον ὑπόμνυμα τοῦ πατριαρχείου, ἐν Κωνσταντινούπολει*, 1871, стр. 84.

[2] Ibid., стр. 177.

[3] Ibid 179. За каноничното основаване на Охр. архиепископия вж. § b, стр. 200—206.

[4] ib. 203.

[5] Вж. *Παράρτημα εἰς τὴν πραγματείαν τὰ κατὰ τὰς ἀρχιεπισκοπὰς Ἀχριδῶν καὶ Πεκίου, ἐν Κωνσταντινούπολει* 1869, стр. 3, въ отговоръ на в. „*Νεολόγος*" и „*Βυζαντὶς*".

[6] Ib. стр. 7: . . . *ἡ ἐκκλησία αὕτη πάντα μὲν κάλων ἐκίνησεν ἄλλοτε πρὸς κατάργησιν τῶν αὐτοκεφάλων ἐκκλησιῶν Ἰππεκίου, Ἀχριδῶν καὶ Τουρνόβου, πάσας δ' ἀπειλὰς μετῆλθεν ἔναγχος, ὅτε οἱ τῶν βουλγαρικῶν ἐπαρχιῶν κάτοικοι ἀναστάντες ἐζήτουν ὁμοθυμαδὸν τὴν ἀποκατάστασιν τῶν προνομίων, τῶν ἀφορώντων τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτῶν διοίκησιν.*

[7] Заглавието й е: *Τὸ σχίσμα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἀνθίμου τοῦ Στ καὶ ἡ βουλγαρικὴ ἐξαρχία ἐν Κωνσταντινούπολει*, 1873.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

Идеята за автокефалната арархиепископия е била едно отъ първитѣ основания и на екзарха Иосифъ I въ меморандума му отъ 17 ноември 1883 г. до царигр. английски посланикъ Джферинъ, когото е молилъ да се застжпи за възобновяване ведомството на Бълг. Екзархия въ Македония. „Нъ Охридската архиепископия, — казва Н. Блаженство — която до извѣстна степень замѣсти Търновската патриаршия въ духовното управление на българитѣ, си останж независима до 1767 г., когато турското правителство, убѣдено отъ интригитѣ на гръцкийгъ патриархъ, ѭ уничтожи и присъедини епархиитѣ ѝ (46 на брой) на гръцката патриаршия“[1]. Сжщо и въ записката си до бълг. князъ Фердинандъ I отъ 1896 г. 3.III по въпроса за дигане на схизмата екзархъ Иосифъ изтъква връзката на Бълг. църковенъ въпросъ съ унищожението на двата бълг. църк. престола въ Охридъ и въ Търново отъ Царигр. патриаршия и развива мисъльта, че ферманътъ е законенъ отговоръ на отказа на патриаршията да възстанови тѣзи самостойни бълг. църкви, което сж поискали българскитѣ представители въ 1860 г.[2].

Най-после трѣбва да се изтъкне, че благоговейниятъ споменъ за „архиепископията на Първа Юстиниана и цѣла България“ е изпълвалъ църковнитѣ борци съ нейния строго православенъ духъ, предпазвалъ ги е отъ усиленитѣ домогвания на католишката и протестантската пропаганди[3] и ги е утвърдилъ въ обща национална борба съ девизъ: „православна българска иерархия, независима нито отъ папа, нито отъ патриархъ.“[4]

Мислимъ, че не ще бжде преувеличение, ако кажемъ, че независимиятъ духъ на Охридската архиепископия и днесъ живѣе въ нейното многострадално паство, вдъхновява го да води безспирна борба противъ нашественицитѣ — чужденци, както преди 200 години противъ иноземнитѣ клирици, и му дава сила въ огъня на мжченишкитѣ си страдания да държи високо знамето на правдата и свободата.

---

[1] Църковенъ архивъ, кн. I и II, стр. 164. [2] ib. стр. 176—177.
[3] Т. Бурмовъ, Българогръцката църк. распря, стр. 92—93, 96, 97.
[4] Ibid. стр. 99.

БОРБАТА НА САМУИЛА СЪ ВИЗАНТИЯ.

Отъ К. Стояновъ-Вълкановъ.

Къмъ народитѣ които влизали въ смѣткитѣ на византийската дипломация, спадали маджаритѣ, руситѣ и печенегитѣ. Константинъ Багренородни въ своя трактатъ за управлението на империята говори за всѣки единъ отъ тѣзи три народа и ролята, която би изиграли срещу нѣкой неприятель на Византия. Действително, докато тѣзи народи не били насъскани срещу България, последната отнимала провинции отъ Византия. Но отъ момента, когато политиката на Лева VI докарала маджаритѣ въ България, сждбата на одвждунавскитѣ български провинции била решена: тѣзи провинции били изгубени. Симеонъ, който най-добре знаелъ пружинитѣ на византийската политика, прибѣгналъ до сжщото срѣдство: въ съюзъ съ единъ отъ обектитѣ на тази политика — печенегитѣ той прогонилъ отъ Онгъла маджаритѣ; обаче и въ новото си отечество тѣ допирали до български владения и лесно се подавали на изкушението да влизатъ въ разбирателство и съюзъ съ Византия за смѣтка на България. „Провидението, казвалъ Левъ VI, изпращаше маджаритѣ, за да не бждатъ принудени византийскитѣ християни да потопятъ ржцетѣ си въ кръвьта на българскитѣ християни.“[1] Времето се подигра отпосдире съ тѣзи скрупули на Лева. Въ цѣла Европа на онова време нѣмало войска, която да може да противостои на маджаритѣ: въ разстояние на 40 години тѣ сж били страшилище за Европа. Византия тоже станала обектъ на тѣхнитѣ нападения. Първото отъ тѣзи нападения се случило въ 934 г.[2] То е било последвано отъ второ въ 938 г. и други презъ 958 — 963. Никифоръ Фока поискалъ отъ царь Петра да сгре преминаванеао на маджаритѣ презъ Дунава. Царь Петъръ

[1] Patrologia graeca, CVII, 955.: *ἡ δεία Πρόνοια τοὺς Τούρκους ἀντὶ Ρωμαίων κατὰ Βουλγάρων ἐστράτευσε, ἵνα μὴ ἑκόντες Ρωμαῖοι Χριστιανοὶ Χριστιανῶν Βουλγάρων αἵμασι χραίνοιντο».*

[2] Liudprandi, Antapodosis, 1877, 32.

оставилъ поканата безъ последствие предъ видъ на това, че самъ не е билъ подпомогнатъ отъ византийцитѣ при такова едно нахлуване, та е сключилъ миръ съ тѣхъ и не щѣлъ да нарушава договора. Тогава Никифоръ се решилъ да скжса съ българитѣ и да си послужи тоя пжть съ руситѣ, за да простре византийската граница отново до Дунава.

Презъ 966 г. Никифоръ забавлявалъ цариградскитѣ жители съ зрелища, къмъ които имали голѣма страсть.[1] Това било по случай превземането на Тарсъ и изобщо поради победата на Никифора надъ арабитѣ. Тъкмо въ това време се явили и българскитѣ пратеници да прибиратъ годишния данъкъ, който Византия плащала по договора отъ 927 г. Възгорденъ отъ победитѣ и изпълненъ съ гнѣвъ, Никифоръ се провикналъ: „Какво нещастие за ромеитѣ, ако плащатъ данъкъ като роби на скитския мизеренъ и нечисть народъ, и то следъ като подчиниха всички неприятели!“ Следъ тѣзи думи като се обърналъ къмъ баща си Варда, който присжтствувалъ на приема въ качество на кесаръ, като че ли затрудненъ, го запиталъ: Що значи плащането данъци на българитѣ, което искатъ отъ ромеитѣ? Дали си ме родилъ робъ, безъ да зная това? Бидейки императоръ на ромеитѣ, ще бжда ли заставенъ да плащамъ данъкъ на най-мизерния и нечисть народъ?“ Като заповѣдалъ да биятъ по лицето пратеницитѣ, прибавилъ: „Идете и съобщете на вашия кожоядъ и кожооблеченъ господарь, че всесилниятъ и великъ императоръ на ромеитѣ скоро ще посѣти страната му, за да му отдаде всички данъци; за да го научи, бидейки троенъ робъ отъ прадѣдитѣ си, да нарича господари вождоветѣ на ромеитѣ, а не да иска отъ тѣхъ данъци, като отъ роби.[2]

Царь Петъръ трѣбвало сега да изпие до дъното чашата на унижението, безъ да може да разбере, че предназначението на царя не е само да търси общение съ пустинници. Той ги дирилъ не само въ Рила планина, но още и въ Мала Азия, кждето имъ пращалъ смирени писма, съ които имъ искалъ благословение и молитви.[3]

---

[1] Leo Dioaconis, IV, 4: *φιλοθεάμονες γαρ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων Βυζάντιοι*

[2] Ibidem. IV, 5.

[3] *Καὶ Πέτρος ὁ τῆς Βουλγαρίας ἄρξας ἐπιστολαῖς αὐτόν* (Павелъ Латърски) *εὐπρυσηγόροις, μᾶλλον δὲ μετριόφροσι, πυκνῶς ἠσπάζετο καὶ τῆς αὐτοῦ ὑπερεύχεσθαι σωτηρίας ἠξίου.* (Ж. М. Н. Пр. ч. 202).

Константинъ Багренородни предупреждавалъ сина си противъ алчностьта на чуждитѣ народи за подаръци. Действително, Никифоръ съ дарове подбутналъ руския князъ Светослава да нападне и завладѣе България, но неговиятъ пратеникъ Калокиръ страдалъ отъ пурпурна болесть, която въ Византия била истинска епидемия, и съ предложение за поголѣми подаръци го убѣдилъ да задържи за себе си България, а пъкъ нему да помогне да завземе властьта въ Цариградъ.

Съ 60-хилядна войска, имайки Калокира съ себе си, тръгналъ Светославъ срещу България. Като преминалъ Дунава билъ пресрещнатъ отъ 30-хилядна българска армия, съ която лесно се справилъ.

Никифоръ, който самъ тръгналъ срещу България отъ югъ, но се отказалъ отъ похода, за да има всйската си запазена за изтокъ, почналъ да се сѣща сега, че събитията го изпреварили: руситѣ въ България, значи първото действие на драмата свършено и иде редъ за второто — поставяне Калокира на цариградския престолъ. Той трѣбвало да избира: съ руситѣ противъ българитѣ или съ българитѣ противъ руситѣ. Никифоръ предпочелъ второто и изпратилъ при царь Петра Никифора Патриция и Филотея, шефъ на евхаититѣ (масалиянитѣ); сега забравилъ варварството на българитѣ и ругатнитѣ, които отправилъ къмъ тѣхния царь, заговорилъ за общностьта на вѣрата и за това, което най-много шокирало византийското благородство — за нуждата да се стегнатъ връзкитѣ на двата двора чрезъ женитбата на двамата синове на Романа, Василия и Константина, съ две български княгини. Съ една речь, българитѣ отъ „богоненавистенъ народъ", за какъвто минавали въ интимнитѣ разговори, изведнажъ ставали и за Никифора, а не само при официалнитѣ дипломатически приеми, „християнейши народъ."[1] Съ това историческата Немезида го накарала да даде достатъчно удовлетворение презъ 967 за специфично грубия езикъ, държанъ на българскитѣ пратеници презъ 966 г..

Българитѣ на драго сърдце приели пратеницитѣ и изпратили две царски княгини въ Цариградъ, като искали поскоро помощь срещу руситѣ. Княгинитѣ, по български оби-

[1] De thematibus: *τὸ θεομίσητον τῶν Βουλγάρων ἔθνος*, 45; De ceremoniis: *χριστιανικώτατον ἔθνος*. 690.

чай, возени на кола, пристигнали благополучно въ Цариградъ, но скоро следъ пристигането имъ Никифоръ билъ убитъ съ знанието и съдействието на жена му Теофано отъ своя генералъ Иоана Цимисхия.

Смѣлиятъ и енергиченъ генералъ въ Византия нѣкога по неволя трѣбвало да обръща погледа къмъ престола, тъй като съ своитѣ качества и подвизи възбуждалъ подозрѣние и се подхвърлялъ на опасность. Подобни съображения накарали и Иоана Цимисхия да вземе участие въ заговора противъ Никифора, както се вижда отъ думитѣ, които отправилъ нему, когато го убивалъ: „Кажи ми, неблагодарни и завистливи тиранине, не чрезъ мене ли получи властьта и придоби такова могжщество? Какъ, забравяйки такова благодѣяние и побеснѣлъ отъ зависть и лудость не се подвоуми да ме лишишъ отъ началството надъ войската? Ти ме изпрати посредъ селянитѣ като безчестенъ заточеникъ, бидейки храбръ и смѣлъ повече отъ тебе... Кажи, дали имашъ основание за това?“

Никифоръ билъ убитъ на 10 декемврий 969 г.; презъ сжщата година на 30 януарий умрѣлъ царь Петъръ. Предидущата 968 презъ пролѣтьта се завърналъ и Светославъ въ Киевъ, който билъ обсаденъ отъ печенегитѣ. Но презъ 969 той пакъ се завърналъ въ България и то съ намѣрение да се настани въ нея за винаги, възхитенъ отъ плодородието ѝ и търговията ѝ. Нахлуването и завземането на България отъ Светослава е само частенъ епизодъ отъ мнозина такива въ цѣла Европа: завладѣване на часть отъ Франция, Англия, Италия отъ норманитѣ. Всичката помощь на Никифора, ока зана на България, е била, че позволили на Бориса, Петровия синъ, който заедно съ брата си билъ въ Цариградъ като заложникъ, да се завърне и да завземе престола. Затова и българското негодование повече било насочено срещу византийцитѣ, отколкото срещу руситѣ.

Но макаръ омразата срещу Византия да е послужила за съединително звено между българи и руси, далечната имъ цель не съвпадала: руси и византийци имали за цель пэко-

---

[1] Leo Diaconus, 137: *Οἱ Μυσοὶ συνεπήμυνον Σκύθαις, Ῥωμαίοις δυσμενέοντες, ὡς γεγονόσιν αἰτίοις τῆς ὡς αὐτοὺς γεγενημένης ἀφίξεως τῶν Σκυθῶν.*

рението на България подъ своя власть; цельта на българитѣ била да се отърватъ и отъ двамата неприятели. Следъ превземането и на Преславъ отъ руситѣ и заробването на Бориса II, въ Цариградъ почнали да се сѣщатъ, че повикването на руситѣ било свързано съ опасности и за Византия.[1] Напразно Цимисхий имъ предлагалъ изпълнение на всичкитѣ имъ обѣщания на Никифора. Светославъ високомѣрно отговорилъ, че ще го принуди чрезъ сражение да признае новото положение, произходяще отъ rebus sic stantibus. При това прибавилъ, че, ако византийцитѣ искатъ миръ съ руситѣ, трѣбва да изпразнатъ Европа и да се прибератъ въ Азия.

На тоя отговоръ Цимисхий изпратилъ войска къмъ границитѣ на България заедно съ преоблѣчени емисари, които да знаятъ двата езика, за да могатъ да открияатъ замислитѣ на неприятелитѣ и да доложатъ на императора. Светославъ ги изпреварилъ: като присъединилъ българитѣ къмъ войската и като повикалъ маджари и печенеги, миналъ Старапланина, втурналъ се въ Тракия и стигналъ до Аркадиополъ. Той раздѣлилъ войската на три части: руси и българи действували въ първата часть, маджаритѣ въ втората, печенегитѣ въ третата. Следъ като опустошилъ Тракия, Светославъ се оттеглилъ въ Мизия. Презъ пролѣтьта 971 Цимисхий тръгналъ срещу руситѣ и по море, и по суша. Той намѣрилъ балканскитѣ проходи незащитени и се озовалъ предъ Преславъ. Следъ отнимането на тоя градъ отъ руситѣ, българитѣ почнали да преминаватъ на негова страна. Светославъ, като виждалъ това и като взималъ предъ видъ, че, ако туй продължава, експедицията му ще свърши несполучливо, избилъ 300 души първенци, а мнозина други хвърлилъ въ тъмница. Главнитѣ сражения станали предъ Силистра. Най-после руситѣ предали града на капитулация и сключили миръ съ византийцитѣ при условие на свободно заминаване, което свършило катастрофално за Светослава: той билъ убитъ отъ печенегитѣ.

Византийскиятъ историкъ Михаилъ Ауалиотъ посочилъ една България, която не е била покорявана отъ никой византийски

---

[1] L. Duaconus. 113: (Bonna) *ἡ τῶν Ῥως κίνησις οὐ καλῶς πρότερον ἐπὶ Βουλγάρους μελετηθεῖσα μέγιστον ἐπέσειε τῶν πραγμάτων κίνδυνο.*

императоръ преди Василия Българоубиеца. Покойния Дриновъ посочилъ 963 година като дата, която може да се счита за начало на създаването на отдѣлно западно царство. Ако това приемемъ за вѣрно и го допълнимъ съ предполагаемъ антагонизъмъ между двете български царства, източно и западно, то въ такъвъ случай лесно се обяснява строгия неутралитетъ на западното българско царство въ борбата на източното срещу руси и византийци. Но напослѣдъкъ царуването на Самуила се удостои съ ново внимание отъ българска и маджарска страна. Извадиха се на яве нѣкои интересни данни и се направиха повече или по-малко приемливи догадки.

Професоръ Н. Благоевъ внимателно е разгледалъ сведенията за произхода на Самуиловата държава и е дошелъ до заключение, че царь Петъръ възобновилъ нарушения договоръ отъ Никифора Фóка презъ 968 и на 30 януарий 969 г. се поминалъ. Синовѣтѣ му Борисъ и Романъ се намирали въ Цариградъ. Предположението на г. Благоевъ, че тѣ сж дошли въ Цариградъ, придружавайки сестритѣ си, които били обречени на двамата законни наслѣдници, Василия и Константина, не може да се подържа, защото княгинитѣ пристигнали въ Цариградъ преди убийството на Никифора (10 декември 969), а пъкъ въ това време Борисъ е билъ въ ржцетѣ на Светослава.[1]

Въ това критическо време за българското царство се показалъ на сцената единъ боляринъ на име Никола съ четиримата си синове: Давидъ, Мойсей, Ааронъ и Самуилъ. Тѣ гледали да уредятъ вжтрешно държавата и да се обиколятъ съ съюзници. Погледитѣ имъ били обърнати на северъ къмъ Германия и Унгария. Презъ 972 Цимисхий подчинилъ източната часть на България, а презъ 973 тѣ изпратили посолство при германския императоръ Отона I. Тоя фактъ показва, че тѣ знаели, какво е международното положение.

Отонъ I Велики владѣялъ по-голѣмата часть отъ апенинския полуостровъ и неохотно понасялъ да се развѣва византийското знаме въ Бари, Апулия и Калабрия. Отонъ почналъ да се

[1] L. Diaconus. (V, 6): *Ἤδη δὲ τῆς νυκτὸς ἐπελθούσης, κατὰ τὸ εἰθισμένον ἡ βασίλις πρός τὸν αὐτοκράτορα εἰσφοιτήσασα, λόγους διῆει περὶ τῶν ἐκ Μυσίας νεωστὶ ἀφιγμένων νυμφῶν.*

носи съ мисъль да ги спечели чрезъ браченъ договоръ, но проектътъ срещналъ противодействие поради вкорененатa омраза на гърцитѣ спрямо другитѣ народи. У Константина Багренородни срещаме прецизирана византийската мисъль за даване византийски княгини на други народи: „Всѣки народъ, имайки различни нрави, закони и постановления, трѣбва тѣхъ да държи и да предлага и извършва бракове за нуждитѣ на живота между сжщия народъ. Защото, както всѣко животно се съвокуплява съ еднородни нему, така е потрѣбно, щото и всѣки народъ да извършва бракосъчетанията не съ иноплеменници и иноезични, а съ еднородци и едноезични.“[1] Византийското славолюбие се шокирало и отъ претенциитѣ на Отона за императорска корона. Последниятъ нападналъ Бари, главната византийска крепость, въ пъленъ миръ (мартъ 968 г.). Но поведението на Никифора спрямо българитѣ не е било по-добро. Отъ тукъ произлизала извѣстна солидарность между българското и германско правителство противъ Византия. Българскитѣ пратеници намѣрили Отона I въ Кведлинбургъ, кждето пристигналъ за Великдень и му поднесли голѣми подаръци. Ние не знаемъ нищо за разговоритѣ, но позволено е да мислиме, че обектътъ имъ била Византия. Последната тоже изпратила посолство тамъ[2] и спечелила Германия на своя страна чрезъ ржката на княгиня Теофано за Отоновия синъ.

Къмъ статията на г. проф. Н. Благоевъ трѣбва да прибавимъ и оная на г. проф. В. Златарски.[3] Като говорятъ за бѣгството на двамата братя, Бориса и Романа, двамата автори дохождатъ до нееднакво заключение. Докато първиятъ го представя като актъ на патриотични побуждения, вториятъ го счелъ за скроено дѣло на византийското правителство, защото мжчно било, споредъ него, да се избѣгне отъ затвора на цариградския дворецъ безъ съдействието на вжтрешни хора. Но византийскитѣ хронисти нигде не говорятъ за затворъ. Даже отъ арабскитѣ ал-Мекинъ ги счита пленени и само баронъ Розенъ въ своя преводъ на Яхия Антиохийски

---

[1] C. Porphyrogenitus, De thematibus, 88.

[2] Н. П. Благоевъ, Произходъ и характеръ на царь Самуиловата държава, 24.

[3] В. Н. Златарски, Западната българска държава до провъзгласяването на Самуила за царь (вж. „Мак. Прегледъ“, год. II, кн. 1 и 2).

казва, че били държани затворени въ двореца. Обаче, отъ разказа на Кедрина се вижда, че за затворъ въ строгъ смисълъ на думата не може да се говори: „Борисъ и Романъ, синове на Петра, доведени въ столицата, останаха въ нея, първиятъ произведенъ магистъръ отъ Цимисхия, вториятъ, скопенъ отъ паракимомена Иосифа".[1] Да почете съ магистерско достойнство Цимисхий Бориса, за да го тури въ затворъ, ето кое изглежда странно. Общо вземено, българскитѣ князове сж били въ почетенъ пленъ въ Цариградъ, който пленъ не изключвалъ скитането по цариградскитѣ улици. При това и при по-строгъ надзоръ бѣгството отъ Цариградъ е било доста обикновено явление. У Кедрина намираме извѣстие за бѣгството и на другъ Романъ, синъ на бунтовника Варда Склира. Последниятъ изпратилъ едного отъ своитѣ служители да открадне нѣкакъ си сина му, който живѣялъ въ столицата, и да го доведе при него. Пратениятъ се присторилъ на скаранъ съ Варда Склира и по такъвъ начинъ сполучилъ да открара сина при бащата отъ Цариградъ въ Мала Азия. Явно е отъ разказа, че синътъ билъ подъ надзоръ, но не затворенъ. Най-после, Алузиянъ, вториятъ синъ на Аарона, като чулъ за въстанието на Петра Делияна, избѣгалъ отъ Ерзерумъ, гдето билъ управитель и, преоблеченъ като арменецъ, дошелъ въ Македония при Делияна. Бѣгството, което се предполага да е станало не порано отъ 976 г. и не по-късно отъ 979 г., свършило нещастно за Бориса, който билъ убитъ при встжпване на българска територия. То трѣбва да се счита отзвукъ на започнатитѣ военни действия на 4-та братя.

У Лева Дякона се разказва за появяване на комета въ 975 г. Царедворцитѣ, като влѣзли въ ролята си, предсказали на Цимисхия победа надъ неприятелитѣ и дългоденствие на живота му. Но отпосле действителностьта се указала съвсемъ друга: страшни бунтове, нашествие на народи, междуособия, земетръси и почти съвършената гибель на византийската империя.[2] Левъ Дяконъ написалъхрониката си 15 год. следъ появяване на кометата, когато станалитѣ събития могли да се считатъ за най-добъръ коментаръ на появява-

[1] Cedrenus, 168 (CXXII отъ патрологията).
[2] Leo Diaconus, X, 6.

нето ѝ. При бъркотиитѣ, произлѣзли отъ въстанието въ Азия на Варда Склира и на съперника му Варда Фока, българитѣ намѣрили благоприятенъ случай да се опълчатъ срещу Византия, за да си възвърнатъ Източна България. Десеть години българитѣ използували затрудненото положение на Византия и до голѣма степень достигнали своитѣ желания, почти безъ да срещатъ съпротива.

Преди всичко явява се въпросъ, въ какво отношение е билъ избѣгалиятъ Романъ спрямо 4-та братия? И двамата гореспоменати автори констатиратъ факта, че Романъ билъ царь. Господинъ Благоевъ твърди, че това станало по миренъ начинъ, въ силата на традиционната българска привързаность къмъ старата българска династия, фактъ, който не избѣгналъ отъ наблюдателностьта на Михаила Псела. Бѣ изказано мнение, което подържаше, че имало ненависть у Самуила къмъ тази династия. Обаче, за подобна ненависть нѣма данни у хрониститѣ, а пъкъ предполагаемото въстание на Шишмановци отъ 963 г. е доста сполучливо оборено отъ госп. Благоевъ. Турскитѣ народи още рано усвоили термина ἐκ Θεοῦ ἄρχων, тогава когато у византийцитѣ, макаръ и да съществувалъ на теория, нищо не останало отъ него на практика, така щото дори и хазаритѣ се шокирали отъ византийската действителность въ туй отношение и искали обяснение отъ Св. Кирила.[1]

За най-голѣмо доказателство, че Романъ билъ царь, служатъ грамотитѣ на Константина Тиха (1258—1277) и Стефана Уроша II Милутина (1282—1321), дадени на Вирпинския монастиръ до Скопье, построенъ отъ Романа и посветенъ на Св. Георги побѣдоносецъ. Освенъ това и единъ маджарски източникъ нарича Скопье царски градъ, което може да се счита произлѣзло поради пребиванието на Романа въ тоя градъ.[2]

„Самуилъ, казва Фехеръ, разбралъ напълно, че българщината ще загине, ако не води постоянно активна противовизантийска политика; че всичко, което България може да получи отъ Византия — култура, религиозни форми, титли и пр., подготвя само гроба на българщината. Той чувствувалъ

[1] Панонската легенда, IX.

[2] G. Fehér, Bulgarisch-ungarische Beziehungen, 153.

всичко това и разбралъ, че византофилската политика докарала вече българската държава до такова положение, отъ което само най-крайна реакция би могла да я спаси.“ [1] Действително, Самуилъ е представенъ у Кедрина за извънредно войнственъ, който не знае покой; който опустошилъ не само Тракия, Македония и околноститѣ на Солунъ, но още Тесалия, Елада и Пелопонзъ. Той подчинилъ много крепости, отъ които главната била Лариса, чийто жители преселилъ въ вжтрешностьта на България вседомовно и ги вмъкналъ въ наборнитѣ списъци. Сжщевременно пренесълъ и мощитѣ на Св. Ахила, епископъ онъ Лариса, който живѣелъ въ времето на Константина Велики и участвувалъ въ първия вселенски съборъ.

Отъ единъ източникъ, открить най-напредъ отъ покойния Василевски, знаемъ, че покорението на Лариса е костувало много трудъ на Самуила. Византийския началникъ на града, поставенъ на тѣсно отъ глада, призналъ властьта на Самуила и така добилъ възможность да складира жито за четири години и после се отмѣтналъ отъ Самуила. Но последниятъ се завърналъ и подновилъ обсадата. Сега вече наученъ отъ опитъ, той не далъ на жителитѣ възможность да събератъ жетвата, та гладътъ почналъ да свирѣпствува въ града. Тогава и жителитѣ се предали.[2] Споредъ това, съгласно съ мнението на професоръ Златарски, завладѣването на Лариса трѣбва да се постави въ 983 г.

Презъ 986 година византийцитѣ направили диверсия на северъ и обсадили София. Самуилъ побързалъ на помощь на града, обаче още преди пристигането му византийцитѣ напуснали обсадата. Като минавалъ покрай Марица и Родопитѣ, Василий оставилъ подиръ себе си Лева Мелисена да пази тѣснинитѣ, а самъ поставилъ лагера при Стопонионъ (Ихтиманъ) и тукъ си мислѣлъ, какъ да предприеме обсадата на София. Между това слухъ се носелъ, че Самуилъ е завзелъ околнитѣ височини и дебнѣлъ да нападне неприятелитѣ. Въ това състояние на работитѣ Стефанъ, доместикъ на западнитѣ войски, когото за малкия му ръстъ наричали Конто-

---

[1] Сборникъ въ честь на В. Н. Златарски, 489,

[2] В. Г. Васильевскій, Созѣты и разказы византійскаго боярина XI вѣка, въ Ж. М. Н. Пр. часть 216, 103—104.

стефанъ, бидейки много враждебно настроени къмъ Лева Мелисена, щомъ настжпила нощьта, пристжпилъ къмъ императора и го подканилъ да тръгне незабавно, защото Мелисенъ почналъ да се носи съ мисъль за престола и билъ тръгналъ за Цариградъ съ голѣма бързина. Василий се изплашилъ и заповѣдалъ тръгването. Самуилъ, като помислилъ безредното отстжпление за бѣгство, нападналъ на гърцитѣ и действително ги обърналъ въ бѣгство, завладѣлъ лагера, завзелъ багажа заедно съ императорскитѣ отличия. Едвамъ Василий преминалъ тѣснинитѣ и се спасилъ въ Пловдивъ. Тукъ намѣрилъ Мелисена на поста, а Контостефана изругалъ като лъжецъ и виновникъ на това нещастие. Послѣдниятъ като не се признавалъ виновенъ, Василий още повече избухналъ отъ това безсрамие, скокналъ отъ престола и като го уловилъ за косата и брадата, повалилъ го на земята.

Така разказва Кедринъ. Но у Лева Дякона не намираме такова изложение за сраженията. У Кедрина се забелѣзва тенденция да извади Самуила, че не е билъ въ състояние да премѣри силитѣ си съ византийцитѣ на открито; у Лева Дякона нѣма поминъ за подобно нѣщо. Наопаки, той говори, че Василий обсаждалъ 20 дена София, но нищо не свършилъ, защото поради несръчностьта на военачалницитѣ войската се предала на распуснатось и безгрижность. Най-напредъ ония, които били пратени за фуражъ и сѣно, българитѣ отъ засада избивали и откарвали голѣмо количество добитъкъ. Подире, поради липса на опитни артилеристи, стенобитнитѣ машини били изгорени отъ българитѣ; на това отгоре почналъ да се чувствува и недостатъкъ отъ провизии, защото не се консумирали умѣрено, а безредно. По тия причини Василий вдигналъ обсадата и тръгналъ за Цариградъ. Като вървѣлъ цѣлъ день, поставилъ лагеръ въ гористо мѣсто и далъ отдихъ на войската. На следния день войската минавала по гориста долина, изпълнена съ ями. Щомъ излѣзла отъ тамъ, навлѣзла въ пропасти и стръмни мѣста. Тукъ българитѣ нападнали на византийцитѣ и избили голѣма часть отъ тѣхъ, като взели трофеи императорската палатка и хазна, вънъ отъ багажа на войската. Тогава и Левъ Дяконъ щѣлъ да стане плячка на българския мечъ, но се спасилъ, благодарение на пъргавия си конь. Едвамъ остатъкътъ отъ византийската войска се спасилъ съ бѣгство, при което загинала

почти цѣлата конница и носениятъ багажъ. Никога Пловдивъ не е билъ така привѣтливъ за спасенитѣ византийци, както въ тоя случай.

Победата на Самуила въ тѣснинитѣ при Траяновитѣ врати силно поразила въображението на гърцитѣ. Тя имала своя отзвукъ и въ византийската поезия. Иоанъ Геометъръ, една отъ най-интереснитѣ личности въ византийската литературна история и съвременикъ на борбата, билъ обзетъ отъ общото нещастие и написалъ нѣколко стихотворения за тая борба: „Горе комета запали етера, долу комитъ опустошава Западъ. Онази звѣзда е символъ на сегашната тъмнота; тя се умѣряваше съ издигането на слънцето, но този комитъ пламна следъ смъртьта на Никифора. Този страшенъ Тифонъ по Божие отмъщение гори всичко: где е рикането на твоята сила, вожде на непобѣдимия Римъ? По природа и на дѣло побѣдоносецъ (*νικηφόρος*), за малко време като погледнешъ отъ гроба, рикни, левъ, и научи лисицитѣ да живѣятъ между скалитѣ.“

Кометата, за която говори Иоанъ Геометъръ, е сѫщата за която говори и Левъ Дяконъ. Тукъ виждаме вече сложено убеждение, че тази комета означавала само опустошенията на Самуила. Ново доказателство за това служи и фактътъ, че самъ Самуилъ е *κομήτης* или *κομητόπουλος*, та се образува и игрословие. Макаръ въстанието да е избухнало следъ смъртьта на Цимисхия, който е покорилъ Източна България, симпатиитѣ на Иоана Геометра сѫ за Никифора, къмъ когото и се обръща въ критически минути.

Такъвъ критически моментъ било и поражението презъ 986 г. Иоанъ Геометъръ му посветилъ специално стихотворение (*Εἰς τὸ πάθος Ῥωμαίων τὸ ἐν τῇ βουλγαρικῇ κλείσει*): „Ако би даже слънцето да промѣни мѣстото, азъ все пакъ не бихъ помислилъ, че стрелитѣ на мизийцитѣ ще бѫдатъ по-силни отъ копията на авзонитѣ. Махнете се, дървета, проклети гори; махнете се, необитаеми и за птицитѣ канари, кѫдето лъвътъ се уплаши да се срещне съ рогачитѣ. Докато подъ земята карашъ колесницата, о слънце, кажи това на великата душа на Цезаря: Дунавъ отне вѣнеца на Римъ.“

Между това, византийскитѣ голѣмци, разсърдени на Василия, че ги е пренебрегналъ при експедицията въ България и не ги зачелъ за нищо, а пъкъ Евстатии Малеинъ, за-

щото билъ позорно натиренъ отъ тази експедиция, провъзгласили Варда Фока за императоръ. Сѫщевременно излѣзълъ на сцената повторно и Варда Склиръ, а пъкъ Владимиръ, рускиятъ князъ, превзелъ Херсонъ.

Критическото положение, въ което изпаднала Византия, се вижда отъ отмѣната на законитѣ противъ църквата, издадени отъ Никифора Фока. Цимисхий, поставенъ на тѣсно отъ патриарха Полиевкта като цареубиецъ, ги отмѣнилъ и съ това изтръгналъ съгласието на сѫщия патриархъ за коронясването му и декларацията му, че помазването на царство омива грѣха на цареубийството. Обаче, въ царуването на Василия тѣзи закони пакъ добили сила, понеже засѣгали важни държавни интереси. Тѣхното отмѣнение показвало голѣмината на опасността и нуждата отъ помирение съ църквата: „Отъ монаси, които се отличиха съ благочестие и добродѣтель, а сѫщо и отъ много други людье, ние сме слушали, че законитѣ за божитѣ църкви и богоугодни домове, издадени отъ нашия предшественикъ Киръ Никифора, сѫ били причина на всички сегашни бѣдствия, причина за низпровержение и смущение на цѣлата вселена, тъй като тѣзи закони сѫ насочени къмъ оскърбление и обида не само на църквитѣ и богоугоднитѣ домове, но и на самаго Бога. А че това е така, ние се убѣдихме отъ самия опитъ; защото откато това законодателство е влѣзло въ сила, ние до сегашния день (4 априлъ 988 г.) не видѣхме никакво добро въ нашия животъ, напротивъ, не остана такова нещастие, което да не изпитаме. Затова съ настоящата грамота съ нашия подписъ обявяваме гореказанитѣ закони отмѣнени и недействителни“[1]

Въ това критическо време за Византия Самуилъ не е стоялъ съ скръстени ръце. Той е превзелъ Драчъ, който противостоялъ даже и на Симеона, и Лешъ и достигналъ на северъ до Дубровникъ. Подире, отъ брѣговетѣ на Адриатическо море се спусналъ къмъ Егейско, превзелъ Верея (989) и заплашвалъ Солунъ.

Но тукъ изпъкнало дипломатическото изкуство у византийцитѣ, наслѣдство отъ стара култура, да се справятъ съ опасноститѣ. Както въ времето на Симеона тѣ погледнали на

[1] Z. von Lingenthal, Jus graeco-romanum, III, 303.

северъ и създали за него неприятель въ лицето на маджаритѣ; както въ царуването на Петра докарали въ България Светослава, тъй и въ времето на Самуила намѣрили си съюзникъ въ лицето на руския князъ Владимира.

Враждебнитѣ отношения на Владимира къмъ Византия въ 987 г. сж засвидѣтелствувани отъ арабски източници: ал-Мекинъ представя руситѣ като неприятели на Василия въ това време, когато той е билъ принуденъ да се обърне къмъ тѣхния князъ. Какъвъ договоръ е сключенъ, византийскитѣ лѣтописци не ни посочватъ условията му, а това значи, че били неизгодни за византийското самолюбие. Византийцитѣ говорятъ само за помощьта, която руситѣ имъ оказали въ критическия моментъ; само мимоходомъ съобщава Кедринъ за брачния съюзъ между руския князъ и византийския дворъ. Левъ Дяконъ и Михаилъ Пселъ замълчаватъ и за това. Заедно съ императорската сестра Ана византийцитѣ отстжпили на Владимира и Херсонъ, и тъй получили 6000 войници-варяги срещу Самуила.

И тъй, когато Самуилъ е билъ близо до осжществяване на великия свой планъ, обединение на южното славянство чрезъ премахване на племеннитѣ раздори между сърбитѣ и сродяване на тѣхни князове съ своя домъ, въ Европа станало събитие, което измѣнило благоприятния ходъ на военнитѣ действия на Самуила — покръстването на руситѣ 989 г., придружено съ руско-византийски съюзъ. Византийската дипломация съ право могла да каже, че невъзможни нѣща нѣма за нея: най-напредъ повдигнала Светослава противъ българитѣ; когато последнитѣ били ослабени, и Светославъ почналъ да мисли, какъ да стане съсѣдъ на Византия, Цимисхий си присъединилъ българитѣ и го прогонилъ. Сега отново българитѣ станали опасни, затова византийцитѣ извадили отъ архивата първоначалния планъ — съюзъ съ руси противъ българи. Иоанъ Геометъръ сега се освободилъ отъ прежния кошмаръ и написалъ ново стихотворение, въ което се заканва на българитѣ съ тѣлесни наказания, защото си позволили за царство да мечтаятъ. Въ стихотворението, написано по адресъ на българитѣ (*εἰς τοὺς Βουλγάρους*), ето що говори той: „Приемете, тракийци, скититѣ за свои съюзници противъ приятелитѣ, прежни съюзници противъ скитите. Ликувайте и ржкоплескайте, български племана. Вие

имате сега скиптъръ, диадема, а сжщо и пурпуръ (следва единъ пропуснатъ стихъ). (Той) васъ ще облѣче и съ дълги тояги ще превие шиитѣ ви и краката съ окови. Ще начеса на много племена гърба и корема за това, че, отказвайки се да работите, се осмѣлявате тѣхъ да носите и да се вдигате на голѣмо."

Руската помощь, макаръ да е била уговорена срещу българитѣ, обаче, нуждата изисквала да се употрѣби срещу претендентитѣ. Освободенъ отъ последнитѣ, Василий се обърналъ сега къмъ Самуила. Но предварително тойималъ да се справя съ партикуларизма въ Тракия и Македония. Като дошълъ въ Солунъ, той отдалъ благодарность на великомжченика Димитрия за облекчението, което почувствувалъ. Тукъ оставилъ магистра Григория Таронита да началствува, като му далъ достатъчна войска, а самъ се завърналъ въ Цариградъ, откждето заминалъ за Азия.

Между това Самуилъ предприелъ походъ срещу Солунъ, като раздѣлилъ войската си на отреди, съ които устройвалъ засади. Като разбралъ за това Григорий Таронитъ, изпратилъ собствения си синъ Ашота за рекогносцировка, а самъ следвалъ подире. Ашотъ, като се сблъскалъ съ авангарда, попадналъ въ засада и билъ плененъ. Баща му, като разбралъ това, притекълъ се на помощь на сина си, желаеки да го освободи, но и той билъ заобиколенъ отъ българитѣ и херойски загиналъ. Като съобщили на Василия за убийството на Таронита и за пленяването на сина му, той изпратилъ за началникъ на Западъ магистърътъ Никифора Урана. Последниятъ пристигналъ въ Солунъ, когато Самуилъ се опжтилъ на югъ. Той преминалъ рѣката Пеней, навлѣзълъ въ Тесалия, Беотия и Атина, стигналъ до Коринтския провлакъ и се готвѣлъ да навлѣзе въ Пелопонезъ. Никифоръ Уранъ тръгналъ по стжпкитѣ му. Той оставилъ въ Лариса багажа и, като взелъ лека войска, съ усиленъ маршъ миналъ Фарсалското поле и рѣката Апиданъ и се разположилъ при устието на рѣка Сперхей, отъ другата страна на която билъ и Самуилъ. Поради изобилнитѣ дъждове рѣката придошла и се разлѣяла, та Самуилъ не се надѣвалъ за сражение. Но византийския военоначалникъ, като разгледалъ рѣката нагоре и надолу и като намѣрилъ мѣсто за преминаване, нападналъ на спящата Самуилова войска и избилъ

мнозина. Самуилъ и синъ му Романъ били ранени тежко и насмалко щѣли да паднатъ роби, ако не се били скрили между убититѣ. Като настжпила нощь, избѣгали въ Етолийскитѣ гори и оттукъ презъ Пиндъ се спасили въ България. Никифоръ Уранъ освободилъ византийскитѣ пленници, съблѣкълъ падналитѣ българи и, като разграбилъ лагера съ всичкото богатство, се завърналъ въ Солунъ.

Наскоро следъ завръщанието си въ столицата Самуилъ извършилъ свадбата на дъщеря си съ пленения Ашотъ. Изглежда, Купидонъ заболъ стрела въ сърдцето на Самуиловата дъщеря, която заявила на баща си, че, ако не я задоми законно, ще избѣга по пленника. Самуилъ склонилъ и следъ свадбата изпратилъ новия си зетъ управитель на Драчъ. Обаче, и у двамата младоженци нѣмало привързаность къмъ България: скоро следъ дохождането имъ въ Драчъ, мжжътъ придумалъ жена си, да избѣгатъ на византийскитѣ кораби. Като изпълнили намѣрението си, Ашотъ получилъ магистерски титулъ, а жена му станала зоста (ζωστή), който титулъ се давалъ на дворцови дами. Освенъ това, Ашотъ донесълъ и писмо отъ управителя Хризилъ, който обещалъ да предаде града на императора, ако се удостои той съ синоветѣ си съ патрицианско достойнство. Императорътъ приелъ съ готовность предложението и Хризилъ предалъ града на патриция Евстатия Дафномила; синоветѣ му станали патриции, но самъ Хризилъ умрѣлъ, преди да сполучи да стане такъвъ.

Обаче измѣната сжществувала не само между българитѣ. Византийскиятъ управитель въ Солунъ Павелъ Вовосъ (пелчекъ) и нѣкой си Малакинъ били набедени въ съчувствие къмъ българитѣ и заточени, първиятъ въ тракисийската тема въ Азия, вториятъ въ Цариградъ. Сжщото изпатили и нѣкои отъ одринскитѣ първенци. Сжщевременно Василий се втурналъ и въ България презъ Пловдивъ, като оставилъ да пази последния градъ Теодорокана. Споредъ Кедрина, той разрушилъ много крепости около София, следъ което се завърналъ въ Мосинополь (близо до Гюмурджина).

Въ 1000 г. Василий изпратилъ тежка войска срещу отвжднитѣ старопланински крепости подъ началството на патриция Теодорокана и протоспатария Никифора Ксифия. Тѣ правзели Великия и Малкия Преславъ и Плисковъ и тържествуващи се завърнали назадъ.

На следната година Василий пакъ тръгналъ срещу българитѣ презъ Солунъ. Къмъ него се присъединилъ и Добромиръ, началникъ на гарнизона въ Верея, който му предалъ града и билъ почетенъ съ титула проконсулъ. Гарнизонния началникъ на Сервия, Никола, нареченъ, заради малкия му ръстъ Николица, храбро противостоялъ и весело понасялъ наложената обсада, но най-подире градътъ билъ превзетъ и Николица плененъ. Българитѣ били изселени оттукъ и градътъ билъ предоставенъ на византийски гарнизонъ. Оттукъ Василий се завърналъ въ Цариградъ съ Николица и го направилъ патриций. Но последниятъ избѣгалъ тайно отъ столицата, дошълъ при Самуила и двамата обсадили Сервия. Василий побързалъ на помощь на града и накаралъ Самуила и Николица да вдигнатъ обсадата. Обаче Николица се натъкналъ на засада и билъ повторно плененъ, туренъ въ вериги и хвърленъ въ тъмница въ Цариградъ. Следъ това Василий се спусналъ въ Тесалия и поправилъ разрушенитѣ крепости отъ Самуила, а обладаванитѣ отъ българитѣ превзелъ; самитѣ българи изселилъ въ Валеро, при устието на Марица, и като оставилъ гарнизони въ тѣхъ, дошълъ въ Воденъ. Градътъ не се предалъ доброволно, а билъ превзетъ съ сила и жителитѣ му изселени пакъ въ Волеро. Като поставилъ и тукъ гарнизонъ, Василий се завърналъ въ Солунъ.

Началникътъ на воденския гарнизонъ, Драгшанъ, войнственъ мѫжъ, поискалъ да живѣе въ Солунъ. Василий се съгласилъ съ желанието му. Драгшанъ се оженилъ за дъщерята на началника на периватариитѣ при храма на Св. Димитрия, отъ която добилъ две деца. Подире избѣгалъ, но билъ хванатъ и чрезъ намѣсата на теста си билъ простенъ; втори пѫть като избѣгалъ, билъ помилванъ по сѫщия начинъ. Като му се родили още две деца, избѣгалъ трети пѫть, но и тоя пѫть уловенъ, билъ заболенъ на колъ.

Византийскитѣ лѣтописци сѫ ни оставили съвсемъ недостатъчни сведения за грандиозната борба на Самуила съ Византия. Благодарение на обстоятелството, че Левъ Дяконъ свързвалъ космичнитѣ явления съ нещастия за византийцитѣ, ние знаемъ, че презъ 989 г. руситѣ повторно превзели Херсонъ, а българитѣ — Верея[1]. Тази общность въ действията

[1] *Οἱ πύρινοι στύλοι τὴν συμβᾶσαν τῶν Ταυροσκυθῶν τῆς Χερσῶνος ἅλωσιν παρεδήλουν, καὶ τὴν τῆς Βερροίας κατάσχεσιν παρὰ τῶν Μυσῶν* (X, 10).

между руси и българи насмалко щѣла да докара работата до съюзъ между тѣхъ, и баронъ Розенъ е изказалъ мнѣние, че Владимиръ щѣлъ да се съедини съ Самуила[1]. Сега византийцитѣ, макаръ и да били обхванати отъ колебание и да се отвърщали отъ брачния съюзъ съ Владимира, въпрѣки договора, се видѣли принудени да жертвуватъ своитѣ скрупули и да му дадатъ сестрата на Василия и Костантина, княгиня Ана.

Но България се явявала конкурентка на Византия въ Русия не само на дипломатическо поле. Напоследъкъ нѣкои отъ рускитѣ учени се опитали да хвърлятъ нова свѣтлина върху първоначалното християнство въ Русия, което било оптимистично, въ противовѣсъ на гръцкия аскетизъмъ, който късно взелъ връхъ въ живота и писменостьта въ Русия. Споредъ тѣхъ, това било въ връзка съ произохда на първата руска иерархия не отъ Византия, а отъ България и то отъ охридската патриаршия. Прави се догадка, че въ България въ онова време се извършвало нѣкакво дълбоко религиозно движение противъ църковно-политическата постановка на християнството въ Византия, насочено къмъ бодрото и радостно християнство отъ първитѣ вѣкове.[2]

Още повече конкуренция правѣла България на Византия въ Унгария. Маджаритѣ забелѣзали още съ време, че само съ нашествия въ чужди земи не ще могатъ да живѣятъ, та почнали да мислятъ и за мирно съжителство съ съсѣдитѣ си. Непосрѣдствени съсѣди съ българитѣ въ Сремъ и Банатъ, тѣ почнали да се поддаватъ и на културното влияние на последнитѣ. Тукъ българитѣ имали епископство, което упражнило влияние въ съседнитѣ маджарски територии. Центъръ на епископството въ Сремъ е билъ храмътъ на Св. Димитрия, който е билъ много старъ. Влиянието на тоя храмъ върху маджаритѣ се доказва отъ два факта: единиятъ е, че тѣ празднували деньтъ на Св. Димитрия по датата на източната църква (26 октомврий), а не на западната (8 октомврий), а

---

[1] Баронъ Розенъ, Императоръ Василій Болгаробойца, 215.

[2] Россія и Западъ, Историческіе сборники подъ редакціей проф. Заозерскаго, 1923, статията на М. Д. Приселковъ „Борьба двухъ мировоззреній".

другиятъ е, че самиятъ градъ Сремъ (Сирмиумъ), по подобие на София, се нарекълъ Митровица отъ сжщия храмъ[1].

Отъ първитѣ години на XI вѣкъ ние имаме сигурно доказателство, че въ Банатъ сж проповѣдвали християнството български свещеници. Въ легендата на Св. Гелертъ (Герхардъ) четемъ, че Айтонъ, господарь на земитѣ между Марошъ и Дунава, се покръстилъ въ Видинъ.

Освенъ това, на Самуилово време имаме сродяване на двата двора, български и маджарски, именно дъщерята на князъ Геза (972—997) и сестра на първия маджарски краль Св. Стефанъ (997—1030) била омжжена за Самуиловия синъ Гаврилъ-Романъ, нареченъ още и Радомиръ. Не е известно, кога е станало сродяването и дали е било като отговоръ на руско-византийското отъ 989 г., но безспорно се е диктувало отъ политическитѣ нужди на момента, и когато не е дало очакванитѣ политически резултати, самиятъ синъ на Самуила напусналъ своята съпруга — маджарка още при живота на баща си.[2]

Войната на Василия презъ 1002 г. изглежда, че е била въ съюзъ съ маджаритѣ. Покръстениятъ Айтонъ въ Видинъ държалъ българска страна, но Стефанъ, маджарскиятъ краль, билъ съюзникъ на Василия. Тъй се обяснява, защо Василий се спусналъ да воюва толкова далечъ отъ Цариградъ и обсадилъ Видинъ, така щото Самуилъ въ неговия тилъ съ летящи отреди извършилъ смѣло нападение срещу Одринъ въ деня на Успение на Св. Богородица, когато ставалъ многолюденъ съборъ, ограбилъ града и се дръпналъ. Обаче-Василий не се отказалъ отъ своя планъ за Видинъ и следъ 8-мѣсечна обсада го превзелъ, укрепилъ го и оттукъ покрай Морава се озовалъ предъ Скопье. Кедринъ разказва, че и тукъ се повторило сжщото, което и при рѣката Сперхей: р. Вардаръ придошла много поради проливенъ дъждъ, та Самуилъ си помислилъ, че тя е най-добрата зищита за него. Но единъ отъ войницитѣ на Василия и сега намѣрилъ мѣсто за преминаване, и Самуилъ изненаданъ избѣгалъ безредно,

---

[1] Tafel Th. De Thessalonica ejusque agro dissertatio, Berolini 1839. XLVI: Festum martyrii sive passionis in utraque ecclesia, orientalem dico et occidentalem, non idem esse constat. Octobris diem octavum martyrologium Romanum babet cum velus tam recens; ejusdem mensis diem XXVI ecclesia orientalis . . . Eundem diem eecclesia Hungarica celebrat.

[2] Фехеръ въ сборника на Златарски.

като оставилъ палатката и лагера въ ржцетѣ на неприятелитѣ. Самия градъ Скопье билъ предаденъ на Василия отъ Романа, който се нарекълъ Симеонъ следъ бѣгството и билъ поставенъ въ Скопье като въ своя резиденция. За тази своя услужливость Романъ билъ възнагражденъ съ титула патриций и препозитъ и поставенъ за началникъ на гарнизона въ Абидосъ.

Бихме останали съ невисоко мнение за интелекта на Самуила, ако е вѣрно, че той отъ поражението при Сперхей нищо не научилъ. Но тукъ ни дохождатъ на помощь маджарскитѣ извори. Въ Fundatio S. Albani се разказва, че панонскиятъ краль Стефанъ билъ подканенъ къмъ съюзъ съ византийския императоръ, съединилъ се съ него и превзелъ Цезария. Докато византийцитѣ ограбвали града, Стефанъ се държалъ на страна отъ грабежа и отнесълъ само реликвиитѣ на църквата Св. Георги[1].

И така, у византийскитѣ хронисти нито дума за византо-маджарския съюзъ! Въ замѣна на това, повторение на разказа за Сперхей. Маджарскиятъ изворъ хвърля свѣтлина и върху отношенията на Самуила къмъ Романа: Името Cesarie трѣбва да се допълни съ думата градъ; той е царски градъ, защото неговия български комендантъ, синъ на царь Петра, е законниятъ български царь.

Отъ Скопье Василий се отправилъ къмъ Перникъ, чийто защитникъ Кракра билъ много опитенъ въ военното дѣло. Василий изгубилъ много време и войска въ обсадата, но никаква сполука нѣмалъ, защото никакви подмилквания и обещания не действували върху Кракра. Не даромъ и българската поезия го посочва за образецъ на херойство и родолюбие:

У стенитѣ врява,
Иде бой жестокъ,
Кракра защищява
Перникъ съ ноя ъ широкъ.

---

[1] Stephanus, rex Pannoniorum, ex pagano christicola factus, vere fidei imitator erat deoque devo. . Orta vero bellorum tempestate que a barbaris infertur imperatori Constantinopolitane urbis. rex Constantinopolis eundem Stephanum ad bellandim barbariem sibi adscivit, cujus aminiculo Cesariem sibi infestam vi debellavit. Cumque Constantinopolitani predas raperent et urbem divitus denudarent. vir vere cattolicus Stephanus e rapina deflexit mentem. Qui ingressum templum Sancti Georgii reliqu as quas invenerat, asportagit. (veher, Bulg.-ung. Bez. 181).

Презъ следващитѣ години византийцитѣ били заети въ Азия и въ Италия, затова и интензивностьта на войната съ България намалѣла, но не се прекратила. Кедринъ говори: „Императорътъ не прекрати всѣка година да навлиза въ България и да разрушава и опустошава, каквото срещалъ по пжтя. Самуилъ, отвсѣкжде съкрушенъ, като не можалъ да му се противопостави на открито, решилъ да му загради входа въ България съ окопи и стени. Знаейки, че Всилий навлиза презъ Кѣмпа-Лонгъ и Клидионъ, Самуилъ заприщиѣъ тази тѣснина и затворилъ входа. Като поставилъ и достатъченъ гарнизонъ при бариерата, чакалъ Василия. Последния дошелъ и се опиталъ да мине презъ тѣсninата, но срещналъ силенъ отпоръ: войницитѣ му били застреляни или ранявани, та почналъ да се отчайва. Обаче, въ тоя моментъ билъ обнадеженъ отъ Никифора Ксифия, сжщия, който превзелъ съ Теодорокана Великия и Малкия Преславъ. Той препоржчалъ на Василия продължителни нападения, а пъкъ самъ тръгналъ да прави обходно движение. Действително, той тръгналъ по стръмни пжтеки и се озовалъ въ тила на българитѣ. Съ голѣмъ викъ и шумъ той ги нападналъ, а тѣ изплашени ударили въ бѣгство. Сжщевременно и Василий, като скжсалъ бариерата, почналъ да ги преследва. Мнозина паднали убити, но още повече били пленени. Самуилъ едвамъ сполучилъ да се отърве и, благодарение на своя синъ, който храбро отблъсквалъ нападателитѣ, билъ каченъ на конь и благополучно откаранъ въ Прилепъ (1014 г.).

Когато Самуилъ чакалъ Василия въ тѣснинитѣ при Бѣласица и Огражденъ, друга българска войска подъ началството на Николица ударила къмъ Солунъ. Този отредъ претърпѣлъ поражение. Византийцитѣ подъ началството на Теофилакта Всаниата се спуснали да пресѣкатъ пжтя на отстжпващитѣ българи къмъ Струмица, но не сполучили; военачалникътъ имъ билъ убитъ и Радомиръ, следъ като спасилъ баща си, проболъ съ копието и Теофилакта. Това е доказателство, че българската войска не била обхванатa отъ продължителна паника и не остжпвала въ безредие.

Несполуката при Струмица силно обзсърдчила Василия, вследствие на което се отказалъ да върви по-нататъкъ на западъ, а се обърналъ на истокъ къмъ Мелникъ. Той пратилъ единъ скопецъ по име Сергий да убѣди българитѣ да

се предадатъ, тъй като мжчно било да се превземе градътъ съ пристжпъ. Сергий съ ласки сполучилъ въ мисията си. Василий ги обсипалъ съ любезности и заминалъ за Мосинополъ, кждето на 24 октомврий получилъ и известие за смъртьта на Самуила, станала на 6 октомврий 1014 г. и ускорена отъ неговата жестокость. Пленените българи, около 15 хиляди на брой, Василий ослѣпилъ и, като поставилъ на всѣка стотица по единъ едноокъ, изпратилъ ги на Самуила.

Боятъ при Бѣласица е станалъ на 29 юлий 1014 г.; до смъртьта на Самуила имаме повече отъ два месеца. Ако извадимъ единъ месецъ за пжтуването. остава повече отъ единъ между пленяването и ослѣпяването. Следователно, подиръ хладно обмисляне се пристжпило къмъ това безподобно варварство. У византийцитѣ ослѣпяването не се считало грѣхъ, равенъ на убийство: чрезъ него човѣкъ си запазвалъ живота и могълъ да се покае за грѣховетѣ си, за да получи вѣчно блаженство. По такъвъ начинъ Василий отъ една страна се отървавалъ въ бждеще отъ ржцетѣ на българскитѣ войници, отъ друга проявявалъ византийското си великодушие спрѣмо тѣхъ, като имъ подарявалъ живота.

Трѣбва да се пренесе човѣкъ въ епохата на асирийскитѣ царье, за да намѣри престжпление равно на онуй на Василия. Фанфаронството на тѣзи царье, че извършили подобни престжпления, намира щастливо допълнение въ тжпото равнодушие на Василия и въ злорадството на неговитѣ историци. Кедринъ разказва, че Самуилъ не можалъ да понесе твърдо и мжжествено гледката на своитѣ войници, и падналъ въ несвѣсть; съ вода и мазилки свѣстенъ, поискалъ да пие студена вода. Но отъ нея го хванали болки, и следъ два дена се поминалъ.[1]

Тъй като подобно варварство не се среща у кой да е европейски народъ, то гръцкитѣ историци си послужили съ авторитетс на Шлосера да го считатъ невѣроятно, но като не могли да го опровергаятъ, се опитали да го намалятъ, па даже и да го оправдаятъ съ тогавашнитѣ понятия. Ето що срещаме у Папаригопуло за него: „Страститѣ между

---

[1] *Οὓς (τοὺς στρατιώτας) ἐκεῖνος ἀφικνουμένους κατ᾽ ἀριθμὸν καὶ τάξιν θεώμενος, καὶ τὸ πάθος οὐκ ἐνεγκὼν νεανικῶς καὶ εὐψύχως, λειποθυμίᾳ καὶ σκότῳ βάλλεται καὶ εἰς γῆν πίπτει* (192 стр. отъ CXXII на патрологията).

двата народа бѣха такива, щото можеха да измислятъ подире, или да увеличатъ поне жестокото и обмислено отмъщение . . . Но и станало до известна степень деянието, не бива да го оценяваме споредъ сегашнитѣ наши понятия, нито да осжждаме Василия като нѣкакъвъ дивъ звѣръ".[1] Колкото за числото, фактътъ се потвърдява и отъ откритий източникъ отъ Василевски: „Багренородния царь Киръ Василий зароби 14 хиляди българи въ мѣстностьта Загоре, предвожеани отъ много войнствения Самуилъ".[2] Разликата между 14 и 15 хиляди лесно се обяснява, като вземемъ предъ видъ, че числата сж закржглени. Истинското число е било между 14 и 15 хиляди, както се вижда и отъ Кедрина, който казва, че били около 15 хиляди, и то както се говорѣло.[3]

Колкото за тогавашнитѣ понятия, тѣ препоржчвали на византийцитѣ човѣколюбие, а не варварство. Не така постжпилъ Никифоръ Фока съ арабитѣ въ Критъ, както Василий съ българитѣ. Следъ превземането на града Кандия войницитѣ на първия убивали безмилостно, но той като видѣлъ това, бодналъ коня и ускорилъ вървежа, за да имъ каже, че да се убиватъ обезоржжени хора като неприятели, е безчовѣчно.[4] Кое пречеше на Василия да постжпи по сжщия начинъ? Военнитѣ качества на Самуила подсказвали, че Василий трѣбвало да му прати по-другъ подаръкъ, а не ослѣпени войници. Обаче самъ Василий считалъ за най-голѣма честь да носи прѣкора българоубиецъ и въ тоя прѣкоръ се криятъ мотивитѣ за ослѣпяването. До наше време не сж изчезнали въ Гърция не само почитателитѣ, но и подражателитѣ на Василия, както се доказа отъ Карнегиевата анкета.

---

[1] *Ἱστορία τοῦ ἑλλην. ἔθνους*, IV, 234 (1887).

[2] Совѣти и разказы.

[3] Cedrenus, *Ὁ δὲ βασιλεὺς τοὺς ἑαλωκότας τῶν Βουλγάρων ἀμφὶ τὰς Ιε', ὡς φασὶν, ὄντας χιλιάδας ἀπετύφλωσε.*

[4] Leo Diaconus, 26 (Bonna). *Ῥωμαῖοι δὲ ἐφεπόμενοι τούτους ἀνήρουν ἀνηλεῶς, Οἱ δὲ περιλειφθέντες καὶ ὅσους οὐκ ἐφθη ἐκθερίζειν ὁ πόλεμος, τὰ ὅπλα ῥίψαντες εἰς ἱκετείαν ἐτράποντο. Ὅπερ ὁ στρατηγὸς θεασάμενος, τὸν ἵππον κεντρίσας καὶ τὸν δρόμον ἐπιταχύνας, εἰσήλαυνέ τε καὶ τῶν στρατιωτῶν τὴν ὁρμὴν ἀνετείχιζε, μὴ κτείνειν ἀναπείθων τοὺς τὰ ὅπλα ῥίψαντας ἄνδρας, μηδὲ φιλῶν καὶ ἀόπλων ὁμῶς καὶ ἀπανθρώπως χωρεῖν, ἀπανθρωπίας λέγων εἶναι, τὸ ὑπεῖξαν καὶ γεγονὸς ὑποχείριον διαφθείρειν ἤδη καὶ ἀποκτιννύειν ὡσπερεὶ πολέμιον.*

Тъй свършилъ живота си човѣкътъ, който билъ олицетворение на българската независимость. Като разбралъ още въ времето на Петра всичкото коварство на византийската политика, която и на официялнитѣ приеми не се стѣснявала да изважда наяве расовия инфериотетъ на българитѣ, той си поставилъ за цель на живота борба срещу Византия, като не пощадилъ и брата си Аарона, който проявилъ византофилски тенденции. Сждбата изисквала, щото той да срещне достоенъ противникъ въ лицета на Василия и да не сполучи въ грандиознитѣ си планове, състоящи въ обединение на южното славянство. Ето защо Самуилъ съ своя търновъ вѣнецъ стои по-високо въ очитѣ на историка, нежели Василий въ ореола на славата. Несполуката на Самуила не намалява важностьта на поставената отъ него задача, тогава когато сполуката на Василия извади наяве византийското кжсогледство по отношение бждащето на Полуострова.

СЕДЪМЪ ПИСМА НА НАКО С. СТАНИШЕВЪ ДО СТЕФАНЪ ВЕРКОВИЧЪ.

Съобщава Д-ръ К. Станишевъ.

Давамъ гласность на следнитѣ писма на покойния ми дѣдо, Нако Станишевъ, запазени въ архивата на покойния Ст. Верковичъ и любезно предадени ми на разположение отъ проф. Ив. Д. Шишмановъ, защото смѣтамъ, че тѣ иматъ известно значение като документи, които рисуватъ обществения животъ съ тогавашнитѣ му културни нужди и грижи на моитѣ съотечественици въ Кукушъ и въобще въ Македония. Между тогавашнитѣ наши общественици кукушани, увлѣчени съ жарь по народни работи, бѣше и покойниятъ ми дѣдо. Запазва се правописътъ на оригиналитѣ.

Всичкитѣ писма сѫ адресирани до Ст. Верковичъ въ градъ Сересъ.

№ 1.

Кукушь 30-ый Марта 1857.

Родолюбивый Г-ине С. Верковичь.

Драгоцѣно-то Ви писмо отъ 28 Марта прияхме съ радость и бързаме да Ви ся отговоримъ.

Като Ви отговаряме сега, жално ми ѥ многу що не могѫ да вы зарадвѫ поне съ едно нѣщо отъ колку бы желаеле, защо съ сичко-то ми желаніе да ви станѫ полезенъ малу нѣщо, поне едношъ въ вѣкъ-тъ „къркъ юлда биръ керекъ“, по злощастіе не могохъ, а причина-та на това не сьмъ азъ; понеже отъ моѭ стърнѫ колку можѣхъ сѣ потрудихъ. Сакамъ да кажѭ за това що есенеска ми пишехте за Владыка Петрасъ, г. Агаѳангеле азъ безъ никакво забавленіе не едношь но два пѫти му писахъ и заедно съ първо-то писмо проводихъ му и копіе-то; но колку и да сѣ увѣрихме че и двете писма сѣ вручихѫ на здраво, никаковъ отговоръ не сме пріимале, причината не ни е изѣстна.

За Константина мой бидите извѣстни че онъ заедно съ помалкійтъ ми сынъ Димитрія пребываетъ днесъ у Москва, кому какъ що желаете да му пишете, ето му Адресъ-тъ приключенъ. Писма-та до него можѫтъ да ходѫтъ на здраво само чрезъ Австрійскѫ-тѫ поща.

За онова що ны радвите съ бѫдѫщитѣ добрыны обѣщаны отъ Любимыйтъ ни отецъ, кога ке сѣ испълнѫтъ ке му благодариме пойке.

Найседне поздравляещи поздравляющы-тѣ ни останвамъ

Вашь искрененъ пріятель
Нако С. Станишевъ.

Приключеното за А. Гошевъ писмо ваше сѣ предаде Г-ну Георгію Атанасову сыну, понеже сѫщій сѣ нахождать за днесь въ Кьостендиль, останувамъ вашій всеусьрдній

К. А. П. Шапкаревъ.

пр. п. всичко дебро, на само що вы молихъ не ми испратихте . . . . . сѫщій.[1]

№ 2.

Достопочтеній пріятелю Господине Стеф. Верковичъ!

Много пѫти зехъ пріятелските ваши поздравленія, чрезъ Г. Атанаса Кушовали, и ве благодарамъ сѫрдечно за вашите къ мене искренни чувства. ви просимъ пріятелско прощеніе, защото не ви се отговорихъ писмено, споредъ пріятелската моя дѫлжностъ. и ви извѣствувамъ, че въ една и полъ година едвамъ предъ шесть мѣсеци земахъ едно писмо отъ синотъ ми Константина, на което ми пише, че бѣше свѫршилъ Университетотъ, и не друго. Прочее отъ тогай азъ двашъ и тришъ му писахъ чрезъ поща-та отъ Солунъ, и не знамъ защо не земахъ отговоръ, а се сумнѣвамъ да не се пропаднали писмата. за това пущамъ заключеното писмо наше на пріятелската ви грижа, и ве молямъ да печалите за да го испратете на здраво въ Моска, както познавате, и за

[1] Както се вижда и отъ подписа на К. А. Шапкаревъ подъ преписката, цѣлото писмо е писано съ негова ржка, а Нако Станишевъ е само подписалъ.

плакя-та за поща-та ще извѣстите Г. Атанаса К. за да знаямъ.

Азъ му пущихъ предъ две години и билето-то съ кое-то го ржкомандувахте на Шафарикъ въ Белградъ, но отъ него не зехъ отговоръ за Билето-то, ни за писмо-то ми.

Ви заключяваме тука и една забѣлежка отъ една книга любословна и много полезна, която ве молиме максусъ да я донесете (найдете) отъ Белградъ, съ особено наше задължение. Земайте и едно прошение Македонобѫлгарско и испратейте-го кѫде-то е мунасипъ, и кѫде е возможно да се свѫрше. И останувамъ искрено целувайки ве.

1862 Окт: 22 въ Кукушъ.

„Вашъ" Нако С. Станишевъ.

Преключвамъ ви писмо-то за сина ми отворено, и като го прочитете да го запечатате и да го испратете.

Истиотъ.

№ 3.

Родолюбивый Господине С. Верковичь!

Основши ся на жяркото Ви родолюбіе и ревность къмъ народно-то ни просвещеніе зимаме дьрзость да ся отправимъ до Васъ, молеещи Вы да ны йадъжете съ слѣдующійтъ трудъ.

Знаете, Г-ине, чи мы поминалѫ-тѫ пролѣть въздигнахме ново отъ основа народно Българско училище. Сега же скоро доведохме и учитель съобразень съ училището ни, който и почна предъ неколку дни. Но, понеже нуждните учебны книгы немаме, а и средство, чрезъ кое да донесимъ, незнаеме, молимъ Ви ся да възпріемете той трудъ, да напишете въ Пловдивъ до тамошните книгопродавци, Г-ина Хр. Г. Данова и Съдружіе, и до Г-ина Д. В. Манчева да Ви пратѫть долѣизложените книгы, на които стоиностьтѫ платете Вые, и като ни гы испратете, ще ви проводимъ незабавно. При томъ заедно съ книгите да ни ся испрати и фатура за цѣнѫтѫ на всякоѭ книжкѫ. Ето кои книги ся потребни.

а. 1. тѣло взаимно-учителни таблицы за чтеніе, писаніе числителнични изданіе Хр. Г. Дановъ.

б. 100. екзембляра буквари съгласни съ таблицыте.

в. 1. тѣло землеописни харти или найновый землеописни Атласъ отъ Данова.

г. 30. читалища малки.

д. 40. екзембляра примѣри за краснописаніе отъ Данова.

До тука ще гы наржчате на книгопродавницѫтѫ Данова и съдружіе, а слѣдующите на книжярницѫтѫ Д. В. Манчева.

а. 20. Грамматики съ упражненія отъ Д. П. Войникова.

б. 20. Землеописанія отъ Д. В. Манчева.

в. 40. Числителници отъ С. Костова.

г. 40. Краснописанія кратки.

Умолявате ся прочее да сѣ потрудите за изложените книгы да ни дойдѫть единь часъ поскоро, за да си не губатъ учениците времято. А пакъ щомъ пріемете настоящето ни, изявите ни за да бѫдемь спокойни.

При това като засвидѣтелствуваме изряднѫ почить и признателность оставяме въ Кукушь 28 8/ври 1865.

Ваши всеусердній слуги
кукушки училищни настоятели
„*Τενο γεόργη.*
„Н. С. Станишевъ.[1]

№ 4.

Родолюбивый Г-ине С. Верковичь!

въ Кукушь 25 9/врий 1865.

Като пріехме почитаемото ни писмо Ваше отъ 23 текущаго мѣсеца, чрезъ което ни ся отговряте на умолителното ни отъ 18 преминалый, и разумѣхме съдьржаніето, съ което сте ся загрижиле да ни испълните желаніята и умоленіята въ горепомѣнуто-то ни писмо.

Г-ине! Вашето родолюбіе познато е веке, и съ необоримы доказателства потвьрдено, и ние никога не сме были въ съмнѣніе. Остава ни прочее да Ви възблагодаримь сьрдечно и да Ви признателствуваме за всѣгда за трудовете Ви. Но отъ часъ на часъ чекаме нетьрпимо да стигнѫть колку е възможно поскоро наржчаните книгы, защото учениците губать си времето.

---

[1] Писмото е писано съ чуждъ почеркъ, е само подписитѣ сѫ оригинални.

На учителя Г. Таша Божинина отъ Мачуково, отъ когото чекате отговоръ, писалъ му Г. Кон. Христовъ, но отговоръ уще непріелъ, за това и ние ще му пишеме. До неделя, ако земиме отговоръ, или не, ще ви извѣстиме.

Г-нъ Аѳанасъ Кушовалли, който ви поздравлявать, двапѫти Ви сѣ отговорилъ на послѣдното Ваше писмо. современно Ви писалъ да му испратите и отъ Бълг. Буквары.

Г-инъ Андроникъ уч. отъ четиры мѣсецы напредъ си отиде въ отечеството си, и отъ тамь, какъ сѣ научаваме, сѣ погодиль въ Магарово за Ел. учитель. Г-инъ Г. Милетикь овая зима овде ще остане.

Учитель Кузманъ А. Шапкаревъ отъ Охридъ, който на 57—58 и 59 год. учителствувалъ въ Стругѫ, и отъ тамъ въ Охридъ и послѣ въ Прилѣпъ, прѣдъ 40 дни стигна, и възпріе училището, който и Вя поздравлява своерѫчно.[1]

За Н. попъ Филипова сѣ научихме и отъ некои нашенци, които бѣхѫ го видѣле въ Солунъ.

При това като ви засвидѣтелствуваме жаркото ви родолюбіе останвиме съ изряднѫ почить и признателность и обичаме да сме

Ваши всеусьрдніи пріятели.

Н. С. Станишевъ.

Повторително ви сѣ молиме да се загрижете за порѫчаните книгы и кога ще потребѫть парыте да ни извѣстите да ви гы испратиме. Ви извѣстяваме чи Г-нъ Парѳеніа отъ Епархіѫтѫ ни никой не го гони заради. . . но по злощастіе наше и да го обича некой нема. Пакъ сѫщійтъ.

№ 5.

Кукушь, 25 февруар. 1866.

Родолюбивый Г-ине С. Верковичь!

у Сересъ.

Писмото Ви отъ 22. т. м. пріехъ както и по-напрежднѫтѫ неделѭ книгыте. Бързамь да ви сѫ отговоріѭ накратко.

---

[1] И това писмо е писалъ, както се вижда отъ почерка, Шапкаревъ, а Станишевъ е само подписалъ.

Поминѫлѫтѫ седмицѫ, кога пріяхме книгыте, писахме Ви чрезъ уч. Г. Кузмана, а сега немамь що да Ви примѣчавамь друго осенъ да Ви признателствувамь за трудовете Ви, и да Ви сѫ молямь да на опростите за досажденіята кои-то Ви приносиме.

Мислимь да уч. Кузманъ Ви писа поминала-та седмица колку уще и какви книгы ни сѫ потребни и сѣ надѣвамъ чи ще ся потрудете. Ако Г-инъ Андреа Книгопродавецъ-тъ има такьовы книгы земите и испроводите ни гы, а ако нема незабавно пишете въ Пловдивъ до Манчевъ и до Дановъ да ни испратитъ уще толку книгы за каквы ви писуваше уч. Кузманъ поминалата седмица въ писмото си подъ дата 21. февр. Писмоносецъ-ть е сѫщій училищній настоятель, Г-инъ Теню Георгіевъ, който ще ви врѫчить и парыте за книгыте, които по фатурѫтѫ състоятъ отъ 456 гр. долны пары.

Поздравлявать ви пріятелите,

остаемь поздравляющи ви.

вашь всеусьрдній пріятель
Нако С. Станишевъ.[1]

№ 6.

Въ Сересъ,

Родолюбивый Г-ине С. Берковичь!

Драгоцѣнно-то ми писмо ваше отъ 14 т. м. пріехъ. преключенныте гы вручихъ Г. К. Шапкареву, другото испратихь въ Мачюково. Видѣхъ въ писмото къмъ Г-не К. А. Шапкарева да писувате нѣщо за нещастнѫтѫ фамиліѫ Д. Миладиновѫ. Преключевамь ви писмо тѣхно, отъ кое можите да ся научите бѣдното му състояніе, прочитайте го и пакъ назадъ испратете ми го. Можите да извадете и копіе, ако е нуждно

[1] Отъ страна на писмото съ друго мастило и съ почерка на Верковичъ е отбелѣзано колко пари е получилъ, види се, за изпроводенитѣ книги: 1 лира Енглеска, 4 лире турске, 1 минцъ дупенъ, 1 Рубла, 8 гроша у бакру.

за да го употребите за увѣдомѣніе нѣкому за състоянієто на М. сирацы.

Времѣто не ми допуща да сѣ продължавамъ, слѣдъ две седмицы подробно. — За Св. Петрасъ ще ся загрижѫ, быди спокоенъ, остаямь поздравляющи вы

вашь пріятель.

Нако С. Станишевъ.

За буквары-ты които испратихте К. А. Шапкареву, ни писмо ви съмъ испратилъ, ни пари, тая работа ѥ негова.

сѫщій.

За Парѳенія може-те да сте чули чи преди малку време заведень бы въ Солунъ и отъ тамъ въ Цариградъ, по причинѫ на единъ звонъ, друго незнаиме. Сѫщій.

№ 7.

Кукушь. 3 Марта 1866.

Родолюбивый Г-ине С. Верковичь.

въ Сересъ.

Почитаемото ми писмо Ваше отъ 1. т. м. пріехъ и бързамъ да ви сѣ отговорѭ. Колку за човекъ-ть, кой-то ви предаде пары-те за испратеныте книгы както и сѫщите пары, сѣ стори пакъ погрешка отъ нашѭ стърнѫ, ево како: Г-инъ Тено Георгіевъ, училищнійтъ настоятель, мыслеше да дойдеть на тамошнійтъ панайръ за това и въ писмото заедно, което сѫще му го вручихме, бѣхме Ви писале чи сѫщійть епитропъ Г. Теновъ идеть. Но неговы некакви особны занимания му нѣдопущихѫ да дойдеть сѫщій, и по таѭ причинѫ писмото ни заедно съ парыте бѣше гы вручилъ на Георгія Ат. Кушоваліевъ безъ да му разправить подробно. Речений Геор. Атанасовъ, писмоносецъ-тъ и игроносецъ-тъ, съ некаквѫ погрешкѫ вручилъ ви въ мѣсто 456 гр., поголемѫ сумѫ, но училищни пары сѫ само 456 гр. и това горни а не долны, както бѣхме ви писале, защото и тука настоятель-тъ съ погрешкѫ бѣше ми далъ горны а не долны. Прочее отъ испратены-те пары ще заприте за училищній слогъ 456 гр. горны (108 лир. турскѫ) а осталите поминте гы на слогъ Атанаса Кушовалліевъ. А за щетата която произхождать отъ

горныте 456 гр. за долны, ще си стоиме, и кога-то ще пратиме парыте за будущитѣ книгы, тога ще пратиме и това малко количество. Горны пары овде вьрвѫть: 108 лир. турскѫ а долны 102 съ 5 бешликъ. Дакле вие ще дадете на Филибеліята или 102 ту. лира или бешликъ 5.

За букварчета не ни сѣ потребны защо отъ друга стьрнѫ достигнахѫ сѫщи такви по 30= пары, а не по 70. Добро сте сториле ако сте писале Г. Манчеву за книгыте, добро такожде ще сторите, ако земите колку уще книгы ви писахме во понапрежните ни писма находящи ся у Данова, чрезъ какво да е средство, или чрезъ Андрея или отъ право отъ Данова, какъ да е молиме ви сѣ да сѣ загрижете да снабдите училището ни съ нуждныте книгы, за които ви сме ви писале веке.

Колку за описаніето на казыте, мыслѫмь чи Карадачка-тѫ описалъ е Г-инъ А. Кушоваліевъ, а за Дойрянскѫтѫ не знамь кого да намѣрѫ такъвъ человѣкъ.

Поздравляватъ ве всички пріятели.

Оставамь съ дълбоко почитаніе и почеть и съмь

Вашь пріятель

Нако С. Станишевъ.

Рецензии и книжовни вести.

Gustav Weigand, Der Admirativ im Bulgarischen. Balkan-Archiv. Fortsetzung des Jahresberichtes des Instituts für rumänische Sprache. I Band. Leipzig 1925, 150-152.

Тукъ се разглежда една особеность на българския синтаксисъ, на която проф. Вайгандъ е посветилъ специална статия сжщо въ английското списание „Slavonic Revue" II, 567. Това повторение на изказанитѣ тамъ мисли и на нѣмски той обяснява съ това, че английскиятъ езикъ въ България не билъ твърде познатъ.

Подъ „адмиративъ" (удивителенъ) като глаголенъ видъ В. разбира употрѣбата на перфектъ (минало неопредѣлено време) вмѣсто сегашно време въ случаи, когато съ него се изразява изненадата — удивлението — отъ нѣщо, което не се е знаяло до тогава. Когато съставялъ своята българска граматика, въ израза „разчуло се по цѣлъ свѣтъ, че царь Троянъ и м а л ъ кози уши" (изъ приказката за царь Трояна), за него останала неразбрана формата за минало време и м а л ъ, вмѣсто сегашно време — и м а, която въ нѣмски въ тоя случай би трѣбвало непремѣнно да стои. Тепърва четейки „Луди млади" отъ Церковски, гдето се натъкналъ на множество примѣри отъ тоя родъ, той можалъ да се досѣти, че има работа съ особена конструкция, паралели за която знаялъ отъ албански - „адмиративъ". Така: Ма чуйте, Божко з н а я л ъ да хортува! Ма сестро, чуй ма, Божко и м а л ъ либе! Вижте (не: вище), Божко и м а л ъ свирка! При по-нататъшно издиряне и отъ разговоръ съ български студенти, той можалъ да се увѣри, че въ български „употрѣбата на адмиративъ, особено въ оживенъ разговоръ, е обикновено явление": Ахъ, то в а л ѣ л о! Ти си и м а л ъ ново палто! То б и л о хубаво въ града (въ „жада" е печатна грѣшка)! Ти си б и л ъ богатъ човѣкъ! Ахъ, то к а п а л о! Той не п р и л и ч а л ъ на баща си! Хайде да купимъ кжщата, ефтина б и л а! Въ сжщия смисълъ се употрѣбя и формата за отдавна минало време (das doppelt zusammengesetzte Perfekt): Той б и л ъ се твърде много и з м ѣ н и л ъ! Сжщата конструкция се употрѣбя и въ изречения, които започватъ съ д а- и ч е-: Да не си ш а в н а л ъ, че нѣма да ме видишъ вече! Мислѣхъ го за българинъ, но то се указа, че б и л ъ влахъ.

Подобна уиотрѣба на перфектъ въ смисълъ на сегашно време въ случаи, когато трѣбва да се даде изразъ на „изненада отъ нѣщо незнаяно" (Überraschtsein über ein nicht gewusstes Geschehnis), има и

въ албански. На повечето отъ изброенитѣ български примѣри В. дава и съответнитѣ албански успоредици: Ти си ималъ ново палто — алб. pas-ke tallagan të ri; то било хубаво въ града — kjen-ka bukër ndë kasaba и т. н. Отъ тая тъкмо употрѣба на „адмиративъ“ въ албански проф. Вайгандъ иска да разтълкува и произходътъ му въ български. Това за него е твърде „лесно“: „Въ Македония живѣятъ заедно, размѣсени, албанци и българи въ стотици села, хиляди албанци сѫщо ходятъ ежегодно по печалба въ България и научватъ български. Че тѣ въ такъвъ случай несъзнателно оставатъ вѣрни на езиковия си навикъ и сѫщата форма за изразъ на очудване употрѣбятъ и въ български, това се разбира само по себе си. Чуване, разбиране и подражаване представятъ тогава естественото по-нататъшно развитие“. Ясно казано, българитѣ сѫ усвоили тая форма въ езика си отъ албанцитѣ, когато ги слушали да говорятъ български!

Вѣрно е, че въ голѣма часть отъ Македония българи живѣятъ смѣсено съ албанци, които обикновено говорятъ добре български, до като българитѣ по-рѣдко знаятъ албански. Но ако е дума за взаимно езиковно влияние, то при такива условия по-скоро албански трѣбваше да се повлияе отъ български, отколкото обратното. Мѫчно може при това да се разбере, какъ единичнитѣ лица, особено твърде малобройни, които дохождатъ въ България и се пръскатъ единствено въ градоветѣ и паланкитѣ главно като бозаджии, могатъ да повлияятъ въ това отношение дотамъ върху български, че да му наложатъ една такава общеразпространена особеность, каквато е т. н. отъ Вайганда „адмиративъ“.

Тълкуването отъ албански среща при това още една трудность, върху която В. не се спира. Докато въ български употрѣбата на т. н. перфектъ въ речения смисълъ на сегашно време е възможна въ всички случаи, независимо отъ положението на спомагателния глаголъ, въ албански това е възможно само тогава, когато спомагателния глаголъ стои подиръ причастието: k a m m a r r (= имамъ вземено) и споредъ Вайганда означава само „ich habe genommen“ (азъ съмъ взелъ), „адмиративъ“ обаче е само m a r r - k a m (= вземено имамъ) „ich ergreife plötzlich, unerwartet“.

Нѣма съмнение, че въ такъвъ случай обяснението на тая особеность трѣбва да се търси другаде, преди всички въ самия български езикъ, за да не става нужда да се откѫсва тя отъ другитѣ синтактични форми, отъ които очевидно представя само едно видоизмѣнение въ смисъла.

Самъ проф. Вайгандъ цитува единъ примѣръ отъ своето издание на Бай Ганю, който дава възможность да се разбере употрѣбата на тоя „перфектъ“ въ всички тия случаи, въ които употрѣбата му въ нѣмски би била съвсемъ безсмислена: Добъръ день! Тукъ ли с т е б и л и! Преводътъ, който дава В. на тоя изразъ — Guten Tag! Also hier seid ihr gewesen und i c h h a b e e s n i c h t g e w u s s t: also hier seid ihr! — ясно показва, че и тукъ имаме работа съ основния смисълъ на българския „перфектъ“ въ отлика отъ имперфектъ и отъ аористъ. До като съ последнитѣ две форми се изразява нѣщо станало, за което

говорителтъ знае отъ непосрѣдственъ опитъ, има непосрѣдствени впечатления, съ първата се обозначава, че е станало нѣщо, за което говорителтъ не знае непосрѣдствено, а е чулъ по-късно или чува едва въ момента на разговора. Така напр. говорителтъ ще употрѣби той умираше (имперф.) или той умрѣ (аористъ) само тогава, когато е присѫтствувалъ на умирането, видѣлъ е умиращето лице. Срещу това съ перфектъ той е умрѣлъ ще си послужи говорителтъ тогава, когато е чулъ или узналъ за смъртьта отъ другиго. Последниятъ смисълъ се засиля съ употрѣбата на отдавна минало време („двойно сложенъ перфектъ“): той билъ умрѣлъ. Сѫщо така срещу имперф. ходѣхъ, аор. ходихъ, имаме перф. азъ съмъ ходилъ, ходилъ съмъ, въ смисълъ: казватъ, че съмъ ходилъ (но азъ не помня, не знамъ), и „двойно сложенъ“ перф. азъ съмъ билъ ходилъ, въ който последниятъ смисълъ на неизвестность е засиленъ. Че констатацията на нѣщо станало, която се изразява въ перфектъ, защото се отнася до нѣщо неизвестно до тогава, може да изрази изненада, очудване у говорителя, това е напълно естествено. Отъ тамъ тъкмо иде и тоя особенъ смисълъ на изразитѣ, съ които чрезъ перфектъ, а особено чрезъ двойно сложенъ перфектъ, се прави една констатация на нѣщо незнайно, нечуто, непредполагано до момента на говоренето. Приведанитѣ отъ Вайганда примѣри сѫ достатъчни за илюстриране на тая мисъль. Нѣма нищо чудно въ такъвъ случай, че единъ и сѫщъ изразъ може да крие въ себе си и двата тия нюанса въ значението: изразътъ тя била хубавица може да означава едновременно и „казватъ, чувамъ, че е хубавица“ и „неочаквахъ, очудвамъ се, като узнавамъ, че е хубавица“.

Тия тънкости въ значението на формитѣ на българския глаголъ, сѫщо както и употрѣбата на свършенитѣ и несвършени форми на славянския глаголъ изобщо, сѫ твърде трудни за усвояване отъ чужденцитѣ и по тѣхъ най-лесно се познаватъ последнитѣ и при разговоръ.

Накрай нека бѫдатъ поправени и две по-значителни печатни погрешки допуснати въ статията: На стр. 150 „Луди млади“ отъ Церковски е транскрибирано не Ludi Mladi („Verrückte-Jungen“), а погрѣшно Ljudi Mladi, което би могло да доведе до невѣрно тълкуваниѐ „Junge Leute“. — На стр. 152 стои погрѣшно „Мислѣхъ го за българинъ, но той се указа, че билъ влахъ“, вм. „мислѣхъ го за българинъ, но то се оказа, че билъ влахъ“, затова и преводътъ е неточенъ: Walch hielt ihn für einen Bulgaren, aber er sagte (!), dass er ein Walache gewesen ist“ . ., вм. aber es zeigte sich heraus, dass er ein Walache ist.

Ст. Романски.

Александръ Х. Руссетъ, Карта на сегашная Болгарія, Ѳракія, Македонія и на прилѣжащитѣ земли, въ 4 листове. Рисувалъ, писалъ и литографиралъ —. Страсбургъ 1843. Съ пояснителни бележки отъ проф. А. Иширковъ. София 1924 (Географска библиотека № 4),

Къмъ разнороднитѣ дѣла на работницитѣ въ полето на българското възраждане трѣбва да бѫде причислена и една голѣма, на 4

листа, карта на Балканския полуостровъ отъ единъ неизвестенъ отъ близу българинъ, Александъръ Хаджи Руссетъ. По произходъ отъ Русе, отъ чието име сигурно води началото си и неговото фамилно име Руссетъ, той принадлежи въ броя на ония интелигентни българи отъ края на 18 стол. насетне, които, както право забелязва проф. Иширковъ въ предговора (стр. 3), добивайки образование въ чужбина и не можейки да намѣрятъ приложение на своитѣ знания и умение въ отечеството си, служили за културното повдигане на съседнитѣ народи. Той билъ синъ на единъ богатъ българинъ, Димитъръ Хаджи Руссетъ, австрийски поданикъ, който живѣлъ и умрѣлъ въ Брашовъ и на чиито срѣдства била издадена картата въ полза на новооснованото българско училище въ Русе: „сасъ иждивеніето на Г-на Димитрия Хаджи Руссета издана въ польза на новосоставленото въ Русчука славеноболгарско училище". Близу двадесеть години подиръ издаването на тая карта Александъръ Х. Руссетъ тъкмѣлъ, заедно съ Раковски въ Букурещъ, да изработи нова карта на България, съ обозначение на народноститѣ и тѣхния брой, сведенията за които щѣли да бѫдатъ доставени отъ Раковски, който за тая цѣль трѣбвало да пропѫтува България и Македония и съ помощьта на учителитѣ да установи точно броя на българитѣ. А. Х. Руссетъ работѣлъ при това и една пространна история на българския народъ. Ненадейната му смърть обаче турила край на тия планове.

Не е известно где, какъ и при какви условия е изработилъ А. Х. Руссетъ своята карта, която литографиралъ въ Щрасбургъ 1843. Тънкото и грижливо начертание на картата и красивото и чисто писане на мѣстнитѣ имена свидетелствуватъ, че А. Х. Руссетъ е владѣлъ картографското изкуство до съвършенство. Такава карта въ доста голѣмъ масщабъ (1:1,648,000) още нѣмало ни у съседнитѣ на българитѣ народи, но и у много отъ западноевропейскитѣ. И тъкмо като излѣзла изъ подъ ржката на единъ българинъ, за който трѣбва да се предполага, че познава непосрѣдствено голѣма часть отъ земитѣ, включени въ картата, тя представя особенъ интересъ, главно като такава, въ която трѣбва да сѫ поправени много отъ грѣшкитѣ, които сѫществували въ излѣзлитѣ преди нея карти. Отъ сравненията, които проф. Иширковъ е правилъ съ другитѣ известни карти, излиза, че тя представя намалено — почти наполовина — и съкратено копие на картата на Lapie, Carte générale de la Turquie d'Europe (Paris 1822), чието наименование сѫщо не е спазено, а е замѣнено съ друго, въ което тя се обозначава като карта на българскитѣ земи (Болгарія, Ѳракія, Македонія) и на земитѣ, които я заобикалятъ (Сърбия, Гърция, Албания, Влашко, Молдова и др.). Тая промѣна е много естествена въ една карта, излѣзла изъ подъ ржката на единъ българинъ, който е искалъ да разграничи българскитѣ земи накъмъ околнитѣ сръбски, гръцки и албански земи. Въпрѣки очакванията, много отъ грѣшкитѣ въ картата на Lapie сѫ оставени непоправени, но и много отъ поправкитѣ не сѫ винаги сполучливи. Дори мѣстнитѣ имена не винаги сѫ предадени и промѣнени правилно: най-сполучливи сѫ тѣ въ североизточна България и Добруджа, сир. въ земитѣ, които сѫ му били по-близко познати. Както въ картата на

Lapie, така и тукъ, областнитѣ граници между България, Тракия и Македония сѫ прокарани възъ основа на административното дѣление на Турция на санджаци, безъ обаче това разграничение да е винаги вѣрно.

По отношение на Македония Ал. Х. Россетъ безъ огледъ на санджацитѣ е закржглилъ южната граница, като я е провелъ по р. Бистрица до вливането ѝ въ Солунския заливъ, а източната е поставилъ по р. Места. Западната граница на Македония обаче той е оставилъ, както е у Lapie, вследствие на което Струга, Охридъ и Дебъръ сѫ отнесени въ Албания, и то поради това, че Струга спадала въ Елбасанския санджакъ, а Охридскиятъ санджакъ, вънъ отъ македонскитѣ градове Охридъ и Дебъръ, обсѣгалъ повече албански градове: Корча, Матъ, Кроя и др. Северната граница на Македония върви по Шаръ, минава северно отъ Качаникъ и продължава нататъкъ между Гилане и Враня. Тя включва и цѣлия Кюстендилски санджакъ, съ Кюстендилъ и Кратово. По погрѣшка имената на тия два града сѫ нанесени сѫщо и въ Крушевацкия санджакъ, а то стои въ свръзка съ погрѣшното поставяне на Трънско въ сѫщия санджакъ у Lapie и други нѣкои по-стари карти. Това е дало поводъ да се твърди отъ сръбска страна, че северна Македония била смѣтана за Стара Сърбия.

Картата е възпроизведена по начинъ, който дава пълна представа за оригинала. Съ нейното преиздаване се прави услуга не само на нашата географска и етнографска наука, но и на цѣлото наше просвѣтено общество. Това е ценен приносъ и къмъ историята на нашето възраждане.

Ст. Романски.

Silviu Dragomir, Vlahii și Morlacii. Studiu din istoria românismului balcanic, Cluj 1924, 8⁰, 134.

Госп. Силвиу Драгомиръ, професоръ въ ромънския университетъ въ Клужъ (Клаузенбургъ), известенъ съ трудове върху ромънската черковна история въ Трансилвания (Ardeal) и върху ромънскитѣ колонии въ Сърбия (Vlahii din Serbia, 1922), и въ Истрия („Originea coloniilor române din Istria, 1924) въ гореозначената си книга излага резултатитѣ на своитѣ изследвания върху историята на ромънския елементъ въ Босна, Херцеговина, Далмация, Истрия и Хърватско. И въ тѣзи страни, както и по̀ на югъ на Балканския полуостровъ, отъ старо време е имало ромънски колонисти отъ рода на нашитѣ цинцари-аромъни, които сѫ минавали у мѣстното население подъ име власи и морлаци (име, произлѣзло отъ мавро-власи=моровласи). Автора занимава и въпросътъ за потеклото имъ, както и за най-старата територия, на която тѣ сѫ били заседнали (Problema originei Vlahilor și Morlacilor, стр. 84—116). Тази часть отъ книгата на г. Драгомиръ за насъ е полюбопитна, защото е въ свръзка и съ въпроса за потеклото и на нашитѣ аромъни, за което вече се писа въ „Македон. Прегледъ“ (вж. г. I, кн. 5—6, стр. 63 нат.; год. II, кн. 1, стр. 33 нат.). Влашкитѣ колонии въ предѣлитѣ на Сърбия сѫ били въ непрекѫсната териториална връзка съ власитѣ въ България чрезъ посрѣдство на планинската область западно отъ р. Пчиня и отъ р. Морава, отъ гдето нѣкога се простирали влашки колонии по цѣлата область на Пиротско и Трънско до къмъ

София. Отъ друга страна къмъ северъ тѣ достигали околията Крушевацъ и покрай планината Копаоникъ и склоноветѣ му нататъкъ се простиратъ до Стара Сърбия—Косово поле и по планинистата область между изворитѣ на Морава, Дринъ, Ибъръ и Лимъ. На западъ етничната линия на власитѣ се тегли отъ Шабацъ и планината Влашичъ на югъ по долината на Дрина. Отъ Дрина сѫщата линия се разклонява отъ часть на западъ, по територията на Босна до къмъ Травникъ и Влашичъ. Областьта на Цетинье може да се смѣта за край на тая линия, която води на западъ по Босна. Въ друга посока отива линията отъ Рудникъ до долината на р. Ибаръ, като върви изцѣло по течението на Дрина. А по горното ѝ течение и притоцитѣ ѝ Лимъ, Тара и Пива не се указватъ стари ромънски селища. Авторътъ, който смѣта, че праромънскиятъ елементъ произхожда отъ юго-западната часть на Балканския полуостровъ, дѣли всичкитѣ балкански ромъни отъ северната половина на Полуострова на две голѣми групи: една — източна, пръсната по България, и друга — западна, която образуватъ власитѣ по Сърбия, Босна, Херцеговина и Хърватско. И дветѣ групи сѫ се намирали винаги въ контактъ помежду си чрезъ влашкитѣ колонии по границата между България и срѣдновѣковна Сърбия. Отъ тѣзи две групи се отдѣля третата група на македонскитѣ аромъни, заседнала по̀ на югъ.

По въпроса за потеклото на западнитѣ власи и морлаци авторътъ редомъ цитува мненията на историци и филолози до най-ново време и възприема като че ли изцѣло мнението на Иречека, който поставя прародината на ромънитѣ на Балканския полуостровъ — въ Далмация, Дардания, Горна Мизия и Долна Мизия покрай Дунава. Отъ праромънската територия, която не може точно да се установи (din teritorii, cari nu se pot fixa prĕcis), ромънскиятъ елементъ се е пръсналъ въ две посоки — на югъ (Македония, Тесалия до Албания) и на западъ (Босна, Черна Гора) и пр.

Главната заслуга на автора въ този му трудъ е богатиятъ материялъ, събранъ по разни източници и чрезъ лични изследвания върху селищата на власитѣ и морлацитѣ, които подробно се изброяватъ въ първитѣ четири глави. Въ петата глава исторически се обясняватъ името и народностьта на власитѣ (Numele si nationalitatea Vlahilor), въ шестата—животътъ и организацията имъ, а въ седмата глава се говори за разпръсването и пославянчването на власитѣ на крайния западъ (Vlahii se împrăştie şi se slavizeaza). Авторътъ и тукъ привежда много интересни данни, отъ които се вижда, че множеството власи и морлаци по Далмация, Приморието, Истрия и Хърватско, разпръснати на малки купчини, съ течението на времето презъ срѣднитѣ вѣкове постепенно сѫ изчезнали срѣдъ славянския елементъ.

Книгата на Драгомиръ засѣга много интересни въпроси отъ историческата етнография не Балкански полуостровъ и заслужва поради това по-подробно разглеждане.

Л. Милетичъ.

Robert Lansing, The Peace Negotiations. A personal narrative. Boston and New York 1921. Стр. 323.

Победителитѣ въ свѣтовната война презъ време на войната бѣха проглушили свѣта до досада, че се борятъ за свобода и демокрация, че въ бѫдещитѣ мирни договори на първо мѣсто ще иматъ като ржководна нишка принципа на самоопредѣлението на народитѣ, който принципъ бѣ формулиралъ по-опредѣлено покойниятъ президентъ Уйлсонъ не единъ пѫть въ прочути свои официални изявления, направени въ тържествени моменти. Така той за пръвъ пѫть бѣ изложилъ принципитѣ, по които трѣбва да се водятъ победителитѣ при сключването на мирния договоръ, въ прословутитѣ свои 14 точки въ посланието му отъ 8. януарий 1918. г. до американския конгресъ.

По-ясно изказа той сетне своето мнение особено върху туй, че не бива да се третуватъ народитѣ като стока, въ ново едно послание отъ 11. февруарий сѫщата година пакъ до конгреса, схващайки това свое мнение въ 4 точки, гдето прогласяваше, че народитѣ и земитѣ трѣбва да престанатъ да служатъ за предметъ на търгуване и да минаватъ отъ държава въ държава като нѣкакви движими предмети или като прости фигури въ една игра, че не бива да се прави никакво териториално разпредѣление на земи, което да не отговаря на интереситѣ и ползата на заинтересуванитѣ населения, а да взима въ съображание претенциитѣ на разнитѣ държави; най-сетне въ четвъртата точка той посочва като правило, което трѣбва безусловно да се съблюдава при сключването на мирнитѣ договори, че всички добре опредѣлени национални аспирации трѣбва да получатъ най-пълно задоволение, каквото би могло да имъ се даде, безъ да се въвеждатъ нови причини или да се запазватъ старитѣ причини на раздори и на антагонизъмъ, които съ време пакъ могатъ да нарушатъ мира въ Европа и отъ тамъ въ цѣлия свѣтъ.

На сѫщитѣ тия принципи великиятъ американски държавникъ се повърна изново въ една бележита речь, произнесена на 4. юлий сѫщата година на гроба на Вашингтона, гдето той изискваше да се унищожи или поне да се обуздае всѣка произволна власть, която съ своята воля би могла да заплашва свѣтовния миръ, и гдето наблѣгаше пакъ, че всички въпроси, които се отнасятъ било до територии, било до суверенитета или до икономическитѣ и политически отношения, трѣбва да се уредятъ върху базата на свободно одобрение на тия уредби отстрана на непосрѣдно заинтересувания народъ, а не възъ основа на материалнитѣ интереси или на ползата на който и да било другъ народъ, който би могълъ да пожелае по-друго уреждане, имайки предъ видъ било своето собствено влияние, било своята хегемония.

А що се отнася до самитѣ договори и спогодби, които имаше да се сключватъ въ бѫдеще, тѣ ще трѣбва да се зачитатъ и съблюдаватъ най-съвестно, така че да не се причинява никаква вреда, за да се постигнатъ егоистични цели, да царува довѣрие, поставено върху благородната основа на взаимно зачитане на правата на народитѣ.

Най-сетне, тъкмо въ надвечерието на свършъка на войната, ко-

гато се бѣха вече появили решителни пукнатини въ фронта на централния съюзъ, и той злокобно взе да се разклаща, пакъ благородниятъ американски държавникъ издигна своя гласъ на предупреждение въ една бележита речь, произнесена на 27 септемврий 1918, гдето предъ своитѣ слушатели поставяше между друго знаменателния въпросъ: ще ли народитѣ да бждатъ управявани и владѣни, дори въ тѣхнитѣ вжтрешни работи, отъ произволна и неотговорна власть или пъкъ по тѣхна воля и тѣхния собственъ изборъ? Ще ли има е д н о правило на действуване и на свобода за всички народи и за всички нации, или ония, които сж силни, ще действуватъ по свое усмотрение, а ония, които сж слаби, ще страдатъ и търпятъ безъ помощь и закрила? И като първо ржководно правило при уреждането на мира той установяваше, че трѣбва безпристрастна справедливость да се отдаде безъ всѣкаква разлика както на ония, спрямо които сме разположени да бждемъ справедливи, така и на ония, за които не сме наклонни да проявимъ такава справедливость. Справедливостьта трѣбва да бжде една за всички, да не познава любимци, ами само еднакви права за всички заинтересувани народи.

За нещастие обаче авторътъ на тия високохуманни и справедливи идеи се оказа единъ идеалистъ, който не смѣташе съ реалностьта и който на дѣло излѣзе за жалость до нѣкжде и по вина на лично честолюбие крайно непрактиченъ да прокара онова, което бѣ схваналъ като справедливо.

Първата и решителна сждбоносна грѣшка, която извърши американскиятъ президентъ, бѣ, че той има нещастната идея, самъ да се постави на чело на американската делегация, която трѣбваше да вземе участие въ мирнитѣ преговори въ Парижъ. А при голѣмото самомнение, което очевидно е притежавалъ той за своята личность, и при убеждението, че той ще може да се наложи съ своитѣ възгледи на европейскитѣ държавни мжже, толкова повече че Америка бѣ оная сила, която даде благоприятенъ за съглашенитео край на свѣтовната война, Уйлсонъ не е искалъ и да чуе за благоразумнитѣ увещания на своитѣ близки съветници, които се опитали да го отклонятъ отъ тая фатална за бждещитѣ договори мисъль. Особено неговиятъ пръвъ съветникъ, държавниятъ секретарь (сир. министърътъ) на външнитѣ работи, Робертъ Лансингъ, както той излага въ посоченото свое съчинение, гдето дава прегледъ на мирнитѣ преговори, доколкото въ тѣхъ се проявява участието на американската делегация, е виждалъ всичкитѣ пакостни последици, които ще да има за предстоещия миръ отиването на самия Уйлсонъ въ Парижь като шефъ на американската делегация. Щомъ узналъ той за това намѣрение на председателя, изложилъ му своето мнение за неумѣстностьта на тоя планъ, като му казалъ, че докато той сега държи едно доминираще положение въ свѣта и може да диктува условията на мира, той ще изгуби това свое положение, щомъ влѣзе въ прѣки сношения съ чуждитѣ държавни мжже. И той пише въ своя дневникъ: „Убеденъ съмъ, че президентътъ е на пжть да извърши една отъ най-голѣмитѣ грѣшки въ живота си, и че ще изложи на опасность своята репутация.“ Лансингъ намира, че

ако да бѣ председателтъ на Съединенитѣ държави наистина останалъ въ Вашингтонъ и ако бѣ водилъ преговоритѣ чрезъ своитѣ делегати, той по всѣка вѣроятность би запазилъ своето особено положение надъ всички други и би наложилъ такива мирни условия, каквито би смѣтналъ за справедливи. Той е предвиждалъ, че отивайки на конференцията за мира, председателтъ ще изгуби едничкото положение, което си бѣ придобилъ, и че ще се поддаде на съвмѣстната воля на другитѣ си чужди колеги, като стане жертва на тѣхнитѣ интриги и влияния, произлѣзли отъ омразата имъ къмъ победенитѣ народи. И наистина скоро следъ почетъка на преговоритѣ Лансингъ бележи въ дневника си: „Президентътъ несъмнено се озова въ едно много трудно положение. Той се постави на еднакво равнище съ политици, изпитани въ интрига, на който той мжчно ще може да намѣри противувесъ . . . Особено пагубно ще бжде, гдето той ще изгуби довѣрието между народитѣ, които сж застжпени тука въ Парижъ. Извърши се голѣма грѣшка."

Доколко тая постжпка е спомогнала въ известенъ смисълъ за крайно несправедливото решение на българския и специално на македонския въпросъ, поради което и азъ се спрѣхъ тука малко на тия обстоятелства, се вижда отъ факта, че Лансингъ, който инакъ щѣше да бжде шефътъ на американската делегация и който еималъ здрави и твърдо установени възгледи и като опитенъ дипломатъ съ бистъръ политически умъ, сигурно инакъ би водилъ преговоритѣ. Той преди заминаването на американската делегация, преди да знае, че Уйлсонъ ще се постави на чело на тая делегация, е изработилъ планъ за подробнитѣ инструкции, които е трѣбвало да се дадатъ на делегацията. Въ тоя планъ особено точно е установилъ той териториалнитѣ условия, на които е трѣбвало да настоява американската делегация.

За съжаление Уйлсонъ, който се е отличавалъ съ особена опоритость въ еднажъ зает лично отъ него становище и не е обичалъ други близки да му се бъркатъ въ работата, е билъ твърдо убеденъ, че той нѣма нужда отъ никакъвъ предварителенъ планъ и никаква опредѣлена програма, и че той самъ е достатъчно властенъ, за да не ограничава свободата на действията си отъ крепко установени точки, които ще бъркатъ на неговитѣ решения. Ала оказа се, че понеже другитѣ участници въ мирната конференция бѣха дошли съ по-точно опредѣлени схващания за онова, каквото искаха, пъкъ и бѣха много по-изкусни и по-опитни въ дипломатическата игра и интрига, тѣ затова едвали не въ всичко налагатъ стоята воля, оставяйки Уйлсону само радостьта да бждатъ остжпчиви по нѣкои отъ главнитѣ му схващания по въпроса за Обществото на народитѣ, който въпросъ особено бѣ присърце Уйлсону.

А ето какво се е съдържало въ подробно изработенитѣ упжтвания за американската делегация, които за жалость Уйлсонъ остави безъ всѣко внимание, ето какво се е съдържало въ тѣхъ относително онова, което насъ интересува. Въ точка 6. отъ тоя планъ е казано, че Ромжния ще получи между друго най-северната часть отъ Добруджа, като се остави за граница срѣдното дунавско устие. Споредъ това значи по схваща-

нето на американската делегация българската граница можеше да стигне дори до Тулча. Наистина въ скоби къмъ тая точка Лансингъ отбелязва, че още може да стане споръ върху тая граница, ала въ всѣки случай Ромъния не бива да получи повече отъ северната часть на Добруджа. Сжщото се говори и въ т. 12., гдето се опредѣлятъ пакъ границитѣ на България, Сърбия и Гърция; тука пакъ се казва, че България трѣбва да получи южната половина на Добруджа, като се туря и тука въ скоби, че България може да стигне дори до Дунава.

Въ точка 8., като се опредѣлятъ територииитѣ, които ще трѣбва да влѣзатъ въ Югославия, подробно се изброяватъ, покрай Сърбия, Хърватско, Словения, Далмация, Босна, Херцеговина и Чернагора, безъ да се споменава нѣщо за Македония. Очевидно по тоя планъ тя е трѣбвало да бжде дадена на България, сигурно що се отнася до безспорната зона, защото въ точка 12. се казва, че границитѣ между България, Сърбия и Гърция трѣбва да бждатъ ония, опредѣлени следъ п ъ р в а т а балканска война, споредъ което по-голѣмата часть отъ Македония трѣбва да се присъедини къмъ България, която ще трѣбва да получи и източна Тракия, като се остави само областьта около Цариградъ, сждбата на която ще се реши специално, защото Турция споредъ тоя планъ трѣбваше да се ограничи върху провинциитѣ въ Мала Азия. Затова пъкъ България трѣбваше да отстжпи на Гърция една по-голѣма часть отъ бѣломорското крайбрѣжие, отколкото тя щѣше да получи подиръ първата балканска война.

Отъ факта, гдето Лансингъ въ тази инструкция отбелязва, по кои точки може да се допусне споръ, личи, че американската делегация е трѣбвало по другитѣ точки на териториалното разпредѣление да бжде неотстжпчива.

За нещастие на победенитѣ и особено на потиснатитѣ народи, които не принадлежаха къмъ групата на победителитѣ, президентъ Уйлсонъ се оказа, както изтъкнахъ, не само единъ теоретически мечтатель, но и човѣкъ, който се намираше подъ влияние на едно рѣдко самообълщение, че той самъ ще може да наложи своитѣ възгледи на другитѣ и че затова той нѣма нужда отъ помощьта на своитѣ съветници-другари, отъ американската делегация, които той е оставялъ въ пълно неведение относително главнитѣ точки, по които ще трѣба да се настоява при мирнитѣ преговори отстрана на американскитѣ представители. Той е постжпилъ така, както изглежда, за да не могатъ другитѣ членове на делегацията да взематъ деятелно участие въ разискванията и да оставятъ президента самъ да действува и решава. Тоя укоръ му отправя по-късно Лансингъ, отбелязвайки по тоя поводъ въ своето съчинение върху мирнитѣ преговори, въ което излага, какъ се е постжпвало отъ американска страна при тѣхното водене: „Можеби той — президентътъ Уйлсонъ — предпочиташе да не даде да знаятъ американскитѣ представители неговитѣ възгледи, та да не бждатъ въ положение да зематъ деятелно участие въ предварителнитѣ разисквсния, които той очевидно искаше да ржководи самъ.“ И Лансингъ намира, че още на края на м. мартъ 1919. год., когато вече отдавна се водѣха съвещания между съюзницитѣ относително условията,

които трѣбва да се наложатъ въ мирнитѣ договори на победенитѣ непріятели, президентъ Уйлсонъ нѣма опредѣлена програма, и че въ това отношение той дори не е говорилъ съ най-близкото нему довѣрено лице изъ американската делегация, полковника Хауса. Тоя начинъ на постѫпване Лансингъ намира не само твърде необикновенъ, но и не много мѫдръ.

И действително, оказа се, че методата на президента доведе до твърде пагубни последици. Това се видѣ вече отъ първия миренъ договоръ, който се наложи на победенитѣ, именно отъ договора, сключенъ съ Германия, който биде представенъ на германската делегация на 7. май и който тя трѣбваше да подпише на 28. юний.

Нѣма по-съсипително осѫждане на тоя договоръ отъ възмущението, което е извикалъ той всрѣдъ видни членове на самата американска делегация, щомъ сѫ узнали неговитѣ подробни наредби. За да не носятъ отговорность за тоя договоръ, който послужи сетне за прототипъ и на другитѣ договори, видни членове отъ тая делегация изказватъ писмено своето несъгласие, а други заявяватъ, че ще си дадатъ оставката отъ делегацията. Така вече единъ день следъ съобщаването на договора на германската делегация, а именно на 8 май, първиятъ съветникъ на Уйлсона, държавниятъ секретарь Лансингъ, въ единъ мемуаръ до своя шефъ изказва своето неодобрение на договора, чийто духъ той рѣзко осѫжда: „Договорътъ възбужда, казва Лансингъ, разочаруване, съжаление и притѣснение. Условията на мира се показватъ неимовѣрно сурови и унизителни, докато много отъ наредбитѣ му е невъзможно да бѫдатъ изпълнени.

Обществото на народитѣ, което се създава съ договора, е предназначено да запази единъ изкуственъ строй, въздигнатъ чрезъ компромисъ между противнитѣ интереси на великитѣ сили, и да предупреди поникването на семената на война, които сѫ посѣяни въ толкова членове на договора и които при нормални условия скоро биха показали своя плодъ. . . Трѣбва честно да се признае, че Обществото на народитѣ е едно орѫдие на силнитѣ да спратъ нереалния растежъ на национална сила и национални аспирации всрѣдъ ония, които отъ поражението бидоха направени безсилни. Разгледайте по-основно договора и ще намѣрите въ него народи предадени противъ тѣхната воля въ рѫцетѣ на ония, които тѣ ненавиждатъ, докато икономическитѣ имъ източници сѫ откѫснати отъ тѣхъ и предадени на други. Ядъ и огорчение, ако не отчаяние, ще бѫдатъ неизбѣжнитѣ последици отъ такива наредби. Години ще минатъ, докато тѣзи потиснати народи бѫдатъ въ състояние да отхвърлятъ игото, ала колкото сигурно следъ нощьта иде день, ще дойде и време, когато тѣ ще направятъ това усилие.

Тая война се водѣше отъ Съединенитѣ държави, за да се унищожатъ завинаги условията, които предизвикаха войната. Но тия условия не бидоха унищожени. Тѣ бидоха замѣнени отъ други условия, които еднакво извикватъ омраза, ревность и подозрение. На мѣстото на тройния съюзъ и Съглашението възникна петорниятъ съюзъ (т. е. Съединенитѣ държави, Англия, Франция, Италия и Япония), кой-

то ще управява свѣта. Победителитѣ въ тая война искатъ да наложатъ сдружената си воля на победенитѣ и да подчинятъ всички интереси на своитѣ собствени интереси.

Наистина, за да се задоволи възбуденото обществено мнение на човѣчеството и за да се отговори на идеализъма на моралиста, тѣ окржжиха новия съюзъ съ едно кржжило и го нарекоха „Общество на народитѣ", ала както и да бжде то наречено и както и да се преоблича, то си е единъ съюзъ на петьтѣ велики военни сили.

Безполезно е да се затварятъ очитѣ предъ факта, че силата, да се наложи покорность чрезъ проявление на обединената власть на „петьтѣхъ", е основниятъ принципъ на Обществото на народитѣ. Справедливость и правда е второстепенно нѣщо. Силата е първото.

Обществото на народитѣ, както е сега организувано, ще бжде срѣдище на грабежъ и на интриги; и наредбата за единодушие при решенията на Съвета, която може да представява известно ограничение, или ще бжде премахната или ще направи организацията безсилна. Тя е предназначена да запечата като справедливо онуй, което е несправедливо.

Ние наистина имаме сега единъ договоръ за миръ, но той нѣма да донесе траенъ миръ, защото е основанъ на колебливата почва на собствения интересъ".

Г-нъ Лансингъ скоро следъ това е получилъ писма отъ петима отъ главнитѣ експерти въ американската делегация, въ които тѣ протестирали противъ наредбитѣ на договора и изтъквали, че смѣтатъ, какво въ тѣхъ се съдържа отричане отъ ония принципи, за които бѣха воювали американцитѣ. Едно отъ виднитѣ лица, което поддържало най-близки сношения съ президента Уйлсона, заявявало, че то се колебае, дали да не се оттегли отъ делегацията; че то не мисли, какво условията на договора ще доведатъ до миръ, защото сж много притѣснителни; че президентътъ е стъпкалъ грубо всички свои принципи. Тоя виденъ американски сановникъ билъ дълбоко възмутенъ, обаче не се отказалъ отъ своята служба, сжщо както и другитѣ петима, защото имъ се казало, че тая тѣхна постжпка би парализирала сериозно по-нататъшната работа на американската комисия.

Другъ единъ отъ виднитѣ съветници на председателя Уйлсона горчиво се оплаквалъ отъ наредбитѣ на договора и казалъ на Лансинга, че той намѣрилъ сжщитѣ чувства и всрѣдъ англичанитѣ въ Парижъ, които били наклонни да укорятъ президента, защото „тѣ били разчитали на него, че той ще стои твърдо на своитѣ принципи и ще срази интригантитѣ". Впрочемъ и предъ самия Лансингъ ржководни английски държавници се изказали въ сжщия духъ. Тѣ намирали договора неблагоразуменъ (unvise) и неприложимъ, че билъ заченатъ въ интриги и изработенъ въ лакомия, и че намѣсто да предупреди бждещата война, той по-скоро ще я предизвика. Единъ отъ тия водачи на политическата мисъль въ Великобритания билъ дори казалъ, че „едничката очевидна цѣль на Обществото на народитѣ изглежда да е да задържи трайно редицитѣ отъ несправедливи наредби, които сж били наложени".

Но единъ отъ виднитѣ участници въ американската делегация,

William Bullitt, въпрѣки всички увещания, не можа да задуши въ себе си възмущението противъ несправедливоститѣ на договора, намирайки, че не може чистосърдечно да одобри единъ договоръ, който почива върху явна неправда. И той пренебрегна всички обещания, които се правѣха, за да го отклонятъ отъ не твърде приятното за американската делегация негово решение, и наложи да се приѣме неговата оставка. И той пръвъ подйе агитацията противъ договора, който биде и отхвърленъ отъ американския народъ.

Очевидно е, че президентъ Уйлсонъ е гледалъ преди всичко да прокара идеята за Обществото на народитѣ, което бѣ негова любима идея, а всичко друго му бѣ станало неважно. „Цѣлиятъ свѣтъ, бѣ предсказалъ въ туй отношение Лансингъ, държи за миръ. Председателтъ държи за своето Общество на народитѣ. Азъ мисля, че свѣтътъ дълго ще има да чака за миръ.“

Можемъ ли тогава да се чудимъ, ако при тия условия, когато най-важната, най-мѣродавната за прокарването на единъ справедливъ миръ делегация, именно американската делегация, действува тъй безпланно, ако се изработва такъвъ договоръ, който единъ благороденъ французинъ, по звание бившъ високъ дипломатъ на французка служба, нарече най-великото престжпление, което човѣчеството е извършило презъ последнитѣ времена?

Ако тъй заслужва да се охарактеризува версалския договоръ, какво трѣбва тогава да кажемъ за оня позоренъ миръ, съ който се уреди сждбата на българския народъ и особено сждбата на македонското население. Макаръ толкова много да се бѣше говорило презъ време на войната, че съюзницитѣ се биятъ за човѣшки правдини и за свободата на малкитѣ народи, да разполагатъ сами съ своята сждба, тѣ при сключването на мира никакъ не се интересуваха за волята на македонския народъ, съ който се отнесоха като съ диво племе, предавайки го на най-свирепитѣ врагове на неговата национална култура. Тъкмо къмъ нашия случай най-вече прилѣгатъ забележителнитѣ думи, които единъ отъ петьтѣ делегата на американската мирна делегация, генералъ Bliss, бѣ поставилъ като заключение въ едно писмо отправено до председателя Уйлсона на 29. априлъ 1919 все въ свръзка съ договоритѣ: „Не може да бжде право — така свръшва генералъ Bliss писмото — да се върши зло, дори и когато се твори миръ. Миръ е желателенъ, обаче има нѣща, които сж по-скжпи отъ мира— правда и свобода.“ А тъкмо намъ не се отдаде въ тоя миръ нито правда, нито свобода.

Наистина авторитѣ на договоритѣ, за да заглушатъ неспокойната си съвесть и за да хвърлятъ прахъ въ очитѣ на общественото мнение, което очакваше да види като последица отъ войната само правда и свобода, поставиха въ договоритѣ нѣколко хубави думи върху правата на малцинствата, ала тѣ сами знаеха, че тия наредби могатъ да останатъ и „парцалъ хартия“, макаръ тая фраза именно да бѣ тъй възмутила съюзницитѣ въ време на войната, и макаръ тѣ тъкмо да твърдѣха, че ще я заличатъ окончателно отъ бждещата политика на Европа.

Истина е сѫщо тъй, че се уреди и едно Общество на народитѣ, гарантъ на новитѣ договори, което нѣмаше вече да се позволява да се измъква нѣкой отъ задължѣнията наложени по договоритѣ на когото и да било, обаче опитътъ на нѣколкото години, откакто сѫществува Обществото на народитѣ, доказа, че щомъ се касае да се изпълнятъ наредби, които сѫ въ тежина на победителитѣ. Обществото на народитѣ или нѣма достатъчно воля или е безсилно да накара да се зачитатъ неговитѣ права.

Ив. Георговъ.

Боривој Ж. Милојевић, Јужна Македонија. Насеља српских замаља, уредио Ј. Цвијић. Књ. X. Београд 1921 (= Српски етнографски зборник, књ. XXI, изд. Српска краљевска академија), стр. 1—147.

Војислав С Радовановић, Тиквеш и Рајец. Антропогеографска испитивања. Насеља српских земаља, књ. 17, Београд 1924 (= Српски етногр. зборник, књ. XXIX), стр. 129—565.

Въ редицитѣ книги, издавани отъ Сръбската академия въ Бѣлградъ подъ общо наименование „Српски етнографски зборник", е вметната една особена серия подъ свое общо име „Насеља српских земаља", която се урежда отъ бѣлградския професоръ по география Цвиичъ и съдържа антропогеографски изследвания на отдѣлнитѣ сръбски покрайнини, предприемани отъ негови студенти и ученици по едно изработено отъ него „Упѫтване за изучване поселищата" (Упутства за изпитивање насеља). По такъвъ начинъ съ течение на времето се натрупаха твърде много материали за културната география и етнография на сръбскитѣ земи.

Следъ като Сърбия тури рѫка на Македония, македонскитѣ краиша естествено бѣха включени въ рамкитѣ на тия изследвания. Резултатъ на това сѫ горнитѣ две студии. Войната на Солунския фронтъ дала възможность на Милоевича, авторъ на първата студия, да пропѫтува съ научна цель презъ лѣтнитѣ месеци на 1917 и 1918 г. южна Македония и да събере географскитѣ и етнографски материали, които излага въ нея. Радовановичъ пъкъ започналъ своитѣ издиряния върху Тиквешъ и Райецъ, две съседни области по срѣдни Вардаръ и долна Черна, между Щипъ, Велесъ, Прилепъ и Битолско, все по плана на Цвиича още като студентъ презъ лѣтото 1914 г., придружавайки покойния Дедиеръ, авторъ на едно кратко географско съчинение върху Македония, излѣзло подъ наслов „Нова Србија" (Бѣлградъ 1915). Своитѣ изучвания той продължилъ презъ лѣтата 1920, 1921, 1922 и пролѣтьта 1923. Любопитно е, че докато той на стр. 131 се хвали съ отзивчивостьта на „хилядитѣ добри, гостолюбиви и любезни тиквешани и райчани, които следъ първитѣ разговори били разбрали, че не се касае за нѣкаква политическа пропаганда, отъ която имъ е дошло до гуша, но е дума за наука и за добро дѣло за народа", Милоевичъ се оплаква отъ недовѣрчивостьта на македонцитѣ (неповерљивост македонског света), голѣма пръчка за събиране подробни антропогеографски материали: македонскитѣ славяни, които сѫ били много страдали отъ разни пропагандистични организации, били най-сетне толкова

поумнѣли, че станали твърде недовѣрчиви и внимателни при даване сведения за себе си („Македонски Словени, који су много патили од разних пропагандистичних организација, стекли су најзад скоро сви толико мудрости, да су постали веома неповерљиви и опрезни при давању података о себи“ — стр. 1).

Не ми е задача да разглеждамъ подробно и критически тия две студии. Ще отбележа обаче единъ фактъ, който стои въ свръзка съ общата тенденция на сръбската наука досежно Македония. Въ студии, въ основата на които стои разглеждането на населението, неговия произходъ, разселянията му, психичнитѣ му особености, начинътъ на неговия животъ, поминъкътъ му и пр. и пр., и въ които постоянно се говори и за турци, албанци, ромъни, арменци, евреи, цигани и пр. и пр., грижливо се отбѣгва да се спомене името българинъ: македонцитѣ сж „словени“, „македонски словени“, и само за „словени“ се говори въ тия студии, въпрѣки че съ това име не се нарича никой македонецъ — то е неизвестно тамо като народностно име. Понеже македонцитѣ не наричатъ себе си сърби, то не бива да бждатъ наричани и българи.

Все въ свръзка съ тая тенденция стои старанието на Радовановича да отбележи най-грижливо при изброяването родоветѣ въ отдѣлнитѣ поселища светеца, на когото всѣки родъ служи „служба“. Зеръ тая „служба“ е за сръбскитѣ учени идентична съ сръбската „слава“, която іѣ, въпрѣки сжществуването ù и у други народи, смѣтатъ за изконна и изключителна принадлежность на своя народъ! Сжществуването на подобенъ обичай и въ Македония тѣ отдавна считатъ, въпрѣки всички опровержения отъ страна на трезвата наука, за най-силно доказателство за националната принадлежность на „македонскитѣ славяни“.

С т. Р.

Tadeusz St. Grabowski, Bułgarja po przewrocie (1923—1926). Печат. въ Przegląd Politiczny. T. IV, zeszyt 2-3, 1926, Warszawa, 66-91.

Госп. Тад. Грабовски, бивши пълномощенъ министъръ на Полша въ София, въ цитуваната статия подробно разглежда политическитѣ условия, при които стана възможенъ превратътъ въ България на 9 юний 1923 г., и следи събитията презъ време на новото българско правителство до реконструкцията му подъ председателството на министъръ А. Ляпчевъ. Става дума и за българо-гръцкитѣ и българо-сръбскитѣ отношения въ свръзка съ македонския въпросъ. Авторътъ, тънъкъ познавачъ на балканскитѣ работи, вѣрно рисува мжчнотиитѣ, които трѣбваше българското правителство да преодолѣе поради възникналитѣ конфликти съ Гърция по поводъ на Търлиското избиване на македонски българи въ 1924 г., леринската афера и гръцкото нашествие въ 1925 г. Преминавайки къмъ въпроса за сближението между Югославия и България, авторътъ е на мнение, че ако и за това сближение да има повече желание отъ българска страна, докато въ Бѣлградъ или важно мълчатъ или повтарятъ стари враждебни смѣтки и иронии, то все единъ день ще стане, защото и хърватитѣ го искатъ. „По кои

пѫтища ще се осѫществи българо-сръбското сближение, мѫчно е да се пророкува. На всѣки случай — казва авторътъ — то ще стане въ тѣсна връзка съ македонския въпросъ отъ една страна и съ хърватския отъ друга. При най-благоприятни условия то ще стане въ рамкитѣ на една голѣма югославянска федерация съ автономни отдѣлни части: Словенско, Хърватско, Сърбия, Македония и България, и това ще бѫде максималната придобивка за българитѣ. При по-малко благоприятни условия ще се дойде до известенъ българо-югославянски дуализъмъ, като се пожертвува автономията на Македония въ полза на обща придобивка на югъ, т. е. Солунъ за Югославия и Деде-агачъ съ часть отъ Тракия или само съ единъ коридоръ — за България И за двете комбинации има много аргументи за и противъ и доста възможности за осѫществлението имъ. И двете зависятъ въ голѣма степень отъ това, какъ ще се съгласуватъ тѣ съ въпроса за династиитѣ, къмъ които и двата народа сѫ твърде привързани и поради чувството на народно честолюбие. Споредъ автора Ромъния и Турция, въ чийто интересъ не е да се създаде на Балкана една такава голѣма славянска сила, враждебно ще се противопоставятъ, макаръ че това може да стане и противъ тѣхната воля.

Отбелязваме тѣзи разсѫждения на автора, за да се види преди всичко, че докато бѣлградски надмѣнни рѫководни кръгове леко гледатъ на македонския въпросъ, отричайки му всѣка важность, дори и сѫществуването му, въ чужбина, която сърбитѣ съ това си поведение искатъ да заблудятъ, напротивъ се знае истината, и тамъ въ политическитѣ предвиждания относително бѫдещия развой на събитията на Балканитѣ сериозно се смѣта съ македонския въпросъ, като съ факторъ отъ първо значение.

Л. М.

Сборникъ за народни умотворения и народописъ. Книга XXXVI. Български, аромънски и албански фолклоръ, подъ редакцията на Антонъ П. Стоиловъ. Издава Българската академия на наукитѣ. София 1926, 8⁰, 344 стр.

Когато подиръ XVIII си книга Министерскиятъ Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина биде предаденъ за издаване на Българското книжовно дружество, сега Българска академия на наукитѣ, традицията да се печататъ въ края на всѣка книга разнообразни фолклорни материали отъ всички български краища биде продължена и по-нататъкъ. По-късно обаче тя биде изоставена, съ цель да може да се въведе по-голѣма системность и подборъ въ обнародването на подобни материали. Вмѣсто да приема за обнародване, Академията се ограничи да прибира подобни материали и да ги пази въ своя архивъ, като отъ време на време, споредъ количеството на постѫпилитѣ материали и тѣхната стойность, издава отъ тѣхъ по цѣла книга въ своята нова редица: „Сборникъ за народни умотворения и народописъ“.

Такова тъкмо дѣло представя отбелязаната тукъ книга XXXVI отъ Сборника за народни умотворения и народописъ, който съдържа, както се вижда отъ поднаслова, български, аромънски и албански фолклоръ, излѣзълъ подъ редакцията на познатия нашъ фолкористъ А. П. Стоиловъ. Въ нея сѫ подбрани и обнародвани, споредъ както биде възложено на Стоилова отъ Академията, само ония фолклорни материали изъ нейния архивъ, които, по негова преценка, при голѣмото количество печатанъ фолкоренъ материалъ, действително представятъ известенъ интересъ. Съ огледъ къмъ това Ст. е използувалъ ръкописнитѣ сбирки на К. А Шапкаревъ (приказки, гатанки, пословици и игри отъ Македония, които сѫ обнародвани изцѣло), Г.М. Гърневъ (пѣсни, приказки, баяния, врачувания и лѣкувания отъ Неврокопско, Демирхисарско и Петричко — печатани по изборъ), Хр. П. Стоиловъ (материали за тайнитѣ езици и „пословечки говори"). Петко К. Гѫбьовъ (вѣрвания отъ Видинъ), Д. Цухлевъ (пѣсни отъ Котленско и Каваклийско — напечатани сѫ само нѣколко избрани), А. Иванчевъ (пѣсни отъ Дойранъ, Враца и Кула — напечатани само нѣколко избрани), Ник. Филиповъ (пѣсни и приказки отъ Казанлъкъ — напечатани по изборъ) и П. Ивановъ (пѣсни и приказки отъ с. Булгаркьой, Кешанско — всички напечатани). Така Ст. е стъкмилъ цѣла книга разнородни фолклорни материали, наредени както следва: пѣсни, приказки, вѣрвания, баяния, врачувания и лѣкувания, предания и обичаи, тайни езици и пословечки говори, гатанки, пословици и детски игри.

При подреждането на пѣснитѣ Ст. е възприелъ системата, позната вече отъ неговия „Показалецъ" на българскитѣ народни пѣсни. Къмъ всѣка отъ тѣхъ той посочва обнародванитѣ варианти. И нѣщо повече: той не си е поскѫпилъ труда да отбележи и изоставенитѣ, необнародвани пѣсни изъ архива на Академията съ указание на познатитѣ пѣсни, отъ които тѣ представятъ варианти. Сѫщо и при приказкитѣ Ст. посочва познатитѣ варианти.

Измежду последнитѣ има петь аромънски приказки отъ Македония и шесть албански. Тѣ сѫ изъ сбирката на К. А. Шапкаревъ и представятъ, следователно, допълнение къмъ обнародванитѣ вече такива приказки въ Шапкаревия „Сборникъ за народни умотворения," кн. VIII-IX, стр. 491 и сл. Както въ последния, така и тукъ тѣ сѫ напечатани съ българско писмо и по такъвъ начинъ направени недостѫпни за използуване отъ ромънолози и албанолози. По-добре щѣше да бѫде, ако тѣ бѣха транскрибирани въ обичайната за двата езика латиница. За използуване отъ българския фолкористъ е достатъченъ даденията отъ Шапкарева български преводъ на всѣка приказка. Впрочемъ самъ Стоиловъ отбелязва, че, като мотиви, тѣ „не представятъ особенъ интересъ за науката", защото такива приказки сѫ познати и печатани вече на български (стр. 2). Колкото се отнася до обнародванитѣ подиръ тия приказки „речничета" на аромънски и на албански езикъ, може да се отбележи, че повечето отъ съдържащитѣ се въ тѣхъ думи не представятъ нищо особено нито по форма, нито по значение. Така въ аромънското речниче се четатъ най-обик-

новени думи, познати отъ всички ромънски диалекти, напр. (спазвамъ неговия начинъ на писане): ак — игла, акру — киселъ, барба — брада, вака — крава, гура — уста, доминика — недѣля, интру — влизамъ, капра — коза, лимба — езика, лъна — вълна и пр. и пр. Сѫщото важи и за албанското речниче (ари́ — мечка, барк — корем, даш — овенъ, марта — вторникъ и пр.). При това не всички думи сѫ предадени вѣрно и точно. Обнародването изцѣло на тия „речничета“ би могло да се оправдае, само ако би се смѣтнали за словарчета на съдържащитѣ се въ приказкитѣ думи, за помощь при тѣхното четене, но и това не сѫ, защото повечето отъ думитѣ, които се срещатъ въ тия текстове, липсуватъ въ словарчетата.

Ценен е въ това издание подробният показалецъ (стр. 303—344), който позволява бързото използуване на сборника.

Ст. Р.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

Résumés des articles de la Revue.

L. Milétitch, Le professeur V. Jagić et la Macédoine d'après des lettres inédites. (P. 1—64).

Aujourd'hui encore, la Macédoine présent un grand intérêt scientifique pour la slavistique, principalement en ce qui concerne la question du berceau du vieux-bulgare et de l'œuvre des saints Cyrille et Méthode et de leurs premiers disciples. Le slaviste le plus éminent de nos temps, feu le professeur V. Jagić, avait apporté une attention toute particulière à l'étude de l'époque des saints frères qui est le point de départ de l'histoire de la philologie slave — sa spécialité.

Au nombre des questions insuffisamment éclaircies sur cette époque était celle du lien génétique entre la langue des saints Cyrille et Méthode et le bulgare moderne. Aussi était-il indispensable de procéder à l'étude des parlers macédoniens, principalement dans les environs de Salonique. Il est notoire que, sur l'initiative du professeur Jagić, son éléve, feu V. Oblak, alla en Macédoine et s'installa d'abord à Salonique. Les „Études macédoniennes" (Macedonische Studien) jetèrent pas mal de lumière sur la dite question linguistique. D'autre part, il était important, dans le même but, d'établir la parenté des parlers macédoniens avec ceux des Rhodopes et de la Bulgarie de l'Est; je m'étais chargé, également sur l'initiative du professeur Jagić, de l'étude de ces derniers; j'en publiai le résultat dans mes ouvrages „Das Ostbulgarische" (1903) et „Die Rhodopenmundarten der bulgarischen Sprache" (1912), publiés par l'Académie des Sciences de Vienne. Dans mon premier ouvrage, dont Jagić avait écrit la préface, j'ai défini les frontières géographiques de la langue bulgare qui englobent également toute la Macédoine. Jagić avait acquis ainsi de justes notions sur l'évolution historique du vieux-bulgare en tant que langue vivante du peuple bulgare à partir de l'époque des saints Cyrille et Méthode jusqu'à nos jours et, à plusieurs reprises, il a formulé nettement son opinion dans ce sens, et plus particulièrement dans son œuvre „Die Entstehungsgeschichte der altkirchenslavischen Sprache".

Mes dites études dialectologiques ont précisément été la cause de relations plus intimes avec Jagić, de sorte que dès lors (1903) il s'établit entre nous une amitié entretenue par une correspondance qui dura sans discontinuité seize années entières. Nous étions liés par une pleine conformité de vuès, non seulement sur différentes questions scientifiques, mais aussi sur celle des frontières ethnographiques du peuple bulgare; la notion langue et la notion peuple se couvraient entièrement, de sorte que Jagić aussi considérait incontestablement établi que les habi-

tants slaves de la Bulgarie, de la Thrace et de la Macédoine ne formaient qu'un seul peuple. Pour Jagić, par conséquent, les Slaves de la Macédoine, du point de vue purement scientifique, indépendamment de leur histoire politique et culturelle, étaient des Slaves bulgares —des Bulgares. Et dans ses lettres, quand il s'agit d'eux, Jagić les considère comme faisant partie du peuple bulgare. Je relève cela, car dans les ouvrages scientifiques de Jagić, où la politique est évitée, la question macédonienne dans la forme actuelle et politique n'est pas traitée. Pourtant Jagić suivait avec un vif iutérêt le développement de cette question, et avait sur elle une opinion arrêtée qu'il m'exprimait ouvertement dans ses lettres. Il ne pouvait en être autrement. Jagić était et reste, à tous les points de vue, le plus profond connaisseur du monde slave et en particulier des Slaves du Sud, de sorte que, pour lui, il ne pouvait exister un problème ethnographique par rapport aux Slaves de Macédoine tel qu'il a été artificiellement crée par un État qui y était politiquement intéressé. Comme le montre une de ses lettres, Jagić avait bien compris quels intérêts d'État la Serbie dissimulait derrière ce soi-disant problème ethnographique de la Macédoine. Son opinion à ce sujet est clairement definie, avant tout, par le fait que dans l'„Encyclopédie slave" qui était publiée sous sa rédaction il avait placé l'étude sur les parlers de la Macédoine sous la rubrique „La langue bulgare", ce qui prouve qu'il les considérait comme bulgares. Comme ou peut le voir par les lettres de Jagić ici publiées, il avait, pour cette raison, confié la rédaction des études „Dialectes bulgares", qui comprennent également les macédoniens, à un philologue bulgare, précisément à moi, parce qu'il jugeait indispensable que fut placée „toute la dialectologie bulgare entre les mêmes mains" (Voir lettre № 3).

Un des motifs qui, entre autres, amenait souvent Jagić à parler dans ses lettres de la question macédonienne était le vif intérêt avec lequel il s'informait de mon activité dans ce domaine; je lui en parlais parfois, mes engagements envers lui, de caractère scientifico-littéraires, subissant un retard précisément à cause de cette activité. A propos d'autres questions aussi, Jagić s'arrêtait à celle de la Macédoine; il partageait sur elle pleinement mon opinion, à savoir que les Slaves de la Macédoine sont des Bulgares, que leur langue est bulgare, et il condamnait ouvertement la thèse serbe qui soutient que les Macédoniens sont des Serbes ou des espèces de „Slaves" indéfinis, manquant de toute conscience nationale. Ces derniers temps, les milieux scientifiques et politiques de Belgrade lancent tendancieusement dans leurs ouvrages de propagande l'affirmation que le professeur Jagić aurait eu la même opinion, qu'il aurait considéré les parlers macédoniens comme des parlers „indéfinis", „transitoires" entre la langue bulgare et serbe, et même plus proches de cette dernière. Afin de rétablir la vérité, je publie ici, extraits de 20 lettres de Jagić (j'ai conservé en tout 136 de ses lettres), des passages se rapportant à la question macédonienne; j'en publie le texte non seulement dans son original, tel qu'il est écrit, en croate avec des caractères latins, mais encore en facsimilés de sorte qu'il ne reste aucun doute sur leur authenticité. Mais indépendamment de ces considérations, il est intéressant

pour la science aussi de connaître la vraie opinion de Jagić au sujet de la Macédoine avec tous les détails qui se trouvent dans les lettres ici citées. En outre, à plusieurs endroits, Jagić parle de la douloureuse question des relations entre les Serbes et les Croates qui le touche de près en tant que Croate et à propos de laquelle il accuse ouvertement les Serbes d'intolérance et de desseins impérialistes.

Dans les lettres publiées ici il est traité de différentes questions se rapportant à notre thème. Dans la lettre № 1, Jagić dit qu'il partage dans l'„Encyclopédie slave" la langue bulgare en trois groupes dialectologiques: les dialectes bulgares de l'Est, les dialectes bulgares de l'Ouest et les dialectes macédoniens; dans la lettre № 2, Jagić fait ressortir qu'en plaçant les parlers macédoniens sous la rubrique „Langue bulgare" il marque d'une façon suffisamment claire leur appartenance ethnographique; dans la lettre № 3, il donne les raisons pour lesquelles toute la dialectologie bulgare, qui comprend aussi la macédonienne, doit être traitée par le même auteur. A ce propos, Jagić dit que le professeur serbe A. Bélitch n'est pas assez impartial dans ses études sur les parlers macédoniens; dans la lettre № 4, Jagić m'écrit, entre autre, que pour l'„Encyclopédie slave" il me confie entièrement la rédaction de la dialectologie bulgare, dans le sens sus-dit; dans la lettre № 5, Jagić après m'avoir annoncé qu'il a déjà terminé la publication du manuscrit historique bien connu, datant du XIII siècle, appellé „Le psautier de Bologne" (présentement possession de la bibliothèque universitaire de Bologne) qui a été écrit en Macédoine, précisément à Okhrida, et dans lequel se sent l'influence du dialecte bulgare d'Okhrida, dit: „Je vous ai conquis la Macédoine" c. à d. que par cette publication il a prouvé d'une façon documentée le caractère bulgare des parlers macédoniens.—Dans la lettre № 6, Jagić m'écrit que le professeur serbe Yovan Tsviitch, dans l'ouvrage anthropogéographique dont il faisait l'impression, a traité aussi la question ethnographique de la Macédoine et qu'il lui a envoyé les epreuves de quelques fascicules afin qu'il les relise et lui dise son opinion Jagić aurait répondu ouvertement et franchement à Tsviitch que tout ce qu'il avait écrit sur ce sujet n'était pas digne de sa qualité de savant, qu'il avait négligé le principal, notamment la langue, et qu'il s'attachait à des questions d'importance secondaire en affirmant que, soi disant, les Slaves de la Macédoine n'auraient pas de conscience nationale et qu'ils pouvaient aisément être gagnés soit à l'idée panbulgare, soit à l'idée panserbe. et ainsi de suite. „Peut-être, dit Jagić, que Tsviitch a été blessé de ma franchise, mais cela n'est égal. J'aurait, de grand cœur, approuvé si la Serbie avait placé dans son programme que l'issue sur la mer lui était nécessaire et que, pour cette raison, elle désirait étendre son pouvoir sur une partie de la Macédoine menant à la mer. Ceci serait une nécessité politique, mais il ne faut pas mêler la politique à la science; par conséquent, nous ne devons pas, à l'aide de la dialectologie, prouver des choses qui, par des arguments probes, ne peuvent l'être. Nous verrons s'il me répondra. Pour moi c'est une triste preuve, comme quoi, même un grand savant, tel que l'est Tsviitch, peut manquer d'impartialité ou, selon l'expression de feu Momsen, ne pas être — voraussetzungslos."

Dans la lettre № 7, Jagić, en m'annonçant que l'impression de mon ouvrage „Das Ostbulgarische", dont il s'occupait, était achevée, ajoute: „Ainsi ce travail s'achève heureusement. Quel bonheur ce serait si le sort de la Macédoine pouvait se décider aussi facilement!" Et dans la lettre № 2, Jagić souhaite bon succès aux Macédoniens luttant pour la liberté: „Que Dieu couronne de succès leurs terribles efforts!" et ainsi de suite. Il exprime la conviction que, seule, la Russie pourrait aider à la Macédoine, etc. Dans la lettre № 15, Jagić, à propos de l'issue malheureuse de l'insurrection macédonienne de la Saint Elia (1903), dit que ce qui émeut le plus son cœur ce sont les terribles souffrances des Macédoniens et que personne n'intervienne en leur faveur. Il blâme la conduite des Serbes qui à ce moment confisquèrent des armes destinées à la Bulgarie, et il s'écrie: „Est-ce ainsi qu'agissent des frères!" Il ne s'attend pas non plus à ce que les Allemands de l'Autriche aient quelque sympathie pour „les Bulgares de la Macédoine" et ainsi de suite.

Dans la lettre № 9 Jagić parle avec indignation des manifestations hostiles que les étudiants serbes de Vienne ont faites devant sa maison, à propos d'un de ses articles, publié dans la „Neue Freie Presse", qui ne convenait pas aux Serbes. Jagić dit qu'il s'attendait à une polémique soulevée par le chauvinisme serbe, mais pas à une démarche aussi déplacée de la part de la jennesse serbe: „Pendant que vos compatriotes macédoniens sacrifient leur vie, continue Jagić, les Serbes organisent des manifestations dans les rues. Celui qui ne ressent pas de la honte, en voyant combien bas est tombé le Serbisme, ne sait pas ce que c'est que la honte. A moi, qui n'ai jamais fait de différence entre ce qui est serbe et ce qui est croate, cela me fait mal de voir combien notre peuple est tombé bas, et j'en ai honte. Vous, les Bulgares, vous êtes des braves et Dieu vous donnera le succès! . . . Soyez certains que moi aussi à Pétersbourg[1], bien entendu dans les milieux universitaires, je défendrai chaudement les intérêts bulgares en Macédoine, de même que je désirerai toujours que la Serbie obtienne quelque chose dans la Vieille-Serbie."

Dans la lettre № 11, Jagić dit qu'il désirerait que quelqu'un dans le genre de Oblak aille de nouveau en Macédoine faire des études dialectologiques; qu'à cet effet il serait donné à cette personne une subvention du fond Treitl, auprès de l'Académie des Sciences de Vienne. Dans la lettre № 12, Jagić exprime le même désir. A l'occasion de la proclamation de l'indépendance de la Bulgarie, Jagić, dans la lettre № 13, souhaite que cette indépendance n'empire pas la situation en Macédoine. Il est d'avis que la Bulgarie ne doit pas rappeler l'exarque à Sofia et rompre ainsi ses liens avec la Macédoine. Si les catholiques peuvent avoir leur pape à Rome, pourquoi les Bulgares n'auraient-ils pas leur exarque à Constantinople. En me félicitant à l'occasion du jubilé fêtant mes vingt-cinq ans d'activité dans le domaine de la science,

---

[1] Jagić ce préparait alors à aller, pour peu de temps, à St. Pétersbourg, pour des études scientifiques.

Jagić me souhaite encore de nombreuses années „pour le bien de la science bulgare et de la science slave et le bonheur des tronçons du peuple bulgare qui attendent encore leur libération".

Dans le lettre № 15, Jagić compare la Croatie à la Macédoine: „Le service postal fonctionne partout régulièrement sauf dans mon triste pays qui rappelle la Macédoine: c'est un vrai pays de souffrances. Et peut-être que c'est mieux ainsi, car un peuple qui n'a pas passé par une rude école ne sait jouir de ses droits".

Dans la lettre № 16, Jagić se plaint que „les Serbes continuent à regarder de haut les Croates et à les considérer comme une quantité négligeable; ils sont en petit nombre ceux qui sincèrement songent à une entente cordiale avec les Croates". Et dans une autre lettre — la lettre № 7, — Jagić se plaint de nouveau des Serbes à propos de leur absence absolue aux cérémonies, en mémoire de Ljudevit Gaj, quia vaient eu lieu à Crapina: „Nos frères les Serbes, cette fois-ci aussi, ont montré qu'ils ne savent pas ce que c'est que la solidarité; ils brillaient par leur absence, même à cette fête qui n'était pas de caractère politique, mais purement culturel".

Dans une autre lettre (№ 18), Jagić parle de nouveau de ces mêmes fêtes dans la ville de Crapina et conclut que l'union politique de deux peuples doit être précédée par leur union intellectuelle. Ni Vouk Karadjitch qui unifiait sous le nom de „Serbisme", ni Ljudevit Gaj qui le faisait sous le nom de „Illirisme" n'ont pensé à une unification politique. „Et les Serbes voulaient, ignorant les Croates, créer immédiatement l'unification politique. L'Europe, appuyé sur l'Autriche, a mis fin à leurs plans. Et pourtant, ils pensent encore continuer leur ancienne chanson! Ils ne peuvent s'entendre même chez eux et ils rèvent de la Grande Serbie!"

Dans la lettre № 19, il est parlé de la campagne antibulgare du professeur Bélitch à St. Pétersbourg (1913), et, entre autre, à propos de la brochure: „Les Serbes et les Bulgares", publiée en russe, et de la conférence tenue à St Pétersbourg, Jagić, qui, par hasard, s'y trouvait, dit: „Tout ce que je vous écris ici n'est pas seulement mon opinion, mais celle de beaucoup de Russes qui n'approuvent pas la conduite de Bélitch, qui viole la science en parlant de trois dialectes — le serbe, le macédonien et le bulgare, dont le mélange aurait formé, selon lui, le dialecte serbo-macédonien et le dialecte macédonien bulgare. Ce sont des ramassis philologiques!"

Après la guerre interalliée de 1913, si fatale pour la Bulgarie, quand les Serbes réussirent à s'approprier la Macédoine, Jagić (lettre № 20) m'écrit, à l'occasion de la nouvelle année 1914, et tâche de me consoler du malheur qui s'est abattu sur notre nation, en disant qu'il comprend la douleur du peuple bulgare et de ses fils les plus sensibles qui, cela se comprend, se trouvent parmi les intellectuels. Il comprend que plus d'un d'entre eux a pleuré sur le dur sort qui, sans pitié, oppresse le peuple bulgare après la longue guerre balcanique. Malgré tout, il croit fermement que les intérêts communs des deux peuples, le serbe et le bulgare, un jour, peut-être

après de nouvelles desillusions, les rapprocheront, qu'ils reconnaîtront qu'ils sont plus proches l'un de l'autre que de leurs voisins quels qu'ils soient. „Probablement que je ne vivrai pas jusqu'à ces temps meilleurs — conclut Jagić — mais ma foi en eux je l'emporterai jusque dans l'autre monde, car je crois à un avenir, meilleur que le présent, pour tous les peuples slaves".

Iv. Snégaroff, La suppression du Patriarcat d'Okhrida et l'influence de l'hellénisme en Bulgarie. (P. 65—110).

Le Patriarcat d'Okhrida, fondé grâce à l'œuvre apostolique du premier évêque bulgare S-t Climent et comme une prolongation du Patriarcat de Preslav, reconnu officiellement à Constantinople en 927, était une institution canonique. C'est pourquoi les empereurs byzantins, les rois bulgares et serbes, de même que les sultans, n'ont pas touché à son autocéphalie. Le Patriarcat de Constantinople ne pouvait pourtant se résigner à supporter son existence et, tantôt secrètement, tautôt ouvertement, il profitait de toute bonne occasion pour nuire à cette Église bulgare. Sous ce rapport les patriarches de Constantinople semblent avoir imité les empereurs byzantins qui s'efforçaient tenacement d'affaiblir et d'anéantir l'État bulgare. Le Patriarcat d'Okhrida trouvait toujours en lui-même la force de repousser les coups du Patriarcat, mais sa lutte devenait très difficile quand les deux Églises se trouvaient sous la domination d'un seul et même État — sous celle de Byzance ou sous celle de la Turquie, — et dans cette situation elles sont demeurées au cours de sept siècles — car l'évêque respectivement le patriarche d'Okhrida résidait loin du pouvoir central que le patriarche de Constantinople tâchait de gagner à sa cause, afin d'étendre son diocèse à l'Ouest. Dans sa lutte défensive, le Patriarcat d'Okhrida s'efforçait de sauvegarder les frontières ethnographiques de l'Église bulgare, car de tous temps — que le haut clergé fut grec ou slave — elle se rendait compte que la raison même de son existence était la nationalité bulgare de ses ouailles. Dans le même but, elle lutte pour conserver l'indépendance spirituelle de son diocèse appelé „la Bulgarie" par Byzance, ainsi que les souvenirs des premiers apôtres — les Sept Saints.

A la fin du XVII siècle, les essais du Patriarcat de Constantinople d'affaiblir l'Église d'Okhrida devinrent plus fréquents, car le clergé grec à ce moment reussit à gagner la confiance du sultan et exerça une grande influence dans les Patriarcats de l'Est, également en Moldavie et en Valachie, qui pendant tout un siècle avaient été gouvernées par les phanariotes, appelés à la dignité de beys ou princes directement par le sultan.

M. Snégaroff, dans son étude, expose toutes les atteintes du Patriarcat de Constantinople aux droits de l'Église d'Okhrida. Dans le diocèse d'Okhrida commença une lutte, qui peu à peu s'enflamma, entre les intrus phanariotes, prélats occupant le trône archiépiscopal d'Okhrida, et les prêtres originaires du diocèse. La lutte etraîna les laïques. Il se forma deux partis : le parti autochtone et le parti phanariote. Le pre-

mier était inspiré par un patriotisme local et voulait que dans le haut clergé du diocèse ne fussent pas admis des prêtres d'une autre Église, mais seulement des prêtres originaires du pays; le second était atteint d'hellénomanie et avait le culte du Patriarcat de Constantinople en tant que centre intellectuel et ecclésiastique grec. Cette lutte qui fut la cause du fréquent changement des archevêques d'Okhrida, à la fin du XVII siècle et des premiers vingt ans du XVIII siècle, est décrite dans tous ses détails. Enfin, en 1767, le Patriarcat d'Okhrida fut complètement supprimé. Le 16 javier, le patriarche de Constantinople eut en ses mains la démission par écrit de l'archevêque Arséni du trône archiépiscopal d'Okhrida. Un iradé du sultan suivit, par lequel le Patriarcat d'Okhrida était supprimé et ses évêchés se réunissaient au Patriarcat de Constantinople.

L'auteur étudie ensuite la question, qui n'est pas encore éclaircie, des raisons d'ordre intérieur, qui amenèrent la suppression du Patriarcat d'Okhrida, et principalement les argumeñts au moyen desquels le patriarche Samouïl réussit à convaincre la Sublime Porte de donner son consentement à cette suppression. L'un des principaux motifs présentés dans les actes du Patriarcat de Constantinople pour cette suppression était la soi-disant difficile situation financière du Patriarcat d'Okhrida. M. Snégaroff fait l'étude critique de ces arguments et arrive à la conclusion que ce ne sont que des prétextes, alors qu'en réalité le Patriarcat de Constantinople, dont les finances étaient en fort mauvais état comptait, par la réunion á elle du diocèse d'Okhrida, les améliorer. M. Snégaroff expose, d'une façon détaillée, la vraie situation financière du Patriarcat d'Okhrida avant sa suppression. Sa décadence n'était pas causée par une mouvaise situation financière, mais par des désirs de centralisation encouragés par le parti phanariote.

En plus des avantages matériels que devait retirer le Patriarcat de Constantinople de la suppression du diocèse d'Okhrida, le premier poursuivait un but plus lointain, inspiré par des rêves mégalohelléniques, — imposer l'hellénisme à toutes ses ouailles en Macédoine. M. Snégaroff expose les raisons politiques, grâce auxquelles le peuple bulgare, depuis les temps les plus anciens, a réussi, avec une force de résistance extraordinaire, à se sauvegarder de l'hellénisme, en dépit de la grande influence intellectuelle qu'on lui faisait subir, et la population bulgare de la Macédoine résister, en tant que quantité ethnique, à l'assimilation avec les Hellènes. D'autre part, le Phanar lui-même ne disposait pas d'organes aptes à helléniser. Certains des évêques du Patriarcat de Constantinople ne désiraient pas atteindre ce but, d'autres n'y réussissaient pas. Le Patriarcat du Phanar, malgré tous ses efforts, n'arriva pas à changer la langue de la population bulgare qu'elle s'était soumise, ni à lui faire perdre sa conscience nationale. La langue bulgare continua à régner du Danube à la mer Blanche et du lac d'Okhrida à la mer Noire. Pour cette raison, celui qui avait à cœur l'instruction de ce peuple, devait écrire dans sa langue — la langue bulgare. C'est ainsi qu'apparûrent en langue bulgare courante et se répandirent en nombreuses copies dans toute la Bulgarie les ainsi nommés „damaskini"—les enseignements du Damascène Studites, la légende sur la chute de Constantinople sous les Turcs,

l'histoire de Païssi, des enseignements du dimanche en bulgare avec des caractères grecs, et d'autres écrits. L'influence grecque n'a pu s'imposer à la langue bulgare populaire, même à Okhrida, où pourtant, en 1845, V. Grigorovitch n'a trouvé personne sachant lire un écrit avec de grands caractères slaves, mais beaucoup habiles à lire les manuscits grecs. L'hellénisme avait gagné à sa cause principalement les notables, les ainsi-nommés „tchorbadjii", qui soutenaient les intérêts grecs, les évèques mus par leurs intérêts personnels, et ceux qui avaient reçu une instruction dans les écoles grecques et se trouvaient en rapports avec le monde intellectuel ou commerçant grec. En général, l'influence de l'hellénisme en Bulgarie a été, sous la domination du Phanar, très limitée et superficielle, de même presque qu'en Asie et en Afrique pendant l'époque helléniste, quand les grandes villes et les hautes classes, seules, étaient atteintes, mais non pas les masses populaires, parmi lesquelles l'hellénisme rencontrait une forte résistance nationale.

Ne pouvant tuer le sentiment ethnique chez le peuple bulgare, ni changer sa langue, il est naturel que le Patriarcat grec pouvait encore moins effacer en lui le souvenir de l'indépendance de son Église. Ce souvenir du Patriarcat d'Okhrida était avant tout entretenu par l'histoire de Païssi, où le culte d'Okhrida est placé très haut. Par son ouvrage, Païssi répandait l'idée que Okhrida était la mère de toutes les villes bulgares, le berceau du mouvement intellectuel bulgare et le centre vital de l'histoire bulgare. La douleur de la perte d'une Église nationale s'étendit d'Okhrida et des villes voisines à toute la Bulgarie grâce aux rapports commerciaux et surtout aux foires où se rencontraient des commerçants de différents endroits.

A l'époque de la Renaissance, le souvenir de l'autocéphalie de l'Église d'Okhrida exerça une puissante influence. Et à Okhrida même il devint le moteur de la lutte contre le clergé grec. Le 4 avril 1860, les Okhridéens declarèrent par écrit au patriarche de Constantinople qu'ils ne le reconnaissaient plus comme leur chef spirituel. Le 9 avril de l'année suivante, ils chargèrent les députés nationaux à Constantinople d'agir énergiquement auprès de la Sublime Porte, afin qu'elle rétablisse „l'archevêché autocéphale d'Okhrida qui a été injustement et illégalement approprié par le clergé grec". L'image de cet archevêché d'Okhrida a inspiré tous ceux qui à Constantinople ont lutté pour l'indépendance de l'Église bulgare. Et l'Exarchat bulgare en protestant pour avoir été, en 1873, déclaré schismatique, prouve que les actes s'y rapportant ne sont pas canoniques, car le peuple bulgare avait recouvré tous les droits dont ils jouissait grâce à ses Églises autocéphales, celle de Okhrida et celle de Tirnovo; quant à leur suppression, elle était dûe au Patriarcat de Constantinople. Ceci fut aussi un des arguments principaux de l'exarque Joseph I, dans son mémorandum du 17 novembre 1888, adressé à l'ambassadeur d'Angleterre, qu'il pria d'intercéder pour la restauration de la juridiction ecclésiastique en Macédoine.

M. Snégaroff termine en disant que l'esprit d'indépendance du Patriarcat d'Okhrida existe aujourd'hui encore parmi les Okhridéens; il es incite à mener une lutte continuelle contre les intrus — les étrangers,

de même qu'ils l'ont menée, deux cent ans auparavant, contre le clergé étranger, et il leur donne la force, au-dessus de leur vie de souffrances, de tenir très haut le drapeau de la justice et de la liberté.

Byzance.

K. Stoyanoff-Vâlkanoff, La lutte de Samouïl contre Bizance. (P. 111—134).

M. K. Stoyanoff nous donne une courte étude critique des principaux moments historiques du règne de Samouïl qui est surtout rempli par la lutte incessante contre Byzance. Cette dernière afin de maîtriser ses dangereux voisins bulgares, se servait habilement de peuples étrangers, entre autres des Hongrois, des Petchénègues et des Russes. L'empereur Nicéphore employa ces derniers en 966, pour pouvoir supprimer l'humiliant impôt que Byzance payait aux Bulgares. Mais quand le prince russe Sviatoslav désira s'installer définitivement en Bulgarie, Nicéphore préféra se tourner vers les Bulgares pour leur proposer une lutte commune contre les Russes. C'est ainsi que la diplomatie byzantine ondoyait habilement et réussissait dans les circonstances les plus critiques à sauvegarder ses intérêts d'État. Cette tactique byzantine apparaît au cours de la lutte menée contre Samouïl. L'auteur expose les événements les plus remarquables en prenant aussi en considération les récentes études bulgares sur cette époque. Il examine le rôle du prince prisonnier Roman, fils du roi Péter, et son règne en Bulgarie, après sa fuite à Constantinople, ainsi que les rapports de Samouïl avec lui et, en général, avec l'ancienne dynastie bulgare. Suivent les narrations des chroniqueurs byzantins au sujet des guerres de Samouïl et de la situation critique dans laquelle les succès de ce dernier avaient placé Byzance. Elle traversa sa plus mauvaise phase quand Samouïl réussit à conquérir Durazzo et Aiessio et arriva, au Nord, jusqu'à Raguse. Ici brilla l'art diplomatique des Byzantins à écarter les dangers. De nouveau ils appelèrent à l'aide les Russes contre les Bulgares. Et de nouveau se répéta la vieille chanson : les Russes se montrèrent plus dangereux pour Byzance que les Bulgares, mais elle réussit, une deuxième fois, à s'en débarasser, après cela, à battre Samouïl à l'embouchure de la rivière de la Sperheï, et ensuite à défaire complètement l'armée de Samouïl à Bélassitsa, le 29 juillet 1014.

D-r K. Stanicheff, Sept lettres de Nako S. Stanicheff adressées à Stéfan Verkovitch. (P. 135—142).

Les lettres publiées par le D-r K. Stanicheff ont été adressées, entre 1857 et 1866, par son grand-père, qui vivait à Koukouch, à S. Verkovitch qui se trouvait alors à Serrès ; elles jettent une certaine lumière sur l'activité qu'a déployée Verkovitch pour la renaissance intellectuelle des Bulgares de Macédoine. Cette correspondance a été conservée dans les archives de Verkovitch qui sont maintenant à Sofia ; elle a pour sujet principal les besoins des écoles en Macédoine. Nako Stoyanoff qui était alors administrateur des écoles de Koukouch s'occupait, avec beaucoup de zèle, de procurer à ces écoles les livres et fournitures qui devaient être achetés, par l'entremise de Verkovitch, principalement dans les librairies bulgares de Ch. G. Danoff et Mantcheff, à Philippopoli. A côté de ces

commandes qui forment le sujet principal de ces lettres, il y est donné quelques renseignements intéressants sur les écoles et les questions sociales de cette époque à Koukouch.

Comptes rendus.

Gustav Weigand. Der Admirativ im Bulgarischen. Balkan-Archiv. Fortsetzung des Jahresberichtes des Instituts für rumänische Sprache. I Band. Leipzig 1925, p. 150—152. — Compte rendu par S t. R o m a n s k y. (P. 143—14).

Le professeur Weigand examine une particularité de la syntaxe bulgare, à laquelle il a consacré aussi un article spécial dans la revue anglaise „Slavonic Revue" II. 567. Sous le terme d'„admiratif," il comprend l'emploi du parfait (temps passé composé) à la place du présent, dans les cas où on veut exprimer l'étonnement — l'admiration — devant quelque chose qu'on ignorait auparavant: ти си б и л ъ богатъ човѣкъ!—„t u as é t é un homme riche!" c. à. d. „mais tu étais un homme riche donc" à la place de: „tu es un homme riche!" Comme en langue albanaise on peut également remplacer le présent par le parfait pour exprimer l'étonnement, Weigand explique cette particularité de la langue bulgare comme une influence de l'albanais. Pour lui rien de plus „simple": „En Macédoine, dit-il, vivent ensemble, mêlés les uns aux autres dans des centaines de villages, des Bulgares et des Albanais; des milliers de ces derniers vont chaque année gagner leur vie en Bulgarie et y apprennent la langue bulgare. Qu'ils restent, alors même, inconsciemment fidèles à leurs habitudes de langage et emploient la même forme pour exprimer l'admiration en parlant le bulgare, se comprend de soi-même. Être entendu, être compris et imiter, c'est l'évolution naturelle" (p. 152). En d'autres mots, les Bulgares auraient appris cette forme des Albanais en les entendant parler le bulgare et l'auraient introduite dans leur propre langue.

L'auteur du compte rendu reconnaît qu'en effet dans une grande partie de la Macédoine les Bulgares vivent mêlés aux Albanais, mais il fait remarquer que ces derniers parlent en général bien le bulgare tandis que les Bulgares ne savent que très rarement l'albanais. Il estime que dans ces conditions-là ce sont plutôt les Albanais qui auraient emprunté cette forme aux Bulgares que le contraire. L'„admiratif" de Weigand est une forme commune de la langue bulgare qui s'emploie très couramment de sorte qu'on peut difficilement comprendre comment elle a pu être empruntée au language de certaines personnes seulement — les Albanais peu nombreux qui viennent s'installer en Bulgarie surtout dans les villes en tout que vendeurs de „boza" (boisson fermentée de millet). Il relève en plus une différence essentielle entre l'albanais et le bulgare, notamment que tandis que l'emploi bulgare du parfait, dans le sus-dit sens du présent, est possible dans tous les cas, indépendamment de la place du verbe auxiliaire, en albanais ce n'est possible que quand ce dernier est placé après le participe: l'alb. k a m m a r r d'après Weigand lui-même signifie seulement „ich habe genommen," tandis que „l'admiratif" n'est que m a r r k a m „ich ergreife plötzlich, unerwartet."

C'est pourquoi le professeur Romansky croit q'il faut chercher 'explication de cette particularité dans la langue bulgare elle-même, notamment en partant du sens originel du „parfait" bulgare, qui diffère de 'imparfait et de l' aoriste. Tandis que les deux dernierès formes expriment quelque chose qui s'est passé et que celui qui parle connaît par expérience personnelle, pour en avoir reçu une impression directe, la première exprime qu'il y a eu quelque chose que celui qui parle ne connaît pas directement, mais l'a appris plus tard ou au cours de la conversation. Ainsi on emploie la forme: „той умираше" (l'imparfait: il mourait) ou „той умрѣ" (l'aoriste) quand on a assisté personnellement à la mort de la personne dont on parle, mais ou dira: „той е умрѣлъ" (le parfait: il est mort) quand on a appris indirectement cette mort. Ce dernier sens est renforcé par l'emploi du double parfait composé: „той билъ умрѣлъ." Que la constatation de quelque chose passé est exprimé au parfait, car il s'agit d'une nouvelle inattendue, peut appeler l'étonnement chez celui qui parle, cela est très naturel. Rien d'étrange alors qu'une même expression peut contenir les deux nuances: l'expression „тя била хубавица" peut signifier en même temps: „on dit qu'elle est une belle" ou „je ne m'y attendais pas, je m'étonne d'apprendre qu'elle est une belle."

Alexandre H. Rousset, Carte de la Bulgarie actuelle, de la Thrace, la Macédoine et les pays voisins, en 4 feuilles. Strasbourg 1343 Avec des remarques explicatifs par le prof. A. I c h i r k o f f. Sofia 1924. (Bibliothèque géographique — 4). (En bulgare). — Compte rendu par S t. R o m a n s k y. (P. 145—147).

L'auteur du compte rendu fait remarquer que, par la réédition de cette carte dans une forme qui donne l'impression de l'original même, le professeur A. Ichirkoff rend service non seulement à la géographie et à l'ethnographie, en ce qui concerne la Péninsule balkanique, mais il fait encore un précieux apport à l'histoire de la Renaissance bulgare. Son auteur, Alexandre Rousset, fait partie de ces Bulgares cultivés qui à partir de la fin du XVIII siècle, ayant reçu leur instruction à l'étranger et ne pouvant trouver l'emploi de leurs facultés dans leur patrie, se consacrèrent au servise intellectuel des peuples voisins. Vers 1860, peu de temps avant sa mort, il projetait à Bucarest, en concours de Rakovsky, une carte ethnographique des terres bulgares et aussi une histoire bulgare. La carte de A. Rousset, dans une assez grande échelle (1 : 648,000), représente une copie diminuée de la carte de Lapie: Carte générale de la Turquie d'Europe (Paris 1822); sa fine et soigneuse exécution, la façon nette et élégante dont sont écrit les noms, prouve que l'auteur possédait parfaitement l'art cartographique. Comme il ressort aussi des remarques du professeur Ichirkoff, la plupart des fautes de Lapie sont restées non-corrigées; les corrections mêmes ont été faites maladroitement. Plus justes sont les corrections des noms locaux dans la Bulgarie du Nord et la Dobroudja c. a. d. des régions mieux connues à Rousset, comme originaire lui-même de Roussé (Roustchouc). Les frontières des provinces sont trasser selon les frontières des sandjak, mais pour la Macédoine il a fait quelques modifications, en arrondissant la frontière du Sud qu'il

laisse longer la rivière de Bistritsa, et celle de l'Est — la rivière de Mesta. La frontière de l'Ouest il laisse comme chez Lapie, de sorte que Strouga, Okhrida et Dèbre restent en Albanie. La frontière du Nord de la Macédoine passe le mont de Char, continue entre Vrania et Guilian et encercle tout le sandjak de Kustendil, avec Kustendil et Kratovo ; les noms derniers sont placés par erreur de même dans le sandjak de Krouchevats, ce qui donne aux Serbes un motif d'affirmer que la Macédoine du Nord était alors considérée comme la Vieille-Serbie.

Silviu Dragomir. Valaques et Morlaques. Étude de l'histoire du romanisme balcanique. Cluj 1924. (En roumaln). — Compte rendu par L. Milétitch. (P. 147—148).

Dans ce livre de M. Silviu Dragomir, professeur à l'Université roumaine de Cluj (Klausenburg), sont exposés les résultats de ses études sur l'histoire de l'élément roumain en Bosnie, Herzégovine, Dalmatie, Istrie et Croatie. Dans ces contrées, de même que plus au sud de la Péninsule balkanique, il a existé depuis très longtemps des colons roumains, que la population indigène appelait des Valaques et des Morlaques (mot qui provient de Mavro-Vlassi — Morovlassi). L'auteur du compte rendu s'arrête au chapitre du livre de M. Dragomir qui traite de la question de leur origine et des territoires où ils s'étaient primitivement installés (Problema originei Vlahilor şi Morlacilor, p. 84--116). Elle est liée avec la question des origines des Roumains de la Macédoine (les Aroumains). Le professeur Milétitch fait remarquer que sur cette question M. Dragomir semble adopter entièrement l'opinion de Jireček qui place le pays d'origine des Roumains de la Péninsule balkanique en Dalmatie, en Dardanie, dans la Mysie supérieure et la Mysie inférieure le long du Danube. L'auteur du compte rendu relève que le mérite principal de cet ouvrage consiste dans les riches matériaux pris à des sources différentes ou dûs à par des études directes sur les villages des Valaques et des Morlaques.

Robert Lansing, The Peace Negotiations. A personal narrative. Boston and New York 1921.- Compte-rendu par Iv. Ghéorgov. (P. 149-156).

Le président Wilson avait énoncé vers la fin de la guerre mondiale, dans des déclarations publiques ainsi que dans des messages au Congrès des États-Unis, les principes qui devaient guider les vainqueurs lors de la conclusion des traités de paix. Ces principes d'une paix équitable et juste, il les avait exposés plus spécialement dans les 14 points de son message du 8 janvier 1918 au Congrès.

Malheureusement, l'auteur de ces idées très humaines et justes se révéla dans la suite comme un idéaliste qui ne comptait pas avec la réalité et se montra incapable à réaliser ce qu'il avait conçu une fois comme juste.

La première faute fatale qu'il a commise, c'était son idée malheureuse de se mettre lui-même à la tête de la délégation américaine qui devrait prendre part à la conclusion de la paix. Son premier conseiller, le secrétaire d'État des affaires étrangères Robert Lansing, l'auteur de l'ou-

vrage indiqué, a vainement tâché de dissuader le président de son idée funeste ; il avait bien prévu que, restant en Amérique, le président aurait eu la possibilité d'imposer ses vues, tandis qu'à Paris il se trouverait dans un milieu d'intrigues et de jeu diplomatique et il y perdrait sa réputation. Mais le président n'a nullement voulu prendre en considération les sages conseils de son ministre.

M. Lansing avait élaboré aussi un plan détaillé des instructions qu'on aurait dû donner aux délégués. Dans ce plan étaient surtout indiquées avec une exactitude toute particulière les stipulations territoriales sur lesquelles aurait dû insister la délégation américaine. Mais M. Wilson n'a rien voulu savoir de ces indications, persuadé qu'il a été que lui, qui devrait être le chef de la délégation, n'aurait besoin d'aucun plan fixé préalablement et d'aucun programme détaillé, qui aurait pu seulement entraver sa liberté d'action. Ainsi mal préparé pour sa tâche, Wilson tombe sous l'influence d'hommes d'État plus habiles dans les jeux diplomatiques et qui imposaient leur volonté au président, ne lui cédant que dans la question de la Société des nations qui était son idée de prédilection.

Dans les stipulations territoriales prévues dans le programme de M. Lansing, auquel, malheureusement, M. Wilson ne faisait nulle attention, la question bulgare était très équitablement traitée. Le § 6 de ces stipulations fixait la frontière entre la Bulgarie et la Roumanie au cours moyen de l'embouchure du Danube, de sorte que la ville de Tultcha devrait appartenir à la Bulgarie. Il est vrai que M. Lansing remarquait que sur ce point on pourrait encore céder ; mais en tout cas la Roumanie ne devrait recevoir que la partie septentrionale de la Dobroudja. Ceci etait répété dans le § 12 du programme où étaient indiquées les futures forntrières de la Bulgarie, de la Serbie et de la Grèce. Ces frontières auraient dû être fixées, au reste, d'après l'état de choses à la fin de la première guerre balkanique. Ceci voulait dire que la plus grande partie de la Macédoine devrait appartenir à la Bulgarie qui aurait reçu aussi la Thrace occidentale jusqu'aux environs de Constantinople, car cette ville avec les parties adjacentes de la Thrace aurait dû constituer une province autonome, la Turquie devant se retirer en Asie-Mineure. En revanche, la Bulgarie aurait dû céder une plus grande part de la côte égéenne à la Grèce.

Il paraît que la délégation américaine devrait insister en tout cas sur ces stipulations territoriales.

Par malheur, la méthode du président Wilson a eu des conséquences fatales. Déjà le premier des traités de paix, celui de Versailles, a soulevé de fortes protestations au sein de la délégation américaine, quand elle a en eu connaissance. Beaucoup de membres de la délégation ont déclaré qu'ils veulent se retirer de la délégation et ils n'ont renoncé à cetté idée que sur l'insistence de M. Lansing. Mais l'un d'eux, M. W. Bullitt, a, malgré tout, pris sa démission.

Le traité de Versailles a été reçu avec indignation aussi par beaucoup de délégués britanniques, qui ont exprimé leur indignation à M. Lansing.

M. Lansing lui-même est de l'avis que ce traité est funeste et contraire aux principes proclamés par le président Wilson. Il trouve que la

force est le principe fondamental de la Société des nations créée par le traité et que cette institution deviendra un centre de spoliations et d'intrigues, tandis que la justice sera reléguée au second plan. Le traité n'apportera pas une paix durable. „Tout le monde tient à la paix. Le président tient à sa Société des nations. Je pense que le monde va longtemps attendre la paix".

La paix qui a décidé du sort du peuple bulgare est encore plus injuste et plus condamnable, puisqu'elle a voué de grandes parties du peuple à un régime étranger tyrannique sans se soucier du principe de self-determination. C'est surtout à cette paix que peuvent le mieux être appliqués les mots qu'un des cinq membres principaux de la délégation américaine, le général Bliss, a mis à la fin d'une longue lettre qu'il a adressée le 29 avril 1919 au président Wilson, toujours en connexion avec les traités: „Il ne peut pas être juste de faire du mal, même en créant la paix. La paix est désirable, mais il y a des choses plus chères que la paix: justice et liberté."

Il est vrai qu'on a prévu, pour satisfaire la conscience publique, des stipulations concernant le droit des minorités, et on a créé la Société des nations, mais l'expérience des quelques années, depuis que la Société des nations existe, a prouvé que dès qu'il s'agit d'exécuter des stipulations qui sont à la charge des vainqueurs, ou la Société des nations n'a pas assez de volonté, ou bien elle est impuissante à faire respecter ses droits.

Borivoï J. Miloïevitch, La Macédoine du Sud. Naselja (localités peuplées) dans les terres serbes, rédigés par Y. Tsviitch, t. X. Belgrade 1921 (=Recueil etnographique serbe, t. XXI, éd. dé l'Académie royale serbe) pp. 1-147. — **Voïslav S. Radovanovitch, Tikvech et Raïets.** Recherches anthropogéographiques. Naselja dans les terres serbes, t. 17, Belgrade 1924 (=Recueil ethnographiques serbe, t. XXIX), pp. 1-9-565 (En serbe).— Compte rendu par St. R. (P. 156—157).

Après que la Serbie eut accaparé la Macédoine, dans le cadre de la série d'études antropogéographiques des contrées de la Serbie, entreprises par les élèves du professeur de géographie de l'Université de Belgrade Tsviitch, et éditées par l'Académie royale de Serbie sous le titre „Les localités peuplées (Naselja) dans les terres serbes" entrèrent aussi les régions de la Macédoine. En résultat apparurent les deux études ci-dessus— l'une sur la Macédoine du Sud et l'autre sur Tikvech et Raïetz, ces dernières— deux contrées voisines le long du Vardar moyen et la Tcherna inférieure, sur le quadrilatère entre Chtip, Vélès, Prilep et Bitolia. L'auteur du compte rendu relève le fait curieux que tandis que l'auteur de la dernière étude, Radovanovitch, se vante de l'affabilité de la population dont il a obtenu ses renseignements, l'auteur de la première, Miloïevitch, se plaint de la méfiance des Macédoniens qui constitue un sérieux obstacle pour obtenir, des renseignements antropogéographiques: „les Macédoniens qui ont beaucoup souffert des differents organisations de propagande sont devenus enfin si sages qu'ils ne donnent des renseignements sur eux-même qu'avec la plus grande prudence" (p. 1). Il est curieux

aussi que dans ces études où il est parlé continuellement de la population, où sont mentionnés les Turcs, les Albanais, les Aroumains, les Arméniens, les Juifs, les Tsiganes etc., on évite soigneusement d'écrire le mot „Bulgares" et à sa place on emploie le terme „Slaves de Macédoine" quoique, en Macédoine, il soit inconnu en tant que désignation d'un peuple. Ceci découle de la tendence générale de la science serbe de présenter la population macédonienne comme une population à part, privée de toute conscience nationale. D'autre part tout ce qui peut servir de preuve de sa, soi-disant, plus proche parenté avec les Serbes est soignesement recherché. A cet effet dans son étude Radovanovitch en nommant les familles dans les différents villages indique le saint que venère chacune de ces familles — „le Service" (sloujba). Le „Service" est pour les savants serbes identique avec le „Slava" serbe qui, quoique existant chez les autres peuples, ils comptent comme appartenant exclusivement au leur et, en dépit de tous les démentis de la science impartiale, considèrent depuis longtemps comme la plus forte preuve de l'appartenance serbe des „Slaves de Macédoine".

Tadeusz St. Grabowski, La Bulgarie après le coup d'État (1923—1926). Revue politique, t. IV, fasc. 2—3, Varsovie 1926, pp. 66—91 (En polonais). — Compte rendu par L. M. (P. 157—158).

En faisant mention de cet article de T. Grabowski, ex-ministre plénipotentier de Pologne à Sofia, qui traite des évènenement qui se sont déroulés en Bulgarie á partir du coup d'État du 9 juin 1923 jusqu'à la constitution du cabinet de Liaptcheff, l'auteur du compte rendu s'arrête aux opinions de M. Grabowski au sujet des relations bulgaro-grecques et bulgaro-serbes par rapport à la question macédonienne; il rapporte de même son opinion sur la question du rapprochement entre la Yougoslavie et la Bulgarie qui se fera certainement et sera dicté par la question macédonienne d'une part et de l'autre par la question croate. Dans cas le plus favorable il se fera sous la forme d'une grande confédération yougoslave avec les États autonomes: la Slavonie, la Croatie, la Serbie, la Macédoine et la Bulgarie. Dans le cas le moins favorable on arrivera à un certain dualisme bulgaro-yougoslave, en sacrifiant la Macédoine au profit de l'acquisiton au Sud — pour la Yougoslavie de Salonique et pour la Bulgarie de Dédéagatch avec une partie de la Thrace ou seulement un corridor. L'auteur du compte rendu rapporte ces opinions de M. Grabowski pour montrer avant tout que tandis que les orgueilleux milieux serbes dirigeants traitent la question macédonienne avec légèreté, lui déniant toute importance, à l'étranger, où les Serbes veuillent, par cette attitude, induire en erreur l'opinion publique, au contraire, on connait la vérité et, dans les prévisions au sujet des évènements dans les Balkans, la question de la Macédoine est considérée comme un facteur de la première importance.

Recueil de traditions populaires et d'etnographie. Livre XXXVI. Folklore bulgare, aroumain et albanais, sous la rédaction de Anton P. Stoïloff. Edité par l'Académie des sciences bulgare. Sofia 1926. (En bulgare). — Compte rendu par S t. R. (P. 158—160).

Ce tome du Recueil (Sbornik) de traditions populaires et d'ethnographie montre les résultats d'une nouvelle pratique de l'Académie des sciences bulgare — de recueillir les manuscrits folklores dans ses archives et d'imprimer seulement ceux qui méritent de l'être et cela après que leur nombre soit assez grand pour former tout un livre. La rédaction de ce tome a été confiée à A. P. Stoïloff, qui a extrait des manuscrits de huit auteurs différents des chants, des contes, des croyances, de formules d'exorcisation, sorcellerie ou de prédiction, des traditions et des habitudes, des parlers secrèts, des devinettes, des proverbes et des jeux d'enfant. Les matériaux pris de la Macédonie sont les plus (contes, devinettes, proverbes, jeux) fournis par K. A. Chapkaroff. L'auteur du compte rendu fait mention des cinq contes aroumains et six contes albanais publié dans l'original et en traduction bulgare, et recueillis par Chapkaroff, et il trouve que leur publication avec des caractères bulgares et non avec les caractères latins qui sont particuliers aux deux langues les rend incompréhensibles à ceux qui s'occupent d'études sur les Roumains et les Albanais. Il relève de même que les petits vocabulaires des mots des deux langues qui y sont traduits contiennent, en général, des mots les plus ordinaires et employés dans une forme commune à tous les dialectes. Autrement l'auteur du compte rendu relève que l'édition du recueil et plus spécialement la partie sur les chauts populaires bulgares est faite très soigneusement: on y trouve aussi notéesles variations des chansons.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА II, КН. 4.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE II, FASC. 4.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1926.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА II, КН. 4.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE II, FASC. 4.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1926.

МАКЕДОНСКИ
ПРЕГЛЕД

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНА ЖИВОТ

ИЗДАДЕН
ОТ МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕН ИНСТИТУТ

СОФИЯ № 4, УЛ. 6

REVUE MACÉDONIENNE

PUBLIÉE
PAR L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

SOFIA 4, RUE 6

СОФИЯ — SOFIA

СЪДЪРЖАНИЕ

стр.

Проф. Н. П. Благоевъ, Критически погледъ върху известията на Иоана Скилица за произхода на Царь Самуиловата държава 1

Ив. Хаджовъ, Константинъ Миладиновъ и Г. С. Раковски . 65

Владимиръ Г. Кусевъ, Къмъ биографията на митрополитъ Методий И. Кусевичъ 79

Петъръ Завоевъ, Споменъ изъ просвѣтното минало на гр. Щипъ 104

Никола Д. Рачевъ, Народописни материяли отъ Гевгелийско 107

Рецензии и книжовни вести

A. Margulіés, Historische Grundlagen der südslavischen Sprachgliederung. Archiv für slavische Philologie, 40 (1926), 197—222. — Рецензия отъ Ст. Романски 129

Владимиръ Тодоровъ-Хиндаловъ, Приносъ къмъ българската история. Видинското въстание презъ 1850 г. Новооткрити документи. (Изъ Годишника на софийската нар. библиотека 1924—1925 г.). София 1926, гол. 8⁰, 64 стр. — Рец. отъ Ст. Романски 134

Велчо Т. Велчевъ, Къмъ погромъ. Какъ се провалиха народнитѣ идеали. София, 1926, мал. 8⁰, 189. — Рец. отъ Л. Милетичъ 138

Михаилъ Ив. Македонски, Материяли за историята на градъ Криворѣчна-Паланка. Спомени. София, 1925, 8⁰ с. 78. (Издава Криворѣчно-Паланешкото благотворително братство „Осогово“ въ София). — Рец. отъ Л. Милетичъ 143

Н. Константиновъ, Родна Тракия. Спомени, речи и статии въ 63 образа. София, 1925, 8⁰ 253. — Рец. отъ Л.. М . . . 146

P. Gabe, la question de la Dobroudja dans son essence. (A propos de l'expropriation des terres de la population locale faite par la législation roumaine). Sofia, 1925, мал. 8⁰, 96. — Рец. отъ Л. М. 147

Ls Macédoine sous la domination serbe et les droits des minorités (Edition du Comité nationale de l'union des organisations des émigrés macédoniens en Bulgarie). Sofia, 1926, 8⁰, 3 143

Л. Милетичъ, Македонскиятъ въпросъ въ Конгреса на Унията за Обществото на народитѣ (Лондонъ — Аберсвейтъ 25. VI. — 4. VII, 1926). Съобщава —. (Издание на Националния Комитетъ на Съюза на Македонската емиграция въ България). София, 8⁰, 31. 149

La question macédonienne et l'Union internationale des associations pour la Société des Nations (Edition du Comité National de l'Union des émigrés macédoniens en Bulgarie). Sofia, 1926, 8⁰, 64. 150

Изданията на македонскитѣ студентски дружества въ чужбина относно Македония. — Рец. отъ Л. М.. 150

Съдържание на книгата въ резюме на французки 153

TABLE DES MATIÈRES

Pages

Prof. N. P. Blagoeff, Aperçu critique des renseignements de Ioan Skilitza sur les origines de l'Etat de Tzar Samouïl. 1

Iv. Hadjoff, Constantin Miladinoff et G. S. Rakovsky 65

Vladimir Kouseff, Apports à la biographie du métropolitain Méthodï I. Kousévitch 79

Péter Zovoeff, Souvenir se rattachant au passé culturel de la ville de Chtip (Macédoine) 104

Nicolas Ratcheff, Matériaux ethnographiques de la contrée de Guevgueli. Supérstitions, cérémonies et coutumes populaires 107

Comptes-rendus

A. Margulliés, Historische Grundlagen der südslavischen Sprachgliederung. Archiv für slavische Philologie 40 (1926), 197—222. — Compte rendu par St. Romansky. 129

Vladimir Todorov-Hindalov, Contribution à l'histoire bulgare. L'insurrection à Vidin en 1850. Documents neufs. (De l'Annuaire de la Bibliothèque nationale de Sofia 1924—1925). Sofia 1926. Gr, 8⁰, 64. — Compte rendu par St. Romansky 134

Veltcho T. Veltcheff, Vers la catastrophe. Comment furent détruits les idéaux nationaux. — Sofia, 1926, 8⁰ 189. — Compte-rendu de L. Milétitch 138

Michail Iv. Makedonski, Matériaux pour l'histoire de la Ville Krivoretchna Palanka. Souvenirs. Sofia 1925, 9⁰, 78. — Compte-rendu de L. Milétitch. 143

N. Constantinov, La Thrace natale. Souvenirs, discours et articles. Avec 68 figures. Sofia 1925, 8⁰, 253. — Compe-rendu de L. M. 146

P. Gabe, La question de la Dobroudja dans son essence. (A propos de l'expropriation des terres de la population locale faite par la législation roumaine). Sofia, 1925, 8⁰, 96.—Compte-rendu de L. M. 147

La Macédoine sous la domination serbe et les droits de minorités. (Par le Comité National de l'Union des organisations des emigrés macédoniens en Bulgarie). Sofia, 1926, 8⁰, 26. . 148

L. Milétitch, La question macédonienne au congrès de l'Union internationale pour la Société des Nations (Londres—Aberswight, 25 Juin — 4 Juillet 1926.) Sofia, 8⁰ 31. 149

La quéstion macédonienne et l'Union Internationale des associations pour la Société des Nations. (Par le Comité National des Emigrés Macédoniens en Bulgarie), Sofia, 1926, 8⁰ 64. 150

Editions des Sociétés des étudiants macédoniens à l'étranger concernant la Macédoine. — Compte-rendu par L. M. . . 150

Les articles de la Revue en résumés en français 153

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

КРИТИЧЕСКИ ПОГЛЕДЪ ВЪРХУ ИЗВЕСТИЯТА НА ИОАНЪ СКИЛИЦА ЗА ПРОИЗХОДА НА ЦАРЬ САМУИЛОВАТА ДЪРЖАВА.[1]

Отъ проф. Н. П. Благоевъ.

Въ срѣдата на втората половина на X вѣкъ сж станали много важни събития въ България. Силната българска държава е била отъ основитѣ си разклатена и нейното сжществуване застрашено. Двовѣковната българска популярна и заслужила династия на князъ Крума е била прекратена и на чело на българската държава е застаналъ видниятъ българ-

[1] Студията ми бѣше написана и представена на редакцията на сп. Македонски прегледъ въ този си видъ, когато още не бѣше допечатана въ сжщото списание (г. II, кн. 1—2) студията на проф. В. Н. Златарски „Западната българска държава до провъзгласяването на Самуила за царь". Изказанитѣ мнения отъ проф. В. Н. Златарски въ тази му студия не ме разколебаха та да измѣня своето гледище, което подържамъ въ тази си студия, както и въ студията си: „Произходъ и характеръ на царь Самуиловата държава" (вж. Годишникъ на Софийския университетъ, юридически факултетъ, книга XX, стр. 485—591) и което сжществено се различава отъ гледището на г. Златарски. Различията, за които е дума, се отнасятъ до твърде важни въпроси, а именно въпроса за въстанието, подигнато въ България следъ смъртьта на царь Петра, и последвалото, споредъ г. Зл., раздѣление на българската държава на източна и западна; въпроса за потеклото на бащата на царь Самуила и ролята, която г. Зл. му приписва като инициаторъ на казаното въстание, а сжщо и за участието на синоветѣ му, за да се продължи то; за качеството имъ на управляващи отдѣлна погранична на Византия область; нападението на гр. Сѣръ отъ Мойсея; убийството на Давида; завеждането на Романа въ Воденъ, враждебнитѣ отношения на четиримата братя съ старата българска династия; бѣгството на Бориса и Романа отъ Цариградъ ужъ съ знанието на Цариградското правителство; обявяването на Романа за български царь отъ самия Самуилъ; номиналното ужъ царуване на Романа; антинационалната политика на Аарона, убийството му отъ самия Самуилъ и др.

Остава на научната критика да се произнесе, до колко моитѣ възгледи по тѣзи въпроси, несъгласни съ досежнитѣ възгледи на г. Златарски, сж здраво обосновани върху достовѣрни или правдоподобни исторически данни.

ски боляринъ Самуилъ. За произхода на царь Самуиловата българска държава има много малко изворенъ материалъ. Домашнитѣ български извори сѫ малко и кратки. Тѣ само споменуватъ за царуването на Самуила и неговитѣ потомци и сродници, но не известяватъ, какъ е станала смѣната на династията въ България и какви сѫ били отношенията на династията на царь Самуила къмъ оная на князъ Крума. Чуждитѣ извори сѫ и по-вече и по-обширни. Отъ тѣхъ най-важна е хрониката на византийския хронистъ Иоанъ Скилица, който, като описва царуването на византийския императоръ Василий II и войнитѣ му противъ българитѣ, сѫщевременно съобщава и доста важни известия за произхода на царь Самуиловата държава. Действително, известията на Иоанъ Скилица за последната не сѫ достатъчни, но все пакъ тѣ сѫ най-обширни и най-пълни отъ всички други и затова ни служатъ за основа на историята на тѣзи събития. Другитѣ български и чужди известия могатъ да служатъ само за обяснение и допълнение. Отъ българскитѣ извори най-важни сѫ следнитѣ: надписътъ на царь Самуила, вирпинскиятъ хрисовулъ и поменицитѣ на българскитѣ царе отъ първото българско царство. Отъ византийскитѣ извори, освенъ Иоанъ Скилица и неговитѣ компилатори Георги Кедринъ и Иоанъ Зонара, важни известия съобщаватъ Михаилъ Пселосъ, деволскиятъ владика Михаилъ и Кекавменъ. Твърде сѫ важни известията на арабския историкъ Яхия Антиохийски. Безъ последнитѣ нашитѣ познания за произхода на царь Самуиловата българска държава не би били достатъчни. Сѫщо така важни сѫ и известията на арменския историкъ Асокигъ. Наистина, тѣ се предаватъ малко въ легендарна форма, но все пакъ историческата истина е ясна.

Понеже изворитѣ не сѫ пълни и ясни, затова въ литературата сѫществуватъ разни мнения по въпроса за произхода на царь Самуиловата държава. Въ студията си: „Произходъ и характеръ на царь Самуиловата държава“ и азъ се опитахъ да изкажа мнението си. Но мисля, че моитѣ изследвания не ще бѫдатъ пълни безъ едно специално проучване известията на Иоанъ Скилица по този въпросъ. Затова въ тази студия ще се опитамъ критически да ги проуча. За да бѫда пъкъ по възможность по-ясенъ, най-напредъ ще приведа самитѣ известия на Иоанъ Скилица и следъ това ще посоча

изворитѣ, отъ които той се е ползувалъ и системата, о която се придържа. Подире ще разгледамъ всѣко известие по отдѣлно, като ще раздѣля изследванията си на следнитѣ четири части: епоха на братята Давидъ, Мойсей, Аронъ и Самуилъ; епоха на царь Романа; епоха на царь Самуила; военни походи на българитѣ и заключение.

I.

Известия на Иоанъ Скилица за произхода на царь Самуиловата държава. — Извори.

Известия на Иоанъ Скилица за произхода на царь Самуиловата държава. — Иоанъ Скилица почва хрониката си отъ възкачването на Михаилъ I Рангаве на византийския престолъ и я продължава до царуването на византийския императоръ Никифоръ III Вотаниати, или отъ 881 и до 1079 година. Той въ труда си възпроизвежда почти всички известия за българитѣ, които е намѣрилъ въ изворитѣ, които сега сж известни. Но освенъ тѣзи известия, той съобщава и други, чиито извори не сж известни, или поне още не сж открити. Между последнитѣ е и известието му за произхода и характера на царь Самуиловата държава, което въ оригиналъ на гръцки гласи:

Τῶν δὲ Βουλγάρων ἅμα τῇ τελευτῇ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου ἀποστατησάντων, ἄρχειν αὐτῶν προχειρίζονται τέσσαρες ἀδελφοί, Δαβὶδ Μωϋσῆς Ἀαρὼν καὶ Σαμουήλ, ἑνὸς τῶν παρὰ Βουλγάροις μέγα δυνηθέντων κόμητος ὄντες παῖδες καὶ διὰ τοῦτο κομητόπουλοι κατονομαζόμενοι. τῶν γὰρ κατὰ γένος προσηκόντων τῷ Πέτρῳ οἱ μὲν ἄλλοι θανάτῳ διεκόπησαν, Βορίσης δὲ καὶ Ῥωμανὸς οἱ τούτου υἱοὶ εἰς τὴν πόλιν εἰσαχθέντες, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται, ἔμενον ἐν αὐτῇ, ὁ μὲν μάγιστρος παρὰ τοῦ βασιλέως τιμηθεὶς Ἰωάννου, ὁ δὲ Ῥωμανὸς ἐκτμηθεὶς τὰ παιδουργὰ μόρια παρὰ τοῦ παρακοιμωμένου πρότερον Ἰωσήφ. καὶ ἐπεὶ συνέβη τὸν βασιλέα Ἰωάννην ἀποθανεῖν, ἐκεῖθεν ἀποδιδράσκουσι, καὶ τὴν Βουλγαρίαν φθάσαι ἠπείγοντο. καὶ ὁ μὲν Βορίσης τόξῳ βληθεὶς ἐν τῷ διιέναι κατά τινα λόχμην παρά τινος Βουλγάρου νομίσαντος αὐτὸν Ῥωμαῖον εἶναι (ἐνεδέδυτο γὰρ στολὴν Ῥωμαϊκὴν) ἀπόλλυται, Ῥωμανὸς δὲ διασώζεται, καὶ χρόνῳ ὕστερον ἐπάνεισι πάλιν εἰς τὴν βασιλίδα, ὡς ἐν τῷ ἰδίῳ τόπῳ λελέξεται. τούτων δὲ τῶν τεσσάρων ἀδελφῶν Δαβὶδ μὲν εὐθὺς ἀπεβίω ἀναιρεθεὶς μέσον Καστορίας καὶ Πρέσπας καὶ τὰς λεγομένας Καλὰς δρῦς παρὰ τι-

νων Βλάχων ὁδιτῶν, Μωϋσῆς δὲ τὰς Σέρρας πολιορκῶν λίθῳ ἀπὸ τοῦ τείχους βληθεὶς ἐτελεύτησε· καὶ τὸν Ἀαρὼν δὲ τὰ Ῥωμαίων, ὡς λέγεται, φρονοῦντα ἤ τὴν ἀρχὴν εἰς ἑαυτὸν σφετεριζόμενον ἀνεῖλεν ὁ ἀδελφὸς Σαμουὴλ παγγενεί, κατὰ τὴν ιδ' τοῦ Ἰουλίου μηνός, ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τῆς Ῥαμετανίτζας, μόνου Βλαδοσθλάβου τοῦ καὶ Ἰωάννου διασωθέντος, τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, παρὰ Ῥοδομηροῦ τοῦ καὶ Ῥωμανοῦ, τοῦ υἱοῦ τοῦ Σαμουήλ. καὶ καθίσταται μόναρχος Βουλγαρίας ἁπάσης ὁ Σαμουήλ. οὗτος πολεμικὸς ἄνθρωπος ὢν καὶ μηδέποτε εἰδὼς ἠρεμεῖν, τῶν Ῥωμαϊκῶν στρατευμάτων ταῖς πρὸς τὸν Σκληρὸν μάχαις ἀσχολουμένων ἀδείας τυχὼν κατέδραμε πᾶσαν τὴν ἑσπέραν, οὐ μόνον Θρᾴκην καὶ Μακεδονίαν καὶ τὰ τῇ Θεσσαλονίκῃ πρόσχωρα, ἀλλὰ καὶ Θετταλίαν καὶ Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον· καὶ πολλὰ φρούρια παρεστήσατο, ὧν ἦν τὸ κορυφαῖον ἡ Λάρισσα, ἧς τοὺς ἐποίκους μετῴκισεν εἰς τὰ τῆς Βουλγαρίας ἐνδότερα πανεστίους, καὶ τοῖς καταλόγοις τῶν ἑαυτοῦ κατατάξας στρατιωτῶν συμμάχοις ἐχρῆτο κατὰ Ῥωμαίων. μετήγαγε δὲ καὶ τὸ λείψανον τοῦ ἁγίου Ἀχιλλείου, ἐπισκόπου Λαρίσσης χρηματίσαντος ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου κἂν τῇ μεγάλῃ καὶ πρώτῃ συνόδῳ παρόντος σὺν Ῥηγίνῳ Σκοπέλων καὶ Διοδώρῳ Τρίκκης, καὶ εἰς τὴν Πρέσπαν ἀπέθετο, ἔνθα ἦσαν αὐτῷ τὰ βασίλεια.[1]

На български пъкъ сѫщото известие гласи така: Щомъ умрѣ императорътъ Иоанъ, българитѣ, като въстанаха, избраха се да ги управляватъ четирима братя: Давидъ, Мойсей, Ааронъ и Самуилъ, които сѫ синове на единъ комисъ отъ много могѫщитѣ между българитѣ и затова се наричатъ комитопули. Защото отъ близкитѣ по родъ на Петра другитѣ измрѣха, а пъкъ синоветѣ му Борисъ и Романъ се заведоха въ Цариградъ, както по-напредъ се каза, и тамъ пребиваваха, като [Борисъ] бѣ произведенъ въ чинъ магистъръ отъ императора Йоанъ, а пъкъ Романъ бѣ скопенъ отъ бившия паракимоменъ Иосифъ. И понеже се случи императорътъ Иоанъ да умре, отъ тамъ избѣгватъ, и бързаха да отидатъ въ България. И Борисъ погина, като, когато преминаваше презъ една гора, бѣ застрелянъ отъ единъ българинъ, който помислилъ, че е византиецъ, защото бѣ облѣченъ въ византийско облѣкло, Романъ пъкъ се спаси, и следъ известно време пакъ се завърна въ Цариградъ, както ще се

[1] Cedr. II. p. 434—436

каже на съответното мѣсто. Отъ тѣзи четирима братя Давидъ веднага се помина, защото бѣ убитъ между Костуръ и Прѣспа и така наречените „Хубави дѫби“ отъ нѣкои пѫтници власи, Мойсей пъкъ умрѣ, като бѣ ударенъ съ камъкъ, когато обсаждаше Сѣръ; а пъкъ Аарона, защото, както се говори, съчувствуваше на византийцитѣ, или защото си присвояваше властьта, братъ му Самуилъ го уби съ всичкия му родъ на 14 юлий въ мѣстностьта Разметаница, като само синъ му Владиславъ, наречен и Иванъ, бѣ спасенъ отъ Радомира, наречен и Романъ, синъ на Самуила. И Самуилъ стана самъ владѣтель на цѣла България. Той, понеже бѣ войственъ човѣкъ и никога не знаеше що е покой, като се възползува отъ обстоятелството, че византийскитѣ войски бѣха заети въ войнитѣ съ Склира, опустоши цѣлия западъ не само Тракия и Македония (западна Тракия) и околноститѣ на Солунъ, но и Тесалия и Елада и Пелопонесъ; и много крепости завладѣ, отъ които най-главната бѣ Лариса, чиито жители съ цѣлитѣ имъ семейства пресели въ вѫтрешността на България и, като ги записа въ списъцитѣ на войницитѣ си, употрѣбаше ги за съюзници противъ византийцитѣ. Пренесе и мощитѣ на свети Ахилия, който бѣ лариски епископъ въ времето на Константина Велики и присѫтствува въ великия и първъ съборъ заедно съ Ригина Скопелски и Диодора Трикски и ги положи въ Прѣспа, гдето бѣха дворцитѣ му.

Извори. — Иоанъ Скилица всичкитѣ си известия за българитѣ, съ изключение, може би, на известието му за въстанието на българитѣ противъ византийцитѣ въ 1073 година,[1] е почерпилъ отъ писмени извори, отъ които само нѣкои сѫ известни. Така всички известия за българитѣ отъ 911 година до срѣдата на X вѣкъ той е взелъ отъ Теофана, Генесия, а особено най-много отъ продължителя на Теофана. А пъкъ отъ началото на втората половина на X вѣкъ, а особено отъ 963 до 1025 година той се е ползувалъ отъ извори, които не сѫ запазени, или поне още не сѫ открити. За тази епоха той сякашъ непосрѣдствено не се е ползувалъ и отъ историята на Лъвъ Дяконъ. Това поне е вѣрно за известията му за бъл-

[1] Cedr. II, p. 715—718.

гаритѣ. Защото, докато Лъвъ Дяконъ твърди, че въ 967 година византийскиятъ императоръ Никифоръ II Фока нарушилъ мирнитѣ българо-византийски отношения,[1] Иоанъ Скилица обратно твърди, че царь Петъръ ги нарушилъ, защото позволявалъ на маджаритѣ да преминаватъ презъ България и да навлизатъ и опустошаватъ византийскитѣ европейски области.[2] Сѫщо така Иоанъ Скилица казва, че въ 963 година царь Петъръ въ желанието си да възобнови добритѣ отношения съ византийцитѣ сключилъ договоръ за миръ съ византийскитѣ императори и за закрепването му далъ синоветѣ си Борисъ и Романъ за заложници.[3] Лъвъ Дяконъ пъкъ твърди, че византийскиятъ императоръ Никифоръ II Фока изпратилъ въ България специално посолство и предложилъ на царь Петра да се възобновятъ приятелскитѣ отношения между България и Византия и за затвърдяването имъ поискалъ моми отъ българския царски родъ за жени на малолѣтнитѣ византийски императори Василий II и Константинъ VIII.[4] Иоанъ Скилица непосрѣдствено не ще да се ползувалъ отъ Лъвъ Дяконъ, или поне само отъ него и за описване на руско-византийскитѣ войни въ България, защото въ труда си внася и нѣкои известия, които не сѫществуватъ въ историята на последния. Така че Иоанъ Скилица отъ 963 година се ползува отъ неизвестни извори. Сѫщо така той отъ неизвестни за сега извори черпи и известията си за произхода и характера на царь Самуиловата държава. За сега положително не е известно, кои сѫ били авторитѣ, отъ които той е почерпилъ тѣзи известия, обаче положително е известно, че севастискиятъ владика Теодоръ е написалъ история на царуването на императоръ Василий II.[5] Но Иоанъ Скилица не ще да се е ползувалъ отъ него, или поне само отъ него, защото доста много се различаватъ. Така напримѣръ Иоанъ Скилица казва, че византийскиятъ императоръ Василий II се е възкачилъ на императорския престолъ презъ месецъ декемврий 976 година,[6] а пъкъ севастийскиятъ владика Теодоръ твърди, че това е станало на 11 януарий сѫщата годиия,[7] което е и

---

[1] L. Diaconus, p. 61. — [2] Cedr. II. p. 372. — [3] Ibid. II, p. 346—347. — [4] L. Diaconus, p. 79, 86. — [5] Прокић Д-р Б., Глас Српске Кр. Академије кн. LXXXIV, стр. 7. — [6] Cedr. II, p. 416. — [7] Прокић Д-р Б., Глас Српске Кр. Академије, кн. LXXXIV, стр. 73.

вѣрно, защото това потвърдяватъ Лъвъ Дяконъ[1] и Яхия Антиохийски.[2] Сжщо така Иоанъ Скилица известява, че византийскиятъ императоръ Иоанъ Цимисхий е царувалъ 6 години и шесть месеца.[3] Съвременниятъ пъкъ византийски историкъ Лъвъ Дяконъ твърди, че той е царувалъ шесть години и тридесеть дена.[4] Последното безспорно е вѣрно, защото е известно, че Иоанъ Цимисхий се е възкачилъ на византийския императорски престолъ на 11 декември 969 година и се поминалъ на 10 януарий 976 година.[5]

Севастийскиятъ владика Теодоръ е билъ не само съвременникъ на императора Василий II, но и негово довѣрено лице.[6] Затова той е билъ добре запознатъ съ съвременнитѣ си исторически събития и не е могълъ да направи грѣшкитѣ, които направи Иоанъ Скилица. Поради туй основателно се предполага, че Иоанъ Скилица известията си за произхода и характера на царь Самуиловата държава и изобщо за отношенията междуБългария и Византия отъ втората половина на X и началото на XI вѣкъ не е почерпилъ отъ севастийския владика Теодоръ, но отъ нѣкой другъ авторъ. Последниятъ пъкъ ще да е билъ или кизикийскиятъ владика Димитрий, или монахътъ Иоанъ Лидийски, за които Иоанъ Скилица[7] и Георги Кедринъ[8] казватъ, че сж написали исторически съчинения. Въ всѣки случай за сега положително не е известно, отъ какой авторъ Иоанъ Скилица е взелъ известията си за произхода и характера на царь Самуиловата държава, защото самъ той е живѣлъ единъ вѣкъ следъ събитията, които описва, когато и очевидцитѣ и съучастницитѣ на събитията не сж били вече живи.

Въ предговора на историята си Скилица казва, че буквално не се придържа о изворитѣ.[9] Сжщото потвърдява и Георги Кедринъ, който сжщо въ предговора на труда си казва, че Иоанъ Скилица въ историята си всичко пристрастно и недостовѣрно

---

[1] Diaconus, p. 178.
[2] Розенъ Баронъ В. Р., Имп. Василій Болгаробойца, стр. 1.
[3] Cedr. II, p. 415. — [4] L. Diaconus, p. 178. — [5] L. Diaconus, p. 93.
[6] Stephanos von Taron, Armenische Geschichte, S. 185.
[7] Krumbacher K., Geschichte der Byz. Litteratur, 2, S. 367.
[8] Cedr. I, p. 4.
[9] Krumbacher K., Geschichte der Byz. Litteratur, 2, S. 367.

изоставилъ и съобщава само чистата истина.[1] И действително, ако се сравни историята на Иоанъ Скилица съ изворитѣ, отъ които той се е ползувалъ, напълно ще се установи, че наистина той не се придържа робски о тѣхъ. Иоанъ Скилица изворитѣ си преработва, като нѣкои отъ тѣхъ съкращава, други допълва и много малко буквално предава. Това поне напълно е вѣрно колкото се отнася за известията му, които той съобщава за българитѣ. Така той за българовизантийската битка при Версиникия отъ 813 година съобщава и нѣкои подробности, които не се намиратъ нито у Теофана, нито у неизвестния авторъ, нито у Генесия, нито пъкъ у продължителя на Теофана.[2] Иоанъ Скилица за причина на българовизантийскитѣ враждебни отношения въ 812 година посочва отказа на византийцитѣ да предадатъ на българитѣ и нѣкои византийски пленници, които успѣли да избѣгатъ отъ България и да се завърнатъ въ Византия.[3] А пъкъ нито Теофанъ, нито неговиятъ продължитель не съобщаватъ нѣщо подобно. Сжщиятъ казва, че патриархъ Никифоръ подържалъ да не се удовлетвори искането на князъ Крума и да не му се предадатъ българитѣ емигранти;[4] Теофанъ пъкъ твърди, че патриархъ Никифоръ заедно съ императора Михаилъ I Рангаве билъ на мнение да се приеме предложението на князъ Крума и да му се предадатъ българитѣ емигранти, които тогава сж живѣли въ Византия.[5] Иоанъ Скилица отъ продължителя на Теофана приема, но съ свои думи и съкратено предава известията за предложението на византийския императоръ Лъвъ V Арменеца къмъ българския князъ за миръ, за отказа на последния, за българовизантийската битка и за поражението на българитѣ; за поражението на византийския отметникъ Тома отъ князъ Омортага; за кръщението на българитѣ, за завръщането на одринскитѣ пленици въ Византия; за борбата на Василий, по-късно византийсиски императоръ Василий I съ българина борецъ; за обезмитяването на българскитѣ търговски стоки въ Солунъ вмѣсто въ Цариградъ; за българовизантийската война и за пораженито на византивцитѣ; за нарушението на българо-

---

[1] Cedr. I, p. 4. — [2] Cedr. II, p. 43—44. Theophanes, ed. Car. de Boor. I, p. 500—502. Scriptor incertus, p. 337—340. Contin. p. 14—16. Tenesius, p. 4—5. — [3] Cedr. II, p. 52. — [4] ibid. — [5] Theoph. I, p. 498.

византийския договоръ за миръ отъ византийския императоръ Александъръ и за първата обсада на Цариградъ отъ царь Симеона.[1] Иоанъ Скилица за българовизантийската битка при р. Ахелой първо съобщава известието на продължителя на Теофана, което допълва, като казва, че причината, за да бѫдатъ тамъ победени византийцитѣ, била заблудата имъ, че главнокомандующиятъ имъ Лъвъ Фока е убитъ. Но сѫщевременно въ съкратена форма съобщава и известието на Лъвъ Дяконъ, като казва, че когато Лъвъ Фока обърналъ въ бѣгство Симеона и го преследвалъ, неочаквано се извѣстилъ, че началникътъ на флотата Романъ Лакапинъ отплувалъ за Цариградъ, за да приеме царската власть. Този слухъ твърде много го разтревожилъ, защото и самъ той претендиралъ на царската власть, затова спрелъ преследването и се завърналъ въ военния лагеръ, за да се осведоми за положението. Тогава се разнесълъ слухъ между византийскитѣ войници, че главнокомандующиятъ избѣгалъ, затова и тѣ почнали да бѣгатъ. Симеонъ, като видѣлъ това, се нахвърлилъ съ цѣлата си войска и съвършено разбилъ византийцитѣ. Иоанъ Скилица не знае, коя е истинската причина за поражението на византийската войска при Ахелой, но константира, че е безспорно вѣрно, че византийцитѣ тамъ били разбити.[2] Иоанъ Скилица казва, че при Катасирти българитѣ били победени,[3] а пъкъ продължителтъ на Теофана твърди, че тамъ били победени византийцитѣ.[4] Това противоречие между двамата автори твърде мѫчно може да се обясни. Защото продължителтъ на Теофана билъ съвременникъ на събитията и трѣбва вѣрно да е билъ осведоменъ. Обаче и Иоанъ Скилица едва ли безъ никакво основание ще да съобщава единъ невѣренъ фактъ.

Иванъ Скилица съ твърде малки измѣнения и съ свои думи предава известията на продължителя на Теофана за военния походъ на царь Симеона противъ Византия въ 919 година; за стигането му до императорскитѣ дворци при св. Теодора; за борбата тамъ на българитѣ съ византийския

---

[1] Cedr. II, p. 53—54, 85—86, 151—153, 184—185, 193—194, 254—257 277, 282. Contin., p. 24—25, 65—66, 162—165, 216—217, 229—230, 357—360, 380, 385.

[2] Cedr. II, p. 283—287. Contin. p. 336—380. L. Diaconus, p. 123—124.

[3] Cedr. II, p. 288. — [4] Coutin. p. 390.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

военноначалникъ Сактики; за обсадата и завладяването на гр. Одринъ; за втория воененъ походъ на царь Симеона противъ Цариградъ; за опустошението на византийска Тракия отъ българитѣ; за стигането на царь Симеона до Цариградъ; за срещата му съ цариградския патриархъ Николай Мистикъ и византийския императоръ Романъ Лакапинъ; за българо-византийския договоръ за миръ; за военния походъ на българитѣ противъ хърватитѣ; за смъртьта на царь Симеона; за българовизантийския договоръ за миръ отъ 927 година; за оженването на Царь Петра за Мария, внучка на византийския императоръ Романъ Лакапинъ, и за двата опита за държавенъ превратъ въ България.[1]

Следъ гореизложеното Иоанъ Скилица за цѣли тридесеть години нищо не съобщава за българитѣ. Той едва подъ 963 год. съобщава за сключения договоръ за миръ ежду царь Петра и византийскитѣ императори, за изпращането на синоветѣ на царь Петра, Борисъ и Романъ, да приематъ бащината си царска власть и за възстанието на братята Давидъ, Мойсей, Ааронъ и Самуилъ.[2] Обаче не е известно, откжде той взима тѣзи известия, защото съвременният византийски историкъ Лъвъ Дяконъ известява, че въ 968 година по предложение на византийския императоръ Никифоръ II Фока били възстановени мирнитѣ и приятелски отношения между България и Византия,[3] а пъкъ нищо не съобщава за изпращането на Бориса и Романа въ България и за възстанието на братята Давидъ, Мойсей, Ааронъ и Самуилъ.

Иоанъ Скилица, като взима поводъ отъ предприетия въ 964 година воененъ походъ отъ византийския императоръ Никифоръ II Фока противъ африканскитѣ араби въ Сицилия излага историята на арабовизантийскитѣ отношения за цѣлъ единъ вѣкъ, т. е. отъ ок. 867 и до 954 година.[4] По този случай той съобщава, че царь Симеонъ предложилъ на туниския халифъ Фатлумъ договоръ за съвмѣстенъ воененъ походъ противъ византийцитѣ съ цель да завладѣятъ Цариградъ.[5] Обаче не е известно, отгде той черпи това известие, защото продължителъ на Теофана не съобщава нѣщо по-

---

[1] Cedr. II, p. 300—301, 302—306, 307—308, 308—310, 312—313. Contin. p. 402—403, 405—409, 411, 411—415, 419—420.

[2] Cedr. II, p. 346—347. — [3] L. Diaconus, p. 79—80. — [4] Cedr. II, p. 353—360 — [5] ibid. II, p. 356.

добно. Сжщиятъ Иоанъ Скилица съобщава, че въ 967 година царь Петъръ е причина да се нарушатъ мирнитѣ българо-византийски отношения, защото позволявалъ на маджаритѣ да преминаватъ презъ България и да навлизатъ и опустошаватъ византийскитѣ области.[1] Сжщо не е известно, отгде той взема това известие, защото Лъвъ Дяконъ известява, че въ 967 година византийскиятъ императоръ Никифоръ II Фока безъ никакъвъ поводъ отъ страна на царь Петра нарушилъ мирнитѣ българовизантийски отношения и предприелъ военъ походъ противъ българитѣ, обаче не е навлѣзълъ въ България, защото се уплашилъ да мине българскитѣ планински проходи и затова подкупилъ руситѣ да предприематъ военъ походъ противъ българитѣ.[2]

Иоанъ Скилица доста обширно описва военнитѣ походи на руситѣ противъ българитѣ, русковизантийскитѣ войни въ България, завладяването на източна Мизия и Тракия отъ Византийския императоръ Иоанъ Цимисхий и лишението на царь Бориса отъ царското му достойнство.[3] Обаче вижда се, че при описването на тѣзи събития той не ще да се е ползувалъ само отъ историята на Лъвъ Дяконъ, защото съобщава и нѣкои известия, които не сжществуватъ въ последната.[4]

Иоанъ Скилица за цѣли 15 години, т. е. отъ 871 до 986 година, нищо не съобщава за българитѣ и едва въ последната година, като взима поводъ отъ военния походъ на византийския императоръ Василий II противъ българитѣ, прави единъ кратъкъ прегледъ на събитията въ България и на българскитѣ военни походи противъ византийцитѣ. Въ този кратъкъ прегледъ Иоанъ Скилица говори за избора на братята Давидъ, Мойсей, Ааронъ и Самуилъ за управители на България, за бѣгството на царь Бориса и Романа отъ Цариградъ, за убийството на царь Бориса, за завръщането на Романа въ България, за смъртьта на Давида, Мойсея и Аарона, за самостоятелното царуване на Самуила, за българскитѣ военни походи въ Тракия, околноститѣ на гр. Солунъ, Тесалия, Еледа и Пелопонесъ, за завладяването на гр. Лариса и

---

[1] Cedr. II, p. 372.
[2] L. Diaconus, p. 61—63.
[3] Cedr. II, p. 372, 383—388, 392—403, 405—413.
[4] L. Diaconus, p. 77—79, 103—111, 128—145, 147—159.

за пренасянето мощитѣ на св. Ахилия въ Прѣспа.[1] Обаче не е известно, отде Иоанъ Скилица черпи тѣзи известия, защото самъ той, както е известно, е живѣлъ единъ вѣкъ по-късно отъ тѣзи събития. Живи свидетели на събитията не е могло да има. Затова е безспорно, че Иоанъ Скилица и по този въпросъ се е ползувалъ отъ писмени извори, които, както се установява и отъ прибавкитѣ на деволския владика Михаилъ,[2] съкратявалъ и измѣнявалъ.

Отъ изложеното до тукъ е ясно, че Иоанъ Скилица, за да напише хрониката си, се е ползувалъ отъ писмени извори, които е преработвалъ. Сѫщо така е ясно, че той при описване на събитията си служи съ системата да взима поводъ отъ едно събитие и да описва една цѣла епоха. О тази система той се придържа и при излагане известията си за произхода на царь Самуиловата българска държава. И тука той взима поводъ отъ военния походъ на византийския императоръ Василий II противъ бълтаритѣ въ 976 година и като уводъ къмъ описанитѣ отъ него българо-византийски войни отъ края на X вѣкъ прави единъ много кратъкъ прегледъ на събитията въ България и на българскитѣ военни походи противъ византийцитѣ за единъ периодъ отъ около тридесеть и петь години.

II.

Иоанъ Цимисхий. — Войни на българитѣ противъ византийцитѣ. — Изборъ на братята Давидъ, Мойсей, Ааронъ и Самуилъ. — Социално положение на братята Давидъ, Мойсей, Ааронъ и Самуилъ. — Произходъ на царь Самуила и братята му. — Царь Борисъ. — Бѣгство на царь Бориса и Романа. — Отношения между синоветѣ на царь Петра и синоветѣ на комисъ Никола.

Иоанъ Цимисхий. — Византийскиятъ императоръ Иоанъ Цимисхий е произхождалъ отъ виденъ арменски родъ, за който въ историята се говори отъ IX до XII вѣкъ. Родоначалникъ на този родъ се счита патриций Романъ Куркуа, който въ времето на византийския императоръ Василий I (867—886 г.) билъ началникъ на една часть отъ императорската стража. Романъ Куркуаималъ двама сина Иоанъ и Теофилъ. Постариятъ Иоанъ Куркуа дълги години билъ главнокоман-

---

[1] Cedr. II, p. 434—436.

[2] Prokić B., Die Zusätze in der Handschrirt des Johanes Skylitzes, S. 28—37.

дующъ на византийскитѣ азиатски войски иималъ голѣми военни успѣхи. Неговитѣ потомци сѫщо заемали високи военни служби въ визаитийската империя и видно мѣсто между военната византийска аристокрация. По-малкиятъ пъкъ синъ на Романъ Куркуа, Теофилъ, билъ мѣстенъ военноначалникъ въ Месопотамия и като такъвъ се отличилъ съ военнитѣ си успѣхи противъ мохамеданитѣ.[1] Неговиятъ синъ, чието име и положение не е известно, билъ оженень за сестрата на византийския императоръ Никифоръ II Фока и отъ нея се родилъ императоръ Иоанъ Цимисхий,[2] който отъ млади години се посветилъ на военна служба, въ която и се отличилъ.[3] Иоанъ Цимисхий билъ красивъ човѣкъ,ималъ е бѣло лице, руса коса, живи сиви очи, дълга червена, четворъ́жгълна брада, и при всичко че билъ по-низъкъ отъ срѣденъ, пакъималъ необикновена тѣлесна сила и билъ храбъръ, смѣлъ, необузданъ и неукротимъ войникъ.[4] Иоанъ Цимисхий ималъ добро сърдце, обноски свободни и добри, билъ е много щедъръ, и всѣки, който би се отнесълъ до него за помощь, не си отивалъ съ празни рѫце.[5] Когато пъкъ станалъ императоръ, една часть отъ грамадното си частно имущество раздалъ на съседнитѣ земедѣлци, а другата часть подарилъ на единъ приютъ за неджгави.[6] Изобщо той билъ толкова щедъръ и наклоненъ къмъ благодеяния, щото би раздалъ и всичкото държавно имущество, ако неговиятъ първъ съветникъ Василий не би го въздържалъ.[7] Въ качеството си на императоръ той освободилъ отечеството си Армения отъ държавнитѣ данъци.[8] При това той билъ много милостивъ: нито се страхувалъ, нито се гнусѣлъ да се доближава дори до най-тежко болнитѣ, да се разговаря съ тѣхъ и да ги утешава за страданията и мѫкитѣ имъ.[9] Лъвъ Дяконъ казва, че Иоанъ Цимисхий ималъ недостатъка понѣкога да употрѣбява повече отъ колкото трѣбвало питията и тѣлеснитѣ наслаждения.[10] Иоанъ Цимисхий, като военноначалникъималъ голѣми успѣхи и билъ единъ отъ популярнитѣ и видни византийски полководци.[11] Той билъ военноначалникъ въ Азия и като такъвъ е помогналъ на вуйка

---

[1] *Παπαρρηγόπουλος Κ., Ἱστορία τοῦ Ἑλλ. ἔθνους, τόμος* IV, *σελ.* 182—184. L. Diaconus, p. 99.

[2] ibid. p. 38, 84, 99. — [3] ibid. p. 37, 131. — [4] ibid. p. 96—97. 59, 85. [5] ibid. p. 97, 178. — [6] ibid. p. 99, 178. — [7] ibid. p. 97. — [8] ibid. p. 100. — [9] ibid. p. 100, 178. — [10] ibid. p. 97—98. — [11] ibid. p. 37, 84.

си Никифоръ Фока да се възкачи на императорския престолъ.[1] Последниятъ, следъ като станалъ императоръ, го назначилъ главнокомандуващъ на византийскитѣ войски въ Азия и като такъвъ тойималъ блѣскави успѣхи,[2] Обаче по-късно изгубилъ благоволението и довѣрието на вуйка си императоръ Никифоръ II Фока, който му отнелъ началството на войскитѣ въ Азия и го назначилъ за логотетъ, министъръ въ Цариградъ. Но скоро и това му отнелъ и го ограничилъ въ именията му въ Азия, гдето той прекарвалъ твърде охолно и разпуснато.[3] Преди това била умрѣла жена му Мария, която била сестра на видния византийски полководецъ Варда Склиръ.[4]

Иоанъ Цимисхий билъ много недоволенъ отъ постжпкитѣ на вуйка си императоръ Никифоръ II Фока и търсѣлъ случай да му отмъсти. Въ това му помогнала вуйна му императрицата Теофано, която била влюбена въ него. По нейно искане императоръ Никифоръ II Фока го повикалъ въ Цариградъ, приелъ го много любезно и му казалъ, че желае всѣки день да го вижда въ императорския дворецъ. Той, като се възползувалъ отъ това, устройвалъ тайни любовни срещи съ вуйна си, императрицата Теофано, и най-после решили да убиятъ императора Никифоръ II Фока.[5] На 10 срещу 11 декемврий 969 година презъ нощьта Иоанъ Цимисхий, придруженъ отъ нѣколко съзаклетници и съ съдействието на императрицата Теофано, влѣзълъ въ двореца, твърде звѣрски убилъ вуйка си императоръ Никифоръ II Фока и се провъзгласилъ за византийски императоръ.[6]

Императоръ Иоанъ Цимисхий заварилъ руситѣ въ България и предложилъ на руския князъ Светославъ да приеме уговорения съ императоръ Никифоръ възнаграждение и доброволно да напусне България. Обаче последниятъ отказалъ.[7] Поради това той решилъ да изгони руситѣ съ въоржжена сила. За тази цель преустроилъ флотата и пренесълъ азиатскитѣ войски въ Европа. Но преди това той изпратилъ войски въ Тракия начело съ полководцитѣ Варда Склиръ и Петъръ Фока, на които заповѣдалъ само да наблюдаватъ движението на руситѣ и да избѣгватъ всѣка битка съ тѣхъ. Но въпрѣки това последнитѣ презъ лѣтото въ 970 година при Аркадио-

---

[1] ibid. 38—41. — [2] ibid. p. 44, 49, 59, 88. — [3] ibid. p. 84. — [4] ibid. p. 84, 1[illegible] 117. — [5] ibid. p. 85. — [6] ibid. p. 85—90. — [7] ibid. p. 103—107.

полъ, днешния Люле-Бургасъ, имали една битка съ руситѣ и ужъ ги победили.[1] На 28 мартъ 971 година следъ разни религиозни обреди византийската флота тържествено напуснала Златния рогъ и чрезъ Черно море се отправила за р. Дунавъ. Сѫщия день и императоръ Иоанъ Цимисхий на чело на петдесеть хиляди пехотинци, тринадесеть хиляди конници и много обсадни машини по сухо потеглилъ за България. Византийскитѣ войски много лесно минали презъ старопланинскитѣ проходи, защото руситѣ ги оставили безъ никаква стража и на трети априлъ ст. ст., велика срѣда, императоръ Иоанъ Цимисхий съ преднитѣ войскови части ненадейно се явилъ предъ българската столица Велики Преславъ, която на следния день, велики четвъртъкъ, следъ като стигнала и другата византийска войска, я завладѣлъ, защото руситѣ тамъ сѫ имали малко войска. Въ Преславъ тогава билъ и царь Борисъ заедно съ семейството си. Императоръ Иоанъ Цимисхий го приелъ много любезно и му заявилъ, че предприелъ военния си походъ съ цель да отмъсти на руситѣ за злинитѣ, които причинили на българитѣ.[2]

Императоръ Иоанъ Цимисхий въ Преславъ е празднувалъ Великдень, който се падналъ на 7 априлъ ст. ст.. Тамъ той прекаралъ само нѣколко дена, презъ които поправилъ разрушенитѣ части на градскитѣ укрепления, преименувалъ града на Иоанополъ и го снабдилъ съ достатъченъ воененъ гарнизонъ. Следъ това съ цѣлата си войска се отправилъ за гр. Доростолъ, сегашенъ Силистра, гдето князъ Светославъ се намиралъ съ главнитѣ руски военни сили. На пѫть за тамъ той завладѣлъ българскитѣ градове Плиска, Диния и още нѣкои други, които се отказали отъ руситѣ и се подчинили на византийцитѣ,[3] Въ Доростолъ чрезъ пратеници се подчинилъ на византийцитѣ българскиятъ градъ Костантия заедно съ още нѣколко други градове, които се намирали оттатъкъ р. Дунавъ[4] и които, навѣрно, сѫ сѫщитѣ ония, за които говори и Лъвъ Дяконъ.[5]

Предъ стенитѣ на гр. Доростолъ сѫ станали нѣколко сражения между византийци и руси, обаче нито първитѣ, нито вторитѣ се считали победени; затова три месеца следъ при-

---

[1] ibid. p. 107—111. — [2] ibid. p. 128—136. — [3] ibid. p. 138—139. — [4] Cedr. II, p. 401. — [5] L. Diaconus, p. 139.

стигането на византийцитѣ предъ Доростолъ билъ сключенъ договоръ за миръ, съ който между другото руситѣ се отказали отъ България и отстжпили гр. Доростолъ на византийцитѣ.[1]

Императоръ Иоанъ Цимисхий преименувалъ гр. Доростолъ на Теодорополъ и оставилъ въ него достатъченъ военен гарнизонъ. Следъ това съ цѣлата си войска направо се завърналъ въ Цариградъ, гдето билъ посрещнатъ много тържествено. На връщане отъ Доростолъ той ще да се е отбилъ въ гр. Преславъ и взелъ съ себе си царь Бориса, когото въ Цариградъ публично лишилъ отъ царското му достойнство и го назначилъ за византийски магистъръ.[2]

Съвременниятъ византийски историкъ Лъвъ Дяконъ изрично твърди, че византийскиятъ императоръ Иоанъ Цимисхий въ 971 година завладѣлъ и съ византийски военни гарнизони снабдилъ само българскитѣ градове Преславъ, Плиска, Диния, Доростолъ, Костантия и още нѣкои други заддунавски градове. Но нито Лъвъ Дяконъ, нито нѣкой други византийски историкъ съобщава, че византийскиятъ императоръ Иоанъ Цимисхий или нѣкой неговъ полководецъ тогава или по-късно сж завладѣли и други български градове или области. Така че въ 971 година византийцитѣ завладѣли само източна Мизия докжде р. Осъмъ и българска Тракия съ гр. Пловдивъ.[3]

Войни на българитѣ противъ византийцитѣ. — Иоанъ Скилица казва, че следъ смъртьта на императора Иоанъ Цимисхий, българитѣ възстанали, разбира се, противъ византийцитѣ.[4] Това известие на Иоанъ Скилица фактически не е вѣрно, защото цѣлата българска държава не е била завладѣна и всички българи не сж били покорени отъ византийцитѣ, за да възстанатъ първитѣ противъ вторитѣ. Напротивъ, по-голѣмата часть отъ старата българска държава, както презъ живота на императоръ Иоанъ Цимисхий, така и въ време на неговата смърть е сжществувала като самостоятелна и независима държава. Защото, както по-горе казахъ, последниятъ е покорилъ и къмъ византийската империя е присъединилъ само източна Мизия и източната часть отъ българска Тракия; всичката пъкъ друга българска държава на

---

[1] ibid. p. 139—145, 148—157. — [2] ibid. p. 158—159. — [3] Cedr. II, p. 382. — [4] ibid. p. 434.

северъ отъ р. Дунавъ до Ионско и Адриатическото море и отъ Хърватско до Бѣло море била самостоятелна и независима на чело съ братята Давидъ, Мойсей, Аароиъ и Самуилъ. Поради туй българитѣ не сж възстанали противъ византийцитѣ, но имъ обявили война съ цель да освободятъ българскитѣ области, които византийскиятъ императоръ Иоанъ Цимисхий въ 971 година е покорилъ. Че действително това е било така, се установява и отъ факта, че българитѣ насочили първитѣ си военни действия къмъ Тракия и Мизия.[1] Но въпрѣки това Иоанъ Скилица характеризира военнитѣ действия на българитѣ противъ византийцитѣ като въстание противъ последнитѣ, защото възпроизвежда гледището на византийцитѣ, които считали, че сж покорили цѣлата българска държава, тъй като сж завладѣли българската столица и сж лишили българския царь отъ царското му достойнство. А навѣрно и за туй, защото българитѣ отъ покоренитѣ и завладѣнитѣ отъ византийцитѣ български области въ 971 година доброволно се присъединили къмъ свободнитѣ българи.

Иоанъ Скилица сжщо невѣрно опредѣля и времето, когато българитѣ почнали военнитѣ действия противъ византийцитѣ. Това не е станало, както той казва, веднага следъ смъртьта на императоръ Иоана Цимисхий, който се е поминалъ на 10 януарий 976 г.,[2] а както ще видимъ — много по-късно.

Изборъ на братята Давидъ, Мойсей, Аароиъ и Самуилъ за управители на България. — Иоанъ Скилица казва, че понеже следъ смъртьта на императора Иоанъ Цимисхий българитѣ въстанали, за управители се избрали четирима братя Давидъ, Мойсей, Аароиъ и Самуилъ.[3] Иоанъ Зонара пъкъ казва, че щомъ станала известна смъртьта на Цимисхий, българитѣ се раздвижили и възложили властьта си на четирима братя Давидъ, Мойсей, Аароиъ и Самуилъ.[4] Безспорно, това не е вѣрно, защото поменатитѣ четирима братя били избрани за управители на България не следъ смъртьта на византийския императоръ Иоанъ Цимисхий, която, както казахме, е настжпила на 10 януарий 976 година, но още въ 971 година, когато императоръ Иоанъ Цимисхий покорилъ източна България и завелъ царь Бориса въ Цариградъ.

[1] ibid. II, p, 436. L. Diaconus, p. 171. — [2] Ibid. p. 178. — [3] Cedr, II, p. 434. — [4] Zonaras, ed L. Dindorfius, vol. IV. p. 116.

Братята Давидъ, Мойсей, Аароиъ и Самуилъ точно по сѫщия редъ за пръвъ пѫть въ историята се споменуватъ въ 969 год., когато следъ смъртьта на царь Петра прихванали или се опитали да прихванатъ управлението въ България.[1] Иоанъ Скилица и неговитѣ компилатори Георгий Кедринъ и Иоанъ Зонара това действие на четиримата братя невѣрно характеризиратъ като въстание противъ владѣещата династия въ България,[2] защото, както е известно, управлението въ старата българска държава главно е било въ рѫцетѣ на българския царь, неговия наследникъ и близкитѣ му роднини. Понеже пъкъ следъ смъртьта на царь Петра синоветѣ му Борисъ и Романъ сѫ били въ Цариградъ, а близкитѣ му роднини били измрѣли[3] и българската държава останала безъ правителство, братята Давидъ, Мойсей, Аароиъ и Самуилъ, които сѫ били синове на едного отъ много могѫщитѣ областни управители въ България, а възможно и далечни сродници на царь Петра, прихванали царската власть въ България. Когато пъкъ царь Борисъ се завърналъ отъ Цариградъ, тѣ му предали управлението на държавата и сѫ се оттеглили въ областьта си. Съ този си актъ тѣ сѫ станали твърде популярни въ България и затова въ 971 година, когато византийскиятъ императоръ Иоанъ Цимисхий завелъ въ Цариградъ царь Бориса заедно съ семейството му и брата му Романъ,[4] българскитѣ боляри възложили на четиримата братя Давидъ, Мойсей, Аароиъ и Самуилъ да управляватъ българската държава, докато царь Борисъ се завърне отъ Цариградъ. Византийскиятъ императоръ Иоанъ Цимисхий, когато въ 971 година влѣзълъ въ България, излъгалъ българитѣ, като имъ заявилъ, че предприелъ военния си походъ, за да освободи България отъ руситѣ,[5] и сега пакъ ще да ги излъгалъ, като ще да имъ е казалъ, че царь Борисъ и братъ му Романъ само ще го придружатъ до Цариградъ и следъ това ще се завърнатъ въ България. Българитѣ му повѣрвали, или по-добре били принудени да му повѣрватъ и затова избрали братята Давидъ, Мойсей, Аароиъ и Самуилъ за замѣстници на царь Бориса и временни управители на България. Че действително последнитѣ били избрани само за замѣстници, се установява и отъ думитѣ, съ които Иоанъ Скилица и Иоанъ Зо-

---

[1] Cedr. II p. 347. Zonaras, vol. IV, p. 75. — [2] ibid. — [3] ibid. II, p. 435 ibid. vol. IV p. 110. — [4] L. Diaconus, p. 158. — [5] ibid. p. 136.

нара съобщаватъ този фактъ. Първиятъ отъ тѣхъ казва: „Понеже българитѣ веднага следъ смъртьта на императора Иоанъ възстанаха, избраха се да ги управляватъ четирима братя Давидъ, Мойсей, Ааронъ и Самуилъ".[1] Вториятъ пъкъ казва: „Българитѣ пакъ се възбунтуваха, защото, щомъ се обяви смъртьта на Цимисхий, на четирима братя възложиха своята власть: Давидъ, Мойсей, Ааронъ и Самуилъ".[2] А ако четиримата братя бѣха избрани за царе, Иоанъ Скилица това щѣше да съобщи. както по-късно съобщава, че Дѣлянъ,[3] Тихомиръ[4] и Бодинъ[5] били избрани отъ българскитѣ възстаници за български царе. Че действително братята Давидъ, Мойсей, Аронъ и Самуилъ били избрани само за временни управници и замѣстници на царь Бориса, се установява и отъ факта, че и четиримата били избрани заедно. Защото нѣма примѣръ въ първото българско царство едновременно да царуватъ двама и повече царе. И затова въ 1040 година българскитѣ въстаници отъ двамата едновременно избрани за български царе убили Тихомира и само Дѣляна провъзгласили за самодържецъ началникъ.[6] Така че братята Давидъ, Мойсей, Ааронъ и Самуилъ въ 971 година сж били избрани само за замѣстници на царь Бориса и тѣ заедно и нераздѣлно сж упра-

---

[1] Cedr. II, p. 434. — [2] Zonaras, IV p. 110.

[3] Cedr. II, p. 527. *Πέτρος τις Βούλγαρος, Δελεάνος τὴν προσηγορίαν, δοῦλος Βυζαντίου τινός ἀνδρὸς ἀποδρὰς ἐκ τῆς πόλεως ἐπλανᾶτο ἐν Βουλγαρίᾳ, καὶ κατήντησεν ἄχρι Μωράβου καὶ Βελεγράδων (φρούρια δὲ ταῦτα τῆς Παννονίας κατά τὴν περαίαν τοῦ Ἴστρου διακείμενα καὶ γειτονοῦντα τῷ κράλῃ Τουρκίας), καὶ υἱὸν ἑαυτὸν ἐφήμιζε Ῥωμανοῦ τοῦ υἱοῦ τοῦ Σαμουήλ, καὶ τὸ γένος ἀνέσειε τῶν Βουλγάρων, πρὸ ὀλίγου τὸν τράχηλον ὑποβαλὸν τῇ δουλείᾳ καὶ λίαν ὀριγνώμενον ἐλευθερίας. διὸ καὶ πιστεύσαντες τοῖς παρ' αὐτοῦ λεγομένοις βασιλέα τε αὐτὸν ἀναγορεύουσι Βουλγαρίας, καὶ ἄραντες ἐκεῖθεν διάτε Ναϊσσοῦ καὶ τῶν Σκουπίων, τῆς μητροπόλεως Βουλγαρίας, ἵεντο ἀνακηρύττοντες καὶ ἀνευφημοῦντες τοῦτον, καὶ πάντα τὸν παρευρεθέντα Ῥωμαῖον ἀνηλεῶς καὶ ἀπανθρώπως ἀναιροῦντες.*

[4] ibid. II, p. 528. *οἱ δὲ τῷ ἐκ βασιλέως δέει βαλλόμενοι ἀποστασίαν τε μελετῶσι καί τινα τῶν συνόντων αὐτοῖς στρατιωτῶν, Τειχομηρὸν τοὔνομα, ἐπ' ἀνδρίᾳ καὶ συνέσει μεμαρτυρημένον, βασιλέα προχειρίζονται Βουλγαρίας.*

[5] ibid. II, p. 715. *ἔξεισιν οὖν εἰς τὰ Πρισδιάνα, ἔνθα συναθροισθέντες οἱ ἐν τοῖς Σκοπίοις προέχοντες, οἷς ἔξαρχος ἦν Γεώργιος ὁ Βοϊτάχος, τοῦ τῶν Κομχάνων γένους καταγόμενος, βασιλέα Βουλγάρων αὐτὸν ἀνεκήρυξαν, Πέτρον ἀντὶ Κωνσταντίνου μετονομάσαντες.*

[6] ibid. II, p. 528. *ταῦτα δὲ εἰπόντος αὐτοῦ (τοῦ Δελεάνου) θόρυβός τε ἤρθη πολύς, καὶ μόνον αὐτὸν βούλονται ἔχειν ἔφασαν αὐτοκράτορα ἀρχηγόν.*

влявали цѣлата българска държава до завръщането на царь Романа. Това ще се установи и отъ онова, което ще кажемъ по-долу. Па и логиката на нѣщата, мисля, го подсказва.

Социално положение на братята Давидъ Мойсей, Аронъ и Самуилъ. — Иоанъ Скилица на две мѣста въ историята си казва и неговитѣ компилатори Георгий Кедринъ[1] и Иоанъ Зонара[2] повтарятъ, че бащата на братята Давидъ, Мойсей, Аронъ и Самуилъ билъ единъ отъ много могжщитѣ въ България комиси. Зонара още прибавя, че той билъ единъ отъ най-известнитѣ люде между българитѣ, които се наричали комиси. Понеже пъкъ въ стара България званието и положението се предавали по наследство, затова и тѣ или поне най-стариятъ отъ тѣхъ сжщо ще да е билъ комисъ, областенъ управитель. За сжществуването на комиситѣ, областнитѣ управители въ България, освенъ известието на Иоанъ Скилица, има и други домашни и чужди известия. Така германскиятъ хронистъ Хинкмаръ известява, че въ времето на князъ Бориса (852—888 г.) българската държава била раздѣлена на десеть комитати, на чело на които стояли комиси.[3] Въ сжщото това време, споредъ легендата за 15-тѣ тивериополски мжченици, брѣгалнишки български областенъ управитель билъ комисъ Таридинъ.[4] Въ сжщата область въ времето на царь Симеона (892—927 г.) комисъ билъ Дристъръ,[5] за когото се говори и въ българския наришки каменъ надписъ.[6] Нѣма съмнение, че и въ времето на царь Петра (927—969 г.) въ Брѣгалнишката область е имало комисъ и такъвъ тогава ще да е билъ бащата на царь Самуила. На друго мѣсто изказахъ мнение, че бащата на царь Самуила билъ комисъ или въ Доростолската, или въ Бѣлградската, или въ Моравската область.[7] Сега обаче мисля, че ще бжде по-близу до историческата истина, ако се приеме, че той е билъ комисъ въ Брѣгалнишката область. Това ми

---

[1] ibid. II, 347, 434. — [2] Zonaras, IV, p. 75, 110.

[3] Hincmari Annales, M. G. SS. I. 473, sub a. 866.

[4] Migne, Patr. gr. t. 125, col. 201.

[5] ibid. t. 126, col. 1221.

[6] Баласчевъ Г., Български прегледъ, г. IV, кн. XII, стр. 62. Известия русск. арх. института въ Константинополѣ, т. III, стр. 186.

[7] Благоевъ Н. П., Годишникъ на Соф. университетъ, юридически факултетъ, кн. XX, стр. 527—529.

мнение се подкрепя и отъ историческитѣ факти, че родовитѣ имения на царь Самуила се намирали въ мѣстността Разметаница, въ Дупнишка околия,[1] че гр. София е билъ единъ отъ много важнитѣ центрове въ царь Самуиловата българска държава,[2] че царь Самуилъ убилъ брата си Аароиъ въ Разметаница[3] и че царь Самуилъ и братята му главната си политическа и военна дейность проявили въ Македония.

И тъй Никола, бащата на царь Самуила, е билъ комисъ въ Брѣгалнишката область, която е била една отъ много важнитѣ български пограничии области и вследствие на това той е билъ единъ отъ много виднитѣ люде въ България и въ българското общество, заемалъ високо положение, което наследили и синоветѣ му.

Произходъ на царь Самуила и братята му. — Иоанъ Скилица, Георги Кедринъ, Иоанъ Зонара, Кекавменъ и изобщо всички византийски и български извори и автори считатъ и наричатъ царь Самуила и неговитѣ родители и братя българи. Обаче въпрѣки това въ литературата сжществуватъ различни мнения по въпроса за произхода на царь Самуила и неговитѣ предци.

Владимиръ Петковичъ мисли, че царь Самуилъ, разбира се, и неговитѣ родители и братя по произходъ сж били персийци и че произхождали отъ персийскитѣ колонисти, които се наричали вардариоти или турци и които презъ първата половина на IX вѣкъ и въ времето на византийския императоръ Теофилъ (829—842 г.) били заселени покрай р. Вардаръ, Солунско.[4] Той мнението си основава на съображенията, че въ Охридско и Дебърско въ Македония има мѣстни имена: Мокра, Мокрена, Мокранъ, Мокросъ, Мокри, които напомняли името на персийската мѣстность Мок'ранъ,[5] че Ана Комнина на две мѣста въ историята си говори за българскитѣ царе Мокросъ и Самуилъ, които споредъ автора сж едно и сжщо лице,[6] че царь Самуилъ и братята му Давидъ, Мойсей и Аароиъ имали старозаветни имена[7] и че майката на царь Самуила, Рипсимия, и синътъ на царь Аароиъ, Алусианъ, имали източни,

---

[1] Ивановъ Йорд., Сѣверна Македония, стр. 39.

[2] L. Diaconus, p, 171. Cedr. II. p. 436. — [3] ibid. II, p. 435.

[4] Petković Dr Vladimir, Une Hypothèse sur le Car Samuel. Paris, 1919 p. 13, 23, 24, 25. — [5] ibid. p. 7, 10. — [6] ibid. p. 9, 10. — [7] ibid. 23.

арменски имена.[1] Всички тѣзи съображения на Петковича исторически не сж вѣрни. Думитѣ Мокра, Мокрена, Мокранъ и пр. сж чисто словенски и както авторътъ умѣстно забелязва сжществуватъ въ всички словенски страни. Тѣ освенъ въ Охридско и Дебърско сжществуватъ и въ други мѣстности на Македония. Така въ Велешко има село Мокрени,[2] сжщо тъй и въ Костурско има село Мокрени.[3] Последното ми е известно и е много водно, затова, навѣрно, е наречено „Мокрени". Ана Комнена въ историята си говори за българскитѣ два града Преславъ и Охридъ и за българскитѣ двама царе Мокросъ и Самуилъ, които въ разни времена сж предприемали нашествия въ византийскитѣ европейски области.[4] Азъ мисля, че българскиятъ царь Мокросъ *(Μόκρος)* е князъ Крумъ *(Κροῦμος)*, който действително пръвъ предприелъ нашествия въ византийскитѣ европейски области, но само авторката или погрѣшно е написала, или погрѣшно е разбрала името му. Така че не е вѣрно мнението на Петковича, че Мокросъ и Самуилъ е едно и сжщо лице. Старозаветнитѣ пъкъ имена сжществуватъ не само у перситѣ, арменцитѣ, арабитѣ, но и у всички християнски народи, а особено у новопокръстенитѣ. Така, всички синове на князъ Бориса сж имали старозаветни имена.[6] Името Рипсимия е християнско и сега то сжществува въ България.[7] Името Алусианъ е прабългарско. Не ще да е вѣрно прочее

---

[1] Ibid. — [2] Кжнчевъ В., Македония, стр. 150. — [3] ibid. стр. 267.

[4] Anna Comnena, ed. Bon. II, p. 174. *Ὁ δὲ Δρυμὼν οὗτος ὁ ποταμός, ἵνα τι καὶ περὶ τοῦ ῥεύματος τούτου προσιστορήσαιμι, ῥεῖ μὲν ἄνωθεν ἀπὸ τῆς Λυχνίτιδος λίμνης, ἣν ἡ νῦν γλῶττα ἐκβαρβαρώσασα Ἀχρίδα προσηγόρευσεν ἀπὸ Μόκρου τοῦ Βουλγάρων βασιλέως τὰ πρῶτα καὶ τὰ ἔσχατα Σαμουὴλ, τοῦ ἐπὶ τοῖν βασιλέοιν Κωνσταντίνου καὶ Βασιλείου τῶν πορφυρογεννήτων γεγονότος, διά τινων τάφρων ἑκατόν, ἃς γεφύρας ἐπονομάζομεν.*

[5] ibid. I, p. 342—343. *Πόλις δέ αὕτη (ἡ Περισθλάβα) περιφανὴς περὶ τὸν Ἴστρον διακειμένη, ποτέ μὲν οὔτ' ὄνομα τοῦτο ἔχουσα τὸ βαρβαρικόν, ἀλλ' ἑλληνίζουσα περὶ τὴν προσηγορίαν, μεγάλη πόλις καὶ οὖσα καὶ λεγομένη· ἀφ' οὗ δὲ Μόκρος ὁ τῶν Βουλγάρων βασιλεὺς καὶ οἱ ἐξ ἐκείνου γενόμενοι καὶ προσέτι γε Σαμουὴλ ὁ τελευταῖος τῆς Βουλγαρικῆς δυναστείας, καθάπερ ὁ Σεδεκίας τῶν Ἰουδαίων, τῆς ἑσπέρας κατέδραμον, σύνθετον ἐκτήσατο τὴν προσηγορίαν ἀπό τε τῆς Ἑλληνικῆς σημασίας μεγάλη ἐπονομαζομένη καὶ τὴν ἀπὸ τῶν Σθλαβογενῶν ἐπισυρομένη λέξιν, μεγάλη Περισθλάβα πανταχόθεν τούτοις φημιζομένη.*

[6] Jireček K., Archiv für slavische Philologie, Bd, 21, S. 550,

[7] Вазовъ Ив., Подъ Игото, изд. 2-о, стр. 70.

мнението на Вл. Петковичъ, че царь Самуилъ и неговитѣ родители и братя сѫ били отъ персийски произходъ.

Йорданъ Ивановъ мисли, че царь Самуиловиятъ родъ е отъ арменски произходъ и че е произхождалъ отъ арменскитѣ колонисти, които византийскиятъ императоръ Константинъ V (741—775 г.) заселилъ въ Тракия.[1] Мнението си основава на съображенията, че арменскиятъ историкъ Степаносъ отъ Таронъ казва, че царь Самуилъ и братъ му по народность били арменци, отъ областьта Дерджанъ, въ Армения; че въ рода на царь Самуила имало арменски имена и че синътъ и дъщерята на царь Самуила били богомили и месалиани.[2] И тритѣ съображения на Йорд. Ивановъ не ще да сѫ вѣрни.

Арменскиятъ историкъ Степаносъ отъ Таронъ, който е известенъ подъ прозвището Асохигъ или Асолигъ казва, че императоръ Василий (976—1025 г.) довелъ царь Самуила и брата му, навѣрно, царь Аарона съ наемна войска отъ Армения въ Тракия, за да воюватъ противъ българитѣ. Обаче тѣ скоро се отметнали отъ византийския императоръ и преминали на страната на българския царь, който билъ скопецъ, поради храбростьта си достигнали до високи почести и фактически тѣ владѣели въ България.[3] Това известие на Асохига не е вѣрно, защото царь Самуилъ, баща му Никола и братята му Давидъ, Мойсей и Ааронъ сѫ известни като политически лица въ България много преди царуването на императора Василий II.[4] Сѫщо така не може да се приеме за вѣрно и мнението, че тѣ сѫ били потомци на арменскитѣ преселници, които византийскиятъ императоръ Константинъ V въ началото на втората половина на VIII вѣкъ заселилъ въ Тракия;[5] защото последнитѣ, заселени на византийска територия, по-скоро би били елинизирани, отколкото словенизирани, както бѣ еленизиранъ и родътъ на Куркуа, отъ който е произхождалъ и византийскиятъ императоръ Иоанъ Цимисхий.[6] Сѫщо така не може да се предположи, че родътъ на царь Самуила е произхождалъ отъ арменскитѣ колонисти, които им-

---

[1] Ивановъ Йорд., Сборникъ въ честь на В. Н. Златарски, стр. 57, 62.
[2] ibid. стр. 57—62.
[3] Des Sephanos von Taron, Armenische Geschichte, S. 185—186.
[4] Cedr. II, p. 347. Zonaras, IV, p. 75.
[5] Theophanes, I, 429. Nicephorus, 66.
[6] *Παπαρρηγόπουλος К., Ἱστορία τοῦ ἑλλ. ἔθνους, τ.* IV *σελ.* 182—185.

ператоръ Иоанъ Цимисхий заселилъ въ Пловдивско,[1] защото много преди това комисъ Никола и синоветѣ му били видни политически лица въ България.[2]

Старозаветнитѣ, християнскитѣ и несловенскитѣ имена въ рода на царь Самуила не могатъ да служатъ за доказъ, че той е билъ отъ арменски произходъ. Защото старозаветни имена сѫ сѫществували у всички християнски народи. Тѣ сѫществували у власитѣ, които живѣели въ тесалийскитѣ планини, а сѫщо така сѫществували и у българитѣ въ първитѣ години на покръстването имъ. Така, князъ Борисъ при кръщението си приелъ името Михаилъ, синоветѣ му имали старозаветни имена: Гавриилъ, Симеонъ и Яковъ. Единъ отъ синоветѣ на царь Симеона се е наричалъ Венеаминъ; единъ отъ седъмтѣ проповедници на християнството въ България се е наричалъ Наумъ и пр.[3] Християнското име на майката на царь Самуила Рипсимия и сега сѫществува въ България, а особено между монахинитѣ.[4] Несловенскитѣ и нехристиански имена въ царь Самуиловия родъ: Алусианъ *(Ἀλουσιανός)*, Прусианъ *(Προυσιανός, Πρεασιάνος)* и пр. не сѫ арменски, защото арменскитѣ лични имена нѣматъ окончание „ан".

Богомилството, като религиозна ересь, не е могло много да влияе въ България.[5] То не е могло да сѫществува и въ царь Самуиловия родъ. Самъ царь Самуилъ билъ православенъ християнинъ. Той за споменъ на родителигѣ си Никола и Рипсимия и брата си Давидъ е построилъ църква въ с. Германъ, въ Прѣспанско.[6] Сѫщиятъ е пренесълъ мощитѣ на св. Ахилия отъ Лариса въ Прѣспа, гдето на името на светеца построилъ великолепенъ храмъ,[7] останки отъ който още сѫществуватъ.[8] Известието въ гръцкото житие и гръцкото похвално слово на

---

[1] Cedr. II, p. 332.

[2] ibid. p. 347. Zonaras, IV, p. 75.

[3] Jireček K., Archiv für slavische Philologie, Bd. 21, S. 550.

[4] Вазовъ Ив., Подъ Игото, изд. 2-о, стр. 70.

[5] Благоевъ Н. П., Беседата на презв. Козма противъ богомилитѣ. Годишникъ на Соф. университетъ, юридически факултетъ кн. XVII.

[6] Ивановъ Йорд., Български старини изъ Македония стр. 25—26.

[7] Cedr. II, p. 436. Prokić B., Die Zusätze in der Handschrift des Johanes Skylitzes S. 29 приб. 12.

[8] Милюковъ П. Н., Извѣстия русск. арх. инст. въ Константинополѣ, IV, стр. 46—53. Ивановъ Йорд., Извѣстия на бълг. арх. дружество I, 1910 г. стр. 67—71.

зетския князъ св. Иванъ Владимиръ, зеть на царь Самуила, че убийцитѣ му, неговиятъ шурей и неговата жена, били богомили и масалиани,[1] е чиста легенда, която е съставена отъ автора на поменатото житие и слово, за да посочи причината на убийството на св. Иванъ Владимиръ, когото ужъ неговиятъ шурей и жена ненавиждали и убили, защото билъ православенъ. Въ сѫщность пъкъ историческа истина е, че царь Иванъ Владиславъ, следъ като убилъ братовчеда си царь Родимира и шурея на Иванъ Владимира, по политически причини убилъ и последния.[2] Жената пъкъ на Иванъ Владимиръ, Теодора, не е взела никакво участие въ убийството му.

Прокичъ, Златарски, Пастуховъ, Стояновъ и др. мислятъ, че царь Самуиловиятъ родъ билъ отъ словенски произходъ и произхождалъ отъ македонското словенско племе бърза ци, чийто наследственъ князъ билъ Никола, бащата на царь Самуила.[3] Обаче тѣ съ нищо не подкрепятъ мнението си. Фактътъ пъкъ, че бързацкитѣ градове Прѣспа и Охридъ били столици на царь Самуила, не може да служи за доказъ, че царь Самуиловиятъ родъ произхождалъ отъ македонското словенско племе бързаци и че бащата на царь Самуилъ, комисъ Никола, билъ наследственъ князъ на сѫщото племе. Защото преди Прѣспа и Охридъ столици на царь Самуила сѫ били София, Мъгленъ и Воденъ. Поради всичко това не е приемливо мнението, че царь Самуилъ и неговитѣ предци по произходъ сѫ били словени.

Азъ мисля, че комисъ Никола, бащата на царь Самуила, по произходъ ще да е билъ прабългаринъ. Основавамъ мнението си главно на следнитѣ съображения: 1. на високото социално положение на комисъ Никола, 2. на християнскитѣ, новозаветнитѣ и прабългарскитѣ имена въ рода му и 3. на прабългарския елементъ въ царь Самуиловата държава.

По свидетелството на Иоанъ Скилица и неговитѣ компилатори Георги Кедринъ и Иоанъ Зонара, бащата на царь

---

[1] *Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου βασιλέως καὶ μεγαλ. Ἰωάννου τοῦ Βλαδιμήρου. Ἐν Βενετίᾳ* 1858, стр. 18.

[2] Cedr. II, p. 463. Popa Dukljanina Letopis ed. D. Črnčić, str. 44-45.

[3] Прокић Д-р Б., Глас српске кр. Академије кн. LXXVI, стр. 237. Slatarski D-r W. N., Geschichte der Bulgarien, I, Teil, S. 67. Пастуховъ Ив. и Стояновъ Ив., История на българския народъ, 1-о изд. стр. 93.

Самуила, Никола, билъ единъ отъ много могжщитѣ и виднитѣ комиси въ България.[1] Такова високо положение е могълъ да заема само човѣкъ, който е произхождалъ отъ виденъ български родъ, който е ималъ своята история и заслуги за българския народъ и държава. Такива родове е имало въ стара България и тѣхнитѣ членове заемали най-високитѣ постове въ българската държава.[2] Отъ такъвъ старъ прабългарски родъ произхождалъ и бащата на царь Самуила, Никола, и затова е билъ комисъ и единъ отъ много виднитѣ управници въ България. Обаче положително не е известно, въ коя българска область той е билъ комисъ. Мисля, че той може като комисъ да е управлявалъ Брѣгалнишката область, която преди него управлявали комисъ Таридинъ и комисъ Дристъръ,[3] които безпорно сж били прабългари и съ които комисъ Никола ще да е билъ въ роднински връзки, защото въ стара България званието и положението се приемали по наследство.

Християнскитѣ имена на комисъ Никола и жена му Рипсимия[4] и старозаветнитѣ имена на синоветѣ имъ Давидъ, Мойсей, Ааронъ и Самуилъ[5] сжщо свидетелствуватъ, че тѣ сж били отъ прабългарски произходъ и, навѣрно, покръстени не много отдавна. Защото новопокръстенитѣ прабългари приемали християнски и старозаветни имена.[6] Ако комисъ Никола бѣше словенинъ, той или нѣкой отъ синоветѣ му щѣше да има словенско име, както по-късно, когато родътъ му въ времето на царь Самуила бѣше вече се словенизиралъ.

Въ царь Самуиловия родъ се споменуватъ и нехристианскитѣ имена Пресианъ *(Προυσιανός, Πρεασιάνος)*,[7] Алусианъ *(Ἀλουσιάνος)*,[8] Дѣлянъ *(Δελεάνος)*[9] и др. Азъ мисля, че първитѣ две имена ще да сж прабългарски или словенизирани

---

[1] Cedr. II, p. 347, 434. Zonaras, IV, p. 75, 110.

[2] Абоба — Плиска, стр. 214—216.

[3] Migne, Patr. graeca, t. 126, col. 201. 213.

[4] Prokić B., Die Zusätze..., S. 28, приб. 1. Ивановъ Йорд., Българитѣ въ Македония 2-ро изд. стр. 127.

[5] Cedr. II, p. 347, 434. Zonaras, IV, p. 75, 110.

[6] Jireček, Archiv für slavische Philologie, Bd. 21, S. 550. Migne, Patr. gr. t. 126, col. 833. Златарски В. Н., Сборникъ на С. С. Бобчевъ, стр. 51.

[7] Cedr. II, p. 469. 483, 487. Prokić B., Die Zusätze . . . S. 34 приб. 49.

[8] Cedr. II, p. 531—533. Prokić B., Die Zusätze . . . S. 34, приб. 49.

[9] Cedr. II, p. 527—533. Prokić B., Die Zusätze . . . S. 36 приб. 60.

такива. Защото първото напомнюва името на българския князъ Пресианъ (836—952), а съ второто се е наричалъ единъ отъ синоветѣ на царь Аарона и вториятъ синъ на царь Иванъ Вадислава. Името Алусианъ се срѣща въ Македония и презъ първата половина на XIV вѣкъ.[1] Името Дѣлянъ пъкъ е словенско. То ще да е било доста много разпространено между българитѣ въ Македония, защото Дѣлянъ се именували не само внукътъ на царь Самуила и синътъ на царь Радомира, но още и българскиятъ областенъ управитель на Елинската область,[1] когато тя въ времето на царь Самуила е била присъединена къмъ българската държава. Името Дѣлянъ и сега се срѣща въ Дебърско, Македония.

Действително, въ края на X и въ началото на XI в. прабългаритѣ сѫ били вече словенизирани, обаче следитѣ имъ не сѫ били съвсемъ изчезнали. Тѣзи следи сѫ запазени и въ личнитѣ имена на виднитѣ български войводи и областни управители отъ епохата на царь Самуила, а именно: Кракра,[2] Елемагъ,[3] Ивацъ[4] и др., които безпорно сѫ били отъ прабългарски произходъ.

Отъ казаното, мисля, напълно се установява, че комисъ Никола и синоветѣ му Давидъ, Моисей, Ааронъ и Самуилъ по произходъ сѫ били прабългари, и затова между другото сѫ заемали и високо положение въ българската държава и българското общество.

Царь Борисъ. — Царь Борисъ е по-стариятъ синъ на царь Петра. Иоанъ Скилица за него първи пѫть споменува въ 969 година, когато следъ смъртьта на баща си се завърналъ отъ Цариградъ, гдето споредъ сѫщия авторъ ужъ въ 963 година билъ изпратенъ заедно съ брата си Романъ като заложникъ.[5] Обаче това известие на Иоанъ Скилица не е приемливо, защото Лъвъ Дяконъ известява, че царь Борисъ въ 971 г. е билъ вече зрѣлъ човѣкъ,ималъ червена брада, билъ жененъ иималъ две малки деца,[6] което, разбира се, не би могло да бѫде, ако въ действителность той отъ 963 до

---

[1] Kantakuzenos, III, cap. 61. Cecaumen, Strategicon, ed. Wassiliewsky V. Jernstedt, p. 28.

[2] Cedr. II, p. 455, 467. [3] ibid. II, p. 475. [4] ibid. II, p. 470—471.

[5] Cadr. II, p. 346—347. Zonaras, IV, p. 75.

[6] L. Diaconus, p. 136.

969 година е билъ заложникъ въ Цариградъ. Вѣрно е обаче, че царь Борисъ въ началото на 969 година заедно съ брата си Романъ се е намиралъ въ Цариградъ, защото тамъ били завели момитѣ отъ българския царски родъ, които, съгласно съ българовизантийския договоръ отъ 968 година, били предопредѣлени за жени на малолѣтнитѣ византийски императори Василий II и Константинъ VIII.[1] Въ Цариградъ го заварила смъртьта на баща му. Щомъ се е известилъ за това, веднага заедно съ брата си Романъ се завърналъ въ България, гдето отъ всички билъ признатъ за царь, разбира се, и отъ братята Давидъ, Моисей, Ааронъ и Самуилъ. Но той се е възкачилъ на царския престолъ при много лоши обстоятелства. Руситѣ, които въ 968 година съ около шестдесеть хиляди войници бѣха навлѣзли въ България, но още сѫщата година бѣха принудени да я напустнатъ, защото печенегитѣ нападнали и обсадили столицата имъ гр. Киевъ, презъ лѣтото на следната година (969) пакъ се завърнали въ България, разбили войскитѣ на царь Бориса и завладѣли Мизия, гдето и прекарали зимата.[2] Следната година (970) тѣ преминали Стара-планина и завладѣли българска Тракия съ гр. Пловдивъ.[3] Руситѣ пленили и царь Бориса, но нито посегнали на живота му, нито го лишили отъ царското му достойнство, а го оставили да живѣе въ Преславъ, гдето сѫ имали свой воененъ гарнизонъ. Въ това положение го е заварилъ византийскиятъ императоръ Иоанъ Цимисхий, който къмъ него се отнесълъ много любезно, наричалъ го царь на българитѣ и му заявилъ, че предприелъ военния си походъ, за да отмъсти на руситѣ за злинитѣ, които причинили на българитѣ.[4] Следъ като пъкъ презъ месецъ юлий 971 година била свършена русковизантийската война, византийскиятъ императоръ Иоанъ Цимисхий завелъ царь Бориса заедно съ семейството му и брата му Романъ въ Цариградъ, гдето публично го лишилъ отъ царското му достойнство, като му снелъ царската корона, пурпурната дреха и червенитѣ обуща и го назначилъ за магистъръ.[5]

Безспорно, царь Борисъ добре преценилъ извършения актъ и още тогава ще да е решилъ да избѣга отъ Цари-

---

[1] ibid. 79—80, 86. — [2] L. Diaconus, p. 77, 78. Cedr. II, p. 372.
[3] L. Diaconus, p. 105. — [4] ibid. p. 136. — [5] ibid. p. 158—159.

градъ. Но неговото негодуване и омраза къмъ византийцитѣ ще да сѫ достигнали своя върхъ, когато бившиятъ паракимоменъ, пазитель на царското легло, Йосифъ, отъ омраза къмъ българитѣ скопилъ брата му Романъ.[1] Тогава тѣ безспорно сѫ решили да избѣгатъ отъ Цариградъ и да отмъстятъ на византийцитѣ за всичкитѣ злини, които имъ напрavили. Сгоденъ случай за това имъ се представилъ въ 978 година, когато византийското правителство и общество всецѣло били заети съ борбата противъ отметника Варда Склиръ.[2] Можемъ да си представимъ трагичността на момента, когато той се е раздѣлилъ съ жената и децата си и при пълно съзнание на акта ги оставилъ на произвола на сѫдбата имъ. Но въ името на отечественитѣ интереси той безъ колебание ще да е извършилъ това и тайно избѣгалъ отъ Цариградъ заедно съ брата си Романъ. Сѫдбата обаче не му е помогнала живъ да се завърне въ България, защото, когато преминавалъ българската граница, билъ застрелянъ отъ единъ глухъ български пограничен войникъ, който не е могълъ да чуе, когато царь Борисъ му обяснявалъ, кой е. Войникътъ помислилъ, че е византиецъ, защото билъ облѣченъ въ византийско облѣкло.[3] Безспорно е, че съвременнитѣ му българи горчиво сѫ оплакали своя храбъръ, смѣлъ и мѫченически погиналъ царь. Но азъ мисля, че и неговитѣ потомци сѫ длъжни да отдадатъ заслуженото на своя родолюбивъ предъкъ, поне като опишатъ неговитѣ дѣла и страдания.

Бѣгство на царь Бориса и Романа. — Византийскиятъ императоръ Иоанъ Цимисхий навѣрно е знаялъ за намѣрението на царь Бориса и брата му Романъ и затова ги е държалъ подъ строгъ надзоръ. Арабскиятъ историкъ Яхия Антиохийски известява, че той ги държалъ затворени въ императорския дворецъ въ Цариградъ.[4] Обаче следъ неговата смъртъ, а особено следъ избухването на възстанието на Варда Склиръ надзорътъ ще да е билъ по-слабъ и затова царь Борисъ и братъ му Романъ успѣли да избѣгатъ отъ Цариградъ. Положително не е извѣстно, кога тѣ точно сѫ избѣгали. Но положително е известно, че тѣ сѫ избѣгали следъ

---

[1] Cedr. II, p. 435. — [2] ibid. II, p. 418—433. — [3] Ibid. II, p. 435.
[4] Розенъ баронъ В. Р., Императоръ Василій Болгаробойца, стр. 21.

смъртьта на императора Иоанъ Цимисхий и презъ време на въстанието на Варда Склиръ,[1] което е траяло отъ срѣдата на 976 година до срѣдата на първата половина на 979 година.

Варда Склиръ билъ виденъ византийски полководецъ и шурей на византийския императоръ Иоанъ Цимисхий отъ първата му жена.[2] Презъ царуването на последния той е билъ главнокомандуващъ на византийскитѣ азиатски войски. Обаче следъ неговата смъртъ съветникътъ на новитѣ императори Василий II и Константинъ VIII, евнухътъ Василий, за да го направи безопасенъ, му отнелъ началството на азиатскитѣ войски и го назначилъ за началникъ на войскитѣ въ Месопотамия. Това твърде много е обидило властолюбивия и честолюбивия полководецъ Варда Склиръ и затуй, щомъ пристигналъ презъ лѣтото на 976 година въ новата си область, веднага се провъзгласилъ за императоръ.[3] Военнитѣ му сили твърде скоро се увеличили отъ привърженици и отметници. И така той въ едно кратко време се снабдилъ съ доста силна войска и около срѣдата на 976 година разбилъ византийскитѣ императорски войски при Лапара.[4] Къмъ края на следната 977 година повторно ги разбилъ при Рагея, гдето билъ убитъ и главнокомандуващиятъ императорскитѣ войски, Петъръ Фока, а много други висши военноначалници били пленени и жестоко наказани.[5] Победитѣ на Варда Склиръ твърде много смутили и византийското правителство и византийското общество. Обаче въпрѣки всичко това е било решено да се продължи войната противъ отметника до окончателното му поражение. Презъ месецъ мартъ 978 година опитниятъ византийски полководецъ Варда Фока билъ назначенъ за главнокомандуващъ императорскитѣ войски противъ Варда Склиръ, но къмъ края на лѣтото на сжщата година и той билъ победенъ при Панкалия.[6] Скоро следъ това Варда Фока повторно билъ победенъ въ мѣстностьта „Царски бани“, на югъ отъ Кесария, гдето сега се намира селото Терджили-хамамъ.[7] И едвамъ къмъ края на месецъ мартъ следната 979 година Варда Фока успѣлъ да победи Варда

---

[1] Cedr. II, p. 435. — Prokić B., Die Zusätze ..., S. 28, приб. 2.

[2] L. Diaconus, p. 107, 117, 110, 137, 155. Cedr. II, p. 384

[3] Ibid. 416, 417, 418, 419. 420. — [4] ibid. II, p. 422—423. — [5] ibid. II, p. 426—427. — [6] ibid, II, p. 429—430 — L. Diaconus, p. 170. — [7] Cedr. II, p. 431.

Склиръ при Панкалия.[1] Следователно царь Борисъ и братъ му Романъ сж избѣгали отъ Цариградъ къмъ края на 978 година или въ началото на 979 година, когато византийското правителство е полагало последнитѣ си усилия противъ Варда Склиръ и императоръ Василий II се е намиралъ въ Тракия, гдето ще да е ржководилъ набора и изпращането войски въ Азия противъ Варда Склиръ. Това потвърдява и арабскиятъ историкъ Алъ Мекинъ, който казва, че царь Борисъ и братъ му Романъ избѣгали отъ Цариградъ на осмата година отъ пленяването си.[2] Така че царь Борисъ и Романъ сж избѣгали отъ Цариградъ не по-рано отъ края на 978 или въ началото на 979 година.

Иоанъ Скилица не казва, какъ тѣ сж успѣли да избѣгатъ. Тази празнина донѣкжде допълва арабскиятъ историкъ Яхия Антиохийски, който известява, че тѣ сж избѣгали на два предварително за тѣхъ приготвени коня, които оставили, щомъ стигнали на българската граница, и презъ една гора пеши бързали да минатъ въ България, за да не бждатъ стигнати отъ византийцитѣ, които, щомъ узнали за бѣгството имъ, ще да сж ги гонили да ги заловятъ. Напредъ вървѣлъ стариятъ братъ, царь Борисъ, когото забелязали българитѣ, които пазѣли гората отъ разбойници, и понеже не го познали, единъ отъ тѣхъ стрелялъ и го убилъ. Следъ него вървѣлъ по-младиятъ братъ, Романъ, който успѣлъ да имъ съобщи кой е и затова българитѣ добре го приели и го избрали за царь.[3]

Отношения между синоветѣ на царь Петра и синоветѣ на комисъ Никола. — Иоанъ Скилица и неговитѣ компилатори Георгий Кедринъ и Иоанъ Зонара известяватъ, че следъ смъртьта на царь Петра синоветѣ на комисъ Никола — Давидъ, Мойсей, Ааронъ и Самуилъ въстанали противъ владѣещата династия въ България и се опитали да заграбятъ царската власть.[4] Обаче това известие на поменатитѣ историци не е приемливо, защото историческитѣ факти го опровергаватъ. Преди всичко, царь Борисъ и Романъ добре сж знаели, че на чело на управлението въ

[1] ibid. II, p. 431—432. — [2] Розенъ баронъ В. Р., Импер. Василій Болгаробойца, стр. 191, бел. 147. — [3] Ibid. стр. 21. — [4] Cedr. II, p. 347. Zonaras, IV, p. 75

свободна България сѫ били четиримата братя Давидъ, Мойсей, Аронъ и Самуилъ, но и пакъ въ бѣгството си тѣ се опѫтили къмъ тази часть отъ България, защото били увѣрени, че радостно ще бѫдатъ приети, както отъ последнитѣ, така и отъ цѣлия български народъ. Че тѣ не сѫ се лъгали въ надеждитѣ си, се установява отъ настѫпилитѣ следъ това събития. Така Иоанъ Скилица известява, че царь Борисъ, когато презъ една гора минавалъ българската граница, по погрѣшка билъ убитъ отъ единъ българинъ, който помислилъ, че е византиецъ, защото билъ облѣченъ въ византийско облѣкло.[1] Деволскиятъ пъкъ владика Михаилъ прибавя, че българинътъ, който убилъ царь Бориса, билъ глухъ и не могълъ да чуе, когато последниятъ му обяснявалъ кой е.[2] Това потвърдява и арабскиятъ историкъ Яхия Антиохийски, който твърди, че българинътъ застрелялъ царь Бориса въ гората, когато последниятъ минавалъ българската граница, защото не го позналъ.[3] Следователно, ако царь Борисъ не е билъ облѣченъ въ византийско облѣкло, ако българинътъ не е билъ глухъ и ако най-после царь Борисъ бѣше успѣлъ да му обясни кой е, безспорно не само че е нѣмало да бѫде убитъ, но непремѣнно е щѣлъ да бѫде радостно приетъ и отъ всички признатъ за царь, както радостно е билъ приетъ отъ всички българи и неговиятъ братъ Романъ, следъ като благополучно успѣлъ да мине българската граница.

Освенъ тѣзи прѣки известия за добритѣ отношения между синоветѣ на царь Петра и ония на комисъ Никола има и косвени. Така царь Петъръ се е почиталъ като светецъ въ Моравско и въ Македония, гдето той е билъ много популяренъ.[4] Това се установява и отъ факта, че въ 1040 година началникътъ на българскитѣ въстаници Дѣлянъ при провъзгласяването му за български царь приелъ името Петъръ, разбира се,за да се популяризира между българския народъ.[5] Сѫщо така и за сѫщата цель приелъ името Петъръ и князъ Бодинъ, когато въ 1073 година българскитѣ възстаници го избрали за български царъ въ гр. Призренъ.[6]

Отъ изложеното до тукъ, мисля, напълно се установява, че отношенията между синоветѣ на царь Петра и ония на комисъ Никола сѫ били приятелски и добри.

---

[1] Cedr. II, p. 435. — [2] Prokić B., Die Zusätze... S. 23, приб. 3. — [3] Розенъ баронъ В. Р., Импер. Василій Болгаробойца, стр. 21 [4] Дриновъ М. С., Съчинения т. I, стр. 432, — [5] Cedr. II, p. 527. [6] ibid. II, p. 715.

III.

Царь Романъ. — Войнствена политика на царь Романа. — Давидъ. — Мойсей. — Царь Аронъ. — Царь Самуилъ. — Царь Радомиръ. — Царь Иванъ Владиславъ.

Царь Романъ. — Царъ Романъ е вториятъ синъ на царь Петра. Не е известно кога той се е родилъ, но въ 971 година не е билъ женень и отъ това може да се заключи, че той тогава е билъ доста младъ, защото старитѣ българи млади се женѣли. Иоанъ Скилица и неговитѣ компилатори Георги Кедринъ и Иоанъ Зонара известяватъ, че царь Романъ въ 963 год. заедно съ брата си царь Борисъ билъ изпратенъ заложникъ въ Цариградъ.[1] Обаче, както казахме, това известие не ще да е вѣрно. Истината ече царь Романъ заедно съ брата си царь Борисъ въ 978 година завелъ въ Цариградъ момитѣ отъ българския царски родъ, които споредъ българовизантийския договоръ отъ сжщата година били предназначени за жени на малолѣтнитѣ византийски императори Василий II и Константинъ VIII.[2] Въ Цариградъ го е заварила смъртьта на баща му царь Петра и веднага следъ това заедно съ брата си царь Борисъ се завърналъ въ България, гдето по-рано го пленили руситѣ и следъ това византийцитѣ. Византийскиятъ императоръ Иоанъ Цимисхий и него заедно съ брата му царь Борисъ завелъ въ Цариградъ, гдето бившиятъ паракимоменъ Йосифъ го е скопилъ.[3] Този престжпенъ актъ силно е наскърбилъ младия Романъ, който още тогава ще да се е зарекълъ да отмъсти на византийцитѣ за това имъ престжпно дѣло. И действително щомъ се завърналъ въ България, далъ широкъ просторъ на омразата си къмъ византийцитѣ и негово лично дѣло сж жестокоститѣ, за които Лъвь Дяконъ[4] и Иоанъ Скилица[5] говорятъ въ трудоветѣ си. Той толкова мразѣлъ византийцитѣ и всичко византийско, щото дори се отказалъ отъ византийското име Романъ и се нарекълъ на името на дѣда си Симеонъ.[6] За това ще да е имало, навѣрно, и други причини, но една отъ тѣхъ е и омразата му къмъ византийцитѣ.

Иоанъ Скилица известява, че царь Самуилъ назначилъ царь Романа за управитель на градъ Скопье.[7] Това известие не се потвърдява. Истина ще да е, че Романъ веднага, щомъ

---

[1] Cedr. II. p. 346-347. — [2] L. Diaconus, p. 79-80. — [3] Cedr. II, p. 435 [4] L. Diaconus, p. 171. — [5] Cedr. II, p. 436. — [6] ibid. II, p. 455. — [7] ibid.

се завърналъ въ България, е билъ признатъ за царь отъ всички. Това напълно подкрепятъ както домашнитѣ така и чуждитѣ извори.

Въ Видението на пророкъ Исаия заедно съ другитѣ български царе се споменува и царь Романъ.[1] Иречекъ мисли, че въ Видението на Исаия се говори не за българския царь Романъ, но за византийския императоръ Романъ Аргиръ (1028-1034 г.);[2] обаче мнението му не е приемливо, защото въ паметника изрично се казва, че царь Романъ билъ отъ сѫщия произходъ съ българскитѣ царе Мойсей, Ааронъ и Самуилъ, т. е. българинъ, че обявилъ война на източния царь, т. е. византийския императоръ, че искалъ да погуби двама царе, т. е. съвременнитѣ му византийски императори — братята Василий II и Константинъ VIII, че билъ победенъ, разбира се, отъ последнитѣ, че следъ поражението си се завърналъ въ градъ Преславъ, т. е. въ старата българска столица, и че царувалъ деветь години и се поминалъ.[3] Преди това пъкъ въ паметника се говори за българскитѣ царе Мойсей, Ааронъ, Самуилъ, Августианъ, т. е. Алусианъ, синъ на царь Аарона, и за вдовицата българска царица, която царувала три години и която[4] несъмнено е царица Мария, вдовицата на царь Иванъ Владиславъ.[5] Отъ Вирпинския български хрисовулъ сѫщо се установява, че царь Романъ наистина билъ български царь, че той е първиятъ основатель на Вирпинския манастиръ св. Георги горга и победоносецъ и че между друго му е подарилъ и селата Кръповласи и Рѣчица.[6] Това потвърдява и Вирпинскиятъ хрисовулъ на краль Стефанъ Урошъ II Милутинъ отъ 1300 година, въ който изрично се твърди, че царь Романъ е първиятъ основатель на Вирпинския манастиръ и че освенъ поменатитѣ две села му подарилъ още и селата Грешевляни Бродъ и Здунье и търговскитѣ панаири въ гр. Скопье и село Бродъ.[7] Царь Романъ въ Вирпинскитѣ си хрисовули на

---

[1] Ивановъ Йорд., Богомилски книги и легенди стр. 280-287.

[2] Иречекъ Д-ръ К., Период. спис. бълг. книжовно дружество, кн. LV-LVI, стр. 266.

[3] Ивановъ Йорд., Богомолски книги и легенди, стр. 286-287.

[4] ibid. стр. 286.

[5] Cedr. II, p. 467, 468, 469, 470, 474, 475.

[6] Ильинскій Г. А. Грамоты бол. царей. стр. 15, 16.

[7] Новаковић Ст., Законски споменици, стр. 610 615, 620.

царь Константинъ Тихъ и краль Стефанъ Урошъ II Милутинъ се нарича свети, защото той е първиятъ основатель и даритель[1] на Вирпинския манастиръ св. Георги горга и победоносецъ. Не е вѣрно мнението на Г. А. Илински, че свети царь Романъ въ Вирпинския хрисовулъ на царь Константинъ Тихъ е византийскиятъ императоръ Романъ IV Диогенъ (1067-1071), а не българскиятъ царь Романъ, синътъ на Петра,[2] защото въ Вирпинскитѣ хрисовули на царь Константинъ Тихъ и краль Стефанъ Урошъ II Милутинъ българскиятъ царь Романъ и византийскиятъ императоръ Романъ IV Диогенъ сж две отдѣлни лица и въ хрисовулитѣ отдѣлно се означаватъ селата, които всѣки отъ тѣхъ е подарилъ на Вирпинския манастиръ св. Георгигорга и победоносецъ.[3] Не може пъкъ да има никакво съмнение върху достовѣрностьта на известията и на двата Вирпински хрисовула, защото въ българския хрисовулъ изрично се казва, че игуменътъ на Вирпинския манастиръ, архимандритъ Варлаамъ, представилъ на царь Константинъ Тихъ уставитѣ и хрисовулитѣ, които издали на манастиря българскитѣ царе Романъ, Петъръ и Калиманъ, византийскитѣ императори Диогенъ, Никифоръ, Алексий, Иоанъ, Мануилъ, Теодоръ, Исакъ, Иоанъ Ватаци и сръбскиятъ великъ жупанъ Неманя и че той, царь Константинъ Тихъ, следъ като провѣрилъ и прочелъ всички тѣзи устави и хрисовули, възъ основа на тѣхь издалъ своя хрисовулъ.[4] Сръбскиятъ пъкъ хрисовулъ по заповѣдь на царь Милутина е съставенъ отъ игумена на студеничкия манастиръ архимандритъ Сава, Никола Опареша и кралския секретарь Дабиша, които предварително сж провѣрили писменитѣ документи на Вирпинския манастиръ, между които намѣрили и хрисовули, издадени отъ царь Романъ.[5]

Царь Романъ се поменува и въ всички поменици на българскитѣ царе отъ първото българско царство.[6] Нѣма съмнение, че авторитѣ на българскитѣ поменици сж били добре осведомени, и затова много вѣрно изброяватъ християнитѣ

---

[1] ibid. стр. 65 Ильинскій Г. А,. Грамоты болг. царей стр. 15.

[2] ibid. стр. 108.

[3] ibid. стр. 15. Новаковић Ст., Законски споменици стр. 611.

[4] Ильинскій Г. А., грамоты болг. царей, стр. 15.

[5] Новаковић Ст., Законски споменици, стр. 608, 615.

[6] Ивановъ Йор., Извѣстия на историческото дружество въ София, кн. IV, стр. 222, 224, 225, 228.

български владѣтели отъ първото българско царство. Следователно, тѣ не грѣшатъ като причисляватъ между тѣхъ и царь Романъ.

И нѣкои отъ чуждитѣ извори сѫщо известяватъ, че Романъ е билъ български царь. Така арабскиятъ историкъ Яхия Антиохийски казва, че Романъ, следъ като избѣгалъ отъ Цариградъ и се завърналъ въ България, билъ избранъ за български царь, а пъкъ царь Самуилъ, когото той нарича Комитопулъ, билъ неговъ полководецъ.[1] Арменскиятъ историкъ Асокигъ твърди, че български царь билъ Романъ, когото той нарича скопецъ, а пъкъ царь Самуилъ и братъ му, навѣрно Аароиъ, първоначално били негови полководци и следъ това станали български царе, защото се отличили съ храбростьта си.[2]

Отъ изложеното до тукъ е ясно, че Романъ, следъ като се е завърналъ въ България, билъ признатъ за царь и царувалъ до пленяването му въ 1002 година. Но въпрѣки това Иоанъ Скилица не го счита за български царь, или защото неговиятъ изворъ не е билъ добре осведоменъ, или защото считалъ българския царски институтъ за унищоженъ, или защото царь Романъ е билъ скопенъ.[3]

Войнствена политика на царь Романа. — Братята Давидъ, Мойсей, Аароиъ и Самуилъ, докато сами управлявали, се въздържали отъ всѣкакви враждебни действия противъ Византия, или защото сѫ мислили, че е възможно византийцитѣ да позволятъ на царь Бориса и Романа да се завърнатъ въ България, или пъкъ защото не сѫ искали да влошатъ положението имъ. Но и византийцитѣ, както презъ живота на императора Иоанъ Цимисхий, така и въ първитѣ години на царуването на императоритѣ Василий II и Константинъ VIII не сѫ предприели никакви военни действия противъ българитѣ. Иоанъ Цимисхий веднага, щомъ се завърналъ отъ военния си походъ въ България, почналъ да се готви за великата война противъ арабитѣ въ Азия.[4] Василий II и Константинъ VIII въ първитѣ години на царуването си били заети въ войната противъ

---

[1] Розенъ баронъ В. Р., Императоръ Василій болгаробойца, стр. 21.
[2] Stephanos von Taron, Armenische Geschichte, s. 186.
[3] *Ψελλός* М., ed. *Σάθα* въ *Μεσαιωνική βιβλιοθήκη*, *τομ* IV, *σελ.* 5.
[4] L. Diaconus, p. 161—163, 165—168. Cedr. II, p. 414.

отметника Варда Склиръ, който застрашавалъ не само лично тѣхъ, но и династията.[1] Поради всичко това отношенията между българи и византийци отъ 971 година и до завръщането на царь Романа около 978 година сж били добри, или поне не сж били враждебни. Но щомъ се завърналъ царь Романъ и приелъ управлението на страната, тѣ се измѣнили и станали враждебни. Царь Романъ първъ нарушилъ мирнитѣ отношения съ византийцитѣ, не само защото кръвно ги мразѣлъ, но и защото считалъ, че обстоятелствата сж твърде благоприятни, за да се освободятъ завладѣнитѣ отъ византийцитѣ въ 971 година български области. Затова той предприелъ първитѣ си военни походи въ Тракия, а навѣрно и въ Мизия. Това изрично потвърдява съвременниятъ византийски историкъ Лъвъ Дяконъ, който казва, че въ 986 година византийскиятъ императоръ Василий II предприелъ воененъ походъ противъ българитѣ, защото искалъ да тури край на опустошенията и убийствата, които последнитѣ вършили въ Тракия.[2] Иоанъ Скилица пъкъ казва, че въ 986 година императорътъ Василий II самъ лично предприелъ воененъ походъ противъ българитѣ, защото тѣ предприемали нашествия въ византийскитѣ европейски области.[3] Сжщото потвърдява и арабскиятъ историкъ Яхия Антиохийски, който казва, че въ 986 година византийскиятъ императоръ Василий II предприелъ воененъ походъ противъ българитѣ, защото последнитѣ, следъ като царь Романъ се завърналъ отъ Цариградъ и билъ признатъ за царь, се събрали около него и полководеца му Самуилъ и почнали да нападатъ византийскитѣ области.[4]

Царь Романъ самъ или заедно съ братята Давидъ, Мойсей, Ааронъ и Самуилъ взималъ участие въ военнитѣ походи противъ византийцитѣ и въ биткитѣ съ тѣхъ. Така, на 17 августъ 986 година въ битката при Ихтиманскитѣ проходи царь Романъ заедно съ Самуила и Аарона командувалъ българскитѣ войски.[5] Не е вѣрно мнението на Прокича, че въ извора не се говори за царь Романа, а за царь Радомира, сина на царь Самуила, защото авторътъ на известието,

---

[1] L. Diaconus, p, 169—170. Cedr. II, 418—433.

[2] L. Diaconus, p. 171.

[3] Cedr. II, p. 436.

[4] Розенъ баронъ В. Р., Императоръ Василій болгаробойца, стр. 21

[5] Prokić B., Die Zusätze. . . S. 29, приб. 13.

деволскиятъ владика Михаилъ, въ прибавкитѣ си навсѣкждe последния нарича Радомиръ. Сѫщо така не е вѣрно и другото му мнение, че авторъ на това известие не е владиката Михаилъ, а нѣкой другъ авторъ, защото историята не знае нѣкой другъ да е правилъ прибавки къмъ историята на Иоанъ Скилица.[1] Азъ мисля, че царь Романъ ще да е взелъ участие и въ българския воененъ походъ въ Гърция отъ 996 година и ще да е присѫтствувалъ на поражението на българската войска при р. Сперхей,[2] но Иоанъ Скилица погрѣшно го отъждествява съ Радомира, сина на царь Самуила. Арабскиятъ историкъ Яхия Антиохийски известява, че царь Романъ заедно съ Самуила командувалъ българскитѣ войски въ битката съ византийцитѣ отъ 991 година, въ която билъ разбитъ, плененъ и изпратенъ въ затвора въ Цариградъ,[3] гдето споредъ сѫщия авторъ и умрѣлъ въ 997 година.[4]

Действително, хронологията на Яхия Антиохийски се отличава съ точность и известията му съ достовѣрность; обаче въпрѣки това азъ мисля, че по-близу до историческата истина ще да е известието на Иоанъ Скилица, че царь Романъ билъ плененъ следъ поражението на българитѣ въ 1002 година при р. Вардаръ близу до гр. Скопье и че билъ назначенъ за патриций и препозитъ и изпратенъ за военноначалникъ въ гр. Абидъ.[5] Защото Иоанъ Скилица ще да е провѣрилъ това важно известие и защото византийскиятъ императоръ Василий II обикновено награждавалъ пленениtѣ български полководци и велможи съ високи чинове.

Освенъ тѣзи прѣки известия за войнствената политика на царь Романа има и косвени такива. Иоанъ Скилица известява, че царь Романъ се отказалъ отъ собственото си име и приелъ името на дѣда си Симеонъ.[6] Това не е само изразъ на омраза къмъ византийцитѣ, но и безспоренъ доказъ за войнствената му политика къмъ тѣхъ. Съ приемането името на дѣда си Симеонъ той искалъ да докаже, че възприема и неговата войнствена политика къмъ византийцитѣ и че така ще ги бие, както ги е билъ и последниятъ.

---

[1] Прокић Д-рь Б., Глас српск. кр. Академије, LXXXIV, стр. 95, бел. 2.
[2] Cedr. II, p. 450.
[3] Розенъ баронъ В. Р., Императоръ Василій болгаробойца бр. 28.
[4] ibid. стр. 34.
[5] Cedr. II, p. 455. [6] Cedr. II. p. 455.

Постройката на Вирпинския манастиръ сѫщо е доказъ за войнствената политика на царь Романа противъ византийцитѣ. Той построилъ и посветилъ този манастиръ на името на св. Георги горга и победоносецъ,[1] навѣрно съ надежда, че светецътъ ще му помогне въ войната му противъ византийцитѣ.

Отъ изложеното до тукъ е ясно, че царь Романъ по лични и политически съображения е възприелъ войнствена политика противъ византийцитѣ и че той първъ е почналъ военнитѣ действия противъ тѣхъ.

Давидъ. — Давидъ билъ най-стариятъ синъ на комисъ Никола. Иоанъ Скилица пръвъ пѫть и него споменува въ 969 година, когато той следъ смъртьта на царь Петра и въ отсѫтствието на царь Бориса заедно съ братята си Мойсей, Ааронъ и Самуилъ прихваналъ или се опиталъ да прихване царската власть въ България.[2] Сѫщиятъ авторъ втори пѫть говори за Давида въ 976 година, когато заедно съ тримата си братя е билъ избранъ за управитель на България.[3] Но това събитие, както казахме, е станало още въ 971 година. Давидъ безспорно е историческа личность. Това се установява и отъ надписа на царь Самуила, въ който той се споменува заедно съ баща си Никола и майка си Рипсимия.[4] Давидъ заедно съ всички други български царе отъ първото българско царство се споменува въ Зографския поменикъ.[5] Спомени и предания за Давида сѫ били запазени у българския народъ дълго време следъ неговата смърть. Възъ основа на тѣзи спомени и предания, а възможно и писмени известия Паисий казва въ историята си, че въ времето на византийския императоръ Василий II българитѣ се освободили отъ византийцитѣ и за царь избрали Давида, който следъ кратко царуване доброволно предалъ царския престолъ на брата си Самуила, постригалъ се за монахъ и се отдалечилъ въ единъ манастиръ, гдето следъ кратко време се поминалъ. Паисий още каза, че Давидъ е третиятъ български царь светецъ.[6] Ма-

---

[1] Ильинскій Г. А., Грамоты болг. царей, стр. 15. Новаковић Ст., Законски споменици, стр. 615.

[2] Cedr. II, p. 347. [3] Ibid. II, p. 434.

[4] Ивановъ Йорданъ, Български старини изъ Македония, стр. 22-26.

[5] Сѫщиятъ, Извѣстия на историч. дружество въ София, стр. 225.

[6] Паисий Хилендарски, Библиотека „Българска книжнина“ 2-о изд. стр. 26-27, 65.

ринъ С. Дриновъ известява, че той видѣлъ лика на Давида съ надписъ „свети царь български Давидъ“ въ много български църкви. Сѫщиятъ още казва, че видѣлъ лика на Давида и въ една печатана словенска книга.[1]

Но въпрѣки всичко това Давидъ не е билъ български царь. Той заедно съ братята си Мойсей, Ааронъ и Самуилъ е билъ само замѣстникъ на царь Бориса II. Давидъ е билъ живъ, когато въ 978 или 979 година царь Романъ се завърналъ въ България. И той заедно съ всички български боляри е призналь Романа за царь и билъ единъ отъ вѣрнитѣ му и предани помощници. Обаче кратко време следъ като сѫ почнали военнитѣ действия противъ византийцитѣ, той билъ убитъ отъ номади власи между Костуръ и Прѣспа въ мѣстностьта Красивитѣ джби,[2] въ Македония, която съставлявала часть отъ свободната българска държава. Точно не е известно, кога Давидъ е билъ убитъ. Обаче деволскиятъ владика Михаилъ известява, че той е билъ убитъ веднага следъ въстанието, т. е. следъ почването на военнитѣ действия противъ византийцитѣ.[3] Отъ надписа пъкъ на царь Самуила се установява, че той не е билъ живъ въ 993 година.[4] Възъ основа на тѣзи две известия съ положителность може да се каже, че Давидъ е билъ убитъ около 980 година. Това потвърдява и Иоанъ Скилица, който за убийството му говори, следъ като съобщава за завръщането на царь Романъ въ България.[5] Въ всѣки случай той не е живѣлъ дълго време и затова не се споменува заедно съ братята си въ „Видението на пророкъ Исаия.“ Трагичната и съвсемъ неочакваната смърть на Давида, който заедно съ братята си около десеть години е управлявалъ българската държава и билъ единъ отъ популярнитѣ мѫже въ тогавашна България, е направила силно впечатление на съвременнитѣ му българи и затова той е билъ причисленъ между българскитѣ светци.

Мойсей. — Мойсей е вториятъ синъ на комисъ Никола. Иоанъ Скилица три пѫти го споменува въ историята си.

[1] Дриновъ М. С., Съчинения, I, стр. 363, 484.

[2] Cedr. II, p. 435.

[3] Prokić B., Die Zusätze . . . S. 28 приб. 6.

[4] Ивановъ Йорд., Български старини изъ Македония, стр. 25-26.

[5] Ивановъ Йорд., Богомилски книги и легенди стр. 286. Cedr. II, p . 434.

Първи пжть въ 969 година, когато следъ смъртьта на царь Петра заедно съ братята си е искалъ да прихване царската власть въ България;[1] втори пжть въ 971 година, когато заедно съ братята си е билъ избранъ за замѣстникъ на царь Бориса,[2] и трети пжть, когато е билъ убитъ при обсадата на гр. Сѣръ.[3] Мойсей сжщо е историческа личность. За него се говори и въ „Видението на пророкъ Исаия,"[4] въ което се нарича царь, при всичко че той такъвъ никога не е билъ. И Мойсей сжщо призналъ Романа за царь и билъ единъ отъ виднитѣ му помощници и полководци. Като такъвъ той начело на една войскова часть, по свидетелството на Иоанъ Скилица, е обсадилъ гр. Сѣръ, но тамъ е умрѣлъ, защото билъ ударенъ отъ градскитѣ стени съ камъкъ.[5] Деволскиятъ владика Михаилъ като допълва и поправя Иоанъ Скилица казва, че Мойсей при обсадата на гр. Сѣръ билъ закланъ отъ единъ войникъ на византийския полководецъ Мелисинъ, който защищавалъ града, когато коньтъ на Мойсей падналъ заедно съ него.[6] Така че безспоренъ фактъ е, че Мойсей е билъ убитъ, когато е обсадилъ гр. Сѣръ съ цель да го завладѣе. Обаче положително не е известно, кога той е обсадилъ гр. Сѣръ и кога тамъ е билъ убитъ. Прокичъ, както и всички други историци преди и следъ него, мисли, че Мойсей е билъ убитъ презъ първата половина на 976 година.[7] Но мнението му не ще да е вѣрно. Мисля, че Мойсей е обсадилъ гр. Сѣръ и тамъ билъ убитъ много по-късно.

Съвременниятъ византийски историкъ Лъвъ Дяконъ казва, че българитѣ до 986 година безпощадно опустошавали Тракия и избивали всичкото ѝ население.[8] Отъ това известие може да се заключи, че българитѣ до 986 година предприемали военни походи само въ Тракия, а възможно и въ Мизия, съ цель да освободятъ тѣзи български области отъ византийцитѣ. Отъ известието пъкъ на деволския владика Михаилъ, че Мойсей билъ закланъ отъ единъ войникъ на Мелисина,[9] ясно се установява, че Мойсей е обсадилъ гр. Сѣръ и

---

1 Cedr. II, p. 347. 2 ibid, II, p. 434. 3 ibid. II, p. 435.
4 Ивановъ Йорд., Богомилски книги и легенди стр. 286.
5 Cedr. II, p. 435.
6 Prokić B., Die Zusätze . . . S. 29 приб. 8.
7 Прокић Д-ръ Б., Глас српске Крал. Академије, LXXXIV, стр. 88-89.
8 L. Diaconus, p. 171.
9 Prokić B., Die Zusätze . . . S. 29, приб. 8.

тамъ билъ убитъ, когато Мелисинъ е билъ управитель на сѫщия градъ.

Лъвъ Мелисинъ е добре известна историческа личность. Иоанъ Скилица казва, че той въ 986 година е взелъ участие въ военния походъ на императоръ Василий II противъ българитѣ и билъ оставенъ въ Тракия да пази проходитѣ и тила на византийската войска, която обсаждала гр. София.[1] Обаче това известие на Иоанъ Скилица не ще да е вѣрно, защото не се потвърдява отъ Лъвъ Дяконъ, който въ качеството си на придворенъ дяконъ сѫщо е взелъ участие въ този военненъ походъ, и защото Лъвъ Мелисинъ въ сѫщата година или малко преди това е билъ управитель на гр. Антиохия въ Азия.[2] Въ всѣки случай Лъвъ Мелисинъ е билъ византийски военненъ началникъ и като такъвъ въ 987 година заедно съ много други византийски военноначалници се е присъединилъ къмъ отметника Варда Фока.[3] Когато пъкъ последниятъ въ 989 година е билъ убитъ и войската му била разбита и разпръсната, тогава Лъвъ Мелисинъ е билъ плененъ заедно съ други полководци отъ войската на Варда Фока, но не е билъ подложенъ на униженията, на които сѫ били подложени другаритѣ му, защото преди битката се е държалъ коректно къмъ императоритѣ Василий II и Константинъ VIII.[4] Следъ това той пакъ е билъ назначенъ на държавна служба и въ 994 година заедно съ полководеца Михаилъ Бурджи е воювалъ противъ арабитѣ въ Сирия, гдето е билъ победенъ.[5] Поради този неуспѣхъ той ще да е билъ премѣстенъ въ Европа и назначенъ за военненъ управитель на гр. Сѣръ. Така че Лъвъ Мелисинъ е билъ назначенъ за военненъ управитель на гр. Сѣръ около 995 година, когато и Григорий Таронитъ е билъ назначенъ за такъвъ на гр. Солунъ.[6] Не допускамъ, че Лъвъ Мелисинъ е билъ военненъ управитель на гр. Сѣръ преди и въ 986 година, защото той въ това време е билъ въ Азия[7] и защото Лъвъ Дяконъ казва, че българитѣ до 986 година сѫ нападали и опусто-

[1] Cedr. II p. 436.

[2] Розенъ баронъ В. Р., Императоръ Василій болгаробойца, стр. 20.

[3] L. Diaconus, p. 173.

[4] Cedr, II. 445—446.

[5] Розенъ баронъ В. Р., Императоръ Василій болгаробойца стр. 30-31.

[6] Cedr. II, p. 447.

[7] Розенъ баронъ В. Р. Императоръ Василій Болгаробойца, стр. 20.

шавали само Тракия.[1] Сжщо така не допускамъ, че военен управитель на гр. Сѣръ е билъ братътъ на Лъвъ Мелисинъ, Теогностъ Мелисинъ, защото последният не се е ползувалъ съ благоволението и довѣрието на императоритѣ Василий II и Константинъ VIII.[2]

Българитѣ почнали да нападатъ и завладѣватъ византийскитѣ области, следъ като въ 986 година победили византийцитѣ при Ихтиманскитѣ проходи. Това потвърдява и арабскиятъ историкъ Яхия Антиохийски, като казва, че, когато императоръ Василий е билъ заетъ въ войната противъ отметника Варда Фока (987-989г.), тогава българитѣ нападали и опустошавали византийскитѣ области до гр. Солунъ.[3]

Това потвърдява и Лъвъ Дяконъ, който известява, че българитѣ въ срѣдата на лѣтото на 989 година завладѣли пограничния византийски градъ Беръ,[4] а въ 995 годнна тѣ нападнали и гр. Солунъ.[5] Въ туй именно време между 989 и 995 година и Мойсей ще да е нападналъ гр. Сѣръ и тамъ е билъ убитъ. Въ всѣки скучай Мойсей ще да е живѣлъ доста време следъ смъртьта на Давида и затова се споменува въ „Виденнето на пророкъ Исаия," въ което и се нарича царь,[6] а пъкъ не се споменува въ надписа на царь Самуила, при всичко че геройски умрѣлъ. Затова мисля, че Мойсей е билъ убитъ около 995 година.

Царь Аарон ъ. — Царь Ааронъ е третиятъ синъ на комисъ Никола и по-известна историческа личность отъ братята си Давидъ и Мойсей. И той следъ смъртьта на царь Петра въ 969 година заедно съ братята си Давидъ, Мойсей и Самуилъ прихваналъ или се е опиталъ да прихване царската власть въ България ;[7] и той въ 971 година е билъ избранъ за замѣстникъ на царь Бориса ;[8] и той е призналъ Романа за царь и билъ неговъ помощникъ и полководецъ, и като такъвъ, по свидетелството

---

[1] L. Diaconus p. 171.

[2] Cedr. II, p. 445—446.

[5] Розенъ баронъ В. Р., Императоръ Василій Болгаробойца, стр. 27. „И во время бунта Фоки и когда царь Василій былъ занятъ войною съ нимъ, болгары воспользовались случаемъ и воевали страну грековъ нѣколко разъ, и опустошали до города Салуники и дѣлали набѣги на тѣ области грековъ, которыя на западѣ".

[4] L. Diaconus, p. 175.

[5] Cedr. II, p. 449.

[6] Ивановъ Йор., Богомилски книги и легенди стр. 286.

[7] Cedr, II, 347 [8] ibid, II, 434

на девolския владика Михаилъ, въ 986 година е взелъ участие заедно съ царь Романа и Самуила въ битката съ византийцитѣ при Ихтиманскитѣ проходи.[1] Прокичъ мисли, че известието на девolския владика Михаилъ е погрѣшно запазено и предадено и че въ тази битка е взелъ участие не царь Аароновъ, но неговиятъ синь Иванъ Владиславъ.[2] Мнението на Прокича не е вѣрно, защото всички известия на владиката Михаилъ сж точни и вѣрни, защото Иванъ Владиславъ въ 986 година ще да е билъ още твърде младъ и защото царь Аароновъ е билъ живъ въ 986 година. Царь Аароновъ сжщо ще да е взималъ участие и въ другитѣ битки съ византийцитѣ и билъ мждъръ и предвидливъ полководецъ и държавникъ и затова историята не му приписва такива военни и политически грѣшки, каквито приписва на царь Романа и Самуила.[3] За жалость, известията за него сж много кратки и непълни. Отъ домашнитѣ извори само въ „Виденето на пророкъ Исаия" се говори за него и се казва, че той е царувалъ заедно съ братята си Мойсей и Самуилъ.[4] Не се поменува пъкъ въ поменицитѣ на българскитѣ царе отъ първото българско царство, защото е царувалъ кратко време и защото българитѣ сж знаели само за единъ царь. За щастие, чуждитѣ извори сж и по-обширни и по пълни. Иоанъ Скилица не съобщава нищо повече отъ това, което до тукъ се каза за Аарона. Михаилъ Пселосъ казва, че Аароновъ билъ български царь и царувалъ заедно съ царь Самуила малко време преди въстанието на българитѣ отъ 1040 година противъ византийцитѣ[5]. Арменскиятъ историкъ Асокигъ известява, че въ времето на византийския императоръ Василий II (976-1025г.) въ България сж царували двама братя, които се наричали комсадзаги, т. е. комитопули, синове на комисъ, че отъ тѣхъ по-стариятъ се наричалъ Самуилъ, а по-младиятъ навѣрно Аароновъ.[6] Латинскиятъ лѣтописецъ Адемаръ съобщава, че въ 1000 година Самуилъ и Аароновъ сж били царе въ България и че тѣ въ две битки победили византийския императоръ Василий II.[7] И араб-

---

[1] Prokić B., Die Zusätze . . . S. 29 приб. 13.
[2] Прокић Д-ръ Б., Глас српск. Кр. Академије, LXXXIV, стр. 96.
[3] Cedr., II, p. 450. 455.
[4] Ивановъ Йорд., Богомилски книги и легенди, стр. 286.
[5] *Ψελλός*, M. ed. *Σάθα* въ *Μεσαιωνική βιβλιοθήκη*, *τ.* IV, *σελ.* 69-71.
[6] Des Stephanos von Taron, Armenische Geschichte, S, 186.
[7] Mg. SS. IV. Ademari Histor. l. III, p. 131.

скиятъ историкъ Яхия Антиохийски сѫщо знае за царь Аарона, но само му приписва дѣлата на сина му Иванъ Владиславъ.[1]

Огъ тѣзи кратки известия за царь Аарона е ясно, че той е призналъ Романа за царь и заедно съ братята си Давидъ, Мойсей и Самуилъ е билъ неговъ помощникъ и полковдецъ. Следъ смъртьта на Давида и Мойсея сѫ останали живи само Ааронъ и Самуилъ и тѣ доста дълго време сѫ помагали на царь Романа. Когато пъкъ въ 1002 година царь Романъ е билъ пленень отъ византийския императоръ и изпратенъ въ Цариградъ, тогава Ааронъ и Самуилъ сѫ били признати за български царе. Обаче тѣ дълго време заедно не сѫ царували, защото не сѫ били съгласни върху начина на управлението и отношенията имъ къмъ византийцитѣ. Царь Ааронъ възъ основа на българскитѣ държавноправни възгледи е искалъ самъ да царува, защото билъ по-старъ и защото българитѣ сѫ знаели само за единъ царь. Обаче царь Самуилъ не е билъ съгласенъ съ мнението му. Сѫщо така царь Самуилъ не е билъ съгласенъ съ царь Аарона и по въпроса за отношенията имъ къмъ Византия. Царь Ааронъ ясно е виждалъ, че следъ катастрофата при р. Сперхей въ 996 година,[2] а особено следъ поражението при р. Вардаръ въ 1002 година,[3] за които съ право обвинявалъ царь Романа и царь Самуила, войната ще се свърши въ полза на византийцитѣ, защото тѣ сѫ владѣели вече по-голѣмата часть отъ България, и затова билъ на мнение да се споразумѣе съ тѣхъ. Възможно е той и да е направилъ на византийския императоръ и предложение за миръ и споразумение. За такова едно предложение известява Яхия Антиохийски, но само го приписва на царь Самуила.[4] Една часть отъ българскитѣ боляри сѫ сподѣляли мнението на царь Аарона.[5] Царь Самуилъ и по двата тѣзи много важни въпроса не е билъ съгласенъ съ царь Аарона, и за да тури край на споровете и недоразуменията, споредъ Иоана Скилица на 14 юлий,[6] а споредъ деволския владика Михаилъ, на 14 юний[7] е убилъ брата си Аарона въ мѣстностьта Разметаница, която се простира покрай едноименната рѣка Разметаница, 8—10

---

[1] Розенъ баронъ В. Р, Имп. Вас. Болгаробойца стр. 58.
[2] Cedr. II, p. 450 [3] ibid. II, p. 455.
[4] Розенъ баронъ В. Р., Имп. Василій Болгаробойца стр. 34.
[5] Cedr. II, p. 468 [6] ibid. II, p. 435.
[7] Prokić B., Die Zizätze... S. 29 приб. 9.

километра западно отъ сегашния гр. Дупница.[1] Умрѣ царь Аароиъ, мжченически убитъ отъ братска ржка, но събитията, които настжпиха следъ неговата смърть, оправдаха мнението му. За несъгласията на царь Аарона и царь Самуила за правата върху българския царски престолъ и за отношенията имъ къмъ византийцитѣ говори и Иоанъ Скилица, който казва, че Самуилъ е убилъ брата си Аарона, или защото последниятъ е съчувствувалъ на византийцитѣ, или защото е искалъ да си присвои царската власть.[2] А пъкъ Иоанъ Зонара прибавя, че Аароиъ е искалъ и едното и другото и затова братъ му Самуилъ го убилъ.[3] Убийството на царь Аарона е безспоренъ исторически фактъ. Това потвърдява и Дуклянскиятъ свещеникъ.[4] Това най-после се потвърдява и отъ едно народно предание, споредъ което нѣкога въ мѣстностьта Разметаница живѣли двама братия царе, но неизвестно за какво тѣ се скарали и единиятъ убилъ другия на мѣстото Цàричина, гдето сж запазени развалини на срѣдновѣковни сгради.[5] Обаче, твърде е споренъ въпросътъ за годината, когато е извършено убийството. Така Дриновъ и Шлумберже подържатъ, че царь Самуилъ е убилъ царь Аарона между 977 и 979 година.[6] Л. Ковачевичъ и Л. Йовановичъ мислятъ, че царь Аароиъ е билъ убитъ въ 977 година, а пъкъ Прокичъ твърди, че убийството е извършено въ 976 година.[7] Всички тѣзи мнения не ще да сж вѣрни, защото по-горе установихъ, че царь Аароиъ е билъ живъ въ 986, 1000 и 1002 година и че кратко време е царувалъ заедно съ царь Самуила. Затова историческа истина е, че той е билъ убитъ около 1002 година. Че Аароиъ е билъ царь и е билъ убитъ следъ смъртьта на братята си Давидъ и Мойсей и следъ пленяването на царь Романа, се установява и отъ факта, че Иоанъ Скилица говори за него най-после и че следъ като излага историята на неговото убийство, прибавя, че Самуилъ самъ е станалъ владѣтель на цѣла България.

---

[1] Ивановъ Йорд., Северна Македония, стр. 39.

[2] Cedr. II, p. 435.

[3] Zonaras, IV, p. 110.

[4] Letopis popa Dukljanina ed. D. Črnčić, str. 43.

[5] Ивановъ Йорд., Сѣверна Македония, стр. 40.

[6] Дриновъ М. С., Съчинения, т. I, стр, 486 — Schlumberger G., L'Epopée byzantine, I, p. 605—606.

[7] Прокић Д-ръ Б., Глас српск. крал. Академије LXXXIV, стр. 89.

А това значи, че преди това той не е билъ самъ владѣтель и че е царувалъ заедно съ Аарона[1].

Царь Самуилъ.—Царь Самуилъ е четвъртиятъ и най-малкиятъ синъ на комисъ Никола. Но въпрѣки това той е най-голѣмиятъ и най-известниятъ българинъ отъ края на X и началото на XI вѣкъ. За него се говори въ българскитѣ, византийскитѣ, латинскитѣ, арабскитѣ и арменскитѣ извори. Разбира се, това се дължи на голѣмото му участие въ дълго-годишната българовизантийска война отъ края на X и началото на XI вѣкъ. Иоанъ Скилица първи пѫть говори за него въ 969 година, когато следъ смъртьта на царь Петра заедно съ братята си прихваналъ или се е опиталъ да прихване цѣрската власть въ България.[2] Втори пѫть го споменува въ 971 година, когато пъкъ заедно съ братията си е билъ избранъ за замѣстникъ на царь Бориса.[3] Следъ това Иоанъ Скилица постоянно говори за него въ историята си и му приписва всичкитѣ дѣла и подвизи на българитѣ въ българовизантийската война, което, разбира се, не е напълно вѣрно, защото много отъ тѣзи дѣла и подвизи сѫ били извършени отъ братята му, а особено отъ царь Романа. Но въпрѣки това той е най-крупната личность въ епохата си и най-голѣмиятъ врагъ на византийцитѣ. И царь Самуилъ е призналъ Романа за български царь и е билъ най-вдъхновениятъ неговъ помощникъ и полководецъ.[4] Навѣрно още въ началото ще да го е блазнила мисъльта, че той е бѫдещиятъ наследникъ на скопения царь Романъ и бѫдещиятъ български царь. Царь Самуилъ самъ или заедно съ царь Романа и братята си е взелъ участие въ всичкитѣ военни походи и битки съ византийцитѣ. Следъ като пъкъ въ 1002 година е билъ плененъ царь Романъ, той и братъ му Ааронъ сѫ били признати за български царе. Обаче тѣ дълго време не сѫ царували заедно, защото, както казахъ, не сѫ били съгласни върху начина на управлението и отношенията имъ съ византийцитѣ. Най-после царь Самуилъ, за да тури край на споветѣ и недоразуменията, убилъ брата си Аарона.[5] Обаче съ

---

[1] Cedr. II, p. 435 *καὶ καθίσταται μόναρχος Βουλγαρίας ἁπάσης ὁ Σαμουήλ.*

[2] Cedr. II, p. 347. [3] ibid. II, p. 434.

[4] Розенъ баронъ В. Р., Имп. Василій Болгаробойца, стр. 21.

[5] Cedr. II, p. 435. Zonaras, IV, p. 110.

това той не е разрешилъ нито въпроса за правото върху българския престолъ, нито въпроса за отношенията съ византийцитѣ, защото и царь Аарон ималъ съмишленици и привърженици. Затова първото убийство е било последвано отъ второ, а второто отъ трето.[1] Борбата между потомцитѣ на царь Аарона и царь Самуила за българския царски престолъ е една отъ главнитѣ причини, за да бѫде България въ началото на XI вѣкъ покорена отъ византийцитѣ. Тя е най-после причина, за да пропадне въ 1040 година успѣшното и пълното съ добри надежди въстание на Дѣляна за освобождение на България отъ византийското владичество.[2]

Царь Самуилъ е билъ пъленъ изразитель на политическитѣ, националнитѣ и душевнитѣ настроения на съвременнитѣ му българи, които отъ всички краища на България пълнили полковетѣ му и въ борбата съ византийцитѣ сѫ дали грамадни материални и човѣшки жертви. Но въпрѣки това българовизантийската война пакъ се е свършила въ полза на византийцитѣ, защото царь Самуилъ въ 906, 1002 и 1014 година е направилъ голѣми и непоправими военни грѣшки.[4] Сѫщевременно той е извършилъ и голѣми политически грѣшки, защото е повѣрилъ управлението и защитата на важни крепости и области на тъста си Иванъ Хрисилий, на зетя си Ашотъ, на зетя си отъ племеница Добромиръ и др., които сѫ му изневѣрили и доброволно сѫ предали на византийцитѣ повѣренитѣ имъ области и крепости.[2] Безспорно, въ грѣхъ трѣбва да му се припишатъ и претенциитѣ му върху българския царски престолъ, защото той е билъ по-младъ отъ брата си Аарон, и затова споредъ българскитѣ държавноправни понятия е нѣмалъ право на него. Обаче въпрѣки това той е искалъ да бѫде царь, и за да постигне тази си цель, убилъ брата си Аарона, законния български царь. Това е още по-голѣма политическа грѣшка, защото съ туй е турилъ началото на династическитѣ борби въ България, които сѫ имали твърде лоши последствия. Най-после царь Самуилъ е направилъ още една голѣма политическа грѣшка, той се е съгласилъ синъ му Радомиръ да

---

[1] Cedr. II, p. 435, 462, 466—7.

[2] ibid. II. 531—533 *Ψελλός*, M. ed. *Σάθα* въ *Μεσαιωνική βιβλιοθήκη*, *τ.* IV, *σελ.* 71—74.

[3] Cedr. II, p. 450. 455, 457-458.

[4] ibid. II, p. 451, 452. Prokić B., Die Zusätze . . . S. 30. приб. 15.

изпѫди първата си жена и дъщерята на маджарския краль.[1] Съ това той се е лишилъ отъ приятелството и подкрепата на маджаритѣ, които му помагали въ войнитѣ му противъ византийцитѣ и които следъ това сключили съюзъ съ последнитѣ противъ българитѣ.[2] Въ сѫщото това време, когато царь Самуилъ скѫсалъ роднинскитѣ връзки съ маджаритѣ и ги въоръжилъ противъ себе си, неговиятъ съперникъ, византийскиятъ императоръ Василий II омѫжилъ сестра си Ана за руския велики князъ Владимиръ, който щедро му помагалъ въ военнитѣ походи противъ всичкитѣ му неприятели.[3] Че маджаритѣ първоначално сѫ били въ съюзъ съ българитѣ и имъ помагали въ борбата имъ съ византийцитѣ, се установява и отъ въстанието на Деляна въ 1040 година. Безспорно е, че Делянъ се е родилъ, порасналъ и подготвилъ въстанието въ Унгария, отгдето преминалъ въ България и въ Моравско обявилъ въстанието за освобождението ѝ отъ византийцитѣ.[4] Нѣма съмнение, че Делянъ въ акцията си се е подържалъ отъ маджаритѣ и съ маджарска военна помощь е предприелъ военния си походъ на югъ въ Македония и Албания.[5]

Царь Самуилъ е билъ жененъ за дъщерята на българина боляринъ Иванъ Хрисилий, Агата, отъ която се е родилъ синъ му Радомиръ.[6] Но освенъ нея той еималъ и незаконна жена, навѣрно пленница ларисянка, за която споменува Иоанъ Скилица и отъ която еималъ и синъ.[7]

Царь Самуилъ е оставилъ много живи спомени между българския народъ. Царь Калоянъ въ писмото си до папа Инокентий III отъ 1202 година говори за царь Самуила и се позовава на неговитѣ дѣла.[8] За царь Самуила се говори въ „Видението на пророкъ Исаия."[9] Царь Самуилъ се поменува въ всички поменици на българскитѣ царе отъ първото българ-

---

[1] ibid. S. 31, 32. приб. 24, 62.

[2] Fehér G., Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V—XI Jahrhunderten, Budapest 1921, S. 181. Сѫщиятъ, Сборникъ на В. Н. Златарски, стр. 491—492.

[3] Cedr. II, p. 444. *Λάμπρος Σ. Π., Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, τ.* V, *σελ.* 176-177.

[4] Prokić B., Die Zusätze S. 31 приб. 24, 35, 62. Cedr. II, p. 527.

[5] Cerd. II, p. 529—532.

[6] Prokić B., Die Zusätze S. 31 приб. 22.

[7] ibid. S. 34 приб, 53. Cedr. II. p. 459, 468.

[8] Migne, Patr. lat. t. 214, col. 1112.

[9] Ивановъ Йорд., Богомилски книги и легенди стр. 286.

ско царство.[1] Въ 1444 година войводата Георги Мърнявчевичъ представилъ една грамота, съ която ужъ царь Самуилъ далъ града Нишъ и Нишката область въ наследствено владение на неговия предъкъ князъ Твърдко.[2]

Царь Самуилъ билъ набоженъ православенъ християнинъ. Това напълно се е установява отъ историческитѣ факти, че заедно съ него се е мѣстила и българската патриаршия,[3] че той построилъ църква въ с. Германъ, Прѣспанско, за споменъ на родителитѣ си Никола и Рипсимия и брата си Давидъ,[4] че пренесълъ мощитѣ на св. Ахилия отъ гр. Лариса въ острова на малкото Прѣспанско езеро, гдето построилъ великолепенъ и грамаденъ храмъ на името на светеца,[5] и най-после той ще да е построилъ и други църкви въ Прѣспанско и Охридско.[6] Така че мнението, какво царь Самуилъ билъ еретикъ богомилъ, или че търпѣлъ богомилитѣ и че въ неговия родъ е имало богомили,[7] е чиста легенда, въ която нѣма нито следа отъ историческа истина. Впрочемъ богомилството като религиозна ересь никога не е било влиятелно въ България, както на друго мѣсто се опитахъ да докажа.[8]

Царь Радомиръ. — Царь Самуилъ се е поминалъ на 6 октомврий 1014 година и го наследилъ законниятъ му синъ Радомиръ, който се е възкачилъ на българския царски престолъ на 15 сѫщия месецъ и сѫщата година.[10] Трѣбва да се забележи, че царь Радомиръ се е възкачилъ на българския престолъ деветь дена следъ смъртьта на баща си. Не е известно,

---

[1] Сѫщиятъ, Известия на ист. дружество въ София кн. IV, стр. 222 224, 225, 228.

[2] Мијатовић Ч., Деспот Ђурађ Бранковић кн. I. стр. 386.

[3] Byzantinische Zeitschrift II, стр. 44.

[4] Ивановъ Йорд., Българитѣ въ Македония, 2-о изд. стр. 127.

[5] Cedr. II, p. 436. Prokić B., Die Zusätze . . . S. 29 приб. 21.

[6] Милюковъ П. Н., Извѣстия русск. арх. института въ Константинополѣ, кн. IV, стр. 53, 87, 129-140.

[7] Ивановъ Йорд., Сборникъ В. Н. Златарски, стр. 60-61. Гильфердингъ А. Собраніе сочиненій т. I, стр. 195. Пастуховъ Ив. и Стояновъ Ив., История на българ. народъ 2-о изд. стр. 117.

[8] Благоевъ Н. П., Беседата на презв. Козма противъ богомилитѣ въ Годишника на Софийския университетъ, юридически факултетъ, кн. XVIII и отдѣлно.

[9] Cedr. II. p. 458., Prokić B., Die Zusätze . . . S. 30 приб. 21

[10] Ibid. S. 31 приб. 23. Cedr. II, p. 459.

защо той толкова е закъснѣлъ. Възможно е презъ това време да е билъ въ нѣкой военень походъ, но сѫщо така е възможно следъ смъртьта на царь Салуила да е възникналъ споръ, кой да бѫде царь — Радомиръ ли, синътъ на царь Самуила, или синътъ ва царь Аарона, Иванъ Владиславъ, който е ималъ по-голѣмо право върху българския престолъ, защото баща му Ааронъ е билъ по-старъ отъ царь Самуила. Вижда се, че по-голѣмата часть отъ боляритѣ на чело съ кавканъ Дометианъ ще да сѫ подържали Радомира и затова той се е възкачилъ на царския престолъ. Въ всѣки случай обаче следъ смъртьта на царь Самуила ще да е възникналъ споръ за царския престолъ. Впрочемъ, това се вижда и отъ събитията, които следъ това сѫ настѫпили.

Царь Радомиръ е добре известна историческа личность. За него знае и Иоанъ Скилица, който го именува разно: Радомиръ Романъ, Гавриилъ Романъ, Гавриилъ, Романъ, Радомиръ.[1] Деволскиятъ владика Михаилъ го именува Радомиръ Гавриилъ или само Радомиръ.[2] Вижда се, че личното му име е било Радомиръ Гавриилъ, защото съ сѫщото име той се поменува и въ поменицитѣ на българскитѣ християнски царе отъ първото българско царство, при всичко че той се поменува въ тѣхъ като две отдѣлни лица.[3] Царь Радомиръ, както и царь Иванъ Владиславъ, е ималъ две имена: едното народно българско, а другото християнско старозаветно.

Царь Радомиръ е билъ силенъ и храбъръ човѣкъ. Иоанъ Скилица казва, че той по сила и мощь надминавалъ баща си, но по умъ и разсѫдъкъ билъ по-доленъ.[4] Когато се е възкачилъ на българския царски престолъ, той билъ възрастенъ човѣкъ и два пѫти женень. Първиятъ пѫть билъ женень за дъщерята на маджарския краль, която изпѫдилъ въ положение съ Деляна. Втори пѫть се е оженилъ за хубавата ларисянка Ирина,[5] съ която родилъ две дъщери и петь сина, отъ които единия, навѣрно най-стария, ослѣпилъ царь Иванъ Владиславъ.[6] Царь Радомиръ, като престоло-

---

[1] ibid. II, p. p. 435, 458, 461, 460, 462, 461, 463, 450, 468, 469.
[2] Prokić B., Die Zusätze . . . S. 29, 31, 36, приб. 11, 27, 61.
[3] Ивановъ Йорд., Известия на истор. дружество въ София, кн. IV, стр. 222, 224, 225, 228.
[4] Cedr. II. p. 458.
[5] Prokić B., Die Zusätze . . . I. 31, 36; приб. 24, 62.
[6] Cedr. II, p. 468—469

наследникъ, е придружавалъ баща си царь Самуилъ въ военнитѣ му походи. Той е взелъ участие и въ битката при Бѣласица, гдето храбро се е сражавалъ и спасилъ баща си, царь Самуила, като го е качилъ на конь и го е изпратилъ въ Прилепъ,[1] а самъ той съ оцѣлѣлата часть отъ българската войска е продължилъ войната въ Струмскитѣ планини, гдето е разбилъ византийския военноначалникъ Теофилактъ Вотаниати, който е билъ изпратенъ да очисти пжтя на императора Василий II за Солунъ, и съ това е попречилъ на последния да навлѣзе въ вжтрешностьта на Македония.[2]

Царь Радомиръ е приелъ много тежко наследство отъ баща си царь Самуилъ, защото по-голѣмата часть отъ обширната българска държава е била завладѣна отъ византийцитѣ, които всѣки день застрашавали и останалата свободна часть отъ нея. При това страната се е разяждала отъ династически борби, защото Иванъ Владиславъ, подържанъ отъ една часть отъ боляритѣ, е претендиралъ за българския царски престолъ. При това положение на работитѣ царь Радомиръ, неизвестно дали искрено или само за да спечели време, презъ лѣтото на 1015 година е предложилъ на византийския императоръ Василий II миръ и покорность. Обаче последниятъ не му повѣрвалъ и навлѣзълъ въ Мъгленската область, която завладѣлъ и пленилъ кавканъ Дометиана, мъгленския князъ Илица и много други български военноначалници заедно съ войницитѣ имъ.[3] Пленяването на кавканъ Дометиана е била голѣма загуба за царь Радомира, защото той се е лишилъ отъ най-добрия си съветникъ и помощникъ, а пъкъ завладяването на Мъгленската область отъ византийцитѣ твърде много ще да го е изложило, защото противницитѣ му ще да сж го обвинили въ некадърность. Отъ това се е възползувалъ братовчедъ му Иванъ Владиславъ и навѣрно презъ месецъ септемврий 1015 година го е убилъ заедно съ жена му Ирина. Той сжщо е убилъ и зетския князъ Иванъ Владимиръ, който е билъ зеть по дъщеря на царь Самуила.[4]

Царь Иванъ Владиславъ. Царь Иванъ Владиславъ е билъ най-стариятъ синъ на царь Аарона. По свидетелството

---

[1] ibid. II, p. 458.
[2] ibid. II, p. 459—460. Prokić B., Die Zusätze . . . S. 31 приб. 25.
[3] Cedr. II, p. 461—462.
[4] ibid. II, p. 462, 463, 469.

на арабския историкъ Яхия Антиохийски той е убилъ царь Радомира, защото баща му билъ по-старъ отъ царь Самуила и затова по право той е трѣбвало да бжде български царь.[1] Царь Иванъ Владиславъ, когато е убилъ царь Радомира и се е възкачилъ на българския царски престолъ, е билъ възрастенъ човѣкъ, женень за царица Мария и ималъ шесть дъщери и петима сина.[2] Той веднага, щомъ е приелъ управлението на държавата, въ споразумение съ привърженицитѣ си боляри предложилъ на византийския императоръ Василий II миръ съ условие да признае неговата върховна власть. Последниятъ се е съгласилъ и договоръть е билъ сключенъ, обаче не е билъ изпълненъ, защото противницитѣ му попрѣчили. Болярипътъ Теодоръ, братъ на кавканъ Дометиана и Мелита, щомъ се е известилъ за това, отишелъ е при императора и го е увѣрилъ, че царь Иванъ Владиславъ не е искренъ въ преговоритѣ си за миръ. Сжщевременно той му е обещалъ да убие царь Иванъ Владислава и за тази цель дори се е опиталъ да подкупи пратеника му, но последниятъ е убилъ самия Теодоръ въ Щипъ.[3] Следъ доноса на Теодора византийскиятъ императоръ Василий е предприелъ три военни похода противъ българитѣ.[4] Царь Иванъ Владиславъ, вижда се, за да отклони вниманието му отъ България, е предприелъ военень походъ въ Албания и е обсадилъ градъ Драчъ, гдето, когато той и византийскиятъ градски управитель Никита Пигонитъ сами се сражавали на коне, двама войници дотърчали и смъртоносно сж ранили царь Иванъ Владислава въ корема, вследствие на което той е умрѣлъ.[5] Не е известно, кои сж били убийцитѣ му. Но възможно е да сж били българи и сж го убили, за да отмъстятъ за убийството на царь Радомира и князъ Иванъ Владимира, защото Яхия Антиохийски известява, че той е билъ убитъ отъ единъ неговъ подчиненъ.[6]

Царь Иванъ Владиславъ е царувалъ само две години и петь месеца.[7] Поради убийството на царь Радомира и князъ Иванъ Владимира той не е билъ популяренъ и обичанъ отъ българитѣ и затова се поменува само въ Дриновия поменикъ.[8]

---

[1] Розенъ баронъ В. Р., Имп. Василій Болгаробойца, стр. 58. [2] Cedr. II, p. 468, 469. Prokić B., Die Zusätze... S. 34 приб. 49. [3] Cedr. II, p. 462. Prokić B., Die Zusätze. . . S. 32, приб. 29, 30. [4] Cerd. II, p. 462—466. [5] ibid. II, p. 466—467. Prokić B., Die Zusätze. . . S. 32 приб. 36. [6] Розенъ баронъ В. Р., Импер. Василій Болгаробойца, стр. 59.. [7] Cedr. II, p. 467. [8] Ивановъ Йорд., Извѣстия на истор. дружество въ София, кн. VI, стр. 228.

IV.

Завладяване на българска Тракия и източна Мизия. — Завладяване околноститѣ на гр. Солунъ. — Завладяване на Тесалия. — Завладяване на Елинската область. — Нашествие на българитѣ въ Пелопонесъ. — Столица Прѣспа. — Пренасяне мощитѣ на св. Ахилия въ Прѣспа и постройка на храма му.

Завладяване на Тракия и източна Мизия. — Известно е, че византийскиятъ императоръ Иоанъ Цимисхий въ 971 година е завладѣлъ българска Тракия съ гр. Пловдивъ[1] и източна Мизия съ българската столица Велики Преславъ.[2] Сѫщо така е известно, че следъ това тѣзи области българитѣ си ги възвърнали и владѣели Тракия до 999 година,[3] а източна Мизия до 1000 година.[4] Обаче положително не е известно, кога тѣ си ги възвърнали. Прокичъ мисли, че това е станало следъ поражението на византийцитѣ въ 986 година въ Ихтиманскитѣ проходи.[5] Обаче мнението му не ще да е вѣрно. По всѣка вѣроятность българитѣ си възвърнали източна Мизия и Тракия следъ като царь Романъ се е завърналъ въ България и преди 986 година. Това, мисля, установяватъ Лъвъ Дяконъ и Иоанъ Скилица. Първиятъ отъ тѣхъ казва, че императоръ Василий II въ 986 година е предприелъ воененъ походъ противъ българитѣ, защото тѣ сѫ завладѣли Тракия, опустошавали я и избивали населението ѝ.[6] Вториятъ пъкъ казва, че, когато императорскитѣ византийски войски сѫ били заети въ войната съ Варда Склиръ, царь Самуилъ се е възползувалъ отъ този случай и опустошилъ и цѣла Тракия.[7] Безспорно, грѣшка би било буквално да се приематъ известията и на двамата историци, защото тѣ и въ този случай възпроизвеждатъ възгледитѣ и разбиранията за събитията на византийцитѣ. Въ сѫщность пъкъ българитѣ, следъ като царь Романъ се е завърналъ и ги е запозналъ съ положението въ Византия, преди 986 година сѫ навлѣзли въ византийската империя, окупирали старитѣ си области т. е. източна Мизия и Тракия и сѫ изгонили отъ тамъ византийскитѣ войски. Българитѣ сѫ владѣели Тракия до 999 година, когато византийскиятъ императоръ Василий II е предприелъ втория си воененъ походъ въ направление къмъ

---

[1] Cedr. II, p. 382. [2] L. Diaconus, p. 104, 132, 133, 139. [3] Cedr. II, p 452. [4] ibid. [5] Прокић Д-р Б., Глас српс. Кр. Академије, LXXVI, стр. 284. [6] L. Diaconus, p. 171. [7] Cedr. II, p. 436.

гр. София, завладѣлъ е българска Тракия и въ главния ѝ градъ Пловдивъ е назначилъ за управитель патриция Теодороканъ.[1] Българитѣ сж владѣели Мизия до 1000 година, когато византийскиятъ пловдивски управитель патриций Теодороканъ и спатарий Никифоръ Ксифиасъ сж предприели воененъ походъ на северъ отъ Стара-планина и сж завладѣли българскитѣ градове Велики и Малки Преславъ и Плиска.[2] Но въпрѣки това българитѣ не сж се отказали отъ тѣзи две свои области, па и тамошното българско население имъ е съчувствувало и съдействувало.[3] Само така може да се обясни военниятъ походъ на царь Самуила отъ 1002 година въ Тракия и ненадейното му влизане въ гр. Одринъ на 15 августъ сжщата година ст. ст.[4] И така, българитѣ си възвърнали Тракия и Мизия още преди 986 година и първата владѣели до 990 година, а втората до 1000 година.

Завладяване околноститѣ на гр. Солунъ. — Иоанъ Скилица въ известията си, които тукъ разглеждамъ, казва, че българитѣ сж опустошили и околноститѣ на гр. Солунъ.[5] Възъ основа на това известие историцитѣ учатъ, че ужъ българитѣ сж опустошили византийскитѣ владения въ околноститѣ на гр. Солунъ преди 986 година и за това между друго византийскиятъ императоръ Василий II въ сжщата година е предприелъ воененъ походъ противъ тѣхъ.[6] Но това мнение е погрѣшно. Защото българитѣ сж почналн нашествията си въ византийскитѣ владения въ околноститѣ на гр. Солунъ и противъ самия градъ Солунъ следъ като въ 986 година сж разбили византийския императоръ Василий въ Ихтиманскитѣ проходи и когато последниятъ е билъ заетъ въ Азия съ въстанието на Варда Фока (987—989 г.). Това се установява отъ безспорния фактъ, че българитѣ въ 989 година сж нападнали и сж завладѣли византийския градъ Верия (Беръ), който е билъ важна и силна византийска крепость и затова завладяването ѝ отъ българитѣ е направило силно впечатление въ Цариградъ и Лъвъ Даконъ го записва въ историята си като твърде

---

[1] ibid. p. 452. [2] ibid. [3] ibid. II, p. 451—455. [4] ibid. II, p. 454—455. [5] ibid. II, p. 436.

[6] Прокић Др Б., Глас српск. кр. Академије, LXXXIV, стр. 91. Дриновъ, М. С. Съчинения, т. I, стр. 358, 479.

важно събитие.[1] Завладяването на гр. Верия е отворило пжтя на българитѣ за гр. Солунъ. И действително, тѣ въ 995 година сж предприели военен походъ противъ него, разбили сж военния му гарнизонъ, убили управителя му Григорий Таронитъ и пленили сина на последния Ашотъ, но града не сж завладѣли.[2] Около това време и Мойсей съ войсковата си часть ще да е обсадилъ гр. Сѣръ, гдето е билъ и убитъ. Иоанъ Скилица безспорно има предъ видъ обсадата на гр. Сѣръ и завладяваето на гр. Верия и други византийски европейски крепости и градове, като казва, че българитѣ сж опустошили и околноститѣ на гр. Солунъ, а не нѣкакви други опустошения и завладявания, които сж станали преди 986 година. Впрочемъ това потвърдява и арабскиятъ историкъ Яхия Антиохийски, който казва, че българитѣ, като се възползували отъ въстанието на византийския полководецъ Варда Фока и отъ войнитѣ на императоръ Василий II противъ него, сж предприели нѣколко военни похода въ византийскитѣ европейски области и сж ги опустошили до гр. Солунъ.[3] И действително, съвременниятъ византийски историкъ Лъвъ Дяконъ непременно щѣше да забележи въ историята си, ако българитѣ преди 986 година бѣха нападнали византийскитѣ владения въ околността на гр. Солунъ, както забелязва и завладяването отъ тѣхъ на Тракия и гр. Верия.[4] И така, българитѣ сж нападнали околноститѣ на гр. Солунъ следъ победата си противъ византийцитѣ въ 986 година въ Ихтиманскитѣ проходи.

Завладяване на Тесалия. — Иоанъ Скилица на сжщото мѣсто известява, че българитѣ сж опустошили и Тесалия и завладѣли централния ѝ градъ и важната крепость Лариса.[5] Историцитѣ, които буквално се придържатъ о известията му, мислятъ, че действително българитѣ преди 986 година сж опленили Тесалия и сж завладѣли гр. Лариса и затова византийскиятъ императоръ въ сжщата година е предприелъ военния си походъ противъ тѣхъ. Обаче и това мнение ще да е погрѣшно. Защото българитѣ не сж само опленили Тесалия и гр. Лариса, но и ги завладѣли и продължително време сж ги владѣели. Това напълно потвърдява Кекавменъ, който казва,

---

[1] L. Diaconus, p. 175. Cedr. II, p. 452. Prokić B., Die Zuzätze. S. 30, приб. 15. [2] Cedr. II, p. 449. [3] Розенъ баронъ В. Т., Имп. Василій Болгаробойца, стр. 27. [4] L. Diaconus, p. 171, 175. [5] Cedr. II, p. 436.

че докато дѣдо му е управлявалъ Елинската область, на която централенъ градъ е билъ гр. Лариса, царь Самуилъ много пѫти се е опитвалъ да завладѣе гр. Лариса, но не е успѣвалъ, защото дѣдо му, който сѫщо се е наричалъ Какавменъ, съ въоръжена сила и разни подаръци лично къмъ него и помощницитѣ му е успѣвалъ да го отблъсне. Обаче, когато царь Самуилъ е взелъ властьта, т. е. е победилъ византийцитѣ, тогава Кекавменъ и жителитѣ на гр. Лариса сѫ го признали за свой владѣтель и седъмь години сѫ били подъ неговата власть. Но замѣстникътъ на Кекавмена и новиятъ управитель на Елинската область не е искалъ да признае властьта на българитѣ въ областьта си и за това царь Самуилъ три години по редъ е нападалъ гр. Лариса и не е позволявалъ на жителитѣ му да жънатъ нивитѣ си, и така чрезъ гладъ ги е принудилъ да му предадатъ града и всички ги е заробилъ, съ изключение на рода на Николица, който съ всичкия му имотъ е заселилъ въ вѫтрешностьта на България, т. е. въ Македония.[1] Николица пъкъ е назначилъ за управитель на българския гр. Сервия (Серфидже).[2] На друго мѣсто сѫщиятъ известява, че българинътъ Дѣлянъ е билъ български областенъ управитель въ Тесалия, а възможно и въ цѣлата Елинска область и че сѫщиятъ Дѣлянъ е завладѣлъ византийската крайморска крепость Димитриасъ въ Тесалия и за нейнъ началникъ е назначилъ стария и опитния войникъ Лютовой Диаволитъ, на когото е далъ и достатъчна стража.[3] Кекавменъ не само потвърдява известията на Иоанъ Скилица за завладяването съ война на Тесалия и гр. Лариса отъ българитѣ, но още и ги допълва, защото известява, че царь Самуилъ е завладѣлъ Тесалия и гр. Лариса следъ като окончателно е взелъ властьта, т. е. следъ като победилъ въ 986 година византийцитѣ, че българитѣ доста дълго време владѣели цѣла Тесалия и че тамъ български мѣстенъ управитель е билъ Дѣлянъ. Всичко това, разбира се, не би могло да бѫде, ако българитѣ по-рано не бѣха победили византийския императоръ Василий II и ако последниятъ следъ това не бѣше заетъ въ борбата си съ отметника Варда Фока.

---

[1] Cecaumeni, Strategicon ed. B. Wassiliewsky, V. Jernstedt, p. 65—66.
[2] Cedr. II, p. 452—453, 474.
[3] Cecaumeni Strategicon ed. B. Wassiliewsky, V. Jernstedt, p. 28.

Завладяване на Елинската область. — Иоанъ Скилица на сѫщото мѣсто още известява, че българитѣ сѫ опустошили и Елинската область, която тогава е обемала Тесалия, Виотия и Атика и се е простирала до Коринтския заливъ и Срѣдиземно море.[1] Положително е известно, че българитѣ сѫ завладѣли Тесалия и доста дълго време я владѣли. Обаче положително не е извѣстно, докѫде тѣхнитѣ владения сѫ се простирали на югъ въ Елинската область и защо тѣ въ 996 година предприели военен походъ въ тази область. Възможно е, за да усмирятъ възбунтуваното противъ тѣхъ мѣстно население, а сѫщо така е възможно и за да разширятъ владенията си дълбоко на югъ. Въ всѣки случай обаче безспорно е, че българитѣ въ 996 година сѫ предприели единъ военен походъ въ Виотия и Атика.[2] Историцитѣ, които буквално се придържатъ о известията на Иоана Скилица, мислятъ, че българитѣ сѫ предприели два военни похода въ Елинската область: първия преди 986 година, а втория въ 996 година.[3] Обаче мнението имъ не ще да е вѣрно. Защото българитѣ сѫ предприели само единъ военен походъ въ Елинската область и то въ 996 година, но Иоанъ Скилица за него говори два пѫти, първи пѫть въ общия си прегледъ на събитията въ България и на българскитѣ военни походи противъ византийцитѣ и втори пѫть на съответното му мѣсто. Че българитѣ сѫ предприели само единъ военен походъ въ Елада и то въ 996 година ясно се установява отъ житието на св. Никонъ Метаноите. Въ последното се казва, че когато новоназначеният областенъ упревитель на Пелопонеската область Василий Апокавкъ се е намиралъ въ Коринтъ и е пазилъ тамошния провлакъ отъ нападението на българитѣ, не само тежка и неизлѣчима болесть го е измѫчвала, но и страхътъ отъ нашествието на българския народъ. Затова той е повикалъ отъ Спарта св. Никона, който щомъ се е явилъ въ Корнитъ, Апокавкъ не само се е почувствувалъ здравъ, но още се е освободилъ и отъ грижата за българското нашествие, защото св. Никонъ го е предизвестилъ за тѣхната гибель.[4] Отъ това известие, а особено отъ последнитѣ му думи ясно се установява, че въ

[1] Cedr. II, p. 435. [2] ibid. II, p. 449—450. [3] Дриновъ М. С., Съчинения, I, стр. 358, 479. Иречекъ К., История Българъ, стр. 250, 254. Прокић Д-р Б., Глас српск. Кр. Академије, LXXXIV, стр. 91, 104.

[4] *Νέος Ἑλληνομνήμων, τόμος Γ', τεῦχος Β', σελ.* 174—175.

житието на св. Никона се говори за българския военен поход отъ 996 година, когато действително българитѣ сж претърпѣли грозна гибель при рѣка Спрехей.[1] За другъ български военен походъ въ Елинската область въ паметника не се говори. Ако пъкъ въ действителность такъвъ походъ е имало, въ житието на св. Никона и за него щѣше да се спомене, защото въ последното се съобщаватъ много събития, които сж станали презъ X вѣкъ, когато светецътъ е живѣлъ и действувалъ. Затова историцитѣ грѣшатъ като твърдятъ, че българитѣ сж предприели два военни похода въ Елада, а сжщо така грѣшатъ като подържатъ, че въ житието на св. Никона се говсри за предприетия отъ българитѣ военен походъ въ Елада преди 986 година.[2]

Нашествия на българитѣ въ Пелопонесъ. — Иоанъ Скилица на две мѣста въ историята си говори за нашествия на българитѣ въ Пелопонесъ. Първи пжть говори въ общия си прегледъ на събитията въ България и на българскитѣ военни походи противъ византийцитѣ[3] и втори пжть подъ година 996, като казва, че българитѣ презъ Коринтския провлакъ сж навлѣзли въ Пелопонесъ и сж го опожарили и опленили.[4] Историцитѣ, които се придържатъ о известията на Иоанъ Скилица, твърдятъ, че българитѣ действително сж предприели два военни похода въ Пелопонесъ: първи пжть преди или въ 986 година и втори пжть въ 996 година.[5] Обаче тѣ грѣшатъ, защото не сж вѣрни и известията на Иоанъ Скилица. Преди всичко последниятъ и на двѣтѣ мѣста въ историята си говори само за похода на българитѣ отъ 996 година; обаче и тогава тѣ не сж навлѣзли въ Пелопонесъ, както напълно се установява отъ житието на св. Никонъ Метаноите. Защото въ последното изрично се казва, че слухъ се е пръскалъ, какво българитѣ сж пребродили цѣлия материкъ, т. е. северната часть на Балканския полуостровъ, и че сж предприели военен походъ и противъ Елада и Пелопонесъ, но въ последния не сж навлѣзли.[6] Защото въ житието на св. Никонъ не се говори за никакво навлизане и нашествие на българитѣ въ Пелопонесъ, нито пъкъ за нѣ-

[1] Cedr. II, 450. [2] Дриновъ, М. С. Съчинения, т. I. стр. 358. 479. Иречекъ К., Исторія Българъ, стр. 251, 254. Прокић Д-р Б., Глас српск. кр. Академије, LXXXIV, стр. 91, 104. [3] Cedr. II, p. 436. [4] ib. II, p. 450. [5] Иречекъ К., Исторія Българъ стр. 254. Дриновъ М. С., Съчинения, т. I, стр. 357—359, 479. Прокић Д-р Б., Глас српск. Кр. Академије, LXXXIV, стр. 91, 104.
[6] *Νέος Ἑλληνομνήμων, τόμος Γ', τεῦχος Β', σελ.* 174.

каква битка между тѣхъ и Апокавкъ, който е пазѣлъ провлака. Напротивъ въ житието на св. Никонъ изрично се говори за поражението на българитѣ при рѣка Сперхей,[1] което е исторически фактъ и което е станало доста далеко отъ Пелопонесъ, а сѫщо така се говори и за слуха, че българитѣ сѫ предприели воененъ походъ въ Пелопонесъ.[2] Вижда се, че изворътъ на Иоанъ Скилица този слухъ е приелъ като свършенъ фактъ, затова и последниятъ като такъвъ го съобщава въ историята си. Въ сѫщность пъкъ българитѣ нито сѫ предприели нѣкакъвъ воененъ походъ, нито сѫ навлѣзли въ Пелопонесъ. Така че исторически не е вѣрно, че българитѣ въ 986 и 996 година сѫ предприели воененъ походъ, навлѣзли и опленили Пелопонесъ.

Столица Прѣспа. — Иоанъ Скилица още известява, че дворцитѣ на царь Самуила се намирали въ Прѣспа и следователно тамъ била и неговата столица.[3] Това потвърдява и Дуклянскиятъ свещенникъ.[4] Прѣспа се е наричалъ островътъ въ малкото Прѣспанско езеро, който сега се нарича Ахилъ. По името на острова ще да се е нарекла и цѣлата покраина — Прѣспа, която има около 80 села.[5] Но Прѣспа не е единствената столица на царь Самуила. Тя ще да е била четвърта.

Бащата на царь Самуила комисъ Никола е билъ областенъ управитель на Брѣгалнишката область и постоянно ще да е живѣелъ въ мѣстото Цáричина, Разметаница, гдето сега има развалини на срѣдновѣковни укрепления.[6] Навѣрно тамъ ще да е било първоначалното жилище и на братята Давидъ, Мойсей, Аронъ и Самуилъ и отъ тамъ тѣ ще да сѫ управлявали Брѣгалнишката область и българската държава. Главенъ градъ и крепость ще да имъ е билъ гр. София, отгдето тѣ следъ завръщането на царь Романа сѫ предприемали военнитѣ си нашествия въ Тракия и Мизия. Че това е било така, се установява отъ безспорния фактъ, че византийскиятъ императоръ Василий II въ 986 година първия си воененъ походъ противъ българитѣ е насочилъ противъ гр. София, който съ многобройна войска и обсадни машини е обсаждалъ двадесеть дена, но не е успѣлъ да го завладѣе, защото градътъ се защитявалъ отъ силенъ гарнизонъ, който мнозина отъ не-

[1] ibid. σελ. 175. [2] ibid. σελ. 174. [3] Cedr. II, p. 436. [4] Popa Dukljanina lětonis ed. D-r Ivan Črnčić, p. 42. [5] Ивановъ Йор., Извѣстия на бълг. арх. дружество, кн. I, стр. 55,56, 67, 72, 76. [6] Сѫщиятъ, Сѣверна Македония, стр. 40.

приятелитѣ е избилъ и е изгорилъ обсаднитѣ имъ машини. При това царь Романъ, Аарон и Самуилъ съ войсковитѣ си части сж се намирали въ околностьта на гр. София и сж избивали византийскитѣ войници, които сж били изпращани за храна на добитъка, и сж отвлѣкли много византийски добитъкъ и коне. Поради това и поради липса на храна византийскиятъ императоръ Василий II се е принудилъ да вдигне обсадата на гр. София и да се завърне въ Цариградъ. Обаче царь Романъ заедно съ Аарона и Самуила го е проследилъ и въ Ихтиманскитѣ проходи му е пресѣкълъ пжтя, избилъ е голѣма часть отъ войската му, пленилъ, обоза му и е взелъ царскитѣ му вещи и съкровище.[1] И тъй, не е вѣрно, че, когато императоръ Василий II въ 986 година е обсаждалъ гр. София, царь Самуилъ съ цѣлата българска войска се е намиралъ въ Пелопонесъ.[2] Защото Иоанъ Скилица казва, че тогава царь Самуилъ е заемалъ върховетѣ на околнитѣ планини[3], и защото не е възможно за двадесеть дена една войска, а особено пехота да пропжтува едно разстояние отъ 800—900 километра, колкото приблизително има отъ гр. Коринтъ до гр. София.

При всичко че гр. София е билъ спасенъ и византийцитѣ сж били разбити, пакъ ще да е станало ясно, че той е изложенъ на ударитѣ на византийцитѣ. Затова царь Романъ ще да се е настанилъ въ гр. Скопье, а царь Самуилъ, както може да се заключи отъ мѣстенето на българската патриаршия, първо ще да се е премѣстилъ въ гр. Воденъ, следъ това въ Мъгленъ и най-после въ Прѣспа.[4] Положително не е известно, кога царь Самуилъ се е премѣстилъ въ Прѣспа, обаче отъ надписа му, както и отъ завоюването на гр. Лариса може да се заключи, че това ще да е станало около 990 година.

Пренасяне мощитѣ на св. Ахилия въ Прѣспа и постройка на храма му. Най-после Иоанъ Скилица известява, че царь Самуилъ е пренесълъ мощитѣ на св. Ахилия отъ Лариса въ Прѣспа.[6] Обаче не казва, кога това е станало. Поради туй историцитѣ, които точно се придържатъ о известията му, сжщо мислятъ, че това е станало преди 986 година.[7] Но това мнение не ще да е вѣрно, защото, както казахъ,

[1] L. Diaconus, p. 171—173. Cedr. II, p. 436—437. Prokić B., Die Zusätze . . . S. 29, приб. 13. [2] Пастуховъ Ив. и Стояновъ Ив., История на българския народъ 2-о изд. стр. 100. [3] Cedr. II, p. 436—437. [4] Gelzer H., Drei Erlasse des Kaiseres Basilios II an die Kirche von Ochrid. Byzant. Zeitschrift, II, 44. [6] Cedr. II, p. 436. [7] Иречекъ К., Исторія Болгаръ, стр. 250. Прокић Д-р Б., Глас српск. Крал. Академије, LXXXIV стр. 91.

царь Самуилъ тогава още не бѣше се премѣстилъ въ Прѣспа и защото тогава българитѣ още не бѣха завладѣли гр. Лариса и Тесалия. Затова азъ мисля, че царь Самуилъ ще да е пренесълъ мощитѣ на св. Ахилия въ Прѣспа около 990 година, когато българитѣ сж били на върха на своята военна и политическа мощь. Иоанъ Скилица твърде неопредѣлено казва, че царь Самуилъ е поставилъ мощитѣ на св. Ахилия въ Прѣспа, гдето сж били неговитѣ дворци.[1] Поради това въ литературата сжществуватъ различни мнения. Йорданъ Ивановъ мисли, че царь Самуилъ е положилъ мощитѣ на св. Ахилия въ една църква, която по-рано била построена.[2] Прокичъ подържа, че мощитѣ на св. Ахилия сж били погребени въ съборната църква.[3] И дветѣ тѣзи имения не сж вѣрни. Вѣрно е мнението на Милюкова, че царь Самуилъ е построилъ специаленъ храмъ на името на св. Ахилия и въ него е положилъ мощитѣ му.[4] Защото деволскиятъ владика Михаилъ въ прибавкитѣ си къмъ историята на Иоанъ Скилица изрично казва, че царь Самуилъ е построилъ великолепенъ и грамаденъ храмъ на името на светеца,[5] което напълно се установява и отъ запазенитѣ развалини на сжщия храмъ.[6] Църквата св. Ахилъ поради великолепието и величината си се е славила въ цѣлата околность, и на празника св. Ахилей, 15 май ст. ст. е ставалъ голѣмъ съборъ.[7] Тя е станала толкова известна и популярна между тамошното население, щото и островътъ, въ който е била построена, по нея се е нарекълъ Ахилъ.[8] Така че царь Самуилъ е пренесълъ мощитѣ на св. Ахилия въ Прѣспа около 990 година и ги е поставилъ въ храма, който той е построилъ на името на светеца.

Заключение. — Иоанъ Скилица не е билъ съвременникъ на царь Самуила и на събитията, които разглеждамъ въ тази си студия. Той сведенията си за тѣхъ е почерпилъ отъ писмени извори, които е преработвалъ. При това той често си служи съ системата да излага историята на нѣкое събитие за една цѣла епоха, като взима поводъ отъ известенъ слу-

[1] Cedr, II. p. 436. [2] Ивановъ Йорд., Извѣстия на бълг. арх. друж., кн. I, стр. 73. [3] Прокић Д-р, Б. Глас српск. Кр. Академије, LXXXIV, стр. 91. [4] Милюковъ П. Н., Извѣстія русск. арх. института въ Константинополѣ, кн. IV, стр. 53. [5] Prokić B., Die Zusätze... S. 29 приб. 12 *οἶκον κάλλιστον καὶ μέγιστον ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ (τοῦ ἁγίου Ἀχιλλείου) δομησάμενος.* [6] Милюковъ, П. Н. Извѣстія русск. арх. инст. въ Константинополѣ, кн. IV, стр. 46—53. Ивановъ Йорд., Извѣстия на бълг. арх. дружество кн. I, стр. 67—71. [7] Cedr. II, p. 719. Migne, Patr. graeca, voi. 126, col. 401. [8] Ивановъ Йорд., Извѣстия на бълг. арх. дружество кн. I, стр. 67.

чай. О тази система той се придържа и при излагане известията си за произхода на царь Самуиловата държава. И тукъ той, като взима поводъ отъ първия воененъ походъ на византийския императоръ Василий II противъ българитѣ, прави единъ кратъкъ прегледъ на събитията въ България и на военнитѣ походи на българитѣ противъ византийцитѣ, за нѣкои отъ които подиръ говори по-обширно въ историята си. Иоанъ Скилица неправилно характеризира войнитѣ на българитѣ противъ византийцитѣ като въстание противъ последнитѣ, защото тогава българската държава е сѫществувала. Сѫщо така не е вѣрно и известието му, че българитѣ сѫ почнали военнитѣ си действия веднага следъ смъртьта на императора Иоана Цимисхий, защото това е станало по-късно. Вѣрно е обаче известието му, че братята Давидъ, Мойсей, Ааронъ и Самуилъ сѫ били избрани за временни управници на България. Тѣ избора си сѫ дължели на високото си социално положение като синове на много мощенъ комисъ и на произхода си отъ старъ прабългарски родъ. Царь Борисъ II е билъ храбъръ човѣкъ и голѣмъ родолюбецъ. Царь Борисъ и братъ му Романъ сѫ били подъ строгъ надзоръ въ Цариградъ, но следъ смъртьта на императора Иоанъ Цимисхий и когато византийското правителство и общество всецѣло били заети въ борбата си съ отметника Варда Склиръ, тѣ сѫ успѣли да избѣгатъ отъ Цариградъ. Отношенията между братята царь Борисъ и царь Романъ отъ една страна и братята Давидъ, Мойсей, Ааронъ и Самуилъ отъ друга сѫ били добри и приятелски. Романъ, щомъ се е завърналъ въ България, е билъ признатъ за царь, но Иоанъ Скилица не го счита за такъвъ, или защото мисли, че българскиятъ царски институтъ е унищоженъ отъ императора Иоанъ Цимисхий, или защото царь Романъ е билъ скопенъ. Братята Давидъ, Мойсей, Ааронъ и Самуилъ сѫщо сѫ признали Романа за царь и сѫ били негови помощници и полководци. Царь Романъ е възприелъ войнствена политика противъ Византия, която братята Давидъ, Мойсей, Ааронъ и Самуилъ сѫ одобрили и подкрепили. Давидъ е билъ убитъ около 980 година, а Мойсей е починалъ около 995 година при обсадата на гр. Сѣръ. Когато въ 1002 година царь Романъ е билъ плененъ отъ византийския императоръ Василий II и изпратенъ въ Цариградъ, отъ четиримата братя сѫ били живи само Ааронъ и Самуилъ, които сѫ били признати за български царе. Обаче тѣ дълго време заедно не сѫ царували, защото царь

Аароиъ е искалъ самъ да царува и да се спогоди и помири съ византийцитѣ. Той е предвиждалъ, че войната ще бѫде изгубена. Царь Самуилъ не е билъ съгласенъ както съ вѫтрешната така и съ външната политика на царь Аарона и затова около 1002 година го е убилъ. Царь Самуилъ е направилъ голѣми военни и политически грѣшки, между които и искането му да бѫде царь и убийството на царь Аарона, защото съ това той е турилъ началото на династическитѣ борби въ България, които сѫ ускорили покорението ѝ. Царь Радомиръ е билъ законенъ синъ на царь Самуила и храбъръ човѣкъ. Той е царувалъ по-малко отъ една година. Царь Иванъ Владиславъ е убилъ царь Радомира и се е възкачилъ на българския царски престолъ, защото е мислилъ, че по право той трѣбвало да бѫде български царь, защото баща му Аароиъ е билъ по-старъ отъ царь Самуила. Той въ претенциитѣ си се е подържалъ отъ една часть отъ болярите. Царь Иванъ Владиславъ е царувалъ само две години и петь месеца и билъ убитъ, навѣрно, отъ политическитѣ си противници и привърженицитѣ на царь Радомира. Българитѣ сѫ си възвърнали старитѣ български области Тракия и източна Мизия преди първия походъ на византийския императоръ Василий II. Тѣ сѫ нападнали и завладѣли часть отъ византийскитѣ владения около гр. Солунъ следъ 986 година. Българитѣ следъ 986 година сѫ завладѣли и доста дълго време сѫ владѣели Тесалия заедно съ главния ѝ градъ Лариса. Тамъ български областенъ управитель е билъ българинътъ Дѣлянъ, разбира се, не синътъ на царь Радомира и внукътъ на царь Самуила, но другъ и по-старъ отъ последния. Българитѣ сѫ предприели само единъ воененъ походъ въ Елинската область и то въ 986 година, когато и сѫ били поразени при р. Сперхей. Българитѣ нито въ 986, нито въ 996 година сѫ предприели воененъ походъ и сѫ навлѣзли въ Пелопонесъ. Иоанъ Скилица, като съобщава това, предава само единъ невѣренъ слухъ. Царь Самуилъ се е премѣстилъ въ Прѣспа около 990 година и около това време или малко по-късно е пренесълъ мощитѣ на св. Ахилия въ Прѣспа, гдето е построилъ специаленъ храмъ на името на светеца. Най-после, българската държава не е била раздѣлена на източна и западна нито преди, нито следъ смъртьта на царь Петра.

София, 24.V. 1926.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

КОНСТАНТИНЪ МИЛАДИНОВЪ И Г. С. РАКОВСКИ.

отъ Ив. Хаджовъ.

Въ народнитѣ движения се наблюдаватъ факти и проявления, презъ които можемъ да откриемъ душата и съзнанието, които сж ги родили. Защото въвъ вихъра на борбата, на движението несъзнателно, само по себе си, се създава едно тежнене (гравитация), което търси, безпогрѣшно открива и установява сратника, съидейника, брата „по чувства и мисли". Само така отдѣлнитѣ пръснати усилия се обединяватъ въ едно, отдѣлнитѣ воли и съзнания се насочватъ къмъ една обща цель, съгласувайки се върху пжтищата, по които трѣбва да се върви, върху срѣдствата, съ които тя има да се постигне.

Проявлението на тая гравитация, изразъ на дълбоко залегналото въ душитѣ чувство за единность и общность, за принадлежность къмъ една национална цѣлость ние можемъ да наблюдаваме и въ нареждането на Македония въ борбитѣ на българския народъ за своето име и за своята свобода. Това може да се наблюдава толкова по-добре, преди да бжде създадена днешната българска държава. Тогава всички проявления, за които става дума, се извършватъ не при вида на облагитѣ, които благодарната държава гарантира на своя агентъ, а всрѣдъ явнитѣ рискове и опасности, на които се излага всѣки, който по чувство, съзнание, съвесть и дългъ се нарежда въ редоветѣ на онѣзи, що сж обречени на хули, гонения, страдания. . .

Къмъ 50-тѣ години на миналия вѣкъ въ просвѣтно-възродителното движение на българския народъ ясно се очъртава тенденцията нашитѣ младежи да добиватъ по-високо учение въ Русия. Особено се тя засилва следъ Кримската война (1854—56), като обхваща българитѣ отъ всички краища, въ това число и отъ Македония. Благодарение на дейностьта на Димитра Миладиновъ въ Кукушъ, Битоля, връз-

китѣ му съ мнозина мѣстни дейци, съ влиятелни руси следъ речената година цѣла група младежи потегля къмъ Русия главно отъ отвждъ- и около-вардарска Македония, каквито сж: К. Миладиновъ — отъ Струга, Константинъ Нако Станишевъ — отъ Кукушъ, Райко Жинзифовъ — отъ Велесъ, Никола Дели Ивановъ и Георги Стаменовъ — отъ Кукушъ, Андрей Стояновъ — отъ Воденъ. Бидейки отъ семейства, живо участвуващи въ разгарещата се борба за народно име и право, знаейки защо сж отишли, тѣ и въ далечния северъ се сближаватъ съ ентузиасти-българи отъ другитѣ краища на българската земя и се обединяавтъ за работа, съ която да бждатъ полезни на своята родина. Къмъ края на 50-тѣ години въ Москва се събиратъ посоченитѣ по-горе македончета и заедно съ Любена Каравеловъ, Конст. Геровъ, Неша Бончовъ, Вас. Н. Поповичъ и др. образуватъ кржжока, що издава сп. „Братски трудъ“, отъ който сж излѣзли само 4 кн.. Образецъ за подобно обединяване на усилията младитѣ българи ще сж взели отъ много разпространенитѣ въ онуй време образователни кржжоци всрѣдъ руската учеща се младежь; идеята за национална служба тѣ ще сж взели отъ сдруженията „филарети и филонети“ въ Полша въ началото на XIX в., на подобнитѣ патриотически дружества у гърцитѣ, дружества, които извършиха немалка служба въ гръцкото освободително движение и по образецъ на които учещи се българчета въ Цариградъ и Атина бѣха образували сжщо такива патриотически кржжоци.

Този кржжокъ си е поставилъ за цель не само да освѣдомява руското общество за тежненията на нашия народъ, както туй личи отъ пйсанията на Каравелова, Жинзифова, Миладинова и др. въ руски публични органи, да пише въ българскитѣ периодични издания и съ брошури да освѣтлява и отстоява борбата, но и да подържа и закрепва другарскитѣ връзки между членоветѣ си. Въ дружески беседи и усилия неговитѣ членове сж слагали непоклатната и здрава основа, върху която е имало въ бждеще да се изградятъ като ратници за своя народъ, още на ученическия столъ изработвайки „еднакви мисли и чувства“.

За идейното слагане и изработване на македончетата, — ученици въ Москва, не малко е съдействувалъ Г. С. Раковски, „властелинътъ на мислитѣ“ на нашата емиграция отъ онова

време. Неговата дейность и създаденията въ връзка съ нея авторитетъ сѫ го наложили на признанието на всички, и на нашата учаща се младежъ особено. Тя се зачита въ неговитѣ пѝсания, изпълня се отъ тѣхния патриотически духъ и, макаръ пръсната, се чувствува духовно и душевно единна. Не правятъ изключение отъ това и българскитѣ студенти въ Москва, обединени вече въ своя кржжокъ. Въ последния, както изглежда, К. Миладиновъ е билъ центърътъ. За това той еималъ известни предимства срѣдъ останалитѣ му членове: вече е билъ завършилъ единъ университетъ — въ Атина, билъ е най-възрастенъ, а сѫщо така се е билъ проявилъ съ живи фолклорни и книжовни интереси и способности. Всичко това, а както изглежда и неговата душевна нѣжность сѫ го правѣли сгоденъ да бѫде такава обединяваща брънка. Тъкмо всичко това му е наложило да има „всевозможно попеченіе“ надъ останалитѣ македончета въ Москва, „за да успѣятъ на наукѫ-тѫ по-скоро.“

Самъ К. Миладиновъ по слухъ е знаялъ доста за Раковски: „Я многу сумъ слушалъ за Ваше-то бестрашно стремленіе кунъ общѫ-тѫ ползѫ, за Вашы-тѣ трудовы, кои приносихте на жертвеникъ-тъ отъ отечество-то со драго сърце.“ Билъ е челъ само неговия „Горски пѫтникъ“, приятели сѫ му пишели за Раковски, та по този начинъ ореолътъ около личността на последния е ставалъ по-свѣтълъ. Естествено, у него се е явило желанието да се запознае съ Раковски, или, както казва самъ, „да Ви предложамъ знакомство,“ което е считалъ за голѣма „радость. . . и счастіе.“ Това се е явявало толкова по-наложително, че самъ Миладиновъ се е билъ вече добралъ до убеждението, че въ предстоящата борба необходимо е усилията да бѫдатъ обединени: „ми се чинитъ не ке бѣше безполезно ако сите родолюбивы Болгары, сближены мегю себе со знакомство отъ братскѫ любовь, составѣхѫ плотъ непрескоченъ противъ грекоманіѭ-тѫ.“ Още тогава той е съзнавалъ мѫчнотиитѣ и прѣчкитѣ въ борбата, но е билъ изпълненъ съ непоклатна вѣра въ тържеството на правдата: „Вистина много сопкы и мѫкы предъ насъ стоетъ за да прескочиме, но, со име божіе побѣда-та ке быдитъ на стърнѫ-тѫ оть правы-тѣ, и вистината наодзади ке восторжествуватъ.“

Запознаването на К. Миладиновъ съ Раковски става върху почвата на еднаквитѣ „мисли и чувства“, на еднаквитѣ духовни интереси, на еднаквото отношение къмъ единъ крупенъ фактъ въ черковната борба — къмъ унията. Последната бѣше постигнала известни успѣхи въ Македония, главно въ Кукушъ, гдето по онова време (1857—1859 г.) работѣше Константиновиятъ братъ — Димитъръ, борейки се решително срещу нея. Въ помощь на борцитѣ срещу унията отъ далечния северъ се явява и К. Миладиновъ съ своя преводъ отъ руски „Православны цьрковны братства во югозападнѫ-тѫ Руссіѭ.“ Въ „Предисловіе“-то къмъ превода между другото той казва и следното: „Недавна во Българскы-тѣ книжици прочитахме еднѫ статіѭ подъ заглавіе „Уніѧ“, коѧ тамо се обѧсняватъ така: „Уніѧ е присоединеніе отъ некоя православна църквѫ подъ духовнѫ-тѫ власть отъ Римскый-тъ папа, безъ да променитъ догматъ-тъ си“. На такво обѧсненіе можитъ секой отъ насъ да подуматъ: че уніѧ-та сосемъ не е опасна за православіе-то и че мые не сѫде безъ никаковъ вредъ можиме да ѭ приимиме, а и на внесеніе-то ѣ во нашѫ-тѫ земѭ многостѫроно да се ползоваме отъ сегашны-тѣ обстоѧтелства . . . Читаещемъ таѭ книгѫ чувствуешъ, що уніѧ-та, подкопвеещемъ основы-тѣ отъ православіе-то, унищожвитъ и народность-тѫ; чувствуешъ що, кои искрено желаетъ да подкрепитъ народность-тѫ, требитъ да се стараетъ да поддьржвитъ православіе-то . . . Вистина послѣдно-во име е мило и драго за секого българина.“

Тенденцията на книгата и идеитѣ на преводача, изразени въ предговора, сѫ допаднали на Раковски, който по-късно въ „Дунавски лебедъ,“ както е известно, съ най-голѣма ярость се нахвърля противъ унията. Когато се снабдява съ книгата (не е ясно, дали самъ К. М. не му я пратилъ), Раковски му пише по този случай. Отъ тогава се установява и коренспонденцията между двамата. Първото писмо на К. М. до Раковски е отъ Москва, 8 ян. 1859 год.. Раковски се е отнесълъ благосклонно къмъ превода, подбодрилъ е Миладинова въ неговата дейность. Той е оценилъ превода не само отъ идейна страна, но и като хубавъ документъ, отъ който да черпи за своитѣ филологични издиряния, като изворъ на хубави сведения за македонското наречие, съ което е искалъ да се „знакоми“. — По този случай К. М. ни раз-

крива единъ любопитенъ моментъ отъ своето отношение къмъ преводитѣ си. Съ тѣхъ той цели не само идейно приобщаване къмъ общата борба, но чрезъ тѣхния езикъ — и по-близко опознаване, а следователно и сближение: „Вашытѣ слова . . . ме побудиха да се печалямъ (стараямъ) со поголемѫ ревность да чинамъ секаквы преводи; за да се знакометь другы-тѣ болгары со нашето нарѣчіе".

Разгарящата се черковна борба, перипетиитѣ въ нейния вървежъ приковаватъ вниманието на К. М.. Той следи и долавя, какъ всичко това се отеква не само вѫтре, но и вънъ, и дава такава преценка: „Религиозни-отъ нашь вопросъ иматъ денеска голема тежина, и неизвестно али ке сѣ запритъ до кѫде остана" (пише К. М. на 12 февр. 1861 год. отъ Загребъ). Но като си спомня тактиката на гърцитѣ въ борбата, тѣхното общо държане въ историческитѣ взаимоотношения съ българитѣ, К. М. разрешава горната неизвестность въ смисълъ, че ще се върви нататъкъ: „Ніе знаиме историческа-та гѫрцка хитрость, со коя толку пѫти леляха насъ, и со увѣреность можемъ да речимъ, че еднакво и сега ке сѣ случитъ: но како болгари-те не пѫрви пѫтъ сѣ лѫжетъ, за това неке останатъ до кѫде останаха." Но накѫде? На много страни теглятъ, отъ много страни дърпатъ: теглятъ къмъ Римъ, дърпа Франция — униятитѣ; въ лоното на Фенеръ дърпа Русия, нататъкъ теглятъ умѣренитѣ стари; а червенитѣ млади, по-късно начело съ Славейкова, теглятъ къмъ народа, искатъ пълно откѫсване. „Стѫрна-та, на коя ке сѣ завѫртеме, не се предвидвить", пише К. М.—А такова лутане, колебание и придружаващето го разгаряне на страститѣ, споредъ него, сѫ опасни. И търсейки изходъ, той като че загатва за вина и за виновници: „но всетаки можѣха умни люгіе да ръководетъ това стремленіе и да го доведетъ до единъ тихкъ спасителенъ пѫть". Защото за него е ясно, че това разцепление отслабва силата на удара срещу противника, че то отдалечава края на борбата. А при тѣзи условия борцитѣ и народътъ лесно сѫ могли да станатъ плячка на чужди смѣтки и интереси.

На кѫде би действувалъ К. М. да „сѣ завѫртеме"? При разрешението на този въпросъ той едва ли ще се отдѣли отъ брата си Димитра. А последниятъ въ Кукушъ водѣше люта

борба съ агентитѣ на Римъ, а въ Охридъ — съ гръцкия владика. Като имаме предъ очи рѣзкитѣ изрази на К. М. спрямо гърцитѣ, най-вѣроятно е той да застанѣше на страната на онѣзи, които се борѣха за пълно откѫсване отъ гръцката патриаршия. Само така Македония е могла да се откопчи отъ гръцки нокти и да се приобщи като часть отъ цѣлокупното отечество къмъ общата борба на народа: „Во оглас-отъ ми Македония назвахъ западна Болгария (какъ и трѣбитъ да сѣ викатъ), защо во Бечъ гѫрци-те сѣ разпоряжаватъ сосъ насъ како со овци. Тіе Македонія сакаетъ гѫрцка земя и неможѣтъ даже да разберѣтъ како можитъ да не іе гѫрцка. А тамошни-те повике одъ два миліона болгари що ке ги сториме? Неужели уще болгари-те ке бидѣтъ овци, а неколку гѫрци да ни бидѣтъ овчари! Поминаха тіе времина, а гѫрци-те ке си останатъ само со сладки-оть имъ сонъ“.

Още въ първото си писмо К. М. разкрива на Раковски своитѣ фолклорни интереси, пишейки му: „Чухъ че имате големо собраніе отъ народны пѣсны; защо по-бърго не знакомите любознателны-тѣ отъ нашѫ словесность. Пѣснытѣ се драгоцѣнныя кладъ отъ народни-тѣ чувства и выраженія; за това секои болгаринъ ке Ви быдитъ сознателенъ“. Следъ това му съобщава за своята сбирка и за желанието си да я издаде. Въ всѣко писмо по-нататъкъ той го осведомява за нея, особено когато почва да я печата. За тази цель К. М. публикува въ „Дунавски лебедъ“, бр. 7/20 февр. 1861 г. „Огласъ“ за събиране спомоществователи. Отъ него узнаваме, че пѣснитѣ сѫ били засъбирани отъ 1855 г. и че К. Миладиновъ се захваща съ това издание „полно собраніе одъ песни-те“, защото никое дотогавашно издание не е отговаряло на изискванията (научни), нито пъкъ могло да покаже „скупно си-те драгоцености, подъ кои блѫститъ наша-та народна поезія“. Съ тази цель въ сборника сѫ щѣли да бѫдатъ напечатани още и „единадесетъ хороводни песни со ноти“. Освенъ това напечатанитѣ до тогава пѣсни не сѫ имали широко разпространение, та мнозина отъ самитѣ българи не сѫ ги знаели, както и „наши-те соседни собракя хорвати и сѫрби, така и други-те единоплеменици“. Съ тази цель — да получи широко разпространение между българитѣ — К. М. опредѣлилъ цената на сборника „неголѣма“ (писмо отъ 12. II. 1861 г.)

Раковски е подпомагалъ дейно К. М. въ печатането и пласирането на сборника: записвалъ абонати, препоржчвалъ изданието, предавалъ книгитѣ на абонатитѣ. Това говори за живитѣ връзки, които се създали помежду имъ. Затова К. М. редовно му съобщава за негови (на Раковски) издания, които сж му попадали на ржка, абонира се за „Дунавски лебедъ", предлага услугитѣ си да събира абонати, а когато излиза Сборникътъ, дава на Раковски единъ брой — „поклонъ въ знакъ искренаго пріятелства" (писмо отъ 30/18 юнія 1861 г.).

Кореспонденцията на К. М. съ Раковски ни разкрива и пиетета, що е изпълнялъ Миладинова. Последниятъ не закъснява да му го изрази въ едно дружеско подбодряване: „Гледамъ, мой пріятелю, достохвални-те ваши стремленія за наша-та бжднина. Радите; колку повике радите, толку повике честите и народностьта ни, толку повисоки услуги правите на жертвеник-отъ одъ отечество-то ни, и толко повике привлеквите народна-та любовь, коя денеска е най-блага-та награда на благородни-те души".—Едно убеждение, което се е било сложило като ржководно начало за предстоящата дейность.

Тѣзи чувства и това убеждение въ връзка съ отношенията, създадени между Раковски и Миладинова, сж карали последния да иска и „лично" да се срещне и „познакоми" съ Раковски. Това е оставялъ да го направи при завръщането си въ Македония: „Кога ке слезамъ за дома сѣ надевамъ лично со васъ да се познакома, поминвеещемъ презъ Белградъ, и да прибава драгоцените ваши книги (на) моя-та сиромашка книжница (т. е. библиотека, м. б.) (п. отъ 12. II 1861), и „кога ке имаме добъръ случай за много потребности за наше-то отечество да сѣ разговориме" (п. отъ 30/18. VI. с. г.)

Това ще е станало къмъ срѣдата на юлий с. г. Отъ Раковски К. Миладиновъ ще е узналъ за нещастието на брата си Димитра и бърже е полетѣлъ къмъ Македония, за да помогне на брата си, който вече гаснѣлъ въ нѣкоя цариградска тъмница.

Дружбата на К. М. съ Раковски ще е допринесла немалко, за да се сложи въ своитѣ основи като готвещъ се обществень деецъ. Чувствувайки се заедно съ него синъ на единъ и сжщъ народъ, за своето бждеще поприще и призвание, той ще е търсѣлъ образецъ у другъ синъ, който се е

билъ изработилъ като служитель на своя народъ и е билъ признатъ вече като такъвъ. Свой своя познава и търси...

Въ архивата на Раковски сѫ запазени четири писма отъ К. Миладиновъ. Досега е публикувано изцѣло само първото писмо (отъ 8 ян. 1859 г.) въ „Македония", бр. 114 отъ 30 дек. 1921 г., а отъ второто сѫ били използувани само откѫси; останалитѣ не сѫ изнасяни. Къмъ тѣхъ прибавяме и „Огласъ"-тъ, който стои въ жива връзка съ писмата № 2 и 3, както и съ голѣмото дѣло на двамата братя — тѣхния Сборникъ.

Ето самитѣ писма.

№ 1.

Господине Г. С. Раковскіи!

Низъ Македончина-та, не давна овде дойдены, неожидано получихъ Ваше-то писмо, полно отъ искренѫ и горещѫ любовь кунъ отечество-то ни. Познакомството со Васъ я слагамъ (читамъ) големѫ за мене радость и счастье. Я много сумъ слушалъ за Ваше-то бестрашно стремленіе кунъ общѫ-тѫ ползѫ, за Вашы-тѣ трудовы, кои приносихте на жертвеникъ-тъ отъ отечество то со драго сърдце. И В. Чолаковъ ми писа за Васъ; и я отъ давна имахъ намѣреніе да Ви предложамъ знакомство; и ми се чинитъ не ке бѣше безполезно ако сите родолюбивы Болгары, сближены мегю себе со знакомство отъ братскѫ любовь, составѣха плотъ непрескоченъ противъ Грекоманіѭ-тѫ. Вистина много сопкы и мѫкы предъ насъ стоетъ за да прескочиме, но, со имѣ Божіе побѣда-та ке быдитъ на стърнѫ-тѫ оть правы-тѣ, и вистина-та наодзади ке восторжествуватъ.

Отъ сѐ (сѫто) сърдце Ви благодаря за Ваша-та благосклонность кунь переводотъ ми.[1] Вашытѣ слова много ме подкрепиха на намѣрения-та ми, и ме побудиха да се печалямъ (стараямъ) со поголемѫ ревность да чинамъ секаквы переводы; за да се знакометь другы-тѣ Болгары со Нашето наречіе. Узнаваещемъ Вашето желаніе за да се знакомите со

[1] Думата е за превода „Православны цьрковны братства во Югозападнѫ-тѫ Руссіѭ" Отъ рускый-тъ ѧзыкъ преведе К. Миладиновъ. Москва, въ университетской типографіи, 1858. 8⁰ 40+1.

Мак. нарѣчие, Ви пущамъ другія переводъ отъ объявленіе-то отъ Парусъ-тъ. Во Болгарск. Книжицы ке быджтъ напечачаны собственны мои пѣсны,[1] можитъ да е, и мало пжтешествіе во Ниловж пустинж. Тые можите да ги прочитате. Я отъ Вашы-тѣ сочиненія сумъ читалъ сжде Горскія-тъ пжтникъ. Быдыте така добры да ме позарадвите со нѣкое Ваше сочиненіе кога ке издадите на печатъ, я отъ моіж стърнж ке се печалямъ на ощо можамъ да удовлетвора желаніето Ви.

Чухъ че имате големо собраніе отъ народны пѣсны; Защо побърго не знакомите любознателнытѣ отъ нашжтж словесность. Пѣснытѣ се драгоцѣнныя кладъ отъ народнытѣ чувства и выраженія; затова секой Болгаринъ ке Ви бидитъ сознателенъ, и я имамъ многу Макед. пѣсны, кои сакамъ да издадамъ мало подоцкна; защо сега не ми позволяветь обстоятельства-та.

оставамъ Вашъ искренный пріятель

1859 со ново счастіе К. Миладиновъ.

Януаря 8. Москва.

Сите македончина на име Ви се кланатъ и Ве блогодарятъ за любовтьтж Ви и попеченіето, кое имахте за нихъ. Сите шесть[2] заедно седиме на едно место и надъ нимъ имамъ всевозможно попеченіе за да успѣетъ на наукжтж по-скоро.

Сжщій-тъ.

Достопочтенный Г. Георгій!

Ваше-то за насъ попеченіе и ваше-то родолюбіе никогда не ще да забравимъ, ни пакъ можимъ кога ще смыслимъ все що видехме во кратко-то съ васъ сожитіе; за това и сега сосъ голема радость идимъ да ве поздравимъ, и да сакаме прощеніе защо до денеска не можихме отъ обстоятельства-та да ви пишимъ особенно.

Сознательній вамъ

Константинъ Н. Станишевъ.

[№ 6875 отъ арх. на Раковски въ Етногр. музей.]

Последниятъ е отъ Кукушъ и е синъ на Нака Д. Станишевъ, единъ отъ най-вѣрнитѣ сподвижници на Дим. Мила-

[1] Изнесени отъ Ант. П. Стоиловъ въ „Учил. прегл.“ кн. 1 (1924 г.) № 1-10 вкл., с. 15-20.

[2] Изброени въ началото на настоящата работа.

диновъ, когато последниятъ е работилъ въ Кукушъ презъ 1857—59 год.. „Кратко-то сожитіее“ съ Раковски ще е било въ Одеса, когато е билъ надзорникъ на българския пансионъ, въ който К. Станишевъ ще е престоялъ преди да се прехвърли въ Москва.

№ 2.

Почтени мой пріятелю!

Радосно пріяхъ писмо-то ви отъ 19 января и со него две Ваши газети. Гледамъ, мой пріятелю, достохвални-те ваши стремленія за наша-та бѫднина. Радите; колку повике радите, толку повике честите народностьта ни, толку повисоки услуги правите на жертвеник-отъ одъ отечество-то ни, и толко повике привлеквите народна-та любовь, коя денеска ѥ най-блага-та награда на благородни-те души.

Религиозни-отъ нашь вопросъ иматъ денеска голема тежина, и неизвестно али ке сѣ запритъ до кѫде остана. Ніе знаиме историческа-та гѫрска хитрость, со коя толку пѫти леляха насъ и со увѣреность можемъ да речимъ, че еднакво и сега ке сѣ случитъ: но како Болгари-те не пѫрви пѫтъ сѣ лѫжетъ, за това неке останатъ до кѫде останаха. стѫрна-та на коя ке сѣ завѫртеме не сѣ предвидеть, но всетаки можѣха умни люгіе да рѫководетъ това стремленіе и да го доведетъ до еденъ толикъ спасителенъ пѫть.

Колку за тая книга що пишите за папизма, та тука не ѥ известна; многу люгіе опитахъ и никой нищо незнаитъ.

Песни-те овде ке напечатамъ, защо еденъ сѣ обяза да ги свършитъ до конецъ отъ одъ Априля. Но молямъ Васъ огласи-те кои испратихъ да ги раздадите со честни-отъ вашъ листъ споминвеещемъ нещо за песни-те, и особено за Западни-те во Македонія Болгари. Во оглас-отъ ми Македонія назвахъ западна Болгарія (какъ и трѣбитъ да сѣ викатъ), защо во Бечъ Гѫрци-те сѣ распоряжаватъ сосъ насъ како со овци. Тіе Македонія сакаетъ гѫрцка земя и неможѣтъ даже да разберѣтъ како можитъ да не іе гѫрцка. А тамошни-те повике одъ два миліона Болгари що ке ги сториме? Неужели уще Болгари-те ке бидѣтъ овци, а нѣколку гѫрци да ни бидѣтъ овчари! Поминаха тіе времина, а Гѫрци-те ке си останатъ само со сладки-отъ имъ сонъ. Песни-те мислямъ

да сѣ раздадатъ многу мегю Българско, и за това и цена-та определихъ неголѣма.

Газета-та ваша со радость прочитахъ, ке ги покажамъ на негова свѣтлость Г. Кукулевича, тукашни жупанъ. И одь тука можите да добіете некого спомоществователя. А менѣ, молямь ве, испращайте ми ѿ за три месеца, а пари-те ке ги получи-те, кога ке сѣ обогата, т. е. кога одъ предбройници ке собера пари. Имина-та отъ предбройници-те нека ви сѣ испрататъ тамо, и віе ми ги испращате овде.

Една отъ последни-те ви издани книги (сѫ ликови, кои представятъ Гѫрцки-оть царь робъ предъ Болгарски-отъ) видохъ во Бечъ последни-те тамо дни отъ мое-то пребиваніе но немахъ време доста да ги прочитамъ. Кога ке слезамъ за дома сѣ надевамъ лично со васъ да се познакома, поминвеещемъ презъ Белградъ, и да прибава драгоцените ваши книги моя-та сиромашка книжница.

Ви испращамъ две мои песни, кои молямъ да вмѣстите во почтени-отъ вашъ листь, ако ѥ по направленіе-то му. Во противенъ случай, т. е. ако не іе вѫзможно, имайте ги како за споменъ одъ мене. Песни-те нека сетъ безимени[1].

Оставамъ секогашенъ Вашъ искрененъ пріятель

К. Миладиновъ

12 февруария, 1861. Загребъ (Аграмъ).

[Сѫщиятъ архивъ № 7159.]

№ 3.

Въ връзка съ започнатия да се печата „Сборникъ“ К. М. е изпратилъ на Раковски да напечата въ вестника си (сѫщия бр. 7. с. 88, туку предъ „Тѫга за югъ“) следния

ОГЛАСЪ.

Почтени читатели!

Тридесетъ години одъ како сѣ показала наша-та зора одъ умствено-то развиваніе, и во само-то начало одъ новородсвеніе-то ни бѣха сѣ печатали народни песни во секакви

[1] Тѣзи пѣсни сѫ „Тѫга за югъ“ и „На чужина“, помѣстени въ Дунавски лебедъ, бр. 20/7 февр. 1861 г.

времина и мѣста. Но никоѥ до сега полно издаваѥ не можеше да удовлетворитъ желания-та, ни да докажитъ скупно си-те драгоцености, подъ кои блѫститъ наша-та народна поезія. И тіе, кои до сега сѣ напечатаха, на таковъ малъ кръгъ бѣха сѣ распространиле, що на много одъ истите Болгари ѥ неизвестно существованіе-то имъ; а наши-те сосѣдни собратия Хорвати и Сѫрби, така и други-те единоплеменици наши мало знаятъ, или совсемъ не знаятъ. Міе счастливи сѣ слагаме че, издаваещемъ полно собраніе одъ песни-те, можиме да допѫлниме таковъ недостатокъ, и да опознавиме народ-отъ ни со наши-те едноплеменици собракя.

Песни-те предъ шестъ години зафатихме да собираме одъ секакви стѫрни отъ западна-та Болгария, т. е. одъ Македонія, напр. одъ Охридъ, Струга, Прилепъ, Велесъ, Костуръ, Кукушъ, Струмница и други мѣста; още и одъ восточна Болгарія. На тіе ке сѣ прикладатъ сватовечки и годинешни обичаи одъ Струга и Кукушъ, пословици, гатанки, народни преданія, и около две хиляди слова, одъ кои употребвеніе-то не іе често, или кои имаетъ по наречія некаква разница.

Песните сетъ подъ тискарница и скоро ке излезатъ на свѣтъ. Молиме почтени-те подпищици по-скоро да испрататъ честни-те имъ имина, за да можатъ да сѣ напечататъ.

Кои ке помогнитъ десетъ ексембляра, ке земитъ еденъ безплатно. Цена-та се определьвитъ д в а ф л о р и н т а, а за во Турско грошеи двадесетъ, или една рублъ.

Песни-те сетъ около 700, и ке сѣ печататъ на два стѫлба, а на табака 25—30. Песни-те сетъ самовилски, цѫрковни, юначки, жаловни, смешни, овчарски, любовни, сватовечки, лазарски и жетварски. Още ке сѣ напечататъ единадесетъ хороводни песни со ноти.

Собирачи братя Миладиновци
Димитрій и Константинъ.
Издаватъ ги
К. Миладиновъ.

Редакцията е придружила този „огласъ“ съ следната

„З а б ѣ л ѣ ш к а“

„Умолѧвѫть сѧ господа спомоществуватели, кои ще имѫть благоволение да сѧ подпишѫть на таѫ многополезна за народа ни книгѫ, да изпратѫть почтены си имѧна до

учрьдничьство Дунавскаго Лебеда, кое ще има грыжж си да гы отправи господину издателю.

Учрьд. Дунавск. Лебеда".

Въ връзка съ последствията отъ това задължение на „Учрьдничество-"то, т. е. на самия Раковски, когато Сборникътъ излиза, К. Миладиновъ отправя на последния следващитѣ две писма.

№ 4.

Любезный Г. Раковскій!

Ето ви изпращамъ пѣсни-те за 10 (одъ) тамошни-те спомоществователи, кои бѣхте ми испратили; още изпращамъ за г. Т.[1] Икономова две книги за г. Панта Сретковича[2] професора Бѣлград. лицея; още една за право-то по огласъ-тъ и една друга пріимите одъ мене поклонъ въ знакъ искренаго пріятелства; и молямъ не оставите безъ вниманіе това издаваніе, и нѣщо спомните въ почтеный-тъ вашъ листъ. Сите книги сетъ 14, т. е. четирнаесетъ. Пари-те за книги-те дьржите у васъ дори до мое-то ми тамо пребиваніе, кое сѣ токма да направамъ после две или три недѣли, кога ке имаме добаръ случай за много потребности за наше-то отечество да сѣ разговориме.

При надеждж-тж на скоро-то ни вижданіе заключавамъ писмо-то ми и оставамъ Вашъ искрененъ пріятель

К. Миладиновъ.

1861. юнія 30/18

Загребъ.

Одъ г. Т. Икономова ке получите два фіоринта; нему, молямъ, вржчете включено-то ми писмо.

Заб. на Г, Средковича книгитѣ изпращамъ особено, за това вамъ изпращамъ 12 к. и две за Г. Т. Икономова; си-те четиринаесетъ.

Сжщій.

[Сжщиятъ архивъ № 7222.)

---

[1] Т. сиречь Тодора.

[2] Панта Сретковичъ е по-късниятъ професоръ въ Великата школа въ Бѣлградъ, станалъ известенъ съ своята „Историја српскога народа" 2 т., крайно шовинистичнотенденциозна книга, която фалшифицира, изкривява ясни свидетелства, за да изкара Македония сръбска земя. Заедно съ Милоша Милоевичъ става теоретикъ на необуздания сръбски шовинизъмъ. По-късно последниятъ прогласява Сборника за сбирка отъ сръбски пѣсни, които двамата братя превели на български.

№ 5.

Любезный Г. Раковскій!

Предъ нѣколко дни бѣхъ ви испратилъ дванадесетъ ексембляра отъ Български-тѣ народни пѣсни, вмѣсто да испрата четиринаесетъ како ви пишѣхъ, сега изправляещемъ погрешкж-тж ми спешж да ви пуща още две.

Господину Икономову предадите, молямъ, братскій-тъ ми поцелуй.

Оставамъ на секога
Вашъ
К. Миладиновъ.

Изв. 12/30 юля
Загребъ.

(Сжщиятъ архивъ № 7308.)

КЪМЪ БИОГРАФИЯТА НА МИТРОПОЛИТЪ МЕТОДИЙ И. КУСЕВИЧЪ.

Отъ Владимиръ Г. Кусевъ.

Безспорно е, че покойниятъ Старозагорски митрополитъ Методий Йовчевъ Кусевичъ е една отъ най-крупнитѣ и най-заслужилитѣ народу си личности отъ предосвободителната епоха, когато народната борба съ турци и гърци е била въ своя разгаръ. Самъ родомъ отъ Македония, Методий Кусевичъ презъ цѣлия си дълготраенъ животъ (той се помина на 84-годишна възрасть) е действувалъ като голѣмъ български ролюбецъ, еднакво милѣещъ за интереситѣ на цѣлокупното българско племе. Още въ младини той се е проявилъ съ дѣла, които свидетелствуватъ за единъ много бистъръ и съобразителенъ умъ и за голѣма храбрость, присжща на македонския обществникъ. Тепърва ще се пише за живота и дѣлата на този великъ македонски българинъ. Азъ искамъ тукъ да допринеса къмъ неговата лична характеристика, а сжщевременно и къмъ историята на нашата предосвободителна епоха нѣколко страници, и то главно възъ основа на една кратка автобиография на покойния митрополитъ, която се намѣри въ архивата му. Изъ последната по-долу ще съобща любопитни данни отъ общественъ интересъ за дейностьта му по време на Срѣдногорското въстание, Цариградската конференция и руско-турската освободителна война. Преди да мина къмъ даннитѣ отъ автобиографията, нека за характеристика на самия авторъ, Методия Кусевичъ, да кажа нѣщо повече възъ основа на други, печатани вече източници.

По време на Срѣдногорското въстание покойниятъ Методий Кусевичъ се е намиралъ въ Пловдивъ като протосингелъ на пловдивската митрополия. Константинъ Величковъ е ималъ сведения за тогавашната му патриотическа дейность, за която

дава доста ценни данни въ своитѣ спомени, обнародвани въ IV томъ на съчиненията му; ето какъ се изразява за него: „Имаше единъ човѣкъ, когото събитията, за които пиша, бѣха заварили въ Пловдивъ и който бѣ могълъ още отъ първитѣ дни да чуе отъ устата на очевидци и горки жертви, какви срамни звѣрства бѣха извършили башибозуци и войници, предводителствувани отъ свирепи началници, за да потъпчатъ въстанието и да накажатъ цѣлата земя, безъ да правятъ разлика между невинни и виновни, за престжпната мисъль, която се бѣ явила въ нея, да дига бунтъ противъ държавата. Отъ тая минута, кога предъ него бѣше се разкрила тая картина отъ бедствия, които бѣха покрили съ пепелища и трупове цѣлъ единъ цвѣтущъ до вчера край, той бѣше решилъ да не си даде миръ, до где не види тия ужаси разкрити предъ свѣта, и той изпълни думата си като направи отъ това задача, на която се посвети съ всичкитѣ си грижи и мисли, съ всичката си воля, съ всичката сила и енергия на душата си. Тоя човѣкъ бѣше Методий Кусевичъ, който отъ когато бѣше приелъ духовенъ санъ, бѣше останалъ да служи като архимандритъ при пловдивския митрополитъ Панаретъ. Той се ползуваше при него съ симпатия и обичь на довѣрено лице и бѣше дошелъ заедно съ него въ Цариградъ, когато екзархията, по искане на Портата бѣше повикала владиката отъ Пловдивъ. За всички турци бѣше очевидна истина следъ избухване на въстанието, че то е било възбудено и подготвено съ знанието и по внушението на първенцитѣ българи на чело съ най-високитѣ представители на църквата... Особено бѣше нароченъ въ митрополията архимандритъ Методий. Митрополитътъ, по внушение отъ самия мютесарафинъ, го предупредилъ да не отива въ конака, защото имало люде, които, ако го видѣли тамъ, били решили да го убиятъ. Всрѣдъ общия страхъ той бѣше предприелъ да събира сведения за извършенитѣ ужаси, и кога у никого не бѣше останало душа, той бѣше намѣрилъ пжтища, сътрудници и съучастници за постигане на зададената цель. Всѣки день идѣха отъ най-различни мѣста потайни вести, които поразяваха отъ ужасъ и изтръгваха сълзи отъ очитѣ. Въ това време въ Пловдивъ можеха да си пробиятъ и си пробиваха пжть вънъ само сведения, излѣзли отъ източници, които по угода на турци и

гърци, съединени сега въ една обща вражда, имаха интересъ не само да прикриятъ но и да изопачатъ истината.“ По-нататъкъ Величковъ подробно разправя, какъ Методий Кусевичъ, терзанъ отъ мисъльта, че враговетѣ наистина може да успѣятъ да скриятъ ужасната истина отъ външния свѣтъ, най-сетне решилъ „да сложи главата си“, но да замине заедно съ владиката въ Цариградъ, въ което и успѣва. Потрѣбнитѣ сведения за извършенитѣ турски ужаси сѫ били донесени въ Цариградъ „овити въ краката на архимандрита“. Тукъ вече Методий Кусевичъ съ невъобразима енергия тайно развива агитация за да достигнатъ подробноститѣ по извършенитѣ надъ българитѣ жестокости до външния свѣтъ. А въ туй време идѣли и по други пѫтища нови потресаещи подробности изъ България. Напразно владиката Панаретъ му запрещавалъ да не смѣе да са мѣси въ тая опасна тогава за самата българска църква работа, — архимандритътъ се оказалъ непреклоненъ и смѣлъ. Той отива въ Робертъ-колежъ, гдето е билъ въ преговори съ българския учитель въ колежа г. Панаретовъ. Съ негово съдействие се състояла въ широката зала на физическия кабинетъ среща съ всичкитѣ професори начело съ директора Вошбърнъ, когото събрани тукъ чакали да се яви архимандритътъ. Между тѣхъ е билъ и мисионерътъ и професорътъ по философия г. Лонгъ. Архимандритътъ Кусевичъ, силно развълнуванъ, дълго говорилъ, разправялъ за Перущица, за Батакъ . . . Всички слушали изтръпнали, често се чували гласове: „Истина ли е това? Възможно ли е да станало това?! Мнозина плачели. Вошбърнъ станалъ и развълнувано казалъ: „Богъ нѣма да остави ненаказани ония, които сѫ могли да се провинятъ въ толкова безчовѣчни деяния, и нѣма да остави земята, която е изтеглила толкова бедствия и е била заляна съ кръвьта на невинни деца и жени, безъ отплата. Тая отплата ще бѫде България, повикана на новъ, свободенъ животъ“. И г. Лонгъ говорилъ, твърде трогнатъ. Той поискалъ отъ Кусевича да остави ржкописното си изложение на професоръ Панаретова и го успокоявалъ да не се грижи по-нататъкъ по въпроса, защото тѣ ще се постараятъ да съобщатъ всичкитѣ важни сведения въ чюжбина, преди всичко въ Англия. Сѫщевременно Лонгъ е поискалъ отъ архимандрита да доставя и други, по-обширни сведения, за да може истината да се

разкрие въ всичката ѝ пълнота и грозота. Отъ оставения ржкописъ следъ това, преведенъ на французки, множество преписи сж били изпратени до видни водители и членове на либералната партия въ Англия като Гладстонъ, Фостеръ, Гошенъ и др.; единъ преписъ е билъ даденъ на английския посланикъ въ Цариградъ Лордъ Елиотъ съ молба да го препрати въ Лондонъ, а сжщо тъй преписъ е билъ вржчанъ и на кореспондента на „Таймсъ", Съръ Макензи, който го е протелеграфиралъ на своя вестникъ и пр. (Вж. К. Величковъ, Събр. съч. кн. IV. „Иди за мною Сатана").

Въ споменатата автобиография на Методий Кусевичъ намирамъ следнитѣ данни, които напълно се посрещатъ съ разказаното отъ К. Величковъ, който е билъ очевидецъ, сътрудникъ и сподвижникъ на Методия. Въ п. 2. на биографията подъ заглавие: „2. Отъ дейностьта (ми) въ гр. Пловдивъ като протосингелъ на пловдивската българска митрополия (1878—1880)" — се разказва следното:

„Бѣхъ[1] въ течението на дейностьта на турския комитетъ, образуванъ въ гр. Пловдивъ отъ Тосунъ Паша, зетъ на Митхадъ паша, съ девизъ за унищожението на българския елементъ чрезъ мечь и огънь.

Когато стана Априлското въстание, успѣхъ чрезъ свои довѣрени, самоотвержени хора да събера точни сведения за изгарянето на 41 село и избиването на множество мжже, жени и деца. Всѣки българинъ, който се мѣрнѣше на улицата или на полето и пжтя, биваше убитъ. Поради това лицата, които отиваха да събиратъ сведения за кланетата и и пожаритѣ, пжтуваха нощя и лазешкомъ.

Чрезъ телеграфическа заповѣдь отъ Цариградското турско правителство пловдивскиятъ митрополитъ Панаретъ бѣ повиканъ да тръгне веднага за Цариградъ. Намѣрихъ случай да придружа митрополта и дазанесасъ себе си събранитѣ сведения за турскитѣ жестокости и кланета".

Въ ржкописа на сжщата автобиография по-нататъкъ въ п. 3. подъ заглавие: „Въ Цариградъ по време на кон-

[1] Авторътъ често пише за себе си и въ 3-то лице или въ 1-во л. множ. ч., което тукъ се поправя въ 1-во л. ед. ч., а сжщо тъй е поправенъ и правописътъ.

ференцията и отварянето на руско-турската война" авторътъ между друго пише:

„Съ професоритѣ отъ Робертъ-колежа се познавахъ отъ близу. Въ време на църковнонационалния съборъ за уреждане на българската екзархия, като представитель отъ Пелагонийската епархия, често пѫти посещавахъ Робертовата колегия, която тогава минаваше за българска, тъй като по-голѣмата часть отъ питомцитѣ на това учебно възпитателно учреждение бѣше българска.

Ограничено бѣше съ голѣма строгость пѫтуването та никой отъ провинцията да не дохожда въ Цариградъ, нито отъ последния градъ за провинцията. Никой не знаеше, какво се върши въ провинцията, обаче се чувствуваше, че става нѣщо лошо. Професоритѣ останаха зачудени, като ме видѣха въ колегията, дошелъ изъ провинцията.

Въ физическия кабинетъ се събраха всичкитѣ професори да слушатъ разказа за извършенитѣ отъ турцитѣ жестокости надъ българското племе. Мнозина отъ тѣхъ плакаха и особено директора Вошбърнъ и дѣдо Лонгъ.

Образува се комисия, която да действува за освобождението на българското племе отъ турското робство, като се използуватъ нечуванитѣ жестокости. Поиска се писменно изложение на разказаното. Бѣше готово. Преведе се и на английски. Една делегация занесе на английския посланикъ Елиотъ изложение за станалитѣ кланета и опустошения. Друга делегация занесе подобно изложение на кореспондента на в. „Таймсъ", г. Макензи, съ молба телеграфически да съобщи на редакцията тия сведения. Получи се отъ редакцията отговоръ, че не може да се публикуватъ тия сведения, понеже действието било насочено противъ политиката на Биконсфилдовото правителство, което било въ защита на Турция.

Помоли се адвокатътъ г-нъ Пиерсъ, кореспондентъ на в. „Дейли Нюсъ", да протелграфира тоя репортъ, и той го съобщи на „Дейли Нюсъ" телеграфически.

До това време бѣха пристигнили вече въ Лондонъ преписи отъ сѫщия рапортъ до важни държавни мѫже, заинтересувани съ източната политика, а именно до Гладстона, Гошенъ, Фостеръ и др.

Когато се обнародва въ в. „Дейли Нюсъ“ въпросниятъ рапортъ, въ парламента се издигна гласъ: „Господа, четохте ли, какво се пише въ „Д. Нюсъ“ за звѣрствата на турцитѣ извършени въ България?“ Отзоваха се и Гладстонъ и другитѣ видни, които бѣха получили по пощата преписи отъ публикуваното въ „Дейли Нюсъ“ изложение: „И азъ имамъ сѫщи сведения отъ несъмненъ източникъ,“ „и азъ съмъ получилъ сѫщитѣ сведения“— казватъ мнозина.

Австро-Унгария минаваше за съчувственица на Турция, както и Англия въ лицето на Биконсфилда.

Преди да тръгнемъ отъ Пловдивъ за Цариградъ, устроихме бюро, което да събира потреснитѣ сведения на извършенитѣ отъ турцитѣ жестокости.

Австроунгарското правителство имаше въ Пловдивъ телеграфо-пощенска станция. Турцитѣ отваряха писмата отъ консулитѣ въ Пловдивъ до посланицитѣ въ Цариградъ, а не отваряха само ония отъ австроунгарския пловдивски консулъ до австроунгарското посолство въ Цариградъ.

Директоръ на австроунгарската телеграфо-пощенска станция въ Пловдивъ бѣше българинътъ Христо Иличъ. Той имаше въ Цариградъ братъ банкеринъ, Стефанъ Иличъ, и двамата отлични патриоти.

Наредено бѣше, щото писмата съ изложенията за турскитѣ жестокости да ги изпраща Христо Иличъ въ особенъ пликъ на адресъ Стефанъ Иличъ, положенъ въ плика на писмото съ кореспонденцията на пловдивския австроунгарски консулъ до посланика въ Цариградъ. Като се получеше въ посолството писмото на адресъ Стефанъ Иличъ, ние посрѣдствено го получавахме.

Уредихъ въ Цариградъ, въ Орта-Кьой, бюро. Ученицитѣ отъ Робертъ-колежъ и отъ Галата-сарайския лицей поради въстанието презъ ваканцията не си отидоха по домоветѣ въ родината си; бѣха настанени на групи по домоветѣ на българитѣ, жители на Ортакьой.

Всѣки день отъ получаванитѣ сведения съставлявахъ по едно изложение въ форма на кореспонденция: отначало превода на френски изпълняваше секретарьтъ на екзархията, г-нъ Георги Тишевь, сега житель софийски, който до сега е живъ, а после покойниятъ Константинъ Величковъ, който, освободенъ

отъ Пазарджийския затворъ, пристигна въ Цариградъ и се засели въ Ортакьой.

На всичкитѣ групи ученици, настанени въ кжщитѣ на българскитѣ семейства въ Ортакьой, се изпращаше всѣко утро по единъ екземпляръ отъ съставената и преведена кореспонденция за преписване въ колкото може повече екземпляри. Всѣка вечерь се събираха не по-малко отъ сто екземпляра.

Кореспонденти бѣха надошли почти отъ цѣла Европа. Имаше опредѣлени доброволци, разносвачи на листоветѣ отъ всѣкидневнитѣ изложения-кореспонденции. Покойниятъ Василъ Манчевъ (юзлу-килията) разнасяше на кореспондентитѣ; покойниятъ Драганъ Цанковъ — на консулитѣ и посланицитѣ. За Русия се изпратиха нѣколко екземпляра на покойния Тодоръ Бурмовъ, който изпълняваше директорска длъжность въ руската болница въ Панджклий, а той ги изпрашаше въ Русия. Известно количество екземпляри се изпращаха въ Робертъ-колежъ за да бждатъ изпращани надлежно въ Лондонъ на разни високопоставени лица.

Цѣлиятъ печатъ гърмѣше като изнасяше ужаснитѣ звѣрства не само на турското население, но и на официалнитѣ власти противъ българитѣ съ настояване да се освободи България отъ турското робство. Загърмѣха митингитѣ за освобождението на България.

До едно известно време, докато не бѣше пристигналъ Величковъ, за преводачъ при посланицитѣ дохождаше съ мене г-нъ Стефанъ Панаретовъ, единъ отъ професоритѣ на Робертъ-колежъ, а после — Константинъ Величковъ.

На българската делегация, изпратена при двороветѣ на великитѣ сили, състояща се отъ Драганъ Цанковъ и Марко Балабановъ, която въ Виена чакаше рекомандателни писма, издействувахме и изпратихме писмата чрезъ съдействието на американския въ Цариградъ консулъ г. Скайлеръ.

Свика се конференцията за снабдяване България съ правото за самоуправление.

Ние публикувахме въ подлистникъ на вестникъ „Куриер д'Ориентъ“ изработената отъ насъ статистика на населението отъ европейска Турция.

Французинътъ г. Синве, придворенъ географъ, издаде напечатана брошура — статистика на населението на сжщата про-

винция съ прекалено преувеличение на гръцкия елементъ въ тая провинция.

Заведе се въ в-къ „Куриер д'Ориентъ" критика на статистиката на Синве. Той поиска анкета. Въ редакцията на тоя вестникъ „Куриер д'Ориентъ" се свика анкетата. Доказа се фалшивостьта на Сенвеевата брошура. Той призна и подписа протоколъ, че тия фалшиви сведения, на основание на които е съставилъ своята статистика, му били дадени отъ гръцката патриаршия.

Тоя протоколъ, подписанъ отъ анкетата и г. Синве, се обнародва въ вестникъ „Куриер д'Ориентъ".

Нашата статистика се издаде въ особена брошура на френски езикъ и бѣ разпратена на консули, посланици, кореспонденти и по цѣла Европа.

Статистиката на Синве се повърна въ патриаршията отъ всѣкжде, кждето бѣ изпратена.

Върху нашата статистика се изработи хартата, по която конференцията опредѣли границитѣ на автономна Бълглрия. Тия граници влѣзоха въ основата на свети Стефанска България. Въ изработката на хартата за конференцията взеха живо участие и консулътъ отъ руското посолство Церетелевъ и консулътъ отъ американско посолство Скайлеръ."

Къмъ цитувания по-горе текстъ отъ автобиографията трѣбва да прибавимъ, че Методий Кусевичъ по време на Цариградската конференция съ своята проницателность и удивителна енергия е успѣлъ да осуети и единъ планъ на Митхадъ паша, който едновременно е билъ свикалъ въ Цариградъ и съборъ отъ представители на подвластнитѣ на империята народи, въ който е трѣбвало да вематъ участие и представители на църквитѣ. Целило се е по този начинъ, като ще присжтствува на събора и духовниятъ глава на българския народъ, екзархътъ, да се убеди външниятъ свѣтъ въ Европа, че всички народи въ империята сж солидарни и отъждествяватъ своята участь съ участъта на държавата. Методий Кусевичъ, който добре е съзрѣлъ тая далечна цель на Митхадъ паша, всичко е сторилъ за да не се яви екзархътъ въ събора, въ което той най-сетне и сполучилъ. Върху тоя важенъ моментъ отъ живота на М. Кусевичъ е далъ подробни сведения пакъ К. Величковъ (вж. въ т. I отъ съчиненията му, „Въ решителния моментъ", стр. 217—232).

* * *

Въ надвечерието на руско-турската война Методий Кусевичъ, сподиренъ отъ турскитѣ власти, спасява живота си чрезъ бѣгство, и щомъ се открива войната, той веднага се отзовава въ руския лагеръ, въ главния щабъ на армията. Вѣренъ и последователенъ на поставената си цель, да бѫде стражъ на народнитѣ въжделения, той следи развоя на освободителното дѣло, бди надъ народнитѣ интереси и въ най-критическия моментъ, когато царь-освободительтъ поради упоритата отбрана на Плѣвенъ отъ Османъ паша и даденитѣ голѣми жертви отъ страна на освободителитѣ се решилъ да предложи примирие подъ условие да бѫде освободена България само до Балкана, М. Кусевичъ съ своята рѣдка смѣлость, проницателность и тактъ и тукъ се намѣсва за да се предотврати тая опасность. Ето какъ описва станалото въ п. 4. на автобиографията си подъ заглавие: „Услугата въ време на руско-турската война за освобождението на България“:

„По искането на князъ М. Черкаски, който управляваше администрацията на освобождаванитѣ страни, бидохъ повиканъ въ с. Студена отъ Тодора Бурмовъ, ковчежникъ при Черкаски. Нѣколко дни подъ редъ той ме разлитва за положението на България по църковната йерархия, по вѫтрешния административно-общински животъ, по занаяти и индустрия и пр. Подиръ устното разправяне бидохъ помоленъ да му предавамъ и писмени изложения по тия запитвания.

Въ това селце, Студена, тогава квартируваше блаженопочившиятъ царь освободитель, Александъръ Николаевичъ.

Съ мѣстния свещеникъ, попъ Първана, направихме посещение на императорския свещеникъ. Той съ скрѣбь ни съобщи, че императорътъ, смъртно оскърбенъ отъ нещастието подъ Плѣвенъ, се решилъ да предложи примирие съ условието, да бѫде освободена България до Балкана, защото за повече жертви не заслужавалъ българскиятъ народъ съ недостатъцитѣ си, а именно, че не билъ религиозенъ, като не посещавалъ църквитѣ; че селянитѣ избѣгвали и се изпокривали, когато отъ военнитѣ власти били потърсвани за нѣкакво съдействие на превознитѣ нужди, и че били голѣми експлоататори като искали голѣми цени за нищожни припаси, съ което показвали, че не ценѣли войната като освободителна, а като срѣдство за насищане своята алчность за богатство.

Повърнахъ се при князъ Черкаски, за да му обясня нѣкои външни явления отъ характера и живота на българитѣ, признаци, които не представляватъ действителното вѫтрешно истинско положение. Напримѣръ:

1. На пръвъ погледъ се вижда, че българитѣ не сѫ религиозенъ народъ, защото не посещаватъ черковнитѣ служби. Самиятъ фактъ, че тѣ подъ ужасния режимъ на мюсюлманството, подъ който сѫ били съ вѣкове безправни роби, сѫ запазили своята вѣра, показва тѣхното дълбоко религиозно чувство, което обладава съ зачатъци за едно бѫдеще религиозно развитие. А явлението, че не посещаватъ църковнитѣ служби, се дължи на обстоятелството, че изпаднаха подъ църковно-религиозно управление на иноезично, гръцко духовенство, което за възмездия е ржкополагало за свещеници лица, неподготвени за тоя великъ санъ, лица, които не знаели нито четене, нито правилно пѣене, нито пъкъ времето за продължение на службитѣ. Така щото не би било възможно на християнина да посещава службитѣ. Направете опитъ, казахъ на княза, изпратете на тия служби най-религиозни войници руснаци и ще видите, че не ще могатъ да утраятъ до край на тия служби и не ще пожелаятъ другъ пѫть да ги посещаватъ. Това не значи, че тия руснаци не сѫ религиозни хора, както по сѫщата причина не значи, че и българитѣ не сѫ религиозни.

— Ну, отговори князътъ, хорошо, продолжайте, пожалуйста.

2. По втория пунктъ — бѣгане отъ властни лица, обяснихъ съ факта, че никога, въ течението на столѣтия, властно лице, било отъ гражданска, военна или духовна администрация, не е дохождало въ село за добро, а всѣкога за зло, за голѣмо нещастие на селянитѣ, та това положение е създало инстинкта на самосъхранението, щото при явяването на такова лице да се разбѣгатъ и изпокриятъ селянитѣ. Ето напр., когато азъ, като пръвъ протосингелъ на първия български Пловдивски митрополитъ, излѣзохъ съ проповедническа мисия да обиколя селата, при появяването ми всички се изпокриха. Но когато се убедиха, че ги посещавамъ за тѣхно добро, не само се събираха при мене съ женитѣ и децата си, но и ме придружаваха отъ село на село, гдето и да отивахъ, на голѣми тълпи и пр.

3. По третия пунктъ — по експлоатацията, му обяснихъ, че тѣхнитѣ хора — интенданти и икономи изкуствено създадоха това положение. Българитѣ, като предчувствуваха, че ще дойдатъ руситѣ да освобождаватъ България, се приготвиха съ изобилни провизии да посрѣщатъ рускитѣ войски и да ги гощаватъ даромъ. Но експлоатацията не само я създадоха, но и я наложиха самитѣ руси, за да ограбятъ държавното съкровище (хазната). Така напримѣръ въ Свищовъ единъ генералъ се установилъ въ кѫщата на единъ гражданинъ, българинъ. Хазяинътъ, каквото ималъ свое, давалъ за угощението и за други нужди, а каквото нѣмалъ, а е било потрѣбно, заемалъ отъ съсѣдитѣ, които давали всичко, каквото му потрѣбвало, даромъ, разбира се. На отиване икономътъ на генерала заставилъ хазяина да подпише смѣткоразписка съ петорно увеличени цени на предметитѣ, употрѣбени за угощението. Разписката е била подписана, но сумата — невнесена. Разбира се, че тия суми отиватъ въ джеба на икономa. Лѣсковчани подариха за войската по нѣколко стотинъ кила ечмикъ и други фуражни потрѣбности. Интендантитѣ ги заставиха да подпишатъ смѣткоразписка, въ която цената на ечмика и на фуража е била поставена много висока, ужъ за да можело да се намиратъ пари за покупка и на необходимитѣ провизии. Българитѣ подарители разбрали, че за всичко се плаща скѫпо и прескѫпо, но че всичко влиза въ каситѣ на частни лица, въ ржцетѣ на евреитѣ, та за това се придържатъ о ценитѣ, които, Ваше Сиятелство, имъ посочиха вашитѣ хора.

Когато князъ Черкаски изслуша тия обяснения, каза: „Не знаете, отче, че вашето повръщане да дойдете и да изложите отличнитѣ обяснения по въпроса за лошитѣ, по-видимому, качества на българския народъ, е по внушение свише за спасението на България!“

Поисканото писмено изложение на даденитѣ обяснения му се представи, и веднага, въ мое присѫтствие, той разпореди, като повика Тодора Бурмова, да се преведе изложението и да се приготви рапортътъ за височайши докладъ. Изложението било представено на императора, и мисълта за прекратяване на войната съ условие за освобождението на България само отъ Дунава до Балкана се отложи, а войната се продължи до „Св. Стефано“.

На 11 априлъ 1901 година въ време на властвуването на прогресивната партия, при кабинета д-ръ С. Даневъ, изпратихъ едно изложение до г-на Александъръ Людскановъ, министъръ на земледѣлието, въ което се описва тоя случай съ голѣми подробности. Преписъ отъ това изложение се изпрати до всички министри отъ Даневия кабинетъ. Тогава бѣше живъ Т. Бурмовъ, който бѣше дѣдо на д-ръ Данева и свидетелъ-очевидецъ на въпросното събитие, което спаси България отъ едно велико нещастие".

* * *

Не отколѣ въ нашия печатъ се появиха статии, излагащи заслугитѣ на известни лица по училищното дѣло въ европейска Турция, а за твореца и основателя на това дѣло, запокойния дѣдо Методий нито една дума не се каза, и то когато лицата, които изнесоха тѣзи въпроси, знаятъ самата истина.

А въ сѫщата си автобиография подъ заглавие „Услугата по просвѣтата съ отварянето на училищата въ Македония и Тракия, източна и западна," — ето що пише по този въпросъ дѣдо Методий въ връзка и съ въпроса за вдигането на схизмата:

„По поводъ на европейската конференция, която се свика въ Цариградъ да изработи органичния уставъ за управлението на западна Румелия (Македония), бидохъ повиканъ въ Цариградъ отъ екзарха, блаженопочившия Иосифа, и назначенъ за неговъ протосингелъ.

Презъ 1880—1881 год. за руски посланикъ въ Цариградъ бѣ изпратенъ Новиковъ, бившъ посланикъ въ Атина и Виена.

Изпратенъ бѣ съ главната мисия да извърши помирението на екзархията съ патриаршията подъ условието, щото българската църква да ограничи своето ведомство само въ предѣлитѣ на българското княжество, а всичкитѣ епархии вънъ отъ княжеството — епархиитѣ въ Македония и Тракия — да останатъ подъ ведомството на патриаршията; екзархътъ да напусне Цариградъ и да се засели въ княжество България. Новиковъ бѣше дълбокъ ортодоксаленъ богословъ. Владѣеше и съ писмения и съ говоримия елински езикъ. Тогава ние, българитѣ, бѣхме въ положението да слушаме руското правителство. Патриаршеския престолъ заемаше Иоакимъ III, знаменитъ и великолепенъ иерархъ. Дотолкова бѣше обладанъ

отъ него Новиковъ, щото се кръстѣше (правѣше си молитвата) къмъ патриаршията. Той усилено настояваше предъ екзарха да уреди, щото българскиятъ св. Синодъ да постави и вземе решение за помирението на екзархията съ цариградската патриаршия подъ гореказаното условие,

Посланикътъ, като богословъ, съ канонитѣ поразяваше екзарха. Последниятъ, като юристъ и дипломатъ, намираше възражения въ смисълъ, че спорътъ между екзархията и патриаршията не се касае до догми и канони, а е чисто националенъ: българитѣ християни, които останатъ подъ църковно ведомство на патриаршията, последната ги счита за гърци и не само не имъ позволява да служатъ по църквитѣ на свой езикъ и да се развиватъ национално чрезъ български училища, но и употрѣбяватъ всевъзможни насилия да ги елинизиратъ.

Посланикътъ, възмутенъ, недава дума да се произнася по по подобно обвинение върху гръцкитѣ владици, викайки яростно: „Какъ, Ваше Блаженство, си позволявате да нанасяте такава обида на тия свети архипастири, които ни дадоха и вѣрата и писмеността и намъ, на руситѣ, и на българитѣ и на всичкитѣ останали славяни? Това е една жестока клевета, че тия божествени старци щѣли били да не позволяватъ на своето подведомствено паство, българитѣ, да се ползуватъ съ своя материнъ езикъ и въ църквитѣ и въ училищата — клевета, която не трѣбва да излиза отъ устата на единъ архипастиръ като Ваше Блаженство“.

Екзархътъ, за да се избави отъ това незавидно, стѣснително положение, прие предложението на посланика: да отиде въ София, да свика на заседание Св. Синодъ и да вематъ препоржчаното постановление зъ въпросното помирение съ патриаршията.

Въ време на пълномощията екзархътъ, за уреждане на църковнитѣ въпроси, имаше нужда да отиде въ София, а отъ тамъ, отъ София, да отиде и въ Европа подъ претекста за церене на окото отъ слабостьта на зрението.

Предполагахъ, че екзархътъ въ своето отсжтствие ще остави за свой замѣстникъ мене. Скроихъ единъ планъ на действие, въ изпълнението на който да се получи въ резултатъ положението, щото самиятъ руски посланикъ да ни убеждава, че съ гръцката патриаршия не може да стане помирението, защото гръцкиятъ патриархъ си позволява да

лъже, и че гръцкитѣ митрополити нѣматъ нищо общо съ религиозно-църковнитѣ интереси, а сж политически партизани. Планътъ за помирението да не бжде чрезъ едно постановление отъ българския Св. Синодъ, а върху базата да се отворятъ български училища въ ония епархии, които българската екзархия счита за български, — да се отворятъ подъ покровителството на мѣстнитѣ гръцки митрополити и пр. и пр.

Екзархътъ на заминаване ме остави за свой замѣстникъ. Каза ми, че ме оставя да пазя екзархията. Последнята въ това време нѣмаше никакво ведомство, защото поради руско-турската война епархиитѣ бѣха се подчинили на гръцкитѣ митрополити; училищата почти навсѣкжде бѣха изпозатворени, учителитѣ избѣгали въ България. Основни учители бѣха останали само въ нѣколко града: Скопье, Велесъ, Прилепъ, Охридъ. Гимназиитѣ и класнитѣ училища бѣха навсѣкжде изпозатворени.

За изпълнението на плана взехъ следнитѣ мѣрки:

1. Потрѣбенъ ми бѣше единъ органъ, чрезъ който предъ турското правителство да се защищава каузата на българскитѣ училища. Вестникътъ „Ла Тюрки“ минаваше за официозъ на министерския съветъ. Българското консулство въ Цариградъ плащаше на редакцията му по 10 лири турски месечно за помѣстване антрефилета.

Въ това време, когато се издаваше „Куриер д'Ориентъ“, който служеше за органъ на българскитѣ интереси по църковния въпросъ, помощникъ-редакторъ бѣше г. Флорианъ, който отлично знаеше български езикъ. Потърсихъ го изъ Беоглу-Пера и намѣрихъ го безъ работа. Условихъ го да му плащамъ по 10 лири турски месечно подъ условие, да ми написва седмично по три статии по моя диктовка.

Наедно съ него ходихме въ редакцията на „Ла Тюрки“. Уредихме условието щото при 10-тѣ турски лири, които получава отъ българското консулство, да ѝ давамъ месечно още 10 лири турски съ цель да се публикуватъ въ органа имъ „Ла Тюрки“ три статии седмично, които ще пише г. Флорианъ.

3. За валиитѣ, мютесарифитѣ и каймакамитѣ, че отварянето на българскитѣ училища е въ интереса на държавата, трѣбва да се пише нѣщо въ турскитѣ вестници, и особено въ вестникъ „Басиретъ“.

Ашикъ ефенди, арменецъ, рапортьоръ на вестникъ „Стамбулъ", човѣкъ на двореца съ мисия да шпионира владици и патрици, условихъ го по 5 лири турски месечно да превежда, по нѣкога отъ французки на турски и др. отъ „Ла Тюрки" за вест. „Басиретъ" нѣкои интересни статии за турскитѣ областни власти.

4. Въ Солунъ изпратихъ Наума Спространовъ, родомъ отъ Охридъ, живущъ въ Цариградъ, владѣещъ езицитѣ турски, персийски, арабски, френски, нѣмски, руски и пр., — съ цель да стане почетенъ драгоманинъ на руското въ Солунъ консулство, а впоследствие и — секретаринъ, да пише рапортитѣ на консула до руския посланикъ въ Цариградъ по движението на гръцкитѣ митрополити по въпроса за отворенитѣ училища, като ми изпраща преписи отъ тия рапорти.

5. Архимандрита Козма Пречистански, после Дебърски митрополитъ, изпратихъ въ Солунъ съ секретно предписание до мѣстната българска община, да го избератъ за председатель на общината, а на дѣло — ще минава за екзархийски замѣстникъ.

Предписа се до всичкитѣ общини въ Македония, щото писмата за екзархията да ги изпращатъ до архимандритъ Козма, а последниятъ съдържанието на тия писма, що се касае до движението на гръцкитѣ владици противъ отварянето на училищата, да го съобщава на Наумъ Спространовъ.

6. На ржководещитѣ кржгове въ Солунъ се поржча да се прибиратъ, чрезъ условно задължение, всичкитѣ книжа отъ канцелариитѣ по управленията, книжа — телеграми и такрири —подавани отъ гръцкитѣ митрополити противъ отварянето на българскитѣ училища, и отговоритѣ, ако има такива, отъ турскитѣ власти.

7. Повикахъ нѣкои отъ по-важнитѣ дейци въ Цариградъ като покойния Петъръ Сарафовъ, членъ отъ семейство, близко и приятелско на Драмския митрополитъ Агатангела, членъ на патриаршеския Св. Синодъ.

8. Въ време на руско-турската война за освобождението на България цариградскитѣ благородни гърци бѣха образували благотворителенъ комитетъ съ задача да освобождава отъ турскитѣ бежанци християнскитѣ деца, които тия бежанци въ бѣгството си предъ руската армия бѣха пленявали по пжтя.

Дѣловодитель на тоя комитетъ бѣше цариградянинътъ (отъ кварталъ Татарж) Спануди Стаматовъ, който ни предаваше освобождаванитѣ деца и ни бѣше привързанъ съдеецъ на идеята за помирението съ патриаршията. Първото българско Народно събрание отпусна една сума отъ 30 хиляди лева възнаграждение на Спануди за неговитѣ чисто древнохристиянски услуги.

9. Българинътъ д-ръ Каракановски, който бѣше лѣкарь на руското въ Цариградъ посолство, служеше за „око“ и „ухо“ на руския посланикъ Новиковъ. Той бѣше зеть на Хаджи Лазари отъ Солунъ, родомъ българинъ отъ Воденъ, но гъркоманинъ.

10. За свита на гръцкия патриархъ служеха благородници първенци, избрани и назначени съ формални церемонии споредъ устава на византийскитѣ императори за церемониалнитѣ „входи“ и „изходи“. Тия членове отъ патриаршеската свита бѣха известни подъ названието „архонтесъ ту генусъ“, т. е. началници на „рода“. Подъ името „родъ“ се разбираше не народъ, а „православното изпълнение“.

Повечето отъ тия членове на архонто-геронтията бѣха отъ Цариградъ. Съ тѣхъ патриархътъ си служеше въ своитѣ „входи“ и „изходи“ по църковнитѣ служби и другитѣ церемониални представления.

Но между членоветѣ на тази величествена свита отъ архонтесъ ту генусъ имаше и по единъ отъ крайморскитѣ градове на Срѣдиземно море. Тия членове се събираха въ Цариградъ презъ страстната недѣля и живѣеха въ патриаршията.

Споредъ заведения обичай, съ тая свита отъ цариградски членове и отъ ония отъ крайморскитѣ градове патриархътъ на първия день отъ Великдень отива да направи официална визита на руския посланикъ, представителя на руския императоръ, покровитель на православието. Хаджи Лазари опълномощаваше своя зеть д-ръ Каракановски да го представлява при свитата на патриарха.

Въ плана влизаше мѣрката да направя на руския посланикъ Новикова предложение, щото помирението да стане върху базата за отваряне български училища подъ покровителството на гръцкитѣ митрополити низъ българскитѣ епархии въ турскитѣ области.

Подготвителната работа се състоеше въ действията при патриаршията, съ молба да стане помирението върху гореречената основа. Чрезъ члена на патриаршеския синодъ Агатангела действуваше покойния Петъръ Сарафовъ, при членоветѣ на патриаршеската свита димогеронтията, действуваше Спануди Стаматовъ.

По сѫщия въпросъ се срѣщахъ съ нѣкои отъ синодалнитѣ старци. Молѣхъ ги да се уреди въпросътъ за помирението чрезъ отваряне училища, за да напустнемъ Цариградъ и си отидемъ въ България при паството.

Началницитѣ отъ „рода“ ме прегръщаха и целуваха отъ радость, като слушаха да имъ разказвамъ, че по тоя планъ чрезъ отварянето на български училища твърде лесно и удобно ще стане помирението.

Употрѣбяваше се маниеръ, щото всичкитѣ тия действия въ духа на помирението да дохождатъ до знанието на д-ръ Карапановски, „окото“ и „ухото“ на посланика.

Една зарань, твърде рано, отивамъ въ посолството за да намѣря посланика още свежъ, тъй като по-късно ставаше раздразненъ, крайно нервенъ. Посланикътъ казва, че не може да ме приеме, тъй като има работа. Повърнахъ му, че дохождамъ при него, представителя на императора, покровителя на православието, по единъ църковенъ въпросъ отъ голѣма важность, та за това той трѣбва непремѣнно да ме приеме. И ме прие.

Представихъ му, че начинътъ за помирението на екзархията съ вселенската патриаршия чрезъ постановлението отъ българския Св. Синодъ не може — тоя начинъ — да има бързъ и благополученъ резултатъ. Има другъ начинъ, по-приспособимъ, съ бързъ и благополученъ резултатъ. На запитването му, какъвъ е тоя начинъ, казахъ, че въ спора ни съ патриаршията нѣма никакви църковни причини. На предположение българитѣ подозиратъ, че на българитѣ жители на ония епархии, които би останали подъ ведението на патриаршията, гръцкитѣ митрополити нѣма да имъ позволятъ да употрѣбяватъ своя езикъ въ църквитѣ и училищата, а ще ги изнудватъ да се еленизиратъ. Това подозрение е причината, поради което става невъзможно помирението, — да се отстѫпятъ на патриаршията епархиитѣ, които сѫ вънъ отъ предѣлитѣ на българското княжество и се намиратъ въ областитѣ

на европейска Турция. Като се премахне това подозрение, помирението безъ всѣко препятсвие е готово.

За премахването му служи начинътъ: да се отворятъ по тия епархии български училища подъ покровителството на мѣстнитѣ гръцки митрополити, и то благодарение на провидението, когато Ваше Превъзходителство дохождате съ такава славна и богоугодна мисия — помирението, и когато имаме за патриархъ знаменитъ архипастиръ, свѣтла личность, подобна на ония, които прославиха цариградския патриаршески престолъ, та лесно ще се уреди въпросътъ за отварянето на българскитѣ училища.

Азъ разбирамъ, подзе посланикътъ, че Вие съ това Ваше предложение възнамѣрявате да отклоните постигнатото съгласие съ Негово Блаженство екзарха да свика въ София Св. Синодъ и да се вземе едно постановление за помирение съ патриаршията споредъ уговореното условие.

Добре, казахъ, но отъ едно подобно решение на въпроса за помирението може би да произлѣзатъ неприятности. Ето какви: Негово Блаженство екзархътъ, да кажемъ, ще свика Св. Синодъ въ София. Ще каже: „Ние, освободенитѣ отъ Русия българи, длъжни сме да слушаме руското правителство. Чрезъ своя посланикъ то настоява да вземемъ решение за помирение съ патриаршията". При тая приказка въ тоя моментъ посланикътъ избухна и, разгнѣвенъ, започна да ни осжжда съ викане: „Защо да казва, че руското правителство предлага и настоява за помирението?; да каже отъ себе си, че интереситѣ на църквата изискватъ това помирение!" Хубаво, казахъ, но, ако каже отъ себе си, съ камъни ще го избиятъ: такова лошо впечатление ще направи на обществото и ще произведе смутове. — „Какви сте вие, българитѣ, казваше той съ голѣмо раздразнение, „за национални интереси жертвувате църквитѣ" и пр.

Представлявамъ, подехъ, какво е положението, а не какво трѣбва да бжде. Нека за обяснение да кажемъ невъзможното, че Негово Блаженство екзархътъ ще свика Синода и ще продължи отъ себе си, че е необходимо да стане помирението подъ известнитѣ условия, че Св. Синодъ ще остане съгласенъ безъ прекословие и че взе потрѣбното за помирението постановление, че българското правителство се показа благосклонно и че народътъ въ Княжеството се отнася

съ симпатия къмъ тоя актъ на помирението. Обаче тогава, въ такъвъ случай, ще настжпи момента, въ който „последняя горша первихъ будутъ“ (2 Петръ 2; 20.). Защото православнитѣ българи, жители на отстжпенитѣ на патриаршията епархии, ще кажатъ: „Политически ни отцепиха отъ родната майка; сега Вие ни отцепвате и църковно, безъ нашето съгласие; нека грѣхътъ бжде на душата Ви: ние, отъ нашитѣ епархии, ще образуваме отдѣленъ църковенъ окржгъ, подъ покровителството на папата съ отдѣленъ независимъ архиепископъ. Постановлението отъ Св. Синодъ не е въ състояние да ги задължи да се подчинятъ на патриаршията. Свободни сж да си образуватъ самостоятенла църковна униатска область; никой не може да ги ограничи. Поради това постановлението на Св. Синодъ може да създаде едно положение, щото „во истину последняя будутъ горша первихъ“. Разгнѣви се посланикътъ, каза въ гнѣва си нелестни думи по адресъ на българитѣ, че ние българитѣ сме готови да станемъ и еретици за свѣтски и егоистични интереси и пр. крѣсканици.

Чакахъ го съ дълго търпение да свърши. Казахъ му, че и ние българитѣ сме като рускитѣ славяни. Ако въ Русия има съ десятки еретически секти, защо да нѣма въ България поне една — униятска? Не одобрявамъ това поведение, но посочвамъ на опасността отъ въпросната мѣрка съ синодално постановление за помирението. Защо да се прибѣгва до такава съ очевидни опасни последствия мѣрка, когато имаме едно друго срѣдство — чрезъ отварянето на училищата, което ще ни даде въ скоро време положителни благополучни резултати?

Успокоенъ, посланикътъ, попита какъвъ бѣше тоя планъ? Повторихъ разказа. Азъ съмъ съгласенъ, рече, да се действува по тоя планъ. Пиши, рече, на Негово Блаженство да не свиква Синода и да не прави предложение за въпросното постановление. Уговорено е, ми каза, че ще дойде сега Негово Светейшество патриархътъ. Ще говоримъ сега съ него по въпроса.

Попитахъ го, да изпращаме ли учители, които сж съ идеята за помирението? — Изпращайте, каза.

Съ всѣки параходъ за Солунъ отиваха групи по 15—20 учители и учителки, и направо по сухо отъ други страни.

Гръцкитѣ владици подлудѣха. Подаватъ такрири за затварянето на отворенитѣ български училища. Повдигнаха гонение противъ българскитѣ застѫпници за училищата. Българското население отъ околноститѣ на солунската область се стече въ Солунъ въ едно множество повече отъ 10 хиляди души.

По това яростно движение на гръцкитѣ владици противъ отварянето на български училища се изпратиха отъ руския въ Солунъ консулъ до руския въ Цариградъ посланикъ Новиковъ петь рапорта съ обстоятелствено изложение на враждебното движение на гръцкитѣ митрополити противъ отварянето на български училища. Точни преписи отъ тия рапорти получихме и ние чрезъ Наумъ Спространовъ, почетенъ драгоманинъ въ солунското руско консулство, който бѣше успѣлъ да стане и секретарь на консула.

Получихме известие, че вследствие на въпроснитѣ рапорти посланикътъ на два пѫти изпратилъ посолския драгоманинъ Ону при патриарха, а пъкъ и самъ лично е ходилъ въ патриаршията.

Отидохме при него. На въпроса му: Какво има? Има нѣкои неприятности, казахъ, види се, Негово Светейшество патриархътъ не е достаточно обяснилъ на митрополититѣ низъ областитѣ цельта, съ която се отварятъ българскитѣ училища. Следъ като казахъ това, по желание на посланика разправихъ въ подробности по въпроса за непрепоржчителнитѣ действия на гръцкитѣ митрополити противъ българскитѣ училища, и то ограничено, само толкова и въ такава форма, колкото и въ каквато бѣше изложена въ рапортитѣ до него отъ солунския консулъ. Единъ по единъ прочете рапортитѣ, които бѣха на масичката при него, и каза, че и той има сѫщитѣ сведения. Каза ми, че на два пѫти изпратилъ драгоманина Ону и че и самъ е ходилъ въ патриаршията. Но и Вие, рече, много бързо захванахте работата, много учители изпращате наведнажъ! — За да стане по-скоро помирение! — възвърнахъ.

Вестникъ „Ла Турки“ и „Басиретъ“ почти въ всѣки брой пишеха, че интереситѣ на държавата изискватъ да има за българското население низъ областитѣ български училища. Има едно неудържимо стремление у младежьта да получи образование. Като нѣматъ на мѣстото родни училища, оти-

ватъ въ България, въ Русия и по цѣла Европа. Това не е въ интереса на държавата.

Турското правителство съ мѣстнитѣ областни власти даваха подкрепа и съдействие при отварянето на училищата.

Изпращането съ стотини учители продължаваше. Бѣснуването на гръцкитѣ митрополити взе голѣми размѣри, до полуда. Солунскиятъ валия съ едно писмо до солунския гръцки митрополитъ го изобличаваше за неговитѣ действия противъ българскитѣ училища, действия противоречиви на неговия санъ и на неговата мисия, която се състои да подпомага за отварянето на училища.

Д-ръ Каракановски, лѣкарьтъ на руското въ Цариградъ посолство, за когото се казваше, че е „окото“ и „ухото“ на посланика, ме е потърсилъ, за да ми съобщи новото, т. е. следующето знаменито събитие:

На първия день на Великдень, Възкресение Христово, споредъ традиционалния обичай патриархътъ дошелъ, обкржженъ отъ блѣстящата си свита, състояща се отъ „архонтесъ тугенусъ“, въ която и той, д-ръ Каракановски, като пълномощникъ на Хаджи Лазари, взелъ участие и присѫтствувалъ на визитната церемония.

Когато патриархътъ, споредъ традиционалния обичай, държалъ речь предъ посланика съ молба да поднесе предъ стѫпитѣ на Негово Величество Императора почитанията на главата на православната източна църква, посланикътъ, въ своята ответна речь казалъ, че е разколебанъ въ своята вѣра за светостьта на патриаршията и на нейнитѣ органи, областни митрополити, които въ своитѣ действия по въпроса за помирението показали на дѣло, че нѣматъ нищо общо съ обязаностьта на своя санъ, като архипастири, че сѫ повече политически агитатори, отколкото духовни пастири и че е разочарованъ отъ мисъльта, че на патрияршеския престолъ, на престола на Св. Иоанъ Златоуста, седи лице свето, което занѣма да си позволи маниера да лъже и да въвежда въ заблуждение посланика, представителя на императора, покровителя на православието. „Ваше Святейшество, много ме лъгахте, изложихте ме на поругание и ме компрометирахте. Да Ви благодаря ли? О, какъ не?“ — заключилъ посланикътъ.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

Тази посланикова речь като гръмъ поразила членоветѣ на свитата и патриархътъ получилъ смъртенъ ударъ. Ни чута, ни видѣна подобна сцена!

Руската натура се бѣ проявила тукъ въ всичката си сила, която държи двата полюса, дветѣ крайности: пълно безгранично довѣрие и преданость, а отъ друга страна, въ сѫщото време, безгранично недовѣрие, пълно разочарование, озлобление и ненависть.

За Новикова патрикътъ бѣше великъ святия, намѣстникъ на Св. Златоуста, а неговитѣ митрополити — истински духовни архипастири, а подиръ малко патрикътъ стана великъ лъжецъ, предшественикъ на антихриста, а неговитѣ органи, владицитѣ — политически агитатори.

Подиръ получаването на сведенията за великденското приключение, че посланикътъ е скаранъ съ патриарха, отидохъ въ посолството да видя посланика и да чуя отъ него, какъвъ край е взело помирението.

Попита ме, какво има. Въ гр. Струмица нѣмахме, казахъ, отдѣлна българска община. Въ новоотвореното българско училище, подъ рѫководството на учителя Арсений Костенцевъ, изпратилъ своето дете единъ отъ градскитѣ свещеници, свещеникъ Константинъ. За тази негова постѫпка, че си изпратилъ детето въ българското училище, мѣстниятъ митрополитъ го е наказалъ съ запрещение (аргосъ) да не служи и да не изпълнява никакви трѣби. Така отритнатъ, свещеникътъ е принуденъ да образува отдѣлна, самостоятелна българска община. И намѣсто да се опростотворяватъ работитѣ въ пѫтя на помирението, се усложняватъ. Добре ще да е Негово Святейшество патриархътъ да предпише на струмишкия митрополитъ да прибере свещеника Константина. Молимъ за опростотворение на въпроса за помирението.

Посланикътъ се раздразни. Започна да гърми, да вика и да ни осѫжда, че съ изпращането на много учители и съ отварянето на всѣкѫде училища бързо-бързо сме разбъркали всичко и нищо не е останало неразстроено.

Ако, Ваше Превъзходителство, казахъ, мислите и сте убедени по съвесть, че нашитѣ училища сѫ истинската причина за тѣзи неприятности, кажете ни, молимъ, и ние по Ваше искане ще ги затворимъ. — Не ми се сърдете, подзе посланикътъ и не се обиждайте, че Ви хокамъ, защото ми е

много тежко; нищо не е, че азъ на Васъ се гнѣвя. На патриката казахъ въ очитѣ и предъ свитата му, че е лъжецъ. Азъ да Ви кажа Вамъ: и патрикътъ е голѣмъ лъжецъ и неговитѣ владици, гръцкитѣ митрополити нѣматъ нищо общо съ мисията на тѣхното послание: тѣ сж не повече отъ политически шарлатани.

Подиръ това, като замлъкна, азъ, присторенъ, че не съмъ разбралъ още, че нѣма вече мѣсто да се говори за помирението, повторихъ да го помоля да каже на патриарха, за да посъветва струмишкия митрополитъ да прибере свещенника Константина.

Протѣгаше се посланикътъ на креслото си, когато азъ повтаряхъ да му говоря по въпроса за прибирането на попъ Константина отъ струмишкия владика. Така обтегнатъ ми каза умилено: „Отецъ Методий, мислите ли, че азъ още не разбирамъ кюляфа, който ми скроихте?“ „Стани“, ми рече. Станахме. По негово водителство се разхождахме по приемния салонъ. Ходейки, каза ми: „Ще Ви говоря сега повѣрително. Съ тия хора, съ тия патрици и владици помирение не е възможно да стане. Въ Русия азъ минавахъ за най-компетентното лице да извърша помирението на екзархията и патриаршията. И съ такава мисия бѣхъ изпратенъ тукъ. Напрасахъ си доклада, че е невъзможно помирението поради известнитѣ причини и го изпратихъ“.

„За руското правителство моятъ докладъ по тоя въпросъ ще служи за законъ. Занапредъ руското правителство нѣма вече никога да Ви предлага за помирението. Когато тия епархии отъ европейскитѣ турски области политически се присъединятъ къмъ България, само тогава ще бжде изчерпанъ въпросътъ и ще стане помирението. Ние ще подържаме вашето учебно дѣло. Но внимавайте и гледайте да не я докарате работата дотамъ, щото чрезъ просвещението да се разпали националниятъ духъ на мѣстното население та прежде временно да поиска да се освободи чрезъ революции и въстания, защото въ такъвъ случай турцитѣ съвсемъ ще ви унищожатъ, а пъкъ ние не ще можемъ да ви помогнемъ. Русия помага, само когато е готова за война, защото като не мине думата, трѣбва да е готова сопата — войната. Въ цѣла Европа всичкитѣ държави сж противъ Русия — и Англия, и Франция, и Германия, и Турция, и Гърция, и всички.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

Предстои да се даде една война. Тая война ще реши сждбата на славянството. Затова европейскитѣ сили иматъ интересъ преждевременно да предизвикатъ Русия на тази война. Но Русия нѣма да даде тази война, до когато и военно и политически, не се приготви така силно и здраво, щото нѣщо повече отъ вѣроятно да бжде, че тази война ще бжде въ полза на Русия".

„За съединението на източна Румелия съ България вие българитѣ не трѣбва да се грижите. Това съединение толкова е лесно изпълнимо, щото само съ едно перо върху книгата може да се извърши. Една зарань, когато станете, вие, българитѣ, ще намѣрите, че е станало съединение, но ако вие искате да го направите на своя глава, ще му носите неприятноститѣ отъ последствията, защото това съединение е свързано съ Берлинския трактатъ. Азъ съ тѣзи думи си отивамъ! „Сбогомъ!" Съ това се свърши нашиятъ разговоръ.

Учебното дѣло, така подкрепено, напредна съ изполински крачки. По градоветѣ се отвориха прогимназии, гимназии, реални, педагогически, семинарии и професиоиални и почти по всичкитѣ села основни училища.

Гръцкиятъ цариградски печатъ отвори война—полемика противъ учебното дѣло на българитѣ и въобще противъ българския народъ, като опасенъ за интереситѣ на турската империя. Чрезъ „Ла Турки" отговаряхме.

Когато се ожесточи печатната борба, написахъ на български една статия, въ която помѣстихъ всичкитѣ документи — отъ гръцкитѣ низъ областитѣ митрополити и отъ турскитѣ мѣстни власти, въ едно обширно изложение, което аргументално доказваше и образно, нагледно представляваше крайно падналото състояние на гръцкото духовенство наедно съ патриаршията и нейнитѣ органи, митрополититѣ и епископитѣ и намѣстницитѣ имъ низъ областитѣ. Тази предълга статия, която едвамъ можеше да се помѣсти въ единъ цѣлъ брой отъ вестника „Ла Турки", преведе на френски Флориянъ. Наедно съ него ходихме въ редакцията на „Ла Турки" и уговорихме съ нея, съ едно възнаграждение отъ 50 лири турски, да бжде напечатана тая статия изцѣло, наведнажъ, въ единъ брой, занятъ напълно само отъ тая статия. Отъ тоя брой откупихме нѣколко хиляди, нарочно отпечатани въ повече отъ обикновенитѣ броеве.

По всичкитѣ редакции на европейскитѣ вестници изпратихме по единъ екземпляръ отъ тоя брой. А пъкъ на университетитѣ, академиитѣ и висшитѣ училища въ столицитѣ на всичкитѣ европейски държави изпратихме най-малко по 50 екземпляра.

Въ казаната статия между прочемъ бѣше казано, че ако отъ противния лагеръ се оспори истиността на изложението, ще бѫдемъ неволно принудени да публикуваме и останалитѣ документи, които съставляватъ една невъобразима грамада. За поражението, което ще произведе това публикуване, ние нѣма да бѫдемъ отговорни, а ония, които ни предизвикатъ.

Подъ влиянието на страха отъ подобно публикуване, патриархътъ изпрати въ екзархията при насъ своя протосингелъ. Молбата бѣше изразена съ думата, обърната отъ протосингела къмъ насъ: ἀδελφέ — брате! Аргументитѣ му бѣха, че не бива до такава степень да се позори и компрометира патриаршията, защото въ нейното лице се излага на поругание Църквата, православието.“

СПОМЕНЪ ИЗЪ ПРОСВѢТНОТО МИНАЛО НА ГРАДЪ ЩИПЪ

Отъ Петъръ Завоевъ.

Много би се излъгалъ всѣки, който незнаейки какви приветливи, гостоприемни и жизнерадостни бѣха щипянитѣ още въ недавнешното минало, когато въпрѣки турската власть свободно си служеха съ своята родна писменость и се надпреварваха високо да издигнатъ народната си просвѣта, сега би сѫдилъ за щипскитѣ граждани като ги гледа мрачни, хладни, затворени въ себе си и сѣкашъ груби и неподатливи на просвѣщение люде, каквито нерѣдко ги рисуватъ новитѣ пришелци и поробители на Македония. Апатичното настроение, което е налегнало сега щипяни, се дължи на голѣмото имъ отечественолюбие, на дълбоката имъ привързаность къмъ своето родно слово, на ненавистьта имъ противъ чуждия културенъ гнетъ, който ги души. А то бѣ като вчера — турското време, когато все пакъ инакъ се живѣеше, посвободно се дишеше...

Да, тогава бѣ друго време! Българската речь и българската писменость, споредъ известни факти, никой пѫть въ Щипъ не сѫ пресеквали. Покойниятъ дѣдо попъ Анастасъ, който поради народополезнитѣ си работи бѣше получилъ високата за времето офикия „икономъ“, запитанъ преди 40 години (по това време дѣдо Икономъ билъ на 70 год. възрасть) отъ своя внукъ, г. Вл. Икономовъ, сега живущъ въ София, отгде знае да пише така хубаво черковно-славянски, отговорилъ:

— Азъ и пиша и не. Но моя татко пишеше още по-хубаво, а дѣдо ми пъкъ — везѣше като на гергефъ“.

До 1877 год. щипяни нѣмаха особена зграда за училище. До тридесетьтѣ години на миналото столѣтие тѣ си служили за килийното училище ту съ прихлупената „соба“ на даскалатерзия, ту съ нѣкой жгълъ на църковната свещоливница. Тепърва къмъ шестдесетьтѣ години, когато премѫдроститѣ на новата наука бидоха донесени откъмъ Пловдивъ, отъ старитѣ учители Павловъ, Ар. Костенцевъ и др., щипяни почуствуваха нужда отъ по-широка и по-удобна сграда за училище. За тая цель била наета угледната кѫща на Т. Рибарче, находяща се до източната оградна стена на църквата „Св. Никола“ Ала жи-

виятъ, буденъ за наука духъ на щипяни не се е задоволилъ съ това. Къмъ 1870 год., когато Вас. Левски като челебия посетилъ гр. Щипъ и се срещналъ тамъ съ живия още въ София хаджи Михаилъ Костенцевъ, щипяни замислятъ да си построятъ нова, обширна сграда, натъкмена съ всички потребности за училище.

Тая идея цѣли седъмъ години е зрѣяла у щипяни. Отъ нея е било обхванато цѣлото гражданство. Тя е въодушевила мало и голѣмо, у дома и въ чаршията единствената тема на разговоръ е било новото „школо“, което е щѣло да се гради. Мѣстото му било опредѣлено въ западния дворъ на църквата „Св. Никола“, въ жгъла, който се образува отъ коритото на суходолината Отиня и северната църковна улица. Даже въ едно отъ заседанията си църковно-училищното настоятелство е кръстило бѫдещето училище на името на солунскитѣ равноапостоли Св. Кирила и Методия и взело решение да се постави на фасадата му, надъ голѣмия балконъ, библейскиятъ надписъ: „Начало премудрости — страхъ Господенъ“.

Най-сетне дошелъ голѣмиятъ праздникъ за щипяни. Презъ пролѣтьта на 1877 год. сѫ били изкопани основитѣ и поставенъ първиятъ камъкъ. Кой знае защо, кѫщата на Т. Рибарче била освободена презъ тая година и училището се пренесло въ женското отдѣление на църквата „Св. Никола“. За постройката на новото училище имало твърде малко платени дюлгери. Щипяни по тоя случай си наложили единъ видъ трудова повинность: всѣкой се чувствувалъ задълженъ да помогне съ каквото може за постройката на училището. Едни носили камъни, други дърва и дъски, а нѣкои и сами работили.

Най-голѣмо учистие въ постройката на новата училищна сграда взела младежтьта отъ двата пола. Отъ ранна сутринь до късна вечерь, построени въ верига, съ легени, кофи и други сѫдове, младежитѣ носили пѣсъкъ и вода отъ Отиня или бъркали и разнасяли варь и камъни.

Единъ день презъ 1877 г. (това е било около Петровдень), влиятелниятъ и всемогѫщъ тогава шеихъ на тъй нареченото „Ашай-текеси“ (долното теке) Сали-ефенди, отъ тариката „Руфаи“, отишелъ съ свитата си на минералната баня задъ Новосело, Кежовица, да се окѫпе. На връщане привечерь миналъ за текето си презъ Отиня. Когато стигналъ до новостроящето се училище, той останалъ изненаданъ отъ събралия се да гради народъ и поспрѣлъ да погледа. Следъ малко

всесилниятъ шеихъ запиталъ, кой наблюдава постройката, и ако е тукъ, да дойде при него. Тоя день съ тая работа билъ натоваренъ училищниятъ настоятель Александръ Головъ. Когато съобщили Голову, че го дири и вика шеихъ Сали-ефенди, той изтръпналъ. Познати били на щипяни неговото влияние, всесилие и фанатизъмъ. Когато Головъ се поклонилъ на шеиха и му целуналъ ржка, тоя го запиталъ:

— Коце чорбаджи, какъвъ е тоя народъ тука и каква бина се строи?

— Училище строимъ, шеихъ-баба! — отвърналъ съкрушено Ал. Головъ.

— Училище строите, а! — И Сали-ефенди махналъ съ ржка. — Ела подире ми . . .

Следъ свитата на шеиха Головъ тръгналъ ни живъ, ни умрѣлъ. Когато стигналъ въ текето, той билъ въведенъ въ стаята на домакина. Следъ почерпката съ кафе и шербетъ, шеихъ Сали-ефенди се обърналъ къмъ изумения отъ страхъ български училищенъ настоятель съ тия думи:

— Азъ бѣхъ слушалъ за своитѣ съграждани българи много хубави нѣща. Но това, което днесъ видѣхъ, едвамъ го повѣрваха очитѣ ми. Душата ми е преизпълнена съ радость. Радвамъ се, като виждамъ, че сте народъ силенъ духомъ и съ голѣмо бждеще. Насъ, турцитѣ, не ни бива за такава обществена работа, Коце-чорбаджи! И като казалъ това, шеихътъ извадилъ изъ пазвата си свилена кесия, отчелъ отъ нея десеть турски лири и ги подалъ на слисания училищенъ настоятель. — Вземи тия десеть лири — казалъ той — като дарение отъ мене за новата ви училищна сграда. Това е единъ слабъ изразъ на голѣмото ми възхищение отъ васъ. Само ще те моля за едно, Коце чорбаджи: докато съмъ живъ, никому не съобщавай, че азъ съмъ направилъ тоя скроменъ приносъ за училищната ви сграда.

Ал. Головъ цѣлуналъ ржка на шеиха и, удивенъ и възблагодаренъ, си отишелъ. Желанието на шеихъ Сали било изпълнено. Въ тевтера за помощитѣ въ поредния № било писано: „Х. ефенди 10 л. т.“ На 1889 шеихъ Сали-ефенди умрѣ. Чакъ тогава Ал. Головъ се видѣ освободенъ отъ дадения обетъ и съобщи на очуденото училищно настоятелство сжщинското име на „Х. ефенди.“

Народописни материяли отъ Гевгелийско.

Съобщава Никола Д. Рачевъ.[1])

Народни суевѣрия, обреди и обичаи.

Гевгели и Гевгелийско. — Населението. — Свещени дървета и свещени камъни и образи. — Обреди и жертвоприношения. — Култъ на мъртвитѣ. — Змейове и самодиви. — Обреди по Въскресение Христово. — Болести и лѣкуване. — Магии. — Дуделе. — Люлки. — Надхващания. — Празници на животни. — Гадания. — Джамала. — Русалии. — Лазаруване.

Гевгелия и Гевгелийско. Градецътъ Гевгелия се намира на 80 клм. северно отъ Солунъ при р. Вардаръ. Той е нововъздигащъ се градъ вследствие на това, че е станция на желѣзопжтната линия Солунъ—Скопье. Гевгелийско наричатъ оня районъ отъ селища, чийто жители купуватъ стоки отъ градъ Гевгелия и продаватъ на пазара му своитѣ произведения. Главенъ поминъкъ на жителитѣ отъ града и отъ селата около него е копринарството. Мекиятъ и умѣренъ климатъ позволява добре да вирѣятъ смокини, калинки, лозя и др. Населението обработва афионъ по високитѣ мѣста, а въ низинитѣ сѣе по малко пшеница и царевица

---

[1]) Презъ време на последната война, а именно презъ 1918 година г. Н. Д. Рачевъ е прекаралъ въ Гевгелийско като войникъ въ 18-я хотенъ полкъ на 5-та Дунавска дивизия. Поради нарянване въ боевете около гр. Гевгелий, като „слабосиленъ“ не се е завърналъ въ строя та е можалъ да наблюдава живота и говора на мѣстното население, като си е записвалъ всичко, що му се е видѣло по-интересно отъ етнографично гледище. Така успѣлъ да събере любопитни данни, за което дължалъ голѣма благодарность на г. генералъ Иванъ Бончевъ, командиръ на 5-та Дунавска дивизия, и на г. полковникъ К. Георгиевъ, началникъ на дивиз. щабъ, които сж му съдействували и сж го насърдчавали.

Въ тази книга на Мак. Прегледъ както и въ следнитѣ ще обнародваме части отъ сбирката на г. Н. Д. Рачевъ.

Отъ редакцията.

Градъ Гевгелия е разположенъ на западния брѣгъ на р. Вардаръ въ едно равнище. Южно отъ града се намиратъ Смолскитѣ и Маядашкитѣ височини, презъ които Вардаръ е на правилъ проломъ, нареченъ Ченгене-дервентъ. Западно отъ града на около 15 клм. се издига Кожухъ планина, която спуща ребра, допиращи се до Вардара. Между тия ребра сѫ построени селата въ малки котловини, образувани отъ рѣкитѣ, спущащи се отъ планината. Източно отъ Вардара се издигатъ планински хребети, които на северъ се съединяватъ съ Бѣласица планина, а на югъ съ Смолскитѣ височини. Около Вардаръ въ тоя планински край има две котловини: Удово-Валандовската и Гевгелия-Стояковската.

Нашата пета дивизия имаше участъкъ-фронтъ: р. Вардаръ южно отъ Гевгелия до Кожухъ планина, а тилъ западно отъ Вардара до Удово.

Тоя край се е съобщавалъ съ Мъгленската долина презъ село Конско; съ Солунъ — презъ Мачуково-Смолъ; съ Тиквешко и Мориовско — презъ Петрово и Клисура. Всички тия пѫтища сѫ били възможни за преминаване само съ коне. Главниятъ коларски пѫть за съобщение на Солунъ съ централна Македония е минавалъ презъ Дойранъ, Валандово, Струмица, Щипъ, а не по р. Вардаръ, както би трѣбвало да бѫде. Въ древно време е имало по р. Вардаръ пѫть, на който калдъръмътъ се забелязва източно отъ Вардаръ и който особено е запазенъ при Ченгене-хисаръ. Близу до развалинитѣ на тоя градъ, чиито стени и днесъ личатъ, има останки отъ мостъ на р. Вардаръ. Такива останки отъ мостъ има и при село Градецъ, северно отъ Удово. По цѣлия тоя край личатъ развалини на много крепости, — предмостова защита на гр. Солунъ.

По народность заселищата се разпредѣлятъ така: чисто български села сѫ били: Моинъ, Смоквица, Милетково, Миравци, Давидово, Габровци, Петрово, Градецъ, Балинци, Брайково, Мравинци, Фурка, Гърчище, Гявато, Богородица, Стояково, Богданци, Палюрци, Сехово.

Побългарени куцовласи сѫ въ с. Любица, Хума, Конско, Серменина.

Смѣсено население отъ българи и турци-читаци има въ с. Мачуково, Гевгелия, Негорци, Мързенци, Пърдейци, Валандово.

Селата, населени отъ конярски турци се намиратъ по височинитѣ на Маядакъ; по височинитѣ на Благуша планина

и по височинитѣ на хребетитѣ източно отъ Вардаръ. Конярскитѣ заселища сѫ пръснати въ колиби и малки махлици. Разселване на населението въ тоя край е ставало отъ северъ къмъ югъ. Преселването е ставало масово и единично. Въ Караазмака, западно отъ Солунъ, тия преселници сѫ образували нови села, отъ които сѫ известни Петрово, Нова Серменина. Въ тоя край има преселници отъ Мориовско въ селата Давидово, Конско, Негорци.

Женитѣ носятъ дълги антерии, препасани съ престилки. Политѣ на антериитѣ обикновено носятъ запретнати. Носията имъ е подобна на тая, която носятъ рупцитѣ. Мѫжетѣ носятъ шалвари, антерии и елеци. Въ западнитѣ краища момцитѣ носятъ дзиври, съ извадена отъ вънъ шита риза като фустанела.

Населението има срѣденъ ръстъ. Изключение правятъ жителитѣ на село Градецъ, гдето мѫже и жени сѫ тънки, стройни и високи. Очи иматъ сиво-сини, въ дълбоки орбити, а носове — чипи. Срѣщатъ се хора съ бѣла кожа и черни очи и обратно. Руситѣ типове сѫ съ силно развити ябълчни кости на лицето. Населението има подозрителенъ и недовѣрчивъ характеръ, склонно е къмъ жестокость, види се, поради жѐстоката си сѫдба и къмъ кражби и грабежи, може би пакъ поради безправието, въ което е живѣло.

Сѣчивата имъ за обработка сѫ мѣстна направа. Най-много употрѣбяватъ мотиката и дикелъ, рѣдко си служатъ съ ралото. Колата имъ сѫ двуколки като галйота, нагодена за впрѣгане съ волове. Стокитѣ пренасятъ съ магарета и мулета; съ тѣхъ носятъ дърва, снопе, царевица и пр.

Населението нѣма напълно типиченъ говоръ; тукъ се преплитатъ говоритѣ мъгленски, кукушки, яснозвучниятъ самоковски, тиквешки.

Свещени дървета и свещени къмъни и образи. Населението въ този край е твърде суевѣрно та изпълнява разни обреди почитайки отдѣлно свещени голѣми камъни, староемски статуи, чието сѫщинско значение съвсемъ не разбира и пр. Въ всѣко село има по десетина „вакъфа“, — мѣстни светилища съ имена на светии, покровители на мѣстности. Тѣ сѫ олицетворени въ вѣковни дървета (чинари, дѫбове) или образи отъ камъни съ особена форма. Самитѣ дървета, камъни, образи

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

обикновено се именуватъ съ имената на светиитѣ св. Георги, св. Димитъръ и др. Предъ тѣхъ се кланятъ, принасятъ жертви и извършватъ обреди.

Едни отъ светитѣ дървета се намиратъ въ селата, други около тѣхъ, а трети по нивитѣ. Тия дървета, що се намиратъ въ селото, сѫ защитници на селото, вторитѣ пъкъ, които сѫ около селото, сѫ негова постоянна и бдеща стража срещу злини и болести, идещи извънъ селото, а третитѣ сѫ покровители на плодородието въ мѣстностьта, гдето се намиратъ. Въ село Милетково, напримѣръ, дърветата св. Илия, св. Спасъ, св. Георги и св. Атанасъ, намиращи се около селото, бранятъ го отъ болести. Между тия дървета били прекарани по три бразди съ ново рало, теглено отъ два близнака вола, карани отъ двама братя близнаци. Споредъ схващанията на селянитѣ тия бразди между светитѣ дървета сѫ преграда, до която допущатъ светиитѣ да дойдатъ, идещи отвънъ селото, болести и духове. Селянитѣ говорятъ, че въ чумавитѣ години мнозина хора сѫ виждали чумата въ видъ на пламъци да лети къмъ селото, но щомъ приближавала до браздитѣ, веднага се връщала назадъ. Че светиитѣ се проявяватъ като защитници на населението, уверяваха ме съ следния случай, който ми се предаде като фактъ: турци отъ село Пърдейци се научили, че Георги, синътъ на стария попъ, ималъ много пари и решили да го ограбятъ. Три нощи подъ редъ се опитвали да го ограбятъ, но и тритѣ пѫти сѫ били отблъсвани отъ двама души на коне, на които отъ копитата излизали пламъци. Единъ отъ нападателитѣ турци поискалъ да узнае, какви сѫ тия пазачи, и попиталъ смоквичанина дѣдо Димитра: „Дѣдо Димитре, кажи ми, какви сѫ тия нови поляци, които селото ви е наело да го пазятъ?“ Дѣдо Димитъръ останалъ учуденъ отъ тоя въпросъ и не можалъ да се досети, за какви поляци го запитва турчинътъ. Но когато този описалъ външностьта на поляцитѣ, като казалъ, че единиятъ е съ аленъ конь, а другиятъ съ сивъ, и че отъ копитата на конетѣ излизали пламъци, дѣдо Димитъръ се досетилъ, кои сѫ тия поляци. Безъ да продума, завелъ турчина въ църквата, посочилъ му иконитѣ на св. Георги и св. Димитра. Въ образитѣ на тѣзи икони турчинътъ позналъ поляцитѣ, които не му позволили да извърши обира. Отъ тогава и до днесъ турцитѣ не правили опитъ да нападатъ жители отъ селото.

Свещенитѣ камъни сѫ два вида: еднитѣ сѫ осамотени, природни скали съ необикновена форма, а вторитѣ антични статуи и образи. Естественитѣ камъни сѫ по-малко, а статуитѣ и образитѣ твърде много. По-вечето отъ естественитѣ камъни-идоли се намиратъ по Маядакъ; само въ село Миравци можахъ да видя камъка Св. Атанасъ съ височина около 2 метра и 3—4 м. въ диаметъръ. Много отъ почитанитѣ статуи и образи сѫ отнесени въ Солунъ. Останали сѫ само ония, които сѫ зазидани въ църквитѣ. Въ село Мървинци се почита безъ име мраморна статуя, изобразяваща тежко въоръженъ римски легионеръ. Между селянитѣ на село Мървинци и съседното село Гърчище дълго време се е водила борба за притежание на тоя легионеръ. Крадѣли я единъ отъ други, крили я въ земята, водили сѫдебни дѣла. Борбата за притежание се свършила съ намѣсата на турската власть, която наредила щото статуята да си остане, гдето е намерена, именно на „Ченгене-хисаръ“ (Идоминея). Почитани сѫ били сѫщо и камънитѣ, наречени „Мраморотъ“ при село Милетково, дори сѫ били и причестявани както и св. дървета. „Мраморотъ“ ималъ форма: глава човѣшка, а вмѣсто крака — рибна опашка. Когато той билъ пренесенъ въ Солунъ, тогава почитьта, която му била отдавана, пренесли върху най-близката круша. Говориха ми твърде мнозина за чудотворното изцеляване отъ Маядашки каменъ, който се намира въ гръцка територия.

За голѣмо съжаление на мѣстното население, войницитѣ презъ време на дългата война изсѣкоха много отъ тия свети дървета. Мѣстното население вѣрва за оня, който сѣче тия дървета, че бива наказванъ отъ светията. Въ село Кованецъ селянитѣ казвали на единъ турчинъ да не сѣче клонове отъ дървото на св. Георги. Турчинътъ не послушалъ, качилъ се на дървото и почналъ да сече клони, но съ първото замахване на брадвата той падналъ отъ дървото и се убилъ. Другъ турчинъ отъ с. Пърдейци сѣкълъ отъ св. дърво при старото църковище на с. Смоквица и вследствие на това се схваналъ и не можалъ да намѣри лѣкъ. Най-после дошло му на умъ, че мѣстото е свято и попиталъ смоквичани, какво да направи. Посъветвали го да даде 10 оки масло за иконата на св. Димитра. Той далъ маслото и веднага оздравѣлъ.

Въ последнитѣ десетина години се забѣлезвало, че населението схваща, че почитането на тия дървета и камъни е езиче-

ско вѣрване и че почва да се срамува явно да ги почита.

Въ тоя край има развалини на много стари крепости, въ които се намиратъ образи и статуи. Понеже тѣ сѫ обожавани, населението смѣта, че тѣ сѫ развалини на манастири. Ако попитате нѣкой селянинъ, какви сѫ тия развалини, ще ви отговори: па манастиръ е било некое време и ние ваа день (день на нѣкой светия) одиме на поклонение".

Обреди и жертвоприношения. Религиознитѣ имъ обреди обикновено състоятъ въ изричане думи и въ действия, съ които молящиятъ иска да обърне внимание върху себе си и да изрази почитьта си. Жертвоприношението и подаряване на имотъ, жертва, откупъ се вършатъ съ схващане, каквото има въ обикновения животъ за замѣна на една вещь съ друга. Населението строго се придържа о обредитѣ. Ако нѣкой тамъ би пожелалъ да живѣе безъ тѣхъ, то непремѣнно ще бѫде считанъ за безбожникъ, ако и да бѫде най-примѣренъ християнинъ.

Приносътъ въ жертва става повече въ натура: плодове, жито, добитъкъ, дрехи и др., рѣдко въ пари. Жертвата се принася въ честь на светията, а въ полза на църквата. Когато се поставя жертвата въ църква, никаква молитва не се чете, само се съобщава на попа. Въ нѣкои случаи не е достатъченъ само приносътъ, а е необходимо и съприкосновение съ иконата или съ почитания камъкъ, статуя и пр. Обикновено се обикаля около тѣхъ съ запалена свѣщь въ ржка най-малко три пѫти. Следъ обиколката свѣщьта се залепя на идола и се оставя жертвата.

За излѣкуване отъ болесть е необходимо да се носи часть отъ идола, да се намаже болното мѣсто съ масло отъ кандилото или да се измие съ водата, съ която е измита иконата или пъкъ да пие отъ нея. Всѣка молба и обредъ се придружаватъ съ обещание, че ако се получи исканото, ще бѫде възнагражденъ светията съ най-хубавото и най-скѫпото, което притежава молящиятъ се. Чешмитѣ и изворитѣ, чиито води сѫ самодивски, могатъ да се използуватъ само срещу откупъ, който се състои най-малко отъ единъ конецъ, оставенъ отъ собствената дреха. Ако такъвъ откупъ не се даде, тоя, който пие отъ водата или се мие съ нея, ще се разболѣе, ако ли е пъкъ за лѣкъ, нѣма да се излѣкува.

Култъ на мъртвитѣ. Обредитѣ въ честь на умрѣлитѣ много се почитатъ. „Имамъ два сина при бога“ — ми каза баба Маца отъ Петрово. Тоя изразъ за умрѣлитѣ чухъ да се употрѣбя по всички села. Ако не се извърши установеното погребение, вѣрватъ, че умрѣлиятъ се „чинува“ лоша „сенка“ (духъ) и не отива при бога, а скита по земята и прави това, що е вършилъ приживе, ходи тамъ, кѫдето е ходилъ като живъ, и пакости на хората. Виждали сѣнки да ядатъ и пиятъ, да яздатъ на магаре и др. Лошитѣ сѣнки се именуватъ таласъмъ и караконджо. Вѣрватъ че следъ смъртьта умрѣлиятъ скита до 9 дена по земята като „сенка“: той обхожда всички ония мѣста, гдето е билъ преживѣлъ. За да бѫде сѣнката на умрѣлия добра защитница на дома, отъ гдето е излѣзла, трѣбва да получава нужната храна и питие. За всѣки умрѣлъ се опредѣля „слугинкичка“, сир. прислужница. „Слугинкичка“ може да бѫде жената, най-близка приживе на умрѣлия: съпруга, сестра, майка и пр. Прислужницата мѣси и готви за умрѣлия, грижи се да поднася яденето на присѫствуващитѣ при гроба на умрѣлия въ деня на погребението и на 3, 6 и т. н. дни. При яденето въ поменъ на мръртвеца прислужницата стои права, а около нея почитателитѣ му насѣдали въ кржгъ ядатъ. Остатъцитѣ отъ яденето не се носятъ обратно дома, а се оставятъ върху гроба на умрѣлия. Прислужницата и близкитѣ на умрѣлия, когато го погребватъ или когато посещаватъ гроба му въ деня на „умренитѣ“, плачатъ. Тѣ плачатъ и нареждатъ случки изъ живота на умрѣлия. Когато посещаватъ гроба на умрѣлия и го оплакватъ, тѣ заставатъ на колѣне до гроба и отъ време на време полагатъ дветѣ си ржце върху гроба, после допиратъ ги последователно до челото си и до сърцето си и пакъ ги слагатъ върху гроба. Оплаквачитѣ се стараятъ да покажатъ съ думи, че умрѣлиятъ е много близъкъ до сърцето имъ и че много жалятъ, че е напусналъ „бѣлия свѣтъ“. Разказаха ми, че една лоша „сенка“ се явила вследствие на това, че мъртвецътъ не билъ погребанъ споредъ обичая и не му била опредѣлена прислужница (въ село Миравци). Селянитѣ се принудили да се прибиратъ рано въ домоветѣ си, да затулятъ куминитѣ си съ тръни, за да не ходѣла низъ кѫщитѣ имъ. Ала сѣнката все пакъ намирала, какъ да влиза въ кѫщитѣ. За да се отърватъ отъ нея, сгорещили казанъ вода и го излѣли въ гроба.

Това извършили по съветитѣ на дѣдо Митре. Увѣряваха ме, че следъ наливането на врѣлата вода въ гроба лошата „сенка“ на умрѣлия изчезнала. Въ село Давидово пъкъ се отървали отъ такава лоша „сенка“ като разкопали гроба, извадили мъртвеца и го хвърлили въ Вардара.

Змейове и самодиви. Вѣрването въ змейове и самодиви е много запазено. Маца Христова отъ село Давидово ми разказа, че нѣкое време една жена отъ попския родъ родила змейче: била любовница на змей. Майката похлюпила малкото змейче подъ копаня и го хранила съ млѣко. Змейчето имало крила, ржце, змийска опашка и човѣшка глава. Майката го хранила, до гдето дошло лѣтото. При първата гърмотевица змейчето отлетѣло въ облацитѣ и не се върнало вече.

Самодивитѣ живѣяли около рѣкитѣ и изворитѣ. Тѣ пакостѣли, ако човѣкъ урниса (налети) върху тѣхъ. Такъвъ човѣкъ се разболява и умира. Лѣкарство може да намѣри съ пиене и поливане съ вода отъ самодивски извори.

Разказаха ми, че село Милетково преди сто години било застроено въ равнището до Вардара. Премѣстването на селото, гдето е сега, е станало по следнята причина. На старото мѣсто децата на селянитѣ не траяли (измирали). Дирейки лѣкъ за тоя моръ по децата, милетковчани повикали прочутъ съ своитѣ изцерявания старецъ. Старецътъ имъ казалъ, че децата имъ не траятъ само за това, защото мѣстото, гдето е застроено селото, е самодивско, че сж „урнисали“ и постоянно „урнисватъ“ на самодивитѣ. Той ги посъветвалъ да си премѣстятъ селото, ако искатъ да имъ траятъ децата. Селянитѣ го послушали, застроили се на сегашното мѣсто и отъ тогава започнали да имъ траятъ децата.

Самодивитѣ нощно време се събирали на веселие, игри и пѣсни. Човѣкъ не бива да се доближава до тѣхъ и да се вслушва въ тѣхнитѣ пѣсни, а трѣбва да се крие и бѣга. Христо Томовъ отъ село Миравци ми разказа следния случай: Бѣхъ съ жената си и децата си на нивата при горня Ситница. Привечерь, когато да лѣгаме въ колибата, момиченцето ми отвори вратата да излѣзе на вънъ. То се спрѣ до вратата и ми вика: „Тате, слушай, какво е това?“. Слушаме съ жената и чуваме свирки свирятъ, пѣсни се пѣятъ, играятъ и викатъ. Казахъ на момичето: „Скоро влизай въ колибата и затваряй

вратата!", а на жената: „Жено, изгасвай огъня, това сѫ самодиви!". Легнахме си и чувахме свиркитѣ, пѣснитѣ и игритѣ чакъ до първи петли.

Отъ самодивскитѣ извори и чешми, които сѫ много въ тоя край, най-прочути сѫ съ своята лѣковитость Лазаровата въ Давидовско, Самодивската въ Миравско, Изворчето при Кованецъ, Киселата вода подъ село Конско, чешмата подъ Брайковската църква.

Обреди по Възкресение Христово. Срещу Възкресение Христово мѣстното население — мѫже и жени нощуватъ въ черквитѣ за здраве и благополучие. На втория день на Възкресение се извършва особена служба съ жертвоприношение, за да се добие плодородие презъ годината. Службата се извършва така: Следъ църковенъ отпускъ главитѣ на домакинствата се събиратъ при попа и църковното настоятелство, за да взематъ отъ тѣхъ икони, които ще носятъ при шествието, което ще стане по нивитѣ. Тъй като всички светии не се считатъ еднакво добри покровители на плодородието, то всѣки домакинъ иска да вземе оная икона, чийто светия смѣта че повече помага. Въ случая въпросътъ, кой коя икона да носи, се разрешава чрезъ явно наддаване въ полза на църквата. Църковното настоятелство поставя една по една иконитѣ на търгъ, а домакинитѣ наддаватъ. Споредъ даденитѣ суми се получаватъ иконитѣ. Откупване на иконитѣ може да стане не само съ пари, но и въ натура, и не веднага дадени, а когато се получи берикетътъ. За забелѣзване е, че цената на една икона всѣка година не е една и сѫща. Тая цена зависи отъ миналогодишното покровителство, което е оказалъ светията върху имотитѣ на оня, който я е носилъ миналата година. Като се разпродадатъ иконитѣ, тогава всички мѫже, жени и деца съ ядене и пиене, начело съ попа, който носи причастието, и съ хоругвитѣ тръгватъ низъ иколноститѣ на селото. Въ време на движение се спазва следниятъ редъ: попътъ и главитѣ на домакинствата вървятъ напредъ, на второ мѣсто останалитѣ мѫже, а на трето мѣсто женитѣ, момитѣ и децата. Въ време на движението непрестанно се пѣе Христосъ воскресе, като се подема ту отъ мѫжетѣ, ту отъ женитѣ и момитѣ, ту отъ децата — на разни мелодии. Мѫжетѣ, подражавайки на попа, пѣятъ Христосъ воскресе по установената църковна мелодия, женитѣ и мо-

митѣ—по мелодиитѣ на лазарскитѣ пѣсни, а ученицитѣ—по мелодията, която сѫ заучили въ училище. Освенъ Христосъ воскресе се пѣятъ и пѣсни, особено въ планинскитѣ села, за змейове или за всенародни бедствия и нещастия.

Когато процесията мине покрай засѣта нива, по желанието на стопанина на нивата се спира процесията и той казва на попа да ѝ чете, като обещава да даде на църквата опредѣлена часть отъ нейния плодъ. Когато попътъ изчете молитвата и изпѣе Христосъ воскресе, взема зелена вейка, допира я до иконата на светията и я забива въ нивата. По тоя начинъ вѣрватъ, че светията ще поеме грижата да се роди много плодъ и да я запази отъ стихии. Така ходейки отъ нива на нива, процесията достига до свещеното дърво на мѣстността, около което три пѫти се завърта; изпѣва се Христосъ воскресе и следъ това върху кората на дървото се прави кръстъ, а въ срѣдата на кръста малка дупчица, въ която се полага анафора, потопена въ комка. Така дървото е вече осветено-причестено и става покровитель въ името на светията, на когото се нарича плодородието низъ цѣлата мѣстность. Въ него и на около не може да се засели никакъвъ лошъ духъ, който би могълъ да унищожи плодородието, или пъкъ би могълъ нѣкой човѣкъ да направи магия. Отъ това причестено дърво се взиматъ клонки и се забиватъ по засѣтитѣ ниви. Нива, въ която има забита вейка отъ свещеното дърво, е запазена отъ всѣкакви напасти. По тоя редъ обхождатъ цѣлото землище на селото, като се спиратъ да четатъ молитви не само на нивитѣ, но и на извори и чешми. Въ село Милетково въ тоя день се е причестявалъ и „Мраморотъ“. Ако по нѣкои причини процесията не се състои или пъкъ нѣкой домакинъ не е могълъ да участвува въ нея, то впоследствие се задоволяватъ само съ забиването на вейка въ нивата, която вейка предварително е допирана до една отъ иконитѣ въ църквата.

Въпрѣки че населението отдава твърде голѣмо значение на бога по отношение на плодородието, все пакъ сега у него има стремежъ, като обсѫжда лесно достѫпнитѣ нему причини, да работи за отстранението имъ, независимо отъ волята на божество. Стремежътъ му да изследва и критикува причинитѣ на явилото се плодородие или неплодородие се засилва и го тласка бързо къмъ прогресъ. Само у женитѣ

стои твърдо вѣрата, че работеното въ дни, въ които споредъ преданието не трѣбвало да се работи, носи нещастие, болести, моръ, неплодородие и др.

Болести и лѣкуване. Въ тоя край не допускатъ мисъль, че болеститѣ се причиняватъ отъ зарази. Мжже и жени за причина на болеститѣ отговарятъ: отъ бога сж тѣ, пратени за наказание за направени грѣхове или за неизвършени обреди или недобро държане съ разнитѣ духове. Имахъ случай да видя много хора, които при заболяване не се питатъ, отъ где сж се заразили или какъ сж настинали, а се питатъ да узнаятъ, въ кой праздникъ сж работили или пъкъ, кжде сж ходили, или на какво сж урнисали. За да се възпроизведе въ подробность връзката между божието наказание съ моръ, неплодородие, болести и действията на хората, необходимо нуждни сж дълги проучвания. По тоя въпросъ можахъ да отбележа, че наказанието се праща за най-разнообразни действия, които нѣматъ нищо общо съ престжпването християнскитѣ добродетели. Не само работенето въ празднични дни е грѣхъ, който носи наказание и щети, но такъвъ грѣхъ е и даването млѣко, сирене, масло и др. въ нѣкои опредѣлени дни.

Населението, като отдава заболяванията на божията воля, не държи никакъ на чистотата и хигиената, които смѣта, че нѣматъ значение въ живота на човѣка. Двороветѣ имъ сж безъ нужници; улицитѣ, дворищата сж изпълнени съ гниеща сметь. Кжщитѣ имъ сж голѣми, подобни на плѣвници, безъ прозорци, съ два входа; освѣтляватъ се презъ кумина или презъ нѣкоя дупка на тавана. Въ първитѣ моменти, като влѣзе човѣкъ въ кжщитѣ имъ, нищо не може да се вижда поради мрака въ тѣхъ. Въ кжщитѣ къмъ комина има по-високо мѣсто, което служи за живѣене на хората, а останалата часть служи за помещение на добитъка—волове, магарета, овци, кози.

Отъ скоро време сж почнали да прибавятъ по една стаичка, залепена до кжщата, която служи повече за гости. При липсата на чистота и хигиенични жилища, макаръ и при здравъ климатъ, населението много страда отъ болести и смъртность. Прирастътъ на населението е много слабъ. Отъ сто години селата съвършено незначително сж се увеличили. Нѣкога въ село Петрово се е появилъ сифилисъ, пренесенъ отъ единъ българинъ, който служилъ въ турската войска.

Днесъ отъ тая болесть сѫ заразени всички въ селото, отъ него е разнесена заразата и въ съседнитѣ села Давидово, Миравци, Милетково, Кованецъ, Конско. Тя се шири още, понеже болни се женятъ съ здрави, болни и здрави ядатъ и пиятъ заедно.

Пратената отъ бога болесть за наказание на грѣха се взима пакъ отъ него: богъ наказва, богъ помилва. Следвайки това схващане, болниятъ винаги дири лѣкъ отъ бога, светиитѣ и другитѣ духове, въ които вѣрва, че отъ тѣхъ ще получи изцѣряване съ молитва и жертвоприношение. Светиитѣ тамъ иматъ тая роля за населението, каквато у насъ иматъ лѣкаритѣ: близкитѣ на болния препоржчватъ тоя или оня светия, както у насъ тоя или оня лѣкарь. Първата медицинска помощь тукъ се дава отъ попа. Той чете молитва за изцѣрение или въ църквата, ако болния може да отиде въ нея, или въ дома на болния, ако е тежко заболѣлъ. За лѣкарство служи маслото отъ кандилото на нѣкоя икона или пъкъ водата, съ която е измита иконата; ако пъкъ изцѣряването се дири отъ свещено дърво или камъкъ, тогава болниятъ взема парчета отъ тѣхъ и ги носи съ себе си; той вѣрва, че тия парчета ще изгонятъ болестьта. Понеже смъртностьта на децата е въ голѣмъ процентъ, затова тукъ нѣма жена, която да не носи парче отъ свещенъ каменъ, особено отъ мървинския легионеръ, за здраве на децата ѝ. За здраве служатъ и самодивскитѣ води, отъ които се миятъ, пиятъ и въ които се кѫпятъ. Разказаха ми въ с. Мировци следния начинъ на излѣкуване. Въ селото се появила болесть, отъ която измрѣли 60—70 човѣка. Живитѣ се спасили отъ тая болесть като получили платъ, изтъканъ на новъ станъ отъ щастлива невѣста (такава е оная, която има живи свекъръ, свекърва, мѫжъ и мѫжко дете) и нова вълнена прежда. Както се лѣкуватъ хората, така се лѣкува и добитъкътъ. Напримѣръ бездетната жена обикаля три пѫти съ запалена свѣщь миравския камъкъ, а сѫщо тоя камъкъ обикалятъ така и безплодната крава, кобила или овца. Епидемичнитѣ болести тукъ се представляватъ като скитници духове съ ненаситенъ гладъ. За храна имъ служатъ хората. Богъ ги праща за наказание. За да доближатъ незабелѣзано до хората, тѣ се явяватъ въ различни образи: огънь, кучета, котки, чудовища и др. Може да се разболѣе човѣкъ и отъ мѣстни духове, които нападатъ човѣка, когато навлѣзе,

спи, яде или работи въ тѣхното жилище. Всички духове ходятъ споредъ тѣхното вѣрване до първи петли. До тогава не бива да се ходи. Човѣкъ трѣбва да си е въ жилището, вратата да е добре заключена и никаква свѣтлина да не се вижда извънъ жилището. Тая свѣтлина може да издаде присжствието на хората и духоветѣ, та ржководейки се отъ нея да ги нападатъ.

Магии. Населението вѣрва, че има хора, които, ако произнесатъ таинствени думи и извършатъ нѣкои действия, като си послужатъ съ особени вещи, могатъ да направятъ каквото пожелаятъ — да се разболѣе нѣкой, или да умре, да се раздѣлятъ двама влюбени или да се отнеме берикетътъ отъ добитъкъ и ниви. За да се запази човѣкъ отъ магии, тамъ вѣрватъ, че трѣбва известни нѣща, които могатъ да послужатъ за магии, да не попадатъ въ чужди ржце напр. косми отъ бръснатъ младоженецъ, парчета отъ венчални дрехи на невѣста, зрънца отъ „мамилото," и да вѣрватъ още, че предпазватъ отъ магии и лоши духове, нога отъ къртица, пара съ червенъ конецъ. Ногата отъ къртица пришиватъ на детски шапки, а пара съ червенъ конецъ непремѣнно трѣбва да носятъ лехусата и новороденото. Колкото пжти се разговаряхъ съ мѣстнитѣ жители за магията, всѣки пжть забелѣзватъ голѣмъ страхъ отъ нея. Тоя страхъ ги караше да замълчаватъ и да избѣгватъ разговори върху магията. Магиитѣ, извършени върху хора, животни и ниви, могатъ да се развалятъ съ помощьта пакъ на магии чрезъ отмагйосване.

Мамило. На „Тодорица" (Тодоровъ день) за предпазване отъ магии и за да се получи животъ и здраве по хора и добитъкъ, прави се „мамило." „Мамилото" се състои отъ варена царевица и жито. То се носи и въ църква, гдето попътъ му отчита молитви. Отъ църквата мамилото се носи въ дома и се дава по малко отъ него на всѣка жива душа (хора и добитъкъ) да яде. Внимава се най-строго, щото нито едно зрънце да не се разпилѣе или да падне на земята отъ това мамило. Защото въ противенъ случай на хората и животнитѣ ще се случи нѣкое голѣмо нещастие.

Коледни и др. обичаи. На коледа горятъ бжднякъ до извѣстяване Рождество Христово отъ коледаритѣ. Коледаритѣ се състоятъ отъ група млади момчета, които ходятъ отъ кжща на кжща да възвестяватъ Рождество Христово. Тѣ носятъ

тояги, които наричатъ „к о л д а ш к и.“ Съ тия „колдашки,“ щомъ влѣзатъ въ кѫщата, разпиляватъ горящия огънь като силно извикатъ до три пѫти: „Хей, Коледе, хей!“ Колдашкитѣ следъ свършването на коледуването непремѣнно трѣбва да се хвърлятъ по покривитѣ на кѫщитѣ, за да нѣмало бълхи презъ годината. На бѫдни вечеръ софрата съ яденето цѣлата нощь не се вдига. Коледаритѣ получаватъ и подаръци—месо, колаци и др., които поставятъ на клонести пръчки, наричани „мървници.“ Малки деца по Коледа и по Великдень ходятъ сѫщо по кѫщитѣ, изпяватъ по нѣкоя пѣсенчица, за което и тѣ получаватъ подаръци.

Срещу „з а п о с т е л к и“ (заговезни) младитѣ горятъ голѣми огнйове, наречени „о р т а к о п а“. Отъ тия огнйове вематъ и подновяватъ огъня по домоветѣ си.

Д у д е л е. Презъ време на голѣма суша правятъ „д у д е л е“. Дуделето е момиче сираче, което окичватъ съ цвѣтя и зеленина. То ходи отъ кѫща въ кѫща, придружено отъ възрастни жени и моми и играе подъ пѣсеньта на придружаващитѣ го. За случая пѣятъ:

Се мòльом на бòга
Рòса да зарòси
Пòле да разлàде
Берèкет да рòде
Сирàци да зарàне.

Следъ свършване на играта поливатъ „дуделе“ съ вода и всички викатъ: „Дай бòже дожъ!“

Л ю л к и. На Великдень и Гергьовдень се люлѣятъ за здраве. Люлката се прави на зелено дърво. Люлѣящиятъ се трѣбва да има въ себе си на Великдень червено яйце, а на Гергьовнень да е омотанъ съ тревата угойка, за да бѫде здравъ и угоенъ. Освенъ на Великдень и Гергьовдень момцитѣ и момитѣ правятъ люлки въ всички празднични дни за забавление и развлѣчение. Тогава люлѣенето се придружава съ припѣвни пѣсни, наречени люлашки, като напр.:

У бàшчата ѝма
Лю̀лка вързàно
На лю̀лка се лю̀ле
Бѐла Марѝя (или друга която се люлее)
А отзъде стòе

Лѐвенъ Рѝсто
Я и вѐле говòре
Слѐзи ми Марѝе
Сѝлен вѐтър ке подȕне
Ке те крѐне
Лю̀лка ке се скѝне
Тѝ ке ми пàдниш.
Марѝя се лю̀ле
Рѝсто дека глѐде
И бòга се мòле
Лю̀лка да се скѝне
Марѝя да пàдне
На тàткому двòре
У Рѝстове ръце
Катò бел трендàфил
Онà да разцъвтȕве
Онà да прецъвтȕве.

Надхващания. Обичаятъ „надхаащания“ е забавление за възрастнитѣ. То става обикновено следъ църковенъ отпускъ на Водици (Богоявление) и на именни дни. На Водици събранитѣ възрастни мѫже следъ църковенъ отпускъ извършватъ надхващанието така. Напримеръ Христо казва: давамъ 10 гроша да се окѫпе Петъръ. Петъръ отговаря: давамъ 15 гроша да се окѫпе Христо. Така наддаватъ единъ срещу други, докато единъ отъ надхващащитѣ се намѣри за поизгодно да бѫде окѫпанъ заедно съ дрехитѣ си въ коритото на чешмата, отколкото да плати. Заплащането става въ полза на църквата, а по нѣкога и въ полза за общо угощение и пиене. Надхващане става и за хвърляне камъни на далеко, дигане тежести или надиграване на хоро.

Празници на животни. Опредѣленитѣ празднични дни за здраве и разплодъ на домашния добитъкъ и предпазване отъ щети, болести и диви животни се спазватъ много строго. Въ тия дни не се извършватъ работи въ връзка съ добитъка. Такива празднични дни има много: за волове, овце, змии, гущери, мишки, вълци и др. Най-важни отъ тия дни споредъ населението сѫ следнитѣ.

Пророкъ Еремия (1 май ст. стилъ). Въ тоя день не се дои млѣко, не се оре, не се сѣе и не се впрѣга добитъкъ.

Въ тоя день нищо не се изнася отъ дома, нищо се не дава въ заемъ, нито се пъкъ продава. Въ тоя день се вари урда отъ млѣко съ нагорещени камъни. Нагорещенитѣ камъни се поставятъ и изваждатъ отъ млѣкото съ голѣми дървени клещи. Отъ тия клещи при играта „джамала“ правятъ камилата (джамалата). На Еремия въ село Серменина изпочупватъ старитѣ подници и правятъ нови за цѣла година. Сутриньта рано сѫщия день домакинитѣ обикалятъ всичкитѣ кюшета на кѫщата, двора, като чукатъ машата съ кацията (лопатка за огънь) и викатъ: „Бегайте змии и гущери, ке ви утепе живия“.

Днитѣ на 11, 12 и 13 ноември ст. стилъ наричатъ Минуве, Мъртенци или вълчи празници. Въ тия дни не се оре, не се сѣе, нито се рѣже особено съ ножици, за да не пострада добитъкътъ отъ вълци, а преждата и дрехитѣ — отъ мишки.

На 18 декември ст. стилъ се прави петохлѣбие въ църквата за здраве на добитъка.

Гадания. Населението вѣрва, че може да отгадава бѫдещето. Можахъ да науча следнитѣ случаи на гадание.

На бѫдни вечеръ правятъ „пупа“ (баница) съ пара. Тая пупа се чупи на толкова парчета, колкото хора има въ кѫщата. Оня, който получи парчето съ парата вѫтре, се счита за най-щастливия за презъ годината. Каквато работа и да се почне, нему предоставятъ да я захване. Въ щастието на тоя човѣкъ иматъ голѣма вѣра. Въ нѣкои домакинства парчетата отъ баницата наричатъ и на овце, на крави, на коне и тъй нататъкъ. Въ онова парче, въ което се намѣри парата на каквото е именувано, на такова ще има берикетъ презъ предстоящата година. Ако парата е намѣрена въ парчето, наречено на козитѣ, то берикетътъ ще бѫде отъ тѣхъ.

На 1-и мартъ си вързватъ „мартеница“, която на следния день се поставя подъ камъче и стои тамъ, докато се види ластовица. Тогава повдигатъ камъчето и ако намѣрятъ животинки подъ него, то оня, който е поставилъ мартеницата, ще бѫде презъ годината здравъ, ако ли пъкъ нищо нѣма подъ камъчето, това предизвестява нещастие, болести и дори смъртъ на сѫщия.

Момитѣ отгатватъ своитѣ бѫдещи мѫже по следния начинъ. На Св. Четиридесѣтъ мѫченици овиватъ две прѫчки съ червенъ конецъ, които вечерно време поставятъ надъ ва-

дичката като мостче. Момата вѣрва, че по това мостче ще мине бѫдещиятъ ѝ мѫжъ и ще ѝ се яви на сънъ. „Сънътъ въ тая нощь никога не лъже“ ме увеpяваше баба Мария отъ село Милетково. „Три години правихъ наредъ като мома мостчета и тритѣ години сънувахъ все моя дѣдо. Па бе ме много ядъ: не го искахъ, другъ си имахъ на умъ. Божичко, колко искахъ да сънувамъ тоя, що ми бе на умъ, но не биде. Моя дѣдо сънувахъ и за него се омѫжихъ. Та съно, въ тоя день не е лъжовенъ“ заключи баба Мария.

На Св. 40 мѫченици се взима първата вейка, до която се допре човѣкъ, следъ като стане отъ сънъ. Тя се изгаря и пепелта отъ нея се пресѣва. Гледа се, на що приличатъ едритѣ остатъци въ ситото, и ако приличатъ на жито, берикетъ ще има на жито, ако приличатъ на царевица, просо или др., то берикетътъ ще бѫде презъ годината отъ царевица, просо или друго.

Счупено или навехнато се отгатва съ яйце. Яйцето се чупи върху болното мѣсто, и ако се разлѣе, има счупена кость, ако ли не се разлѣе, тогава е само навехната.

На попрелки отгатватъ, дали двама млади ще се вематъ, съ два усукани отъ памукъ конеца, които се поставятъ единъ до други и се запалватъ. Ако изгорятъ до край, това означава, че младитѣ ще се вематъ.

Джамала. „Джамала“ е игра (пиеса), която се играе отъ срѣдния день на Божикь до Водици. Приходътъ отъ играта е въ полза на църквата. Играта прилича на карневалско шествие и първобитно театрално представление. Играчитѣ представляватъ картини отъ преживѣлицитѣ на човѣка въ „белио светъ“, — разболяване, раждане, умиране, свадби, домашни и полски работи и др. Опредѣлено съдържание играта нѣма. Играчитѣ въ времето на представлението творятъ. Действуващи лица сѫ: невѣста и дете, дѣдо и баба, камила и камиларинъ. Действуващитѣ лица си правятъ безобразна дигизация: съ почернени лица, съ облѣчени наопаки дрехи. Особено впечатление прави дѣдото, по когото има накичени звънци, клопотарки, така че при всѣко негово движение тѣ задрънкатъ. Централно мѣсто въ пиесата заема невѣстата съ нейното дете. Тя е символъ на плодородие, затова всѣки се старае да я закачи, да я открадне или пъкъ да отнеме детето ѝ. Вѣрватъ, че който успѣе да закачи не-

вѣстата, да открадне нея или детето ѝ, ще има голѣмъ берикетъ на всичко. Ала това става твърде мѫчно, защото дѣдото и бабата зорко я пазятъ отъ похитителство. Дѣдото я брани съ колдашка, а бабата съ пепелъ и лукъ. Съ играчитѣ се движи и джамалата (камилата). Камилата наричатъ човѣка, който носи клещитѣ, съ които сѫ поставяли нажежени камъни въ млѣкото на 1. май, и който е увитъ така съ черги и парцали, че да наподобява камила. Вѣрва се, че колкото тая изкуствена камила се представи по-голѣма, толкова и млѣчниятъ добитъкъ презъ годината ще бѫде поедъръ. Джамалджиитѣ ходятъ отъ кѫща въ кѫща, гдето ги и даряватъ. Тѣ постоянно просятъ да имъ се даде нѣщо подъ разни предлози: детенцето било голо, дѣдото боленъ, невѣстата гладна и др. Подаренитѣ нѣща поставятъ на коне и магарета, които придружаватъ процесията. Джамалджиитѣ създаватъ въ селата най-голѣми развлѣчения и веселие. Съ тѣхъ се движи като публика цѣлото село.

Русалии. Въ сѫщитѣ дни, въ които се играе джамалата отъ Божикъ до Водици, играятъ се пакъ въ полза на църквата „русалийски“ игри. Играчитѣ „русалии“ се подбиратъ да бѫдатъ здрави, силни и издържливи. Тѣ се обличатъ въ бѣли дрехи: дзиври, фустанела, чепкенъ, малъкъ поясъ. Въоръжени сѫ съ голѣми ножове (дървени въ турско време, защото турското правителство не имъ позволявало желѣзни). Водачътъ на русалиитѣ е въоръженъ само съ брадва и за това се нарича балтаджия. Числото на русалиитѣ е неопредѣлено, но трѣбва да бѫде чифтъ. Русалийскитѣ игри сѫ особенъ танецъ съ ножове; той се играе въ тактъ подъ музика. Играчитѣ се нареждатъ въ права редица на растояние два метра единъ отъ други. Първиятъ играчъ се нарича танчаръ. Срещу него стои балтаджията и командува играта. Зрителитѣ презъ време на играта трѣбва да стоятъ мирно и прилично. Никой отъ тѣхъ не бива да сѣда, да загръща рѫце или да ги държи въ джобове. Преди да почнатъ игритѣ си, русалиитѣ получаватъ благословение въ църквата. Следъ свършване на игритѣ пакъ отиватъ въ църква да имъ чете попътъ. Русалията презъ деня никакъ не проговорва. При отиване по нужда на нѣкой отъ русалиитѣ, придружава се непремѣнно отъ другарь русалия, който върти ножъ надъ главата му, за да го брани отъ зли духове.

Ако се срещнатъ русалийски чети по пѫтищата, непрѣмѣнно се сбиватъ, защото отстѫпването една на друга се смѣта за голѣмъ грѣхъ. Убититѣ русалии въ такива случаи се погребватъ на мѣстото, гдето сѫ паднали. По пѫтищата между тия села въ тоя край има много русалийски гробища. Убийството въ време на такива срещи не се счита грѣхъ, и споредъ схващането имъ убиецътъ не може да бѫде тегленъ да отговаря предъ сѫдилищата за убийство.

Лазаруване. — Лазаруването се извършва само отъ девойки и „поддевки“[1]. Ала въ подготовката на лазарскитѣ игри вематъ участие всички жени отъ селото. Две седмици преди Лазаровъ день всѣки свободенъ часъ се използува за заучване лазарски пѣсни и игри. По махлитѣ низъ цѣлото село се чуватъ само пѣсни: моми и поддевки пѣятъ и играятъ подъ ржководството на невѣсти и възрастни жени. Ония отъ женитѣ, които не вематъ участие въ тия обучения, бързатъ да дотъкмятъ премѣнитѣ на лазаркитѣ. Презъ тия две седмици лазаруването заема първо мѣсто въ живота на женитѣ, на които вниманието и разговоръ̀тъ е изключително все по него. Заучаване на пѣснитѣ иска много работа, защото сѫ много и разнообразни: за всѣка възрасть, за всѣко семейно положение, за всѣко занятие има отредени съответни и то не една а нѣколко пѣсни. Лазарскитѣ пѣсни въ художествено отношение стоятъ много по-високо отъ всички останали. Въ тѣхъ е изразено нежно и дълбоко чувство. Ето нѣкои отъ тѣхъ за влюбенъ ергенъ:

Мо̀ре мо̀ме черноо̀ка
Вѝно ли сѫ тво̀йте о̀чи
Или лю̀та ба̀ш рака̀ия
Кат́ме мѝлно погледну̀ваш
На сърце ме устрелю̀заш
На гла̀ва ми бо̀лка да̀ваш

или

Сѐдна лу̀до да вечѐря
Бла́га рѝба поленѝнска[2]
Една ха̀пка не прегътна

[1] Поддевки = малкитѣ моми. [2] Дойранска.

В ум му дȍйдѐ мȁлка мȍма
Я оставѝ вечѐрята
И отидѐ да я пȁла

или

Залудѐло, заблудѐло
Едно лȕдо, лȕдо млȁдо
Като вȍда от брѐг на брѐг
Така лȕдо от плѐт на плѐт
Сȁке мȁлка мѝла мȍма
Ил да вѝде ил да стрѐте.

Въ лазарскитѣ пѣсни се изтъкватъ грижитѣ на невѣсти за своитѣ мѫже, на стари родители грижитѣ за задомяване на отрасли синове и дъщери; възпѣватъ се хубостьта и добродетелта на девойкитѣ и храбростьта и умътъ на момцитѣ. На маловъзрастнитѣ пъкъ пѣятъ пѣсни, въ които изразяватъ родителскитѣ желания да ги видятъ скоро отрасли, красиви, добри и учени за гордость и подкрепа на старость.

Въ петъкъ преди Лазаровъ день девойки и поддевки излизатъ извънъ селото да приветствуватъ и посрещнатъ Лазара съ пѣсни. Въ една отъ тия пѣсни тѣ искатъ отъ него да не дохажда скоро, защото:

Ей Лазȁре, Лазȁре
Гѝди млȁдо вȍйниче
Рѝзи сѫ невѐзани
Двȍри непомѐтени.

Въ сѫбота лазаруватъ поддевкитѣ (малкитѣ моми), а въ недѣля възрастнитѣ. Лазаруването е тъй желано отъ момитѣ, че нищо не е въ състояние да ги отклони отъ него. Това желание е изразено въ следната пѣсень:

Нȁ ти кѐрко петстотѝни,
Салде Лȁзар да не ѝграш.
Мѝли тȁтко, да ми дȁдеш
Да ми дȁдеш шестотѝни
Па Лазар ке го ѝграм.

Лазаркитѣ ходятъ отъ кѫща въ кѫща, гдето играятъ, наредени въ прави редици, и пѣятъ за всѣки членъ отъ семейството особена пѣсень. Всѣки, на когото тѣ изпѣятъ пѣсень, е длъженъ ди ги дари. Когато влизатъ въ кѫщата на своя другарка, лазаркитѣ пѣятъ още отъ двора следната пѣсень:

Ей Лазàре, Лазàре,
Гѝди млàдо вòйниче
Чий сѫ вѝя двòрове?
Вѝя ми сѫ (името на другарката)
Шо е рàно станàла,
Двòрове изметѐла
С бѐл ми босѝлек смѐтени
С àльов стрàтор рѝнени.

Ако пъкъ влѣзатъ въ кѫща на лазарка, която е въ тѣхната чета, тогава пѣятъ:

Имала мàйка мѝла кѐрка
Я премѐни, я сорѐде
Да я пѹ̀щи с лазарѐтки. . .

Въ недѣля вечерь всички девойки дружно изпращатъ Лазара извънъ селото съ пѣсни, пропити отъ тѫга по отиващия си Лазаръ и натяквайки на недѣлята, която ги е раздѣлила отъ него:

Недѐлйо, недѐльо
Ти наша раздѐльо
С Лазàра недѐльо
Шо ни скòро собѐри
Шо ни скòро раздѐли.

Следъ изпѣването на тая пѣсень всички девойки извикватъ:

„Со здраве Лазаре до година пакъ да дойдешъ!“

Колкото съдържанието на лазарскитѣ пѣсни е пропито отъ нежни чувства, толкова пъкъ мелодиитѣ не имъ съответствуватъ по своята груба музикалность и речитативность.

Следъ всѣки стихъ следва провикване на звука „и“. Лазаруването въ тоя край се явява като народна школа за литературно и музикално възпитание на младото поколѣние. Въ тия школи би трѣбвало да внесатъ своя даръ музиканти и поети, ако желаятъ да имаме народъ по-поетиченъ и по-музикаленъ. За съжаление и въ тоя край констатирахъ, че на тия пѣсни почватъ да гледатъ като на бѣсовски и просташки-селски и да се влѣкатъ по чужди, че били модерни.

Рецензии и книжовни вести.

A. Margulіés, Historische Grundlagen der südslavischen Sprachgliederung. Archiv für slavische Philologie, 40 (1926), 197—222.

Д-ръ Алфонсъ Маргулиесъ, приватъ-доцентъ по славянска филология въ Мюнхенския университетъ, като новъ работникъ на полето на славянската наука проявява особенъ интересъ къмъ въпроситѣ по миналото на нашия народъ и неговия езикъ. За това свидетелствува и пробната му лекция за добиване venia legendi, посветена на културнитѣ отношения между България и Византия и напечатана въ „Списание на нѣмското ориенталистическо дружество“ (Bulgarien und Byzanz in ihren kulturellen Beziehungen, въ Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft Bd. 5, H. 2, 1926, 172—188).

Най-новата книжка на Ягичевия „Архивъ за славянска филология“, издаванъ сега отъ Мюнхенския професоръ Бернекеръ, ни донася пакъ една негова студия, онасловена „Исторически основи на южнославянското езиково раздѣление“, гдето дълбоко се засѣга въ областьта на българския езикъ, като се разглеждатъ, между друго, важнитѣ въпроси за разграничението на българския езикъ накъмъ сърбохърватския и обособението на българскитѣ диалекти.

Похвална е прямотата, съ която младиятъ ученъ се стрѣми и тукъ да назовава нѣщата съ тѣхнитѣ сѫщински имена, безъ да държи смѣтка за политическитѣ настроения и съображения, които по отношение на Балканския полуостровъ прозиратъ въ трудоветѣ и на първостепенни изследвачи въ областьта на историческитѣ науки. Тръгналъ по стѫпкитѣ на Лескина и Бернекера, отъ чиято школа е излѣзълъ, той нарича кирилометодиевския езикъ направо старобългарски, въ пълна противоположность на упоритостьта, съ която днесъ, най-вече въ славянскитѣ страни и въ Франция, по известни съображения употрѣбятъ съвсемъ неопредѣления терминъ „старославянски“ или „старословенски“, който специално въ сръбската наука намира опора въ известната теория за „македонскитѣ славяни“.

Въ свръзка съ това М. взема решително становище и досежно принадлежностьта на македонцитѣ и на тѣхния езикъ. „Преди всичко по отношение на заселването си — пише той на стр. 208 и след. — Македония лежи безъ съмнение на пѫтя на ония славяни, които проникнаха въ Гърция, въ Пелопонесъ. Понеже сега е явно, че славянскитѣ поселения въ Гърция сѫ български, близко е да се приеме, че и заселницитѣ въ Македония сѫ били български славяни (Bulgaroslaven)“. Исторически пакъ Македония, Тракия и останалата днешна България сѫ били свързани въ една държава още при първото обеди-

нение у южнитѣ славяни въ по-голѣмъ обсегъ, въ държавата на турко-българитѣ, особено при Бориса и Симеона. Сѫщото обединение започналъ Самуилъ отъ Македония, която по-късно Асеновцитѣ търсили отново да си присъединятъ. Срещу това Сърбия е настѫпила отъ северъ тепърва следъ 1232 год., защото Македония е била, въ противоположность на Нишката область, главната цель на експанзивния напоръ на Немановцитѣ (das Hauptziel des Expansionsdranges der Nemaniden). Въ 1413 г. Македония подпада вече подъ турска власть за повече отъ четири столѣтия.

М. отбелязва и критикува оригиналната идея на сърбина Джорджевичъ (въ брошурата му върху Македония, Панчево 1920) да събере и сравни годинитѣ на владичеството на българи и сърби надъ Македония — 129 срещу 131 — за да докаже, че „Сърбия има еднакви права върху Македония, както и България", безъ дори да държи смѣтка, че въ тая страна живѣятъ славяни още отъ 600-та година.

„Историята сама — продължава дословно М. — не може да опредѣли принадлежностьта на Македония, последната дума се пада на езика. Той е — това трѣбва да се каже съ всичката решителность — отъ основа б ъ л г а р с к и. Български въ основата си, български въ развоя си до день днешенъ, и само една северозападна ивица действително е посърбена отъ старо време — ония диалекти, въ които се изговаря ћ, ђ" (Die Historie allein lässt die Zugehörigkeit Makedoniens nicht bestimmen, das letzte Urteil fällt die Sprache. Diese ist — das muss mit aller Entschiedenheit ausgesprochen werden—von Grund aus b u l g a r i s c h. Bulgarisch in der Grundlage, Bulgarisch in der Entwicklung bis zum heutigen Tag, und nur ein nordwestlicher Streifen ist tatsächlich seit alters serbisiert — jene Dialekte, in denen ћ, ђ gesprochen wird, — стр. 209). Срещу това, все споредъ него, „не сѫществува изобщо никаква езикова черта, която би ни дала основание да приемемъ македонски за сръбски диалектъ". Едничкиятъ белегъ, който дава възможность на изследвачи като Беличъ (vom Rang eines Belić) да обявятъ Македония за сръбска диалектна область, е появата на *к'*, *г'* на мѣстото на праслав. *tj*, *dj* въ срѣдномакедонскитѣ говори, но това е, споредъ М., добъръ примѣръ, какъ „школски класификации" (schulmässige Klassifikationen), единъ пѫть затвърдени, могатъ да влияятъ разорително при групирането на езици и диалекти. Той заявява, че въ случая не сѫществува изобщо никаква езикова черта, която би ни оправдала да счетемъ македонския за сръбски диалектъ (überhaupt kein sprachlicher Zug besteht, der uns die Legitimation gäbe, das Macedonische als serbischer Dialekt zu statuieren). Срещу това, езиковитѣ особености на срѣдномакедонски сѫ въ подавящето си множество български (in ganz erdrückender Fülle bulgarisch), именно рефлексътъ на *ѫ* (като *ъ*, *ън*, *о*, *он*, *а*, но нигде като *у*), изчезването на склонението и на инфинитива и развоятъ на аналитичната флексия, образуването сравнит. степень съ *по* и *наj*, емфатичното лично мѣстоимение отъ типа *мене ми* и т. н. „Прекрачането на единични, изолирани звукови явления извънъ предѣлитѣ на една ясно разграничена область не може споредъ сегашнитѣ езиковедски възгледи да

бжде признато като решаваще за езиковата или диалектна принадлежность" (стр. 210). И тъкмо такъвъ е тукъ случаятъ съ макед. *к'*, *г'*. М. изтъква, че тѣ могатъ да възлизатъ къмъ сръбскитѣ ћ, ђ, но въ сжщото време допуска, че би могли да се получатъ отъ *tj*, *dj* и чрезъ просто прехвърляне на артикулационната основа.

Изглежда, че М. не дава необходимото значение на характера на самото разпространение на това *к'*, *г'* въ Македония, ако и да знае, че тоя „така нареченъ сърбизъмъ" не господствува изключително, но покрай него се срѣща „по мѣста въ различенъ размѣръ" (regional in verschiedener Häufigkeit) сжщо „горнобълг." *шт*, *жд*, съотв. *шти*, *ждж*. Отъ досегашнитѣ изследвания на чужди и наши учени (Облакъ, Цоневъ, Селищевъ, Мазонъ, Вайгандъ и др.) вече е ясно, че случаитѣ, въ които се явява *к'*, *г'*, въ сравнение съ *шт*, *жд* (или *шти*, *ждж*), толкова повече намаляватъ, колкото се отива по-южно въ Македония, а това само по себе си показва, че имаме работа съ една неорганически развита, чужда на македонскитѣ говори особеность, която постепенно е проникнала и се е разпространила отъ северъ къмъ югъ. Срѣщането една покрай друга на думи като г а к'и — г а ш н и к, с в е к'а — с в е ш н и к въ единъ и сжщъ говоръ свидетелствува ясно какъ почесто употрѣбителнитѣ думи се явяватъ вече въ по-нови форми (г а к'и, с в е к'а), до като по-рѣдко употрѣбителнитѣ спазватъ по-старото звуково състояние (г а ш н и к, с в е ш н и к). Очаквало би се тъкмо отъ М. въ тая студия, гдето се изтъква значението на историческия моментъ въ развоя на южнославянскитѣ езици, да свърже произхода на тая особеность въ езика на македонцитѣ съ разширението на сръбската държава въ Македония къмъ края на 13 и презъ 14 столѣтие, както бѣше направилъ това ванъ Вейкъ (срв. Макед. Прегледъ, г. I, кн. 5—6, стр. 172). Той обаче излиза да твърди обратното, а именно, че не *к'*, *г'* е по-ново въ Македония, а *шт*, *жд* (или *шти*, *ждж*) въ крайнитѣ западни и южни предѣли на Македония е възникнало ужъ подъ влияние на „годнобългарския" езикъ (der bulgarischen Hochsprache), което могло да се види и днесъ още въ Охридския диалектъ. Въ свръзка съ това стои и невѣрното твърдение (на стр. 211), че лигатурата щ, покрай шт, въ писанитѣ въ Македония срѣднобългарски паметници, особено въ произхождащитѣ отъ Охридъ Болонски псалтиръ и Охридски апостолъ, крие въ себе си тоя тъкмо македонски звукъ *к'*, който вследствие на силната графическа традиция у преписвачитѣ не е могълъ ужъ да се прояви на писмо по другъ начинъ.

Протестътъ на М. противъ преувеличаване значението на застжпницитѣ на *tj*, *dj* въ македонскитѣ говори отъ страна на Белича, който поради произношението *к'*, *г'* обяви срѣдномакедонскитѣ говори за сръбски диалектъ, не му прѣчи преди всичко възъ основа на тоя белегъ да раздѣли македонската говорна область на три диалекта: единъ „с р ъ б с к о-м а к е д о н с к и" (тѣсна ивица въ северозап. Македония съ ћ, ђ вм. *tj*, *dj* и *у* вм. *ж*, разграничена споредъ Белича); другъ ц е н т р а л е н ъ или срѣдномакедонски, собствено „м а к е д о н о б ъ л г а р с к и" диалектъ (съ *к' г'* вм. *tj*, *dj*) и трети — югоизточнитѣ македонски говори въ околностьта на Солунъ, съ *шт*, *жд*, остатъци отъ назал-

ность и др. особености, които ги свръзватъ съ р у п с к и я диалектъ. Да допуснемъ, че това групиране на македонскитѣ говори — независимо отъ наименованията — е за сега едничко възможно въз основа на сѫществуващитѣ материали, за мене обаче е съвсемъ неприемливо отдѣлянето на срѣдномакедонскитѣ говори въ единъ диалектъ, който да бѫде изправенъ като т р е т и, отдѣленъ български диалектъ наредъ съ източно-български и западно-български. По изговора на *ѣ* като *е* тия говори не само стоятъ „по-близу“ до последния, но сѫ собствено часть отъ него.

Въпрѣки че М. приема, водейки се по Белича (La Macédoine, Paris 1919, срв. Македон. Прегл. г. I, кн. 4, ств. 122 и сл.), единъ „сръбско-македонски“ диалектъ въ северозападното кѫтче на Македония, той изтъква, че изобщо старата северна граница на македонски е географически точно опредѣлена съ линията Шаръ планина и Скопска Черна гора, която представя въ сѫщото време първоначалната южна граница на населената отъ сърби область (стр. 212).

До като тукъ М. при все това сравнително добре разграничава българската говорна область накъмъ сърбохърватската, на северъ въ обсега на Т и м о ш к о - м о р а в с к и т ѣ говори той се подава изцѣло на възгледитѣ на Белича. Той отхвърля като несъстоятелна изложената неотколе отъ холандския славистъ ванъ Вейкъ хипотеза, че Тимошко-моравскитѣ говори, които носятъ явни белези на диалектно смѣшение, сѫ произлѣзли въ една область, която и следъ преселението на славянитѣ южно отъ Дунава въ 6—7 в. е останала столѣтия подъ редъ романска говорна область и тепърва по време на разширението на Сърбия въ 13 и 14 в. е била посърбена, а разпространѣлиятъ се тамъ сръбски диалектъ се е билъ подложилъ на сѫщитѣ влияния като български. Той приема обаче като него теорията на Белича, че основата на тия говори е сръбска; решаваще значение за това е ималъ преходътъ на *ѫ* въ *у*, къмъ който се прибавяло и особеното развитие въ Тимошкия говоръ на *ч, дж* вм. *tj, dj*, що споредъ него стои близко до сръбското ћ, ђ; сетне съвпадежътъ на *ъ* и *ь* въ единъ *ъ*, безъ да се изясни въ *а*, непромѣненото сонантно *л* въ *у* и краесловното *л* непромѣнено въ *о*. Подобно на Белича, той счита всичко това за „старосръбски черти“, задържанието на които показвало, че Тимошкиятъ говоръ не е взелъ участие въ по-къснитѣ промѣни въ сръбския езикъ. Отъ друга страна сѫщиятъ диалектъ се е подалъ на всички ония морфологични и синтактични промѣни, които характеризуватъ тъкмо б ъ л г а р с к и я езикъ между всички други славянски езици: изчезването на падежнитѣ окончания, образуването постпозитивенъ членъ, двойно лично мѣстоимение, изчезване на инфинитива, образуване сравнителна степень съ *по* и *най* и т. н., къмъ които се прибавя и задържането на ударението на сѫщото мѣсто и загубването квантитета, изобщо черти, които придаватъ на говора съвсемъ б ъ л г а р с к и видъ, както се признава и отъ самия М. (стр. 205). Но при все това той приема съ ванъ Вейка, че тия черти сѫ вторични (sekundärer Natur) и, следователно, по-маловажни за опредѣляне принадлежностьта на говора. Докато, следвайки Белича, ванъ Вейкъ

отдаде тия „българизми“ на романско влияние, вследствие на сърбизуването или славянизуването на романското население на тая область въ XIV стол., М. намира причинитѣ за това въ разширението на българската държава при Бориса и Симеона, при Самуила и при Асеновцитѣ, отъ 850 до 1250 г., когато тя се е прострѣла на западъ дори далечъ задъ тая область, до Браничево и Бѣлградъ. То е причината за „побългаряването“, а въ сѫщото време и за „задържането“ на тоя говоръ въ неговото развитие, сир. за спазването на неутралния *ъ*, сонантно *л* и краесловно *л*.

М. е безъ съмнение правъ като отхвърля хипотезата на ванъ Вейкъ за „посръбването“ на масовъ романски елементъ въ Тимошко и Моравско, въ резултатъ на което се е билъ добилъ днешниятъ тамошенъ говоръ, въпрѣки че не е правъ като отрича сѫществуването на такъвъ елементъ и извънъ укрепенитѣ градове, като Липянъ, Нишъ и Срѣдецъ. Остатъцитѣ отъ имена на поселища като Вакарелъ, Пасарелъ, Гургулятъ, Мошино и под. доказватъ ясно, че романско, респективно ромънско население е живѣло тукъ и извънъ градоветѣ, но то не е било тъй плътно, че да съставя преграда между българи и сърби на това мѣсто, както допуска ванъ Вейкъ. Нѣма съмнение, че български славяни отъ истокъ и сърбохървати отъ западъ тукъ сѫ се спосрѣщали още отъ времето на засѣдането на славянитѣ въ земитѣ южно отъ Дунава: тимочанитѣ, които споредъ М. били несъмнено сръбско племе, споредъ Нидерле сѫ българско-славянско племе, както и моравцитѣ (вж. Manuel de l'antiquité slave I, Paris 1923, стр. 102 и след.). Изоглоситѣ на сръбски езикови особености (като *у* вм. *ѫ*) тукъ сѫ се кръстосвали съ български черти, при което въ едно време сѫ преобладавали едни, въ друго време — други. Не може обаче да се отрече, че по общия духъ на своето развитие тия говори сѫ днесъ типично български, въпрѣки сѫществуването на сърбизми, главно въ фонетиката. И нѣщо особено любопитно — въ тѣхъ нѣма дори най-сѫществената особеность на сърбохърватския — квантитетътъ и музикалното ударение. Теорията на Белича, че решаваще значение тукъ трѣбва да се отдаде на фонетичнитѣ белези, защото били постари отъ другитѣ, не издържа критика. М. обаче дотамъ се е повлиялъ отъ тия възгледи, че приема като възможно, само защото две-три думи съ *у* вм. *ѫ* се срѣщатъ и източно отъ линията Босилеградъ, Брѣзникъ, Царибродъ и Бѣлоградчикъ, че Тимошко-моравскитѣ говори по-рано може да сѫ се простирали много по̀ на истокъ, но чрезъ „интензивно по-късно българизуване“ сѫ се били промѣнили. М. очевидно забравя, че отдѣлни думи отъ единъ диалектъ могатъ да проникнатъ к а т о з а е м к и и въ съседния нему диалектъ, безъ да е нуждно да се допуска, че последниятъ по-преди е билъ като първия. При това въ случая не бива да се забравя, че сѫществува миграция на населението отъ западъ къмъ истокъ. Населението отъ Тимокъ и Нишава презъ Балкана и прѣко Бѣлоградчишко и Берковско е проникнало постепенно въ Дунавската равнина, единъ процесъ, който и днесъ не е спрѣлъ.

Преценявайки значението на различнитѣ моменти, които сѫ могли да повлияятъ за диференцияцията на южнославянскитѣ езици (исто-

рически, географически и пр.), М. се спира и върху момента за предславянското етнично състояние на Балканския полуостровъ. Той прослежда установената отъ Иречека граница за разпространението на гръцкия и латинския езикъ въ надписи и попѫтни камъни, която започва отъ Лешъ (Алесио), върви презъ Липянъ къмъ Скопие, а отъ тамъ възвива на северъ между Нишъ и Бѣла паланка отъ една страна и Кюстендилъ и София отъ друга, минава презъ Балкана и продължава по сверните му склонове до Черно море, и прави интересното наблюдение, че въ западната си часть тя съвпада днесъ съ границата между сърби и албанци, сетне между сърби и македонски българи, а въ продължението си къмъ северъ до завоя при Пиротъ съответствува на източната граница на Тимошко-моравскитѣ говори (стр. 202). Заключението му обаче, че тукъ е действувалъ единъ „факторъ", който е способствувалъ за раздѣлението между сръбския и българския езикъ, защото по думитѣ му „днешнитѣ българи сѫ се заселили на гръцка езикова територия, а сърбохърватитѣ изцѣло на латинска", е въ пълно противоречие съ гледището на ония учени, които обясняватъ развоя на типичнитѣ особности на днешния български езикъ съ романско влияние. Азъ не вѣрвамъ, че по надписитѣ и попѫтнитѣ камъни, писани на официалния езикъ въ една область, може да се съди за езика, който е билъ говоренъ отъ масата на населението въ сѫщата область. Специално въ българския, като се изключатъ културнитѣ думи, чието възприемане е могло да стане и при просто съседство, ние не виждаме нѣкакво особено влияние отъ страна на гръцкия езикъ, специално за развоя на особености, по които той да се отличава отъ сърбохърватския.

Ст. Романски.

Владимиръ Тодоровъ-Хиндаловъ. Приносъ къмъ българската история. Видинското въстание презъ 1850 г. Новооткрити документи. (Изъ Годишника на Софийската Нар. библиотека 1924—1925 г.). София 1926, гол. 8⁰, 64 стр.

Тайнитѣ на нашата политическа, културна и стопанска история презъ време на турското робство до завчера лежаха скрити въ непристѫпнитѣ турски архиви. Единъ крайчецъ отъ завесата бѣше подигнатъ съ обнародването на документи отъ Видинската библиотека на Пазвантоглу и отъ Рилската сбирка отъ покойния Ихчиевъ. Архивитѣ на османската столица обаче стояха до падането на стария автократиченъ режимъ непристѫпни за никого. А като какви богати материали биха се намѣрили тамъ, можеше да се предполага по рапортитѣ на чуждестраннитѣ посланици въ Цариградъ, въ които се предаваха по вѫтрешнитѣ събития въ Османската империя често пѫти документално сведенията на турското правителство, получени отъ провинциалнитѣ власти.

Реформитѣ на Мустафа Кемалъ засегнаха и турската държавна архива, вратата на която се отвориха за науката. Документи изъ нея започнаха да се печататъ въ Списанието на Турския исторически институтъ (Тюрк тарѝх енджуменѝ меджмуасѫ).

Българското правителство бѣ имало щастливата мисъль да изпрати по-миналата година въ Цариградъ завеждащия турския отдѣлъ при Софийската народна библиотека Влад. Тодоровъ да проучи, какви материали биха се намѣрили въ тая архива по нашата история и, както се вижда отъ обнародваното до сега, г. Тодоровъ е намѣрилъ богата жетва, особено досежно политическитѣ движения презъ последното столѣтие, които на първо мѣсто сж го интересували.

Съ обнародването на документи по Видинското въстание отъ 1850 г., което бѣше известно до сега отъ описанието на Д. Мариновъ по разказъ на единъ старецъ (вж. Сбор. за нар. умотв. кн. II, 1890), се прави ценен приносъ къмъ историята на въстаническитѣ движения въ България, особено въ западнитѣ ѝ предѣли; тукъ тѣ подиръ прогласяването на реформитѣ на султанъ Меджидъ съ Гюлханския хатишерифъ (1839) особено много зачестили вследствие на насилията на мѣстнитѣ турски власти съ цель да компромитиратъ реформеното дѣло. Причинитѣ, ходътъ и потушаването на първото и най-голѣмо отъ тия въстания, въстанието на Нишкитѣ българи, станаха известни въ подробности отъ обнародванитѣ отъ мене документи изъ Виенската държавна архива (вж. Сборн. за нар. умотв. кн. XXVI, 1912). Видинското въстание, ако и да избухна почти цѣло десетолѣтие по-късно, е тѣсно свързано съ него преди всичко поради участието на известни лица като водители на едното и на другото: воеводата Станко Атанасовъ отъ Власотинци, Срѣндакъ воевода отъ с. Горни Душникъ, Чавдаръ воевода и др. Това показва, че областьта отъ Нишъ до Видинъ презъ цѣлото десетолѣтие между двете въстания се е намирала въ постояненъ кипежъ.

Обнародванитѣ отъ Т. документи освѣтяватъ подробно причинитѣ, организуването, избухването и усмиряването на движението въ Видинско, даватъ сведения за организаторитѣ и тѣхната сждба, но въ сжщото време разкриватъ и нови данни за вѣроломното поведение на сръбскитѣ власти, известно вече и отъ по-раншнитѣ въстания въ западнитѣ български краища. Следвайки политиката на кн. Милоша, който въ 1833 г. успѣ да присъедини къмъ Сърбия окржзитѣ Неготинъ, Заечаръ, Княжевецъ и Прокупье, сръбското правителство е продължавало тайно да подбужда къмъ размирие българското население въ пограничнитѣ области, обещавайки му оржжие и муниции, въ решителния моментъ обаче то затваряло границата на държавата и се явявало въ услуга на турското правителство, винаги съ цель да може да добие отъ него нови облаги.

Любопитна е характеристиката, която Т. дава на това сръбско поведение въ изложението, което предхожда документитѣ. На стр. 12 и сл. тукъ се чете:

„Както презъ Нишкото въстание, така и сега сърбитѣ се показаха нелоялни съседи. Тѣхната политика да насъскватъ най-напредъ българското население да въстава, подиръ туй да му затварятъ границата и после да се явяватъ като посрѣдници между бунтовници и турци за лични егоистични облаги, тази триактна кървава трагедия се изигра още веднажъ презъ 1850 год. отъ сърбитѣ. „Не-

съмнѣнно", пише Cyprien Robert, „Сръбското княжество е играло главна роля въ българското въстание (1850 г.). Щомъ се обявило, маса въстаници отишли на сръбската граница да искатъ срещу злато да купятъ оржжие и патрони. Но границата се затворила херметично и не пропустнали ни една пушка. Всички викове на българитѣ за помощь останали безъ отзивъ; и тѣ се почуствували скоро обезсърдчени отъ енергичния отказъ на князъ Александъръ да подпомогне една безразсждна война, която непремѣнно би предизвикала европейски осложнения. По този начинъ българитѣ се видѣли принудени да приематъ посрѣдството, което имъ предложилъ бѣлградскиятъ кабинетъ, като имъ далъ сигурно убѣжище въ княжеството. Тогава Омеръ паша можалъ съ достоинство да предложи на победенитѣ износни условия и пълно прощение". Въ подкрепа на това твърдение на френския ученъ, ние изнасяме писмото на Аврамъ Петруниевичъ, тогавашенъ директоръ на външнитѣ работи на князъ Александъръ Карагеоргевичъ, подкрепено съ своя собственъ печатъ (вижъ докум. № 1). Въ този важенъ исторически документъ ние виждаме усилията на сърбитѣ какъ да угодятъ на турцитѣ. Тѣ арестуватъ, наказватъ и предаватъ български въстаници и воеводи само и само за да увеличатъ чрезъ нови султански рескрипти своитѣ права и привилегии. Тѣ държатъ окованъ въ вериги храбрия Срѣндакъ воевода за да му попрѣчатъ да подготви и организира българския народъ за човѣшки права и свобода, а родолюбивия „даскалъ" Велчо и смѣлия Пуйо войвода предаватъ безскрупулно на видинския паша. Това поведение на сръбското правителство, респективно на Директора на външнитѣ работи на Сърбия, не е нѣщо ново. Сжщиятъ Аврамъ Петруниевичъ презъ Берковското въстание 1836 год., както и презъ Пиротското въстание въ 1838 год., е билъ „кехая" на князъ Милошъ. Не е за никого тайна поведението, което той е държалъ по заповѣдь, разбира се, на своя господарь спрямо тогавашнитѣ български въстаници. Колкото по-ревностно той и князъ Милошъ насъсквали българското население къмъ буна и въстание, толкова поохотно прилагаха „т о ч а к а" (смърть чрезъ разтягане на човѣшко тѣло) спрямо въстаницитѣ. Омразниятъ на руситѣ Александъръ Карагеоргевичъ съ своето австрофилство и франкофилство получилъ сериозни обещания отъ Австрия за отстжпване на Видинъ и Ломъ на Сърбия. Лелеянъ отъ такива надежди, естествено, той не можеше да търпи едно въстание въ Видинско и Ломско въ полза на българитѣ. Сжщото ставаше, както казахме по-горе, и презъ време на Берковското и Пиротското въстание. Само че тогавашниятъ сръбски князъ Милошъ, имайки нужда отъ благоволението на султана, правѣше всичко възможно да угажда на турцитѣ въ полза на своя тронъ и за смѣтка нв българитѣ. Въ никое българско въстание изъ този край сърбитѣ не показаха алтруизъмъ и братска незаинтересована обичь. Ако презъ епохата на легията въ 1861 година князъ Михаилъ събра въ Бѣлградъ българскитѣ поборници на чело съ Раковски, отвори своитѣ училища и приказваше за освобождението на България, това всичко ставаше, защото нему предстоеше пропжждане на турскитѣ гарнизони отъ Сърбия и евентуалностьта отъ една война съ Турция не

бѣше изключена. Той имаше, следователно, голѣма нужда отъ българскитѣ легионери и революционери за триумфа на сръбскитѣ идеали. Той гледаше да отслаби турската държава съ вжтрешни смутове за да уговаря после условията, при които би могълъ да предаде на турцитѣ български комити, както това се случи въ 1849 год. съ Пуйо воевода, Велчо воевода и други. Аврамъ Петруниевичъ бѣше сърбинъ и до края на живота си остана такъвъ. Като дипломатъ, за него имаше само една политика — политиката на сръбскитѣ мечти. Сжщото бѣше и съ сръбскитѣ князе. Било чрезъ българската маса, както при князъ Милошъ, било чрезъ българската интелигенция, както при князъ Михаилъ въ 1861 год., сръбското правителство гонѣше само една цель — разширяване на своята територия".

Обнародванитѣ документи, които се отнасятъ до Видинското въстание, сж на брой 20. Отъ тѣхъ турскитѣ сж предадени въ преводъ на български, а три други — въ французкия си оригиналъ.

Вънъ отъ тия документи въ сжщата публикация се даватъ на второ мѣсто и материали по унията презъ 1860 год., всичко 5 документа (стр. 32—34), и на трето мѣсто „Статистически данни по стопанското и икономическото положение на Дунавския вилаетъ презъ 1864, 1865, 1767, 1869 и 1873 година" (стр. 35—64). Това сж на първо мѣсто статистически таблици за цѣлия вилаетъ по санджаци (Софийски, Търновски, Варненски, Русенски, Нишки, Видински, Тулчански) за разплоденъ и впрегатенъ добитъкъ, за производството на грозде, тютюнъ и разни видове зърнени храни (фасулъ, просо, царевица и пр.), за численостьта на немохаменданското и мохамеданско население, за недвижимитѣ имоти (джамии, училища, кжщи, дюкяни, магазини, ханища бани, мелници, фурни и пр. пр.), за училищата и тѣхнитѣ деца (немохамедански и мохамедански). Специално за Софийския санджакъ се даватъ и отдѣлни таблици съ статистически данни за населението и неговото имотно състояние по села (табл. 17—23). Въ последната табл. № 29 се дава пъкъ населението на цѣлия вилаетъ по санджаци споредъ преброяването отъ 1873 г. Тия таблици съдържатъ извънредно ценень материалъ за изучване населението на северна България, включително съ Добруджа и Моравско, и неговото стопанско състояние непосрѣдствено преди освобождението на България. Тѣ могатъ да бждатъ използувани отъ българския демографъ за правилната преценка на резултатитѣ, които се добиха при първитѣ преброявания въ свободна България.

Въ кратката бележка, която предхожда тия таблици (стр.35), Т. съобщава, че въ турската архива той се билъ натъкналъ на подобни статистически материали сжщо за Македония и Тракия. Тѣхното обнародване би допринесло много да се попълни картината на населението и икономическото му състояние въ цѣлокупна България по онова време

Ст. Романски.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

Велчо Т. Велчевъ, Къмъ погромъ. Какъ се провалиха народнитѣ идеали. София, 1926, мал. 8⁰, 189.

Авторътъ на гореизложеното съчинение, което въ сжщность е сбирка на негови актуални политически статии, обнародвани въ течение на две десетолѣтия (1901—1919), е известенъ български публицистъ, спечелилъ си видно мѣсто между борцитѣ съ перо предимно въ защита на заветнитѣ български народни идеали. Горещъ родолюбецъ, Велчевъ твърде болезнено пренесе преживенитѣ народни катастрофи презъ 1913 и 1918 година; неговата отзивчива натура не се мири лесно съ грѣшкитѣ на политическото ни минало, а още по-малко съ перспективата, че може и въ бждеще да се повтарятъ подобни грѣшки та съвършено да се осуети постижението на едно по-честито бждеще на българското племе, въ което той въпрѣки голѣмото си огорчение предъ сегашната българска действителность, поради което нерѣдко изпада въ песимизъмъ, все пакъ твърдо вѣрва. Цельта и на тази книга на г. Велчевъ[1] е да спомогне да се избѣгнатъ бждещи политически заблуждения и лутания, каквито бѣха тѣзи, които ни доведоха до двата народни погрома, като представя сега въ свързанъ редъ, какъ сж се развивали сждбоноснитѣ събития отъ балканската война до фаталния край на европейската война въ 1913 г., и то споредъ своитѣ разбирания изложени още подъ прѣсното впечатление отъ тѣхъ въ отдѣлни статии, публикувани на времето си.

Въпрѣки тоя предимно публицистиченъ характеръ на статиитѣ, поради който тукъ-таме не е можелъ да се избѣгне субективенъ елементъ, общо взето авторътъ обективно предава и обяснява фактитѣ относително причинната имъ връзка. Ако и да може да се спори върху преценката на нѣкои отдѣлни политически моменти, книгата на г. Велчева изобщо хвърля свѣтлина върху изложенитѣ исторически събития, като дава възможность на читателя и да си припомни въ подробности дѣлата на ржководещитѣ наши обществени дейци при дадени обстоятелства та и самъ да си състави по-правилно мнение върху причинитѣ на нашитѣ успѣхи и неуспѣхи.

Въ общата си преценка на събитията авторътъ излиза отъ становището на нашитѣ исторически задачи — на българитѣ, чиито племенни граници далечъ не се заключаватъ въ предѣлитѣ на царство България, а сж очертани отъ Дунава, Черно море, планинитѣ Шаръ и Пиндъ, Бѣло море и рѣкитѣ Тимокъ и Бистрица. Отъ тоя фактъ споредъ автора произтичатъ нашитѣ права и длъжности, този фактъ ни дава безсмъртно право да се стремимъ въ своето национално развитие къмъ обидинение на всички български земи въ една държава, подъ едно знаме, и ни налага длъжностьта да употрѣбимъ всички усилия за постигане на това обединение. Това е, въ малко думи, нашиятъ националенъ идеалъ! А осжществлението му е една отъ върховнитѣ задачи на българската държава. Никой не може да изисква отъ българския народъ и отъ българската държава да се откажатъ отъ тоя

[1] Вж. преди това публикуванитѣ отъ него: „Нашитѣ задачи“, „Страници отъ новата ни политическа история“ и др.

идеалъ и отъ тая задача, нито тѣ сами могатъ, безъ да се провинятъ въ себеотричане, въ измѣна спрѣмо бждещето си, да престанатъ и една минута да мислятъ за тѣхъ. Това трѣбва високо и твърдо да заявимъ предъ цѣлъ свѣтъ и него трѣбва да иматъ предъ видъ всички ония, които иматъ съ насъ работа. Наследството, което историята и животътъ завещаватъ на единъ народъ, е отъ ония нѣща, които се не изкарватъ на търгъ, които могатъ ла се отнематъ съ сила, но никога доброволно не се отстжпватъ (вж. стр. 7—8).

Авторътъ като български националистъ е правъ, гдето по-нататъкъ твърди, че не сж само съображения отъ чисто мораленъ характеръ, които ни налагатъ неотстжпчивость, която да отива до самопожертвуване за националното ни дѣло, но има и по-реални съображения за самосъхранение на племето ни, което налага да се усилимъ като се обединятъ всички българи въ едно народностно цѣло. Но ако е ясно онова, къмъ което трѣбва да се стремимъ, не сж ясни пжтищата, по които можемъ да го постигнемъ. „Ние сме обкржжени отъ съседи, които сж впили своитѣ погледи тамъ, кждето се стремимъ“ (9). Отъ тамъ произлиза сложностьта на националния ни проблемъ, голѣмата мжчнотия при целисходното му разрешение. Безъ помощьта на една чужда сила то е изобщо невъзможно. Авторътъ смѣта, че тая сила бѣ само Русия. Но и тая възможностъ не трая дълго; руската политика още отъ преди петнайсеть години се ориентира противъ насъ въ полза на сърбитѣ. За тоя преломъ въ руската политика авторътъ съзира първопричината въ русофобското течение, което още презъ първитѣ години на новата българска държава се сблъска съ другото — русофилското течение. Борбата между тѣзи две течения наложи своя отпечатъкъ на всички по-крупни събития следъ освобождението до погрома въ 1918 г. Историята ще каже думата си за тия събития, ще опредѣли нашия дѣлъ отъ отговорностьта за тѣхъ (стр. 11). Печаленъ фактъ е, че рускитѣ дипломати явно изоставиха мисъльта да засилятъ българския елементъ, а усвоиха политиката на коткане всички славянски народи на Полуострова и се стремѣха да образуватъ единъ южно-славянски съюзъ върху основата на раздѣляне „сферитѣ на влиянието“ въ Македония. Колкото за сръбската политика, която безогледно използува новата политическа констелация противъ България, авторътъ още въ 1901 г. се бѣ изказалъ, че „нѣма страници по-позорни въ историята на славянството отъ ония, на които ще бждатъ отбелѣзани борбата, която сърбитѣ водятъ съ насъ въ Македония, и срѣдствата, които употрѣбяватъ въ тая нещастна страна, за да създадатъ почва за претенциитѣ си надъ нея. Тая борба отива до последнитѣ предѣли на безсърдечието. Да се игнорира тая действителность и да се иска при нейната наличность създаването на единъ политически съюзъ между балканскитѣ славяни, значи да се гонятъ вѣтроветѣ. И дипломацията, която преследва такъва цель, напразно губи времето си. Българитѣ винаги ще въставатъ противъ единъ дѣлежъ на Македония. Самосъзнанието у единъ народъ е най-голѣмата негова сила, най-важниятъ факторъ въ решението на сждбинитѣ му; то е източникъ на всички ония добродетели, на всички ония пориви и героизми, които се изискватъ отъ единъ народъ за да за-

пази или да извоюва своята цѣлость. Това съзнание го има у македонцитѣ, а това е най-силната крепость, най-силният редутъ, изъ който мѫчно може да се изтика единъ народъ. Поляцитѣ бидоха разпокѫсани отъ три могѫщи културни държави, но Полша като морална единица не загина, и догдето у тоя народъ живѣе съзнанието, което крепи духа му, неговата звѣзда не трѣбва да се счита угаснала. Сѫдбата на народитѣ е пълна съ превратности, и само ония отъ тѣхъ, потистнати и разкѫсани, у които е угаснало националното чувство, могатъ да се считатъ изтрити въ историята (стр. 15-16).

Тѣзи дълбоко правдиви мисли е изказалъ Велчевъ въ 1901 год., а иматъ цена и днесъ и за всички времена!

Но колкото и да счита право и свято националното ни дѣло въ Македония, авторътъ е твърде загриженъ поради преждевременото споредъ него избухване на революционното движение въ Македония и Одринско; той се бои, че развръзката ще бѫде фатална и че отъ това ще се възползуватъ враговетѣ ни (стр. 20).

Въ статията „Неджгътъ на българската държава“ (писана въ 1902 г.) авторътъ кори неопитността на нашитѣ политически мѫже, които не можаха да си наложатъ тактъ и търпение въ стремежа си да се постигне осѫществлението на националния идеалъ, осуетено чрезъ Берлинския договоръ въ 1878 г. И въ съединението на дветѣ България той вижда необмислена прибързаность, която вредно се отрази върху свободата на Македония и Одринско. „Съединението на дветѣ България бѣше изкопаването на една яма между тѣхъ и несвободна България. Най-тежката жертва, която дадохме за съединението, бѣше македонската кауза. Македония и Одринско следъ съединението изгубиха надеждата си за автономни права (24). „И ако въ следствие на тая недалновидна политика ние се принудихме да вдигнемъ рѫка отъ Македония, за да не попрѣчимъ на въвеждането реформитѣ, които се искатъ за нея, не е чудно, че и македонската интелигенция въ стремлението си да извоюва правдини за родната си страна се отрича отъ опасната за каузата ѝ българщина“ (23). Тукъ авторътъ, горещъ националистъ, мечтаещъ за пълно политическо обединение а българския народъ, прекалено песимистично схваща първитѣ прояви на т. нареч. „македонски сепаратизъмъ“, който той въ своето сентиментално увлѣчение по поводъ на нѣкои изявления отъ страна на интелигентни македонци въ полза на автономията на Македония дори нарича „националенъ скандалъ“.

Илинденското въстание буди у В. удивление и гордость, но и опасения за участьта на героически борещитѣ се братя. Никой не е допускалъ и въ България такъво мѫжество, такава самоотверженость у македонцитѣ. „Отъ где се взе тая енергия, това чудно търпение въ приготовление на срѣдства, тая беззаветна неустрашимость предъ смъртьта? Това ще остане тайна за ония, които не искатъ да признаятъ историческата истина, че не може да се убие стремлението на единъ народъ жизненъ, пъленъ съ задатъци за развитие къмъ свободенъ и културенъ животъ“ (с. 30).

Голѣмо мѣсто заематъ въ книгата статиитѣ, въ които се следятъ балканската война и катастрофалният ѝ край. Велчевъ въ статия отъ ноември 1913 г. се мжчи да отгатне главнитѣ причини на погрома ни. „Ние се опихме отъ победитѣ си и не само не мислѣхме да отстжпимъ педя отъ завзетата земя, а замечтахме и за Цариградъ, забълнувахме за триумфално влизане въ столицата на халифитѣ и за издигане кръста върху Св. София... Спомняме си мждритѣ думи, които въ Солунъ чухме отъ прости българи македонци въ време на втората война съ Турция: Защо, питаха тѣ съ недоумѣние, си разбивате главата въ Булаирскитѣ и Чаталджанскитѣ скали, а не дойдете тукъ въ тая богата земя, гдето ви чакатъ единъ милионъ и половина българи? Отъ всичкитѣ български дипломати, отъ всички високопарни патриоти, отъ всички насъ политикани тия прости хора съ здравъ смисълъ по-ясно сж видѣли кривата насока, която бѣхме дали на нашитѣ усилия“ (с. 55). Съ силни думи се осжждатъ тогавашното българско правителство и главнокомандующиятъ генералъ Савовъ за необмисленото започване на междусъюзнишката война на 16. юний 1913 г. На тѣзи печални събития сж посветени много страници въ книгата, съ подробности, въ които днешнитѣ читатели, а главно по-младитѣ, ще четатъ любопитни истории, особено касателно поведението на официална Русия и на Сърбия. Правилно заключава най-сетне авторътъ, че националната катастрофа не дойде отъ една единствена причина, че 16 юний е плодъ на цѣлата сложность отъ ненормалности въ нашия държавенъ животъ (с. 94). Добре е изтъканото коварството на Пашича, който още презъ септември 1912 г., преди избухването на балк. война, съ своето окржжно до сръбскитѣ представители въ чюжбина бѣ въ сжщность вече погазилъ най-сжществената и най-важна часть на договора съ България касателно Македония и съ което „сръбско-българскиятъ съюзъ още тогава бѣше м о р а л н о у б и т ъ“ (с. 104). Съ право авторътъ упрѣква и държането на нѣкои славянски страни, чиито печатни органи демонстративно взеха страната на насилницитѣ на Македония. „Грѣхътъ, що се извърши спрѣмо Македония — казва авторътъ — на славянската съвесть ще тежнѣе“ (с. 107). И преценката на политическото значение на срещата въ Кюстенджа въ 1914 г. е правдива.

Съ статията „Заемътъ въ Германия“ (1914 г.) се навлиза въ преценка на събитията, които подготвиха съюза на България съ централнитѣ сили. Авторътъ е привърженикъ на политиката, която бѣше противъ тоя съюзъ. Той песимистично гледа на бждещето. Онова, което става въ България — пише той на 1914 г. 11 юлий — отъ 16 юний насамъ, нищо добро не предвещава. Усвоениятъ пжть право води къмъ нова нѣкоя катастрофа. Още по-силно звучи тая песимистична нота въ статията „Български трагизъмъ“ (1914 г. 12 августъ): „Измамена ограбена отъ съюзницата си Сърбия, която е въ съзаклятие съ вражески настроенитѣ къмъ славянството балкански държави, България биде потопена въ двойната мжка да види рухнали плодоветѣ на толкова героични усилия и жертви и разклатена вѣрата си въ славянското братство. Още тя оплакваше разгрома на своитѣ завети, още на устата ѝ бѣха проклятията противъ главната виновница на тоя разгромъ,

когато последната падна подъ ударитѣ на своя силенъ врагъ, Австро-Унгария. Никой не може да осжди България, че въ тоя страшенъ конфликтъ тя не усети тръпкитѣ на братско съчувствие къмъ Сърбия" (с. 127). Като се излагатъ опититѣ презъ 1915 год. отъ страна на Антантата да се отклони България отъ централнитѣ сили, произнася се въ статия „Виновницата" умѣстна пресжда надъ Сърбия: „Виновница за провалата на балканския съюзъ, защото се отрече отъ договора си съ насъ и защото съ действията си въ Македония презъ време на балканската война създаде натегнатитѣ отношения, които доведоха до престжпната междусъюзнишка война, Сърбия се явява и днесъ виновница за безуспѣшнитѣ опити на четворното съглашение да постигне едно споразумѣние между балканцитѣ, което би докарало края на сегашната война въ полза преди всичко на самитѣ тѣхъ и на всички малки народи въ Европа Тая втора война Сърбия извършва отъ нежелание да се подчини на принципа на народноститѣ, поставенъ на знамето на великитѣ сили, които воюватъ за нейното спасение, и да отстжпи доброволно още сега заетитѣ отъ нея български земи, признати за такива въ единъ договоръ, подписанъ отъ нейния краль. По-скоро тя сама ще загине, отколкото да отстжпи Македония на българитѣ! Не, заяви бившиятъ сръбски посланикъ въ Виена, Ивановичъ: предпочитамъ австрийцитѣ да влѣзатъ въ Бѣлградъ, отколкото българитѣ въ Битоля! Тая нещастна сръбска психика ние, българитѣ, разбираме. Тя е една душевна аномалия, плодъ на болезненъ шовинизъмъ и на умопомрачената завистъ противъ насъ" (143).

Въ статия „Нашиятъ часъ" (1915 г. 5 августъ) авторътъ още се надѣва, че България ще може да тръгне съ четворното съглашение. Въ ст. „Какво преследва Германия" той се опасява, че Германия, следъ като си постигне цельта като съкруши голѣмитѣ си противници, ще заличи отъ картата всички ония малки държавици, които стоятъ на пжтя ѝ и прѣчатъ на свободнитѣ ѝ движения. Книгата се завършва съ дълга статия (156—187 стр.), печатена въ сп. „Сила" въ 1919 г. юлий, въ която се излага историята на влизането на България въ съюзъ съ централнитѣ сили до катастрофата въ 1918 г., и съ кратко заключение „Последствията и перспективи" (182—189). Тукъ авторътъ дава изразъ на особеното си възмущение, че не стига на сърбитѣ, гдето поробиха Македония, но че искатъ нѣщо повече: македонцитѣ да се отрекатъ отъ българското си име, да престанатъ да се наричатъ и да се чувствуватъ българи. Тая политика на денационализиране и на прогонване българския елементъ въ Сърбия, както и въ другитѣ съседни страни — победителки, ще бжде източникъ на нови вълнения въ Балканитѣ. Авторътъ свършва съ убеждение, че създаденото отъ мирнитѣ договори въ 1919 г. положение на Балканитѣ е кратковременно: „промѣната му ще се наложи отъ неудържимостьта му".

Л. Милетичъ,

Михаилъ Ив. Македонски, Материяли за историята на градъ Криворѣчна-Паланка. Спомени. София, 1925, 8⁰ с. 78. (Издава Криворѣчно-Паланешкото благотворително братство „Осогово“ въ София).

За историята на българското културно възраждане много ще спомогнатъ отдѣлни монографии отъ рода на гореозначената, въ които било възъ основа на исторически извори било по още живи спомени ще се изнесатъ важни подробности касателно народното ни събуждане презъ миналия вѣкъ въ единични културни центрове, които сѫ давали тонъ и посока на цѣлата околна область. Затова и трудътъ на стария дългогодишенъ учитель въ Криворѣчна-Паланка г. Мих. Македонски, чиито ликъ е даденъ въ началото на книгата, заслужава да бѫде отбележенъ като хубавъ приносъ къмъ просвѣтната история на Македония. Въ частность предметътъ на книгата се отнася до единъ твърде интересенъ въ културно отношение кѫтъ на нашето отечество, гдето отъ старо време се е чувствувало просвѣтното влияние на народния манастиръ св. Йоакимъ Осоговски, който отстои само единъ часъ далечъ отъ Паланка. На манастира сѫ посветени нѣколко интересни страници, въ които най-важно мѣсто заематъ споменитѣ на автора за едно ненадейно посещение на манастиря отъ смѣлия революционеръ-апостолъ дякона Левски.

Следъ подробноститѣ касателно черковно-училищнитѣ работи въ града, когато сѫ се построили и първата голѣма черква и училището (1833 год.), и сетнешнитѣ постоянни грижи за подържането имъ особено сѫ интересни споменитѣ за тържественото посрещане въ Паланка на известния руски ученъ Гилфердингъ, който е посетилъ града въ 1868 година. Ученицитѣ били изведени вънъ отъ града на зелената поляна, наречена „Цигански гробища“, на самото шосе, което води за Куманово. „По шосето се показаха—разказва авторътъ—една група отъ седемь души конници начело съ двама конни жандари, а следъ тѣхъ една дама съ сламена шапка, въ черна рокля, на която политѣ отъ лѣвата страна се спускаха до земята, ездеща на една страна, на особено седло, а успоредно до нея единъ цивиленъ, съ наметнатъ презъ рамо бинокълъ, следъ тѣхъ още единъ цивиленъ и двама конни жандари. Групата бавно навлѣзе въ града и съ стремителни погледи разглеждаше възвишенитѣ върхове на населения градъ съ хубавитѣ му овощни градини, дръвчета, които бѣха изобилно натоварени съ плодове до скръшване. Пѫтницитѣ бѣха заведени направо въ конака, посрещнати отъ властьта съ почести. Следъ малка почивка тѣ предприеха една разходка по града. Придружени отъ мюдурина и други правителствени чиновници, посетиха черквата и училището, а сетне минаха и на отсрещната страна на града, на Куршумъ-баиръ и съ бинокъла си разгледаха мѣстностьта по всичкитѣ ѝ направления“. Трѣбва да отбележимъ, че тъкмо тогава се е билъ завърналъ отъ Русия хаджи попъ Стоянъ, който по-рано е билъ изпратенъ да събира помощи въ пари и черковни одежди и книги за манастира и за черквитѣ въ града и околията. Следъ като попъ Стоянъ обиколилъ градоветѣ Одеса, Киевъ и Москва, той донесълъ сѫщи подаръци — до 20 тѣла нови черковни служебни книги

и толкова въ пъленъ комплектъ свещенически одежди, които били златошити и много хубави, ако и да сѫ били полунови. Скѫпитѣ подаръци билии зложени въ училището нѣколко дена на редъ, и тъкмо тогава гражданството се изреждало да ги види, когато ненадейно пристигналъ Гилфердингъ та и той ги разгледалъ. Гоститѣ били настанени въ дома на „стария кятипинъ", за което властьта сигурно по предварителна заповѣдь отъ вилаетското си началство любезно веднага се разпоредила, но Гилфердингъ не рачилъ да нощува въ града, а на залѣзъ-слънце се запѫтилъ къмъ манастира св. Йоакимъ, придруженъ отъ хаджи попъ Стояна и Апостолъ попъ Георгиевъ. Гражданството, не видѣло дотогава чуждъ човѣкъ, особено русинъ, да бѫде толкова на почитъ у турскитѣ власти, се почувствувало гордо, и веселость се четѣла по лицата на всички. Посещението на руския ученъ различно се е тълкувало. особено че съвпаднало съ изложбата на рускитѣ подаръци, и затова преобладавало мнението, че човѣкътъ е дошелъ самъ да се увѣри, дали подаръцитѣ действително сѫ донесени на мѣстоназначението си. Голѣмо е било любопитството у всички да узнаятъ името на тоя русинъ На следния денъ въ манастира били извикани всички градски свещеници, за кѫдето заминали едни пешкомъ, а други на коне. И авторътъ, тогава по-възрастенъ ученикъ, заедно съ свои другари подиръ свещеницитѣ се отзовалъ въ манастира любопитенъ да узнае какво ще се върши тамъ. Ето какво разправя той:

„Главната шарена одая бѣше разкошно послана и декорирана съ хубави разноцвѣтни килими и одеяла, — всички мѣстна изработка. Тукъ бѣха дѣдо Аверкий и всички свещеници, насѣдали въ редъ на миндеритѣ около гоститѣ, мѫжъ и жена. Известно стана, че това бѣше рускиятъ историкъ Алекс. Теодор. Гилфердингъ съ сестра си Мария. Разговорътъ се водѣше доста оживено на руски и се предаваше на свещеницитѣ на български отъ преводачъ, сигурно българинъ, който придружаваше учения пѫтешественикъ. Вечерята бѣше пригодена отъ печени въ манастирската фурна прасета бозайничета и др. работи, на която всички насѣдаха и се нахраниха при весело настроение и смѣхове. Следъ вечерята се пристѫпи къмъ работа. Малкитѣ но обемисти бележници на учения русинъ започнаха да се пълнятъ отъ разпита, на който бѣха подложени всѣки единъ отъ свещеницитѣ по отдѣлно за всѣка енория. Най-първо се бележеха името на селото, броятъ на населението, народностьта и вѣроизповеданието му; следъ това за мѣстоположението—полско или планинско е селото, — името на рѣката, изворни кладенци, какви сѫ пѫтищата и най-малкитѣ пѫтеки за съобщение, има ли църква и др. подробности. Що мъ всѣки свещеникъ разправи за всѣко едно отъ своитѣ села, въ които свещенодействува, дохожда редъ на други и така нататъкъ, докато всички се изредиха. Тоя разпитъ продължава три дена подъ редъ. Презъ време на престоянието си въ манастиря Гилфердингъ заедно съ сестра си и нѣкои отъ манастирскитѣ хора обиколиха околностьта му и за всичко видено и научено си държеше бележки. Той претарашува и черковната сбирка, отъ разни книги, които се намираха по долапитѣ. На четвъртия день отъ дохаждането си Гилфердингъ напусна манастира и, съпровожданъ отъ жандарми, замина по направление къмъ Кюстендилъ" (стр. 24).

По-нататъкъ се разказва за българското училище въ Паланка, — за неговитѣ първи учители и метода на обучението и пр. до 1869 година. Голѣми заслуги за издигане на училището до нуждната висота се отдаватъ на учителя Димитъръ П. Любеновъ, който дошелъ отъ Кюстендилъ. Успоредно съ преобразованието на училищното дѣло въ 1868 год. се основало читалище „Зора", което е изиграло важна просвѣтителна роля въ града и околията. Следъ глава VII: „Общината и църковниятъ въпросъ" (стр. 30—50) се разправя за засилване на учебното дѣло и откриване девическо училище, за участие на гр. Паланка въ първото българско изложение въ Цариградъ, за градски истории въ свръзка съ въпроса за схизмата веднага следъ учреждението на екзархията. По това време пристигнали, идейки отъ София презъ Кюстендилъ, трима бележити гости — американскитѣ добре известни у насъ мисионери и приятели на българитѣ г. Кларкъ, Лонгъ и Хаскелъ, които заминавали за Битоля да основатъ тамъ евангелска черква и съюзно братство. Утрешниятъ день билъ празникъ, и въ читалището, което е било отворено, членоветѣ, както обикновено, се били насъбрали. Пѫтницитѣ първомъ посетили учителя Любеновъ и следъ това заедно съ него дошли и въ читалището. За тѣхъ била голѣма изненада да намѣрятъ въ такъвъ малъкъ градецъ едно такъво читалище. Пристигналъ и попъ Апостолъ, станало запознаване съ гоститѣ и се завелъ разговоръ, въ който е станало дума и за грубото държане на турскитѣ власти и изобщо на турцитѣ както и за злободневния въпросъ по схизмата. Кларкъ, който добре схващалъ тежненията на народната душа, като се увѣрилъ, че наоколо му нѣма съмнителни лица, следъ като поговорилъ съ другаритѣ си на английски, казалъ, че не е чудно, че турцитѣ така сѫ настроени: „Вие знаете ли за обира на царската поща близу при Орхание? Научихте ли се за обѣсването на единъ отъ първитѣ революционери — Василъ Левски? Естествено е, че турцитѣ ще бѫдатъ такива. Не ви остава друго освенъ да бѫдете много внимателни. Схизмата ще отживѣе своето време. Вие, българитѣ, имате яка и несъмнена подръжка въ европейския ученъ свѣтъ, особено въ евангелския съюзъ. Ще ви изпиша за читалището английския вестникъ „Левантъ Хералдъ", тамъ ще видите, каква защита правятъ англичанитѣ на българската кауза. Малко търпение и победата е на ваша страна", завършилъ просвѣтениятъ американецъ на чистъ български езикъ. Тѣзи прочувствени думи внесли голѣмо успокоение у слушателитѣ, които на ново добили куражъ. Първъ пѫть станало тогава въ Паланка известно, че поща била обрана и че Левски билъ обѣсенъ. Всичко това разведрило умоветѣ на хората и тѣ си обяснявали вѣче, защо сѫ били турцитѣ толкова възбудени.

Въ края на книгата авторътъ разказва, какъ е попадналъ въ турски затворъ, защото се разкрило, че пишелъ дописки въ в. „Турция" противъ Хаджи попъ Алекси и противъ турскитѣ власти. Подирнитѣ вече мѫчно можели да се справятъ съ немирния духъ на новото поколѣние, въ което благодарение на училището и читалището нациоалното съзнание е било вѣче силно развито.

Къмъ книгата сѫ прибавени репродукции на три снимки, представящи Криворѣчна Паланка преди 1912 година и следъ 1918 год., и пазаря въ града. Трѣбва да се отбележи още, че най-накрая има и добъръ именен показалецъ.

Л. Милетичъ.

Н. Константиновъ, Родна Тракия. Спомени, речи и статии въ 68 образа. София, 1925, 8⁰ 253.

Книгата на Н. Константиввъ „Родна Тракия" въ сѫщностъ е второ, увеличено издание на първото, печатано въ 1921 год. подъ наслов „За родна Тракия". Авторътъ, известенъ деецъ по народното тракийско дѣло, съ тази си сбирка отъ разнородни по съдържание статии, по-рано печатани въ разни вестници и списания, запознава читателя съ живота и миналото на тракийскитѣ българи главно отъ 1912 година насамъ, отъ когато датуватъ и нещастията, които тъй немилостиво сполетѣха нашитѣ сънародници отъ Тракия, сега вече разпръснати немили недраги по разни кѫтища на царство България. Не малко сѫ и статиитѣ, въ които се засѣга и епохата на народното събуждане въ Тракия презъ втората половина на миналия вѣкъ. Книгата е изпъстрена съ много образи, голѣма часть отъ които представятъ не само лица и мѣстности, но и хора отъ народа, въ тъхнитѣ мѣстни носии та е интересна и отъ етнографско гледище. Главно мѣсто заематъ въ книгата събития, които сѫ въ връзка съ националното движение въ Одринско за освобождение отъ турцитѣ, освободителната война презъ 1912—1913 година и последвалата я народна катастрофа въ 1913 година съ всичкитѣ ѝ печални последствия до наши дни. Г. Константиновъ, самъ тракиецъ и съвременникъ, е писалъ и говорилъ за тракийското дѣло подъ впечатление на преживѣни събития та и повечето отъ вмѣстенитѣ статии иматъ публицистиченъ характеръ безъ претенция на изчерпателность и на пълна документация. При все това читательтъ ще намѣри въ тѣхъ и немалко подбранъ наученъ материалъ, черпанъ изъ съвременната тракийска исторична, географска и етнографична литература, която обикновено е посочена отъ автора та е дадена възможность за провѣрки и поправки. Съдържанието на вмѣстенитѣ въ книгата 54 статии е твърде разнообразно та не се подава на обща харектеристика. Почва се съ речь и стихотворение на автора за превземането на Одринъ въ 1913 год., следъ което идатъ статии за първия български екзархъ, за Капитанъ Петко войвода, Д-ръ П. Беронъ, Индже войвода, за тракийски хайдути и войводи, за лозенградското въстание въ 1903 год., за одринското въстание сѫщата година и пр. и пр. Има и нѣколко народни пѣсни. Въ книгата се следи животътъ на тракийцитѣ и като емигранти до наши дни; така напр. е даденъ подробенъ отчетъ и за участието на тракийската емиграция въ черковно-народния съборъ въ София презъ 1921 и 1922 год. (166—183), има сведения за състоянието на тракийскитѣ бѣжански селища край Черно-море, въ Карнобатско, въ Айтоско, за дейностьта на VII тракийски съборъ въ София въ 1923 год.

Л. М.

P. Gabe, la question de la Dobroudja dans son essence. (A propos de l' expropriation des terres de la population locale faite par la législation roumaine). Sofia, 1925, мал. 8⁰, 96.

Не бива да остане неотбелѣзана въ списанието ни книгата на г. П. Габе, бивши депутатъ отъ Балчикъ и змлевладелецъ въ Добруджа, която вещно излага голѣмото значение на добруджанския въпросъ за дветѣ страни — България и Ромъния, предимно отъ стопанствена гледна точка съ огледъ къмъ правата на добруджанскитѣ българи и голѣмата неправда, нанесена имъ чрезъ ромънския „законъ за организацията на Нова Добруджа“ отъ 1 априлъ 1924 г. и допълнението му отъ 22 априлъ сжщата година. Цельта на този законъ е да се вземе земята на мѣстното население, за да се настанятъ въ неговитѣ селища куцо-влашки преселници. Авторътъ най-решително въстава противъ тази несправедлива, погрешна, а утре може би и фатална и за двата народа колонизационна политика. Добъръ познавачъ на ромънската действителность, г. Габе търси мотивитѣ на тая политика по-далечъ, въ миналото, откогато въ сферитѣ на външната политика на Ромъния загосподствува мисъльта за териториално разширение въ посока къмъ т. нареч. квадрилатеръ, четверожгълника до линиата Русе—Шуменъ —Варна. Съ статистични дании на ржка върху разпредѣлението на земята въ Ромъния, г. Габе изцѣло следи колонизационния въпросъ въ Добруджа първомъ що се отнася до северната ѝ часть, а следъ това — въ южната. Докато първата колонизация е била по-рационално прокарана и не е чувствително засегнала правото на собственость нито материялнитѣ интереси на мѣстното население, напротивъ втората колонизация се указва въ висша степень насилническа. Читателтъ ще намѣри въ книгата на Габе подробни данни относително стопанскитѣ условия въ южна Добруджа отъ една страна и съответнитѣ условия отсамъ българската граница както и за законодателството на Ромъния и България по отношение къмъ поземелната собственость на инородното население. Докато българскитѣ закони напълно му гарантиратъ правото на собственость, респективното ромънско законодателство отива до тая крайность, че споредъ автора „земитѣ на българитѣ въ Додруджа се конфискуватъ безъ да получатъ собственицитѣ какво да е обезщетение отъ държавата дори и въ случай, че държавата и споредъ закона е задължена да ги обезщети“ (стр. 92). Авторътъ подробно, въ 17 точки, изброява всичкитѣ видове земи, които безвъзмездно държавата ги взема и които изцѣло образуватъ 60% отъ собственостьта на мѣстното население (стр. 82—83). Въ заключение се апелира за справедливость съ огледъ и къмъ факта, че бждещето на Ромъния и България се намира въ тѣхното мирно съседство, което що гарантира тѣхнитѣ интереси вънъ и вжтре.

Л. М.

Ls Macédoine sous la domination serbe et les droits des minorités (Edition du Comité nationale de l'union des organisations des émigrés macédoniens en Bulgarie). Sofia, 1926, 8⁰, 36.

Вземайки поводъ отъ една сръбска, на французки излѣзла брошура: „La Serbie du sud depuis 1918" (Belgrade, 1926, 4⁰, 16, издание на „L'Association Yougoslave pour la Société des Nations), Националниятъ Комитетъ на съюза на македонската емиграция въ България излага въ гореприведената книга истинското състояние на Македония подъ сръбска власть презъ последнитѣ седъмъ години, което представлява съвсемъ противуположна картина на онази, която сръбската брошура рисува. Преди всичко твърдението въ последната, че въ Македония нѣма българи, а само югославяни, защото македонцитѣ, бидейки „югославяни" не можели да образуватъ отдѣлна народность въ „Югославия", е плитка софистика, въ сжщность игра съ думи, която намира отъ българска страна заслужения отговоръ, подкрепенъ и съ исторически данни отъ близкото минало — следъ Берлинския конгресъ. Въ главата „Народното просвещение" (Instruction publique) се оборва неистината, че ужъ Македония до сръбската окупация била лишена отъ училища и че ужъ тепърва сега югославянското правителство успѣло да отвори много училища. Невѣроятно е, но е фактъ, че въ сръбската брошура просто се премълчава, че още въ турско време въ Македония имаше много по-вече и по-добри български училища, отколкото сега ги има, което именно въ разглежданата тукъ книжка съ цифренни данни се изтъква. Въ рубриката „Политическиятъ животъ (Vie politique) се посочва безправното състояние на македонскитѣ българи, за които въ сръбската брошура просто се казва, че ужъ тѣ се наслаждавали съ всички конституционни права както всички други граждани на Югославия. Интересни сж и даннитѣ, които осветляватъ и въпроса за бѣжанцитѣ (вж. гл. „Les émigrés, 17—21), чието число сръбската брошура иска да сведе само до нѣкакви си 10,244 души и то такива, които силно желаели да се върнатъ въ Югославия, но което българското правителство съ страшенъ тероръ ужъ осуетявало и пр. Въ отговоръ на това, що се казва за ужъ голѣмитѣ благодатни реформи, прокорани отъ новитѣ господари на югославянската часть на Македония въ областьта на съобщенията, обществената хигиена, земедѣлието, индустрията и търговията, напротивъ истинската действителность се посочва въ пълнота и грозота, като се цитува речьта, произнесена въ скупщината въ Бѣлградъ на 16 мартъ 1926 г. отъ г. Гр. Дракаловичъ, депутатъ отъ най-шовинистичната сръбска партия на Прибичевичъ. Ораторътъ доказва, че отъ страна на държавата до сега нищо не е направено за да се подобрятъ икономическитѣ условия на живота въ Македония, която всеобщата война просто разори, а напротивъ чрезъ нечути насилия, изгаряне на цѣли села, заграбване на добитъка и храната на населението и пр. и пр. последното е доведено до отчаяние та се отказва да обработва земята особено въ планинитѣ и горитѣ, гдето му е невъзможно да живѣе. Дракаловичъ твърди, че не е посочилъ повече отъ една трета отъ злинитѣ, отъ които сега страда Македония. Л. М.

Л. Милетичъ, Македонскиятъ въпросъ въ Конгреса на Унията за Обществото на народитѣ (Лондонъ — Аберсвейтъ 25. VI. — 4. VII, 1926). Съобщава —. (Издание на Националния Комитетъ на Съюза на Македонската емиграция въ България). София, 8⁰, 31.

Авторътъ, като членъ въ конгреса на международната Уния за Обществото на народитѣ, станалъ въ Лондонъ и Аберсвейтъ т. г., е взелъ участие въ разисквания, които сж станали въ комисията за малцинствата по поводъ на единъ докладъ на главния секретарь на Унията, г. Рюйсенъ, следъ кратковременното му посещение на България и Македония презъ пролѣтьта на тази година. Въ горепосочената брошура авторътъ съобщава сжществено отъ речения докладъ, въ който наистина се признава българската народность на македонскитѣ славяни, но сжщевременно се изказва едно своеобразно мнение на автора относително бждещата сждба на македонскитѣ българи, останали подъ Югославия. Българскиятъ делегатъ е реагиралъ въ речьта си, която е държалъ въ заседанието на комисията противъ слабитѣ страни на речения докладъ, а именно противъ изнесеното тукъ, чисто субективно впечатление на г. Рюйсенъ, непознаващъ народа нито езика му, споредъ което изглеждало възможно, че македонскитѣ българи поради близостьта на езика имъ съ сръбския щѣли да могатъ се приспособи къмъ днешния сръбски режимъ. Авторътъ между друго е посочилъ неоснователностьта на това Рюйсеново предположение, като е изтъкналъ още, че сжщиятъ г. Рюйсенъ въ единъ другъ докладъ презъ миналата година въ Лозана, пакъ по македонския въпросъ, признава на македонскитѣ българи правата на малцинствата. Освенъ това авторътъ е изтъкналъ въ случая и принципиялното противоречие, въ което съ този си възгледъ г. Рюйсенъ е изпадналъ самъ съ себе си, бидейки той инакъ горещъ противникъ на теорията на Мело Франко, споредъ която малцинствата въ бждеще ще се слѣятъ съ мнозинствата и противъ която тъкмо Рюйсенъ бѣ излѣзълъ съ особенъ докладъ по тоя въпросъ предъ Унията въ Лозана. Авторътъ съобщава и други, любопитни подробности по работитѣ на конгреса и по приема, указанъ на българскитѣ делегати въ Лондонъ.

La question macédonienne et l'Union internationale des associations pour la Société des Nations (Edition du Comité National de l'Union des émigrés macédoniens en Bulgarie). Sofia, 1926, 8⁰, 64.

Както е обяснено въ брошурата „Македонскиятъ въпросъ въ конгреса на Унията за Обществото на народитѣ", за която по-горе става дума, главниятъ секретарь на Унията, г. проф. Рюйсенъ, въ два свои доклада до Унията по македонския въпросъ — първия въ заседанието на последната въ Лозана 1925 г., а втория — въ Лондонъ — Аберсвейтъ 1926, си противоречи въ нѣкои сжществени точки относително правата на македонскитѣ българи въ Югославия като народностно малцинство. Въ първия си докладъ г. Рюйсенъ, като признава, че македонскитѣ славяни по народность сж българи, признава имъ и правата на малцинствата, опредѣлени въ мирния договоръ въ Ньой

докато въ втория, не отричайки българската народность на македонцитѣ, прави политика въ смисълъ, че по езикъ тѣ толкова били близки съ сърбитѣ, че лесно можели да се споразумѣватъ съ последнитѣ и че щѣли съ време лесно да се приспособятъ къмъ днешния сръбски режимъ. Като се изтъква това противоречие, въ горепосочената брошура се подлага на критично разглеждане цѣлиятъ въпросъ, следейки доклада на г. Рюйсенъ, и се хвърля свѣтлина върху истината главно възъ основа на известни авторитетни съчинения по македонския въпросъ и особено на заключенията на анкетата на Карнегиевата комисия въ 1913 год.

Л. М.

Издания на македонскитѣ студентски дружества въ чужбина относно Македония.

Съюзътъ на македонскитѣ студентски дружества въ чужбина презъ последнитѣ две години развива твърде плодовита културна дейность чрезъ грижливо и вещо стъкмени, а по своята външность дори разкошни издания, цельта на които е да запознаятъ външния свѣтъ съ българска Македония — съ копнежитѣ и борбитѣ ѝ за свобода и просвѣта. Ще излизатъ две серии книжки — една подъ име „Македонска книжнина“ (Makedonische Bücherei) съ съдържание културно-научно, и друга подъ заглавие „За Македония“ (Pro Macedoina), която ще донася портрети и характеристики на видни македонски революционери. Предъ насъ сж четири отъ излѣзлитѣ книги отъ дветѣ серии, по две отъ всѣка, които доказватъ, че хубавиятъ замисълъ е намѣрилъ сериозни изпълнители така че не може да има съмнение и въ успѣха на предприятието, което и отъ наша страна заслужава всѣка похвала и насърдчение. Първата книга съдържа въ добъръ нѣмски преводъ отъ Мели М. Шишманова стихотворения на юнашки загиналия за свободата на Македония младъ македонски поетъ Любомиръ Весовъ подъ заглавие:

Ljubomir Wessoff, Gedichte (Makedonische Bücherei, № 1, herausgegeben von den makedonischen Studentenvereinen im Ausland). 1925, 8⁰, 64.

Книжката краси хубава репродукция на лика на младия поетъ. Вмѣстени сж 57 стихотворения, които и на нѣмски гладко и съ интересъ се четатъ, защото въ тѣхъ съ непосрѣдствена сила на истинско поетично вдъхновение сж изразени поривитѣ на една млада, за любовъ копнееща душа.

Втората книга отъ сжщата серия съдържа кратко изложение на македонския въпросъ отъ Г. Баждаровъ въ нѣмски преводъ отъ сжщия преводачъ:

G. Baschdaroff, Die Makedonische Frage (Maked. Bücherei, № 2). 1925, 8⁰, 53 стр.

Сбито но съдържателно тукъ се излагатъ началата на македонския въпросъ, революционната борба въ Македония, отношението на великитѣ сили къмъ македонския въпросъ, младотурския режимъ въ Македония, отношенията на балканскитѣ държави спрямо Македония

и сегашното състояние на македонския въпросъ. Прибавена е и една библиография по макед. въпросъ.

Твърде сполучлива е малката етнографична карта на Македония, преснета отъ Кънчевата карта (твърде намалена) както е възпроизведена въ книгата на Карнегиевата анкета (Dodation Carnegie, Enquête dans les Balkans, Paris, 1914 г.).

Особена цена придаватъ на книжката и художествено изработенитѣ репродукции на ликоветѣ на видни македонски дейци (съ кратки биографични указания подъ всѣки отъ тѣхъ), а именно на Даме Груевъ, Пере Тошевъ, Тодоръ Александровъ, Борисъ Сарафовъ, Иванъ Гарвановъ и Христо Матовъ.

Нека отбележимъ още, че въ 1926 г. сжщото съчинение на г. Баждаровъ излѣзе (като издание на Националния македонски комитетъ), въ французки преводъ въ 2-ро издание: G. Bajdaroff, La question macédonienne dans le passé et le présent. Sofia 1926, 8⁰ 48.

Отъ серията „За Македония“ (Pro Macedonia) до сега сж излѣзли следнитѣ четири книги:

Gotze Deltscheff (Pro Macedonia, № 1), 1925, 8⁰ 24.

Цѣлата книга е посветена на бележития революционеръ и единъ отъ основателитѣ на В. М. рев. организация. Следъ две стихотворения, посветени на Гоце Дѣлчевъ отъ П. К. Яворовъ, следва въ съкратенъ видъ биографията на Гоце, написана отъ П. Яворовъ. Предъ биографията е дадена като мото кжсичка характеристика на Дѣлчева отъ съчин. на С. Радевъ „Голѣмитѣ сѣнки“. Особена цена придаватъ на книгата и хубавитѣ снимки, представящи ликоветѣ на Дѣлчевъ, Дамянъ Груевъ, П. Яворовъ, Дим. Гощановъ, сетне: Старата българска гимназия въ Солунъ, Беазъ-куле въ Солунъ, градъ Щипъ и три чудесни пейзажа отъ Пиринъ планина.

Ljubomir Wessoff und Ilija Kuscheff (Pro Macedonia. № 2) 1925, 8⁰ 33.

Книжката съдържа: едно стихотворение отъ Любомиръ Димитровъ, посветено на двамата млади поети, Весовъ и Кушевъ, паднали въ 1922 год. жертва за Македония; „Спомѣнъ за тѣхъ“ — отъ македонското студентско дружество „Вардаръ“; биографични данни за двамата герои, Любомиръ Весовъ и Илия Кушевъ, отъ Юрданъ Чкатровъ; „Първата битка“ отъ П. Пламеновъ, съучастникъ въ четата, въ която е билъ и Кушевъ; „Жалбата на твоята душа“ (въ преводъ: Das Leid deiner Seele) отъ покойния Илия Кушевъ; „Къмъ четата на безсмъртнитѣ“ (Zur Schar der unsterblichen empor) отъ Йорд. Бадевъ. Следъ кратка характеристика на идеалиститѣ борци за свободата на Македония, г. Бадевъ преминава къмъ характеристика на Любомиръ Весовъ, неговия пламененъ патриотизъмъ и чистъ до неимовѣрность алтруизъмъ; неговото решение да се бори за Македония, чието ново поробване той не е можалъ да пренесе, и тръгването му съ една чета, която бѣше потеглила да отиде презъ Вардара, гдето той заедно съ другаритѣ си въ гористата височина надъ Крушево героически загина въ борба съ сръбска потера. — Следватъ петь стихотворения на Любо-

миръ Весовъ въ хубавъ нѣмски преводъ, и най-сетне — статия „Мълчаливитѣ“ (Die Schweiger) отъ Кр. Веляновъ, съдържаща другарски спомени за Весовъ и Кушевъ.

Третата книга „Pro Macedoina“ е озаглавена:

Dame Grueff, Pere Toscheff, Boris Sarafoff, Ivan Garvanoff, Christo Matoff (Pro Macedonia № 3.) 1925. 8⁰ 50.

Дадени сж ликоветѣ съ изложение на живота и дейностьта поотдѣлно отъ различни автори — Йорданъ Чкатровъ и Йорданъ Бадевъ — за Даме Груевъ (съ хубави снимки на с. Смилево и на Битоля) К. Пърличевъ — за Пере Тошевъ (съ снимки отъ Прилепъ и Воденъ); И. Петровъ — за Борисъ Сарафовъ; Бруснаковъ — за Христо Матовъ. Има и три стихотворения отъ Живко Гелевъ. Тукъ е дадена и моята статия за живота и дейностьта на Иванъ Гарвановъ, препечатана изъ в. „Родина“ (1914 год.), което не е обаче отбележено.

Четвъртата книга е за великия македонски деецъ, Тодоръ Александровъ, загиналъ на 31. VIII. 1924 год.:

Todor Alexandroff (Pro Macedonia № 4), 1926, 8⁰, 35.

Съдържа два портрета на Т. Александровъ, снимка отъ четнишкия му животъ и статии и стихотворения отъ разни автори: Д. Миленски, Йорданъ Чкатровъ, Ив. Михайловъ, Edward Long, Крумъ Богдановъ. Въ края сж вмѣстени и два позива къмъ македонцитѣ отъ бойнитѣ другари на Александрова и отъ македонското студентско дружество „Вардаръ“.

Л. М.

Résumés des articles de la Revue.

Professeur N. P. Blagoeff, Aperçu critique des renseignements de Ioan Skilitza sur les origines de l'Etat de Tzar Samouïl.

Il y a très peu d'informations de source première sur les origines de l'Etat de Samouïl. Les chroniques bulgares locales ne sont ni nombreuses ni complètes. Elles mentionnent seulement le règne de Samouïl et celui de ses descendants et parents, mais n'expliquent pas comment a eu lieu le changement des dynasties en Bulgarie et quels ont été les rapports de la dynastie de Samouïl avec celle du tzar Kroum. Les chroniques de source étrangère sont plus nombreuses et plus complètes. La plus importante d'entre elles est celle du chroniqueur byzantin Ioan Skilitza qui, en décrivant le règne de l'empereur de Bysance Vassilli II et ses guerres contre les Bulgares, donne en même temps des renseignements assez importants sur les origines de l'Etat de Samouïl.

Ioan Skilltza n'a pas été le contemporain du tzar Samouïl, ni des événements qui sont passés en revue dans l'étude de M-r Blagoeff. I. Skilitza a extrait ses informations de documents qu'il a retravaillés. D'autre part, à propos de quelque événement historique, il se laisse entraîner à exposer l'histoire de toute l'époque. C'est ainsi qu'il agit en écrivant ses chroniques sur l'Etat de Samouïl. Partant de la première expédition militaire de l'empereur de Bysance, Vassilli II, contre les Bulgares, il fait une rapide revue des événements en Bulgarie et des expéditions militaires des Bulgares contre les Bysantins ; sur certaines d'entre elles il s'étend ensuite plus longuement. Ioan Skilitza caractérise inexactement les guerres des Bulgares contre les Bysantins comme des insurrections contre ces derniers — à ce moment l'Etat bulgare existait. De même, on ne peut admettre comme exact son affirmation que les Bulgares commencèrent leurs actions militaires de suite après la mort de l'empereur Ioana Tzimishios — ces événements ayant eu lieu beaucoup plus tard. Il est exact cependant que les frères David, Moïseï, Aaron et Samouïl furent choisis comme dirigeants provisoires de la Bulgarie. Ils devaient ce choix à leur haute position sociale, étant fils d'un très puissant Komis et à leur descendance d'une ancienne famille bulgare. Le tzar Boris II était un homme brave et un grand patriote. Lui et son frère Roman étaient soumis à Constantinople à une sévère surveillance, mais après la mort de l'empereur Ioan Tzimishios et alors que le gouvernement et tout le peuple bysantins étaient entièrement pris par la lutte contre Varda Sklir, ils reussirent à s'enfuir de Constantinople. Les rapports entre les deux frères, les tzars Boris et Roman d'une part

et les frères David, Moïseï, Aaron et Samouïi de l'autre étaient bons et amicaux. Roman, dès qu'il fut de retour en Bulgarie, fut reconnu comme tzar, mais Ioan Skilitza ne le considère pas comme tel, soit qu'il croie que l'institution de tzar des Bulgares ait été suprimée par l'empereur Ioan Tzimishios, soit qu'il croie que le tzar Roman était castré. Les frères David, Moïseï, Aaron et Samouïl reconnurant également Roman comme tzar et devinrent ses collaborateurs et ses généraux. Le tzar Roman adopta une politique guerrière contre Bysance, que les frères David, Moïseï, Aaron et Samouïl approuvèrent et soutinrent. David fut tué vers l'an 980; Moïseï mourut vers l'an 995, pendant le siège de Serre. Quand, en 1002, le tzar Roman fut fait prisonnier par l'empereur bysantin, Vassilli II, et envoyé à Constantinople, des quatre frères restaient en vie seulement Aaron et Samouïl qui furent reconnus comme tzars des Bulgares. Cependant ils ne régnèrent pas longtemps ensemble, car Aaron voulut regner seul et s'entendre avec les Bysantins. Il prévoyait que la guerre serait perdue. Le tzar Samouïl n'était pas d'accord avec le tzar Aaron, ni sur la politique intérieure, ni sur la politique extérieure; c'est pourquoi il le tua, vers l'an 1002. Tzar Samouïl a commis de grandes fautes militaires et politiques, entre autres, poussé par son désir d'être tzar, celle du meurtre de Aaron, car par là il a introduit les luttes dynastiques en Bulgarie et hâté ainsi son asservissement. Tzar Radomir était le fils légitime de Samouïl ; il était très brave. Il règna moins d'une année. Le tzar Ivan Vladislav tua le tzar Radomir et monta sur le trône bulgare jugeant que de droit il devait être tzar des Bulgares parce que son père Aaron était plus âgé que Samouïl ; il fut soutenu dans ses prétentions par une partie des boyards. Le tzar Ivan Vladislav règna seulement deux années et cinq mois et fut tué, probablement par ses ennemis politiques et les partisans du tzar Radomir. Les Bulgares avaient repris les anciennes contrées bulgares la Thrace et la Mysie de l'Est avant la première expédition de l'empereur de Bysance Vassilli II. Ils avaient attaqué et conquis une partie des possessions de Bysance aux environs de la ville de Salonique, après l'an 986. Après cette date, ils conquirent et gardèrent assez longtemps la Thessalie avec sa ville principale Larissa. Le gouverneur bulgare de cette contrée fut le bulgare Délian, non pas le fils du tzar Radomir et le petit fils de Samouïl, mais un autre Délian plus âgé. Les Bulgares entreprirent une seule expédition dans la contrée hellénique, et cela en 986, quand ils furent défaits près de la rivière Sperher. Les Bulgares ni en l'an 986, ni en l'an 996, n'ont entrepris une expédition, et ils n'ont pas pénétré dans le Péloponèse ; Ioan Skilitza en donnant cette information ne fait que rapporter une fausse rumeur. Tzar Samouïl s'installa à Prespa vers 990, et, à cette époque ou un peu plus tard, y fit transporter les reliques de S-t Ahilios pour lesquelles il construisit une église spéciale qu'il consacra à ce saint. Enfin, l'Etat bulgare n'a pas été divisé en Etat de l'Est et Etat de l'Ouest ni avant, ni après la mort du tzar Péter.

Iv. Hadjoff, Constantin Miladinoff et G. S. Rakovsky.

Vers le milieu du siècle dernier parmi la nouvelle génération bulgare s'éveilla le désir d'aller faire des études en Russie. Après la guerre de Crimée il s'accrût et s'empara de toute la Macédoine, d'où un groupe de jeunes gens se mit en route pour la Russie: Constantin Miladinoff de la ville de Strouga, K. N. Stanicheff de Koukouch, Raïko Jinzivoff de Vélès, Nicolas Déliivanoff et Georgui Stamenoff de Koukouch, Andreï Stoyanoff de Voden. En Russie ils s'unirent à d'autres jeunes gens inspirés du même idéal — travailler pour leur patrie, la Bulgarie. Les jeunes Macédoniens formèrent à Moscou, avec Luben Karaveloff, Konstantin Gueroff, Necho Bontcheff, Vassilli Popovitch et d'autres, un cercle qui commença à publier la revue „Bratsky troud" („L'œuvre des frères") dont parurent quatre numéros. Georgui S. Rakovsky qui jouissait alors d'un grand prestige parmi la jeunesse intellectuelle bulgare de la Macédoine avait beaucoup d'influence sur les idées qui unissaient entre eux ces jeunes gens surtout les Macédoniens. Le plus remarquable d'entre eux était Constantin Miladinoff, qui était arrivé avec une instruction universitaire déjà achevée, reçue à Athènes; il était le plus âgé et avait déjà fait preuve de talents et d'intérêts littéraires, particulièrement dans le domaine du folklore bulgare. Miladinoff avait un vif désir de faire la connaissance de Rakovsky, dont les œuvres patriotiques lui imposaient beaucoup. Il avait lu son poème „Gorski Pâtnik"; il lui écrivit une lettre lui proposant de faire connaissance afin de travailler ensemble pour la cause nationale. Après cette première démarche de Miladinoff, entre lui et Rakovsky commença une correspondance que prouvent quatre lettres trouvées dans les archives de Rakovsky et adressées à ce dernier par K. Miladinoff.

M-r Hadjoff en les accompagnant d'explications complémentaires historico-littéraires publie le texte de ces lettres, dont jusqu'à présent la première seulement, cette du 8 janvier 1859, adressée de Moscou, avait été publiée. Dans cette lettre Miladinoff loue l'œuvre patriotique de Rakovsky, le remercie de s'être prononcé favorablement sur la traduction en bulgare faite par lui de l'ouvrage „Les confréries religieuses orthodoxes de la Russie du Sud-Ouest", et dit que dans la Revue bulgare „Les écrivains bulgares" seront publiées ses propres poésies. Il invite Rakovsky à publier plus vite son recueil de chants bulgares populaires, dont il a entendu parler. Dans sa deuxième lettre, celle du 12 février 1861, adressée de Zagreb, Miladinoff parle entre autre sur la question de l'Eglise bulgare; il lui attribue une grande importance et dit qu'on ne peut prévoir comment elle se terminera. Il parle de son recueil de chants populaires, qu'il fait publier à Zagreb et dit qu'il a envoyé un „Appel" pour l'abonnement. Dans cet appel, il nomme la Macédoine „la Bulgarie de l'Ouest" parce que cette désignation lui semble plus appropriée surtout en regard des Grecs qui considèrent la Macédoine comme une contrée grecque quoiqu'elle soit peuplée de deux milions de Bulgares, dont les Grecs veuillent disposer comme de moutons. „Les Bulgares resteront-ils encore des moutons et quelques Grecs leurs bergers?" — dit Miladinoff; et il ajoute que ce temps est passé et que les Grecs resteront

avec leurs doux rêves seulement. Après quelques détails intéressants, Miladinoff écrit qu'il envoie à Rakovsky deux de ses poésies en le priant de les publier dans sa revue ; il envoie également pour être publié son „Appel". Le texte en est intégralement reproduit par M-r Hadjoff sous le № 3. Dans la troisième lettre, celle du 30 juin 1861, adressée de Zagreb, Miladinoff annonce qu'il envoie 10 exemplaires du „Recueil de chants populaires" pour ses abonnés, et un spécialement pour le professeur de Belgrade, M-r Panta Sretkovitch. La 4-ième lettre a également pour sujet l'envoi des exemplaires du recueil.

Vladimir Kouseff, Apports à la biographie du métropolitain Méthodï J. Kousévitch.

Il est incontestable que feu le métropolitain de Stara-Zagora, Méthodï Jovtcheff Kousévitch, est une des personnalités les plus éminentes, une de celles qui ont le plus servi leur peuple pendant l'époque qui a précédé la libération, au plus fort de la lutte contre les Turcs et les Grecs. Né en Macédoine, pendant toute sa longue vie (il est mort il y a deux ans à l'âge de 84 ans) il a agi en grand patriote bulgare, chérissant d'un même amour tout le peuple bulgare, en homme politique et en diplomate. M-r Vladimir Kouseff ajoute à la caractéristique de cet homme remarquable des faits intéressants se rapportant à son œuvre sociale en se basant sur une autobiographie trouvée dans les archives du métropolitain Kousévitch.

Au moment de l'insurrection dans la Srédna-Gora, lors des massacres de Batak, juste avant la guerre de libération russo-turque, quand les autorités turques commettaient des atrocités sur la population bulgare, Méthodï Kousévitch se trouvait à Philipopoli, en qualité de protosyncelle auprès de l'évêché de cette ville. Malgré les plus sévères mesures des autorités, alors qu'aucun bulgare n'osait, au risque de sa vie, circuler en dehors de sa résidence, Méthodï Kousévitch trouva le moyen d'envoyer des personnes qui prirent les informations les plus détaillées sur les atrocités commises par les Turcs sur la population pacifique. Muni de ces reuseignements, il réussit à aller à Constantinople, où il organisa une admirable propagande systématique auprès des représentants diplomatiques étrangers, dans le but que ces informations arrivassent à la connaissance des Grandes Puissances et à celle de l'opinion publique du monde entier. Dans cette œuvre il trouva surtout une grand soutient chez les professeurs du collège américain de Constantinople, Robert-Collège, parmi lesquels prirent surtout à cœur la cause bulgare le directeur Waschburn et le professeur Long et le professeur bulgare Stefan Panaretoff. Par l'entremise du correspondant du Deili News, M-r Piers et d'autres, le rapport de M. Kousévitch sur les atrocités turques fut publié dans le Deili News, et en même temps des copies en furent envoyées à des personnalités en vue de Londres, tels que Gladstone, Gochen, Foster, et d'autres. Une délegation spéciale bulgare, comprenant M-r Dragan Tzankoff et Marko Balabanoff, partit alors afin d'éclairer les gouvernements des grandes Puissances sur les atrocités commises par les Turcs. Grâce à la presse anglaise et à l'intercession de personna-

lités notables, avec en tête Gladstone, la cause bulgare devint une question d'ordre politique international par suite de quoi fut convoquée la Conférence de Constantinople dont le but était d'obtenir l'autonomie de la Bulgarie. Méthodï Kousévitch, ici aussi, agit très adroitement au profit de la cause bulgare ; il publia dans une brochure spéciale une statistique détaillée du peuple bulgare qui fut prise en considération par la Conférence au moment de la définition des frontières ethnographiques bulgares. Dans son autobiographie, Kousévitch raconte comment il a fait échouer un plan de Mithat Pacha nuisible à la cause bulgare.

A la veille de la guerre russo-turque, M. Kousevitch réussit à se sauver en s'enfuyant à l'étranger, et au commencement de la guerre il se trouvait au quartier général russe, où, par ses connaissances et son esprit lucide, il put rendre de grands services à son peuple. Plus loin, il rapporte comment il a réussi à agir, par l'entremise du prince Tcherkazki, sur le Tzar Libérateur Alexander Nikolaévitch, afin qu'il renonçat à son intention de conclure la paix avec les Turcs, sous la condition que, seule, la Bulgarie du Nord jusqu'au Balkan fut libérée. Ceci eut lieu après l'insuccès de l'armée russe près de Pléven, alors que l'empereur de Russie, par suite des grands sacrifices d'hommes, était tombé dans une humeur pessimiste, renforcée par des rapportages d'intriguants, disant que la population bulgare était mal disposée envers l'armée russe, qu'elle n'accourait pas à l'aide comme elle aurait dû le faire, exigeait de hauts prix pour les vivres, etc. Les arguments de M. Kousévitch, par lesquels il fit échouer ces intrigues auprès du prince Tcherkazki et empêcha la mise en exécution des intentions dangereuses de l'Empereur, sont exposés en détail dans trois points cités dans l'autobiographie (Voir plus haut pages 88 et 89).

Dans l'autobiographie, il est parlé d'un autre service important que M. Kousévitch a rendu à l'œuvre culturelle bulgare en Macédoine ; il fit cesser l'aide que le ministre plénipotentiaire de Russie à Constantinople, Mr Novikoff, au commencement, en 1880 et 1881, apportait au patriarcat, en insistant afin que l'Eglise bulgare limitât son pouvoir ecclésiastique seulement dans les frontières de la principauté bulgare, et afin que tous les autres évêchés de la Macédoine et de la Thrace demeurassent sous la juridiction du patriarcat grec de Constantinople. D'intéressants détails sont rapportés ici qui démontrent le grand tact de M. Kousévitch, sa profonde connaissance des aspirations politiques du clergé grec par rapport à la Macédoine et, d'un antre côté, au début, l'optimisme naïf du ministre de Russie, grand canoniste orthodoxe, qui avait de faibles connaissances sur la vraie situation des choses d'Eglise en Turquie et s'imaginait qu'il pourrait facilement obtenir la reconcilliation du patriarcat avec l'exarchat bulgare. Grâce à M. Kousévitch, Novikoff comprit bientôt la situation ; il fut profondément désillusionné du patriarcat et renonça à son plan de reconcillation. Après ce succès bulgare, il ne fut plus suscité aucun obstacle à l'exarchat pour l'ouverture des écoles nationales en Macédoine et en peu de temps l'œuvre de l'Eglise et de i'Ecole nationales fit de grands et rapides progrès. En vain la presse grecque s'efforça de toutes les manières à indisposer les autori-

tès turques contre les Bulgares, en représentant l'œuvre des Ecoles comme dangereuse pour ies intérêts de l'empire turc, il se trouva même des journaux turcs qui prirent ouvertement le parti des Bulgares — là aussi M. Kousévitch n'eut pas peu de mérites. Enfin le patriarcat renonça à sa campagne de presse contre l'exarchat effrayé par la publication éventuelle d'informations comprométantes pour lui, dont le menaça M. Kousévitch dans un article publié dans le journal „Tourki".

Péter Zovoeff, Souvenirs se rattachant au passé culturel de la ville de Chtip (Macédoine).

Maintenant à Chtip c'est un silence mortel, les habitants sont tombés dans une complète apathie, on dirait que les idées d'instruction, de culture n'ont aucun sens pour eux. Pourtant ceci n'est qu'une apparence. L'état d'âme actuel des Chtipéens est une conséquence de leur fort sentiment national, de leur profond attachement à la langue maternelle et de leur haine contre l'oppression étrangère sous laquelle ils étouffent. Et on dirait que c'était hier que les Chtipéens, si différents de ceux d'aujourd'hui, luttaient avec tant d'ardeur pour le succès de l'oeuvre de l'instruction dans leur ville, s'efforçant, au temps des Turcs, de la renforcer de toutes façons; à plusieures reprises ils en ont fourni des preuves fort intéressantes. Mr Zavoeff se rappelle d'un fait de cette espèce alors qu'en 1877 ils commencèrent à construire „la nouvelle école" dans la partie ouest de la cour de l'église S-t Nicolas. Il avait été décidé que l'école s'appellerait „S-t Cyrille et Methode". A la décision générale, tous les habitants s'engagèrent à aider à la construction, chacun comme il le pourrait — les uns apporteraient les pierres, les autres les planches le reste travaillerait seulement. La jeunesse des deux sexes prit la plus grande part à cette œuvre. De l'aube au soir, les jeunes gens apportaient du sable et de l'eau de la rivière Otinia, mélangaient et transportaient la chaux, apportaient des pierres. Et il arriva que d evant le bâtiment en construction passa le tout puissant à Chtip cheik turc, Sali-efendi, qui demeura fort surpris devant le peuple réuni là à travailler. Il appela un des administrateurs des écoles, Alexandre Goloff, qui ce jour-là dirigeait les travaux. Très éffrayé, Goloff, le salua et lui baisa la main. A la question de Sadi-effendi „Que fait cette foule ici et quel bâtiment construit-on ?", Goloff, accablé répondit qu'on construisait une école nationale. „Ah, vous construisez une école !" Et il ordonna à Goloff de le suivre. Quand ils arrivèrent à la maison de Sadi-effendi et qu'ils furent entrés dans sa chambre, ce dernier se tourna vers l'administrateur stupéfait; „J'avais entendu dire beaucoup de bien de mes concitoyens les Bulgares, mais ce que j'ai vu aujourd'hui c'est à peine si je l'aurais cru. Je vois que vous êtes un peuple d'âme ferme et ayant un grand avenir devant soi. Nous, ies Turcs, nous ne sommes pas capables d'une telle œuvre sociale". Disant cela, le cheik prit une bourse de soie, en tira dix livres turques et les donna à Goloff, ébahi: „Prends cet argent de ma part pour la construction de la nouvelle école. C'est une faible expression de ma grande admiration pour vous. Je te demanderai seulement une chose: tant que je serai vivant ne dis à personne que j'ai donné

cette petite offrande pour votre école". Goloff baisa la main du cheik et, émerveillé et reconnaissant, s'en alla. Conformément au désir du cheik, dans le cahier des cotisations il fut écrit: „X-effendi — 10 livres". En 1889 le cheik Sali-effendi mourut, et ce ne fut qu'alors que Goloff dévoila, au grand étonnement du comité d'administration de l'école, le vrai nom de „X-effendi".

Nicolas Ratcheff, Matériaux ethnographiques de la contrée de Guevgueli. Supérstitions, cérémonies et coutumes populaires.

Pendant la dernière guerre en 1918 M-r N. Ratchev a sejourné dans la contrée de Guevgueli comme soldat bulgare du 18-me régiment d'infanterie. A la suite d'une blessure reçue pendant une bataille près de Guevgueli, avec la permission de son chef de régiment il ne retourna pas au front mais se donna à la tâche d'observer la vie et le langage de la population locale, du district de Guevgueli. Il parvint de cette manière á inscrire un curieux matériel etnographique, dont il communique ici la premiere partie — renseignements concernant la ville de Guevgueli et son district, la population et ses différentes superstitions et coutumes, intéressantes au point de vue ethnographique. En prèmier lieu, concernant ces dernières, l'auteur parle du culte des arbres et des pierres sacrées de ce pays. Presque dans chaque village il y a des arbres séculaires que la population venère. Elle respecte de même certaines pierres ou même certaines anciennes statues qui ont été conservées et dont la population ne connait pas la provenance et ne comprend pas la signification. Les cérémonies qu'on célèbre pour la guérison d'une grave maladie quelconque sont aussi intéressantes, ainsi que les sacrifices que l'on fait. Les cérémonies en mémoire des morts sont très respectées. On croit dans certains cas, que si la cérémonie de l'inhumation n'est pas faite selon les règles, que le mort change en „revenant" qui tourmente la population. A cause de cela on fait des cérémonies spéciales pour satisfaire le mort auquel on destine une „servante." L'auteur raconte un cas où un mort devint „revenant" parce qu'il n'avait pas été enterré selon les rites et qu'on ne lui avait pas désigné de „servante." Puis viennent des renseignements sur la croyance et la foi ajoutées aux dragons et aux nymphes, sur les cérémonies de la Résurection de N. S., sur les maladies et les guérisons. La population attribue toutes les maladies à la volonté de Dieu et à cause de cela ne se garde pas de la contagion, et ne fait pas attention à la propreté dans les habitations, mais fait des cérémonies superstitieuses pour chasser les maladies. Les magies et ce qu'on nomme le „mamilo", ont un rôle prépondérant dans ces cérémonies. Plus loin l'auteur communique des coutumes de Noël, la coutume „Doudelé" contre la sécheresse, la coutume de se balancer le jour de Pâques et de la Saint-Georges; il parle des fêtes en l'honneur des animaux domestiques, de la bonne aventure qui se fait principalement pour apprendre qui sera le futur mari de la jeune fille. ou quelle récolte il y aura pendant l'année, ou bien si il y a un os fracturé où si le membre est seulement foulé etc.

„Djamala" est le nom d'un jeu ou pièce dramatique qui se joue à partir du deuxième jour de Noël jusqu'à „Voditzi" (La saint Jordan). Le bénéfice est au profit de l'église locale. La pièce ressemble à un cortège de carnaval. Les acteurs représentent des tableaux de la vie humaine : les maladies, la naissance, la mort, les mariages, les travaux de la maison et ceux des champs etc. Ils improvisent pendant les représentations. Les personnages sont ordinairement une jeune femme et un enfant, le grand père et la grand'mère, un chameau et un conducteur de chameaux. Il se déguisent d'une facon affreuse : apparaissent avec le visage tout noirci, les vêtements mis á l'envers etc. Le rôle principal échoit ordinairement à la jeune femme et à l'enfant. Elle figure le symbole de la fertilité. Les mêmes jours où l'on donne „Djamala" on joue aussi au profit de l'église les jeux appelés „Roussalii." On choisit des hommes forts et vigoureux habillés de blanc et armés de grands couteaux. Leur chef n'est armé que d'une hâche. Le nombre des „roussalii" est illimité, mais il doit être pair. Les jeux des roussalii forment une danse particulière avec des couteaux, acompagnée de musique. Si deux troupes de roussaliis se rencontrent sur le chemin, le combat est inévitable car si l'une cedait à l'autre ce serait grand péché. Les roussalii tués en pareils cas sont enterrés à l'endroit même où il sont tombés. Il y a un grand nombre de tombes de roussalii sur les routes entre les villages de ce pays. En ce cas le meurtre n'est pas consideré comme crime, et le meurtrier ne peut être jugé et condamné.

Enfin il y a des renseignements sur les danses cérémoniales en l'honneur de St Lazare, appelées danses de St Lazare qui sont exécutées par des jeunes filles. Toutes les femmes du village prennent part à l'étude et a la préparation de ces danses. Deux semaines avant la St Lazare chaque moment libre de la journée est consacré à l'étude des chants et des danses de St Lazare, et tout le village retentit de chants : les jeunes filles dansent et chantent sous la direction des jeunes femmes ef des femmes plus agées. Pendant ces deux semaines ces danses tiennent la première place dans la vie des femmes : on apprend des chansons spéciales pour chaque âge, pour chaque condition, pour chaque métier. L'auteur donne des détails et cite quelques uns de ces chants.

Comptes-rendus.

A. Marguliés, Historische Grundlagen der südslavischen Sprachgliederung. Archiv für slavische Philologie 40 (1926), 197—222. — Compte rendu par S t. R o m a n s k y.

L'auteur du compte rendu relève d'abord l'intérêt particulier que M. Marguliés, chargé de cours à l'Université de Munich, montre a l'égard des questions du passé du peuple et de la langue bulgare. Dans son étude qui y est l'objet du compte rendu l'auteur démontre l'importance du moment historique pour la répartition des langues slaves du sud en examinant entre autre les questions importantes sur la délimitation de la langue bulgare par rapport au serbo-croate. Il faut louer la droiture avec laquelle le jeune savant tâche ici-même à donner les

noms véritables des choses sans tenir compte des considérations politiques qu'on trouve, lorsqu'il s'agit de la Péninsule des Balkans, dans les ouvrages même des savants éminents. Comme Leskien et Berneker, à l'école desquels appartient l'auteur lui-même, il appelle la langue de Cyrille et Méthode langue vieille bulgare (altbulgarisch). en opposition absolue de l'obstinité, avec laquelle aujourd'hui même en France et dans les pays slaves, à cause des considérations quelconques, on emploie encore la dénomination tout à fait indéfinie de „vieux slave" (staroslovenski) qui dans la science serbe particulèrement trouve un appui dans la théorie pour les „Slaves macédoniens".

A ce propos l'auteur du compte rendu fait un bref exposé de la vue de m. Marguliés sur la question de la langue et de la nationalité des Macédoniens, question qui intéresse sans doute les lecteurs de la Revue macédonienne. En premier lieu quand il s'agit de l'établissement des Slaves dans la Péninsule il est évident et clair que : puisque la Macédoine par sa position géographique sit, il n'y a pas deux avis, sur le chemin des Slaves qui pénétrèrent en Grèce, en Péloponèse et puisque les endroits habités en Grèce appartiennent aux Bulgares, il est facile à comprendre que les colonisateurs de la Macédoine ont été des Slaves bulgares (Bulgarslaven). Ayant étudié la domination des Bulgares et des Serbes en Macédoine au moyen âge et critiqué la vue des Serbes sur cette question m. Marguliés continue : „l'histoire elle-même ne peut pas indiquer le droit de possession de la Macédoine, le mot péremptoire appartient à la langue. Et elle est, ont peut le dire avec toute la sûreté, la langue bulgare. Elle est bulgare dans ses fonds, dan son développement jusqu'à nos jours et il n'y a qu'une petite bande de région à nord-ouest serbisée encore dans un temps assez éloigné, ce sont les parlers avec l'emploi de ћ, ђ (p. 209). En d'autres termes, d'après m. Marguliés il n'existe pas un seul trait de langue qui nous donnerait assez de raison pour considérer le macédonien comme un dialecte serbe. Quant à l'apparence de *k' g'* dans les parlers macédoniens centraux que les savants comme Bélitch déclarent comme une particularité serbe, m. Marguliés estime que ces *k' g'* peuvent provenir aussi bien des serbes ћ, ђ que de *tj dj*, du préslave par une simple métathèse des bases d'articulation. A ce sujet l'auteur du compte rendu relève encore que m. Marguliés ne donne pas assez d'importance à l'étendue de ces *k' g'* dans la Macédoine. Mais il est déjà bien connu par les recherches des savants comme Oblak, Tsonev, Seliščev, Mazon, Weigand et d'autres que les cas où apparaissent *k' g'* par rapport à ceux avec *št, žd* (ou *štš ždž*) diminuent tellement à mesure qu'on avance au sud de la Macédoine, qu'on peut accepter avec sûreté qu'ici nous avons une particularité qui s'est développée non organiquement et qui a penétré et s'est répardue peu à peu du nord au sud. Ce fait parle aussi contre l'affirmation de l'auteur que ce n'est pas *k'. g'* qui est plius récent mais *št, žd* (resp. *štš, ždž*) dans les extrêmités occidentales de la Macédoine dont l'apparence est due à l'influence de la langue „haute bulgare" (Einfliüsse der bulgarischen Hochsprache) ce qu'on pourrait voir aujourd'hui même dans le parler d'Okhrida. L'avis de m. Marguliés que la ligature ѱ au lieu de пт qu'on trouve dans

les monuments bulgares du moyen âge provenants d'Okhrida comme le Psautier de Bologne et l'Apostole d'Okhrida dissimule le son *k'* qui grâce à la tradition graphique très forte chez les copistes n'a pas pu apparaître encore d'une autre manière graphiquement, reste aussi sans valeur.

Ayant examiné la répartition des parlers macédoniens faite par m. Marguliés justement sur la base des substituants de *tj dj*, — un „dialecte macédonien serbe" (avec ћ, ђ, — une bande étroite dant la Macédoine de nord-ouest), un autre dialecte central proprement dit „macédonien bulgare" (avec *k'*, *g'*,) et le troisième-les parlers méridionaux (avec št, žd, survivances de nazalisme etc.), l'auteur du compte rendu désapprouve le groupement des parlers de la Macédoine centrale en un seul dialecte, estimé comme troisième, différent des dialectes bulgares de l'est et de l'ouest. D'après la prononciation de *ѣ* comme *e* il est non seulement „plus proche" à ce dernier mais il en fait une partie. Pour la frontière septentrionale de la Macédoine en général, m. Marguliés relève qu'elle est exactement déterminée géographiquement par le massef du mont Char et la Forêt noire de Skopié qui est en même temps la frontière méridionale ancienne de la région peuplée par les Serbes (p. 212). Approuvant en général cette délimitation de la langue bulgare dans la Macédoine par rapport au serbo-croate, l'auteur du compte rendu fait l'observation que lorsqu'il s'agit des parlers de Timok—Morava m. Marguliés tombe entièrement sous l'influence de Bélitch. Pareillement à van Wijk, il adopte l'avis de Bélitch que lesdits parlers sont dans leur fond des parlers serbes, se basant seulement sur quelques traits phonétiques qu'il estime plus anciens, tandis que les particularités caractéristiques surtout celles de morphologie et de syntaxe, il les considère comme plus récentes. Et tandis que Bélitch et van Wijk expliquent ces „bulgarismes" comme une influence romaine, dont le développement en bulgare est du aussi à la même cause, m. Marguliés les trouve dans les circonstances historiques, — l'élargissement de l'Etat bulgare au moyen âge, de 830—1250, à l'ouest, loin dans cette région. L'auteur du compte rendu ne croit ni aux uns ni à l'autre. Il soutient que les Slaves bulgares de l'est et les Serbo-croates de l'ouest se sont mis en contact dans cette région encore à l'époque de leur établissement dans les terres au sud de Danube: les Timotchani qui sont d'après m. Marguliés un tribu serbe sont au dire de Niederlé aussi bien que les Moraviens un tribu slave bulgare d'origine (v. Manuel de l'antiquité slave I, Paris, 1923, p. 102 et suiv.). Les particularités de la langue serbe (comme *u* au lieu de *ą*) se sont croisées avec des traits caractéristiques de la langue bulgare et les uns l'emportaient des autres successivement. Mais on ne peut pas nier que d'après l'esprit général de leur développement les susdits parlers sont aujoud'hui des parlers bulgares, malgré l'existance de serbismes principalement dans leur phonétique: ils ne possèdent même pas la particularité la plus caractéristique du serbo-croate—l'intonation musicale. Voilà pourquoi il est invraisemblable à croire avec m. Marguliés, évidemment influencé par Bélitch, comme si les parlers à l'est de la ligne Bossilégrad, Breznik, Tsaribrod et Bélogradtchik ont appar-

tenus aus parlers de Timok-Morava parce-que dans deux ou trois mots on y trouve *u* au lieu de *ą* et comme si par une bulgarisation récente très intense ils ont changé. Ce sont évidemment des mots qui ont passé comme emprunts d'un parler dans un autre parler voisin de la même manière comme quelques mots aves *k' g'* dans la Macédoine ont passé du nord au sud.

L'auteur du compte rendu ne croit pas aussi que la frontière de l'étendue du grec et du latin sur la Péninsule balkanique établie par Jireček sur la base des inscriptions et des pierres de routes, peuve être considérée comme un promoteur qui ait contribué à la répartition du bulgare et du serbo-croate, étant donné que les Bulgares ont peuplé des territoires grecques et les Serbo-croates — des territoires entièrement latines. Mais est-ce-qu'on peut faire des jugements sur la langue parlée par la masse de la population d'une région se basant seulement sur les inscriptions des pièrres écrites dans une langue oficielle quelconque? Spécialement pour la langue bulgare, à part quelques mots culturels dont on peut expliquer l'emprunt par le fait d'un simple voisinage, on n'y voit presque aucune influence particulière du grec qui pourrait être favorable au développement des traits spéciaux qui l'aurait caractérisée par rapport au serbo-croate.

Vladimir Todorov-Hindalov, Contribution á l'histoire bulgare. L'insurrection à Vidin en 1850. Documents neufs. (De l'Annuaire de la Bibliothèque nationale de Sofia 1924—1925). Sofia 1926. Gr, 8⁰, 64. — Compte rendu par St. Romansky.

L'auteur du compte rendu fait ressortir l'importance qu'ont les archives turques pour l'histoire politique, culturelle et économique de la Bulgarie. Jusqu'au temps de la chuté du vieux régime autocrate ces archives restaient inaccessibles. Mais la réforme de Moustapha Kémal s'élargit jusqu'aux archives d'Etat à Constantinople et ouvrit leur porte à la science. On y tira des documents précieux pour les faire imprimer dans la Revue de l'Institut historique turc (Turk tarikh endjoumeni medjmouasâ).

Le dirigeant la section turque à la Bibliothèque nationale de Sofia m. Todorov a eu récemment la possibilité de faire des recherches dans ces archives et comme on peut juger de ce qu'il a publié jusqu'à présent, il y a trouvé un champs inexploité surtout par rapport aux mouvements politiques bulgares pendant le siècle dernier qui l'aurait intéressés particulièrement.

Dans l'étude qui y est l'objet du compte rendu il publie des documents sur l'insurrection de Vidin en 1850 qui font une contribution précieuse à l'histoire des mouvements politiques en Bulgarie surtout dans les régions de l'ouest, après la promulgation des réformes du sultan Medjid à Gulhané (1839). La première et la plus intense de ces insurrections est celle des Bulgares de la région de Nich de 1841 ; celle de Vidin qui éclate á peu près dix ans plus tard est étroitement liée à la première, entre autre à cause de quelques personnes, initiateurs de l'une et de l'autre : le voëvode Stanko Atanasov de Vlassotintsi, le voëvode

Srândak de Gorni Douchnik, le voëvode Tchavdar et d'autres. C'est une preuve que toute la région de Nich à cette époque-là a été arène d'une emeute incessante. Les documents publiés par M. Todorov donnent un éclaircissement du mouvement de Vidin, ils nous donnent des renseignements sur les organisateurs et leur sort et en même temps ils nous fournissent de données nouvelles sur la conduite perfide des autorités serbes, connue d'ailleurs par les emeutes antérieures des régions occidentales bulgares. Marchant sur les pas de la politique du prince Miloche qui en 1833 réussit à annexer à la Serbie les districts de Négotine, de Zaïétchar, de Kniajévats et de Prokouplié, le gouvernement serbe continue à exciter en secret la population pacifique des régions voisines, lui promettant des armes et des munitions, mais dans le moment décisif il fermait sa frontière et se mettait en service des autorités turques, toujours dans le but d'en acquérir leurs grâces et leurs faveurs.

Outre les documents sur l'emeute de Vidin au nombre de 20, dont les 17 sont données en traduction du turc en bulgare et les 3 dans leur original français, on y trouve encore cinq autres sur la ligue religieuse pendant 1860 (p. 32—34), et au troisième lieu, des données statistiques sur l'état économique du vilayet Danubien pendant 1864, 1866, 1867, 1869, 1873 (p. 35—64). Le vilayet Danubien comprenait les sandjaks de Sofia, de Ternovo, de Varna, de Roussé, de Nich, de Vidin et de Toultcha. Ce sont des données statistiques sur la population de la Bulgarie de nord, de la Dobroudja et de la région de la Morava, sur son état économique et son industrie. M. Todorov relève qu'il y a trouvé de pareilles tables avec des matériaux statistiques sur la Macédoine et la Thrace. La publication de ces derniers d'après l'auteur du compte-rendu aurait contribué a compléter la carte de la population et son état économique dans la Bulgarie toute entière à cette époque-là.

Veltcho T. Veltcheff, Vers la catastrophe. Comment furent détruits les idéaux nationaux. — Sofia, 1926, 8⁰ 189. — Compte-rendu de L. Milétitch.

Monsieur Veltcheff notre publiciste bien connu a réuni dans le livre susdit les articles qu'il a écrit pendant vingt ans dans différents journaux pour les présenter en un ensemble plus uni la marche des principaux événements, qui ont preparé les guerres pour la libération des Bulgares se trouvant hors des limites du royaume bulgare et qui finalement ont amenè les deux catastrophes nationales de 1913 et 1918. Dans sa critique générale Mr Veltcheff part des problèmes historiques du peuple bulgare, qui lui sont dèsignés par les frontières de la race bulgare — le Danube, la mer Noire et la mer Egée, les montagnes du Char et du Pind et les rivières Timok et Bistritza. Le peuple bulgare doit aspirer dans son développement national à l'unification de toutes les terres bulgares en en seul État. Ceci est l'idéal national du peuple bulgare, et l'accomplissement de cet idéal ès un des buts sublimes de l'Etat bulgare. Mais si le but au quel nous devons aspirer est clair, les voies par les quelles nous pouvons y parvenir ne

le sont pas. Nous sommes entourés de voisins qui ont les yeux fixès sur l'objet de nos aspirations. De la proviennent la complexité du problème national, la grande difficulté pour son heureuse solution. Tout en examinant les évènements qui se sont déroulés à partir de 1901 Mr Veltcheff essaie de deviner les causes principales de nos echécs militaires et politiques. Ils sont dûs à nos propres fautes, fautes intérieures, et a des fautes occasionnées par des raisons extérieures. Ces dernières sont dues en grande partie à l'influence néfaste de la double politique russe, qui tendait à former une union sud-slave, basée sur le partage des „sphères d'influence" en Macédoine. La plus grande faute envers la cause nationale bulgare retombe sur la politique si peu fraternelle, exclusivement conquérante des serbes, tendant à nous ravir la Macédoine, malgrès le fait que la population slave bulgare a une conscience nationale bulgare fortement developpée. D'après l'auteur, certains actes prématurés de notre part aidèrent aux succès des serbes. L'unification des deux Bulgaries en 1885 est l'un des événements qui empirèrent la sutuation en Macèdoine ; il considère les mouvements revolutionnaires prématurés en Macédoine et dans le district d'Andrinople aussi comme tels. Malgrès cela les mouvements sus-dits èveillent chez l'auteur des sentiments d'admiration et de fiérté nationale par leur impétuositè et i'héroïsme innoui dont ils ont fait preuve.

Les articles concernant la guerre balkanique de 1912—1913 et son issue catastrophale tiennent une grande place dans le livre. De nombreuses pages sont consacrées à ces èvénements, surtout en ce qui concerne la conduite peu fraternelle de la Russie et de la Serbie. Il fait des reproches à d'autres peuples slaves dont la presse prit le parti des violateurs de la Macédoine. Dès le commencement des événements qui entrainèrent la Bulgarie dans la guerre mondiale aux côtés des puissances de l'Europe centrale, M-r Veltcheff a été péssimiste pour l'avenir et il est contre cette alliance-là. Il suit d'un œil critique le developpement de la guerre et condamne la politique de la Serbie qui accapara la Macédoine pour la seconde fois. L'auteur termine par la conviction que la situation créé par les traités de paix de 1919 est de peu de durée parce qu'elle n'est pas maintenable.

Michail Iv. Makedonski, Matériaux pour l'histoire de la Ville Krivoretchna Palanka. Souvenirs. Sofia 1925, 9⁰, 78. — Compte-rendu de L. Milétitch.

Les souvenirs de M-r Michail Makedonski sur sa ville natale, Krivoretchna Palanka, où il a été maître d'école pendant de longues années du temps des turcs, sont un apport intérressant pour l'histoire de la renaissance nationale et culturelle bulgare. Le grand monastère St Ioachim d'Ossogovo, qui se trouve à une heure seulement de la ville a eu une influence considérable sur cette renaissance. Les souvenirs de l'auteur se rapportent surtout au rapide progrès de l'œuvre scolaire et d'Eglise natlonale de la ville. Les pages dans les quelles il raconte la réception faite par la ville et par le monastère à l'historien russe bien connu Alex. T. Ghilferding, qui arriva de Scopié accompagné par sa sœur, sout

particulièrement intérressantes. Son séjour au monastère où il questionna en détail les prêtres bulgares de tout le district, fit une profonde impréssion sur la population et contribua à renforcer la conscience nationale qui s'était éveillée en elle. Une autre visite d'étrangers de marque, eut une influence encourageante: ce fut celle des missionnaires américains et bulgarophiles connus: M-rs le D-r Clarck, Long et Haskel lesquels en route pour Bitolya s'arretèrent en passant à Palanka, visitèrent la salle de lecture de la ville et conversèrent avec les habitants auxquels ils dirent beaucoup de paroles encourageantes. A la fin du livre on voit comment l'auteur patriote fut emprisonné par les turcs.

N. Constantinov, La Thrace natale. Souvenirs, discours et articles. Avec 68 figures. Sofia 1925, 8⁰, 253. — Compe-rendu de L. Milétitch.

Le livre „La Thrace natale" est un recueil d'articles publiés antérieurement par l'auteur, concernant tous les évènements culturels et politiques les plus rècents dans la Thrace bulgare, principalement depuis 1912, qui amenèrent les bulgares de la Thrace, injustement pillés et chassés de leur pays natal, à une ruine matérielle complète. La place principale est donnée à la déscription du mouvement national du district d'Andrinople pour la libération du joug turc et les événements se rattachant à la guerre balkanique de 1912—1913. M-r Constantinov, né en Thrace, a écrit et parlé en sa qualité de contemporain, sous l'impréssion d'événements vécus. Il y a toutefôis dans ses articles un matériel considèrable et interéssant recueilli dans la littérature respective, de données ethnographiques et statistiques intéressantes. On y voit la vie des bulgares de la Thrace, émigrés dans le royaume de Bulgarie: l'auteur a visitè personnellement quelques uns de leurs nouveaux villages. Le nombre de tous les articles du livre touchant à différents thèmes est de 54. Les illustrations représentant des contrées, des personnes et des groupes du peuple vêtus de leurs costumes nationaux sont aussi très intéressantes.

P. Gabe, La question de la Dobroudja dans son essence (A propos de l'expropriation des terres de la population locale faite par la législation roumaine). Sofia, 1925, 8⁰, 96. — Compte-rendu de L. M.

Le livre de Mr Gabe, ancien député de Baltchik et propriétaire foncier en Dobroudja mèt en lumière les conditions économiques crées en Dobroudja par la loi roumaine: „Loi pour l'organisation de la Nouvelle Dobroudja du 1 Avril 1924" et son supplément du 22 Avril de la même année. Cette loi tend à enlever à la population locale une grande partie des terres pour les donner à de nouveaux colons roumains, coutzovalaques de Macédoine. La loi est au plus haut point injuste envers les bulgares de la Dobroudja et Mr Gabe proteste contre elle le plus énérgiquement; elle est le fruit d'une fausse politique colonisatrice qui sera peut-être fatale demain pour les deux nations. Bon connaisseur de la réalité en Roumanie, M-r Gabe recherche les causes premières de cette

politique plus loin dans le passé, depuis le moment où dans les sphères de la politique extérieure de la Roumanie l'idée maitresse devint celle d'une expansion territoriale dans la diréction ce qu'on appelle le „quadrilatère" — jusqu'à la ligne Roussé—Choumen—Varna. Avec des données statistiques en main sur la répartition des terres en Roumanie, Mr Gabe suit le développement de la question de colonisation en Dobroudja d'abord dans sa partie du nord, puis dans celle du sud ; il fait une comparaison entre les conditions économiques et la législation s'y rapportant en Roumanie et en Bulgarie, relativement à la population étrangère, et démontre que la législation roumaine va jusqu'à légaliser la confiscation de 60% des biens des bulgares, sans garantir aux propriétaires aucune indemnité de la part de l'Etat. Pour conclure l'auteur fait appel à une justice qui tienne compte d'un bon avenir et d'un voisinage calme et pacifique entre la Bulgarie et la Roumanie, ce qui garantirait leurs intérêts à l'intérieur et à l'exterieur.

La Macédoine sous la domination serbe et les droits de minorités (Par le Comité National de l'Union des organisations des emigrés macédoniens en Bulgarie). Sofia, 1926, 8⁰, 26.

Dans la brochure sus mentionnée on expose la véritable situation de la minorité bulgare sous le régime serbe pendant les dernières sept années. Elle n'est absolument pas telle que la dépeint le livre serbe „La Serbie du sud depuis 1918" (Belgrade, 1926, 4⁰ 16) dont la tendance est de représenter l'élément bulgare en Macédoine comme non existant, et le pays lui-même florissant à tous les points de vue grâce aux mesures culturelles prises par ses nouveaux maîtres.

Dans la brochure bulgare on voit quel était l'état de l'œuvre scolaire bulgare au temps des turcs, avant l'occupation serbe de la Macédoine ; quelle vie politique, absolument privée de droits, mènent maintenant les bulgares de Macédoine, à la suite de la quelle le nombre des emigrés de ce pays est aussi grand en Bulgarie. Enfin on y trouve la preuve de la forte décadence économique du pays, demontrée par des faits rapportés à la Scoupchtina de Bélgrade par le député serbe Gr. Dracalovitch.

L. Milétitch, La question macédonienne au congrès de l'Union internationale pour la Société des Nations (Londres—Aberswight, 25 Juin — 4 Juillet 1926.) Sofia, 8⁰ 31.

A la suite d'un rapport fait au congrès de l'Union pour la Société des Nations, dans lequel l'auteur, M-r le professeur Ruissen, avait communiqué les impréssions qu'il avait eues pendant un court séjour dans la partie jugoslave de la Macédoine, des débats eurent lieu sur la question macédonienne relativement aux droits des minorités. L'auteur de la brochure sus-dite, qui prit part à ces débats en sa qualité de membre de la délégation bulgare du congrès, en communique les détails dans lesquels il fut constaté que M-r Ruissen, qui avoue que les slaves de la Macédoine sont des bulgares, n'a pas eu la possibilité d'apprécier comme il faut les conditions dans lesquelles ils vivent sous les

serbes. Voilà pourquoi sa supposition optimiste comme quoi la minorité bulgare pourrait une fois se faire adapter à l'actuel régime yougoslave est prématurée et ne repose sur rien. On reproche à M-r Ruissen de se contredire lui-même en emettant cette opinion, soutenant au fond la théorie de Melo Franco, dont il s'est déclaré ouvertement l'adversaire dans un autre rapport fait au même congrès de l'Union. Dans la brochure on trouve des détails sur la cordiale réception faite à la délégation bulgare à Londres.

La quéstion macédonienne et l'Union Internationale des Associations pour la Société des Nations. (Par le Comité National des Emigrés Macédoniens en Bulgarie), Sofia, 1926, 8⁰ 64.

Dans la brochure sus-mentionnée on expose des preuves detaillées, par les quelles l'opinion de M-r Ruissen sécrétaire général de l'union pour la Société des Nations concernant l'avenir des bulgares de Macédoine, restés au pouvoir des Serbes, se trouve combattue; à savoir, qu'ils pourront aisément s'adapter au régime actuel serbe en Macédoine. A la suite de cette opinion de M-r Ruissen, qui est en contradiction avec une autre opinion antérieurement émise par lui sur la même question, la question entière est critiquement revue en prennant en considération le rapport de M-r Ruissen. On y donne d'autres opinions émises par d'autorités reconnus sur la question macédonienne et surtout par l'enquête de la comission de Carnegie en 1913.

Editions des Sociétés des étudiants macédoniens à l'étranger concernant la Macédoine.

L'union des Sociétés des étudiants macédoniens bulgares à l'étranger a réalisé son idée louable d'éditer une série de livres par les quels le monde étranger aura la possibilité de mieux connaitre les ecrivains et les hommes politiques macédoniens les plus en vue. Deux series de livres sont éditées: l'une porte le titre de „Bibliothèque Macédonienne" („Macedonische Bücherei"), l'autre — celui de „Pour la Macédoine" (Pro Macedonia).

De la première série dans la quelle paraitront des ouvrages scientifiques et litteraires jusqu'à présent ont paru les deux premiers volumes:

1. Ljubomir Vessov, Poésies (Gedichte—Macedonische Bücherei № 1), 1925, 8⁰ 64.

2. G. Bachdarov, la Question macédonienne (die Macedonische Frage) — (Macedonische Bücherei № 2) 1925, 8⁰ 53.

De la Série „Pro Macedonia" ont paru quatre livres:

1. Gotze Deltchev (Pro Macedonia № 1), 1925, 8⁰ 24.

2. Ljubomir Vessov et Ilia Kouchev (Pro Macedonia № 2), 1925, 8⁰, 33.

3. Damé Grouev, Perè Toschèv, Boris Sarafov Ivan Garvanov, Christo Matov (Pro Macédonia № 3), 1925, 8⁰ 50.

4. Todor Alexandrov (Pro Macedonia № 4), 1926, 8⁰ 35.

Tous les livres parus, des deux séries, sont artistiquement illustrés, et au point de vue téchnique représentent des éditions de luxe.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА